

VIII. Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi
Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devletdışı Aktörler
ÖZET KİTAPÇIĞI

Sayfa Tasarımı : Nurhan BULMUŞ
Kapak Tasarımı : Önder AYDOĞMUŞ
Basım ve Cilt : Dekupe Yayıncılık
Sertifika No : 15556

1. Baskı, vi + 572, 2016

© DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti. 2016

Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti

Tel : +90 (224) 221 38 39 - 225 37 46

Fax : +90 (224) 220 36 73

Altıparmak Mah. Bozkurt Cad.

Avdan Apt. 10/1 Osmangazi / BURSA

dorayayinevi@gmail.com

info@dorayayincilik.com.tr

www.dorakitap.com

www.dorayayincilik.com.tr

ISBN: 978-605-9666-72-5

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre **DORA Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.**'nin önceden iznini almaksızın elektronik, mekanik, fotokopi veya herhangi bir sistemle basılamaz, çoğaltılamaz ve bilgisayar ortamında tutulamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

VIII. ULUDAĞ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONGRESİ

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Tayyar ARI	Arş. Gör. Özge Gökçen TERZİ
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT	Arş. Gör. Murat JANE
Prof. Dr. Kamuran REÇBER	Arş. Gör. Samet YILMAZ
Prof. Dr. Göksel İŐYAR	Arş. Gör. Tunç DEMİRTAŞ
Prof. Dr. Barış ÖZDAL	Arş. Gör. Uğur ERMİŞ
Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇİ	Arş. Gör. Büşra ÖĞÜTÇÜ
Yrd. Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU	Arş. Gör. Talip ALAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin KAYA	Arş. Gör. Yusuf YILDIRIM
Arş. Gör. Dr. Mehmet Halil Mustafa BEKTAŐ	Arş. Gör. Hüseyin Faruk ŞİMŞEK

VIII. ULUDAĞ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONGRESİ

BİLİM KURULU

(alfabetik sıra ile)

Atilla Eralp, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Birol Akgün, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Faruk Sönmezoğlu, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Fırat Purtaş, Gazi Üniversitesi, Ankara
Fuat Keyman, Sabancı Üniversitesi, İstanbul
Ghadir Nasri, Tarbiat Moaalem University, Tahran, İran
Gökhan Özkan, Bursa Teknik Üniversitesi, Bursa
Haldun Yalçınkaya, TOBB ETU Üniversitesi, Ankara
Hasan Köni, Kültür Üniversitesi, İstanbul
Kemal İnat, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Khurram Qadir, Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan
Mehmet Genç, Işık Üniversitesi, İstanbul
Mehmet Şahin, Gazi Üniversitesi, Ankara
Mehran Kamrava, Georgetown University, Doha, Katar
Meliha Altunışık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Mesut Özcan, Dışişleri Bakanlığı, Ankara
Mousa Shteivi, University of Jordan, Ürdün
Muhittin Ataman, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Murat Yeşiltaş, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Mustafa Aydın, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul
Mustafa Kibaroğlu, MEF Üniversitesi, İstanbul
Nasser Yaseen, American University of Beirut, Lübnan
Nuri Yurdusev, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
R. Kutay Karaca, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul
Rayan al Ameen, American University of Beirut, Lübnan
Sibel Turan, Trakya Üniversitesi, Edirne
Şaban Kardaş, TOBB Üniversitesi, Ankara
Şule Kut, Okan Üniversitesi, İstanbul
Türel Yılmaz, Gazi Üniversitesi, Ankara
Waleed Hazbun, American University of Beirut, Lübnan
Zeynep Yücel, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, Balıkesir

VIII. ULUDAĞ ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONGRESİ

VIII. ULUDAĞ CONGRESS on INTERNATIONAL RELATIONS

**“Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet
Dışı Aktörler”**

**“State and Non State Actors in Global
and Regional System”**

28-29 KASIM 2016

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
METE CENGİZ KÜLTÜR MERKEZİ
BURSA/TÜRKİYE**

TAM METİN KİTABI

FULL TEXT BOOK

KUZEY SURIYE’NİN DEVLET DIŞI AKTÖRLERİNDEN BİRİ: PYD-YPG

Candaő AYNAGÖZ*
Gözde DEMİREL**

Özet

Arap Baharı ile başlayan Ortadoğu’daki ayaklanmalar, Ortadoğu’daki mevcut denkleme devlet dışı aktörleri de dahil ederek yapıyı daha da karmaşıklılaştırmıőtır. Suriye özelinde Mart 2011’de başlayan devrime, devlet dışı bir aktör olarak PKK’nın Suriye kolu olan YPG-PYD, bir yıl sonra Kamışlı’da başlayan eylemleriyle dahil olmuştur. YPG’nin bölgedeki silahlı mücadelesi, bölgedeki devrimci güçlerden farklı olarak, Suriye’deki üniter yapının yıkılması üzerinedir. Bu anlamda da YPG’nin eylemlerini “Suriye’deki Kürt halkın hareketi” olarak okumak sorunludur. YPG’nin amacı, Suriye’nin varlığını ve bütünlüğünü korumak yerine yıkmak, Kürt halkının çıkarlarını savunmak yerine, Kürt halkını YPG’nin siyasi varlığını tesis etmede meşrulaştırıcı bir piyon olarak kullanmaktır. Bu anlamda YPG’nin bölgede oluşturduğu Afrin, Kobane ve Cezire’deki kanton yapılanması, kontrol ettiği alanı genişletme çabası, sahadaki önemli askeri güçlerden biri olmalarını sağlamıştır. Buna ek olarak YPG’nin, siyasi arenada Kürt halkının tek meşru temsilcisi olduğu iddiası, bölgede DAES’le mücadele tek etkin aktör olarak görölmesi, Suriye’de “proxy war” yürüten uluslararası aktörler tarafından kara gücü olarak kullanılmalarına yol açmaktadır. Bu durum da başta Türkiye olmak üzere bölgesel aktörlerin Suriye’ye ilişkin politikalarında önemli bir boyut teşkil etmektedir. Bu çalışmada belirtilen argümanlar iőıęında, Mart 2011’den günümüze kronolojik biçimde PYD’nin ülkede izlediği siyaset ve faaliyetler genel bir projeksiyon içinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Ortadoğu, PKK, PYD, Suriye Kürtleri

Suriye’nin Demografik Yapısı ve Tarihsel Süreçte Suriye Kürtleri

Suriye’deki demografik yapı hakkında birbirinden farklı ve çelişkili bilgiler mevcuttur. Bunun temel nedeni de Suriye’deki siyasal otoritenin tarihsel anlamda Suriyeli Kürtlere yönelik izlemiş olduğu siyasettir. Bu anlamda, Suriye’deki Kürt nüfusuna dair çalışmalar, Suriye Kürtleri için %5 ile %20 arasında değişen geniş bir makas sunmaktadır. McDowall Suriye’deki Kürt etnisitesinin %5¹, Brunessen %8.5² olduğu iddiasındayken konuya Kürt milliyetçisi perspektiften bakan Mella %20³’ye yakın bir oran ileri sürmektedir. CIA Factbook ise Suriye’deki tüm etnik gruplar için; Ermeni, Kürt ve diğer halklar için %9.7⁴ oranını vermektedir. Söz konusu istatistiki bilgilerin ise nasıl türetildiği de belirsizdir. Bu bağlamda, uzunca bir süre Kürtlerin önemli bir kısmı “kimliksizleőtirildięi” ve evliliklerden doğan çocukların statüsü de yönetsel anlamda farklı bir kimliğe karşılık geldiği için demografik çalışmalar muğlaklığını sürdürmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sykes-Picot Antlaşması ile bölgede inşa edilen yeni düzende, “devletsiz bir ulus olarak” Kürtlerin yaşam alanları; İran, Irak, Türkiye ve Suriye’deki varlıkları ve bölünmüşlükleri sebebiyle bir “sorun” teşkil etmiştir. Bu anlamda, en

* TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Güvenlik Çalışmaları Bölüm Asistanı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Söğütözü Caddesi No:43, Söğütözü- ANKARA, caynagoz@etu.edu.tr

** TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Güvenlik Çalışmaları Bölüm Asistanı, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Söğütözü Caddesi No:43, Söğütözü- ANKARA, gozdedemirel@etu.edu.tr

¹ David McDowall, A Modern History of the Kurds, (I.B. Tauris, Aralık 1996).

² Martin Van Bruinessen, Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan, (Zed Books, 1992), 15.

³ Jawad Mella, Kürdistan ve Kürtler Parçalanmış Bir Ülke ve Devletsiz Bir Ulus, (Batı Kürdistan Derneği Yayınları, 2011), 23.

⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, Ethnic Groups, 2016, (e.t. 15.11.2016).

temelde özellikle Suriye'deki Kürtlerin varlığı ve bölünmüşlüğü Sykes- Picot sonrası Batı tarafından inşa edilen Ortadoğu düzenine dayanmaktadır.⁵

Suriye Kürtlerinin cari dönemde demografik tablosu, 1921 yılında Fransa ve Türkiye arasında imzalanan ve iki kez revize edilen Ankara Antlaşması'na dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransız Mandasına tabi olan Suriye ile 1921 yılında sınır çizilmiştir. Bu anlamda Sevr'deki sınırın daha güneyinden bir sınır çizimi olmuştur.⁶ Böylece Ankara Antlaşması sonrasında Suriye sınırında Kürtlerin çoğunlukta olduğu üç önemli bölge olmuştur. Bunlar, Kürt Dağının yer aldığı Afrin (Efrin), Arap Pınarı bölgesi Ayn El Arab (Kobane) ve Cezire (Haseke) bölgeleridir. Suriye sınırı içindeki diğer yerleşim bölgeleri ise, Türkiye'nin güneydoğusunda kalan ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bazı bölgelerin demografik uzantısıdır. Belirtilen üç bölgede de tarihsel anlamda Kürt nüfusunun etkinliği ve varlığı söz konusu olmuştur. Bölgeye ilişkin yapılan antropolojik çalışmalar belirtilen yerlerdeki Kürt varlığının yüzyıllara dayandığını ileri sürmektedir. Bu anlamda, Kürt Dağı'ndaki Kürt varlığı yaklaşık bin yıllık bir geçmişe dayandırılmaktadır.⁷

Cezire (Haseke) bölgesi, Kürtlerin en çok yaşadığı şehirdir. Kürtler, Haseke şehir merkezi, Kamışlı, Kahtaniye, Malikiye, Derbesiye, Amuda ve Ras El Ayn bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kırsalda ise Sunni Arapların varlığı söz konusudur. Araplar da bu bölgeye önceki dönemde Suriye Hükümeti tarafından yerleştirilmiştir. Bu bölgede dahi, Kürtler nüfusun çoğunluğunu oluşturmamaktadır. Nusaybin'in tam karşısında yer alan bölgede Kürtlerle birlikte Hristiyanlar ve Ermeniler de yaşamaktadır. Haseke vilayeti Suriye'nin petrol kaynağı açısından tek ve en zengin bölgesi olmasına rağmen, devletin politikaları doğrultusunda bölgeye yatırım yapılmamıştır. Suriye Rejimi'nin önceki dönemde uyguladığı pan-Arabizm'in bir yansıması olarak, Kürt nüfusun arasına Araplar yerleştirilmiş ve demografik bir denge oluşturulmaya çalışılmıştır. Suriye'deki ikinci ve en küçük Kürt bölgesi Ayn El Arab bölgesidir. Kırsalda yine Arap nüfusun çoğunlukta olmasına karşılık, Ayn El Arab kasabasında halkın büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşmaktadır. Kürt Dağı'nın olduğu Afrin bölgesi de Kürtlerin üçüncü bölgesidir. Bu bölgede de kırsal alanda Sunni Araplar yaşamaktadır. Bu anlamda, Suriye'de Kürtlerin herhangi bir vilayette çoğunluk oluşturmadığı, Suriye'nin kuzeyinde birbirinden kopuk bir biçimde yaşadığı görülmektedir.⁸ Bu anlamda PYD'nin "kantonları birleştirme" söylemi demografik ve toplumsal gerçeklerle örtüşmemektedir. Stratejik bir hedefi yansıtmaktadır.

Manda Yönetimi Dönemi

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Suriye'de Fransız mandası altında yaşayan Kürtlerin önemli bir kısmı, 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye'de çıkan Kürt ayaklanmalarının bastırılması ve 1927'de Hoybun Komitesi'nin kurulmasından sonra mülteci olarak Suriye'ye geçenlerdir. Fransa da 1920-1946 manda yönetimi sırasında nüfus çeşitliliği yaratma siyaseti izlediğinden, Suriye'nin çevresinden gelen tüm farklı etnik unsurlar Suriye'ye kabul edilmiştir.⁹ Arap çoğunluğa karşı Suriye'de etnik çeşitlilik yaratmaya çalışan Fransız Yönetimi Kürtlere de diğer azınlıklar ile birlikte ordu ve polis içinde yer alabilmeleri için nüfuslarının ötesinde pay ayırmıştır. Ancak ilerleyen süreçte, Kürtlerin okul kurma, Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi ve Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgelere Kürt yöneticilerin atanması gibi taleplerini

⁵ Gözde Demirel, "Suriye İç Savaşı'nda Uluslararası Aktörlerin Suriye Politikası", *Türk Tarih Kurumu: Uluslararası Suriye Sempozyumu*, (4 Kasım 2016).

⁶ Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980*, "Orta Doğu'yla İlişkiler", (İletişim 2011), 194-203.

⁷ Serhat Erkmen, "Suriye'de Kürt Hareketleri", *ORSAM Rapor No:127*, (Ağustos 2012).

⁸ Erkmen, "Suriye'de Kürt Hareketleri", 11.

⁹ Jordi Tejel, *Syria's Kurds: History, Politics, and Society*, çev. Emily Welle ve Jane Welle, (Routledge, 2009): 69-138.

Fransız Yönetimi karşılamamış ve bu dönemden sonra da Kürtler ile Fransız Yönetimi arasında soğuma başlamıştır.

Baas Dönemi

Fransız Manda Yönetiminin bitmesinden sonra, Baas iktidarına kadar olan süreçte; 1946-1956 yıllarına dek Kürt halkı ciddi bir problem yaşamamıştır. Ancak 1956'da Baas iktidarının yükselmesi ile birlikte, Arap milliyetçiliğinin de dönemdeki etkisiyle, Kürtler ve Araplar arasında sorunlar baş göstermiştir. Okullarda Kürtçe öğretilmesi yasaklanmış, Kürtçe yayın yapan organlar kapatılmıştır. 1950'lerin sonlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde petrolün bulunması da Rejim ile Kürtler arasındaki sorunları daha da derinleştiren bir unsur olmuştur. 1958'de Mısır ile Suriye'nin bir araya gelerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturması ve döneme yansıyan Arap milliyetçiliğinin etkisiyle, toplumsal ve siyasal hayattan dışlanmaya başlayan Kürtlerin askeriye'den de dışlanması gerilimi tırmandırmıştır.¹⁰ Hafız Esed'in orduda Nusayri subaylardan oluşan bir yapı tesis etmesi, üst düzey görevde bulunan Kürt subayları uzaklaştırması, Kürtler arasındaki siyasi etkinliği artırmıştır. Irak KDP (Kürdistan Demokrat Partisi)'sinin de etkisiyle Suriye Kürt Demokrat Partisi kurulmuştur. Ancak etkinlik sağlayamamış, pek çok parti yetkilisi ve parti genel sekreteri tutuklanmıştır. Böylece Parti de çözülme sürecine girmiştir.

Kürtler, yoğunlukta oldukları coğrafyanın jeopolitik önemi, ülke içindeki en büyük etnik azınlık olmaları ve yıllardan beri devam eden hak talepleri nedeniyle ülkenin bütünlüğü ve Arap kimliği açısından tehdit olarak görülmüş ve Kürtlere bazı sınırlamalar getirilmiştir. 1960'lı yılların başında Kürtlerin yaşadığı bölgede gerçekleştirilen "nüfus sayımı krizi" Kürtler ile merkezi hükümet arasında bugün hala çözülememiş olan en önemli sorunların kaynağını oluşturmaktadır.

1960'lı yılların ortalarında Irak'taki Kürt hareketlerinin merkezi yönetime karşı başarı elde etmesi, Suriye'deki hükümeti de endişelendirmiştir. Suriye hükümeti Kürtlere karşı kapsamlı ve baskılamaya dayalı bir stratejik plan geliştirmeye yönelmiştir. Baas'ın, Arap sosyalizmi düsturunun bir yansıması olarak "toprak reformu" uygulamasına gidilmiş ve tüm Suriye'deki toprak ağalığı sistemi yıkılmış, topraklar millileştirilmiş; "Araplaştırılmıştır".¹¹ Bu anlamda da, Kürtlerin yerel toprak ağalarının mal varlıkları toprak reformu çerçevesinde dağıtılmıştır. Tüm Suriye'de uygulanan toprak reformu sonucunda el değiştiren toprakların %43'ünün Haseke'de olması reformla, Kürtlerin hedef alındığının göstergesidir.¹²

Toprak reformunun yanı sıra, 1962 yılındaki nüfus sayımı, günümüzdeki sorunların temelini oluşturmaktadır. Sayımın amacının yasadışı yollarla Irak ve Türkiye'de Suriye'ye geçen kitleyi tespit etmek olduğu iddia edilse de, asıl hedef tarımsal açıdan zengin kuzeydoğu bölgesinin Araplaştırılmasıdır. Bu anlamda, sayım sürecinde Kürtlere vatandaşlık kazanabilmeleri için en az 1935 yılından beri Suriye'de yaşadıklarını ispat etme zorunluluğu getirilmiştir. Bunu ispatlayamayanların da vatandaşlığı ellerinden alınmıştır. Bölgeye illegal yollarla gelen etnik nüfusu ayırma amacıyla yapılan sayım sonucunda 120.000 Kürt'ün vatandaşlığı kaldırılmıştır.¹³ Kimliksizleştirme politikası sonrası, Kürtçenin kullanımına ilişkin sınırlamalar getirilmiş, Kürtçe olan yer adları değiştirilmiştir. Kuzeyde bir "Arap Kuşağı" oluşturma adına, ülkenin değişik yerlerinden Arap aşiretler getirilerek, Irak ve Türkiye sınırına yerleştirilmiştir. Böylece Suriye-Irak, Suriye-Türkiye sınırına bir kordon oluşturma amaçlanmıştır.

¹⁰ A.g.e. 69-138.

¹¹ Tejel, Syria's Kurds..., 69-138.

¹² Erkmen, "Suriye'de Kürt Hareketleri", 16.

¹³ Tejel, Syria's Kurds..., 69-138.

Nüfus sayımı sorununun bugün de yansımaları görülmektedir. Nüfus sayımı sonrası çok sayıda Kürt “yabancı” statüsüne geçmiştir. Bununla birlikte “yabancılarla” evlilik yapanların bu evlilikten doğan çocukları da “kayıtsız” statüsündedir. “Yabancı” statüsündekilerin toprak ya da ev sahibi olma imkanı yoktur. Doktor veya mühendis olarak görev yapmaları mümkün değildir. Kamu kuruluşlarında çalışamazlar. Yaptıkları evlilikler de resmi olarak tanınmamaktadır. Oy verme hakları yoktur. Pasaportları da olmadığı için Suriye’den ayrılma ya da geri dönme imkanları yoktur. Kayıtsız konumda olanların durumu daha kötüdür. Bu kişilerin kimlik kartı bulunmamakta ve resmi nüfus kayıtlarında bile yer almamaktadırlar. Tüm bu sorunlar Arap Baharı ile birlikte tekrar baş göstermiştir.¹⁴

Esedler Dönemi ve PYD’nin Kuruluşu

Hafız Esed zamanında, Suriye’nin PKK’ya verdiği destekle birlikte, Suriye Kürtlerinin siyasal vizyonunda Türkiye’deki Kürt sorunu çok önemli bir yer edinmiştir. Suriye’de Baas Rejimi, kendi içindeki Kürt Sorunu’nu PKK’ya destek vererek Türkiye’ye ihraç etmeye çalışmıştır.¹⁵ Abdullah Öcalan’ın ülkede barındırılarak örgütün eğitim faaliyetlerine izin verilmesi ve PKK’ya katılan Kürtlerin askerlikten muaf tutulması gibi uygulamalar bu politikanın örnekleridir. Rejimin bu stratejisi 20 yıla yakın süre Suriye Kürtleri arasında ilgi görmüş ve başarılı olmuştur. Çok sayıda Suriyeli Kürt PKK’ya katılmış, Türkiye’ye yönelik terör eylemleri geliştirmiştir. 2000’li yılların başında Türkiye Suriye ilişkilerindeki gelişmelerin sonucu olarak PKK’nın Suriye Rejimi’nden aldığı desteğin kaybolması, örgütü yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda 2003 yılında kurulan PYD, ağırlık merkezini Türkiye’ye kuran PKK’nın Suriye-Türkiye yakınlaşmasına karşı geliştirmeye çalıştığı bir siyasi manevranın ürünüdür. PYD aynı zamanda Suriye Kürtleri arasında geçmişten beri gelen Türkiye merkezli Kürt Sorunu algılamasının devam etmesine neden olmuştur.

2003 yılında Irak’ın işgali de Suriye Kürtleri’nde yeni bir beklenti doğurmuştur. Irak’takine benzer biçimde, federal bir bölge arayışı içinde olan Suriyeli Kürt Partiler 2004 yılındaki Kamışlı Ayaklanması’nı örgütlemişlerdir.¹⁶ 2000’li yıllar kısmen yeni bir dönemi ifade etse de geçmişten önemli bir kopuş yaratmamıştır. İç savaşa kadar olan dönemde PYD, rejim tarafından önemli ölçüde baskı altında tutulmuştur. Yapıya yönelik geniş tutuklamalar örgütün lider kadrosu dahil birçok kesiminin sürgünde ya da cezaevinde bulunmasını, dolayısıyla pasif kalmasını sağlamıştır. Bu dönemde PKK içindeki ihtilaflar, PYD’nin de ikiye bölünerek Rekeftin hareketinin doğmasına yol açmıştır. Ancak birçok terör örgütünde görüldüğü üzere yeni fraksiyon yaratma potansiyeli bulunan bu hareketin lideri Kemal Şahin 2005 yılında örgüt içi infaza tabi tutularak konsolidasyon korunmaya çalışılmıştır.¹⁷ Kürt hareketlerinin Suriye’de yeni bir sayfa açması için Mart 2011’de başlayan iç savaşı beklemek gerekecektir.

Suriye’de İç Savaş’ın başlamasıyla birlikte PYD üye ve liderlerinin büyük bir kısmı Suriye’ye geri dönmüş, cezaevlerindeki PYD mahkumları serbest bırakılmıştır. Geri döndükten sonra da Esed Yönetimi’nin izniyle PYD Kürtçe dil okulları, kültürel merkezler ve parti ofisleri açmaya başlamıştır.¹⁸ Bu durum toplumsal tabanda PYD’nin etkinliğini artırmış, Suriye’deki diğer Kürt siyasal hareketlerinden daha etkin ve daha geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır.

¹⁴ Erkmen, “Suriye’de Kürt Hareketleri”, 16.

¹⁵ Ed. Baskın Oran, Türk Dış Politikası Cilt II 1980-2001, “Orta Doğu’yla İlişkiler” Irak ve Suriye’yle Sorunlu İlişkiler, (İletişim 2010), s.129-140.

¹⁶ Tejel, Syria’s Kurds..., 124-138.

¹⁷ Erkmen, “Suriye’de Kürt Hareketleri”, 18-29.

¹⁸ Barak Barfi, “Ascent of the PYD and the SDF, Research Notes”, *The Washington Institute for Near East Policy*, No.32, (Nisan 2016).

Örgüt, Afrin, Kobane ve Kamışlı'da sokakları ve köyleri askeri etkinliğinin yanı sıra bu kısa dönemde etkin olarak inşa ettiği kamuoyu algısı ile kontrol edebilmektedir.

2012-2014 yılları arasında Suriye İç Savaşı'nın gidişatına paralel olarak Kuzey Suriye'de yaşanan siyasi ve askeri olaylar 2004 yılındaki Kamışlı gösterilerinden bu yana Suriyeli Kürtler için en kapsamlı ve kritik gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Başlangıçta PYD, KDP ve benzeri Kürt siyasi hareketlerinin çatısı olan KUK (Kürt Ulusal Konseyi)'un arasındaki ilişkiler çatışma eksenli seyretse de iç savaşın ilerlemesi ve denkleme uluslararası aktörlerin de dahliyle işbirliğine evrilmiştir.¹⁹ KUK Rejim karşıtı muhalefetin içinde yer alarak tabanını genişletmeye çalışmıştır. PYD de Esed Yönetimi ile ilişkiler kurarak Suriye Kürtleri arasında güç elde etmiştir. 2012 sonrası dönemde PYD ve KUK birlikte hareket etmeye başlamıştır. 12 Temmuz'da yapılan görüşme ve 19 Temmuz'da Kobani'deki ayaklanma, Kürtlerin uzun vadede oluşturmak istedikleri Kuzey Suriye Kürt Bölgesinin temellerini atmıştır. KUK, Irak'ta Saddam sonrası oluşan bölgesel denkleme, Kürtlerin pay aldığı gibi, Suriye'de de Esed sonrası dönemde Esed'in gitmesinden sonra oluşacak iktidar boşluğunu öngörmekte ve bu boşluğu da Kürtlerin dolduracağına inanmaktadır.

PKK ile KUK arasında işbirliğinin başlamış olması aynı zamanda aralarında bir rekabet olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamıştır. KDP'nin Irak içindeki konumu ve iki aktörün bölgesel ittifakları ikiliyi ayrıştırmaktadır.²⁰ Hem PKK hem de KDP-KBY tüm Kürtlerin siyasi liderliğine oynamaktadır. KDP-KBY'nin Türkiye ile yakın siyasi, ekonomik ve enerji merkezli ticari ilişkileri söz konusuysen, PYD ise siyasi söyleminde "öteki"yi Türkiye olarak konumlandırmaktadır.

PYD, KDP'yi istediği kadarıyla sürecin içinde tutmaktadır. Kürtlerin yaşadığı bölgede tek silahlı güç olma avantajını kullanan PYD (PYD'nin kendisine bağlı silahlı grubu; Halk Koruma Komitesi (YPG)), KYB'yi de uluslararası alanda ve Kürt halkı üzerinde meşrulaşma sağlama aracı olarak görmektedir. PYD toplumsal örgütlenmeyi artırmış, toplumsal ve siyasi sorunları öne çıkararak ve Kürt hareketleri arasındaki bölünmüşlükten yararlanarak halk desteğini sağlamıştır. Suriye'deki Kürtleri koruyabilecek tek gücün kendisi olduğu mesajını güçlü bir biçimde işlemiştir. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeleri Esed ile anlaşarak, ÖSO'dan uzak tutmuş, zamanı gelince rejimin desteğiyle kontrolü ele almıştır.

Kantonlarda kısa sürede sağlanan etkinliğin sosyolojik boyutunun yanı sıra bir de siyasi ve askeri boyutu bulunmaktadır. Çatışmaların başladığı ilk dönemlerde saflar belli olurken rejim ve PYD'nin çatışmayan hedefleri ve sahneye çıkan ortak düşmanlar kısa sürede iki cenah arasında zımnî bir işbirliği zemini meydana getirmiştir. Bu dönemde rejime muhalefet eden Kürt siyasi hareket ve aktörlerinin bertaraf edilmesi PYD'nin çıkar hanesine yazılmıştır. Daha önceden PYD'nin hedefi olan Gelecek Hareketi lideri Mişel Temmo'nun ve Suriye KDP'si üyelerinden Nasruddin Birhik'in suikaste kurban gitmesi ve iki suikaste de failin rejime bağlı güçler olduğuna dair kuvvetli şüpheler söz konusu "de facto" ittifaka dair ipuçları sunmaktadır.²¹ Rejimin coğrafi olarak hakimiyet altında tutmaya çalıştığı bölgelerde kapasitesi doğrultusunda hedef küçültmesi Kuzey Suriye'nin gözden çıkarılan alanlardan biri haline gelmesini sağlamıştır. Öyle ki rejim, birincil düşman olarak gördüğü Sünni Araplardan müteşekkil muhalif milis gruplarla ve radikal Selefi terör örgütleriyle daha etkin mücadele etmek için bu bölgedeki varlığını ve askeri kapasitesini 2012 Temmuzunda hızlı biçimde PYD/YPG'ye terk etmiştir.²²

PYD, Suriye İç Savaşı'nda başlangıçta Esed yanlısı bir tavır takınmışken, gücünü artırdıkça iki yönlü bir politika izlemeye başlamıştır. Gelişen süreçte YPG; Haseke, Kamışlı ve

¹⁹ Can Acun ve Bünyamin Keskin, "PKK'nın Suriye Örgütlenmesi: PYD-YPG" *SETA Rapor*, (Şubat 2016).

²⁰ International Crisis Group, "Syria's Kurds: A Struggle Within a Struggle", *Middle East Report* No:136, (22 Ocak 2013).

²¹ John Caves, "Syrian Kurds and The Democratic Union Party (PYD)", *Backgrounder*, (Aralık 2012), 5.

²² Barfi, "Ascent of the PYD and the SDF", 5.

Halep civarında (Şeyh Maksud gibi) rejimle zaman zaman çatışmıştır.²³ Ancak bu çatışmalar, ÖSO ile ya da DAES'le olan çatışmalara nazaran çok daha düşük yoğunluklu ve lokal kalmıştır. PYD bir yandan Esed karşıtı Kürt örgütlenmelerini şiddet kullanarak ve halkı da tehcir ederek bastırmaya çalışmakta, bir yandan da Kürtlerin asıl savunucusunun kendisi olduğu yönünde bir söylem ile diğerlerini işbirlikçilikle suçlamaktadır. Temel hedeflerini; rejim değişikliği olmaksızın Kürt bölgelerinde demokratik özerklik/federalizm, Suriye'de Kürtlerin kendilerini yöneterek kendi kaderini tayin hakkına sahip olmaları ve demokratikleşme temelinde Kürt sorununun çözülmesi olarak lanse eden örgüt özetle iç savaş boyunca oldukça rasyonel politikalar gütmüştür. İdealist ya da rövanşist taktikler yerine ortaya konan realist stratejiyle rejimle çatışmaya girmeden önce kendisi ile aynı tabandan beslenen potansiyel rakiplerini bertaraf etmiş, siyasi güç tekeli eline almış, ilerleyen süreçte de DAES'le mücadelede kendini fonksiyonel bir kara gücü olarak sunan YPG sayesinde küresel-bölgesel aktörlerin desteğini kazanmıştır.²⁴ Bu pragmatik tutum ve değişen şartlara kolay adaptasyon yeteneği, PYD/YPG'nin Kuzey Suriye'de kısa ve orta vadede etkin olacağına yönelik analizleri güçlendirmektedir.

Örgütsel Yapı

Parti

Etnik motivasyonlu diğer terör örgütlerinde de görüldüğü gibi PYD, YPG yapılanması ile birlikte iki sütun üzerine oturmuş olan örgütsel yapıya sahiptir. Bunlardan siyasi kanadı teşkil eden "parti" unsuru PYD, askeri yapılanmayı teşkil eden "cephe" unsuru YPG'dir. Siyasi unsur mercek altına alındığında partide eş başkanlık sisteminin mevcut olduğu görülmektedir. Siyasi amaçlarında bulunan cinsiyet eşitliği hedefine uygun olarak Salih Müslim ve Asya Abdullah eş başkanlık görevlerini ifa etmektedir. 2003-2010 yılları arası başkanlık makamında bulunan Fuat Ömer'den sonra iç savaşın başlamasıyla ülkeye dönen Salih Müslim o tarihlerden günümüze daha aktif görüntü veren eş başkandır.²⁵

Partinin karar ve icra mekanizmalarına bakıldığında en geniş katılımlı yapıya sahip olan kurulun Kongre olduğu gözükmektedir. Kongre, örgütün bütün organlarından delegelerin katılımına açık şekilde 3 yılda bir toplanan ve oy çokluğu ile karar alan kuruldur. Parti programı, olası tüzük tadilatları, strateji oluşturulması gibi büyük ölçekli konuların yanı sıra geçici politikaların belirlenmesinden de sorumludur. Hiyerarşide kongreden sonra gelen Konferans organı, meclis üyeleri ve adayları, il ve bölge delegeleri ve diğer organlardan gelen katılımcılarla toplanmaktadır. Tüzük, strateji ve parti programı hariç diğer konularda kongreyle aynı yetkilere sahiptir.

Örgütün vitrininde bulunan Parti Başkanlığı, eş başkanlık sistemiyle işlemektedir. Başkanları kongre tarafından üçte iki oy çokluğu ile seçilmekte ve başkanlar en fazla iki dönem üst üste seçilebilmektedir. Kongreler arası dönemde parti başkanları yürütme komitesine ve parti meclisine başkanlık ederler. 25 üyeden oluşan Parti Meclisi, kongre tarafından seçilir ve dönem sonu kongreye rapor vermekle mükelleftir.²⁶ Parti başkanlığıyla olan ilişkide karşılıklı denetim ve düzenleme sorumluluğu bulunmaktadır. Yürütme komitesinin üyelerini de seçen meclis, 3 ayda bir toplanır ve kararlar oyçokluğu ile alınır. Partinin dış politikasını belirlemek, medyayı organize edip yönlendirmek ve üyelerin eğitimi gibi görevleri vardır.

²³ Caves, "Syrian Kurds...", 6.

²⁴ Ed. Patrick Clawson, "Syrian Kurds As A U.S. Ally: Cooperation & Complications", *The Washington Institute for Near East Policy*, (Kasım 2016).

²⁵ Rodi Hevian, "The Resurrection of Syrian Kurdish Politics", *Middle East Review of International Affairs*, 17/3 (2013), 50.

²⁶ Acun ve Keskin, "PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD/YPG", 15.

Partinin icra vazifesini yerine getirmede başkanlığa yardımcı olan Yürütme Komitesi'nin de örgütün ideolojik, siyasi ve diplomatik taktiklerini belirleme gibi görevleri vardır. Yerel düzeydeki yapılanmalara bakıldığında hiyerarşik olarak sırasıyla il, bölge ve mahalle idareleri organlarının bulunduğu görülmektedir. Örgüt politika ve kararlarının yerel düzeyde uygulanmasından sorumlu olan bu idareler 5 ile 9 arası üyeden oluşmaktadır.

Cephe

PYD'nin silahlı kolu olarak adlandırılabilir olan YPG, örgüt yapısı bütünsel olarak düşünüldüğünde "cephe" unsuruna tekabül etmektedir. YPG, örgüte hem askeri boyutta önemli bir güvenlik şemsiyesi sağlarken hem de siyasi arenada PYD'nin alternatiflerini daha rahat elimine etmesinde avantaj sağlamaktadır. PYD-PKK ilişkisindeki kurumsal benzerliğe nazaran YPG-HPG ilişkisinde çok daha büyük oranda yapısal benzerlik söz konusudur. Tüzüğünde "Rojava öz yönetimindeki" toprakların güvenliğinden sorumlu olduğunu ilan eden örgütün yardımcı unsuru aynı YJA-Star örneğinde olduğu gibi kadın militanlardan oluşan YPJ'dir. Çeşitli kaynakların ortalama verilerine göre iki silahlı yapının toplam 30.000-40.000 arasında mensubu bulunduğu tahmin edilmektedir.

Genel komuta kademesiyle birlikte en önemli ve yetkili YPG organının 55 üyeli ve altı ayda bir toplanan genel askeri konsey olduğu söylenebilir. Bunun yerelde karşılığı olan yerel askeri konseyler ise 3 ayda bir toplanır ve üye sayısı bölge nüfusuna göre değişkenlik gösterir.²⁷ Bölge komutanları da Kobani, Cezire, Afrin, Resulayn, Tel Abyad ve Halep'ten sorumlu en yetkili yerel askeri kişilerdir.

YPG'nin muharip birimleri profesyonel kuvvetler, direniş birlikleri, yerel kuvvetler ve hudut birliklerinden oluşmaktadır. Her bir militanın kod adı genel komuta kademesinden verilir ve birlikler emirleri buradan alır. Muharip olmayan birimlerin başında militanların eğitimleriyle ilgilenen "akademiler" gelmektedir. Bunların her biri şehit olarak kabul edilen daha önce öldürülmüş teröristlerin adlarıyla anılmaktadır.²⁸

Teçhizat ve mühimmat planlamasını yapan, donatım merkezlerini koordine eden lojistik birimi, militanların ihtiyaçlarını karşılamakla sorumludur. "Saziya Arşiva Sicilan" adlı arşiv birimi, örgüt faaliyetleri ve militan bilgilerini kayda alıp saklamakla görevlidir. Tüm örgütün finansmanı konusunda çalışma yürüten maliye birimi de lojistik altyapı ile ilgili kararlar alabilmektedir.²⁹ Terör örgütlerinin klasik yapılanması içinde aşına olunan bir diğer öge de örgüt içi iletişimi sağlayan kuryelerdir ve YPG tarafından da kullanılmaktadır.

Özellikle Batı medyasında IŞİD'e karşı savaşan seküler, modern kadın şeklinde idolleştirilen YPJ militanlarının komutanlığını da Nesrin Abdullah yapmaktadır. Örgütün bu kolu da YJA-Star benzeri yapılanmıştır. Sutoro Milisleri'nin YPG ve YPJ'ye katılmasıyla 2015'te 30-40 kişilik Bethnarın Kadın Savunma Birlikleri oluşturulmuştur.³⁰ YPG ve YPJ'nin işbirliği ve ortak hareket içinde olduğu yapılar Suriye ile sınırlı değildir. Örgüt Kuzey Irak'ta PKK'nın kolu olarak faaliyet gösteren 1500 mevcutlu YBŞ ve YPJ-Şengal ile de faaliyette bulunmaktadır. İKBY'yle karşı karşıya gelme pahasına YPG ve YBŞ Sincar'da yeni bir kanton bölge oluşturma, Rabia-Sincar hattını elde bulundurma ve nihai surette kuzey koridorunu genişletme yönünde çaba göstermektedir.

Suriye'de PYD'ye bağlı faaliyet gösteren ve özerkliğin ilanından sonra oluşan yapı da Asayiş Kuvvetleridir. Kent güvenliğinden sorumlu olan polis/jandarma muadili bu birliklerin komutanlığını Civan İbrahim ve Ayten Ferhat yapmaktadır. Birlikler, kantonların içişleri komitelerine bağlı olarak hareket etmektedirler.

²⁷ Acun ve Keskin, "PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi...", 20.

²⁸ A.g.e., 21.

²⁹ A.g.e., 21.

³⁰ "Bethnarın Women Protection Forces Founded Against ISIS", *Bianet*, 2 Eylül 2015.

Askeri anlamda fazlaca ağırlığı bulunmasa da örgütün dış dünyadaki pozitif algısını yansıtan yapılardan biri de “Rojava Aslanları”dır. Sadece yabancılardan oluşan ve aralarında Almanya, ABD, Avustralya ve İngiltere vatandaşları bulunan birlikte gönüllülerin yanı sıra birçok paralı asker de mevcuttur. IŞİD’e ya da diğer radikal Selefi gruplara katılım sağlayan yabancı terörist savaşçılara kıyasla ölçeği sınırlı olan birimin mensupları genellikle Marksist-aşırı sol ideolojiden beslenmekle birlikte siyasi yelpazede farklı konumlarda bulunan ve farklı saiklerle hareket eden kişileri de bünyesinde barındırmaktadır.

Rojava Öz Yönetimi

Suriye’de iç savaşın patlak vermesinin ardından rejimle işbirliği yolunu seçen ve ortaya çıkan otorite boşluğunu iyi değerlendirerek etki ve kontrol alanını kısa sürede hızla genişleten PYD-YPG, 2014’teki özerklik ilanından önce Kasım 2013’te Afrin, Cezire ve Kobani’den oluşan üç kanton bölgeyi ilan ederek her birinin yasama, yürütme ve yargı organlarını oluşturmaya başlamıştır. Koordinatörlüğünü Salih Müslim’in yaptığı TEV-DEM (Demokratik Toplum Hareketi) çatısı altında ve diğer siyasi partilerden katılımın olduğu iddia edilen kanton yönetimlerinin, yasama konseyinden adalet komisyonuna yürütme konseyinden bakanlık gibi işleyen komitelerine kadar her organında askeri kanat YPG’den güç alan PYD’nin ağırlığı mevcuttur.

Bununla birlikte kantonlarda Yüksek Seçim Kurulu ve Yüksek Anayasa Mahkemesi gibi tali kurumlarla devlet aygıtının temel organlarının ihdasına çabalanmıştır. Yürütme Konseyinin 20 adet komitesi temel konularda kanton genelinde politikaları yürütmekle birlikte yerel yönetimlerde de belediyeler ve bölgesel yönetim konseyleri oluşturulmuştur. Hem komiteler hem de yerel organlar faaliyetlerini doğrudan kanton başkanına bağlı olarak yürütmektedirler.

Ekim 2015’te demokratik özerkliğini ilan eden Tel-Abyad bölgesi de Kobani kantonunun bir parçası haline gelmiştir.³¹ Afrin kantonunun başkanlığını Hevi İbrahim, Kobani kantonu başkanlığını ise Enver Müslim yürütmektedir. Rejim güçlerinin ve diğer aşiretlerin varlığını sürdürdüğü Cezire Kantonu ise merkezi Kamışlı olmasına rağmen Ekrem Heso başkanlığında Amude’den yönetilmektedir.

Suriye Kürtlerinin tezlerinin ağırlık noktası Suriye’deki güvenlik devletinin yerine demokratik, çoğulcu, parlamenter ve ademi merkezîyetçi bir yapı kurulması, kendi tarihsel topraklarında yaşayan Kürt halkının Suriye’nin toplumsal, ulusal ve tarihsel yapısının önemli bir parçası olarak kabul edilmesidir. Bu nedenle Suriye Kürtlerinin kendi kaderini tayin hakkının kabulüyle, toplumsal haklar ve özgürlüklerin anayasa ile garanti altına alınması temel beklentilerdir.

Kürtler, iç savaşın sonunda Suriye’nin etnik veya mezhepsel bir savaşa dönüşeceğine inandığından, Esed sonrası düzende, iktidara talip yeni oluşumlar için Kürtler kritik önemdedir. Yine Irak’ta Saddam sonrasında oluşan duruma benzer biçimde Kürtlerin Sunniler ve Şiiiler arasında denge unsuru olacağına inanmaktadırlar. Bu yüzden de Kürt hareketleri arasındaki ortak vizyonun yeniden inşa edilecek Suriye siyasal sisteminde fren/denge mekanizması görevini üstlenmek olduğu söylenebilir.

PYD, KDP-KYB’ye göre daha genç ve amatör bir örgüt olmasına karşılık, PKK’nın Ortadoğu’daki etkinliği ve uluslararası anlamda edindiği lojistik, finansal, siyasi destek göz önünde bulundurulduğunda Kürt Siyasal Hareketinde PYD’nin görece üstünlüğü söz konusudur. Bununla birlikte PYD daha pragmatik, Kürt halkının Rejimle olan tarihsel gerilimine aykırılık oluşturacak biçimde hareket etmekte, Esed Rejimiyle belirli noktalarda uyumluluk arz etmektedir. PYD bölgede gücünü bu realpolitik sayesinde kazanmıştır. Rejimle olan görece

³¹ “Rojava’s Gire Spi Declares Autonomy”, *Rudaw*, 21 Ekim 2015.

yakınlık, PYD'nin Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde okul, kültür merkezi ve kurumların açılmasını PYD üstlenmiştir. PKK ile Suriye Rejimi arasındaki tarihsel ilişkiler ve Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulması sonucunda, Rejim PYD'nin Suriye Kürtleri arasında etkinlik sağlamasını kolaylaştırmıştır. PYD, Esed Yönetimi'ni devirmek isteyen muhaliflerle ortak hareket etmemiş, tersine Esed Yönetimi'ne açıkça muhalefet eden Suriyeli Kürtleri sindirme sürecinde önemli bir aktör olmuştur. Suriyeli Kürtlerden PKK mensubu olanların silahlı mücadele tecrübesinden yararlanarak güçlenmiştir.

Afrin ve Kobani gibi yerlerin ele geçirilmesine rağmen Kürtler için hem sembolik hem de stratejik önem taşıyan Kamışlı tamamen Kürtlerin kontrolünde değildir. Rejim Kamışlı'dan çekilmemiştir. Kamışlı'da Rejim ve PYD-YPG arasında düşük yoğunlukta da olsa, çatışmalar sürmektedir. Esed, Kamışlı gibi stratejik bir noktayı terk etmeyeceğini, Kürtleri yalnızca bölgedeki Sunni Araplara karşı bir denge unsuru olarak kullandığını göstermiştir. Rejim için, Kamışlı'daki petrol yataklarının varlığı ve bölgenin coğrafi konumu, Kamışlı'da KUK, PYD ve Araplar arasında bir dengeyi zorunlu kılmıştır. 1970'lerden beri buraya yerleştirilen ve asıl tehdit olarak Kürtleri gören ve bu nedenle Rejimle işbirliği yapan çok sayıda Arap aşiret bulunmaktadır.

Halk desteğinin ancak bir kısmını elinde bulundurmasına karşın Kuzey Suriye'deki siyasi ve askeri gücü tekelinde bulunduran PYD/YPG, sayıları 20'ye yakın diğer Kürt siyasi partilerinin altında bulunduğu Kürt Ulusal Konseyi'ne kıyasla bölgede hatırı sayılır tek aktör konumuna yükselmiştir. Bu hususun dış faktörler tarafından tetiklenme sebebi de Suriye İç Savaşı'nın "proxy war" niteliğinden kaynaklanmaktadır. Kuzey Suriye'de bir Kürt kuşağının oluşmasına hem Rusya'nın hem ABD'nin hem de Avrupa'nın destek verdiği görülmektedir. Bu anlamda ABD'nin PKK'nın Suriye Örgütlenmesi olan PYD-YPG'yi terörist olarak nitelmemesi ve DAES'le mücadelede PYD-YPG'ye önem atfetmesi, Rusya'nın da en temelde Esed Rejiminin bekasını savunmakla birlikte, Kuzeyde olası bir Kürt federasyonunun, Rusya'nın Suriye'deki çıkarlarıyla çelişmediğini belirtmesi, Avrupa'daki PKK örgütlenmesine ve eylemlerine Avrupa kamuoyunun sessiz kalması da bu durumu kanıtlamaktadır.

Sonuç

Kuzey Suriye'de siyasi tablonun bütünü incelendiğinde PYD/YPG'nin rasyonel adımlar atarak bahsi sıkça geçen Kürt koridorunu oluşturma yönünde bir hayli aşama kaydettiği, anılan tüm bu gelişmeler ve sahada elde ettiği kazanımlarla bölgede tüm alternatif siyasi yapılara nazaran avantajlı konuma geçtiği görülmektedir. Mevcut tüm ihtilaf ve görüş farklılıklarına rağmen PYD'nin Suriye'deki Kürt siyasal hareketin ana üstleniciliğine soyunduğu ve bölgenin en aktif devlet dışı aktörü konumuna geldiğini kabul etmek gerekir. Geline nokta "Rojava Öz Yönetimi"nde/TEV-DEM'de PYD'nin sahip olduğu ağırlık durumu özetler niteliktedir. Ancak belli yapısal sınırlılıklara sahip olan örgüt, faaliyet gösterdiği bölgelerin kontrolünü kaybetmemek ve güç erozyonuna uğramamak adına başta küresel aktörlerle ilişkilerini sıkı tutmak ve aynı anda birçok dengeyi gözetmek durumundadır. Nitekim hem Rusya hem ABD ile iyi ilişkiler götürmekte olan PYD/YPG, diğer taraftan Türkiye'nin kırmızı çizgisini ihlal ederek Fırat'ın batısına geçmesi ile Ağustos 2016'da başlayan "Fırat Kalkanı" operasyonu karşı karşıya kalmış ve birleştirme arzusunda olduğu koridor iki parçalı bir yapıda kalmıştır.³² Bu durum sahada örgütü güneiden hareket etmeye itmektedir.

Özetle bir terör örgütü olan PYD/YPG, kontrolü altındaki otonom bölgede egemenliğini sürdürmek için ya kendini dönüştürmek ya da Türkiye ile sürekli çatışma ihtimaline karşı enerjisini kendini savunmaya kanalize etmek zorunda kalacaktır. Suriye'de gelecek yıllarda

³² "Türk Silahlı Kuvvetleri Cerablus'ta YPG'yi vurdu", *NTV*, 25 Ağustos 2016, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-silahli-kuvvetleri-cerablusta-ypgyi-vurdu,mobYssWmx06Hj8-UQLaGsA> (e.t. 12.10.2016).

tesis edilecek yeni siyasi rejim ve tabloda bir fren mekanizması olarak kullanılabilen olan “Rojava Öz Yönetimi”, her halükarda fiili bir durum yaratmasına reaksiyon gösterecek olan Türkiye ile komşu olacaktır. Kuzey Irak örneğinden yola çıkılırsa bir bölgesel aktör olarak kendini kabul ettirebilmesi için yalnızca bugün desteğini aldığı bölge dışı güçlerle değil, yarın komşu olacağı (“baş başa kalacağı”) aktörlerle de yapıcı ilişkiler tesis etmek durumundadır.

Suriye’de yaşayan diğer halklar gibi uzun süredir baskı altında olan Kürtlerin olası “Yeni Suriye”de daha geniş haklar ve özgürlükler talep etmesi doğaldır. Bu yüzden Suriye’deki muhalif gruplarla Kürt hareketlerinin bir arada hareket etmesi gerekmektedir. Suriye Kürtleri Arap muhalefet tarafından dışlandıkça Kürtlerdeki radikalizasyon daha da perçinlenecek ve sahada PYD’nin etkinliğinin artmasına neden olacaktır. Suriye Kürtleri sistem içinde tutulmalı ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde, Arap muhalefet örgütleriyle birlikte Rejime karşı mücadele etmelidir. Suriye Kürtleri’nin oluşacak yeni siyasi sisteme etkin ve adil biçimde entegrasyonu sağlanmalıdır. Aksi takdirde Türkiye, 30 yılı aşkın süredir enerji harcadığı terörle mücadelede yeni açtığı cepheyi uzun süre kapatamayacak, Ortadoğu’daki müzmin çatışma alanlarına bir yenisi daha eklenecektir.

Kaynakça

Acun, Can ve Keskin, Bünyamin. “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi: PYD/YPG”, *SETA Raporu*, İstanbul, 2016.

Barfi, Barak. “Ascent of the PYD and the SDF, Research Notes”, *The Washington Institute for Near East Policy*, No.32, (Nisan 2016): 1-16.

Bianet, “Bethnarin Women Protection Forces Founded Against ISIS”, 2 Eylül 2015.

Bruinessen, Martin Van. Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structures of Kurdistan, Zed Books, 1992.

Caves, John. “Syrian Kurds and The Democratic Union Party (PYD)”, *Backgrounder*, (2012): 1- 15.

CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, (e.t. 15.11.2016).

Clawson, Patrick Ed., “Syrian Kurds As A U.S. Ally: Cooperation & Complications”, *The Washington Institute for Near East Policy*, Kasım 2016.

Demirel, Gözde, “Suriye İç Savaşı’nda Uluslararası Aktörlerin Suriye Politikası”, *Türk Tarih Kurumu Uluslararası Suriye Sempozyumu*, Kasım 2016.

Erkmen, Serhat. “Suriye’de Kürt Hareketleri”, *ORSAM Rapor No:127*, Ankara, Ağustos 2012.

Hevian, Rodi. “The Resurrection of Syrian Kurdish Politics”, *Middle East Review of International Affairs*, 17/3 (2013):45- 54.

International Crisis Group, “Syria’s Kurds: A Struggle Within a Struggle”, *Middle East Report No:136*, 22 Ocak 2013.

McDowall, David, A Modern History of the Kurds, I.B. Tauris, Aralık 1996.

Mella, Jawad, Kürdistan ve Kürtler Parçalanmış Bir Ülke ve Devletsiz Bir Ulus, Batı Kürdistan Derneği Yayınları, 2011.

NTV, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/turk-silahli-kuvvetleri-cerablusta-ypgyi-vurdu.mobYssWmx06Hj8-UQLaGsA> (e.t. 12.10.2016).

Oran, Baskın, Ed., “Türk Dış Politikası Cilt I 1919-1980,” İletişim, 2011.

Oran, Baskın, Ed., “Türk Dış Politikası Cilt II 1980-2001,” İletişim, 2010.

Rudaw, “Rojava’s Gire Spi Declares Autonomy”, 21 Ekim 2015.

Tejel, Jordi, Syria’s Kurds: History, Politics, and Society, çev. Emily Welle ve Jane Welle, Routledge, 2009.

XXI YÜZYILDA ABD VE RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA'DA GÜÇ POLİTİKALARI: “YUMUŞAK GÜÇ”, “SERT GÜÇ”

Sevinç RUİNTAN¹

Özet

XX yüzyılın 90'lı yıllarında dünya sosyalist sisteminin çökmesi, SSCB'nin çöküşü dünya siyasetinde yeni düzenin kurulması ile sonuçlandı. Bilimsel edebiyatlarda yeni dünya düzeni ile ilgili farklı yaklaşımların mevcut olduğu bilinmektedir. Bir grup araştırmacılar tek kutuplu dünyanın formalışdığını söylüyorlar. Diğerleri ise, tek kutuplu değil, çok merkezli dünyaya geçildiğini bildirirler. Ama hangi yönden bakılırsa bakılsın, yeni dünya düzeni döneminde de dünya siyasetini belirleyen 2 başlıca devlet var, onların biri ABD, diğeri ise Rusya. Postsovyet Rusya'nın artık süper güç olmadığı düşüncesi taraftarlarının az olmadığına rağmen, Rusya bazı istisnalar dışında, her zaman, bu veya diğer vasitelerden istifade etmekle, dünya siyasetini önemli ölçüde etkileme gücüne sahip olmuştur. Özellikle tarihi bağlarının olduğu eski sovyet bölgelerinde, o cümleden Kafkasya'da.

Kafkasya tarih boyunca güçlü devletlerin meraklarının toqquşduğı bölge olmuştur. XVIII yüzyılın sonları - XIX başlarında Rusya, Osmanlı ve İran arasında bölüşdürüldükden sonra, XX yüzyılın 90'lı yıllarına kadar Kafkasya'nın büyük bir kısmı çar Rusyası'nın/SSCB'nin çıkarları çerçevesinde olmuştur. Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasından sonra ABD Kafkasya'nın kendisinin jeostratejik çıkarları alanına dahil olduğunu ilan etti. Postsovyet dönemin ilk yıllarında daha çok SSCB'den kalma mirasa sahip çıkmaya, aynı zamanda Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusyayı özellikle dikkatde saklamaya çalışan Rusya, hem de kendi varlığı için hayati önemli hesap etdiği Kafkasya'nı da dikkatden kenarda qoymurdu. ABD ve Rusya'nın Kafkasya politikaları üzere uzmanlar arasında böyle bir görüş vardır ki, Rusya'nın amacı Güney Kafkasya'da evveller olduğu gibi, tek başına hegemonluk oluşturmaktır ve o, bunun için tüm jeopolitik imkanlarını kullanır, dış politika vasitelerinden (savunma paktları, silah satmak, yeni üsler açmak, hatta mevcut rejimleri değıştirmek, bölücü rejimleri tanımak vb.) faydalanır. ABD'nin mevcut politikası ise onun Avrasya'da mevcut etkisinin ortadan kalkması ile sonuçlanabilir. Sonradan bu etkini restorasyon etmesi içinse ona yıllar, belki de on yıllar gerekebilir. Dolayısıyla, ABD'nin Kafkasya'da "yumuşak güç", Rusya'nın ise "sert güç" politikasına üstünlük verdikleri belirtiliyor. Hazırki araştırmada bu görüşlere açıklık getirilmesine cehd edilecek.

Anahtar kelimeler: Güney Kafkasya, ABD, Rusya, yumuşak güç, sert güç

THE POWER POLICY OF THE UNITED STATES AND RUSSIA IN THE SOUTH CAUCASUS IN THE XXI CENTURY: SOFT POWER, HARD POWER

Abstract

The collapse of the world socialist system and the dissolution of Soviet union resulted with the establishment of the new world order. There are various approaches to the new world order in scientific literature. A group of researchers argue that unipolar word order has emerged. Others claim that the world is not unipolar but transitioning to multipolar system. But it does not significantly matter which approach one regards it is accepted that among the two major powers determining the fate of world politics one is USA and the other is Russia. Despite some scholars argue that Russia since the collapse of the USSR is not a superpower anymore, the country still continues to be a significant power shaping the world politics. Russia's power and influence is still very noticeable in the post-soviet area especially in Caucasus.

Caucasus has always been a place over which the interests of great powers collapsed. After its division between Russia, Iran and Ottomans since the end of 18th century and the beginning of 19th century until the end of 20th century Caucasus has been under the influence of Russian Empire/USSR. After the dissolution of Soviet Union with the emergence of new independent states in the post-soviet area USA declared its interest in these territories. US and Russian scholars share the view that maintaining its role as the only hegemony in the South Caucasus is within Russia's national interests. In order to obtain this it utilizes its all military, political and geopolitical capabilities and foreign policy tools. US ambitions towards the region on the contrary is focused on solely establishing its presence and participation in the region through fostering human rights promotion of democracy and economic cooperation with the region. In other words US foreign policy in Caucasus uses the "Soft power", Russia on the other hand is exploiting its "Hard power" capabilities to maintain its leading role. This research aims to explain these views.

Key words: South Caucasus, US, Russia, soft power, hard power

¹ Doç.Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih bölümü. E-mail: ruintan@bsu.edu.az; seva6611@rambler.ru

Giriş

Öncelikle “güç” anlayışına aydınlık getirmeye çalışsak. Uluslararası ilişkilerde güç, bir devletin başka bir devlete karşı uyguladığı ve normal şartlar altında o devletin yapmak istemeyeceği bir şeyi yapmasını sağlamaya yönelik etkidir. Güç anlayışı hakta konuşurken altı cizilmeli olan esas husus odur ki, güç'ün karakteri değişe bilir, değişmeyen husus – güç kullanan aktörün, güç'ü kullanırken temel dayanağı olan milli potansiyelidir. Milli güç, bir milletin maddi ve manevi güçlerinin toplamıdır. Güç kavramının temel aktörü devlet, boyutları – askeri, ekonomik, karşılıklı bağımlılıktır. Hazırda uluslararası sistemde devletler tek aktör olmaktan çıkmış, çokuluslu şirketler, uluslararası sosyal kuruluşlar, uluslararası örgütler ve hatta bireyler aktör olmaya başlamışlar. Teknolojinin ve bilginin ilerlemesiyle savaşların, dolayısıyla güç'ün doğası da değişmiştir. Günümüzde devletler genel itibarıyla, savaşmaktan ziyade refahlarını düşünmektedirler. Artık askeri güç kullanımının devletlerin ekonomilerini ciddi şekilde riske atması, silah teknolojisinin ilerlemesi nedeniyle verdikleri tahribatın hiç olmayan kadar artması sebebiyle, devletler askeri güç kullanmaktan yana değildir. Çağdaş dünyada en etkin güç kamuoyunu yönlendirebilme, ikna ve pazarlık yeteneği olarak gözlemlenmektedir. İnternetin hızla yayılması dünya politikasında hükümet dışı aktörlerin doğrudan söz sahibi olmaya başlamasına şerait yaratmıştır.

Gerçekçilik güç'ün amacı değil, amaç olan güvenliğin sağlanmasıdır prensipinden yola çıkarak revizyonist teori taraftarları güç'ün aktif, gizli ve yapısal olmak üzere üç farklı boyutunun olduğunu bildiriyorlar. Aktif güç – diğer bir aktörün/aktörlerin davranışını belirlemek, ya da değiştirmek için uygulanan güç türüdür. Gizli güç – güçlülerin gündemleri belirlediği, göze çarpmadan uygulanan, daha örgütleyici karaktere sahip güç boyutudur. Gizli güç uygulanırken, belirli konuların diğer aktörlerin gündemlerine taşınması, bazı konuların ise bilinçli olarak gündem dışı bırakılmasının sağlanması ile uygulanır. Yapısal güç – tarafların ilişkilerini belirleme metodudur².

“Sert güç” terimini realist nezeri mekteb terefinden ireli sürülen güç ölçüsü etrafında kurulmuştur. Onlar güç kavramını temel amaç/veya amaçla ulaşmak için araç olarak görüyorlar (Makiavelli, H.Morgenthau, Kennet Waltz). Realist mektebinde güç meyarları ehali, erazi, doğal kaynaklar, iktisadi ve askeri güç gibi resurslara sahip olma meyarları ile ölçülüyor. Sert güç dedikde, devletlerin kendi politikalarını bilavasite askeri ve iktisadi yollarla diğer terefe qebullandırma, güç tetbiq etme ve güç'le hedeleme vasitesile heyata kecirme nezerde tutulur. Başka sözle, sert güç bir aktörün politik amaçlarına ulaşmak için diğer aktörlere yönelik zorlama, tehdit etme, güç kullanma gibi yöntemlere başvurması; sistemdeki algının değişmesi sebebiyle amaca ulaşma yolundaki en güçlü alternatifidir.

“Yumuşak güç” sert güç'un eksi olarak istediğini, zor kullanmadan, tereftaşlık, kültürel diplomatiya yoluyla heyata geçirilen politikayı özünde ehtiva ediyor. Bu termin ilk defa professor Joseph Nye terefinden ireli sürülüb ve devletlerin enenevi güç ve mecburetme politikası evezine, celb etme ve tereftaşlık vasitesile siyasi aktörlerin davranışlarına tesir etme imkanını izah etmek için işledilib. Joseph Nye (2004) yazıyor ki, “bir ülke diğer ülkelerin onun istediğini istemesine imkan yarada bilirse, bu, sert güç ve yahud emr ederek diğerlerini müeyyen davranışlara mecbur etmekden farklı olarak, emekdaşlık ve yahud da “yumuşak güç” adlandırıla biler”³. Diğer sözle, yumuşak güç'ün esas hüsusiyyeti onun zorlayıcı karakterinin

² David Baldwin, “Power Analysis and World Politics: New Trends Versus Old Tendencies”, **World Politics**, 1979, p.161-194. Online. <https://pdfs.semanticscholar.org/9f76/0fc7c9f020c573a14ccff177dd9a5fa1cfab.pdf> [21.11.2016].

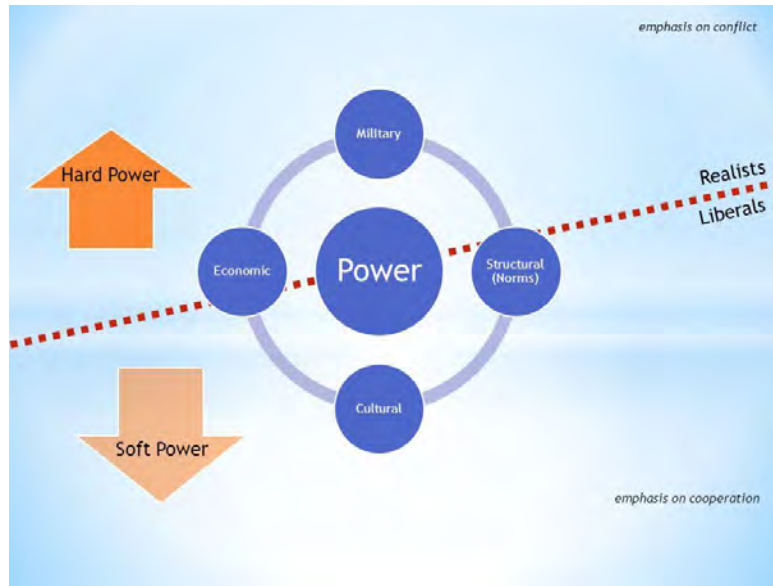
³ Joseph S.Nye, Jr. **Soft Power. The Means to Success in World Politics**. Public Affairs, New York, 2004, p.5. Online. <https://webfiles.uci.edu/schofer/classes/2010soc2/readings/8%20Nye%20Soft%20Power%20Ch%201.pdf> [21.11.2016].

olmamasıdır, tesir vasiteleri ise kültürel değerler, idealler, vizyonlar, politik değerlerin yayılması, elmi ve iktisadi tereftaşlıktır.

Yumuşak güç'ün teorileştirilmesi konusunda çalışmış olan Geun Lee uluslararası ilişkilerde yumuşak güç uygulamasını politik amaçlar çerçevesinde 5 kategoriye ayırıyor:

- 1) dış güvenliği sağlama amacıyla barış ortamının sağlanması ve çekici imaj yaratılması;
- 2) güvenlik politikası açısından başka bir ülkenin veya ülkelerin desteklerinin sağlanması;
- 3) başka ülkelerinin düşünceleri ve tercihlerinin manipüle edilmesi;
- 4) başka ülkelerle işbirliği amaçlı örgütler kurmak veya bunlara katılmak,
- 5) ülkenin liderinin veya hükümetin iç desteğinin sağlanması için kullanılan yöntemler.

Lee'nin bu teorisine göre yumuşak güç veya sert güç zorlayıcı veya işbirlikçi olabilir. Aralarındaki ayırım kaynakların kullanımındadır. Başka sözle, yumuşak güçle sert güç her zaman birbiriyle ilişkilidir, yumuşak güç kaynakları bazı durumlarda sert gücü artırıp azaltabilirken, aynı şekilde sert güç kaynakları da yumuşak gücü etkileyebilir ve dolayısıyla sert güç ve yumuşak güç karşılıklı olarak birbirlerini olumlu veya olumsuz yönde etkiliyorlar⁴.

Soğuk Savaş'ın sona çatması, sosyalist blokun çökmesi, yeni dünya düzeninin formallaşması, ulus-devlet kavramının doğasının değişmesi ve uluslarüstü, devlet dışı aktörlerin meydana gelmesiyle, yumuşak güç kavramı önem kazanmış, aktörler tarafından sıkça başvurulan bir yöntem olmuştur. Yumuşak güç'ün gelişmesinin daha önemli sebeplerinden biri olarak ise 11 Eylül saldırısının ardından ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonlarının başarısızlığı gösteriliyor. Bu hadiselerden sonra sert güç'ün tek başına yeterli olmadığı, uluslararası meşruiyet ve rızanın gerekliliğinin daha fazla fark edilmiş olduğu söyleniyor. Dünyanın süper güç'ünün, sahip olduğu sert güç'ünün büyüklüğüne rağmen başarısız olması, tüm aktörleri bu konuyla ilgili düşünmeye zorlamış oldu⁵.

ABD'nin ve Rusya'nın Kafkasya politikaları üzere uzmanlar arasında böyle bir görüş vardır ki, Rusya'nın amacı Güney Kafkasya'da evveller olduğu gibi, tek başına hegemonluk oluşturmaktır ve o, bunun için tüm sert güç imkanlarını kullanıyor, dış politika vasitelerinden (savunma

⁴ Geun Lee. "A theory of soft power and Korea's soft power strategy". **Korean Journal of Defence Analysis**, Volume 21, 2009 – Issue 2. Online.

<http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10163270902913962?scroll=top&needAccess=true>
[21.11.2016]

⁵ Prof.Dr.Mustafa TÜRKEŞ. Türk Dış Politikasında Bölgesel Meseleler ve Obama Yönetiminin Olası Politikaları: Açmazlar ve Açılımlar / **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası. Uluslararası IV Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**. USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara, 2010, s.67-75.

paktları, silah satmak, yeni üsler açmak, hatta mevcut rejimleri değiştirmek, bölücü rejimleri tanımak vb.) faydalanır. ABD'nin mevcut politikası ise onun Avrasya'da mevcut etkisinin ortadan kalkması ile sonuçlanabilir. Sonradan bu etkini restorasyon etmesi içinse ona yıllar, belki de on yıllar gerekebilir. Dolayısıyla, ABD'nin Kafkasya'da yumuşak güç, Rusya'nın ise sert güç politikasına üstünlük verdikleri belirtiliyor. Hazırki araştırmada bu görüşlere açıklık getirilmesine cehd edilecek, ABD'nin ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikalarında hangi derecede yumuşak ve sert güçten istifade ettiklerinin mükayiseli analiz edilmesine çalışılacaktır.

Kafkasya tarih boyunca güçlü devletlerin maraklarının çatıştığı bölge olmuştur. Amerikalı tarihçi Tadeuş Svietoçovski "Rusya ve Azerbaycan: Geçişte Bir Sınır Bölgesi" (1995) adlı araştırmasında yazıyor ki, "Yüzyıllar boyunca, bölgesel ve küresel güçler Güney Kafkasya üzerinde hegemonya ya da nüfuz kazanmak, veya korunmak için uğraşmışlar. İpek Yolu üzerinde olan bölge ekonomik açıdan oldukça önemlidir. Aynı zamanda bölgesel güçler arasında uzanan bir tampon bölge olması onun hem de jeopolitik önemini artırmaktadır"⁶. XVIII yüzyılın sonları - XIX yüzyılın başlarında Rusya, Osmanlı ve İran arasında bölüşürüldükden sonra, XX yüzyılın 90'lı yıllarına kadar Kafkasya'nın büyük bir kısmı çar Rusyası'nın/SSCB'nin çıkarları çerçevesinde olmuştur. Güney Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasından sonra ABD Kafkasya'nın kendisinin jeostratejik çıkarları alanına dahil olduğunu ilan etti. Postsovyet dönemin ilk yıllarında daha çok SSCB'den kalma mirasa sahip çıkmaya, aynı zamanda Ukrayna, Kazakistan ve Beyaz Rusyayı özellikle dikkatde saklamaya çalışan Rusya, hem de kendi varlığı için hayati önemli hesap etdiyi Kafkasya'nı da dikkatden kenarda qoymuyor, bölgede kaybettiği gücü yeniden kazanmak için "Kontrollü Çatışma Stratejisi"ni uygulamaya çalışıyordu.

XX yüzyılın 90'lı yıllarında dünya siyasetinde yeni düzenin kurulduğu malumdur. Bilimsel edebiyatlarda yeni dünya düzeni ile ilgili farklı yaklaşımların mevcut olduğu bilinmektedir. Bir grup araştırmacılar tek kutuplu dünyanın formalaşmış olduğunu, diğerleri ise, tek kutuplu değil, çok merkezli dünyaya geçildiğini bildiriyorlar. Ama hangi yönden bakılırsa bakılsın, yeni dünya düzeni döneminde de dünya siyasetini belirleyen 2 başlıca devlet var, onların biri ABD, diğeri ise Rusyadır. Postsovyet Rusya'nın artık süper güç olmadığı düşüncesi taraftarlarının az olmadığına rağmen, Rusya bazı istisnalar dışında, her zaman, bu veya diğer vasitelerden istifade etmekle, dünya siyasetini önemli ölçüde etkileme gücüne sahip olmuştur. Özellikle tarihi bağlarının olduğu eski sovyet bölgelerinde, o cümleden Kafkasya'da.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya'nın Kafkasya politikası geçmiş müstemleke politikasının davamı gibi deyerlendirilebilir. Rusya'nın esas hedefleri postsovyet erazilere tesir imkanlarını koruyub saklaya bilmek, bölgeni iktisadi, politik, askeri ve diplomatik imkanlardan istifade ederek kendi tesir dairesinde saklaya bilmektir. Bu hedeflere çatmak için istifade olunan vasitelerden biri bağımsızlığını yeni elde etmiş devletler arasında konfliktlerin hellinde arabuluculuk etmektir. İmperyalar hakkında teorilere göre, imperyalar kendi geçmiş sömürgelerini terk etmeli olanda ileride şu bölgelere tesir imkanlarının olması için kendilerinden sonra erazi, etnik, siyasi, dini ve diğeri konfliktleri ortaya koyurlar. Bu, geçmiş Sovyetler Birliği'nin tüm erazilerinde de görünmektedir. Kafkaslarda Rusya'nın bu politikası Azerbaycan-Ermenistan, Dağlık Karabag konfliktleri, Gürcistanda Abhazy ve Güney Osteya meselesi formasında kendini gösteriyor. Rusya'nın Güney Kafkasya'yı kendi jeopolitik tesir dairesinde saklaya bilmesi için genel olarak bu konfliktlerden yararlandığı hakta fikirler mevcuttur. Meselen, mehzi Dağlık Karabag konfliktinin neticesinde Rusya'nın askeri birleşmelerinin hala da Güney Kafkasya'da kalmakta olduğu bilinmektedir. Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütüne üye olan Ermenistan'ın tehlikesizliyi rus askeri birlikleri tarafından korunur, Rusya'nın askeri üssünün Ermenistanda mevcudluğu sözde Ermenista'nın tehlikesizlik

⁶ Świętochowski Tadeusz. **Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition**. Columbia University Press, New-York, 1995, 290 p.

qarantörü rolünü oynayır. Veziyyəti daha çox nəzarətdə saxlaya bilmək üçün Rusiya hətta Avropa'da Güvenlik və İşbirliyi Təşkilatı'nın (AGİT) Dağlıq Karabağ konfliktinin həllində vasitəçilik edən Minsk Qrupu'nun həmsədrələrindən biridir. Aslında isə məqsəd konfliktin həll edilməsi deyildir, konfliktlə ilgili statükonun sürdürülməsidir. Zaman-zaman atəşkesin bozulması və tərəflərin bir-birini güclə təhdit etməsi Rusiya'nın imperiya ambisiyalarına xidmət edib və beləliklə o regionda jeopolitik ambisiyalarını həyata keçirə bilmək üçün diplomatik imkanlardan da istifadə edə bilib.

Rusiya “sert güc”dən açıq şəkildə 2008 yılında Gürcüstana birbaşa askeri müdahilə etməklə istifadə etmişdir. Gürcüstan'ın separatist regionları olan Güney Osetya və Abhaz'ya askeri müdahilə Rusiya'nın yaxın komşularına ilişkin dış politikası haqqında bir çox cavablanmamış sorular ortaya koymuş oldu. Başlanğıçta Gürcüstan'ın toprak bütünlüğüne dəstək verən Rusiya, Güney Osetya və Abhazya'daki çatışmalara qarşı, bu bölgələri açıqça dəstəkləyərək və eyni ilin Ağustos ayında savaşı sonrasında 2008'də bağımsızlıqlarını qəbul edərək daha iddialı bir tutumu qəbul etdi. Bu məsələ ilə bağlı batılı mütəxəssislər Rusiyaya keçmiş sovyet dövlətləri üzərində hakimiyyətini bərpa etmək üçün separatist regionlarda askeri mövcutluğunu davam etdirməkdə, bunun üçün isə “yerli əhalini qoruma” bəhanəsini istifadə etməklə ittiham edirlər. Bağımsızlıqlarını elan etmiş Abhazya və Güney Osetya cümhuriyyətləri də ümumiyyətlə, bağımsızlıq ambisiyalarının arxasında Rusiya'nın olması səbəbindən⁷ kınanır və çox az istisnalar diqqətə alınmazsa⁸, beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən tanınmamaktadır. Abhazya və Güney Osetya'da askeri üsullər qurmaq, Ermənistan'la əməkdaşlığını 2044 yılına qədər uzatmaq və iqtisadi hegemonluğunu təmin etməyə çalışması Rusiya'nın Güney Qafqazda sərt gücdən istifadə olunmasının bariz nümunəsidir⁹. Rusiya'nın regionda rolunu düzgün analiz etmək üçün Moskova'nın Güney Qafqaz'ı nədən önəmli hesab etdiyi məsələyə də aydınlıq gətirmək lazımdır. Rusiya'nın güney sərhədlərini təşkil edən bölgə onun “strateji arxa qapısı” rolunu oynayır və Rusiya ilə yalnız tarixi bağlarla deyil,

⁷ “Georgia/Abkhazia: Violations Of The Laws Of War And Russia’s Role In The Conflict. (March 1995)”. **Human Rights Watch Arms Project & Human Rights Watch/Helsinki**, Vol.7, No.7, p.61 p. Online. <https://www.hrw.org/report/1995/03/01/georgia/abkhazia-violations-laws-war-and-russias-role-conflict> [26.11.2016]

⁸ Sevinç Rıntan. “SSRI-nin süqutundan “olimpiya müharibəsinə” qədər olan dövrdə Rusiya – Gürcüstan münasibətləri (tarixi-analitik baxış)”. **Tarix və onun problemləri**, 2016 №1, s.145-159.

⁹ German T. “Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008”. **Europe-Asia Studies**, 2012, 64(9), p.1650-1666.

hem de onun kendi tehlikesizliyi bakımından askeri, iktisadi ve politik önem taşıyor. Rusya, çarlık imperyasının XIX yüzyıldan bölgeni işgal etmesinden beri Güney Kafkasya'da en önemli güç olmuştu. Sovyetlerin dağılmasının ardından bölgenin onun nezaretinden çıkması, ABD, Avrupa Birliği, Türkiye ve İran gibi yeni ve tesirli aktörlerin ortaya çıkması, bölgede gerekliyinde hatta agressiv şekilde “sert güç”den istifade etmesi aslında onun kendisi için heyati önemli hesap ettiği bölgede nüfuzunu itirmek korkusu, ve bununla da tehlikesizliyi için ehtiyat etmesiyle izah oluna biler. Bu yönden bakılırsa, Rusya'nın Gürcistan'la ilişkilerindeki gerginliyin sebebinin aslında Abhazy ve Güney Osetiya deyil, bir-birine eks olan eğilimler ve bu eğilimleri esas alan dış politik önceliklerin olduğu açık görünüyor. Gürcistan Avroatlantik kurumlara üye olmaya can atıyor, kendini NATO ve AB üyesi olarak görüyor. Fakat Rusya NATO'ya düşmanca yanaşiyor, Gürcistan'ın AB ile yaklaşmasına iyi bakmıyor. Gürcistan ile Rusya arasında narazılıkların sebebi budur, Abhazy ve Güney Osetiya behanedir¹⁰.

Batı devletlerinin Güney Kafkasya politikasını kendi tehlikesizliğine tehdid olarak deyerlendiren Rusya 2009 yılında dış politika faaliyetinde uluslararası topluluğa güçlü, global aktör olarak geridonüşününün göstericisi qiymetlendirilen “Ulusal Güvenlik Stratejisi”ni¹¹ kabul etdi. Bu stratejide gösteriliyor ki, Rusya ABD'nin ve Avrupa'nın kendisinin strateji arka planı hesap ettiği erazilerde: Gurcistanda, Ukraynada ve Merkezi Asya cumhuriyetlerinde tesirinin genişlemesinden rahatsızdır. Bu fikir ümumilikde 3 strateji senedde qeyd ediliyor: “Dış Politika Konsepti” (Foreign Policy Concept, 2008), “Ulusal Güvenlik Stratejisi” (National Security Strategy, 2009) ve “Askeri Doktrin” (Military Doctrine, 2010). “Dış Politika Konsepti”nin “Rusya Federasyonunun regional dış politika prioritetleri” adlı IV bölümünde deyil ki, “Bu genişleme beraber tehlikesizlik prinsipini pozur, Avrupa'da yeni parçalanma hatlerinin ortaya çıkmasına şerait yaradır, zamanın esas problemlerine karşı birge tereftaşlığı engelleir” (madde 70)¹². Rusya NATO erasının bitdiğini, onun genişlemesine ve ya mövcutluğuna hiç bir zeruret olmadığını qeyd edir, Batını Rusya'ya karşı Sovyetler Birliği'ne olan düşman münasibetini devam ettirmekte suçluyor. Her 3 sened hemçinin çok kutuplu dünyanın vacibliyini vurgulayır, Moskova'nın ABD'nin uluslararası sistemde tekbaşına hegemonluğundan narazı olduğunu gizlemez. Batı'nın postsovyet mekanda tesirinin artmasını balanslaştırmak isteyen Kreml bölgede kendi tesirini berpa etmek için politik, iktisadi ve askeri vasitelerden istifadeni zeruri eden stratejiyanı nezerden gecirir ve yeri geldikce askeri, yani “sert güç” aspektine önem veriyor. Böyle ki, Rusya askeri iştirakı olmadan Güney Kafkasya'da nüfuzunun ve proseslere tesir imkanlarının ciddi şekilde soru altında kaldığını hesap ediyor. Bundan dolayı Rusya'nın kendi tesirini korumaq için atdığı adımlar Kafkasya'da birbaşa askeri iştirak formasında özünü gösteriyor.

¹⁰ Alexandre Kukhianidze. “Ağustos 2008'de Rusya'nın Askeri İstilasından Önce ve Sonra Gürcistan'ın Başlıca Milli ve Dış Politik Öncelikleri”. **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası. Uluslararası IV Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**. USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara, 2010, s.366.

¹¹ Dimitrakopoulou S. & Liapopoulos A. “Russia's National Security Strategy to 2020: A Great Power in the Making?”. **Caucasian Review of International Affairs**, 2010, 4(1), p.35. Online. <http://connection.ebscohost.com/c/articles/51361292/russias-national-security-strategy-2020-great-power-making> [21.11.2016].

¹² **Концепция внешней политики Российской Федерации**. IV. Региональные приоритеты внешней политики Российской Федерации. Ст.70. Онлайн. http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 [21.11.2016].

Sert güç hakta nezeriye onu heyata geçirmenin diger bir vasitesi olarak askeri alyanslara celb etmek, bu birliklerde iştirakla bağıdır. Bunun bakımdan Rusya geçmiş Sovyet cumhuriyetlerini rehberlik ettiği Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütüne, Avrasya İktisadi Birliğine celb etmek siyaseti yürütüyor. İlk olarak qeyd edilmelidir ki, SSCB'nin süqutundan sonra Rusya postsovyet mekanda “İki serhed stratejisi”ni kullanıyor. Postsovyet ülkelerle (başka sözle, yakın çevre ile – S.R.) kendi sınırları birinci sınırı; bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin uzak çevre ile dış sınırlarını ise kendisinin ikinci sınırı hesap ediyor. Ve bu bakımdan, kendi tehlikesizliyini qarantiye almak adına, “ikinci sınırlarını” (meselen, Ermenistan'ın Türkiye ile sınırı, Tacikistan'ın Afganistan'la sınırını vb.) Rusya askerleri koruyorlar. Bundan başka, 15 Mayıs 1992 yılında 6 postsovyet ülke ile Kolektif Güvenlik Antlaşması (20 Nisan 1994'de yürüklüye girmiş, 1995'de BMT-de qeydiyyatdan geçmiştir), bunun ardından 7 Ekim 2002'de KGA'nın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütüne çevrilmesi hakta müqavile imzalanmıştır (18 Eylül 2003'de yürüklüye girmiştir). KGAÖ'nün NATO karşılığı kuruluş olduğu hakta fikirler de mevcuttur. KGAÖ'nün üye devletleri: Rusya (1992), Kazakistan (1992), Kırgızistan (1992), Tacikistan (1992), Belarus (1993), Ermenistan (1992); Parlamenter Meclisi'nde Gözlemci Devletler: Serbiya (2013), Afganistan (2013). Geçmiş üyeleri: Azerbaycan (1993-1999), Gürcistan (1993-1999), Uzbekistan (1992-1999, 2006-2012).

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü Ülkeleri

K.Abuşov hesab ediyor ki, Rusya'nın büyük güç statusu birbaşa olarak Güney Kafkasya regionuna şamil ediliyor¹³. George Fridman'ın sözlerine göre, Putin Rusya'sının dış politikası Rusya iktisadiyatını onun super güç statusunu kaytara bilmek meqsedi ile inkişaf etdirmektir¹⁴. Bu bakımdan bakılarsa, Rusya Ermenistan'da en büyük yabancı yatırımcıdır. Ermenistan iktisadi bakımdan Rusya'dan asılıdır. Gürcistan'la ilişkiler farklı inkisaf ediyor. Başlangıçta Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne destek veren Rusya, Güney Osetya ve Abhazy'a'daki çatışmalara karşı, bu bölgeleri açıkça destekleyerek ve aynı yılın Ağustos ayında savaş sonrasında 2008'de bağımsızlıklarını kabul ederek daha iddialı bir tutumu kabul etti. Bunun ardınca, açık şekilde iktisadi vasitelerden siyasi meqsedlerine nail olmak için istifade etmeye başladı¹⁵. Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti Azerbaycana ise Rusya Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ konfliktinden istifade etmekle tesir göstermeye çalışır. Böyle ki,

¹³ Abushov K. **Regional level of conflict dynamics in the South Caucasus: Russia's policies towards the ethno-territorial conflicts (1991-2008)**. University of Münster, Germany, 2010. Online. <http://d-nb.info/1010267027/34> [21.11.2016].

¹⁴ Freedman R.O. “Russian Policy Toward the Middle East Under Putin: The Impact of 9/11 and The War in Iraq”. **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.2. No.2, Summer 2003, p.66-97. Online. alternatives.yalova.edu.tr/article/download/5000159503/5000143936 [21.11.2016].

¹⁵ Mikhelidze N. “After the 2008 Russia-Georgia war: Implications for the wider Caucasus and prospects for western involvement in conflict resolution”. **Background paper of the conference on “The Caucasus and Black Sea Region: European Neighborhood Policy (ENP) and Beyond”**. Instituto Affari Internazionali, Rome, Italy, 2009. Online. <http://www.iai.it/sites/default/files/iai0901.pdf> [21.11.2016].

o, regionun hegemon devleti olaraq Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) Dağlık Karabağ konfliktinin hellinde vasiteçilik eden Minsk Grubu'nun hemsedrlerinden biridir. Eyni zamanda konflikt terefi devletlerin her ikisinin silahla teminatının büyük hissesi Rusya'ya aittir. Hem coğrafi mövqeyi, hem de iktisadi potensialına göre Rusya Azərbaycan'ın Avrasya İktisadi Birliği'ne de üye olmasını sağlamaya çalışıyor. Lakin Azərbaycan'da bu meseleye münasibet birmenalı deyil. Bazıları Birliğe üyeliyin ülkenin suverenliğini mehdudlaşdıracağından ehtiyat edərək bu fikrin qeti eleyhinedirler. Digerleri ise, Dağlık Karabağ probleminin hellinde Rusya'nın desteyi karşılığında bu ittifaka üyeliyin mümkün ola bileceyini ehtimal edirlər.

Sonuç olaraq söyleye bilerik ki, Rusya 1991 yılından etibaren Güney Kafkasya'da tesirini sağlaya bilmek için çeşitli vasitelerden istifade etmiş, yeri geldiyini hesap etdiyinde hetta sert güç tətbiq etməkdən də çekinmemiş, 2008 yılında Gürcistana askeri müdahilesi ile regionda tesirini koruyub saklamakta ne kadar kararlı olduğunu açıqça göstermişdir. Bununla bağlı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri Enstitüsü'nün Güney Kafkasya Şubesi Başkanı Mikhail Aleksandrov yazıyor ki, “bu savaş sayesinde (2008) Rusya bağımsız güç merkezi oldu, ve Rusya'nın faaliyetini önlemek için Batı'da yeterince güç bulunmadı. Gürcistan bizim Kursk savaşımızdır”¹⁶.

ABD'nin Kafkasya politikası. 1990'ların evvellerinde ABD Sovyetler Birliği'nin çökmesinin hemen ardından meydana çıkmış qüvvelər boşluğundan istifade edərək herhangi diger bir devletin, özellikle de İran'ın bölgeye gelişini engellemeye çalışıyordu. Kafkasya politikasında hem jeopolitik, hem de siyasi imkanları sebebinden, daha çok yumuşak güç unsurlarına (terefdaşlık, iktisadi çıkarları, insan hakları, demokratik değerler vb.) esaslanan ABD esas amacına ulaşmak için Güney Kafkasya ülkelerinin demokratiklesmeleri ve uluslararası sisteme entegre etmeleri yoluyla onların yeni dünya düzeni'ne eklemlemelerini sağlamağa çalışıb. Bu meqsedle bölge devletlerinin avro-atlantik strukturlara merheleli inteqrasiyasını sağlamaya bilmek adına Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası çerçevesinde tereftaşlık, NATO'nun Doğuya doğru genişlenmesi meseleleri gündeme getirilib, NATO'nun Banş namine tereftaşlık programı kapsamında bölge ülkeleriyle entegrasyona gidilib. Ümumilikde NATO'nun yaradıldığı 1949 yılından bu güne qeder 6 defa genişlemesi sonucunda üye devletlerin sayısı 12'den 28'e yükselmiştir. (2016-cı yıl 19 Mayısda Karadağ'ın üyeliye kabulü hakta protokol imzalanıb. Üye devletler tesdiq ederlerse, Karadağ NATO'nun 29-cu üyesi ola bilir). NATO'nun genişlemesi NATO'ya yeni üyelerin dahil olması sürecidir. 1994 yılında NATO'nun *Barış namine tereftaşlık* programı çerçevesinde hetta Rusya da dahil olmakla (2014-a kadar), postsovyet Kafkaz ülkeleri Azərbaycan, Ermenistan, Gürcistan'la tereftaşlığa başlanıldı. Bunun ardınca Gürcistan 2004, Azərbaycan ve Ermenistan 2005 yılından *Ferdi tereftaşlık planı ülkeleri* merhelesine geçmiş oldular. Daha sonra 2006 yılında Gürcistan'la *Süretlendirilmiş diyalog ülkesi* olaraq tereftaşlık davam etdirildi.

NATO'nun Doğuya doğru genişlenmesi meselesine farklı münasibetlər mevcuttur. Amerikalı politoloq, tarihçi, diplomat, Kennan İnstitutunun yaradıcısı Jorj Kennan'ın fikrinde, Rusya NATO'nun kendi sınırlarına kadar genişlemesine keskin cevap vere bilər. Çıkaqo Üniversitesinin professoru John J.Mearsheimer yazıyor ki, “Büyük devletler her zaman kendi sınırları yakınlığında herhangi potensial tehdidin meydana çıkmasına çok ağrılı reaksiya veriyorlar. Bunu dikkata almayan devletler kendilerini tehlukeye atmış oluyorlar”¹⁷.

¹⁶ Alexandre Kukhianidze. *a.ge.*, s.363.

¹⁷ John J. Mearsheimer. “Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin”. *Foreign Affairs*, September/October 2014. Online.

<http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-s-fault> [21.11.2016].

Fikrimizce, 2008 yıl Gürcistan – Rusya savaşı aslında söylenenlerin yanlış olmadığını göstericisidir.

NATO'nun Doğuya doğru genişlenmesi haritası

ABD'nin Güney Kafkasya politikasının diğer istikametinin Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası çerçevesinde tereftaşlık olduğunu söylemişdik. Bu politika çerçevesinde, 2004 yılında Avrupa Birliği beşinci genişleme sürecine paralel olarak yeni komşularına yönelik olarak Avrupa Komşuluk Politikası'nı (European Neighbourhood Policy-ENP/AKP) hayata geçirmeye başladı. Kafkasya ülkelerinden Rusya AB'ye komşu ülke olmasına rağmen AKP kapsamında yer almamaktadır. Nedeni, Rusya ile ilişkilerin ise stratejik işbirliği çerçevesinde yürütülmesidir. Güney Kafkasya devletleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'la 1999 yılında “Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştı. Daha sonra Avrupa Komisyonu'nun 12 Mayıs 2004'te Yeni Komşuluk Politikasının kapsamının genişletilmesini ve daha ileri bir aşamaya götürülmesini önermesinin ardından 1 Mayıs 2004'de AB Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı yeni komşuluk politikası kapsamına almış oldu. 2000-2006 yıllarda AB tarafından doğu komşu ülkelere ve Rusya'ya yönelik TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States – Bağımsız Devletler Topluluğu için Teknik Destek) programı uygulanmıştır. 2007 yılından itibaren Avrupa Birliği üye ülkeleri ile komşu ülkeleri bir araya getirerek ortak programların uygulanması sayesinde ortak bir sınırın paylaşılmasının sağlamaya çalışıyor.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın siyasi diyalogdan ekonomik entegrasyona kadar çok sayıda düzenlemeyi içeren, genişleyen AB'yi, zamanın Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi'nin deyimıyla dostlar halkası ile çevrelemeyi amaçlayan bir politika olduğu bilinmektedir. Lakin türkiyeli araştırmacı Hakan Samur AB'nin Güney Kafkasya Bölgesine ilgisinin daha çok Avrupa-Atlantik sistemi Hazar Havzası ve Orta Asya'ya bağlayan bir koridor olması özelliğinden kaynaklandığını qeyd edir ve gösteriyor ki, mehz bu sebeptendir ki, Güney Kafkasya'nın üç ülkesine AKP'ye ilişkin Mart 2003 tarihli ilk ayrıntılı Komisyon raporunda yer verilmemesine rağmen, 2004 tarihli ikinci raporda yer verilmiş ve bununla aslında, AB tarafından stratejik bir hatadan dönülmüştür¹⁸. Bu özelliğinden dolayıdır ki, Komisyon'un birinci AKP Raporundan sonra Aralık 2003 tarihinde yayınlanan Avrupa Güvenlik Stratejisi Raporunda Birliğin Güney Kafkasya ülkeleri ile “daha güçlü ve daha aktif” ilişkiler kurmasının

¹⁸ Hakan Samur. “Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları”, s.182. Online.

<http://www.dicle.edu.tr/Contents/4ea321aa-e1c3-4ffc-b8aa-928480629bca.pdf> [21/11/2016].

gerektiği vurgulanmış (We should now take a stronger and more active interest in the problems of the Southern Caucasus, which will in due course also be a neighbouring region)¹⁹ ve bunun üzerine ikinci Komisyon çalışmasında bölge ülkeleri AKP'ye dahil edilmişlerdir.

Araştırmacılar arasında Kafkasya'nın ABD için enerji kaynaklarına göre mühüm önem kesb etdiyi hakta görüş de ön sıralarda yer almaktadır. BTC boru hattı ABD'nin iktisadi çıkarları, Avrupa'nın Rusya'dan enerji bağımlılığının azaldılması istikametinde en önemli alternatiftir. Diğer terefden, Kafkas'ya Merkezi Asya'ya dehliz rolünü oynar. Gelecek enerji projeleri Kafkasya üzerinden Merkezi Asya'nın enerji kaynaklarına çıkış gibi büyük bir potansiyel açabilir.

ABD'nin bölge politikalarının altında yatan temel unsurlardan diğeri bölgeye yönelik siyasi reformlar olmuştur. Amerikalı politoloğ Ariel Koen'e göre, Güney Kafkasya'da ABD'nin marakları Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün temin olunması, İran'a nezaret, İslam fundamentalizminin yayılmasının karşısının alınması, enerji kaynaklarına yaklaşma, bölgede Rusya'nın imperya ambisiyalarının berpa olunmasına imkan vermemekten ibarettir. Bu amaçlarına ulaşmak, kendi strateji maraklarına olaabilecek tehditlerin karşısını ala bilmek için ABD Güney Kafkasya devletlerinde vetendaş institutlarını ve bazar iktisadiyatını güçlendiriyor. Hemçinin Türkiye ve İsrailin desteyi ile Azerbaycan-Gürcistan koalisyasını inkişaf ettirmeye çalışıyor. Eger bunları ede bilmezse, bölgede marakları tehlike altında kalar, eksine Rusya ve İran'ın mövqeleri möhkemlenebilir²⁰.

Fransalı araştırmacı Fabrizio Vielmini A.Koen'in söyledikleri ile çok da razılaşıyor. Vielmini'ye göre, ABD'nin postsovyet mekanda stratejisinin esas elementi yeni devletlerin bağımsızlıklarının möhkemlenmesi deyil, aksine dış politikalarının heyata geçirilmesinde bütünlükle dış qüvvelerden asılı olan mevcut rejimlerin desteklenmesi teşkil ediyor. Bu teoriye göre, bu türlü rejimlerin desteklenmesinde meqsed onların ABD ile onun dünya hegemonyasına karşı çıkaabilecek esas strateji aktörler arasında potensiyel baryer ola bileceyi ihtimalidir. Onlar kıta devletlerinin birleşerek, alternatif dünya düzeni yarataabilecek kadar kuvvetlenmesini engellemeye bilecekleri için gereklidirler²¹. Vielmini hemçinin ABD'nin 1995'den itibaren Hazar petroluna olan marağını temin etmesi için geçmiş SSCB'nin tüm güney sınırı boyunca (Karadeniz, Hazar ve Aral denizleri boyunca) “stratejik devrim” deyilebilecek bir politika gerçekleştirmeye başladığını qeyd ediyor. Ama dikkat edilirse, bu politikanın arkasında ekonomok değil, strateji sebeplerin durduğu aydın görünüyor²². Diğer bir araştırmacı Christopher Bluth “Kafkasya ve Orta Asya'da Amerikan Dış Politikası: Siyaset, Enerji ve Güvenlik” adlı araştırmasında ABD'nin Hazar politikasını 19 yüzyılda İngiltere ile Rusya arasında gerçekleşmiş olan "Büyük Oyun"un yeni forması olarak qiymetlendirir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde ABD'nin Kafkasya politikasını araştıran bazı Rusyalı analitikler de (mesela, Zaqir Aruxov), Avro-atlantik blokun ümumilikde Avrasya kıtasında möhkemlenmek için, icersine Güney Kafkasya'da ve Merkezi Asya'da stabilliyin bozulması, hemçinin Balkan savaşı da dahil olmakla, çok büyük bir jeopolitik savaş başlatdıkları kanaatindedirler. İlk mərhlədə Kafkaslarda cereyan eden hadiselerlin “Yuqoslavya senaryosu”nu hatırlatdığını söylüyorlar. “Yuqoslavya senaryosu”, başka sözle separatizmin qızışdırılması, milletçilik, dini fanatizm, gerginlik ocaklarının saxlanması

¹⁹ “A Secure Europe in A Better World”. **European Security Strategy**. Brussels, 12 December 2003, s.9. Online. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> [21.11.2016].

²⁰ Ariel COHEN. “US Interests in Central Asia and the Caucasus: The Challenges Ahead”. **Central Asia and The Caucasus**, No.2, 2000. Online. http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_eng/eng02_2000/02.kohen.shtml [28.11.2016].

²¹ Fabrizio Vielmini. “The Influence Of Mackinder's Theory On Current U.S. Deployment In Eurasia: Problems And Perspectives”. **Central Asia and the Caucasus**, 2005 №4 (34). (Online). Источник: http://www.ca-c.org/journal/2005/journal_eng/cac-04/08.veleng.shtml [28.11.2016]

²² Vielmini, *a.g.e.*

(Kafkaslarda Dağlık Karabağ, Abhazya, Güney Osetya, Çeçenistan, az sonra Dağıstan olayları). Hetta Çeçenistan konfliktinin müeyyen mekamlarda Kosovo krizi ile üst-üste düşüyü bildiriliyor²³. 1999 yılda çeçen separatçıların Dağıstana müdahilesi meselelerinden konuşurken, Z.Aruxov fransız araştırmacı L.Laruş'a istinaden gösteriyor ki, tüm bu hadiseler ABD'nin “qlobal jeostrateji politikası”nın terkiб hissesidir²⁴.

Lakin tüm bu görüşlerle beraber, iki kutuplu dünyanın ortadan kalktığı, ABD'nin rakipsiz sayıldığı Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin dış politikasında yumuşak güç uygulamalarını artırdığı, bunun için önemli miktarda ödenek ayırdığı hakta görüşün tarafdarları da az deyil. Özellikle, Barak Obama'nın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olduktan sonraki öncelikli çalışması dünyanın gözünde önemli ölçüde itibar kaybetmiş Amerika imajının düzeltilmesi ve stratejik iletişimin sağlanması olmuştur. 11 Eylül sonrası Buş yönetiminin uygulamaları ve tek taraflı politikası uluslararası ortamda ABD'ye verilen desteğin büyük oranda düşmesine neden olmuştur. 2002 yılında ABD'nin uluslararası arenadaki lider konumu Avrupalıların %64'ü tarafından desteklenmekteyken, bu sayı 2004 yılında %31'e düşmüştür. 2008 yılında ABD'nin liderliğini desteklemeyenlerin sayısı ise %59 olmuştur²⁵. Ancak şüphesiz Amerika imajının en çok zarar gördüğü bölge Orta Doğu olmuştur. Halkının büyük çoğunluğu müslüman olan ülkelerde anti-Amerikancılık büyük yükseliş göstermiştir. Bozulan Amerika imajını düzeltmek ve bu halkların “kalbini yeniden kazanmak” yeni başkan Obama'nın dış politikasını da şekillendirmiş ve yumuşak güç unsurlarını ön planda tutan ve etkin bir kamu diplomasisi öngören bir politika izlemek zorunda bırakmıştır.

Bu meqsedle ABD'nin düşünce üretim merkezi Center for Strategic and International Studies'in bünyesinde 2006 yılında oluşturulan tarafsız Akıllı Güç Komisyonu'nun (Comission on Smart Power) hazırladığı “Daha Akıllı, Daha Güvenli Amerika” (A Smarter More Secure America) başlıklı rapor, ABD'nin küresel üstünlüğünü sürdürebilmesi için ciddi bir stratejik konsept değişikliği öngörmesi gerektiğini, günümüz uluslararası arenasında sadece askeri güç ile çıkarlarını garanti etmesinin mümkün olmadığı fikrini ortaya koymuştur²⁶. Bu bağlamda, ABD'de askeri gücü ikinci plana iten, sert güç ile birlikte yumuşak gücün birlikte kullanılmasını öngören akıllı güç stratejik konsepti gündeme gelmiştir.

Barak Obama'nın Rusya ile ilişkilerde sıfırlama (reset) politikasını ireli sürmesi ile (2009) Güney Kafkasya'nı Rusya'nın nüfuzu dahilinde bölge olarak kabul etmesi, ABD'nin bölgede daha sınırlı davranması anlamında olduğu fikirleri de meydana çıktı. ABD'nin İran'ın nükleer proqramı, Kırım, Surya vb. problemlere daha çok önem vermesi, Kafkasya politikasına ise dikkatinin azaldığı deyildi. Hetta 2011-2012 yıllarında ABD'nin Azerbaycan'da büyükelçisi olmuş Metyu Brayza mü sahibelerinin birinde ABD'nin Kafkasya politikasının olmadığını ve bu meseleye dikkatinin artırılmasının gerektiğini bildirmişdi²⁷. M.Brayza'nın 1990'ların sonunda ABD'nin postsovyet Kafkasya ve Orta Asya devletlerinde ekonomik reformlara destek proqramlarının koordinatörü, Hazar bölgesinde enerji diplomatiyası, yeni petrol ve doğal qaz kemer hatları marşrutları meseleleri üzre danışman, hemçinin 2000'lerin ortalarında Dağlık Karabağ sorunu üzre AGİT Minsk Grubu'nun hemsedrlerinden biri, genel olarak Kafkasya konusunda uzman olduğu dikkata alınarsa, söylenenlerin ciddiyeti anlaşıla bilir.

²³ Загир Арухов. “Глобальная геостратегия США на Кавказе: Дагестан под прицелом”. **Евразия. Информационно-аналитический портал**. (Online). Источник: <http://evrazia.org/article/1923> [28.11.2016].

²⁴ Арухов, а.г.е.

²⁵ “German Marschall Fund of the US”. **Transatlantic Trends 08**. Online. www.transatlantictrends.org/trends/doc/2008_English_Key.pdf [21.11.2016].

²⁶ “CSIS Commission on Smart Power: A Smarter More Secure America”, 2007. Online. csis.org/files/media/csis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf [21.11.2016].

²⁷ “Мэтью Брайза: США уделяют недостаточно внимания Южному Кавказу”. **Вестник Кавказа**. 30 января 2015. Online. <http://www.vestikavkaza.ru/news/Metyu-Brayza-SSHA-udelyayut-nedostatochno-vnimaninya-YUzhnomu-Kavkazu.html> [21.11.2016].

Sonuç

XX yüzyılın sonunda Sovyetler Birliği'nin süqutundan sonra Rusya'nın ve ABD'nin Kafkasya politikalarında meqsedleri aşağıdaki gibi olmuştur:

- Rusya'nın meqsedi: Batı devletleri'nin, özellikle de ABD'nin Kafkaslara gelişini engellemek;
- ABD'nin meqsedi: Rusyanın regionda nüfuzunu yeniden berpa etmesini, İrani'nin regiona gelişini engellemek.

Meqsedlerini heyata geçire bilmeleri için her iki devlet Güney Kafkasya devletleri ile ikili politik ve ekonomik ilişkilerle beraber, hem de bölgede askeri iştiraka nail olmağa cehd göstermişler:

- Rusya: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde
- ABD: NATO'nun Barış Namine terefdaşlık proqramı çerçevesinde.

ABD ve Rusya'nın Kafkasya devletleri ile ilişkilerinin formaları.

ABD: uluslararası kuruluşlar çerçevesinde terefdaşlık; uluslararası iktisadi projeler (BTC, BTE, BTK, Büyük İpek Yolunun berpası, TRASEKA vb.) çerçevesinde terefdaşlık; NATO'nun "Barış namine terefdaşlık" proqramı çerçevesinde terefdaşlık; AB'nin konşuluk proqramı çerçevesinde terefdaşlık; ümumdünya terrora karşı mübarize kampanyası çerçevesinde terefdaşlık, proqramlar, qrantlar ve s. etkinliklerde iştirak çerçevesinde terefdaşlık

Rusya: uluslararası kuruluşlar çerçevesinde terefdaşlık; (özel olarak) regional iktisadi projeler çerçevesinde terefdaşlık; Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü çerçevesinde terefdaşlık, Bağımsız Devletler Birliği (BDT/MDB) çerçevesinde terefdaşlık; Avrasiya ittifakı çerçevesinde terefdaşlık; (ABD kadar olmasa da) proqramlar, qrantlar ve s. etkinliklerde iştirak çerçevesinde terefdaşlık vb.

Bütün deyilenleri yekunlaşdıraraq böyle kanaata gelmek olar ki, XXI yüzyılda hem Rusya, hem de ABD dış politikalarında daha çok "akıllı güç" (smart power²⁸) kullanılmaktadırlar. Dış politikada sert ve yumuşak güç'ün bir arada kullanılmasına "akıllı güç" denmektedir.

Akıllı güç, eldeki bütün imkanların uygun zaman ve mekan göz önüne alınarak kullanılmasıdır. Akıllı güç stratejisi, güçlü bir askeri yapıya olan ihtiyacın önemini vurgulayan, aynı zamanda nüfuzunu yaymak için girişimlere meşruiyet kazandırmak için ittifaklara, ortaklıklara ve kurumlara büyük yatırımlar yapan bir yaklaşımdır.

Kaynakca:

1. "A Secure Europe in A Better World". **European Security Strategy**. Brussels, 12 December 2003, p.9. Online. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> [21.11.2016]
2. Abushov K. **Regional level of conflict dynamics in the South Caucasus: Russia's policies towards the ethno-territorial conflicts (1991-2008)**. University of Münster, Germany, 2010. Online. <http://d-nb.info/1010267027/34> [21.11.2016]
3. Alexandre Kukhianidze. "Ağustos 2008'de Rusya'nın Askeri İstilasından Önce ve Sonra Gürcistan'ın Başlıca Milli ve Dış Politik Öncelikleri". **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası. Uluslararası IV Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**. USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara, 2010, s.347-369
4. Ariel Cohen. "US Interests in Central Asia and the Caucasus: The Challenges Ahead". **Central Asia and The Caucasus**, No.2, 2000. Online. http://www.cac.org/journal/2000/journal_eng/eng02_2000/02.kohen.shtml [28.11.2016]

²⁸ "Smart Power" termin olarak ilk kez ABD eski Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un 2009 yılında yaptığı konuşmada kullandığı deyilmektedir. – "Clinton: Use "Smart Power" In Diplomacy". **CBSNews**, January 13, 2009. Online. <http://www.cbsnews.com/news/clinton-use-smart-power-in-diplomacy/> [21.11.2016].

5. "Clinton: Use "Smart Power" In Diplomacy". **CBSNews**, January 13, 2009. Online. <http://www.cbsnews.com/news/clinton-use-smart-power-in-diplomacy/> [21.11.2016]
6. "CSIS Commission on Smart Power: A Smarter More Secure America", 2007. Online. csis.org/files/media/isis/pubs/071106_csissmartpowerreport.pdf [21.11.2016].
7. David Baldwin, "Power Analysis and World Politics: New Trends Versus Old Tendencies", **World Politics**, 1979, p.161-194. Online. <https://pdfs.semanticscholar.org/9f76/0fc7c9f020c573a14ccff177dd9a5fa1cfab.pdf> [21.11.2016]
8. Dimitrakopoulou S. & Liaropoulos A. "Russia's National Security Strategy to 2020: A Great Power in the Making?". **Caucasian Review of International Affairs**, 2010, 4(1), p.35. Online. <http://connection.ebscohost.com/c/articles/51361292/russias-national-security-strategy-2020-great-power-making> [21.11.2-16]
9. Fabrizio Vielmini. "The Influence Of Mackinder's Theory On Current U.S. Deployment In Eurasia: Problems And Perspectives". **Central Asia and the Caucasus**, 2005 №4 (34). (Online). Источник: http://www.ca-c.org/journal/2005/journal_eng/cac-04/08.veleng.shtml [28.11.2016]
10. Freedman R.O. "Russian Policy Toward the Middle East Under Putin: The Impact of 9/11 and The War in Iraq". **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.2. No.2, Summer 2003, p.66-97. Online. alternatives.yalova.edu.tr/article/download/5000159503/5000143936 [21.11.2016]
11. "Georgia/Abkhazia: Violations Of The Laws Of War And Russia's Role In The Conflict". (March 1995). **Human Rights Watch Arms Project & Human Rights Watch/Helsinki**, Vol.7, No.7. p.61. Online. <https://www.hrw.org/report/1995/03/01/georgia/abkhazia-violations-laws-war-and-russias-role-conflict> [26.11.2016]
12. "German Marschall Fund of the US". **Transatlantic Trends 08**. Online. www.transatlantictrends.org/trends/doc/2008_English_Key.pdf [21.11.2016].
13. German T. "Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008". **Europe-Asia Studies**, 2012, 64(9), pp.1650-1666.
14. Geun Lee. "A theory of soft power and Korea's soft power strategy". **Korean Journal of Defence Analysis**, Volume 21, 2009 – Issue 2. Online. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10163270902913962?scroll=top&needAccess=true>
15. Hakan Samur. "Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları", s.163-196. Online. <http://www.dicle.edu.tr/Contents/4ea321aa-e1c3-4ffc-b8aa-928480629bca.pdf> [21/11/2016]
16. John J. Mearsheimer. "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault. The Liberal Delusions That Provoked Putin". **Foreign Affairs**, September/October 2014. Online. <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-s-fault> [21.11.2016]
17. Joseph S.Nye, Jr. **Soft Power. The Means to Success in World Politics**. Public Affairs, New York, 2004, 33 p. Online. <https://webfiles.uci.edu/schofer/classes/2010soc2/readings/8%20Nye%20Soft%20Power%20Ch%201.pdf> [21.11.2016]
18. **Концепция внешней политики Российской Федерации**. IV.Региональные приоритеты внешней политики Российской Федерации. Ст.70. Онлайн. http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 [21.11.2016]
19. Mikhelidze N. "After the 2008 Russia-Georgia war: Implications for the wider Caucasus and prospects for western involvement in conflict resolution". **Background paper of the conference on "The Caucasus and Black Sea Region: European Neighborhood Policy**

- (ENP) and Beyond**". Instituto Affari Internazionali, Rome, Italy, 2009. 25 p. Online. <http://www.iai.it/sites/default/files/iai0901.pdf> [21.11.2016]
20. "Мэтью Брайза: США уделяют недостаточно внимания Южному Кавказу". **Вестник Кавказа**. 30 января 2015. Online. <http://www.vestikavkaza.ru/news/Metyu-Brayza-SSHA-udelyayut-nedostatochno-vnimaniya-YUzhnomu-Kavkazu.html> [21.11.2016]
21. Prof.Dr.Mustafa TÜRKEŞ. Türk Dış Politikasında Bölgesel Meseleler ve Obama Yönetiminin Olası Politikaları: Açmazlar ve Açılımlar / **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası. Uluslararası IV Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**. USAK (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu), Ankara, 2010, s.67-75
22. Sevinc Ruintən. "SSRI-nin süqutundan "olimpiya müharibəsinə" qədər olan dövrdə Rusiya – Gürcüstan münasibətləri (tarixi-analitik baxış)". **Tarix və onun problemləri**, 2016 №1, s.145-159.
23. Świętochowski, Tadeusz. **Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition**. Columbia University Press, New-York, 1995. 290 p. Online. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-journal-of-middle-east-studies/article/div-classtitleswietochowskitadeusz-russia-and-azerbaijan-a-borderland-in-transition-new-york-columbia-university-press-1995-pp-290div/1A16A3CA6AD4919FB9C3FAE8E9273BD5> [21.11.2016]
24. Загир АРУХОВ. "Глобальная геостратегия США на Кавказе: Дагестан под прицелом". **Евразия. Информационно-аналитический портал**, 6 марта 2012. (Online). Источник: <http://evrazia.org/article/1923> [28.11.2016]

RUSYA FEDERASYONU'NUN YAKIN ÇEVRE DOKTRİNİ KAPSAMINDA DAĞLIK KARABAĞ VE UKRAYNA POLİTİKALARINI ANLAMAK

Sina Kısacık¹
Furkan Kaya²

Özet:

20. yüzyılın son on yıllık döneminde uluslararası sistemi en çok etkileyen olayların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması gelmektedir. Söz konusu parçalanmanın ertesinde kurulan devletlerden birisi de Rusya Federasyonu'dur. 2000li yıllara kadar iç ve dış krizler yaşayan Rusya, 2000'deki devlet başkanlığı seçimlerinde Vladimir Putin'in göreve gelmesiyle büyük bir değişim yaşamaya başlamıştır. Uluslararası ortama ilaveten yükselen hidrokarbon fiyatlarının da yardımıyla güç kazanan Kremlin iç politikada istikrarı sağladığı gibi dış politikada da proaktif bir tutum takınmıştır. Eski Sovyet coğrafyasında yeniden hâkimiyet kurmayı önceleyen ve 1993 senesinde Boris Yeltsin tarafından ilan edilen Yakın Çevre Doktrini bu bağlamda temel dış politika çerçevesini oluşturmaktadır. Söz konusu coğrafyada siyasi, ekonomik, güvenlik ve kültürel egemenliği hedefleyen bu yaklaşımda Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Meselesi çok önemli bir yere sahiptir. Buna ilaveten bağımsızlığını kazanmasından sonra Batı ile yakın ilişkiler kuran yakın komşusu Ukrayna'nın jeo-politik, jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel önemi, Kremlin'in bölge politikaları bakımından elzemdir. Bu iki coğrafyaya dönük Moskova tarafından geliştirilen ve tüm güç unsurlarını içeren politikalar, kendisine karşı geliştirilen Batı temelli ekonomik ve güvenlik girişimleriyle de doğrudan bağlantılıdır. **Anahtar Kelimeler:** Rusya Federasyonu, Yakın Çevre Doktrini, Avrasyacılık, Dağlık Karabağ, Ukrayna.

Abstract:

One of the foremost events that has mostly affected the international system in the last decade of 20th century is Soviet Union's disintegration. The Russian Federation is one of those states founded after that incident. Russia experiencing internal and external crises till 2000s has begun to live a great change with being president of Vladimir Putin in 2000. Thanks to international atmosphere and increasing hydrocarbon prices, Kremlin has provided the domestic stability and followed a proactive foreign policy. The Near Abroad Doctrine prioritizing the re-establishment of sovereignty in former Soviet geography and declared by Boris Yeltsin in 1993 forms main foreign policy framework in that context. The Nagorno-Karabakh Question between Azerbaijan and Armenia in South Caucasia has a very important place in this approach, targeting political, economic, security and cultural domination in former Soviet land. Moreover, after Ukraine's, as a neighbouring country, gaining its independence and establishing close relations with West, Kyiv's geo-political, geo-strategic, geo-economic and geo-cultural significance is vital in Kremlin's regional policies. The policies developed by Moscow toward these two geographies including all power means are also directly related with the Western-centered economic and security initiatives developed against it.

Keywords: Russian Federation, Near Abroad Doctrine, Eurasianism, Nagorno-Karabakh, Ukraine.

Giriş

1990ların başında dünyada jeopolitik dengelerin değiştiren olayların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması gelmektedir. Kendi önderliğindeki Doğu Bloku ile 1945-1991 döneminde rakip blok olan Batı Bloğu ile Soğuk Savaş yaşayan bu yapının parçalanmasıyla birçok yeni devlet ortaya çıkmıştır. Söz konusu devletler arasında en fazla öne çıkanı Rusya Federasyonu olmuştur. 1991-2000 arasında iç politika ve dış politika bağlamında ciddi krizler yaşayan bu ülke, 2000 senesinde devlet başkanı seçilen Vladimir Putin'in güçlü yönetimi sayesinde yeniden ayağa kalkabilmiştir. Öte yandan bu dönemde terörle mücadeleyle verilen destek ve hidrokarbon fiyatlarındaki yükselişi sayesindeki olumlu uluslararası konjonktürün de yardımı unutulmamalıdır. Boris Yeltsin döneminin ilk zamanlarında dağılmanın etkisiyle yakın coğrafyasındaki olaylara müdahale edememekle suçlanan Moskova, önce Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulması daha sonrasında da Nisan 1993'te ilan edilen Yakın Çevre Doktrini

¹ Yeditepe Üniversitesi İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktor Adayı, Cep Telefonu: 0090 535 658 65 51, Elektronik Posta Adresi: sina1979@hotmail.com.

² Yeditepe Üniversitesi İngilizce Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktor Adayı, Cep Telefonu: 0090 532 451 79 77, Elektronik Posta Adresi: kayafurkan@gmail.com.

ve Kasım 1993'teki Karaganov Doktrinleriyle, etki sahası olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında yeniden hâkimiyet kurmayı hedefleyen bir dış politika uygulamasına geçiş yapmıştır.

Söz konusu coğrafyada siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda etki kurmayı hedefleyen bu yaklaşımda en önemli ülkelerden birisi Ukrayna'dır. Rusya'nın ardından Doğu Avrupa'da en büyük ikinci devlet olarak bağımsızlığını kazanan Ukrayna, o dönemden günümüze değin Batı dünyası ve Rusya Federasyonu arasında sıkışmış konumdadır. ABD ve AB tarafından Batı sistemiyle bütünleştirilmeye çalışılan Kiev zaman zaman buraya yönelmiştir. Ancak Ukrayna'nın jeo-politik, jeo-stratejik, jeo-ekonomik ve jeo-kültürel açılardan kendisi için çok hayati olduğunu düşünen Kremlin, bu ülkeyi kendi safında tutmaya yönelik bütün güç araçları içeren bir politika izlemektedir. Çünkü Moskova'ya göre Ukrayna ve Gürcistan, Batı sistemine dâhil oldukları anda Batı ile Rusya arasındaki tampon kalkmış olacaktır ki bu durum ikincisi açısından ulusal güvenlik tehdidi olarak görülmektedir.

Dünyaca ünlü stratejist Zbigniew Brzezinski'nin ifadesiyle Avrasya Balkanları olarak değerlendirilen Güney Kafkasya bölgesi başta ABD ve Rusya Federasyonu olmak üzere bölge ve çevre ülkelerinin ulusal çıkarlarına istinaden üzerinde düşünülmesi gereken bir coğrafyadır. Bilhassa Rusya, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile dağılan eski Sovyet topraklarında yeniden söz sahibi olabilmek ve ABD'nin NATO nezdinde çevrelenmesinin önüne geçebilmek için güçlü bir güvenlik kuşağı amaçlamıştır. Güney Kafkasya bölgesinin Rusya açısından geçiş güzergâhı üzerinde olması ve Hazar enerji kaynaklarının temini ve de güvenliğinde büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan arasında yıllardır çözümsüzlük konumunu koruyan "Dağlık-Karabağ" meselesi Rusya'nın iki ülke nezdindeki öneminin pekişmesi ve her iki ülke yönetimi üzerinde ağırlığını hissettirmesi bakımından önemli araçtır. Dolayısıyla Dağlık Karabağ sorununun devam etmesi Rusya'nın Güney Kafkasya'da otoritesinin ve varlığının sürekliliği bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda bu çalışmada Rusya Federasyonu'nun Soğuk Savaş sonrasındaki en önemli dış politika doktrini çerçevesinde Dağlık Karabağ ve Ukrayna konusundaki politikaları incelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde Moskova'nın Yakın Çevre Doktrini'nin ana parametrelerine yer verilecektir. İkinci bölümde ise Kremlin tarafından yakın coğrafyasındaki en kayda değer sorunlarından birisi olan Dağlık Karabağ Sorununa dönük izlenen politikalar irdelenecektir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde 1991 sonrası dönemde Moskova tarafından Kiev'e yönelik yürütülen politikalar ele alınacaktır.

Rusya Federasyonu'nun Yakın Çevre Doktrini

"Diğer büyük güçlerin olduğu gibi Moskova'nın da öncelikli menfaat sahası bulunmaktadır ve bu alan Bağımsız Devletler Topluluğu coğrafyasıdır."(Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dmitry Medvedev, Temmuz 2008.)

1980lerin ortasından bu yana iç politika bağlamında Glasnost ve Perestroika politikalarını yürüten Mikhail Gorbaçov, bu reform sürecini destekleyecek bir dış politika çerçevesi geliştirmiştir. "Yeni Düşünce" (Novoye Mışleniye) olarak adlandırılan bu kavramsallaştırma perestroyka ve glasnostun uluslararası ilişkiler bacağına oluşturmaktaydı. Bu dış politika doktrinin içinde kapitalist ve sosyalist devletlerin birbirlerine tehdit oluşturdukları ve uzlaşma yollarının olmadığı biçimindeki Leninist doktrinin reddi yer almaktaydı.³ "Yeni Düşünce" doktrininde olası bir nükleer savaşı engellemek için ortak insani çıkarlar, sınıf temelli çıkarlardan daha ön plandaydı. Küresel karşılıklı bağımlılık, devletlerin siyasi rejimlerini seçme özgürlüğü ve silahsızlanma ilkeleri bu anlayışın diğer unsurlarını oluşturmaktaydı. Yeltsin

³ Stephen White, *Understanding Russian Politics*, (New York: Cambridge University Press, 2011), 266.

tarafından izlenen ana politika, Batı dünyasının SSCB dışında Rusya Cumhuriyeti'nin ve kendi liderliğinin benimsenmesini sağlamaktı.

Öte yandan Batılı hükümetler SSCB'nin henüz ortadan kalkmamasından dolayı paralel Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti (RSFSC) ile ilişkileri geliştirmede çekingen davranmışlar ve Boris Yeltsin Yönetimi'ni ancak Ağustos 1991 darbe girişiminden sonra muhatap olarak değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda "Yeni Düşünce"nin önemli bir parçasını oluşturan Atlantikçi dış politika konseptini SSCB'de etkin olarak uygulayamayan Yeltsin, SSCB'nin parçalanmasından sonra söz konusu politikayı yürürlüğe sokacaktı. Parlamentodan aldığı yetkilerle 1992'den itibaren "şok tedavi" politikasını yürürlüğe sokan Yeltsin Yönetimi, benimsedikleri Atlantikçi dış politika doktrinini uygulamaya başlayacaklardı.⁴ Yeltsin ve ekibi, ülkeye karşı herhangi bir tehdidin bulunmadığını ve esas tehdidin ülke içerisindeki ekonomik bunalım olduğu savında bulunarak söz konusu problemle mücadele için 1992 senesinde Batı'yı önceleyen bir politika yürütecekti. Bu dış politika yönelimi aşağıdaki unsurları kapsamaktaydı:

- SSCB'nin emperyalist yapısının lağvedilmesini,
- ABD ile nükleer alandaki yarışın bitirilmesini ve stratejik işbirliğine gidilmesini,
- NATO ile ilişkilerin geliştirilmesini,
- BM Güvenlik Konseyi'nde diğer daimi üyeler ve Avrupalı müttefikler ile işbirliğinin tesis edilmesini,
- DTÖ ve G-7 gibi beynelmilel kurumlara üyeliği öngörmüştür.

Moskova'nın yeniden büyük güç statüsüne kavuşması için Batı ile işbirliği yapmasını ve uluslararası organizasyonlara üyeliğini gerekli gören Yeltsin, 1992'nin başlarında BM'de yaptığı bir konuşmada Batılı ülkelerin Kremlin tarafından "müttefik" olarak görüldüğünü ilan edecekti. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanı Andrei Kozirev tarafından izlenen "Evet Politikası" her koşulda Batı ve başta Washington'un politikalarına destek sunarken, öteki bölge ve ülkelerin arka planda kalmasına yol açmıştır. Yakın Çevre'ye dönük ilgisiz bir siyaset yürüten Yeltsin Yönetimi, örneğin Orta Asya'yı Moskova'nın üzerinde bir iktisadi yük olarak görmüştür. Diğer bir örnek ise 1992 senesinden itibaren Baltık Cumhuriyetleri'ndeki Sovyet askerlerinin geri çekilmesine Yeltsin tarafından muhalefet edilmemiştir.

1993 yılından bu yana faydacı milliyetçi görüşün dış politika üzerinde etkisini giderek arttırdığının en dikkat çekici göstergesi Nisan 1993'te ilan edilen Dış Politika Belgesi olmuştur. "**Yakın Çevre Doktrini**" olarak da nitelendirilen mevzubahis belgede, Moskova'nın dış politikasının merkezine BDT ülkelerini koyarak Batı ve Kremlin arasındaki farklı çıkarlara vurgu yapılmıştır. Bu politikanın ortaya konulmasının bazı dikkat çekici sebepleri vardır. Bunlardan ilki, istikrarsızlığa karşı savunmasız bir bölgede Rusya'nın sınırlarını korumak olmuştur. Çünkü sınırların ve anavatanın belirsiz durumda olması Rusya açısından tarihsel temelde derin bir güvensizlik durumunu ortaya çıkarmıştır.⁵ Çarlık ve Sovyet dönemlerini de kapsayacak şekilde tarihsel düzlemde komşuları Çin ve Hindistan ile arasındaki mevcut sınır problemleri Moskova'yı iç sınırın uzak noktasında bir tampon bölge arayışında olmaya itmiştir. Buna ilaveten 21. asrın en dikkat çekici fırsatı olarak görülen Avrasya petrolünün milletlerarası pazarlara dağıtılması konusunda öteki bölge ülkelerine karşı stratejik bir avantaja sahip olmak ve ana belirleyici pozisyonda bulunmak Moskova bakımından öncelikle Orta Asya ve Kafkasya politikalarının temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Rusya'ya bakıldığında sadece iç politikasında değil aynı zamanda dış dünyayı algılayışına yönelik geliştirdiği politikalar da kimlik ve aidiyet bunalımı tartışmalarında çok dikkat çekicidir. Bu noktadan hareketle Yakın Çevre Politikası yeni dönemde Moskova'nın tekrardan "Süper Güç" olma niyetinin bir yansımasıdır. Çünkü Avrasya'da tesis edilecek egemenlik Kremlin'i sadece bulunduğu

⁴ Merve İrem Yapıcı, *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler: Yeltsin ve Putin Dönemleri*, (Ankara: USAK Yayınları, 2010), 277-278.

⁵ Mesut Hakkı Çaşın ve Giray Saynur Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, (Ankara: SRT Yayınları, 2016), 220-221.

coğrafyada değil aynı daha geniş bir biçimde uluslararası sahada da tekrardan bir “Süper Güç” konumuna ulaşmasına neden olacaktır. Fakat Moskova’yı kendi bölgesine yönelmesine yol açan bu politikanın hedefi Batı’dan kopmak olmayıp Batı ile ilişkileri dengede yürütmektir. Eski Sovyet etki alanına öncelik verilmesinin şart olduğu tezi Moskova tarafından hem 1993 senesinde benimsenen Dış Politika Belgesi’nde hem de Askeri Doktrin’de vücut bulmuştur. Rusya Federasyonu, Yakın Çevre’yi ulusal güvenlik alanı olarak belirleyerek söz konusu bölgede diğer bölgesel veyahut küresel oyuncuların etkinliğini engellemeyi hedeflemiştir. Mevzubahis belge, Liberal Batıcıların Batı’yı öncelikli gören politikasının terk edilerek bunun Avrasya bölgesine yönelim ile ikamesine neden olmuştur.⁶ Bu şekilde eski Sovyet cumhuriyetlerinin Rus dış politikasında ayrıcalıklı bir konumda bulunması, “Yakın Çevre” kavramının kullanılması yoluyla tanımlanmıştır. Böyle bir tanımlama yapılarak adı geçen bölgenin Moskova bakımından küresel ölçekteki diğer bağımsız devletlerden çok farklı bir pozisyonda olduğuna işaret edilmiştir. Bu Doktrin’in merkez noktasında Belarus ve Ukrayna bulunmaktadır. Buna ilaveten adı geçen belgeyle Moskova kendisini, mevzubahis coğrafyada askeri açıdan güvenlik sağlayıcı aktör olarak ilan ettiğinden bu dış politika kavramsallaştırması Kremlin’in Monroe Doktrini olarak görülmüştür. Bunun daha öncesinde Yüksek Sovyet Dış Politika Komitesi Başkanı Yevgeni Ambartsumov, eski Sovyet alanına işaret ederek Monroe Doktrini fikrine vurgu yapmıştır. Bu düşünceyi takip eden Yeltsin Şubat 1993’te Moskova’nın Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde daha kapsamlı bir bütünleşmeye destek verdiğini ve Birleşmiş Milletler’in eski Sovyet alanında Moskova’ya güvenlik ve de istikrarı tesis edici bir oyuncu olarak özel sorumluluklar bahşetmesinin gerekli olduğu bir dönemde bulduklarına vurgu yapmıştır. Söz konusu açıklamalardan anlaşıldığı gibi Yakın Çevre Doktrini vasıtasıyla eski Sovyet sahasına yönelme, ulusal güvenlik endişeleri ile temellendirilmiştir. Bu doktrin bağlamında Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu mekanizmasıyla öteki uluslararası yapılanmalarla çatışma çözümü ve barışı koruma operasyonları çerçevesinde işbirliği tesisini teklif etmiştir. Buna ilaveten BDT’nin mevzubahis görevi BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ile birlikte gerçekleştirmeye hazır olduğuna işaret etmiştir. Öteyandan Moskova’nın Yakın Çevre Doktrini’ni açıklamak için Simon Dixon tarafından geliştirilen “Eski Sovyet coğrafyası Rusya’nın gücünü ve her daim canlı tutabildiği bir bölge olmuştur” ifadesi çok dikkat çekicidir.

Yakın Çevre Doktrini, Batı merkezli dış politikaya Batılı devletler tarafından herhangi bir cevap verilememesi, iktisadi reformların çöküşe yol açması ve iç siyasette yükselen Batı karşıtlığının bir sonucu olarak Moskova’nın kendisini milletlerarası sahada “eşit bir aktör/oyuncu” olarak benimsetme hedefinin bir çıktısı olmuştur. Bu minvalde Kremlin’in gücünü tekrardan elde ettiği ve büyük güç iddiası ifade edeceği coğrafya eski Sovyet alanı olarak ortaya çıkmıştır. 1993 yılından başlayarak “Yakın Çevre” kavramı BDT üyesi olan ve olmayan tüm eski Sovyet cumhuriyetlerini içerecek biçimde kullanılmaya başlanmıştır. 8 Aralık 1991’de Moskova, Kiev ve Minsk arasında imza konulan ve BDT’ye giden süreci başlatan Minsk Deklarasyonu⁷, Yakın Çevre siyasetinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Kremlin’in “Yakın Çevre” siyasasının çekirdeğini meydana getiren Bağımsız Devletler Topluluğu’nun üyeleri Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldova’dır. Fakat meydana getirilen bu yapılanma, Sovyet cumhuriyetlerinin Kremlin’in hâkimiyetinden çıkmaları demek değildir.

⁶ Habibe Özdal, *Sovyetler Birliği’nin Dağılmasından Kırım’ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*, (Ankara: USAK Yayınları, 2016), 34-35.

⁷ “The Belavezha Accords signed”, *Presidential Library Named After Boris Yeltsin*, 8 December 1991, <http://www.prilib.ru/en-us/History/Pages/Item.aspx?itemid=749>, (e.t. 14.11.2016).

Kaynak: <http://image.slidesharecdn.com/thecoldwar3-140609100448-phpapp01/95/the-cold-war-3-17-638.jpg?cb=1402308348>.

Yakın Çevre Doktrini kapsamında geliştirilen politika tutumu, eski Sovyet topraklarını Moskova'nın ekonomi ve güvenliği yönlerinden hayati menfaat bölgesi olarak görmektedir.⁸ Buna ilaveten Orta Asya ve Kafkasya bölgelerini Kremlin'in "Ulusal Güvenlik Alanı" olarak görerek söz konusu coğrafyadaki her türlü gelişmeyi yakından izlemek ve bilhassa kontrol altında tutmak ana hedeftir. Mevzubahis siyasanın en önde gelen belgelerinden birisi Kasım 1993'te ilan edilen "Karaganov Doktrini"dir.⁹ Söz konusu belgede RF ve BDT'nin güvenliğinin sağlanmasına dönük olarak gerekirse ülke dışında da Federasyon askerlerinin bulunabileceği ilkesi kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Kremlin, yüzünü eski Sovyet cumhuriyetlerine dönerek "Yakın Çevre ve Karaganov Doktrinleri" bağlamında Orta Asya ve Kafkasya'da askeri üsler kurmak suretiyle bu ülkelerin sınırlarını da kendi hâkimiyet alanının içine almıştır. Söz konusu düşünceye paralel olarak 1993'ten itibaren BDT içerisinde bütünleşmenin sağlanmasına dönük öncelikler ortaya konulmuştur.¹⁰ Ocak 1993'te BDT Tüzüğü benimsenmiş, Eylül 1993'te de Ekonomik Birlik Anlaşması'na imza konulmuştur. Ukrayna özelinde ele alındığında BDT içerisindeki iktisadi bütünleşme faaliyetlerinin dışında kalınmış¹¹ ve özellikle BDT üyesi devletler ile ikili münasebetlerin tesisi yoluyla iktisadi ilişkiler geliştirilmiştir. Nihayetinde Kiev'in Bağımsız Devletler Topluluğu ile sadece belli konularda ve kısıtlı bir işbirliği kurduğu saptaması yapılabilir. Yakın Çevre Doktrini üç başlık altında toplanabilir:

- 1. Güvenlik Faktörü:** Söz konusu bölgede devam eden çatışmaların etkilerinin Kremlin'e kadar uzanabilme ihtimalinin varlığı,
- 2. Ekonomik Faktör:** Bölge ülkeleriyle iktisadi bağlantıların sürekliliği ve
- 3. Kültürel/Dini Faktör:** bölgede bulunan 25 milyon Rus diasporasının haklarının muhafaza edilmesidir.

⁸ Çaşın ve Derman, *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, 221.

⁹ Givi Gigitashvili, "Russian World" Concept and Securitization of Collective Identity", *Latvian Institute of International Affairs*, 30 September 2016, <http://www.liia.lv/en/analysis/russian-world-concept-and-securitization-of-collective-identity-545>, (e.t. 14.11. 2016).

¹⁰ Mesut Şöhret, "Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu", *Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyılın Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi – Siyasal Sistem, Ekonomi, Güvenlik ve Dış Politika*, İrfan Kaya Ülger (ed), (Ankara: Seçkin Yayınları, 2015), 579-580.

¹¹ Erhan Büyükkakıncı, "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Erhan Büyükkakıncı (der), (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), 424-425.

Kaynak: <http://www.eurocontinent.eu/wp-content/uploads/2016/10/Russia-Main-Geopolitical-zones-of-interest.jpg>.

Moskova, BDT'nin oluşum safhasında tıpkı SSCB dönemindeki gibi yönetme politikası takip ederek BDT'ye girmeyi istemeyen ve kendisinden bağımsız bir politika yürütme girişiminde bulunan bazı cumhuriyetlerde çeşitli suni sorunlar yaratarak bu devletleri de BDT'ye içinde olmaya zorlamıştır. Söz konusu çerçevede öncelikle Moldova, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan'daki birtakım etnik problemleri tahrik edici bir politika izlemiştir. Bunun arkasından gelen süreçte cereyan eden meselelerin çözüme kavuşturulması bağlamında kurtarıcı rolüne soyunmuştur. Böylelikle BDT'ye üye olmak istemeyen devletleri Moskova'dan yardım istemek zorunda bırakmıştır.

Rus dış politikasında bu çerçevede etkili olan diğer bir dış politika akımı ise Avrasyacı Anlayıştır. 1998-2004 döneminde Duma başkanlığının strateji ve jeopolitik konusunda danışmanlığı görevini ifa eden Aleksandr Dugin tarafından geliştirilen bu görüşün temel savı; coğrafya, doğa, dil, iklim, kültür ve din faktörlerinden ele alındığında Rusya, Avrasyacı Doğu ve Avrasyacı Batı'nın sentetik birleşimini meydana getirmektedir ki jeopolitik fonksiyon, Doğulu ve Batılı eğilimlerin toplamına ya da ortalamasına indirgenemez. Rusya, ne Doğu, ne de Batı olmayıp bağımsız ve özel bir Üçüncü Yöndür.¹² Salt bir yaklaşımla irdelendiğinde, Rusya'nın, Avrasya ile özdeş durumda olmasından ötürü sadece onun toprakları, nüfusu ve sınai-teknolojik gelişimi, kıtasal bağımsızlık merkezi olmaya ve otarşiye uygunluk arz etmektedir. Söz konusu karakteristik özellikler, jeopolitik kanunlar bağlamında her bir "ada" da, mevzubahis çerçevede "Dünya Adası"nda yani Avrasya'da meydana gelmesi kaçınılmaz olan tam kıtasal bütünleşmenin zeminini oluşturacaktır. Stratejik perspektiften ele alındığında, Rusya, bağımsızlığı ve egemenliği tüm kıtanınki ile özdeş olan bağımsız bir bölgesel yapıyı meydana getirmektedir. Öteki büyük Avrasya devletleri örneğin Çin, Almanya, Fransa, Hindistan için bu söylenemez. Mevzubahis ülkeler kıtasal güç rolünü oynayabilirler ancak Moskova ile mukayese edildiği zaman, bütün stratejik, politik ve kültürel neticeleri ile daima "kıyasal şeritler" yani Rimland olarak değerlendirileceklerdir. Geniş kapsamlı bir jeopolitik meşrulaştırma açısından Heartland'in tek temsilcisi Rusya Federasyonu'dur.

Putin, Nisan 2005'te Federasyon Konseyi'ndeki bir konuşmasında, Rusya'nın Avrupa kıtasında diğerleri tarafından paylaşılan özgürlük, insan hakları, adalet ve demokrasi gibi ideallere doğru yöneldiğinin aşikar olduğunun altını çizmiştir.¹³ Eski Sovyet coğrafyasında, mevzubahis durum "Rus ulusunun Avrasya'da medenileştirici rolüne devam etmesi" anlamındadır. Renkli devrimler dönemindeki Sovyet sonrası ulus-devletlere yönelik emperyalist politikalar yürütmekle suçlanan Putin; Rusya'nın eski Sovyet bölgesindeki devletlerin topraklarını veya doğal kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlamadığını ancak kendisiyle ortak kültürel değerlere sahip insanların mutluluğunu ve yaşam kalitesini

¹² Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Vügar İmanov (Çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), Altıncı Basım, 3-4.

¹³ Andrei P. Tsygankov, "Russia's Foreign Policy", *After Putin's Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Stephen K. Wegren-Dale R. Herspring (ed), (Maryland, United States: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2010), 226.

hedeflediğinin altını çizerek şu hususa işaret etmiştir: “*geleneksel olarak eski Sovyet Cumhuriyetleriyle tarih, Rus dili ve büyük kültür bağlamında bağlantısı olan, ki bunlar şu anda bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerdir, Rusya’nın özgürlük için ortak arayıştan uzak durması düşünülemez.*”

Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikaları Çerçevesinde Dağlık Karabağ

Kafkasya, Doğusunda Hazar Denizi, Batısında Azak Denizi ve Karadeniz, kuzeyde Kuban ve Kuma nehirleri, güneyde Türkiye ve İran ile çevrelenmiş bir bölgedir. Kuzey ile güney ve doğu ile batı yollarının düğümlendiği coğrafya olan Kafkasya¹⁴, tarihi boyunca Rusya’nın özel ilgisine mazhar olmuş bir bölgedir. Ruslar için bu bölgenin önemi ülkenin sıcak denizle inebilme politikasına istinaden stratejik bir öneme sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Güney Kafkasya Orta Asya’ya açılan kapı olma özelliğinin yanı sıra Avrupa ve Asya’nın güvenliği içinde büyük önem arz etmektedir. Bu bölgenin herhangi bir aktör tarafından kontrol edilmesi ona Orta Asya, Hazar ve Karadeniz bölgelerini üzerinde de otorite kurma imkânı verecektir. Bu özelliği ile coğrafya “kuzey-güney” ve “doğu-batı” arasında bir köprü ve harekât yeridir.¹⁵ Böylesine stratejik bir öneme sahip olan Güney Kafkasya bölgesi Rusya Federasyonu dış politikası ve ulusal menfaatleri gereği üzerinde düşünülmesi gereken bir bölgedir. Ünlü stratejist Zbigniew Brzezinski’nin ifadesiyle “Avrasya Balkanları” olarak değerlendirilen bu coğrafyanın üç temel özelliği bulunmaktadır.¹⁶

- 1- Avrasya’nın zengin ve sanayileşmiş doğu ve batı uçlarını birbirlerine doğrudan bağlamasının neden olduğu jeopolitik önem,
- 2- Türkiye’nin bölgeye komşu olması sebebiyle Rusya ve İran ile bölgede varlığını git gide hissettirmeye başlayan Çin’in tarihsel güvenlik algısı,
- 3- Coğrafyadaki zengin petrol ve doğalgaz rezervleri ile bereketli yeraltı kaynakları açısından taşıdığı kritik önem.

Kaynak: <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/19>.

Rusya için ulusal güvenliğini tesis etmede kendi sınırları ötesinde bir güvenlik kuşağı oluşturmayı esas almaktadır. Güney Kafkasya bölgesi ise Rusya’nın güney sınırını güvenliği bakımından önemlidir. Güney Kafkasya’nın yapısal özellikleriyle çatışmacı ve istikrarsız bir doğaya sahip olması kronik bir hal almış ve çözüme dönük net bir ilerleme sağlanamamıştır. Rusya için jeopolitik açıdan da hatırı sayılır bir konuma sahip olan Güney Kafkasya: Rusya-

¹⁴ Savaş Yanar, *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002), 20.

¹⁵ Hakan Sezgin Erkan, Sina Kısacık ve Damla Sevimli, *Türkiye’nin Komşuları Cilt-I: XV. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan’ın Sosyal, Ekonomik Kültürel Değişimi*, (İstanbul: Kanes Yayınları, 2015), 25-33.

¹⁶ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık (Çev.), (İstanbul: Sabah Yayınları, 1998), 112-113.

Orta Doğu, Rusya-Akdeniz ve Rusya-Afrika arasında geçiş yolu özelliği taşımaktadır.¹⁷ Bölgenin Rusya için taşıdığı bir başka önemli özellik Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması güzergâhı üzerinde bulunmasıdır. Bu alanın kontrolünün Rusya'nın elinde olması Rusya'nın küresel petrol piyasalarındaki konumuna güç katacaktır. Rusya'nın Güney Kafkasya ve Orta Asya coğrafyalarında yaşanan otorite mücadelesinde diğer aktörlere oranla önemli avantajlara sahiptir. Bölgenin Rusya ile olan tarihi bağları sebebiyle öncelik daima Rusya'nın politikaları üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁸ Her ne kadar Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması akabinde Rus hâkimiyeti sınırları harita üzerinde önemli miktarda toprak kaybetmiş olsa da Moskova'nın Sovyetler döneminde inşa edilmiş ve birliği meydana getiren tüm faktörleri karmaşık biçimde birbirine bağlayan altyapı üzerindeki kontrolünü sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin büyük bir bölümü "yumuşak güç" kullanımına bağlıdır. Bu araçlar içerisinde de en kuvvetli olanı da ekonomik gücüdür.¹⁹ Dolayısıyla Rusya eski Sovyet toprakları olarak göz önünde bulundurduğu topraklarda her türlü yabancı etkisini engellemek ve coğrafyadaki ülkelerin kendi ekseninden çıkıp diğer tarafa gelmesine imkân vermemek için ulusal gücünü ve dış politika araçlarını kullanacaktır.²⁰ Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ülkelerin durumlarıyla da Rusya yakından ilgilenmektedir. Örneğin Gürcistan yönünü batıya dönerken Rusya ile çatışmaya devam etmektedir. Ermenistan ise Rusya ile her açıdan stratejik ortaklık içinde iken Batı ile diyalogunu geliştirme eğilimindedir. Azerbaycan ile iki taraf arasında denge politikası takip etmektedir.²¹

Kaynak: <http://akademikperspektif.com/daglik-karabag-azerbaycan-haritasi/>.

Karabağ sorunun belirdiği 1980'lerin ikinci yarısından bugüne kadar devam eden süreçte ateşkese yönelik hiçbir girişim başarılı olmadı. Bilhassa 1990'yı yılların başındaki ateşkese ilişkin uzlaşmaların hepsi saldırı ve işgalle neticelenmiştir. Haziran 2010, Ağustos 2014, Kasım 2014'te ve Aralık 2015 gibi dönemlerde gerçekleşen üst düzey müzakereler söz konusu olmuşsa da, ateşkes ihlalleri neticesinde iki taraf içinde önemli can kayıpları yaşanmıştır.²² Rusya'nın Güney Kafkasya politikası perspektifinde Dağlık-Karabağ meselesinin özel bir konuma sahiptir. Eski bir Sovyet toprağı olan Azerbaycan'ın

¹⁷ Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008), 36.

¹⁸ Dmitry Schlapentokh, "Russia's Foreign Policy and Eurasianism", *Eurasianet*, 2 September 2005, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav080205a.shtml>, (e.t. 20.11.2016).

¹⁹ Vladimir Socor, "Seven Russian Challenges to the West's Energy Security", *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 3, No: 163, 6 September 2006, <https://jamestown.org/program/seven-russian-challenges-to-the-west-s-energy-security/>, (e.t. 20.11.2016).

²⁰ Esra Hatipoğlu, "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Büyük Güçler Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü", *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, Turgut Demirtepe (der), (Ankara: USAK Yayınları, 2008), 5.

²¹ Erkan Kısacık ve Sevimli, *Türkiye'nin Komşuları Cilt-I: XV. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik Kültürel Değişimi*, 334-337.

²² Araz Aslanlı, "Karabağ'da Hiç Kesilmeyen Ateşkes ve Rusya", *Al-Jazeera*, 4 April 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/karabagda-hic-kesilmeyen-ates-ve-rusya>, (e.t. 20.11.2016).

bağımsızlığını kazanmasının ardından Rusya ile olan münasebetlerinde temkinli olmuştur. Kuşkusuz burada bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık-Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgal edilmesinin büyük payı vardır. Rusya ile Azerbaycan'ın tamamen batı etkisine girmesinden endişe duymuş fakat Azerbaycanlılar bu endişeyi bir dış politika aracı olarak kullanmayı ihmal etmemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığı akabinde karşılaşmış olduğu en mühim sorun topraklarının %20'sinin Ermenistan tarafından işgal edilmiş olmasıdır. Bunun neticesinde 1 milyondan fazla Azerbaycan kökenli vatandaş kendi ülkeleri topraklarında göçmen durumuna düşmüştür. Rusya'nın her ne kadar bu konuda iki tarafında kendisine sorun çıkarmadan çözüm bulmaya çalışır gibi görünmüş olsa da ateşken öteye gidilememiştir. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ile Ermenistan'ın savaş hali halen devam etmektedir. Rusya her ne kadar Azerbaycan'ın da ulusal menfaatlerini korur bir politika izliyormuş gibi görünse de Güney Kafkasya politikası çerçevesinde güçlü ve istikrarlı bir Azerbaycan'ı arzu etmemektedir. Fakat zengin yeraltı kaynakları nedeniyle diğer ülkelere nazaran önemli bir avantajı sahiptir.²³

Ermenistan ise Soğuk Savaş sonrası ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunların üstesinden gelememiş ve kurtarıcı olarak gördüğü Rusya'ya yönelerek onun etkisi altında kalmıştır. Ülkede Ermeni milliyetçiliğinin çok kuvvetli olması nedeniyle bölgenin istikrar ve güvenliğine tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ işgalinin sonlanması için önerdiği maddelerden en önemlisi, Ermenilerin işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi ve işgal yüzünden yurtlarını terk etmek zorunda kalan 1 milyon Azerbaycan kökenlinin yurtlarına geri dönmelerini sağlamaktır. Her ne kadar Ermenistan, Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya çalışır görünse de güvenlik ve ekonomi konularında büyük ölçekte Moskova'ya bağımlıdır. Bunun yanı sıra Rusya, Ermenistan'ın sınır güvenliğini sağlarken aynı zamanda askeri modernizasyonunu da sağlamaktadır. Şu anda Rusların biri Gümrü diğeri de Erivan yakınlarında olmak üzere iki askeri üssü bulunmaktadır.²⁴

Kaynak: <http://www.ensonhaber.com/sarkisyan-putin-ile-azerbaycani-gorustu-2015-09-07.html>.

Dağlık-Karabağ meselesi Ermenistan'ın güvenlik algısı açısından en önemli güvenlik meselelerinin başından gelmektedir. İki tarafında zaman zaman sıcak çatışmaya giriyor olması sorunun barışçıl yollardan çözümü aşamasına büyük darbe indirmektedir. Moskova yönetiminin Erivan ile yakınlaşmasındaki en büyük faktörlerden biri Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye'den aldığı tehdit algısını Rusya'ya karşı iyi kullanabilmesine bağlıdır. Dağlık-Karabağ meselesinde Rusların Ermenistan ile arasındaki ilişkileri güçlendiren bir diğer unsur Rusya'daki Ermeni diasporasının her iki ülkede de etkili olmasıdır. Bunun yanı sıra Ermenistan'ın ekonomisi ve enerjisi büyük oranda Rusya'ya bağımlıdır. Türkiye Alican sınır

²³ Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, 60.

²⁴ Oktay F. Tanrısever, "Rusya'nın Kafkasya Politikası: Sovyet Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahaleciliğe", *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (ed), (İstanbul: Nobel Yayınları, 2012), 196.

kapısının kapalı olması nedeniyle gelişemeyen ticaret, Rusya'yı Ermenistan'ın ihracatında ve ithalatında birinci ticaret ortağı yapmaktadır.²⁵

Azerbaycan son yıllarda Dağlık Karabağ sorununa dönük maliyetli bir lobi faaliyetleri içerisine girmiştir. Ermenistan ile silahlanma rekabetinde içinde olan Azerbaycan'ın 2016 yılı sonuna kadar bütçesinden önemli bir kısmı askeri yatırımlara ayırması bekleniyor. Elbette petrol gelirlerindeki düşüşte hesaba katılırsa Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan ile arasındaki silahlanma mücadelesinin çatışmanın kronik çözümsüzlüğü nedeniyle uzun vadede önemli sıkıntılara yol açacağı aşikârdır. Hatırlanacağı üzere, 2 Nisan 2016'da başlayan ve dört gün boyunca Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmalar, Karabağ savaşının bittiği 1994 yılından beri meydana gelen en şiddetli çatışmalardı. Her ne kadar karşılıklı ateşkes ile savaşa son verilmiş olsa da Nisan 2016'da yaşanan bu şiddet süreci, Dağlık Karabağ çatışmasının belirsizliğini koruduğu güvenlik boşluğunu da ifşa etmiştir. Elbette bu durum Azerbaycan'ı ve Ermenistan'ı önemli derecede güvenlik endişesi içinde sürüklemektedir.²⁶ İşte bu süreçte Rusların silah satışı ve sevkiyatlarıyla hem Ermenistan hem de Azerbaycan tarafında silahlanma yarışı bölgeyi büyük bir savaşa doğru sürüklüyor. Son dönemde ise Rusya iki ülke arasındaki anlaşmazlıkta arabuluculuk rolü yerine çatışmayı dizginleyebilecek bir caydırıcılık dinamiği oluşturamaması üzerine düşünülmelidir. Simetrik silahlanma meselesi Rusya ile Ermenistan arasında soruna sebep olmuştur. Rusya'nın ittifak vaatleriyle çelişkili olarak değerlendirilen bu anlayışı Batı tarafından Rusya'nın arabuluculuk rolüne ters olması şeklinde yorumlanmıştır. 8 Nisan 2016'da Rusya Başbakan Yardımcısı Dmitry Rogozin'in Bakü'de yapmış olduğu konuşmada iki ülkeye yapılan silah sevkiyatının caydırıcılığından söz ederek, bu satışların süreceğini beyan etmiştir. Rusya Başbakanı Medvedev ise Rusya'nın silah satışının Azerbaycan ve Ermenistan arasında caydırıcılık rolünü savunmuştur.²⁷

Kaynak: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46427>.

Dağlık Karabağ sorununun sürekliliği Rusya'nın Kafkasya bölgesinde etkinliğinin devamlılığı bakımından önemli bir araçtır. Dolayısıyla Rusya Dağlık Karabağ sorunun hangi taraf için olursa olsun çözümünden yana olması son derece düşük bir olasılıktır. Çünkü Rusya'nın hem Azerbaycan hem de Ermenistan üzerinde kontrol mekanizması bu iki ülkenin kendisine olan bağımlılığın derecesiyle ilişkilidir. Buna mukabil Rusya'nın rızası olmadan taraflar arasında ciddi bir çatışmanın neticesinde birbirlerine üstünlük sağlama ihtimali de zayıftır. Rusya'nın Ermenistan'a olan askeri desteği devam edecektir. Bu bağlamda Kolektif Güvenlik Anlaşması'na (2002) göre ikili ittifak anlamasına mukabil olarak Ermenistan'daki Rus askeri üslerine güvence verilmektedir. Sonuç olarak Türkiye ve Azerbaycan ile arasındaki çıkmaz yüzünden Ermenistan kendisini güvenlik paranoyası içinde görüyor. Sürekli tehdit

²⁵ Sina Kısacık ve Furkan Kaya, "Güney Kafkasya Bölgesi: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Rekabet mi, İşbirliği Sahası mı?", *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ozan Örmeci-Hüseyin Işıksal (ed), 70-72.

²⁶ Laurence Broers, "Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Ermeni Duvarı; Yukarı Karabağ Anlaşmazlığı Savaşa Doğru Gidiyor," *Turquie Diplomatique*, 2. Bölüm, Eylül 2016, Sayı: 90, 11.

²⁷ Laurence Broers, "Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Ermeni Duvarı; Yukarı Karabağ Anlaşmazlığı Savaşa Doğru Gidiyor," *Turquie Diplomatique*, 3. Bölüm, Ekim 2016, Sayı: 91, 16.

algısı söylemleriyle bölgesel sorunları daha da kronik hale getirmektedir. Bunun en ciddi sonucu ise Ermenistan'ın Rusya'ya daha bağımlı hale gelmesi ve güvenlik sorununun hızla büyümeye devam etmesidir.

1990 Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları

“Ukrayna meşru bir devlet değil, Lenin'in çizdiği yanlış sınırların bir sonucudur.”
(Aleksandr Soljenitsin)

“Moskova, Rusya'nın kalbi, St-Petersburg, başı, Kiev ise anasıdır.”(Eski bir Rus deyişi)

Moskova'nın 1990 senesinden günümüze kadar izlemiş olduğu Ukrayna politikalarının temel parametrelerini anlayabilmek için Rus Neo-Avrasyacılığının en önde gelen düşünürlerinden ve aynı zamanda Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in en önemli danışmanlarından birisi olan Aleksandr Dugin'in Ukrayna hakkındaki saptamaları ele alınmalıdır. Dugin'e göre Ukrayna'nın egemenliği Rus jeopolitiği bakımından çok olumsuz bir gerçekliktir ki prensip olarak askeri çatışmaya kolaylıkla teşvik edebilecektir. Özi Kalesinden Kerç'e kadar Karadeniz'de mevcut olmayan bir Rusya Federasyonu, somut olarak kontrol edenin belirsiz olduğu o kadar küçük bir kıyıya sahip olacaktır ki bu durum normal ve bağımsız bir devlet biçimiyle varlığı şüphe uyandıracaktır.²⁸ Karadeniz, “sıcak denizlere” erişimin yerine geçememekte ve İstanbul ve de Çanakkale Boğazları üstündeki sağlam Atlantikçi denetimden ötürü jeopolitik ehemmiyeti de giderek azalmaktadır. Böyle bir durum son derece uygun, saygın ve masrafsız bir sınır özelliğini içermesi, öncelikle merkez coğrafyaları, Türkiye etkisinin olası yayılma riskinden korumaya olanak vermektedir. Bundan ötürü söz konusu alanlarda Atlantikçi ittifaka katılma konusunda istekli yeni bir jeopolitik entitenin varlığı jeopolitik bakımdan yalnızca tamamiyle sorumsuz girişimlere sebep olacak mutlak bir anomali durumudur. Bağımsız Ukrayna çeşitli toprak istekleriyle Avrasya'nın bütünü açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Ukrayna konusu çözüme ulaştırılmadan kıtasal jeopolitikten bahsetmek olanaksızdır. Ancak stratejik ölçekte Ukrayna, güneyde ve batıda Kremlin'in ciddi bir uzantısı konumunda bulunmalıdır. Ukrayna'dan Abhazya'ya kadar bütün kıyı şeridinde Rusya Federasyonu'nun toplu ve sınırlandırılmaz kontrolü, Karadeniz kıyılarındaki Rus jeopolitiğinin vazgeçilmez şartı olarak görülmektedir. Mevzubahis bölgeler, gerek batıdan gerekse de Ankara ve Atina çıkışlı Atlantik etkiden ciddi bir biçimde ayrı tutulmalıdır. Bu bağlamda, Karadeniz'in kuzey sahili tamamen Avrasyacı ve merkeze sıkı sıkıya bağlanmış bir biçimde Kremlin'nin tabiyeti altında olmalıdır.

Dugin, büyüklük açısından Ukrayna'nın birçok büyük Avrupa devletini geçen muazzam bir jeopolitik yapılanma olduğuna işaret ederek burada hem ayrımcılık hem de politik hakimiyet eğilimlerinin çok aktif olduğunu vurgulamaktadır. Dugin'e göre Ukrayna'nın devlet ölçeğinde herhangi bir jeopolitik manası yoktur. Ayrıca ne evrensel boyutta özgül bir kültürel değeri ne coğrafi biricikliği ne de etnik özgünlüğü söz konusudur. Nitekim tarihsel anlamı “Ukrayna” yani “Kenar Bölge – Okraina-Hudut Toprakları” ifadesinden almaktadır.²⁹ Bu noktadan hareketle, modern sınırlar kapsamında düşünüldüğünde Ukrayna'nın bağımsız konumu yalnızca “tampon kordonu” olarak anlamlıdır. Bunun sebebi tartışmalı jeopolitik eğilimleri mevzubahis ülkenin ne Doğu, ne de Batı Blokuna yani ne Rusya-Avrasya'ya ne de Orta Avrupa ile tamamen bütünleşmesine olanak vermez. Bahsedilen tüm bu faktörler Kiev'i sözde varlığını sürdürmeye ve deniz gücünü Avrupa'daki stratejisine jeopolitik bakımdan hizmet etmek zorunda bırakmaktadır. Mevcut sınırları ve egemen devlet konumuyla Ukrayna'nın işgal ettiği pozisyon, Moskova'nın jeopolitik güvenliğine indirilen, topraklarına karışma ile aynı oranda değerlendirilebilecek korkunç bir darbeye eşdeğerdedir. Dugin burada altını çizdiği husus

²⁸ Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, 175-176.

²⁹ Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, 204-205.

üniter Ukrayna'nın yaşamına daha fazla sürdürmesine izin verilmemesidir. Söz konusu ülke jeopolitik ve etno-kültürel gerçekliklerin farklılığı paralelinde birkaç parçaya bölünmelidir.³⁰

- Doğu Ukrayna** (Çernigov'dan Azak Denizine dek Dinyeper'in doğusundaki bütün bölgeler): Velikorus çoğunluğun ve Ortodoks Malorus nüfusun yoğun şekilde yaşadığı bölgelerdir. Söz konusu alanın tümü kesinlikle Moskova'ya yakın olup burayla kültürel, tarihi, etnik ve dinsel yönlerden bağlı durumdadır. Bu bölge, çok iyi benimsenmiş, teknik olarak gelişmiş bir yer olup geniş otonomi ve Kremlin ile sağlam bir ittifakla bağımsız bir jeopolitik bölge haline gelebilir.
- Kırım**, geleneksel bağlamda etnik mozaiği sayesinde kolayca ayırt edilebilen bir jeopolitik yapılanmadır. Buradaki Velikoruslar Moskova yanlısıyken, Maloruslar ise aşırı milliyetçidirler. Kırım Tatarları ise Rusya karşıtı olup Türkiye'ye yakınlık duymaktadırlar. Kırım'ı Rusya ile direkt birleştirmek Malorus nüfus tarafından olumsuz karşılanacak ve yarımadanın Ukrayna kanalıyla Rus sisteminin içine alınması ki bu durum gerçekçilikten uzaktır, sorunlar yaratacaktır. Ancak Kırım, Dugin'e göre egemen Ukrayna'ya bırakılmamalıdır. Söz konusu durum Moskova'nın jeopolitik güvenliğine dönük bir tehdit içerecek ve Kırım'da etnik problemler yaşanmasına yol açacaktır. Sonuçta Kırım'a özel bir statü bahşedilmesi ve Kremlin tarafından doğrudan stratejik kontrol sağlanarak Kiev'in sosyo-ekonomik menfaatlerinin ve Kırım Tatarlarının da etno-kültürel taleplerinin dikkate alındığı azami bir otonomi tesis edilmelidir.
- Çernigov'dan Odessa'ya değin Kiev'i de kapsayacak etnik açıdan Malorus etnisitesinin ve dilinin egemen kılındığı Ukrayna'nın merkez bölümü:** Ortodosluk bu alanda üstündür. Mevzubahis Ortodoks Malorusya, Doğu Ukrayna ile kültürel akrabalığı bulunan ve kesinlikle Avrasya jeopolitik sisteminin içindeki bağımsız bir jeopolitik yapılanmadır.
- Batı Ukrayna türdeş bir bölge değildir:** Burası Volin, Galiçya ve Zakarpatye bölgelerinden meydana gelmektedir ki günümüzde etnik yapı ve politik gelenekler bağlamında farklılık göstermektedir. Dugin, mevcut durumda Moskova karşıtı, Batı taraftarı jeopolitik hat aktif faaliyet bulunarak Kiev'in genel siyasi atmosferini tahrip eden bölgelere, Ortodoks ve Rus taraftarı olan hem merkez Ukrayna'dan hem de Doğu Ukrayna'dan ayrılmalarına dönük önemli oranda hatta siyasi özerkliği de içerecek biçimde otonomi verilmelidir. Moskova'nın buralardaki stratejik sınırı, Ukrayna-Polonya, Ukrayna-Macaristan veyahut Ukrayna-Slovakya sınırlarının bulunduğu yerler olmamalıdır. Söz konusu sınır daha da batıya doğru, en azından Avrupa'nın batı ucuna en iyi durumda Atlantik'e kadar götürülmelidir.

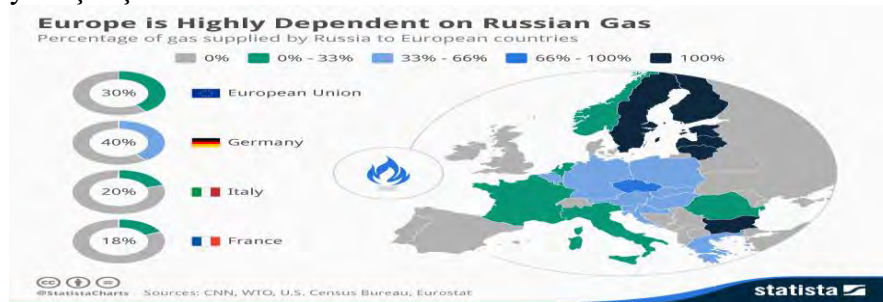
Kaynak: <http://world-news-research.com/pic-politicalbreakdown.jpg>.

Dugin tarafından vurgulanan bir diğer husus ise Kiev'in bulunduğu Merkez Ukrayna ile Batı Ukrayna arasından kültürel-mezhebi bir sınır tesis edilmesinin Ortodoks toprakların ahenk bozucu merkezi Avrupa-Katolik ya da Uniat etkisinden uzak tutulması gerekliliğidir. Ukrayna, Moskova'nın Batı kuşağında en zayıf noktasını oluşturmaktadır. Egemen Ukrayna'nın

³⁰ Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, 206-207.

mevcudiyeti jeopolitik değerlendirme bağlamında Kremlin'e karşı bir jeopolitik harp ilan edilmesidir ki bu durum Kiev'den daha çok Atlantikçiliği ve Deniz Gücü'nü ilgilendirmektedir. Bu minvalde önemli olan konu Kiev'in Atlantik sistemin "tampon kordonu" rolünü bilinçli tercihi değil, Moskova ile bütünleşme aşamalarına aktif bir biçimde dahil olmadan ya da farklı farklı jeopolitik parçalara ayrılmadan pratikte bu görevi ifa etmesidir.³¹ Dugin son olarak şuna işaret etmektedir ki, Ukrayna Kremlin'in önündeki en temel ve üzerinde durulması gereken bir meseledir. Batı jeopolitiğinin temelindeki Ukrayna konusu, Rusya Federasyonu'nu acil önleyici tedbirler almaya zorlamaktadır. Çünkü bu noktada Moskova'ya stratejik bir darbe vurulması mevzubahistir. Dugin'e göre "tarihin coğrafi eksenini"nin buna yanıt vermesi bir zorunluluktur. Rusya'nın Ukrayna ile sorunsuz bütünleşmesinin olasılık dışı olmasına ki bu bütünleşme tüm nesnel engellemelere karşın hayata geçse bile sarsılmaz bir jeopolitik yapılanma ortaya çıkarmayacağı göz önünde tutularak Kremlin, aktif olarak Ukrayna alanını tek mantıklı ve doğal jeopolitik bir sisteme göre yeniden şekillendirmek için girişimde bulunmalıdır.

Ukrayna'nın 1991 senesinde bağımsızlığını kazanmasından sonra Rusya Federasyonu ile arasında çözüm bekleyen birtakım problemler bulunmaktaydı. Bunları nükleer silahların Rusya'ya devri, Kırım'ın Statüsü, Karadeniz Filosu'nun geleceği ve Kiev'in Moskova'ya yönelik enerji borçları ve de Rusya'dan Ukrayna'ya enerji sağlanması olarak adlandırılabilir. Ayrıca bu dönemde başlayan ve günümüzde de halen devam eden bir sorun olan Ukrayna'nın NATO ve Avrupa Birliği yakınlaşma çabaları da dikkat çekicidir. Nitekim Kiev, Avrupa Birliği tarafından eski Doğu Bloku ülkelerine dönük olarak geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikası, Karadeniz Sinerjisi, Doğu Ortaklığı gibi programların içinde yer almakta ve NATO tarafından geliştirilen barışı koruma misyonlarına aktif olarak katılmaktadır. Kiev'in özellikle 2004 Turuncu Devrim ile iktidara gelen Viktor Yuşçenko döneminde artan Batı yanlısı girişimleri, Moskova tarafından şiddetle reddedilmekte ve bu ülkeyle beraber Gürcistan'ın AB ve NATO ile bütünleşme girişimlerine asla izin verilmeyeceğinin altı çizilmektedir.³² Ukrayna'nın Avrupa ve Rusya Federasyonu arasında enerji güvenliği bağlamında kritik bir konumda olduğunun altı çizilmelidir. Nitekim Moskova'dan Avrupa ülkelerine doğalgazın yaklaşık yüzde yetmişlik bir bölümü Ukrayna topraklarından geçmektedir. Kasım 2013'ten bu yana süren Ukrayna Krizi'nden önce 2006 ve 2009 senelerinde Ukrayna'nın Rusya Federasyonu tarafından önerilen fiyatları kabul etmemesi ve de bu ülkeye olan borçlarını ödememesi neticesinde sağlanan gazın kesilmesi sadece bu ülkeyi değil aynı zamanda Ukrayna üzerinden gelen boru hatlarıyla doğal gaz tedarik eden Avrupa ülkelerinin de büyük sıkıntılar yaşamasına yol açmıştır.³³

Kaynak:

http://one-europe.info/user/files/Hanna/Europe_is_Highly_Dependent_on_Russian_Gas.jpg

³¹ Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, 209-210.

³² Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, (Plymouth, United Kingdom: A Council on Foreign Relations Book, 2012), 223-244.

³³ Bu konu hakkında bakınız, Sina Kısacık ve Furkan Kaya, "Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Mevcut Gerginliğin Avrupa Enerji Güvenliğine Olası Yansımaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ozan Örmeci-Hüseyin Işıksal (ed), (Ankara: Gazi Kitabevi, 2016), 81-113.

Ukrayna-Batı ilişkileri incelediğinde geçmiş dönemlere kıyasla açıkça bir ilerleme olduğundan söz edilebilir. Bu dönemde Kiev hatta NATO üyeliğine de başvurmuştur. Fakat Kiev'in Batı yanlısı politikaları iki şekilde değerlendirilmelidir. Esasen Ukrayna'nın NATO ile bütünleşmesi, Rusya'nın muhalefetinden ötürü sona ermiştir. Öte yandan Kiev'in Batı yanlısı politikaları devam etmiştir çünkü Moskova, Kiev, Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirmesine Batılı kurumlara üyelik perspektifleri bulunmadığı ve kendi üstünlüğünü muhafaza ettiği sürece karşı çıkmamıştır. Ukrayna'daki son kriz, Moskova'nın AB tarafından ortaya konulan Birlik Antlaşması'na ilaveten Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşması'na güçlü muhalefetinden ötürü gittikçe derinleşmiştir. 28-29 Kasım 2013'te Vilnius'ta yapılması planlanan AB Doğu Ortaklığı Zirvesi'nden bir hafta önce Ukrayna'nın AB ile ortaklık anlaşmasının hazırlık komitesinin çalışmalarını dondurduğunu ilan etmesi uluslararası aktörler tarafından sürpriz ile karşılanmıştır. Kiev için yerine getirilmesi zorunluluk arz eden ekonomik yükümlülüklerin bu anlaşmanın imzalanması için gerekli olmasına karşın ulusal güvenlik sebebiyle bu hazırlık komisyonunun askıya alınması Avrupa'da hayal kırıklığı, Kremlin'de memnuniyet ve üçüncü taraflarda şok etkisi yaratmıştır. Fakat bu durum çeşitli süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Doğu Ortaklığı ve Ortaklık Anlaşması üyelikle neticelenen bir süreçte bekleme odası değildir.³⁴ Ülkelerin üyelik perspektifleri bulunmamaktadır. Ancak Doğu Ortaklığı üyelik yolunda bir bariyer oluşturmamaktadır. Bu ortaklığın içinde yer alan ülkelerin AB ile ilişkilerinde benzer amaçlara sahip olmamalarına rağmen, buradaki ortak amaç Birlik ile ilişkilerini geliştirmektir. Bu sebepten dolayı, Doğu Ortaklığı, Brüksel'in bu ülkelerin isteklerine karşı bir cevabı olmuştur. Bu girişimle AB dost ülkelere meydana gelen iyi yönetişime ve yüksek refaha ve de istikrara sahip bir bölgenin söz konusu ülkelerin iç politikalarında AB'nin kurallarını ve de uygulamalarını benimsemeleri yoluyla tesis edilmesini hedeflemiştir.

Kaynak: <https://www.euractiv.com/wp-content/uploads/sites/2/2015/04/eap.jpeg>.

AB Ortaklık Anlaşması, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleri, Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanı, Çevre, Taşımacılık ve Eğitim kanallarıyla işbirliğinin güçlendirilmesini öngörmektedir.³⁵ Ortaklık Anlaşmasının imzalanmasıyla birlikte Doğu Ortaklığı'nın içindeki ülkeler, AB Müktesebatıyla paralel olacak biçimde çevreden tüketici haklarına kadar uzanan geniş bir alanda kanunlar kabul etmek ve uygulamak zorundadırlar. Aynı zamanda AB ile Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalayan ülkeler 10 yıllık bir süreçte 350 AB düzenlemesini yerine getirmek zorundadırlar. Ortaklık Anlaşmalarını imzalayan ülkeler açısından bu anlaşmanın ekonomik getirisi 500 milyonluk bir tüketici

³⁴ Uğur Burç Yıldız, "Beş Yıl Sonra Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Politikası: Mevcut Durum ve Olasılıklar", *Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörler ile İlişkiler*, Uğur Burç Yıldız (ed), (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), 143-144.

³⁵ Delegation of the European Union to Ukraine, "Association Agreement", 14 October 2016, http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_en.htm, (e.t. 16.11.2016).

pazarına ve 12.9 trilyon Avroluk bir sisteme dahil olmaktadır.³⁶ Öte yandan Ukrayna'nın önünde başka bir alternatif bulunmaktadır ki bu 170 milyonluk bir tüketici pazarından ve toplam olarak 1.4 trilyon Avroluk bir sistem olup Moskova'nın liderliği altında Minsk ve Astana'nın da katıldığı Gümrük Birliği'dir.

Kaynak: <http://www.economywatch.com/userfiles/159603938.jpg>.

21 Kasım 2013'te başlayan protesto gösterilerinde ana talep Birlik ile ortaklık anlaşmasının imzalanmasıydı.³⁷ Bu talep karşılanmadığı gibi Aralık 2013'te Putin ve Yanukoviç arasında 15 milyar dolarlık bir mali yardım ve gaz fiyatında indirimi öngören bir anlaşma imzalanmıştır. Buna ilaveten vergilendirmeden toplanma özgürlüğüne kadar çeşitli yasaları içeren torba yasanın kabul edilmesi ikinci dalga gösterilerin başlamasına yol açmıştır. Avrupa yanlısı gruplara ilaveten aşırı sağcı radikal gruplar ve partiler de bu gösterilere katılmışlardır. Ülkede yaşanan siyasi krizin sonucunda 27 Şubat 2014'te yeni yönetimin iş başına gelmesiyle Arseniy Yatsenyuk Başbakan olmuştur. Bu andan itibaren Kremlin daha proaktif bir politika izleme suretiyle Ukrayna politikasındaki avantajlı konumunu yeniden elde etme amacıyla askeri ve politik faktörlerden yararlanarak çabalarını Kırım üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ukrayna'da Batı yanlısı hükümetin oluşturulmasından sonra siyasi tıkanıklığı çözmeye dönük önemli girişimler olmuştur. Ancak Kırım özelinde Doğu Ukrayna'da meydana gelen gelişmeler Ukrayna'nın geleceği hususundaki endişeleri derinleştirmiştir.³⁸

Moskova'nın Kırım'a dönük ilgisi Rus İmparatorluğu'nun Büyük Katherina Yönetimi boyunca (1762-1796) Karadeniz bölgesine erişme isteği çerçevesindeki uzun mücadelesine kadar götürülebilir. Bu mücadele 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşmasının imzalanmasıyla neticelenecekti. 1783'te Kırım, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelecekti.³⁹ Yüzyıllar boyunca, Karadeniz bölgesi Moskova açısından Boğazlar, Çanakkale ve Akdeniz'e köşetaşı olmasından ötürü çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bütün bunlar aynı esnada Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefinin ana parçalarını oluşturmuştur. Uzun yıllar süresince Kremlin'in Boğazlara ve Akdeniz'e dönük yaklaşımı o dönemlerdeki gücü ve etkisiyle bağlantılı olarak ikili bir strateji izleme suretiyle çeşitlilik göstermiştir. Rusya göreceli olarak kendisini zayıf hissettiği zamanlarda Akdeniz ve Türk Boğazları konusuna ulusal güvenlik çerçevesinde yaklaşmış ve Türk hükümetine yabancı gemilerin Karadeniz'e girişini engellemesi için baskı yapmıştır. Öte yandan görece güçlü Rus hükümetleri, Orta Doğu'daki Fransız etkisine zarar verme niyetinin yanı sıra Hindistan'a İngiliz erişimi tehdit etmek için Boğazları geçme ve Akdeniz'i kontrol etmeyi amaçlamıştır. 1917 Ekim Devrimi'ni takiben Rusya, 1. Dünya Savaşı'ndan çekilecek ve devrim öncesi yapılan gizli uluslararası anlaşmaları ilan edecekti.⁴⁰ Böylelikle yeni bir dönem başlatarak yeni bir siyasal sisteme katılma arayışında olacaktı. Yeni

³⁶ Bu konu hakkında detaylı bir analiz için bakınız, Vsevolod Samokhvalov, "Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited", *Europe-Asia Studies*, 67/9, (2015), 1371-1393.

³⁷ Anna Reid, *Borderland: A Journey Through the History of Ukraine*, (New York: Basic Books, 2015), 259.

³⁸ Sina Kısacık ve Furkan Kaya, "An Assessment on The Future of Ongoing Turkish-Russian Relations: Clash of Interests or Convergence of Interests," *International Multilingual Academic Journal*, 3/2, (2016), 183.

³⁹ Neil Kent, *Crimea: A History*, (New York: Oxford University Press, 2016), 53.

⁴⁰ Mesut Hakkı Çaşın, *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, (Ankara: Atlas Kitap, 2015), 628.

kurulan Sovyet hükümeti, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar Türk Boğazlarına yönelik korumacı tutumuna bağlı kalacaktı. Sovyetler, Batılı güçlere karşı Türkiye'yi bu konuda destekleyecekti. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle çıkmasını katalizör olarak kullanan Sovyet Rusya 1946'da Türk Boğazları'nda bir askeri üs talebinde bulunacaktı.

Kaynak: http://www.unzcloud.com/wp-content/uploads/2014/03/shutterstock_179677727-600x393.jpg.

Vladimir Putin'in iktidara gelmesinden sonra Moskova tarafından deniz gücüne verilen ek önem çeşitli ulusal güvenlik, dış politika ve askeri doktrinlerde son zamanlarda daha görünür olmuştur. Putin Yönetimi tüm bu yıllar boyunca çeşitli stratejik doktrinler benimsemiştir. Bunların arasında 27 Temmuz 2001 tarihinde ilan edilen Rus Deniz Doktrini 2020 bu bağlamda çok önemli bir yere sahiptir.⁴¹ Bu doktrine göre Rusya Federasyonu, kendi tarihsel ve coğrafi pozisyonuna ilaveten dünya çevresindeki üç okyanusa da ulaşma kabiliyetinden dolayı dünyanın en önemli donanma güçlerinden birisidir. Ülkenin donanma gücüne özel bir önem atfeden bu doktrin, Rus üstünlüğünün devamına ek olarak Rus donanma filolarının dünyanın çevresinde hareketlerini mümkün kılacak birtakım önlemleri sıralamıştır. Bu doktrin, Sivastopol'ü Karadeniz Donanması için anahtar bir askeri üs olarak tanımlamıştır ki bu üssün kullanma süresi 2042'de sona erecektir. Karadeniz Donanmasının Amiral Yardımcısı Alexander Fedotenkov, 11 Mayıs 2013'te yaptığı bir açıklamada ülkesinin burada 2042'den sonrada kalma niyetinde olduğunu altını çizmiştir.⁴² Rusya'nın Sivastopol'deki deniz üssüne ilaveten Karadeniz'deki hakimiyetini sağlamlaştıma amacıyla 2008 Rus-Gürcü Savaşı'nı takiben Abhazya ve Güney Osetya'da yeni üsler kurmuştur. Ankara'nın bakış açısından Moskova'nın Karadeniz ve Akdeniz'deki varlığı, Kremlin'in Kırım ve Gürcistan'da donanma filoları bulundurma kararının ışığında gittikçe daha rahatsız edici bir faktör haline gelmiştir. Bu doktrin aynı zamanda geleneksel deniz stratejisine yeni bir boyut getirerek Rus enerji kaynaklarının ihracında deniz rotalarının öneminin altını çizmiştir. Baltıklar'daki Kuzey Akım, Karadeniz'deki Güney Akım ve Mavi Akım, mevzubahis Rus deniz stratejisinin pratik uygulamalarını göstermektedir.

⁴¹ Daha fazla ayrıntı için bakınız, "Maritime Doctrine of Russian Federation 2020 APPROVED President Russian Federation Vladimir Putin 27 July 2001, Pr-1387", http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Russian_Maritime_Policy_2020.pdf, (e.t. 19.11.2016).

⁴² Okan Yeşilot, "The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics," *Insight Turkey*, 16/2, (2014), 174-175.

Kaynak:

[https://s-media-cache-](https://s-media-cache-ak0.pining.com/originals/c1/b2/be/c1b2beca8812f91d0012d2e0cccc9d4d.jpg)

[ak0.pining.com/originals/c1/b2/be/c1b2beca8812f91d0012d2e0cccc9d4d.jpg](https://s-media-cache-ak0.pining.com/originals/c1/b2/be/c1b2beca8812f91d0012d2e0cccc9d4d.jpg)

Geçtiğimiz 20 yıldan fazla bir süredir Rus hükümetleri değişen küresel koşullar ve kendi stratejik hedefleri paralelinde kendi geleneksel deniz stratejisini yenilemek için birçok adım atmıştır.⁴³ Bu dönüşüm sürecine rağmen Karadeniz bölgesi küresel ve bölgesel rekabet çerçevesinde gittikçe merkezi bir bölge haline gelmiştir. Buna ilaveten söz konusu bölge Türk-Rus rekabetinin tarihsel olarak en önemli sıcak noktalarından birisi olmuştur. Sovyet sonrası dönemde Ankara ve Moskova arasındaki geleneksel mücadele daha yakın işbirliği ve ikili ilişkiler paralelinde yürümüştür. Rus ordusunun Sivastopol ve Abhazya'daki askeri üsleri Ankara açısından olumsuz gelişmeler anlamına gelmekteyken, Türkiye'nin Karadeniz'deki üstünlüğü, Ankara ve Tiflis arasındaki yakın ilişkilerin yanı sıra Ankara'nın Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyelik süreçlerine verdiği destek Kremlin tarafından memnuniyetle karşılanmamıştır. Mevzubahis sorunların varlığına rağmen Sofya ve Bükreş, Washington'un Karadeniz'deki genişleme girişimlerine karşı muhalefet etmişler ve aynı zamanda Mavi Akım ve de Güney Akım gibi ortak projelerin gerçekleştirilmesiyle de Kremlin ile ilişkilerini daha da geliştirmişlerdir. Buna ilaveten Rusya'nın geleneksel hedefi olan sıcak denizlere erişme politikası istikrarlı kalmaya ve mevcut durumlar kapsamında canlılığını korumaktadır. Aynı bağlamda, bir yandan Karadeniz, Rus Deniz Stratejisinin anahtar bir parçasını oluştururken, öte yandan Kırım, Rusya ve onun Yakın Doğu ve de Güney Avrupa'daki ortakları arasında uygun bir taşımacılık rotası görevini görmektedir.⁴⁴ Bu yarımadanın uygun iklim durumu adı geçen alanı milyonlarca Rus için uygun bir turistik yer yapmaktadır. Sonuçta bir liman şehri olarak bu bölge Rusya açısından stratejik bir değer ifade etmektedir ki söz konusu coğrafya aynı rolü Soğuk Savaş boyunca da oynayacaktı.

1991 Ağustos Darbesini ve Cumhuriyetlerin ayrılmasını takiben Sovyetler Birliği tamamen çökmüş ve Kırım mevcut bağımsız Ukrayna'da özerk bir cumhuriyet haline gelmiştir. Fakat yarımadanın etnik Rus nüfusu Kırım'ın bir an önce bağımsızlığını kazanmasına ve daha sonrasında Rusya Federasyonu ile yeniden birleşmesine dönük faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Buna paralel olarak Moskova'daki milliyetçi güçler Kırım'daki Rus topluluğuna desteklerini ilan etmişlerdir. Eski Sovyetler Birliği'nden kalan Sivastopol Üssü'nün devam eden varlığı, Kırım'ın statüsünü Moskova ve Kiev arasında temel bir anlaşmazlık konusu haline dönüştürmüştür. 5 Kasım 1994'te ABD, Rusya Federasyonu, Birleşik Krallık ve Ukrayna arasında imzalanan Budapeşte Memorandumuna göre Ukrayna Hükümeti imzacı devletlerin ülkenin toprak bütünlüğünü koruma taahhüdü karşılığında tüm

⁴³ Fatih Özbay, "21.Yüzyılın Başında Karadeniz'in Artan Jeopolitik Önemi ve Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, Hasret Çomak (ed), (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011), 62-63.

⁴⁴ Yeşilot, "The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics", 176.

nükleer silahlarını imha edecekti.⁴⁵ Ancak Kremlin bu taahhüdünü sadece yirmi yıl sonra ihlal etmiştir. Mevcut durum göstermektedir ki Kremlin'in faaliyetleri önümüzdeki senelerde de sürecektir. Bu bağlamda diğer önemli bir konu ise o dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kuçma arasında bir uluslararası anlaşma imzalanmasıydı. Bu anlaşma çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin Karadeniz Donanması Rusya ve Ukrayna arasında paylaşılacaktı. Ukrayna'nın payı, ülkenin enerji borçları karşılığında Rusya'ya transfer edilecekti. Bu anlaşmanın daha önemli bir boyutu ise iki ülke arasında Kırım'ın statüsünü Ukrayna'nın bir parçası olarak belirleyen Soçi Protokolü'nün imzalanması olacaktı.⁴⁶

Kremlin'in Kırım politikalarını oluşturan temel rehber prensip bölgenin nihayetinde Rusya Federasyonu'na ait olmasıdır ki bu görüş Moskova'nın bölgedeki Rus azınlığı destekleme politikasına ve Kırım'daki hayati konuları kendi içişlerinin bir parçası olarak değerlendirmesine olanak sağlamaktadır.⁴⁷ Bir son dakika kararı olarak Yanukoviç tarafından AB ile ortaklık anlaşması görüşmelerinin askıya alınması ülke genelinde kapsamlı protestoları tetiklemiştir. Kiev'deki ilk protestoları takiben mahkemenin Yanukoviç'i ayrılmak zorunda bırakacak gösterileri yasaklamasına karşın Avrupa yanlısı gruplar çeşitli faaliyetler organize etmişlerdir. Öte yandan Rusya yanlısı gruplar aralarında Kırım Parlamentosu, Başbakanlık, diğer önemli devlet kurumlarını ve özel mülkiyet altındaki binaları işgal etmişlerdir. Moskova'nın desteği ile resmi binalardaki Ukrayna bayrakları Rus bayrakları ile değiştirilmiştir. Kasım 2013'ün sonunda başlayan hükümet karşıtı gösteriler 16 Ocak Kanunlarına yönelik şiddetli protesto gösterilerinin sonucunda rayından çıkmıştır. Ukrayna'nın en büyük komşusu olan Rusya Federasyonu bu olayların başında sessiz kalmıştır ki söz konusu tutum herkesi şok etmiştir. Bunun sebebiyse 50 milyar dolarlık bütçeye sahip Soçi Kış Olimpiyatları'ydı. Kremlin'in yeni yüzünü göstermesi açısından saygın bir organizasyon olarak gösterilen mevzu bahis organizasyona karşı gerçekleşen boykotlara rağmen Putin bu olimpiyat oyunlarına zarar vermemek amacıyla sessiz kalmayı tercih edecekti.⁴⁸

Ancak Ukrayna'dan yeni hükümetin kurulması, Yatsenyuk'un başbakanlığı ve Azınlık Dilleri Hakkındaki Kanun ile Rus dilinin ulusal dil statüsünün sona erdirilmesi Ukrayna'nın bir parçası olan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde Rus yanlısı gösterilerin hızlanmasıyla sonuçlanmış ve Doğu Ukrayna'daki diğer şehirlere yayılmıştır. Bu gösterileri takiben Kremlin'in askeri faaliyetleri görülmüştür. Esasında Rusya bu faaliyetlerin Ukrayna'daki gelişmelerden önce planlandığını ifade ederek 28 Şubat 2014'te 150 bin askerin katılımıyla dört günlük bir askeri tatbikat düzenleyecekti.⁴⁹ Konunun uzmanları Moskova'nın tüm askeri unsurların katılımıyla düzenlenen bu tatbikat kanalıyla bölgedeki pozisyonunu güçlendirme çabasında olduğunun altını çizmişlerdir. Bu minvalde Dmitri Trenin söz konusu durumun Moskova'nın Kiev'e Kırım'da güç kullanmamasına dönük bir uyarısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini

⁴⁵ Ron Synovitz, "Explainer: The Budapest Memorandum And Its Relevance To Crimea", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 28 February 2014, <http://www.rferl.org/a/ukraine-explainer-budapest-memorandum/25280502.html>, (e.t.19.11.2016).

⁴⁶ "Ukraine's forgotten security guarantee: The Budapest Memorandum", *Deutsche Welle*, 5 December 2014, <http://www.dw.com/en/ukraines-forgotten-security-guarantee-the-budapest-memorandum/a-18111097>, (e.t. 19.11.2016).

⁴⁷ Alexandre Dantec, "The Crimean Annexation: A Turning Point in Russian Foreign Policy?", *Republic of the East*, 26 June 2014, <https://russia-eastern-republic.com/2014/06/26/the-crimean-annexation-a-turning-point-in-russian-foreign-policy/>, (e.t. 19.11.2016).

⁴⁸ Kimberly Marten, "Crimea: Putin's Olympic diversion", *The Washington Post*, 26 March 2014, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/26/crimea-putins-olympic-diversion/>, (e.t. 19.11.2016).

⁴⁹ President of Russia, "Vladimir Putin submitted an appeal to the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation, March 1, 2014", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20353>, (e.t. 19.11.2016).

vurgulamıştır. Kırım'ın özerk statüsü ve Kırım'daki yüzde 60lık Rus nüfusunun mevcudiyeti düşünüldüğünde, Kremlin'in Kırım'a yönelik proaktif bir politika takip etmesi ve Kırım'da direkt ya da dolaylı olarak askeri konuşlanması sürpriz olarak görülmemelidir.

Kaynak: <https://i0.wp.com/blogs.nvcc.edu/damiller/files/2014/03/latest3-23.png>.

16 Mart 2014'te Rus yanlısı gruplar Kırım'da sonucu önceden belli olan yarımdanın statüsüyle ilgili bir halk oylaması düzenleyeceklerdi. Kırım Türklerinin yüzde 99'u tarafından boykot edilen bağımsızlık oylaması yarımadanın Rusya Federasyonu'na yeniden katılımını yüzde 97lik bir oranla kabulüyle sonuçlanacaktı. Söz konusu durum aralarında Birleşik Devletler ve Türkiye'nin de olduğu birçok Batı devleti tarafından tanınmayacaktı. Fakat halk oylamasından iki gün sonra Putin Kırım ve Sivastopol'ün ilhakına ilaveten federal bölgelerin kurulmasını öngören bir taslak kanun ünlü Ekaterinsky Salonunda imzalanması konusunda girişimde bulunacaktı. Bu plan Devlet Duması ve Rusya Federasyon Konseyi tarafından 20-21 Mart 2014'te peş peşe onaylanacaktı.⁵⁰ Batı hükümetleri bu harekete cevap verememişler ve Moskova'nın çıkarlarına dönük çeşitli etkisiz yaptırımlar ilan etmişlerdir. Önerilen teklifler arasında Rus parasının dolaşımına yönelik kısıtlamalar, Moskova'nın gelecekteki G-8 toplantılarından çıkartılması ve Rus hükümetiyle askeri ve de sivil ilişkilerin askıya alınması bulunmaktaydı. Bununla ilgili nihai önlem ise 1 Nisan 2014'te Brüksel'deki NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda benimsenecekti. Batı hükümetleri tarafından atılan adımlar Kremlin'i mevcut pozisyonundan geri adım attırma hususunda belirsizlik arz etmiştir. Açıkça söylemek gerekirse Kremlin, Kırım'da zafer kazanma konusunda rakiplerine karşı koşullarını kabul ettirmede başarılı olmuştur. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Kırım Tatarları Ulusal Konseyi 29 Mart 2014'te Bahçesaray'da acil olarak toplanacaktı. Bu toplantıda katılımcılar kendi vatanlarında Kırım Tatarlarının ulusal ve bölgesel özerkliğinin sağlanması için gerekli siyasal ve hukuki süreçlerin başlatılması kararını vermişlerdir. Bu karar Kırım Ulusal Konseyi'ni aralarında BM, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi çeşitli uluslararası kuruluşlarla irtibatla bulunmayla yetkilendirmiştir. Konsey üyeleri Kırım Tatar topluluğunun sadece uluslararası garantilerle korunabileceğine işaret etmiştir. Bu kararı takiben Kırım Tatarlarının lideri ve Ukrayna Parlamentosu'nun 1988'den bu yana üyesi olan Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'nun yarımadaya girişi, buradaki Rus güvenlik güçlerince yasaklanacaktı.

Bu yasağın ertesinde bölgedeki bir savcı tarafından Rifat Çubarov tarafından liderliği yapılan Kırım Tatarları Ulusal Konseyi hakkında bir soruşturma başlatılacaktı. 9 Mayıs 2014'te Putin, Sovyet askerlerinin Nazi güçlerine karşı kazandığı zaferin anma törenleri için Kırım'a gidecekti. Burada Putin, Kırım'ın Rusya Federasyonu ile yeniden birleşmesinin tarihsel bir gerçeklik olduğunun altını çizerek 2014 yılının yerel nüfusun Kremlin ile birlikte olmayı tercih ettiği ve tarihsel gerçekliğe bağlılıklarını doğruladıkları bir yıl olduğuna işaret edecekti.⁵¹ 11 Mayıs 2014'te Lugansk ve Donetsk'teki Rus yanlısı güçler Lugansk Halk Cumhuriyeti ve Donetsk Halk Cumhuriyeti'nin arka arkaya kurulmalarını ve Ukrayna'dan bağımsızlıklarını

⁵⁰ Özdal, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*, 248-251.

⁵¹ Barbara Tasch, "Putin Visits Crimea for First Time Since Annexation", *Time*, 9 May 2014, <http://time.com/93766/vladimir-putin-crimea-russia-ukraine/>, (e.t. 19.11.2016).

öngören bir halk oylaması düzenleyeceklerdi. Bu halk oylamasının ardından yeni kurulan Donetsk Halk Cumhuriyeti, Rusya ile birleştiğini ilan etmiştir. Buna cevaben ABD, AB ve Türkiye halkoylamasının geçersizliğini ileri sürerek bu kararı kabul etmeyeceklerini ilan etmişler ve de Avrupa Birliği ise Moskova'ya ek ekonomik yaptırımları benimsemiştir.⁵²

Kaynak:

https://www.stratfor.com/sites/default/files/styles/stratfor_large_s/public/styles/stratfor_full/public/main/images/ukraine_east.jpg?itok=oUct5OHR.

Sonuç

Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra birçok devlet bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu devletlerden en büyüğü ve en önemlisi Rusya Federasyonu'dur. 1990-2000 döneminde dağılmanın artçı şoklarını hem iç politika hem de dış politika alanlarında yaşayan Rusya, eski Sovyet coğrafyasındaki gelişmelere karşı herhangi bir tepki koyamamıştır. Boris Yeltsin Dönemine denk gelen bu zamanda özellikle 1993 senesinde arka arkaya ilan edilen Yakın Çevre ve Karaganov Doktrinleri dış politikanın yanı sıra güvenlik alanında da Moskova'nın önceliklerini ortaya koymuştur. Yakın Çevresi olarak nitelendirdiği eski Sovyet coğrafyasında siyasi, güvenlik, ekonomi ve kültürel alanlarda yeniden etkisini hissettirmeyi önceleyen bu yaklaşım daha sonrasında yayımlanan tüm dış politika ve güvenlik doktrinlerinin de ana çerçevesini oluşturmuştur. Rusya Federasyonu'nun günümüzde yakın coğrafyasına dönük tüm güç araçlarını içeren politika uygulamaları bu çerçeveden okunabilir.

Bu kapsamda en fazla önem verilen ülkelerin başında Ukrayna gelmektedir. Doğu Avrupa'nın Rusya'dan sonra en önemli ülkesi olarak 1991'de bağımsızlığını kazanan Ukrayna, bu tarihten itibaren Batı dünyası ve Rusya Federasyonu arasında başlıca mücadele sahalarından birisi olmuştur. ABD ve AB tarafından Batı sisteminin kurumlarıyla bütünleşmesi için girişimlerde bulunulan Kiev, 2004'teki Turuncu Devrim ile Viktor Yuşçenko'nun iktidara gelmesiyle bu yöndeki adımlarını hızlandırmıştır. Ancak Ukrayna'nın jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültürel açılarından sahip olduğu önem, Moskova'nın mevzubahis coğrafyayı Batı'ya kaptırmaması politikasının ana çıkış noktasını oluşturmuştur. Avrupa'ya giden Rus gazının yaklaşık %70lik bölümünün üzerinden geçmesi, Kırım'ın Rus Deniz Stratejisi'ndeki ehemmiyeti ve Doğu Ukrayna'daki Rus nüfusunun varlığı, Kremlin'in buraya dönük geniş ölçekli politikalar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Kasım 2013'te Ukrayna'da dönemin devlet başkanı Viktor Yanukoviç'in AB ile Ortaklık Anlaşması çalışmalarını durdurması, AB yanlısı gösterilerin patlak vermesine neden olmasının ertesinde Kırım'ın Moskova tarafından ilhakına ve de Doğu Ukrayna'da ayrılıkçı hareketlerin giderek güçlenmesiyle neticelenmiştir. Bu olaylardan dolayı kendisine uygulanan yaptırımlara karşı yaptırımlarla cevap veren Moskova, bölgedeki statükonun artık değişmeyeceğini

⁵² Giancarlo Elia Valori, "The sanctions against the Russian Federation and Italy", *Modern Diplomacy*, 19 May 2016, https://moderndiplomacy.eu/index.php?option=com_k2&view=item&id=1427:the-sanctions-against-the-russian-federation-and-italy&Itemid=124, (e.t. 19.11.2016).

vurgulamaktadır. Rus yetkililerinin yaptıkları açıklamalara bakıldığında Yakın Çevre Doktrini ve bundan etkilendiği aşikar olan Neo-Avrasyacı Yaklaşım'ın izleri görülebilir.

Rusya'nın bölgesel ve tarihten gelen "imparatorluk stratejileri" bakımından Güney Kafkasya coğrafyasında söz sahibi olması zaruridir. Moskova yönetimi bunu gerçekleştirirken yumuşak güç, yani kamu diplomasisi yöntemlerini de ihmal etmemektedir. Bu bağlamda Moskova, Dağlık Karabağ meselesinin tek tarafı olarak, yani ne Azerbaycan ne de Ermenistan lehine çözümlenmesini tercih etmemektedir. Bunu yaparken de hem Bakü yönetimi hem de Erivan yönetimi nezdinde sorunun çözümü yönünde arabulucu veya kolaylaştırıcı rolünü üstlenmektedir. Bu sayede sorunun taraf devletleri Rusya'ya olan bağımlılığı artarken kendi aralarındaki çözüm yolları da tıkanma noktasına gelmektedir.

Sonuç olarak Dağlık Karabağ ve Ukrayna'ya yönelik Moskova tarafından geliştirilen kapsayıcı güç unsurlarını içeren politikalar, kendisine yönelik Batı merkezli iktisadi ve güvenlik girişimlerine karşıt olarak ortaya konan politikalarlardır. Kremlin, Yakın Çevre olarak adlandırdığı bu coğrafyalarda etkisini sağlamlaştırmak ve Batı'nın hakimiyet kurmasını engelleyici siyasaları önümüzdeki yıllarda da sürdürecektir.

Kaynakça

Aslanlı, Araz. "Karabağ'da Hiç Kesilmeyen Ateşkes ve Rusya", *Al-Jazeera*, 4 April 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/karabagda-hic-kesilmeyen-ates-ve-rusya>, (e.t. 20.11.2016).

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık (Çev.), İstanbul: Sabah Yayınları, 1998.

Broers, Laurence. "Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Ermeni Duvarı; Yukarı Karabağ Anlaşmazlığı Savaşa Doğru Gidiyor," *Turquie Diplomatique*, 2. Bölüm, Eylül 2016, Sayı: 90, 10-11.

Broers, Laurence. "Türkiye ile Türk Dünyası Arasında Ermeni Duvarı; Yukarı Karabağ Anlaşmazlığı Savaşa Doğru Gidiyor," *Turquie Diplomatique*, 3. Bölüm, Ekim 2016, Sayı: 91, 15-16.

Büyükakıncı, Erhan. "Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Erhan Büyükakıncı (der.), 401-436, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Caşın, Mesut Hakkı, Derman, Giray Saynur. *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*, Ankara: SRT Yayınları, 2016.

Caşın, Mesut Hakkı. *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara: Atlas Kitap, 2015.

Dantec, Alexandre. "The Crimean Annexation: A Turning Point in Russian Foreign Policy?" , *Republic of the East*, 26 June 2014, <https://russia-eastern-republic.com/2014/06/26/the-crimean-annexation-a-turning-point-in-russian-foreign-policy/>, (e.t. 19.11.2016).

Delegation of the European Union to Ukraine, "Association Agreement", 14 October 2016, http://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/eu_ukraine/association_agreement/index_en.htm, (e.t.16.11.2016).

Dugin, Aleksandr. *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Vügar İmanov (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2010, Altıncı Basım.

Erkan, Hakan Sezgin, Kısacık, Sina ve Sevimli, Damla. *Türkiye'nin Komşuları Cilt-I: XV. Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Değişimi*, İstanbul: Kanes Yayınları, 2015.

Gigitashvili, Givi. "Russian World" Concept and Securitization of Collective Identity", *Latvian Institute of International Affairs*, 30 September 2016, <http://www.liia.lv/en/analysis/russian-world-concept-and-securitization-of-collective-identity-545>, (e.t. 14.11.2016).

Hatipoğlu, Esra. "Güney Kafkasya ve Orta Asya'da Büyük Güçler Arasındaki Oyun: Bölgesel Örgüt ve Oluşumların Rolü", *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, M. Turgut Demirtepe (der.), 1-29, Ankara: USAK, 2008.

Kent, Neil. *Crimea: A History*, New York: Oxford University Press, 2016.

Kısacık, Sina ve Kaya, Furkan. "Türkiye-Rusya Federasyonu Arasındaki Mevcut Gerginliğin Avrupa Enerji Güvenliğine Olası Yansımaları Hakkında Bir Değerlendirme", *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ozan Örmeci-Hüseyin Işıksal (ed.), 81-113, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.

Kısacık, Sina ve Kaya, Furkan. "Güney Kafkasya Bölgesi: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Rekabet mi, İşbirliği Sahası mı?" , *Mavi Elma: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Ozan Örmeci-Hüseyin Işıksal (ed.), 45-79, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.

Kısacık, Sina ve Kaya, Furkan. "An Assessment on The Future of Ongoing Turkish-Russian Relations: Clash of Interests or Convergence of Interests", *International Multilingual Academic Journal*, 3/2, (2016): 166-202.

Mankoff, Jeffrey. *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*, Plymouth, United Kingdom: A Council on Foreign Relations Book, 2012.

"Maritime Doctrine of Russian Federation 2020 APPROVED President Russian Federation Vladimir Putin 27 July 2001, Pr-1387", http://www.oceanlaw.org/downloads/arctic/Russian_Maritime_Policy_2020.pdf, (e.t. 19.11.2016).

Marten, Kimberly. "Crimea: Putin's Olympic diversion", *The Washington Post*, 26 March 2014, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/26/crimea-putins-olympic-diversion/>, (e.t. 19.11.2016).

Özbay, Fatih. "21.Yüzyılın Başında Karadeniz'in Artan Jeopolitik Önemi ve Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri", *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, Hasret Çomak (ed.), 51-74, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011.

Özdal, Habibe. *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*, Ankara: USAK Yayınları, 2016.

President of Russia, "Vladimir Putin submitted an appeal to the Council of Federation of the Federal Assembly of the Russian Federation, March 1, 2014", <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20353>, (e.t.19.11.2016).

Reid, Anna. *Borderland: A Journey Through the History of Ukraine*, New York: Basic Books, 2015.

Samokhvalov, Vsevolod, "Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited", *Europe-Asia Studies*, 67/9, (2015): 1371-1393.

Sapmaz, Ahmet. *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.

Schlapentokh, Dmitry. "Russia's Foreign Policy and Eurasianism", *Eurasianet*, 1 September 2005, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav080205a.shtml>, (e.t. 20.11.2016).

Socor, Vladimir, "Seven Russian Challenges to the West's Energy Security," *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 3, No: 163, 6 September 2006, <https://jamestown.org/program/seven-russian-challenges-to-the-wests-energy-security/>, (e.t. 20.11.2016).

Synovitz, Ron. "Explainer: The Budapest Memorandum And Its Relevance To Crimea", *Radio Free Europe Radio Liberty*, 28 February 2014, <http://www.rferl.org/a/ukraine-explainer-budapest-memorandum/25280502.html>, (e.t.19.11.2016).

Şöhret, Mesut. “Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu”, *Putin’in Ülkesi: Yeni Yüzyılın Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi – Siyasal Sistem, Ekonomi, Güvenlik ve Dış Politika*, İrfan Kaya Ülger (ed.), 571-609, Ankara: Seçkin Yayınları, 2015.

Tanrısever, Oktay F. “Rusya’nın Kafkasya Politikası: Sovyet Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahalecilğe”, *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm (Avrasya Üçlemesi III)*, Mustafa Aydın (ed.), 173-201, İstanbul: Nobel Yayınları, 2012.

Tasch, Barbara. “Putin Visits Crimea for First Time Since Annexation”, *Time*, 9 May 2014, <http://time.com/93766/vladimir-putin-crimea-russia-ukraine/>, (e.t.19.11.2016).

“The Belavezha Accords signed”, *Presidential Library Named After Boris Yeltsin*, 8 December 1991, <http://www.prlib.ru/en-us/History/Pages/Item.aspx?itemid=749>, (e.t.14.11.2016).

Tsygankov, Andrei P. “Russia’s Foreign Policy”, *After Putin’s Russia: Past Imperfect, Future Uncertain*, Stephen K. Wegren-Dale R. Herspring (ed.), 223-242, Maryland, United States: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. , 2010, Dördüncü Baskı.

Ukraine's forgotten security guarantee: The Budapest Memorandum”, *Deutsche Welle*, 5 December 2014, <http://www.dw.com/en/ukraines-forgotten-security-guarantee-the-budapest-memorandum/a-18111097>, (e.t.19.11.2016).

White, Stephen. *Understanding Russian Politics*, New York: Cambridge University Press, 2011.

Valori, Giancarlo Elia. “The sanctions against the Russian Federation and Italy”, *Modern Diplomacy*, 19 May 2016, https://moderndiplomacy.eu/index.php?option=com_k2&view=item&id=1427:the-sanctions-against-the-russian-federation-and-italy&Itemid=124, (e.t. 19.11.2016).

Yanar, Savaş. *Türk Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

Yapıcı, Merve İrem. *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler: Yeltsin ve Putin Dönemleri*, Ankara: USAK Yayınları, 2010.

Yeşilot, Okan. “The Crimean Crisis in the Context of New Russian Geopolitics”, *Insight Turkey*, 16/2, (2014): 167-181.

Yıldız, Uğur Burç. “Beş Yıl Sonra Avrupa Birliği’nin Doğu Ortaklığı Politikası: Mevcut Durum ve Olasılıklar”, *Avrupa Birliği’nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörler ile İlişkiler*, Uğur Burç Yıldız (ed.), 141-162, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

İRAN'IN ORTADOĞU'DA DEVLET DIŞI AKTÖRLERİ: Őİ MİLİSLER ÖRNEĞİ

İsmail SARI¹

Özet

2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali ve 2010'da başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'nun mevcut güvenlik, ekonomik ve stratejik yapılarını altüst etmiştir. Bu süreçte büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin nüfuz kazanmak üzere Ortadoğu üzerindeki rekabeti, bölgeyi vekalet savaşlarının yaşandığı bir eylem alanına dönüşmüştür. ABD ve Rusya gibi sistemik güçler zaten, yerel, etnik, mezhebî ve siyasî nedenlerle yapay bir şekilde parçalanmış olan yapılardan da faydalanarak bölgesel aktörlerle yine başka bölgesel aktörlere karşı ittifaklar kurmuşlar ve böylece bölgesel ve küresel çatışma alanları arasında bir bağlantı (linkage) oluşmuştur. Bu açıdan Ortadoğu'daki bölgesel çatışma uluslararası sistemdeki çatışmayla iç içe geçmiştir.

Ortadoğu'daki vekâlet savaşlarında İran da devlet dışı aktörleri etkin bir şekilde kullanmaktadır. İran'ın Irak, Lübnan, Bahreyn ve Yemen'de artan etkinliği, Hizbullah ve Őî milisler gibi devlet dışı silahlı oluşumlarla işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. Bu durum "Őî Hilali" tezinin kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştur. İslam Devrimi'nden günümüze Şiiliği devrim ideolojisi ile araçsallaştıran ve dönemsel olarak değişen "devrim ihracı" ya da "direniş" eksenini" gibi söylemlerle öne çıkan İran, bölgede kendi Őî yayılcılığı ile güç temerküz ettirme adımını ilk olarak Devrim sonrası Humeyni döneminde atmıştır. İkinci olarak ise İran, ABD'nin Irak işgali ile bu bölgede etkinliğini zirveye ulaştırmış ve Arap Baharı süreci ile birlikte ortaya çıkan bölgesel sistemde yayılcı politikalarına yeni bir alan bulmuştur. Bu süreçte Ortadoğu'da İran'ın ne derece etkin olabileceği tartışılırken mezhepçi yaklaşımlarla birlikte "Őî Hilali" ya da "Őî Eksenini" tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir.

Bu çalışmada İran'ın Ortadoğu'yu mezhep temelinde şekillendirmeye çalıştığı ve bunu yaparken de sert güç olarak devlet dışı Şii aktörleri kullandığı tezi üzerinden, 2003 yılında ABD'nin Irak müdahalesinden Arap Baharına uzanan süreçte Bağdat, Şam, Beyrut ve Sana'da İran'ın yayılcılığı analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran Dış Politikası, Şii Milisler, Şii Hilali

İRAN'S NON-STATE ACTORS IN THE MIDDLE EAST: THE CASE OF SHIA MILITIAS

Abstract

The US invasion of Iraq in 2003 and the Arab Spring erupting in 2010 has disrupted security, economic and strategic structures in the Middle East. The competition between the great powers and the regional actors to gain influence in the Middle East has turned the region into an arena of proxy war during this process. The systemic powers like the USA and Russia have taken advantage of the existing artificial structures torn along local, ethnic, sectarian and political lines to re-establish alliances with certain regional actors against others; and thus, formed a link between the regional and the global conflict areas. From this perspective, the regional conflicts of the Middle East have become intertwined with the conflict of the international system.

Iran is also effectively using the non-state actors in the proxy war taking place in the Middle East. Iran's influence in Iraq, Lebanon, Bahrain and Yemen is increasing under the auspices of cooperation with non-state formations like Hezbollah and other Shia militias. This situation has strengthened the "Shiite Crescent" thesis. Iran – which has clearly instrumentalized Shi'ism with the revolutionary ideology used the interchanging rhetoric of "exporting revolution" or "resistance" axis according to the periodical changes since the Islamic Revolution – has taken the first steps to concentrate power through expansion of Shi'ism in the region during in the post-Revolution era of Khomeini. Secondly, the regional activities of Iran have touched new heights with the US invasion of Iraq and it has found new filed for its expansionist policies in the regional setup that has surfaced as a result the Arab Spring process. In this context, the debates about "Shiite Crescent" or "Shiite axis" have been revived along with the sectarian approaches in the present discussions on the extent of Iranian influence in the region.

In this study, the expansion of Iran in Baghdad, Damascus, Beirut and Sana during a long process extending from US invasion of Iraq in 2003 to the Arab Spring is analyzed in the context of Iranian attempt to shape the Middle East on sectarian basis by using the Shia non-state actors as a hard power.

Keywords: Iranian Foreign Policy, Shiite Militia, Shiite Crescent

¹ Dr., İran Araştırmaları Merkezi-Ankara, (ismailahmetsari@gmail.com)

Giriş

2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali ve 2010'da başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'nun mevcut güvenlik, ekonomik ve stratejik yapılarını altüst etmiştir. Bu süreçte büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin nüfuz kazanmak üzere Ortadoğu üzerindeki rekabeti, bölgeyi vekâlet savaşlarının yaşandığı bir eylem alanına dönüştürmüştür. ABD ve Rusya gibi sistemik güçler zaten, yerel, etnik, mezhebî ve siyasî nedenlerle yapay bir şekilde parçalanmış olan yapılardan da faydalanarak bölgesel aktörlerle yine başka bölgesel aktörlere karşı ittifaklar kurmuşlar ve böylece bölgesel ve küresel çatışma alanları arasında bir bağlantı (*linkage*) oluşmuştur. Bu açıdan Ortadoğu'daki bölgesel çatışma uluslararası sistemdeki çatışmayla iç içe geçmiştir.

Uluslararası sistem boyutundan bakıldığında, Soğuk Savaş'ın hâkim iki kutuplu güç yapısının neden olduğu barış ve istikrar dönemi bu sistemin çöküşüyle bitmiş ve on yedinci yüzyıldan beri uluslararası ilişkilerde felakete yol açan büyük güçlerin rekabeti özellikle Ortadoğu merkezli yeniden yaşanmaya başlanmıştır.² Mearsheimer gibi neorealist yazarların ifade ettiği üzere uluslararası politika, savaşın ortaya çıkmasının, yağmurun yağması gibi her zaman olası olduğu acımasız bir rekabet sürecini içermekteyse³ de Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Ortadoğu'da yaşanan çok kutuplu geleneksel güç dengesi politikalarının ürettiği geniş istikrarsızlık ve çatışmalar günümüzde bitmeyen bir kaosa dönüşmüştür.

1. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemde Düzen Arayışı ve Ortadoğu

Soğuk Savaşın bitiminden günümüze kadar geçen süreyi üç sistemik kategoriye ayırmak mümkündür. Buna göre; birinci aşama, 11 Eylül öncesi dönem olarak tanımlanabilir. Berlin Duvarından İkiz Kulelere uzanan iki yıkım arasındaki (1989-2001) bu dönem,⁴ Batılı güçlerin kendi aralarında yakınlaşmayı esas aldıkları ve daha çok küresel sistemin işbirliği düzenlemelerini geliştirmeyi amaçladıkları dönemdir. Rusya'nın daha fazla dağılmaması, Çin'in sisteme kazandırılması, Avrupa entegrasyonunun derinleşmesi ortak beklentilerdi. Ancak, bu beklentiler gerçekleştirilememiştir. 1989'da Berlin Duvarının yıkılmasından sonra kalıcı ve adil bir “*yeni dünya düzeninin*” kurumsal altyapısının sağlanması yerine bölgesel gerilim alanlarında sürdürülen rekabetin sürekli artan bir ivme ile kışkırtılması, on iki yıl sonra gelen ikinci yıkım sonrası yeni problem alanlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece birinci yıkımın pozitif ve iyimser niteliği üzerinde sağlanamayan küresel düzen arayışlarına, ikinci yıkımın ise negatif ve kötümser etkileri üzerinde yeniden tartışılmaya başlanmıştır.⁵

11 Eylül ile başlayıp ABD'nin 2003'te Irak müdahalesine kadar olan ikinci evre ise tarafların büyük ölçüde tehdidin terör ve terörizme zemin hazırlayan coğrafyalar olduğu konusunda uzlaştıkları bir dönem olmuştur. Bahsedilen dönemde ABD, 11 Eylül saldırılarından sorumlu tuttuğu El-Kaide ve bu örgüte yataklık yapan Afganistan'daki Taliban rejimine karşı mücadele başlattığında ve bu doğrultuda 2001 Ekim'inde Afganistan'a müdahale ettiğinde fazla sorun yaşamamış, müttefiklerin desteğini de almıştır.⁶ Halen içinde bulunduğumuz üçüncü evre ise ABD'nin Irak müdahalesi ve işgaliyle şekillenen, 17 Aralık 2010'da Tunus'ta başlayarak sonrasında pek çok ülkeye sıçrayan, Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de liderlerin devrilmesiyle sonuçlanan “Arap Baharı” olarak adlandırılan halk ayaklanmaları sonrası dönemdir. Ortadoğu'yu içinden çıkılmaz bir kaos alanına dönüştüren bu dönem, terörizm

² Robert Gilpin, “The Theory of Hegemonic War”, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No 4, (Spring 1988), ss,606-610.

³ John Mearsheimer, “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No 3, 1994, ss. 5-49.

⁴ Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s.x

⁵ Ibid., s.ix.

⁶ Tayyar Arı, *Irak-İran ve ABD: Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s. 495.

konusunun özü bakımından ikincil duruma geldiği, onun yerini yeni güç dengesi arayışlarının doldurduğu bir süreçtir. Ayrıca bu döneme damgasını vuran “terörle mücadele” söylemiyle birlikte kimin terörist sayılacağı konusunda olduğu gibi terörizmle mücadelenin nasıl yapılacağı konusunda da taraflar arasında ciddi farklılaşmalar ortaya çıkmıştır.⁷

11 Eylül saldırıları sonrası uluslararası toplum tarafından El-Kaide küresel terör örgütü olarak tanımlanırken 2003 Irak işgali sonrası meydana gelen otorite boşluğu ve Arap Baharı sonrası gelişmelerin meydana getirdiği kaosu etkisiyle aslında Irak El-Kaide’sinin bir devamı olan IŞİD/DAEŞ yeni bir küresel terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. 2011 yılında ABD askerlerinin Irak’tan çekilmesi, Bağdat’taki Şii yönetimin Irak’taki Sünni gruplara baskı uygulaması ve Suriye’deki halk hareketinin iç savaşa dönüşmesinin yarattığı boşluğu çok iyi kullanan IŞİD bölgede gücünü artırma şansı yakalamıştır. Aslına bakılırsa Irak’ta 2003’de ABD’nin işgali ile başlayan ve 2011’de ABD’nin askerlerini çekmesi ile devam eden süreç üç önemli miras bırakmıştır. Buna göre, Irak’ın güneyi Şii nüfus ekseninde homojenleşmiş, Kuzey Irak bölgesi önemli ölçüde Bağdat’taki merkezi yönetimden kopmuş ve işgal döneminde başlayan terör eylemleri ülke siyasetinin temel dinamiğine dönüşmüştür. Bu dinamiklerden ilki Bağdat’ı İran eksenine yakınlaştırırken, ikincisi Erbil’i Türkiye’ye yakınlaştırmış ve IŞİD eksenine oturan üçüncü dinamik ise bölge siyasetini ise ciddi ölçüde değiştirmiştir.⁸ Bu bağlamda, İran’ın da desteğiyle Sünnilerin Irak siyasetinden dışlanması hem Irak içi hem de IŞİD gibi bir örgütün gelişme alanı bulması açısından bölgesel olumsuz sonuçlar doğurmuştur. İşgal sonrasında geçen on yıldan fazla bir zamana rağmen Irak hala bölge için bir endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

Bölgedeki kaos ortamı, IŞİD’in etki alanını artırırken kendisini IŞİD gibi terör üreten Vahhâbî düşüncenin panzehri olarak lanse eden İran’ın da nüfuz alanını genişletmesini sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere 2003 işgali sonrası Amerikan yönetiminin Irak’ta istikrarı sağlamada güçlük çekmesi ve oluşan kaos ortamında farklı aktörlerin çıkar çatışması, İran’ı Irak konusunda avantajlı hale getirmişti. İşgal sonrasında Irak’ta istikrarın sağlanması, güvenliğin tesisi ve siyasi sürecin geliştirilmesine dönük atılacak adımlarda İran’ın göz ardı edilemeyeceğinin ABD tarafından anlaşılması İran’la anlaşmayı zorunlu hale getirmişti. Ayrıca, Irak’ta halkın çoğunluğunu oluşturan Şii’lerin iktidara gelmesi ve Başkan Obama dönemi ile birlikte Amerikan askerinin Irak’tan çekilmesi sonrasında güvenliğin ve siyasi istikrarın sağlanması konuları ABD-İran işbirliğini daha da vazgeçilmez hale getirmişti.

İran bu süreçle birlikte ABD’nin de zımnî desteğiyle Ortadoğu’da özellikle Şii aktörler üzerinden nüfuz alanını genişletme imkânını bulmuştur. Diğer taraftan nükleer anlaşma ile de Amerikan yönetimi İran’ın bölgede daha etkin bir rol oynamasının- özellikle Sünni devletlere ve gruplara karşı bir denge unsuru olarak- önünü açmıştır. İran’ın Şii yayılmacılığı ABD’nin Irak müdahalesinden Arap Baharına uzanan süreçte Bağdat, Şam, Beyrut ve Sana’da başarılı olmuştur. Dolayısıyla İran’ın Suriye, Yemen ve Irak’taki mezhepçi tavrı, sert ve kavgacı söylemleri özellikle Körfez ülkeleri için kaygı vericidir.

2. İran’ın Ortadoğu’da Yayılma Stratejisi

1979 Devrimi sonrası İran’ın Geçici Devrim Yönetiminin dış politika önceliği, ABD ile kurulan stratejik ittifaka son vermek ve ikili ilişkileri eşitlik ilkesi çerçevesinde yeniden tanımlamak olmuştur. Devrimin ilk Başbakanı Mehdi Bazergan, iktisadî ve siyasî açıdan tam

⁷ Beril Dedeoğlu, “Transatlantik İlişkiler” , *Avrupa Birliği’nde Değişen Dinamikler: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Çalıştay Raporu*, Ankara, TEPAV Yayınları 2006, s.23.

⁸ Ali Balcı, “Türkiye’nin Üç Irak Siyaseti”, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_9alibalci.pdf (21.05.2016).

bağımsızlığı savunan Musaddık'ın "negatif denge" (muvazene-yi menfi) olarak tanımlanan ve mutlak bir tarafsızlığı savunan dış politikasından esinlenerek, tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesini İran dış politikasının temel yaklaşımı olarak kabul etmiştir. Bu dönemde devrim kadrolarının dış politikaya yönelik tutarsız açıklamalarına ve aralarındaki görüş farklılıklarına rağmen, başta devrim lideri Âyetullâh Humeynî olmak üzere tüm tarafların ortak ve tutarlı bir şekilde savundukları şey, ülkenin bağımsız bir dış politika izlemesi gerektiği olmuştur.

1979 Devrimi ile ABD'den koparak Batı'dan uzaklaşan İran, iddialı otonomi artırımına giderken paradoksal bir şekilde de uluslararası alanda izole olmuş ve bölgesel güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. 1980'de Irak, İran'a saldırırken, İran tehdidi karşısında birleşen Körfez ülkeleri ile ABD, Irak'ı desteklemişlerdir. Savaş bir anlamda İran'ın çevrelenmesinde fayda gören Körfez ülkeleri başta olmak üzere Irak'ın Arap devletleriyle ilişkilerinin gelişmesini sağlamış ve böylece Irak'ın savaş kapasitesi bu devletler tarafından savaş boyunca desteklenmiştir.

Irak'a yardım eden Arap devletleri böyle bir savaşla Humeynî rejiminin kendi ülkeleri üzerindeki etkilerinden kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. Savaş sırasında ABD ve Sovyetler Birliği ise savaşın gidişatına göre, güç dengesinin bozulmasının söz konusu olduğu durumlarda desteklerini birinden diğerine kaydırarak dengenin bozulmasını önlemişlerdir. Sonuçta İran-İrak Savaşı her ne kadar bölgesel bir sorun gibi gözükse de hem petrolün dünya pazarlarına sevkini tehlikeye soktuğu hem de bölgedeki güç dengesini etkilediği için uluslararası bir soruna dönüşmüştür.⁹

ABD'nin ve pek çok Arap ülkesinin desteklediği Irak'la başlayan savaş İran'ın tarihi/kültürel/dinsel hinterlandı bir destek unsuru olarak gördüğü karşı-denge oluşturma çabasını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, Irak dâhil bölgedeki İslâmcı hareketleri ve Şii hinterlandını harekete geçiren İran'ın, bu dönemde devrim ihracı politikası idealist-ideolojik bir yaklaşımdan ziyade reel-politik bir karardır. İran merkezli ve Ortadoğu eksenli bu pragmatist yaklaşım bölgede mevcut güvenlik korkularını daha da artırmış ve etkisi sınırlı olmuştur.

Belirtilen dönemde devrim ihracı çabasının gerisinde yatan en önemli faktör, Devrim sonrası İran'ın güvenlik endişeleri olmuştur. Şah rejimi mevcut uluslararası sistemle uyumlu politikalar takip etmiş olmasına rağmen yeni rejim otonomi artırımına giderek, bir ikilem (otonomi ikilemi) ¹⁰ile karşı karşıya kalmıştır: Otonomisini arttırırken diğer yandan sistem tarafından izole edilmiş ve Irak kaynaklı güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca, İran-İrak savaşında yaşanan bölge ülkeleri tarafından kuşatılmışlık hissi de buna eklenmelidir. İran devrim ihracı stratejisiyle, tarihi/kültürel/dinsel hinterlandı harekete geçirerek kendisine karşı oluşan ABD destekli bölgesel ittifaka ve Irak merkezli güvenlik tehdidine yönelik bir karşı-denge oluşturmak ve bölgesel güç artırımına gitmek istemiştir.

Buradan hareketle, bahsedilen dönemde anti-empyralist ve İslâmcı bir söylem stratejisi üzerine kurgulanan İran'ın devrim ihracı politikası bölgesel lider olma hedefi çerçevesinde Basra Körfezi ve Ortadoğu'ya yönelmiştir. Bahsedilen politikanın ayrıntılarına bakıldığında; Sovyet nüfuzu altındaki Kafkasya ve Orta Asya'yı hedef almadığı sadece Ortadoğu'ya hatta Irak, Lübnan ve Körfez'e yönelik olduğu, böylece ideolojik evrensel söylemin ulusal pragmatist kaygılarla stratejik dar bir alanı hedeflediği anlaşılmaktadır.

⁹ Arı, op.cit., s.390-391.

¹⁰ Uluslararası ilişkiler literatüründe "güvenlik ikilemi" kavramı, geleneksel anlayışta bir aktörün kendi güvenliğini sağlamak amacıyla politikalar üretmesi, bu politikaların diğerleri tarafından güvensizlik kaynağı olarak algılanmasıyla karşı politikalar üretmesi ve bunun sonucunda oluşan genel güvensizlik olarak tanımlanır. Buna benzer şekilde İran örneğinde olduğu gibi otonomi artırımına giden devlet nihayetinde izolasyonla karşı karşıya kalabilir. Bu durumu "otonomi ikilemi" olarak kavramsallaştırmak mümkündür.

İran gibi bölgesel güç olarak tanımlanabilecek devletler dış ya da büyük güçlerin müdahalesini dengeleyebilecek bir bölgesel özerkliğin koşullarını oluşturmak isterler. Bu noktada Schmitt'in "geniş mekân"¹¹(grossraum) yaklaşımı açıklayıcıdır. Schmitt'in geniş mekân siyaseti esasen üç unsurunu sentezler: Bir Reich, bir politik ide ve bir geniş mekân. Somutlaştırarak söylersek, bir "merkez ülke", bir "siyasî fikir" ve nihayet bu siyasî fikrin yayılacağı ve gevşek de olsa bütünleyip motive edeceği coğrafi kuşaklar.¹² Bölgeye uyarlıysak, merkez ülke (Ümmü'l Kura)¹³ İran, siyasî fikir devrimci İslâm, coğrafi kuşak ise Şii hinterlandıdır. Scmitth'in geniş mekân siyaseti yumuşak güç unsurlarıyla kurulabileceği gibi sert gücü yedeğe almaya da açıktır.

İran devrimin ilk on yılının sonunda çevresinde stratejik hedeflerine hizmet edecek bir "yaşam alanı" kurma politikasının sonuna gelmiştir. En kolay hedefler arasında gösterilen Irak'a bile devrim ihraç edilememiştir. Ancak, sekiz yıl süren savaş sadece İran'da yeni rejimin yerleşmesine hizmet etmiştir.¹⁴ Irak ile devam eden savaşın ve iç dinamiklerin zorlamasıyla İran, 1983 yılına gelindiğinde "açık kapı" politikası izleyerek izolasyondan kurtulmak için gayret göstermeye başlamıştır. Kasım 1985'te Humeyni, zamanın Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani'nin karşılıklı bağımlılık diye yorumlayacağı, politika değişikliğini oldukça net yansıtan "dünyanın geri kalanından soyutlanmış bir ülkede yaşamak istemiyoruz. Ülkeler diğer ülkelere sınırlarını kapatamazlar, bu mantıksız olur... Bugünkü koşullarda izole edilmiş olmamalıyız"¹⁵ sözlerini sarf etmiştir.

Irak ile yaptığı uzun savaş döneminden çıkan İran, savaşın ardından Irak'a nazaran daha avantajlı bir konum elde etmesine rağmen, savaşta güç kaybeden birçok devlet gibi statüko politikası izlemeye başlamış ve dış politikasını uzlaşma zemininde yürütmeye özen göstermiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde meydana gelen değişim-dönüşüm, ayrıca Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'ın bölgede pasifize edilmesi gibi alt-sistemsal faktörlerle birlikte İran yumuşak güç odaklı uzlaşmacı bir dış politika izlemeye başlamıştır.¹⁶ Ancak, İran, 2011 Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve 2015'te P5+1 ülkeleri ile yapılan nükleer anlaşma sonrası daha aktif bir şekilde bölgesel yayılcı ve mezhepçi politikalara yönelmiştir. İran'ın bu dönem yayılcı politikasında Şii milisler önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Suriye'de bunu etkili bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür.

3. İran'ın Ortadoğu'da Şii Milisleri

İran, "Arap Baharı" olarak adlandırılan, 17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan ve Mısır, Bahreyn, Yemen, Lübnan, Libya ve Suriye'de etkili olan halk ayaklanmaları karşısında bölgesel etkinliğini arttırma noktasında bazı fırsatlar yakalamıştır. Arap Baharı sürecinde Tunus ve ayaklanmaların sonraki durağı olan Mısır, sistemik güçler açısından statükonun

¹¹ Schmitt'in düşüncelerini uluslararası ilişkiler açısından inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. William Hooker, *Carl Schmitt's International Thought: Order and Orientation*, New York, Cambridge University Press, 2009.

¹² Ahmet Okumuş, " Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları: Stratejik Derinlik'in Felsefi-Kavramsal Arka Planı", *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, ed. Talha Köse&Ahmet Okumuş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.42.

¹³ 1979 Devrimi döneminde çokça kabul gören bu yaklaşıma göre, İslâm tarihinde her zaman belli bir ülke Ümmül Kura/merkez ülke oluştur. Dolayısıyla İslâm'ın yaşam ve bekası onun yaşam ve bekasına bağlı olmuştur. Bu yaklaşıma göre, günümüzde ise İran bu konuma sahiptir. Ümmül Kura'nın çıkarları ile İslâm'ın çıkarlarının çeliştiği durumda Ümmül Kura'nın çıkarları üstün tutulmalı ve tüm ümmetin imkânları bu çıkarlar için seferber edilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevat Erdeşir Laricani, *Mülâhaza-yı Strateji-yi Milli*, Tahran, 1369.

¹⁴ İhsan Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002, s. 127.

¹⁵ R. K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy; Contending Orientations", in R.K. Ramazani (ed.), *Iran's Revolution*, Washington D.C., Indiana University Press-Middle East Institute, 1990, s. 60.

¹⁶ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf> (20.05.2016).

korunması için önemli hale gelirken, İran ise bu süreçte ayaklanmaları “İslâmî Uyanış”¹⁷ olarak değerlendirmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda nüfuz elde etmeye çalışmıştır.¹⁸

Bu açıdan, İran’ın Arap dünyasında hızla yayılan ayaklanmalar için benimsediği İslâmî uyanış söylemine göre, Tunus’ta Bin Ali ve Mısır’da Hüsnü Mübarek’in devrilmesinin nedeni diktatör olmaları değil, Batı yanlısı siyaset izlemeleri ve İsrail ile iyi ilişkiler sürdürmeleriydi. Ayaklanmaların devam ettiği süreçte İran medyası tarafından da sıklıkla işlenen bu söylemde; halk ayaklanmalarının amacı ülkelerine demokrasi, adalet ve eşitlik getirmek değil, yalnızca Amerika ve İsrail ile ilişkileri koparmaktır.¹⁹

Bölgede Arap Baharının tetiklediği değişim süreci Ortadoğu’nun jeopolitik yapısında köklü değişikliklere yol açmıştır. Dolayısıyla bu durum bölgesel ve küresel aktörlerin Ortadoğu politikalarını yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Bu değişim süreci bölgedeki tek müttefiki olan Suriye’ye gelene kadar İran jeopolitik çıkarlarına hizmet ederken Suriye’deki muhtemel bir değişim İran’ın jeopolitik çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu nedenle İran, daha önce savunduğu değerlerin aksine, Arap baharı Suriye’ye geldiğinde farklı bir tavır içinde olmuştur.²⁰

2011 yılının ortalarında başlayan Suriye iç savaşı uluslararası ve bölgesel güçlerin müdahil olmasıyla birlikte derin bir krize dönüşmüştür. Aslında, savaşın başlangıç döneminde rejim muhalifleri karşısında hızla geri çekilen Esad güçleri, birçok bölgenin kontrolünü kaybetmişti. Ancak, çok geçmeden İran tarafından koordine edilen Şii milislerin Suriye Savaşına katılmalarıyla savaşın gidişatı değişmeye başlamıştır. Şii nüfusunun yoğun olduğu ülkelerden gelen paralı ve gönüllü savaşçılardan oluşan bu milis güçleri, İran Devrim Muhafızları’na bağlı Kudüs Gücü tarafından örgütlenmektedir.²¹

ABD’nin 2003 yılında Irak’ı işgal etmesiyle başlayan süreçte Irak’ta Mehdi Ordusu, Bedir Örgütü gibi Şii silahlı gruplarla etkinliğini artıran İran, hâlihazırda Yemen’de Husiler üzerindeki nüfuzunu Suudi Arabistan’a karşı kullanmaktadır. Suriye’de başta Hizbullah, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayları olmak üzere 15’e yakın silahlı gruba²² çeşitli adlar altında örgütleyerek etkili bir şekilde kullanması, İran’ın öteden beri sürdürdüğü çok boyutlu stratejinin devamı olarak okunabilir. Görünürde birbirinden kopuk ve Şiiler açısından kutsal kabul edilen bölgeleri korumak adına Suriye’de bulduklarını savunan bu milis gruplar, aslında İran’ın Suriye, Irak ve tüm Ortadoğu’daki çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler.²³

İran’ın, Suriye’de Şii milisleri kullanması müttefiki Esad’ı ayakta tutmakla kalmamış, aynı zamanda Tahran yönetiminin bölgede mezhepsel ideolojisi vasıtasıyla nüfuzunu arttırmasını ve bölgesel meselelerde söz sahibi olmasını sağlamıştır. Zira 30 Haziran 2012 ile 22 Ocak 2014 tarihlerinde İsviçre’nin Cenevre kentinde Suriye’nin geleceği hakkında yapılan

¹⁷ Al Jazeera Türk, “Arap Baharı’nda İran ve Türkiye”, 5 Nisan 2012,

Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye> (31.02.2016).

¹⁸ Süleyman Elik, “Fars Şii Jeopolitiğinin İmkânları ve Çıkmazları”, *Yayınlanmamış Makale*, ss.1-32.

¹⁹ Gülriş Şen, “İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset “, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, 2012, s.101.

²⁰ <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=117082&q=arap-bahari-surecinde-iran-in-suriye-politikasi> (27.07.2016)

²¹ http://www.iramcenter.org/wp-content/uploads/2016/12/Analiz_%C4%B0%C3%A7_%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-Afgan-Lejyonerleri-Fatimiyyun-Tugay%C4%B1.pdf (15.12.2016)

²² Kudüs Gücü, Hizbullah, Ebul Fazl el-Abbas Tugayı, Zülfikar Tugayı, Irak Hizbullahı, Seyyidü’ş Şüheda Tugayları, Bedir Örgütü, Asaib Ehlul Hak, Kataib Hizbullah, El-Vaat Es-Sadık Birliği, Esedullah Galip Tugayı, İmam Hüseyin Tugayı, Mehdi Ordusu, Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayı. Bkz.: “Suriye’deki İthal Şii Savaşçılar”, *Aljazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>. (03.07. 2016).

²³ http://www.iramcenter.org/wp-content/uploads/2016/12/Analiz_%C4%B0%C3%A7_%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-Afgan-Lejyonerleri-Fatimiyyun-Tugay%C4%B1.pdf (15.12.2016)

görüşmelere çağırılmayan Tahran yönetimi, kendi güdümündeki milislerin sahada kaydettikleri ilerlemenin de etkisiyle Kasım 2015’de gerçekleşen Viyana toplantısına davet edilmiştir. Tahran Yönetimi ayrıca, 18 Aralık 2015’te BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen Suriye’de geçiş için oluşturulan yol haritası ve ateşkes üzerinde de etkili olmuştur.²⁴

İran, Ortadoğu’da kendi çıkarları doğrultusunda hareket edecek milis gücü oluşturma konusunda tecrübe sahibi bir ülkedir. Günümüzde Suriye’de yabancı Şii savaşçıların çoğunluğunu Irak ve Lübnanlılar oluşturmakla birlikte İŞİD’in yabancı savaşçı toplama örneğinde olduğu gibi, dünyanın birçok bölge ve ülkesinden Suriye’de rejim saflarında savaşmak üzere giden gönüllü Şiiler mevcuttur. Arap olmayanlar arasında en büyük katılımı Şii Afganlar oluşturmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan Şiilerinin kurduğu Hicaz Hizbullahı’na bağlı savaşçılar, Yemen’den Şii Husilerle bağlantılı Zeydiler, Pakistanlı Şiiler, Hindistan’daki Şiiler, Somali ve Fildişi Sahili gibi Afrika ülkelerinde yaşayan Şii nüfus içinden gönüllüler de Suriye’de savaşmaktadır. Suriye’deki Şii milisler arasında ABD ve Kanada vatandaşı olan Arap kökenli Şiiler de vardır.²⁵

Bu milis grupların başında Hizbullah gelmektedir. Ekonomik, siyasi ve askeri yönden doğrudan İran tarafından desteklenen Hizbullah, Suriye’de rejimin ayakta kalmasında hayati rol oynayan silahlı grupların başında gelmektedir. Lübnan’da Şii nüfusa hizmet vermek üzere Hizbullah tarafından açılan okul, hastane ve diğer sosyal yardımlaşma kurumları, İran tarafından finanse edilmektedir. İran’ın, Hizbullah grubuna yıllık 500 milyon doların üzerinde mali destek sağladığı tahmin edilmektedir. Hizbullah örneğinde olduğu gibi İran’ın desteklediği Şii milis grupları Suriye’de rejimin yanında savaşmaya devam etmektedir. Bu açıdan, Afgan Hazaralar’dan oluşan Fatimiyyun Tugayı, Esad rejiminin yanında savaşan en büyük ikinci milis grup olarak öne çıkmaktadır.²⁶

Fatimiyyun Tugayı, İran’ın vekâlet savaşı stratejisi doğrultusunda Suriye rejimi saflarında savaşması için örgütlediği milis gruplardan biri olup, özellikle Afgan Şii Hazaralar’dan oluşmaktadır. 1980’li yıllar boyunca devam eden İran-İrak savaşında olduğu gibi İran’ın Afganlar’ı kullanması bir ilk değildir. Suriye’de ayaklanmaların ilk çıktığı Mart 2011’den beri Esad rejimine aktif olarak askeri destek veren İran önemli askeri kayıplar vermiştir. Askeri kayıpların artması üzerine strateji değişikliğine giden Tahran yönetimi, İran’daki Afgan sığınmacıları çeşitli vaatlerle Suriye’de rejim yanında savaşmaları için örgütlemeye başlamıştır. Şii topluluklarını kendi stratejik ve ideolojik amaçları doğrultusunda kullanma sicili bir hayli kabarık olan Tahran yönetimi için, İran’daki Şii Hazara sığınmacılar en kolay hedef olarak görülmüştür. Yaklaşık 1 milyonu mülteci statüsüne sahip toplam 3 milyona yakın Afgan sığınmacıya ev sahipliği yapan İran, Suriye savaşını farklı Şii unsurlar üzerindeki etkisini güçlendirmek ve yaymak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.²⁷

Sonuç

İran, 2011 Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve 2015’te P5+1 ülkeleri ile yapılan nükleer anlaşma sonrası daha aktif bir şekilde bölgesel yayılcı ve mezhepçi politikalara yönelmiştir. Özellikle 2011 Arap Baharı sonrası Ortadoğu’daki etkinlik mücadelesinde sert gücünü kullanmaktan çekinmeyen Tahran yönetimi, doğrudan çatışmanın tarafı olmak yerine bölgede kendi menfaatleri doğrultusunda harekete geçirebileceği milis güçleri kullanmaktadır. Söz konusu milis güçler üzerinden Suriye savaşına dâhil olan İran, doğrudan kayıpları en aza

²⁴ Ibid.

²⁵ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (29.06.2016).

²⁶ http://www.iramcenter.org/wp-content/uploads/2016/12/Analiz_%C4%B0%C3%A7_%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-Afgan-Lejyonerleri-Fatimiyyun-Tugay%C4%B1.pdf (15.12.2016)

²⁷ Ibid.

indirmekte, maliyeti düşürerek savaşın İran ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisinden korunmakta, Suriye savaşına doğrudan müdahil olmadığını iddia ederek uluslar-arası kamuoyu ve uluslararası hukukun baskı ve yaptırımlarından kurtulmaktadır. Kendini dünya Şiiilerinin tek hamisi olarak gören İran, Afganistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Lübnan, Irak ve Suriye Şiiilerini kapsayan paramiliter bir koalisyona liderlik etmektedir. İran bu paramiliter aktörler aracılığıyla kendi ideolojik ve kültürel nüfuz alanını genişleterek bölgede etkinliğini artırma fırsatı elde etmiştir.²⁸

İran'ın kendi topraklarında yaşayan Afgan sığınmacılar ve Şii nüfusuna sahip diğer ülkelerden topladığı Şii milisleri Kudüs Gücü komutasında örgütleyerek rejim safında savaşmak üzere Suriye'ye göndermesi, iç savaşın gidişatını Esad rejimi lehine etkilemiştir. İran tarafından geliştirilen bu vekâlet savaşı stratejisi rejimin ömrünü uzatırken, Suriye'yi sistemli bir şekilde İran'a bağımlı hale getirmiştir. Nitekim Devrim Muhafızları komutanı Caferi yaptığı son açıklamada tekfirci olarak yaftaladıkları gruplarla mücadele kapsamında başta Yemen, Irak, Suriye, Afganistan ve Pakistan olmak üzere bölgede 200 binin üzerinde bir milis gücüne komuta ettiklerini ifade etmiştir. Rejim safında savaşan milislerin muhalifler karşısında elde ettiği başarılar uluslararası görüşmelerde İran'ın elinin güçlendirmiştir.²⁹

Ancak, Suriye Savaşının sona ermesi durumunda bu milislerin bazılarının ülkelerine geri dönecek olması, İran'ın bu ülkelerde kendi çıkarı doğrultusunda kullanabileceği yeni silahlı gruplara sahip olması anlamına gelmektedir. Suriye'deki iç savaşta tecrübe kazanan ve İran'daki rejim ile bağları güçlenen Şii milislerin gelecekte tekrar İran'ın yönlendirmesiyle hareket edeceği düşünülmektedir. Bu açıdan özellikle Avrupa'da IŞİD'e katılan Batılı yabancı askerlerin ülkelerine geri dönmesi durumunda yaşanabilecek olası güvenlik sorunları tartışılırken İran'ın örgütlediği Suriye'de savaşan yabancı Şii milislerin, Suriye Savaşı sonrası ülkelerine dönmeleri durumunda yaşanabilecek olası güvenlik sorunlarıyla ilgili de projeksiyonların yapılması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Arı, Tayyar, *Irak-İran ve ABD: Önleyici Savaş Petrol ve Hegemonya*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

Balic, Ali, "Türkiye'nin Üç Irak Siyaseti", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_9alibalci.pdf (21.05.2016).

Dağı, İhsan, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, İstanbul, Boyut Kitapları, 2002.

Davutoğlu, Ahmet, *Küresel Bunalım*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

Dedeoğlu, Beril, "Transatlantik İlişkiler", *Avrupa Birliği'nde Değişen Dinamikler: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Çalıştay Raporu*, Ankara, TEPAV Yayınları 2006.

Elik, Süleyman, "Fars Şii Jeopolitiğinin İmkânları ve Çıkmazları", *Yayınlanmamış Makale*.

Gilpin, Robert, "The Theory of Hegemonic War", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No 4, (Spring 1988)

Hooker, William, *Carl Schmitt's International Thought: Order and Orientation*, New York, Cambridge University Press, 2009.

<http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=117082&q=arap-bahari-surecinde-iran-in-suriye-politikasi> (27.07.2016).

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye> (31.02.2016).

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>. (03.07. 2016).

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar> (29.06.2016).
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-173-2014120952iran.pdf>
(20.05.2016).

http://www.iramcenter.org/wp-content/uploads/2016/12/Analiz_%C4%B0%C3%A7_%C4%B0ran%E2%80%99%C4%B1n-Afgan-Lejyonerleri-Fatimiyyun-Tugay%C4%B1.pdf (15.12.2016).

Laricani, Cevat Erdeşir, *Mülahaza-yı Strateji-yi Milli*, Tahran, 1369.

Mearsheimer, John, “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No 3, 1994.

Okumuş, Ahmet, “ Kavramların Stratejisi, Stratejinin Kavramları: Stratejik Derinlik’in Felsefi-Kavramsal Arka Planı”, *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, ed. Talha Köse&Ahmet Okumuş, İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

Ramazani, R.K., “Iran’s Foreign Policy; Contending Orientations”, in R.K. Ramazani (ed.), *Iran’s Revolution, Washington D.C., Indiana University Press-Middle East Institute*, 1990.

Şen, Gülriz, “İran ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset “, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, Sayı 2, 2012.

RUHANI DÖNEMİNDE ETNİK POLİTİKALAR: MAHALLİ DİLLERİN ÖĞRETİMİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Ali TEMİZEL*

Özet

İran'da 15 Haziran 2013'de yapılan seçimleri % 50,7 oy oranıyla kazanarak İran İslam Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani, On Birinci hükümet döneminin de Cumhurbaşkanıdır. Tüm dünyada olduğu gibi demokratik seçimlerin doğasına uygun olarak İran'da da seçimler öncesinde adaylar, seçmenlerin oyunu alabilmek için ülkenin anayasası çerçevesinde vaatlerde bulunarak halktan oy istemektedirler. Birçok etnik gurubun yaşadığı İran'da seçime katılan adaylar, ülkenin bölgelerine, etnik ve kültürel yapısına göre seçmenlere çeşitli vaatlerde bulunmaktadır. Bu etnik guruplardan başat olan Azerbaycan Türkleri İran'ın kuzey ve batısında, Kürtler ise güney batısındaki eyaletlerde ve sınır bölgelerinde yaşamaktadırlar. Hasan Ruhani de yaptığı seçim gezilerinde Senendeç'de Kürtçenin, Batı ve Doğu Azerbaycan Eyaletlerinde ise Azerbaycan Türkçesinin Yüksek Öğretim kurumlarında bölümlerinin kurulup eğitim öğretiminin yapılacağını vaat etmişti.

İran'ın 1979 anayasasının ilgi maddelerinde devletin resmi dilinin Farsça olduğu ve eğitim öğretimin de bu dille yapılacağı ifade edilmekle birlikte, herkesin mahalli anadilini öğrenebileceği ve bu mahalli dille gazete, dergi, kitap yayımlayabileceğine dair serbestlik de tanınmıştır. İran'daki genelde tüm etnik gruplar, özel de başat gruplar, İran anayasasının verdiği bu hakkı kullanmak için yıllardır bu konuyu çeşitli platformlarda dillendirmektedirler. Hasan Ruhani'nin 2013 seçimleri öncesinde yaptığı vaatler de halkın bu alandaki beklentilerini daha da güçlendirdi ve halk medyanın da yardımıyla konuyu sıcak takibe aldı. Elbette mahalli anadilin öğretimin yapılmasının önün açılmasını isteyenler olduğu gibi, buna sıcak bakmayan kesimler ve kurumlar da bulunmaktadır. Hasan Ruhani döneminin son iki yılı bu alandaki sıcak tartışmaların en çok yaşandığı dönem oldu.

Bu çalışmada, Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığındaki On Birinci hükümet döneminde İran'da demokratik açılımlar adına yükseköğretim kurumlarında, Kürtçenin ve daha özeld Azerbaycan Türkçesinin öğretilmesinin başlamasına kadar geçen son süreçteki tartışmalar, yetkililerin ve siyasilere basın açıklamaları, halkın beklentileri incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Böylece Türkiye'nin doğu sınırına komşu olan İran Azerbaycan'ında Kürtçenin Azerbaycan lehçesinin akademik düzeyde öğretilmesinin bölge için önemi ve stratejik değerine de işaret edilmiş olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Ruhani, İran, Azerbaycan Türkçesi, Mahalli Dil

ETHNIC POLICIES IN ROUHANI PERIOD: IN THE CASE OF LOCAL LANGUAGES

Doç. Dr. Ali TEMİZEL*

Abstract

Hassan Rouhani, who won Iranian election with 50.7% of votes on June the 15th in 2013 and became the seventh president of Iran, is also the president of the eleventh government of the Islamic Republic of Iran. As all over the world, before the elections the candidates in Iran make commitments and canvass within the limits of the constitution in accordance with the nature of democratic elections. Iran has many different ethnic groups and the candidates make several commitments according to the regions, ethnic and cultural structure of the country. Azerbaijan Turks, who are the dominant of these ethnic groups, live in the North and the West of Iran and the Kurds live in the South-west provinces and in the border regions. In election campaign trails, Hassan Rouhani promised to found the department of Kurdish and give the education of it in Senendeç; and again to found the department of Azerbaijan Turkish in the west and east Azerbaijan provinces in the higher education institutions.

In the provisions of 1979 constitution of Iran, it is declared that the official language of the country is Persian and the education is conducted in this language; however people are given freedom to learn their local languages and to publish newspaper, magazine and books in these local languages. Generally all ethnic groups in Iran, dominant groups in private, have expressed this issues in several platforms to make use of this right given by the Iran Constitution. The commitments made by Hassan Rouhani before the 2013 elections increased the expectations for this and people scrutinised this by the help of the media. Just as there are people who support the leading up of the education in local language, so are there some people and institutions who are not in favour of this. The last two years of Hassan Rouhani became the period where there were many serious discussions about this issue.

* Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı & İRAM Kültür Sanat Toplum Koordinatörü, e-mail: temizel46@yahoo.com, tel: 0505.377 71 06

* Selçuk University, Head of Department of Persian Language and Literature & IRAM Culture Art Society Coordinator, e-mail: temizel46@yahoo.com, tel: 0505.377 71 06

In this study, the discussions in the last period about teaching Kurdish and especially Azerbaiian Turkish in the higher education institutions for democratic initiatives during the eleventh government under the presidency of Hassan Rouhani; and the press statements of the authorities and the politicians and the expectations of the people will be studied and evaluated. In this way, the importance and strategic value of teaching Azerbaijan dialect for the region in academic level in Iran Azerbaijan, which is the neighbour of the east border of Turkey, will be mentioned.

Key Words: Hassan Rouhani, Iran, Azerbaijan Turkish, Local Language

Giriş:

1979 İran anayasasının 15. Maddesine göre anadilin özel durumuna ve öğretiminin önemine işaret edilmekte, devletin resmi dilinin ve yazısının Farsça olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte basında, iletişim araçlarında ve okullarda Farsçanın yanında mahalli ve yerel dillerden yararlanma ve bu mahalli dillerin ve edebiyatlarının öğretilmesi serbest bırakılmaktadır.

İran'da Fars Dili ve Edebiyatının dışında İran halkının mahalli dil ve edebiyatların öğretimi ile ilgili olarak İran Üniversitelerinde bölümlerin kurulması yıllardır tartışılan bir konudur. Özellikle de son üç dört dönemdir, İran cumhurbaşkanlığı seçim dönemlerinde cumhurbaşkanlığı adaylarının birçoğu bu konuyu gündemlerine alarak seçim vaatleri olarak kullanmaktaydılar. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani dönemine kadar bu konuda ciddi bir adım atılmamıştı. Basın ise zaman zaman bu konuyu inişli çıkışlı olarak ısıtarak gündeme getirmekteydi. Fakat hem yetkililer hem de konun duyurusunu yapan iletişim araçları bugüne kadar hangi mahalli dil ve edebiyatın nerede, nasıl ve ne zaman eğitim ve öğretiminin yapılacağını konusunda net bir davranış ortaya koyamadılar ve bir karara bağlayamadılar. Fars Dil Kurumu ise çoğu zaman mahalli dil ve edebiyatların öğretiminin üniversitelerde ve diğer öğretim kurumlarında yer almasına sıcak bakmamaya devam etmektedir.

Hasan Ruhani Dönemi

İran'ın yedinci Cumhurbaşkanı adayı Hasan Ruhani, 2013 yılı Haziran ayında yayınladığı seçim duyurusunda; 1979 İran anayasasının 3, 12, 15, 19. maddelerinin usul yönüyle başlangıç ve sonuç bakımından bir birine uyduğunu ve tüm vatandaşların haklarının eşit olduğunu söyledi. Hasan Ruhani, tüm İran vatandaşlarının kendi ana dilleriyle anayasaya uygun olarak üniversitelerde öğretim görebileceklerine dair söz verdi¹.

Daha sonra Hasan Ruhani, İran'ın Kürdistan eyaletinde seçim vaatleri arsında İran'daki mahalli dil ve edebiyatların, dolayısıyla Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı ile Kürt Dili ve Edebiyatının Üniversitelerde lisans düzeyinde bölüm olarak kurulacağı sözünü yineledi. Ruhani, aynı vadin bir benzerini İran'ın Batı Azerbaycan Eyaletinin Merkezi olan Urumiye şehrinde de gündemine alarak Urumiye Gölünün ıslahı ve Üniversitelerde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünün kurulmasına dair sözünü tekrarladı².

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Ruhani, 26 Temmuz 2015'te İran'ın Kürdistan eyaletine yaptığı ziyarette Kürdistan eyaletindeki üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatının öğretimine başlanacağını haber verdi³. Bunun arkasında 2015 yılında İran'da Kürdistan Üniversitesinde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümünün kuruldu ve öğrenci alımına başlandı⁴.

Konuyu yakından takibe alan İran'ın Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünü kurulması için çeşitli girişimde bulundular. Bunun üzerine bu konuyla ilgili olarak İran Ölçme Değerlendirme Kurumu Yüksek Müşaviri Hüseyin Tevekküli, bir

¹ <http://www.irna.ir/fa/News/82186291/> (13.08.2016).

² <http://dana.ir/News/855989.html> (14.05.2016).

³ <http://www.irna.ir/fa/News/82186291/> (13.08.2016).

⁴ <http://www.msrt.ir/fa/news/Pages/> (16.08.2016).

açıklama yaptığı. Yapılan bu açıklamada isteyen öğrencilerin Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı ve Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerine Lisans düzeyinde tercih ve kayıt yaptırabilecekleri ifade edildi. 2016 Üniversite tercih formlarında İnsani Bilimler uygulamalı bölümündeki listede bu bölümlerin 31. ve 34. sırada yer aldığına işaret edilerek bu bölümlerin kuruluşunun ilk ciddi sinyalleri verildi⁵.

Kısa süre içerisinde yukarıdaki açıklamayla ilgili basına düşen haberleri tashih eden aşağıdaki haber yayınlandı. 13 Ağustos 2016 günü İran'da Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatının Yükseköğretim kurumlarında okutulması hakkında geçtiğimiz günlerde yayınlanan haberlerin tashihi niteliğindeki bu haberde şöyle denildi: Dün İran'da yayınlanan haberlerde Urumiye Üniversitesinde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümüne öğrenci alımı konusunda 2016 yılı İran Üniversite tercih formlarında yer verildiğine dair haberler yayınlanmıştır. Ama İran'daki hiçbir Üniversitenin lisans düzeyinde öğrenim görülen bölümlerindeki listede Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümüne yer verilmemektedir ve yalnızca "Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı" tercih formlarında formaliteden yer almaktadır⁶.

Yukarıdaki tashih niteliğindeki haberin arkasından İran Resmi Makamları ve Üniversitelerin yöneticileri, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünün Urumiye Üniversitesi'nde açılmayacağını ve Tebriz Üniversitesinde kurulacağını aşağıdaki açıklamalara kamuoyuna duyurdular:

2016 yılı Eylül ayının son haftasından itibaren Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümüne öğrenci alımına başlanacak.

İran Eğitim Bilim ve Teknoloji Bakan Yardımcısı Dr. Mocteba Şeriatı Niyaser şu açıklamayı yaptı: 2015 yılında İran'da Kürdistan Üniversitesinde Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü kurulmuş ve öğrenci alınmıştır. 2016 yılında Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı bölümü kurulacak, 24 Eylül 2016'dan itibaren öğrenci alınacak, Üniversitelerin bu bölüme öğrenci alımı için duyuru yapmaya hazırlanmaları gerekir ve bakanlık bu işi hızlandırmaya hazırdır. Ayrıca şimdilik Zencan, Erdebil Urumiye ve Tebriz'in yer aldığı 3. bölge üniversitelerinden yalnızca Tebriz Üniversitesinin Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı bölümüne öğrenci alımı için duyuruya hazır durumda olduğunu söyledi⁷.

17 Temmuz 2016 günü, Urumiye Üniversitesi Eğitim Öğretim İşlerinden sorumlu Rektör Yardımcısı, İran'ın Kuzey Batı Üniversiteleri yetkililerinin son toplantısında alınan karara göre, Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı bölümünün 2016-2017 öğretim yılında Tebriz Üniversitesinde açılmasına, Urumiye üniversitesinde ise açılmamasına karar verildiğini açıkladı. Rektör yardımcısı, Urumiye Üniversitesinde 2015 yılından beri Türk Dili ve Edebiyatı (Türkiye Türkçesi) bölümüne öğrenci alındığına işaret ederek, başkaca bir Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kurulmasıyla ilgili bir çalışmanın olmadığını belirtti⁸.

Buna göre 2016-2017 öğretim yılı için İran Üniversite tercih formunun acilen düzeltilmesi gerektiğinden İran Ölçme ve Değerlendirme Kurumu tarafından 17 Ağustos 2016 Çarşamba günü akşama doğru tercih kitapçığının ve formunun yeniden yayınlanması beklendi⁹.

İran Ölçme-Değerlendirme Kurumu 18.08.2016 tarihinde 2016-2017 Öğretim yılında Üniversiteye öğrenci alımı için ek tercih kitapçığı ve formu yayınladı. Bu kitapçık ve forma göre Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünü Tebriz Üniversitesinde kuruldu ve 26094 koduyla gündüz öğretimi için 24 ve 26095 koduyla ikinci öğretim için 16 olmak üzere toplamda 40 öğrenci kabul edecek¹⁰.

⁵ <http://www.irna.ir/fa/News/82186291/> (13.08.2016).

⁶ <http://www.gamac.info/fa/1395/05/23/> (13.08.2016).

⁷ <http://www.msrt.ir/fa/news/Pages/> (16.08.2016).

⁸ <http://www.dana.ir/News/859121.html> (17.08.2016).

⁹ <http://www.dana.ir/News/859121.html> (17.08.2016).

¹⁰ <http://www.zeytunnews.com/News/17437/> (18.08.2016).

Ulaşılan son bilgileri göre bu bölüme ana dili Azerbaycan Türkçesi olan 29 öğrencinin kaydı yapıldı ve 12 kredisi uzmanlık alanın (6 ders) ve 8 kredisi genel (3 ders) olmak üzere toplan 20 kredilik ders içeriğiyle öğretime başlandı. Azerbaycan kültür, sanat, edebiyat ve tarihinin genel kaynakları Kiril alfabesiyle yazıldığından öğretim esnasında Kiril alfabesinden ve bu harflerle yazılmış metinlerden de yararlanılacaktır¹¹.

Bir dil ve edebiyatın kurumsal olarak öğretimin yapılabilmesi için, o dile ait sözlük ve dilbilgisi gibi temel kaynakların bulunması gerekmektedir. Bu anlamda İran'da üniversite düzeyinde öğretimi yapılacak olan Azerbaycan Türkçesinin şanslı olduğu görülmektedir. Bununla ilgili onlarca kaynak yıllar öncesinde hazırlanmıştır. Burada örnek olarak bu alanda çalışma yapan iki yazarı ve eserlerini tanıtmakta fayda görülmüştür.

1) *Dr. Muhammed Taki Zehtabi:*

Yazar, 22 Azer 1302/13 Aralık 1923 tarihinde Şebüster'de doğdu ve 12 Dey 1377/2 Ocak 1999 günü Şebüster'de vefat etti. Milliyetçi ve çalışkan bir siyasetçi olan yazar, 21 Azer 1324/2 Aralık 1945 yılında İran Azerbaycan'ında Özerk Seyyid Cafer Pişeveri hükümetinin (Azerbaycan Demokrat Hükümeti) ve Azerbaycan Demokrat Fırkasının kurulmasından sonra bu partinin gençlik kollarına üye oldu. Tebriz Üniversitesinin kurulmasından bir yıl sonra 1325/1946 yılında bu üniversitede edebiyat öğrenimine başladı. Bazı eserlerinde "Kirişçi" mahlasını kullanan yazar, İlamlar, Sümerler, Medler, Eşkaniler, Urartular gibi bazı kavimlerin de Türk olduğunu ileri sürmüştür¹².

Azerbaycan Türkçesinin öğretimine yönelik olarak "Azeri Dilinin Elifbası ve Ses Kuruluşu", "Azeri Dilinin Leksikolojisi -İlm-i Meani" ve "Muasır Azeri Dilinin Nahvi (3 cilt)" gibi eserleri bulunan yazarın Bağdat, Tebriz, İstanbul ve Berlin'de edebiyat, dilbilim, tarih alanında birçok eseri yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Aylık İttihad Yoju Dergisi (Bağdat), Pervane'nin Sergüzeşti (Bağdat), Bağban Eloğlu (Bağdat), Çarık Efsanesi (İstanbul), Buz Kalasında (Berlin) Bahtı Yetmiş (Bağdat), İran Türklerinin Eski Tarihi. Yazarın "İran Türklerinin Eski Tarihi" isimli eseri Ferhad Rahimi'nin katkılarıyla IQ Kültür Sanat Yayıncılık tarafından İstanbul'da 2010 yılında 272 sayfa olarak Türkiye Türkçesiyle yayınlanmıştır¹³.

2) *Dr. Behzad Behzadi:*

Yazar, 2 Dey 1306/23 Aralık 1928'de Astara'da doğdu ve 3 İsfend 1386/27 Şubat 2008 günü vefat etti. Dilbilimci, sözlükçü ve araştırmacı yazar, Tahran Üniversitesinde Hukuk öğrenimi görmüş, Astara, Tebriz, Simnan, Tahran ve Novşehir'de öğretmenlik ve "Beşer-i ayende", "Azerbaycan" ye Uluslararası Türkçe-Farsça "Azeri" dergisi" gibi çeşitli yayın organlarında başyazarlık yapmıştır. Bunların dışında yazarın Azerbaycan Türkçesine ait birçok tercüme çalışması, onlarca makalesi ve "Azerbaycanca-Farsça Sözlük (1369/1990)" ve "Farsça-Azerbaycanca Sözlük (2 cilt, 1377/1998)" gibi eserleri bulunmaktadır¹⁴.

Azerbaycan Türkçesi, karşılaştırmalı dil bilim ve leksikografi alanında çalışma ve araştırma yapacaklara ve Azerbaycan Türkçesini öğrenecek ve öğreteceklere katkı sağlayacağı düşüncesiyle Azerbaycan Türkçesi öğretimine yönelik olarak İran'da yapılan çalışmalardan önemli birkaç eser hakkında aşağıda bazı açıklamaların sunulmaktadır:

¹¹ <http://www.tabnak.ir/fa/news/629360> (07.10.2016).

¹² Ali Temizel, "İran'da Azerbaycan Türkçesine Dair Bazı Çalışmalar", Azerbaycan Dünya Edebiyatında Beynelxalq Simpoziumun materialları 27-29 May 2011, Xezer Universitesi Neşriyyatı, Khazar University Press, Bakı, 2012, 35-45.

¹³ Ali Temizel, a.g.m., s.35-45.

¹⁴ Ali Temizel, a.g.m., s.35-45.

a) Eserin adı: Muasır Edebi Azeri Dili (Ses ve Sarf) Yazar, Dr. Muhammed Taki Zehtabi Basım yeri: Tebriz, 1370/1991, İntişarat-e Eldar ve İntişarat-e Aşına, s. 356

Eser İran'da yaşayan ve Arap alfabesiyle Azerbaycan Türkçesini okuyup yazabilenlerin yararlanabilmesi ve Azerbaycan Türkçesinin ve medeniyetinin gelişmesi ve yayılması amacıyla kaleme alınmıştır. Eserin 8-15. sayfalarında hazırlanış amacı anlatılmaktadır. Daha sonra birinci bölümde "Ses Bölümü ve harfler" başlığı altında harfler, sessiz harfler, kalın ve ince sesliler, dudak ünlüleri ve ünsüzleri, ses uyumu, heceler, kelimelerin son harfi ve vurgu konuları detaylı bir şekilde izah edilmiş ve Arap-Fars alfabesiyle yazılan Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ve kırk çeşit karakterden oluşan alfabe Kiril alfabesiyle karşılaştırmalı olarak tablo halinde sunulmuştur.¹⁵

b) Eserin adı: Destur-e Zeban-e Azerbaycani Yazar adı: Behzad Behzadi Yayına hazırlayanlar: Feridun Muhanrmedi & Kave Fazlı Halef Basım yeri: Tahran, 2007, Fasname-ye Azeri, be zaban-e Türki ve Farsi, Mecele-ye ferhengi, ectimai, edebi, honeri (beynelmi|eli). İntişarat-e Eldar ve İntişarat-e Aşına, s. 590. Önsöz: Hasan Riyazi (İldırım)

Bu eser, İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerine Arap-Fars alfabesiyle yazılan Azerbaycan Türkçesini okuyup yazabilenlerin yararlanabilmesi ve daha önce bu alanda yapılan çalışmalardaki eksikliklerin giderilmesi düşüncesiyle ve Azerbaycan Türkçesinin dilbilgisi kurallarını öğrenmek isteyenlerin en doğru ve en kolay şekilde kendi kendilerine öğrenebilmeleri amacıyla kaleme alınmıştır. Behzad Behzadi, şimdiye kadar bu alanda hazırlanan eserlerdeki eksiklikleri kendi eserinin giriş bölümündeki Azerbaycan Türkçesinin yapısının anlatıldığı kısımda şöyle özetlemektedir¹⁶:

“Arap-Fars alfabesinin kullanılması Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerinin dikkatten kaçmasına sebep olmuştur. Farsçada kullanılan Arapça ve Farsça deyimlerin Azerbaycan Türkçesinde karşılığı olduğu halde Azerbaycan Türkçesindeki karşılıkları kullanılmamıştır. Dilin yapısı esas alınarak, edebi dil kurallarına riayet edilmelidir. Edebi dildeki ve halk dilindeki farklılıkları ortaya koymadan her ikisini esas gösterip karışık örnekler verilmiştir. Türkiye Türkçesi dil kuruluş kaidelerinin birçoğu yanlışlıkla Azerbaycan Türkçesi dili kuruluş kurallarının yerine kullanılmış veya Türkiye Türkçesinden ifadeler ve örnekler alınmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti kaynaklarından yararlanılarak kullanılan metinlerde veya yapılan tercümelelerde İran Azerbaycan'ı Türkçesinde bulunmayan Avrupa dillerinden alınma söz ve deyimlerin olması İran Azerbaycan'ı Türkçesinde yeni problemler oluşturmuştur”.

c) Eserin adı: Ferhang -i Azerbaycunî-Farsi (Azerbaycanca-Farsça Sözlük) Yazar: Behzad Behzadi, Tahran 1369/1990. İntişarat-i Donya (I. Baskı), 1144 s.

Eser, Dr. Hamid Mohammadzadeh'nin "birinci söz" başlıklı takdim yazısından sonra, Azerbaycan Türkçesi-Farsça önsözle başlamaktadır.¹⁷

Bu sözlüğün hazırlanmasında Azerbaycan Türkçesine ait kelimelerin yazılış (imla) şekli hakkında Farsça bir açıklama yapılmış (s. 13-24) ve Azerbaycan Türkçesindeki sesli harflerin ve hecelerin yazılış şekilleri hakkında verilen bilgiden sonra İran Azerbaycan'ı Türkçesinde kullanılması öngörülen alfabe listesi yer almıştır (s. 25-26).

İran Azerbaycan'ı Türkçesi özet dilbilgisi başlığı altında; sesler, harfler ve hece çeşitleri, kelime ve kelime çeşitleri, isimler ve çeşitleri, sıfatlar ve çeşitleri, sayılar, zamirler, fiiller ve fiil çeşitleri, zarflar ve çeşitleri, ünlemler, bağlaçlar ve bağlaç çeşitleri, edatlar ve çeşitleri ve

¹⁵ Muhammed Taki Zehtabi, Muasır Edebi Azeri Dili (Ses ve Sarf), Tebriz, 1370/1991, İntişarat-e Eldar ve İntişarat-e Aşına, s. 16-43.

¹⁶ Behzad Behzadi, Destur-e Zeban-e Azerbaycani, Yayına hazırlayanlar: Feridun Muhanrmedi & Kave Fazlı Halef, Tahran, 2007, Fasname-ye Azeri, be zaban-e Türki ve Farsi, Mecele-ye ferhengi, ectimai, edebi, honeri (beynelmi|eli), s. 21-28.

¹⁷ Behzad Behzadi, Ferhang -i Azerbaycunî-Farsi (Azerbaycanca-Farsça Sözlük), Tahran 1369/1990, İntişarat-i Donya, s. 5-12.

modal sözler hakkında Farsça olarak bilgi verilmiştir (s. 27-50). Sözlüğün kullanımına dair bilgiler, kısaltmalar, sözlükte kullanılan işaretler ve yararlanılan kaynakların listesinden (s. 51-64) sonra Azerbaycan Türkçesi-Farsça sözlük başlamaktadır.

Görüşler ve Tespitler:

Fars Dil Kurumu ve üyeleri, en başta üniversite giriş sınavlarında olmak üzere, toplumda gruplaşmaları artması gibi problemlere sebep olacağını açıklayarak mahalli anadilde öğretim yapılmasına karşı bir duruş sergilemektedirler. Ayrıca mahalli bir topluma ilgi göstermenin, o kavmin diliyle öğretim yapılmak sanıldığını ve mahalli ana dil öğretiminin sınırların belli olması gerektiğini dile getirmektedirler¹⁸. Bunun yanı sıra bazı milletvekilleri Azerbaycan Türkçesinin ve Kürtçenin Tahran gibi büyük şehirlerdeki üniversiteler yerine bu dillerin yaygın olduğu bölgelerdeki üniversitelerde okutulmasının daha uygun olacağını söylüyorlar¹⁹.

İranlı birçok üniversite yöneticisi ve akademisyen, İran üniversitelerinde İran'ın mahalli dil ve edebiyatlarına ait bölümlerin kurulmasının önemli olduğunu şöyle ifade etmektedirler: Böylelikle 1979 İran anayasasında yer alan 15. maddenin önü açılarak bu maddeye işlerlik kazandırılmıştır. Hem de İran mahalli dil ve kültürlerinin daha bilimsel olarak öğrenilip incelenmesine yardımcı olacaktır²⁰.

Urumiye Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümünde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı dersi haftada 2 kredi seçmeli olarak okutulmaktadır.

Aynı şartlarla Isfahan Üniversitesi, adayların daha önce katıldıkları Ermenice kurs belgelerine ve Lise diploma notuna göre Ermenice bölümüne 40 öğrenci alıyor.

Senendeç Kürdistan Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümüne Üniversite sınavıyla 40 kişi alınıyor. Ayrıca Senendeç'teki Azadi İslami Üniversitesi geçtiğimiz yıllarda programına 2 kredilik seçmeli Kürt Dili ve edebiyatı dersi koyarak 2016-2017 öğretim yılına kadar yaklaşık 600 öğrencinin bu dersi almasına imkan vermiştir²¹.

Bu süreç içinde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünden mezun olanların devletin hangi iş kolunda istihdam edileceği sorusu da zihinlere getirilmiş durumdadır²².

Ayrıca son zamanlarda İran'ın Gülistan Eyaletinin doğusundaki Minudeşt, Galikeş, Kelale ve Merave Teppe ilçelerinin milletvekili Şehram Köse Gharravi, Gülistan ve Kuzey Horasan Eyaletlerindeki üniversitelerde Türkmen Türkçesinin bir kredilik ders olarak okutulacağını dile getirdi. 16 Aralık 2016 günü İran Meclis Başkanının, Golistan Eyalet Milletvekillerinin, eyalet ve ilçe yöneticilerinin de katılımıyla yapılan adı geçen ilçelerin İdare Kurulu toplantısında İran anayasasının 15. Maddesine dayanarak en kısa sürede Gülistan ve Kuzey Horasan Eyaletlerindeki üniversitelerde Türkmen Türkçesinin öğretime başlanacağı açıklandı²³.

2016 yılı Ekim ayından itibaren Tebriz Üniversitesinde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatının öğretilmeye başlamasından sonra Gülistan ve Kuzey Horasan Eyaletlerindeki üniversitelerde Türkmen Türkçesinin de öğretilecek olması Hasan Ruhani hükümetinin reformları açısından önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Zira İran'da diğer Türk gruplarının dışında 2 Milyondan fazla Türkmen yaşamaktadır.

¹⁸ <http://fararu.com/fa/news/177951> (18.08.2016).

¹⁹ <http://www.irna.ir/fa/News/82186291/> (13.08.2016).

²⁰ <http://www.farheekhtegan.ir/?nid=2017&pid=9&type=0> (15.08.2016).

²¹ <http://www.farheekhtegan.ir/?nid=2017&pid=9&type=0> (15.08.2016).

²² <http://dana.ir/News/855989.html> (14.05.2016).

²³ http://www.etemadnewspaper.ir/Default.aspx?NPN_Id=600&pageno=13 (18.12.2016).

Sonuç:

Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümüne öğrenci alınacak olmasıyla 1979 yılındaki İran anayasasının 15. maddesi çalışır ve uygulanır hale getirildi. Böylece İran Cumhurbaşkanı adayını Hasan Ruhani'nin 2013 yılı Haziran ayında yayınladığı seçim duyurusundaki sözü de yerine getirilmiş oldu. Zira Cumhurbaşkanı tüm İran vatandaşlarının kendi ana dilleriyle anayasaya uygun olarak üniversitelerde öğretim görebileceklerine dair söz vermişti.

2003-2004 öğretim yılında İran'da öğrenci almaya başlayan Türkiye Türkçesi ve Edebiyatı bölümünden sonra 2016-2017 öğretim yılında Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünün de kurulması Türk Dili ve Edebiyatı için yeni bir kazanım olmuştur. Bunun yanı sıra yıllardır Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı Bölümünün kurulmasını özlemle bekleyen İran'daki Azerbaycan Türkleri kültür, dil ve edebiyatlarını akademik olarak öğrenecek olmanın mutluluğunu yaşamaktadırlar.

İran'da Farsçanın yanında Azerbaycan Türkçesi, Kürtçe ve Ermenice gibi mahalli diller ve edebiyatların üniversitelerde okutulması İran'ın iç dengeleri için kültürel siyasal ve nüfus yapısı bakımından önem arz etmektedir. Arıca bu dil ve kültürler için bölümlerin Azerbaycan Türklerinin ve Kürtlerin daha yoğun olarak yaşadığı Batı ve Kuzey Batı eyaletlerindeki üniversitelerde kurulması İran için reformların ve liberalleşmenin başlangıcı sayılabilir. Yine bu durum, İran'ın iç barışı için önemli kamusal kazanım sağlayacaktır.

Elbette bu liberalleşmenin hızlanması ve kamusal iç barışın sağlanması için İran anayasasını 15. maddesine ve buna bağlı diğer maddelere uygun olarak İran içindeki diğer nüfus ve dil gruplarına fırsat verilebilir. Bu çerçevede yukarıda açıklacağı ve öğretimi yapılacağı açıklanmakla birlikte henüz netlik kazanmadığından Kuzey Horasan, Bocnurd ve Gülistan eyaletlerindeki üniversitelerde Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı; Şiraz ve çevresindeki üniversitelerde Kaşgay Türkçesi ve Edebiyatı bölümleri kurulabilir veya ilk başta seçmeli ders olarak okutulabilir.

Kaynaklar:

Behzadi, Behzad, *Ferhang -i Azerbaycunî-Farsi (Azerbaycanca-Farsça Sözlük)*, Tahran 1369/1990, İntişarat-i Donya

Behzadi, Behzad, *Destur-e Zeban-e Azerbaycani*, Yayına hazırlayanlar: Feridun Muhanmedi & Kave Fazlı Halef, Tahran, 2007, Fasname-ye Azeri, be zaban-e Türki ve Farsi, Mecele-ye ferhengi, ectimai, edebi, honeri (beynelmi|eli).

Temizel, Ali, "İran'da Azerbaycan Türkçesine Dair Bazı Çalışmalar", *Azerbaycan Dünya Edebiyatında Beynelxalq Simpoziumun materialları 27-29 May 2011*, Xezer Üniversitesi Neşriyyatı, Khazar University Press, Bakı, 2012, 35-45.

Zehtabi, Muhammed Taki, *Muasır Edebi Azeri Dili (Ses ve Sarf)*, Tebriz, 1370/1991, İntişarat-e Eldar ve İntişarat-e Aşına.

<http://dana.ir/News/855989.html> (14.05.2016).

<http://www.irna.ir/fa/News/82186291/> (13.08.2016).

<http://www.gamac.info/fa/1395/05/23/> (13.08.2016).

<http://www.farheekhtegan.ir/?nid=2017&pid=9&type=0> (15.08.2016).

<http://www.msrt.ir/fa/news/Pages/> (16.08.2016).

<http://www.dana.ir/News/859121.html> (17.08.2016).

<http://fararu.com/fa/news/177951> (18.08.2016).

<http://www.zeytunnews.com/News/17437/> (18.08.2016).

<http://www.tabnak.ir/fa/news/629360> (07.10.2016).

http://www.etemadnewspaper.ir/Default.aspx?NPN_Id=600&pageno=13 (18.12.2016)

SURİYE İÇ SAVAŞININ TÜRKİYE'YE YAYILMASINA ETKİ EDEN “İSTEMSİZ FAKTÖRLER” ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: IŞİD ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Emel Parlar Dal
Ali Murat Kurşun¹

Giriş

Bölgesel krizlerin günümüz örnekleri de dikkate alındığında artan bir şekilde silahlı çatışmalara evrilerek bölgeler arası ve uluslararası krizlere dönüştüğü özellikle Arap Baharı olgusu ile daha da açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Silaha erişimin kolay hale gelmesi, küresel destekten tam anlamıyla yoksun hükümetlerin sahadaki tam kontrollerini kaybetmeleri ve ideolojik ve stratejik çeşitlenmeler ile birlikte sahada birden fazla grubun ortaya kolayca çıkabilmesi günümüz bölgesel krizlerinin ve çatışmalarının en temel gerçeklikleri arasındadır. Bu noktada karşımıza çıkan ve iç çatışmaların/savaşların önce daha geniş bölgesel krizlere ve daha sonra da uluslararası sorunlara dönüşmesine sebebiyet veren bir diğer gerçeklik ise bu tarz iç çatışmaların ve iç savaşların “istemli” ve “istemsiz” olarak ikiye ayrılacak faktörler neticesinde kolayca komşu ülkelere yayılabildiğidir.

İç savaşların yayılmasıyla ilgili olarak akademik anlamda en az çalışılmış en güncel ve uygun örnek olarak karşımıza Suriye iç savaşı çıkmaktadır. Gerçekten de birçok silahlı devlet dışı aktörlerin ve isyancı grupların sahada savaştığı bu ortamda yukarıda bahsi geçen faktörlerin de etkisi ile Suriye iç savaşı bölge ülkelerine kısa sürede yayılmış ve bu yayılma bu ülkelerin hem iç politika hem de dış politika anlamında bir takım mecburi ya da tedbiri değişimlere gitmelerine yol açmıştır. Bu bağlamda bu çalışma Suriye iç savaşının literatürde “istemsiz” faktörler olarak ele alınan yayılma araçları vasıtasıyla Türkiye’ye nasıl sıçradığını ve nasıl etkiler yarattığı sorunsalını ele almaktadır. Bunu ele alırken bu çalışma, çatışmanın yayılmasına neden olan, Buhaug ve Gleditsch’in geliştirdiği *kötü çevre(ler)*, *etkileşim fırsatları ve bağları* ve *çatışmanın niteliği* düzlemlerinden oluşan istemsiz faktörler üçlü analitik düzlemini kullanacak ve bu faktörlerin Türkiye bağlamında nasıl işler hale geldiğini IŞİD örneği üzerinden açıklamaya çalışacaktır. Bu örnekler incelenirken ise şu temel araştırma sorularına yanıtlar bulunmaya çalışılacaktır: Çatışmanın yayılmasına sebep olan istemsiz faktörler Suriye iç savaşı bağlamında Türkiye’ye nasıl etki etmiştir ve bu istemsiz faktörlerin Türkiye özelinde operasyonel hale gelmesinde bir silahlı devlet dışı terör örgütü olarak IŞİD’in rolü ne olmuştur?

Bu sorulara cevap ararken bu çalışma ilk olarak literatürde istemsiz yayılma faktörleri şeklinde verilen ve bu çalışmanın kullandığı analitik düzlemi oluşturan *kötü çevre(ler)*, *etkileşim fırsatları ve bağları* ve *çatışmanın niteliği* etkenlerini kısaca inceleyecektir. İkinci olarak bu çalışma bahsi geçen bu faktörleri Suriye iç savaşı ve Türkiye ilişkisi bağlamında IŞİD örneği üzerinde uygulayarak test edecektir.

1. Çatışmaların Yayılmasında İstemsiz Faktörlerin Rolü: Üç Düzlemli Analitik Çerçeve

Çatışma ve silahlı çatışma literatürü yayılmanın etkileri bağlamında genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışmaların yayılma süreçlerinin çatışmaya taraf olan aktörlerin siyasi, ekonomik ve sosyal çıkarlar doğrultusunda attıkları adımlar ile bilinçli bir şekilde gerçekleştiği ön kabulü karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli vakaları bu ön kabul çerçevesinde inceleyen birçok araştırmacı, çatışmaların aktörlerinin çatışmaları komşu coğrafyalara istemli bir şekilde yayarak etkileri kendi coğrafyaları dışına çıkardıklarını ve bu komşu coğrafyalarda siyasal, ekonomik etki yaratabilmek için alt yapı hazırladıklarını ifade etmektedirler.

¹ Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu tek taraflı ve sadece aktörlerin inisiyatiflerini temel alan açıklamaları bir adım daha ileri götüren istemsiz faktörler yaklaşımı ise çatışmaların yayılmasını açıklamada sosyo-politik ve doğal etkenleri göz önünde bulundurmakta ve bu anlayış ile ortaya koyduğu faktörler üzerinden çatışmaların yayılmasını anlamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımı sayesinde istemsiz faktörleri kullanan açıklamalar, çatışmaların yayılmasını sadece siyasi çekişmelerin uzantıları olarak gören anlayışı ileriye götürmekte ve çatışmanın yaşandığı coğrafyanın barındırdığı sosyo-politik ve coğrafi şartların da yayılma sürecinde ne derece etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Örneğin bizim çalışmamızın da konusunu oluşturan Suriye iç savaşı bağlamında bu yaklaşım kabul edilerek hazırlanan bir rapor (Young v.d. 2014) Suriye iç savaşının bölge ülkelere yayılmasını harici destek, mülteciler, komşu ülkelerin kırılabilirliği, etnik bağlar, medyaya erişim gibi bir takım faktörler üzerinden daha çok sosyo-politik etkenlerin oynadığı rolü inceleyerek açıklamaktadır ancak bu mevcut rapor bu tür yayılmaları genel manada incelemek için bütüncül bir analitik çerçeve sunmaktan uzaktır..

Çatışmaların yayılmalarını bu sosyo-politik ve doğal etkenleri kullanarak istemsiz faktörler üzerinden açıklamada genel bir analitik çerçeve sunması açısından Halvard Buhaug ve Kristian Skrede Gleditsch'in çalışması önem arz etmektedir (Buhaug ve Gleditsch 2008). Buhaug ve Gleditsch ortaya koydukları ve ampirik olarak test ettikleri model ile iç çatışmaların çevre ülkelere yayılmalarını açıklarken üç düzlemlilik analitik bir modeli test etmektedirler: *kötü çevre(ler)*, *etkileşim fırsatları ve bağları* ve *çatışmanın niteliği*.

Kötü Çevre(ler)

İstemsiz yayılma faktörlerinin birinci analitik düzlemini oluşturan kötü çevre(ler) faktörü yoğun çatışmaların hali hazırda tarihsel olarak da süre geldiği coğrafyaları çatışmanın yayılmasına müsait bir zemin oluşturan bölgeler olarak değerlendirmekte ve bu bölgelerdeki çatışmaların çevre ülkelere daha kolay yayılabileceğini ifade etmektedirler. Bu çerçevede ortaya konulan açıklamalardan bir tanesi çatışmaların hali hazırda yaşandığı coğrafyalardaki mevcut silahlı grupların birbirlerinin taktiklerini ve yöntemlerini benzer şekilde kullanmaya başlayarak çatışmaları istemsiz de olsa kendi aralarında yayabildikleri argümanıdır. Literatürün vurguladığı ve ampirik olarak test ettiği önemli noktalardan bir tanesi de kendi iç yapısı açısından güçlü bir ekonomik ve kurumsal temellere sahip olan ülkelerin bile kendilerini çevreleyen bölgelerdeki tarihsel olarak devam eden yoğun çatışma şartlarının etkisi neticesinde bu istemsiz yayılmanın etkisi altında kalabildiği gerçeğidir (Sambanis 2002; Gleditsch 2007; Buhaug ve Gleditsch 2008). Kısacası uzun yıllardır yoğun çatışmalara sahne olan coğrafyalardaki yeni çatışmalar bu eski çatışma kanalları ile komşu ülkelere sıçrayabilmekte ve bu doğal bir süreç olarak istemsiz şekilde seyretmektedir.

Etkileşim Fırsatları ve Bağları

Buhaug ve Gleditsch'in önerdiği ikinci analitik düzlemi oluşturan etkileşim fırsatları ve bağları ise genel manada çatışmanın yaşandığı komşu ülke ile olan etkileşime sebebiyet veren ve bu etkileşim sürecini kolaylaştıran kanallar ve ağlar üzerinde yoğunlaşmakta ve bu kanal ve ağların istemsiz yayılma sürecine nasıl etki ettiğini ortaya koymaktadır. Yedi farklı alt faktörden oluşan etkileşim fırsatları ve bağları düzlemi daha çok iki ülke arasındaki etnik ve nüfus kaynaklı bağlantıların rolünü incelemekte ve bu etkenler üzerinden oluşabilecek istemsiz yayılma etkisine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda etkileşim fırsatları ve bağları düzlemini oluşturan alt faktörler olarak karşımıza şu maddeler çıkmaktadır: en yakın çatışma bölgesine olan uzaklık, çatışmanın yaşandığı komşu ülke ile olan sınırın uzunluğu, çatışmanın yaşandığı komşu ülkedeki nüfus ile olan etnik bağlar, çatışmanın yaşandığı ülkeden gelen göçmen nüfusu,

komşu ülkedeki çatışmanın şiddeti, komşu ülkedeki çatışmanın doğası ve çatışmayı yaşayan ülkenin büyüklüğü (Buhaug and Gleditsch 2008, 216).

Çatışmanın niteliği

Bir diğer istemsiz yayılma düzlemi olan çatışmanın niteliği düzlemi çatışmaların muhtevalarının ve karakterlerinin yayılma süreçlerindeki etkisini anlamak üzere kullanılmaktadır. Buhaug ve Gleditsch bu noktada farklı çatışma türlerinin yayılma etkileri bağlamında farklı sonuçlar verdiklerini belirtmektedir. Bu açıdan çatışma niteliklerini anlamada grupların nihai hedeflerini göz önünde bulundurmaya çalışan bu düzlem çatışmaların niteliğini ayırtılabilmek için çatışmaları toprak kontrolü ve hükümet kontrolü hedefleyen çatışmalar olarak ikiye ayırmaktadır. Bu ayırım üzerinden hareket eden bu düzlem özellikle ayrılıkçı niteliğe sahip olan çatışmaların diğer bölgelere yayılma ihtimallerinin daha fazla olduğuna vurgu yapmaktadır.

2. Suriye İç Savaşı'nın IŞİD Örneğinde Türkiye'ye Yayılmasında İstemsiz Faktörler

Genel çerçevesi kısaca özetlenen ve çatışmaların istemsiz bir şekilde yayılmasını sosyo-politik ve coğrafi nedenler üzerinden inceleyen bu üçlü analitik düzlemi Türkiye bağlamında ele aldığımızda karşımıza en canlı ve güncel örnek olarak Suriye iç savaşı çıkmaktadır. Gerçekten de Suriye iç savaşının çeşitli aktörlerinin faaliyetleri ya da bu aktörlerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni konjonktür Türkiye sınırları içerisinde bir takım yayılma etkileri yaratmış ve böylece çatışmaların yayılmasında bu düzlemlerin nasıl operasyonel hale geldiklerini ampirik olarak kanıtlamıştır. Türkiye'nin Suriyeli muhalifleri açıkça desteklemesi ve uzun bir süre açık sınır politikası izlemesi gibi temel siyasi aktörlerin kasıtlı tercihlerinin bir sonucu olan yayılma etkilerinin yanında yukarıda özetlenen analitik çerçeve Suriye iç savaşı ve Türkiye bağlamında özellikle PYD/YPG ve IŞİD bağlamında işler hale gelmiştir (Parlar Dal 2016). Burada bu analitik çerçeve özel olarak IŞİD örneğine uygulanacak ve IŞİD üzerinden Suriye iç savaşının yayılma etkilerinin Türkiye'de hissedilmesinde bu üçlü analitik düzlemin nasıl kolaylaştırıcı bir etki yarattığı incelenecektir.

Kötü Çevre(ler)

Yukarıda da değinildiği gibi coğrafi çevrenin siyasi şartlarının yeterli istikrar seviyesine ulaşmamış olması ve aynı komşu coğrafyalarda tarihsel olarak süregelen çatışma ve istikrarsızlık kültürünün var olması çatışmanın yayılmasına neden olabilecek etkenler arasında gösterilmektedir. Yine farklı çalışmalarda coğrafi çevredeki istikrarsız durumun ve çatışma kültürünün varlığının göçmen akışları, sınır ötesi askeri operasyonlar, ideolojik yayılma gibi bir çok vasıta ile yayılmaya müsait bir çevre yarattığı ortaya konulmuştur (Aydınli 2008; Gleditsch 2007; Daves ve Moore 1997; Harbom ve Wallensteen 2005). Bu çalışmanın konusu olan geniş Arap coğrafyası genel olarak değerlendirildiğinde bu çevre ülke etkisi açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Tunus'tan başlayıp Mısır, Yemen, Libya ve nihayet en şiddetli şekilde yaşandığı Suriye'ye sıçrayan çatışmalar bu yayılma etkisinde çevre faktörünün rolünü ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde bu çevre etkisi değerlendirildiğinde Arap Baharı olgusunun ilk iki yılında genel manada Türkiye üzerinde her ne kadar ekonomik ve diplomatik anlamda etkiler yaratsa da güvenlik anlamında çok büyük bir yayılma etkisi yaratmadığı görülmektedir. Suriye özelinde ise bu etken Türkiye açısından varlığını büyük ölçüde hissettirmiştir. 2014 yılında yükselmeye başlayan IŞİD tehdidi kötü çevre faktörü ile birleşince Türkiye açısından krizin yönetimi çok daha zor bir hal almıştır. İlk örneği Niğde'deki saldırı ile ortaya çıkan IŞİD

üzerinden çatışmanın yayılması, kötü çevre faktörünün etkisi ile çok daha hissedilir hale gelmiş, öyle ki Türkiye içerisindeki çeşitli radikal örgütler de yukarıda bahsedilen ideolojik yayılma etkisi ile bu örgüt ile ideolojik yakınlaşmaya kadar varmışlardır. Bu çerçevede özellikle Türkiye içerisinde IŞİD için eleman toplayan yapılar ortaya çıkmış ve bunlar kendi aralarında ağlar oluşturmuşlardır ki bu Türkiye iç güvenliği açısından büyük bir tehdit algısı ortaya çıkartmıştır. Burada vurgulanması gereken nokta ise yapılan çalışmalar ile bu ağlara üye olanların ve bu ağlar üzerinden eylem yapan kişilerin hemen hemen hepsinin coğrafyadaki çeşitli yabancı unsurlar ile ilişki içerisinde olduğudur (Stein, 2016). Dolayısıyla coğrafyadaki kötü çevre olgusu, farklı ülkelerdeki ağların birbirine ideolojik olarak yakınlaşabilmesine olanak vermiştir. Bu durum IŞİD üzerinden Suriye savaşının Türkiye'ye kötü çevre düzlemi üzerinden nasıl etki ettiğini de açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki bu kötü çevre olgusu Türkiye ve Suriye sınırları dışarısında bile Türkiye'ye etki etmiş ve bunun en önemli örneği Türkiye'nin Musul başkonsolosluğunun saldırıya uğraması ile gözler önüne serilmiştir (Ülgen 2014).

Etkileşim Fırsatları ve Bağları

Bu düzlemi oluşturan yedi faktörün (en yakın çatışma bölgesine olan uzaklık, çatışmanın yaşandığı komşu ülke ile olan sınırın uzunluğu, çatışmanın yaşandığı komşu ülkedeki nüfus ile olan etnik bağlar, çatışmanın yaşandığı ülkeden gelen göçmen nüfusu, komşu ülkedeki çatışmanın şiddeti, komşu ülkedeki çatışmanın doğası ve çatışmayı yaşayan ülkenin büyüklüğü) hemen hepsinin farklı derecelerde de olsa Suriye iç savaşının IŞİD üzerinden Türkiye'ye yayılma etkileri oluşturmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Birinci alt faktör olan ortak bir sınırın var olması ve bu sınırın uzunluğu faktörünün bu anlamda ciddi bir rol oynadığı ortadadır. Zira Türkiye en uzun kara sınırını Suriye ile paylaşmakta (937 km) ve dolayısıyla böylesine uzun bir ortak sınırın tam anlamıyla kontrol edilememesi sebebiyle yayılmanın ciddi etkisi altında kalmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin uzun süre devam ettirdiği açık sınır politikasına da değinmek gerekmektedir zira bu politika her ne kadar insani anlamda göçmenlerin geçişine yardımcı olmuş olsa da aynı zamanda çatışma yayılması açısından da bir takım sonuçlar doğurmuştur. Başta insani sebepler ile açık tutulan ancak sonrasında kontrolü çok güç hale gelen bu sınır faktörü IŞİD bağlamında “yabancı savaşçı” faktörünün de oluşmasına katkı vermiş (Kardaş ve Özdemir 2104) ve Türk sınırları bu anlamda bir geçiş noktası olarak belirlemeye başlamıştır.

Etnik bağlar alt faktörü ele alındığında bu faktörün de genel manada Suriye iç savaşının Türkiye'ye yayılmasında daha çok PYD/YPG ve PKK üzerinden etkili olduğu gözlemlenmektedir. Timur Kuran'ın da belirttiği gibi çatışan ülke ve komşu ülke arasında etnik bir ortaklığın bulunması komşu ülkedeki benzer etnik grupların bir “etnik uyanış”ına neden olabilmekte ve bu da çatışmanın yayılmasına kolaylaştırıcı bir etki yapmaktadır (Kuran 1998). IŞİD örneğinde bu durumun Türkiye'ye çatışmanın yayılması açısından diğer faktörler kadar etkili olmadığı savunulabilir zira IŞİD etnik temelli bir örgüt olmaktan ziyade etnik anlayışı reddeden ümmet ideolojisi çatısında eylemlerini yapmaktadır (Yeşiltaş ve Kardaş 2015, 77). Dolayısıyla bu alt faktörün Türkiye özelinde ve IŞİD örneğinde çok büyük bir yayılma etkisi yarattığı gözlemlenmemektedir.

Bir diğer alt faktör olan göçmen nüfusu ve göçmen akışı faktörü ise etkileşim fırsatları ve bağları yaratması açısından önemlidir. Bilindiği gibi Türkiye, Suriye'den gelen yaklaşık 3 milyon göçmeni kendi imkanları ile kendi sınırları içerisinde ağırlamaktadır. Bu kadar yüksek sayıdaki insan hareketliliğinin kontrolü tam anlamıyla mümkün olamamakta ve bu durum çatışmayı yayan aktörlerin yayılma bölgelerindeki hareket alanı açısından kolaylaştırıcı bir etken yaratmaktadır. Çeşitli çalışmalarda vurgulanan önemli noktalardan bir tanesi göçmen ağırlayan ülkelerde ortaya çıkabilecek ekonomik sıkıntılar (Murdoch ve Sandler 2002, 91-110) ve etnik dengede yaşanabilecek dönüşümler sonrası oluşabilecek çatışma yayılmaları

etkileridir. Türkiye örneğinde her ne kadar böyle bir nedenden dolayı oluşmuş çatışma yayılması etkisinden söz edemesek de yine yukarıda bahsedilen özellikle yabancı savaşçı olgusuna bu göçmen nüfusu ve göçmen akışı faktörünün kolaylaştırıcı bir zemin hazırladığını söylemek mümkündür.

Çatışmanın şiddeti, komşu ülkedeki çatışmanın doğası ve çatışmayı yaşayan ülkenin büyüklüğü gibi diğer alt faktörlerin de bu süreçte operasyonel hale geldiği gözlemlenmektedir. Özellikle çatışmanın şiddetinin 2013 Ghouta saldırısı ile farklı bir boyut kazanmış olması, çatışmanın doğasının sahadaki aktörlerin bir bütünlükten uzaklaşması ile farklı çatılar altında artış göstermesi ve Rusya ve İran gibi dış aktörlerin de bu resme eklenmesi IŞİD'in bir aktör olarak Suriye'ye yönelmesine de olanak sağlamış ve bölgesel anlamda çatışmanın yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bunun ötesinde çatışma literatüründeki hem çatışma yaşayan ülkenin büyüklüğü ve hem de çatışan grupların büyüklüğünün yayılma riskini arttırdığı argümanı değerlendirildiğinde, nispeten büyük bir coğrafyaya sahip olan Suriye'de yine nispeten diğer örgütlere göre daha büyük bir çatıya sahip olan IŞİD'in faaliyet göstermesi kontrol imkanını oldukça zayıflatmış ve çatışmanın komşu ülkelere ve özellikle Türkiye'ye sıçramasına olanak sağlamıştır.

Dolayısıyla etkileşim fırsatları ve bağları düzleminin Suriye iç savaşının yan etkilerinin Türkiye'de hissedilmesine olanak veren önemli bir alt yapı sağladığını söylemek mümkündür. Çeşitli aktörler vasıtasıyla bu etkinin hissedilmesine sebep olan bu düzlem IŞİD örneğinde de çatışmanın yayılması anlamında bir zemin hazırlamış ve özellikle oluşturduğu sınır ve göçmen alt faktörleri ile oluşturduğu coğrafi bağlar ve ideolojik yakınlaşma ile çatışmanın etkilerinin Türkiye'ye yayılmasına olanak vermiştir.

Çatışmanın Niteliği

Çatışmanın niteliği düzlemi çatışmaları ikiye ayırmakta ve sadece toprak kontrolü amaçlayan aktörler ile hükümet kontrolü talep eden aktörler arasında bir ayrıma gitmektedir. Buna göre hem toprak kontrolü sağlamaya çalışan ve hem de aynı zamanda buralarda kendi "bağımsız" idarelerini kurmaya çalışan örgütlerin faaliyetlerinin çatışmaların yayılmasına olanak sağladığı ifade edilmektedir. Suriye savaşı özelinde incelendiğinde bu düzlemin de genel manada Türkiye açısından yayılma etkilerini hissettirdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda özellikle IŞİD'in mevcut sınırları tanımama stratejisi öne çıkmaktadır (Caris ve Reynolds 2014, 9). Mevcut sınırları yok sayan ve halifelik hedefi çerçevesinde çevre bölgelere yayılma stratejisi taşıyan IŞİD yayılma yönteminin doğrudan çatışmanın niteliği düzlemi ile alakalı olduğu açık bir gerçektir ve bunun çatışmanın yayılmasında büyük bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir.

Sonuç Yerine

Bölgesel anlamda devletler arası ilişkiler ve küresel anlamda çatışmaların doğası hakkında geçtiğimiz beş sene içerisinde çok çeşitli sonuçlar ortaya çıkmasına sebep olan Suriye iç savaşı farklı boyutları ile akademik olarak çalışılmış ancak bu çalışmalar daha çok bu çatışmanın ortaya çıkışının sosyo-politik arka yapısına odaklanmıştır. Çatışma literatüründe hali hazırda var olan ve çeşitli örneklerde ampirik olarak cevaplanmaya çalışılan çatışmanın yayılması sorusu ise Suriye iç savaşı bağlamında çok az ilgi gören bir akademik alan olmuştur. Türkiye özelinde ise bu yayılmanın nedenlerini ve sonuçlarını analitik bir çerçeve sunarak açıklayan çalışma sayısı ise oldukça yetersizdir. Bu boşluktan yola çıkarak bu çalışma Suriye iç savaşının çatışma etkilerinin Türkiye'ye yayılmasını silahlı çatışma literatüründen ödünç aldığı üçlü bir analitik düzlem kullanarak açıklamaya çalışmış ve bunu yaparken de IŞİD örneğini kullanmıştır.

Yukarıda da genel hatlarıyla değinildiği gibi istemli yayılma etkilerinin ötesinde istemsiz yayılmaların da bu süreçte oldukça etkili olduğu gözlemlenmektedir. Zira bu istemsiz yayılmanın alt yapısını hazırlayan faktörlerin Türkiye-Suriye bağlamında operasyonel hale gelmeye oldukça hazır olduğu ortadadır. Zira IŞİD üzerinden çatışmanın yayılması da kısmen bu hazır zemin harekete geçirilerek gerçekleşmiş ve bu da IŞİD'in zaten ideolojik olarak savunduğu sınır ötesi yayılma iddiasının kısmen pratiğe dökülmesine olanak vermiştir. Öyle ki bu süreçte çatışmaların yayılmasını sağlayan bu üç istemsiz faktörün hemen hemen her birinin farklı derecelerde olsa da bu sürece katkı sağladığı savunulabilir.

Bu çerçevede varılabilecek en genel sonuçlardan bir tanesi IŞİD bağlamında istemsiz yayılma faktörlerinden daha çok fiziki ve zihni “hareketlilik” odaklı olan kıstasların bu süreçte aktif rol oynadığıdır. Yani insan ve ideoloji hareketliliğinin ve etkileşiminin hızlanmasını ve kolaylaşmasını sağlayan istemsiz faktörler IŞİD üzerinden çatışmanın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi buradaki en önemli örneklerden bir tanesi açık ve kontrol edilemeyen sınırlar vasıtasıyla oluşan transit geçiş yolu ve bunun üzerinden ortaya çıkan yabancı savaşçılar olgusudur. Bir diğer önemli nokta ise farklı küçük ideolojik kamplaşmaların nispeten daha basit bir ideolojik üst yapı sunan IŞİD örneğinde yakınlaşması ve bunun üzerinden oluşan ulus aşırı ağlardır. Bu noktada da istemsiz faktörlerden çatışmanın niteliği faktörünün önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Suriye iç savaşı istemli ve istemsiz bir takım faktörler ile çevre ülkelere yayılmış ve Türkiye de bu noktada bu yayılma etkilerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu çalışma bu yayılmanın istemsiz boyutlarını IŞİD örneği üzerinden ele alarak analitik bir açıklama ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmanın vardığı en önemli sonuçlardan bir tanesi bu yayılma faktörlerinin tüm alt düzlemlerinin detaylı bir şekilde ve farklı örgütler üzerinde çalışılmasının gerekliliğidir. Zira böyle çalışmalar ile ortaya konulacak ampirik veriler üzerinden ileriye dönük öngörüler ortaya konulabilecek ve farklı yayılmaların ortaya çıkması ve hızlanmasının önlenmesi için gerekli bilimsel alt yapı hazırlanmış olacaktır. Bu çalışmanın ortaya çıkardığı bir diğer gereksinim de sadece yayılmaya neden olan faktörlerin değil aynı zamanda yayılma sonrası ortaya çıkan etkilerin de yine kategorik ve analitik bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliğidir. Ancak bu iki çerçeve bir arada sunulabildiğinde çatışmalar ve onların yayılma öncesi ve sonrası süreçleri kapsamlı bir şekilde anlamlandırılacaktır.

Kaynakça

- Aydinli, Ersel (2008) “Before Jihadists There Were Anarchists: A Failed Case of Transnational Violence”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 31:10, 903-923
- Buhaug Halvard, Kristian Skrede Gleditsch, (2008) “Contagion or Confusion? Why Conflicts Cluster in Space?”, *International Studies Quarterly*, 52, 215-233
- Caris, Charles C. ve Samuel Reynolds (2014) “ISIS Governance in Syria”, *Institute for the Study of War*, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISIS_Governance.pdf
- Daves, David R. ve Will H. Moore (1997) “Ethnicity Matters: Transnational Ethnic Alliances and Foreign Policy Behavior”, *International Studies Quarterly*, 41, 171-184
- Gleditsch, Kristian Skrede (2007) “Transnational Dimensions of Civil War”, *Journal of Peace Research*, 44:3, 293-309
- Harbom, Lotta ve Peter Wallensteen (2005) “Armed Conflict and Its International Dimensions”, *Journal of Peace Research*, 42:5, 623-635
- Kardaş, Tuncay ve Ömer Behram Özdemir (2014) “The Making of European Foreign Fighters: Identity, Social Media and Virtual Radicalization”, SETA Analysis, http://file.setav.org/Files/Pdf/20141008132806_the-making-of-european-foreign-fighters-pdf.pdf

Kuran, Timur. (1998) 'Ethnic Dissimilation an Its International Diffusion.' in David A. Lake, and Donald Rothchild (eds) *International Spread of Ethnic Conflict* (Princeton, NJ: Princeton University Press)

Murdoch, James C. ve Todd Sandler (2002) "Economic Growth, Civil Wars, and Spatial Spillovers", *Journal of Conflict Resolution*, 46, 91-110

Parlar Dal, Emel (2016) "The Impact of the Transnationalization of the Syrian civil war on Turkey: conflict spillover cases of ISIS and PYD-YPG/PKK", *Cambridge Review of International Affairs*, (forthcoming)

Sambanis, Nicholas (2002) 'A review of recent advances and future directions in the quantitative literature on civil war', *Defence and Peace Economics*, 13:3, 215-243

Stein, Aaron (2016) "Islamic State in Turkey: A Deep Dive into A Dark", *War on the Rocks*, <http://warontherocks.com/2016/04/the-islamic-state-in-turkey-a-deep-dive-into-a-dark-place/>

Ülgen, Sinan (2014) 'The Impact of ISIS on Turkey and Beyond' (2014), 23 June, Carnegie Europe

Yeşiltaş, Murat ve Tuncay Kardaş (2015) "The New Middle East, ISIL and the 6th Revolt Against the West", *Insight Turkey*, 17:3, 65-83

Young William, David Stebbins, Bryan A. Frederick, Omar Al-Shahery (2014) "Spillover from the Conflict in Syria: An Assessment of the Factors that Aid and Impede the Spread of Violence", RAND Corporation: Santa Monica, CA, 7-14

İNSANİ MÜDAHALEDEN KORUMA SORUMLULUĞUNA SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEVLET EGEMENLİĞİNE YETKİSİZ MÜDAHALELERİN AHLAKİ, HUKUKİ VE SİYASAL BOYUTLARI

Yrd. Doç. Dr. Bülent ŞENER*

Özet

Soğuk Savaş sonrası dönemde insan hakları sorununun uluslararası ilişkilerin gündeminde daha fazla yer bulmasıyla birlikte, bir ülkede görece olarak yoğun/ciddi insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla başka devlet ya da devletler tarafından kuvvete başvurulması örnekleri sıkça yaşanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası dönemde Uluslararası İlişkiler ve Uluslararası Hukuk terminolojisinde devletlerin iç işlerine müdahale ve kuvvet kullanma yasaklarının bir istisnası olarak gündeme gelen “insani müdahale” olgusu ve doktrini, 2000’li yıllardan itibaren “koruma sorumluluğu” (R2P) olgusu ve doktrinine evrilerek Birleşmiş Milletler (BM) reform sürecine dahil edilmiştir. Siyasi ve askeri bir eylemin ahlaki açıdan “haklı savaş doktrini” temelinde gerekçelendirilmesiyle ortaya çıkan “insani müdahale” olgusu, “koruma sorumluluğu”na evrilmiş olsa da, gerçekte her iki olgu da hukuki, siyasi ve askeri boyutları itibarıyla oldukça tartışmalıdır. Uygulamada BM’yi geri plana iten ve güçlü devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda, herhangi bir sınırlama ya da kural gözetmeksizin başka devletlerin egemenliği ve bağımsızlığı üzerinde tek taraflı tasarrufta bulunarak neo-kolonyalist eğilimlere kapı aralayan “insani müdahale” olgusu, uzun dönemde devletin “iç işlerine müdahale” yasağının ortadan kalkmasına yol açabileceği için tehlikelidir. Keza, kuvvet kullanımının (meşru müdafaa ve BM Güvenlik Konseyi kararı dışında) yasaklandığı bir uluslararası sistemde, kuvvet kullanmaya insancıl amaçlar adı altında olsa dahi kapı açılması halinde, özellikle güçlü devletlerin bu fırsatı kullanarak kendi çıkarlarının ve hegemonyalarının tesisi yolunda eylemlerine meşruluk kazandırmaya çalışacağı aşikârdır. Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası devlet egemenliğine yetkisiz bir müdahale biçimi olarak ortaya çıkan “insani müdahale” olgusu ve doktrini ahlaki, siyasi ve hukuki boyutlarıyla tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsani Müdahale, Koruma Sorumluluğu, Kuvvet Kullanma Yasağı, İçişlerine Karışmazlık İlkesi, Neo-kolonyalizm

FROM HUMANITARIAN INTERVENTION TO THE RESPONSIBILITY TO PROTECT: THE MORAL, LEGAL AND POLITICAL ASPECTS OF UNAUTHORIZED INTERFERENCE WITH STATE SOVEREIGNTY IN THE POST-COLD WAR ERA

Abstract

As human rights concerns moved to the forefront of the international agenda in the post-Cold War era, states assumed the obligation to intervene and use force to prevent the violation of human rights in other states. This led to the phenomenon and doctrine of humanitarian intervention as an exemption to non-interference in other nations' domestic affairs and to the prohibition of the use of force in the terminology of international relations and international law in the post-Cold War era. Since the 2000s, this has evolved into the phenomenon and doctrine of responsibility to protect (R2P) and has been included in the United Nations (UN) reform process. The phenomenon of humanitarian intervention emerged as a justification of political and military acts on the basis of a moral jus ad bellum and evolved into the responsibility to protect. In fact, both humanitarian intervention and the responsibility to protect are highly questionable legally, politically and militarily. The phenomenon of humanitarian intervention pushes the UN into the background and advances the neocolonialist tendencies of powerful states to violate the sovereignty and independence of other states in pursuit of their interests without limitations or rules. In the long run, humanitarian intervention is dangerous because it destroys non-interference in domestic affairs. Likewise, if the use of power is legalized, even for humanitarian purposes, in an international system with the prohibition of the use of force (excluding the self-defense and the UN Security Council decree), it is obvious that powerful nations in particular will use this as an opportunity to pursue their own interests and to legitimize their actions. Humanitarian intervention has emerged as unauthorized interference in state sovereignty in the post-Cold War era. This study will discuss the moral, political and legal aspects of the phenomenon and doctrine of humanitarian intervention.

Keywords: Humanitarian Intervention, Responsibility to Protect, Prohibition of the Use of Force, Non-interference in Domestic Affairs, Neo-colonialism

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 61080 Trabzon. e-mail: bulentsener@yahoo.com

Giriş

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk terminolojisinde devletlerin iç işlerine müdahale ve kuvvet kullanma yasaklarının bir istisnası olarak gündeme gelen “insani müdahale” olgusu ve doktrini, 2000’li yıllardan itibaren “koruma sorumluluğu” (R2P) olgusu ve doktrinine evrilerek Birleşmiş Milletler (BM) reform sürecine dahil edilmiştir. Her iki olgu da tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, gerek uluslararası ilişkiler gerekse uluslararası hukuk açısından bu olguların meşruiyeti, siyasal, hukuki, ahlaki ve askeri zeminleri tartışmalı bir süreci işaret etmektedir. Bu çerçevede, 2000’li yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde “kuvvet kullanma yasağı” ve “içişlerine karışmamazlık” ilklerine yeni bir boyut getiren “koruma sorumluluğu” doktrini, devletin klasik egemenlik anlayışını da dönüşüme sokarak, hem devletin hem de uluslararası toplumun yetki ve sorumluluklarının insan odaklı bir tutuma doğru belirginleştirdiği bir trend yaratmış olsa da, gerçekte her iki olgu da halen tartışmalıdır ve norma dönüşmediği sürece de devlet egemenliğine yetkisiz müdahalelerin kapılarını açarak uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta yeni bir dönemin başlangıcını haber vermektedirler.

Bu çalışmada Soğuk Savaş sonrası devlet egemenliğine yetkisiz bir müdahale biçimi olarak ortaya çıkan “insani müdahale” olgusu ve doktrini ahlaki, siyasi ve hukuki boyutlarıyla tartışılacaktır.

1. Westphalian Uluslararası Sistem ve BM Andlaşması

1648 Westphalia Barış Antlaşması’yla ortaya çıkan modern “ulus-devlet”ler sistemi üç ilkeye dayanmaktadır: i) Egemenlik, ii) Bağımsızlık, iii) İç işlerine karışmama.¹ Devletlerin eşit egemenliğinin ilk kez kabul edildiği bu antlaşmayla birlikte kabul edilen bu devlet egemenliğinin değeri, hem içte hem de dışta düzeni sağlama kapasitesinden ileri gelmektedir. Böylece, modern “ulus-devlet”in oluşumu açısından otorite ile toprak arasında bağ kurulması, kendi coğrafyası içerisinde devletin geniş bir özerkliğe sahip olduğunun kabul edilmesidir ki, bu, devletin toplumdan kesin bir şekilde ayrıldığı ve kendinden menkul şekilde toplumu oluşturan bireylerin yaşamları ve bedenleri üzerinde son sözü söyleyebilme yetkisiyle donatıldığı anlamına gelmektedir.²

Egemenlik prensibi devletlerin egemenlik alanlarını başka devletlerin etkisine karşı kapatmayı mümkün kıldığı gibi, devletlerin kendi egemenlik alanlarını diğer devletlere açma hakkını da içermektedir. Her devlet DH bağlantıları kurup kurmamakta ve bağlantıları nasıl kuracağı konusunda kendisi karar verme yetkisine sahiptir. Egemenliğin doğal sonucu olarak, uzlaşma söz konusu olduğu nispette çok taraflı anlaşmaların çekincelerle modifiye edilmesi mümkündür. Uluslararası teamül hukukunun kendisi için veya kendisine karşı oluşmasını bir devletin yine aynı anlayışla engellemesi mümkündür. Fiili zorunluluk dışında Westphalian uluslararası sisteminde devletler prensip olarak son söz hakkına sahiptir.³

BM Andlaşması’nın 2. maddesinin 1. fıkrasına göre de örgüt tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur. Yine, 2. maddenin 4. fıkrasında da üyelerin uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı gerek BM’nin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınacakları belirtilmiştir. Yani esasen

¹ “The Peace of Westphalia”, Münster: 24 October 1648, <http://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf>, (e.t. 05.09.2016).

² H. Emrah Beriş, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-1, (2008), 59.

³ A. Füsün Arsava, “Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV/1, (2011), 102.

ilginç bir şekilde egemenlik ile iç işlerine karışmama birbirinin doğal bir sonucu olarak tanımlanmış ve ikisi arasında son derece güçlü bir ilişki kurulmuştur. Diğer bir deyişle, egemenlik hem iç işlerine karışılmama ayrıcalığı ve hem de diğer devletlerin iç işlerine karışmama yükümlülüğü ortaya çıkarmıştır. Bu da gerek uluslararası ilişkiler ve gerekse de uluslararası ilişkilerin iki önemli ilkesinin altını çizmiştir. Birincisi, bütün devletler eşit ve egemendir. İkincisi, bu eşit ve egemen devletlerin iç işlerine müdahale edilmez. Yani egemenlik ve iç işlerine müdahale etmeme uluslararası sistemin temel dinamiği olan anarşinin özünde aynı ama nereden baktığımıza bağlı olarak sahip olduğu farklı anlamları ifade etmektedir. Merkezi bir küresel otoritenin yokluğunda her devletin var olabilmesi egemenliği anlatırken, başka devletlerin var olabilmeleri ile ilgili yine egemen bir varlık olarak sahip oldukları sorumluluk da iç işlerine müdahale yasağına işaret etmektedir.⁴

Egemenlik ile iç işlerine karışmama arasında kurulan bu ideal ilişkinin aslında pratikte gerçekçi bir biçimde işleyemeyeceği ve işlemediği 1945 öncesinde de sonrasında da açık bir gerçeklikti. İç işlerine müdahale yasağına rağmen doğrudan kuvvet kullanma gibi aslında sözlük anlamı açısından bakıldığında iç işlerine müdahalenin en açık formunun serbest bırakılması ve hukuken tanınması burada önemli bir ikilemin varlığını göstermektedir. Başka bir devletin egemenliği, bizzat bu egemenliğe saygı göstermek zorunda olan başka bir devlet tarafından, tamamen tek taraflı olarak belirlenecek nedenler çerçevesinde ihlal edilebilmektedir.⁵

İç işlerine karışma yasağı istisnalarını temelde ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi meşru kuvvet kullanma ile ilgili zaman içinde ortaya çıkan kısıtlamalar, ikincisi ise kuvvet kullanma dışında, bir devletin tamamen kendi iç hukuk düzenlemeleri ve tasarrufları ile ilgili olarak diğer devletler ve uluslararası kurumlara tanınan yetkililerdir. Kuvvet kullanma yasağı ile ilgili çerçeve büyük ölçüde güvenlik ikilemi problemi ile bu probleme yönelik neredeyse sürekli var olan ortak güvenlik formülü üzerinde varılan (ya da varılamayan) mutabakatla şekillenmiştir. Devletin kendi iç düzenlemeleri ile ilgili tek taraflı (ve neredeyse tamamen dilediği gibi) hareket edebilmesine yönelik istisnalar ise yine genel bir bakış açısı ile insan toplulukları ve bu toplulukların güvenlikleri ile ilgili olmuştur.⁶

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme kadar neredeyse hiçbir ciddi sınırlamanın tanımlanmadığı tek taraflı kuvvet kullanma meselesi bu dönemde bazı sınırlamalara tabi tutulmuştur. Milletler Cemiyeti başta olmak üzere bir dizi girişim ve tedbir ile kuvvet kullanma belli durumlarda yasaklanmış ise de bu rejim uzun vadeli olmamış ve iki savaş arası dönemin koşulları söz konusu rejimin sonunu getirmiştir. İkinci Dünya Savaşının yarattığı trajedi kuvvet kullanmanın yasaklanmasını bir kez daha gündeme getirmiş ve sonuçta da BM Şartı ile meşru müdafaa halleri dışında devletlerin tek taraflı olarak güce başvurusu yasaklanmıştır. Kuvvet kullanma ile ilgili getirilen yasak doğrudan doğruya uluslararası siyasetin ana süjesi ve varlığı olan devletin devamını sağlamaya yöneliktir. Böylece egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri arasında yüzlerce yıldır var olan çelişki en azından kağıt üstünde giderilmiştir. Kuvvet kullanma yasağı ile devletin egemenliği tescillenmiş ve her devletin hayat hakkı bütün devletlerin sorumluluğu haline getirilmiştir. Diğer bir ifadeyle kuvvet kullanma yasağı ile korunan, neredeyse topluluktan (yani ulus ya da halk) bağımsız olarak siyasi bir örgüt şeklinde var olan bizatihi ulus-devletin güvenliğidir. Bu oldukça önemli bir değişim ve evrime işaret ediyor olmakla birlikte devletin egemenlik ile ilgili meşruiyetinin temelini teşkil eden halkın rızası ile en iyi ihtimalle son derece zayıf bir biçimde ilişkilidir.

⁴ Cenan Çakmak, Cansu Atılgan ve Esra Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, (İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Haziran 2015), 4.

⁵ Çakmak, Atılgan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 4-5.

⁶ Çakmak, Atılgan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 5.

Devletin varlığını da meşruiyetini de anlamlı kılan insan topluluklarının güvenliği konusunda uluslararası hukukun bazı düzenleme ve sınırlamalar getirmesi ve tanımlaması ise çok geç bir döneme rastlamaktadır. Bu gecikmenin en temel nedeni ise devletin egemenliğinin aynı zamanda insan topluluklarının güvenliği anlamına geleceği düşüncesidir. Diğer bir ifadeyle devletin güvenliğinin korunması halinde halkın da güvenliğinin tesis edileceği düşüncesi uzun yıllar insan güvenliği gibi ayrı bir kategorinin gündeme bile gelmemesinin temel nedeni olmuştur.⁷ Diğer bir deyişle insan toplulukları, uluslararası hukuk açısından bakıldığında uzunca bir süre neredeyse tamamen devletin insafına terk edilmiştir, bu bugünde özellikle 2. ve 3. dünya ülkeleri için kısmen ya da tamamen böyledir.

2. İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Doktrinlerinin Genel Özellikleri

İnsani müdahale, bir devletin işlerine karışılması anlamına gelecek şekilde devlet egemenliğinin zor kullanılarak ihlal edilmesi halidir. R.J. Vincent'ın tanımıyla insani müdahale, bir devlet, devlet içinde bir grup, bir grup devlet ya da bir uluslararası örgüt tarafından bir başka devletin işlerine yapılan ve genellikle güç kullanımı da içeren bir olgudur. Bir başlangıç noktası ve bir sonu olan insani müdahale, müdahale edilen devletin siyasi otoritesini hedef alır. Yasallığı ya da yasa-dışı olması tartışmaları bir yana bırakıldığında dahi, insani müdahalenin en temel özelliği, uluslararası ilişkilerdeki geleneksel davranış kalıplarının dışına çıkan bir olgu olmasıdır. İnsani müdahale anlayışının kuramsal altyapısına bakıldığında ise insani müdahale yanlıları ve karşıtlarının bu konuyu iki temel boyutta ele aldıklarını, yani insani müdahalenin hukuki ve etik gerekçelerini tartıştıkları görülmektedir.⁸

İnsani müdahale de özellikle 1990'lı yıllarda kuvvet kullanma yasağının bir istisnası olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde de insani trajedinin yaşandığı bahane ve gerekçesi ile kuvvet kullanma yoluna başvurulmuş ise de bunu daha çok her devletin kuvvete başvurabilme yetkisine sahip olması bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Yani söz konusu örneklerde herhangi bir devletin kuvvete başvurabilmesinin önünde zaten hukuki anlamda bir engel bulunmamaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de temel kural olarak devletlerin tek taraflı kuvvet kullanması yasaklanmıştır. Buna karşılık insani gerekçeler ile müdahale işte bu yasağın bir istisnası olarak uluslararası toplumda meşruiyet kazanmış ve uygulama imkanı bulmuştur.⁹

İnsan haklarının korunmasına matuf uluslararası insan hakları anlaşmalarında öngörülen uluslararası mekanizmaların yetersiz olması ya da siyasi nedenlerle bu mekanizmaların işletilememesi insani müdahaleyi gündeme getirmiştir.¹⁰ İnsani müdahale yanlıları, insani müdahalenin yasallığını savunurken BM Andlaşması'ndaki insan haklarıyla ilgili hükümleri ve uluslararası teamül (yapılageliş) hukukunu ileri sürmektedirler. Andlaşmanın 1., 55. ve 56. maddelerinde sözü edilen insan haklarının korunması ve bunun BM'nin temel amaçları arasında sayılması, insan haklarını korumak amacıyla bir diğer devlete yapılacak olan müdahalenin yasallığının çerçevesini çizmektedir. Buna göre, insani müdahale, Andlaşmanın 2. maddesindeki güç kullanmama ilkesinin bir istisnası olarak yasallık kazanmaktadır. Ayrıca bazı insani müdahale yanlıları, 19. yüzyıl boyunca devletlerin kullandıkları müdahale pratiğinin uluslararası teamüle dönüştüğünü ve bunun sonucunda ise, uluslararası teamül (yapılageliş)

⁷ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 6.

⁸ Zerrin Ayşe Öztürk, "İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?", *21. Yüzyıl Dergisi*, 30, (Haziran 2011), 30.

⁹ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 19.

¹⁰ A. Füsün Arsava, "Kuvvet Kullanma Yasağı-Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale", *21. Yüzyıl Dergisi*, 34, (Ekim 2011), 1.

hukukunun günümüzde devletlere tek taraflı olarak müdahale yapabilme hakkını verdiğini ileri sürmektedirler. Hukuki çerçevenin yanı sıra, insani müdahalenin etik bir gereklilik olduğunu düşünen müdahale taraftarları, dayanışmacı anlayış üzerinden şekillendirdikleri argümanlarında sivillerin soykırım, etnik temizlik ya da kitlesel ölümler gibi bir devletin vatandaşlarının güvenliğini sağlayamaması ya da bilerek ve isteyerek ihlal etmesi durumunun uluslararası topluma etik bir sorumluluk yüklediğini savunmaktadırlar. Bu durumlarda insani müdahale, bir insanlık görevi olarak düşünülmektedir.¹¹

İnsani müdahaleyi savunanlar BM Andlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasını devletlerin özgürlüğünün sınırı olarak kabul ederek madde hükmünü dar yorumlamaktadırlar. Bu çerçevede ileri sürülen ana gerekçe bu tür bir müdahalenin ilgili devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına yönelik olmaması, insan haklarına saygının BM'nin ana amaçları içinde yer alması, bu nedenle insani müdahalenin BM Andlaşması'nın amaçlarına uygun olduğu ve BM Andlaşması'nın insan haklarına saygı ve uluslararası barışın ve uluslararası güvenliğin korunması prensiplerini aynı hiyerarşide mütalâa etmesidir. Uluslararası barışın temininin BM'nin diğer amaçları, örneğin adalet yahut insan haklarına saygı karşısında bir önceliği yoktur. Diğer bir kısım hukukçular da insani müdahaleyi BM'nin etkinlik eksikliği gerekçesi ile savunmakta ve insan haklarının ağır ihlali durumunda BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilerini kullanmaması veya yetersiz şekilde kullanmasının devletlerin uluslararası teamül hukuku ışığında sahip oldukları insani müdahale haklarını yeniden canlanmasına yol açtığını kabul etmektedirler.¹²

BM Andlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında öngörülen kuvvet kullanma yasağını geniş yorumlayan hukukçular ise bu görüşleri reddetmektedirler. Onlara göre BM Andlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında yer alan toprak bütünlüğü kavramı ülkenin dokunulmazlığını da kapsamaktadır. Bu çerçevede, BM'nin ortaya çıkış tarihinde kuvvet kullanma yasağına bir sınırlama getirmek gibi bir anlayış dile getirilmediğinden hareketle, uluslararası barış ve güvenliğin korunması BM'nin ana amacı olarak BM'nin diğer amaçlarının üstünde yer aldığı kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, BM Andlaşması'nın gerek ruhu, gerekse lafzı hangi nedenle olursa olsun yasal savunma dışında devletlerin kuvvet kullanmasına izin vermemektedir. BM'nin etkinlik eksikliği insani müdahale için gerekçe oluşturmamaktadır.¹³

Görüldüğü gibi, BM Andlaşması'nın 1. ve 2. maddelerinde yer alan amaç ve prensiplerden hangisinin bir uyumsuzluk durumunda önceliğe sahip olduğu konusunda bir hüküm içermediği gibi bu çerçevede doğan uyumsuzlukları çözme prosedürü konusunda da bir düzenleme içermemektedir. Diğer bir deyişle, barış, adalet, egemenlik ve insan haklarının eşit değerlere sahip amaçlar olup olmadığı yahut bu amaçlardan hangisinin diğerine üstün olduğu konusunda pozitif uluslararası hukuk bir ipucu içermemektedir. Değer yargıları kaçınılmaz bir şekilde sübjektif niteliktedir ve rasyonel olarak gerekçelendirilmeleri zordur. Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından uluslararası barışa diğer amaçlara nazaran öncelik verme tercihi genel şekilde onaylanmamakta ve bu nedenle de her durumda uygulanmamaktadır. İnsani müdahaleyi savunan bazı hukukçular değer yargılarına istinat etmektedir. İnsani müdahalenin ancak bu şekilde gerekçelendirilmesi ikna edici görülmemektedir. Özellikle benzer durumlarda farklı reaksiyonlar gösterilmesi, diğer bir ifade ile benzer insan hakları ihlallerinin kimisinin insani müdahale konusu olurken, diğerinin olmaması açıklanamamaktadır.¹⁴

Diğer taraftan, insan hakları doktrininin, insani müdahalenin ahlaki çerçevesini oluşturduğu yaygın şekilde kabul edilse de insan haklarının kendilerinin de insani müdahalenin

¹¹ Öztürk, "İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?", 30.

¹² Arsava, "Kuvvet Kullanma Yasağı–Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale", 2-3.

¹³ Arsava, "Kuvvet Kullanma Yasağı–Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale", 3.

¹⁴ Arsava, "Kuvvet Kullanma Yasağı–Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale", 3.

haklılaştırılması bakımından yeterince yol gösterici olmadığı söylenebilir. Bunun temel nedeni insan haklarının çok ve çeşitli olmasıdır, örneğin “BM Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi” (1948) 29 madde içermektedir; bunun anlamı, “insan haklarının ihlal edilmesinin” çok farklı şaşırtıcı durumlarda müdahaleyi meşrulaştırmasıdır. Bu konuda daha iyi rehberlik yapabilecek bir başka düşünce, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda, Nürnberg Mahkemeleri’nde ortaya çıkmış olan “insanlığa karşı işlenmiş suçlar” kavramı ve olgusudur. İnsani müdahalenin haklılaştırılmasında en yaygın şekilde kullanılan bu gerekçe, insanlığa karşı işlenebilecek en kötü suç, “suçların suçu olarak” görülen “soykırım”ı durdurma ya da önleme amacıdır. Ancak soykırımın insani müdahale bakımından nasıl tutarlı ve güvenilir bir “haklı dava” eşiği oluşturacağını tespit etmek de pek kolay değildir. Bunun nedeni, soykırımın planlanmış bir katliam ve tahribat programı olmasa bile genellikle kasti bir hareket olarak görülmesidir. Halbuki birçok büyük çaplı öldürme olayı, taraflardan herhangi birinin soykırım niyeti olmaksızın rastgele şiddet eylemleri ya da siyasi düzenin tamamen çökmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.¹⁵

İnsani müdahalenin hem kavram ve hem de uygulama olarak zayıf olan meşruiyetinin tartışmalı olması zaman içinde bazı önemli uluslararası hukuk normlarının aşınmasına da neden olmuş ve ciddi sorunlar üretmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta, devlet egemenliğine karşı yapılan bu türden dış müdahalelerin gerekçesinde uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumlulukların ihlalinin değil dış müdahaleye karar veren devlet(ler)in kendi siyasi argümanlarının belirleyici olmasıdır. İşte bu noktada, 2000’li yıllardan itibaren, koruma sorumluluğu olgusu hem kavramsal çerçeve ve hem de uygulama anlamında insani müdahalenin yerini alacağı bir süreç başlamış ve özellikle Ruanda ve Kosova’da yaşanan iç savaşlarda işlenen suçlar, BM Güvenlik Konseyinin gerekli önlemleri alamaması koruma sorumluluğunun ortaya atılmasını tetikleyen etkenler olmuşlardır. Bu çerçevede dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan 20 Eylül 1999’da BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada devletlerin geleneksel egemenlik anlayışlarını gözde geçirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu durum devletlerde yeni müdahalelere yol açılabileceği çekincesini gündeme getirmiştir. Ayrıca bu konuda Güvenlik Konseyi’ne geniş yetki verilmesi kendi egemenlik alanlarını daralttığı görüşünü de gündeme taşımıştır. Özellikle sömürgeci kurtularak yeni bağımsızlıklarını kazanan devletlerin sorumluluk kapsamında tekrar kendilerine yönelik müdahalede bulunulabileceği çekincesi tartışmalara neden olmuştur. İşte böyle bir ortamda Kofi Annan 1999 da olduğu gibi 2000 yılında da insani müdahalenin egemenlik için kabul edilemez düşüncesinin yanlış olduğunu, bu düşünceye göre ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı Ruanda ve Sırbistan’a yardımda bulunulmaması gerektiğini dile getirerek koruma sorumluluğu önerisini ortaya atmıştır.¹⁶

Koruma sorumluluğu, Alman idealist filozof Immanuel Kant’ın dünya vatandaşlığı fikrinden esinlenilerek, dünyanın bütün halklarının evrensel toplumun bir parçası olduğu ve uluslararası hakların insanlığın evrensel haklarına dönüştüğünün kabulüyle 2001 yılında Kanada hükümetinin öncülük ettiği “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu” (ICISS) tarafından hazırlanan bir raporla gündeme gelmiştir. ICISS, koruma sorumluluğu kavramı ile devletlerin ülkeleri üzerindeki mutlak egemenliklerini, hükümetlerin tamamen özerkliklerini reddetmiş, aksine egemen olmanın haklar yanında sorumluluk da yüklediğine dikkat çekerek, bir devletin kendi halkını koruma konusunda başarısız olmasının tespiti durumunda, içişlerine müdahale edilmemesi noktasında egemen hakka sahip olamayacağına ileri sürmüştür. Bu gerçeklikten hareketle, raporda eğer devlet kendi ülke sınırları içinde yaşayan insanları mezalimden koruyamıyor ya da korumada isteksiz davranıyorsa devlet egemenliğinin yerini uluslararası koruma sorumluluğunun alacağını belirtilmiştir. Bu

¹⁵ Selim Kurt, “İnsani Müdahale ve Suriye Örneği”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/10, (İlkbahar 2014), 45-46.

¹⁶ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 25-27.

çerçevede, ICISS, BM Genel Kurulu'na koruma sorumluluğu doktrininin temel ilkelerinin benimsenmesi ve somutlaştırılmasını ve Güvenlik Konseyi'ne daimi üyelerinin bu konuda vetoya başvurmaması için uzlaşma yolları aramalarını önermiştir.¹⁷ Bu raporla birlikte ortaya konan koruma sorumluluğu olgusu ve kavramı, BM Genel Sekreteri aracılığı ile reform önerileri hazırlamakla görevli “Yüksek Hiyerarşili Grup” tarafından BM reform sürecine dahil edilmiş ve 2005 yılında BM'nin Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde de (138 ve 139. paragraflar) oybirliği ile kabul edilmiştir. Bununla birlikte bildirmede ICISS raporunda yer alan bütün kriterlerin aynen kabul edilmediği noktasında bir şerh de yer almıştır.¹⁸ 2006 yılının Nisan ayında da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1674 sayılı kararı ile anılan paragraflar onaylanmıştır.¹⁹ BM Genel Kurulu ise, 2009 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon tarafından yayınlanan “Koruma Sorumluluğu Uygulama Raporu”nu değerlendirmek üzere toplanmış, neticede 67 devletin desteği ile 63/308 sayılı BM Genel Kurul kararı alınmıştır.²⁰

Söz konusu raporla birlikte koruma sorumluluğuna ilişkin kriterler daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu çerçevede BM'nin gündemine giren koruma sorumluluğu ile ilgili olarak üç sütun belirlenmiştir. Birinci sütunda, devletin öncelikli sorumluluğunun vatandaşlarını etnik temizlik, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarından korumak olduğuna dikkat çekilmiştir. İkinci sütunda, koruma sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olan devletlere karşı uluslararası toplumun sorumluluğunun devreye gireceğine vurgu yapılmıştır. Üçüncü sütunda ise, vatandaşlarını anılan dört suçtan korumayan ya da koruyamayan devletlere yönelik BM Andlaşması'nda yer alan düzenlemelere uygun olarak uluslararası toplumun zamanında ve etkili bir müdahalede bulunabileceğine dikkat çekilmiştir. Burada dikkat çeken en önemli husus, etnik temizlik ve soykırımın sürekli hale gelmesi durumunda, silahlı bir müdahalenin yapılabileceğinin kabul edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, bütün bu çerçeve dahilinde, koruma sorumluluğu olgusunun hayata geçmesinde uluslararası toplumun sorumluluğunun tamamlayıcı nitelikte olduğu ve bunun da aşamalı bir sorumluluk olduğu görülmektedir. Bu aşamalardan ilki “önleme”, ikincisi “tepki/reaksiyon”, üçüncüsü ise “yeniden inşa”dır. “Reaksiyon sorumluluğu”, harekete geçme anlamında kullanılmakta olup uluslararası yargılama ve askeri müdahaleyi içermektedir. ICISS raporunda, reaksiyon sorumluluğu kapsamında (yani üçüncü aşamada) zorunlu müdahale için ise gerekli olan altı kriter belirlenmiştir:

1) Haklı neden: devletin kendi vatandaşlarını ağır insan hakları ihlallerinden korumaması ya da koruyamaması.²¹

2) Doğru amaç: ağır insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve hakları ihlal edilen kişilerin ıstıraplarının sona erdirilmesi.²²

¹⁷ Bkz. ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Canada, December 2001, <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>, (e.t. 05.09.2016).

¹⁸ Bkz. UN General Assembly, “60/1. 2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 October 2005, <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>, (e.t. 05.09.2016).

¹⁹ Bkz. UN Security Council, “Protection of Civilians in Armed Conflict”, S/RES/1674 (2006), 28 April 2006, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1674\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1674(2006)), (e.t. 05.09.2016).

²⁰ UN General Assembly, “The Responsibility to Protect”, A/RES/63/308, 7 October 2009, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/63/308, (e.t. 05.09.2016).

²¹ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 32-34.

²² ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 36.

3) Son çare: askeri nitelikli önlemlerin son çare olarak düşünülmesi ve öncelikle tüm barışçıl yolların denenmesi.²³

4) Orantılılık: askeri yöntemlerin yoğunluk, kapsam ve süresinin amaçlara erişim gerekli olduğu ölçüde uygulanması.²⁴

5) Olumlu gelişme beklentisi: müdahalenin olumlu sonuç alma amacı ile gerçekleştirilmesi, hareketsiz kalınması halinde ortaya çıkabilecek olumsuzlukları gidermeye yönelik olması.²⁵

6) Doğru otorite: askeri müdahalenin sadece BM Güvenlik Konseyi kararı ile gerçekleştirilebilmesi.²⁶

Diğer taraftan, raporun vurgu yaptığı bir diğer önemli husus, özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin üçüncü aşamada sorumluluğu paylaşması gerektiği ve böylece alınacak kararların ve uygulamaların meşruiyetini pekiştirebileceği düşüncesidir. Güvenlik Konseyi'nin veto nedeniyle karar alamaması durumunda ise Genel Kurul'un 1950 tarihli "Barış İçin Birleşme" kararı ışığında devreye girebileceğine ve gerekirse bölgesel örgütlerin de yetkilendirilebileceği ifade edilmiştir.²⁷

Daha önce de dikkat çekildiği gibi, burada hemen belirtmek gerekir ki, ICISS'i koruma sorumluluğu olgusu konusunda harekete geçiren ve bunu BM'nin gündemine sokan temel faktör, 1998-1999 yılları arasında yaşanan Kosova Savaşı sırasında Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü'nün (NATO) yetkilendirme olmaksızın müdahalesi ve diğer taraftan Ruanda'da 1994'te gerçekleşen soykırım karşısında BM Güvenlik Konseyi'nin hareketsizliğidir.²⁸ Gerçekten de, Soğuk Savaş dönemi sonrası devletler arası çatışmaların yerini iç çatışmalara ve sivil çatışmalara bıraktığı bir realitedir ve bu çerçevede 1991-2000 yılları arasında insani amaçlarla yapılan müdahalelerin arttığı görülmüştür. Kuzey Irak (1991), Bosna Hersek (1992-1995), Somali (1992-1993), Rwanda (1994), Haiti (1994), Arnavutluk (1997), Sierra Leone (1997-2000), Kosova (1998-1999) ve Doğu Timur (1999) örnekleri, BM'nin insani müdahaleye ne kadar dahil olduğunu gösterirken, aynı zamanda insani müdahalenin yasal ve ayrı bir kategori haline geldiğini de göstermesi açısından öğretici olmuştur. Söz konusu bütün olaylarda uluslararası toplumu rahatsız edecek derece de insan hakları ihlalleri ve göçmen akışı olmasına rağmen, BM sözü edilen olayların hepsinde etkin olamamıştır. Örneğin Bosna-Hersek, Ruanda ve Somali olaylarında Güvenlik Konseyi BM Andlaşması'nın VII. bölüm ışığında kuvvet kullanma yetkisi verirken, Kosova olayında Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirmesi olmaksızın NATO'nun müdahalesi söz konusudur. Zira, o dönemde Güvenlik Konseyi içerisindeki görüş ayrılıkları Kosova olayında önlem alınmasını engellemiştir. Her ne kadar NATO müdahalesi

²³ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 36-37.

²⁴ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 37.

²⁵ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 37.

²⁶ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 49.

²⁷ ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, 49-56.

²⁸ Ertuğrul, "Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak", 442.

gerekli görölse de, Güvenlik Konseyi'nin izni olmadan bu müdahalenin yapılmış olması müdahalenin meşruluğunun tartışılmasına ve sorgulanmasına neden olmuştur.²⁹

Buradan hareketle, koruma sorumluluğu olgusunun ve kavramının insani müdahale ile ilgili ortaya çıkan iki büyük ve önemli probleme bir cevap niteliğinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu problemlerden birincisi, kuvvet kullanmanın gerekli olduğunun açık olduğu, ancak BM Andlaşması çerçevesinde Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin sahip olduğu veto yetkisi nedeniyle müdahalenin mümkün olmadığı durumlarda müdahalenin uluslararası toplumun rıza ve onayı olmaksızın gerçekleştirilmesinin meşrulaştırılmasıdır. Problemlerin ikincisi ise insani güvenliğin ciddi bir risk altında olduğu durumlarda ne yapılması gerektiğinin açık bir şekilde belli olmaması, doğrudan askeri müdahalenin sanki öncelikli bir çözümmüş gibi vurgulanması ve bunun keyfi neden ve gerekçeler ile yerine getirilmesidir.³⁰

Devletlerin egemenlik zırhının son zamanlarda birçok yerinde zayıflamasına paralel olarak bu süreçte koruma sorumluluğu yaklaşımıyla yeni bir aşamanın başladığı kabul edilmektedir.³¹ Koruma sorumluluğu yaklaşımının arkasındaki egemenlik anlayışında bir yenilik bulunmamaktadır. Bununla beraber bu yaklaşım açıkça yahut zımnem egemenliği uluslararası hukuk sisteminin "apriori"si olarak kabul etmeyip, uluslararası hukuk tarafından devlete verilen bir özellik olarak görmektedir. Devlete verilen bu yetkinin dayanağı insani merkeze yerleştiren uluslararası camianın temel değerleridir. Koruma sorumluluğu yaklaşımı pozitif uluslararası hukukun farklı alanlardaki gelişmeleri, uluslararası ilişkilerin zaman içinde kimi akademik ve siyasi değerlendirilmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer bir vizyon akraba bir yaklaşım olan insan güvenliği (human security) için de geçerlidir. Koruma sorumluluğu olgusu ancak sadece perspektif değişikliği ile sınırlı kalmayıp; aynı zamanda yapılanma için de gayret içindedir. Aşamalı (katmanlı) sorumluluk ve üç aşama (yahut unsur) insani krizleri çözüme sistem oluşturmanın başlangıcı olarak mütalaa edilmektedir. Koruma sorumluluğu yaklaşımı problem alanının yapılandırılması ile bugünkü çerçevesini aşarak cevaplandırılmamış soruların cevaplandırılmasını mümkün kılacaktır. Bu işlevin yerine getirilmesi koruma sorumluluğu yaklaşımı çerçevesinde farklı yöntemlerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Ancak böyle bir durumda koruma sorumluluğu yaklaşımı gelecekte hukuki mükellefiyetlerin doğrudan dayanağı olmaktan öteye uluslararası hukuk camiasının anayasa prensibi niteliği kazanacaktır.³²

Bütün bu çerçeve dahilinde, her ne kadar Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un almış olduğu kararlar olsa da koruma sorumluluğuna ilişkin sayılan kriterlerin henüz bir uluslararası hukuk kuralı haline geldiğini söylemek mümkün değildir. Çok yeni bir kavram olması ve bazı BM belgeleri/kararları dışında uluslararası topluluğun henüz sürekli bir uygulaması olmaması bu konuda bir örf adet hukuku oluşturduğunu da söylememize engel olmaktadır.³³ Diğer bir deyişle, günümüzde hiçbir uluslararası hukuk anlaşmasında koruma sorumluluğu bir hukuk normu olarak düzenlenmediği görülmektedir. Bu tablo ışığında uygulamanın teamül hukukuna istinat ettirilmesinden başka olanak kalmamaktadır. Ancak koruma sorumluluğu yaklaşımının mucitlerinin dahi daha 2001'de bu yaklaşımın yeni olduğunu ifade etmesi nedeniyle, oluşmakta olan bir hukuk normu olarak bu uygulama da tereddüt yaratmaktadır. Bunun dışında koruma

²⁹ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 16-17.

³⁰ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 40.

³¹ Arsava, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", 105.

³² Arsava, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", 120.

³³ İlkü Halatçı Ulusoy, "Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 4/14, (2013), 275-276.

sorumluluğu –yukarıda da işaret edildiği gibi– BM’in birkaç dokümanı hariç uluslararası uygulamada somut olarak henüz tanınmamaktadır.³⁴

3. İnsani Müdahale ya da Koruma Sorumluluğu: Siyasi ve Ahlaki Bir Retorik mi Yoksa Gelişen Bir Norm mu?

1990’lı yıllarda kavramsallaştırılan ve uygulamaya sokulan insani müdahale doktrini, uluslararası ilişkilerde tek taraflı kuvvet kullanmanın meşru müdafaa dışında yasaklandığı bir uluslararası sistemde, BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan kuvvet kullanmanın meşru bir gerekçesini oluşturan şartları ve durumları içermektedir. Yani insani müdahale, bu açıdan bakıldığında kuvvet kullanmanın önemli, yeni ve fakat norm haline gelmemiş bir istisnası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu müdahalelerin doğrudan ya da dolaylı diğer bazı devletler tarafından desteklenmesi çok taraflılık anlamında önemli olmakla birlikte, bunun, insani trajedilere müdahale edilmesi gerektiği anlamına gelebilecek bir normun ortaya çıkmasını sağlamadığının altını bir kez daha çizmek gerekmektedir. Çünkü sonuçta burada asıl belirleyici olan gerçekten yaşandığı iddia edilen trajedi değil, ilgili bazı devletlerin kendi askeri ya da ulusal çıkarları olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan pek çok olayda bu tespit doğrulanmıştır.

BM Andlaşması da dahil olmak üzere uluslararası hukuk belgelerine ve literatürüne bakıldığında da, insani müdahalenin tanımının geniş yorumlandığı ve örf-adet kuralı olduğuna dair herhangi bir görüş birliğinin olmadığı görülmektedir. Peki bu şekilde tanımlanmış ve uygulanmış insani müdahale doktrininin sakıncaları nelerdir? Özü itibarı ile o kadar önemli olmasa da bizatihi kavramın kendisi, kendi meşruiyetini zedelemiştir. Her ne kadar insani trajedi ya da krize işaret ediyor ve bu krizin insan toplulukları üzerindeki önemli etkileri üzerine bina ediliyor olsa da doğrudan müdahaleden söz edilmesi kavramı itici ve kabul edilemez hale getirmiştir. Yani kavramın kendisi, herhangi bir trajedi halinde uluslararası hukukun elindeki tek seçeneğin kuvvet kullanma olduğunu ima etmektedir. Bu ise insani kriz bile olsa kuvvet-dışı diplomatik ve barışçıl yöntemlerin ikinci plana itildiği izlenimini vermektedir. Doktrinin en önemli sakıncası hiç şüphesiz gelecekte meydana gelecek keyfi kuvvet kullanma örneklerine değişen derecelerde de olsa meşruiyet kazandırmış olmasıdır. Doktrin ile ilgili belirlenmiş neredeyse yegane kriter insani kriz ya da trajedinin varlığıdır. Bunun dışında elle tutulur ilave bir kriterden söz edilmemektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, hangi koşullar meydana geldiğinde müdahaleye gerek duyulacağı ile ilgili belirlenmiş ve üzerinde mutabık kalınmış bir kriter yoktur. Burada BM Güvenlik Konseyi kararlarında insani kriz ve trajedinin müdahale gerekçesi olarak kullanılabilmesi örnekler hiç şüphesiz tartışma dışıdır. Zira böylesi bir müdahalenin son derece geniş ve çerçevesi keskin hatlarla belli bir meşruiyeti vardır. Bu meşruiyet hem BM Andlaşması’ndan ve hem de Güvenlik Konseyi kararlarının uluslararası teamül niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tartışma konusu olan insani müdahale örnekleri Güvenlik Konseyi kararı olmadan gerçekleştirilenleri kapsamaktadır. Bu kategoriye verilebilecek en iyi örnek de Kosova’ya yapılan müdahaledir. Etnik temizlik yapılacağı yönündeki güçlü işaret ve ihtimale karşı gerçekleştirilen NATO müdahalesi insani kriz gerekçesi ile meşrulaştırılmış olsa da bu müdahale sonraki dönemlerde keyfi ve siyasi tercihlerin önünü açmıştır denilebilir. Yani bir açıdan bakıldığında kuvvet kullanma konusunda İkinci Dünya Savaşı öncesi var olan çerçevenin biraz daha dar kapsamlısı, bu şekilde tanımlanan insani müdahale doktrini ile mümkün hale gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesi için kuvvet kullanma gerekçesi teker teker her devletin uhdesinde iken insani müdahale doktrini çerçevesinde sadece insani kriz gerekçesine indirgenmiştir. Fakat hiç şüphesiz bu kısıtlama da yeterli değildir. Zira neyin insani kriz olarak tanımlanabileceği sorusu bu tanımlama ve

³⁴ Arsava, “Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu”, 110.

yaklaşımında cevapsızdır. Teorik olarak bakıldığında kitleleri olumsuz etkilediği düşünülen herhangi bir durum insani kriz olarak nitelendirilebilir ve insani müdahale için hukuki bir gerekçe olarak da kullanılabilir. Nitekim, sözü edilen bu tür sakıncalar ilerleyen yıllarda Kosova Krizi'nde müdahaleyi engelleyemeyen Rusya tarafından kendi ulusal çıkarları için kullanılmıştır.³⁵ Örneğin, Rusya-Gürcistan Savaşı (2008) ve Kırım Krizi (2014) ve Kırım'ın Rusya tarafından işgaline ve ilhakına yol açan gelişmeler bu çerçevede değerlendirilebilir.

İşte, koruma sorumluluğu olgusunun ve kavramının 2000'li yıllarda ortaya çıkışının temel nedenlerinden birisi de bu tür durumlarda ulusal çıkarlardan temellenen ve siyasi ve ahlaki bir retorikle makyajlanan tek taraflı müdahalelerin önüne geçebilmek ve sakıncalarını ortadan kaldırmaktır. Diğer bir deyişle, koruma sorumluluğu kavramının ve sonrasında da doktrininin ortaya çıkmasının ve doktrinle ilgili detayların belirlenmesinin temel nedeni insani müdahalenin hem kavram ve hem de uygulama olarak zaten son derece zayıf olan meşruiyetini tamamen kaybetmiş ve ciddi sorunlar üretmiş olmasıdır.³⁶

Şüphesiz, koruma sorumluluğu olgusu ve kavramı devlet egemenliği anlayışında önemli bir yenilik getirmiştir. Zira, egemen bir varlık olarak devlet, uluslararası politika ve hukukta sahip olduğu yetkiler yanında birtakım sorumluluklar da üstlenmek durumundadır. Klasik uluslararası hukukun aksine bu yükümlülükler doğrudan insanı ön plana çıkarmaktadır. Tabii ki insan topluluklarına karşı devletin egemen olmaktan kaynaklanan yükümlülüklerinin kapsamı çok geniş değildir. Ancak yine de doğrudan doğruya insan topluluklarının uluslararası hukuk yükümlülüğünün konusu haline gelmiş olmaları ve bu yükümlülüklerin ihlali durumunda müdahale gibi ağır denilebilecek müeyyidelerin söz konusu olması egemenlik anlayışında önemli bir değişimi ifade etmektedir.³⁷

Diğer taraftan, koruma sorumluluğunu, bazı yazarlar 400'lü yıllardaki Saint Austin'in "haklı savaş"ın (just war)" canlandırılmasından başka bir şey olmadığı yönüyle savunurlarken, yetki olarak BM Güvenlik Konseyi kanalıyla statükonun meşrulaştırdığı müdahaleyle ilgili temel problem olan "yetkilendirme", "politik dürtüler", "operasyon kabiliyeti" vs. kriterlerin konu edilmediği yönüyle eleştirmektedirler.³⁸ Bu eleştirilerin uç noktasını, koruma sorumluluğunun, büyük güçlerin neo-koloyalist eğilimlerini meşrulaştırmalarının yolu olarak gördüklerine dair savdır. Bundan dolayı, Soğuk Savaş sonrası dünyada koruma sorumluluğu "yeni sömürgeciliğin uzantısı mı?" şüphelerini de ortadan kaldırmış değildir.

Görüldüğü gibi, koruma sorumluluğu doktrini müdahale konusunda güç ve yükümlülük arasında gidip gelmektedir. Bu durum, uygulamada, büyük güç devletler için geniş takdir içermesinden dolayı önemlidir. Zira, müdahaleci devletler, menfaat ve çıkarlarına göre nasıl müdahale edeceklerine kendileri karar vereceklerdir.³⁹ Bunun yanında, koruma sorumluluğunun pek çok bilinmeyen de vardır. Koruma sorumluluğu çerçevesinde karar alma işlevinin ve önleme boyutunun parametrelerinin netleşme ihtiyacı bunların başlıcalarıdır. BM'nin koruma sorumluluğunu uygulayan ya da yalnızca tercih edilen tek uluslararası aktör olup olmadığı belli değildir. Her ne kadar, müdahale konusunda BM'nin sorumluluğu açıkça ifade edilse de, tek taraflı müdahale(ler) de söz konusu olabilecektir. Ancak, BM görevini yerine getirmede başarısız olursa, tek taraflı ve bölgesel harekete gerek duyulacaktır. Öte yandan, müdahale durumlarında halkı korumak için etkin BM fiilleri için bir altyapı da yoktur. BM'nin altyapısı hızlı ve kesin tepki için uygun değildir. Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin

³⁵ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 24-25.

³⁶ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 25.

³⁷ Çakmak, Atılğan ve Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, 42.

³⁸ Ertuğrul, "Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak", 461.

³⁹ Ertuğrul, "Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak", 462.

vetosu etkin uluslararası tepkiyi baltalayabilir. Bürokratik engeller ve diplomatik görüşmeler olayları çözmek ve tepki vermek için zamanı tüketebilir. Daha genel olarak, uluslararası zorlamanın herhangi bir şekli uluslararası aktörler için genellikle zor tedbirlerden kaçınmayı cesaretlendiren diplomatik ve politik maliyete sahiptir.⁴⁰

Sonuç

Westphalia Barış Antlaşması'yla ortaya çıkan ve BM Andlaşması'yla da evrensel bir norm haline gelen uluslararası hukukun içişlerine karışmama ilkesi sayesinde, devletlerin içişlerine karışabilecek güçlü devletlerin doğru ve/veya yanlış algılamalarından ve ulusal çıkarlarından temellenen dayatmaların önüne geçilebildiğinin unutulmaması gerekir. Egemenlik kavramının aşındırılarak “kendi kaderini tayin hakkı” (self-determinasyon) ve “azınlık hakları” çerçevesinde her yardım talep eden grup, topluluk ya da halklar adına, kimi zaman uluslararası toplumun müdahalesini sağlamak üzere olayların bilinçli tırmandırılması neticesinde BM Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın insani müdahaleye başvurulması uluslararası düzenin dayandığı temelleri tehdit etmektedir.

Keza, BM Andlaşması'yla evrensel bir norm haline gelen uluslararası hukuktaki “kuvvet kullanma yasağı”nın temelleri de aslında tehdit altındadır. Nitekim, uluslararası hukuk uzmanlarından Michael J. Glennon, bir çalışmasında, uluslararası ilişkilerde “kuvvet kullanma yasağı”nın ortaya çıkışından bu yana, 1945–1999 yılları arasında BM'ye üye devletlerden 126'sının 291 kez devletlerarası çatışmaya girdiğine ve bu çatışmalar sonucunda 22 milyona yakın insanın hayatını kaybettiğine dikkat çekerek, uluslararası sistemin 1945'ten bu yana birisi “de jure” ve diğeri “de facto” olmak üzere iki farklı sistemin paralel bir evreninde yaşamaya başladığını ileri sürmektedir. Glennon, “de jure” sistemde var olan BM Andlaşması'nın 2/4. maddesi kapsamındaki kuvvet kullanma yasağının, “de facto” sistemde o kadar çok ihlal edilmesi sonucunda ortadan kalktığını ve bunun doğal sonucu olarak da BM Andlaşması'nın 51. maddesinin hiçbir pratik değere sahip olmadığını ileri sürmekte ve etkin bir kuvvet kullanma yasağının olmadığını iddia etmektedir.⁴¹

Uluslararası ilişkilerde devletlerin, neden bazı örneklerde hemen müdahale etme gerekliliği duymaları, neden bazı durumlarda müdahale yapmayı tercih etmemeleri ya da müdahaleyi çok geç başlatmaları, insani müdahalenin ulusal çıkarlar çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca insani müdahale kavramı, özellikle güçlü devletlere kendilerinden daha zayıf olan devletlerin içişlerine gerekli-gereksiz karışabilme fırsatı sağlayacağından müdahale karşıtlarınca pek de benimsenmemektedir. Diğer taraftan, siyasi liderlerin kendi vatandaşlarının güvenliklerinde birinci derecede sorumlu oldukları ve bu sebepten ötürü, kendi askerilerinin hayatlarını uzak ülkelerde yaşayan yabancıları kurtarmak için tehlikeye atmanın etik ya da siyasi bir açıklaması olamayacağının savunun Realist kuramcılar da bu çerçevede insani müdahaleyi ulusal çıkarlar gerektirmedikçe gereksiz bulmaktadırlar. Tüm bu nedenlerin yanı sıra, insani müdahale karşıtlarının en dikkat çekici iddiası, çoğulcu bir uluslararası toplum anlayışı çerçevesinde şekillenen günümüz dünya politikasında, insani müdahalenin hangi ciddi insani konular ya da hak ihlalleri sonucunda yapılacağı ve hangi etik kurallar temelinde yürütüleceği konularında bir uzlaşma olmaması sorunudur. İnsani müdahaleyi gerekli kılacak ve içeriğini şekillendirecek uluslararası düzeyde üzerinde uzlaşılmış ortak etik değerler olmamasından dolayı, küreselleşen dünyada giderek güçlü devletlerin kültürel değerlerinin başatlığında bir insani müdahale anlayışının oluşması tehlikesi de mevcuttur.⁴²

⁴⁰ Ertuğrul, “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”, 462.

⁴¹ Michael J. Glennon, “The Fog of Law: Self-Defense, Inherence and Incoherence in Article 51 of the United Nations Charter”, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 25/2, (Spring 2002), 540-541.

⁴² Öztürk, “İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?”, 24-25.

Soğuk Savaş sonrası dönemde tek taraflı insani müdahalelerin meşru görülmesi aynı zamanda tek taraflı güç kullanımlarının bu güce başvuran devletler açısından insani olarak lanse edilmesine yol açmaktadır. Bu durum, tek taraflı güç kullanımına maruz kalan ve buna karşı çıkan devlet(ler) açısından ise işgal ile insani müdahalenin zaman içinde özdeşleştirilebilmesi sonucunu doğurmaktadır doğal olarak. Bu tür insani müdahalelerin yaygınlaştırılması halinde uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının yıpratılmasına ve insani müdahale ya da koruma sorumluluğu kriterlerini sağlamayan durumların da “insani” nitelendirilmesi altın meşrulaştırılmasına yol açabilecektir. Zira, Soğuk Savaş döneminin sona erişinden bu yana devletler neredeyse tüm savaşları insani olarak nitelendirmekle meşguldürler ve bu durum uluslararası ilişkiler ve uluslararası sistem açısından her daim var olan genel güvensizlik halini daha da yoğun bir düzeye taşımaktadır. Son kertede, ister insani isterse siyasi amaçlarla gerçekleştirilsin, insani müdahale örneklerinin çoğunda kısa dönemde yaşanan insani krize son vermenin ötesinde, uzun dönemde müdahale gerektiren ülke içi siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların çözümlenmesinde pek de olumlu sonuçlar alınmadığı yargısına varılabilir.⁴³

Kaynakça

“The Peace of Westphalia”, Münster: 24 October 1648, <http://pages.uoregon.edu/dlubke/301ModernEurope/Treaty%20of%20Westphalia%20%5BExcerpts%5D.pdf>, (e. t. 05.09.2016).

Arsava, A. Füsün, “Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV/1, (2011), 101-124.

Arsava, A. Füsün, “Kuvvet Kullanma Yasağı–Egemenlik Prensibi ve İnsani Müdahale”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 34, (Ekim 2011), 1-17.

Beriş, H. Emrah, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63-1, (2008): 55-80.

Cenap Çakmak, Cansu Atılğan, Esra Eroğuz, *Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna*, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Haziran 2015.

Glennon, Michael J., “The Fog of Law: Self-Defense, Inherence and Incoherence in Article 51 of the United Nations Charter”, *Harvard Journal of Law and Public Policy*, 25/2, (Spring 2002), 539-558.

ICISS, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Canada, December 2001, <http://responsibilityto-protect.org/ICISS%20Report.pdf>, (e.t. 05.09.2016).

Kurt, Selim, “İnsani Müdahale ve Suriye Örneği”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/10, (İlkbahar 2014), 40-65.

Öztürk, Zerrin Ayşe, “İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 30, (Haziran 2011): 23-28.

Ulusoy Halatçı, Ülkü, “Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 4/14, (2013), 269-299.

UN General Assembly, “60/1. 2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 October 2005, <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>, (e.t. 05.09. 2016).

UN General Assembly, “The Responsibility to Protect”, A/RES/63/308, 7 October 2009, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/63/308, (e.t. 05. 09.2016).

UN Security Council, “Protection of Civilians in Armed Conflict”, S/RES/1674 (2006), 28 April 2006, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1674\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1674(2006)), (e.t. 05.09.2016).

⁴³ Öztürk, “İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?”, 28.

Ertuğrul, Ümmühan, “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20/2, (2016), 441-470.

MISIR'DA ARAP BAHARI: MÜSLÜMAN KARDEŞLER'İN İKTİDARA YÜKSELİŞİ VE ASKERİ DARBE SONRASI TASFİYESİ

Emine GÜVENİLİR ÇELİK¹

Özet

Tarihsel süreçte Ortadoğu'nun şekillenmesinde birçok kırılma noktası olmuştur. Çeşitli sebeplere bağlanan her kırılma noktasının sonucunda Ortadoğu coğrafi, etnik, dinsel olarak yeniden şekillenmiştir. Bu kırılmaların akabinde Ortadoğu'da bölgesel ve ulusal düzeyde aktör değişimleri yaşanmıştır. 2010 yılına gelindiğindeyse Tunus'ta sıradan bir seyyar satıcının kendisini yakmasıyla başlayan protesto dalgası kısa sürede Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine sıçramıştır. Arap Baharı olarak isimlendirilen bu kitle hareketlerinin ortaya çıkması bölgesel ve küresel düzeyde tahmin edilememiş ve bölge yeniden değişim dönüşüm sarmalıyla karşı karşıya kalmıştır.

Ortadoğulu hakların diktatör rejimler karşısında toplu olarak göstermiş oldukları tepkisel hareketler büyük reform hareketlerinin yapılmasına, bölge hükümetlerinin birçoğunun düşmesine ve iç savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda da Arap dünyasında yaşanan protesto dalgalarının sonuçlarının ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bölge ülkelerinin kaderleri ise iç ve dış dinamiklerin gölgesinde şekillenmeye devam etmektedir. Genel çerçeveye: Tunus, Mısır ve Libya'da diktatör rejimlerin devrilmesine, Suriye'de iç savaşla birlikte büyük bir küresel problem haline gelen mülteci sorununa, Libya'da ve Yemen'de iç savaşla birlikte dış müdahaleye, Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde küçük çapta da olsa reformların yapılmasına neden olduğu bilinmektedir.

Arap Baharı süreci itibariyle hızla değişen dengeler Ortadoğu'nun kalbi olarak nitelendirilen Mısır'da da siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlığa neden olmuştur. Arap dünyasının demografik olarak öncüsü konumundaki Mısır'ın coğrafi ve jeopolitik konumu, Müslüman Kardeşler'in başat aktör olduğu toplumsal yapısı göz önüne alındığında ülkede yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve dini konulardaki her türlü gelişme hem diğer Arap halklarını hem Ortadoğu'yu hem de Kuzey Afrika'yı derinden etkilemiştir. Bu bağlamda Arap Baharı ile Mısır'ın diktatörlükten demokrasiye geçiş hamleleri uluslararası kamuoyunda da geniş yankı bulmuştur.

Müslüman Kardeşler özelinde İslamcıların Parlamento ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması Arap Baharı rüzgârının Mısır'da tersine döndürülmesine neden olur iken, Batı'nın Siyasal İslam hezimetinin temelleri olarak nitelendirdiği 3 Temmuz 2013 askeri darbesi gerçekleşmiştir. İki yıldan kısa bir süre iktidar tecrübesi yaşayan Müslüman Kardeşler tarihlerinin yeniden tekrür etmesiyle Mısır siyasi, toplumsal hayatından tasfiye edilme süreci yaşamak zorunda bırakılmıştır. Mısır'da demokratikleşme çabalarını sekteye uğratan Mısır ordusu, Batı ve bölge ülkelerinin desteği ile ülkede Müslüman Kardeşler'e karşı ağır yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Tüm dünyanın gözü önünde binlerce Müslüman Kardeşler üyesi Adeviyye Meydanı'nda katledilmiş, seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammet Mursi ve birçok Müslüman Kardeşler üyesi: askeri casusluk, vatana ihanet, hırsızlık gibi suçlarla hapisanelere gönderilerek müebbet hapis yahut idamla yargılanmaya başlanmıştır. Tüm bunların yanı sıra Müslüman Kardeşler birçok ülkede terör örgütü ilan edilmiş ve IŞİD ve El-Kaide gibi terör örgütleriyle de iş birliğinde içerisinde olduğu öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Arap Baharı, Mısır, Müslüman Kardeşler, Mısır Darbesi

ARAB SPRING IN EGYPT: MUSLIM BROTHERHOOD'S RISING TO POWER PROCESS AND LIQUIDATION FROM POWER AFTER THE MILITARY COUP

Abstract

Historical process of the Middle East, there have been many in shaping the breaking point. As a result, each connected to a variety of causes and breaking point as the geographic, ethnic, religious Middle East. In the aftermath of these snags in regional and national-level actors in the Middle East has experienced changes. If Tunisia in 2010, a traveling salesman itself in ordinary burning that began with a wave of protests spread to North Africa and the Middle East countries in a short period of time. This mass movement known as the Arab spring emergence of the regional and global level that could not be predicted and again change the region faced with the coil conversion.

In the face of dictatorships of the right Middle Eastern collectively they have shown to be the great reform movements reactive movements, many Governments in the region to fall and has caused all of the civil war. In this context also protest waves in the Arab world results differ from country to country. The fate of the countries of the region in the shadow of the internal and external dynamics continues to take shape. The general framework with: Tunisia, Egypt and Libya to the overthrown of dictator regimes, Syria has become a major global problem with

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi

civil war refugees, Libya and Yemen with foreign intervention in the civil war, Algeria, Morocco, Saudi Arabia and Jordan, albeit small-scale reforms in countries such as are known to cause to be made.

As of the process of rapidly changing Arab spring balances the heart of the Middle East in Egypt, considered to be the political, economic and social instability have been the cause. The demographics at the forefront of the Arab world as the land of Egypt in the position of the geographical and geopolitical position of the Muslim Brotherhood's in social structure as an actor start given that the countries of the political, economic, social and religious issues and the development of any other Arab Nations and to the Middle East and the North Africa to profoundly influenced. In this context the Arab Spring dictatorship of Egypt with the transition to democracy attack international public opinion also found wide echo.

The Muslim Brotherhood won parliamentary and presidential elections While the Arab Spring wind was being reversed in Egypt, the July 3, 2013 military coup, which the West characterized as the basis of political Islamic fissures, occurred. The Muslim Brotherhood, which has been experiencing a power shortly after two years, has been left to live a process of liquidation from Egyptian political and social life, with its history repeating itself. The Egyptian army has begun applying heavy sanctions against the Muslim Brotherhood in the country with the support of the Western and regional countries and the democratization efforts in Egypt. Thousands of Muslim Brotherhood members have been murdered in Adeviyye Square and sentenced to prison with life sentenced to death by elected President Mohammad Mursi and many Muslim Brotherhood members: military espionage, treason, theft, etc. Above all, the Muslim Brotherhood has been declared a terrorist organization in many countries and it has been suggested that it is working together with terrorist organizations like ISID and Al-Qaeda

Keywords: Middle East, Arab Spring, Egypt, Muslim Brotherhood, Egyptian Coup.

Arap Baharı'nın Doğuşu ve Gelişimi

18 Aralık 2010'da mühendis olup işsizlik ve istihdam sorunu neticesinde pazarda meyve satmak zorunda kalan Muhammed Bouazizi'nin zabıta görevlilerince aşağılanması ve meyve sattığı tezgahına el konulmasına tahammül edemeyerek Tunus Belediye binasının önünde kendisini yakması, tüm ülke genelinde hükümet karşıtı gösterilerin başlangıcı olmuştur. Bu hareketle beraber 2011 başında Tunus'ta başlayan ve ardından birçok Arap ülkesini etkileyen iktidarları devirmeye yönelik toplumsal halk hareketleri bölgede yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır.²

Arap Baharı süreci, Batı eliyle kurulan düzenin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği kırılmalarla beraber bölge halkının inisiyatifin de devlet yapılarında çatırdamalara, çözümlere neden olmuştur. Arap Baharı komplocu yaklaşımların aksine iç dinamiklerle gelişen-Tunuslu bir seyyar satıcının kendisini yakması- beklenmedik bir süreç olarak "sıradan" bir olayın bölgesel sistemi kökünden sarsacak ve küresel sistemi de derinden etkileyecek bir dönüşümü tetiklemiştir.³ Komplocu yaklaşımı tamamen reddetmek ise sürecin işleyişine aykırıdır. Devrim olarak devam eden Arap Baharı'nın bölgedeki ülkelere göre farklılık göstermesi elbette iç dinamiklerinin etkisinin yanı sıra büyük güçlerin kendi çıkarlarına göre Ortadoğu'yu şekillendirmek istemesinden de kaynaklanmaktadır⁴

Arap Baharı'nın –aralarında farklılıklar bulunmakla birlikte- ortaya çıkma şekli(yani belli bir ideolojiye ve harekete bağlı bir liderlik tarafından yönlendirilmeyen tamamen bir halk hareketi oluşu, bunun yanında zor kullanan rejimlerin güvenlik mekanizmaları karşısında barışçılığın korunabilmesi) halkların uzun yıllardır içinde buldukları fasit daireyi kırmalarına vesile olmuştur.⁵

Bu kırılmayla beraber ortaya çıkışı bağlamında: Gelişmelerin akabinde yerel boyutta baskıcı bir rejim tarafından yönetilmeyi hazmedemeyen ve uluslararası boyutta –Filistin örneğinde görüldüğü gibi- büyük güçler tarafından 300 milyonluk Arap dünyasının dışlanması onurunu zedelediğini düşünen Arap gençleri bulunduğu söylenebilmektedir.

² Veysel Ayhan (2011). "Arap Baharı'nın Türkiye ABD İlişkilerine Etkisi", Ortadoğu Analiz, C.3. ,S.36. ,Aralık, s. 18

³ Zahide Tuğba Kor (2014). "Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektifte 'Arap Baharı'", Küre Yayınları ,ss.8-9.

⁵ Kor, a.g.e. , s. 61.

Arap gençleri, kendi ülkelerine baktıklarında petrol ve doğalgaz zenginliğine ve jeostratejik öneme sahip olduklarını, fakat Filistin meselesinde aciz kaldıklarını görmüşlerdir.⁶

Yukarıda bahsettiğimiz üzere iç dinamiklerin hareketi başlattığı biliniyor ve ilk altı aylık periyotta dış güçlerin müdahalesi olduğu savı komplo teorisi olarak okunmuş olsa da süreç ilerledikçe dış müdahalelerin etkisinin de Arap Baharı'na yön verdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla da Arap Baharı, bölge genelinde yüzbinlerce insanın seferber olması ve birbirinden farklı yöntemlerle birlikte ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren güç dinamikleri yoluyla ayaklanmaların, protestoların meydana geldiği ve her ülkenin kendi bağlamı içerisinde gerçekleştiği bir kalkışmaya evrilmiştir.⁷

Bu bağlamda da Bouazizi'nin ölümü ve akabinde başlayan protesto dalgası: Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde de devam etmiş ve protestolara sahne olmuştur. Bu protestolar bazı ülkelerde sadece belirli boyutlarda kalırken, bazı ülkelerde ise katliamlara varan çok daha kötü sonuçlar doğurmuştur/doğurmaktadır.⁸ Genel çerçeveye: Tunus, Mısır ve Libya'da hükümetlerin devrilmesine, Suriye'de iç savaşla birlikte büyük bir küresel problem haline gelen mülteci sorununa, Libya'da iç savaşla birlikte dış müdahaleye, Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi ülkelerde küçük çapta da olsa reformların yapılmasına neden olduğu bilinmektedir.⁹

Genel çerçeve ile bakıldığında ülkelerin sosyo-politik, ekonomik, ve kültürel şartları değerlendirildiğinde bir takım ortak parametrelerin Arap Baharı'nın ortaya çıkışını tetiklediği görülmektedir. Bu çerçeveden; "*Arap baharının ortaya çıkmasındaki nedenler şu şekilde sıralanabilir:*

- **Ekonomik Nedenler:** İşsizlik, enflasyon, zor yaşam koşulları ve gıda sıkıntısı,
- **Siyasal Nedenler:** Demokratik olmayan diktatörlük yönetimlerinin varlığı, bireysel özgürlüklerin kısıtlı olması, kötü, baskıcı, usulsüz ve yozlaşmış yönetimlere karşı halk nezdinde gelişen tepkiler,
- **Kültürel Nedenler:** Küreselleşen dünyada artan iletişim ve ulaşım imkanlarının sonucu olarak halkın, özellikle de Arap gençlerinin sosyal medya üzerinden görüp, haberdar oldukları daha demokratik ülkelere ve toplumlara özenmeleri ve sisteme karşı bilinçlenerek demokratik hak talepleri,
- **Uluslararası Nedenler:** Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının aktif siyasal desteği: NATO'nun Libya'daki muhalif kuvvetlere Kaddafi güçlerini bombalayarak yaptığı stratejik askeri yardım, Suriye'de rejimden yana tavır takınması ve Suudi Arabistan'daki protestocuları kınayan beyanlarda bulunması.¹⁰

Sonuç olarak Arap Baharı'nın farklı ülkelerde farklı kasabalarda yüzbinlerce insanı bir araya getirip rejimleri alaşağı etmesi ve göstericilerin bu protestoları ülkelerin simgesel meydanlarında: Mısır'da Tahrir, Tunus'ta Burgiba Caddesi, Suriye'de Dera sokakları, Yemen'de Tağrir Meydani gibi yerlerde gerçekleştirmeleri bu meydanları halkların kendi öz kimliklerini aradıkları alanlara dönüşmüştür.

⁶ A.g.e. , s. 199.

⁷ Fawas A. Gerges (2014), "*Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*", İyidüşün Yayınları. Çev(M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş), s. 162.

⁸ Hasan Duran ve Çağatay Özdemir (2013-2014). "*Ortadoğu'nun Sancıklarına Arap Baharı Çözüm Olabildi Mi?*", Akademik Araştırmalar Dergisi, S.59. ,s.49.

⁹ İsmet Göçer (2015). "*Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri*", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.6, S.10, s. 51.

¹⁰ Sadettin Paksoy, H. Mustafa Paksoy ve Erdal Alancioğlu (2013). "*Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S.46, ss. 177-178.

Bu alanlar düzen sahalarını belirgin düzensizlik mekanlarına dönüştürebilenler yine protestocular olmuştur. Diktatörlükler tarafından yıllardır sürdürülen ve bu diktatörlükleri desteklemek için kullanılan hiyerarşik yapıları reddetmişlerdir. Bu insanlar kendileriyle birlikte kişisel fikirlerini, seslerini ve özelemlerini de dile getirmişler ve kendileriyle birlikte mücadele eden göstericilerle birlikte ortak bir dava etrafında başkalarının endişelerini dile getirdikleri, siyasi alternatiflerin tartışılabileceği alanlar oluşturmuşlardır.¹¹

Nitekim Arap Baharının; “*kamu kaynakları ve kamusal alanların tahsisi ile kamuoyunun kötülenmesi ve dışlanması amacıyla oldukça acımasız bir şekilde kullanılan güce karşı düzenlenen kitle hareketleridir*”¹² şeklinde yorumlanmış ve kabul görmüş birçok nedenin yanı sıra temelde Batı tarafından desteklenen ve halkları üzerinde her faaliyetleri meşru sayılan yöneticilere karşı yapılan ayaklanmaların yani iki asırlık modernleşme ve tepeden inmece kimlik inşasına toplumların aşağıdan yukarıya doğru göstermiş oldukları en büyük tepki olarak kayıtlara geçtiğini söyleyebiliriz.

Arap Baharı'nın Mısır Yansımaları

Arap Baharı'nın bölgenin kalbi olarak nitelendirilen Mısır'a ulaşması bölgesel ve ulusal platformda protestolar adına dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. Bilindiği üzere Arap dünyasının da demografik üstünlüğü elinde bulunduran Mısır'da yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal ve dini konular başta olmak üzere yaşanan her türlü gelişme hem diğer Arap halklarını hem Ortadoğu hem de Kuzey Afrika'yı derinden etkilemektedir. Bu bağlamda da Arap Baharı'nın Mısır'da ortaya çıkaracağı/çıkardığı gelişmeler şüphesiz diğer bölge ülkelerini de derinden etkileyecektir ve etkilemektedir.

Arap Baharı ile başlayan 2011 Mısır ayaklanması ise ülkede 19. Yüzyıldan itibaren yaşanan siyasi ve sosyal değişim alanındaki üç büyük kitle hareketinin dördüncü halkası olarak tarihte yerini almıştır. Modern Mısır siyasi ve sosyal tarihindeki ilk büyük çaplı hareket 1881-1882'de Urabi Paşa İsyanı, ikinci kitle hareketi 1919- 1922 yıllarında Britanya yönetimi ve savaş yıllarının ekonomik sıkıntılarına karşı yaşanmış, üçüncü halk hareketi 1952'de monarşi yönetimine karşı Hür Subaylar'ın yönetime el koymasıyla şekillenmiştir. Dördüncü ve son halka 21. yüzyıla gelindiğinde Hüsnü Mübarek'in yaygın işsizlik, yoksulluk ve temel hizmetlerde düzenleme yapmaması, Mısır halkının diktatörlüğü ve beraberindeki yolsuzluğu reddettiği ve diktatörlük etrafında şekillenmiş olan talancı işadamları sınıfının ve Cemal'a bağlı seçkinlerin devlet olanaklarından faydalanmasının ortadan kaldırılmasının yanı sıra sivil ve parlamenter bir yönetim talebinin etrafında şekillenerek protestolara dönüşmüştür.¹³

Bu bağlamda da Mısır'da Mübarek'in istifasını isteyen gösterilerin başlangıç tarihini 2011 Ocak'tan başlatmak yerine 2005 seçimleri öncesinde yaşanan olaylarla birlikte ele almak Arap Baharı'nın Mısır analizine geniş bir bakış açısıyla bakılmasını sağlayacaktır. Özellikle 2006 sonrası dönemde işçilerin ekonomik koşulları iyileşmesi için düzenledikleri grevler halkın Mübarek karşıtı olarak sokağa dökülmesinde önemli bir başlangıç tarihi oluşturmaktadır. Söz konusu eylemler 1946 tarihinden sonraki en önemli sivil grevler olmuş ve yaklaşık 30 bin kişi gösterilere katılmıştır. Ayrıca 2008'deki 6 Nisan hareketine sendikaların, Müslüman Kardeşler'in¹⁴ ve muhalif birçok grubun destek vermesi binlerce insanın ekonomik koşulların

¹¹ Gerges (2016). a.g.e. ,s. 165.

¹² A.g.e. ,s. 163.

¹³ Lisa Anderson (2011). “*Demystifying The Arab Spring Parsing The Differences Between Tunisia, Egypt and Libya*”, Foreign Affairs, Vol:90, N.3, Juan Cole (2014), “*Mısır'ın Modern Devrimleri ve Mübarek'in Düşüşü*”, Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim, Ed.(Fawaz A. Gerges), Çev. (M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş), İyidüşün Yayınları, ss.82-83.

¹⁴ Buradan sonra çalışmada Müslüman Kardeşler MK olarak ifade edilecektir.

değiştirilmesinin yanı sıra siyasi taleplerle de meydanları doldurmalarını sağlamıştır. Söz konusu eylemler de birkaç Mısırlının yaşamını yitirmesi ve ardından her yıl anma törenlerinin düzenlenmesi, gösterilere etnik, dini ve her çeşit meslek gruplarından Mısırlının katılması halkın Mübarek karşıtlığında sokağa çıkma güvenini kazanmasında büyük bir etken olmuştur.¹⁵

Soğuk Savaş dönemi öncesinde başlayarak Mübarek döneminde artış gösteren yukarıda bahsettiğimiz rahatsızlıklar ve Mısır'da parçalı bir biçimde siyasi ve sivil örgütlenmeler olarak yönetime karşı duruş sergileyen, mücadelelerini sürdüren muhalif yapıların ektiği tohumlar genç kuşaklar tarafından Arap Baharı sürecinde göreceli şekilde biçilmeye başlanmıştır.¹⁶

25 Ocak Protestoları ve Müslüman Kardeşler

Tunus hükümetinin devrilmesinin akabinde yoksulluk, adaletsizlik, işsizlik ve ekonomik sorunlar gibi -Arap Baharı'nın ortaya çıkmasındaki ortak parametreler- nedenlerle 25 Ocak 2011'de Hüsnü Mübarek rejiminin devrilmesini isteyen on binlerce Mısırlı sokakları doldurmuştur. Bu süreçte uzun zamandır ayrışan taraflar olan Mısırlı liberaller ve İslamcı muhalif gruplar Mısır bayrağı altında bir araya gelmişlerdir.¹⁷

Tunus'un ardından Kahire'de ortaya çıkan rejim karşı protestolar Bin Ali'nin aksine Hüsnü Mübarek'in sert direnişiyle karşılaşmıştır.¹⁸ Tahrir meydanında milyonlarca kişinin ortaklaşa katılımıyla gerçekleşen ilk dönemlerde "Nil Devrimi", "Ful Devrimi" gibi isimlendirmeler alan kitlesel eylemler¹⁹ ve protestolar devam ederken ülkedeki tüm muhalifler Mübarek rejiminden haklarını olanı almayı ve onun istifasını istemişlerdir. Bu bağlamda da Tahrir Meydanı'nda Mısır'daki tüm muhaliflerin "Öfke Günü" adı altında toplanmaları Hüsnü Mübarek için sonun başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.

Hüsnü Mübarek'in tüm suçlamalarının aksine protestoların ilk günlerinde MK başat aktör konumunda olmamıştır. Bireysel olarak katılımlar gerçekleşse bile MK mensupları bir bayrak yahut flama altında bütün olarak katıldıklarını ilan etmemişlerdir. MK'in tarihsel süreçte Mısır hükümetleri ile yaşadıkları ikili diyaloglar incelendiğinde hareketin neden geri planda kalmak istediği anlaşılabilir. MK'in başat aktör olarak protestolarda yer alması, protestoların bir İslam devrimi olarak sunulması hem içerideki desteğin bir bölümünün kaybedilmesine, hem de uluslararası bir baskı ortamının doğmasına neden olabilirdi. Bu tehlikeyi sezinleyen MK hareketi ordunun İslam devrimi tehdidine karşı protestoları bastırarak rejimin ömrünü uzatma riskinin oluşmasını ortadan kaldırmak adına geri planda kalmayı tercih etmiştir. Ayrıca MK geri planda kalması, hareketin Mısır halkının farklı kesimlerinden destek alarak büyüyen protesto gösterilerin ruhuna zarar vermemek istemesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla MK doğrudan protestolarda yer almayacağını ancak üyelerinin katılımına izin verdiğini söyleyerek orta bir yol benimsemeyi tercih etmiştir.²⁰

Protestoların ilk günlerinde sokaklarda bir bütün olarak yer almamış olsa da irşad bürosu üyesi Muhammet Mursi tarafından kaleme alınan bir bildiri yayınlanarak MK'nın Mısır halkının yanında yer aldığını ifade edilmiştir. Yayınlanan bildiri:

- Temsilciler Meclisi'nin dağıtılması,

¹⁵ Veysel Ayhan (2011). "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", Ortadoğu Analiz, C:3, S.26, ss.22-23.

¹⁶ Yavuz Güçtürk (2016). "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", Rapor: 59. ,s.24

¹⁷ Amy E. Cattle, (2016). "Digital Tahrir Square: An Analysis Of Human Rights and The Internet Examined Through The Lens of The Egyptian Arab Spring", Duke Journal Of Comparative and International Laws, Vol:26, p. 419.

¹⁸ Graham E. Fuller (2016). "Türkiye ve Arap Baharı", Çev. (Mustafa Acar). Eksi Kitapları, s.248.

¹⁹ Ramazan Yıldırım, Tarık Abdulcelil (2012). "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", Seta Siyasi Harita: 2. ,s.5.

²⁰ Selin M. Bölme, Müjge Küçükkeleş, Ufuk Ulutaş vd.(2011). "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", Seta, (Rapor:2). ,s.22.

- Olağanüstü halin kaldırılması,
- Anayasanın kusurlu olarak ifade edilen ve seçimlerde hileye sebep olan maddelerinin değiştirilmesi,
- Özgür ve adil seçimlerin yapılması, hükümetin görevden bertaraf edilerek Mısır halkının taleplerine cevap verecek bir milli birlik hükümetinin kurulması, yönündeki talepler sıralanmıştır.²¹

Sokak gösterilerinin dördüncü gününde İçişleri Bakanlığı'nın ülkenin her yanına yayılan halk isyanını bastırmakta aciz kaldığı açıkça belli olmuştur. Seçkin sınıfın ve ordunun tarafını çoktan seçtiği dönemde Başkan Mübarek düzeni yeniden tesis etmek için orduyu göreve çağırarak zorunda kalmıştır. Oysa ordunun teyakkuzdaki birimleri protestoların ilk gününden itibaren, üst makamlardan ve Başkan'dan gelen talimatları beklemeksizin, açık bir şekilde ayaklanmayı destekledikleri bilinmektedir. Emir komuta zincirinin üst kademelerinde bulunan ordu mensupları, halkın taleplerinin (rejimin yıkılmasının) meşru olduğunu belirten ve meslektaşlarının Suriye, Libya ve Yemen'de yaptıklarının aksine, göstericilere şiddet uygulanmayacağını bildiren ölçülü açıklamalar ve bildiriler yayınlamışlardır. Bunun yanı sıra Mısır halkının meşru taleplerinin yanında olan orduya bölgede önemli bir aktör olan İran'dan da destek gelmiş ve İran Devrim Rehberi Hamaney, 4 Şubat 2011'deki Cuma hutbesinde Mısır ordusunu Mısır halkının yanında yer almaya çağırarak ABD'nin ve Batı'nın rolüne güvenilmemesi üzerine uyarılarda bulunmuştur. 10 Şubat tarihine gelindiğindeyse Silahlı Kuvvetler Yüksek Şurası (SKYŞ) Mübarek olmadan bir araya gelmiştir. Bu toplantı ülke içerisinde yumuşak bir darbe olarak görülmüş ve nitekim Hüsnü Mübarek 18 gün sonra 11 Şubat 2011 tarihinde istifa etmiş ve yönetimi Yüksek Askeri Konseyi'ne²² devretmek zorunda kalmıştır.²³ Mısır'da daha önce görülmemiş bu yoğun protesto hareketi Mübarek'in devrilmesiyle, Mübarek ve UDP yanlısı Mısırlı seçkinler, Mısır ordusu ve MK başta olmak üzere İslamcı gruplar arasında bir rekabet döneminin başlangıcını oluşturmuştur.

Demokratik İlk Seçim: Müslüman Kardeşler'in İktidara Yükselişi

30 yıllık iktidarı boyunca gücü ve otoriter yönetimi, arkasına aldığı ABD ve Mısır ordusu desteği ile yıkılmaz diye bakılan Hüsnü Mübarek'in bu kadar kısa sürede sonunun gelmesi özellikle Batı'da şaşkınlık yaratsa da yukarıda bahsettiğimiz parametreler ışığında Mısır'daki devrim süreci Tahrir Meydanı'na göstericiler inmeden çok önce başlamıştır. Bu süreçte gösterilerin ilk günlerinde olmasa da devam eden süreçte başat aktör olan Müslüman Kardeşler, 2000'lerden itibaren örgütlenmeye başlayan Mübarek karşıtı iç muhalefet, etkin teknoloji kullanımlarıyla organize olan gençlik hareketi, 2004-2008 arası binlerce kişinin katılımıyla gerçekleşen grev hareketleri ve 2011 yılında protestoları bastırmayarak devrime destek veren Mısır ordusu belirleyici unsur olmuştur.²⁴

Mübarek'in istifasına kadar devam eden süreçte yan yana olan gruplar- İslamcıların bile- Mübarek'in istifasından sonra ayrılmaya başlaması özellikle Hristiyan ve Selefi gruplar arasında çatışmaların yaşanması bu yeni dönemin Tunus'taki kadar yumuşak bir geçiş olamayacağı/olmayacağını bir göstergesi olmuştur.²⁵ Mübarek 'in düşüşü ile ordu vesayetinde

²¹ Alison Pargeter, (2013). *"The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power"*, p. 177. Saqi Books, London.

²² Yüksek Askeri Konseyi bundan sonra çalışmada YAK şeklinde kullanılacaktır.

²³ Hazem Kandil (2014). *"Mısır'da İki Darbe Arasında Ordu ve 20 Haziran 2013'ün Tahlihi"*, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.116. ,Fuad Ferhavi (2015). *"Stratejik Etkileşimler: Arap Dünyası, Türkiye ve Afrika"*, Karınca Yayınları, s.242. , Hosni Mubarak Resigns as President. Al-Jazeera. <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201121125158705862.html>.

²⁴ Bölme, Küçükkeleş, Ulutaş vd. a.g.r. ,s.15.

²⁵ M. Tahir Kılavuz, M. Hüseyin Mercan ve Süleyman Güder (2014). *"Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda"*, İlke Araştırma Raporları, İlke Yayınları ,s.38.

başlayan ara dönem MK, Selefilere, muhafazakar Selefilere, milliyetçiler, liberaller ve eski Mübarek rejiminin kudretli tortuları yada kaybedenleri (fulul) arasında bir dizi siyasi güç paylaşımına dönüşmüştür.²⁶

Protestoların ilk dönemlerinde anti- otoriter ve demokrasi yanlısı bir karakter taşıyan göstericiler, devrimin ardından kendilerini ya MK yada Selefilerle özdeşleştirerek birbirilerine bağlı Müslümanlar olarak tanımlamaya başlamışlardır. Dolayısıyla da otokratik iktidarı sonlandıran harekette dinin başat unsur olmadığını düşünen “seküler” ve “liberal” Müslümanlar ve “azınlık” gruplar için bu durum tam bir şok etkisi yaratmıştır.²⁷

Mübarek’in devrilmesinden 30 Haziran’a değin devam eden geçiş sürecinde ordunun protestoculara karşı takındığı tavır Mısırlıların gözünde 1967’den itibaren ordunun meşruiyetinin ikinci kez sorgulandığı süreç olmuştur.²⁸ İlk dönemde Mısır ordusu Mübarek’i ve partisini lağvederek, liderlerinin çoğunu yargılayarak -birçoğu mali yolsuzluklardan dolayı- eski rejimdeki güçlü oyuncuların birçoğunu izole etmiştir. Bu hamlenin ardından YAK, altı aylık bir periyodun ardından iktidarı sivil iktidara devredeceğinin teminatını vermiştir.²⁹

19 Mart 2011’de yapılan Anayasa değişikliği referandumuna MK ve Selefiler başta olmak üzere İslami gruplar destek vermiş, liberal ve seküler devrimci gruplar karşı çıkmıştır. MK’nın anayasa değişikliğinin bir an önce gerçekleştirilmesi yönündeki tavrını ise siyasi bir parti olarak seçimlere gidilmesinin önünün açılmasını sağlamak bu bağlamda da iktidarın sivil yönetime geçişini hızlandırmak olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim %77 oyla anayasa değişikliği kabul edilmiştir. Yüksek bir oy oranıyla kabul edilen anayasa değişikliği MK hareketinin ve tabanının Mısır siyasi yapısına ne denli nüfus ettiğinin bir gerçekliği olarak kabul edilebilmektedir. Fakat referandum sonrası Mısırlı gruplar arasında ayrışmayı derinleştirmiş ve ilerleyen dönemlerde de daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur.³⁰ Bu ayrışmadan yararlanmak isteyen ordu ise 6 aylık periyotta hükümeti sivillere devretmeyeceğinin sinyallerini vermeye başlamıştır.

İktidarın sivillere devrilmemesinden dolayı gösterilere devam eden protestocular ordunun baskısıyla karşılaşmıştır. Nitekim ordunun 9 Mart’ta protestocuları Tahrir meydanından boşaltmak için çadırları sökmeye başlayan şiddet sarmalı artarak devam etmiştir. 15 Mayıs 2011 Nakba’nın yıldönümünde (İsrail’in Bağımsızlık, Filistinliler içinse “Felaket” günü) Kahire’de İsrail Başkonsolosluğu önünde toplanan göstericilere karşı Mısır ordusunun gerçek mermi kullanarak 353 kişiyi yaralaması ve 180 kişiyi tutuklaması Mısır halkının ordu yönetimi altında Mübarek döneminden daha fazla şiddete maruz kaldığının kanıtı olmuştur.³¹ Mısırlılar bu yoğun fiziksel şiddet karşısında ordunun iktidarı sivillere bırakması için gösterilere başlamıştır. Gösterilerin yoğunlaştığı Kasım ayında seslerini arttıran hem seküler hem de İslamcı gruplar Tahrir Meydanı’nda “Tek Bir İstek Cuma’sı” adı altında toplanarak ordunun verdiği sözü tutmasını ve görevi bırakması isteklerini yinelemişlerdir. Protestoları bastırmayan isteyen ordunun müdahalesi ise sert olmuş onlarca kişi ölmüş ve yüzlerce Mısırlı yaralanmıştır.³²

Ordu karşıtı protestolar ülke genelinde devam ederken hükümetin sivillere devredilmesi ve seçim sürecinin sağlıklı yürütülmesi için oluşturulan geçiş hükümeti ile Mısır’da serbest bırakılan siyasi partiler hızlı bir şekilde seçime hazırlık yapmaya başlamışlardır. Geçiş sürecinde ordunun baskıcı tavrı karşısında birçok muhalif grup örgütlenemezken geçmiş

²⁶ Fuller, a.g.e. s,286.

²⁷ Farhad Khosrokhavar, “Arap Devrimlerinde Şiddet: Pragmatik Bir Örnek Olarak Mısır”, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Der. (Y. Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, s.157.

²⁸ Issandr El Amrani (2012). “Sightings of the Egyptian Deep State”, <http://www.merip.org/mero/mero010112>

²⁹ Kandil, a.g.e. ,s.117.

³⁰ İsmail Numan Telci, (2013). “Mısır Devrim Sözlüğü”, Açılım Kitap, s.20.

³¹ Khosrokhavar, a.g.e. ,s.172.

³² Telci, a.g.e. ,s.19.

birikimi, teşkilatçı yapısı ve tabandaki eğitimli insan gücü sayesinde MK hızlı bir şekilde örgütlenerek yeni bir parti kurmayı başarmıştır. MK'nın hızlı bir şekilde örgütlenmesi yukarıdaki parametrelerin yanı sıra bir dizi Mısırlı otoriter rejime karşı uzun ve tutarlı bir muhalefet hareketine liderlik etmiş, hapse girmiş, işkence görmüş ve hatta dava uğruna can vermiş başka bir siyasi gücün Mısır'da bulunmaması olarak değerlendirilebilmektedir.³³

30 Nisan 2011'de Hürriyet ve Adalet Partisini kurarak parlamento seçimlerine katılacağını açıklayan MK, tüm Mısır halkını kucaklayıcı bir dil kullanmış ve askeri yönetimin yaşatmış olduğu olumsuz havayı kırarak Mısır'da sivil yönetime geçişi sağlamaya çalışmıştır. 28 Kasım 2011 tarihinde askeri yönetimin diretmesine karşı meydanlardaki göstericilerin zorlamasıyla Mısır tarihinin ilk ve adil seçimlerine gitmiştir. Seçimlerde MK %37,5 oy alıp parlamentoda %45,8 temsil hakkı kazanırken ikinci parti olan selefi Nur Partisi ise %27,8 oy alarak mecliste %25,5 temsil hakkı elde etmiştir.³⁴

Devrim sürecinde önemli rol oynayan liberal, seküler ve sosyalist grupların yanı sıra Mübarek dönemi kalıntısı aktörlerin sandıkta İslamcılar karşısında büyük bir hezimet almaları devrim sonrası süreçte önemli derecede rahatsızlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁵ Seçim sonrası Meclis'in göreve başlaması yasama yetkilerinin kimde olduğu ve olacağı yönündeki tartışmaları yeniden başlatmış ve nitekim 30 Mart 2012'de yeni bir deklarasyon yayınlayan YAK, anayasaya maddelerinde düzenlemeler yapılması gerekliliğini öne sürerek yasama yetkilerini yeniden eline almıştır.³⁶ Meclis'in kontrolünü elinden bırakmak istemeyen YAK, sokaklarda çıkan gösterilere yeteri kadar düzenli müdahale etmemiş, ettiğinde de orantısız güç kullanarak parlamentoyu düzeni sağlayamamakla suçlamıştır.

Muhallifler ve hatta Selefî birçok grup tarafından devrimin fikir altyapısına aykırı yönetim yapısını benimsediğini iddia edenler, MK'in hükümeti kendi çıkarları ve ideolojileri adına şekillendirdiklerini ileri sürmüş ve Mısır'daki kaosun sebebinin MK'in yetersiz yönetim anlayışına bağlamışlardır. Böylesi bir süreçte Cumhurbaşkanlığı seçimlerine hazırlanan Mısır'da içeriden ve dışarıdan yönetimi yıpratmaya yönelik teşvikler siyasi istikrarın sağlanmasını engellemiştir.

MK cephesinde ise hareketin Mübarek sonrası dönemde yeni Mısır'ın inşasında başat aktörü olması teşkilatın ve kurulan parti içerisinde farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kuruluşundan bu yana muhalefette kalan ve siyasi partinin ötesinde Benna'nın çizdiği ilkeler çerçevesinde İslami bir düzen tesis etmek için çaba sarf eden "dava" hareketi olan MK, bu yeni dönem içerisinde siyasi bir parti aracılığıyla yerel ve küresel düzlemde iktidar kanadındaki aktör olarak siyaset üretmeye başlamıştır.³⁷

Muhalefet pozisyonunda iken hükümet kanadına yapılan eleştirilerin iktidarı elde ettikten sonra pratikte sahaya nasıl yansıtacağı hareket içerisinde önem arz etmekteydi. MK'in kuruluşundan itibaren sosyal alandaki faaliyetleri ve siyasi alandaki muhalif tavrı hareketin ikili bir kimliğinin oluşmasına neden olmuştur. Bu perspektiften bakıldığında tarihinde ilk kez siyasi kimliğin özgürce ön plana çıkması hem hareket için hem de Mısır için önemli bir tecrübe olacağının sinyallerini vermiştir. Dolayısıyla da muhalefet pozisyonunda iken hükümet kanadına yapılan eleştirilerin iktidarı elde ettikten sonra pratikte sahaya nasıl yansıtacağı Müslüman Kardeşler'in geleceğini belirleyen önemli bir parametre olmuştur.

Nâsır'dan bu yana askeri liderler tarafından yönetilen ve özellikle son 30 yıldır olağanüstü hal içerisinde bulunan Mısırlılar ilk kez hilesiz, bağımsız ve özgür bir seçimle devlet başkanı seçmenin heyecanını yaşamışlardır. Adaylar arasında MK'den Muhammet Mursi, ılımlı İslam'ı

³³ Fuller, a.g.e. ,s.

³⁴Gökhan Bozbaş (2016). "Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü ve Demokratikleşme Sorunu ", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. ,s.315. ,Yıldırım ve Abdulcelil, a.g.e. ,s.11.

³⁵Telci, a.g.e. ,s.21.

³⁶Güçtürk, a.g.r. ,s. 38.

³⁷ Kılavuz, Mercan ve Güder, a.g.e. ,39.

temsilen Abdul Moeim Ebul Futuh, eski Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa, Nâsırcı olarak bilinen Hamden Sabbahi ve Mübarek rejimi son başbakanı ve eski Hava Kuvvetleri generali Ahmet Şefik öne çıkmıştır. Seçim sonuçlarına göre Muhammet Mursi ve Ahmet Şefik ikinci tura kalmışlardır.³⁸

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ikinci turunun başlamasından hemen önce Anayasa Mahkemesi devrimciler tarafından rejim kalıntısı olarak isimlendirilen Ahmet Şefik'in "siyasi yasaklı" olmadığına dair bir karar alarak İslamcılarının gücünü zayıflatmak, MK'in karşısına güçlü bir aday çıkarmak ve parlamentonun ardından Cumhurbaşkanlığı'nı da İslami kesimin eline geçmesine engellemek istemişlerdir. Ordu'nun bu hamlesi ile Şefik'in adaylık yolu açılırken Mursi'nin dolayısıyla da Mısır'ın kimliğini oluşturan MK'in seçimi kazanmasına karşın önlem olarak nitelendirilmiştir.³⁹

Devrimci güçler açısından rejimin kalıntısı olarak değerlendirilen Ahmet Şefik'i desteklemek devrim ruhuna ihanet sayılabileceğinden ve ordunun Anayasa Mahkemesi kararlarında değişiklik yaparak sivil yönetimin elini zayıflatan hükümleri hayata geçirmesi tüm muhalif kanatın Muhammet Mursi'yi desteklemesini sağlamıştır.

Askeri vesayetın gölgesinin düşmesine rağmen 16-17 Haziran'da gerçekleşen ikinci turla beraber Muhammet Mursi %51,7'lik oy oranıyla kazanmış ve devrim sonrası Mısır'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı unvanını alarak 30 Haziran 2012'de Yüksek Anayasa Mahkemesi huzurunda yemin ederek göreve başlamıştır.⁴⁰ Mursi'nin normal şartlarda Parlamento önünde etmesi gereken yemini askerin kontrolündeki Anayasa Mahkemesi önünde yapması ise ordunun sivil bürokrasiyi ne denli kısıpaca aldığı ve Mısır'da gerçekten sivil iktidardan yana olmadığını göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Müslüman Kardeşler'e Muhalefet

Mısır'da MK'dan bir cumhurbaşkanı seçilmesi başta Ortadoğu olmak üzere dünyadaki Siyasal İslam söyleminde de kritik bir dönüm noktası olmuştur. Mısır'da İslamcılarının demokratik yollarla iktidara gelmesi, iktidar partisi döneminde icraatlarını gerçekleştirmesi sonunda da demokratik yolla iktidarı devretmesi yahut devam ettirmesi Siyasal İslam çerçevesinden bir döngünün tamamlanmasının ilk örneğini teşkil edecektir.⁴¹ İslamcılar ve özellikle MK açısından ilk deneyim olan bu süreç ordu vesayeti altında zorluklarla başlamıştır. Tüm bu yaşananların üzerine bir de MK siyasi tecrübesizlikleri eklendiği için Mısır'da bürokratik krizler meydana gelmiştir.

Darbeye giden sürece bakıldığında temellerinin 25 Ocak devriminin ardından atıldığı anlaşılmaktadır. Devrim sonrasında ordu vesayetinde geçen ara dönem muhalif gruplar arasında sert çekişmelerin yaşandığı süreç olmuştur. Devrimin ardından muhalif gruplarla yapılan görüşmelerde MK tarafından yapılan açıklamada MK'nın parlamento seçimlerine katılacağı ancak başkanlık yarışında olmayacağını vurgulamıştır. Parlamento seçimlerinde ve sonrasında YAK'ın aldığı kısıtlayıcı kararlar doğrultusunda MK sürecin kendi aleyhlerine işleyeceğini düşünmüş ve Muhammet Mursi ile başkanlık seçimlerine girme kararı almıştır. MK'nın bu tutumu ise devrimci diğer gruplar tarafından tepki ile karşılanmıştır.⁴²

MK'nın başkanlık seçimine katılmakla ne kadar doğru bir karar aldığı destekler şekilde Anayasa Mahkemesi Muhammet Mursi'nin göreve gelmesinden iki ay önce parlamentoyu ve o dönem anayasa yazımını sürdüren komiteyi feshetmiştir. MK kadroları ise yeni Mısır inşasında sivil anayasanın önemine vurgu yapmış ve ülkede sivil siyasetin işlerlik kazanması,

³⁸ Telci, a.g.e. ,s.21.

³⁹ Güçtürk, a.g.r. ,s.46.

⁴⁰ Telci, a.g.e. ,s.22.

⁴¹ Fuller, a.g.e. ,s.287.

⁴² Telci, a.g.e. ,s.27.

demokratik kültürün yerleşmesi ve istikrarın sağlanması için anayasanın daha fazla gecikilmeden yazılarak yürürlüğe girmesi için yoğun çaba sarfetmişlerdir. Ancak yeniden tesis edilen anayasa komisyonunda Mübarek yanlısı kesimler, İslamcı karşıtı muhalif gruplar başta olmak üzere yer alan muhalifler süreci baltalamaya çalışmışlardır. Baskı altında devam eden anayasa hazırlama dönemi 15 ve 22 Aralık 2012 tarihlerinde yargının engellemelerine rağmen referanduma götürülmüş ve Mursi'nin ve MK'nın yoğun çabasıyla büyük oranda kabul gören Mübarek dönemi sonrası ülkenin ilk sivil anayasası kabul edilmiştir.⁴³

Anayasa yazım sürecinde ve sonrasında hem ordu hem de muhalif gruplar, çıkarlarına aykırı gelen sivil anayasayı benimsememiş, MK ve Mursi'yi ülkeyi radikal İslamcı bir devlet statüsüne doğru sürüklemekle suçlamışlardır. Yalnızca ideolojik olarak İslamcı çizgisini devam ettiren MK ve Mursi ise demokratik bir anayasa hazırlamış, ancak yine de muhaliflerin eleştiri oklarından kurtulamamışlardır.

Güvenlik güçlerinin eski rejimlerin kalbi olduğunun bilincinden hareket eden Mursi ordu ile ilişkilerini belirli çizgiler üzerine inşa etmeye çalışmıştır. İlk olarak askeri haysiyetlerini incitmeksizin Genelkurmay'da görevli olan kişilerin mevkilerini değiştirmeye başlamıştır. Donanma komutanı Süveyş Kanalı'nın idaresine getirilmiş, hava savunma komutanı ordunun sanayi kompleksinin başı olmuş ve SKYŞ liderlerinden Muhammed el-Asar savunma bakanlığına getirilmiştir. Çeşitli atamalarla sivil hükümet ile ordu arasında güç paylaşımı yapmaya çalışan yönetim ile ordunun arası Abdülfettah Sisi'nin anti-İslamcı protestolarda gruplar arasında arabuluculuk yapmaya çalışmasıyla bozulmaya başlamıştır.⁴⁴

Öte yandan Haziran 2012'de başlayan Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı sürecinde muhaliflerin ve azınlıkların güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin önüne geçilememiştir.⁴⁵ Ayrıca Mübarek döneminden itibaren devam eden yolsuzlukları, ekonomik sorunları ve devrim itibarıyla süregelen faili meçhul cinayetlerin tüm sorumluluğunu Mursi ve MK yönetimine yüklemeye çalışan muhalifler Ulusal Kurtuluş Cephesi adı altında birleşmişlerdir. Seçilmiş iktidarı devirmek adına izledikleri yöntemlerin birçoğunun demokratik düzeni tehdit eder nitelikte olması, henüz devrim geçirmiş kırılğan bir siyasi yapının daha çok zarar göreceği bir sürece doğru sürüklenmesine neden olmuştur.⁴⁶

30 Haziran'a uzanan süreçte önemli bir aktör olan medya ise Mursi ve MK karşıtı yoğun bir propagandaya başlamıştır. Piramitlerin ve Süveyş Kanalı'nın Katar'a satılacağı şeklindeki asparagas haberler ülkenin muhalif medyasında günlerce tartışılmıştır. İhvan'ın ifade özgürlüğünü kısıtladığı ve baskı rejimi kurduğunu iddia eden yayın kuruluşları rejimi yıpratmak adına ellerinden geleni yapmıştır. Mursi ve MK ise bu yoğun karalama kampanyası karşısında günü kurtarmaya yönelik siyaset izlemek zorunda kalmışlardır. Suriye'ye destek konferansının düzenlendiği Kahire stadyumunda Mursi yanlısı Selefi Şeyh Muhammed Abdül Maksut'un muhalefete "kafir" imasında bulunması ise muhalefetin Mursi karşıtlığında elini güçlendirmiştir.⁴⁷

3 Temmuz: Darbe Sonrası Müslüman Kardeşler

Muhammet Mursi başkanlığa geldiği ilk andan itibaren kendisini yargı, ordu ve muhalefetten oluşan bir çatışma alanında bulmuştur. Mısır'da yaşanan siyasi kriz, siyasi krizin tetiklediği ekonomik sorunlar ve toplumsal kargaşa kısa sürede İslamcılar genelinde MK karşıtı gösterilerin başlamasına neden olmuştur. Özellikle ülkede 25 Ocak devriminin ardından

⁴³ İsmail Numan Telci (2014). "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa", Seta Analiz, S.86. ss.10-12.

⁴⁴ Kandil, a.g.e. ,ss.123-124.

⁴⁵ Khosrokhavar, a.g.e. ,s.173.

⁴⁶ Telci, a.g.e. ,s.28.

⁴⁷ Telci, a.g.e. ,ss.30-31.

yaşanan güvenlik problemi ve ekonomik çalkantılar Mursi iktidarının temel sorunu ve muhalefetin iktidarı düşürmek adına kirli oyunlar çevirdiği ana başlıklar olmuştur.

Mursi, seçilmiş parlamentonun aldığı kararları ve yaptığı eylemleri Mübarek döneminden kalma yargı sisteminden koruyabilmek adına çeşitli önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. Bunların en önemlisi Mısır başsavcısının emekliye ayrılarak yerine yenisini atamak olmuştur. Bunu sağlamak için Kasım 2012’de ilan ettiği anayasal bildiri, yargıda ciddi muhalefetle karşılaşmış ve Mısır’daki siyasi ortam açısından ciddi sonuçlar doğurmuştur.⁴⁸

Ülke içi siyasette yeterince düşmanlık kazanan Mursi ve MK, bölgesel ve küresel platformda da bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Mursi’nin dış politikada izlediği adımlar özellikle Filistin politikası çerçevesinde Refah sınır kapısını açması İsrail ve Batı tarafından tepki ile karşılanmış, darbeye giden yolda finansör olmalarını da sağlamıştır.⁴⁹ Ayrıca içeride liberallerin ve dışarıda Batı ve ABD başta olmak üzere küresel güçlerin “siyasal İslam”ın tanımı gereği başarısız bir proje olduğunu vurgulamaları, Siyasal İslam’ın başarılı olmaması gerektiği savı, bu projenin tehlikeli ve pratikte asla sınanmaması gerektiği kanısı Mursi yönetimine çokta şans tanımamıştır.⁵⁰

2013 ortalarına doğru MK karşıtı güçler, MK’nın hâkimiyetindeki hükümeti yerinden oynatmak ve orduyu darbeye kışkırtmak üzere harekete geçmiştir. Çok geçmeden de Mübarek karşıtı olan devrimci güçler hoşnutsuzluk gösterilerine başlamış, kamusal kargaşa sokaklarda boy göstermiş, bunlar da bizzat ordu tarafından desteklenmiştir.⁵¹

Bazı Batı ülkelerindeki ve ABD’deki aktörlerin desteklediği ve Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgesel ülkelerin Mursi karşıtı muhalefeti fonlamaları, Nisan ayında başlayan “Temerrud” (isyan) hareketi ile Mursi karşıtları seçilmiş başkanı istifaya zorlamak adına gösterilere başlamıştır. Nisan ayı itibariyle imza toplayan muhalefet Mursi ve yönetimini ülkedeki sağlık, temizlik ve trafik sorunlarının çözülmemesinden, elektrik, su, doğalgaz gibi kaynakların temininde yaşanan sıkıntıların aşılammamasından dolayı suçlamışlardır. Aynı aktörler Mursi yönetiminin vali ve yüksek bürokratik konumlara İhvan kadrolarından kişileri tercih etmesi gibi halkı kışkırtacak suçlamalarda bulunarak halk nezdinde kadrolaşma paranoyasını yaymışlardır. Kifaye, Ulusal Kurtuluş Cephesi ve 6 Nisan Gençlik Hareketi’nin başı çektiği muhalifler 30 Haziran 2013’te sokaklara inme kararı almış ve yaptıkları karalama kampanyası işe yaramış akabindeyse 30 Haziran günü mobilize ettikleri binlerce Mısırlı sokaklara inmiştir.⁵² Diğer yandan sokağı dolduran liberal, seküler kesimin yanında Mursi’nin iktidara gelmesinde destek veren Selefi gruplar ise Mursi’yi ülkeyi yeterince İslamleştirememekle suçlamış ve muhalefetten yana tavır alarak “Temerrud” gösterilerine destek vermişlerdir.⁵³

Gösterilerde Kiptilerin –Mısır’da nüfusun %10’unu oluşturdukları düşünülürse- ve yeni nesil genç aktivistlerin Mursi karşıtı gruplarda yer alması MK’in ve Mursi’nin işini zorlaştırırken ordunun ve muhalefetin elini güçlendiren demografik güç unsuru olmuştur.⁵⁴ Özellikle Kahire merkezli gösterilerde liberal, seküler ve azınlık demografisini iyi kullanan muhalefetin İhvan’ı iktidardan uzaklaştırmak isterken ülkedeki İslamcı kesimi siyasi arenadan çıkartmak istediği sonucu ilerleyen dönemlerde ortaya çıkacaktır.

⁴⁸ Bozbaş, a.g.e. ,s.317.

⁴⁹ Luiz, Sanchez. “President Morsi’s one year in power”, Daily News Egypt, 30 June 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/30/president-morsis-one-year-in-power/>, (e.t. 10.11.2016).

⁵⁰ Fuller, a.g.e. ,s.288.

⁵¹ Fuller, a.g.e. ,s.287.

⁵² Telci, a.g.e. ,ss.32-33.

⁵³ Birol Akgün (2013). “Obama’nın Mısır’da Demokrasi Sınavı”, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri). Stratejik Düşünce Dergisi, s.10.

⁵⁴ Telci, a.g.e. ,s. 34.

Liberal, sol, laik ve eski dikta rejiminin taraftarları tarafından halkı kışkırtarak başlatılan Tahrir eylemlerinden sonuç çıkmayacağını anlayan Batı ve ABD destekli ordu kendi işini kendisi yapmaya karar vermiş ve sözde Mursi'ye muhalefetle uzlaşması için 48 saat süre tanımıştır. 48 saatin sonunda Abdulfettah Sisi yönetimindeki ordu Mısır'ın birçok bölgesinde olağanüstü hal ilan edip Mursi'yi fiili bir darbe ile iktidardan düşürerek yönetime el koymuştur.⁵⁵

Tüm bunlar yaşanırken MK kendi içerisinde kenetlenerek muhalefete karşı dik durmaya çalışmış, Selefilere ise kendi içlerinde bölünmüş, bir kısmı İhvan yanında yer alırken diğer bir kısmı ise sessiz kalmayı yahut Mursi karşıtı gösteriler de yer almayı tercih etmişlerdir.⁵⁶ MK başta olmak üzere İslamcı grupların yıllardır yer altında faaliyetlerini sürdürmeye çalışmaları, devlet tarafından sürekli kısıtlamaya maruz kalmaları ve darbeye giden yolda muhalefet kadar hızlı örgütlenememeleri de ordunun ve muhalefetin işini kolaylaştıran önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mursi'nin İslami kimliği gerek iç politika da gerekse dış politikada meşrutiyetinin sorgulanmasına yol açarken, tarihsel olarak Batı tarafından siyasal İslam'ın teorik olarak başarısızlığa mahkum edilmesi pratikte vücut bulamamasına neden olmuş ve, nitekim 3 Temmuz 2013'de askeri darbe ile görevine son verilmiştir.

Mursi'nin anti-demokratik yollarla alaşağı edilmesi küresel ve bölgesel düzeyde geniş çaplı yankı uyandırmış Türkiye başta olmak üzere Afrika Birliği Ülkeleri, İran, Yemen, İsviçre ve Almanya darbeye karşı çıkmış, BM başta olmak üzere ABD ve birçok Batılı devlet Mısır'da yaşananları darbe olarak nitelendirmemeyi tercih etmiştir.⁵⁷

MK ve Mursi'nin başarılı olmasını istemeyen güçler henüz darbe sürecine geçmeden önce iktidarı zayıflatıcı açıklamalarda bulunmuş, uluslararası toplum: ABD, IMF, birçok Avrupa ülkesi, bölgesel olarak Suudi Arabistan ve BAE, çökmüş ekonomisine, yüksek işsizlik gibi sorunlarla Mısır'ı ve Mursi iktidarını yalnız bırakmış, hatta ülkede birleştirici güç konumundaki İslamcı kimliğe zarar vermek adına siyasal İslam'ın pratikte başarısız olacağına dair görüşlerde bulunmuşlardır. Darbe sonrasında ise birkaç gün içerisinde Suudi Arabistan ve BAE Mısır'ın ekonomik sorunları ile yakından ilgilenmiş ve milyon dolarlık yardım sözü vermişlerdir.⁵⁸

Daha sonraları ise ABD başkanı Obama yaptığı açıklamada Mısır'da yaşananlara darbe denmesi durumunda ABD'nin Mısır'a yaptıkları yardımı kesmek zorunda kalacaklarını ve bu durumda da Camp David düzeninin çökeceğini ima etmiş, dolayısıyla da milyonların gözü önünde seçilmiş Cumhurbaşkanı'nın ordu tarafından görevden uzaklaştırılmasını "darbe" olarak nitelendirmemiştir.⁵⁹

Batı'nın ikircikli tavrı karşısında yalnız kalan MK ise El-Sisi'nin 3 Temmuz akşamında yaptığı açıklamada arkasında El-Ezher Şeyhi, Kıpti Kilisesi Başpiskoposu, Selefi Nur Partisi lideri ve Muhammed El-Baradei gibi muhalifleri gördüğünde ülke içerisinde de yalnızlığa itildiğini anlamıştır. MK içeriden ve dışarıdan yoğun bir şekilde başlatılan karalama kampanyalarına karşı kendi tabanını örgütleyerek demokratik bir strateji izlemiş ve barışçıl gösterilere başlama kararı almıştır.⁶⁰

MK "darbeye hayır" sloganı ile milyonluk mitingler ve gösteriler yaparak şiddet içermeyen sivil itaatsizlik eylemleri ile direnişe geçmişlerdir. Tahrir'e karşı Adeviyye meydanını kendilerine üs olarak seçmiş, meydana 24 saat Kur'an okuyarak direnişi sürdürerek

⁵⁵ Burhanettin Can (2013). "Mısır'da Bir Devrim Daha Olacak: Büyük İslâm Devrimi", Umran Dergisi, S:228, s.33.

⁵⁶ Telci, a.g.e. ,s.31.

⁵⁷ Can, a.g.m. ,s.34.

⁵⁸ Jony Esposito (2013). "Living in Denial: US Policy and Egypt's Military Coup", Al Jazeera, 15 July.

<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/07/2013715105014165446.html>

⁵⁹ Akgün, a.g.m. ,s.9.

⁶⁰ Telci, a.g.e. ,s.35.

cuntayı dize getirmeye çalışmışlardır.⁶¹ MK mürşidi Muhammed Bedi, darbeden sonra Adeviyye Meydanı'nda tereddütsüz bir liderlik göstermiş ve “*Bizim barışçıl çağrımız sizin kurşunlarınız ve tanklarınızdan daha güçlüdür. Özgürlüğümüz şehitlerin kanıyla yeşerecektir. Özgürlüğümüzü meydanlarda bekleyeceğiz*” şeklinde beyanat vererek MK asla silaha sarılmayacağını, demokratik haklar çerçevesinde cuntaya karşı duracaklarını açıklamıştır.⁶² Bir başka açıklama ise MK yönetici Dr. Eşref Abdülgaffar tarafından yapılmış, Mısır'da yapılan darbenin genel olmadığını, muhalefet kanadı tarafından yapılan bir devrim olduğunu öne sürmüştür. Devamında ise her türlü şiddetten uzak duracaklarını ve sokaklarda kalarak haklarını savunacaklarını ifade etmiştir.⁶³

Sisi'nin emri ile MK üst yönetimine ve siyasal yapılanmasına yönelik hızlı tutuklamalar gelmiş, İslami televizyonlar kapatılmış ve MK'nın birçok bürosu Sisi yönetimi tarafından mobilize edilen muhalif kanat eliyle kurşunlanmış ve yakılmıştır.⁶⁴ Tüm yaşanan olumsuzluklara karşı el-Sisi'nin öngöremediği şey ise MK'nın Adeviyye Meydanı başta olmak üzere MK ve Mursi destekçilerinin sokakları terk etmemesi olmuştur. Demokratik şekilde haklarını savunan MK üyelerine ve Mursi destekçilerine ordu tarafından ateş açılmış ve 52 kişi hayatını kaybetmiştir. Ordu'nun sert müdahalesine rağmen meydanlardan ayrılmayan göstericilere 26 Temmuz'da yeniden ateş açılmış, 200 kişi hayatını kaybetmiş, 5000 kişi de yaralanmıştır.⁶⁵

Ordu tarafından desteklenerek geçici hükümetin başına getirilen Adli Mansur ile başlayan olağanüstü halin 1 ay sürmesi öngörülürken 13 Kasım mahkeme kararına kadar devam etmiş bu süreçte MK ve Mısır için büyük bir yıkım olmuştur. Mursi yanlısı gösterilerde 2000'den fazla MK destekçisi ve lideri gözaltına alınmıştır. MK yanlısı tüm medya kuruluşları kapatılmış, MK sempatisini 55.000 imamın lisanlarına da ellerinden alınmıştır. 23 Eylül 2013 tarihinde Kahire Acil Durumlar Mahkemesi MK terör örgütü ilan etmiş ve eş zamanlı olarak MK'nın fiziksel ve mali varlıklarına el koymak adına bir soruşturma komisyonunun kurulmasının önünü açmıştır. Nitekim MK tüm varlıklarına el konulmuş ve İrşad büroları kapatılmıştır. 14 Nisan 2014'te ise İskenderiye Acil Durumlar Mahkemesi MK üyelerinin cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine katılmalarını yasaklamıştır. MK'in yoğun olarak faaliyet gösterdiği sosyal, sağlık ve eğitim alanlarına mobbing uygulanmaya başlanmıştır. Rejim Müslüman Kardeşler'in İslami Tıp Derneği adı altında sağlık hizmetleri veren 22 hastane, 7 özel tıp merkezinin kontrolünü ele geçirmiş ve mevduatlarına el koymuştur. Rejimin iddialarına göre İslami Tıp Derneği'nin maddi kaynakları terörizmi desteklemek için kullanıldığı iddiası ortaya atılmıştır.⁶⁶ Özellikle MK'nın eğitim, sağlık ve din alanında faaliyet gösteren tüm kurumlar hedef alınırken harekete bağlı olan toplumsal figürlerde MK adı altında İslamcı kimlikleriyle cezalandırılmaya başlanmıştır. Birçok MK üyesi –Cumhurbaşkanı ve İhvan'ın genel mürşidi de aralarında olmak üzere ömür boyu hapis ya da idamla yargılanmaya başlanmıştır.⁶⁷ MK'nın iktidarından 2016'nın son çeyreğine değin gelinen süreçte tasfiyelerle Mısır'da İhvan hareketi yasaklanarak sürgün hayatı yaşamaya zorlanmıştır. Resmi rakamlara göre 10 bine yakın İhvan üyesi tutuklanmış, sayıları bini bulan üyelerde darbe taraftarları ve

⁶¹ Can, a.g.m. ,s.33.

⁶² Hamza Türkmen (2013). “*Mısır Darbesi Mısır Halkına Mı Dayanıyor?*” Umran Dergisi, s.50.

⁶³ Seval Kök (2013). “*Ortadoğu Güncesi 21 Haziran- 20 Temmuz*”, Ortadoğu Analiz, C:5. ,S:56. ,s.10.

⁶⁴ Telci, a.g.e. ,s.35.

⁶⁵ Akgün, a.g.m. ,s.11.

⁶⁶ Lorenzo Vidino. (2013). “*The Muslim Brotherhood After The Arab Spring: Tactics, Challenges and Future Scenarios*”, Centre for European Studies. pp. 9-12.

⁶⁷ Marta Latek, (2013). “*Egypt's Muslim Brotherhood Experience: International Response and Regional Implications*” European Parliamentary Research Service, p.2. , İsmail Numan Telci, (2016). “*Darbe Sonrası Dönemde Mısır'da Devlet ve Müslüman Kardeşler*” Ortadoğu Analiz, C:8. ,S:75. ,s.13.

yetkililerince öldürülmüştür.⁶⁸ Resmi rakamlara göre 10 bine yakın İhvan üyesi tutuklanmış, sayıları bini bulan üyelerde darbe taraftarları ve yetkililerince öldürülmüştür. Öyle ki İnsan Hakları İzleme Örgütü darbecilerin Mısırlı polis ve askerlerin 5 Temmuz 2013 ve 17 Ağustos 2013 tarihleri arasındaki altı gösteride ülkenin seçilmiş ilk cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin 3 Temmuz'da ordu tarafından görevden alınmasına karşı çıkan göstericilere nasıl müdahale ettiğini ve toplam bin 150 kişinin öldürüldüğünü belgelemiştir.⁶⁹

Temmuz darbesinden sonra Mısır yönetimi tarafından El-Kaide ile ilişkilendirilen MK ülkedeki hemen hemen her şiddet olayından sorumlu tutulmaya başlanmıştır. MK uluslararası platformda ilk olarak Mart 2014 ayında Suudi Arabistan'ın MK terörist ilan etmesinin ardından Şubat 2016 tarihinde ABD'de yıllardır sivil toplum hizmeti yapan CAIR'in terör örgütü ilan edilmesine yönelik kanun Temsilciler Meclisi'ndeki Adalet Komisyonu'na kabul edilmiştir.⁷⁰ Darbe sonrasında İslamcılarının ve özelde MK'nın bir asıra yakın süredir Mısır toplumunda arzulan ulusal kimliğe ait olmadığı ve bu İslamcı grupların Mısır toplumunda inşa edilmiş/edilecek olan modern devleti yıkmak isteyen terör unsurları olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda da MK'nın iktidar sürecinde kalması muhalif gruplarca ve Mısır içerisindeki bürokratlarca kolay kabul edilememiştir.⁷¹

Sonuç

Genel çerçeve ile bakıldığında Tunus'ta başlayan Arap Baharı tüm coğrafyaya farklı şekillerde yayılmış, farklı sonuçlar doğurmuş olsa da bölge iç savaşın hakim olduğu, siyasi iktidarsızlıkların baş gösterdiği bir yer haline dönüşmüştür. Bölge halkının protestolara başladıklarında birlikte hareket etmeleri umut verici olsa da, protesto sonucunda devrilen hükümetlerin yerini dolduracak aktörlerin oluşumuna izin vermeyen otokratik yapı bölgede kaosa sebep olmuştur.

21. yüzyılda Ortadoğu'da halkların Arap Baharı ile başlayan demokratik hakları arama serüveni Batı'nın ve ABD'nin ikircikli tavrı ve bekle gör politikası nedeniyle bölge de Suriye, Yemen, Libya gibi ülkelerin parçalanmasına neden olurken Mısır'da ordunun fiilen yönetime el koyması aslında Batılı güçlerin yıllardır savundukları demokratik haklar, insan hakları, özgürlük gibi söylemlerin yalnızca kendi halkları için geçerli olduğunun bir kanıtı olarak kendisini göstermiştir.

Jeopolitik, stratejik, ekonomik ve siyasi olarak önemli bir konumda bulunan Mısır'da Arap Baharı sonrasında Mübarek'in devrilmesiyle İslamcı, milliyetçi, laik kimlikler arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. MK'nın iktidara yalnız başına gelmesi bölgesel ve küresel platformda dikkatleri üzerine çekmiş ve Muhammed Mursi'nin anayasa yapım sürecinde muhalifler tarafından "tek adam" suçlamasına maruz kalmasına neden olmuştur. MK ise 25 Ocak devriminin ağır ekonomik getirileriyle beraber Batı ve ABD destekli ordunun ve yargının baskılarına maruz kalmıştır. Dış faktörlerin yanı sıra MK'nın içerisindeki, Seyyid Kutub döneminden itibaren devam eden kuşak çatışması ve iktidara gelmelerinin ardından yönetime

⁶⁸ Waleed Al-Haddad, (2016). "Müslüman Kardeşler'in İçinde Bulunduğu Mevcut Kriz ve Belirsiz Geleceği", Ortadoğu Analiz, C:8 ,S:75 ,s.22.

⁶⁹ Human Rights Watch (2014). "All According To Plan: The Rab'a Massacre and Mass Killings of Protesters in Egypt" <https://www.hrw.org/report/2014/08/12/all-according-plan/raba-massacre-and-mass-killings-protesters-egypt>

⁷⁰ Marcy Lynch, (2016). "Is the Muslim Brotherhood A Terrorist Organization or A Firewall Against Violent Extremism", The Washington Post, March,7. <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/03/07/is-the-muslim-brotherhood-a-terrorist-organization-or-a-firewall-against-violent-extremism/>, Telci (2016), a.g.m. ,s.13.

⁷¹ Bozbaş, a.g.e. ,ss.317-318.

şekil vermek isteyen nüfuzlu mensupları gibi parametreler MK savunmasız bırakan unsurlar arasında sayılabilmektedir.

Siyasal İslam'ın teoride başarısız olduğunu empoze eden Batı ve ABD pratikte hayata geçme şansına fırsat tanımamış ve içeride ordu destekli MK karşıtı muhalefetin yanında yer alarak Mısır'ı kaosa sürükleyen süreci başlatmıştır. MK ve Mursi'nin ise iktidara geldikleri andan itibaren ülke içi istihbaratı ve güvenlik güçlerini denetleyen mekanizmaları oluşturamamaları darbeye giden süreci hızlandırmıştır. Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz üzere MK hareketi ile Mursi arasındaki bazı anlaşmazlıklar ve ülkedeki diğer İslamcı grupların Mursi karşıtlığında muhalefet ile yan yana saf tutmaları 30 Haziran'a giden süreci hızlandıran etkenler arasında yer almıştır. Ortadoğu'da önemli bir bölgesel güç olan Mısır'da Arap Baharı büyük umutlarla başlamış, lakin ilerleyen süreçlerde seçilmiş olan cumhurbaşkanına yapılan darbe Mısır'ın kısır döngüsü devam ettirilmiştir.

3 Temmuz akşamı General Sisi tarafından yapılan açıklamayla seçilmiş cumhurbaşkanının görevden alınması Batı, ABD, Suudi Arabistan ve BAE tarafından yumuşak darbe olarak nitelendirilirken, Türkiye başta olmak üzere bölge ülkeleri ağır bir dille kınamış ve Batı ile ABD darbenin planlayıcıları olmalarına rağmen tepkisiz kalmışlardır. Darbe ardından tutuklanan MK birçok lideri vatana ihanet, hırsızlık gibi suçlardan dolayı idamla yargılanmış ve ordunun karşında muhalefet pozisyonunda kalmaması için Mısır siyasi, sosyal hayatından tasfiye edilmeye başlanmıştır. Güvenlik güçlerini, yargıyı hala elinde bulunduran ordu ve Mübarek dönemi kalıntısı güçler Mısır'da MK'ya karşı yoğun bir mobing uygulamış ve nitekim birçok MK üyesinin ülkeden ayrılmasına yahut hapislerde uzun tutukluluk süreçlerine maruz kalmalarına neden olmuşlardır.

Yaşanan gelişmeler neticesinde MK'ı ve Mursi iktidarını Mısır siyasi hayatından bertaraf etmeye çalışan iki unsurdan söz etmek mümkündür. İlki iç unsurlar olarak: güvenlik aygıtlarının, yargının, ve Mısır halkının MK'nın İran modeli devletleşmeye yöneldiği spekülasyonu ile Mısır halkını mobilize eden Mübarek rejim kalıntısı unsurlar. İkinci olarak ise Mursi ve MK'nın Filistin politikası, petrol düzenlemeleri ve pratikte siyasal İslam'ın başarılı olabileceği kanısından korkan bölgesel Suudi Arabistan ve BAE, küresel olarak Batılı ve ABD bloğu destekli Mısır ordusu.

Darbeden 2016 yılına gelindiğindeyse Mısır'da on binden fazla MK üyesi tutuklanmış, birçoğu idama mahkum edilmiş, MK'ya ait varlıklara el konulmuş ve şubeleri kapatılmıştır. Ortadoğu'da başta IŞİD olmak üzere birçok terör örgütü ile bağlantısı olduğu iddia edilen MK bölgesel ve küresel olarak tasfiye edilmeye başlanmıştır. 2014'te Suudi Arabistan'da 2016'da ise ABD'de terör örgütü ilan edilen MK yalnızca Mısır'ın iç sorunu değil uluslararası kamuoyunun da yakından ilgilendiği bir sorun haline getirilmiştir.

Kaynakça

Al-Haddad, Waleed. "Müslüman Kardeşler'in İçinde Bulunduğu Mevcut Kriz ve Belirsiz Geleceği", Ortadoğu Analiz, C:8 ,S:75, (2016): 22-23.

Al-Jazeera. "Hosni Mubarak Resigns as President" 11 February 2011, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/02/201121125158705862.html>, (e.t. 05.11.2016).

Akgün, Birol. "Obama'nın Mısır'da Demokrasi Sınavı", Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri). Stratejik Düşünce Dergisi, (2013): 7-13.

Anderson, Lisa. "Demystifying The Arab Spring Parsing The Differences Between Tunisia, Egypt and Libya", Foreign Affairs, Vol:90, N.3. 2011.

Ayhan, Veysel. "Arap Baharı'nın Türkiye ABD İlişkilerine Etkisi", Ortadoğu Analiz, C.3. ,S.36. (2011): 17-22.

- Ayhan, Veysel. "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", *Ortadoğu Analiz*, C:3, S.26, (2011): 15-26.
- Bozbaş, Gökhan. *Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü ve Demokratikleşme Sorunu*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. 2016.
- Bölme, Selin M., Küçükkeleş, Müjge, Ulutaş, Ufuk, vd. "25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi", Seta, (Rapor:2). 2011.
- Cattle, Amy E. "Digital Tahrir Square: An Analysis Of Human Rights and The İnternet Examined Through The Lens of The Egyptian Arab Spring", *Duke Journal Of Comparative and International Laws*, Vol:26. 2016.
- Can, Burhanettin (2013). "Mısır'da Bir Devrim Daha Olacak: Büyük İslâm Devrimi", *Umran Dergisi*, S:228. (2013): 33-39.
- Cole, Juan (2014). "Mısır'ın Modern Devrimleri ve Mübarek'in Düşüşü", *Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* (1. Baskı). M. İkbâl Saylık ve Timur Demirtaş (Çev.) Ed.Fawas A Gerges (ed.), İstanbul: İyidüşün Yayınları. (2014).81-103.
- Duran, Hasan ve Özdemir, Çağatay. "Ortadoğu'nun Sancılarına Arap Baharı Çözüm Olabildi Mi?", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.59. (2013-2014): 47-72.
- El Amrani, Issandr. (2012). "Sightings of the Egyptian Deep State", 1 January 2012, Middle East Research and Information Project, <http://www.merip.org/mero/mero010112>, (e.t. 18.11.2016).
- Esposito, Jony. "Living in Denial: US Policy and Egypt's Military Coup", 15 July 2013, Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/07/2013715105014165446.html>, (e.t. 19.11.2016).
- Ferhavi, Fuad. *Stratejik Etkileşimler: Arap Dünyası, Türkiye ve Afrika*, İstanbul: Karınca Yayınları, 2015.
- Fuller, Graham E. *Türkiye ve Arap Baharı*, Mustafa Acar (Çev.) İstanbul: Eksi Kitapları. 2016.
- Gerges, Fawas A. *Yeni Ortadoğu: Arap Dünyasında Protesto ve Devrim*, M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş (Çev.) İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2014.
- Göçer, İsmet. "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.6, S.10, (2015): 51-68.
- Güçtürk, Yavuz . "Devrimden Darbeye Mısır'da İnsan Hakları", Seta: Rapor: 59. (2016).
- Human Rights Watch. "All According To Plan: The Rab'a Massacre and Mass Killings of Protesters in Egypt" , 12 August 2014, <https://www.hrw.org/report/2014/08/12/all-according-plan/raba-massacre-and-mass-killings-protesters-egypt>, (e.t. 17.11.2016).
- Kandil, Hazem. *Mısır'da İki Darbe Arasında Ordu ve 20 Haziran 2013'ün Tahlili*, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Y. Doğan Çetinkaya, (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kılavuz, M. Tahir, Mercan, M. Hüseyin ve Güder Süleyman. *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda*, İlke Araştırma Raporları, İstanbul: İlke Yayınları, 2014.
- Khosrokhavar, Farhad. *Arap Devrimlerinde Şiddet: Paragmatik Bir Örnek Olarak Mısır*, Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm, Y. Doğan Çetinkaya (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Kor, Zahide Tuğba. *Ortadoğu Konuşmaları Bölgesel ve Küresel Perspektifte 'Arap Baharı'*, İstanbul: Küre Yayınları, (2014).
- Kök, Seval. "Ortadoğu Güncesi 21 Haziran- 20 Temmuz", *Ortadoğu Analiz*, C:5, S:56. (2013): 99-104.

Latek, Marta. "Egypt's Muslim Brotherhood Experience: International Response and Regional Implications" European Parliamentary Research Service, (2013): 1-6

Lynch, Marcy. "Is the Muslim Brotherhood A Terrorist Organization or A Firewall Against Violent Extremism", 7 Marc 2016, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/03/07/is-the-muslim-brotherhood-a-terrorist-organization-or-a-firewall-against-violent-extremism/>, (e.t. 21.11.2016).

Pargeter, Alison. *The Muslim Brotherhood: From Opposition to Power*, London: Saqi Books, 2013.

Paksoy ,Sadettin, Paksoy, H. Mustafa ve Alancioğlu Erdal. "*Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı*", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S.46, 2013: 177-178. Sanchez, Luiz. "President Morsi's one year in power", Daily News Egypt, 30 June 2013, <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/30/president-morsis-one-year-in-power/>, (e.t. 10.11.2016).

Telci, İsmail Numan. *Mısır Devrim Sözlüğü*, İstanbul: Açılım Kitap, 2013.

Telci, İsmail Numan. "Darbe Sonrası Dönemde Mısır'da Devlet ve Müslüman Kardeşler" Ortadoğu Analiz, C:8. ,S:75. (2016).

Telci, İsmail Numan. "Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa", Seta Analiz, S.86. 2016.

Türkmen, Hamza. "Mısır Darbesi Mısır Halkına Mı Dayanıyor?" Umran Dergisi, S.228. (2013): 50-55.

Vidino, Lorenzo. "The Muslim Brotherhood After The Arab Spring: Tactics, Challenges and Future Scenarios", Centre for European Studies. (2013): 1-20.

Yıldırım Ramazan, Abdulcelil Tarık. "Mısır'da Siyasi Aktörler, Partiler, Dini Hareketler ve Medya", Seta Siyasi Harita: 2. (2012).

HUNGARIAN GOVERNMENT'S ATTITUDE TO MIGRATION CRISIS: A COMBINATION OF SECURITIZATION AND EUROSCEPTICISM

Önder CANVEREN*
Fulya AKGÜL DURAKÇAY**

Abstract

The member states' general stance and the level of support for the European integration determine the direction, size and depth of the cooperation and compliance. A negative or rejectionist position towards the European Union and the integration (Euroscepticism) affects the direction and size of the compliance, and it becomes apparent first in the speech acts and then in compliance with commitment and common interests. Since Syrian crisis, migration has emerged as a rising and permanent discussion of European politics that causes diversity and obstacles both in attitudes and policy orientations across the member states. The migration crisis opened space for Eurosceptic actors to exploit it as an issue for politicization and securitization. Eurosceptic discourse has framed the migration crisis as a threat to national, economic, cultural and internal security, bringing the securitization aspect into question. In this respect, new security measures, such as border controls and detention, and a discourse that employs anti-migration themes have become visible in some member states such as Hungary. The focus of this study is to analyse the Hungarian overall position and policy orientations towards the crisis in order to figure out the main messages, the interlocutor and the causes behind. In this descriptive attitude analysis, more than 160 official documents have been investigated by content. As a result of the analysis, it is observed that in opposition to the European migration governance, Hungary has gone through a securitizing discourse as the first theme. The second theme is that due to Brussels' policy preferences which are blamed to be anti-democratic and unlawful, and claimed to end up with a civilization disaster, Budapest exhibits a Eurosceptic stance towards Brussels. In other words, Hungarian overall position and policy orientations towards the migration crisis are concluded to be the combination of securitization and Euroscepticism. Accordingly in the last theme, Hungary's proposed solution to migration crisis, which has been framed as a threat, is "stopping" it by taking new security measures.

Keywords: *Securitization, Migration, Euroscepticism, Hungary, European Union.*

MACAR HÜKÜMETİNİN GÖÇ KRİZİNE YÖNELİK TUTUMU: AVRUPA ŞÜPHECİLİĞİ VE GÜVENLİKLEŞTİRMENİN BİR BİRLEŞİMİ

Özet

Üye ülkelerin Avrupa bütünleşmesi ile ilgili genel tutumu ve destek düzeyi; işbirliğinin ve uyumun yönünü, boyutunu ve derinliğini belirlemektedir. Avrupa Birliği'ne ve bütünleşmeye karşı olumsuz veya reddedici bir pozisyon (Avrupa Şüpheciliği,) uyumun yönünü ve boyutunu etkilemekte ve bu durum ilk olarak söz edimlerinde, daha sonra da taahhüt ve ortak çıkarların uyumunda görünür hale gelmektedir. Suriye krizinden günümüze, üye devletler arasında hem tutum, hem de politika yönelimlerinde çeşitliliğe ve engellere yol açan göç konusu; Avrupa siyasetinin artan daimi tartışma konularından biri haline gelmiştir. Göç krizi, Avrupa şüpheci aktörlerin konuyu siyasallaştırma ve güvenikleştirme meselesi olarak kullanabilecekleri bir alan yaratmıştır. Avrupa şüpheci söylem; güvenikleştirme boyutunu gündeme getirerek, göç krizini ulusal, ekonomik, kültürel ve iç güvenliğe bir tehdit olarak çerçevlendirmektedir. Bu hususta, sınır kontrolleri ve alıkoyma gibi yeni güvenlik önlemleri ile göç karşıtı temaları kullanan söylemler, Macaristan gibi bazı üye ülkelerde görünür hale gelmiştir. Bu çalışmanın odak noktası; ana mesajları, ana kararları ve arkasındaki nedenleri anlamak adına Macaristan'ın krize karşı genel pozisyonu ve politika yönelimlerini analiz etmektir. Betimleyici tutum analizinde 160'tan fazla resmi belgenin içerik analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda; Macaristan'ın, Avrupa göç yönetişiminin aksine, ilk tema olarak güvenikleştirici bir söyleme gittiği görülmektedir. İkinci tema ise; antidemokratik ve hukuka aykırı olmakla suçladığı ve uygarlık felaketiyle sonuçlanacağını ileri sürdüğü politika tercihleri nedeniyle Brüksel'e karşı Budapeşte'nin Avrupa şüpheci bir duruş sergilemesidir. Bir diğer ifadeyle, göç krizine karşı genel Macar pozisyonu ve politika yönelimlerinin, güvenikleştirme ve Avrupa şüpheciliğinin bir birleşimi olduğu sonucuna

* Res. Assist., Department of European Union, Graduate School of Social Sciences, Dokuz Eylül University, Izmir/Turkey, onder.canveren@gmail.com

** Res. Assist., Department of European Union, Graduate School of Social Sciences, Dokuz Eylül University, Izmir/Turkey, fulya.akgul@hotmail.com

varılmaktadır. Buna bağlı olarak son temada, Macaristan'ın tehdit olarak resmettiği göç krizi için önerdiği çözüm, yeni güvenlik önlemleri olarak krizi "durdurmaktır".

Anahtar Kelimeler: Güvenikleştirme, Göç, Avrupa Şüphesizliği, Macaristan, Avrupa Birliği.

Introduction

I know and I can hear that also among us here there are faint-hearted people, but you can see that Hungary is also capable of winning battles in Brussels. We are able to protect our culture, our everyday security, and also our economic achievements.

(Victor Orbán, Prime Minister, 2016)

As a peace and welfare project on the continent, the European Union (EU) reached 15 members after the 1973, 1986 and 1995 enlargements.¹ The enlargement process gained pace with the fall of the Berlin Wall, when many former Eastern Bloc countries became members: Hungary, Poland, Czech Republic, Slovakia, Slovenia, Latvia, Lithuania, Estonia, Malta, Cyprus (2004), Romania and Bulgaria (2007). With the end of the Cold War, countries in Central and Eastern Europe (CEE) started the political and economic liberalization process with the EU lath. The Union has undertaken significant roles in the political, economic, social and legal transformation of these countries through the membership (external) option/motivation.² By 2013, membership of the EU reached 28 with the accession of Croatia. Enlargement waves not only led to changes in the corporate restructure of the EU and union-level policies, but also to structural changes in the internal policies of these new countries.

However, within this last decade, post-communist countries in CEE started being alarmed in terms of European norms and values. Freedom House warns that 29 post-communist regimes have been declined every year since 2004.³ The report, entitled 'Europe in Question', underlines on rising populism, xenophobia and nationalism in the region.⁴ Migration crisis originated from the conflicts, and political and economic instabilities in the Middle East and North Africa has brought this observation to light. Contrary to expectations, member states gave different responses to the migration crisis and led to a broader political crisis on how to deal with the migrants at EU level. Current picture within the framework of the migration crisis is a Europe of varied discourse and policy orientation.

In the light of these general observations, this study investigates the Hungarian attitudes towards the migration crisis based on the content analysis of statements, interviews and the speeches of *Orbán* government. This piece of descriptive attitude analysis details Hungarian position and policy orientation including following questions through the content analysis: *What message, why and to whom?* More than 160 official documents were covered for coding, categorization and sample selections. Preparing by two authors let cross-checking reliability for the analysis. The authors agree on main codes, categorization and sample selection; except the sub-categorization in securitization: economic threat. Then consensus on the result that economic threat is the least observed threat perception compared to other instruments of the securitization is reached.

Three main themes emerged in our analysis: **(I) Securitization** - The crisis is framed as a security threat as the root cause of their message (*what and why*), more reference to national and internal security first; and then less to cultural security and least to economic security. **(II)**

¹ 1973 Enlargement: Britain, Ireland, Denmark; 1981 Enlargement: Greece; 1986 Enlargement: Spain, Portugal; 1995 Enlargement: Austria, Finland, Sweden

² Antoaneta Dimitrova and Geoffrey Pridham, "International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits," *Democratization*, 11/5, (2004), 91-112.

³ Freedom House, "Nations in Transition", *Reports*, 2016, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>, (a.d. 01.11.2016).

⁴ Freedom House, "Nations in Transition".

Eurocepticism - Fight against Brussels (*to whom*) as a negative stance towards EU orientations (*as message*) originated from ‘policy’ (migration) and ‘national-interest’ (security) soft-Eurocepticism due to their anti-democratic, unlawful solutions which will end up with a civilization disaster (*why*). **(III) Proposed solution: stop the migrants** (what message). Brussels (the EU), selected nation-states involved in the crisis such as Turkey, Greece and Italy; left wing parties and the public are the actors of message in Hungarian discourse. Hungarian overall position and policy orientations towards the migration crisis are concluded to be the combination of securitization and Eurocepticism in a way that altering conceptualization of the crisis by Budapest, that is securitization, leads to a soft Euroceptic stance towards the EU which also grounds their proposed solution for the crisis.

The study consists of three parts. Firstly, securitization and Eurocepticism are detailed as the conceptual framework of this deductive study. In the second part, the study briefly details varied conceptualization and policy orientations among the member states on the crisis. In the third part, three themes originated from our coding and categorizations are detailed with sample selections of direct and indirect quotations.

Conceptual Framework: Securitization And Eurocepticism

Security is a term on which each theoretical perspective of International Relations has its own definition. Securitization theory which is rooted in the Constructivist Approach and developed by the Copenhagen School treats security as a speech act. This theory conceptualizes the term “security” in its relation to the process of “social construction of threats” via speech acts.⁵ The Copenhagen School at its very core suggests that declaring something as a threat is the initial point of the process of securitization.⁶ Actors in this regard, by socially constructing an issue as a threat, legitimize the use of extraordinary measures. Although securitization at the beginning of its theoretical development has been defined as declaring something as a threat, this framework has been enhanced by including three units of analysis: the referent object, securitizing actor and functional actors.⁷

Referent object can be defined as the object against which an existential threat is posed. The Copenhagen School argues that the referent object is the one that needs to be protected or saved from the threat and requires taking necessary measures. In a securitization process, it is possible for the securitizing actors to declare more than one referent object.⁸ Securitizing actors are those who create a perception about the referent objects’ being threatened or try to legitimize their claims about that.⁹ Functional actors vary according to the sectors¹⁰ –which are identified as military, political, societal, economic and environmental. These are the actors who have crucial effects on security making.¹¹

Success of a securitization process depends on both the ability of the securitizing actors to frame an issue as a security matter via speech acts, facilitating conditions – existence or non-existence of which is crucial for the act of securitization- and the audience, all of which make

⁵ Barry Buzan, Ole Wæver and Jack de Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis*, (Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 1998), 34.

⁶ Sinem Yüksel, “Securitization of Migration: The Case of Turkey-EU Relations”, *Marmara Journal of European Studies*, 22/1, (2014), 170.

⁷ Thierry Balzacq, “The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context”, *European Journal of International Relations*, 11/2, (2005), 178.

⁸ Başar Baysal and Çağla Lüleci, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, *Güvenlik Stratejileri*, 22(11), 78.

⁹ Nazif Mandacı and Gökay Özerim, “Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa’da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, 10/9, (Autumn 2013), 108.

¹⁰ Baysal and Lüleci, “Kopenhag...”, 82.

¹¹ Balzacq, “The Three...”, 170.

the securitization an inter-subjective process.¹² Since securitization is staging some issues in politics as existential to lift them above politics¹³, who decides on existential threats becomes crucial. Since securitizations are mostly performed by state actors, the Copenhagen School's emphasis is on the state.¹⁴ In this respect, securitizing actors are generally state representatives or political elites since they have access to necessary means.

The conceptualization of migration as a security concern can be argued to emerge “*from the correlation between some successful speech acts of political leaders, the mobilization they create for and against some groups of people, and the specific field of security professionals.*”¹⁵ Although migration has been referred as a security issue with the end of the Cold War, linking migration to a wide range of problems such as criminality, unemployment, cultural and religious threats and political instability is not a new phenomenon.¹⁶ Although the themes, ways and processes of securitization of migration differs in country specific cases, securitizing actors can be said to employ some common security themes such as national, economic, cultural and internal security.¹⁷

Under national security theme, beyond border security and strengthening border controls, refugee demands, quotas, settlement and citizenship regulations are presented as national security threats which need to be revised and regulated in a way to reduce access to the territory of the nation in question.¹⁸ By this way, in-groups and out-groups are defined and some groups trying to enter the national boundaries are seen as a threat to nation. In reference to economic security, migrants are linked to current or future economic problems. Migrants are seen as free-riders of social and economic benefits of the welfare state.¹⁹ Securitization of the welfare state under the economic security theme derives mostly from framing migrants as threats to labour market, welfare state and social security system.²⁰

Securitization of culture derives from the host culture's regarding a migrant community as a threat to various components of its culture such as language, religion, traditions, values, norms and institutions. Since migration might change ethnic, religious and linguistic components of the host country's population, it might be perceived as a threat to communal identity.²¹ As cultural security is regarded as crucial for nation building, culture is believed to be vital for a nation's survival.²² With respect to internal security, migrants are linked with terrorist activities,²³ ordinary crimes and organized crimes posing threat to the daily lives of the citizens. Internal security theme is employed to tighten visa and entrance regulations and

¹² Buzan, Wæver and de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, 25-31.

¹³ Buzan, Wæver and de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, 28.

¹⁴ Rita Floyd, “Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move”, *Human Security Journal*, 5, (Winter 2007), 41.

¹⁵ Didier Bigo, “Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease”, *Alternatives*, 27/1, (2002), 65.

¹⁶ Sarah Leonard, “The ‘Securitization’ of Asylum and Migration in the European Union: Beyond the Copenhagen School's Framework”, (paper presented at the SGIR Sixth Pan-European International Relations Conference, Turin, Italy, September 12-15, 2007), 3.

¹⁷ Mandacı and Özerim, “Uluslararası...”, 105.

¹⁸ Mandacı and Özerim, “Uluslararası...”, 112.

¹⁹ Yüksel, “Securitization...”, 180.

²⁰ Mandacı and Özerim, “Uluslararası...”, 116.

²¹ Yannis A. Stivachtis, “International Migration and the Politics of Identity and Security”, *Journal of Humanities & Social Sciences*, 2/1, (2008), 18.

²² Monika Nowicka, “Migration, Citizenship and Cultural Security: Case of Polish Immigrants in Reykjavik”, *Securitologia*, 1, (2014), 130.

²³ Alexander Spencer, “Linking Immigrants and Terrorists: The Use of Immigration as an Anti-Terror Policy”, *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, 8/1, (2008), 5.

tracking of migrants to reduce or prevent migrant inflows. Under this theme, conceptions of 'foreigner' and 'terrorist' are used in a way to create a perception.²⁴

The term *position* implies one's point of view about an actor or issue²⁵ where one has an advantage over his/her rivals or competitors.²⁶ In the competition of political parties, agenda setting which can be defined as to place certain issues at the center of political attention²⁷ becomes a crucial element. Political actors by their nature are expected to put forward the issues that provide advantage to themselves.²⁸ Moreover, in proportion to other actors they exercise substantial influence on determination of the issues that will be covered during election campaigns.²⁹ In accordance with the benefits or harms that will arise from an issue's being at the top of the agenda, political parties may take a positive, neutral or negative stance on the regarding issue on the agenda. National elites play a crucial role in selecting, framing and institutionalizing the ideas which have an influence on the formation of interests. In case they believe that these ideas match with country's institutions and political culture, it becomes effective in foreign policy preferences and the policy implementations.³⁰

In this context, the term Pro-Europeanism stands for a positive position on the EU and Europeanization. When a political actor adopts this position, the support for the EU, integration and membership is explicitly inferred. Kopecky and Mudde subdivide this support into two: While diffuse support means the general support of European 'ideas', specific support notes the general support of European 'practices'.³¹ Conversely, Euroscepticism connotes a negative and/or rejection position towards the EU, integration and membership. Taggart defines the term, Euroscepticism as follows: "*expresses the idea of contingent or qualified opposition, as well as incorporating outright and unqualified opposition to the process of European integration*".³² There are two kinds of Euroscepticism varying with respect to the scope and size of opposition: principled (Hard) and contingent (Soft) Euroscepticism.

In *Hard Euroscepticism*, the entire EU project is rejected and becoming or remaining a member is absolutely objected. In *Soft Euroscepticism*, however, European integration is refused in a conditional or qualified basis which arises from either 'policy' Euroscepticism or 'national-interest' Euroscepticism.³³ (I) 'Policy Euroscepticism' as a motivation is related mostly to the size, level and the content of the integration and varies according to the issue, juncture and country in question. (II) 'National-interest Euroscepticism' on the contrary is observable when an actor objects in order to defend and stand up for the national interest at the EU level. Thus an actor might adopt a soft Eurosceptic discourse not in all circumstances and

²⁴ Mandacı and Özerim, "Uluslararası...", 123.

²⁵ Merriam-Webster, "Position", *Dictionary*, 2016, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/position>, (a.d. 27.10.2016).

²⁶ English Oxford Living Dictionary, "Position", *Dictionary*, 2016, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/position>, (a.d. 27.10.2016).

²⁷ Christoffer Green-Pedersen and Stefaan Walgrave, *Agenda Setting, Policies, and Political Systems: A Comparative Approach*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2014), 1-18.

²⁸ Christoffer Green-Pedersen and Peter B. Mortensen, "Who Sets the Agenda and who responds to it in the Danish Parliament? A New Model of Issue Competition and Agenda-Setting", *European Journal of Political Research*, 49/2, (2010), 257-258.

²⁹ David N. Hopmann *et al.*, "Party Media Agenda-Setting How Parties Influence Election News Coverage", *Party Politics*, 18/2, (2012), 173.

³⁰ Gamze Tanil, "The Social Constructivist Fusion Perspective: A Theory for Europeanization", *Perspectives on European Politics and Society*, 15/4, (2014), 493.

³¹ Petr Kopecký and Cas Mudde, "The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe", *European Union Politics*, 3/3, (2002), 300.

³² Paul Taggart, "A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems", *European Journal of Political Research*, 33/3, (1998), 366.

³³ Aleks Szczerbiak and Paul A. Taggart, "Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation", *SEI Working Paper*, 36, (2000), 6.

time, but in terms of detailed and specific issues as micro/ad hoc opposition. Contrary to hard version, they may still maintain a nominal commitment to EU.³⁴

Divergence Among The Eu And Member State Approaches To The Crisis

Europe has experienced a mass migration due to the Syrian migration crisis especially since the beginning of 2014. Different immigration routes have emerged - especially the Western Balkans route- all of them leading to the countries in the North West Europe. The crisis has put an emphasis on the development of a common EU immigration and asylum policy which also led to a test of the EU institutions due to the differences in member state approaches.³⁵

One of the most important components of the EU's overall approach to balance and manage migration flows is to reduce irregular migration.³⁶ In this respect, the initial European response to the migration crisis was to contain the refugees in the countries neighbouring Syria with provision of some humanitarian aid and to reinforce Europe's borders. However, since the crisis becoming a regional one, there have been variations in member state responses. While some countries like Germany and Sweden have adopted a more humanitarian approach by opening their doors to Syrian refugees through humanitarian admission programs,³⁷ some other countries expressed their unwelcoming attitudes.

When the number of migrants and refugees attempting to enter the EU reached more than one million in 2015, Europe's common set of rules on dealing with asylum seekers which is applied by most of the member states -except for the UK and Ireland- and some neighbouring countries has started to be questioned. The most crucial part of these rules is the Dublin Regulation which aims to prevent migrants to apply for asylum in multiple EU counties. With the increase in the number of migrants and refugees, the system became dysfunctional. Since the system required refugees to claim asylum in the EU country where they first arrived, few countries around the Mediterranean like Greece and Italy encountered a burden on processing and accommodating all the arrivals.³⁸

Germany has been the first country to suspend the Dublin Regulation and underlined the need for a common European strategy on migration. The shortcomings of the collective European policy on the migration crisis have been emphasized by the EU at the institutional level.³⁹ The EU tried to restructure the system which in turn revealed internal divisions among member states. It approved the relocation of 120,000 refugees in September 2015 with 22 member states in favour through a quota system to which some member states reacted very strongly.⁴⁰

³⁴ Paul Taggart and Aleks Szczerbiak, "The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States", *SEI Working Paper*, 51, (2002), 7-8.

³⁵ *Human Security Brief: The Balkan Migration Route Vol. I*, Human Security Research Center, April 2016.

³⁶ Nefise Ela Gökalp Aras, "A Bio-political Governance: The European Union's Policy on Irregular Transit Migration at the Borders", *Multilateralism in Global Governance: Formal and Informal Institutions*, Assel Tutumlu and Gaye Güngör (eds.), (Peter Lang Edition, 2016), 196.

³⁷ *Forced Migration Policy Briefing 10: Protection in Europe for refugees from Syria*, Refugee Studies Centre, September 2014, 34.

³⁸ "Why is EU struggling with migrants and asylum?", *BBC*, 3 March 2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-24583286> (a.d. 14.11.2016).

³⁹ *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - A European Agenda on Migration*, Brussels, European Commission, 13 May 2015, COM(2015) 240 final.

⁴⁰ Natalia Banulescu-Bogdan and Susan Fratzke, "Europe's Migration Crisis in Context: Why Now and What Next?", Migration Policy Institute, 24 September 2015, <http://www.migrationpolicy.org/article/europe-migration-crisis-context-why-now-and-what-next>, (a.d. 20.11.2016).

Some countries disagreeing with the EU's institutional solution have taken the matter on their own hands. Hungary's building a fence in the border with Serbia, Bulgaria's doing the same on the border with Turkey⁴¹ and Spain's fortifying the borders dividing its territories of Ceuta and Melilla from Morocco⁴² have been some instances of the political disagreement among the members concerning the humanitarian dimension of the crisis. Austria, Slovenia, Serbia and Macedonia also took measures to further border restrictions.⁴³ Besides these steps taken against the migrants, Slovakia's statement about the acceptance of only Christian Syrian refugees under an EU relocation scheme⁴⁴ has changed the dimension in a way that it has been discouraging Muslims from seeking asylum.

In this way, the closure of the Balkan route in 2016 has caused the interruption of the migration flow by reducing the number of people marching north from Greece which led to catastrophic humanitarian issues.⁴⁵ The crisis revealed the issue of sharing the responsibility, concerning the relocation of the migrants since some countries like Greece and Italy faced with more challenges due to being in the migrants' transit routes. The Dublin System has been proposed to be reformed in a way to ensure a sustainable sharing of responsibility of asylum seekers. A more efficient and fairer system based on solidarity has been emphasized by the EU at the institutional level.⁴⁶

Hungarian Political Discourse On The Crisis: A Combination Of Securitization And Euroscepticism

How Hungarian Government has conceptualized the migration crisis as a whole is crucial in order to understand and explain the root causes of its position and rhetoric. Their conceptualization of the crisis underpins not only their opposition to the EU and its policy orientation, but also their proposed (alternative) solution. As a whole, Orbán government's conceptualization contains all instruments of securitization. Based on content analysis of related documents detailed in the introduction; we affirm that current crisis is framed by the government as threats direct to national, economic, cultural and internal security as conceptualised in *securitization*. According to Budapest, migration crisis is a security threat which necessitates the introduction of more measures to *control the borders* in order to *stop the migrants*. The polarization on the identification of the crisis and related challenges between EU and Hungary led the Government to take a Eurosceptic stance and frames loudly criticisms on Brussels both in terms of the crisis in specific and the scope and direction of the integration in a broader term (*Euroscepticism*). Hungary believes that in contrary to what has to be done, Brussels stands and follows a policy that is unacceptable, nihilist and can't solve the problems.

⁴¹ Natalie Nougayrede, "Angela Merkel is right: the migration crisis will define this decade", *The Guardian*, 21 August 2015, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/21/angela-merkel-migration-crisis-europes-biggest-challenge>, (a.d. 24.11.2016).

⁴² "Spain to raise security around Morocco territories over immigration fears", *The Guardian*, 6 March 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/06/spain-security-morocco-territories-immigration>, (a.d. 25.11.2016).

⁴³ *Human Security Brief: The Balkan Migration Route Vol. II*, Human Security Research Center, June 2016.

⁴⁴ "Migrant Crisis: Slovakia 'will only Accept Christians'", *BBC*, 19 August 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-33986738>, (a.d. 25.11.2016).

⁴⁵ *Human Security Brief: The Balkan Migration Route Vol. II*.

⁴⁶ "Towards a sustainable and fair Common European Asylum System", European Commission, 4 May 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1620_en.htm, (a.d. 24.11.2016).

Hungarian Conceptualization of the Crisis: Securitization

Prime Minister Orbán frames its rhetoric grounding first on Schengen Agreement as a justification strategy by legalism. They frequently use the words, 'illegal' and 'crime/criminal' for migrants with their reference to the Agreement: *Hungary is party to the Schengen Agreement, and we are securing a section of Europe's common external borders. Illegally crossing a state border is a crime, which must be punished. The rules must be observed, or else the security of the citizens will be lost.*⁴⁷ In addition to that, the Agreement is instrumentalised as legitimation to underline that what has been done so far by Hungary in its external border is in compliance with the burden and responsibility required by the Agreement. In another statement, Orbán argues that it is the obligation of Hungarian government to take all measurements to restore law and order and to protect its citizens against the hundreds of thousands of illegal immigrants who illegally, aggressively and intimidating trampled across Hungary.⁴⁸

Second conceptualized frame in government's discourse is portraying the crisis as a direct 'material' threat to Hungary and to entire Europe as well. Threat, terrorism, violence, fear, protection and security are frequent speech acts to politicize and securitize the crisis as a direct threat to the existence. Orbán clearly expresses: "*Uncontrolled immigration has brought an unmanageable terror and public security situation into Europe.*"⁴⁹ According to him, terrorism has increased and a kind of semi-war has occurred in the continent due to the uncontrolled flows of thousands from the areas where Europe and the Western world are sensed as the enemy.⁵⁰ Including the large masses of the society into the discussion, Orbán warns migration crisis to contain the potential of destroying daily lives (internal threat).⁵¹ He selects a warning path that Europeans are at risk, at most the vulnerable ones such as women, kindergarten,⁵² flesh-and-blood people,⁵³ and those who are unable to protect themselves.⁵⁴ At

⁴⁷ Speeches and Remarks, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnök*, 13 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

⁴⁸ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", *Website of the Hungarian Government*, 3 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-business-20161004>, (a.d. 15.11.2016).

⁴⁹ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 16 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20160916>, (a.d. 15.11.2016).

⁵⁰ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 31 August 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-20160826>, (a.d. 15.11.2016).

⁵¹ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Aleksandar Vučić, Prime Minister of the Republic of Serbia", *Website of the Hungarian Government*, 6 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/viktor-orban-s-press-statement-after-his-talks-with-aleksandar-vu-i-prime-minister-of-the-republic-of-serbia>, (a.d. 15.11.2016).

⁵² Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov", *Website of the Hungarian Government*, 30 January 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-press-statement-after-his-talks-with-prime-minister-of-bulgaria-boyko-borissov>, (a.d. 15.11.2016).

⁵³ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's press statement after his talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov".

⁵⁴ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov".

this point, Government Spokesperson, Zoltán Kovács came to the help of Orbán when he brought selected migrant involved criminal cases into mass's and media's concerns: (I) a migrant resisted the police when they tried to present him for a hearing, another one attacked an armed guard;⁵⁵ (II) migrants in a reception centre "kicked in" the window of the neighbouring police academy's sports hall.⁵⁶

Threat perception doesn't only include material dimension, but also a normative/cultural dimension as well. As a soft version of populism and xenophobia, the government brings up the cultural threat as a slow but an insidious one originated from the crisis: *The nature of civilization disaster is that it does not happen overnight. Instead it proceeds slowly, but inexorably, as differences in fertility rates and repeated flows of mass migration change the composition and culture of the European population.*⁵⁷ In parallel, flow of immigrants is associated with the dangers posing to continent's cultural identity where currently the numbers of communities from foreign cultures increase.⁵⁸ Not surprisingly mathematical calculation in which migrants just instrumentalised by numbers also comes in view:⁵⁹

But once we have admitted someone and they have established an ever-growing community here, while our community is declining, then it will be just a matter of time before they introduce their own rules, according to which they live first as a minority legal system and then as a majority one, citing precisely their right to freedom and autonomy.

Lastly, not only the cultural aspect, but also the economic aspect is visible by the instrumentalised discourses on 'finances and social services',⁶⁰ being under threat in a way that the crisis is securitized as a true economic burden⁶¹ whose economic results might be threatened.⁶² Insiders (Hungarians) vs. outsiders (migrants) is a thematic comparison of the Government in which outsiders pose an economic threat: *"It is no accident that in Hungary a year ago we introduced a rule on daily welfare allowances, stating that anyone who arrives here and is here as a migrant – for whatever reason – must be treated in the same way as Hungarians."*⁶³

⁵⁵ Government Spokesperson, "An Algerian Man Attacked an Armed Guard in Kiskunhalas", *Website of the Hungarian Government*, 10 June 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/an-algerian-man-attacked-an-armed-guard-in-kiskunhalas>, (a.d. 15.11.2016).

⁵⁶ Government Spokesperson, "The Incident in Körmend must be Investigated", *Website of the Hungarian Government*, 6 May 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-incident-in-kormend-must-be-investigated>, (a.d. 15.11.2016).

⁵⁷ Speeches and Remarks, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Session", *About Hungary*, 12 September 2016, <http://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orbans-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-session-full-text-in-english/>, (a.d. 15.11.2016).

⁵⁸ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 30 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161028>, (a.d. 15.11.2016).

⁵⁹ Speeches and Remarks, "Provided There are Christians There will be a Spiritual Upturn", *Miniszterelnok*, 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/provided-there-are-christians-there-will-be-a-spiritual-upturn/>, (a.d. 15.11.2016).

⁶⁰ Speeches and Remarks, "Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov", *Miniszterelnok*, 29 January 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/viktor-orbans-press-statement-after-his-talks-with-prime-minister-of-bulgaria-boyko-borissov/>, (a.d. 15.11.2016).

⁶¹ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", 30 October 2016.

⁶² Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", 30 October 2016.

⁶³ Speeches and Remarks, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme "180 Minutes", *Miniszterelnok*, 28 October 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes/> (a.d. 15.11.2016).

Portraying Brussels as the Root Cause: Soft Euroscepticism

Hungarian government seems to avoid discussing the root causes of the crisis originated from the ongoing crises in the Middle East and North Africa. What Budapest involves in is to problematize the overall EU position and Brussels' policy orientations including its likely (negative) effects on European affairs. Based on the content analysis of the related documents, *Euroscepticism* in a loud voice is coded as the second main theme in their evaluation of EU and Brussels. The overall EU position and policy orientations towards the crisis are portrayed as anti-democratic and unlawful,⁶⁴ which will end up with a civilization disaster.⁶⁵ Orbán states: *The political elite and their supporters (in Brussels), including their Hungarian supporters, have a vested interest in unlimited immigration and resettlement; and they have a powerful arsenal of weapons. They are loud, anti-democratic and aggressive.*⁶⁶

According to the Government, Europe has two scenarios due to migration crisis: *(I) we surrender to modern-day mass migration, and we are flooded: the security we have built will evaporate, the threat of terrorism will increase, and the economic results which we have fought so hard for may be threatened;*⁶⁷ *(II) The other option is to stop immigration: we win a majority in Europe for an anti-immigration policy.*⁶⁸ Budapest believes that bureaucrats in Brussels orient to a pro-migrant stance in spite of all the risks and the threats.⁶⁹ With a wholesale approach, Hungary rejects this EU stance which they perceive as being unacceptable, unlawful and will not work. In a direct way, Orbán underlines:⁷⁰ *"The Hungarian government's standpoint on migration policy is that to date what we in Europe have been doing has failed; that migration policy has resulted in trouble: terrorism, violence and fear."*

Their emphasis and criticisms on EU policy is fictionalised at most on quota system. Orbán perceives the system as an indefensible nihilist idea⁷¹ and misinterpretation of

⁶⁴ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", 3 October 2016.

⁶⁵ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's address in Parliament before the start of daily business".

⁶⁶ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's address in Parliament before the start of daily business".

⁶⁷ Speeches and Remarks, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió programme 180 Minutes", *Miniszterelnök*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

⁶⁸ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 11 November 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161113>, (a.d. 15.11.2016).

⁶⁹ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business".

⁷⁰ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Press Statement following the Meeting of the Visegrád Group", *Website of the Hungarian Government*, 17 February 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-press-statement-following-the-meeting-of-the-visegrad-group>, (a.d. 15.11.2016).

⁷¹ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 18 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20160916>, (a.d. 15.11.2016).

solidarity.⁷² Government Spokesperson criticized the mandatory resettlement quotas to pose exactly the same kind of danger as the primary form of illegal migration which he also frames as unfair, irrational, and must be changed.⁷³ Ideological left vs. right contestation emerges as another discourse in a sense that Budapest links EU's wrongdoings with the left-wing actors.⁷⁴ Left wing parties in Europe are blamed for being populist in a way that they see migrants as something useful and proper.⁷⁵ The government accuses the leftist of making the calculation that Muslims will become their future voters.⁷⁶

Supranational character of Brussels has received the most weighted criticism. Government Spokesperson called on a new line that must be drawn between member state's sovereignty and the spheres of competence of Brussels institutions.⁷⁷ In March, Orbán accused some EU leaders of wanting to create a 'United States of Europe' that will swallow up member states.⁷⁸ However, the Government gives the clear message that Budapest has no intention to leave the EU, but rather stands as a revisionist, looking for certain changes in EU affairs (soft Euroscepticism). In other words, what they request is the revision in integration process:⁷⁹ *"The Hungarian Government would prefer a strong European Union that is realised via strong Member States. Integration has natural limits and boundaries, and there are areas where we should not force integration processes that clearly do more harm than good."* In a definitive statement Orbán opened up the discussion for a structural change in EU integration and institutions:⁸⁰

At present, no one would like to make changes to fundamental European documents - say the founding treaty referred to as the European constitution. Because everyone knows that if that debate is opened, it will be very difficult to close it. But I believe that today the European Union is suffering from serious problems - I would call these Brusselism – which we will not be able to solve without treaty amendment. Currently, one kind of Brusselism - and this has serious consequences, as in the migration issue.

⁷² Government Spokesperson, "The Measure of Solidarity is Participation in the Protection of Europe's Borders", *Website of the Hungarian Government*, 13 November 2015, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-measure-of-solidarity-is-participation-in-the-protection-of-europe-s-borders>, (a.d. 15.11.2016).

⁷³ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", 18 September 2016.

⁷⁴ Government Spokesperson, "Brussels must be Stopped", *Website of the Hungarian Government*, 6 July 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/brussels-must-be-stopped>, (a.d. 15.11.2016).

⁷⁵ Viktor Orbán- The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", 3 October 2016.

⁷⁶ Speeches and Remarks, "Provided there are Christians there will be a Spiritual Upturn".

⁷⁷ Government Spokesperson, "A Line must be Drawn between Member State Sovereignty and the Spheres of Competence of Brussels Institutions", *Website of the Hungarian Government*, 30 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/a-line-must-be-drawn-between-member-state-sovereignty-and-the-spheres-of-competence-of-brussels-institutions>, (a.d. 15.11.2016).

⁷⁸ Vince Chadwick, "Viktor Orbán to Lobby against Brexit", *Politico*, 19 June 2016, <http://www.politico.eu/article/viktor-Orbán-news-uk-brexite-newspaper-ads/>, (a.d. 15.11.2016).

⁷⁹ Government Spokesperson, "The Referendum is about National Sovereignty", *Website of the Hungarian Government*, 12 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-referendum-is-about-national-sovereignty>, (a.d. 15.11.2016).

⁸⁰ Speeches and Remarks, "PM Orbán: 'Europe's Big Problem is Brusselsism, the Stealthy Withdrawal of Powers from the Nation States", *Miniszterelnök*, 14 January 2016, http://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/Prime_Minister_Viktor_Orb%C3%A1n_interviewed_on_Kossuth_R%C3%A1di%C3%B3_s_180%20Minutes_program/, (a.d. 15.11.2016).

In connection with this, he portrays Hungarian government to be the voice of people.⁸¹ As a populist reflection, Orbán government makes reference to public opinion and encourages European decision-makers to listen to the voice of the floor. They believe that today more people in Europe argue in favour of protecting the borders than supporting migration.⁸² In order to strengthen their arguments, Budapest brings two developments on the agenda. The first is the UK's withdrawal decision. Hungary links the Brexit with the wrongdoings of Brussels, excelled in migration crisis. The result of the referendum in the UK alleged as a clear message on Brussels: "*Brussels must hear the voice of the people. This is the biggest lesson from this decision.*"⁸³

Secondly, Hungarian referendum on October 2, 2016 for binding quota system is instrumentalised by the Government as a weapon against Brussels which they warned EU to pay more attention to public opinion. During the referendum, Orbán played the card of nationalism that the referendum was exaggerated as a national sovereignty question⁸⁴ and the turning point⁸⁵ of Hungarian future: *The only remaining fair solution was for Hungarians to decide what they want. Who should decide on who may stay and who may live in the territory of Hungary? Who should decide on this: Brussels or Budapest?*⁸⁶ According to Government Spokesperson, with the referendum, Hungary intends to send the EU a powerful message that they should stop disregarding the will of the people. He also highlighted that the referendum is not about staying in Europe, but about, the kind of Europe they (Hungarians) want.⁸⁷ He recalled on EU that the Hungarian quota referendum places an obligation on Brussels. The following expression of victory speech by Orbán is noteworthy:⁸⁸

The referendum has achieved its goal, because in Brussels from today onwards we shall not be representing the will of the Hungarian government or its leader – or even the members of the Hungarian parliament sitting here – but the will of almost three million three hundred thousand Hungarian people. Is this a large number or a small number? When we decided to join the European Union, the votes of three million fifty thousand people were enough to join, and now three million three hundred thousand people have voted “no”. In other words, the votes of several thousand more people are surely enough to decide the issue of the migrant quota.

Hungarian Proposed Solution: Stop the Migrants

Government Spokesperson problematizes alternative approaches between *manage vs. control* of the migration. After repeating current illegal migration to be a direct threat to entire (defenceless) Europe, he proposes: *It is not enough to manage illegal migration: it must be*

⁸¹ Viktor Orbán- the Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", 3 October 2016.

⁸² Viktor Orbán- the Prime Minister, "The Referendum has Achieved its Goal", *Website of the Hungarian Government*, 4 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/news/the-referendum-has-achieved-its-goal>, (a.d. 15.11.2016).

⁸³ Krisztina Than, "Hungary PM Orban Says UK Vote Shows Brussels must Listen to Popular Voice", *Reuters*, 24 June 2016, <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-Orban-idUSKCN0ZA0RA>, (a.d. 17.11.2016).

⁸⁴ Government Spokesperson, "The Referendum is about National Sovereignty".

⁸⁵ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", 18 September 2016.

⁸⁶ Viktor Orbán- the Prime Minister, "The Referendum has Achieved its Goal".

⁸⁷ Government Spokesperson, "We are Sole Protectors of Europe against Invasion of Migrants", *Website of the Hungarian Government*, 23 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/we-are-sole-protectors-of-europe-against-invasion-of-migrants>, (a.d. 15.11.2016).

⁸⁸ Viktor Orbán- the Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", 3 October 2016.

stopped.⁸⁹ Orbán emphasises over and over that the solution is the stop of migration.⁹⁰ As detailed above, Hungary points to the necessity of a new approach that must be employed to overcome the threat of migration.⁹¹ They call on EU to change its position and policy orientations first by redefining the crisis as a security threat instead of linking humanitarian and nihilist motivations; secondly by underlining and proposing new measurements for the 'control' of the borders. However, the key and the single pre-condition for their proposal is that Europeans should fight first against the Brussels.⁹²

In contrary to the argument that border control is unmanageable, Orbán argues that through following measures it is possible and applicable: *It is technically possible, it is militarily possible, and the achievements of modern technology are there to be used.*⁹³ As a general response to the criticisms directed to Budapest, government counters that what Hungary has done so far, controlling its borders, is moral and rational,⁹⁴ which government portrays Hungary as the sole protectors of Europe against the 'invasion' of migrants,⁹⁵ not only for the sake of Hungarian interests, but also for the interests of everyone in entire Europe.⁹⁶ They then recommend their way of doing security for other members: "... would be also for the interest of Italians and the Greeks to protect the EU's external borders."⁹⁷ Together with the insistence of maneuvering the EU into securitization, they suggest that migration can be stopped by the introduction of new policies detailed below.

Firstly, EU's (Brussels) shade should be minimised for the resolution of the crisis. In contrary to supranational wave, decision making and the operationalization processes should be re-formulated based more on nation-states (state centrism): *"The answer should instead be to strengthen the nation states, and not to take powers away from them. The situation now is exactly the opposite of this."*⁹⁸ Secondly, as the Schengen Agreement requires from member states to control their borders, all members should fulfil its obligation and responsibility to

⁸⁹ Government Spokesperson, "It is not enough to Manage Illegal Migration: It must be Stopped", *Website of the Hungarian Government*, 14 June 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/it-is-not-enough-to-manage-illegal-migration-it-must-be-stopped>, (a.d. 15.11.2016).

⁹⁰ Speeches and Remarks, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

⁹¹ Government Spokesperson, "A New Approach must be Employed to Manage the Migration Crisis", *Website of the Hungarian Government*, 8 March 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/a-new-approach-must-be-employed-to-manage-the-migration-crisis>, (a.d. 15.11.2016).

⁹² Interviews, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

⁹³ Speeches and Remarks, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *About Hungary*, 16 September 2016, <https://kvota.kormany.hu/prime-minister/interview-with-prime-minister-viktor-orban-kossuth-radio-programme-180-minutes-full-text-in-english/>, (a.d. 15.11.2016).

⁹⁴ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", *Website of the Hungarian Government*, 16 November 2015, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-business>, (a.d. 15.11.2016).

⁹⁵ Government Spokesperson, "We are Sole Protectors of Europe against Invasion of Migrants".

⁹⁶ Speeches and Remarks, "Prime Minister Viktor Orbán's Press Conference in Brussels after the EU Summit", 21 October 2016, *Miniszterelnok*, <http://www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-press-conference-in-brussels-after-the-eu-summit/>, (a.d. 15.11.2016).

⁹⁷ Viktor Orbán -the Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 28 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161028>, (a.d. 15.11.2016).

⁹⁸ Viktor Orbán - The Prime Minister, "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", 16 September 2016.

protect its border: “Every nation state itself to meet the obligations for border protection that it has signed up to in the Schengen Agreement. The Greeks must protect the Greek border, the Hungarians the Hungarian border, and so on.”⁹⁹ Current problem according to the Spokesperson is that there is a division between those member states which complies with current agreements and regulations, and those which have not.¹⁰⁰

Thirdly, Budapest advises the setting of new refugee camps outside of European territories: *So it would be a welcome solution for everyone if we set up these refugee camps - hot spots as they say here - outside EU territory, and if the legal procedures separating economic immigrants from true refugees were conducted there.*¹⁰¹ According to the government, the policy of refugee camps is not only rational, but also a moral policy orientation. It is rational in a sense that it might make a huge contribution for the stop of migration which will give more time for Europe to consider what to do with migrants.¹⁰² In addition to that, it would be much more humane not to let them enter in the first place, instead of removing immigrants from the territory of the EU by force after they have been in Europe for several months or years.¹⁰³

Fourthly, Turkey is a country of particular importance in Hungarian discourse on the crisis and policy suggestions. In an atmosphere in which Turkey and EU have a fragile relations; Budapest proclaims that European relations with Turkey should be seen through the lens of national interest.¹⁰⁴ In Hungarian perspective, Turkey is significant due to its geographical position that they portray as the frontline (Turkish-Greek border).¹⁰⁵ So what is rational for EU is to support the political forces in Turkey which create order, calm, predictability and stability as in favour of European interest.¹⁰⁶

Conclusion

International migration is one of the most critical challenges that nation-states face in the twenty-first century. It has transformative effects on the traditional meanings of statehood, nationhood, citizenship and integration. International migration in the form of forced displacement and mass migration is usually perceived both as a threat on the territorial integrity and the national autonomy of the state and as an existential threat for the society bringing the security aspects into question in different dimensions. In this respect, especially with regard to

⁹⁹ Interviews, “Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes”, *Miniszterelnok*, 16 September 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-3/>, (a.d. 15.11.2016).

¹⁰⁰ Government Spokesperson, “It is not Enough to Manage Illegal Migration: It must be Stopped”, *Website of the Hungarian Government*, 14 June 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/it-is-not-enough-to-manage-illegal-migration-it-must-be-stopped>, (a.d. 15.11.2016).

¹⁰¹ Speeches and Remarks, “Prime Minister Viktor Orbán’s Press Conference in Brussels after the EU Summit”.

¹⁰² Government Spokesperson, “The Number One Task is to Stop Migration Flows at the Borders”, *Website of the Hungarian Government*, 7 March 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-number-one-task-is-to-stop-migration-flows-at-the-borders>, (a.d. 15.11.2016).

¹⁰³ Speeches and Remarks, “Prime Minister Viktor Orbán’s Press Conference in Brussels after the EU Summit”.

¹⁰⁴ Interviews, “Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes”, *Miniszterelnok*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

¹⁰⁵ Government Spokesperson, “The Migration Flow must be Stopped at the Border between Greece and Turkey”, *Website of the Hungarian Government*, 13 November 2015, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-migration-flow-must-be-stopped-at-the-border-between-greece-and-turkey>, (a.d. 15.11.2016).

¹⁰⁶ Speeches and Remarks, “Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes”, *About Hungary*, 11 November 2016, <http://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes/>, (a.d. 15.11.2016).

the Syrian migration crisis, there has been an increase both in the security measures especially with regard to border controls and detention, and in discourses that employ anti-migration themes. Furthermore, it has become inevitable for the nation-states that host considerable amounts of forced migrants to take the needs of these people into account. Herewith, human security approach as complementary to state security approach becomes crucial to provide legal protection and establish structures in order to ensure the access of forced migrants to basic human needs.

In this context, the situation of the Syrian refugees in Europe presents a case in which state and human security models intersect when the divergent member state responses to the crisis are examined. For the EU, it has become compulsory to propose a common solution to mass migration where it traditionally falls into area of the member-states' competence. As an outbreak of the internal divisions among the member states and the EU at the institutional level, securitization of the migration crisis by some member states came into the picture.

Hungary by adopting new security measures, such as border controls and detention, and a discourse that employs anti-migration themes presents a case of conceptualization of migration as securitization. In their speeches and policy orientations, a negative rendering of migration is substantially visible. By reifying migrants as threats to national, cultural, economic and internal security of the country and the Union, Hungary also takes a Eurosceptic stance which makes it harder for the EU to develop a common migration policy in the light of radical differences among the member states and the Union.

The Hungarian case and ongoing discussion on migration crisis open up a broader debate on Europeanization which has a more diverging character and the disintegration of security governance in the EU. It is recommended for further researches to analyse the effects of Euroscepticism on diverging Europeanization, disintegration of European security and the overall integration process.

References

- Balzacq, Thierry. "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context," *European Journal of International Relations*, 11/2, (2005): 171-201.
- Banulescu-Bogdan, Natalia and Susan Fratzke. "Europe's Migration Crisis in Context: Why Now and What Next?", *Migration Policy Institute*, 24 September 2015, <http://www.migrationpolicy.org/article/europe-migration-crisis-context-why-now-and-what-next>, (a.d. 20.11.2016).
- Baysal, Başar and Çağla Lüleci, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi," *Güvenlik Stratejileri*, 22/11, (2015): 61-97.
- BBC. "Migrant Crisis: Slovakia 'will only Accept Christians'", *News*, 19 August 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-33986738>, (a.d. 25.11.2016).
- BBC. "Why is EU Struggling with Migrants and Asylum?", *News*, 3 March 2016, <http://www.bbc.com/news/world-europe-24583286>, (a.d. 14.11.2016).
- Bigo, Didier. "Security and Immigration: Toward a Critique of the Governmentality of Unease," *Alternatives*, 27/1, (2002): 63-92.
- Buzan Barry, Ole Wæver and Jack de Wilde, J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, Inc., 1998.
- Chadwick, Vince. "Viktor Orbán to Lobby against Brexit", *Politico*, 19 June 2016, <http://www.politico.eu/article/viktor-Orbán-news-uk-brexite-newspaper-ads/>, (a.d. 15.11.2016).
- Dimitrova, Antoaneta and Geoffrey Pridham. "International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits," *Democratization*, 11/5, (2004): 91-112.

English Oxford Living Dictionary. "Position", *Dictionary*, 2016, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/position>, (a.d. 27.10.2016).

European Commission. "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - A European Agenda on Migration", *COM(2015) 240 Final*, 13 May 2015, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/communication_on_the_european_agenda_on_migration_en.pdf, (a.d. 05.12.2016).

European Commission. "Towards a Sustainable and Fair Common European Asylum System", *Press Release*, 4 May 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1620_en.htm, (a.d. 24.11.2016).

Floyd, Rita. "Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move," *Human Security Journal*, 5, (Winter 2007): 38-49.

Freedom House. "Nations in Transition", *Reports*, 2016, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2016>, (a.d. 01.11.2016).

Government Spokesperson. "An Algerian Man Attacked an Armed Guard in Kiskunhalas", *Website of the Hungarian Government*, 10 June 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/an-algerian-man-attacked-an-armed-guard-in-kiskunhalas>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "The Incident in Körmend must be Investigated", *Website of the Hungarian Government*, 6 May 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-incident-in-kormend-must-be-investigated>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "The Number One Task is to Stop Migration Flows at the Borders", *Website of the Hungarian Government*, 7 March 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-number-one-task-is-to-stop-migration-flows-at-the-borders>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "A Line must be Drawn between Member State Sovereignty and the Spheres of Competence of Brussels Institutions", *Website of the Hungarian Government*, 30 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/a-line-must-be-drawn-between-member-state-sovereignty-and-the-spheres-of-competence-of-brussels-institutions>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "A New Approach must be Employed to Manage the Migration Crisis", *Website of the Hungarian Government*, 8 March 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/a-new-approach-must-be-employed-to-manage-the-migration-crisis>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "Brussels must be Stopped", *Website of the Hungarian Government*, 6 July 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/brussels-must-be-stopped>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "It is not Enough to Manage Illegal Migration: It must be Stopped", *Website of the Hungarian Government*, 14 June 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/it-is-not-enough-to-manage-illegal-migration-it-must-be-stopped>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "The Measure of Solidarity is Participation in the Protection of Europe's Borders", *Website of the Hungarian Government*, 13 November 2015, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-measure-of-solidarity-is-participation-in-the-protection-of-europe-s-borders>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "The Migration Flow must be Stopped at the Border between Greece and Turkey", *Website of the Hungarian Government*, 13 November 2015,

<http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-migration-flow-must-be-stopped-at-the-border-between-greece-and-turkey>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "The Referendum is about National Sovereignty", *Website of the Hungarian Government*, 12 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/the-referendum-is-about-national-sovereignty>, (a.d. 15.11.2016).

Government Spokesperson. "We are Sole Protectors of Europe against Invasion of Migrants", *Website of the Hungarian Government*, 23 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/government-spokesperson/news/we-are-sole-protectors-of-europe-against-invasion-of-migrants>, (a.d. 15.11.2016).

Gökalp Aras, Nefise Ela. "A Bio-political Governance: The European Union's Policy on Irregular Transit Migration at the Borders", *Multilateralism in Global Governance: Formal and Informal Institutions*, Assel Tutumlu and Gaye Güngör (eds.), 195-234, Peter Lang Edition, 2016.

Green-Pedersen, Christoffer and Peter B. Mortensen. "Who Sets the Agenda and who Responds to it in the Danish Parliament? A New Model of Issue Competition and Agenda-Setting," *European Journal of Political Research*, 49/2, (2010): 257-281.

Green-Pedersen, Christoffer and Stefaan Walgrave. *Agenda Setting, Policies, and Political Systems: A Comparative Approach*. Chicago: The University of Chicago Press, 2014. Hopmann, David N. et al. "Party Media Agenda-Setting How Parties Influence Election News Coverage," *Party Politics*, 18/2, (2012): 173-191.

Human Security Research Center. *Human Security Brief: The Balkan Migration Route Vol. I*, April 2016.

Human Security Research Center. *Human Security Brief: The Balkan Migration Route Vol. II*, June 2016.

Interviews. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

Interviews. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 16 September 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-3/>, (a.d. 15.11.2016).

Kopecký, Petr and Cas Mudde. "The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe," *European Union Politics*, 3/3, (2002): 297-326. Leonard, Sarah. "The 'Securitization' of Asylum and Migration in the European Union:

Beyond the Copenhagen School's Framework," *Paper Presented at the SGIR Sixth Pan-European International Relations Conference*, Turin, Italy, September 12-15, 2007.

Mandacı, Nazif and Gökay Özerim. "Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi," *Uluslararası İlişkiler*, 10/9, (Autumn 2013): 105-130.

Merriam-Webster. "Position", *Dictionary*, 2016, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/position>, (a.d. 27.10.2016).

Nougayrede, Natalie. "Angela Merkel is Right: The Migration Crisis will Define this Decade", *The Guardian*, 21 August 2015, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/aug/21/angela-merkel-migration-crisis-europes-biggest-challenge>, (a.d. 24.11.2016).

Nowicka, Monika. "Migration, Citizenship and Cultural Security: Case of Polish Immigrants in Reykjavik," *Securitologia*, 1, (2014): 129-139.

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 16

September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20160916>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 31 August 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-20160826>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 30 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161028>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 11 November 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161113>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the

Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 18 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20160916>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", *Website of the Hungarian Government*, 3 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-business-20161004>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Prime Minister Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov", *Website of the Hungarian Government*, 30 January 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-press-statement-after-his-talks-with-prime-minister-of-bulgaria-boyko-borissov>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Aleksandar Vučić, Prime Minister of the Republic of Serbia", *Website of the Hungarian Government*, 6 September 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/viktor-orban-s-press-statement-after-his-talks-with-aleksandar-vu-i-prime-minister-of-the-republic-of-serbia>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Website of the Hungarian Government*, 28 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes20161028>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Prime Minister Viktor Orbán's Press Statement following the Meeting of the Visegrád Group", *Website of the Hungarian Government*, 17 February 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s->

speeches/prime-minister-viktor-orban-s-press-statement-following-the-meeting-of-the-
visegrad-group, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Business", *Website of the Hungarian Government*, 16 November 2015, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-business>, (a.d. 15.11.2016).

Orbán, Viktor - The Prime Minister. "The Referendum has Achieved its Goal", *Website of the Hungarian Government*, 4 October 2016, <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/news/the-referendum-has-achieved-its-goal>, (a.d. 15.11.2016).

Refugee Studies Centre. *Forced Migration Policy Briefing 10: Protection in Europe for Refugees from Syria*, September 2014.

Speeches and Remarks. "Prime Minister Viktor Orbán's Press Conference in Brussels after the EU Summit", *Miniszterelnok*, 21 October 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-press-conference-in-brussels-after-the-eu-summit/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 13 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme "180 Minutes", *Miniszterelnok*, 28 October 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes/> (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió programme 180 Minutes", *Miniszterelnok*, 11 November 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/interview-with-prime-minister-viktor-orban-on-the-kossuth-radio-programme-180-minutes-4/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Interview with Prime Minister Viktor Orbán on the Kossuth Rádió Programme 180 Minutes", *About Hungary*, 16 September 2016, <https://kvota.kormany.hu/prime-minister/interview-with-prime-minister-viktor-orban-kossuth-radio-programme-180-minutes-full-text-in-english/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "PM Orbán: 'Europe's Big Problem is Brusselsism, the Stealthy Withdrawal of Powers from the Nation States'", *Miniszterelnok*, 14 January 2016, http://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/Prime_Minister_Viktor_Orb%C3%A1n_interviewed_on_Kossuth_R%C3%A1di%C3%B3_s_180%20Minutes_program/, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Prime Minister Viktor Orbán's Address in Parliament before the Start of Daily Session", *About Hungary*, 12 September 2016, <http://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orbans-address-in-parliament-before-the-start-of-daily-session-full-text-in-english/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Provided There are Christians There will be a Spiritual Upturn", *Miniszterelnok*, 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/provided-there-are-christians-there-will-be-a-spiritual-upturn/>, (a.d. 15.11.2016).

Speeches and Remarks. "Viktor Orbán's Press Statement after his Talks with Prime Minister of Bulgaria Boyko Borissov", *Miniszterelnok*, 29 January 2016, <http://www.miniszterelnok.hu/viktor-orbans-press-statement-after-his-talks-with-prime-minister-of-bulgaria-boyko-borissov/>, (a.d. 15.11.2016).

Spencer, Alexander. "Linking Immigrants and Terrorists: The Use of Immigration as an Anti-

Terror Policy,” *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*, 8/1, (2008): 1-24.
Stivachtis, Yannis A. “International Migration and the Politics of Identity and Security,”
Journal of Humanities & Social Sciences, 2/1, (2008): 1-24.

Szczerbiak, Aleks and Paul A. Taggart. "Opposing Europe: Party Systems and Opposition to the Union, the Euro and Europeanisation," *SEI Working Paper*, 36, (2000): 1-19.

Taggart, Paul and Aleks Szczerbiak. “The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States,” *SEI Working Paper*, 51, (2002): 1-45.

Taggart, Paul. “A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems,” *European Journal of Political Research*, 33/3, (1998): 363-388.

Tanil, Gamze. “The Social Constructivist Fusion Perspective: A Theory for Europeanization,” *Perspectives on European Politics and Society*, 15/4, (2014): 483-499.

Than, Krisztina. “Hungary PM Orban Says UK Vote Shows Brussels must Listen to Popular Voice”, *Reuters*, 24 June 2016, <http://www.reuters.com/article/us-britain-eu-Orbán-idUSKCN0ZA0RA>, (a.d. 17.11.2016).

The Guardian. “Spain to Raise Security around Morocco Territories over Immigration Fears”, *News*, 6 March 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/06/spain-security-morocco-territories-immigration>, (a.d. 25.11.2016).

Yüksel, Sinem. “Securitization of Migration: The Case of Turkey-EU Relations,” *Marmara Journal of European Studies*, 22/1, (2014): 169-188.

THE EUROPEAN UNION'S PASSIVITY IN IMPOSING STRICT SANCTIONS ON ISRAEL OVER THE SETTLEMENT ISSUE: BAD CONSCIENCE, DIPLOMATIC SUPPORT AND LOBBIES

Dr. Uğur Burç Yıldız

Abstract

In defeating Egypt, Syria, Jordan and Iraq in the 1967 war, Israel changed the region's geography by occupying the West Bank, including East Jerusalem, the Gaza Strip, the Sinai Peninsula and the Golan Heights. After the war, Israel has started building new settlements for its Jewish population in these regions. Although Israel later evacuated and returned some territory, it still maintains its settlement policy in the West Bank, including East Jerusalem. Israeli settlement policy breaks international law, specifically the Fourth Geneva Convention, which stipulated that the occupying power shall not deport or transfer parts of its own population into the territory it occupies. In its 2004 advisory opinion, the International Court of Justice also stressed that Israeli settlements are illegal. The European Union has condemned Israel's settlement policy several times and it eventually imposed sanctions on Israel in 2013 and then in 2015. However, these sanctions are merely symbolic. This article aims to investigate the main reasons behind the passivity of the European Union to impose strict sanctions on Israel regarding the settlement issue. It proposes three main reasons: first, Europe's sense of guilt, particularly in Germany, the Netherlands and Poland, because of the Second World War; second, the diplomatic support of certain European Union members, closely allied to the United States, to Israeli arguments; third, the recently growing power of pro-Israel lobby organizations, such as the European Friends of Israel, in European Union institutions.

Key Words: European Union, Israel, Russia, Settlements, Sanctions

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN YERLEŞİM YERLERİ KONUSUNDA İSRAİL'E SERT YAPTIRIMLAR UYGULAMADA PASİFLİĞİ: VİCDAN AZABI, DİPLOMATİK DESTEK VE LOBİLER

Özet

İsrail, 1967 yılındaki savaşta Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak ordularını yenerek Doğu Kudüs dahil Batı Şeria, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'ni işgal ederek bölgenin coğrafyasını değiştirmiştir. Savaştan sonra İsrail, Yahudi nüfusu için bu bölgelerde yeni yerleşim yerleri inşa etmeye başlamıştır. İsrail daha sonra bazı bölgelerdeki nüfusunu tahliye etmiş ve topraklardan bir bölümünü geri vermiş olmasına rağmen, Doğu Kudüs dahil olmak üzere Batı Şeria'da yerleşim yerleri inşa etme politikasını sürdürmektedir. İsrail'in yerleşim yerleri politikası özellikle, işgalci gücün işgal ettiği topraklara kendi nüfusunu yerleştirmeyeceğini ve bu bölgelerdeki nüfusu tehcir edemeyeceğini öngören Dördüncü Cenevre Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukukun ihlalidir. 2004 yılındaki tavsiye kararında Uluslararası Adalet Divanı, İsrail'in yerleşim yerlerinin yasa dışı olduğunu ifade etmiştir. Avrupa Birliği de birçok defa yerleşim yerleri nedeniyle İsrail'i kınamış ve sonunda 2013 yılında ve daha sonra 2015 yılında İsrail'e yaptırımlar uygulamıştır. Ancak, bu yaptırımlar sembolik niteliktedir. Bu makalede, Avrupa Birliği'nin İsrail'e yerleşim yerleri konusunda sert yaptırımlar uygulamadaki pasifliğinin temel nedenleri araştırılmaktadır. Makalede, bu durumun temel nedenleri olarak üç argüman ortaya konulmaktadır. Bunlar, özellikle Almanya, Hollanda ve Polonya olmak üzere Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı çektiği vicdan azabı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'daki yakın müttefiklerinin İsrail'in iddialarına vermiş olduğu diplomatik destek ve geçtiğimiz yıllarda İsrail'in Avrupalı Dostları örneğinde olduğu gibi Avrupa Birliği kurumlarında İsrail lobilerinin artan gücüdür.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, İsrail, Rusya, Yerleşim Yerleri, Yaptırımlar

Introduction

In 2012, the Norwegian Nobel Committee awarded the European Union (EU) the Nobel Peace Prize for its contribution to peace, reconciliation and democracy in Europe. In the award ceremony in Norway's capital Oslo, Thorbjørn Jagland, Chairman of the Norwegian Nobel Committee, highlighted the EU's role in transforming most of Europe from a continent of war to a continent of peace through its struggle for peace, reconciliation, democracy and human

rights.¹ Indeed, the continent has not seen any widespread fighting since the Second World War because the EU has successfully ensured the reconciliation of former enemies and advanced democracy and human rights in EU candidate countries. However, what about the EU's role in building peace and ensuring reconciliation between conflicting parties in its periphery? This should have been a highly troubling question for the Norwegian Nobel Committee, particularly given the EU's ineffectiveness concerning Israel's settlement activities in the occupied territories of the West Bank, including East Jerusalem.

On the one hand, the EU imposed harsh sanctions on Russia after it occupied Ukraine's Crimea region, including diplomatic measures, asset freezes and visa bans (under the title of restrictive measures), measures for Crimea and Sevastopol, measures targeting sectoral cooperation and exchanges with Russia, and measures concerning economic cooperation.² Jose Manuel Barroso, President of the European Commission, and Herman Van Rompuy, President of the European Council, explained the reasons of the EU's sanctions against Russia as "illegal annexation of territory ... cannot be accepted in the 21st century".³ On the other hand, although it several times announced its opposition to illegal Israeli settlements in territories occupied at the end of the 1967 Six Days War, including the West Bank (including East Jerusalem), the Gaza Strip and the Golan Heights, the EU still remains reluctant in imposing harsh sanctions to Israel for its settlement activities in the West Bank, including East Jerusalem. In 2013, 46 years after Israel implemented its settlement policy, the EU for the first time take concrete steps for Israel by imposing sanctions. However, these sanctions only encompassed the eligibility of Israeli entities and their activities in occupied territories for grants, prizes and financial instrument funded by the EU. Then in 2015, The European Commission adopted an interpretative notice that stipulates when products from the occupied territories are sold in Europe, they must not be labeled as "products of Israel". But, such kind of trade only represents 1% of total EU-Israel trade volume.⁴ Thus, in comparison with those imposed on Russia, they are very soft and limited. It is even possible to claim that they no more than symbolic. This article explores why the EU has remained so passive for years in the face of Israeli settlement activities. It proposes three main reasons: first, Europe's sense of guilt because of the extermination of European Jews in the Second World War; second, the diplomatic support for Israeli arguments by some EU countries with very close relationships to the US; third, the recent growth in the activities of pro-Israel lobby organizations in Europe, which have managed to increase their influence in EU institutions in recent years.⁵

¹ European Union, "Nobel Peace Prize 2012 Awarded to European Union, One Year On", http://europa.eu/about-eu/basic-information/eu-nobel/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014).

² European Union, "EU Sanctions against Russia over Ukraine Crisis", http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm (Accessed on: 1 October 2014).

³ European Commission, "Statement on the Agreed Additional Restrictive Measures against Russia", 20 July 2014, http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/archives/2014/07/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014). This statement should be considered as a pretext because the EU's choice of putting immediate sanctions actually stemmed from Russia's damage to the Eastern Partnership (EaP) by illegally occupying Ukraine's Crimea region. The EaP is a regional policy developed by the EU in 2009, which aims to draw several former Soviet countries (Ukraine, Moldova, Belarus, Georgia, Armenia and Azerbaijan) into its sphere of influence. Thus, sanctions against Russia showed how the EU can act if its interests are affected.

⁴ European External Action Service, "Fact Sheet", 11 November 2015, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20151111_fact_sheet_indication_of_origin_final_en.pdf (Accessed on: 14 April 2016).

⁵ In explaining the reasons for the EU's passivity in imposing strict sanctions on Israel, this article draws on David Cronin's some arguments regarding why the EU has remained silent about Israel's military attacks on Palestinians. See, David Cronin, *Europe's Alliance with Israel: Aiding the Occupation*, (New York: Pluto Press, 2011).

The article starts by comparing the contents of the sanctions imposed by the EU on Russia and Israel because of the occupation of the Crimea and illegal settlements, respectively. The second section explains the three reasons for the EU's passivity concerning Israeli settlement policy. The conclusion provides a general evaluation of the article.

1. Comparing EU Sanctions against Russia and Israel

After Russia illegally annexed the Crimea in 2014, the EU immediately imposed strict sanctions, which it expanded in the following weeks. The EU's wide range of sanctions included diplomatic measures, restrictive measures (asset freezes and visa bans), measures for Crimea and Sevastopol, measures targeting sectoral cooperation and exchanges with Russia (economic sanctions), and measures concerning economic cooperation.⁶

Regarding diplomatic measures, the EU first suspended talks on visa matters with Russia and negotiations on the new EU-Russia Agreement, as well as boycotting the G8 summit in Sochi, Russia. EU member states also supported the suspension of Russia's membership negotiations for the International Energy Agency and OECD (the Organization for Economic Co-operation and Development). In addition, an EU-Russia Summit was cancelled and member countries decided not attend regular bilateral summits. Regarding restrictive measures, the EU imposed restrictions on 23 entities and 119 individuals responsible for breaching Ukraine's territorial integrity. For Crimea and Sevastopol, the EU stipulated that a certificate of origin from the Ukrainian authorities is needed for imports originating from these two regions. The EU's economic sanctions included, firstly, prohibiting its citizens and companies from buying or selling any new bonds, equity or similar financial instruments with a maturity exceeding 90 days, issued by state-owned Russian institutions. Secondly, the EU placed an embargo on the import and export of arms and related material from or to Russia. Thirdly, the EU banned exports of dual-use goods and technology for military use or for a military end user. Fourthly, the EU required the prior authorization of EU member state authorities for all exports of specific energy-related technology and equipment to Russia. For example, export licenses are to be denied if they are intended for Russian arctic or deep-water oil exploration and production, or shale oil projects. For the latter three measures, however, activities under pre-existing contracts were exempted. In the field of economic cooperation, the EU introduced three significant measures. First, the European Council asked the European Investment Bank to suspend new financial operations in Russia. Second, it was put that members of the EU are to act in coordination in the European Bank for Reconstruction and Development to suspend financing for new operations. Third, the Council invited the Commission to re-consider whether to suspend EU-Russia bilateral and regional cooperation programs, excluding projects in cross-border cooperation and civil society.⁷

In sharp contrast to the EU's immediate imposition of sanctions on Russia after its occupation of Crimea, it took 46 years for the EU to impose sanctions on Israel over the settlement issue. Moreover, the sanctions listed below are very soft and limited compared to those imposed on Russia, which cover wide range of areas as outlined above. On 19 September 2013, the EU adopted "Guidelines on the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU from 2014 onwards" in response to Israel's continued settlement activities. In the guidelines, the EU stated that it does not recognize Israeli sovereignty over any of the territories occupied since 1967, comprising the West Bank, including East Jerusalem, the Gaza Strip and

⁶ European Union, "EU Sanctions against Russia over Ukraine Crisis", http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014).

⁷ Ibid.

the Golan Heights.⁸ The guidelines required Israel to indicate in any future agreements with the EU that all its settlements in these occupied territories are outside Israel. However, the guidelines only covered grants, prizes and financial instruments such as loans. Regarding grants and prizes, the EU stipulated that the activities of Israeli entities carried out in the framework of EU-funded grants and prizes will be considered illegal if they take place in the occupied territories. In the case of financial instruments, Israeli entities will be considered ineligible as final recipients if they operate in these occupied territories, whether in the framework of EU-funded financial instruments or otherwise.⁹ Clearly, these sanctions against Israel are very weak and restricted, to the extent that one might see them as merely symbolically adopted by the EU. Support for this claim can be seen in several shortcomings. First, the guidelines do not introduce any restrictions on exports to the EU of products produced in the settlements. Second, provided that an entity operating in the occupied territories, such as a branch of an Israeli bank, is not the final recipient, it is eligible to receive an EU loan and can transfer it to other Israeli companies. Third, only legal entities such as local authorities and other public bodies are covered by the guidelines, thus it excluded natural persons, such as profit organizations and public and private companies.¹⁰

On 11 November 2015, the European Commission has adopted an interpretative notice on the indication of origin of goods from the territories occupied by Israel since June 1967. The Notice says that when products from the Golan Heights, “East” Jerusalem, the West Bank and Gaza are sold in Europe, they must not be labeled as “products of Israel”. This was also symbolically put by the EU. Because, according to several estimates, these products represent less than 1% of the total trade between the EU and Israel.¹¹ The next section focuses on the reasons why the EU has remained reluctant to impose severe and effective sanctions on Israel, in stark contrast to the case of Russia.

2. Explaining EU Passivity in Imposing Harsh Sanctions on Israel

Israel’s glorious victory against Arab forces from Egypt, Syria, Jordan and Iraq in the Six Days War (5-10 June 1967) allowed it to take over the Sinai Peninsula and the Gaza Strip from Egypt, East Jerusalem¹² and the West Bank from Jordan, and the Golan Heights from Syria. After the war, Israel started to build settlements for Jews in these occupied territories as a state policy. Israel, however, gave the Sinai Peninsula to Egypt in 1979 after the signing of the Camp David Accords and evacuated the settlements in the Gaza Strip with its disengagement plan of 2005. Israel still gives great importance to building new settlements in the West Bank, including East Jerusalem, although this policy is illegal under international law. The three main reasons for this are to make the occupation irreversible, strengthen Israeli presence in the territories and

⁸ European Commission, “Guidelines on the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU from 2014 onwards”, Official Journal of the European Union, 2013/C 205/5, http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/related-links/20130719_guidelines_on_eligibility_of_israeli_entities_en.pdf (Accessed on: 2 October 2014).

⁹ Ibid.

¹⁰ European External Action Service, “Frequently Asked Questions: Guidelines on the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU from 2014 onwards”, http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/press_corner/20130719_faq_guidelines_eu_grants_en.pdf (Accessed on: 2 October 2014).

¹¹ European External Action Service, “Fact Sheet”.

¹² Including several holy places, such as the Wailing Wall (Western Wall), the Dome of the Rock and the Al-Aqsa Mosque.

take control of Palestinian natural resources in violation of international law.¹³ The EU, however, since the beginning of the settlement policy after the 1967 war, has remained reluctant to impose harsh sanctions against Israel regarding this issue because of the Europe's sense of guilt, diplomatic support for Israel from several EU members that are close allies of the US, and the recently increasing power of pro-Israel lobby organizations in the EU.

European Crimes Against the Jews

When the Nazis came to power in Germany in 1933, there were nearly nine million Jews living in areas that were later occupied by the Nazis during the Second World War. By the end of the war, two thirds had been killed on the orders of Adolf Hitler and his collaborators.¹⁴ The extermination of the Jews in the Second World War became known as the Holocaust.

It is commonly accepted that the Nazis' extermination policy is the most shameful stain in Europe's history. Thus Europe's sense of guilt is one of the most important factors that can be abused by Israeli politicians to get what they want regarding the Palestinian issue,¹⁵ as explained by Samir Kassir, a Lebanese journalist: "Undeterred by Egypt since Sedat's peace accord with Israel, signed in 1979, convinced of America's unfailing support, guaranteed impunity by Europe's bad conscience, and backed by a nuclear arsenal that was acquired with the help of Western Powers, and that keeps growing without exciting any comment from the international community, Israel can literally do anything it wants, or is promoted to do by its leaders' fantasies of domination."¹⁶

The feeling of bad conscience or guilt is particularly strong in Germany, the Netherlands and Poland. German politicians many times apologized because of their country's crimes against Jews in the Second World War. Chancellor Willy Brandt, for example, spontaneously knelt before the Warsaw Ghetto Memorial during his visit to Poland on 7 December 1970. Germany has also maintained strong relations with Israel, as described by Stephan Evans: "If ever there were two countries with truly 'special relationship', they are Germany and Israel."¹⁷ After the Holocaust, Konrad Adenauer and David Ben-Gurion created an unlikely partnership. Today, Germany is one of Israel's staunchest allies and defenders, apart from being Israel's largest trading partner in Europe. Their relationship also extends to security and counter-terrorism cooperation and scientific exchanges. Noteworthy, Germany is one of Israel's major arms suppliers, in particular the Dolphin-class submarines, which can carry nuclear missiles.¹⁸ Current German Chancellor Angela Merkel has attached great importance to maintaining this special partnership since she first came to office in 2005. For instance, in Israel's Knesset in 2008, she declared that ensuring Israel's security was an essential part of Germany's *Staatsraison* (reason for being).¹⁹ She also opposed the EU's guidelines of 2013 as she does not support any kind of boycott of Israel, while recognizing that, unfortunately, Germany was obliged to follow EU legislation.²⁰ Her solidarity with Israel led Shimon Stein, a former Israeli ambassador to Germany, to describe her as "more Zionist than some who claim to be

¹³ Nurit Peled-Elhanan, "Time for EU to Put Real Pressure on Israel", *EUobserver*, 18 July 2014, <http://euobserver.com/opinion/125032> (Accessed on: 21 August 2014).

¹⁴ United States Holocaust Memorial Museum, "Jewish Life in Europe Before the Holocaust", <http://www.ushmm.org/outreach/en/article.php?ModuleId=10007689> (Accessed on: 9 October 2014).

¹⁵ David Cronin, *Europe's Alliance with Israel: Aiding the Occupation*, (New York: Pluto Press, 2011), 4.

¹⁶ Cited in *Ibid.*

¹⁷ Stephen Evans, "Germany and Israel's 'Special Relationship' in Spotlight", *BBC*, 5 June 2012.

¹⁸ Amy E. Schwartz, "Inside the Germany/Israel Relationship", *Moment*, May 2014.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ "2 Allies Meet Before 50th Anniversary of Israeli-German Ties", *New York Times*, 25 February 2014.

Zionists,”²¹ while Yoram Ben-Zeev, another former Israeli ambassador to Germany, said “I don’t think Israel has a better friend than Angela Merkel in the whole world.”²²

The Netherlands also has a powerful sense of guilt because 70 percent of Dutch Jewry perished in the Second World War. Thus, today’s Dutch politicians and society retain a significant Jewish friendship feeling.²³ One Dutch diplomat explained this feeling as follows: “A lot of people who are not Jewish identify themselves as Jewish. It’s a weird identification that does not happen in other countries. In Amsterdam, supporters of Ajax [football club] wave Israeli flags, including Moroccan youths.”²⁴ As in the Netherlands, Poland’s ill-treatment of Jews in the Second World War has led to Jewish friendship feeling in Polish politicians and society. For instance, President Donald Tusk once stated that “You won’t find any European country more loyal to Israel than Poland.”²⁵ Tusk continued, “There’s no place for anti-Semitism and terrorism among honest and decent people. Combating them is our common duty. Nothing can erase history with its good and bad things from our memory, but we’re for history to help rather than interfere.”²⁶

In recent years, EU politicians have become more enthusiastic about involvement in the Middle East problems. The most significant development occurred in 2002, when the EU became one of the mediators in the “Quartet”,²⁷ together with the United Nations, United States and Russia. David Cronin noted that some diplomats believed the EU’s involvement in the quartet would lead to the creation of a more positive basis for achieving peace in the Israeli-Palestinian conflict because the EU’s policy would be more honest than the US’s. However, time has proved this view wrong because several EU figures have been even more enthusiastic supporters of Israel than the US.²⁸ This was, for instance, particularly true of former French President Nicolas Sarkozy, one of the staunchest supporters of Israeli policies during his term in office. Referring to the treatment of Jews in Europe during the Second World War, Sarkozy once stressed his strong friendship with Israel with these words: “After what Europe experienced, after the slaughter of the Jews, we can’t tolerate anyone in the world saying he wants to wipe the state of Israel off the map.”²⁹ Sarkozy has continued to show his solidarity with Israel since leaving office. For instance, when he was awarded an honorary degree by Netanya Academic College for “his contribution to the State of Israel and Jewish people,” Sarkozy said, “I always felt a great camaraderie with the Jewish people. I take pride in that partnership ... If attacked, Israel will not be alone. We will not tolerate a threat to the existence of the Jewish people and the state of Israel.”³⁰ Because of his contribution to France-Israel relations, current Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu congratulated Sarkozy, saying, “You are a true friend to the State of Israel and the people of Israel. I am certain that this degree will strengthen the ties between the French and the Jewish people.”³¹

²¹ Ibid.

²² Ibid.

²³ Cronin, *Europe’s Alliance with Israel*, 40.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid., 48.

²⁶ Ibid.

²⁷ Established in 2002, the Quartet (also called the Quartet on the Middle East, the Middle East Quartet, Diplomatic Quartet and Madrid Quartet) is an informal diplomatic group tasked with mediating in Middle East peace negotiations and supporting the economic development and institution-building of Palestinians. Former British Prime Minister Tony Blair is charged by the Quartet to implement its agenda. For more details about the Quartet, see its web site, <http://www.quartetrep.org/quartet/> (Accessed on: 10 October 2014).

²⁸ Cronin, *Europe’s Alliance with Israel*, 5-6.

²⁹ Ibid., 37.

³⁰ “Sarkozy: If attacked, Israel will not be Alone”, *Ynet News*, 22 May 2013, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4383086,00.html> (Erişim Tarihi: 30 September 2013).

³¹ Ibid.

2.1. Close Friends of the US in the EU

Another reason that explains the EU's inability to impose serious sanctions on Israel is that the US has several close friends in the EU.³² In this section, two cases are presented for understanding the attitudes of US's close friends in the EU towards Israel in the international political area. The Israeli government started military assaults on the Gaza Strip in December 2008 after Hamas militants launched Qassam and Katyusha rockets against Israeli targets, both civilian and military. The military assaults, also known as Operation Cast Lead, killed 1,403 Palestinians and wounded 5,303, mostly civilians. A UN team, headed by Richard Goldstone, a retired South African Judge, prepared a comprehensive report about Operation Cast Lead, strongly criticizing the Israeli government. The report also harshly criticized Israel's settlement activities, stating that "since 1967, Israel has built hundreds of settlements in the West Bank, including East Jerusalem, and the Gaza Strip. Such settlements were recognized by its Ministry of Interior as Israeli 'communities' subjected to Israeli law ... The International Court of Justice advisory opinion and a number of United Nations resolutions have all affirmed that Israel's practice of constructing settlements – in effect, the transfer by an occupying power of parts of its own civilian population into the territory it occupies – constitutes a breach of the Fourth Geneva Convention."³³ The US rejected this report when it was considered in the UN General Assembly in November 2009, along with the seven close friends within the EU: Germany, Italy, the Czech Republic, Hungary, the Netherlands, Slovakia and Poland. Another fifteen EU members, including the United Kingdom, France, Spain, Finland, Sweden and Denmark, abstained. The only EU members that accepted the report were Portugal, Malta, Southern Cyprus Administration, Ireland and Slovenia.³⁴

Another example of the effect of US friendship occurred in November 2012 in the UN General Assembly when UN members voted on granting Palestine "non-member observer state status in the UN".³⁵ This vote was extremely significant for the settlement issue since a positive vote would give Palestinians the legal right to apply to the International Criminal Court (ICC) if they chose to join it. The US strongly opposed to Palestinian UN statehood bid because it believed that the Palestinians should negotiate their path to statehood firstly through direct talks with Israel, not through the UN.³⁶ The US also warned European governments that the Palestinians' unilateral move "would be extremely counterproductive," and threatened them to impose financial sanctions on the Palestinian Authority.³⁷ Nevertheless, despite US opposition, 138 countries voted in favor, although EU members sharply divided in the voting. To show their solidarity with the US and Israel, Bulgaria, Estonia, Germany, Hungary, Latvia, Lithuania, the Netherlands, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia and the United Kingdom abstained, while the Czech Republic voted against the move. Only fourteen EU members, Austria,

³² Cronin, *Europe's Alliance with Israel*, 34.

³³ United Nations, "Human Rights in Palestine and Other Occupied Arab Territories", Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict", 25 September 2009, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-48.pdf> (Accessed on: 9 October 2014).

³⁴ Cronin, *Europe's Alliance with Israel*, 3.

³⁵ The resolution also included the need for Israeli withdrawal from Palestinian territory occupied since 1967, including East Jerusalem, and the complete cessation of all Israeli settlement activities in Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem.

³⁶ "US Vows to Vote against Palestinian UN Statehood Bid", *Al Arabiya News*, 28 November 2012, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/11/28/252345.html> (Accessed on: 9 October 2014).

³⁷ "US Warns European Governments against Supporting Palestinians at UN", *The Guardian*, 1 October 2012, <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/01/us-warns-europe-palestinians-un> (Accessed on: 9 October 2014).

Belgium, Denmark, Southern Cyprus Administration, Finland, France, Greece, Ireland, Italy, Luxembourg, Malta, Portugal, Spain and Sweden, supported the resolution.³⁸ Ahead of the UN General Assembly vote, Catherine Ashton, EU High Representative, ignoring how many EU members had sided with the US by abstaining, claimed that “the EU had repeatedly expressed its support and wish for Palestine to become a full member of the United Nations as part of a solution to the conflict.”³⁹ Although Mahmoud Abbas, President of the Palestinian Authority, did not use the ICC threat into his speech after Palestine’s victory, Foreign Minister Riyad al-Maliki told reporters that if Israel continued to build illegal settlements, the Palestinians might pursue the ICC option. He continued: “As long as the Israelis are not committing atrocities, are not building settlements, are not violating international law, then we don’t see any reason to go anywhere. If the Israelis continue with such policy – aggression, settlements, assassinations, attacks, confiscations, building walls – violating international law, then we have no other remedy but really to knock those other places.”⁴⁰

2.2. *Israel Lobby in the EU*

The birthplace of lobbying is the US, with lobbying now carried out by more than 100,000 lobbyists in Washington D.C., who play determining role in US policy-making structures. The most powerful ethnic lobby belongs to American Jews. The key organizations of the Israeli lobby in the US are the American Israel Public Affairs Committee (AIPAC), the American Jewish Congress, the Zionist Organization of America, the Israel Policy Forum, the American Jewish Committee, the Anti-Defamation League, the Religious Action Center of Reform Judaism, Americans for a Safe Israel, American Friends of Likud, Mercaz-USA and Hadassah (the Women’s Zionist Organization of America). There are also several pro-Israeli think tanks connected with the lobby, such as the American Enterprise Institute, the Heritage Foundation, the Hudson Institute, the Center for Security Policy, the Foreign Policy Research Institute, the Institute for Foreign Policy Analysis and the Jewish Institute for National Security Affairs.⁴¹

The Israel lobby has two main strategies for increasing US support for Israel. These are influencing policy-making processes in Washington and ensuring that US public opinion supports Israel. Through the impact of the Israel lobby, the US has continued to provide Israel with military support to maintain its power in the Middle East, extensive diplomatic support in war and peace against Arab countries, and financial assistance for Israel’s economic development or to rescue it during economic crises.⁴² AIPAC, which was once defined by former US President Bill Clinton as better than anyone else lobbying in Washington,⁴³ among others, has played a crucial role in ensuring such support. For instance, considering US diplomatic support for Israel, AIPAC pressure led US policy-makers to convince their EU colleagues not to act against Israel. AIPAC members have also visited Brussels and EU member states several times to persuade them to take decisions in favor of Israeli interests.

The most important distinction between US and EU lobbies is that, whereas US lobbies in the US have “determinative power” in decision-making in the Senate and the House of Representatives, lobbies in Europe, with their communication purposes, can only be “influential” in the European Commission and the European Parliament. The concept of lobbying has also only developed in the EU in the last twenty years. After appointing MEP

³⁸ “EU Divided in UN Vote on Palestine’s Status”, *EurActive*, 30 November 2012.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ John J. Mearsheimer, and Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007), 116-117.

⁴² *Ibid.*, 23, 151.

⁴³ *Cited in Ibid.*, 153.

(Member of the European Parliament) Marc Galle, the European Parliament (1989- 1994 period) started to regulate lobbying activities in the EU. Today, there are more than 30,000 lobbyists in Brussels. In addition, more than 3,000 civil society organizations have permanent representation in Brussels, defining themselves as “representation”, “public relations” or “EU consulting” instead of using the word “lobby”.⁴⁴ As Bahadır Kaleağası argues, this terminology is correct because these kinds of activities in the EU cannot be deemed direct lobbying as in the US. Rather, these organizations place communication activities at the forefront.⁴⁵

Turning to the Israel lobby in the EU, it must be underlined that it is not as well-organized or resourced as in the US. However, although it is a recent phenomenon, in recent years the lobby has managed to expand its size and increase its strength in Brussels.⁴⁶ European Friends of Israel (EFI) is the most important pro-Israel lobby that has increased its influence in EU decision-making in recent years. Crucially, because it is based around members of different political party groups in the European Parliament, the EFI seems very similar to AIPAC.⁴⁷ Founded in 2006, EFI is a political initiative with the aim of improving relations between the EU and Israel. It brings together parliamentary national-Israel friendship groups in EU members and Israeli friendship group in the European Parliament. As defined by the EFI, its goals are as follows: Identify the political issues which carry vital importance for Israel; create a suitable environment to enhance Israel’s political and commercial interests; increase Europeans’ support to Israel; enlighten decision makers and those who influence public opinion about the realities of the Middle East through well-researched information; ensure connections between all Israel friendship groups in the parliaments of EU members; and establish communication channels within the political process of the EU.⁴⁸ The EFI also monitors all legislation concerning Israel, both in the EU and member states,⁴⁹ and tries to justify Israeli settlement policies to European politicians. For instance, the EFI’s Second Policy Conference took place in Jerusalem in 2011, with the participation of nearly 500 distinguished guests from Europe and Israel, including political leaders, presidents of national parliaments, ministers of foreign affairs and parliamentarians. Using this conference, EFI organized trips to several illegal Israeli settlements, such as Ofra, Gush Etzion and Kfar Adumim.⁵⁰

Other pro-Israeli lobbies that have tried to increase their influence in recent years include the AJC Transatlantic Institute (TAI), B’nai B’rith and the European Jewish Congress. The AJC Transatlantic Institute was founded in 2004 by the American Jewish Congress to strengthen ties between Europe and the US in the face of common threats affecting both sides of the Atlantic, such as, most importantly, international terrorism. Although this seems very innocent at first glance, examination of an article published in 2004 in the Jewish daily *Forward* by David H. Harris, the executive director of the American Jewish Committee, clearly identifies the aims of TAI. He emphasized the need for Europeans and the US to cooperate against the threat of “Islamist terrorism”. This sounds like TAI wants to make a connection in the minds of Europeans and European policy-makers that Islam and terrorism have connections, an argument that has long been indirectly used by Israeli policy makers to justify their cause in the

⁴⁴ Bahadır Kaleağası, “Lobicilik Nedir, Ne Değildir?”, *Radikal*, 28 October 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=202790> (Accessed on: 30 September 2014).

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Cronin, *Europe’s Alliance with Israel*, 137.

⁴⁷ Ibid, 138.

⁴⁸ European Friends of Israel, “About EFI”, http://www.efi-eu.org/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=269&Itemid=145#.VC0ebPI_tKA (Accessed on: 30 September 2014).

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ European Friends of Israel, “2nd Policy Conference, Jerusalem/Israel,2011”, <http://www.blog.paixjuste.lu/wp-content/uploads/2011/01/EFI-2nd-Policy-Conference-T-2011.pdf> (Accessed on: 30 September 2014).

Palestinian issue to Christians, both Americans and Europeans. In addition, ignoring the political reasons that first caused terrorism to spread in the Middle East, he referred to George W. Bush's frequently used phrase, "they hate our freedoms," to justify Israeli governments' policies to the American people and the international community. Thus, according to Harris, "True, some European countries initially convinced themselves that this threat concerned America (and Israel) but not them. But as Islamist terrorist cells have been uncovered in Britain, Spain, Italy, France, Belgium, the Netherlands, Germany and elsewhere in Europe, there needs to be a recognition that we are all in this together. The targets are not merely specific countries; they are the fundamental values of democratic societies: freedom, separation of religion and state, religious tolerance, pluralism and women's rights."⁵¹

B'nai B'rith Europe was established in 1999 when its District 19 Continental Europe merged with District 15 United Kingdom. Today, B'nai B'rith Europe has more than 5,000 members in 29 European countries. B'nai B'rith Europe's aims are as follows: to fight racism, xenophobia and anti-Semitism; to support the state of Israel; to help the needy; to promote Jewish identity; to strengthen knowledge about Jewish presence through culture and heritage; and to encourage and train young Jews for leadership in Jewish communities. B'nai B'rith's Europe offices are in Brussels and the current president is Ralph Hofmann.⁵² The final pro-Israel lobby that must be mentioned here is the European Jewish Congress (EJC), established in 1986 in Paris. The EJC opened its office in Brussels in October 2009. It is the representative body of democratically elected European Jewish communities, working to protect their interests through daily contacts with EU institutions, member state governments and the Council of Europe.⁵³ As listed in the EJC web site, one of its primary objectives is "to monitor legislative initiatives that can threaten Jewish life and traditions on European and national levels and to take immediate actions to protect Jewish interests."⁵⁴ It is noteworthy that in the inauguration ceremony for its Brussels office, the EJC hosted Jose Manuel Barroso, President of the European Commission, and Jerzy Buzek, President of the European Parliament.⁵⁵ Barroso, after explaining his satisfaction about relations between the European Commission and the EJC, stated that, "The Jewish communities of Europe have played a full part in building Europe because they have been able to bring their ideals of justice and peace to the European project."⁵⁶ Buzek, however, went further in praising the organization's activities in EU institutions, significantly in the European Parliament: "Since your organization was established in 1986, you have played an important role in accompanying the evolution of the European Union, serving as an important liaison between Jewish communities throughout Europe and the institutions of the EU ... You have proved a reliable partner of our institution and I know that this will continue in the future."⁵⁷

As earlier mentioned, the Israeli lobby organizations has managed to increase its power in the EU in recent years. One of the significant effects of this can be seen in the fact that Israel

⁵¹ David A. Harris, "Rebuilding Trans-Atlantic Ties", *Forward*, 13 February 2004, <http://forward.com/articles/6309/rebuilding-trans-atlantic-ties/#ixzz3EzE1zDi2> (Accessed on: 11 October 2014).

⁵² B'nai B'rith Europe, "What is B'nai B'rith Europe?", <http://www.bnaibrithurope.org/bbeurope/en/who-we-are> (Accessed on: 4 October 2014).

⁵³ European Jewish Congress, "About the European Jewish Congress", <http://www.eurojewcong.org/about-us/about-the-european-jewish-congress.html> (Accessed on: 10 October 2014).

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Cronin, *Europe's Alliance with Israel*, 148.

⁵⁶ Jose Manuel Barroso, "European Values in the New Global Governance", 14 October 2009, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-09-470_en.htm?locale=en (Accessed on: 10 October 2014).

⁵⁷ Jerzy Buzek, "Speech on the Occasion of the Opening of the European Jewish Congress' Brussels Office", 14 October 2009, <http://www.sitepres.europarl.europa.eu/president/en/press/speeches/sp-2009/sp-2009-October/speeches-2009-October-6.html> (Accessed on: 10 October 2014).

did not experience serious problems with the EU after it attacked Gaza Strip in December 2008 and the Gaza Flotilla in May 2010. European Christian Zionists,⁵⁸ who give great importance to Israel's security, also affected the EU to ignore these assaults.⁵⁹ It can be expected that Israel lobby organizations will become more influential in EU decision-making processes since they have well-organized structures and sufficient financial resources.

Conclusion

In today's Middle East, it is commonly argued that every problem has a greater or lesser connection with the unresolved Israel-Palestinian conflict. One of the most striking points of this conflict has been the Israel's continued policy since the Six Day War of settlement building, which is totally against international law. Although the EU has several times condemned Israel for this policy, it has refrained from imposing harsh sanctions on Israel since 1967. Probably in order to respond to criticisms, the EU finally had to take a small step in 2013 by adopting sanctions against Israel. These sanctions, concerning the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU, are very limited. Critically, the EU has not imposed export restrictions on products produced in the occupied territories, and it has excluded natural persons from these sanctions. Other EU symbolic step came on 11 November 2015 with the European Commission's adoption of an interpretative notice on the indication of origin of goods from the territories occupied by Israel since 1967 war. It is stipulated that when products from occupied territories come to EU member states "products of Israel" label must not be used. However, these products only consist of 1% total trade between the EU and Israel. Thus, the sanctions introduced by the EU in 2013 and then in 2015 should be deemed only symbolic, in contrast to the strict sanctions it imposed on Russia after its Crimea occupation.

One of the reasons for the EU's lack of serious sanctions against Israel relates to European feelings of guilt, stemming from horrific memories of the Second World War. In Germany, the Netherlands and Poland, countries that are responsible for the barbarity against Jews, this feeling is particularly strong. To justify its arguments regarding the Palestinian conflict, including the settlement issue, to the leaders of these countries and other leaders of the EU members, Israel has been able to act very smartly to exploit Europeans' guilty consciences. Many members of the EU, particularly Germany, are also afraid of being labeled anti-Semitic, because those who oppose Israeli policies are easily accused of anti-Semitism by Israel. Another reason for the EU's passivity concerns the diplomatic support of some EU member countries for Israeli arguments. These countries are in fact the staunchest allies of the US in the EU, and have regularly supported Israel, in particular in the UN, as seen, for instance, when they abstained or voted against the Goldstone Report that criticized Israel, among others, on the settlement issue. The final reason concerns the recently growing influence of pro-Israel lobbies in Brussels, with the EFI, TAI, B'nai B'rith and the EJC having become more effective. It should be expected that, with their financial power and organizational structures, pro-Israel lobby organizations will become more effective at defending Israeli interests in EU's institutions.

⁵⁸ Christian Zionists believe that Jews' return to Jerusalem and creation of Israel is line with Biblical prophecy.

⁵⁹ Daud Abdullah, "The Impact of the Israel Lobby on European Foreign Policy in Palestine", 4 November 2010, <http://www.alzaytouna.net/en/conferences-and-seminars/134023-the-impact-of-the-israel-lobby-on-european-foreign-policy-in-palestine.html> (Accessed on: 4 October 2014).

References

“2 Allies Meet Before 50th Anniversary of Israeli-German Ties”, *New York Times*, 25 February 2014.

“EU Divided in UN Vote on Palestine’s Status”, *EurActive*, 30 November 2012.

“Sarkozy: If attacked, Israel will not be Alone”, *Ynet News*, 22 May 2013, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4383086,00.html> (Erişim Tarihi: 30 September 2013).

“US Vows to Vote against Palestinian UN Statehood Bid”, *Al Arabiya News*, 28 November 2012, <http://www.alarabiya.net/articles/2012/11/28/252345.html> (Accessed on: 9 October 2014).

“US Warns European Governments against Supporting Palestinians at UN”, *The Guardian*, 1 October 2012, <http://www.theguardian.com/world/2012/oct/01/us-warns-europe-palestinians-un> (Accessed on: 9 October 2014).

Amy E. Schwartz, “Inside the Germany/Israel Relationship”, *Moment*, May 2014.

B’nai B’rith Europe, “What is B’nai B’rith Europe?”, <http://www.bnaibritheurope.org/bbeurope/en/who-we-are> (Accessed on: 4 October 2014).

Bahadır Kaleağası, “Lobicilik Nedir, Ne Değildir?”, *Radikal*, 28 October 2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=202790> (Accessed on: 30 September 2014).

Daud Abdullah, “The Impact of the Israel Lobby on European Foreign Policy in Palestine”, 4 November 2010, <http://www.alzaytouna.net/en/conferences-and-seminars/134023-the-impact-of-the-israel-lobby-on-european-foreign-policy-in-palestine.html> (Accessed on: 4 October 2014).

David A. Harris, “Rebuilding Trans-Atlantic Ties”, *Forward*, 13 February 2004, <http://forward.com/articles/6309/rebuilding-trans-atlantic-ties/#ixzz3EzE1zDi2> (Accessed on: 11 October 2014).

David Cronin, *Europe’s Alliance with Israel: Aiding the Occupation*, (New York: Pluto Press, 2011).

European Commission, “Guidelines on the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU from 2014 onwards”, *Official Journal of the European Union*, 2013/C 205/5, http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/related-links/20130719_guidelines_on_eligibility_of_israeli_entities_en.pdf (Accessed on: 2 October 2014).

European Commission, “Statement on the Agreed Additional Restrictive Measures against Russia”, 20 July 2014, http://ec.europa.eu/commission_2010-2014/president/news/archives/2014/07/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014).

European External Action Service, “Fact Sheet”, 11 November 2015, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20151111_fact_sheet_indication_of_origin_final_en.pdf (Accessed on: 14 April 2016).

European External Action Service, “Frequently Asked Questions: Guidelines on the eligibility of Israeli entities and their activities in the territories occupied by Israel since June 1967 for grants, prizes and financial instruments funded by the EU from 2014 onwards”, http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/press_corner/20130719_faq_guidelines_eu_grants_en.pdf (Accessed on: 2 October 2014).

European Friends of Israel, “2nd Policy Conference, Jerusalem/Israel,2011”, <http://www.blog.paixjuste.lu/wp-content/uploads/2011/01/EFI-2nd-Policy-Conference-T-2011.pdf> (Accessed on: 30 September 2014).

European Friends of Israel, “About EFI”, http://www.efi-eu.org/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=269&Itemid=145#.VC0ebPl_tKA (Accessed on: 30 September 2014).

European Jewish Congress, “About the European Jewish Congress”, <http://www.eurojewcong.org/about-us/about-the-european-jewish-congress.html> (Accessed on: 10 October 2014).

European Union, “EU Sanctions against Russia over Ukraine Crisis”, http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm (Accessed on: 1 October 2014).

European Union, “EU Sanctions against Russia over Ukraine Crisis”, http://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu_sanctions/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014).

European Union, “Nobel Peace Prize 2012 Awarded to European Union, One Year On”, http://europa.eu/about-eu/basic-information/eu-nobel/index_en.htm (Accessed on: 5 September 2014).

Jerzy Buzek, “Speech on the Occasion of the Opening of the European Jewish Congress’ Brussels Office”, 14 October 2009, <http://www.sitepres.europarl.europa.eu/president/en/press/speeches/sp-2009/sp-2009-October/speeches-2009-October-6.html> (Accessed on: 10 October 2014).

John J. Mearsheimer, and Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007).

Jose Manuel Barroso, “European Values in the New Global Governance”, 14 October 2009, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-09-470_en.htm?locale=en (Accessed on: 10 October 2014).

Nurit Peled-Elhanan, “Time for EU to Put Real Pressure on Israel”, *EUobserver*, 18 July 2014, <http://euobserver.com/opinion/125032> (Accessed on: 21 August 2014).

Stephen Evans, “Germany and Israel’s ‘Special Relationship’ in Spotlight”, *BBC*, 5 June 2012.

United Nations, “Human Rights in Palestine and Other Occupied Arab Territories”, Report of the United Nations Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict”, 25 September 2009, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-48.pdf> (Accessed on: 9 October 2014).

United States Holocaust Memorial Museum, “Jewish Life in Europe Before the Holocaust”, <http://www.ushmm.org/outreach/en/article.php?ModuleId=10007689> (Accessed on: 9 October 2014).

Suriye'deki Çatışmaların Uluslararası Hukuk Açısından Analizi

Prof.Dr. Kamuran REÇBER¹

Özet

2011 yılında Suriye devleti ülkesinde meydana gelen iç karışıklıklarla birlikte çeşitli gruplar veya güçler arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. Suriye devleti, ülkesi üzerinde bozulan barışı yeniden tesis etmek gayesiyle, devlete karşı ayaklananlara yönelik askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlar devam ederken Suriye devleti, ülkesinin belirli alanlarında kontrolü kaybetmiştir. Suriye devletinin kontrolü kaybettiği alanlarda devlete muhalif olan güçler tarafından özerk bölgeler ilan edilmiştir. Özellikle Suriye devletinin kuzeyindeki belirli alanlarda PYD, silahlı gücü olan YPG aracılığıyla otorite kurmaya çalışmış ve bu alanlardaki üç bölgeyi özerk kanton ilan etmiştir. Diğer yandan bazı gruplar Suriye devleti ülkesinin farklı alanlarında kontrol sağlayarak bu bölgelerde fiili egemenlik iddiasında bulunmuşlardır. Suriye'deki iç çatışmalar zamanla boyut değiştirmiş, iç savaş ve hatta belirli boyutta uluslararası çatışma niteliği kazanmıştır. Bazı devletler (ABD ve müttefikleri vb.) özellikle İŞİD ile mücadele etme gerekçesini de kullanarak İŞİD'in kontrolü altında bulunan bölgeleri bombalamışlardır. Rusya Federasyonu ise Suriye'nin daveti üzerine bu ülke üzerinde askeri operasyonlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu çalışmada, özet mahiyette bahsettiğimiz hususların uluslararası hukuka (özellikle Birleşmiş Milletler/BM mevzuatına) uygun olup olmadığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Suriye, Uluslararası Hukuk, Birleşmiş Milletler, Müdahale.

Abstract

There have been armed conflicts in Syria between various groups or powers since domestic turmoil started in Syria in 2011. The Syrian state has carried out military operations against the rebellions with the aim of restoring the distorted peace on its territory. The Syrian state has lost its control on some parts of the country during the operations. Opposition groups to the government declared autonomous regions in these parts. The PYD tried to establish control in northern parts of the country via its armed unit YPG, and declared three autonomous regions in these parts via its armed unit YPG. Furthermore, some groups some groups have taken control over the different areas of the country, and claimed de facto sovereignty in these areas. The intensity of the domestic turmoil in Syria has changed over time, and turned into a civil war, and even international conflicts in some respects. States such as the USA and its allies have bombed areas under the control of the ISIS on the grounds of fighting against it. The Russia Federation has started military operations with the request of Syrian government. In this paper, these developments will be handled regarding international law in reference to the UN Charter.

Key Words: Conflict, Syria, International Law, the United Nations, Intervention.

Giriş

Suriye devletinin ülkesinde 2011 yılında ayaklanma şeklinde başlayan eylemler daha sonraki aşamada Suriye devletinin müdahalesiyle iç çatışmalara ve bu iç çatışmalar boyut değiştirerek uluslararası nitelikte çatışmalara dönüşmüştür. Uluslararası nitelikteki çatışmaların meydana gelmesi durumunda doğal olarak uluslararası hukuk normlarının dikkate alınması gerekli olmaktadır. Ancak Suriye'de başlayan iç çatışmalar uluslararası nitelik almasaydı bile yine de bu devletin ülkesinde uluslararası hukuk kurallarına uygun eylemlerin yapılması veya işlemlerin tesis edilmesi doğal olarak gerekli olacaktı. Zira, Hans Kelsen mantığında uluslararası hukuk ulusal hukuku maddi hukuk itibarıyla sınırlayabiliyorsa, ulusal hukuk maddi hukuku ile uluslararası hukuka uygun olmak durumundadır. Diğer bir ifadeyle ulusal hukuklar, yetkili oldukları yerlerde uluslararası hukuka aykırı olabilecek işlemlerin tesisine ve eylemlerin yapılmasına prensip olarak izin vermemelidir.

Suriye devletin ülkesindeki çatışmalar, çatışanlar itibarıyla farklı niteliğe veya anlama büründürülmektedir. Uluslararası hukukun önemli kişisi konumunda olan devletlerin bir kısmı çatışmalara katılan güçleri savaşanlar statüsüne koyarken, bazı devletler ise bunları terör grubu olarak nitelendirmektedir. Bu konuda devletlerin bir uzlaşmaya varmaları oldukça güçtür.

¹ Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Devletler Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi e-mail: recber@uludag.edu.tr

Doğal olarak bu durum, devletlerin çatışma bölgesine ilişkin kendi çıkarları doğrultusunda yükledikleri anlamla doğrudan bağlantılıdır.

Ayrıca uluslararası bir nitelik alan terör ve terör hareketleri, uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek birçok uluslararası hukuk kişisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, uluslararası hukuk kişileri, terör sorununu çözmek veya sorunun boyutlarını daraltmak gayesiyle çeşitli çalışmalar içerisine girmektedir. Ancak, uluslararası hukukun, gelişimi itibarıyla arzulanan düzeye ulaşamaması nedeniyle, terör ve terör hareketleri konusunda yeterince etkin olabilecek düzenlemeleri kendi içerisinde barındırdığını söylemek oldukça güçtür. Uluslararası hukuk kişisi olan devletlere, kendi ülke sınırının dışından yöneltilen veya yöneltililebilecek ve uluslararası hukukta haksız fiil olarak da nitelendirilebilecek teröre dayalı saldırılar konusunda nasıl ve ne şekilde önlem alınacağına yönelik çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların yeterli olduğu söylenemez.

Bu çalışmada konuyu üç başlık şeklinde incelemeye çalışacağız. Bunlardan birincisi Suriye devleti ülkesinde ayaklananların terörist veya terör örgütü olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, ikincisi Suriye devleti hükümetinin ayaklanmalara karşı aldığı önlemlerin ve/veya müdahalelerin uluslararası hukuka uygun olup olmadığı ve üçüncüsü ise Suriye devleti ülkesinde askeri operasyon gerçekleştiren devletlerin eylemlerinin uluslararası hukukla çatışıp çatışmadığı hususu olmaktadır.

1. Suriye Devleti Ülkesinde Ayaklananlar Terörist veya Terör Örgütü Kapsamına Girer mi?

Suriye’de ayaklanmalar başlamadan önce Suriye devleti adına otoriteyi sağlayan meşru bir hükümet görevde bulunuyordu. Arap baharı olarak görsel ve yazılı basında isimlendirilen ayaklanma eylemleri ilk aşamada Kuzey Afrika’da bulunan devletlerin ülkelerinde başlamış ve bu ayaklanmalar 2011 yılı itibarıyla Suriye’de de etkisini göstermiştir. Suriye’de mevcut otoriteyi ortadan kaldırmak ve yerine yeni bir otoriteyi geçirmek gayesiyle başlayan eylemlere karşı, meşru hükümet çeşitli önlemler almış ve müdahaleler gerçekleştirmiştir.

Bu müdahaleler esnasında, mevcut hükümetin insan haklarını ve temel özgürlükleri ihlal ettiğine dair çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Mevcut hükümet ise ayaklananları terör grubu olarak nitelendirmiş ve bu grupların eylemleri esnasında insanlığa karşı suç işledikleri iddiasında bulunmuştur.

Böyle olmakla birlikte, Suriye devleti ülkesi üzerinde meydana gelen ayaklanmalar esnasında askeri bir güç oluşturup mevcut Suriye devleti otoritesine karşı çatışmalara girenler, bazı devletler tarafından terör grubu olarak değil, özgürlükleri adına savaşanlar olarak kabul edilmiştir. Hatta bu gruplar içerisinde Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) olarak isimlendirilen yapının oluşturduğu otorite, bazı devletler tarafından Suriye’nin meşru hükümeti olarak bile tanınmıştır. Örneğin, Fransa, Suriye’deki iç çatışmalar nedeniyle mevcut Suriye hükümeti yerine, yeni geçici hükümeti tanıdığını beyan etmiştir. Bu konuda Fransa Devlet Başkanı François Hollande, 13.11.2012 tarihinde düzenlediği basın toplantısında, Fransa’nın demokratik Suriye’nin gelecekteki geçici hükümeti ve Suriye halkının tek temsilcisi olarak Suriye Ulusal Koalisyonu’nu tanıdığını açıkça deklare etmiştir².

Ayrıca ABD, PYD’nin silahlı gücü veya birimi olarak kabul edilen YPG’yi savaşanlar statüsünde kabul etmiştir. ABD, Suriye devleti ülkesi üzerinde YPG’yi IŞİD’e karşı savaşan³ meşru bir güç olarak benimsemiştir. Teorik mahiyette, daha önceden tanınmış bir devletin

² Bkz., http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2012/11/13/la-france-reconnait-l-opposition-syrienne-unifiee-comme-seule-representante-du-peuple_1790027_3218.html.

³ Uluslararası hukuk itibarıyla savaşanlar konusundaki geniş açıklama ve bilgiler için bkz., Jean-Marie Henckaerts/Louise Doswald-Beck, **Droit International Humanitaire Coutumier**, Volume I: Règles, Traduit de l’anglais par Dominique Leveillé, Bruylant, Bruxelles, 2006, s. 15 vd.

ülkesinde mevcut hükümete karşı başkaldırarak ayrılma veya hükümet kurma gayesiyle hareket eden güçlerin, bir takım koşulları yerine getirmeleri halinde uluslararası hukukun diğer kişileri tarafından tanınmaları mümkündür⁴. Bunlar literatürde savaşımlar olarak nitelendirilebilmektedir. *Savaşların tanınmasında*⁵, sorumlu ve düzenli komutanlık altında savaşmaları, idarelerinin/hükümetlerinin olması ve ülkenin önemli bir kısmında denetim sağlamaları gibi koşullar aranmaktadır⁶. ABD, PYD'nin silahlı gücü olan YPG aracılığıyla bu koşulları sağladığını kabul ederek, YPG'yi İŞİD'e karşı savaşan bir güç olarak kabul etmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz bu koşullar sağlanmadan tanınma yapılırsa, savaşın bulunduğu ülkede etkin olan devletin işlerine karışma durumu ortaya çıkabilecektir. Böyle bir durumda da tanıyan devletin uluslararası sorumluluğunun ileri sürülmesi söz konusu olacaktır. Savaşın itibarıyla prensipte savaş hukuku kuralları geçerlidir. Çünkü, savaşın statülerinin tanınması durumunda, iç savaş olgusu kabul edilmekte ve bu iç savaş olgusu uluslararası hukuk itibarıyla uluslararası savaş niteliğine bürünmektedir⁷.

Bu durum, tanıyan devlet ile savaşın arasında sınırlı da olsa hukuki bir ilişki kurmaktadır. Aslında, bir devletin ülkesinde fiilen denetim sağlayan savaşın güçlerin statüsünü tanıma, tanıyan devletin çıkarlarıyla doğrudan ilgilidir. Savaşın tarafından fiilen denetimin sağlandığı ülkede meydana gelebilecek eylemlerde veya tesis edilecek işlemlerde olası hakların kaybında, zararların oluşmasında veya diğer herhangi bir durumda sorumluluk doğal olarak savaşın güçlere ait olmaktadır⁸. Savaşın statüsünün tanınması sürekli değil, savaşın sürdüğü süreyle sınırlıdır. Savaşın, giriştikleri mücadelede başarısız olmaları halinde, tanınma statüleri kendiliğinden ortadan kalmaktadır. Savaşın başarılı olmaları ve yeni hükümet kurlmaları durumunda, bu hükümetin yeniden tanınması gereklidir. Savaşın statüsünün tanınması açık veya üstü örtülü bir şekilde olabilmektedir. Üstü örtülü tanıma, prensip olarak iç savaş halinde, tarafsızlık bildirimini yapılmamasıyla gerçekleşmektedir⁹.

2. Suriye Devleti Hükümetinin Ayaklanmalara Karşı Aldığı Önlemler ve/veya Müdahaleler Uluslararası Hukuka Uygun mudur?

Suriye devleti hükümeti, ayaklanmaları bastırmak, güvenliği sağlamak ve barış ortamını yeniden sağlamak gayesiyle askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlar esnasında gerçekleştirilen eylemlerin uluslararası hukuk kurallarına aykırı olduğu iddia edilse de ayaklanma esnasında meydana gelen ölümlerin veya öldürmenin meşru sayıldığı uluslararası hukuk işlemleri de bulunmaktadır. Örneğin Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme'nin yaşama hakkı kenar başlığını taşıyan 2. Md.'si herkesin yaşama hakkına sahip olduğunu, bu hakkın yasayla korunduğunu ve hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemeyeceğini öngörmektedir. Aynı maddenin 2. Prg.'inin c bendinde ölümün bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması esnasında mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu eylemin meşru olduğunu hükümselleştirmektedir. Bu düzenleme itibarıyla bir devletin ülkesinde meydana gelen ayaklanmaları bastırma hakkı bulunurken, ayaklanmaların bastırılması esnasında eylemin iç hukuk normlarına ve doğal olarak uluslararası hukuk kurallarına uygun olması ve tatbik edilen kuvvet kullanımının da zorunluluktan kaynaklanması şarttır.

⁴ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, III. Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 1997, s. 19.

⁵ Kamuran Reçber, **Uluslararası Hukuk**, Dora Yayınevi, 2. Baskı, Bursa, 2016, s. 304-307.

⁶ Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, Birinci Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı: 117-99, 1960, s. 237.

⁷ Reçber, **Uluslararası Hukuk**, 305.

⁸ Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 20.

⁹ Reçber, **Uluslararası Hukuk**, 305.

Aksi takdirde yapılan eylemlerin uygulama şekli ve/veya sonucu uluslararası hukuk itibarıyla insanlığa, barışa karşı suç, savaş koşulları oluşmuşsa savaş suçu ve şartların meydana gelmesi halinde soykırım suçu kategorisine girebilir. Elbette belirttiğimiz hususlara ilişkin yeterli verinin olması ve bu konuda gerekli prosedürün başlatılması gerekmektedir. Suriye devlet ülkesinde yaşanan çatışmalar esnasında yukarıda belirttiğimiz suçların işlenme ihtimali her zaman bulunmaktadır.

2011 yılında Suriye devlet ülkesinde başlayan iç karışıklıkları incelemek veya soruşturmak gayesiyle bir soruşturma komisyonunun kurulduğunu belirtmek gerekir. Bu konuda yetki kullanan kurumlardan birisi de BM İnsan Hakları Konseyi'dir (*Conseil des droits de l'homme*). Bu Konsey, BM Genel Kurulu tarafından 15.03.2006 tarihinde daha önceden görev yapan İnsan Hakları Komisyonu'nun (*Commission des droits de l'homme*) yerine kurulmuş ve insan hakları ve temel özgürlükleri alanında yetki kullanmaya başlamıştır. BM İnsan Hakları Konseyi, BM Genel Kurulu'nun oy çokluğu ile (gizli oyla) seçilen kırk yedi üyeden oluşmaktadır. Son zamanlarda soruşturma komisyonlarının aynı zamanda araştırma görevi ile yetkilendirildiklerini tespit etmek olasıdır. Bu konuda özellikle yukarıda aktardığımız BM İnsan Hakları Konseyi'nde çeşitli yapılanmaların olduğunu belirtmek gerekir. BM İnsan Hakları Konseyi, 23.08.2011 tarihinde, Suriye'de meydana gelen insan hakları ihlallerini tespit etmek gayesiyle bağımsız bir uluslararası soruşturma komisyonunun kurulmasını isteyen bir kararı onaylamıştır. Bu karar örneği ABD, AB, Suudi Arabistan, Ürdün, Katar ve Kuveyt tarafından önerilmiştir¹⁰.

Suriye devleti ülkesinde soykırım, savaş suçu, insanlığa ve barışa karşı suç işleyenlerin ileride barış ortamının yeniden tesis edilmesi halinde, gözaltına alınmaları, tutuklanmaları, yargılanmaları, haklarında hüküm verilmesi ve hükmün infaz edilmesi mümkündür. Bu tür suçlara yönelik zaman aşımının işlemediğini de belirtmek gerekir. Bu suçlara ilişkin *ad hoc* mahiyette yargı organı veya organları tesis edilebileceği gibi, hâlihazırda bulunan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'nin yargı yetkisinin kullanılması yoluna da gidilebilir.

Bahsi geçen suçları işleyen kimseler, suçun işlendiği devletin ülkesindeki yetkili bir mahkeme veya yargılama yetkisi kabul etmiş bulunan uluslararası bir ceza mahkemesi tarafından yargılanmaktadır. Bu suç kategorisinde bulunan fiili gerçekleştirenler, suçluların iadesi bakımından siyasal suçlu olarak kabul edilmemektedir.

UCM, savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar, soykırım ve saldırı suçları konusunda yetki kullanan bir yargı organıdır. Mahkeme, 01.07.2002 tarihinde kurulmuş ve 11.03.2003 tarihinde işlevsel olmaya başlamıştır. Mahkeme'nin binası "Ev Sahipliği Andlaşması" yapılan Hollanda'nın La Haye kentinde bulunmaktadır.

UCM'nin yargı yetkisi, 01.07.2002 tarihinden sonraki suçlar ve olaylar için kabul edilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz suçlara ilişkin ulusal mahkemeler yargılama yetkisi kullandıkları takdirde, UCM yargılama yapmamaktadır. Diğer bir ifadeyle UCM, ulusal mahkemelerin yargı yetkisini ortadan kaldırmamaktadır. Hatta Roma Statüsü'nün giriş kısmında yer alan şu düzenleme, konuya yeterince açıklık getirmektedir: "*Bu Statü altında kurulacak olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin, ulusal ceza yargı yetkisinin tamamlayıcısı olduğunu vurgulayarak*". Benzer düzenleme, Roma Statüsü'nün 1. Md.'sinde de mevcuttur.

UCM, şu durumlarda kişiler hakkında soruşturma açmak için yetkili olmaktadır: suçlar Roma Statüsü'nü onaylayan devletin ülkesinde işlendiğinde (Suriye Roma Statüsü'ne taraf değildir); suçlar Roma Statüsü'nü onaylayan devletin vatandaşı tarafından işlendiğinde; Roma Statüsü'nü onaylamayan bir devlet, suç karşısında UCM'nin yargı yetkisini kabul ettiğine dair bir bildirimde bulunduğu anda.

UCM savcısı, sadece mahkemenin söz konusu suçu veya bireyleri yargılama yetkisi var ise, mağdur veya ailesini de içerecek şekilde herhangi bir kaynaktan gelen bilgiye dayanarak,

¹⁰ <http://www.un.org/apps/newsFr/storyF.asp?NewsID=33009#.VFONpk1xmM8>; Reçber, opcit., s. 455-456.

işlenmiş bir veya birden fazla suçun söz konusu olduğu bir durum hakkında soruşturma başlatabilir. Roma Statüsü'nü onaylayan devletler, sadece UCM yargılama yetkisini haizse, işlenen bir veya birden fazla suçun olduğu bir durumun soruşturulması için savcıdan talepte bulunabilmektedir. BM Güvenlik Konseyi, işlenen suçun bir veya birden fazla olduğu bir durumu, soruşturması için savcıya iletebilmektedir.

Suçlar Roma Statüsü'nü onaylamayan (örneğin Suriye ve Irak) bir devletin ülkesinde meydana gelmiş veya böyle bir devlet vatandaşı tarafından işlenmiş olsa bile BM Güvenlik Konseyi olayı savcıya bildirdiği takdirde, UCM yargı yetkisine sahip olmaktadır. Bu gibi durumlarda, soruşturmanın sonucunda davanın açılıp açılmayacağına savcı karar vermektedir.

3. Suriye Devlet Ülkesine Askeri Müdahalede Bulunan Devletlerin Eylemi Uluslararası Hukuka Uygun mudur?

Uluslararası hukukun amir düzenlemeleri gereğince, devletlerin birbirlerinin ülkelerine hukuk dışı yöntemleri kullanarak müdahale etmesi yasaktır. Hatta BM Kurucu Andlaşması'nın 2. Md.'sinin 1. Prg.'ı, BM'in üye devletlerin egemen eşitliği prensibi üzerine kurulduğunu öngörmektedir. Bahsi geçen eşitlik, bütün üyelerin karar alma mekanizmasında aynı oranda etkili olmaları (her üyenin eşit oya sahip olması gibi) veya aynı şekilde temsil edilmeleri olarak da anlaşılabilir. Ayrıca bu eşitlik, her üyenin ilgili örgütün bütün organlarında temsil edilmesini gerekli kılarken, uygulamada bu durum her zaman gerçekleşmemektedir¹¹. BM'in Genel Kurulu'nda üye devletler eşit olarak temsil edilirken, Güvenlik Konseyi'nde ise böyle bir durum söz konusu değildir. BM Güvenlik Konseyi'nde beş daimi üye (ABD, Fransa, Rusya Federasyonu, İngiltere ve Çin) ve iki yıllığına seçilen on geçici üye bulunmaktadır. Ayrıca genel ve soyut olarak belirtecek olursak, bu beş daimi üyenin esasa ilişkin konularda veto yetkisi de bulunmaktadır. Genel ve soyut anlamda BM'e ilişkin bu bilgileri vermemizin nedeni, aşağıda açıklayacağımız BM organ veya organlarının Suriye devletinin ülkesine yapılan askeri operasyonlardaki yetkilerine ilişkin analizin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Suriye devletinin ülkesinde özellikle İŞİD'in ilerleyişini durdurmak, işgal ettiği yerleri terk etmesini sağlamak ve bu yapılanmayı etkisiz hale getirmek gayesiyle ABD ve müttefikleri genellikle havadan bombalama eylemi, sonraki aşamalarda Rusya Federasyonu hava operasyonları (sınırlı düzeyde kara harekâtı) ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti de kara (Fırat Kalkanı operasyonu) ve hava harekâtı düzenlemiş veya düzenlemektedir. Ancak bu eylem(ler)in uluslararası hukuk normlarına uygunluğu konusunda bir görüş birliği bulunmamaktadır. Zira, Suriye devleti ülkesinde bu türden operasyonların yapılabilmesi için ya ilgili devletin bu devletlerin askeri gücünü ülkesine davet etmesi (2012 yılı itibarıyla Mali devleti örneği gibi)¹² ya da BM Kurucu Andlaşması'nın ilgili düzenlemeleri usulüne uygun işletilerek barış gücü ve/veya müdahale gücü oluşturulması gerekir.

Bu durumlardan ilki gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu askeri güçleri, Suriye devleti hükümeti tarafından ülkesine davet edilmiş, ancak konuya ilişkin BM tarafından bu davetin

¹¹ Reçber, Uluslararası Hukuk, 248.

¹² Fransa'nın 2013 yılının Ocak ayının ilk yarısında gerçekleştirdiği askeri operasyonun (özellikle hava yoluyla) BM Güvenlik Konseyi'nin kararı doğrultusunda yapılması bu operasyonu meşru kılmaktadır. Fakat bu operasyonun BM Kurucu Andlaşması'nın VII. ve VIII. Bölüm düzenlemelerine bütünüyle uygun olarak yapıldığı iddia edilemez. Eğer sürecin doğru olarak işletildiği öngörülüyorsa, BM Kurucu Andlaşması'nın 43. Md.'sinde yer alan düzenlemelerin eksiksiz olarak yerine getirilmesi gerekir.

Diğer yandan BM Güvenlik Konseyi, Fransa'nın ilk etapta Mali'nin kuzeyine gerçekleştirdiği hava saldırılarına yönelik bir tepkisi olmamış, aksine BM Genel Sekreteri tarafından Fransa'nın bu operasyonu cesaret verici olarak değerlendirilmiştir. BM Genel Sekreteri, bahsi geçen operasyon esnasında Mali devlet ülkesinde temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmemesinin önemine de değinmeyi ihmal etmemiştir. Elbette bu tür askeri operasyonların yapılması esnasında, gerçekleştirilen eylem(ler)in hukuk kuralları **doğrultusunda olması gerekmektedir. Aksi takdirde, ilgili devletin uluslararası hukuk itibarıyla uluslararası sorumluluğu ortaya çıkacaktır.**

uygunluğuyla ilgili net bir açıklama yapılmamıştır. Elbette Suriye devleti hükümetinin bu daveti kendi hür iradesiyle yapması önemlidir. Zira bu daveti şekli anlamda yapma yetkisine sahip olan Suriye devleti hükümeti olmaktadır. Konu kapsamında davetin maddi anlamda da sorunsuz olması önemlidir. Zira, baskıyla veya zorla bu davetin yapılmış olması davetin maddi unsurunu bozucu nitelikte olabilir. Ancak Suriye’de iktidarı kontrol edebildiği alanlarda elinde bulunduran Esad yönetimi, Rusya Federasyonu’nu ülkesine davet ederken baskı altında olup olmadığıyla ilgili net bir argüman bulunmamaktadır. İki devlet arasında geçmişten kaynaklı sıkı ilişkiler ve Rusya Federasyonu’nun Suriye devleti ülkesinde bulunan üsleri düşünülecek olursa, Suriye devleti hükümetinin yaptığı davetin maddi açıdan sorunsuz olduğu iddia edilebilir.

Diğer yandan ABD ve müttefik nitelikte olan devletlerin Suriye’de İŞİD mevzilerini, kamplarını veya buldukları yerleri havadan askeri güç kullanarak bombalamalarının uluslararası hukuk itibarıyla geçerliliğinin tartışılması gerekir. Bu konuda Suriye devleti tarafından bir davet yapılmadığına göre, bahsi geçen devletler bu bombalama eylemlerini hangi hak ve hukuk normları kapsamında yapmaktadırlar sorusuna cevap bulmak önemli hale gelmektedir.

Prensip olarak, uluslararası hukuk sisteminde bozulan barış ortamının yeniden tesis edilmesi, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesinin önlenmesi, haksız eyleme muhatap olan uluslararası hukuk kişilerinin mağduriyetinin giderilmesi gibi hususların BM mevzuatı gereğince yerine getirilmesi temel niteliktedir. Ancak, BM Kurucu Andlaşması gereğince BM Güvenlik Konseyi’nin bahsettiğimiz hususlara ilişkin karar alabilmesi için beş daimi devletin olumlu oyu dâhil olmak üzere geçici üyelerden en az dördü ile birlikte dokuz oya ulaşmak zorunludur. Suriye devleti ülkesi veya bölge itibarıyla çıkar çatışmasına düşen daimi devletlerin durumu nedeniyle, BM Güvenlik Konseyi’nden bu türden bir kararı çıkarmak mümkün olamamaktadır. Bu konuda daimi devletlerin siyasi mahiyette anlaşmaları halinde, BM Güvenlik Konseyi’nden Suriye’ye uluslararası barış gücü ve/veya müdahale gücü usule uygun oluşturularak gönderilebilir. Zira, BM tarafından uluslararası barış ve/veya müdahale gücünün oluşturulması BM Kurucu Andlaşması’nın VII. ve VIII. Bölüm düzenlemelerine bütünüyle uygun olması gerekmektedir.

Ancak, Suriye’de 2011 yılından bu yana soruna ilişkin yukarıda bahsettiğimiz duruma yönelik BM Güvenlik Konseyi herhangi bir karar tesis edememiştir. Böyle olmakla birlikte, Suriye devlet ülkesinde iç çatışmaların yaşanması, hatta çatışmaların uluslararası nitelik alması, insanların yerlerinden edilmesi, bazı dini ve/veya etnik gruplara karşı temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi, bu grup üyelerinin öldürülmesi, sistematik işkenceye tâbi tutulması gibi iddiaların ortaya atılması bu devletin ülkesine müdahalenin yapılması gerekir şeklinde bir algı yaratmıştır. Uluslararası hukuka aykırı olarak yapılan bu müdahaleler, temel hak ve özgürlüklerin ihlalini önlemesi ve mağduriyetlerin giderilmesini sağlasa da teknik anlamda uluslararası hukuka uygun olmamaktadır. Benzer nitelikteki durum eski Yugoslavya’nın dağılması sonrasındaki süreçte yaşanmıştır. Özellikle Kosova’da temel hak ve özgürlükleri ihlal eden hatta ortadan kaldıran eylemlerin gerçekleşmesini takiben binlerce insanın ölümüne, sakatlanmasına ve kaybolmasına sebep olan bir süreç yaşanmıştır. Uzun süre BM Güvenlik Konseyi soruna yönelik bir karar alıp müdahale gücü oluşturamamıştır. Soruna ilişkin NATO askeri müdahalede bulunmuş ve uluslararası kamuoyu bu müdahaleyi meşru olarak karşılamıştır. Oysa ki bu müdahale de açıkça BM mevzuatına aykırı bir şekilde yapılmıştır.

Sonuç

Suriye’de meydana gelen iç çatışmaların uluslararası bir nitelik almasıyla birlikte, uluslararası hukuk normlarının etkinliği bu devletin ülkesinde test edilmeye başlanmıştır. Suriye’deki çatışmaların uluslararası nitelik kazanması bu devletin iç hukukunu ortadan

kaldırmaz. Ancak, Suriye'ye ait iç hukukun uygulanabilirliği veya etkinliği tartışmalı hale getirir. Gerek iç hukuk gerek uluslararası hukuk, diğer amaç ve işlevlerinin yanı sıra temel amaç anlamında insanların yaşama haklarının garanti altına alınmasını ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını gaye edinir. Fakat, Suriye'deki çatışma ortamı, insanların diğer ihtiyaçlarını karşılamamanın ötesinde yaşama haklarını belirli boyutlarda ortadan kaldırmakta ve duruma göre tehlikeye atmaktadır. Böyle bir durumda prensip olarak BM mevzuatının uygulanmasıyla sorunun çözümü teorik olarak mümkündür. Ancak, BM mevzuatının önemli bir kısmının BM Güvenlik Konseyi'nin kararı veya kararlarıyla etkin hale getirilebilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin karar alma mekanizmasında beş daimi devletin veto yetkisine sahip olması bu kararların alınmasını engellemektedir. Bu durumda da bazı devletler, uluslararası hukuk normlarını dikkate almayarak sorunu kendi yöntemleriyle çözmeye çalışmaktadır. Ancak bu yöntemlerin de beraberinde yeni sorunlar doğurduğunu ve durumu daha karmaşık hale getirdiğini belirtmek gerekir.

Suriye devleti ülkesinde 2011 yılından bu yana ayaklananların/muhaliflerin, mevcut iktidarın ve bu ülkede bulunan devletlerin askeri güçlerinin eylemlerinin önemli bir kısmı uluslararası hukuk normlarına göre gerçekleşmemiştir. Bu durumun en önemli nedeni BM mevzuatının yukarıda belirttiğimiz nedenlerle etkin olarak uygulanmamasından kaynaklanmaktadır.

Kaynakça

- Henckaerts, Jean-Marie/Louise Doswald-Beck, **Droit International Humanitaire Coutumier**, Volume I: Règles, Traduit de l'anglais par Dominique Leveillé, Bruylant, Bruxelles, 2006.
- http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2012/11/13/la-france-reconnait-l-opposition-syrienne-unifiee-comme-seule-representante-du-peuple_1790027_3218.html.
- <http://www.un.org/apps/newsFr/storyF.asp?NewsID=33009#.VFONpk1xmM8>.
- Meray, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş**, Birinci Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı: 117-99, 1960.
- Pazarıcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, III. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi, 1997.
- Reçber Kamuran, **Uluslararası Hukuk**, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi, 2016.

SURİYE'DE STRATEJİK DENGE ARAYIŞI

Ragıp Kutay KARACA*
Fatma Zeynep ÖZKURT**

Özet

Ortadoğu'daki mevcut yönetimlere karşı Arap Baharı ile başlayan halk hareketleri Kuzey Afrika'da beklenen değişimleri bir parça karşılama da Suriye ve Irak'ı sorunların merkezine yerleştirmiştir. Suriye'de Esad rejimine yönelik muhalif hareketler giderek bağımsız devletler kurma hayaline dönüşmüş, İran merkezli Şii yaklaşım Sünni odaklı bir itiraz ile IŞİD'i yaratmıştır. IŞİD'in ortaya çıkmasıyla Suriye merkezli sorunlar yumağı 1990'lı yılların başından beri istikrarsızlığa mahkûm edilen Irak'ı da sarmalın içerisine çekmiştir. İç sorun odaklı başlayan Suriye krizinin kısa sürede çözüleceği düşüncesi IŞİD'le birlikte çıkmaza girmiş ve bir insanlık sorunu haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) küresel güç davranışı sergileyememesi sorunun içerisine Rusya Federasyonu'nu da dâhil etmiştir. Rusya Federasyonu'nun Esad yanlısı varlığı önceleri vekâleten yönetilen çatışmaların içerisine ABD ve bölge ülkelerini çekmiştir. Çatışmalar sonucu yaşanan göç hareketleri ve terör saldırıları yalnızca Türkiye'yi değil aynı zamanda Avrupa Birliği'ni (AB) de etkilemiş ve uluslararası işbirliğini zorunlu kılmıştır. Ancak bu zorunluluk stratejik bir denge sağlayamamıştır. Bu çalışma; Suriye krizi temelinde soruna müdahil olan güçlerin politikalarına değinecek ve bu güçlerin politikalarının Suriye'nin geleceğindeki etkisine yönelik öngörülerde bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Denge, Ortadoğu, Suriye, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu

Abstract

The grassroots movements against the current regimens in the Middle East that emerged after the Arab Spring to a great extent have met the expected social change in North Africa and have also positioned Syria and Iraq in the centre of the political unrest. Whilst the groups opposing to the Assad regime in Syria have soon dreamed of establishing independent states in the region, they contributed to the formation of ISIS with a Sunni-oriented objection. Following the formation of ISIS, the turbulent political strings originating from Syria have engulfed Iraq as a state doomed to be instable since 1990s into the chaos and disorder in the region. The expectations on the resolution of the crisis in Syria which started as an internal political matter, have reached an impasse after the formation of ISIS, and turned into a humanity problem. The inability of the United States of America (USA) to show a global power stance in the region soon dragged Russian Federation into this turmoil. As a result, the pro-Assad stance of the Russian Federation pulled the USA and other regional countries in the conflicts that were initially managed with a proxy stance. The migratory movements and terrorist attacks along with the regional conflicts have not only impacted upon Turkey but also the European Union (EU) and necessitated the establishment of an international cooperation. Nonetheless, this necessity failed to establish a strategic balance in the region. This paper focuses on the policies of national and supranational powers that are involved in the Syrian crisis and presents projections on the impact of these policies on the future of Syria.

Keywords: Strategic Balance, Syria, United States of America, European Union, Russian Federation

Giriş

Gücün bölgesel dengelenmesi yalnızca bölgedeki aktörlerin izledikleri stratejilerle sağlanamamaktadır. Bölgesel denge, bölgenin sistemsal yapısına büyük güçlerin dâhil olmalarına, bölge sorunlarına yönelik nasıl stratejiler izlediklerine de bağlıdır. Büyük güçler, genellikle bölgesel dengeler üzerinde etki yaratmalarına imkân sağlayacak üstün askeri, siyasi ve ekonomik kabiliyet ve olanaklarla donanmış olduklarından, bölgesel aktörleri kendilerine bağımlı hale getirerek ya vekâleten ya da kendi çıkarları doğrultusunda doğrudan bölge içerisinde yer almaktadırlar. Çalışmamızın konusunun Ortadoğu temelinde Suriye merkezli olduğu dikkate alındığında ABD, AB ve Rusya'nın bölgedeki gelişmelere dâhil olma durumları yukarıdaki argüman içerisinde değerlendirilebilir.

Teorik olarak açıklamak gerekirse güç dengesi, caydırma, çevreleme ve denge olmak üzere üç temel unsuru içermektedir. Ortadoğu'nun siyasi-güvenlik sistemi ve mevcut gelişmeler göz önüne alındığında bu üç unsurda yaşanabilecek değişikliklerin bölgede tarih

boyunca gerilim ve çekişmelere yol açtığını, bundan sonra da yenilerine neden olabileceğini söylemek mümkündür.¹ Nitekim Ortadoğu'nun dünyanın hiçbir bölgesinin sahip olmadığı şekilde enerji kaynaklarının, kültürlerin ve dinlerin merkezi olması, bölgesel aktörlerinin dinsel, ırksal ve kültürel çeşitliliğinin fazlalığı, Avrupa, Asya, Afrika arasındaki konumu bölgenin dış etkilere açık hale gelmesine sebep olmaktadır.

Bugün yaşanan gelişmeler ışığında Ortadoğu'da istikrarsızlığın temel nedenleri olarak; bölge üzerinde çıkar mücadelesinin yarattığı devletler ile devlet dışı aktörler arasındaki karmaşık ilişkiler, Filistin sorunu, İran'ın nükleer güce sahip olma girişimleri, Irak'ta 1990'dan beri sağlanamayan istikrar, IŞİD'in ortaya çıkışı, Afganistan'dan bölgeye yansıyanlar, Arap dünyasında yaşanan kitle hareketleri ve son olarak Suriye'de yaşanan iç savaş gösterilebilir. Bu kadar özgül niteliğe sahip olan bölgesel çerçevede, stratejik bir istikrarın/dengenin sağlanması için gerekli olan (ve temelleri Soğuk Savaş döneminde atılmış olan) koşulların, değişen siyasi ve güvenlik yapılanmaları sebebiyle bölgesel çatışmaların veya savaşların önlenmesi ve güvenliğin sağlanması açısından artık yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.²

Bu noktada Ortadoğu'da yaşanan süreç dikkate alındığında Suriye özelinde “hangi güvenlik tehditleri engellenmeli?”, “hangi bölgesel ve küresel aktörler çevrenmeli?” ve “nasıl bölgesel ve küresel güç dengesi oluşturulmalı?” soruları makalenin araştırma amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'de Esad rejimine yönelik muhalif hareketler giderek bağımsız devletler kurma hayaline dönüşmüş, bu hayal Sünni odaklı bir itiraz ile IŞİD'i yaratmıştır. IŞİD'in ortaya çıkmasıyla Suriye merkezli sorunlar yumağı 1990'lı yılların başından beri istikrarsızlığa mahkûm edilen Irak'ı da sarmalın içerisine çekmiştir.

İç sorun odaklı başlayan Suriye Krizinin kısa sürede çözüleceği düşüncesi IŞİD'le birlikte çıkmaza girmiş ve bir insanlık sorunu haline gelmiştir. ABD'nin küresel güç davranışı sergileyememesi sorunun içerisine Rusya'yı dâhil etmiştir. Rusya'nın Esad yanlısı varlığı önceleri vekâleten yönetilen çatışmaların içerisine ABD ve bölge ülkelerini çekmiştir. Çatışmaların yanında yaşanan göç hareketleri ve terör saldırıları yalnızca Türkiye'yi değil aynı zamanda Avrupa Birliği'ni de etkilemiş ve uluslararası işbirliğini zorunlu kılmıştır. Ancak bu zorunluluk stratejik bir denge sağlayamamıştır. Bu çalışma; yukarıda belirlenen üç soru temelinde Suriye krizine müdahil olan güçlerin politikalarına değinecek ve bu güçlerin politikalarının Suriye'nin geleceğindeki etkisine yönelik öngörülerde bulunacaktır.

Suriye İç Savaşına Bakış

Arap Baharı sürecinin devamı ve belki de son halkası Suriye'de ortaya çıkmıştır. 2011 baharının başında Beşar Esad'ın yönetimine yönelik protestolara verilen sert karşılık sivil ayaklanmaya neden olmuş, sivil ayaklanma hadiselerinin sertleşmesiyle silahlı bir isyana ve ardından iç savaşa dönüşmüştür. Esad yönetimine isyan hareketi “Özgür Suriye Ordusu”nun, 2011 yılında kurulmasıyla organize bir hal almıştır. Sonrasında birçok hizip Özgür Suriye Ordusu içinden koparak ya da bağımsız olarak bu çatışmaya dâhil olmuştur.³

2004 yılında “Tevhid ve Cihat” adıyla Ürdünlü Ebu Musab Zerkavi tarafından Irak'ta kurulan, başlangıçta el-kaide içerisinde yapılan ve sonrasında ayrılarak bölgede elde ettiği

*Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, rkkaraca@gelisim.edu.tr

**Yrd. Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fzokurt@gelisim.edu.tr

¹Mohammad Salim Al-Rawashdeh, “Scenarios of Strategic balance and instability in the Middle East”, *International Journal of Humanities&Social Science Studies*, (2016) 2/5, 57.

²Al-Rawashdeh, “Scenarios...”, 58.

³Khaled Yacoub Oweis, Erika Solomon, “Bombardment of Syria's homeless kills 21 people”, *Reuters*, 22 Şubat 2012.

topraklarda sözde devlet ilan eden İŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti)in ortaya çıkışı, 2014'ten bu yana, Suriye'deki sorunu neredeyse içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Bu çıkmaz içerisinde ABD'nin izlediği politikalar sorunu derinleştirmiş, dünyayı çok aktörlü, çok bilinmeyenli bir denklem ile karşı karşıya bırakmıştır. Bush sonrası savaş karşıtlığıyla iktidara gelmiş Obama'nın çözüm üretmede yetersiz kalan politikaları ve AB'nin siyasi ve askeri anlamda küresel bir güç politikası üretmemesi, Rusya'ya bölgedeki dengeleri etkileyebileceği bir alan yaratmıştır. Rusya bu alanı 2015 Eylül ayı sonundan başlattığı hava operasyonlarıyla Esad'ın yanında yer alarak doldurmakta gecikmemiştir.

Bunların yanında güvenliği ve ekonomisi açısından en fazla zararı gören Türkiye "Fırat Kalkanı" harekâtıyla soruna doğrudan müdahil olmak zorunda kalmıştır. Bölgenin diğer etkin iki gücü İran ve Suudi Arabistan'ın mezhepsel yaklaşımları ve bu yaklaşımların yarattığı ayrışmaya doğrudan etkileriyle Rusya ve Türkiye'nin soruna doğrudan müdahilliği Batının vekâlet yoluyla çözüm bulmak istediği sorunu çok aktörlü hale getirmiştir.

ABD'nin Suriye Politikası

ABD, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesiyle (GOKAP), Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokrasi, özgürlük, insan hakların yerleştirilmesini, hukuk devletinin ortaya çıkarılmasını, sivil toplumun örgütlenmesini ve kendisi adına piyasa ekonomisinin egemen kılınmasını hedeflemiştir. Bu hedefler doğrultusunda ABD, ülkelerin sınırlarının, rejimlerinin, hatta hem sınırlarını hem de rejimlerinin değiştirilmesi gerektiği fikrini de kamuoyu ile paylaşmaktan çekinmemiştir.⁴

Bu doğrultuda ortaya konulan strateji 2008 yılında Barack Obama'nın seçilmesiyle değişime uğramıştır. Obama'nın yeni Ortadoğu politikası, güç kullanımının yerine müzakerelere dayalı bölgesel inisiyatifler geliştirilmesini desteklenmiştir.⁵ Sonuç olarak ABD son yıllarda, Ortadoğu gibi güvenlik riski yüksek bölgelerdeki ilişkileri için güce dayalı, zorlayıcı bir tutumla mücadele vermektense, uluslararası kurum ve normlara dayalı daha yapıcı bir dış politika benimsemiştir.⁶ ABD'nin Suriye politikasını anlamlandırmak için bu genel duruşa dikkat etmek gerekmektedir.

Bu bağlamda ABD için "hangi güvenlik tehditleri engellenmeli?", "hangi bölgesel ve küresel aktörler çevrenmeli?" ve "nasıl bölgesel ve küresel güç dengesi oluşturulmalı?" soruları sorulduğunda, Ortadoğu'da İsrail'in güvenliğinin sağlanması; İran'ın bölgede sınırlandırılması; ABD karşıtı bölgesel devlet ile oluşumların ve yapıların engellenmesi; enerji kaynakları üzerinde kontrolün sürdürülmesi ve son olarak diğer güçlerin bölgede varlık göstermesinin engellenmesi öncelikli cevaplar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu etkenlerin neredeyse hepsi bugün Suriye'de ABD'nin karşısına çıkmaktadır. Arap-İsrail çatışmalarında ABD'nin İsrail'i desteklemesi, Şam'ın ise İsrail karşıtı bir tavır almasından beri, son yarım asırdır ABD ile Suriye ilişkileri gergin bir seyir izlemiştir.⁷ 2011'de Suriye'de başlayan demokrasi yanlısı gösterilere kadar geçen sürede Washington ile Şam

⁴Condoleezza Rice, Ortadoğu'da 22 ülkenin sınırlarında ve rejimlerinde değişebileceğini yazmıştır. Condoleezza Rice, "Transforming the Middle East", *The Washington Post*, 07 Ağustos 2003, https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming-the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.263118d358da, (e.t.18.11.2016).

⁵Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, (Temmuz 2009), 1/1, 78.

⁶Talha Köse, ABD'nin Stratejik Öncelikleri ve Suriye, *SETAV*, 2015, <http://www.setav.org/abdnin-stratejik-oncelikleri-ve-suriye/>, (e.t. 14.08.2016).

⁷"Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler", *SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü) Analiz*, Haziran 2012, 12, <http://sde.org.tr/tr/newsdetail/-suriye-krizinde-bolgesel-ve-kuresel-aktorler-perspektifler-sorunlar-ve-cozum-onerileri-analizi/2958>, (e.t. 12.07.2016).

arasında güven bunalımı devam etmiştir.⁸ ABD açısından Esad yönetimi, gerek Suriye'nin İran'a yakınlığı ve İsrail karşıtlığı, gerekse Ortadoğu'da sorun yaratan bir devlet haline dönüşmesi gibi nedenlerden dolayı kesinlikle istenmemektedir.⁹

ABD Dış İlişkiler Konseyi, 2011 yılında sorunun başlangıcında yayınladığı memorandumda, ABD'nin izlemesi gereken Suriye politikasını, Esad ailesini izole etmek; ülkedeki iş çevresini rejime karşı çevirmek; ülke içerisinde oluşabilecek şiddet ile başa çıkmak ve ABD'nin kazanması şeklinde kategorize etmiştir.¹⁰ Konseyin ortaya koyduğu aşamaların neredeyse hiçbiri başarılammıştır.

Memorandum ilk olarak, Esad rejimi ve destekçilerinin zenginlik için de yaşamayan Alevi topluluktan izole edilmesini öngörmektedir.¹¹ Ancak özellikle Sünni Müslümanların desteğini alan el-kaide, el-nusra'nın izlediği stratejilere engel olunamaması ve son olarak IŞİD'in ortaya çıkışıyla hiçbir dirençle karşılaşmadan büyümesi azınlıktaki Alevi toplulukları eskisinden daha fazla Esad'ın arkasında olmaya zorlamıştır.

Konsey, ABD'nin Suriye politikasının “şiddete son vermek” çerçevesinde oluşturulması ve Esad rejiminin yerine Alevi, Kürt ve Hristiyan azınlıkların korunması için demokratik bir sistem kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu sistem, en kısa zamanda ve mümkün olan en az seviyede şiddete başvurarak yapılmalıdır. Bunun için ABD, mevcut rejimin destek mekanizmalarını yok eden ve demokratik bir Suriye isteyen muhalif grupları destekleyen bir strateji benimsemelidir.¹²

Konsey, Esad rejiminin son bulmasının ABD için büyük bir kazanç olacağını düşünmektedir. Çünkü mevcut rejimin müttefiki olan Hamas ve Filistinli terörist gruplara ev sahipliği yapmakta, bu durum da Lübnan için bir tehdit oluşturmaktadır. Nitekim Suriye rejiminin cihatçı harekete destek vermesi Irak'ta çok sayıda Amerikan askerinin ölümüne neden olmuştur. Sonuç olarak, mevcut rejimin tutunma gayretine karşılık etkili olabilecek yaptırımlar ve diplomasi uygulamasının demokratik bir devletin inşası açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.¹³

Başkanlık propagandasını “anti-Bush” söylemine oturtan Obama'nın Suriye'deki krizi yalnızca muhaliflere destek vererek çözebileceğini düşünmesi ve soruna kayıtsız kalması Suriye'de yaşanan insani drama ve krizin sınırlar ötesi bir hal alarak çoğu ABD'ye dost ve müttefik olan bölge ülkelerinin güvenliğini tehdit eder hale gelmesine yol açmıştır. Krizin insani ve şiddet boyutu Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Yani ABD güce dayalı bir politika izlemeyeyim derken krizi büyütmüş, ülkesel ve/veya bölgesel olmaktan çıkarmış küresel hale getirmiştir.

Memorandum ikinci aşama olarak Suriye'deki iş çevresini rejime karşı çevirmenin hedeflenmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Konsey, ABD'nin Esad rejiminin devam ettiği müddetçe Suriye ekonomisinin içinde bulunduğu ekonomik şartların daha da derinleşeceği konusunda iş dünyasını ikna etmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu aşamada ABD, Suriye'nin petrol ihracatının %95'ini yaptığı AB ve bölge ülkelerinden ticaret yasağı girişimi beklemektedir.¹⁴ Konseyin beklemediği durum ise eylemsiz büyük gücün sorunlu sahayı başka güçlere açabileceğidir. Nitekim Esad'ın yardım talebini Rusya ve İran karşılıksız bırakmamıştır.

⁸“Suriye Krizi'nde...”, 13.

⁹Taşkın Deniz, “Suriye'nin Durumu, ABD-Rusya ve Türkiye'nin Tutumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27, (2013), 322.

¹⁰Elliott Abrams, “American Options in Syria”, *The US Council on Foreign Relations, Policy Innovation Memorandum No 9*, (2011).

¹¹Abrams, “American Options...”, 1.

¹²Abrams, “American Options...”, 2.

¹³Abrams, “American Options...”, 4.

¹⁴Abrams, “American Options...”, 2.

Konsey askeri çatışmaların başlamasını en ciddi sorun olarak görmüştür. İç savaş durumunda şiddet yanlısı tavır takınmadan ordudan ayrılmalar desteklenmeli ve rejim tarafından ciddi bir askeri baskı kurulduğu takdirde rejim karşıtlarını desteklemek isteyen devletler de cesaretlendirmelidir. Konsey şiddetin yaratacağı büyük göçün olması durumunda ABD'nin uçuşa yasak bölge veya sınır boyunca Suriye'nin komşuları ve NATO müttefikleriyle beraber güvenlik bölgesi oluşturma ihtiyacı duyabileceğini belirtmiştir.¹⁵

ABD yönetimi ise 11 Eylül'ün ve sonrasında Bush dönemi yanlısı politikaların etkisini atamadığını gösteren stratejiler izlemiştir. IŞİD'e karşı hava saldırıları ve Suriye'deki bazı grupların IŞİD ile mücadele için silahlandırılıp eğitilmesi dışında politika üretemeyen ABD, Esad'sız bir Suriye düşüncesinden bile geri dönüş sinyalleri vermiştir.¹⁶ Uçuşa yasak bölge ve güvenlik bölgesi oluşturma konusunda başta Türkiye ve Almanya'nın önerilerini Suriye'deki Kürt gruplara feda eden ABD'nin, müttefiklerinin gözünde de güvenilirliği sorgulanır hale gelmiştir. Bunların yanında ABD, Esad ve IŞİD karşıtlarına yönelik diğer ülkelerin yardımlarını memnuniyetle karşılarken, Rusya ve İran'ın bu oluşumları Esad'ı kendilerine bağımlı hale getirme ve Esad ile PYD/YPG'yi aynı çıkarda buluşturma amaçlı girişimlerine karşı bir politika üretememiştir.

Obama yönetimi kendi açısından önem teşkil eden tüm bu yaklaşımlara rağmen ABD, bölgede Soğuk Savaş tarzı çift kutuplu bir düzenin oluşmasından memnuniyet duymamaktadır, çünkü böyle bir durumda kutuplardan birinin liderliği kendine düşecektir.¹⁷ Bu durum, yeni başkanlık seçimlerinden galibiyetle çıkan Donald Trump'ın politikaları içinde de yer almamaktadır. Nitekim Trump, Rusya ile rekabet değil işbirliğine önem vereceğini ve özellikle bir numaralı düşman olan uluslararası terörizmle mücadelede iki ülkenin ortak politikalar üretebileceğini açıklamıştır.¹⁸

Yukarıda belirtilen tüm izahatlar ABD'nin Suriye özelinde bırakın uluslararası denge içerisinde yer almasını kendisini bile dengeleyemediğini göstermektedir. ABD, Esad'ın olmayacağı bir Suriye geleceğini planlamış ancak Esad'ın gitmesi yönünde doğrudan politikalar uygulamaktan kaçınmıştır. IŞİD'e karşı Esad ile hareket eden Rusya'nın Suriye'ye giderek daha fazla yerleşmesinden duyduğu rahatsızlığını dile getirmiş ancak Rusya'nın ılımlı muhaliflere destek vermesine de sıcak bakmıştır.

Öte yandan ABD, Avrupa ve Türkiye'yi sıkıntıya sokan göçlerin yarattığı insani durumu engelleyecek bir politika izleyememiş ve müttefikleri karşısında güven kaybına uğramıştır. Bu durum Türkiye'yi "Fırat Kalkanı" operasyonu ile doğrudan sorunun içerisine itmiştir. Yine ABD'nin Irak ve Suriye'de yalnızca IŞİD'le mücadele ediyor diye desteklediği grupları, tarihten beri müttefik olduğu ülkelerle eş gören tutumu bölgesel dengeleri daha da kurulamaz hale getirmektedir. Tüm bunların yanında, sorun karmaşık hale gelmeden izlenmesi gereken sert politikalara dönüş, Rusya'nın Suriye'deki varlığıyla neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bu bağlamda ABD için bölgede ve ülkede güç dengesinin nasıl kurulacağı ve bu dengenin temel unsurları caydırma, çevreleme ve dengenin gelecekte nasıl bir görüntü ortaya çıkarabileceği büyük bir muamma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan Avrupa Birliği (AB) bugün itibariyle dünyada önemli bölgesel güçler arasında yer almaktadır. AB, gerek genişleme politikası

¹⁵Abrams, "American Options...", 3.

¹⁶JeremyDiamond, "John Kerry: U.S. must eventually negotiate with Assad", 16 Mart 2015, <http://edition.cnn.com/2015/03/15/politics/john-kerry-negotiate-assad-syria/>, (e.t.11.07.2016).

¹⁷Köse, "ABD'nin Stratejik ...".

¹⁸"Donald Trump and Russian President Putin hold phone call, Kremlin says", <http://www.dw.com/en/donald-trump-and-russian-president-putin-hold-phone-call-kremlin-says/a-36394376>, (e.t.14.11.2016).

gerekse komşuluk politikası kapsamında bölgesel düzeyde etkin bir sivil ve normatif güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir barış projesi olarak inşa edilen, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi normlar temeline sahip olan AB, söz konusu politikalar kapsamında bu normların hem kendi üye devletlerinde hem de işbirliği veya ortaklık geliştireceği, kalkınmasına destek vereceği, kriz çözümünde yer alacağı ülkelerde de benimsenmesi adına büyük çaba sarf etmektedir.

Bu bağlamda sert bir askeri güç olmaktan ziyade yumuşak bir güç olarak nitelendirilen AB'nin, insani, ekonomik ve sosyal boyutu ön plana çıkan politikalar geliştirerek bölge ülkeleri üzerinde etki yarattığı gözlemlenmektedir. AB'nin uluslararası düzeyde ortaya çıkan sorunların çözümünde izlediği dış politika yöntemleri bu açıdan, çatışmaların önlenmesi, zorlama eğilimleri veya askeri müdahalelerden ziyade uzlaşa sağlanmasına yönelik müzakere yöntemleri olarak ortaya çıkmakta; bu durum, yukarıda bahsedilen AB'nin sivil ve normatif güç unsurlarına işaret etmektedir.¹⁹

Öte yandan, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik tehditlerinin değişime uğramasıyla birlikte bu tehditlere karşı geliştirilen ulusal ve ulus-üstü/Birlik güvenlik ve savunma politikalarının da değişime uğradığını söylemek mümkündür. 1992 Maastricht Antlaşması ile oluşturulan AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP), yine Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan Körfez krizi, Balkanlardaki krizler ve daha yakın geçmişte ortaya çıkan Gürcistan ile Ukrayna krizleri de dikkate alındığında ciddi anlamda yetersiz bir politika alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nitekim AB'nin küresel veya bölgesel krizlere yönelik tutumu, kurumsal yapısı, yüksek ve alçak politika alanlarına ilişkin mevcut karar alma mekanizması ve Birlik ile üye devletlerin çıkar uyumsuzlukları sebebiyle üretmediği politikalar üzerinden ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır.²⁰ Bununla birlikte AB, Ortadoğu'da önemli enerji kaynaklarının bulunması, enerji konusunda dışa bağımlı konumda olması ve bu ihtiyacının sürekli artması sebebiyle bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmektedir. AB açısından Suriye'nin ise bulunduğu bölge itibarıyla tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan büyük bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından Ortadoğu bölgesinde kalıcı ve kapsamlı barışın sağlanmasını hedefleyen uluslararası aktörler, sürdürülebilir kalınma, siyasi ve ekonomik istikrar ile refah unsurlarını ön plana çıkaran Ortadoğu Barış Süreci'ni başarılı bir şekilde başlatmıştır.²¹ Bu sürecin başlatılmasını takiben AB, Suriye'yi Barselona Süreci olarak da bilinen Akdeniz için Birlik projesine dâhil ederek ülkenin istikrara kavuşturulmasını ve demokratikleşme sürecinin hızlandırılmasını hedeflemiştir.²² Bu dönemde sivil ve normatif niteliklerini ön plana çıkaran yapıcı diyaloglar içerisinde bulunan AB, Suriye ile siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan bir Ortaklık Anlaşması imzalanmasını da öngörmüştür.

Buna rağmen AB, 2000'li yılların ortalarında ABD'nin aldığı bir kararla Suriye'ye yaptırımların uygulanması gerekliliğini²³ vurgulamasına bağlı olarak Suriye ile ilişkilerini

¹⁹Sezgin Mercan , "Avrupa Birliği Türkiye'de Ne Kaybediyor?", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü – Avrupa Birliği Araştırma Merkezi, 2012, <http://www.21yyte.org/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2012/09/05/6728/avrupa-birligi-suriyede-ne-kaybediyor> , (e.t.18.11.2016).

²⁰M. Murat Erdoğan , "Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası", *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)* – Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Analiz, (2012), 16.

²¹"Orda Doğu Barış Süreci", T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa> (e.t. 20.11.2016).

²²"Union for the Mediterranean (UfM)", European Union External Action, 02.05.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en ,(e.t. 20.11.2016).

²³M. Murat Erdoğan "AB'nin ...", 18.

askıya almış ve maddi yardımlarını durdurma kararı almıştır.²⁴ Dolayısıyla yumuşak, sivil ve normatif bir güç olarak AB'nin, koşulluluk ilkesi²⁵ kapsamında uyguladığı yaptırımlar neticesinde bu dönemde Suriye'yi cezalandırma yönetimini benimsediği düşünülmektedir.

2007 yılında yayımladığı Suriye Strateji Belgesi'nde²⁶ AB, Suriye'nin bölgesel istikrarın sağlanmasında kilit unsur olduğunu ve Ortadoğu ile AB arasındaki bir transit ülke olarak önemli bir rol oynadığını²⁷ belirtmiş olsa da Arap Baharı sonrası süreçte Suriye'de başlayan ayaklanmalarda muhalefete sözlü destek vermiş, Esad rejimini ise eleştirmiştir.

Avrupa Birliği'nin Suriye Krizindeki Rolü

Suriye'de ortaya çıkan iç savaşın siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları, bölgeye müdahil olan aktörler için yumuşak güç yerine sert güç uygulama zorunluluğu yaratmıştır. Bu tür güç unsurları ise AB için ODGP açısından farklılık göstermese de, son dönemde, Birlik üyeleri arasında İslam karşıtı görüşlerin artması, aşırı sağ partilerin yükselişe geçmesi, Suriye krizi ile ortaya çıkan düzensiz göç hareketleri Birliğin Suriye'ye yönelik dış politika yöneliminde farklılaşmaya sebep olmuştur. 2000'li yılların başından itibaren Suriye'de Esad yönetiminin demokratikleşme kapsamında gerekli olan reform hareketlerini yürütmesine ilişkin desteğini sunan AB, Arap Baharının ortaya çıkmasıyla birlikte giderek istikrarsızlaşan Suriye'ye yönelik tavrını değiştirmek zorunda kalmıştır.

2011 yılına gelindiğinde ise AB, Suriyeli askeri ve güvenlik güçlerinin hükümeti protesto eden vatandaşlara yönelik şiddet uygulamasını sert bir dille eleştirmiştir. Bununla birlikte dışarıdan herhangi bir stratejik müdahalenin yapılmasına sıcak bakmayan AB, Suriye'deki krizin çözümlenmesi için ilk başta Esad'ın yönetimi bırakmasını ve rejimin demokratikleşmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁸ Yumuşak güç unsuru ön plana çıkan AB, daha önce de olduğu gibi Suriye krizinin ilk zamanlarında siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulama kararı alarak Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Suriye hükümeti ile yürüttüğü işbirliğini durdurma kararı almıştır.²⁹ Bunu takiben, Suriye'ye yönelik kısıtlayıcı önlemleri³⁰ kademeli olarak arttırarak hükümet üzerinde bir baskı yaratmayı hedeflemiş ve mevcut çatışmaya siyasi bir çözüm bulmak adına adımlar atmıştır.³¹

AB'nin Suriye çatışmasının ilk aylarında almış olduğu siyasi ve ekonomik yaptırımlar daha sonraki süreçte Birliğin Suriye'deki gidişat üzerindeki etkisini önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Suriye'deki çatışmaların şiddetlenip bir iç savaşa dönüşmesiyle birlikte uluslararası

²⁴Bilgehan Öztürk, "Avrupa Birliği'nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye'ye Etkisi", *Ortadoğu Analiz*, 4/48, (2012), 44.

²⁵AB, kendisine asimetrik bir güç sağlayan koşulluluk ilkesi sayesinde kendi kurallarını ve standartlarını "havuç" ve "sopa" (*carrot and stick*) olarak bilinen ödülleri ve cezalar kapsamında hedef ülkelerin ulusal değişim ve uyum sürecine dâhil olmaktadır. (Daha fazla bilgi için bkz: Zeynep Özkurt, "AB Koşulluluğu ve Türkiye'nin Reform Süreci", *İKV Dergisi*, No: 183, (2013), 49-53.

²⁶"Syria: Country Strategy Paper (2007-2013) and National Indicative Programme (2007-2010)", European Neighbourhood and Partnership Instrument, <http://www.euneighbours.eu/library/content/syria-country-strategy-paper-2007-2013-and-national-indicative-programme-2007-2010e> (e.t. 21.11.2016).

²⁷Rim Turkmani, "The role of the EU in the Syrian conflict", *open Democracy*, 2016, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/rim-turkmani/role-of-eu-in-syrian-conflict>, (e.t. 21.11.2016).

²⁸Rim Turkmani and Mustafa Haid, "The role of the EU in the Syrian conflict", *Security in Transition: An Interdisciplinary Investigation into the Security Gap - Paper commissioned by the Human Security Study Group*, SiT/WP/05/16, (2012), 7.

²⁹"Council conclusions on Syria", Council of the European Union, 23.05.2011.

³⁰"European Union Restrictive measures (sanctions) in force", European Commission – Service for Foreign Policy Instruments, (updated version) 07.07.2016.

³¹"Syria and the EU", European Union External Action, 10.05.2016, https://eeas.europa.eu/delegations/syria/592/syria-and-the-eu_en, (e.t. 24.11.2016).

düzeyde gözlemlenen yeniden dengeleme girişimleri ise Suriye'ye askeri müdahalelerde bulunan ABD, Rusya ve bölge ülkelerinin ekseninde şekillenmiştir. Bunun neticesinde ortaya çıkan ilk sonuçlar, bölgeye müdahil olan aktörlerin stratejik denge arayışları ile yaklaşım biçimleri ve çıkar çatışmaları sebebiyle Suriye'deki çatışmayı kontrol edilemez hale getirmiştir. Avrupa'yı ciddi ölçüde olumsuz etkileyen bu durum, AB'nin de çatışmanın çözülmesinde önemli bir rol oynayamamasına, bir nevi, "ikinci lige" düşmesine sebep olmuştur.³²

AB'nin sınırlı olarak nitelendirilebilecek diplomatik girişimlerinin aksine Rusya Federasyonu ve ABD, Suriye'deki iç savaşın gidişatını derinden etkileyecek önemli girişimlerde yer almıştır. Örneğin, Suriye'de ateşkesin sağlanması ve ablukadaki bölgelere insani yardımların ulaştırılması ve siyasi değişim sürecinin hızlandırılmasını hedefleyen Uluslararası Suriye Destek Grubu toplantısı 2015'in sonunda gerçekleştirilmiş³³, iki aktör, BM liderliğinde yürütülen 2016 Cenevre Suriye barış görüşmelerinde yer almış³⁴, ve Suriye'de geçici çatışmazlık oluşturulmasına yönelik anlaşmaya varmışlardır.³⁵ Bu gelişmeler AB'nin bölgedeki stratejik denge arayışlarında beklenmedik bir durum oluşturmuş, Birlik düzeyinde ortak politikaların uygulanmasına karşılık, güçlü üye devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmesi olasılığını da ortaya koymuştur.

AB'nin ABD ve Rusya Federasyonu'na kıyasla daha etkisiz kalması ve diplomatik girişimlerde beklentilerin aksine yeteri kadar yer alamamasının temelinde Lizbon Antlaşması ile ortaya çıkan kurumsal yapı ve politika yapım süreci yer almaktadır. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Dış Eylem Servisinin dış politika konularında inisiyatiflerinin zayıflaması, yetki ve sorumlulukların tekrar üye devletlere devredilmesi, AB'nin Suriye'deki iç savaşa yönelik ortak politikalar geliştirmesine ve tek bir sesle/Birlik olarak müdahil olmasına engel olmuştur.³⁶ Bununla birlikte, öne çıkan İngiltere, Fransa ve Almanya gibi güçlü AB üye devletleri, askeri kara gücünün kurulması ve kimyasal ve biyolojik silahların kontrolünün sağlanmasını içeren Suriye'nin geleceğine ilişkin ABD ile uyumlu politikaları desteklese de, birçok AB üye devleti bu tür bir askeri yapılanmaya karşı çıkmıştır.³⁷

Bu gelişmeler ışığında, AB'nin Suriye'deki rolünün yaptırımlar ve insani yardımlar üzerinden belirgin hale geldiği düşünülmektedir. Bu durum ise, AB'nin Suriye'deki geçiş dönemine ve ülkenin geleceğine odaklandığı izlenimi yaratmaktadır. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak, AB Konseyi Dış İlişkiler Konseyi'nde Suriye'deki krize ilişkin alınan son kararda AB'nin Suriye'deki iç savaşın sonra erdirilmesi, IŞİD tehdidinin ortadan kaldırılması için gerekli olan her türlü siyasi, güvenlik ve kalkınma odaklı imkânlarını ve insani yardımlarını sürdüreceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, Suriye'de barışın sağlanmasına yönelik sivil unsurların ön plana çıktığı, uluslararası işbirliği ve müzakereleri destekleyemeye devam edeceğini açıklayan AB, terörle mücadelede ve şiddete dayalı aşırıcılığın önlenmesi içinse bölgeye müdahil olan aktörler tarafından uzun vadeli ve kapsamlı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁸

Sonuç itibarıyla AB'nin, insani yardım, kalkınma desteği, ticari ambargolar veya üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmaları içeren sivil diplomasi araçlarının daha geniş siyasi

³²Mark Pierini, "In Search for an EU Role in the Syrian War", Carnegie Europe, 18.08.2016, <http://carnegieeurope.eu/2016/08/18/in-search-of-eu-role-in-syrian-war-pub-64352>, (e.t. 21.11.2016).

³³"Viyana'da 'Uluslararası Suriye Destek Grubu' toplantısı", AA, 17.05.2016, <http://aa.com.tr/tr/dunya/viyanada-uluslararasi-suriye-destek-grubu-toplantisi/573572>, (e.t. 22.11.2016).

³⁴"BM: Suriye için Cenevre'nin tek alternatifi savaşa dönüştür", *Sputniknews*, 14.03.2016, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201603141021460680-bm-mistura-suriye-cenevre/>, (e.t. 22.11.2016).

³⁵"Suriye'deki ABD-Rusya anlaşması Esad açısından ne anlama geliyor?", *BBC News*, 17.09.2016, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37385998>, (e.t. 22.11.2016).

³⁶Mark Pierini "In Search ..."; M. Murat Erdoğan "AB'nin ...", 18-19.

³⁷Sezgin Mercan, "Avrupa Birliği ...".

³⁸"Council conclusions on the EU Regional Strategy for Syria and Iraq as well as the Da'esh threat", Council of the European Union, 03.05.2016.

girişimlerle desteklenmemesi sebebiyle Suriye üzerinde ABD ve Rusya gibi siyasi bir liderlik kuramadığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Birliğin öncü bir lider olmasının önündeki en büyük engel bu açıdan, kurumsal yapısının getirmiş olduğu engeller ve üye devletler arasındaki farklılıklar ile açıklanmaktadır.

Suriye Krizi Bağlamında AB-Türkiye İşbirliği

Bölgeye yönelik etkin bir politika izleyemeyen AB, bir yandan da kendi sınır güvenliğini sağlayabilmek ve Suriye'deki iç savaş nedeniyle ortaya çıkan ve küresel boyuta ulaşan mülteci krizini yönetebilmek adına Türkiye ile sıkı bir işbirliği süreci başlatmıştır. Bu durum, AB'nin Suriye üzerinde çevreyici bir politika izlemekten veya diğer büyük güçler gibi stratejik bir denge arayışından ziyade, kendi güvenliğini sağlamaya yönelik yararçı bir yaklaşım benimsemesine zemin hazırlamıştır.

Nitekim Suriye'den yasadışı ve düzensiz yollardan AB'ye giriş yapan mültecilerin sayısının artması sonucunda ortaya çıkan ekonomik sorunlardan önce, AB için müdahale edilmesi gereken birinci sorun sınır güvenliği ve iç güvenlik etrafında şekillenmektedir. AB'nin Türkiye ile işbirliğinin geri planında olan diğer unsurlar arasında ise tartışmalı hale gelen Suriye rejimi, ülkeye yönelik uluslararası askeri müdahaleler, Rusya Federasyonu'nun dâhil olması, uluslararası düzeyde karşı karşıya kalınan IŞİD tehdidi ve AB üye devletlerinde gerçekleşen terör saldırıları gösterilmektedir. Bu unsurlara bağlı olarak Suriye'deki iç savaş nedeniyle ortaya çıkan mülteci krizine tek başına çözüm bulamayan AB -ki bu durum ODGP'nin hükümetler arası yaklaşımı ve ulusal çıkarların çatışması ile de açıklanmaktadır-, bu soruna Türkiye'siz bir çözüm bulamayacağını görmüş ve Türkiye ile işbirliği içerisine girmeye mecbur kalmıştır.

AB'nin kendi güvenliğini sağlamak amacıyla yararçı olarak nitelendirdiğimiz bu işbirliği girişimi, kendisinin normatif güç tanımlaması ile ters düşerek, karşımıza kısa vadeli çıkarlarını gözetken ve temelde stratejik güvenlik unsurlarına önem veren bir aktör imajını çıkarmaktadır. Bu durum, aynı zamanda AB'nin Suriye krizi özelinde siyasi ve askeri anlamda küresel veya bölgesel bir güç politikası üretememesini de açıklamaktadır.

AB'nin Suriye Politikasının Değerlendirilmesi

AB'nin, Suriye özelinde yumuşak güç unsurunu öne çıkarttığı noktada ülke üzerinde büyük bir etki yaratmasını beklemek yersiz olacaktır. Nitekim iç savaş süresince yumuşak güç kapsamında karşılaşılan ekonomik yaptırımlar, Suriye rejiminin sert bir dille eleştirildiği AB söylemleri, insani yardımlar ve bunun yanı sıra Türkiye ile gerçekleştirilen işbirliği, Suriye krizinin çözümüne yönelik etkin bir Birlik politikasının var olduğunu ispatlamaya yetmemiştir. Söylem düzeyinde kalan AB'nin Suriye politikası, krize yönelik algısal değişimleri küresel düzeyde belirli bir noktaya kadar tetikleyebilmiş olması nedeniyle normatif olarak başarılı sayılsa da AB'nin bu başarısı, Birliğin sert güç uygulamadaki yetersizliği sebebiyle gölgede kalmıştır.

Suriye rejiminin şiddet içeren politikaları, ABD'nin Esad yönetiminin kimyasal silah kullanmasını takiben askeri müdahalede bulunması, Rusya Federasyonu'nun stratejik dengeleri değiştiren kuvvet kullanımı, Türkiye'nin değişkenlik gösteren Suriye politikası ve AB'nin kendi içinde yaşadığı bölünmeler dikkate alındığında AB'nin Suriye'deki gidişat üzerinde çok az bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu duruma rağmen, savaşın insani, ekonomik ve güvenlik sonuçları AB üye devletlerine büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu kapsamda AB'nin Suriye'nin geleceğinde oynayacağı rol ise üye devletlerin dış politika konusunda çıkarlarının uyumlaştırılmasına ve gerçek ve samimi bir ODGP'nin oluşturulmasına bağlıdır. Bununla birlikte, bölgede öncü bir güç haline gelmesi için AB'nin izlemesi gereken politikalar, söylem

düzeyinde kalmamalı, eylemsel olarak da kendini göstermelidir. Ancak bu kapsamda yürütülecek stratejik politikalar, yeni dış politika araçları ve koordinasyonlu yaklaşım AB'nin Suriye'nin geleceğine etki eden diğer büyük güçler ABD ve Rusya'nın yanında yer almasını sağlayacak ve bölge üzerinde oluşturulacak stratejik güç dengesine katkıda bulunmasına imkân tanıyacaktır.³⁹

Rusya'nın Suriye Politikası

Putin'in dış politika stratejisi krizlerin Rusya için kontrol edilebilir boyutta tutulması yani kontrol edilebilir kriz olması temeline dayanmaktadır. Rusya izlediği politikalarla Batıyı, bölge ya da ülkede krizin odağına çekiyor, krizi derinleştirip istediği noktaya getiriyor, sonra özellikle batıya karşı kendini haklı gösterecek argümanlarla kendi çözümünü uluslararası kamuoyuna kabule zorluyor. Yani hasımlarını kendi istediği noktaya getirmeye çabılıyor. Gürcistan ve Ukrayna krizlerinde bu çok açık bir şekilde görülmüştür.

Suriye'deki Rus varlığı ise yukarıda belirtilen durumdan biraz farklılık göstermektedir. Suriye'deki krizin yaratıcısı Rusya olmamış, IŞİD'in varlığıyla Suriye'deki varlığını meşru hale getirme şansını yakalamış ve bunu geri çevirmemiştir. Burada Rusya'nın varlığını kolaylaştıran ise Batının strateji belirsizliği olmuştur.

Bu belirsizlik Rusya'yı krizin içerisine çekerken küresel politikayı dengeleme imkânı vermiştir. Rusya, Sovyetler Birliği dönemindeki gücünü yeniden kazanamayacağını ancak Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu küresel dengelerdeki güce sahip olabileceğini düşünmektedir. Putin, Suriye müdahalesiyle Batı ülkelerini Rusya'ya denkleri olarak yaklaşmaya ve onu uluslararası topluluğun saygın bir üyesi olarak kabul etmeye zorlamıştır.

Rusya, Birleşmiş Milletlerde rejimin askeri seçeneklerini ve beklentilerini engelleyecek önlemleri sürekli veto etmiştir. Diğer yandan muhalefeti destekleyenlerle barış görüşmelerini sürdüren taraf olmuşlardır. Bu stratejiyle Rusya, Birleşmiş Milletleri meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanırken, ABD'yi pazarlık yapmaya zorlamıştır. BM'nin hukuki çerçevesi ile görece bölgeden soyutlanmış ABD'nin durumu Rusya için avantaj olmuş, böylece Suriye'deki askeri varlığını arttırırken, uluslararası görüşmelerin meşrulaştırıcı etkisinden faydalanmıştır.⁴⁰

Son olarak Rusya'nın eylemleri, ABD'nin girişebileceği bir askeri eylem karşısında güçlü bir psikolojik caydırıcı olma işlevini taşımaktadır. Soğuk Savaş'tan sonra, Birleşik Devletlerde Rusya'yla çatışmaya götürebilecek stratejilere yönelik sert bir muhalefet oluşmuştur. Rusya bu muhalefeti kullanarak, ABD demokrasisini kendi politikalarının destekleyici haline getirme gayesindedir.

Bu bağlamda “hangi güvenlik tehditleri engellenmeli?”, “hangi bölgesel ve küresel aktörler çevrelenmeli?” ve “nasıl bölgesel ve küresel güç dengesi oluşturulmalı?” soruları Rusya temelli sorulduğunda Suriye'deki tarihsel çıkarların korunması; enerji politikalarının içerisinde yer alınması ve Akdeniz rüyası; bölgede Batı etkisinde bir yönetim ortaya çıkması ile köktendencilikten kaynaklanan güvenlik algısı öne çıkmaktadır.

Tarihsel Çıkarların Korunması ve Akdeniz Rüyası

Suriye, 1950'lerin ortalarından itibaren Batı güçleri karşısında Sovyetler Birliği'nden yana önemli bir müttefik olmuş ve iki ülke arasındaki politik ilişkiler bu dönemde

³⁹M. Murat Erdoğan “AB'nin ...”, 20-21.

⁴⁰Faysal Itani, Hossam Abouzahr, “Lesson's From Russia's Intervention,” 2016,

<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/lessons-from-russia-s-intervention-in-syria>, (e.t. 12.11.2016).

güçlenmiştir.⁴¹ 1956 yılındaki Süveyş Savaşı, Suriye Baas Partisi'nin iktidarı Suriye ve Sovyetler Birliği arasındaki bağların daha da derinleşmesini sağlamıştır.⁴²

Şubat 1966'daki Suriye Devrimi, Suriye'yi Sovyetler Birliği'ne daha fazla yaklaştırmıştır. Bu yaklaşım meyvesini Suriye'nin, 1971 yılında Sovyetler Birliği'ne Tartus'taki askeri deniz üssünü açmasıyla vermiştir. Böylece Sovyetler Birliği Ortadoğu'da kalıcı bir yer edinme imkânı bulmuştur.⁴³ Binlerce Suriyeli subay ve eğitilmiş uzman Hafız Esad'ın otuz yıllık iktidarı boyunca (1971-2000) Rusya'da eğitim almıştır.⁴⁴ Tartus'taki Rus üssü, Rusya'nın Akdeniz'deki tek deniz üssü olup, eski SSCB dışında kalmış son askeri karargâhıdır. Tartus'taki askeri üs, Rusya'nın Esad yönetiminin devam etmesinden yana takındığı tavrın altındaki temel motivasyondur.⁴⁵

Rusya bu dönemde askeri faaliyet alanını Suriye'de önemli ölçüde genişletmiştir. Tartus'taki deniz üssünün yanı sıra Rusya, Hmeymim'de bir hava üssü elde etmiştir. İncirlik üssünün ABD'nin Ortadoğu'daki varlığındaki etkisi ne anlama geliyorsa Hmeymim üssü de Rusya için o anlama gelmektedir.

Diğer yandan Rusya, Suriye hükümetine silah sevkiyatını daha uygun ve bedelsiz bir şekilde sağlamaya başlamıştır.⁴⁶ Rusya'nın silahlarını satın alan önemli bir müttefiki kaybetmeme arzusu, Esad hükümetini desteklemesinin önemli sebeplerinden biri olarak görülebilir.⁴⁷ Burada başka bir unsurun devreye girdiği söylenebilir. Rusya, Suriye'de yeni silahlarını denemekte ve aynı zamanda bunları pazarlama şansına sahip olmaktadır.

Ortadoğu geneline bakıldığında Suriye, Rusya'nın ilişkilerinin hiçbir zaman bozulmadığı tek ülkedir. Suriye'deki Esad yönetimine yardım aynı zamanda bundan sonra kendisine yakın rejimleri destekleyeceğinin de göstergesi olmuştur. Diğer bir deyişle Ukrayna ve Gürcistan'ın Batıdan bulamadığını Rusya Esad rejimine vermiştir. Rusya artık Esad rejiminden vazgeçmeyecektir.

Nitekim 15 Eylül 2015'te, Duşanbe'de yapılan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün toplantısında, Putin, IŞİD tehdidine karşı verilen savaşta Suriye'yle birlikte birleşik ve uluslararası bir hattın inşa edilmesi için çağrıda bulunmuş ve Suriye Başkanı Esad'ın "muhalefetin sağlıklı kısmını devlet idaresine entegre etmeye hazır olduğunu" söylemiştir.⁴⁸ Rusya'nın müdahalesi bölgesel güç dengelerini de değiştirmiş, benzer amaçlara sahip olan veya ABD'nin yokluğunda bölgedeki çıkarlarını güvence altına alma kabiliyetinden yoksun bölge ülkelerine bir ortaklık veya işler bir ilişki imkânı sunmuştur. Rusya Suriye yönetimine verdiği destekle tekrar sığınabilecek büyük bir liman imajı yaratabilmiştir.

Kısaca Suriye sorununda izlediği politika Rusya'nın Sovyetlerden kalma mirasa sahip çıkması şeklinde yorumlanabilir.

⁴¹Dmitri Trenin, "Russia's Line in the Sand on Syria: Why Moscow Wants To Halt the Arab Spring", *Foreign Affairs*, 5 Şubat 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2012-02-05/russias-line-sand-syria>, (e.t. 12.06.2016); Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: friend or foe?* (Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group, 2007), 13.

⁴²Peter Mansfield, *A History of the Middle East*, (London and New York: Penguin Books, 2010), 293.

⁴³George W. Breslauer, *Soviet Strategy in the Middle East*, (Boston: Massachusetts, Routledge, 2016), 13.

⁴⁴Michael Peel, Charles Clover, "Syria and Russia's Special Relationship", *Financial Times*, 9 Temmuz 2012, <https://www.ft.com/content/e64a3076-c9b2-11e1-a5e2-00144feabdc0>, (e.t. 07.05.2016).

⁴⁵"The Long Road to Damascus", *The Economist*, 11 February 2012, <http://www.economist.com/node/21547305>, (e.t. 07.05.2016).

⁴⁶"U.S. sees bearable costs, key goals met for Russia in Syria so far", *Reuters*, 28 December 2015.

⁴⁷Trenin, "Russia's Line...".

⁴⁸"Russian Deployment to Syria: Putin's Middle East Game Changer", 17 Eylül 2015, [http://understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20\(1\).pdf](http://understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20(1).pdf), (e.t. 07.05.2016).

Enerji Politikalarının İçerisinde Yer Alınması

Suriye 2011 yılında Münhasır Ekonomik Bölgesi ve kendi karasularında enerji arama, çıkarma, işletme ve pazarlamaya yönelik tüm yetkileri Rusya'ya vermiştir. Bu durum Doğu Akdeniz'de Rusya'yı enerji oyuncusu haline getirmiştir. Doğu Akdeniz'deki enerji pazarında söz sahibi olmak aynı zamanda Ortadoğu enerjisinin Batı pazarına ulaştırılması için yeni enerji yollarının çizilmesinde söz sahibi olmak anlamı taşımaktadır.

Tüm bu gelişmeler Rusya'nın artık Akdeniz'de olduğunu işaret etmektedir. Rusya Suriye kriziyle tarihsel rüyasını gerçekleştirmeye çok yaklaşmıştır. Bu bağlamda Suriye'yi kaybetmenin Rusya için çok şeyi kaybetmek anlamına geleceği görülmektedir.

Batı Etkisinde Bir Yönetim Ortaya Çıkması

Rusya, ABD'nin Ortadoğu'da stratejik etki alanlarını daraltmaya çalıştığı düşünmekte, ABD ve müttefiklerinin uluslararası etkisine karşı birleşik bir anti-Batı ittifakı oluşturmayı öncelikli hale getirmektedir. 1990'lar sürecinde "tek kutuplu" dünyayı kabul etmeyeceğini sıklıkla açıklayan Rusya, bölünmüşlüğü ve yeniden ayağa kalkmanın gayreti içerisinde etkili olamamıştır. ABD ise neredeyse kendini "tarihin sonu" tezine inandırmıştır. 11 Eylül 2001 saldırısı ülkeler ve politikaları için milat olmuş, ABD "tek kutuplu" bir dünyanın imkânsızlığını acı bir olayla öğrenirken, Rusya ve Çin gibi güçlerin kendisini dengelemesine ihtiyaç duymaya başlamıştır.

Sovyetler sonrası güç dengesinde geriye düşmenin sıkıntısını yaşayan Rusya, 2000 yılında Vladimir Putin'in iktidara gelişiyle, ABD'nin oluşturmaya çalıştığı tek kutupluluğa karşı daha keskin politikalar izlemeye başlamıştır. Bu keskinlik özellikle yakın çevre olarak gördüğü coğrafyada yaratılmaya çalışılan rejim ve/veya hükümet değişim girişimleriyle daha da sivrilmiştir. NATO'nun genişlemesi, ABD'nin Orta Asya'da varlığı ve yakın coğrafyasında yaşanan devrimler, Rusya'da yeniden bir çevrenleme endişesi yaratmıştır. Batının Soğuk Savaş döneminden kalma komünist bloğu çevreleme alışkanlığının devam ettiğini düşünen Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'da beklenmeyen ama güç itibarını tekrar kazanacak harekâtlarda bulunmuştur.

28 Eylül 2015'te toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Putin'in yaptığı konuşma Rusya'nın Suriye politikası açısından ve sonraki gelişmeler bakımından son derece önemlidir. İlk kez bu tarihte Putin, Suriye İç Savaşı'nın sorumluluğunu kısmi olarak ülkedeki "demokratik devrimi" "teşvik etmek" için teröristlere yardımda bulunan batılı güçlere atmıştır. Özellikle ABD'yi karşısına alan konuşmasından önemli satır başları aşağıdadır:

"Soğuk Savaş'ın bitişinden bu yana hepimiz bilmekteyiz ki, dünyada tek bir hâkimiyet merkezi açığa çıkmıştır. Hiç kimsenin diğerlerinden tek bir kalkınma modeline uymasını bekleme hakkı yoktur. Diğer ülkelerde ideolojik tercihlere dayanarak belli değişiklikler dayatmak, trajik sonuçlar doğurur ve ilerlemeden çok bozulmaya yol açar. Bugün Ortadoğu'da demokrasi ve ilerlemenin zaferini değil, şiddeti, yoksulluğu ve toplumsal felaketleri görmekteyiz. Yaratılan güç boşluğunun Ortadoğu ile Kuzey Afrika ülkelerinde anarşiyi beslediğini görmemek imkânsızdır. Bu ülkeler hemen aşırılıkçı teröristlerle dolmaktadır. Bugün bu radikallerin büyük kısmı Batılı ülkelere desteklenen sözde "ılımlı" Suriyeli muhaliflerle yan yanadırlar." Rusya'nın Suriye'ye olan desteğini de şu sözlerle özetlemekteydi: "Rusya şekli ne olursa olsun her tür terörizmin kararlı ve değişmez düşmanıdır. Bugün terörist gruplarla savaşan Irak'a ve Suriye'ye askeri-teknik destek sunmaktayız. Suriye hükümeti ve Silahlı Güçleriyle işbirliği yapmayı reddetmek bize göre büyük bir hatadır. Suriye'de İslam

Devleti'ne ve diğer terör örgütlerine karşı Başkan Esad'ın Silahlı Güçleri ile Kürt milisleri hariç kimsenin savaşmadığını kabul etmek zorundayız."⁴⁹

Bu kapsamda Rusya kendi çıkarlarını geri planda tutan her türlü girişime tepki vermekte gecikmeyecektir. Doğu Avrupa, Asya'dan sonra artık Ortadoğu politikaları Rusya'yı dikkate almadan belirlenemeyecektir. Tüm bunların yanında Rusya, Libya'da devleti tamamen yıkmanın sonucunu görmüştür. Dolayısıyla Rusya için Suriye'de devletin varlığı ki olmaz ise Rus çıkarları tehlikeye girer, devletin başında kim olacağından daha önemlidir.

Köktendincilikten Kaynaklanan Güvenlik Algısı

Rusya, ABD'nin terörle mücadelesini İslam ile birleştirmesinin kendilerinde yaratacağı uluslararası dayanağı düşünerek, 11 Eylül olayları sonrası ABD'ye yardımcı olma stratejisi izlemiştir. Bu yardımı, Çeçenistan'da daha baskıcı politikalar uygulamak ve uluslararası kamuoyundan herhangi bir tepki almamak için de kullanmıştır.

Ancak Batının müdahaleleri sonrası kökten dinci akımların yönünü kendi topraklarına çevirme korkusu ABD'ye verilen desteğin önüne geçmiştir. Rusya, Batı tarafından dikte edilen "insani müdahale" sonrasının kendisi için tehdit oluşturduğunu düşünmeye başlamıştır. Keza, Rusya'ya göre ABD, nereye müdahale etse ve sonrasında çekilse bölgedeki ülkeleri kökten dinci tehditlerle yalnız bırakmaktadır. Bunun en yakın örneği Irak'tır. Aynı zamanda hala sonuç alınamamış ve istikrardan bahsedilemeyen Afganistan'dan çekilme düşüncesi de Rusya'nın çekincelerini pekiştirmektedir.

Çeçen ve Kuzey Kafkasyalı gönüllüler Beşar Esad hükümetine karşı Suriye'de savaşmaktadırlar.⁵⁰ Tahmini 2,500 Rus asıllı gönüllü IŞİD içinde savaşmaktadır.⁵¹ Başkan Putin bu savaşçıların Rusya'ya dönmesinin ülkesine tehdit oluşturacağını ve onlarla Suriye topraklarında savaşmanın daha yerinde olacağını açıklamıştır.⁵² Yine, 27 Eylül'de CBS ile yaptığı bir röportajda Başkan Vladimir Putin; "Rusya'dan ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden gelen 2,000'i aşkın terörist savaşçı Suriye topraklarındadır. Bu yüzden onların dönmesini beklemek yerine, Başkan Esad'a savaşında yardım ediyoruz."⁵³

Rusya sınırları içerisinde Kuzey Kafkasya'da etkin olabilecek kökten dinci gruplarla birlikte Irak ve Suriye'deki Sünni grupların ve ABD'nin çekilmesiyle Afganistan'da boşluk bulacak Sünni yapılanmanın kendisine karşı küresel bir cihat ortaklığından çekinmektedir.

Sonuç

Bugün Suriye'de karşılaştığımız tablo 1990'ların başında Bosna'da yaşananlardan daha ağırdır. İnsanlık adına birçok suç tüm dünyanın gözleri önünde işlenmektedir. Bölge ülkeleri gerek mezhep, gerekse etnik anlamda oluşan istikrarsızlıktan nemalanmaya çalışırken küresel güçler bölgenin sistemsel yapısına dâhil olarak birbirlerini dengeleme yarışı içerisine

⁴⁹Konuşmanın tam metni için bakınız, <https://gadebate.un.org/en/70/russian-federation>, (e.t. 17.05.2016).

⁵⁰Thomas Grove and Mariam Karouny, "Militants from Russia's North Caucasus join jihad in Syria", *Reuters*, 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-russia-militants-idUSBRE9251BT20130306>, (e.t. 08.06.2016).

⁵¹Sounak Mukhopadhyay, "Security Service at Moscow Airport Detains Siberian Man Suspected to Join ISIS In Syria", *IBTimes*, 2015, <http://www.ibtimes.com/security-service-moscow-airport-detains-siberian-man-suspected-join-isis-syria-2111685>, (e.t. 08.06.2016).

⁵²Kim Sengupta, "Russia in Syria: President Putin's Middle East adventure exposes terrorist threat now facing Moscow", *The Independent*, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-in-syria-president-putins-middle-east-adventure-exposes-terrorist-threat-now-facing-russia-a6688661.html>, (e.t. 08.06.2016).

⁵³Sengupta, "Russia in Syria...".

girmişlerdir. Bunların yanında sorunun insani, ekonomik, siyasi ve askeri anlamda yani tüm etkisini hisseden ülke Türkiye olmuştur.

Obama yönetiminin ABD'yi küresel güç davranışından uzak tutan belirsiz politikaları sorunu derinleştirmiş, dünyayı çok aktörlü, çok bilinmeyenli bir denklem ile karşı karşıya bırakmıştır. ABD'nin belirsiz politikalarına, AB'nin siyasi ve askeri anlamda küresel bir güç politikası üretememesi eklenince sorunlu sahayı başka güçlere açılmıştır. Nitekim Esad'ın yardım talebini Rusya ve İran karşılıksız bırakmamıştır. Çatışmaların yanında yaşanan göç hareketleri ve terör saldırıları yalnızca Türkiye'yi değil aynı zamanda Avrupa Birliği'ni de etkilemiş ve uluslararası işbirliğini zorunlu kılmıştır. Ancak bu zorunluluk stratejik bir denge yaratmaktan uzak olmuştur.

Rusya Suriye'de çıkarlarına göre ya insani tüm kavramları bir kenara bırakarak savaşmakta ya da barış girişimlerinde bulunmaktadır. Batı tarafından yaratılmayan stratejik denge sonucu Doğu Avrupa ve Asya'dan sonra artık Ortadoğu politikaları Rusya'ya dikkate almadan belirlenemeyecektir.

Rusya ile ABD arasında oluşan dengesizlik AB'ye büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu kapsamda yürütülecek Rusya ile ABD'yi dengelemeye yönelik politikalar, AB'nin Suriye'de ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin yanında yer almasına imkân sağlayacak ve bölge üzerinde oluşturulacak stratejik güç dengesine katkıda bulunmasını sağlayacaktır.

Oluşan dengesizlik Suriye'nin geleceğine de etki edecektir. Uluslararası toplum bu kadar uzun süren savaştan sonra eski Suriye'ye dönmenin gerçekçi olmadığını düşünmektedir. Merkezden yürütülen bir Suriye'nin imkânsızlığı esnek bir federasyon hatta konfedere bir yapının öngörülmesine sebep olmaktadır. Ancak aktörlerin çokluğu ve sürekli değişen askeri-siyasi bağlantıların yarattığı dengesizlik süreci değerlendirmeyi ve öngöründe bulunmayı zorlaştırmaktadır.

Kaynakça

AA, <http://aa.com.tr/tr/dunya/viyana-uluslararası-suriye-destek-grubu-toplantisi/573572>, (e.t. 22 Kasım 2016).

Abrams, Elliott. "American Options in Syria", *The US Council on Foreign Relations, Policy Innovation Memorandum No 9*: 1-4, 2011.

Al-Rawashdeh, Mohammad Salim. "Scenarios of Strategic balance and instability in the Middle East", *International Journal of Humanities & Social Science Studies*, 2/5, (2016):57-58.

Altunışık, Meliha Benli. "Ortadoğu ve ABD: Yeni bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, 1/1, (2009).

BBC, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37385998>, (e.t. 22 Kasım 2016).

BBC News, "Suriye'deki ABD-Rusya anlaşması Esad açısından ne anlama geliyor?", 17.09.2016.

Breslauer, George W. *Soviet Strategy in the Middle East*, Routledge, Boston: Massachusetts, 2013.

"BM: Suriye için Cenevre'nin tek alternatifi savaşa dönüştür", *Sputniknews*, 14.03.2016, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201603141021460680-bm-mistura-suriye-cenevre/>, (e.t. 22 Kasım 2016).

Carnegieeurope, <http://carnegieeurope.eu/2016/08/18/in-search-of-eu-role-in-syrian-war-pub-64352>, (e.t. 21 Kasım 2016).

"Council conclusions on Syria", Council of the European Union, 23.05.2011.

"Council conclusions on the EU Regional Strategy for Syria and Iraq as well as the Da'esh threat", Council of the European Union, 03.05.2016.

Deniz, Taşkın. “Suriye’nin Durumu, ABD-Rusya ve Türkiye’nin Tutumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 27, (2013).

Deutsche Welle, <http://www.dw.com/en/donald-trump-and-russian-president-putin-hold-phone-call-kremlin-says/a-36394376>, (e.t. 14 Kasım 2016).

Diamond, Jeremy. “John Kerry: U.S. must eventually negotiate with Assad”, <http://edition.cnn.com/2015/03/15/politics/john-kerry-negotiate-assad-syria/>, (e.t. 11.07.2016).

Erdoğan, M. Murat. “Avrupa Birliği’nin Suriye Politikası”, Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri) – *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Analiz*, (2012), 16-21.

“European Union Restrictive measures (sanctions) in force”, European Commission – Service for Foreign Policy Instruments, (updated version) 07.07.2016.

General Assembly of the United Nations, <https://gadebate.un.org/en/70/russian-federation>, (e.t. 17 Mayıs 2016).

Grove, Thomas and Karouny, Mariam. “Militants from Russia's North Caucasus join jihad in Syria”, *Reuters*, 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-russia-militants-idUSBRE9251BT20130306>, (e.t. 08 Haziran 2016).

Itani, Faysal and Hossam, Abouzahr. “Lesson’s From Russia’s Intervention,” 2016, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriacouncil/lessons-from-russia-s-intervention-in-syria>, (e.t. 12 Kasım 2016).

Köse, Talha. ABD’nin Stratejik Öncelikleri ve Suriye, *SETAV*, 2015, <http://www.setav.org/abdinin-stratejik-oncelikleri-ve-suriye/>, (e.t. 14 Ağustos 2016).

Kreutz, Andrej. *Russia in the Middle East: friend or foe?*, Westport, Connecticut: Greenwood Publishing Group, 2007.

Mansfield, Peter. *A History of the Middle East*, London and New York: Penguin Books, 2010.

Mercan, Sezgin. “Avrupa Birliği Türkiye’de Ne Kaybediyor?”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü – Avrupa Birliği Araştırma Merkezi*, 2012, <http://www.21yyte.org/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2012/09/05/6728/avrupa-birligi-suriyede-ne-kaybediyor>, (e.t. 18 Kasım 2016).

Mukhopadhyay, Sounak. “Security Service at Moscow Airport Detains Siberian Man Suspected to Join ISIS In Syria”, *IBTimes*, (2015), <http://www.ibtimes.com/security-service-moscow-airport-detains-siberian-man-suspected-join-isis-syria-2111685>, (e.t. 08 Haziran 2016).

“Orta Doğu Barış Süreci”, T.C. Dışişleri Bakanlığı. URL: <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>, (e.t. 20 Kasım 2016).

Oweis, Khaled Yacoub and Solomon, “Bombardment of Syria’s homeless kills 21 people”, *Reuters*, 22 Şubat 2012.

Öztürk, Bilgehan. “Avrupa Birliği’nin İran ve Suriye Politikasının Türkiye’ye Etkisi”, *Orta Doğu Analiz*, 4/48, (2012): 39-52.

Özkurt, Zeynep. “AB Koşulluluğu ve Türkiye’nin Reform Süreci”, *İKV Dergisi*, No: 183, (2013):49-53.

Peel, Michael and Clover, Charles. “Syria and Russia's special relationship”, *Financial Times*, 9 Temmuz 2012, <https://www.ft.com/content/e64a3076-c9b2-11e1-a5e2-00144feabdc0>, (e.t. 07 Mayıs 2016).

Pierini, Mark. “In Search for an EU Role in the Syrian War”, Carnegie Europe, 18.08.2016.

Rice, Condoleezza. “Transforming the Middle East”, *The Washington Post*, 07 Ağustos 2003, <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/08/07/transforming->

the-middle-east/2a267aac-4136-45ad-972f-106ac91e5acd/?utm_term=.263118d358da, (e.t. 18 Kasım2016).

“Russian Deployment to Syria: Putin’s Middle East Game Changer”,17 Eylül 2015, [http://understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20\(1\).pdf](http://understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Deployment%20to%20Syria%2017%20September%202015%20(1).pdf), (e.t. 07 Mayıs 2016).

Sengupta, Kim. “Russia in Syria: President Putin’s Middle East adventure exposes terrorist threat now facing Moscow”, *The Independent*, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-in-syria-president-putins-middle-east-adventure-exposes-terrorist-threat-now-facing-russia-a6688661.html>, (e.t. 08 Haziran 2016).

“Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler”, *SDE (Stratejik Düşünce Enstitüsü) Analiz*, Haziran 2012, <http://sde.org.tr/tr/newsdetail/-suriye-krizinde-bolgesel-ve-kuresel-aktorler-perspektifler-sorunlar-ve-cozum-onerileri-analizi/2958>, (e.t. 12 Temmuz 2016).

“Syria and the EU”, European Union External Action, 10.05.2016, https://eeas.europa.eu/delegations/syria/592/syria-and-the-eu_en, (e.t. 24.11.2016).

“Syria: Country Strategy Paper (2007-2013) and National Indicative Programme (2007-2010)”, European Neighbourhood and Partnership Instrument, <http://www.euneighbours.eu/library/content/syria-country-strategy-paper-2007-2013-and-national-indicative-programme-2007-2010>, (e.t. 21.11.2016).

“The Long Road to Damascus”, *The Economist*, 11 February 2012, <http://www.economist.com/node/21547305>, (e.t. 07.05.2016).

Trenin, Dmitri. “Russia’s Line in the Sand on Syria: Why Moscow Wants To Halt the Arab Spring”, *Foreign Affairs*, 5 Şubat 2012, <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2012-02-05/russias-line-sand-syria>, (e.t. 12.06.2016).

Turkmani, Rim. “The role of the EU in the Syrian conflict”, *open Democracy*,2016, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/rim-turkmani/role-of-eu-in-syrian-conflict>, (e.t. 21.11.2016).

Turkmani, Rim and Haid, Mustafa. “The role of the EU in the Syrian conflict”, *Security in Transition: An Interdisciplinary Investigation into the Security Gap - Paper commissioned by the Human Security Study Group*, SiT/WP/05/16, (2016): 1-22.

“Union for the Mediterranean (UfM)”,European Union External Action, 02.05.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/329/union-for-the-mediterranean-ufm_en, (e.t. 20.11.2016).

“U.S. sees bearable costs, key goals met for Russia in Syria so far”, *Reuters*, 28 December 2015.

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİNDE DEĞİŞİM: 1990'LARDAN 2000'LERE PAPER TITLE

Arş. Gör. İnci Bilgin¹

Özet

Farklı düzeylerde çeşitli etkenler Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 1990'lardan 2000'lere doğru, bir değişime yol açtı. 1990'larda İsrail ile ilişkiler dikkate alındığında, Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve İsrail ile paylaşılan ortak değerler eskisinden daha önemli hale geldi. Kürt ayrılıkçılığı, siyasi İslam ve güney komşularından gelen tehditler Türkiye'yi bölgede yeni bir ortak bulmaya itti. 2000'lerdeki ilişkiler ise 1990'lardaki ilişkilerden oldukça farklıydı. Güvenlik meselesi, birincil önemini yitirdi, iktisadi problemler daha önemli hale geldi. Bu nedenle, İsrail ile iyi ilişkiler sürdürme ihtiyacı azaldı. Barış sürecinin bitişi ve İsrail'in Filistin'e saldırılarıyla ilişkiler azaldı. Bu araştırma çalışması Türkiye-İsrail ilişkilerinin artışı ve düşüşünün nedenlerini ve ilişkilere etki eden dolaylı ve doğrudan etkenleri ele alır. Literatürde bu değişimin pek çok farklı açıklaması mevcuttur. Fakat bu açıklamaların hiçbiri değişimi anlamaya tek başına yeterli değildir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir dönemden diğerine nasıl bu derece değiştiğini anlamak için bu iki ülke arasındaki ilişkilere farklı bakış açılarından yaklaşmamız gerekmektedir. Bu çalışma çeşitli bakış açılarını tartışır ve Özlem Tür'ün bölgesel ve uluslararası düzey analizlerine odaklanır. Yurt içinde ise, güvenlikleştirme teorisinin Türk dış politikasında ordunun rolünü açıklayabilme kabiliyeti nedeniyle Balcı ve Kardaş'ın güvenlikleştirme ve güvenlikleştirmenin tersine işletilmesi süreçlerini ele alan açıklaması daha kullanışlıdır. Bu çalışma şu sorulara cevap vermeyi amaçlar: Türkiye-İsrail ilişkileri 1990'lar ve 2000'ler boyunca nasıl seyretti? Hangi etkenler 1990'lardan 2000'lere Türkiye-İsrail ilişkilerinin farklılaşmasına katkı sağladı?

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İsrail İlişkileri, güvenlikleştirme, değişim, Türkiye, İsrail

CHANGE IN TURKISH-ISRAELI RELATIONS: FROM THE 1990S TO THE 2000S

Abstract:

Several factors at different levels led to a change in Turkish-Israeli relations from the 1990s to the 2000s. When relations with Israel in the 1990s was considered, Security concerns of Turkey and shared values with Israel became more important than before. Kurdish separatism, political Islam, and threats from southern neighbors pushed Turkey to find a new partner in the region. Relations during the 2000s were quite different from the relations in the 1990s. Security lost its primary importance, economic problems became more important. For this reason, the need for good relations with Israel decreased. With the end of the peace process and Israel's attacks against Palestinians, the relations diminished. This research paper addresses the reasons of increase and decrease of Turkish-Israeli relations and the factors that affect the relations directly and indirectly. In the literature, there are several different explanations of this change. Neither of these explanations is adequate to understand the change alone. To understand how Turkish-Israeli relations changed such degree from one period to another, it is necessary to approach relations between these two countries from different perspectives. This paper discusses several different perspectives and focuses on Özlem Tür's regional and international level analysis. In domestic level, Balcı and Kardaş's explanation with securitization and desecuritization processes are more useful because of the ability of securitization theory to explain the role of the military in Turkish foreign policy. This paper aims to answer these questions: How was relations between Turkey and Israel during the 1990s and 2000s? Which factors contributed to the differentiation of Turkish-Israeli relations from the 1990s to the 2000s?

Key Words: Turkish-Israeli Relations, securitization, change, Turkey, Israel

Introduction

There are significant differences in Turkish-Israeli relations between the 1990s and the 2000s. Several factors at different levels affected the change in Turkish-Israeli relations from the 1990s to the 2000s. This study aims to answer these questions: How was relations between Turkey and Israel during the 1990s and 2000s? Which factors contributed to the differentiation of Turkish-Israeli relations from the 1990s to the 2000s?

This research study includes the reasons of increase and decrease of Turkish-Israeli relations and the factors that affect the relations directly and indirectly. In the literature, there are different explanations of the change in relations between Turkey and Israel from the 1990s

¹ Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi

to the 2000s. Some states that as an Islamic oriented party, the JDP has been inherently against Israel due to ideological reasons. Others state that it is a matter of balance of power; changes in relations between Israel and Turkey are because of balancing behavior. However, these explanations are not adequate to understand the change.²

To understand how Turkish-Israeli relations changed such degree from one period to another, it is necessary to look relations between these two countries from different perspectives. For example, Özlem Tür stated that for a better understanding of the changes in relations between Turkey and Israel from the 1990s to the 2000s, domestic, regional, and international level analyses were needed.³ This research includes explanations regarding the state of Turkish-Israeli relations during the 1990s and 2000s in the books called ‘Turkish Foreign Policy’ edited by Baskın Oran. They are brief and clear explanations about the relations in these decades. This study focuses on Özlem Tür’s regional and international level analysis. For a better understanding of developments in domestic level that affected Turkish-Israeli relations, securitization and desecuritization processes are more useful. Balcı and Kardaş pointed out that securitization theory is useful to understand the role of the military in Turkish foreign policy and to explain changes in Turkish-Israeli relations from the 1990s to the 2000s.⁴ This study also refers to securitization and desecuritization processes of Turkish-Israeli relations.

Turkish-Israeli Relation In The 1990s

In the beginning of the 1990s, relations between Turkey and Israel rapidly developed and during the 1990s, economic, military, political, and cultural relations deepened.⁵ Umut Uzer stated that these years were the golden age of Turkish-Israeli relations.⁶ By the 1990s, relations between the two countries had never been in the degree of strategic cooperation.⁷ Since the Madrid Conference in 1991, Turkish-Israeli relations have “evolved from formal relations to an undeclared alliance”.⁸ In spite of the existence of different areas of cooperation between Israel and Turkey such as tourism and trade, the most important cooperation areas were in the areas of military and intelligence during the 1990s.⁹

During the 1990s, Turkish-Israeli relations were based on military and security cooperation.¹⁰ Until 2000, 11 military agreements were signed.¹¹ These agreements included “opening of Turkish airspace for Israel aircraft’s training flights, conducting of joint military exercises, exchanging soldiers and personals”.¹² In 1996 the cooperation was extended to strategic matters because the two countries were willing “to create a common foreign and

² Özlem Tür, “Turkey and Israel in the 2000s - From cooperation to conflict,” *Israel Studies*, 17/3, (2012), 45-66.

³ Tür, “Turkey and Israel...”

⁴ Ali Balcı and Tuncay Kardaş, “The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: An analysis of 'securitization',” *Insight Turkey*, 14/2, (2012), 99-120.

⁵ Umut Uzer, “Türkiye-İsrail ilişkilerinde Bunalım,” *Ortadoğu Etütleri*, 2/1, (2011), 137-168.

⁶ Umut Uzer, “What Ankara wants,” *Jerusalem Post*, 6 July 2004.

⁷ Kılıç B. Kanat, “Turkish-Israeli Reset: Business as usual?,” *Middle East Policy*, 20/2, (2013), 113-121.

⁸ Eyal Berelovich, “Turkish-Israeli military relations and security cooperation,” *Turkish Review*, 4/6, (2014), 616.

⁹ Kanat, “Turkish-Israeli...”

¹⁰ Kanat, “Turkish-Israeli...”

¹¹ Çağrı Erhan and Ömer Kürkçüoğlu, “Arap olmayan devletlerle ilişkiler - İsrail’le ilişkiler”, in *Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşı’ndan bugüne, olgular, belgeler ve yorumlar*, Baskın Oran (ed), Vols. II: 1980-2001, 568-579, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).

¹² Erhan and Kürkçüoğlu, “Arap olmayan”, 572.

security policy”.¹³ They also cooperated in the areas of “counterterrorism and intelligence gathering and sharing”.¹⁴

According to Erhan and Kürkçüoğlu, there were five reasons of the rapprochement between Turkey and Israel. First, starting dialog process on Palestinian issue brought expectations for peace in the Middle East; second, support of Jewish Lobby in the American politics was crucial for further development of relations between Turkey and the US; third, both Israel and Turkey had problematic relations with Turkey’s southern neighbors that pushed them to seek regional alliance; fourth, possible disastrous effects of the rise of political Islam in Turkey on foreign policy should be eliminated; five, to get an important place in the “new world order” of the US was important for both countries.¹⁵

According to Özlem Tür, the main motive of Turkey’s developing closer relations with Israel was to balance its southern neighbors. Both Syria and Turkey were in a competition to encircle the other. However, Turkey gained military supremacy over the region as a result of allying with Israel.¹⁶ She also emphasized that Turkey faced with another challenge in addition to the threat from its southern border, this was the West. Because of human rights concerns of the West about Kurdish people, Turkey was not able to find military and technological support from its western allies.¹⁷ However, Turkish military was aiming to modernize the army in order to overcome increasing activities of the PKK. At this point, Israel appeared as a military equipment supplier that answers the needs of Turkey.¹⁸ In this regard, the alliance between Turkey and Israel was quite pragmatic.¹⁹ On the other side, Turkish-Israeli alliance was attractive for Israel too. Providing a strategic partner that share common values and threats to Israel in the region, the alliance with Turkey would increase Israel’s deterrence power in the Middle East.²⁰

In terms of the Palestinian issue, some important steps regarding the peace process were taken during the 1990s. After Madrid Conference and Oslo negotiations, Israel took steps for two-state resolution; and Turkey was pleased with these developments on the peace process; as a result, this was an impact on Turkish-Israeli relations.²¹

The common perception of security threat, especially stemmed from Syria was one of the reasons behind the positive change in Turkish-Israeli relations during the 1990s. After the Arab-Israeli wars, no peace agreement was signed between Israel and Syria; therefore, Syria continued to be a security threat to Israel. Likewise, Syria was providing support for terrorist organizations, especially for the PKK; consequently, Turkey was uncomfortable with the attitudes of Syria.²² The Greek-Syrian cooperation agreement worried both Turkey and Israel, as a result, Turkish-Israeli relations gradually deepened and “became more security-oriented”.²³

Özlem Tür pointed out the domestic developments that had a role in the development of Turkish-Israeli relations.²⁴ One of them was “the expansion of the role of the military in Turkish politics”.²⁵ The role of the military in foreign policy increased as a result of “the securitization

¹³ Kanat, “Turkish-Israeli...”, 115.

¹⁴ Kanat, “Turkish-Israeli...”, 115.

¹⁵ Erhan and Kürkçüoğlu, “Arap olmayan”

¹⁶ Tür, “Turkey and Israel...”

¹⁷ Tür, “Turkey and Israel...”

¹⁸ Kanat, “Turkish-Israeli...”

¹⁹ Tür, “Turkey and Israel...”

²⁰ Efraim Inbar, “Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership,” *Middle East Review of International Affairs*, 5/2, (2001), 49-51.

²¹ Özlem Tür, “Turkey-Israel relations after Israel's apology to Turkey,” *Ortadoğu Analiz*, 5/54, (2013), 26-34.

²² Kanat, “Turkish-Israeli...”

²³ Kanat, “Turkish-Israeli...”, 115.

²⁴ Tür, “Turkey and Israel...”

²⁵ Tür, “Turkey and Israel...”, 47.

of Turkish foreign policy”.²⁶ This was important in terms of relations between the two countries because the main supporter of the alliance with Israel was the military in Turkey. Another one was the rise of political Islam. Especially when Necmettin Erbakan became the prime minister, agreements between the two countries reached at the highest level. In these years when polarization in Turkish politics peaked, Turkish foreign policy was a stage used by the military to demonstrate its anti-Islamist stance.²⁷

Balcı and Kardaş analyzed this securitization process of Turkish foreign policy (see figure 1). The referent objects of the securitization process were the “survival of state and Secularism”.²⁸ To explain these referent objects the writers remarked ‘Sèvres syndrome’ and Islamic identity; they pointed out concerns about territorial integrity stemmed from the PKK activities and how Islamist social forces were perceived as a threat to the secularism.²⁹

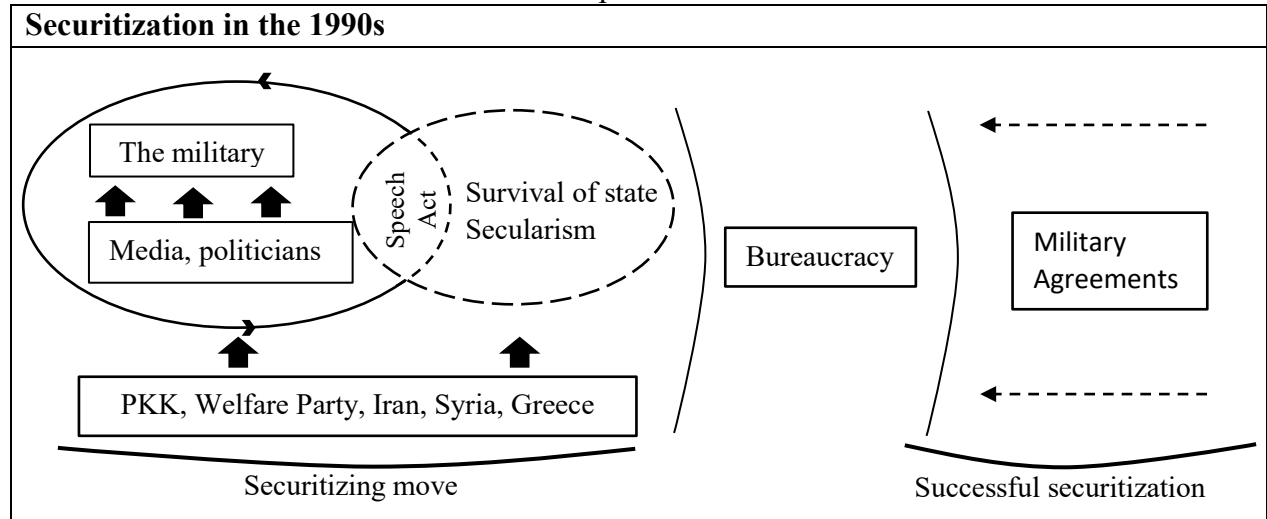

Figure 1. An explanatory scheme of Securitization of Turkish-Israeli Relations in the 1990s. Adopted from “Ali Balcı and Tuncay Kardaş, “The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: An analysis of 'securitization',” *Insight Turkey*, 14/2, (2012), 107.

The securitizing actors were “the military”.³⁰ In the beginning of the 1990s, the General Staff attracted attention to external threats to Turkey’s territorial integrity; these were Russia, Iran, Iraq, Syria, Greece and Southern Cyprus. In 1997, the military mentioned *irtica* in the ‘red book’, and declared it as the major threat to the state security. These threats to security were the military’s main reason for doing agreements with Israel during the 1990s.³¹

The functional actors in the process of securitization were “the media, politicians and others”.³² Turkish media was a “functional securitizing actor” tool that brought issues from politics to security; in this regard, the media continuously emphasized the threat from Syria, Greece and Kurdish separatism and Islamic internal threat to secularism.³³ Some politicians emphasized the rise of political Islam as a threat to secularism in Turkey; some bureaucrats stated that the reason behind the alliance with Israel was Syria from where the major threat came to both Israel and Turkey. Some civil actors and academicians also supported the alliance

²⁶ Tür, “Turkey and Israel...”, 47.

²⁷ Tür, “Turkey and Israel...”

²⁸ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 103.

²⁹ Balcı and Kardaş, “The changing...”

³⁰ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 104.

³¹ Balcı and Kardaş, “The changing...”

³² Balcı and Kardaş, “The changing...”, 105.

³³ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 105.

between Turkey and Israel.³⁴ The Audiences of the securitization process were “bureaucracy, politicians and the public”.³⁵

Balcı and Kardaş stated that the PKK and the Welfare Party were the “facilitating conditions” of the securitization process.³⁶ There was a significant increase in the number of death incidents of the security forces, as a result of increased attacks of the PKK during the first half of the 1990s. The appearing warlike situation in the southern territories of Turkey helped the securitization of foreign policy. Another facilitator was the Welfare Party, whose leader, Necmettin Erbakan, aimed a complete regime change in favor of Islamic fundamentalists. Therefore, these two factors helped the military to increase its influence in Turkish politics.³⁷

Balcı and Kardaş claimed that the process of securitization was successful.³⁸ They stated that “the main outcome of the successful securitization was the set of agreements signed with Israel”.³⁹ The military signed agreements with Israel in the absence of government; likewise, signed agreements when the Welfare Party came to power.⁴⁰ According to the military, these agreements were “a solution to the ‘existential threats’ to the ideological and territorial survival of the Turkish state”.⁴¹

Turkish-Israeli Relation In The 2000s

In the 2000s, the conditions that bring two states in a strategic alliance disappeared.⁴² Umut Uzer stated that “the main problem in bilateral relations was the increasing pressure of Israel on Palestinians”.⁴³ Yeşilyurt emphasized three important developments that affected relations between Turkey and Israel during the 2000s: first, “zero problem with neighbors policy” led to decrease in the need to Israel as a balancer; second, “Israel-Palestine peace process came to a deadlock” with Second Intifada in 2000; third, the military’s influence in the politics decreased via the Turkey’s harmonization process to the EU.⁴⁴

Umut Uzer had pointed out the significance of the Israel-Palestinian issue.⁴⁵ It is necessary to explain its impact on Turkish-Israeli relations. AKP government continued close relations with Israel and the US, in the first years of its power. From then on, it tried to follow an active policy in the Middle East; however, this did not affect its balancing policy in the region. Not only AKP but also some laic political actors such as Ahmet Necdet Sezer and Bülent Ecevit from time to time had exhibited harsh reactions to Israel’s attitudes towards Palestinians. Therefore, it is partly wrong to claim that the AKP’s attitudes against Israel were because of its Islamist ideology. Israel’s pressure on the Palestinians also led to a reaction in the Turkish public and media.⁴⁶ Umut Uzer also emphasized the conspiracy theories about Jews and Israel that circulated around the public. He stated that these anti-Semitic approaches were not true and pointed out that there was no enmity between Jews and Turks in history.⁴⁷ Umut

³⁴ Balcı and Kardaş, “The changing...”

³⁵ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 107.

³⁶ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 106.

³⁷ Balcı and Kardaş, “The changing...”

³⁸ Balcı and Kardaş, “The changing...”

³⁹ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 108.

⁴⁰ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁴¹ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 108.

⁴² Nuri Yeşilyurt, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, in *Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, Baskın Oran (ed), Vols. III: 2001-2013, 401-458, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).

⁴³ Uzer, “Türkiye-İsrail...”, 150.

⁴⁴ Yeşilyurt, “Orta Doğu’yla”, 438.

⁴⁵ Uzer, “Türkiye-İsrail...”

⁴⁶ Uzer, “Türkiye-İsrail...”

⁴⁷ Uzer, “Türkiye-İsrail...”

Uzer supported the significance of the Israeli-Palestinian issue in Turkish-Israeli relations as follows:

“The main reasons of the cooling in Turkish-Israeli relations were getting no result from peace meetings in the beginning of 2000 and al-Aksa Intifada that appear as a result of Ariel Sharon’s going to the sacred place named as Temple Mount by the Jews, called as Haram al-Sharif by the Muslims, with a police guard.”⁴⁸

Afterwards, Turkey has reacted to Israeli attacks and use of excessive force against Palestinians during the 2000s. All these developments led to the Davos crisis in 2009.⁴⁹

Özlem Tür states that the changes in Turkish-Israeli relations could be understood with three level analyses (domestic, regional, and international), but she gave priority to the latter two levels as follows:

“From the late 1990s onwards, Turkish foreign policy has witnessed a series of changes that have continued in the 2000s. Regional, and international developments during this period have had a deep impact on the country’s foreign policy and affected Turkish-Israeli relations.”⁵⁰

At the regional level Tür pointed out two important developments: first was the Palestinian issue and second was the Iraq War.⁵¹

In terms of the Palestinian issue, Tür emphasized the reaction of prominent politicians, members of NGOs and Turkish public opinion against Israel’s attitude towards Palestinians. Erdoğan blamed Israel committing state terrorism, both Turkish public opinion and Arab media were sharing the same view with Erdoğan; therefore, Erdoğan became quite popular in the Middle East. After the electoral success of Hamas in Pakistan, Turkey was the first country that met with Hamas; consequently, Israel criticized Turkey. In spite of the tension between the two countries, Turkey undertook a mediation role between Syria and Israel in 2008; in fact, the negotiations continue with a great success.⁵² Tür also pointed out that “only a small number of disputed areas remained”.⁵³ However, the process was cut by the Israeli side. A few days later, Israel carried out Operation Cast Lead. In the same month (January 2009), Israel’s these attitudes found a response from Erdoğan in Davos Summit.⁵⁴ Erdoğan used a strong language for instance, he said that “When it comes to killing, you know well how to kill”.⁵⁵ His attitude in Davos summit was supported by Turkish public opinion.⁵⁶ Afterwards, already declining relations deteriorated more.⁵⁷ In 2010 a lower chair crisis happened, Israel preferred to use an undiplomatic way to express its restlessness about Turkey. Turkish Ambassador in Tel Aviv Oğuz Çelikkol sat in a lower chair was humiliated in front of Israeli media.⁵⁸ Another crisis appeared on 31 May in the same year, this was the Mavi Marmara incident. Israel raided to a non-governmental aid flotilla in international waters and killed nine people; most of them were

⁴⁸ Uzer, “Türkiye-İsrail...”, 155.

⁴⁹ Uzer, “Türkiye-İsrail...”

⁵⁰ Tür, “Turkey and Israel...”, 49.

⁵¹ Tür, “Turkey and Israel...”

⁵² Tür, “Turkey and Israel...”

⁵³ Tür, “Turkey and Israel...”, 56.

⁵⁴ Tür, “Turkey and Israel...”

⁵⁵ Katrin Bennhold, “Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel,” *The New York Times*, 29 January 2009, http://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html?_r=0, (accessed 05.01.2016).

⁵⁶ Emre Erdoğan, “Dış politikada siyasallaşma: Türk kamuoyunun "Davos Krizi" ve etkileri hakkındaki değerlendirmeleri,” *Uluslararası İlişkiler*, 10/37, (2013), 37-67.

⁵⁷ Tür, “Turkey and Israel...”

⁵⁸ Uzer, “Türkiye-İsrail...”

Turks.⁵⁹ Israeli forces defended themselves claiming that “their lives were at risk”.⁶⁰ However, the findings of the UN panel were the opposite of this claim as follows:

“Israel’s decision to board the vessels with such substantial force at a great distance from the blockade zone and with no final warning immediately prior to the boarding was excessive and unreasonable....The loss of life and injuries resulting from the use of force by Israeli forces during the take-over of the Mavi Marmara was unacceptable.... There was significant mistreatment of passengers by Israeli authorities after the take-over of the vessels had been completed through until their deportation.”⁶¹

The impact of the Mavi Marmara crisis on Turkish-Israeli relations was devastating; it was so hard to recover relations that it would take years.⁶² Israel should apologize from Turkey, pay compensation for the families of the victims and remove the blockade in Gaza to recover the bilateral relations with Turkey.⁶³

Tür pointed out three impacts of the Iraq War on Turkish foreign policy in the Middle East: first, the increasing threat in the region brought the Iraq’s neighbors closer. Turkey’s relations with its neighbors began to increase; as a consequence, the need for Israel as a balancer in the region decreased. Second, rejection of the 1 March resolution by the Turkish parliament paved the way to question strategic alliance with the US. Last, the appearing power vacuum in the Middle East might lead to a rise of Iran. These developments attract Turkey to involve in the regional politics more.⁶⁴ Additionally, there were some rumors in Turkish public opinion against Israel, for instance, Turkish people thought that Israel supported the PKK.⁶⁵ In March 2013, Netanyahu apologized to the Turkish people for Mavi Marmara incident with Obama’s initiative. Erdoğan accepted the apology and the two countries agreed to restore relations between Israel and Turkey.⁶⁶

As a result of developments in the Middle East in the 2000s, the interests of Turkey and Israel gradually differentiated. Turkey’s number one concern was the establishment of an independent Kurdish state in the region; however, Israel had not such a concern. For Israel, the nuclear program of Iran was extremely dangerous; Turkey had also some concerns on this issue; however, these concerns were quite lesser than Israel’s concern.⁶⁷ When the Arab spring erupted in the Middle East, Turkey was pleased with the democratic developments in the Tunisia and Egypt. In contrast, Israel was worried about destruction of regional balances; and feared from the movement to spread Jordan.⁶⁸ In the Arab Spring, Turkey was thought as a model for the regional countries, “as a country that had managed to reconcile Islam and democracy”.⁶⁹ However, Arab people wanted to establish “their own regime models rather than influencing from Turkish model”.⁷⁰ Turkey could not find the support from Arab public opinion

⁵⁹ Isabel Kershner, “Deadly Israeli Raid Draws Condemnation,” *The New York Times*, 31 May 2010, <http://www.nytimes.com/2010/06/01/world/middleeast/01flotilla.html>, (accessed 06.01.2016).

⁶⁰ Kershner, “Deadly Israel”

⁶¹ Sir Geoffrey Palmer, “Report of the Secretary-General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident,” United Nations, 2011, 4-5.

⁶² Uzer, “Türkiye-İsrail...”

⁶³ Tür, “Turkey-Israel...”

⁶⁴ Tür, “Turkey and Israel...”

⁶⁵ Uzer, “Turkish-Israeli relations: their rise and fall,” *Middle East Policy*, 20/1, (2013), 97-110.

⁶⁶ Harriet Sherwood and Ewen MacAskill, “Netanyahu apologises to Turkish PM for Israeli role in Gaza flotilla raid,” *The Guardian*, 22 March 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths>, (accessed 19.01.2016).

⁶⁷ Tür, “Turkey and Israel...”

⁶⁸ Tür, “Turkey-Israel...”

⁶⁹ Tür, “Turkey and Israel...”, 60.

⁷⁰ Bezen Balamir-Coşkun, “Arab Baharının Gölgesinde İsrail - Filistin Sorunu ve Türkiye - İsrail ilişkileri,” *Orta Doğu Analiz*, 4/42, (2012), 32.

in terms of being a model country; it would try other ways to gain support of Arabs such as providing “economic, political, and diplomatic support for Palestine against Israel”.⁷¹ In sum, relations between Turkey and Israel were far away to a rapprochement. After the Turkish-Israeli relations deteriorated, Israel also started looking for new friends in the region such as Romania, Greece, Cyprus, and Azerbaijan. However, these countries were weaker in comparison with Turkey.⁷² With the spread of the Arab Spring to Syria and following internal conflicts, the differences between interests of Israel and Turkey in the Middle East decreased.⁷³ Turkey started to support opposition groups. On the other hand, Israel wished a new regime that could stay away from Iran. Israel acted more carefully because it was worried about Sunni radical movements to become stronger. At the beginning, Israel preferred to follow a passive policy in the region; when the Iranian Revolutionary Guards joined the fight on the side of the Syrian regime, Israel started to pursue an active policy in Syria by supporting opposition groups.⁷⁴

In the “International or systemic level”, Özlem Tür pointed out, being a model for the region “helped Turkey to regain its geopolitical importance in world politics, securing its position in the Western alliance”.⁷⁵ Relations with the US decreased after the 1 March memorandum, while relations with the EU flourished. Turkey got candidacy status in the EU. Turkish government has tried to follow an independent policy, its interests differed from the interests of the US and Israel in terms of relations with Syria and Iran nuclear program. These differences and Turkey’s increasing role in the Middle East provide opportunity for Turkey to develop an independent foreign policy.⁷⁶

Balcı and Kardaş pointed out “desecuritization of Turkish-Israeli Relations in the 2000s” (see. figure 2).⁷⁷ They stated that the military agreements started to be questioned by the Turkish politicians in the beginning of the 2000s. They emphasized some developments that led to fall of referent objects of the securitization process. After the capture of Öcalan, the leader of the PKK, the PKK activity and attacks decreased. Turkey’s relations with Syria and Greece promoted. In domestic politics, the Constitutional Court decided to close down the Welfare Party in 1998.⁷⁸ After this development, “the AKP partially de-Islamized the urban space that the RP (Welfare Party) had Islamized”.⁷⁹ Center-right parties’ “political resistance” and Turkey’s candidate status in the EU were two major obstacles to the securitization attempts of the military in the 2000s.⁸⁰ The military failed to securitize Turkish-Israeli relations in the 2000s, because the referent objects used in the 1990s weakened and “lost their effectiveness”.⁸¹

⁷¹ Balamir-Coşkun, “Arab Baharının...”, 32.

⁷² Uzer, “Turkish-Israeli...”

⁷³ Balamir-Coşkun, “Arab Baharının...”

⁷⁴ Tür, “Turkey-Israel...”

⁷⁵ Tür, “Turkey and Israel...”, 60.

⁷⁶ Tür, “Turkey and Israel...”

⁷⁷ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 109.

⁷⁸ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁷⁹ Cihan Tuğal, *Passive Revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*, (Stanford: Stanford University Press), 2009, 55.

⁸⁰ Ümit Cizre and Menderes Çınar, “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process,” *South Atlantic Quarterly*, 102/2-3, (2003), 313.

⁸¹ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 110.

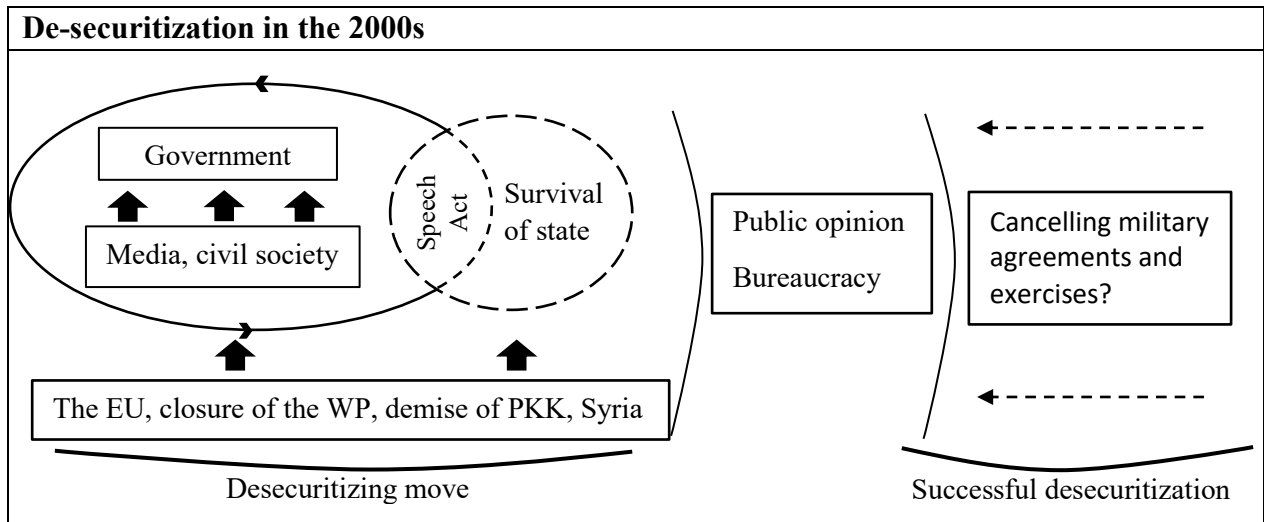

Figure 2. An explanatory scheme of de-securitization of Turkish-Israeli Relations in the 2000s. Adopted from Ali Balcı and Tuncay Kardaş, “The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: An analysis of 'securitization',” *Insight Turkey*, 14/2, (2012), 113.

In the process of desecuritization in the 2000s, the political actors appeared as desecuritizing actors and they questioned “the military’s dominant role”.⁸² When Israel acted in an aggressive manner against Palestinians, Turkish politicians wanted to suspend or cancel agreements with Israel. However, the military has the veto power on the cancelation of agreements. Therefore, the desecuritization attempts of the politicians failed until 2009. Until that time, Turkish military managed partly to maintain relations with Israel.⁸³

Balcı and Kardaş emphasized several facilitating conditions for desecuritization. First is the help of Greece in the 1999 earthquake; as a result, the tension between Greece and Turkey decreased. Second is the capture of Öcalan. Third was Helsinki Summit in 1999 when Turkey was given candidate status.⁸⁴ This paved the way to “domestic political changes” in Turkey.⁸⁵ Fourth was the economic crisis in 2001. With this crisis, economic issues became more significant than security issues in Turkish politics. Fifth was “the failure of peace talks between Israel and the Palestinians at Camp David, followed by the Al-Aqsa Intifada in 2000”.⁸⁶ As a result of this, Turkish politicians and public started to criticize Israel lauder. Sixth was” the Israeli-Lebanese War in 2006 and occupation of Gaza at the end of 2008”.⁸⁷ Turkish politicians find the opportunity to criticize severely “the Turkish-Israeli alignment and the military agreements”.⁸⁸

Balcı and Kardaş claimed that the media and civil society organizations were the functional desecuritizing actors. They prove this claim by giving examples of newspaper columnists such as Cengiz Çandar and Mehmet Ali Birand who criticized Israel’s aggression and Turkish-Israeli relations. In terms of media, Israel’s attack against Palestinians was covered extensively in Turkish media. This created a public opinion that was against Israel and civil society became more sensitive on the Palestinian issue.⁸⁹

⁸² Balcı and Kardaş, “The changing...”, 110.

⁸³ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁸⁴ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁸⁵ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 112.

⁸⁶ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 112.

⁸⁷ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 112.

⁸⁸ Balcı and Kardaş, “The changing...”, 112.

⁸⁹ Balcı and Kardaş, “The changing...”

Balcı and Kardaş did not claim that the desecuritization attempt in the 2000s was successful. After 2009, the AKP took control of the domestic and international politics. The AKP government cancelled some of the military agreements with Israel; however, most of these agreements remained in effect.⁹⁰ After the Mavi Marmara incident, Israel refused to apologize in September 2011, as a response Turkey “suspended all military agreements” with Israel.⁹¹ In other words, after 2009, Turkish-Israeli relations became a matter that was directed by politicians.⁹²

Conclusion

Common security concerns and interests and shared values managed to bring the two country together in 1990s. When their security concerns diminished, interests differentiated, and moral concerns became more important, Turkish-Israeli relations declined.

When relations with Israel in the 1990s was considered, Security concerns of Turkey and shared values with Israel became more important than before. Kurdish separatism, political Islam, and threats from southern neighbors push Turkey found a partner in the region.⁹³ Israel was the country that shared the same values and fears with Turkey.⁹⁴ Powerful position of the military had a key role in the development of Turkish-Israeli relations. As a result of the successful securitization of Turkish-Israeli relations, military agreements appeared as outcomes in the 1990s.⁹⁵

Relations during the 2000s were quite different from the relations in the 1990s. Security lost its primary importance, economic problems became more important. The candidate status in the EU led to changes in the political structure of Turkey. Turkey wanted to be more active in the Middle East, therefore approached its neighbors. The need for good relations with Israel decreased. With the end of the peace process and Israel’s attacks against Palestinians, the relations diminished. However, most of the military agreements remained in force until 2009. Turkish-Israeli relations desecuritized during this period.⁹⁶ With the Davos crisis and Mavi Marmara Incident relations between Turkey and Israel further deteriorated. The military agreements were suspended.⁹⁷ Turkish public opinion gradually became anti-Israel.

References

Balamir-Coşkun, Bezen. " Arab Baharının Gölgesinde İsrail - Filistin Sorunu ve Türkiye - İsrail İlişkileri," *Ortadoğu Analiz*, 4/42, (2012): 28-34.

Balcı, Ali and Kardaş, Tuncay."The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: An analysis of 'securitization'," *Insight Turkey*, 14/2, (2012): 99-120.

Bennhold, Katrin. "Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel," *The New York Times*, 29 January 2009,

http://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html?_r=0,

(accessed 05.01.2016).

⁹⁰ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁹¹ “Turkey expels Israel's ambassador over Gaza flotilla row”, 2 September 2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/sep/02/turkey-expels-israel-ambassador-gaza>, (accessed 09.01.2016).

⁹² Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁹³ Erhan and Kürkçüoğlu, “Arap olmayan”

⁹⁴ Inbar, “Regional Implications...”

⁹⁵ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁹⁶ Balcı and Kardaş, “The changing...”

⁹⁷ Balcı and Kardaş, “The changing...”

- Berelovich, Eyal. "Turkish-Israeli military relations and security cooperation," *Turkish Review*, 4/6, (2014): 616-624.
- Cizre, Ümit and Çınar, Menderes. "Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Lig of the February 28 Process," *South Atlantic Quarterly*, 102/2-3, (2003): 309-332.
- Erdoğan, Emre. "Dış politikada siyasallaşma: Türk kamuoyunun "Davos Krizi" ve etkileri hakkındaki değerlendirmeleri," *Uluslararası İlişkiler*, 10/37, (2013): 37-67.
- Erhan, Çağrı and Kürkçüoğlu, Ömer. "Arap olmayan devletlerle ilişkiler - İsrail'le ilişkiler", in *Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne, olgular, belgeler ve yorumlar*, Baskın Oran (ed), Vols. II: 1980-2001, 568-579, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Inbar, Efraim. "Regional Implications of the Israeli-Turkish Strategic Partnership," *Middle East Review of International Affairs*, 5/2, (2001): 49-51.
- Kanat, Kılıç B. "Turkish-Israeli Reset: Business as usual?," *Middle East Policy*, 20/2, (2013): 113-121.
- Kershner, Isabel. "Deadly Israeli Raid Draws Condemnation," *The New York Times*, 31 May 2010, <http://www.nytimes.com/2010/06/01/world/middleeast/01flotilla.html>, (accessed 06.01.2016).
- Palmer, Sir Geoffrey. "Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident," United Nations, 2011.
- Sherwood, Harriet and MacAskill, Ewen. "Netanyahu apologises to Turkish PM for Israeli role in Gaza flotilla raid," *The Guardian*, 22 March 2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/mar/22/israel-apologises-turkey-gaza-flotilla-deaths>, (accessed 19.01.2016).
- Tuğal, Cihan. *Passive Revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*, Stanford: Stanford University Press, 2009.
- "Turkey expels Israel's ambassador over Gaza flotilla row", 2 September 2011, <http://www.theguardian.com/world/2011/sep/02/turkey-expels-israel-ambassador-gaza>, (accessed 09.01.2016).
- Tür, Özlem. "Turkey and Israel in the 2000s - From cooperation to conflict," *Israel Studies* 17/3, (2012): 45-66.
- Tür, Özlem. "Turkey-Israel relations after Israel's apology to Turkey," *Ortadoğu Analiz*, 5/54, (2013): 26-34.
- Uzer, Umut. "What Ankara wants," *Jerusalem Post*, 6 July 2004.
- Uzer, Umut. «Turkish-Israeli relations: their rise and fall,» *Middle East Policy*, 20/1, (2013):97-110.
- Uzer, Umut. "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım," *Ortadoğu Etütleri*, 2/1, (2011): 137-168.
- Yeşilyurt, Nuri. "Orta Doğu'yla İlişkiler", in *Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*, Baskın Oran (ed), Vols. III: 2001-2013, 401-458, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASINDA DEVLET DIŞI BİR AKTÖR OLARAK DİASPORANIN ROLÜ

Prof. Dr. Kamer KASIM*

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın dış politikasında diaspora etkin bir aktör olmuştur. Özellikle ABD, Avrupa ve Rusya'daki diaspora Ermenistan'ın dış politikasına yön vermeye ve bunun için de Ermenistan iç politikasında kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerinden Karabağ sorununa kadar Ermenistan dış politikasındaki önemli başlıklarda ekonomik gücü ve organizasyon yeteneğiyle diasporanın belirleyici rol oynamasına yol açmıştır. Önemli bir husus diasporanın ve Ermenistan yönetiminin önceliklerinin farklı olmasının belirli konularda ikisi arasında çatışmaya da yol açmasıdır. Diasporanın önceliği 'soykırım' iddiaları olurken, Ermenistan yönetimi Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere bölgesel konulara odaklanmak durumundadır. Çünkü Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan, Azerbaycan'ın işgal edilen topraklarını güç kullanarak geri alma olasılığını dikkate alarak sürekli bir güvenlik kaygısı taşımaktadır. Ancak 2015'e giden süreç, Ermenistan'ın diasporanın da desteğiyle 'soykırım' iddialarına odaklandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde diasporanın etkili olan unsurlarıyla Ermenistan yönetimi arasında bir uyumun olduğu görülüyor. Diaspora için kimliğin bir unsuru kabul edilen soykırım iddialarına Ermenistan yönetiminin odaklanması ve Ermenistan dış politikasının ve diğer ülkelerle ilişkilerinin bu parametre üzerinden yürütülmesi önemlidir. Ermenistan'ın diasporanın etkisiyle izlediği politika sonuçta diasporanın da istemediği bir şekilde ülkeyi Rusya'ya egemenliğini sorgulatacak ölçüde bağımlı kılmıştır. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmesiyle birlikte özellikle ABD'deki diasporanın istediği Ermenistan'ın daha bağımsız bir dış politika izlemesi imkânı kalmamıştır. Ermenistan'ın izlediği politika ülkeyi enerji ve ulaştırma projelerinin de dışında tutmuştur. Ermenistan diasporanın da etkisiyle izlediği irredentist dış politika sonucunda iki komşusuyla sınırı kapalı izole bir konumdadır. Ermeni diaspora kuruluşları arasında Türkiye ile ilişkilere ve genel olarak Ermenistan dış politikasına biraz daha farklı yaklaşan AAA gibi kuruluşların Ermenistan yönetimine etkisi ise daha sınırlı olmuştur. Diasporanın diaspora partileriyle de etkili olduğu Ermenistan'da Taşnakların Ermeni Devrimci Federasyonu Ter-Petrosyan sonrası dönemde oy oranının ötesinde etkili olmuştur.

Bu çalışmada Ermeni diasporasının Ermenistan dış politikasına etkisi örnek olaylarla analiz edilecektir. Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Dağlık Karabağ sorunu, Ermenistan'ın ABD ve Rusya ile ilişkilerinde diaspora faktörü çeşitli açılardan incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ermenistan, Diaspora, Dağlık Karabağ, Azerbaycan

Abstract

Diaspora became an effective actor in Armenian foreign policy since its independence. Diaspora organizations especially the ones in the US, Europe and Russia tried to impact on the Armenian foreign policy and to do that they wanted to have control over Armenian domestic politics. Diaspora's impact on Armenian foreign policy has been seen in the issues from the Nagorno-Karabakh conflict to Turkey-Armenia relations. It might be argued that priorities of Armenia and diaspora differentiates in certain cases. While genocide allegations are priority for the Armenian diaspora, administration of Armenia should focus on regional issues like the Nagorno-Karabakh conflict. This sometimes caused disagreements between diaspora and the Armenian administration as was seen in Turkey-Armenia protocols process. Besides the Nagorno-Karabakh problem and the possibility of Azerbaijan's military action to get back its occupied territories creates security alert in Armenia. However, both the Armenian diaspora and the Armenian administration focused on genocide allegations during the period towards 2015. Diaspora wanted Armenia follow foreign policy within the parameters of genocide allegations. Armenian foreign policy with the impact on diaspora resulted Armenia became more dependent on Russia in a way that was questioned even its sovereignty. This picture also was not desirable for the Armenian diaspora. Armenia's participation of Eurasian Economic Union meant that it would be very difficult for Armenia to follow independent and more western oriented foreign policy the way that some diaspora organizations wanted. Armenia was out of regional energy and transportation projects due to its foreign policy, besides Armenia's borders of two of its neighbors closed because of Armenia's irredentist policy. Among the Armenian diaspora organizations, the ones that wanted Armenia's different approach towards Turkey, were not very effective in Armenian foreign policy. On the other hand, Armenian Revolutionary Federation became effective more than its share of vote in Armenia after Ter-Petrosian era.

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

In this article Armenian diaspora's impact on the Armenian foreign policy will be analysed through cases. Armenian diaspora's impact on Turkey-Armenia relations, the Nagorno-Karabakh problem and their influence on Armenia's relations with the US and Russia will be evaluated.

Keywords: Armenia, Diaspora, Nagorno-Karabakh, Azerbaijan

Giriş

Diasporaların anavatanlarına etkileri konusunda Ermeni diasporası oldukça etkin ve ayırıcı özelliklere sahiptir. Diaspora Ermenistan'ın bağımsızlığından itibaren bu ülkenin iç ve dış politikasında etkili olmuştur. Ermenistan Devlet Başkanlarının diasporanın ağırlıklı kesimleriyle uyumlu olduğu dönemlerde Ermenistan dış politikasında diaspora etkisi daha fazla görülürken, uyumsuzluk olduğunda ise Ermenistan yönetimiyle diasporanın ekseriyeti arasında çatışma olmaktadır. Ermenistan'ın dış politikasında önemli yer tutan Karabağ sorunu, Türkiye ve Rusya gibi bölgesel güçlerle ilişkiler ve tabii ABD ile ilişkiler noktasında diaspora, beklentilerinin politikalara yansımaları istemektedir. Soykırım iddiaları konusunda da izlenecek strateji ve önceliklerle ilgili olarak diaspora ile Ermenistan yönetimleri arasında görüş ayrılıkları olabilmektedir. Kafkasya'da küçük bir ülke olması ve kapasite probleminden dolayı hareket alanı sınırlı olan Ermenistan'ı kapasitesini zorlayan hamlelere yöneltmek isteyen diasporanın gerekli olduğu alanlarda yeterli desteği vermediği eleştirileri de Ermenistan'da yapılmaktadır.

Ermenistan'ın iki komşusuyla sınırının kapalı olması izlediği irredentist dış politikanın bir sonucudur. Buna bir de ülkenin denize çıkışının olmaması eklendiğinde izlenen dış politikanın Ermenistan'a ekonomik ve siyasi maliyetleri olmaktadır. Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi ve sorunun dondurulmuş durumu Ermenistan'da güvenlik kaygılarına yol açmaktadır. Bu durum Ermenistan'ı Rusya eksenli bir pozisyona ittiği gibi dış politikasında da Karabağ sorununu merkezi bir yere oturtmaktadır. Diaspora açısından ise kimliğin bir parçası olan soykırım iddialarının Ermenistan dış politikasında ana konu olması ve politikanın ona odaklanması önemlidir. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi de soykırım iddialarının uluslararası alanda duyulmasını Ermenistan dış politikasının bir amacı olarak ortaya koyuyor. Ermenistan yönetimleri de soykırım iddialarına Ermenistan dış politikası içinde yer vermişlerdir. Ancak bölgesel gelişmelere ve Ermenistan'ın ihtiyaçlarına göre Ermenistan Devlet Başkanlarının öncelikleri değişebilmektedir. Denize çıkışı olmayan Ermenistan'ın Türkiye ile bir ölçüde normalleşmeye gitmesi gerektiğini düşünen Ter-Petrosyan'ın açıklama düzeyinden, politikayı uygulama düzeyine ise geçemediği görülmüştür. Diaspora çeşitli araçlarla Ermenistan dış politikasına müdahale etmektedir. Ekonomik gücünü kullanarak doğrudan iç politikaya yapılan müdahaleler yanında diaspora bulunduğu ülkedeki mekanizmalarla da Ermenistan dış politikasını etkilemeye çalışmaktadır. Bu durum bazen Ermenistan Devlet Başkanının Ermenistan temsilcilikleri önünde toplanarak protesto edilmesine kadar gitmektedir. Diasporanın bir de Ermenistan içindeki uzantıları olan siyasi partiler vasıtasıyla etkili olma durumu vardır. Ermeni Devrimci Federasyonu bir Taşnak kuruluşu olarak tüm dünyadaki Taşnak örgütleriyle birlikte Ermenistan içinde aktif faaliyette bulunmaktadır. Dağlık Karabağ sorunundan Türkiye-Ermenistan ilişkilerine kadar Ermenistan'ın stratejilerini etkileyen Taşnaklar mevcut dış politikanın şekillenmesinde etkilidirler. Koçaryan ve Sarkisyan dönemleri diasporanın belirli kesimlerinin özellikle Ermenistan üzerinde etkili olduğu bir süreci başlattı.

Bu makalede Ermeni diasporasının Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkileri, Dağlık Karabağ sorunu, Rusya ve ABD ile ilişkiler gibi Ermenistan dış politikasındaki önemli konularda Ermenistan yönetimine ne derece etki etmeye çalıştığı analiz edilecektir.

Ermeni Diasporası ve Ermenistan Dış Politikası

Diaspora kuruluşları buldukları ülkelerde Ermenilerin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuşlardır ve yardım faaliyetlerinden kültürel ve sportif etkinliklere kadar çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedirler. Ermeni toplumunun ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan diaspora örgütleri, siyasette de aktif olarak yer almaktadır. Hatta siyasi parti olarak adlandırılan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak), Hınçak ve Ramgavar örgütleri vardır. Birbirinden farklı siyasi görüşlere ve amaçlara sahip olsalar da Ermeni diaspora kuruluşları için “soykırım” iddiaları ortak faaliyet alanı olmaktadır. Diaspora kuruluşları faaliyet gösterdikleri ülkenin dış politikasını da kendi düşündükleri çerçevede ve Ermenistan’ın çıkarına gördükleri noktalarda dış politikayı yönlendirmeye çalışmaktadırlar. Faaliyetlerinde ilgili ülkelerin Ermeni soykırım iddialarını tanıması ve Ermenistan’a destek olunması temel amaçlardan birisidir. Örneğin Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ın argümanlarının desteklenip, Azerbaycan’a baskı yapılması diasporanın önem verdiği bir konudur. Özellikle ABD, Rusya ve Fransa gibi etkin olduğu ülkelerde “Soykırım” iddialarından, Karabağ sorununda Azerbaycan aleyhine kararların çıkarılmasında diaspora ana aktör oldu.

ABD’de eyalet meclislerinde ve Kongre’de soykırım iddialarını tanıyan kararların çıkması için çalışan diaspora, ABD Başkanlarının yaptığı 24 Nisan konuşmasında “soykırım” tabirini kullanılması için de özel çaba gösterdi. Nitekim bazı eyalet meclislerinde iddiaları tanıyan kararlar çıktı. Karabağ sorununda Azerbaycan toprakları işgal altında olmasına rağmen ABD Kongresi’nden geçen Özgürlükleri Destekleme Yasası 907. Bölüm ile ABD’nin Azerbaycan’a yardım yapması engellenmiştir. ABD’de de bir milyon civarında olan Ermeni nüfusun siyasi sisteme entegre olması diaspora kuruluşlarının yaygınlığı sayılarının ötesinde bir etkiye yol açmıştır. Ancak diaspora kuruluşları arasında farklılıklar da bulunmaktadır. ABD’deki iki büyük diaspora kuruluşundan Amerika Ermeni Asamblesi –AAA- (*Armenian Assambly of America*) ve Amerika Ermeni Ulusal Komitesi –ANCA- (*Armenian National Committee of America*) arasındaki farklılıklar dış politikada Ermenistan’a sunulan reçetelerden Türkiye ile ilişkilere kadar kendisini göstermektedir. Örneğin 2001’de kurulan Türk-Ermeni Barışma Komisyonu 6 Türk ve 4 Ermeni katılımcıdan oluşmaktaydı. Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek ve Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin gelişmesini teşvik etmek gibi amaçları olduğu açıklanan komisyonda AAA’nın Başkanı Van Krikorian da yer alırken, AAA komisyona tam destek verdi. Diğer taraftan Taşnakların desteklediği ANCA diğer tüm Taşnak kuruluşları gibi Türk-Ermeni Barışma Komisyonu’na şiddetle karşı çıkarken oluşumu Ermeni ulusal çıkarlarına zarar veren ve Ermenileri bölen bir girişim olarak değerlendirmişlerdir.¹ Bu durum Ermenistan yönetiminin Komisyona bakışını da etkilemiştir. Ermenistan yönetiminin Komisyona yönelik yaklaşımı önce oldukça olumluyken, gelen diaspora kökenli eleştiriler karşısında tavır değiştirmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Dziunik Aghajanian Ermenistan’ın Ermeniler ve Türkler arasında her türlü kontak ve diyalogu desteklediğini ve bunların problemler üzerinde tartışmaların yapılmasını teşvik edeceğini açıklamıştır.² Ancak Ermenistan’daki siyasi partilerden gelen Komisyonu kınayan açıklamanın ardından Ermenistan Dışişleri Bakanlığı bu eleştirilerin dikkate alınacağını, Komisyonun Ermenileri bölemeyeceğini ve devlet düzeyindeki tartışmaların yerini

¹ Kamer Kasım, “Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity”, *Armenian Studies*, 4, Aralık (2001)-Ocak-Şubat (2002), 256-273. “ARF Bureau Declaration Regarding the Turkish-Armenian Reconciliation Commission”, *Asbarez*, 14 Temmuz 2001.

² Noyan Tapan, 13 Temmuz 2001.

alamayacağını ifade etmiştir.³ Ermenistan'da Ermeni Devrimci Federasyonu Ermenistan hükümetinin komisyonu desteklediği argümanıya Parlamentoda elektrik dağıtımıyla ilgili özelleştirme yasası teklifine karşı oy kullanmıştır.⁴

Diaspora kuruluşlarının “soykırım” iddiaları, Karabağ sorunu ve Türkiye ile ilişkiler konusundaki faaliyetlerinin her zaman buldukları ülkelerin dış politikaları ve çıkarlarıyla uyumlu oldukları da söylenemez. Örneğin yukarıda belirtilen ABD'nin Azerbaycan'a yardım yapmasını engelleyen Özgürlükleri Destekleme Yasası 907. Bölüm, ABD'nin enerji politikalarına aykırıdır. Doğu-Batı enerji koridorunu destekleyen ABD Azerbaycan enerji kaynaklarının bu yoldan güvenli şekilde uluslararası pazarlara ulaşmasını isterken Ermeni diasporasının etkisiyle uzun süre Azerbaycan'a yardım yapamamıştır.⁵ Yine Ermeni diasporasının etkisiyle ABD yönetiminin Türkiye ve Azerbaycan'a büyükelçi atamalarında gecikmeler olmuştur. ABD'de Ermeni diasporasının etkisiyle ABD'nin Kafkasya politikasının temel parametrelerine aykırı kararların alınması Samuel Huntington'ın “Amerikan Ulusal Çıkarlarının Erozyonu” makalesinde ifade ettiği görüşleri hatırlatmaktadır. Huntington'a göre Soğuk Savaş dönemi sonrasında ABD'nin ulusal çıkarlarının ne olduğuna ilişkin bir kafa karışıklığı ortaya çıkmıştır ve ABD'deki etnik lobiler kendi çıkarlarını ABD yönetimine dayatmaktadırlar ve ABD lobilerin çıkarlarını gözetten bir dış politika izlemektedir.⁶ Ermeni lobisi Ermenistan'ın ABD ile ilişkilerine de etki etmeye çalışmıştır. Ancak bu noktada ortaya daha karmaşık bir tablo çıkmaktadır. ABD'de AAA'nın başını çektiği bir grup Ermenistan'ın Rusya ile yakın ilişkilerinden çok rahatsızdır ve Ermenistan'ın ABD ve genel olarak Batı ile yakınlaşmasını savunmaktadır. AAA'nın Türk-Ermeni Barışma Komisyonundan Türkiye ile Ermenistan sınırının açılmasına kadar çeşitli konularda Ermenistan üzerinde etkide bulunma stratejisinin bir ayağı da Ermenistan'ın bir ölçüde Rusya ekseninden çıkarılmasını istemesiydi. Ancak Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmesiyle Rusya ile mevcut angajmanlarından çıkamayacağı ortaya çıkmıştır.

Ermeni diasporası Ermenistan dış politikasına rahatlıkla etki edebildiği sürece Ermenistan Devlet Başkanlarıyla ilişkileri iyi olmuştur. Ancak ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın özellikle Taşnak kuruluşlarıyla anlaşmazlığa düşmesiyle Ermenistan yönetimi ve diasporanın ağırlıklı kesimi arasında gerginlikler yaşandı. Ter-Petrosyan 1994'te Ermeni Devrimci Federasyonu'nun faaliyetlerini durdurmuştur. Ermeni Devrimci Federasyonu sonraki parlamento seçimlerine katılamamıştır. 1996'da yapılan başkanlık seçimlerini de diasporanın bazı çevrelerinden gelen eleştirilere rağmen Ter-Petrosyan kazanmıştır. Türkiye ile ilişkilerin yanında Dağlık Karabağ sorunu ve “soykırım” iddiaları diasporanın Ermenistan dış politikasına müdahale ettiği alanlardır. Ter-Petrosyan Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi için “soykırım” iddialarının Ermenistan dış politikasında çok da gündeme gelmemesi gerektiğini düşünüyordu. Türkiye ile normalleşmenin Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın elini zayıflatacağını düşünmekteydi.⁷ Ancak Azerbaycan topraklarının işgali Ter-Petrosyan

³ “Foreign Ministry Respond Reconciliation Grouping”, *Asbarez Online*, 2 Ağustos 2001. Kamer Kasım, “Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity”, *Armenian Studies*, 4, Aralık (2001) Ocak-Şubat (2002), 263.

⁴ Harut Sassounian, “President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission”, *California Courier Online*, 2 Ağustos 2001.

⁵ F. Wallaca Hays, “US Congress and the Caspian”, *Caspian Crossroads*, 3/3, Kış (1998), 8-11. Kamer Kasım, “The US Policy Towards Caspian Oil and Its Implications on Turkish-American Relations”. *Turkish-American Relations, Past, Present and Future*, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (Der.), (London: Routledge, 2004), 129-151.

⁶ Bakınız, Samuel P. Huntington, “The Erosion of American National Interests”, *Foreign Affairs*, 76/5, Eylül-Ekim (1997), 28-49. Bakınız, Samuel P. Huntington, *Who Are We: The Challenges to America's National Identity*, (New York: Simon&Schuster, 2004).

⁷ Gerard J. Libaridian, *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking Since Independence*, (Watertown: Blue Crane Books, 1999), 116.

döneminde oldu ve Türkiye Ermenistan'la sınırını 1993'de Ter-Petrosyan'ın Devlet Başkanlığı sırasında kapattı. İlginç olan Ter-Petrosyan'ın 1994'teki ateşkesten sonra atmaya çalıştığı bazı adımlar nedeniyle diaspora tarafından eleştirilmesidir. 1996 AGİT Lizbon Zirvesi'nde Dağlık Karabağ sorununda işgal altında olan Azerbaycan topraklarından Ermeni kuvvetlerin çekilmesinden bahsedilmesi, Ter-Petrosyan'ın dış politikadaki başarısızlığı olarak değerlendirilmiş ve diaspora kuruluşları buldukları ülkelerdeki Ermenistan temsilcilikleri önünde Ter-Petrosyan'ı protesto etmişlerdir. Dağlık Karabağ sorununda her türlü anlaşmaya karşı çıkan ve Ermeni kuvvetlerin işgal ettiği topraklarından çekilmemesi temelinde politika izleyen diaspora, Ter-Petrosyan'ın AGİT tarafından ortaya atılan adım adım çözüm önerisine sıcak baktığını açıklamasını aleyhine kullanmış ve dünyanın çeşitli ülkelerindeki diaspora kuruluşları Ter-Petrosyan aleyhine gösterilere hız vermişlerdir. Sonunda Ter-Petrosyan'ın istifasına giden süreç başlamış ve Ermenistan Devlet Başkanı istifa etmiştir.⁸ Ter-Petrosyan bir ölçüde diasporanın radikal gördüğü unsurlarından bağımsız hareket ederek Ermenistan'ın çok yönlü bir dış politika izlemesini istemiş ancak Dağlık Karabağ sorununda bunu sağlayacak adımlar atamaması sonucu, Ermenistan'ın güvenlik kaygıları ülkeyi daha izole ve Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Aslında bunun da özellikle ABD'deki diasporanın istediği bir sonuç olduğu söylenemez.

Ardından Karabağ doğumlu Robert Koçaryan Devlet Başkanı olmuştur ve Sarkisyan'la devam edecek olan Karabağ Klanının iktidarı başlamıştır. Diasporanın "soykırım" iddialarıyla ilgili olarak Koçaryan yönetimiyle daha uyumlu çalıştığı görülmektedir. Ermeni Devrimci Federasyonu yeniden faaliyetlerine başlamış ve Koçaryan "soykırım" iddiaları konusunda da ABD ve Avrupa'daki diasporayla daha yakın bir temas kurmuştur. Nitekim 2001'de Fransa Parlamentosunda alınan karar da Ermenistan yönetimiyle Fransa'daki diasporanın işbirliği etkili olmuştur. Koçaryan döneminde Dağlık Karabağ sorununda diasporanın beklentileri doğrultusunda katı bir çizgi izlenmiştir. Hatta ilk iktidara geldiğinde Koçaryan sorununun çözümü için Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile görüşmeyi reddetmiştir. Sonra bu tutumunu değiştiren Koçaryan döneminde önemli bir olay olarak 1999'da Ermenistan Parlamento baskını gerçekleşmiş ve Başbakan Vazgen Sarkisyan ve Parlamento Başkanı Karen Demirciyanın da bulunduğu 8 parlamenter öldürülmüştür.⁹ Koçaryan ABD'deki Ermeni diasporasıyla yakın teması sonucunda Rusya-NATO ilişkilerinin Kosova sorunu nedeniyle kötü olduğu bir dönemde NATO'nun kuruluşunun 50. Yılı törenlerine katılmak üzere Washington'a gitmiştir. Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın izlediği politika sonucu Koçaryan da Rusya ile yakın bağlarından kopamamış hatta bu dönemde yapılan özelleştirmelerle önemli Ermenistan şirketleri Ruslar tarafından satın alınmıştır.¹⁰

Koçaryan döneminden sonra Ermenistan Devlet Başkanı olan Serj Sarkisyan döneminde de Ermenistan dış politikasına diaspora etkisi artarak devam etmiştir. Ancak bölgesel gelişmelerin daha baskın olduğu bu dönemde Sarkisyan özellikle Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışmasından sonra daha fazla Ermenistan'ın sahadaki gerçeklerine uygun bir düzenleme yapmaya çalıştı. Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Gürcistan sınırı da kapanan Ermenistan yönetiminde Türkiye ile ilişkilerde normalleşmenin sağlanması yönünde bir bakış açısı oluştu. Bu dönem de de diasporayla bir uyum olsa da Türkiye ile imzalanan protokoller sürecinde olduğu gibi diasporayla Sarkisyan döneminde tartışmalar da yaşandı. Diasporanın Ermenistan dış politikasında yönlendirmek istediği soykırım iddiaları, Türkiye ile ilişkiler ve

⁸ Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, 1/1, (2002), 90-112. Kamer Kasım, "Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi", 2023, 12, 15 Nisan (2002), 42-46.

⁹ Gerard Libaridian, "Armenia: In the Wake of Assassination", *BCSIA Documents*, 8 Kasım 1999, <http://ksgnotes1.harvard.edu/BCSIA/Library.nfs/pubs/ArmeniaTalk>, (e.t. 11. 2002).

¹⁰ Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, 1/1, (2002), 94-95.

Karabağ sorunu konularında Sarkisyan döneminde yaşanan gelişmeler doğrudan diasporayla ilişkileri etkilemiştir.

Diasporanın Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Etkisi

Diasporanın Ermenistan'ın dış politikasına etkisi Türkiye ile ilişkilere doğrudan yansımıştır. Bunun nedeni diaspora için ana faaliyet alanının “soykırım” iddiaları olması ve Ermenistan dış politikasını iddiaların uluslararası alanda tanınması çabalarına yönlendirmek istemesidir. Bu durum Ermenistan dış politikasını gerçekçi olmayan bir çizgiye itmiştir. Ayrıca diaspora kuruluşları ve bunların Ermenistan'daki uzantılarının teşvik ettiği irredentist dış politika anlayışı Ermenistan'ı izole ettiği gibi tamamen Rusya'ya bağımlı da kılmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulamamasının nedenleri Ermenistan'ın soykırım iddialarını dış politikasının bir parçası olarak ele alması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanımamasıdır. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi, “*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.*” Demektedir.¹¹ Ermenistan'ın sınırların dokunulmazlığı ve iyi komşuluk ilişkilerini içeren bir deklarasyon imzalamayı reddetmesi ve Ermenistan'da Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan açıklamalar, Ermenistan Anayasası'nın Bildirgeye atıfta bulunmasıyla birleşince iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler mümkün olmamıştır.

Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile normal diplomatik ilişkiler kurulmasının denize çıkışı olmayan Ermenistan için önemine işaret eden tutumuna rağmen, Ermeni diasporasının da Ermenistan üzerindeki etkisiyle soykırım iddiaları başta olmak üzere ilişkilerde problemlerle hususlardaki politikasını Ermenistan değiştirmemiştir.¹² Karabağ sorununda da Azerbaycan topraklarının işgalinin devamı sonucu 1993'te Kelbecer'in işgalinden sonra Türkiye-Ermenistan'la olan kara sınırını kapatmıştır.¹³

Özellikle ABD ve AB Ermenistan'ın Rusya etkisinden çıkması için Türkiye'nin sınırını açıp, Ermenistan'ın Batı'ya yaklaşmasını istemişlerdir. Sonuçta Türkiye ile Ermenistan arasında yol haritasıyla ortaya konan bir normalleşme süreci başlamıştır. Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Ermenistan-Gürcistan sınırının kapanmasının Ermenistan ekonomisine maliyeti Ermenistan'ı Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek konusunda adım atmaya teşvik etmiştir.¹⁴ Ermenistan'da oynanan Türkiye-Ermenistan futbol takımları arasındaki maçta Türkiye Cumhurbaşkanı'nın gitmesinden dolayı futbol diplomasisi olarak adlandırılan süreç sonunda, 31 Ağustos 2009'da paraf edilen protokoller 10 Ekim 2009'da Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanmıştır.

Türkiye-Ermenistan arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin protokol ile ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin protokoldeki en dikkat çekici hususlar şunlardır: BM Şartı, Helsinki Nihai Senedi gibi uluslararası belgelere atıfta bulunularak, tarafların iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacakları ifade edilmektedir. Uluslararası hukukun ilgili anlaşmalarında tarif edildiği şekliyle sınırların tanınması vurgulanmıştır. Taraflar karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması konusunda anlaşmışlardır. Protokollerde dikkat

¹¹ Stephan H. Astourian, “From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia”, *Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series*, (2000-2001), 20.

¹² Bakınız, Kamer Kasım, “Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era”, *Review of Armenian Studies*, 1/1, (2002), 90-112.

¹³ Karabağ sorunu için bakınız, Kamer Kasım, “The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process”, *Armenian Studies*, 1/2, Haziran-Temmuz-Ağustos, (2001), 170-185.

¹⁴ Naira Melkumian, “Armenia: Economy Hit by Georgian War”, *IWPR*, 16 Ekim 2008

çeken bir hususta yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde Türkiye-Ermenistan sınırının açılacak olmasıdır. Türkiye açısından protokollerde önemli olan bir husus soykırım iddialarının bilimsel temelde araştırılmasının yolunun açılmasıydı. Bu konu kurulması kararlaştırılan tarih alt komisyonu bünyesinde ele alınmıştır. Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlarında yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon, Türkiye tarafından daha önce zaten konu ile ilgili yaptığı önerinin protokollerde yer almış hali olarak değerlendirilmiştir.¹⁵

Ermenistan yönetimi açısından Türkiye sınırının protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde açılacak olması önemli bir kazanım olarak görülmüştür. Sarkisyan açısından asıl başarılı görülen husus ise protokollerde Karabağ sorunundan hiç bahsedilmemesidir. Buradan Ermenistan'ın çıkardığı sonuç Karabağ sorunu çözülme de Türkiye-Ermenistan sınırının açılacağı oldu. Türkiye-Ermenistan arasında sürecin başlamasından itibaren diasporanın ve onların Ermenistan'daki uzantılarının etkisi görülmeye başlandı. Ermeni Devrimci Federasyonu daha sürecin başlangıcında sert eleştirilerine başladı. Ermeni Devrimci Federasyonu daha yol haritası sürecinde diğer Taşnak örgütleri gibi ilişkilerin normalleşmesi sürecine mesafeli yaklaşmıştır. Ermeni Devrimci Federasyonu protokollerin Ermeni "soykırımının" uluslararası alanda tanınması çabalarına zarar vereceğini ve Türkiye ile sınırın meşrulaşacağını ileri sürmüştür. Diaspora açısından öncelik "soykırım" iddialarıdır. Bu nedenle protokollere yönelik Diasporanın ana eleştirisi kurulması kararlaştırılan tarih alt komisyonuna yönelik olmuştur. Soykırım iddialarını hiç bir şekilde üçüncü tarafların önünde tartışmak istemeyen diaspora tarih alt komisyonu kurulmasını kabul ettiği için Ermenistan yönetimini ve Devlet Başkanı Sarkisyan'ı eleştirmiştir. Bu noktada Ermenistan'ın dış politikadaki öncelikleriyle diaspora arasındaki fark çok açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Diaspora için kimliğin bir unsuru olan soykırım iddiaları ve Ermenistan yönetiminin bu konudaki işbirliği çok önemlidir. Oysa protokollerle Ermenistan yönetiminin diaspora açısından soykırım iddialarını tartışmaya açması kabul edilemez bulundu. Diğer taraftan Ermenistan yönetimi için birinci öncelik Türkiye ile sınırın açılması ve en önemlisi de bunu Karabağ sorununda ödün vermeden yapacak olmasıydı. Bununla aynı zamanda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine zarar vereceğini de Sarkisyan hesaplamıştı. Nitekim Protokollerde Karabağ sorunundan bahsedilmeden Türkiye-Ermenistan kara sınırının protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içinde açılacağını ifade edilmesi Azerbaycan'da tepki ile karşılanmıştır. Daha protokoller imzalanmadan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan ziyareti sırasında Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan sınırının açılmayacağını vurgulamasına rağmen, Karabağ sorununa protokollerde atıf olmaması Türkiye ile Azerbaycan arasında kısa süreli gerginliğe yol açmıştır.¹⁶ Ermenistan Milli Güvenlik Strateji Belgesinde Türkiye'den Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak bahsetmekte ve bu durumun Ermenistan'a tehdit olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki sarsıntı Ermenistan'ın çıkarına bir durumdur.¹⁷

¹⁵ Türkiye ve Ermenistan arasındaki protokollerin metni için bakınız, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-turkce.pdf> (e.t. 23.Kasım 2016). Ayrıca bakınız, Ömer Engin Lütem, "Protokollerin İçeriği, (I, II, III)", *Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten*, 7-8-9 Eylül 2009, <http://www.idizayn.com/avim/bultentekli.php?haberid=8954>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9022>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9065>, (e.t. 10.09.2009).

¹⁶ Mina Muradova, "Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku's Position on Karabakh", *Eurasia Insight*, 13 Mayıs 2009, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav051309a.shtml>, (e.t. 23.11.2016).

¹⁷ Ermenistan Milli Güvenlik Strateji belgesi için bakınız, Ermenistan Savunma Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>. Harutioun Khachatryan, "Armenia Adopts A National Security Strategy", *Central Asia-Caucasus Institute*, 21 March 2007, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>, (et. 20.11.2016)

Diasporanın baskısı Ermenistan’da protokollerin yürürlüğe girmesi sürecini de etkilemiştir. Ermenistan’da protokollerin yürürlüğe girebilmesi için öncelikle Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin protokolleri anayasaya uygun bulması gerekir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokolleri Ermenistan Anayasasına uygun bulmakla birlikte yaptığı açıklama ile diasporanın görüşlerini ve beklentilerini karşılamıştır. Anayasa Mahkemesi protokollerin uygulanmasının hiçbir şekilde Ermenistan Anayasası ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesiyle çelişmeyeceğini ve hiçbir Ermenistan yönetiminin “soykırımın” gerçekliğini inkâr edemeyeceğini ifade etmesi, Ermeni Devrimci Federasyonu ve diasporanın eleştirilerinin dikkate alındığı anlamına gelmektedir.¹⁸ Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısının tarih alt komisyonunda Türkiye’deki Ermeni anıtlarının tartışılacağını ifade etmesi de tarih alt komisyonu maddesine yönelik diasporanın sert eleştirilerinin yansımasıdır.¹⁹

Aslında protokoller incelendiğinde Karabağ sorunundan bahsedilmeden Türkiye’nin protokollerin yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay için de sınırı açacağı taahhüdünde bulunması Ermenistan açısından başarıdır. Türkiye “soykırım” iddialarının tartışılmasını isteyen tutumunu tarih alt komisyonu maddesiyle kabul ettirmiştir. Bununla Türkiye’nin soykırım iddiaları konusunda elinin rahatlayacağı ve Ermenistan’la yaşanan normalleşmenin Ermeni diasporasının baskısıyla karşılaşan ülkelerin yönetimlerini de rahatlatacağı ileri sürülmüştür. Nitekim ABD Başkanı Obama’nın 2008’de seçildikten sonraki ilk 24 Nisan konuşmasında soykırım demeyip Ermenice “Büyük Felaket” anlamına gelen *Metz Yeghern* demesi diaspora tarafından Türkiye ile ilişkilerde açıklanan yol haritasına bağlanmıştır.²⁰ Ancak aslında Ermeni Devrimci Federasyonu’nun başka bir bağlamda ifade ettiği gibi protokoller Türkiye ile Ermenistan’ı bağlamaktadır ve “Dağlık Karabağ” gibi üçüncü taraflar üzerinde etkisi yoktur.²¹ Bunu protokollerin diaspora üzerinde de bir etkisi yoktur şeklinde yorumlayabiliriz. Yani protokollere rağmen diaspora “soykırım” iddiaları konusundaki politikasını değiştirmeyecektir. Protokoller yürürlüğe konulsa bile Türkiye’ye karşı “soykırım” iddiaları diaspora tarafından daha önce olduğu gibi gündeme getirilecekti.

Sonuçta Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin belirsiz ve protokollerin içeriğini boşaltan açıklamaları Türkiye’yi rahatsız ederken, Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağı yolundaki yaygın bakış açısının oluşması protokollerin tartışılmasına yol açmıştır. Ermenistan yönetimi diasporadan gelen baskıyla protokollerle ilgili süreci durdurmuştur.²²

Bu süreçten diasporanın Ermenistan’ın dış politikasına etkisiyle ilgili çıkan önemli bir sonuç Ermenistan yönetiminin soykırım iddiaları, Karabağ sorunu ve Türkiye ile ilişkiler gibi dış politikasını ilgilendiren önemli sorunlarda diasporaya rağmen adımlar atmakta zorlanmasıdır. Tabii uluslararası gelişmeler ve bazı konularda diaspora kuruluşları arasındaki farklılıklar Ermenistan dış politikasındaki diaspora etkisini zayıflatan unsurlar olmuştur. Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve Ukrayna kriziyle bölgede artan etkisi, Ermenistan’ı daha fazla

¹⁸ “ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling”, *Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/> , 13 Ocak 2010 ve bakınız <http://asbarez.com/76043/arf-issues-statement-on-protocols-court-ruling/>, 13 Ocak 2010, (e.t. 30 Kasım 2016). Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin karar metni için bakınız, <http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>, (e.t. 24 Kasım 2016).

¹⁹ Bakınız Kamer Kasım, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, (2011), 83-99.

²⁰ Gayene Abrahamyan, “Armenia: Obama Escapes Blame For Omission”, *Eurasia Insight*, 1 Mayıs 2009, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav050109_pr.sthtml, (e.t. 17.11.2016).

²¹ “ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling”, *Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/> , 13 Ocak 2010, (e.t. 20 Kasım 2016).

²² “Ratification of Armenia-Turkey Protocols Suspended by Presidential Decree”, 22 Nisan 2010, <http://blansh.wordpress.com/2010/04/22/protocols-suspended/>, , (e.t. 21.Kasım 2016).

Rusya'ya yönelmiştir. Artık Avrasya Ekonomik Birliği'ne girmiş olan bir Ermenistan'ın Rusya ile bağlarının zayıflamayacağı açıktır.²³

Diaspora ve Ermenistan'ın Soykırım İddiaları Politikası

Yukarıda ifade edildiği gibi Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi Ermenistan yönetiminin “soykırım” iddialarının uluslararası alanda tanınması çabalarını destekleyeceğini ifade ediyor. “Soykırım” iddiaları özellikle diasporanın faaliyet alanıdır. Diaspora kaynaklarını bulunduğu ülkenin iddiaları tanınmasına ayırırken, Ermenistan'la da eşgüdüm içerisinde çalışmaktadır. Diaspora ve Ermenistan yönetimi 2015'e doğru “soykırım” iddialarıyla ilgili politikalara hız vermişlerdir. Ülke parlamentolarında yapılan çalışmalardan, konferanslara kitapların yayınlanmasına uzanan faaliyetler 2015'te önemli sayıda ülkenin “soykırım” iddialarını tanıyıp Türkiye üzerinde büyük bir baskı oluşturulmasını öngörmekteydi. ABD ve Avrupa ülkeleri faaliyetlerin odak noktasıydı. ABD'de Obama 2008'de ilk defa seçilmesinden önce Ermeni lobi kuruluşlarına iddiaları tanıyacağı sözünü vermişti. Obama ilk 24 Nisan açıklamasında 2009'da bulunduğu “Büyük Felaket” tanımlamasını Başkanlığı boyunca tekrarladı. Zaten iddiaları tanıyan kararların alındığı ülkelere 2015'te yenilerinin eklenmesi konusunda diaspora ve Ermenistan'ın çabaları etkili olmamıştır. Diaspora ve Ermenistan'ın 2015'te önemseydiği bir hususta Erivan'da 24 Nisan 2015'deki sözde soykırımı anma törenlerine liderlerin katılımını sağlamaktı. Rusya ve Fransa liderleri anma törenlerine katılmasına rağmen, Türkiye'nin Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı nedeniyle düzenlediği törenlere katılım daha fazla oldu. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 23-24 Nisan 2015'teki Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anma törenlerine Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ı da davet etmesi tarihî önemde bir adım olmasına rağmen, Sarkisyan daveti diplomatik nezaket kurallarıyla bağdaşmayacak bir üslupla reddederek, Türkiye ile bir yakınlaşmaya mesafeli durduğunu göstermiştir. Bunda diasporanın duruşu da etkili olmuştur.²⁴ 24 Nisan 2015'te Erivan'da yapılan törenlere Putin'in katılımının Türkiye'de oluşturduğu rahatsızlık üzerine Rusya'da Türkiye ile yakın ilişkileri savunanlar bu tercihin Ermenistan'dan dolayı değil, Rusya'daki Ermeni diasporasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Ancak Putin'in Rusya'daki güçlü liderliği dikkate alındığında bu tercihin Ermeni diasporasının Rusya'daki etkisine bağlanması yetersiz bir açıklama olmaktadır.²⁵

Diaspora açısından 2015 yılının genel olarak beklentilerinin çok altında geçtiği söylenebilir. Hem diaspora hem Ermenistan'ın “soykırım” iddialarına yönelik faaliyetleri açısından en çarpıcı gelişme Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Perinçek vs. İsviçre davasında verdiği 15 Ekim 2015 tarihli kararıdır. Kararda Doğu Perinçek'in ifade özgürlüğünün ihlal edildiği belirtilmiş ve İsviçre'nin mahkûm edildiği AİHM İkinci Dairesi'nin 2013 tarihli kararı onanmıştır. Kararda 1915'te yaşananların Holokost ile karşılaştırılmasının mümkün olmadığı ve parlamentoların tarihe hakemlik yapamayacağı vurgulanmıştır. Karar ile 1915 olaylarının tartışma konusu olduğu kabul edilirken, iddiaların sorgulanmasını yasaklayan girişimlerin ifade özgürlüğüne açıkça aykırı olduğu ortaya konmuştur. Ermenistan AİHM kararının bir yenilgi olarak algılandığı düşüncesiyle üzerinde pek durmama politikası izlerken, diasporada kınamaya giden ve soykırım iddialarının geleceği için kararın tehlikelerine işaret eden yorumlar yapılmıştır.²⁶ Diasporanın Ermenistan dış politikasına soykırım iddiaları

²³ Bakınız, Kamer Kasım, “Türkiye-Ermenistan Sınırı Neden Kapalı?”, *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi*, Ferudun Ata (Der.), (Konya: Erman Ofset, 2016), 251-264.

²⁴ Kamer Kasım, “Ermeni İddialarında 1915'te Gelinek Nokta”, *Analist*, Nisan (2015), 74-77.

²⁵ Kamer Kasım, “Türk Rus İlişkileri, Yeni Dönem Yeni Parametreler”, *Analist*, Ağustos (2015), 56-58.

²⁶ Bakınız, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, “No: 275, 15 Ekim 2015, AİHM'nin Perinçek/İsviçre Davasına İlişkin Büyük Daire Kararı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_275_15-ekim-2015_aihmm-in-perincek-ivsvicre-davasina-iliskin-buyuk-daire-karari-hk.tr.mfa, (e.t. 23.11.2016). Ömer Engin Lütem, “Perinçek Kararının Yankıları”, *Avrasya İncelemeleri*

konusunda etkisine ve diaspora-Ermenistan işbirliğine rağmen, hukuksal ve hatta siyasal alanda Türkiye'nin bir ölçüde sesini duyurmasıyla Ermeni iddialarını savunanların zemin kaybettiği görülmektedir.

Diğer yandan Ermenistan açısından Dağlık Karabağ sorununun 2014'teki ateşkes ihlallerinin giderek yoğunlaşması konunun bu yönüyle uluslararası alana taşınması "soykırım" iddiaları tartışmalarının önüne geçmiştir.²⁷ Özellikle Azerbaycan'ın işgal altında olan topraklarında küçük de olsa bir alanı geri alabileceğini göstermesi Karabağ sorununun elini güçlendirmiştir. Diasporanın söyleminde ve faaliyetlerinde "soykırım" iddiaları öncelikli olurken, Ermenistan'ı doğrudan ilgilendiren bölgesel gelişmelerle ilgili değerlendirmesi çok sınırlıdır. Ermenistan'ın enerji projelerinden dışlanması ve Avrasya Ekonomik Birliği'nin Ermenistan için olası sonuçları diaspora tarafından yeterince irdelenmemektedir.

Diasporanın Ermenistan dış politikası ve genel olarak Ermenistan üzerindeki etkilerini değerlendirirken, ekonomik olarak Ermenistan'daki faaliyetlerinin özellikle Karabağ sorununa etkili olduğu belirtilmelidir. Diaspora işgal altındaki Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a bağlanması için yürütülen projelerin ana sponsoru konumundadır. Bu nedenle Dağlık Karabağ sorununun da farklı bir yaklaşım ortaya koymak isteyen herhangi bir Ermenistan yönetimi diasporanın ağırlıklı bir kesiminin tepkisiyle karşılaşacaktır

Sonuç

Diaspora bulunduğu ülkelerin dış politikasını "soykırım" iddiaları, Ermenistan'la ilişkiler ve Karabağ sorunu konularında etkilemek için lobi yapmasının yanında, Ermenistan dış politikasını da etkilemektedir. Bu konuda doğrudan buldukları ülkelerde yapılan faaliyetlerin yanında diasporanın Ermenistan içindeki uzantıları önemli rol oynamaktadır. Taşnaklar açısından Ermeni Devrimci Federasyonu Ermenistan içinde belirli bir ağırlığı olan siyasi parti olması nedeniyle de ayrıca önemlidir. (2007'de % 13,6 olan oy oranının 2012'de % 5,6'ya düşmesine rağmen). Taşnakların Türkiye ile ilişkilerden, Dağlık Karabağ sorununa ve "soykırım" iddialarına kadar keskin bir çizgisi bulunmaktadır. Üyelerinin bazı ülkelerde sayıca diğer diaspora kuruluşlarından fazla olması etkisini artırmaktadır.

ABD'deki diaspora ekonomik gücü ve ABD sistemi içinde rahat hareket edebilmesiyle, Ermenistan dış politikasına etki etmede diğer ülkelerdeki diaspora kuruluşlarının önüne geçmektedir. Ancak ABD'deki diaspora kuruluşları arasındaki politik ve sınıfsal farklılıklar farklı dış politika reçeteleri sunmalarına yol açmaktadır. Bu Ermenistan-Türkiye, Ermenistan-ABD, Ermenistan-Rusya ilişkilerine bakışta açığa görülüyor.

Diaspora kuruluşları tüm dünyada "soykırım" iddialarını temel faaliyet alanı olarak belirlemişlerdir. Ermenistan dış politikasının da bu konuya odaklanması beklentisi içindedirler. Ancak Ermenistan için bölgesel sorunlar, Dağlık Karabağ sorunu öncelikli dış politika konularıdır. Ermenistan yönetimleri Sarkisyan'ın Türkiye ile imzalanan protokoller örneğinde olduğu veya ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın Dağlık Karabağ sorununa çözüm konusunda yaklaşımını değiştirmesi gibi bölgesel çıkarlarını ön plana çıkarmaya başladığında diasporanın ağırlıklı bir kesimiyle çatışma içine girmektedirler. Ermenistan'ın Avrasya Ekonomik Birliğine girmesiyle giderek Rusya eksenine girdiği bir ortamda, ABD'deki AAA tarzı düşünen diaspora kuruluşlarının Ermenistan üzerindeki etkisi zayıflayacaktır. Rusya'daki diaspora hâlihazırda Rus yönetimi üzerinde etkili olsa da Rusya'da çizilen dış politika çizgisi dışında bir reçeteyi

Merkezi, 22 Ekim 2015, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/PERINCEK-KARARININ-YANKILARI-Omer-Engin-LUTEM>, (e.t. 22.11.2016).

²⁷ Kamer Kasım, "Karabağ Sorunu: Cephe Hattındaki Çatışmalar", *Analist*, Eylül (2014), 80-81, Kamer Kasım, "Ateşkes İhlalleri Gölgesinde Karabağ Sorunu", *Analist*, Mayıs (2016), 68-69.

Ermenistan'a sunma imkânına sahip değildir. 24 Nisan 2015'de Putin'in Ermenistan'daki törenlere katılımını sağlayanın da Rusya'daki Ermeni diasporası olduğu iddiası tartışmalıdır.

Soykırım iddiaları konusunda da Ermeni diasporası Ermenistan'dan farklılaşabilen bir gündeme sahiptir. Bu nedenle Türkiye'nin Ermenistan'la bu konuda atabileceği adımlar ortak komisyon kurulması vs. Diasporayı bağlamayacaktır. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Azerbaycan'la ilişkilere zarar verecek bir adım atması çıkarına değildir. Ermenistan'ın zayıf ve büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı ekonomisinin çevresine sunabileceklerinin sınırlı olması, dış politikada da hareket alanını daraltmaktadır. Diğer taraftan Azerbaycan petrol ve doğal gaz kaynakları ve Türkiye'deki yatırımlarıyla her bakımdan stratejik ortak konumundadır. İki ülke arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının yanında, halen inşa halinde olan Azerbaycan'dan Gürcistan üzerinden Türkiye'ye uzanan demiryolu projesi vardır. Bununla birlikte TANAP projesi ile Türkiye ile Azerbaycan arasında güçlü bağlar oluşmuştur. Dağlık Karabağ sorununda uzlaşmayan ve komşularına karşı irredentist bir politika izleyen Ermenistan'ın bu politikası diasporanın ağırlıklı kesimi tarafından da desteklenmektedir. Diaspora bir yandan Ermenistan'ın izole konumuna karşı çıkarken, önerdiği reçetelerle Ermenistan'ın izole konumunu pekiştirmektedir. Ermenistan farklı bir politika izleseydi enerji hatlarından ulaşımaya kadar bazı projelerin Ermenistan'dan geçmesi mümkün olabilirdi. Bunun gerçekleşmemesinin en önemli nedenlerinden birisi diasporanın Ermenistan dış politikası üzerindeki etkisidir.

Kaynakça

Abrahamyan, Gayene, "Armenia: Obama Escapes Blame For Omission", *Eurasia Insight*, 1 Mayıs 2009, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav050109_pr.shtml, (e.t. 17.11.2016).

Astourian H. Stephan, "From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia", *Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series*, 2000-2001.

Hays, F. Wallaca, "US Congress and the Caspian", *Caspian Crossroads*, 1/3, Kış (1998): 8-11.

Huntington P. Samuel, "The Erosion of American National Interests", *Foreign Affairs*, 76/5, Eylül-Ekim (1997): 28-49.

Huntington, P. Samuel, *Who Are We: The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon&Schuster, 2004.

Kasım, Kamer, "The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies*, 1/2, Haziran-Temmuz-Ağustos (2001): 170-185.

Kasım, Kamer, "Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity", *Armenian Studies*, Issue 4, December 2001-January-February (2002): 256-273.

Kasım, Kamer, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of the Ter-Petrosian and Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, 1/1, (2002): 90-112.

Kasım, Kamer, "Diasporanın Ermenistan Dış Politikasına Etkisi", *2023*, 12, 15 Nisan (2002): 42-46.

Kasım, Kamer, "The US Policy Towards Caspian Oil and Its Implications on Turkish-American Relations". *Turkish-American Relations, Past, Present and Future*, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (Der.), 129-151, London: Routledge, 2004.

Kasım, Kamer, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 10. Yıl Özel Sayısı, (2011): 83-99.

Kasım, Kamer, "Karabağ Sorunu: Cephe Hattındaki Çatışmalar", *Analist*, Eylül (2014): 80-81.

Kasım, Kamer, “Ermeni İddialarında 1915’te Geline Nokta”, *Analist*, Nisan (2015): 74-77.

Kasım, Kamer, “Türk Rus İlişkileri, Yeni Dönem Yeni Parametreler”, *Analist*, Ağustos (2015): 56-58.

Kasım, Kamer, “Ateşkes İhlalleri Gölgesinde Karabağ Sorunu“, *Analist* Mayıs (2016): 68-69.

Kasım, Kamer, “Türkiye-Ermenistan Sınırı Neden Kapalı?”, *1915’e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi*, Ferudun Ata (Der.), 251-264, Konya: Erman Ofset, 2016.

Khachatryan, Harutioun, “Armenia Adopts A National Security Strategy”, *Central Asia-Caucasus Institute*, 21 March 2007, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>, (et. 20.11.2016)

.Libaridian, J. Gerard, *The Challenge of Statehood: Armenian Political Thinking Since Independence*, Watertown: Blue Crane Books, 1999.

Libaridian, J. Gerard, “Armenia: In the Wake of Assassination”, *BCSIA Documents*, 8 Kasım 1999, <http://ksgnotes1.harvard.edu/BCSIA/Library.nfs/pubs/ArmeniaTalk>, (e.t. 11. 2002).

Lütem, Ömer Engin “Protokollerin İçeriği, (I, II, III)”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi Günlük Bülten*, 7-8-9 Eylül 2009, <http://www.idizayn.com/avim/bultentekli.php?haberid=8954>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9022>, <http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=9065>, (e.t. 10.09.2009).

Lütem, Ömer Engin, “Perinçek Kararının Yankıları”, *Avrasya İncelemeleri Merkezi*, 22 Ekim 2015, <http://avim.org.tr/tr/Yorum/PERINCEK-KARARININ-YANKILARI-Omer-Engin-LUTEM>, (e.t. 22.11.2016).

Melkumian, Naira “Armenia: Economy Hit by Georgian War”, *IWPR*, 16 Ekim 2008.

Muradova, Mina, “Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku’s Position on Karabakh”, *Eurasia Insight*, 13 Mayıs 2009. <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav051309a.shtml>, (e.t. 23.11.2016)

Sassounian, Harut, “President Kocharian Must Intervene to Prevent Further Damage by Turkish Commission”, *California Courier Online*, 2 Ağustos 2001.

Web Siteleri

“ARF Bureau Declaration Regarding the Turkish-Armenian Reconciliation Commission”, *Asbarez*, 14 Temmuz 2001.

“Foreign Ministry Respond Reconciliation Grouping”, *Asbarez Online*, 2 Ağustos 2001.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-turkce.pdf>. (e.t. 23.Kasım 2016).

Ermenistan Savunma Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>.

“ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling”, *Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/>, 13 Ocak 2010.

<http://asbarez.com/76043/arf-issues-statement-on-protocols-court-ruling/>, 13 Ocak 2010, (e.t. 30 Kasım 2016).

<http://www.concourt.am/english/decisions/common/pdf/850.pdf>, (e.t. 24 Kasım 2016).

“Ratification of Armenia-Turkey Protocols Suspended by Presidential Decree”, 22 Nisan 2010, <http://blansh.wordpress.com/2010/04/22/protocols-suspended/>, (e.t. 21.Kasım 2016). Türkiye Dışişleri Bakanlığı, “No: 275, 15 Ekim 2015, AİHM’nin Perinçek/İsviçre Davasına İlişkin

Büyük Daire Kararı Hk.”, http://www.mfa.gov.tr/no_-275_-15-ekim-2015_-aihm_in-perincek_isvire-davasina-iliskin-buyuk-daire-karari-hk_.tr.mfa, (e.t. 23.11.2016).

“TÜRK – ERMENİ” İLİŞKİLERİNDEN “TÜRKİYE-ERMENİSTAN” İLİŞKİLERİNE: PSİKOLOJİK SINIRLARI AŞMAK

*Kemal ÇİFTÇİ

Özet

Esas olarak Türkler, Osmanlı devletinin çökme ve dağılma dönemi içerisinde dış güçlerin devleti parçalama siyasetlerinin bir unsuru ve işbirlikçisi/hain kavramsallaştırması üzerinden bir Ermeni belleğinin taşıyıcısı haline gelmişlerdir. Bu belleğe, cumhuriyet döneminde de süreklilik kazandırılmıştır. Ermeni diasporasının 1915 tehcirinin 50. yıldönümünden itibaren faaliyetlerini artırmaya başlaması, Türkiye'nin 1915 olaylarını “soykırım” olarak tanımasının istenmesi, Türk diplomatlarına düzenlenen suikastler ve esas olarak “Batı Ermenistan” olarak adlandırdıkları coğrafi alanda başlayan etnik kimlik temelli terör eylemleri Türklerin belleğinin süreklileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Diaspora Ermenilerinin özellikle üçüncü kuşak ve sonrası, “soykırım” çerçevesinde trajedilerle tanımlanan bir ulusal kimliğin taşıyıcısı haline gelmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında Kafkasya'ya giden ve Soğuk Savaş dönemi içerisinde Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan Ermeniler için de Türkler ile olan ilişkiler “soykırım” ve trajediler üzerinden tanımlanmıştır. Her yıl düzenlenen anmalar ve simgeleştirilen anıtlar üzerinden Ermeni ulusal kimliği güçlendirilmeye çalışılmaktadır.

Ermeniler 1918-1920 yılları arasında kısa bir süre bağımsız bir Ermenistan devletine sahip olmuşlardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye'ye sınır komşusu olan bağımsız bir Ermenistan devleti yeniden ortaya çıkmış ve bu devletle Türkiye'nin ilişkilerinin önüne geçmişten güncele taşınan problemler engel olarak çıkmıştır. İlaveten Ermenistan-Azerbaycan arasındaki “Dağlık Karabağ” meselesi, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin de bir parçası, Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkilerini etkileyen, haline gelmiştir. Sorunları aşabilmek için 1990'lı yıllardan bu tarafa Türkiye-Ermenistan ve zaman zaman Azerbaycan'ın da dahil olduğu gizli/açık görüşmeler yürütülmektedir. Bununla birlikte, bu görüşmelerin en ileri aşaması olarak ortaya çıkan 10 Ekim 2009'da imzalanan ‘Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü’ ile ‘İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü’, Türkiye, Ermenistan, Ermeni diasporası ve Azerbaycan'da farklı etki/tepkilere yol açmış ve nihayetinde ne Türkiye'deki karar vericiler ne de Ermenistan'daki karar vericiler söz konusu protokollerin iç onay aşamalarını tamamlamayı göze alabilmişlerdir. Bu çalışmada Türkiye-Ermenistan ilişkileri, mevcut belirlenmişlikler ve tarafların “geniş grup kimliği” çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Ermeniler, Geniş Grup Kimliği, Protokoller, Psikolojik Sınırlar

FROM "TURKISH-ARMENIAN" RELATIONSHIPS TO "TURKEY-ARMENIA" RELATIONSHIPS: OVERCOMING THE PSYCHOLOGICAL BOUNDARIES

Abstract

Essentially, the Turks became the bearers of an Armenian memory through an element and collaborator/traitor conceptualization of foreign powers' policy to collapse the state during the collapse and disintegration of the Ottoman Empire. This memory was sustained in the republic period as well. As the Armenian diaspora started to increase its activities after the 50th anniversary of the 1915 deportation, wants Turkey to recognize the 1915 incidents as "genocide", assassinations against Turkish diplomats and particularly the ethnic identity based terrorist actions started in the geographical region, which they called as "West Armenia", contributed to the continuation of the memory of the Turks. Diaspora Armenians, especially the third generation and later, have become carriers of a national identity defined by tragedies within the framework of the "genocide". For Armenians who went to the Caucasus after World War I and lived in the Soviet Union during the Cold War period, their relations with Turks were defined through "genocide" and tragedy. The Armenian national identity is being tried to be strengthened through symbolized monuments and memorials held every year.

The Armenians had an independent Armenian state between 1918 and 1920 for a short time. After the disintegration of the Soviet Union in 1991, an independent Armenian state, which was bordered on Turkey, re-emerged, and the problems that have arisen from the past, emerged as obstacles for the relations between this state and Turkey. In addition, the issue of "Nagorno-Karabakh" between Armenia and Azerbaijan has become a part of Turkey-Armenia relations, affecting Turkey's relations with Azerbaijan. In order to overcome these problems, secret/open negotiations were carried out in the 1990s, with the participation of Turkey-Armenia and Azerbaijan, from time to time. However, the 'Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations' and the 'Protocol on the Development of Bilateral Relations' signed on 10 October 2009, which emerged as the most

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kemalciftci@hotmail.com

advanced stage of these negotiations, led to different effects/reactions in Turkey, Armenia, the Armenian Diaspora and Azerbaijan and after all, the decision makers in Turkey and Armenia couldn't bear the consequences of completing the internal approval stages of the said protocols.

In this study, Turkey-Armenia relations are addressed within the framework of the existing determinations and the parties' "large group identity".

Key Words: Turks, Armenians, Large Group Identity, Protocols, Psychological Boundaries

Giriş

İnsanlar biyolojik bir varlık olarak doğarlar ve doğdukları andan itibaren işlenmeye başlarlar. İsteyerek ya da istemeden çocuğun ailesi onu biçimlendirir, oluşturur, ailevi inançları, adet ve alışkanlıkları, davranışları, üzerinde uzlaşmış kuralları, elbette anadilini ve daha sonra korkuları, emelleri, önyargıları, kinleri ve daha başka aidiyet ve ait olmama duygularını ona aşılır.¹ Toplumsallaşma, çocukluk döneminden sonra çeşitli gruplar içinde devam eder ve ona benzemeyen ve/veya ona düşman olanlardan farklı olma duyguları gelişir. Böylelikle kendisiyle benzeşen kimliklerin taşıyıcısı olan başka bireylerle birlikte bir geniş grup kimliğinin taşıyıcısı haline gelmiş olur. En önemli kimlikler etnik, dinsel, ulusal ya da ideolojik kimliklerdir. Etnik ve dinsel kimliklerimizle, binlerce yıl öncesinden şimdiye taşınan bir geçmişin taşıyıcısı haline getiriliriz. Bu şekilde binlerce yıl öncesinde yaşanan savaşların, çatışmaların, anlaşmazlıkların, düşmanlıkların tarafı haline dönüşürüz ve kendi bireysel irademizle taraf olmaktan çıkamayız. Bu nedenle, kendi irademiz dışında oluşturulmuş olan belirlenmişlikler içerisinde kendimizi var etmeye çalışırız ve kendi irademiz dışında birçok verili kimliğin sahibi haline geliriz. Bu anlamda Karl Marx'ın şu sözleri bizim durumumuzu net bir şekilde anlatır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker."² Böylelikle, bugünün yaşayanları, belirlenmişlikler içerisinde, ama belirlenmişlikleri de değiştirmeye uğraşarak yol almaya devam ederler.

Politik-psikolojinin önemli isimlerinden Vamık Volkan "Kimlik Adına Öldürmek" başlıklı kitabında, "hepsi de çocuklukta oluşan etnik, ulusal, dinsel ve bazı ideolojik geniş grup kimliklerini"³ ele almıştır. Volkan, geniş grup kimliğini, "...on binlerce hatta milyonlarca insanın (çoğu yaşam boyu birbirleriyle asla karşılaşmayacak olan insanlar) bir yandan diğer bir geniş gruba ait insanlarla bazı ortak özellikler taşıırken, bir yandan da kalıcı bir aynılık duygusunu paylaşması..."⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Geniş grup kimliği içerisinde, "...binlerce ya da milyonlarca birey, aynı etnik, dini, ulusal ya da ideolojik gruba ait olmaya dayalı yoğun bir aynılık duygusuyla birbirlerine..."⁵ bağlanmaktadır.

Günlük yaşamları içerisinde bireyler, başkalarıyla kendilerini birbirlerine bağlayan geniş grup kimliklerinin farkında bile değillerdir. Geniş grup kimliğimizle, sıradan zamanlarda olan ilişkimiz, soluk almak gibi bir şeydir. Sürekli bir biçimde soluk alırız ve birisi bize yaşamak için bunu yapmak zorunda olduğumuzu anımsatmadıkça bunun farkında değilizdir. Ancak, geniş grup kimliğimiz saldırıya uğradığında, geniş gruba ait olduğumuzu, onun özelliklerini, ona olan duygusal bağlılığımızı ve de o geniş gruba bağlı olan binlerce ya da milyonlarca kişiye ne kadar da "benzediğimizi" açıkça fark ederiz. Bireysel kimliğimizin,

¹ Amin Maalouf, *Ölümçül Kimlikler*, Aysel Bora (Çev.), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 26.

² Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Sevim Belli (Çev.), (Ankara: Sol Yayınları, 2002), 13.

³ Vamık D. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, Medine Banu Büyükkal (Çev.), (İstanbul: Everest Yayınları, 2007), 4.

⁴ a.g.e, 4-5.

⁵ Vamık D. Volkan, *Körü Körüne İnanç*, Özgür Karaçam (Çev.), (İstanbul: Okuyan Us, 2005), 14.

geniş grup kimliğimizle iç içe girmiş olduğunu fark ederiz. Türk ve Ermeni olmanın Kemal veya Robert olmaktan çok daha önemli olabildiğini kavrarız.⁶ Bireyler verili bir şekilde etnik veya dini bir kimliğe sahip oldukları için hedef haline dönüşebilirler. Geniş grup kimlikleri nedeniyle öldürülebilirler. Örneğin, dünyanın herhangi bir yerinde, sizin hükümetinizin dış politikasından hoşlanmayan birileri, sizin geniş grup kimliğiniz nedeniyle sizi de hükümet politikalarınızdan sorumlu tutup sizi hırpalayabilir veya kalabalık bir meydana, sırf hükümetinizin dış politikasından hoşlanmayan terör örgütlerinin, patlattıkları bombaların kurbanı olabilirsiniz. Uluslararası bir havaalanında, görevli memur, sırf sizin etnik veya dini kimliğimiz nedeniyle sizden şüphe duyabilir ve sizin işlemlerinizi geciktirebilir. Benzer şekilde, geçmişte yaşanmış dramatik/trajik olayların aktörlerinin hiçbirisi hayatta olmamasına karşın, bugünün yaşayanları ve “geniş grup kimliği”nin taşıyıcıları olarak, birer taraf ve savunucu haline dönüşebilirsiniz. Çünkü geçmişin dramatik/trajik olayları, felaketler vb. durumlar, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Aktarımı alan kuşaklar, benzer şekilde kendilerinden sonraki daha genç kuşaklara da aktarım yapmaya devam etmektedirler. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan şey, sizin de kaçınılmaz olarak geçmişin iyi ve kötü olaylarının faili olarak algılanmanızdır.

Geniş grup kimliklerinin oluşmasında, geçmişin dramatik olaylarının/trajedilerinin/felaketlerinin paylaşılması önemli bir rol oynamaktadır. Zamanla gerçek trajedinin zihinsel tasarımı, geniş grup kimliğinin temel bir belirleyicisi haline gelmektedir. Temel belirleyici haline geldiğinde olaya ilişkin gerçek öykü, artık özel bir önem taşımaz. Burada temel olan şey, travmaya yol açan olayın görünmeyen gücünün, grup üyelerini tarih aracılığıyla sürekli bir aynılık duygusunda bir arada tutmasıdır. Bunun bir sonucu olarak olay, bir kuşaktan diğerine geçen yeni birtakım işlevleri de üstlenebilir. Geniş gruplardaki yıldönümü tepkileri, bilinçli olaylardır ve yıldönümüne neden olan olayı anımsatmak üzere özenli seremoniler düzenlenir. Dikilen anıtlar, kuşaklar arasındaki ortak bağlantı nesnesi işlevi görmeye başlarlar. Yaşayanların anılarında travmaya yol açan felaketin, canlı kalabilmeleri için göçüp gitmiş olanların/ölmüşlerin (veya yer aldıkları olayların) simgeleri olarak görev yapacak anımsama nesnelere olarak anıtlar dikilmektedir.⁷ Bu çerçeveden bakıldığında, burada ve şimdi var olan uluslararası etnik/dinsel/mezhepsel sorunların esas itibarıyla, tarihsel oluş süreçlerinden kaynaklanan geniş grup kimliklerinin inşa süreçleriyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür uluslararası sorunların çözüme ulaştırılmasının önündeki en önemli engel olarak, rasyonel çıkar çatışmalarından çok, tarafların kolektif belleklerinin gündeme taşıdığı psikolojik etmenler karşımıza çıkmaktadır. “Türk”ler ve “Ermeni”ler arasındaki sorunların çözüme kavuşturulamamasının önündeki, muhtemelen, en önemli engeli de psikolojik etmenler oluşturmaktadır. Çünkü, Türkler ve Ermeniler arasında geçmişte yaşanmış sorunlar, toplumların/devletlerin belleklerinde güncellenmekte ve birbirlerine karşı güvensizliklerinin ve kuşularının kaynağını teşkil etmektedir.

Bu çalışmada, temel olarak “Türk” ve “Ermeni”lerin geçmişteki ilişkilerinden kaynaklanan sorunların, şimdinin yaşayanlarının belleklerinde kuşaklar arası aktarımlar yoluyla canlılığını muhafaza ettiği ileri sürülmektedir. “Türk”ler ve “Ermeni”ler arasında tarihsel oluş süreçlerinden kaynaklı psikolojik sınırlar bulunduğu ve bu psikolojik sınırlar kaldırılamadığı için de, Türkiye ve Ermenistan devletleri arasında, “reel politik” bir çerçevede, normal bir şekilde devletlerarası ilişkiler tesis edilememektedir. Çalışmada ilk olarak “Türk”lerin ve “Ermeni”lerin belleğindeki “Türk” ve “Ermeni” imgeleri ele alınmış, ikinci olarak “diaspora Ermenileri”nin “anavatan” imgesinin Anadolu’dan bağımsız Ermenistan’a doğru yön değiştirmesi üzerinde durulmuştur. Üçüncü olarak dikilen anıtlar ve simgelerin Ermeni kimliğinin inşasındaki önemi ve belleğin canlılığının muhafaza edilmesindeki rolü

⁶ Bu konuda daha geniş açıklamalar için bkz. Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 14-15.

⁷ Bkz. Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, 179-180.

vurgulanmıştır. Dördüncü olarak Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan ile Türkiye arasındaki devletlerarası ilişkilere değinilmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkileri mevcut belirlenmişlikler ve "kimlik"/geniş grup kimliği" çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye ve Ermenistan arasındaki geçmişten güncel yansıyan sorunlar, bu sorunlara çözüm üretmeye yönelik girişimler ele alınmıştır. 10 Ekim 2009'da imzalanan ve her iki tarafın parlamentoları tarafından onay süreçleri tamamlanamadığı için uygulamaya geçirilemeyen "protokoller"e değinilmiştir. Beşinci olarak bahsi geçen "protokoller"e Türkiye'deki muhalefet çevreleri ile Azerbaycan'ın yaklaşımı ile Ermenistan muhalefeti ve diasporası tarafından gösterilen tepkilere de bu bölümde yer verilmiştir. Söz konusu "protokollerin" onay süreçlerinin tamamlanamaması, Türkiye ve Ermenistan arasında normal ilişkilerin tesis edilememesinin en önemli nedeninin psikolojik sınırlar olduğunun kanıtı olarak ortaya konulmuştur. Çalışma, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlar, burada ve şimdi ortaya çıkmadıklarına göre, sorunların tarihsel derinliklerinden ve oluş süreçlerinden kopartılarak ele alınmasının doğru bir yaklaşım olmayacağı argümanı ileri sürülerek sonuçlandırılmıştır.

1. "Türk"lerin Belleğindeki "Ermeni"ler, "Ermeniler"İN Belleğindeki "Türk"ler

"Türk"lerin belleğinde bir "Ermeni" imgesi, "Ermeni"lerin belleğinde de bir "Türk" imgesi bulunmaktadır. Bu imge son derece önemlidir ve Gerard J. Libaridian'ın ifadesiyle "*Türk-Ermeni ilişkileri, iki ulusun da ruhunun ve kimliğinin önemli bir parçasıdır, gerek Ermenistan'da gerekse Türkiye'de devlet anlayışını şekillendiren temel faktörlerden biridir.*"⁸ Nasıl ki Türkiye'de en önemli rejime aidiyet duygusu güçlü olan yurttaş oluşturma aracı okullarda geçmişe yönelik olarak verilen derslerle "Türk"lerin belleğinde bir "Ermeni" imgesi oluşturulmakta ise, aynı şekilde Ermenistan'daki okullarda da "Ermeni"lerin belleğinde bir "Türk" imgesi oluşturulmaktadır. "Türk"lerin ve "Ermeni"lerin belleğindeki birbirleri ile ilgili imgelerin bilinmesi, iki halk ve ülke arasındaki meselelerin tarihsel derinliğinin kavranmasını kolaylaştıracak ve şimdinin sorunlarına çözüm olanaklarını kestirebilme imkanını karar vericilere sağlayabilecektir.

Esas olarak Türkler, Osmanlı devletinin çökme ve dağılma dönemi içerisinde dış güçlerin devleti parçalama siyasetlerinin bir unsuru ve işbirlikçisi/hain kavramsallaştırması üzerinden bir "Ermeni" belleğinin taşıyıcısı haline gelmişlerdir. Balkan Savaşları'yla beraber "*Türk'ün Türk'ten başka dostu olmadığı*" fikri egemen olunca İttihatçılar Ermeni halkına da farklı gözlerle bakmaya başlamışlardı. Artık onlar "*Millet-i Sadıka*" sayılmazdı ve Balkanlarda olup bitenlerin Doğu Anadolu'da da sahnelenmesine müsaade edilemezdi.⁹ Çünkü I. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce 8 Şubat 1914 günü Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadrazam ve Hariciye Nazırı olan Altes Prens Said Halim Paşa ile Rusya işgüderi Ekselans Konstantin Gulkeviç arasında imzalanan ıslahat anlaşmasına göre Doğu Anadolu Erzurum, Trabzon ve Sivas ile Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerini kapsayan iki kesime ayrılmış ve başlarına iki genel müfettişin gönderilmesi için anlaşmışlardı. Genel müfettişler kendi kesimlerinin, idare, adliye, polis ve jandarmasını denetleyeceklerdi. Osmanlı Hükümeti 25 Mayıs 1914'te Norveç ordusundan Binbaşı Hoff ve Hollandalı Westenek ile kontrat imzalamış; ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu genel müfettişlerin işlerine 31 Aralık 1914'te

⁸ Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, Alma Taşlıca (Çev.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 12.

⁹ Taner Timur, *1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2007), 44.

resmen son verilmiştir.¹⁰ “Tehcir”in gerçekleştirildiği 1915 yılı Ermeniler için olduğu gibi Türkler için de bir felaket yılı oldu. Sarıkamış faciasıyla başlayan 1915 senesi, sonunda Çanakkale zaferiyle bitse bile Anadolu Türklerine çok pahalıya mal olmuştu. Zaten 'Ermeni Tehciri' de bu ortamda düşünülmüş ve bir panik havası ve çılgınlığı içinde uygulanmaya konulmuştu.¹¹ Ahmet Refik'e göre “*İttihadcılar Ermenileri imha etmek ve bu sûretle Vilâyât-ı Sitte mes'elesini de ortadan kaldırmak istediler.*”¹² Balkanlar'dan sonra Anadolu'nun da Türklerden alınma ve parçalanma tehdidi Türkler için ürperticiydi. Bununla birlikte Türk-Ermeni ilişkileri, I. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Türkler ve Ermeniler, önce Rusya'daki devrim sonrasında Osmanlı Devleti'nin zafer kazanan bir devlet olarak Kafkaslara doğru uzandığı 1918'de, daha sonra da yenilgiyi kabul eden bir devlet olarak Osmanlı Devleti ile Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar da bazen savaş meydanlarında, bazen de müzakere masalarında karşı karşıya gelmişlerdir. Örneğin Maveray-yı Kafkasya Cumhuriyeti'nin 26 Mayıs 1918'de dağılması ile 30 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Ermenistan Cumhuriyeti, Türkler tarafından tanınmıştır. “Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti” ile Türkiye arasında Batum'da 4 Haziran 1918'de altı adet antlaşma imzalanmış ve Batum Antlaşmaları'yla birlikte, Türkler ve Ermeniler arasındaki “ilk devletlerarası ilişkiler” de başlamıştır.¹³ Ancak Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Osmanlı Devleti zafer kazanan durumundan savaşı kaybeden bir ülke pozisyonuna düşmüştür. Türk askerlerinin Erzurum'a kadar geri çekilmeleri ile birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde, Ermenilerin üstünlük kazandıkları yeni bir dönem başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın şekillenmeye başlaması ve Doğu Anadolu bölgesinde Kazım Karabekir'in komutasındaki 15. Kolordu'nun harekâtı ile Ermeniler yenilgiye uğratarak Ankara Hükümeti ile Gümrü Antlaşması'nı (2-3 Aralık 1920) imzalamaya mecbur edilmişlerdir. Daha sonra olaylar hızla gelişmiş ve Ermenistan'ın Bolşevikleştirilmesi üzerine uygulamaya konamayan Gümrü Antlaşması'nın yerini, Türk-Sovyet dostluğu çerçevesinde gelişen bir diplomasi temelinde, Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (21 Ekim 1921) Antlaşmaları almıştır.¹⁴ 26 Eylül 1921'de Kafkas devletleriyle yapılacak anlaşmalarla ilgili Kars Konferansı açılışında Ermenistan Dışişleri Bakanı Muravyan'ın konuşması dikkat çekmektedir. Muravyan konuşmasında “*Biz buraya düşmanlık duygusuyla gelmiyoruz ve avam perest ve milliyetçi hükümetlerden bize tevarüs eden ve münakaşaya sebep olmak haysiyetiyle merdud olan nizalı [geri bırakılmış çekişme] meseleleri bugün ortaya koymak için de bizim hiçbir meramımız yoktur. Hayır, bizi şimdi düşündüren şey, bu meseleler ve düşmanlık duyguları değil. Biz ancak gayretli Türkiye ahalisinin yaptığı kahramanca mücadelenin meftunuyuz. Biz samimi bir arzuyu taşımaktayız ve katıyyen kaniiz ki vatanını müdafaa için yaklaşan bir millet galip, düşman mağlup olacaktır.*”¹⁵ ifadelerini kullanmıştır. Yani Kurtuluş Savaşı döneminde Türklerin destekçisi olan bir Ermenistan yönetimi olduğu görülmektedir. Türkiye’de “Cumhuriyet” rejiminde yetişen kuşaklar, haklı olarak, Sevr Antlaşması'nı Türklerin yok oluşu, Lozan'ı ise kurtuluşu ve yeniden yapılanması olarak algıladılar. Onlar için Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan ve örgütlenerek zafere ulaşan direniş, yakın tarihlerinin en olumlu olayıydı. Ermenilerle ilişkiler de bu dönemde yeniden düzenlenmiş ve bir dizi dostluk ve barış antlaşması

¹⁰ Islahat anlaşması ile ilgili görüşmeler ve anlaşma için bkz. Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012), 273-289.

¹¹ Timur, 35.

¹² Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtıl*, İbrahim Demirci (Haz.), (Ankara: Atlas Yayınları, 2016), 23.

¹³ Bkz. Enis ŞAHİN, *Diplomasi ve Sınır: Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 17.

¹⁴ Timur, 101.

¹⁵ Aktarım için bkz. Gürün, 407-408.

bizzat Ermeni yöneticilerinin imzalarıyla yürürlüğe girmiş ve dünyaya ilan edilmişti.¹⁶ Türkler açısından bir Ermeni meselesi kalmamıştı. Atatürk'ün ana uğraşısı "mutlu" bir Türkiye yaratma işiydi. Atatürk, gücü elinde topladığı zaman Türkiye gerçekten de keder içindeydi. Milyonlarca Türk, Balkan Savaşları'nda ve I. Dünya Savaşı'nda ölmüş, sakat kalmış, yerinden yurdundan olmuş ya da keder içindeydi. Artık Anadolu'da yaşayan çoğu insan, Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklardan gelme idi.¹⁷ Bu nedenle, Atatürk, Cumhuriyeti kurduğu zaman, Türkiye gerçekten de keder içindeydi. Ama, Atatürk, Osmanlı'nın çöküş ve dağılma dönemi içerisinde yaşanan kitlesel felaketlerin ve trajedilerin sonraki kuşaklara aktarılmasına yönelik bir anlayış içerisinde olmadı. Dolayısıyla, Volkan'ın ifadesiyle "yasını tutmamış olan Türk halkının tarihsel belleği" kuşaklar sonra tekrar güncele taşınmaya başlamıştır. Bu güncele taşınma sürecinde ise Ermeni diasporasının 1915 tehcirinin 50. yıldönümünden itibaren faaliyetlerini artırmaya başlaması, Türkiye'nin 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımasının istenmesi, Türk diplomatlarına düzenlenen suikastler ve esas olarak Ermenilerin "Batı Ermenistan" Osmanlı Devleti'nin "Vilayat-ı Sitte", Türkiye'nin ise "Doğu Anadolu" olarak adlandırdıkları coğrafi alanda başlayan etnik kimlik temelli terör eylemleri etkili olmuştur.

"Ermeni"lerin belleğinde, "Türk"ler, kendilerini anayurtları olan topraklarından süren, "soykırım"a uğratanlar olarak inşa edilmişler ve bu şekilde inşa edilen "Ermeni" kimliğine süreklilik kazandırılmaya çalışılmıştır. Özellikle Ermeni diasporasında yaşayan Ermeniler açısından "Türk" ötekileştirmesi üzerinden yapılan kimlik inşası, kimliği güçlendirici bir fonksiyon görmüştür. Diasporada Ermeniler, kimliklerini yavaş yavaş yeniden inşa etmişlerdir ve bu inşa süreci içerisinde ölümlerine ilişkin korkunç hatıralarını tazelemişlerdir.¹⁸ Taner Timur, "Ermeni diasporasının üçüncü neslinin, babalarından, hatta 1915 faciasını yaşamış dedelerinden daha bağınaz olmalarının nedenleri nelerdir?" sorusuna cevap aramaktadır. 1915'te tehcire uğrayan ve daha sonra Fransa'ya gelerek, özellikle Paris ve Marsilya, mülteci konumuna düşen birinci kuşak Ermeniler herşeyden önce yaşam kavgasını sürdürmek ve yeni bir hayat kurmak istiyorlardı. Ermeniler kabul edildikleri ülkelerin dışlayıcı ve horlayıcı ortamı içinde yeni bir hayat kurmanın güçlüklerini yaşarken bütün suçu kendilerini anayurtlarından kovanlarda buluyorlardı. Bu duygularını yer yer anlaşılır abartılarla, çocuklarına ve torunlarına ilettiler.¹⁹ Kendilerine Ermeni kökenlerini unutturmayan ve Ermeni bilincini ayakta tutan tek şey ebeveynlerinin anlattıkları tehcir ve kırım olguları, yani 'soykırım'a dayanan bir 'kara tarih' ve 'Türk'e karşı kin' idi.²⁰

Türkiye'den TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı) ve Ermenistan'dan kısa adı HASA olan Toplum Bilimi Merkezi'nin Türkiye ve Ermenistan'da 2005 yılında gerçekleştirdiği 'Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama Projesi' başlıklı araştırması, iki ülke vatandaşlarının birbirlerine dair bilgilenme kaynakları konusunda ilginç ipuçları vermiştir. Buna göre, gerek Türkler gerekse Ermeniler, 'öteki' hakkındaki bilgilerini gazete-televizyon aracılığıyla ve tarih kitaplarından edinmektedirler. Ermenilerde bu oran yüzde 92.7'ye kadar yükselirken, Türkler'de yüzde 48'le sınırlı kalmaktadır. Ermenistanlı katılımcılar açısından dikkat çekici bir başka önemli kaynak ise eski kuşaklar ve aile büyükleridir. Ermeni katılımcıların yüzde 58.1'i Türkiye ve Türklerle ilgili bilgilerini bu yolla

¹⁶ Timur, 30.

¹⁷ Volkan, *Körü Körüne İnanç*, 296.

¹⁸ Bkz. Libaridian, 167.

¹⁹ Timur, 346.

²⁰ a.g.e, 24.

edinmekte iken; aynı konuda Türkler'deki oran yüzde 7.2 düzeyinde kalmaktadır.²¹ Bu oranlar, yeni kuşak Ermenilerin, önemli ölçüde aile büyüklerinin anlatımları üzerinden Türkiye ve Türkler hakkında bilgilendiklerine işaret etmektedir. Bu kuşaktan kuşağa yapılan aktarımlar şimdinin yaşayanlarının belleklerini şekillendirmeye devam etmektedir.

2. . Diaspora'daki Ermeniler'in "Anavatan"ı ve "Anavatan"ın Dönüşümü

Diasporadaki Ermeniler açısından "anavatan" kelimesinin anlamı değişmiştir. Libaridian'a göre "Batı Ermenistan'daki katliamları ve soykırımı yaşamış birçok kişi ve onların çocukları için, anavatan Harput, Erzurum veya Van demektir. Erivan, anavatan tanımına girmiyordu. Soykırımdan sağ kurtulan çoğu Kilikyalı Ermeni için, memleket, o bölgedeki şehirlerden - Adana, Maraş vb.- ibaretti. Çok az kişi, ilk Ermenistan Cumhuriyeti'ni, ya da bugünkü Ermenistan'ı anavatanı olarak görüyordu - Ermenistan halkı farklı bir lehçe konuşuyor, farklı bir yazı kullanıyordu, ayrıca gelenek farkları vardı."²² Sovyet Ermenistanı'nın "anavatan" olarak kabulü, iki ara nosyonun yardımıyla gerçekleşti. İlk olarak, Ermenistan soyutlaştırılmış ve idealize edilmişti; bir fikir ve müze haline gelmişti. İkinci olarak, 30000 km²'lik toprak parçası, yalnızca geçici bir devlettir: Bir gün, bir şekilde, öteki Ermenistan ortaya çıkacaktı.²³

Bağımsız bir Ermenistan'ın 1991'de ortaya çıkmasıyla, diaspora Ermenilerinin çoğunun içgüdüsel olarak hissettiği şey, "bayrağı BM'de dalgalanan" Ermenistan dedikleri bir ülkeye sahip olmanın sevinciydi. "Ermenistan Cumhurbaşkanı", "Ermenistan Büyükelçisi" veya "Ermeni Ordusunun Komutanı" gibi sözleri söyleyebilmek ve Ermenilere ait olmayan kaynaklardan duymak, derin bir gurur ve gerçek bir tatmin kaynağıydı, ruhsal açıdan canlanma ve yenilenme sağlamıştı.²⁴ Diran Lokmagözyan, İstanbul'da doğup Almanya'da klasik müzik eğitimi yapmış, 1990'ların başında önce master için Erivan'a gelmiş etnik olarak bir Ermeni'dir. Lokmagözyan'a, niye İstanbul ya da Münih değil de Erivan'da yaşamayı seçtiği sorulmuştur. Lokmagözyan'ın cevabı şu şekildedir: "İstanbul'da Ermeni azınlıktım, Almanya'da ise Türk azınlık oldum. Artık çoğunluğa mensup olmanın keyfini çıkartıyorum!"²⁵ Diaspora Ermenileri bakımından bağımsız bir Ermenistan'ın ortaya çıkması, kimliklerinin inşasında onarıcı bir rol oynamakta ve azınlık psikolojisinden kurtulmalarına katkıda bulunmaktadır. Artık onların da uzakta bulunsalar bile bir "vatan"ları vardır. Ama o "vatan" yaşadıkları ülkelerden gidip yerleşerek yaşamayı arzu ettikleri bir "vatan" olmayacaktır.

Diaspora, geleceğe değil, geçmişe dair bir ortak zemin üzerinden kendi kimliğini inşa etmeye devam etmektedir. Diaspora Ermenilerinin çoğu, "ulusal ideoloji"²⁶ yanlılarının "vatana dönme" çağrılarına rağmen, geleceklerini Ermenistan'da veya Karabağ'da değil,

²¹ Araştırma ve sonuçları ile ilgili olarak bkz. "Türkiye ve Ermenistan'da Eşzamanlı Yapılan Dev Araştırma - 4 : İki Ülke İnsanı, 'Öteki'ni Hangi Kaynaktan Tanıyor", Hürriyet, 31 Mart 2005 ve "Türkler ve Ermeniler Önyargılı", NTV, 28 Mart 2005, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/315916.asp>, (e.t. 28.02.2016)

²² Libaridian, 171.

²³ a.g.e, 172.

²⁴ a.g.e, 197.

²⁵ Nazım Alpman, "2000'e Beş Kala Ermenistan - 2 : Erivan'da El Değiliz", Milliyet, 24 Aralık 1999.

²⁶ Libaridian, Ermenistan'da iki farklı dünya görüşünü temsil eden iki grubun var olduğunu ifade etmektedir. İlk grup, Ermenistan'ı ve Ermenileri insanlık tarihine "normal" bir halk olarak geri getirmek için devlet kurmuş olmanın sağladığı imkanları kullanmak isteyen "pragmatist"lerden oluşmaktadır. İkinci grup, devlet sahibi olmanın, daha "yüksek" bir amaç, nitelik, misyon veya programa ulaşmak için bir araç olarak kullanılması gerektiğine inanan bir nevi "ulusal ideoloji"yi savunan ve böyle bir ideolojinin yokluğunu en büyük suç sayan kişilerden oluşmaktadır. Bu konudaki açıklamaları için bkz. Libaridian, 33-34.

yerleştikleri ülkede görmekte, kedilerini o ülkelerin bir parçası saymaya devam etmektedir.²⁷ Bununla birlikte, Libaridian'a göre, "Diaspora cemaatlerinde, gelenekle ve kendini koruma güdüsüyle meşrulaştırılan idealler siyasi alanı işgal etmiştir, bu ideallerden her türlü sapma, ulus ve birlik karşıtı bir tavır olarak gösterilir."²⁸ Bu nedenledir ki Türkiye ile "normal" ilişkiler kurmak isteyen Ermeni siyasetçiler, "birlik"i bozan, "ulus"a ihanet eden, "vatan haini" kategorisine sokulabilmektedirler.²⁹

3. Anıtlar ve Simgeler Üzerinden "Ermeni" Kimliğinin İnşası

Anıtlar ve simgeler Ermeni kimliğinin yeniden inşasında önemli bir fonksiyon görmüştür. Türkler açısından 1922'de Lozan Antlaşması'yla kapanmış bir sorun 1965'ten itibaren yeniden canlandırılmış ve Türkiye'nin önüne bir sorun olarak gelmeye başlamıştır. Ermeni sorunu uluslararası forumlara, önce 1965'te, 1915 faciasının ellinci yıldönümünde Ermenistan'da yapılan gösteriler ile gelmiştir.³⁰ 1965 yılında, "soykırım"ın ellinci yıldönümünde, tıpkı diasporada olduğu gibi, Ermenistan'da da, genç kuşak, soykırımdan sağ kurtulanların kendilerini açığa vuramayacak denli zayıf hissettikleri bir duygusal tepkiyi, öfkelerini dizginleyememişti. Devletin ve Komünist Partisi'nin resmî anma törenlerine alternatif olarak, öğrenciler Erivan caddelerine dökülmüşlerdi. Kalabalıklar, Türkiye'den toprak taleplerini belirtmek amacıyla "*Bizim topraklarımız*" diye bağırmişti.³¹ Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki "anıt" 1965'te sözde soykırımın 50. yıldönümünde inşa edilmiştir. Erivan'daki 'soykırım anıtı' hafifçe kıvrılan bir koni biçiminde gökyüzüne doğru uzanan birbirine sarılmış iki parça taştan oluşmaktadır. Ucu sipsivri olan taşın büyük parçası Büyük Ermenistan'ı, küçük parçası da Küçük Ermenistan'ı simgelemektedir. Ortada 'sonsuz ateş' vardır. Doğalgaz yokluğundan 'Meçhul Asker' anıtında yanmayan 'sonsuz ateş' burada yanmaktadır. Ateşe doğru 12 taş blok hafifçe eğilmiştir. Bloklar, Ermeni 'soykırım'ının yapıldığı iddia edilen 12 yerleşimi simgelemektedir. Dört bir yandan dokunaklı bir kadın sesi, ağıta benzer bir şarkı söylemektedir.³² Müzeye giden yolda upuzun bir duvar vardır. Taşlara Ermenice Ardahan, Palu, Diyarbakır, Siirt, Hizan, Muş, Bitlis, Sason, Beyazıt, Tercan, Kemah, Bayburt, Hınıs, Erzincan, Erzurum, Malatya, Arapkir, Harput, Samandağı, Birecik, Urfa, Gaziantep, Hınıs, Maraş, Kozan, Adana, Amasya, Tokat, Sivas, Ordu, Samsun, Trabzon, Kayseri, Yozgat, Ankara, Bandırma, Bursa, İzmit, İzmir, Kütahya, İstanbul gibi 'tehcir'in ve 'soykırım'ın yapıldığı iddia edilen Anadolu'daki yerleşim birimleri yazılmıştır. Müzenin giriş bölümünde, çeşitli Anadolu kentlerindeki Ermeni ailelerinin, öğrencilerinin, bandolarının fotoğrafları vardır. İçeride 'dehşet fotoğrafları' vardır. İdam sehphalarında sallananlar, raflara dizilmiş kesik kafalar yanında poz vermiş 'zabit'ler, açlıktan bir deri bir kemik kalmış çırılçıplak kadınlar, erkekler, kurşunlanıp üst üste yığılmış yarı çıplak cesetler... Müzeyi gezdiren genç kız gazetecilere Abdülhamit döneminde 600 bin Ermeni'nin, İttihat ve Terakki döneminde ise iki milyona yakın Ermeni'nin

²⁷ Libaridian, 145.

²⁸ a.g.e, 149.

²⁹ Örneğin 1991 yılında bağımsız olduktan sonra Ermenistan'ın ilk cumhurbaşkanı olan Ter Petrosyan, 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Karabağ'ın bağımsızlığını tanımaması muhaliflerince Karabağ'ın "satılması" olarak görülürken, Türkiye'yle ilişkilerin önkoşulsuz olarak normalleştirilmesi arayışları nedeniyle de "vatan hainliği"yle suçlanmıştır.Bkz. Libaridian, 102.

³⁰ Bkz. Timur, 109.

³¹ Libaridian, 155.

³² Celal Başlangıç, "En Uzak Komşu Ermenistan - 3A : Türk İşadamlarının Ermenistan Macerası", Radikal, 24 Aralık 1999.

katledildiğini anlatırken, "Dedem de bunlardan biriydi"³³ demektedir. Böylelikle "anıt", diğer simgeleriyle birlikte bugünün yaşayanlarıyla göçüp gitmiş olanlar arasındaki bağlantıyı sağlamak gibi bir işlev görmektedir.

Ermenistan'da 1915'i hatırlamak, yeni bir devlet inşasının temellerinden birisi olmuştur. Ermenilerin 1915'te yok edildiklerine yönelik algı, 1988'de, Dağlık Karabağ ihtilafı başladığında, daha da güçlenerek yankı buldu.³⁴ Günlük konuşmalarında birçok Ermeni, Azerilere de Türk demek ve ikisi arasında fark gözetmemektedir. Bu yüzden 1988'de, 1915'teki "Türk tehdidi" algısı Azerilere yöneltildi ve Tsitsernakaberd tepesinde bulunan Soykırım Anıtı'nın yakınına, Sumgayit pogromlarının kurbanları için de bir anıt inşa edildi.³⁵ Azeriler, Yukarı Karabağ meselesinin 1988 yılında alevlenmesiyle birlikte Ermenilerin cumhuriyetlerini parçalamaya çalıştıklarını ve Azerbaycan'ın milli kimliğini tehdit ettiklerini düşünmeye başlamışlardır. 1988 yılında yaşanan ve 26 ile 29 arasında Sumgayit Ermenisinin hayatını kaybettiği ve yüzlercesinin de yaralandığı Sumgayit olayları Ermeniler için bir felaket olarak algılanmıştır. Olaylar, Ermenistan'da büyük bir yas ve öfke dalgası yaratmış, 1915'te yaşanan Ermeni "Tehcir"inde yaşanan olaylar ile Sumgayit arasındaki paralellik kurularak Sumgayit mağdurları için de anıtlar inşa edilmiştir.³⁶

Ermeniler, mağdurluk damgası üzerinden kendi geniş grup kimliklerini korumak istemişlerdir. Bununla birlikte, Yukarı Karabağ savaşında, Ermenilerin Azerbaycan "Türkleri" karşısında "zafer" kazanmaları, gerek Ermenistan'da gerekse de diasporada gurur ve memnuniyet yaratmış ve bir bakıma "mağdurluk" durumlarına son vermiştir. Ermeniler, Türkler karşısında uzun süredir hep toprak kaybederken Yukarı Karabağ'ın alınması ve hatta çevresindeki toprakların da ele geçirilmesi, geçmişin bir rövanşı olarak algılanmıştır. "Yukarı Karabağ", önemli bir simge haline gelmiş, bir bakıma Ermeniler açısından kimlik onarıcı bir işlev göerek "mağdurluk" psikolojisinden çıkmalarının yolunu açmıştır. Muhtemelen, "Türkler"e kaybettikleri toprakları birgün tekrar ele geçirebileceklerinin umudunu vermiştir. Nitekim Ermenistan'da 25 Temmuz 2011'de düzenlenen Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında öğrencilerden birinin, "*Batı topraklarımızı Ağrı Dağı'yla birlikte geri alabilecek miyiz*" sorusuna yanıt veren Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, "*Bu sizin neslinize bağlı. Mesela benim nesil üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirdi. 90'lı yıllarda vatanımızın parçası Artsah'ı (Karabağ bölgesini) düşmanın elinden kurtardık. Her neslin bir görevi vardır. Siz de ileride bizim gibi görevinizi yerine getirip getirmeyeceğiniz birlik ve beraberliğinize bağlıdır.*"³⁷ şeklinde konuşmuştur.

4. "Türk"-“Ermeni” İlişkilerinden Türkiye-Ermenistan İlişkilerine

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılması sonrasında 15 yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. Bu devletlerden biranesi de Ermenistan'dır. Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasından sonra Türk-Ermeni ilişkileri esas olarak Türkiye-Ermenistan ilişkilerine dönüşmüştür. Önce, 9 Kasım 1991 günü Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıyan Türkiye, arkasından, 16 Aralık 1991 tarihinde, Sovyetler Birliği'nden ayrılmış olan öteki bağımsız devletlerin hepsini, Ermenistan Cumhuriyeti dahil olmak üzere, hiçbir ayırım gözetmeden tanımıştır. Bununla birlikte, diğer bağımsızlığına kavuşan ülkelerle teker

³³ a.g.e

³⁴ Thomas De Waal, *Karabağ Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan*, Didem Sone (Çev.), (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2014), 105.

³⁵ a.g.e, 105.

³⁶ Bu konuda bkz. Waal, 50-66.

³⁷ "Karabağ'ı Biz Aldık Ağrı'yı Size Bıraktık", *Hürriyet*, 26 Temmuz 2011.

teker birer anlaşma veya protokol imzalayarak diplomatik ilişki kuran ve büyükelçilik açan Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerini daha ileri bir noktaya götürememiştir.³⁸ Bilal Şimşir'in ifadesiyle, "*Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler neredeyse 1991'de olduğu gibi kalmış, daha ileriye götürülememiştir.*"³⁹ Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin daha ileriye götürülememesinin temel nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve dağılma döneminde yaşanan trajik olayların güncel taşınmasının yarattığı psikolojik engellerin bir türlü aşılmasının yanı sıra mevcut sorunların üzerine yenilerinin eklenmiş olmasıdır. Türkiye, Ermenilerin "büyük Ermenistan" hayalinden vazgeçemediklerini ve Ermenistan'ın, Sovyetler Birliği'nden ayrılırken yayınladığı Bağımsızlık Bildirgesi"yle Ermenilerin "Batı Ermenistan", Osmanlı Devletinin "Vilayat-ı Sitte", Türklerin "Doğu Anadolu" dedileri topraklarda gözü olduğunu düşünmektedir. Daha sonra hazırlanan Bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası'nda da "Bağımsızlık Bildirgesi"ne atıf yapılması ve bildirgenin Ermenistan Hükümetlerini bağlayıcı hale dönüştürülmesi Türkiye açısından tedirgin edici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki "Yukarı Karabağ" meselesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'la yaptığı savaşta Azerbaycan'ın Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubatlı, Laçın ve Kelbecer illerini işgal etmiş olması bir diğer önemli sorun kaynağını oluşturmaktadır.⁴⁰

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin ilerletilebilmesi için çaba gösterilmiştir. Ancak her seferinde tarihsel dinamikler harekete geçmiş ve karar vericilerin hareket alanlarını kısıtlamıştır. 1990'lı yıllarda da ilişkilerin geliştirilmesi için çaba gösterilmiş olmakla birlikte uluslararası alanda isim yapmış Türk ve Ermenilerden oluşan ABD ve Rusya'nın desteğiyle kurulan "Türk-Ermeni Barış/Uzlaşma Komisyonu", sert tepkilere neden olabileceği için kamuoyundan gizli yaptığı toplantılarının ardından 10 Temmuz 2001'da İsviçre'nin Cenevre kentinde ilk kez kamuoyunun karşısına çıkmıştır.⁴¹ 6'sı Türk, 4'ü Ermenilerden oluşan 10 kişilik⁴² Barış Komisyonu, iki ülke arasındaki sorunların çözümü için zemin oluşturmayı amaçlamıştır.⁴³ Komisyon görüşmelerinde, iki taraf arasındaki tartışılan en büyük sorun 1915 yılında yaşanan "acı hadiseler" olmuştur.⁴⁴ Görüşmelere katılan Volkan, herkesin acı çektiğini belirterek, sorunun kilit noktasını, bu durumun karşılıklı olarak kavranmasının oluşturduğunu söylemiştir.⁴⁵ Volkan, toplantılarda Türklerin sessiz kaldığına değinmektedir. Volkan, "*Ermeniler için Türklerin sessizliğinin nedeni basitti: Türkler kendilerini suçlu hissediyorlardı, bu yüzden Osmanlı atalarının Ermenilere yaptıkları hakkında konuşmuyorlardı. Ne var ki Türk katılımcıların suskunluklarını yorumlamaları, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca kendi yaşadıkları kaybın yasını tutamamalarıyla ilgiliydi.*"⁴⁶ demektedir.

Modern Türkiye'nin ilk devirlerinde, Osmanlı geçmişlerinin yalnızca seçilmiş bazı

³⁸ Örneğin Türkiye ile Azerbaycan arasında "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Yeniden Diplomatik İlişkilerin Tesisi Hakkında Protokol" başlığını taşıyan belge, 10 Ocak 1992'de imzalanmış ve sonrasında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri resmen başlamıştır. Bkz. Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013), 205-206.

³⁹ Bkz. Şimşir, 206.

⁴⁰ Daha geniş açıklamalar için bkz. Şimşir, 206-207.

⁴¹ Bkz. "100 Yıl Sonra Uzlaşma Arayışı", Cumhuriyet, 11 Temmuz 2001.

⁴² Komisyonun Türk üyeleri, eski büyükelçiler Gündüz Aktan, Üstün Ergüder, Sadi Ergüvenç, Özdem Sanberk, İler Türkmen ve Vamik D. Volkan'dan oluşmaktadır. Ermeni üyeler ise, Ermenistan'ın eski Dışişleri Bakanı Aleksandr Arzumyan, Erivan Üniversitesi'nden David Hovhannisyan, Van Z. Krikoryan, Andranik Migranyan'dır. Bkz. "100 Yıl Sonra Uzlaşma Arayışı", Cumhuriyet, 11 Temmuz 2001.

⁴³ "Tarihi Buluşma", Hürriyet, 11 Temmuz 2001.

⁴⁴ a.g.e

⁴⁵ a.g.e

⁴⁶ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, 207.

yönelimlerine değer veriliyordu; diğerleri yadsınıyordu. Kayıplar, tutulamayan yaslar ve müthiş ıstıraplar hakkında genel bir suskunluk vardı; sanki yeni Türkiye ve onun karizmatik lideri her şeye yeterdi ve nahoş anılarla duyguları şu veya bu şekilde çözmeye zaman yoktu. 1915'te Ermenilerin başına gelenlerle ilgili özel suskunluk, bu, daha genel suskunluğun yalnızca bir parçasıydı.⁴⁷

Türk katılımcılar, toplantıya ara verilip kendi başlarına kaldıklarında bunu daha iyi kavramışlardı. Ansızın, ataları daima Anadolu'da yaşamış olan bir kişi dışında, hepsinin de Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Hıristiyan tebaaları tarafından evlerinden sürülmüş muhacir Türklerin çocukları olduğunu fark ettiler. Hepsinin evlerinde yasin varlığı inkâr edilmişti. Ataları asla zorlandıkları sürgünden şikâyet etmemişlerdi. Bu, Ermenilerin kendi evlerinde, yaralarının kapanmamasını sağlayan öykülerden farklıydı.⁴⁸ “Türkler” geçmişin acı hatıralarını yeni kuşaklarına aktarmaktan imtina ederlerken, “Ermeniler” ise geçmişin acı hatıralarını yeni kuşaklara aktarmayı yeğlemekteydiler.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde devletler düzeyinde sorunlar yaşanırken, özellikle sınır bölgelerinde yaşayan halkın Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılması konusunda istekli olmaları dikkat çekicidir. Kars ve Iğdır'lı yerel yönetici ve siyasilere Ermenistanla olan sınır kapısını en kısa sürede açma sözü veren dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in bu konudaki hassasiyetini bildirmesi üzerine geri adım atmıştır.⁴⁹ Başbakan Bülent Ecevit'te, 3 Kasım 2002 genel seçimleri öncesinde Ermenistan'la sınır ili olan Kars'ta "sınırı açacağız" sözünü söylemiştir. Ecevit, 4 yıllık iktidarı döneminde sınırı açmak için herhangi bir girişimde bulunmamış olsa da seçim döneminde sınır illerinde yaşayan halk için iyi bir seçim vaadi olmuştur.⁵⁰

Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları ilk kez dönemin Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in girişimiyle 15 Mayıs 2002 yılında İzlanda'nın başkenti Reykjavik'te bir araya gelmişler ve başta Yukarı Karabağ sorunu olmak üzere, güvenlik konularını ele almak üzere üçlü görüşmeleri sürdürme konusunda anlaşmışlardır.⁵¹ Cem toplantıda Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin başlatılabilmesi ve sınırların açılmasının şartlarının oluşturulması için Ankara'nın dört beklentisi olduğunu belirtmiştir. Cem toplantıda bu dört beklentiyi şu şekilde açıklamıştır:

-Tarihten husumet çıkarılmamalı. Erivan soykırım iddialarını sürdürmeyi bırakmalı. Bu konunun tarihçilere bırakılması gerektiğine onay vermeli.

-Ermenistan anayasasında yer alan Türkiye'den toprak talep edilmesine yönelik madde çıkarılmalı.

-Ermeni güçleri, işgal altında tutulan Karabağ'dan çekilmeli.

-Azerbaycan ile Nahçıvan arasında güvenlik koridoru oluşturulmalı.⁵²

Türkiye'nin, Türkiye ile Ermenistan arasında yeni bir sürecin başlatılması için hem Erivan, hem de ABD'deki diaspora ile gizli temaslarda bulunduğu ortaya çıkması, Azerbaycan'da rahatsızlık yaratmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev yönetiminin bu konudaki rahatsızlığını, Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçisi Mehmed Aliyev dile getirmiştir. Mehmed Aliyev, Hürriyet'e yaptığı açıklamada, “*Yanlış adımlar atılırsa Azerbaycan halkının Türkiye'ye olan sevgisi azalır*” demiş ve “*Ermeni lobisinin tek isteğinin ‘Büyük Ermenistan’ rüyasını gerçekleştirmek*”⁵³ olduğunu ifade etmiştir.

⁴⁷ a.g.e, 207-208.

⁴⁸ a.g.e, 208.

⁴⁹ “Ankara’da Sınır Çelişkisi”, Zaman, 27 Ocak 2000.

⁵⁰ Bkz. “Ermeniler’in Umudu Türkiye Sınır Kapısı”, Yeni Şafak, 30 Ekim 2002.

⁵¹ “Kafkaslar’a Barış Dopingi”, Cumhuriyet, 16 Mayıs 2002.

⁵² “Buzul Ülkesinde Çay Diplomasisi”, Hürriyet, 16 Mayıs 2002.

⁵³ “Sevgimizi Azaltmayın”, Hürriyet, 13 Haziran 2003.

TBMM Genel Kurulu'nda 13 Nisan 2005'de yapılan oturumunda Ermenistan yönetimine, *"Biz arşivlerimizi açtık. Siz de arşivlerinizi açın, gerekirse ortak komite kuralım"* çağrısı yapılmıştır. Hükümet adına TBMM Genel Kurulu'nda konuşan dönemin Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Ermeniler'in kitle halinde öldürüldüğü iddiasını, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın, ABD'yi Birinci Dünya Savaşı'na sokmak için yayınladığı Mavi Kitap'ta ortaya attığını hatırlatmıştır. Ardından tarihi süreci belgeleriyle anlattıktan sonra dünyaya şöyle seslenmiştir: *"Bu kampanya, Türkiye aleyhine yaratılmak istenen önyargı, iftira, yalan, abartma ve saptırmalara dayanıyor. 1800'lerde kurulan Ermeni komiteleri, bugün dünyanın başına bela olan terörizmin öncüleridir. O dönemde tüm Anadolu halkı aynı kaderi paylaşmıştır. Tifüs sadece Ermenileri değil, Türkleri de, diğer azınlıkları da kırıp geçirmiştir."* demiştir. Gül, konuşmasının devamında *"İşte 24 Nisan bu komitelerin kapatıldığı, teröristlerin tutuklandığı gündür. Osmanlı devleti, 1915'te, benzer ülkelerin tereddüt etmediği bir savunma önlemine başvurmuş, savaş bölgesinde oturan Osmanlılar'ı, güneydeki illere tehcire karar vermiştir. Ermeni kafilelerine karşı çok az sayıda saldırı olmuştur, Ermeni kafilelerine kötü davranan 1390 kişi yargılanmıştır, birçoğu da idam dahil, cezaya çarptırılmıştır."* demiştir. Gül, Türk Milleti adına Meclis kürsüsünden, sözde soykırımı kabul eden ülkelere, *"Ermenileri yok etmeyi amaçlayan bir devlet, Ermeni kafilelerine kötü davrandığı için kendi görevlilerini idam eder mi"* sorusuna yöneltmiştir. TBMM'de söz konusu oturumda konuşan ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Milletvekili ve emekli büyükelçi Şükrü Elekdağ, *"Türkiye Ermenistan'a çok önemli jestler yapmıştır, ama onlar Avrupa Birliği(AB) ve ABD baskılarıyla Türkiye'yi dize getirdiklerini savunuyorlar. Bu oyunu bozmak, bu oyuna gelmemek lazımdır."* derken, 2002 yılından itibaren iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) milletvekili Mücahit Daloğlu, *"Tehcirde Ermeniler ölmemiş midir, ölmüştür. Türkler ölmemiş midir, ölmüştür. Bunlar arşivlerde, belgelerde mevcuttur. 420 bin Türk ölmüştür."* ifadelerini kullanmıştır. AKP milletveili Ramazan Toprak *"Ermenistan Cumhuriyeti'nin armasında Ağrı Dağının görüntüsü tasvir ediliyor. Bu hukuku ihlaldir. Hiçbir Anayasada, bir başka ülkenin topraklarında gözü olduğuna dair madde yer alamaz. Bu, 'terörist devlet' ilanına kadar varır."* şeklinde konuşmuştur. TBMM'deki 550 milletvekili adına dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve CHP'nin genel başkanı Deniz Baykal'ın imzasıyla İngiliz Parlamentosu'na 6 sayfalık bir mektup gönderilmiştir.⁵⁴

Erdoğan, Ermenistan lideri Koçaryan'a da mektup göndermiştir. Türkiye'nin diplomatik hamlelerinin temelinde, 17 Aralık 2005'te gerçekleştirilecek olan zirvesinde, AB'nin Türkiye'yle tam üyelik müzakerelerine başlamak için tarih vermesini engellemeye yönelik Ermeni faaliyetlerini etkisiz bırakma anlayışı bulunmaktaydı. Dışişleri Bakanı Gül, Ermeni iddialarıyla mücadelenin en önemli sorun olduğunu kaydetmiş ve kurmaylarından, aktif politika önerileri geliştirilmesini istemişti. CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, soykırım iddialarına dayanak oluşturan Mavi Kitap'a İngiliz Parlamentosu üzerinden yanıt verilmesi,

⁵⁴ Gönderilen mektupta "Mavi Kitap"ın, Birleşik Krallık Savaş Propaganda Bürosu'nun 'Türkler Gitmeli' programının ürettiği bir propaganda malzemesi olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle, Mavi Kitap'ın, Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCAG) ve Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) tarafından işlenen korkunç terör suçları için ahlaki gerekçe olarak kullanıldığı; bu teröristlerin, 80'den fazla masum kişiyi öldürdüğü, 700'den fazla kişiyi yaraladığı ve 100'den fazla insanı rehin aldığı, bunun yanında Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Avustralya'da onlarca milyon dolarlık maddi zarara yol açtıkları belirtilmektedir. Bugüne kadar asılsızlığı ilan edilmeyen Mavi Kitap'ın, üstün nitelikte bir propaganda ve aldatmaca aracı olarak, insanları zihnen ve ruhen etkilemeye devam ettiği; Arnold Toynbee'nin çalışmasının bir 'yönlendirme kitabı' olarak yayımlanması kararını Parlamentolarının aldığı göz önünde tutarak, Mavi Kitap'ın tarihi bir belge olarak geçersiz ve asılsız olduğunun ilan edilmesi suretiyle ortak tarihimizin bu önemli kısmına açıklık getirilmesinin Büyük Britanya Parlamentosu'nun takdirlerine sunulduğunu ifade edilmektedir. Mektup metni için ve TBMM'deki konuşmalar için bkz. "Meclis Tek Yumruk", Dünden Bugüne Tercüman, 14 Nisan 2005.

Ermenistan'a da ortak komisyon kurma çağrısı yapılmasını kapsayan önerilerinin, partisi ve AKP'nin mutabakatıyla devlet politikası haline getirilmesine öncülük etti.⁵⁵

Dışişleri Bakanı Gül ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan'ın, iki ülke arasındaki asıl sorunlar giderilene kadar, halklar arası yakınlaşmayı teşvik etmek için 10 maddelik gizli bir "*güven artırıcı önlemler paketi*"ni yürürlüğe soktuğu ortaya çıkmıştır. İki bakanlık arasında ayrıca, tarihi anlaşmazlıklara son vererek diplomatik ilişkileri başlatacak bir "protokol" imzalanması için tarafsız ülkelerde gizli görüşmeler yürütüldüğü anlaşılmıştır. Gül ve Oskanyan arasında varılan mutabakat doğrultusunda, diplomatik ilişkiye girmeden iki ülke arasında nasıl işbirliği sağlanabileceğini ortaya koyan bir "*yol haritası*" çizilmiştir. Türkiye - Ermenistan yakınlaşması, 10 maddelik bir öneriler paketinden oluşmuştur. Önerilerden akademik işbirliği, parlamenterler arası diyalog gibi bazı maddeler hayata geçirilirken, diğerlerinin de zamanla uygulamaya sokulması planlanmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasında tarihi anlaşmazlıklara son verecek "protokolün/protokollerin" imzalanması için de gizli görüşmeler devam etmiştir. Gizli görüşmelerde, taraflar arasındaki siyasi sorunların da paket halinde çözümü hedeflenmiştir.⁵⁶

Türkiye, yapılan temaslarda, ABD'deki Ermeni diasporasının içinde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzeltilmesi yoluna gidilmesini isteyen, sorunun "sözde soykırım" söylemleri dışında diyalog ile çözülmesinden yana olan kesimlerin de bulunduğu tespitini yapmıştır. ABD'de Ermeni diasporasıyla yapılan temaslardan yanı sıra Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşmeler de sürmektedir. Viyana'da sürdürülmekte olan görüşmelerde, Ermeni tarafının Moskova, Kars anlaşmalarını tanımaması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kabul etmemesi, Doğu Anadolu'yu "Batı Ermenistan" olarak kabul eden Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ne atıfta bulunmak istemesi, temaslarda ilerleme sağlanmamasında etkili olmuştur.⁵⁷ ABD yönetimi, 2007 yılında bir suikaste kurban giden Hrant Dink'in cenaze töreni sonrasında oluşan yumuşama ortamını değerlendirerek, Ankara ile Erivan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için devreye girmiştir. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ross Wilson, Hrant Dink'in cenaze töreni için İstanbul'a gelen Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan'la görüşmüştür.⁵⁸ Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Gül'ün 6 Eylül 2008'de milli maç nedeniyle Erivan'a yaptığı ziyaret sırasında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ali Babacan ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Edward Nalbandyan "Görüşmelere devam" kararı almışlar ve bunu hayata geçirmişlerdir.⁵⁹ Eylül 2007-Eylül 2008 arasında diplomatlarca yürütülen görüşmeler süreci, Eylül 2008'den sonra siyasi düzeye çıkarılmıştır. İki ülke arasındaki tüm sorunlara kapsamlı çözüm bulmanın yolları aranmış ve nihayet bir yol haritasında mutabakata varılmıştır. Nihai amaç, ilişkilerin normalleşmesi, Güney Kafkasya'nın güvenlik, istikrar ve refah bölgesi haline gelmesidir. Ancak bu süreçte Yukarı Karabağ da dahil Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar nedeniyle Azerbaycan, Türkiye'ye karşı kırgın bir tutum izlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, bu süreçte başından itibaren Azerileri asla üzmeceğini, Ermenistan ile onlara rağmen bir anlaşmaya varılmayacağını altını ısrarla

⁵⁵ Bkz. "Mektuba Giden", Milliyet, 16 Nisan 2005.

⁵⁶ Öneriler paketinde şu öneriler yer almaktadır:- Türk ve Ermeni havayollarının karşılıklı düzenli seferler başlatması.- Ortak turizm projelerinin geliştirilmesi.- Tarihi anıtların korunmasında işbirliğinin başlatılması.- İki ülke resmi ajanslarıyla diğer medya grupları arasında bilgi değişim kanalları kurulması.- İki ülkenin bilimsel enstitüleri arasındaki işbirliğinin desteklenmesi. - İki ülke resmi makamlarının denetimi altında Türk ve Ermeni sivil toplum örgütleri arasında görüşmeler ve işbirliği mekanizmalarının başlatılması. - Uluslararası örgütlerde, iki ülkenin çıkarları doğrultusunda danışma ve işbirliği kanallarının geliştirilmesi.- Parlamentolar ve parlamenterler arasındaki diyalog ve işbirliğinin teşvik edilmesi. - Meslek kuruluşları gibi profesyonel örgütler arasında işbirliği yapılması. Öneriler ve gizli görüşme bilgileri için bkz. "Erivan'la Gizli Yakınlaşma: Ermenistan'la Gizli Görüşme", Milliyet, 22 Nisan 2005.

⁵⁷ "Diaspora İle Gizli Temas", Cumhuriyet, 19 Nisan 2006.

⁵⁸ "ABD, Ermenistan'la Türkiye Arasında Arabuluculuğa Soyundu", Radikal, 26 Ocak 2007.

⁵⁹ "Ermenistan'la Bern'de İkinci Tur Gizli Görüşme", Hürriyet, 19 Eylül 2008.

çizmiştir. Bunu her düzeyde, her ortamda tekrarlamış ve *'biz iki devlet, bir millet'iz* demiştir.⁶⁰ Azerbaycan'ı ziyaret eden Başbakan Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'le ortak basın toplantısında, Yukarı Karabağ sorunu çözülmeyen Ermenistan sınırının açılmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. Erdoğan, *"Bunu kim söylüyor? Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı söylüyor. Bundan daha başka garantili bir ifade olabilir mi?"* diye konuşmuştur. Aliyev ise Erdoğan'ın verdiği güvence için teşekkür ederek, bu konuda hiçbir şüpheye yer kalmadığını belirtmiştir.⁶¹

Yürütülen görüşmelerin sonucunda Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesini öngören protokoller 10 Ekim 2009'da imzalanabilmiştir. İsviçre'nin arabuluculuğu ve Batı ülkeleri ile Rusya'nın teşvikiyle aylarca süren diplomatik görüşmelerin sonucunda hazırlanan protokollerin imza töreninde kriz çıkmış ve 3 saat 15 dakikalık gecikmeyle yapılan törende Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan aylarca süren görüşmelerin ardından 31 Ağustos 2009'da parafe edilen protokollere imza atmışlardır. Törende, Ermeni bakanın 1915 olaylarıyla ilgili soykırım iddialarına, Bakan Davutoğlu'nun ise Yukarı Karabağ sorununa gönderme yapmak istemesi nedeniyle kriz çıkmış ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın konuşma metinlerinin yumuşatılması için devreye girdiği haberleri yayılmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton her iki bakanla görüşmüş, 3 saat 15 dakikalık bekleyişin ardından tüm katılımcılar tören salonunda buluşmuştur. Kriz, Davutoğlu ve Nalbandyan'ın törende konuşma yapmaması suretiyle aşılmıştır. İmza törenine saatler kala, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan televizyondan halka hitap etmiş ve *"Türkiye ile ilişkilerin önkoşulsuz olarak kurulmasının alternatifi olmadığını"* ifade etmiştir. Sarkisyan *"Türkiye ile ilişkiler Ermeni Soykırımı gerçekliği üzerinde soru işareti uyandıramaz"* demiştir. Sarkisyan, Türkiye'nin makul sürede protokolleri yürürlüğe koymaması halinde Ermenistan'ın da aynısını yapacağını söylemiştir.⁶² Protokollerin imzalanmasından dört gün sonra 14 Ekim 2009'da Bursa'da Gül ve Sarkisyan'ın başkanlık yaptığı heyetler arası görüşmelerde Gül, imzalanan belgelerin yürürlüğe girmesinin ardından belgelerde öngörülen takvimin işletilmesiyle bunların hayata geçeceğini ifade etmiştir. Görüşmede iki taraf da *"atılan adımların hiç kolay olmadığını, büyük zorluklara göğüs gerilerek bu noktaya gelindiğini, ancak bütün bu zorlukların da göze alınması gerektiğini"* belirtmişlerdir. Gül, *"çok önemli bir gelişme"* olarak nitelenen süreç için *"tarih yazmıyoruz, tarihi yapıyoruz"*⁶³ ifadesini kullanmıştır. Sarkisyan da geçilen süreçte atılan adımların önemine dikkati çekerek, 31 Ağustos'tan sonra başlayan bilgilendirme sürecinde büyük zorluklarla karşılaştığını, bu zorluklara göğüs gererek bilgilendirmeyi tamamladığını aktarmıştır. Sarkisyan, *"Ben onlardan herhangi bir şekilde izin almak için bu bilgilendirmeyi yapmadım. Sadece Ermenistan hükümetinin almış olduğu bir kararı onlara anlatmak ve bir yerde onları bilgilendirmek maksadıyla bu görüşmeleri yaptım"*⁶⁴ demiştir. Atılan adımların pozitif olduğunu düşünenlerin daha fazla olduğunu anlatan Sarkisyan, *"Çünkü biz iyi bir şey yapıyoruz. Doğru olduğuna inandığımız adımları atıyoruz"*⁶⁵ şeklinde konuşmuştur.

Türkiye'nin Bakanlar Kurulu, Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokolleri yasa tasarısı olarak TBMM'ye göndermiştir. *Türkiye ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol* ve *Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokolün Onaylanmasının Uygun*

⁶⁰ "Üç Kırmızı Çizgi Önce Nette Uçtu: 3 Kırmızı Ermenistan Çizgisi Önce İnternette Uçtu", Haber Türk, 09 Nisan 2009.

⁶¹ "Mutabakat Ankara'yı Rahatlattı", Cumhuriyet, 09 Mayıs 2009.

⁶² "Protokoller" in imzası öncesi çıkan kriz, krizin aşılması ve Sarkisyan'ın açıklamaları ile ilgili olarak bkz. "Sancılı Protokol: Erivan'la Son Dakika Pazarlığı", Cumhuriyet, 11 Ekim 2009.

⁶³ "Gül: Dönüş Yok: Gül: Tarih Yapıyoruz", Cumhuriyet, 15 Ekim 2009.

⁶⁴ a.g.e

⁶⁵ a.g.e

Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı'nın gerekçesinde, "İki protokolün Türkiye'nin komşu ülkelere yönelik izlediği sıfır sorun siyasetiyle uyumlu şekilde, bölgesinde istikrar, barış ve refahın sağlanması amacıyla hizmet edeceği değerlendirilmektedir" denilmiştir. Gerekçede, Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan bu yana Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" ilkesi doğrultusunda barışçı, gerçekçi ve tutarlı bir dış politika izlediği vurgulanmıştır.⁶⁶

Dünyada büyük yankı uyandıran, Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin normalleşme süreci iki protokole dayandırılmıştır. Bunlardan ilki "ilişkilerin geliştirilmesini" ikincisi ise "diplomatik ilişkilerin kurulmasını" ele almıştır. Söz konusu protokollerle iki ülke arasındaki Ermenilerin isteği doğrultusunda sınır açılırken, sözde Ermeni soykırımını iddialarını araştırmak için de ortak komisyon kurulması konusunda mutabakata varılmıştır.⁶⁷ Her iki ülke de iç onay süreçlerini başlatmışlar ancak nihai onay aşamasına getirememişlerdir. Ermenistan Anayasası'na göre, imzalanan uluslararası anlaşmaların anayasaya uygun olup olmadığının belirlenmesi gerektiği için protokoller Ermenistan Anayasa Mahkemesi'ne gönderilmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi, protokolleri uygun bulduğunu açıklamasına rağmen, gerekçeli kararında, "*Soykırım iddialarından vazgeçilmesi halinde bunun Ermenistan Bağımsızlık Deklarasyonu'nun 11. maddesine aykırı olacağını*" vurgulamıştır. Türkiye, yazılı bir açıklamayla sert tepki gösterdiği bu kararın kabul edilemez olduğunu bildirmiştir.⁶⁸ Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararına ilişkin olarak Türk Dışişleri Bakanlığı 18 Ocak 2010'da yaptığı açıklamada, kararda "*protokollerin lafzına ve ruhuna aykırı ön koşullar ve kısıtlayıcı hükümlerin zikredildiği*" ifade edilerek, "*Bu karar, söz konusu protokollerin müzakere gerekçesini ve protokollerle hedeflenen temel amacı sakatlamaktadır.*" denilmiştir. Açıklamanın devamında, Türkiye'nin, uluslararası alandaki taahhütlerine olan her zamanki sadakati istikametinde söz konusu protokollerin asli hükümlerine bağlılığını muhafaza ettiği ve aynı sadakati Ermenistan Hükümeti'nden de beklediği vurgulanmıştır.⁶⁹

Ermenistan 1915 olaylarının yıldönümünün 'soykırım' olarak anıldığı 24 Nisan'dan iki gün önce 22 Ekim 2010'da protokolleri dondurmuştur. Erivan'da koalisyonu oluşturan Cumhuriyetçi Parti, Müreffeh Ermenistan ve Orinats Yerkir'den yapılan ortak açıklamada, Ermenistan'ın ilişkilerin normalleştirilmesi için tüm çabalarına karşın Türkiye'nin Yukarı Karabağ önkoşulunun süreci tıkadığı öne sürülüp onay sürecinin parlamento gündeminden çıkarılması gerektiği çağırısı yer almıştır. Sarkisyan da ulusa sesleniş konuşmasında süreci askıya aldıklarını ama tümünden vazgeçemediklerini söylerken, "*Çünkü barış istiyoruz. Türkiye'de uygun bir ortam olduğuna ve Ankara'da normalleşme sürecinde tekrar yer almaya hazır bir liderliğin mevcudiyetine ikna olduğumuz vakit ileriye gitmeyi düşüneceğiz.*"⁷⁰ demiştir. Türkiye'yi onay sürecini uzattığı ve önşartlar koyduğu gerekçesiyle eleştiren Sarkisyan, "*24 Nisan'ı atlatma uygulamasını*" da kabul edilemez bulduklarını belirterek, "*Şu andan itibaren normalleşmenin bu aşaması tükenmiştir*" demiş; süreçten ABD, Fransa ve Rusya liderler sayesinde tümüyle vazgeçemediklerini de eklemiştir.⁷¹

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez, 2014 yılında 1915 olaylarının yıldönümü vesilesiyle, Başbakan düzeyinde Ermenilere taziye mesajı yayımlanmıştır. Başbakan Erdoğan mesajında, "*Kadim ve eşsiz bir coğrafyanın benzer gelenek ve göreneklere sahip halklarının, geçmişlerini olgunlukla konuşabileceklerine, kayıplarını kendilerine yakışır yöntemlerle ve birlikte anacaklarına dair umut ve inançla, 20. yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını*

⁶⁶ "Gerekçede Karabağ Yok", Cumhuriyet, 22 Ekim 2009.

⁶⁷ "Protokolün Türkçe Meali: İşte O Protokol", Hürriyet, 02 Eylül 2009.

⁶⁸ "5. Maddeyi Reddettik", Hürriyet, 20 Ocak 2010.

⁶⁹ a.g.e

⁷⁰ "Açılım Buzdolabında Ermenistan Protokolleri Rafa Kaldırdı", Radikal, 23 Nisan 2010.

⁷¹ a.g.e

kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz."⁷² demiştir. Ancak Başbakan Erdoğan, Ermeni halkını ismiyle andığı bu mesajdan hemen sonra, Türkiye'nin bu konuda izlediği geleneksel politikaya uygun şekilde, o dönemde yaşanan olaylarda hayatını kaybeden diğer halkları da ayrıca anmış, "*Osmanlı*" vurgusu yapmıştır. "*Aynı dönemde benzer koşullarda yaşamını yitiren, etnik ve dini kökeni ne olursa olsun tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve saygıyla anıyoruz.*" diyen Erdoğan, "*Adil bir insani ve vicdani duruş, din ve etnik köken gözetmeden bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar. Tabiatıyla ne bir acılar hiyerarşisi kurulması ne de acıların birbiriyle mukayese edilmesi ve yarıştırılması acının öznesi için bir anlam ifade eder. Atalarımızın dediği gibi 'ateş düştüğü yeri yakar'. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir*"⁷³ demiştir. Başbakan Erdoğan, yayınladığı mesajda, 2008 süreci sonucunda üzerinde uzlaşmaya varılan, ancak sonradan kadük olan ortak tarih komisyonuna atıf yaparak, Ermenistan'a "*açılım sürecini yeniden diriltelim*" mesajı göndermiştir.⁷⁴

Başbakan Erdoğan'ın Ermenilere yönelik 23 Nisan 2014'te yayımladığı mesajının ardından politik psikolojinin önde gelen ismi Volkan'a göre, Sarkisyan'ın adım atması daha zor hale gelmiştir. Normalleşme sürecinde liderlerin rollerinin çok önemli olduğunu belirten Volkan, "*Sarkisyan için daha zor. Sarkisyan olumlu cevap vermekte zorlanır, çünkü bunu yapmak Ermeni kimliğini, onyıllardan beri Ermenilerin soykırımı kabul ettirmek için yaptıklarını zedeler*"⁷⁵ değerlendirmesini yapmıştır. Nitekim Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde bir ilerleme kaydedilememiş, "protokoller" adeta "*dondurulmuş*" şekilde bekletilmeye devam etmiş ve Ermenistan'ın sözde "soykırım"ı kabul ettirmeye yönelik girişimleri devam etmiştir. Örneğin Katoliklerin ruhani lideri Papa Francesco, 1915 olaylarında ölenleri anmak için Vatikan'da düzenlediği ve Sarkisyan'ın da katıldığı ayinde, 20'nci Yüzyılın ilk soykırım kurbanlarının Ermeni toplumu olduğunu söylemiştir.⁷⁶ Avrupa Parlamentosu (AP) da, 1915 olaylarını "soykırım" olarak niteleyerek Türkiye'ye geçmişiyile yüzleşerek soykırımı "tanıma" çağrışı yaptığı bir karar almıştır.⁷⁷ Ermenistan devletinin "soykırım"ı tanıtma politikasında bir değişiklik olmamıştır.

5. Türkiye-Ermenistan Muhalefeti ile Ermeni Diasporası ve Azerbaycan'ın Protokoller'e Yaklaşımı

Türkiye'de protokollerin imzalanması konusunda muhalefettin verdiği tepki ile Ermenistan ve diasporanın verdiği tepkiye bakıldığında, Ermenistan'ın bu süreçte işinin Türkiye'ye göre çok daha zor olduğu değerlendirilmiştir.⁷⁸ CHP lideri Deniz Baykal, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin, Türkiye ve Ermenistan arasındaki protokollere ilişkin kararını değerlendirirken "*Bu protokoller geçerliliğini kaybetmiştir*"⁷⁹ demiştir. Baykal, "*'Ermeni açılımı' diye günlerce bu olay konuşuldu ve fiyaskoyla bitti. Zaten Ermenistan Anayasa Mahkemesi, böyle bir karar vermeseydi de bu protokolün TBMM'den geçmesi söz konusu*

⁷² "Başbakan 'Ermeni' Açıklaması Yaptı", *Hürriyet*, 23 Nisan 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ermeni-aciklamasi-yapti-26277820>, (e.t. 02.03.2016)

⁷³ a.g.e

⁷⁴ a.g.e

⁷⁵ "'Sarkisyan'ın İşi Zor' : Ülkeler Arasında Bir Komisyon Kurulmalı", *Cumhuriyet*, 05 Mayıs 2014.

⁷⁶ "Papa: 20'nci Yüzyılın İlk Soykırımı Ermenilere Yapıldı", *Hürriyet*, 12 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28715443.asp>, (e.t. 12.04.2015)

⁷⁷ "Ermeni Soykırımı" Tasarısı Kabul Edildi", *Hürriyet*, 16 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28746695.asp>, (e.t. 16.04.2015)

⁷⁸ Bkz. "Diasporanın Çözüm İsyanı: Ermenistan Eriyor Diaspora Direniyor", *Milliyet*, 05 Eylül 2009.

⁷⁹ "'Şova Dönük Açılımlar Hep Fiyaskoyla Bitiyor'", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 2010.

değildi. Çünkü, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeyi düşünmediği görülüyor. 'Komşularla sıfır sorun' diye yola çıkıyorsunuz, sıfırla kapatamıyor hatta eksiye geçiyorsunuz. 'Sıfır sorun' diye yola çıktınız. Eksi 1 sorunla karşı karşıya kaldınız."⁸⁰ ifadelerini kullanmıştır. TBMM'de temsil edilen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Devlet Bahçeli de Ermenistan'daki kararı, AKP hükümeti ve protokolün altında imzası bulunan Dışişleri Bakanı için "utanç verici, hezimet ve fiyasko" olarak nitelendirmiştir. AKP hükümetinin bu konuda Türk ulusunu bilinçli olarak "aldattığının" tüm çıplaklığıyla anlaşıldığını ileri süren Bahçeli, hükümetin TBMM'ye sevk edilen protokolleri geri çekmesi gerektiğini söylemiştir.⁸¹

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan protokoller, Ermenistan'da da ciddi bir siyasi görüş ayrılığına yol açmıştır. Ermenistan'da konuyla ilgili olarak hükümet, muhalefet ve diaspora arasında önemli bir politik uçurum bulunmaktadır. Ermenistan'daki muhalefet hükümete karşı bir kampanya başlatmış ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması konularında imzalanması planlanan protokollerin parlamentodan önce referanduma götürülmesi için ciddi bir baskı oluşturmuştur. Diğer taraftan Ermeni diasporası da Türkiye ile yapılan prokolerlere karşı çıktığını açıklamıştır.⁸² İsveç Ermeni Dernekleri Birliği Başkanı Vahagn Avedyan, protokollerin imzalanmasının ardından diasporanın atacağı ilk adımın, Ermenistan'a finansmana son vermek olacağını söylemiştir. ABD'nin büyük Ermeni kuruluşu Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) Başkanı Ken Hacikiyan, protokolleri Ermenistan için "küçük düşürücü" bulmuştur. ABD Başkanı Barack Obama'yı da eleştiren Hacikiyan, "Biz Ermeni halkının haklarını ve Yukarı Karabağ'ın bağımsızlığını her hal ve şartta koruyacağız" şeklinde konuşmuştur. Aşırı Ermeni kuruluşlarından Hay Dat Derneği Kudüs Temsilcisi Georgette Avagiyan diasporanın susmayacağını ve gereken neyse yapacaklarını belirterek, "Bundan sonra bizim için 24 Nisan ile 10 Ekim matem günüdür, çünkü bugün biz tarihi topraklarımızı kaybettik, soykırımın tanınması meselesi de toz oldu" diye konuşmuştur. Protokollerin imzalanması Ermeni muhalefetini de kızdırmıştır. Erivan sokaklarına "Türkler zafer kazandı" yazılı afişler asılmıştır. Türkiye'nin zaferle çıktığının vurgulandığı afişlerde, "Türklerin Erivan'a gelerek ulusal müzeyi camiye çevireceği, Türk gençlerinin Ermenistan'a gelerek evlenecek kız arayacağı, Enver Paşa ve Talat Paşa için Erivan'da müze açılacağı"⁸³ şeklinde ifadeler yer almıştır.

Azeri Meclis Başkanı Oktay Esedov, "Türkiye'nin, Ermenistan ile sınırlarını açması hiçbir zaman Türkiye'nin çıkarlarına uygun olmayacak"⁸⁴ derken Azeri milletvekili Vahid Ahmedov da, "AKP'nin Azerbaycan'ı sırtından vurduğu"⁸⁵ ifadesini kullanmıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada Türkiye-Ermenistan sınırının Yukarı Karabağ sorunu çözülmeden önce açılmasının Azerbaycan'ın milli çıkarlarına aykırı olduğu belirtilmiş ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 14 Mayıs 2009'da Azerbaycan parlamentosunda "işgal kalktıktan sonra sınır açılır" şeklindeki sözlerine yer verilerek "Her ülkenin bir başka ülke ile ilişkilerini belirlemesi onun bağımsızlık hakkıdır. Ancak bu durumda meselenin doğrudan Azerbaycan'ın milli çıkarları ile ilgili olduğunu dikkate alarak beyan ediyoruz ki Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması Azerbaycan'ın milli çıkarlarına aykırıdır"⁸⁶ denilmiştir.

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, doğalgazın Avrupa pazarlarına taşınmasında Türkiye ile uzlaşmaya varamadıklarını, bu nedenle alternatif güzergâh arayışına başladıklarını açıklamıştır. Avrupa Birliği (AB) ülkelerine gaz ihraç edebilecek kaynağa ve altyapıya sahip

⁸⁰ a.g.e

⁸¹ a.g.e

⁸² "Diasporanın Çözüm İsyanı: Ermenistan Eriyor Diaspora Direniyor", Milliyet, 05 Eylül 2009.

⁸³ Diasporanın tepkileri için bkz. "Diaspora Yıkıldı: Diaspora Çıldırdı", Star, 12 Ekim 2009.

⁸⁴ "Türkiye Dağlık Karabağ Ön Şartından Vazgeçecek", Hürriyet, 04 Nisan 2009.

⁸⁵ "Azeriler Türkiye'ye Kızgın", Cumhuriyet, 10 Nisan 2009.

⁸⁶ "Karabağ Başka Bahara", Cumhuriyet, 02 Eylül 2009.

olduklarını belirten İlham Aliyev, “*Ama Türkiye’nin tutumu bizi engelliyor. Uzun zamandır Türkiye’ye piyasanın yüzde 30 altında bir fiyata gaz verdiğimiz herkes biliyor. Hangi ülke kaynaklarını yüzde 30 ucuza satmak ister ki? Bu hiçbir mantığa sığmıyor*”⁸⁷ diye konuşmuştur. Aliyev’in açıklamasını Türk-Ermeni protokollerinin imzalanmasından sonra yapılması ise Azerbaycan’ın protokollere tepkisi olarak yorumlanmıştır.

Sonuç

Burada ve şimdinin yaşayanları kendilerini geçmiş kuşaklarının aktarımlarından kurtaramazlar. Toplumsallaşma süreci içerisinde birey kendi iradesiyle bazı kimlikleri edinebileceği gibi kendi bireysel iradesi dışında, verili kimliklerin taşıyıcısı haline de dönüştürülmektedir. En önemli verili kimlikler olarak etnik, dinsel/mezhpsel ve ulusal kimlikleri ifade etmek olanaklıdır. Bireyler, verili kimlikleriyle, binlerce yıl öncesinden şimdiye taşınan bir geçmişin taşıyıcısı haline getirilmektedirler. Kendileriyle benzer kimliklerinin taşıyıcılarıyla birlikte, aynı zamanda birey bir “geniş grup kimliği”nin de taşıyıcısı olmaktadır. Geniş grup kimlikleri içerisinde, birey, binlerce yıl öncesinde yaşanan savaşların, çatışmaların, anlaşmazlıkların, düşmanlıkların bile tarafı haline dönüşmekte ve iradesi dışında başkalarının hedefi/düşmanı haline gelebilmektedir. Özellikle geniş grup kimlikleri, saldırıya uğradığında, bireyler geniş gruba ait olduklarının farkına varmakta, binlerce, milyonlarca kişiyle benzer özellikler taşıdığını fark etmektedir. “Türk”ler ve “Ermeni”ler arasındaki meselelerinde bu bağlamda tarafların “geniş grup kimlikleri” çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Her iki tarafın “geniş grup kimliğinin” taşıyıcısı olan bireyler, toplumsallaşma süreçleri içerisinde geçmişin dramatik/trajik olayları, felaketleri vb. durumlar üzerinden “öteki”ni kurgulamakta ve bugünün yaşayanlarını geçmişin iyi ve kötü olaylarının faili olarak algılamaktadır. Kuşaktan kuşağa yapılan aktarımlar, anıtlar, imgeler, simgeler, okullarda “öteki” ile ilgili olarak anlatılanlar, yıldönümleri vs. bunların hepsi geçmişin canlı tutulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, etnik/dinsel/mezhpsel/ulusal vb. özellikler taşıyan uluslararası sorunların çözüme ulaştırılmasının önündeki en önemli engelin, rasyonel çıkar çatışmalarından çok, tarafların kolektif belleklerinin gündeme taşıdığı psikolojik etmenler olduğu görülmektedir. “Türk”ler ve “Ermeni”ler arasındaki sorunların çözüme ulaştırılamaması, 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında ortaya çıkan bağımsız Ermenistan ile Türkiye arasında “gerçek çıkarlar”a dayalı devletlerarası normal ilişkilerin tesis edilememesinin temel nedeni de tarafların birbirleri hakkındaki geçmişten güncele taşınan acılarıyla dolu “bellek”leridir. Üstelik bu “bellek” sadece her iki ülkenin sınırları içerisinde yaşayan halkların “bellek”leriyle de sınırlı kalmamaktadır. Ermenistan açısından “Ermeni diasporası”, Türkiye açısından ise Azerbaycan Türkleri’nin “belleği”ni de öncelikle siyasal karar vericilerin hesaba katmaları gerekmektedir. Ülke içi muhalefetlerinin yanı sıra bir de bu bahsedilen ülke dışı muhalefetin/muhalefetlerin de varlığı, siyasal karar vericilerin işlerini daha da zorlaştırıcı bir etki yaratmaktadır.

Nitekim büyük umutlarla ve ABD, Rusya, Fransa, AB gibi önemli siyasal aktörlerin desteği ile 10 Ekim 2009’da Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan “protokoller”e, gerek Türkiye’deki muhalefet ile birlikte Azerbaycan ve gerekse de Ermenistan’daki muhalefet ve diaspora Ermenileri karşı çıkmışlardır. “Protokoller”in onay süreçlerinin gerek Türkiye’de gerekse de Ermenistan tarafında tamamlanamamasının gerçek nedeni, siyasal karar vericilerin, toplumların tarihsel belleğinin şimdiye taşınmasının etkisi karşısında iktidarlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarıdır. “Protokoller”in her iki tarafta adeta uykuya yatırılmış olmaları, Türkiye–Ermenistan ilişkilerinin, “Türk”ler ve “Ermeni”lerin tarihsel oluş gerçekliklerinden bağımsızlaştırarak ele alınmasının doğru bir yaklaşım olmayacağını

⁸⁷Aliyev’in açıklamaları için bkz. “Azerbaycan Sertleşiyor”, Milliyet, 17 Ekim 2009.

kanıtlamıştır. Sorunlar, burada ve şimdi ortaya çıkmadıklarına göre, sorunların tarihsel derinliklerini ve oluş süreçlerini göz önünde bulundurmamayan her çaba, akamete uğramaya mahkûm olacak ve muhtemelen sorunlar daha da çetrefil hale getirilecektir. Yani komşularla “sıfır” sorun olsun denilmekle “sıfır” sorun olamamaktadır. Bununla birlikte, tarihsel gerçeklikler ve bu gerçekliklerin inşa ediliş şekillerinde revizyona gitmek ve geçmişi karşılıklı olarak, sadece trajediler/dramlar üzerinden değil, “iyi” hatıralar üzerinden de yeniden inşa etmek mümkündür. Bu yapıldığı takdirde sorunların önündeki psikolojik sınırlar kaldırılabilir ve Türkiye-Ermenistan arasında “gerçek çıkarlar” temelinde normal ilişkiler tesis edebilmek mümkün hale gelebilecektir.

Kaynakça

- “ABD, Ermenistan’la Türkiye Arasında Arabuluculuğa Soyundu”, Radikal, 26 Ocak 2007.
- “Açılım Buzdolabında Ermenistan Protokolleri Rafa Kaldırdı”, Radikal, 23 Nisan 2010.
- ALPMAN, Nazım, “2000’e Beş Kala Ermenistan - 2 : Erivan’da El Değiliz”, Milliyet, 24 Aralık 1999.
- “Ankara’da Sınır Çelişkisi”, Zaman, 27 Ocak 2000.
- “Azerbaycan Sertleşiyor”, Milliyet, 17 Ekim 2009.
- “Azeriler Türkiye’ye Kızgın”, Cumhuriyet, 10 Nisan 2009.
- “Başbakan ‘Ermeni’ Açıklaması Yaptı”, *Hürriyet*, 23 Nisan 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/basbakan-ermeni-aciklamasi-yapti-26277820>, (e.t. 02.03.2016)
- BAŞLANGIÇ, Celal, “En Uzak Komşu Ermenistan - 3A : Türk İşadamlarının Ermenistan Macerası”, Radikal, 24 Aralık 1999.
- “5. Maddeyi Reddettik”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2010.
- “Buzul Ülkesinde Çay Diplomasisi”, *Hürriyet*, 16 Mayıs 2002.
- Diaspora İle Gizli Temas”, Cumhuriyet, 19 Nisan 2006.
- “Diaspora Yıkıldı: Diaspora Çıldırıldı”, Star, 12 Ekim 2009.
- “Diasporanın Çözüm İsyanı: Ermenistan Eriyor Diaspora Direniyor”, Milliyet, 05 Eylül 2009.
- “Erivan’la Gizli Yakınlaşma: Ermenistan’la Gizli Görüşme”, Milliyet, 22 Nisan 2005.
- "Ermeni Soykırımını" Tasarısı Kabul Edildi”, *Hürriyet*, 16 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28746695.asp>, (e.t. 16.04.2015)
- “Ermeniler’in Umudu Türkiye Sınır Kapısı”, Yeni Şafak, 30 Ekim 2002.
- “Ermenistan’la Bern’de İkinci Tur Gizli Görüşme”, *Hürriyet*, 19 Eylül 2008.
- “Gerekçede Karabağ Yok”, Cumhuriyet, 22 Ekim 2009.
- “Gül: Dönüş Yok: Gül: Tarih Yapıyoruz”, Cumhuriyet, 15 Ekim 2009.
- GÜRÜN, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2012.
- “Kafkaslar’a Barış Dopingu”, Cumhuriyet, 16 Mayıs 2002.
- “Karabağ Başka Bahara”, Cumhuriyet, 02 Eylül 2009.
- “Karabağ’ı Biz Aldık Ağrı’yı Size Bıraktık”, *Hürriyet*, 26 Temmuz 2011.
- LIBARIDIAN, Gerard J. *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, Alma Taşlıca (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- MAALOUF, Amin. *Ölümcül Kimlikler*, Aysel Bora (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- MARX, Karl. *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, Sevim Belli (Çev.), Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- “Meclis Tek Yumruk”, Dünden Bugüne Tercüman, 14 Nisan 2005.
- “Mektuba Giden”, Milliyet, 16 Nisan 2005.

- “Mutabakat Ankara’yı Rahatlattı”, Cumhuriyet, 09 Mayıs 2009.
- “Papa: 20'nci Yüzyılın İlk Soykırımı Ermenilere Yapıldı”, *Hürriyet*, 12 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28715443.asp> , (e.t. 12.04.2015)
- “Protokolün Türkçe Meali: İşte O Protokol”, *Hürriyet*, 02 Eylül 2009.
- REFİK, Ahmet. *İki Komite İki Kıtıl*, İbrahim Demirci (Haz.), Ankara: Atlas Yayınları, 2016.
- “Sancılı Protokol: Erivan’la Son Dakika Pazarlığı”, Cumhuriyet, 11 Ekim 2009.
- “Sarkisyan’ın İş Zor’ : Ülkeler Arasında Bir Komisyon Kurulmalı”, Cumhuriyet, 05 Mayıs 2014.
- “Sevgimizi Azaltmayın”, *Hürriyet*, 13 Haziran 2003.
- ŞAHİN, Enis. *Diplomasi ve Sınır: Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- ŞİMŞİR, Bilâl N. *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.
- “Şova Dönük Açılımlar Hep Fiyaskoyla Bitiyor”, Cumhuriyet, 21 Ocak 2010.
- “Tarihi Buluşma”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 2001.
- TİMUR, Taner. *1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- “Türkiye ve Ermenistan’da Eşzamanlı Yapılan Dev Araştırma - 4 : İki Ülke İnsanı, ‘Öteki’ni Hangi Kaynaktan Tanıyor”, *Hürriyet*, 31 Mart 2005
- “Türkler ve Ermeniler Önyargılı”, NTV, 28 Mart 2005, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/315916.asp>, (e.t. 28.02.2016)
- “Türkiye Dağlık Karabağ Ön Şartından Vazgeçecek”, *Hürriyet*, 04 Nisan 2009.
-
- “Üç Kırmızı Çizgi Önce Nette Uçtu: 3 Kırmızı Ermenistan Çizgisi Önce İnternette Uçtu”, Haber Türk, 09 Nisan 2009.
- VOLKAN, Vamık D. *Körü Körüne İnanç*, Özgür Karaçam (Çev.), İstanbul: Okuyan Us, 2005.
- VOLKAN, Vamık D. *Kimlik Adına Öldürmek*, Medine Banu Büyükkal (Çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2007.
- WAAL, Thomas De. *Karabağ Barış ve Savaş Süreçlerinde Ermenistan ve Azerbaycan*, Didem Sone (Çev.), İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2014.
- “100 Yıl Sonra Uzlaşma Arayışı”, Cumhuriyet, 11 Temmuz 2001.

I.KANT: “EBEDİ BARIŞ” OLANAĞINDA BİR MODUS VIVENDİ¹ TASLAĞI

Cengiz Mesut Tosun²

Özet

Uygarlık kavramı genelde bilimsel alanlardaki gelişme olarak değerlendirilmektedir. Özellikle tıp, fizik, kimya, biyoloji, uzay bilimleri olarak sayabileceğimiz bilimler ilk anda akla gelenlerdir Her ne kadar insan yaşamını kolaylaştıran icatlar, keşifler yapılırsa da “uygarlık”, “çağdaşlaşma”, “ilerleme” kavramları eninde sonunda “savunma sanayisinde” (başka bir ifadeyle “saldırı sanayi”) zirve yapmaktadır. Bu durumu insanın psiko-sosyal yönünün bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanoğlu bu alandaki başarılarıyla övünmekte, gururlanmaktadır. Diğer insanlardan üstün olma isteğini tetiklemektedir. Bir insanın diğer bir insanı, bir devletin diğer bir devleti yenme, yok etme arzusunun kökeni nedir? Çatışma, savaş kaçınılmaz mıdır? Tüm siyasi tarih ölü bedenler ve ölü devlet isimleriyle dolup taşmaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun bölgesel ya da daha büyük çaplı savaşların odağında insan doğası ve devlet doğasının (aklının) aynı tarz hareket ettiği düşünülmektedir. Egemen olmak, yönetmek, genişlemek, zenginleşmek gibi temel faktörler ön plana çıkmaktadır. Bunların gerçekleşmesi için tek koşul olarakta savaşın kaçınılmazlığı ileri sürülmektedir. Çatışmanın, savaşın, soykırımların olmayacağı olası bir “ebedi barış”ın hüküm sürdüğü bir dünya kurulamaz mı? Aydınlanma filozofu İ. Kant dünya üzerinde barışın tesisini amaçlayan “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme” sini (1795) yazar. Denemesinde, devletler arasında ebedi barışın sağlanabilmesi için; barış antlaşmalarının içinde yeni bir savaşa yol açacak bir nedenin olmaması gerektiğini böylesi bir antlaşmanın barış antlaşması sayılmayacağını, hiçbir bağımsız devletin başka bir devlete müdahale etmemesi, savaşların önlenmesi için daimi orduların zamanla tamamen ortadan kaldırılması, devletlerin borçlanmaması, devletler birbirlerinin teşkilatlarına ya da hükümetlerine zor kullanarak müdahale etmemesi, her devlet cumhuriyetle yönetilmesi, uluslara arası hukukun hür devletlerden oluşan bir federasyona dayanması durumunda kalıcı bir modus vivendinin sağlanabileceğine işaret etmektedir. Böyle bir olanak vardır. İnsan olanaklar bütünüdür. Başarma, üretme, gelişme anlamında potansiyelini günden güne sergilemektedir. Bu olanaklar kendini en çok uluslararası ya da bölgesel düzeyde yaşanan bitimsiz savaşlarla kendini göstermektedir. Savaşın insan olanağını her durumda sergileyen insan neden ebedi bir barış sürecini ortaya çıkaracak bir modus vivendi olanağı için çaba göster(e)memektedir. Kant, barışı tesis edebilme olanağını sergileyebilecek insan için pratik felsefe örneği olarak uluslararası hukuk zemininde “Ebedi Barış”ı mümkün görmektedir. Geçici bir çözüm, geçici bir yaşam tarzı olarak değil daimi bir modus vivendi olanağı olarak barış sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: I. Kant, Ebedi Barış, Olanak, Savaş, İnsan, Modus Vivendi

I. KANT: A POSSIBILITY OF MODUS VIVENDI IN THE POSSIBILITY OF “PERPETUAL PEACE”

Abstract

The concept of civilization is usually considered as a development in scientific areas, as physics, chemistry, biology, astronomy being the first remembered. Even though there are discoveries that have facilitated human's lives, the concepts of “civilization”, “modernization”, “advancement” are end up being in the first line in the terminology of defense industry (in other words, assault industry). It is possible to think of this as being a reflection of human's psycho-social aspect. Humans are proud of their achievements in this area. It triggers the desire to be superior to other people. What is the origin of the desire to destroy a person by another person and a state by another state? Is conflict, war is unavoidable? Whole political

¹ **Modus vivendi** (Latince modus; model, tarz, biçim; vivendi ise yaşam anlamına gelmektedir; dolayısıyla modusvivendi; “yaşama biçimi” olarak çevrilebilir.) Uluslararası hukukta, uyumsuzluk içindeki iki devletin, temeldeki anlaşmazlığın çözümünü başka bir zamana bırakarak, geçici bir durumla yetinmeleri biçimindeki anlaşma. Ateşkes bir modusvivendi'dir. **Diplomaside**, devletlerarası ilişkilerde, hatta artık yeryüzünün her yerinde gitgide daha sık kullanılan yine Latince deyimlerden biri de bu oldu. Diyelim ki, tarafların henüz çözüm bulamadığı yahut uzlaşamadığı önemli ve kritik bir sorun var. Süreçte iplerin kopmaması için, sert tartışmalara girişmektense görüşlerin birbirine yaklaştığı bir aşamada o “yaşayış tarzı”yla yetinilir ve böylece çözüme doğru biraz daha ilerleme olanağı aranır. Zaten “modusvivendi” bu demektir.

1. Soysal, Mümtaz, “Modus Vivendi”, Cumhuriyet, 14 Haziran 2013

² Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi

history is full of dead bodies and names of dead nations. Regardless of wherever in the world, in the center of all wars, whether it is a local or a major war, human nature and the nature (or mind) of the state are thought to have acted in the same manner. The basic factors such as being sovereign, managing, expanding, enrichment have come to the fore. The inevitability of war as the only condition for their realization is being suggested. Is it possible to build a world where there are no conflicts, no wars, no genocides, but only the sovereignty of “perpetual peace”? Immanuel Kant, the philosopher of Enlightenment, wrote his “Philosophical Essays on Perpetual Peace” in 1795 with the aim of establishment of peace in the world. In this book, in order to provide peace between states, he asserts that peace treaties should not include any reasons that would lead a new war, otherwise such treaties cannot be accepted as a peace treaty, no independent state should intervene in another state, standing armies should gradually be eliminated in order to prevent wars, states should not get into debt, states should not intervene in another state’s government or organizations by force, all states should be governed by republic, international law should be based on a federation of free states, and that a standing modus vivendi can only be possible when these conditions are provided. There is such a possibility.

A person, as being full of possibilities, exhibits his/her potentials in terms of achievement, production and improvement from day to day. These possibilities show itself the most in endless either local or international wars. Why humans do (can) not show an effort for a possibility of modus vivendi to provide a peace process, even though one exhibits the possibility of war in every situation. Kant sees “perpetual peace” in the arena of international law as an example of practical philosophy for the human who could exhibit the possibility of establishing peace possible. Peace can be achieved not as a temporary solution, a temporary lifestyle, but as a possibility of a standing modus vivendi.

Keywords: I.Kant, Perpetual Peace, Possibility, War, Human, Modus Vivendi

Giriş

İnsan türü akıl sahibi olmakla diğer canlılardan farklıdır. İnsan, bedensel işlevlerinin ötesinde diğer canlıların (hayvanların) tekdüze ve içgüdüsel yaşamlarından farklı olarak bir “yaratma”, “değiştirme”, “dönüştürme” yetisini akıl sayesinde gerçekleştirir. Bu, kültür dünyasıdır. Genel çerçevede *uygarlık* kavramı adı altında toplanan bu alan; insanın başarılarıyla doludur, kuşaktan kuşağa da ilerleme gösterir. Özellikle teknolojik alanlardaki gelişmeler insan türü için başarı olarak kabul edilir. Fakat yakın tarihimizde yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları, İran-İrak savaşı vs bu savaşlardaki başta insan kaybı olmak üzere ekonomik ve kültürel kaybı düşündüğümüzde insan türünün bu acımazlığı endişe vericidir.

Bu bağlamda Kant da şaşkınlığını şöyle ifade etmektedir: İnsan eylemlerinin dünya sahnesine çıkışını seyrederken duyduğumuz hoşnutsuzluğa rağmen, bireysel eylemlerde arada bir görünen bilgeliğe karşın, üstünlüğünden büyük bir gurur duyan türümüz hakkında nasıl bir fikir yürüteceğimizi bilemeyiz.³

Uygarlık tarihine bakıldığında insanın insanla çatışması ile devletlerin birbirleriyle olan çatışmasının kesintisiz bir şekilde günümüze kadar geldiği görülmektedir. Egemen olmak ve bunu sürdürme; mülk sahibi olmak ve bunu arttırma arzusu siyasal tarihi ölü bedenler ile doldurduğu kadar, tarih sayfasını da bir isim olarak yer edinmiş ölü devletlerle doldurmaktadır. İnsan türü neden savaşmaktadır? Neden varolan ile yetinmemekte ve hep daha fazlasını istemektedir? Teolojiye kulak verildiğinde, dünya tüm insanların ortak kullanımına verildiği

³ Kant Immanuel, , Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, Seçilmiş Yazılar içinde, Nejat Bozkurt (Çev), (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1984), 118

gibi aynı zamanda çatışmaya, savaşa gerek duyulmaksızın tabiat, tüm insanların ihtiyacını giderecek kadar zengindir⁴.

İnsanın gücü ve büyüklüğü vasıtasıyla günümüzde görece küçülen dünyamız, eğer barış ortamı sağlanacaksa, ortaklaşa paylaştığımız bir mekan olarak görülmelidir. Bugün artık barış, politikanın temel koşulu haline gelmiştir. Öyle ki, onu güvence altına almayı beceremediğimiz taktirde bu, bütünsel bir başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Günümüzde bu koşulla çelişen her şey, artık sadece kötü bir politika değil, aynı zamanda büyük bir suç anlamına gelir.⁵

İnsanı diğer canlılardan farklı kılan akıl sahibi olmasıdır dedik. Kant'ın "aklını kullanma cesareti göster" çağrısı ile Locke'un doğa yasalarından biri olarak ifade ettiği aklın varlığı, her iki filozofun da insanı ahlaki bir varlık olarak değerlendirmelerine neden olur. Çünkü doğa yasasının doğrudan karşılığı akıldır. Sadece kendisine danışacak olan insanlara şunu öğretir: Herkes eşit ve bağımsız olduğundan, hiç kimse diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da malvarlığına zarar vermemelidir.⁶ (Locke 1999:

Kant'ı ebedi barışın dünya üzerinde hayat bulabilirliği düşüncesine ve bu umudun gerçekleşebilirliğine 5 Nisan 1795'te Prusya ile Fransa arasında Basel'de imzalanan barış antlaşması neden olmuştur. Bu antlaşma, uluslararası ilişkilerde hukukun esas alınması durumunda kalıcı barışın ışığını taşımaktadır. V.Gerhardt' göre, bu antlaşma sembolik açıdan oldukça önemli bir anlaşmadır. Çünkü bu sözleşmeyle, devrimci Fransız Cumhuriyeti'nin hukuksal yapısı ve toprak sınırları ilk kez büyük bir monarşi tarafından tanınmış oluyordu. Böylece eski iktidarlar, Fransız Devrimi'nin dünya tarihini değiştiren sonucunu uluslararası hukuk düzleminde kabul etmiş oluyordu. Üstelik bu Fransız Devleti'nin hukukunu da onaylamak anlamına geliyordu⁷. Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme'si ulusal ve uluslararası ilişkilerin adalet ilkesi çerçevesinde olması gerektiğine bir vurgu olarak değerlendirilmelidir. Bu düşünceyi ileri süren ilk düşünür olması nedeniyle de, Kantçı Uluslararası Hukuk Teorisi olarak" bilinmektedir⁸.

Genel olarak bakıldığında uluslararası ilişkilerin diğer bir ifadeyle devletlerarası ilişkilerde tarih boyunca yapılan savaşlarda güçlü olanın adaletinin tecelli ettiği görülmektedir. Özellikle askeri yönden güçlü olanın istediklerini yaptırması, yapması şeklinde olagelmektedir. Bu bağlamda hukuku, doğanın en güçlüye, daha zayıfları kendisine boyun eğdirmek için sağladığı bir üstünlük olarak tanımlayan Galyalı bir prensin alaycı ifadesine karşılık Kant, devletlerin hiç olmazsa hukuka sözle saygı göstermeleri durumunda bile barışı istemenin, kötülük ilkesine zamanla üstün gelebileceğinin ve barışı istemenin ahlaka yönelik bir eğilim olduğu şeklindedir⁹.

Kant, 1784 yılında yayımlanan Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt adlı yazısında; Aydınlanmayı insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulması olarak tanımlar. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışı olarak değerlendirmektedir. İnsanın bu ergin olmama durumuna neden ise kendi suçu ile düşmüş olmasıdır. Aklını kullanma cesareti gösteremeyip, başkalarının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın aklını kullanma kararlığı ve cesareti gösteremeyişi nedeniyle

⁴ Locke John, Hükümet Üzerine İkinci İnceleme, Fahri Bakırcı Çev(Ankara: Babil Yayınevi, 2004), 31.

⁵ Gerhardt Völker, Kant Felsefesinin Politik Evreni içinde "Eleştirel Bir Politika Teorisi: Kant'ın Ebedi Barış Taslağı Üstüne", Derleyen, Hakan Çörekcioğlu, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 222-223

⁶ Locke, John, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler, Melih Yürüşen, Çev, (Ankara: Liberte Yayınları, 1999), 7.

⁷ Gerhardt, "Eleştirel Bir Politika Teorisi: Kant'ın Ebedi Barış Taslağı Üstüne", 207.

⁸ Teson Fernando, The Kantian Theory of International Law, (Columbia Law Review, Vol. XCII 1992), 53.

⁹ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 239.

bu durumdadır. Kant, aklını kullanma cesareti göster, derken Aydınlanma'nın parolasını vermektedir¹⁰.

Kant, dünya üzerinde barışın ebedi bir şekilde sağlanmasının temel koşullarını insanın akılcı ve ahlaki bir yapıya kavuşması ile olabileceğini vurgulamaktadır. Uluslararası barışın sağlanması aklın rehberliğinde ahlaki ilişkiler ile mümkün gözükmektedir. Kant, bütün ahlaksal yasaların yüce mahkemesi olan akıl, savaşı hukuksal bir yol olarak kullanmayı şiddetle lanetlemekte, barış halini de mutlak yükümlülük olarak tanımakta uluslararası bir anlaşma olmaksızın barış durumunun da kurulması olanaksız bulunmakta, bu nedenlerle devletlerin daha özel nitelikte bir bağlaşmasını gerekli görmektedir¹¹. Görüldüğü gibi genel barışı sağlayacak olan şey insanın akli ve ahlaki bir yaşam tarzı benimsemesinden hareketle uluslararası ilişkilerde adaleti temele alan bir anlaşmadır.

İnsanın akıl sahibi bir varlık olmasından yola çıkan Kant, bu olanağın insana hem genel geçer ve zorunlu bir yasa sağladığını hem de kişilere bir yükümlülük getirdiğini göstermeye çalışır. Kendisi amaç olarak varolan insan, kendine ve başkalarına karşı eylemlerinde amaç olmayı korumak durumundadır. Bunu ise insan pratik buyruğa göre eylediğinde gerçekleştirebilir:

Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak şekilde eylemde bulun¹². Akıl sahibi bir varlığın kendisinin amaç olabildiğini sağlayan tek koşul ahlaklılıktır; çünkü ancak onunla bu varlık amaçlar krallığında yasa koyucu üye olabilir. Böylece ahlaklılık ve insanlık, aynı şeyi sağlayabileceklerine göre, değerli olan tek şeydirler¹³.

Kant'ın Sürekli (Ebedi) Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme'si (1795) oldukça çarpıcı bir şekilde başlamaktadır: Hollandalı bir hancının astığı tabeleyle ilişkin yergili bir giriştir. Mezarlığın resmedildiği ve "ebedi barış" adı verilen bir tabeladır bu. Kant, kendisinin kaleme almakta olduğu "ebedi barış"a ilişkin görüşleri nedeniyle, pratik politikacıların, siyaset kuramcılarının ve filozofları boş ve soyut düşünceli bilgiçler veya kolayca yenebilecekleri toy oyuncular olarak değerlendireceklerini bildiğini ama bunu umursamayacağını belirtir¹⁴. Bu bağlamda diğer yorumlar ise, ebedi barışın ancak resimdeki mezarlık gibi ancak ölümün getirdiği huzur ile mümkün olacağıdır. Diğer taraftan da savaşa doymayan hükümdarların da her zaman için barışa engel oldukları şeklindedir. Dolayısıyla, ebedi barışın hayalperest filozoflar tarafından uydurulan bir rüya hali olduğunu, erişilememesi nedeniyle ancak ölümün gerçekliğinde olabileceğidir¹⁵.

A) Ebedi Barış İçin Ön Koşullar:

Kant'ın ebedi barışın sağlanması için ileri sürdüğü altı ön koşul vardır:

1. "Taraflar tarafından imzalanan bir barış anlaşmasının içinde yeni bir savaşa yol açabilecek gizli bir savaş nedeni olmaması gerekir:

¹⁰ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 213.

¹¹ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 239.

¹² Kant Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, İoanna Kuçuradi, (Çev.), (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2002), 46.

¹³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 52.

¹⁴ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 225

¹⁵ Ökten, Kaan Harun. *Immanuel Kant'ın "Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme" Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve Bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.2001, 94

Kant'a göre böyle bir anlaşma barış anlaşması değil ancak ateşkesten ibarettir. Silah bırakışmasıdır.¹⁶ İçerisinde eğretiliyerek söylemek gerekirse bir *modus vivendi* taşımaktadır. Bu durum Kant tarafından da "tarafardan her birinin, savaşamayacak denli yıpranmış olması nedeniyle, ileride ilk elverişli durumdan yararlanmak üzere savlarını ileri sürmekten şimdilik art niyetten dolayı geri durması, içten pazarlıklı olmasından başka bir şey değildir"¹⁷. şeklinde ifade edilmektedir. İçerisinde bir *modus vivendi* taşıyan bir anlaşma barış getirmeyeceği her an patlak verecek bir savaşın doğmasına yol açacaktır. Bu tür anlaşmalar aynı zamanda devlet adamlığı onurunda olması gereken sözünde durma, ağırbaşlılık gibi özelliklere de ahlaki yönden zarar verecektir.

II. "İster küçük ister büyük olsun hiçbir bağımsız devlet, diğer herhangi bir devletin hakimiyeti altına, tevarüs, mübadele, alım satım veya hibe yollarıyla asla geçmemelidir."

Her devletin egemenlik haklarına, bağımsızlığına vurgu yapan bu ikinci ön koşula göre hiçbir devlet başka bir devleti egemenli altına almaya çalışmamalıdır. Devletler birer eşya değildir bu nedenle bir miras ilişkisi de düşünülemez. Kant her devletin kendi hakkındaki kararı ancak kendisinin verebileceğini ileri sürmektedir.¹⁸

III. "Daimi ordular (*miles perpetuus*) zamanla ortadan tamamiyle kalkmalıdır."

Günümüz devletlerinin her biri farklı oranlarda silahlı güce sahiptir. Her ne kadar saldırıya karşı bir savunma içinde olduğu ileri sürülse de her devlet her an savaşa hazır durumda beklemektedir. Her devlet yine silahlı gücünü arttırma eğilimindedir. Bu yönde de büyük harcamalar yapmaktadır. Temel hedef ise üstünlük kurmadır. Kant barışı engelleyen nedenlerden bir olarak da daimi orduları görmektedir. Savaş Üzerine adlı eserinde C.V. Clausewitz, savaşın temel hedefinin düşmanı silahtan arındırmak olduğu bu yolla düşmana kendi irademizi kabul ettirmenin yolunun açılacağını ileri sürerken sürekli bir tehdit oluşturmanın da silahlı güçlerle olacağını belirtmektedir¹⁹. Bir şekilde daimi orduların varlığı her an savaşa, tehdiye yol açan bir öğedir. Daimi orduların zamanla ortadan kalkması gerekmektedir.

Daimi orduların varlığı yine güç dengesinin ilgili devlet ya da devletlerce bozulması sonrasında bir savaşa yol açması muhtemeldir. Güçlü olduğunu hisseden devlet geride her hangi bir anlaşma (ateşkes) olmasına bakmaksızın saldırıya geçecektir. Bu durum yine kalıcı bir *modus vivendinin* ötesinde bir şeydir. Ancak *modus vivendinin* her an bozulma nedeni daimi ordulardır.

Kant, barışın akli ve ahlaki kişilerden, devletlerden yola çıkılarak sağlanacağını savlamaktadır. Daimi orduların dolayısıyla savaşın ağır ekonomik yükünden başka; ölmek ve öldürmek üzerine insanlara bunu karşılığında bir para (ücret) vermenin de insanları bir başkasının elinde (yani devletin) makineler ve araçlar durumuna sokacağı için bunun aynı zamanda insan haklarıyla da bağdaşmayacağını vurgulamaktadır. Daimi Ordular, ittifaklar ve para özellikle de para savaş nedenidir²⁰.

IV. "Devlet, dış menfaatlerini desteklemek için borçlanmalara girişmemelidir."

Borçlandırmayı tacir ulusların bir buluşu olarak değerlendiren Kant, borçlandırmanın; borç veren ülkenin borç alan ülke üzerinde siyasi bir üstünlük sağlama aracı haline dönüşmesine dikkat çekmektedir. Bu tehlikeli bir para gücünden başka bir şey değildir. Borçlu ülkenin vergilerinde meydana gelen bir azalma borç ödemesinde hemen bir savaş açma ya da borç veren ülke tarafından saldırıya uğrama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır²¹. Ülke içinde ya da dışında

¹⁶ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 227.

¹⁷ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 227.

¹⁸ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme 228.

¹⁹ Clausewitz, C.V, *Savaş Üzerine*, Selma Koçak (Çev.), (İstanbul: Doruk Yayınları, 2008), 32.

²⁰ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 229.

²¹ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 229.

borçlanma aşırıya giderse hazinenin iflası, savaşa sürüklenme olarak ortaya çıkmaktadır. Devletlerin egemenliklerini de tehlikeye düşürmekte sürekli bir barış için engel oluşturmaktadır.

V. *“Hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır.”*

Kant, devletlerin birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmamasının bir şekilde çatışmaları, savaşları önleyici olacağını belirtmekte ve bunu barış için bir ön şart olarak değerlendirmektedir. Fakat bir devlet anarşi içinde ise müdahaleyi makul karşılarken, bu düzeye gelmemişse müdahale etmenin o bağımsız ulusun haklarını çiğnemektir. Zora dayalı bir müdahalenin barışa aykırı olduğunu dile getirmektedir²².

VI. *“Hiçbir devlet harpte, ileride barış akdedileceği zaman, devletlerin birbirleriyle karşılıklı güven duymalarını imkansız kılacak yollara başvurmamalıdır. Bu yollardan örnekler şunlardır: düşman ülkesinde katiller, zehirleyiciler kullanmak, kapitülasyonlara aykırı hareket etmek, düşman tebaasını kendi devletine karşı ihanete kışkırtmak vs.”*

Kant için, yukarıda sayılan ve örnek sayısı bakımından arttırılabilecek unsurlar tam anlamıyla barışı tam başarısızlığa uğratabilecek nedenlerdir. Bir kere kullanılırsa savaş sonrası da ortadan kalkabilecek şeyler değildir. İnsan olma şerefiyle de bağdaşmamakta, güven duygusunu zedelemektedir. Bu nedenle savaşa neden olacağı aşikar olan bu yollar yasaklanmalıdır²³. Harp sonrası bir anlaşma (ateşkes) halinde bile (*modus vivendi*) bu insani olmayan bu yollar arzulan kalıcı bir *modus vivendi*nin bir hayal olarak kalmasına yol açmaktadır. Bu tür yöntemler hukuku ve özellikle uluslararası hukuku bütünüyle ortadan kaldıracığından ebedi bir barış ancak Hollandalı hancının tabelasındaki mezarlıkta kavuşulabilir.

B) Sürekli Barışın En Son Biçimini Almış Amaç Maddeleri:

Kant, Thomas Hobbes'un doğal durumuna atıf yaparak, bir arada yaşayan insanlar arasındaki doğal durumun (*status naturalis*) bir barış durumu değil, ama ilan edilmemiş olmasa bile, her an patlayabilecek gibi görünen bir savaş durumu olarak görmektedir. Bu durum kalıcı bir barış gerektirmektedir. Çünkü düşmana karşı korunmuş olmak, düşmanın hiçbir şey yapmayacağı anlamına gelmediği gibi yeterli bir güvence de değildir. Bu şartlarda her komşu başkasının güvenliği hakkında güvence vermelidir. Bu durum Hobbes'un doğal duruma hakim olan genel güvensizlik haline karşılık gelmektedir. Karşılıklı güven hali ise ancak yasal bir durum (hukuk düzeni) ile sağlanabilir.

Kant sürekli barışın sağlanabilmesi için üç amaç madde ileri sürmektedir:

I. *“Her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır.”*

Kant, bir ulusun bütün yasalarının temeli cumhuriyetçiliğe dayanmalıdır. Çünkü cumhuriyetçi bir anayasa toplumun bütün üyelerini temel insan hakları çerçevesinde değerlendirir. Yasalar ile her birini; özgür ve eşit kıldığı gibi onları vatandaşlık bağı ile bağlamaktadır. Cumhuriyetçi anayasa hukuka dayandığı için arzulan hedef olan sürekli barışa ulaşma çabası nedeniyle de bir üstünlük taşımaktadır.

Cumhuriyetçi anayasa savaş ilanı konusunda yurttaşlarının oylarına başvurmaktadır. Bu ise, savaş ilanı halinde, savaşta dövülecek olanın kendisi ve yine savaşın getireceği yoksulluğu ve zararı ve yine savaşın sonunda oluşacak borçları sağduyu ile düşünen yurttaşlar savaş ilanından kaçınacaktır. Fakat cumhuriyetçi olmayan bir anayasa ile savaş ilanı dünyanın en kolay işidir. Devletin üyesi olmayıp sahibi olan bir yönetici savaş ilanı işini meşru bir zeminde

²² Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 230.

²³ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 231.

çözme kolaylığını diplomatları aracılığıyla yapar. Çünkü savaş ilanı ile ne canını ortaya koyacak, ne eğlencelerini ne de saray eğlencelerinden mahrum kalacaktır²⁴.

Kant'a göre, cumhuriyetçi anayasa demokrasi ile karıştırılmamasını salık vermektedir: Yönetim erkini elinde bulunduran kişiler bakımından iktidara bakıldığında, egemenliğin üç türü ile karşılaşılır: Egemen gücü elinde tutanlar bakımından bakıldığında bir kişi elinde toplandığı Otokrasi, ya da egemenliğin birkaç kişi elinde toplandığı Aristokrasi olarak tanımlandığında, bizim demokrasi dediğimiz egemenlik anlayışında toplumu meydana getiren hepsinin yönetim erkine katılıyor anlayışındadır. İkinci önemli unsur ise, hükümet biçiminin anayasaya dayandığı cumhuriyetçilik olmalıdır. Çünkü anayasal bir cumhuriyetçilik yasama ve yürütme erkleri ayrı olmasını gerektiren bir devlet yönetimidir. Anayasal cumhuriyetçilik temsiliyet anlamını taşımaktadır. Demokrasilerde herkes efendilik peşinde koştuğu için bu rejim, temsili bir yönetim biçimini olanaksız kılar. Yönetimin hukuk idesiyle de bağdaşması için yönetim biçiminin temsili olması gerekir, ancak bu biçimledir ki, cumhuriyetçi hükümet yönetimi gerçekleşmiş olur, böyle olmadıkça anayasa ne olursa olsun hükümet keyfe bağlı ve baskıcı olur²⁵.

II. “Devletler hukuku özgür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır”

Bireyler olduğu kadar uluslar için de doğal durumda ve yasalardan yoksun yaşamak sırf komşu olmaları bakımından bile bir tehdit ve genel olarak da güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Amaç bu devletlerin her birinin kendi güvenliklerini garanti altına almak üzere bir anayasa kurmaya istekli olmalarıdır. Böyle bir teşkilatlanma milletler federasyonunu ortaya çıkarır.

Devletler arası ilişkilerde karar verici olan mahkemeler değil genel olarak savaştır. Savaşın sonucu hukuk değil zorlayıcılıktır. Kant'a göre, Devletler hukuku, hiçbir yasaya bağlı olmadan yaşayan bireyleri de bu durumdan çıkmaya zorlayan doğal hukuka da benzememektedir; devletlerin önceden hukuksal bir anayasaları olduğu için, bunlar kendi aralarında daha kapsamlı bir düzen kurabilecek olan her hangi bir dış baskıya karşı da korunmuş olacaklardır.

Kant'ın ileri sürdüğü devletler federasyonu bir barış antlaşması değil bir barış ittifakına karşılık gelmektedir. Çünkü barış antlaşması bir savaşı sona erdiren bir *modus vivendi*ye karşılık gelirken, barış ittifakı kalıcı *modus vivendi*ye karşılık gelecektir. Çünkü kalıcı bir barış ittifakı (kalıcı *modus vivendi*) tüm savaşları sona erdiren bir barış halidir.

Ebedi barışı sağlamak üzere oluşturulacak bir federasyonun özelliklerine bakıldığında ise, bu federasyonda yer alacak devletlerin, anayasal cumhuriyetle yönetildikleri, güçlü aydın milletlerden oluştuğu barış arzusunda olan devletlerin de katılımında bulunacakları çünkü özgürlüklerini bu federasyon ile garanti altına almak isteyecekleri görülecektir²⁶.

III. “Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel konukluk (*misafirlik*) koşulları ile sınırlanmalıdır. Daha önce bahsedildiği üzere teolojik kaynaklar bize dünyanın tüm insanların kullanımına verildiğidir. Locke da bu yönde doğa yasalarını açıklarken doğa yasalarının verili (tanrı tarafından) olduğunu ve bizlerin bunu hazır bulduğumuzu açıklar. Bu yasaların kanıtları olarak Kant ise dünya vatandaşlığı anlayışını hukuk zemininde dile getirmektedir. İnsanların dünya üzerinde özgürce dolaşabilecekleri ama gittikleri (misafir) oldukları yerde düşmanca bir davranışa girmemeleri ve aynı şekilde ev sahibi ülkenin de bu kişilere düşmanca davranmaması gerektiğini çünkü bunun bir hak olduğunu belirtmektedir²⁷.

Kant, Avrupa devletlerinin uzak ülkelere fetih amaçlı gittiklerini, buradaki yerlileri insan yerine koymadıklarını; ticaret adı altında bu ülkelere ordu soktuklarını, savaş kışkırtıcılığı yaptıklarını bu tür davranışların ise hiçbir şekilde evrensel barışla bağdaşmadığını

²⁴ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 234-235.

²⁵ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 237-239.

²⁶ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 239.

²⁷ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 242.

vurgulamaktadır. Dünya vatandaşlığı fikrine aykırıdır. Çünkü hukuksal hiçbir yönü yoktur. Bu durumun 1996 yılında ABD'nin Irak'a demokrasi getirmesi bahanesiyle işgal etmesinden hiçbir farkı yoktur.

Dünya vatandaşlığı iç ve dış hukuku (anayasa ve devletler hukuku) içeren ve yazılmamış yasalar dizgesinin tamamlanmasında zorunlu bir insan haklarını sağlayacak kamu hukukuna, oradan da kararlı bir biçimde ilerleyecek ancak övünülecek bir sürekli barışa yükselmesi gerekmektedir²⁸.

Sonuç

Kant'ın ebedi barışın tesisi için ileri sürdüğü ön koşullar ve amaç maddeleri gözden geçirildiğinde varılacak en kesin sonuç 1795 yılında yazılmış bu metinden bugüne kadar olan süreçte dünya üzerinde bir barışın sağlanması yönünde bir ilerleme sağlanamadığı yönündedir. Süreç içinde I. ve II. Dünya Savaşları, İran-İrak Savaşı, Irak'ın İşgali, Ruanda İç Savaşı ve daha sayılamayacak kadar çok devletler arası savaş, ittifaklar zemininde savaş, kışkırtmalar sonucu savaş, mezhepsel düzeyde savaşlar sürgit şeklinde yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Kant'ın yaklaşık iki yüzyıl öncesinde ebedi barışa dair kullandığı temel kavramların günümüz çağdaş siyasetinde ve felsefesinde ciddi bir tartışma ve çalışma konusu olduğunu gördüğümüzde ne kadar ileri görüşlü bir filozof olduğu kabul edilmelidir. Yakın dönem felsefe dünyasında etkin olan iki isim Jürgen Habermas (*İletişimsel Eylem Kuramı*) ve John Rawls'un (*Bir Adalet Teorisi, Halkların Yasası*) eserlerinde Kant'ın derin etkisi görülmekte O'nunla benzer ya da aynı kavramları kullandıkları görülmektedir.

Özellikle;

insan hakları,

demokrasi,

uluslararası hukuk,

dünya vatandaşlığı (kozmpolitizm),

anayasalcılık,

dünya federasyonu,

temsiliyet,

serbest dolaşım ve ticaret,

hukuk devleti,

cumhuriyetçilik.

Bununla birlikte;

Kant, ebedi barış tesisi için ileri sürdüğü “Devletler hukuku özgür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmalıdır” düşüncesi günümüz Birleşmiş Milletler Teşkilatına karşılık gelmektedir. (Her ne kadar aldığı/ ya da alamadığı kararlar siyasal bağlamda tartışmalı ise ve beş daimi üyenin veto hakkının bulunması ayrıca bir sorun olmasına rağmen) Birleşmiş Milletler ve bu teşkilatın alt yapısında bulunan BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Çocuk Vakfı (UNICEF), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve daha benzeri bir çok uluslararası örgütler aracılığıyla insan haklarının, dünya çapında korunması çalışmalarını sürdürmekte olmaları aynı zamanda savaşı, savaşların nedenlerini ortadan kaldırma çabaları nedeniyle barışa hizmet ettikleri söylenebilir. Bu durum ise Kant'ın vurgulamaya çalıştığı devletler arası hukuk çerçevesinde hem insani hem ahlaki hem de akli olması gereken barış çabalarına karşılık gelmektedir.

Yine uluslararası hukuk vurgusu yapan Kant'ın öngörüsünün gerçekleşmesi olarak yorumlanabilecek diğer bir gelişmeler ise, 10 Aralık 1948 günü kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin BM Genel Kurulunda kabul edilmesi de hukuk ve buna bağlı olarak

²⁸ Kant, Sürekli Barış Üstüne Felsefi Bir Deneme, 242.

adaletin sağlanması yönünde, bütün halklar ve uluslar için ortak bir ideali oluşturmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) varlığı da yine barışın temeli olan hukukun işletilmesi çerçevesinde önemli bir gelişme olarak gösterilebilir. Fakat bizim üzerinde durduğumuz şey ise her ne kadar Kant'ın öngörülerinin kurumsal olarak gerçekleşmesinden övgüyle bahsetsek de bu kurumların gerçek anlamda işleyişinden şüphe etmekteyiz. (ABD'nin Irak İşgalini BM kararı ile gerçekleştirmiş olması yeterli bir örnektir)

Kant, cumhuriyet yönetimine sahip ülkelerin barışa destek olma ve gerçekleştirme arzusunun yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Kant'tan günümüze kadar gelen bu iddiaya siyaset biliminde “demokratik barış” adı verilmiş ve demokrasiyle yönetilen ülkelerin birbirilerine karşı savaşmayacakları ileri sürülür. Bu, siyaset biliminin bir muammasıdır. Reyhani'ye göre, ‘demokratik barış’ fenomeni demokrasiyle yönetilen ülkelerin barışçıl oldukları anlamına gelmiyor. Bu ülkeler en az diğerleri kadar sık ve diğerleri kadar haksız nedenlerle savaşlara giriyorlar. Fark sadece kendi aralarında barışçıl olmalarından kaynaklanıyor.

Bu fenomenen iki farklı sonuç çıkmaktadır:

- 1)Yeryüzündeki her ülke demokrasiyle yönetilirse ebedi barış tesis edilmiş olur.
- 2)Demokrasiler gerçek anlamda barışçıl olmadıkları gibi, yeryüzündeki her ülkenin demokrasiyle yönetilmesi gibi samimi bir arzuları da olmayacak, kimi çıkarları demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerin varlığını şart koşacaktır²⁹.

Etik olarak değerlendirdiğimizde ise, bugün yaşadığımız dünyada ebedi barış düşüncesinin gerçekleştirilmesi için Kant'ın ileri sürdüğü şartların oluşması mümkün görünmemektedir. Ebedi barış düşüncesi bir ütopya olarak düşünülmektedir³⁰. Bu düşünceye bizi yönelten ise pratik siyasetin kendisidir.

Kalıcı bir *modus vivendi* yani ebedi barış insanda bir olanak ise Kant bunun ancak pratik aklın egemenliği ve adalet ile mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu yönde hareket edilirse yani insanın amacı ebedi bir barışın sonuçları zorunlu olarak gerçekleşecektir. Ahlak amacına ne kadar az yönelirse yani maddi ve manevi çıkarı ne kadar az gözetirse ebedi barışa o kadar yaklaşıacaktır. Adalet kavramına özel önem veren Kant, “*İster bütün dünya yokolsun, yeter ki adalet yerini bulsun*” atasözünü şiddetin ve açlıkların bütün pürüzlü yollarını kesen cüretli bir hukuk ilkesi olarak görmektedir. Fakat savaşın değişmez müttefiki “adaletsizlik” her defasında *kalıcı bir modus vivendinin* yani barışın müttefiki “adaleti” günümüze kadar yenilgiye uğratmış gözükmektedir.

Kant, kalıcı bir *modus vivendi* yani ebedi barışın şartı olarak adaleti ileri sürmekte ve gerçekleşmesi yönündeki isteğin boş bir ide olmadığını, dünya yurttaşlığı anlayışına ne kadar çok yaklaşırsak barışa da o kadar yakın olunacağını vurgulamaktadır. Dünya yurttaşlığı insanda var olan bir olanaktır.

Dünya üzerindeki tüm olumsuzluklara rağmen, insan türünün bütün tarihi doğanın gizli bir planının gerçekleşmesi olarak görülebilir. Bu plan yetkin bir anayasayla insanlığın bütün doğal yeteneklerinin gelişmesini sağlamaktır. İnsan doğası kendi türünü son olarak etkileyebilecek en uzak çağa bile ilgisiz kalmayacak bir yapıdadır ki, yeter ki bu çağ beklensin. Aydınlanma yavaş yavaş yükselir. İnsan türü neyin kendi yararına olduğunu bir anlarsa yöneticilerin bencil genişleme çabalarından bile büyük yararlar ele edebilir.

Ve şu umut cesaret kazanmaktadır: Birçok devrimlerden ve devrimlerin dönüştürücü etkilerinden sonra, doğanın en üstün amacı olan *dünya yurttaşlığı* düzeni, insan türünün bütün özgün yeteneklerinin içinde gelişebileceği dölyatağı olarak en sonunda gerçekleşmiş olacaktır.

²⁹ (Reyhani, Nebil, “Ebedi Barışın Olabilirliğine Kant’ın İnanıcı”, Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant. Syf: 75-83, Yayına Hazırlayan İonna Kuçuradi, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2006), 82

³⁰ (Tepe, Harun, *Kant Etiği ve Barış Düşüncesi: Etik Savaşları Önleyebilir mi?* Barışın Felsefesi 200. Ölüm Yıldönümünde Kant. Syf: 63-73, Yayına Hazırlayan İonna Kuçuradi, (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2000) 70.

Bir doğa planı var sayarsak, ebedi barış daha büyük umutlar için dayanak bulmaktayız. Çünkü böyle bir plan geleceğe güvenle bakmamızı sağlayacaktır. İnsan türünün yazgısı bu dünyada gerçekleşecektir. Bu duruma, ebedi barışa, eninde sonunda nasıl erişileceği bizleri şimdiden uzaktan da olsa gösterilmektedir³¹. Dünya vatandaşlığı da hukuk düzeni içinde adaletin en üst düzeyde hayat bulmasıdır. Bu ise ahlakın gereğidir. Her tek insanda da bu olanak vardır. Tür olarak insan diğer yüksek başarıları gibi bunu da başaracaktır. Bu günden başlayarak en başta politikacıların adaleti ve hukuku temele alan ahlaki ve akli bir anlayışa sahip olmaları ile başlayacaktır.

³¹ Kant, Immanuel, Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi, Çev, Uluğ Nutku, (Yazko Felsefe Yazıları, 1982), 126-127

ULUSLARARASI POLİTİKADA İNSANCIL MÜDAHALE VE DEVLET EGEMENLİĞİ İKİLEMİ: BİR SİSTEM ELEŞTİRİSİ

Doç. Dr. Soner KARAGÜL¹
Arş. Gör. Çağrı Emin DEMİRBAŞ²

Özet

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben ortaya çıkan yaygın insancıl müdahale uygulamaları, insancıl müdahale kavramının 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası politikada ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yer tutmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1999 Kosova müdahalesinin insancıl gerekçeler öne sürülerek, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) yetkilendirmesi olmaksızın NATO aracılığıyla gerçekleştirilmesi, uluslararası sistemin temel düzenleyici ilkesi olan devlet egemenliği ile insancıl müdahale kavramı arasında yaşanan çatışmayı belirginleştirmiştir. Bu çatışmalı durumun aşılabilmesi için 2001 yılında 'Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS)' tarafından Koruma Sorumluluğu (KoS) kavramı ortaya atılmıştır. ICISS raporu olarak anılan belgede, devlet egemenliğinin devletlere yalnızca bir hak olarak tanınmadığı, bu hakkın yanında onlara sorumluluklar da yüklediği belirtilmiştir. 'Sorumlu Egemenlik (Sovereignty as Responsibility)' biçiminde tasarlanan bu yeni egemenlik anlayışı, devletlere vatandaşlarının temel haklarını koruma sorumluluğunu yüklemektedir. Devletlerin bu sorumluluğu yerine getir(e)memeleri ya da bizzat vatandaşlarının temel haklarını ihlal etmeleri halinde uluslararası toplumun koruma sorumluluğu doğmaktadır. Bu çalışmada insancıl müdahalelerin ve bu müdahalelere meşruiyet çerçevesi sağlamak için üretilen KoS doktrininin neden mevcut uluslararası sistemde işlevsel bir rol üstlenemeyeceği üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede ortaya konulacak temel sav, mevcut uluslararası ilişkiler çerçevesinin II. Dünya Savaşı sonrası BM sistemi ile kurumsallaşmış olması ve bu sistemin insancıl kaygılardan ziyade dönemin güç dengelerine göre tasarlanmış olmasıdır. Bu doğrultuda BM'nin karar organı olan Güvenlik Konseyi (BMGK), beş daimi üyenin 'süper yetkiler' olarak tanımlanabilecek veto yetkileri ile donatıldığı ve karar alma süreçlerinin bu beş daimi üyenin keyfiyetine bırakıldığı bir karar merciidir. Eşitsizlikçi bir yapı olarak tanımlanabilecek böyle bir karar alma organından insancıl müdahalelerin adilane bir biçimde uygulanabileceği standartlar oluşturulması ve uygulanması yönünde adımlar beklemek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: insancıl müdahale, koruma sorumluluğu, egemenlik, uluslararası politika, Birleşmiş Milletler

THE DILEMMA OF HUMANITARIAN INTERVENTION AND STATE SOVEREIGNTY IN INTERNATIONAL POLITICS: A CRITIQUE OF THE SYSTEM

Abstract

After the end of the Cold War, emerging humanitarian intervention examples have paved the way for controversies about the humanitarian interventions in international politics and hence in international relations discipline. Especially, the case of 'humanitarian' Kosovo war, in 1999, which was implemented by NATO without UNSC authorization, has clarified the conflict between state sovereignty that is the principal element of the Westphalian international system and humanitarian intervention. To overcome this conflict, it was put forward a concept, namely Responsibility to Protect (R2P), by International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS in 2001. According to the ICISS, state sovereignty is not only a right but also a responsibility which is imposed to state authorities to protect their own citizens. This new understanding of sovereignty which is designed as Sovereignty as Responsibility, also impose a responsibility to the international community to protect human beings from the serious human rights violations. If a state can not or do not protect its own citizens from violations or it violates human rights itself, the responsibility to protect of the international community will emerge. In this study, it is elaborated that why humanitarian interventions and R2P which was generated to make this type of interventions legitimate can't undertake a functional role in existing international system. In this framework, the main argument of this study, the UN system which was designed in accordance with power relations instead of humanitarian concerns, is not a proper authority to authorize humanitarian interventions. Decision-making body of UN system, that is to say, Security Council has an unproductive decision-making structure in which five

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü sonerkaragul@comu.edu.tr

² Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü cdemirbas@atauni.edu.tr

permanent members have “super veto powers” which they can arbitrarily use. It seems impossible to expect to make standards which humanitarian interventions are justly implemented from this unequal system.

KEY WORDS: humanitarian intervention, responsibility to protect, sovereignty, international politics, United Nations

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesini takip eden 90'lı yıllar, insan hakları ihlallerinin önlenmesi gerekçesiyle temellendirilen ve terminolojide genellikle 'insancıl müdahale' şeklinde anılan, bir müdahalecilik anlayışının doğuşuna tanıklık etmiştir. Köklerini Hıristiyan teolojisindeki 'haklı savaş' anlayışından alan ve 90'lı yıllara kadar kısmi uygulamalarına rastlanan insancıl müdahaleler, liberal dünyanın 'zafer' ilanını müteakip, kendisine daha fazla alan bulma imkânına erişmiştir. Söz konusu yıllara damga vuran özellikle soykırım, insanlığa karşı suçlar, etnik temizlik ve toplu katliam gibi uluslararası insancıl hukukun büyük suç kategorilerinin vuku bulması karşısında, uluslararası toplumun duyarsız kalmaması ve bu 'insanlık vicdanını sarsan eylemlerin' önlenmesi ve durdurulması gerekliliği gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede Somali, Ruanda, Bosna ve Kosova gibi birçok insani krizde uluslararası toplumun sorumlulukları tartışma konusu edilmiş ve kimi örneklerde insancıl müdahalelere başvurulmuştur. Somali'de müdahale başarısızlığa uğramış, Ruanda'da gerçekleştiril(e)memiş, Bosna'da geç kalınmış ve Kosova'da ise son derece tartışmalı bir müdahale sahnelenmiştir.

Özellikle Kosova müdahalesinin BMGK yetkilendirmesi olmaksızın gerçekleştirilmesi nedeniyle, insancıl müdahaleler ve devlet egemenliği çerçevesinde önemli tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların da etkisiyle 2001 yılında Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS) kurulmuş ve bu komisyon aynı yıl içerisinde ICISS raporu ismiyle anılan bir belge yayınlamıştır. Bu belgede insancıl müdahale kavramı yerine Koruma Sorumluluğu (KoS) kavramı önerilmiştir. KoS çerçevesinde devletlerin egemenlik haklarının yalnızca savunma haklarından meydana gelmediği, aynı zamanda devletin halkına karşı 'koruma sorumluluğu'nun da bulunduğu belirtilmiş ve bu anlayış “sorumlu egemenlik (soverignty as responsibility)” olarak anılmıştır.³

KoS kavramı ilerleyen yıllarda BM sistemine de dâhil olmuş ve bu çerçevede kabul edilen çeşitli belgelerde kendisine kısmi de olsa bir yer edinmiştir. Bu çalışmada insancıl müdahale ile devlet egemenliği ikileminin aşılabilmesi için üretilen KoS doktrininin mevcut uluslararası sistem çerçevesinde, özellikle de BM sistemi dâhilinde uygulanabilirliğine odaklanılmaktadır. Bu bağlamda KoS'a ilişkin raporlarda insancıl amaçlı askeri müdahaleleri uygulayabilecek yegâne otorite olarak gösterilen BMGK'nin daimi üyelik sistemi ile sakatlanmış olan eşitsiz yapısının, büyük ölçüde adaletle ilgili olan insancıl müdahaleleri uygulamak noktasında doğru bir otorite teşkil edemeyeceği savunulmaktadır. Bu doğrultuda insancıl kaygılardan ziyade güç dengeleri üzerinde kurumsallaşmış olan BM sisteminin köklü bir biçimde yenilenmesi gerekliliği temelinde çeşitli öneriler getirilmektedir.

İnsancıl Müdahalenin Anlamı

Yüzeysel bir tanımla insancıl müdahale, bir devlet, devletler topluluğu ya da uluslararası örgütün bir başka devletin iç yetki alanına, o devletin rızası olmaksızın, insancıl gerekçeler öne

³ “The Responsibility to Protect”, *Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottawa, International Development Research Centre, Aralık 2001, 13. (bundan böyle ICISS Raporu)

sürerek askeri müdahalede bulunması olarak tanımlanabilir.⁴ Bu tanımda genel olarak üç önemli unsur ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki insancıl müdahale kavramının genellikle askeri müdahaleleri işaret eder biçimde kullanılıyor olmasıdır. Kimi zaman askeri müdahaleye varmayan fakat insancıl gerekçelerle gerçekleştirilen kimi müdahaleler de insancıl müdahale çatısı altında ele alınmakla birlikte, genellikle insancıl müdahale kavramı askeri müdahaleleri işaret etmektedir.⁵ İkincisi, insancıl müdahalelerin “insancıl” gerekçeler öne sürülerek gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bu unsur insancıl müdahaleleri, insancıl olmayan diğer müdahale biçimlerinden ayıran en önemli unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle müdahale ulusal çıkarların izlenmesi adına ya da jeo-stratejik amaçlarla gerçekleştirilen klasik bir müdahale değil, “insancıl” gerekçelerle gerçekleştirilen bir müdahaledir. İnsancıl müdahaleler için öne sürülen insancıl gerekçeler genellikle ciddi ve yaygın insan hakları ihlalleri olmaktadır. Yüzeysel tanımdan ön plana çıkan üçüncü unsur ise insancıl müdahalelerin genellikle müdahale edilen devletin rızası dışında gerçekleştirilen bir müdahale biçimi olmasıdır. Zira uluslararası hukukta zaman zaman “rıza müdahale” biçiminde anılan müdahale biçimi, ilgili devletin ülkesi içerisinde önlemekte başarısız olduğu kimi sorunları çözmek adına dış güçleri ülkesine davet etmesi anlamı taşımaktadır. Böyle bir müdahale biçimi ilgili devletin rızası dâhilinde gerçekleştirildiğinden devlet egemenliği ile çatışmalı bir durum içerisine girmemektedir. Diğer taraftan insancıl müdahaleler ise ilgili devletin rızası dışında gerçekleştirildiğinden devlet egemenliğiyle çelişen bir durum yaratmaktadır.

Devlet Egemenliği ve Egemen-Eşitlik

Devlet egemenliği ilkesi, 1648 Vestfalya Anlaşması ile simgelenen modern devletler sisteminin temel sütununu oluşturan ilke olarak kabul edilmektedir. En genel biçimiyle devlet egemenliği devletin iç-yetki alanında en üstün erk olduğunu; dışta ise diğer devletlerle eşit bir statüye sahip olduğunu vurgulamaktadır.⁶ Bir diğer ifadeyle içte hiyerarşi anlamına gelen egemenlik, dışta eşitlik anlamına gelmektedir. Dıştaki anlamıyla “egemen-eşitlik” ya da “Vestfalyen eşitlik” olarak anılan bu durum devletlerin en azından kâğıt üzerinde birbirleriyle eşit haklara sahip olduğunu ifade etmektedir. ICISS raporunda da belirtildiği üzere egemenlik bu çerçevede uluslararası hukukta devletlerin yasal kimliklerini oluşturmaktadır.⁷ Devlet egemenliği ve egemen-eşitlik ilkesi BM Şartı’nın⁸ 2. maddesinde de ifadesini bulmaktadır. Madde 2(1)’de “Örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur” ifadesi yer almaktadır. Madde 2(7)’de ise Şart’ın hiçbir hükmünün bir devletin iç-yetki alanına giren konularda müdahil olma yetkisi vermediği vurgulanmaktadır. Bu madde devletlere tanınan egemenlik hakkının zorunlu bir sonucu olan müdahale etmeme-karışmama ödevinin bir ifadesidir. Bir diğer ifadeyle eğer bir devletin egemenlik hakkı bulunuyorsa, bu hakkın diğer devletlere yüklediği ödev, o devletin egemenlik alanına müdahil olunmamasıdır. Bu ödevde riayet edilmeksizin devletlerin egemenliklerinden bahsedebilmek de olanaksız olacaktır. Bu

⁴ Tanım ve tartışmalar için bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention: An Introduction*, (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010), 11-22; Şaban Kardaş, “Humanitarian Intervention: A Conceptual Analyses”, *Alternatives*, 2/3-4, (2003), 21-49.

⁵ İnsancıl müdahalelerin askeri biçimlerini, askeri olmayan müdahalelerden ayırmak için zaman zaman ‘askeri insancıl müdahale’ (Armed humanitarian intervention) ifadesi tercih edilmektedir. Örneğin Bkz. Don E. Scheid (Ed.), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

⁶ Chris Brown, *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, (Cambridge: Polity Press, 2006), 26.

⁷ ICISS Raporu, 12.

⁸ Metin boyunca BM Şartı’na yapılan atıflarda TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu tarafından yapılan çeviriden yararlanılmıştır. Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (e.t. 09.12.16).

çerçevede müdahale-etmeme ilkesi, riayet ediliş edilmediğı tartışmalı olsa da⁹, devlet egemenliğini ve daha da önemlisi devletler sistemini koruyucu bir işleve sahip olagelmiştir. Bu bağlamda BM Şartı'nın 2(4) maddesi de kuvvet kullanma yasağını ihtiva etmesi açısından egemenlik ve insancıl müdahale çerçevesi açısından önem taşımaktadır. Bu maddeye göre BM üyeleri “uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan” kaçınacaklardır.

Madde 2(4)'te ifade edildiğı gibi BM Şartı'nda kuvvet kullanımı yasaklanmıştır. Fakat bu yasağa iki istisna oluşturulmuştur. Bu istisnalardan ilki BM Şartı'nın 51. Maddesinde ifadesini bulan meşru-müdafaa hakkıdır. Buna göre bir devlet saldırıya uğraması durumunda BMGK gerekli önlemleri alıncaya dek, tek taraflı veya kolektif olarak savunma hakkına sahip kılınmaktadır. İkinci istisna ise uluslararası barış ve güvenliğin tehdit altında olduğı durumlarda Şart'ın VII. Bölümünde öngörülen askeri müdahalelerin de dâhil olduğı zorlayıcı önlemlerin alınabilmesidir. Bu istisnalar dışında kuvvet kullanımının yasaklanmış olması insancıl müdahalelerin nerede konumlandırılacağı noktasında önemli tartışmalar yaratmaktadır. Zira BM Şartı'nda ya da buna benzer yasal sorumluluklar doğuran herhangi bir belgede insancıl müdahalelere ilişkin bir istisna tanınmamaktadır. Dolayısıyla yasal olarak ya da uluslararası hukuk açısından bir “insancıl müdahale hakkı”ndan söz edebilmek mümkün değildir.¹⁰

İnsancıl Müdahale ve KoS

Belirtildiğı üzere özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan insancıl müdahaleler, BM sisteminin müdahale-etmeme ilkesi ve kuvvet kullanma yasağı ile çelişen bir durum yaratmıştır. Bu yıllarda yaşanan Srebrenitsa ve Ruanda başta olmak üzere çeşitli katliam ve soykırımlar, böyle büyük insani krizlere karşı bir şeyler yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. “Never Again” (Bir Daha Asla) sloganıyla simgelenen, uluslararası toplumun soykırım gibi hadiselerle seyirci kalamayacağını vurgulayan bir eylem alanı ortaya çıkmıştır.¹¹ Uygulamada ciddi kuşklar ortaya çıkmış olmakla birlikte, insancıl müdahalelerin temellendirilmesinde bu çerçeve kullanılmıştır. Bir diğeri ifadeyle insancıl müdahaleler, yaygın ve ciddi insan hakları ihlallerinin önlenmesi gerekçesiyle ve acı çeken insanlara gerekli yardımın ulaştırılması çerçevesinde öne sürülmüşlerdir. Bu çerçevede 1990'lı yılların en çok tartışılan müdahalesi BMGK'dan yasal bir yetkilendirilme olmaksızın, NATO üzerinden ‘tek taraflı’ olarak gerçekleştirilen Kosova müdahalesi olmuştur. Yasal olmamasına rağmen gerçekleştirilen bu müdahale, savunucuları tarafından ‘yasal olmayan fakat meşru’ bir müdahale olarak savunulmuştur.¹² Müdahalenin meşruiyet temeli, Kosova'da yaşanan insani krizin sona erdirilmesine yönelik uluslararası toplumun sorumluluğundan türetilmiştir. Diğeri taraftan bu müdahalecilik anlayışına eleştirel yaklaşanlar ise haklı olarak bu sorumluluğun niye bazı örneklerde ortaya çıkıyorken diğerilerinde çıkmadığını sorgulamışlardır.¹³ Bunun da ötesinde Kosova müdahalesinin yarattığı en temel çelişki BMGK yetkilendirmesi olmadan yapılan bu müdahalenin devlet egemenliğini

⁹ Bkz. Stephen D. Krasner, *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, (New Jersey: Princeton University Press, 1999).

¹⁰ Bkz. Simon Chesterman, *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, (Oxford: Oxford University Press, 2012).

¹¹ Samantha Power, “Never Again: The World Most Unfulfilled Promise”, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/karadzic/genocide/neveragain.html> (e.t. 16.07.16).

¹² Bkz. *The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 163-176. Bu hususla ilgili tartışmalar için ayrıca bkz. Richard Falk, *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, (New York: Routledge, 2015), 54-56.

¹³ Tartışmalar için bkz. Aidan Hehir, *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, (Hampshire, Palgrave Macmillan, 2008).

ihlal etmek durumunda kalmış olmasıdır. Bu durum insancıl müdahaleler çerçevesinde “yasallık-meşruiyet” hususunu tartışmaya açmıştır. Bir taraftan müdahalenin yasallık koşulunu yerine getiremediği için devlet egemenliği ilkesinin ihlal etmek suretiyle savunulamayacağı iddia edilirken; diğer taraftan ise insan hakları ihlallerini önlemek gerekçesiyle gerçekleştirildiğinden egemenliği ihlal etmediği ve dolayısıyla meşru olduğu ileri sürülmüştür.

Kosova müdahalesinin insancıl müdahaleler ve egemenlik etrafında yarattığı bu tartışmalar dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın öncülüğünde devlet egemenliği ilkesinin yeniden tanımlanması yönünde çabalara kapı aralamıştır. Annan’a göre “BM Şartı, Birleşmiş Milletlerin hükümetleri adına değil halkları adına yayınlanmıştır... Şart, halkların egemenliğini korumaktadır ve kesinlikle hükümetlerin insan hakları ve insan onurunu ayaklar altına almasına izin verir biçimde yorumlanamaz. Egemenlik yalnızca güç değil, sorumluluk da içermektedir”.¹⁴ Annan’ın çerçevesini çizdiği bu egemenlik anlayışı insancıl müdahale açısından Kanada hükümetinin desteğiyle toplanan ICISS tarafından ele alınmış ve 2001 yılında yayınlanan ICISS raporu ile önemli bir aşama kaydetmiştir. Raporda devletlerin egemenlik haklarının yalnızca savunma haklarından meydana gelmediği, aynı zamanda devletin halkına karşı ‘koruma sorumluluğu’nun da bulunduğu belirtilmiş ve bu anlayış “sorumlu egemenlik” olarak anılmıştır.¹⁵

ICISS raporu ayrıca KoS kavramına önleyici sorumluluk (responsibility to prevent), reaksiyon gösterme sorumluluğu (responsibility to react) ve yeniden inşa sorumluluğu (responsibility to rebuild) gibi ilkeleri ekleyerek geniş bir sorumluluklar ağı önermiştir.¹⁶ Bu kapsamda KoS, insani müdahalenin öncesini, sürecini ve sonrasını kapsayan bütüncül bir yaklaşım olarak sunulmuştur. En önemlisi egemenliklerinin yarattığı koruma sorumluluklarını yerine getirmeyen veya getiremeyen devletlere karşı askeri güç kullanımına varan önlemlerin öngörülmesidir. ICISS raporuna göre “halkını ölüm ve diğer ciddi zararlardan koruma sorumluluğu egemenliğin devlete yüklediği en temel ve hayati sorumluluktur. Eğer devlet kendi halkını böyle bir zarardan koruyamaz ya da korumaz ise son kertede askeri müdahalenin de dâhil olabileceği insancıl koruma amaçlı zorlayıcı müdahaleler uluslararası toplumun diğer üyeleri tarafından sağlanabilecektir”.¹⁷ ICISS zorlayıcı müdahaleler için doğru otoriteyi BMGK olarak tayin etmekle birlikte, aynı zamanda BMGK daimi üyelerinin veto yetkilerini kullanması sonucu BMGK’nin işlevsiz kalması halinde, bu yetkinin bölgesel ve alt-bölgesel örgütlerce kullanılabilmesini ve yetkilendirmenin ex post facto (sonradan) olarak sağlanabileceğini önermiştir.¹⁸

ICISS raporundan sonra KoS, BM gündemine alınmış, raporun içeriğinde yapılan önemli değişikliklerle de olsa, BM’nin birçok belgesine konu olmuştur. 2005 yılındaki BM Dünya Zirvesi’nin Sonuç Kararı’nda “halkların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlardan korunması” amacıyla devletlerin BM Şartı’nın “VI. ve VII. bölümleri ile uyumlu bir biçimde uygun diplomatik, insani ve diğer barışçıl yöntemleri kullanma sorumluluğu” bulunduğu ve bu yöntemlerle istenilen sonuçların alınmaması durumunda ise “Şart’ın VII. Bölümüne göre Güvenlik Konseyi aracılığıyla” güç kullanımının gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir.¹⁹ Bu belgeyle getirilen en önemli değişiklikler, müdahalelere haklı gerekçe teşkil edebilecek örneklerin yalnızca “soykırım, savaş suçları, etnik

¹⁴ Bkz. Kofi Annan, “Two Concepts of Sovereignty”, *The Economist*, 16 Eylül 1999. <http://www.economist.com/node/324795> (e.t. 10.12.16).

¹⁵ ICISS Raporu, 13.

¹⁶ ICISS Raporu, 19-45.

¹⁷ ICISS Raporu, 69.

¹⁸ ICISS Raporu, 54.

¹⁹ “2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (e.t. 14.10.14).

temizlik ve insanlığa karşı suçlar” ile sınırlanmış olması ve alternatifi olmaksızın bu husustaki tek yetkili otoritenin BMGK olarak belirlenmiş olmasıdır.

2009 yılında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon öncülüğünde toplanan bir komite tarafından kabul edilen “Koruma Sorumluluğunu Uygulamak” (Implementing Responsibility to Protect) isimli raporla KoS’un BM’deki süreci devam etmiştir. Bu raporla KoS’un geliştirilmesine yönelik üç sütunlu bir strateji belirlenmiştir. Buna göre ilk sütun, devletin halkını “gerek devlet egemenliğinin doğasından gerekse de devletin yasal yükümlülüklerinden kaynaklanan”, “soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar” gibi suçlardan koruma sorumluluğunu ihtiva etmektedir. İkinci sütun, devletlerin koruma sorumluluğunu yüklenmesinde uluslararası toplumun da yardım etme sorumlulukları bulunduğu ifade edilmektedir. Üçüncü sütun ise, devletlerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri halinde üye devletlerin BM Şartı’nın VI. Bölümünde öngörülen barışçıl önlemler ya da VII. Bölümde öngörülen kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı önlemler de dâhil olmak üzere “zamanında ve kararlı bir biçimde” gerekli önlemleri alması gerekliliği vurgulanmaktadır.²⁰ 2009’dan günümüze kadar devam eden süreçte, BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından KoS ile ilgili altı rapor daha yayınlanmıştır.²¹ Tüm bu gelişmelerin neticesinde KoS, henüz üzerinde bir uzlaşma sağlanamayan tartışmalı bir yapıya sahip olmakla birlikte “gelişmekte olan bir uluslararası etik norm”²² olarak değer kazanmıştır. Eylem boyutuyla büyük bir yeniliğe kapı açmıyor olsa da, çerçevesini çizdiği ‘sorumlu egemenlik’ anlayışıyla klasik devlet egemenliğini ‘ahlaki’ olarak eleştiriye açan bir doktrin olma özelliği taşımaktadır.

Yetkili Otorite Sorunu

İnsancıl müdahalenin ya da yenilenmiş biçimiyle KoS doktrininin en önemli meselelerinden birisi insancıl müdahalenin gerçekleştirilmesine ya da uluslararası toplumun koruma sorumluluğunun doğduğuna kimin karar vereceği hususudur. Belirtildiği üzere BM sistemi böyle bir kararın verilebilmesi için yegâne otorite konumundadır ve ICISS raporunda da “doğru/yetkili otorite” (right authority) olarak BM ve dolayısıyla da BMGK gösterilmiştir.²³ ICISS’e göre “insani koruma amaçlı askeri müdahaleler²⁴ ile ilgili olarak Güvenlik Konseyi’nden daha uygun bir otorite” bulunmamaktadır.²⁵ Fakat BMGK, karar alma mekanizması II. Dünya Savaşı sonrası güç dengelerini yansıtacak bir biçimde oluşturulan eşitsiz bir organ olma özelliği taşımaktadır. 5’i daimi olmak üzere 15 üyeden oluşan BMGK’de kararlar 3/2 çoğunlukla alınabilmektedir. Fakat 5 daimi üyeye “süper yetkiler” olarak tanımlanan veto ayrıcalığı tanınmıştır. Daimi üyelerden birinin dahi bu yetkiyi kullanma yolunu seçmesi durumunda BMGK işlevsiz bir duruma düşmektedir. ICISS bu çerçevede yetkili otorite sorununa önemli bir yer ayırmaktadır.

²⁰ Bkz. “Implementing the Responsibility to Protect”, Report of the Secretary-General, A/63/677. Bu rapor BM Genel Kurulu’nun 63/308 kararıyla kabul edilmiştir. Bkz. United Nations General Assembly A/RES/63/308 (2009).

²¹ Aidan Hehir, “Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring”, *Cooperation and Conflict*, 51/2, (2016), 167.

²² Bkz. Gareth Evans, “The Responsibility to Protect: From an Idea to International Norm” içinde Richard H. Cooper ve Juliette V. Kohler, *Responsibility to Protect: The Global Moral Compact for the 21st Century*, (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 15-29.

²³ ICISS Raporu, 47-52.

²⁴ Raporda insancıl müdahale yerine, Koruma Sorumluluğu ya da insani koruma amaçlı askeri müdahale kavramları tercih edilmektedir. ICISS’e göre insancıl müdahale kavramı hayatları risk altında olan insanların korunması ve bu insanlara yardım edilmesi anlamında gelen belirli bir müdahale biçimini tanımlamakta kullanışsız bir kavramdır. Bu yüzden ICISS ‘koruma’ kavramına başvurarak farklı kavramsallaştırmalara gitmek yolunu seçmektedir. Bkz. ICISS Raporu, 9.

²⁵ ICISS Raporu, 49.

ICISS'e göre "BM, uluslararası hukuk yaptırım sisteminin merkezinde yer alan BMGK ile birlikte, operasyonları meşru kılacak evrensel olarak kabul görmüş yegâne örgüttür".²⁶ BM Şartı'nda müdahale-yasağı açık bir biçimde belirtildiği ve bu yasağa "insancıl bir istisna" getirilmediği için ICISS raporunda, BMGK'nin rolünün "çok büyük bir önem arz ettiği" vurgulanmaktadır. Fakat BMGK'nin "otoritesi" ve "güvenilirliği" çerçevesinde önemli sıkıntılar olduğunun da altı çizilmektedir. ICISS'e göre bu sorunların başlıcaları "askeri müdahale operasyonlarını yetkilendirme noktasındaki yasal kapasitesi; bu operasyonları gerçekleştirmek için gereken politik irade eksikliği ve bu çerçevedeki istikrarsızlıklar; eşit temsile sahip olmayan üyelik sistemi ve Daimi Üyelerin sahip olduğu veto gücünün yarattığı içkin kurumsal çifte standartlardır".²⁷

ICISS'e göre 15 üyeli BMGK günümüz dünyasını temsil etmekten uzaktır ve Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan daimi üyeliğe sahip değildir. Bu çerçevede BMGK, ICISS tarafından demokratik temsil açısından eksik bir organ olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ICISS'e göre BMGK, eylemlerinde insanlığa ya da herhangi bir başka mercüye karşı hesap verebilir ya da yasal olarak denetlenebilir bir konumda da değildir. Daimi üyelerin veto yetkilerinin yarattığı eşitsizlik ICISS'in üzerine eğildiği bir diğer husustur. ICISS veto hakkını uluslararası eylemin önündeki en önemli engellerden biri olarak değerlendirmektedir. Rapordaki ifadeyle, "bir vetonun, büyük insancıl kaygıların bulunduğu meselelerde tüm insanlığın önüne geçebilmesi akla yatkın değildir (unconscionable)". Bu çerçevede ICISS BMGK'nin reforma tabi tutulması gerekliliğini tespit etmekle birlikte, bunun gerçekçi bir beklenti olmadığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda mevcut durumdan ve realiteden hareket eden ICISS, daimi üyelere, özellikle "önemli insani krizleri durdurmak ve önlemek için acil ve kararlı eyleme" gereksinim halinde, "hayati ulusal çıkarları" gerektirmedikçe veto hakkına başvurmamaları çağrısında bulunmaktadır.²⁸

BMGK'nin sahip olduğu bu sorunları tespit etmesine rağmen ICISS, BMGK'den daha uygun bir alternatif olmadığını ve komisyonun temel görevinin de BMGK'ye alternatifler aramak olmadığını vurgulamaktadır. Komisyonun temel görevinin, BMGK'nin daha iyi işleyebilmesi için çözüm önerileri getirmek olduğuna işaret etmektedir.²⁹ Bu doğrultuda ICISS insancıl koruma amaçlı askeri müdahaleler çerçevesinde iki temel gereklilik tespit etmektedir:³⁰

1. BMGK yetkilendirmesi tüm durumlarda, herhangi bir müdahaleye girişilmeden önce aranmalıdır.
2. BMGK etnik temizlik ve büyük çaplı insan ölümlerine yönelik şüpheler bulunduğu yerlere müdahaleye yönelik yetkilendirme talebini ivedilikle ele almalıdır.

Fakat yukarıda da değinildiği gibi ICISS, BMGK'nin veto yetkileri dolayısıyla tıkanabileceğinin farkında olarak çeşitli alternatif çözüm önerileri getirmektedir. Bunların ilki BM Genel Kurulu'nun "Acil Durum Oturumu" düzenleyerek "Barış için Birlik" kararı alabilmesidir. Bu karara ilk olarak 1950'de Kore Savaşı sırasında, "uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi" için daimi üyelerin oy birliğinin sağlanamaması sebebiyle başvurulmuştur. ICISS'e göre Genel Kurul, doğrudan eyleme geçme gücü bulunmamakla birlikte, üye devletlerin büyük bir çoğunluğunun desteğini sağlayarak bir müdahaleye meşruiyet çerçevesi sağlayabilecektir. Fakat ICISS bu kararı, üye devletlerin 3/2 çoğunluğunu gerektirmesinden dolayı, alınabilmesi güç bir karar olarak yorumlamaktadır.³¹

ICISS'in BMGK'nin tıkanması durumuna getirdiği ikinci alternatif yol ise "ex post facto" yetkilendirme ile "bölgesel ve alt-bölgesel" örgütlerin tanımlanan sınırlar içerisinde

²⁶ ICISS Raporu, 49.

²⁷ ICISS Raporu, 49.

²⁸ ICISS Raporu, 51.

²⁹ ICISS Raporu, 49.

³⁰ ICISS Raporu, 50.

³¹ ICISS Raporu, 53.

kolektif bir müdahaleye başvurabilmeleridir. ICISS'e göre "birçok insani felaket komşu ülkeler üzerinde, mülteci akınları ve toprağın isyancı gruplar tarafından kullanılması gibi sınırları aşan önemli etkiler yaratmaktadır". Bu çerçevede komşu devletlerin insani felaketlerle ilgilenmesi gerekli olabilmektedir. ICISS bu çerçevede, bölgesel ve alt-bölgesel örgütlere çeşitli roller veren BM Şartı'nın VIII. Bölümü'ne işaret etmektedir. ICISS'e göre müdahale konusunda BMGK'nin önceden yetkilendirmesi koşulu bulunmakla birlikte, zaman zaman ex post facto (sonradan) yetkilendirmelere de başvurulabilmektedir.³²

Yukarıda da belirtildiği gibi, ICISS'ten sonra KoS BM'ye taşınmıştır. Fakat BM dâhilinde kabul edilen belgelerde KoS tamamen BMGK'nin yetki alanına terk edilmiş ve dolayısıyla ICISS'in getirmiş olduğu alternatif çözüm önerileri hariç bırakılmıştır. Bu doğrultuda insancıl müdahaleler ve KoS, ICISS'in de tespit etmiş olduğu sorunlu ve eşitsiz BMGK yapısı dâhilinde, hâlihazırda "uluslararası barış ve güvenliğe tehdit" şemsiyesi altında uygulanan diğer müdahalelerden farklı olmayan bir konuma indirgenmiştir. Bu konumda insancıl müdahaleler BMGK'nin karar almasında hayati rolü üstlenen daimi üyelerin insafına bırakılmış olmaktadır.

BM, BMGK ve İnsancıl Müdahaleye İlişkin Çelişkiler

Bilindiği gibi BM, II. Dünya Savaşı sonrası kurulmuş olan ve bu doğrultuda dönemsel güç dengelerini yansıtan bir uluslararası örgüttür. Hans Köchler'in de vurguladığı gibi "özellikle veto kuralının BM Antlaşması'na dâhil edilmesi, BM Antlaşması'nı kaleme alan ve 1945 savaş sonrası düzeni biçimlendiren devletlerin galip devletler olmasıyla açıklanabilir"³³ BM çerçevesi, Ramesh Thakur'un da altını çizdiği gibi "barışçıl"³⁴ ve insancıl bir sistem inşa etmeye yönelik bir girişim olmaktan ziyade II. Dünya Savaşı sonrası, galip devletlerin statükoyu kurma çabalarıyla oluşturulmuştur. Bu anlamda sistem her ne kadar insancıl öğeler ihtiva ediyor olsa da, özünde güç dengesini yeniden kurgulayan bir sistem olma özelliği taşımaktadır.

Aidan Hehir'in de belirttiği gibi "BM, ABD, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği tarafından önemli yetkileri kendileri adına korumak için tasarlanmıştır. Bu yetkilerin en önemlisi, Gerry Simpson'ın 'yasallaştırılmış hegemonya' olarak tanımlamış olduğu daimi üyelerin veto güçleridir. Galip müttefik güçler, o dönemde, yeni örgütün yalnızca 'güç gerçekliklerine karşı değil, bu gerçekliklerle uyumlu çalıştığı takdirde' işlevsel olabileceğini iddia etmişlerdir. Yeni sistemin zirvesinde bulunan Güvenlik Konseyi'nin gücü bilhassa anayasal yetkilerinin iki özelliği açısından belirgindir: Konsey'in Bölüm VII altında olağanüstü yaptırım gücü yetkisi ve veto hakkı".³⁵

Köchler de aynı çizgide, BM'nin galip devletler tarafından "güç politikasının temel kurallarına uygun olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra sahip oldukları ayrıcalıklı konumu Antlaşma'nın bir parçası haline" getirerek ve "1945'teki güç dengesini uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde 'ebedileştirerek'" kurduklarını ifade etmektedir. Bu çerçevede BMGK daimi üyelerine "özel bir veto ayrıcalığı" tanınmıştır.³⁶ Köchler'e göre daimi üyeler bu veto ayrıcalıkları sayesinde "ortak zorlama önlemlerine karşı her türlü kararı

³² ICISS Raporu, 53-54.

³³ Hans Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, Funda Keskin ve Erdem Denk (Çev.), (İstanbul: Alkım Yayınları, 2005), 477.

³⁴ Bkz. Ramesh Thakur, "Has R2P Worked in Libya?", *Canberra Times*, 18 Eylül 2011. <http://www.canberratimes.com.au/federal-politics/editorial/has-r2p-worked-in-libya-20110918-1wqqb.html> (e.t. 14.06.16).

³⁵ Aidan Hehir, "The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect", *International Security*, 38/1, (2013), 151.

³⁶ Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, 425.

engelleyebilirler”. “Bir sürekli üye, kendisi veya müttefiklerinden biri ya da birkaçı, Güvenlik Konseyi’nin önlem alabileceği bir saldırı eylemi işlerse, bu ayrıcalığını kullanmak eğiliminde olacaktır”. Köchler bu durumu “hukukun gücünün yerine, güçlünün hukukunun” konulması olarak yorumlamaktadır. Zira daimi üyelerin bu ayrıcalıkları, uluslararası alanda hukukun üstünlüğünün ancak daimi olmayan zayıf üyelere karşı işletilebileceği, daimi üyelere işletilebilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Köchler bu doğrultuda “tarihin bize fazlasıyla gösterdiği gibi, eğer güç hukuku yaratıyorsa, bunu genel olarak kabul edilmiş (uluslararası) normlara göre değil, her zaman belirli (ulusal) çıkarlara göre yapmaktadır” tespitinde bulunmaktadır.³⁷

‘İnsancıl’ nitelemesini barındıran müdahaleler, gerçekten insancıl saiklerle gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği tartışması bir tarafa bırakılırsa³⁸, ahlak ve adalet alanına temas eden ve en önemlisi politik olanın sınırlarını aşma iddiasına sahip olan müdahale biçimleridir. Bir insancıl müdahale, öne sürülen gerekçeleri bakımından, en azından öncelikli olarak, çıkarsal hesaplamalarla değil, insancıl kaygılarla gerçekleştirilmek durumundadırlar. Bu özelliği insancıl müdahaleleri, diğer müdahale biçimlerinden ayıran en önemli bileşenidir. İnsancıl müdahaleyi öne süren devlet ya da devletler, genellikle müdahalenin insani acıları önlemek, insan haklarını korumak, temel insan hakları ihlal edilen kişilere yardım eli uzatmak gibi amaçlarla gerçekleştirildiğini savunurlar. Bu çerçevede insancıl müdahaleler, yardım ve koruma gibi ahlaki olarak ‘iyi’ kabul edilen bir davranış biçimi olarak ahlaki alanda iddia edilmiş olmaktadır. Diğerkâmlık (altruizm) olarak görülen bu davranış, yardıma muhtaç başkalarına yardım etmenin bir ahlaki yükümlülük olduğu temel savından hareket eder.

Diğer taraftan insancıl müdahaleler aynı zamanda, haksızlığa uğrayan, mağduriyet yaşayan, hukuksal olarak sahip olmaları gereken (doğal hukuk) hakları çiğnenen ve dolayısıyla hukuksuzluğa/adaletsizliğe uğrayan insanları adalete kavuşturma iddiasında olduğu için adalet alanına da girmektedir. Dolayısıyla insancıl müdahaleyi öne süren devlet ya da devletler, bu müdahaleyle adaletin tesis edileceği iddiasındadırlar. Bu husus, bu çalışmanın odak noktasını oluşturan, BM ve BMGK sistemi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira BM, günümüz devletler sisteminde, uluslararası hukukun ve dolayısıyla uluslararası adalet meselelerinin çözümlenebileceği yegâne örgüt durumundadır. BMGK ise uluslararası hukukun yaptırım organı olarak, bu sistemin en önemli bileşenidir. İnsancıl müdahaleler açısından, BMGK’nin yukarıda kısaca yer verdiğimiz eşitsizlikçi yapısı, ciddi sorunsallar yaratmaktadır.

İlk olarak, mevcut devletler sistemini korumak ve sürdürmek amacıyla kurulmuş olan BM’nin, amacının ötesinde ve dışında olan ‘insancıl değerlerin’ odağı bir kurum olarak görülmesi mümkün görünmemektedir. BM, reforma tabi tutulmasının gerekliliği uzun bir dönemdir tartışılmakta olan fakat köklü bir reforma ilişkin gerçekçi beklentilerin bulunmadığı bir sorun alanıdır. II. Dünya Savaşı sonrası düzeni kuran statükocu devletlerin sahip oldukları büyük ayrıcalıklardan kolayca vazgeçmesi muhtemel görünmemektedir. Olası senaryolar bu ayrıcalıkların ortadan kaldırıldığı eşitlikçi bir sistemden ziyade veto hakkına sahip olan daimi üyelerin, örneğin Almanya ve Japonya gibi ülkeler de dâhil edilerek arttırılmasına yoğunlaşmaktadır.³⁹ Oysa insancıl müdahaleleri de kapsayan temel sorun alanı, veto yetkisi ve bu yetkiye sahip olan devletlerin sayısı değil, bu üst düzey ayrıcalığın bizzat kendisidir. Sahip

³⁷ Köchler, *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, 427-428.

³⁸ İnsancıl müdahalelerin ardındaki niyetler önemli bir tartışma alanıdır. Bkz. Helen Frowe, “Judging Armed Humanitarian Intervention”, Don E. Scheid (ed.), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014); Alex J. Bellamy, “Motives, Outcomes, Intent and the Legitimacy of Humanitarian Intervention”, *Journal of Military Ethics*, 3/3, (2004).

³⁹ Tartışmalar için bkz. Ramesh Thakur, *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to Responsibility to Protect*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 291-319.

oldukları bu üstün ayrıcalıklarıyla daimi üyeler BMGK'yi, Mats Berdal'ın da belirttiği gibi “çıkartlarını geliştirmek için bir araç olarak kullanmaktadır”.⁴⁰

Allen Buchanan ve Robert Keohane, BMGK'deki veto yapısı değişmeden herhangi bir ilerleme kat edilemeyeceğini ve insancıl müdahaleler için öne sürülen fedakârlıkların büyük ölçüde imkân dışı olduğunu vurgulamaktadırlar.⁴¹ Aidan Hehir de aynı çizgide tarihin, BMGK'nin aldığı kararlarda daimi üyelerin şahsi çıkartlarının belirleyici olduğunu ve daimi üyelerin veto ayrıcalıkları nedeniyle BMGK'nin krizlere karşı “tutarsız tepkiler” ortaya koyduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır.⁴²

Bu çerçevede mevcut sistem içerisinde insancıl çerçevede neyin ‘meşru’ ya da ‘yasal’ olduğunun kaderine hükmeden daimi üyelerdir. Daimi üyeler meşruluğa ve yasallığa çıkartları çerçevesinde hüküm verdiklerinden, ahlaki ve yasal olarak tutarlı bir biçimde savunulabilecek ya da uygulanabilecek bir insancıl müdahale doktrininden söz edebilmek imkânsız olacaktır. Seyla Benhabib, Bosna, Ruanda ve Darfur örneklerini hatırlatarak mevcut sistem içerisinde insancıl müdahalenin “tutarsız ve çifte standartlı” bir biçimde uygulandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda “küresel sivil toplumun yumuşak gücünden, uluslararası hukukun anayasallaştırılması sürecine geçişin” gerekliliğini vurgulamakta ve bu geçiş sırasında insancıl müdahalenin uygulanmasının sakıncalı olduğunu ileri sürmektedir.⁴³

Uluslararası insancıl adaleti tesis etmesi beklenen BM ve onun icra organı BMGK, bizzat kendi yapısı itibariyle adaletten bahsedilemeyecek bir uluslararası örgüttür. Yalnızca 15 üyenin 3/2 çoğunluğu ve 5 daimi üyenin oydaşması ile karar alabilen bir BMGK, uluslararası adaleti tesis etmek ve sürdürmek için uygun bir merci olma özelliği taşımamaktadır. Örnekler de göstermektedir ki BMGK'deki karar alma sürecine etki eden unsurlar insancıl-adalet beklentilerinden ziyade devlet çıkartlarının gözetilmesini önceleyen devletçi-adalet arayışlarıdır. BMGK daimi üyeleri hangi olayların ‘uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiği’ noktasında keyfi olarak kullanabilecekleri üstün oy ayrıcalıklarıyla donatılmışlardır. İnsancıl müdahalelerde de neyin insancıl/ahlaki olacağına, hangi insancıl müdahalenin yasal olarak yürütülebileceğine hükmedenler daimi üyelerdir. Daimi üyelerin çıkartlarının uyuşması ya da çatışması, hangi halkın zulümlerden, acılardan ve insan hakları ihlallerinden yasal olarak ‘kurtarılacağını’, hangilerinin ise ‘kaderlerine terk edileceğini’ belirlemektedir.

BM'nin ve BMGK'nin söz konusu bu sıkıntılarının en yakın tarihli örneklerini Libya ve Suriye oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Arap Baharı olarak anılan gelişmeler çerçevesinde başlayan halk isyanlarının etkilediği Libya ve Suriye, aşağı yukarı aynı dönemlerde iç karışıklar yaşamaya başlamıştır. 2011 yılında Libya'da Muammer Kaddafi'nin halkına zulmettiğine yönelik bir kanıyla, konu BMGK'nin gündemine taşınmıştır. Libya konusunda çıkartları bir biçimde uyuşan BMGK daimi üyeleri, Libya'ya yönelik insancıl müdahaleye zemin hazırlayan 1973 sayılı kararı alabilmişlerdir. Bu karar çerçevesinde insancıl müdahale NATO şemsiyesi altında ivedilikle uygulanmıştır.⁴⁴ Diğer taraftan Suriye'de ise BMGK karar tasarıları Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle karara dönüşmemiştir. Libya'da, Kaddafi rejiminin soykırım ve benzeri faaliyetler gerçekleştirdiğine ya da gerçekleştirebileceğine yönelik şüpheler çerçevesinde, hızlı ve kararlı bir biçimde yürürlüğe konulan insancıl müdahale, Suriye'de insancıl kriz yıllardır devam etmesine ve soykırım dâhil olmak üzere insanlığa karşı suçların işlendiğine yönelik şüphe kalmamış olmasına rağmen uygulanmamaktadır.⁴⁵ Dolayısıyla

⁴⁰ Aktaran Hehir, “The Permanance of...”, 156.

⁴¹ Aktaran Hehir, “The Permanance of...”, 158.

⁴² Hehir, “The Permanance of...”, 152.

⁴³ Seyla Benhabib, *Another Cosmopolitanism*, (New York: Oxford University Press, 2006), 72.

⁴⁴ Ayrıntılı bir analiz için bkz. Alan J. Kuperman, “A Model Humanitarian Intervention?: Reassessing NATO's Libya Campaign”, *International Security*, 38/1, (2013).

⁴⁵ Bkz. Ramesh Thakur, “R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers”, *The Washington Quarterly*, 36/2, (2013).

BMGK ve daimi üyeler, Libya halkının Kaddafi rejiminin gaddarlıklarından yasal olarak kurtarılmayı hak ettiğine hükmederlerken; Suriye halkının korunması noktasında aynı yasal yükümlülüğü üstlenmemektedirler. Dolayısıyla BM ve BMGK'den beklenen adalet, güçlü devletlerin aralarındaki çıkar ve güç mücadelelerinin bir sonucu olarak, bağlamsal/seçici bir adalete dönüşmek durumunda kalmaktadır. Bu ölçüde keyfiyete tabi olan bir adalet anlayışını adalet olarak tanımlamak güç görünmektedir.

İnsancıl müdahaleler, yukarıda kısaca yer verdiğimiz KoS belgelerinde de ifadesini bulduğu üzere, soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suçlar gibi ciddi suç unsurları olduğuna hükmedildiğinde tüm kusurlarına rağmen uygulanabilir müdahaleler olarak görülebilse dahi⁴⁶, BMGK'nin söz konusu adaletsiz yapısı sebebiyle seçici ve çifte standartlar yaratmak pahasına uygulanabilmektedirler. Bu durum insancıl müdahale ya da yenilenmiş biçimiyle KoS doktrininin mevcut sistem dâhilinde tutarlı ve güvenilir bir biçimde uygulanabilmesini imkânsız kılmaktadır. Bu kapsamda KoS ya da bir başka kavramsal çerçeve altında insancıl müdahalelere imkân veren bir yapı oluşturulabilmesinin, ancak BM sisteminin yenilenmesi yoluyla mümkün olduğu vurgulanabilir. Genel olarak, adaletten/eşitlikten ziyade güç öncelikleri üzerine inşa edilmiş olan BM Sistemi'nin kökten bir biçimde yenilenmesi gerekmektedir. BMGK'nin karar alma sürecindeki Daimi Üyelik ayrıcalığı kaldırılarak eşitlikçi bir karar alma yapısı oluşturulmalıdır. BM Genel Kurulu'nda olduğu gibi tüm üyeler eşit oyla temsil edilmeli ve kararlar demokratik bir çerçevede alınabilmelidir. Bu yenilikler gerçekleştirilemediği takdirde, insancıl müdahalelerin BMGK çerçevesinde daimi üyelerin keyfi gerekliliklerine göre şekillendirileceği ve devlet egemenliğinin de bu daimi üyelerin istekleri doğrultusunda ele alınacağı aşikârdır.

Sonuç

İnsancıl müdahaleler, mevcut devletler sisteminin taşıyıcı sütunları olan devlet egemenliği ve müdahale-etmeme/karışmama ilkeleriyle zorunlu bir çatışma içerisinde. KoS bu çatışmanın aşılabilmesi için üretilmiş olan bir doktrin olmakla birlikte, yasal sonuçlar yaratabilmekten çok uzaktır. BM dâhilinde kabul edilen belgelerde de görüldüğü gibi KoS, BM üyeleri tarafından ICISS raporunda tasarlandığından farklı bir biçimde algılanmaktadır. Bu algının en önemli boyutu, KoS'un tamamen BMGK'nin inisiyatifine bırakılması gerekliliğidir. ICISS raporunda da belirtildiği gibi, BMGK mevcut sistem içerisinde müdahale kararı verebilecek yegâne otorite olduğundan, yasal bir müdahale ancak bu şekilde sağlanabilecektir. Fakat diğer uluslararası hukuk meselelerinde olduğu gibi insancıl müdahaleler açısından da BMGK'nin yapısı 'yasallık' çerçevesinde önemli soru işaretleri yaratmaktadır. BMGK'nin eşitsizlikçi temsile dayanan karar mekanizması neyin yasal olarak uygulanabilir olduğuna tüm dünya devletlerinin değil yalnızca küçük bir azınlığının karar vermesi anlamını taşımaktadır. Bu çerçevede yasal olarak uygulanabilir olan insancıl müdahaleler, ancak 15 BMGK üyesinin 3/2 çoğunluğunun sağlanması ve 5 daimi üyenin veto hakkına başvurmaması ile uygulanabilmektedir. Daimi üyelerden yalnızca birinin dahi veto hakkına başvurusuyla yasal bir müdahale gerçekleştirilemeyeceği için 'yasallık' özellikle daimi üyelerin keyfiyetine bırakılmış olmaktadır.

BMGK'nin bu adaletsiz ve eşitsizlikçi yapısının doğrudan bir sonucu, insancıl müdahaleler ve devlet egemenliğine ilişkin ikilemin daimi üyelerin takdirine bırakılmasıdır. BMGK daimi üyeleri hangi halkların insan haklarının bir insancıl müdahale aracılığıyla korunmaya değer olduğuna karar verirse, o halkların insan hakları korunacak; hangilerinin

⁴⁶ İnsancıl müdahalelerin yalnızca böyle aşırı durumlarda uygulanabileceğine yönelik anlayış, insancıl müdahalelerin neticede birer askeri müdahale olmasından kaynaklanmaktadır. Zira insancıl saiklerle gerçekleştirildiği kabul edilebilse dahi, bir askeri müdahale, olumsuz sonuçlar yaratabilme potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır.

insan haklarının korunmaya değer olmadığına hükmederse o halklar kaderlerine terk edilecektir. Örneğin Libyalıların insan hakları korunmaya değer bulunurken; Suriyeliler kaderlerine terk edilmiş olacaktırlar. Egemenlik açısından ise BMGK daimi üyeleri hangi ülkenin egemenliğinin yok sayılmasına karar verirse o ülkenin egemenliği yok sayılacak; hangi ülkenin egemenliğinin sürdürülmesine karar verirse o ülkenin egemenliği sürdürülecektir. Örneğin, Libya’da Kaddafi’nin egemenlik hakkının çiğnenmesine karar verilirken; Suriye’de Beşşar Esad’ın egemenliğine dokunul(a)mayacaktır. Dolayısıyla BMGK çerçevesinde keyfi ve seçici bir biçimde uygulanan insancıl müdahalelerin, bu müdahalelerin gerekçelerini oluşturan ‘insancılık’ çerçevesinde iddia edilmesi güç görünmektedir. Bu doğrultuda BM’nin köklü bir yenilenmeye tabi tutulması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Eşitsizlikçi BMGK temsil sisteminin yenilenmesi, gerek uluslararası hukuk gerekse de insancıl müdahaleler açısından olmazsa olmaz bir önkoşul olarak görülmek durumundadır. Bu çerçevede daimi üyelerin veto ayrıcalıklarının kaldırılması ve tüm devletlerin eşit oy hakkıyla temsil edildikleri demokratik bir temsil sisteminin oluşturulması elzemdir.

Kaynakça

- Annan, Kofi. “Two Concepts of Sovereignty”, *The Economist*, 16 Eylül 1999. <http://www.economist.com/node/324795> (e.t. 10.12.16).
- Bellamy, Alex J. “Motives, Outcomes, Intent and the Legitimacy of Humanitarian Intervention”, *Journal of Military Ethics*, 3/3, (2004).
- Benhabib, Seyla. *Another Cosmopolitanism*, New York: Oxford University Press, 2006.
- Birleşmiş Milletler Anlaşması, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (e.t. 09.12.16).
- Brown, Chris. *Sovereignty, Rights and Justice: International Political Theory Today*, Cambridge: Polity Press, 2006.
- Chesterman, Simon. *Just War and Just Peace?: Humanitarian Intervention and International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Evans, Gareth. “The Responsibility to Protect: From an Idea to International Norm” içinde Richard H. Cooper ve Juliette V. Kohler, *Responsibility to Protect: The Global Moral Compact for the 21st Century*, New York: Palgrave Macmillan, 2009, 15-29.
- Falk, Richard. *Humanitarian Intervention and Legitimacy Wars: Seeking Peace and Justice in the 21st Century*, New York: Routledge, 2015.
- Frowe, Helen. “Judging Armed Humanitarian Intervention”, Don E. Scheid (ed.), *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Hehir, Aidan. “Assessing the Influence of the Responsibility to Protect on the UN Security Council during the Arab Spring”, *Cooperation and Conflict*, 51/2, (2016).
- Hehir, Aidan. “The Permanence of Inconsistency: Libya, the Security Council, and the Responsibility to Protect”, *International Security*, 38/1, (2013).
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention: An Introduction*, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2010.
- Hehir, Aidan. *Humanitarian Intervention After Kosovo: Iraq, Darfur and the Record of Global Civil Society*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2008.
- “Implementing the Responsibility to Protect”, Report of the Secretary-General, A/63/677., (2009).
- Kardaş, Şaban. “Humanitarian Intervention: A Conceptual Analyses”, *Alternatives*, 2/3-4, (2003), 21-49.
- Köchler, Hans. *Küresel Adalet mi, Küresel İntikam mı?*, Funda Keskin ve Erdem Denk (Çev.), İstanbul: Alkım Yayınları, 2005.

Krasner, Stephen D. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, New Jersey: Princeton University Press, 1999.

Kuperman, Alan J. “A Model Humanitarian Intervention?: Reassessing NATO’s Libya Campaign”, *International Security*, 38/1, (2013).

Power, Samantha. “Never Again: The World Most Unfulfilled Promise”, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/karadzic/genocide/neveragain.html> (e.t. 16.07.16).

Scheid, Don E. (Ed.). *The Ethics of Armed Humanitarian Intervention*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Thakur, Ramesh. “R2P After Libya and Syria: Engaging Emerging Powers”, *The Washington Quarterly*, 36/2, (2013).

Thakur, Ramesh. “Has R2P Worked in Libya?”, *Canberra Times*, 18 Eylül 2011. <http://www.canberratimes.com.au/federal-politics/editorial/has-r2p-worked-in-libya-20110918-1wqqb.html> (e.t. 14.06.16).

Thakur, Ramesh. *The United Nations, Peace and Security: From Collective Security to Responsibility to Protect*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 291-319.

The Kosovo Report: Conflict, International Response, Lessons Learned, Oxford: Oxford University Press, 2000.6.

“The Responsibility to Protect”, *Report of The International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottawa, International Development Research Centre, Aralık 2001.

“2005 World Summit Outcome”, A/RES/60/1, 24 Ekim 2005. http://unstats.un.org/unsd/mdg/Resources/Attach/Indicators/ares60_1_2005summit_eng.pdf (e.t. 14.10.14).

İNGİLİZ OKULU YAKLAŞIMI AÇISINDAN KORUMA SORUMLUĞU KAVRAMI VE PLÜRALİZM-SOLIDARİZM TARTIŞMASI*

Mehmet Turan Çağlar¹

ÖZET

2001 yılında ortaya çıkan “Koruma Sorumluluğu” raporu, Koruma Sorumluluğu normunun temel metni olup, 2001 sonrası tartışmaların merkezinde yer almıştır. İlk haliyle çok iddialı olan metin; devletlerin egemenlik haklarının yanı sıra egemenlik sorumluluklarının da olduğunu belirtmiş ve egemenlik sorumlulukların yerine getirilememesi halinde bu sorumlulukların uluslararası topluma geçtiğini savunmuştur. Egemenlik sorumluluklarının neler olduğunu belirten ve bu sorumlulukların uluslararası topluma hangi durumlarda ve nasıl devredildiğini açıklayan bu metin, sonraki dönemde bir çok tartışmaya sebep olmuş ve 2005 yılında BM Güvenlik Zirvesi’nde kabul edilen “Koruma Sorumluluğu” normu, ilk metinden önemli noktalarda ayrılmıştır. Özellikle 2011’de Libya’ya koruma sorumluluğu çerçevesinde yapılan müdahale ile birlikte koruma sorumluluğu normu büyük güç siyasetinin merkezinde yer almaya başlamıştır. Böyle bir dönüşüm ise özellikle Suriye’deki gelişmelerle birlikte tartışmaların artmasına sebep olmuştur. Bir diğer ifadeyle, 2001’den 2011 sonrasına geçen süre zarfında koruma sorumluluğu normu hem kuramsal hem de pratik tartışmaların en önemli konularından biri haline gelmiştir.

“Koruma Sorumluluğu” normunun yaşadığı bu dönüşüm ve normun uluslararası topluma bulunduğu atfın teorik olarak en fazla karşılığını bulduğu kuramlardan biri ise “İngiliz Okulu” yaklaşımı olmuştur. Geleneksel olarak solidarist ve plüralistler arasındaki farklı yaklaşımlar, koruma sorumluluğu çerçevesinde de ortaya çıkmış ve kuram içindeki bu iki farklı yaklaşım, hem koruma sorumluluğu normu üzerinden hem de normun düzen ve adalet ilişkisi açısından kendi yaklaşımlarını ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bir diğer ifadeyle, devletlerin pratik üzerinden tartıştıkları normu, İngiliz Okulu, kuram üzerinden tartışmaya başlamıştır. Bu şartlar altında da “Koruma Sorumluluğunu” hem pratik hem de teori üzerinden incelemek ilgi çekici hale gelmiştir. Çalışma boyunca koruma sorumluluğu prensibinin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve zaman içerisinde nasıl dönüştüğü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu temel sorunun yanında ayrıca koruma sorumluluğu ile ilgili başta büyük güçlerin koruma sorumluluğuna bakış açılarının neler olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca koruma sorumluluğu kavramının bir uluslararası ilişkiler kuramı olan İngiliz Okulu tarafından nasıl anlamlandırıldığı incelenecektir.

Yukarıda bahsedilen sorulara cevap aramak için çalışmanın 3 bölüme ayrılması planlanmaktadır. Birinci bölümde koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkmasında rol oynayan sebepler kısaca bahsedilecek ve esas itibarıyla 2001 Koruma Sorumluluğu raporuna odaklanılacaktır. Koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkışında önemli rol oynayan bu raporun, zaman içerisinde devletler tarafından nasıl kabul edildiğini görmemiz, koruma sorumluluğunun devletlerin çıkarları ile nasıl iç içe geçtiğini ve çatıştığını görmemiz açısından önemlidir. İkinci bölümde 2005 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen koruma sorumluluğu prensibine bakılacaktır. Esas itibarıyla 2001 raporundan farklarına bakılacak bu bölümde, koruma sorumluluğu prensibinin nihai olarak uluslararası toplum tarafından nasıl kabul edildiği gösterilecektir. Üçüncü bölümde koruma sorumluluğu ile ilgili kuramsal tartışmalara, İngiliz Okulu ve solidarizm-plüralizm tartışması perspektifinden bakılacaktır. Kuramsal anlamda normlara merkezi bir rol veren İngiliz Okulu içerisindeki tartışmalara ve ayrışmalara bakmak hem normatif açıdan fikir ayrılıklarını hem de pratikte devletlerin koruma sorumluluğu prensibi üzerinden yaşadıkları tartışmaları gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Koruma Sorumluluğu, Birleşmiş Milletler, İngiliz Okulu, Plüralizm, Solidarizm

Giriş

Soğuk Savaş’ın bitişi, uluslararası siyasette iki kutuplu yapının sone ermesi ve yeni bir dönemin başlamasını simgelemesi açısından önemlidir. Bu dönüşüm ise Soğuk Savaş döneminde siyasi gündemin üst sıralarında bulunan nükleer silahlanma, ideolojik çatışma ve ABD ile Sovyetler arasındaki gerilim gibi konuların yeni dönemde görece önemini kaybetmesine sebep olurken, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde görmezden gelinen bir çok sorunun da su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Bu dönem ayrıca devletler arası çatışmaların yerini devlet içi çatışmalara bıraktığı bir dönem olurken, artan devlet içi çatışmalar ise önceki dönemlere nazaran daha fazla insani trajediye sebep olmuştur. 1990 sonrası giderek yoğunluğu

¹ Arş.Gör., Işık Üniversitesi, turan.caglar@isikun.edu.tr

ve sayısı artan insani trajediler ise Soğuk Savaş normlarının yeni tehditler ve sorunlar karşısında yeterli olmadığını göstermiştir. Bu şartlar altında ise uluslararası toplum, yeni sorunlarla baş edebilmek için gerek eski ama fazla kullanılmayan normları etkinleştirmeye çalışmış gerekse de yeni normları hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda da Soğuk Savaş döneminde uygulanmayan insani müdahale kavramı gibi kavramlar yeniden gündeme gelmiş ve en son olarak ise “koruma sorumluluğu” prensibi ortaya çıkmıştır. Fakat yeni dönemin yeni sorunları ve tehditleri için ortaya atılan bu normlar, hem akademik hem de siyasi tartışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle yeni normların, eski ve kökleşmiş normlarla çatıştığı veya çatışma ihtimalinin olduğu noktalar, büyük tartışmaları beraberinde getirmiş ve bu tartışmalar ise uluslararası toplumun ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Böyle bir siyasi ve akademik ortamda ileri sürülen ve insani trajedileri asgari düzeye çekmeye amaçlayan koruma sorumluluğu kavramı da bu tartışmaların tam merkezine yerleşmiştir.

2001 yılında Koruma Sorumluluğu raporuyla ortaya çıkan ve 2005 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen koruma sorumluluğu kavramı özellikle 2011 Arap Baharı sonrası Libya’ya NATO aracılığıyla müdahale edilmesinin ardından çokça tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Devletlerin prensipte kabul ettiği koruma sorumluluğu özellikle pratikte çok büyük tartışmalara sebep olmuş ve yeni dönemin yeni kavramı olan koruma sorumluluğu, eski dönemin kavramlarından olan başta büyük güç siyaseti ve egemenlik gibi kavramlarla çatışan bir kavrama dönüşmüştür. Böyle bir çatışma ise sadece uluslararası toplumu ikiye bölmekle kalmamış, ayrıca akademik anlamda da büyük tartışmalara sebep olmuştur.

Bu şartlar altında hem akademik hem de siyasi platformlarda bolca tartışılan kavram olan koruma sorumluluğu prensibini incelemek ilgi çekici hale gelmiştir. Çalışma boyunca koruma sorumluluğu prensibinin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve zaman içerisinde nasıl dönüştüğü aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bu temel sorunun yanında ayrıca koruma sorumluluğu ile ilgili başta büyük güçlerin koruma sorumluluğuna bakış açılarının neler olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Ayrıca koruma sorumluluğu kavramının bir uluslararası ilişkiler kuramı olan İngiliz Okulu tarafından nasıl anlamlandırıldığı incelenecektir.

Yukarıda bahsedilen sorulara cevap aramak için çalışmanın giriş ve sonuç bölümleri dışında 3 bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkmasında rol oynayan sebepler kısaca bahsedilecek ve esas itibarıyla 2001 Koruma Sorumluluğu raporuna odaklanılacaktır. Koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkışında önemli rol oynayan bu raporun, zaman içerisinde devletler tarafından nasıl kabul edildiğini görmemiz, koruma sorumluluğun devletlerin çıkarları ile nasıl iç içe geçtiğini ve çatıştığını görmemiz açısından önemlidir. İkinci bölümde 2005 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen koruma sorumluluğu prensibine bakılacaktır. Esas itibarıyla 2001 raporundan farklarına bakılacak bu bölümde, koruma sorumluluğu prensibinin nihai olarak uluslararası toplum tarafından nasıl kabul edildiği gösterilecektir. Üçüncü bölümde koruma sorumluluğu ile ilgili kuramsal tartışmalara, İngiliz Okulu ve solidarizm-plüralizm tartışması perspektifinden bakılacaktır. Kuramsal anlamda normlara merkezi bir rol veren İngiliz Okulu içerisindeki tartışmalara ve ayrışmalara bakmak hem normatif açıdan fikir ayrılıklarını hem de pratikte devletlerin koruma sorumluluğu prensibi üzerinden yaşadıkları tartışmaları gösterecektir.

2001 Koruma Sorumluluğu Raporu

Koruma sorumluluğu prensibinin ortaya çıkışında özellikle 20. yüzyılda yaşanan insani felaketler merkezi bir rol oynamaktadır. Her ne kadar prensibin ortaya çıkmasında çift kutuplu yapının sona ermesi yapısal olarak koruma sorumluluğu gibi normların gelişmesine izin verse de ve 1990’lar boyunca insani trajedilerin yoğunluğu ve sayısı artsa da yaşanan insani trajediler, sadece 1990 sonrası dönemin ürünü değildir. 20. yüzyıl boyunca kendi devletleri ve

hükümetleri tarafından öldürülen insanların sayısının 262 milyon olduğu iddia edilmektedir. Bu, başka devletler veya hükümetler tarafından öldürülen insan sayısının yaklaşık 6 katıdır.² Bu yüzden 20. yüzyılda yaşanan insani trajedilerin merkezinde devletler arası çatışmalardan daha çok devlet içi çatışmalar, baskıcı rejimler, başarısız devletler gibi ulus içi süreçler bulunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde daha çok kutuplar arası gerilimin ön planda olduğu bir yapıda, insani trajediler uluslararası güvenlik sorunu olarak görülmezken, 1990'lar boyunca peş peşe yaşanan insani felaketler, uluslararası toplumu bu felaketler hakkında harekete geçirmiştir.³ Bu doğrultuda da insani müdahale normu, 1990 sonrası dönemde BM'nin 7. şartı doğrultusunda Irak, Somali, Bosna ve Ruanda'da yaşananlarla gündeme gelmiştir.⁴ İnsani müdahale normunun ise büyük ölçüde askeri mekanizmaları içermesi, bu normun Soğuk Savaş sonrası şartlar için yeterli olmadığını göstermiş ve insani müdahalenin yetersizliği, beraberinde getirdiği sorularla birlikte koruma sorumluluğu normunun oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁵

Koruma sorumluluğunun ortaya çıkışında 3 temel amaçtan bahsedilebilir. Birinci amaç, insani felaketlerin engellenmesidir. İkinci amaç, dünyanın yaşanan insani felaketlere tepki oluşturmasını sağlamaktır ve üçüncü amaç, insani felaketler sonrası siyasi toplumların yeniden inşasının ve bunun için diğer aktörlerin sorumluluk üstlenmesinin sağlanmasıdır.⁶ Fakat bu üç temel amaç, başta devletlerin egemenlikleri olmak üzere geleneksel uluslararası normlarla ilgili soru işaretleri doğurmuştur. Bu soru işaretleri ise koruma sorumluluğu açısından iki temel soruyu getirmiştir. Birincisi, devletler, egemenlikleri doğrultusunda kendi vatandaşlarını korumaya zorlanabilir mi sorusudur. İkincisi ise devletler, başka devletlerin vatandaşlarını ve insan haklarını koruma konusunda sınırlarının ötesinde sorumluluklar üstlenebilir mi sorusudur.⁷ Bu sorular doğrultusunda hem 2001 Koruma Sorumluluğu raporu hem de 2005 BM Zirvesi belli başlı cevaplar geliştirmiştir. Her iki yaklaşım, her ne kadar bu sorulara bazı açılardan farklı cevaplar geliştirse de verilen cevaplar, iki temel sorunun çözümünü amaçlamaktadır.

2000 yılında oluşturulan Devlet Egemenliği ve Müdahale Konusunda Komisyon (ICISS) ve 2001 yılında bu komisyonun oluşturduğu Koruma Sorumluluğu raporu, koruma sorumluluğu prensibinin en önemli dönüm noktasıdır. Koruma sorumluluğu tanımının yapıldığı bu raporda, bu sorumluluğun yerine getirilmediğinde uygulanabilecek mekanizmalar ve koruma sorumluluğunun aşamaları da açık bir şekilde belirtilmiştir. Koruma sorumluluğu raporuna göre devletlerin birincil önceliği kendi vatandaşlarını korumaktır. Eğer ki devletler kendi vatandaşlarını koruma konusunda yeterli veya istekli değillerse iç işlerine karışmama prensibi yerini koruma sorumluluğu prensibine bırakır. Koruma sorumluluğu ise sadece kriz aşamasını değil, ayrıca kriz öncesi ve kriz sonrası aşamaları da kapsar.⁸ Raporun, koruma sorumluluğunu tanımlaması ve iç işlerine müdahalede bulunmama prensibinin hangi şartlar altında işlerliğini kaybedeceğini belirtmesi, uluslararası ilişkiler açısından önemlidir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde uluslararası düzenin birinci önceliğe sahip olmasının da etkisiyle iç işlerine karışmama prensibi, uluslararası normların başında gelmekteydi. Fakat yaşanan insani felaketlerin de artmasıyla, koruma sorumluluğu raporunun iç işlerine karışmama prensibinin

² Alex J. Bellamy, "The Responsibility to Protect", **Security Studies**, ed. Paul D. Williams, (Oxon: Routledge, 2008): 422.

³ Šárka Moravcová, "The Controversy over Humanitarian Intervention and Responsibility to Protect", **Perspectives**, c.22 s.2 (2014): 66.

⁴ Bellamy, "The Responsibility to Protect", 425.

⁵ Blagovesta Tacheva ve Garrett Wallace Brown, "Global Constitutionalism and the Responsibility to Protect", **Global Constitutionalism**, c.4 s.03 (Kasım, 2015): 428.

⁶ Bellamy, "The Responsibility to Protect", 426-427.

⁷ Bellamy, "The Responsibility to Protect", 422.

⁸ Tacheva ve Brown, **age**, 433.

aşılacağı noktaları belirtmesi, uluslararası siyaset açısından sonraki dönemlerde önemli tartışmalara sebep olmuştur.

Koruma Sorumluluğu Tipleri

2001 Koruma Sorumluluğu raporunda koruma sorumluluğunu meydana getiren 3 tür sorumluluk belirtilmiştir. Bu sorumluluklar; kriz öncesi aşama için önleme sorumluluğu⁹, kriz aşaması için tepki gösterme sorumluluğu¹⁰ ve kriz sonrası aşama için yeniden inşa etme sorumluluğudur.¹¹ Rapor açısından koruma sorumluluğu adına en önemli sorumluluk türü önleme sorumluluğudur ve bu sorumlulukla ölümcül çatışmaların önlenmesi amaçlanmaktadır. Önleme sorumluluğu daha çok krizlerin ortaya çıkmasından önce alınması gereken önlemleri içerirken, aynı zamanda askeri güç kullanımının içinde bulunduğu sorumluluk türüdür. Önleme sorumluluğunu yerine getirmek için ise 3 yöntem belirtilmiştir. Birincisi, erken uyarı sistemleridir. Etkin erken uyarı sistemlerinin inşası ile ölümcül çatışmaların ortaya çıkmadan engellenmesi amaçlanmaktadır. İkincisi, potansiyel çatışmaların temel sebeplerinin kaldırılmasıdır. Bu temel sebepler; siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri sebepler olarak sınıflandırılırken, siyasi sebeplerin ortadan kaldırılması için insan hakları, iyi yönetim, güven inşa edici yöntemler ön plana çıkarılmaktadır. Ekonomik sebepler için yoksulluk, eşitsizlik gibi kavramlara vurgu yapılırken, ekonomik fırsatların yaratılması çözüm olarak önerilmiştir. Hukuki çözüm olarak hesap verilebilirlik ve hukukun üstünlüğü gösterilirken, askeri sebeplerin çözümü olarak silahsızlanma, yeniden bütünleşme ve sektörel reformlar vurgulanmıştır. Önleme sorumluluğunun üçüncü ve son bileşeni ise doğrudan önlemedir. Doğrudan önleme yöntemleri olarak ise önleyici diplomasi, arabuluculuk, hukuki yaptırımlar ve sınırlı askeri yöntemler sıralanmıştır.¹² Aslında gerek 2005 BM Dünya Zirvesi'nde koruma sorumluluğu çerçevesinde alınan kararlarda gerekse de 2011 sonrası Libya'ya yapılan askeri müdahalede taraflar arasındaki temel tartışma noktası önleyici yöntemler üzerine olmuştur.¹³ İnsani müdahale normuna oranla daha az askeri içeriğe sahip olan koruma sorumluluğu normunda, askeri müdahalenin diğer araçların tükenip tükenmeden uygulanması üzerine çıkan tartışma, koruma sorumluluğu normunun temel tartışma noktası haline gelmiştir.

Koruma sorumluluğunun getirdiği ikinci tip sorumluluk tepki gösterme sorumluluğudur ve bu sorumluluk, genel itibariyle kriz aşamasını kapsamaktadır. Bu sorumlulukla geçmiş dönemlerde yaşanan iki temel sıkıntının giderilmesi amaçlanmıştır. Bunlardan birincisi, insani felaketler karşısında BM'nin bölünerek etkisizleşmesinin engellenmesidir. Bir diğer ifadeyle tıpkı Kosova örneğinde olduğu gibi gerek BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin süreci tıkamasının engellenmesi veya koruma sorumluluğu kavramının insani müdahale kavramında olduğu gibi devletler tarafından kötüye kullanılmasının engellenmesi amaçlanmaktadır. İkinci amaç ise tıpkı Ruanda örneğinde olduğu gibi insani krizler ortaya çıktığında uluslararası toplumun kayıtsız kalmasını engellemektir. Bu amacın gerçekleşmesi için ise hangi aktörlerin sorumluluk üstleneceği ve bu aktörlerin sorumluluklarını üstlenmesi için nasıl ikna edileceği önemlidir. Bu yüzden rapor, her iki amaç için de bir çeşit sorumluluk hiyerarşisi belirlemiştir. Rapora göre, sorumluluğun ilk sağlayıcısı, sorumluluğa konu olan devlettir. Eğer bu devlet sorumluluklarını yerine getirmezse, konu BM Güvenlik Konseyi'ne gider. Bu aşamada veto yetkisinin yaratacağı olası hareketsizliği ve kararsızlığı ortadan kaldırmak için sorumluluğun

⁹ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), **The Responsibility to Protect**, (Ottawa: International Development Research Centre, 2001), 19-27.

¹⁰ **age**, 29-37.

¹¹ **age**, 39-45.

¹² **age**, 21-27.

¹³ Jessica Almqvist, "Enforcing the Responsibility to Protect through Solidarity Measures", **The International Journal of Human Rights**, c.19 s.8 (2015): 1004.

üstlenmesi, BM Güvenlik Konseyi ile sınırlı kalmaz. BM Güvenlik Konseyi, sorumlulukları yerine getirmeye konu BM Genel Meclisi'ne gider. Eğer burada da çözüm üretilemezse, sorumluluk bölgesel örgütlere gider. Bölgesel örgütlerin çözüm olmadığı noktada konu önce gönüllüler koalisyonuna gider, bu aşamadan da sonuç çıkmadığı takdirde gönüllü bireysel devletler, bu sorumlulukların gerçekleşmesi için devreye girer.¹⁴ Böyle bir sorumluluk sıralamasıyla veto yetkisinden ortaya çıkan engellemelerin, tek taraflı askeri müdahalelerin ve uluslararası toplumun insani krizlere karşı seyirci kalmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat 2005 BM Dünya Zirvesi'nde böyle bir sorumluluk hiyerarşisi reddedilmiş ve koruma sorumluluğu prensibini harekete geçirebilecek tek yetkili organ, BM Güvenlik Konseyi olarak belirlenmiştir. Bu da aslında uluslararası siyasette büyük güçlerin etkisini ve bu büyük güçlerin, hak ve sorumlulukları paylaşma konusundaki isteksizliklerini göstermektedir. Koruma sorumluluğunun üçüncü bileşeni olan yeniden inşa etme sorumluluğu ise genel itibarıyla kriz sonrası aşamayı kapsamaktadır. Yeniden inşa süreci ve müdahale sonrası yükümlülüklerle ilgili 4 başlık belirtilmiştir. Bunlar; barış inşası, adalet ve uzlaşma, güvenlik ve kalkınmadır.¹⁵

Askeri Müdahale Prensipleri

2001 Koruma Sorumluluğu raporu ayrıca önleme sorumluluğu çerçevesinde doğrudan önleme araçları içerisinde gösterdiği sınırlı askeri müdahale yöntemine de açıklık getirmeye çalışmıştır. Tıpkı koruma sorumluluğu kavramının diğer önemli parçaları gibi 2005 BM Zirvesi'nde kabul görmeyen bu prensip, aslında haklı savaş anlayışından yola çıkılarak oluşturulmuştur.¹⁶ Koruma sorumluluğu raporu, askeri müdahale prensibini 4 ayaktan oluşturmuştur. Buna göre askeri müdahale için her şeyden önce haklı bir sebep olmalıdır. Haklı sebepler ise kabaca büyük çaplı insan ölümleri veya büyük çaplı etnik temizlik olarak tanımlanmıştır. Askeri müdahale için gerekli olan ikinci şart, ihtiyatlık ilkesidir. Bu ilkeye göre müdahalede bulunan aktörün doğru bir niyetinin olması, son çare olarak askeri araçlara başvurusu, müdahale sırasında orantılı araçlar kullanması ve müdahalenin başarı şansının yüksek olması gerekmektedir. Askeri müdahale için gerekli olan üçüncü şart, askeri müdahalenin meşru bir otorite tarafından gerçekleşmesidir. Son şart ise operasyonla ilgili prensipler olurken, burada daha çok askeri müdahalenin yürütülmesi sırasında uyulması gereken prensipler belirtilmiştir.¹⁷ Her ne kadar koruma sorumluluğu raporunun askeri müdahale prensipleri, 2005 BM Zirvesi'nde kabul görmese de özellikle koruma sorumluluğu prensibinin uygulanmasına karşı çıkan devletler, sıkça bu prensiplere vurgu yapmıştır. Bu yüzden 2011 Libya müdahalesi ve sonrasında başta Çin ve Rusya olmak üzere BRICS ülkeleri, sadece askeri yöntemlerin son çare olarak kullanılmadığını iddia etmemekle kalmamış, ayrıca yapılan askeri müdahalenin genel hatlarıyla askeri müdahale prensiplerinin dışında olduğunu ve NATO'nun koruma sorumluluğu çerçevesindeki yetkilerinin çok ötesine geçtiğini iddia etmişlerdir.¹⁸

2005 Bm Dünya Zirvesi Kararları

Her ne kadar koruma sorumluluğu prensibinin ortaya çıkışında normatif açıdan 2001 Koruma Sorumluluğu raporu önemli bir dönüm noktası olsa da koruma sorumluluğuna

¹⁴ Bellamy, "The Responsibility to Protect", 432.

¹⁵ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *age*, 39-43.

¹⁶ Luke Glanville, "In Defense of the Responsibility to Protect", *Journal of Religious Ethics*, c.41 s.1 (2013): 170.

¹⁷ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *age*, XI-XII.

¹⁸ Gareth Evans, Ramesh Thakur ve Robert A. Pape, "Correspondence: Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect", *International Security*, c.37 s.4 (2013): 200.

uluslararası siyasette etkin kılan 2005 BM Dünya Zirvesi olmuştur. Bu zirveyle 192 devletin genel hatlarıyla desteklediği koruma sorumluluğu prensibi,¹⁹ uluslararası ilişkilerin yeni ve güçlü bir normu olarak ortaya çıkarken, bu normun pratiği ve uygulanması ilerleyen yıllarda özellikle büyük güçler arasında sorunlara yol açmıştır. 2005 BM Zirvesi'nde koruma sorumluluğu normuyla ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu zirve ile devletler, kendi vatandaşlarını 4 büyük suç olan soykırımdan, savaş suçlarından, insanlığa karşı suçlardan ve etnik temizlikten koruma sorumluluklarını kabul etmiştir.²⁰ Ayrıca bu zirvede, koruma sorumluluklarını yerine getiremeyen devletlere yardım edileceği taahhüt edilmiştir. Bunun yanında kitlesel zulümlerin ve soykırımların engellenmesi için uluslararası toplum tarafından zorlayıcı olmayan tedbirlerin alınması kararlaştırılmış ve son olarak, devletlerin vatandaşlarını korumadığı ve koruma sorumluluklarını yerine getirmediği aşırı durumlarda BM Güvenlik Konseyi'nin tüm gücüyle müdahaleye hazır olması kararlaştırılmıştır.²¹ Bu alınan kararlar ise 138. ve 139. madde şeklinde kabul edilmiş ve BM sözleşmesinin 7. bölümü ile ilişkilendirilmiştir. 138. madde, devletlerin kendi vatandaşlarını koruma sorumluluğuyla yükümlü olduğunu belirtirken, 139. madde, toplulukları; soykırımdan, savaş suçlarından, etnik temizlikten, insanlığa karşı suçlardan korunmak için BM Güvenlik Konseyi'ne diplomatik, insani ve diğer barışçıl araçları kullanması için yetki vermiştir. Bu barışçıl yöntemlerin işe yaramadığı veya yetersiz kaldığı noktalarda ise 7. bölüm kapsamında BM Güvenlik Konseyi'ne olay bazında değerlendirme yapması suretiyle güç kullanma yetkisi verilmiştir.²² Güç kullanma yetkisinin olay bazında değerlendirilmesi ise koruma sorumluluğu raporunun askeri müdahale prensiplerinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu yolla BM Güvenlik Konseyi, güç kullanma konusunda objektif kriterlerden daha çok olayların kendi özelinde değerlendirmesini kabul etmiş ama bu kabul, daha sonra müdahalede seçicilik tartışmalarına sebep olmuştur. Özellikle 2011 yılında Libya'ya koruma sorumluluğu prensibi doğrultusunda müdahale edilirken, 2011 sonrası Suriye'ye müdahale edilmemesi, müdahalede seçicilik tartışmalarını daha da alevlendirmiştir.²³

2005 BM Koruma Sorumluluğunun 2001 Koruma Sorumluluğu Raporundan Farklılıkları

2001 Koruma sorumluluğu raporu baz alındığında 2005 BM Dünya Zirvesi kararları, önemli değişiklikler göstermektedir. 2001 raporunun, koruma sorumluluğu konusunda fazlasıyla iddialı olduğunun düşünülmesi, 2005 yılında devletlerin daha yumuşak ve daha sınırlı bir koruma sorumluluğu normunun kabulünü getirmiştir.²⁴ Her ne kadar 2005 yılında kabul edilen koruma sorumluluğu kararlarının, günün şartlarına daha uygun ve gerçekçi olduğu iddia edilse de diğer taraftan, insani müdahale kavramının çok da ötesine gidilmediği ve bu yüzden de yeni sorunlara çözüm olamayacağı konusunda eleştirilmiştir.²⁵ 2005 BM Zirvesi'nin belki de en büyük kurumsal getirisi zirve sonrası kurulan Barış İnşası Komisyonudur. Savaştan zarar

¹⁹ Michael W. Doyle, "International Ethics and the Responsibility to Protect", *International Studies Review*, c.13 s.1 (2011): 72.

²⁰ Evans, Thakur ve Pape, *age*, 201.

²¹ Bellamy, "The Responsibility to Protect", 433.

²² Birleşmiş Milletler Genel Meclisi, "World Summit Outcome" (UN: New York A/RES/60/1, Tarih: 24 Ekim 2015): 30.

²³ Şaban Kardaş, "Humanitarian Intervention as a 'Responsibility to Protect': An International Society Approach", *dalam All Azimuth*, c. 2 s.1 (Ocak, 2013): 22.

²⁴ Douglas Brommesson ve Henrik Friberg Fernros, "Individualisation and Destabilisation of the International Order: The Case of the Responsibility to Protect", *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, c.19 s.2 (Temmuz, 2009): 316.

²⁵ Tacheva ve Brown, *age*, 430-431.

görmüş toplumların dönüştürülmesi amacıyla kurulan bu komisyon, barış inşası için uluslararası koordinasyonun sağlanması adına forum görevi görmektedir. Bunun yanında zor durumdaki ülkelere finansal ve siyasi destek sağlama ve barış inşası konusunda BM'nin merkezi organlarına tavsiyede bulunma yetkileri vardır.²⁶

Her ne kadar Barış İnşası Komisyonunun kurulması, koruma sorumluluğu prensibi açısından olumlu bir gelişme olarak yorumlansa da 2005 kararlarının 2001 raporundakinden farkları, bir çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. 2005 kararlarında 2001 raporunda olan BM sisteminin çatışmaların engellenmesindeki en önemli aktör olduğuna dair referanslar çıkarılmıştır. Bunun yanında devletlerin koruma sorumluluğu çerçevesindeki müdahaleler konusunda rızaları daha fazla ön plana çıkarılmış ve 2001 raporunda ayrıntılı bir şekilde ele alınan güç kullanma konusundaki kriterler, 2005 kararlarında yer almamıştır. Ayrıca yine 2001 raporunda koruma sorumluluğu müdahalesi konusunda yetki verilen aktörler sınırlandırılmış ve koruma sorumluluğu müdahalesi için yetki sadece BM Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Fakat BM Güvenlik Konseyi'nin bazı durumlarda müdahalede bulunmayacağı konusunda uyarıların eklenmesi, BM Güvenlik Konseyi'ne daha fazla manevra alanı sağlamıştır. Tüm bunların yanında ise koruma sorumluluğu normuna konu olan ülkenin hükümetinin açık bir şekilde sorumluluklarını yerine getirmediği durumlarda konunun uluslararası bir boyut kazanacağına kararlaştırılması ise koruma sorumluluğu normunu daha da yumuşatmıştır. Her ne kadar 2005 BM kararlarında egemenlik gibi geleneksel normların ve uluslararası düzenin korunması ve de koruma sorumluluğu kavramının kötüye kullanılmasının engellenmesi gibi amaçlar merkezi rol oynasa da 2005 yılındaki kararların, uluslararası siyaset ve sorunların çözümü adına çok bir şey getirmediği iddia edilerek eleştirilmiştir.

Koruma Sorumluluğun Önemi

Koruma sorumluluğunun kabulü Vestfalyan egemenlik anlayışının dönüşümünü simgelemesi açısından hayattır. Koruma sorumluluğu ile birlikte egemenlik, sadece devletlerin sahip olduğu bir hak olmaktan çıkıp ayrıca devletlerin sorumlulukları olarak kabul edilmiştir.²⁷ Koruma sorumluluğunun getirdiği egemenlik sorumluluğu ise iki tiptir. Birinci egemenlik sorumluluğu, dahili egemenlik sorumluluğudur ve devletlerin kendi vatandaşlarına karşı olduğu sorumlulukları kapsar. Bu sorumlulukla devletler, kendi vatandaşlarını insani felaketlerden koruyacağını kabul etmiştir. İkinci egemenlik sorumluluğu ise harici egemenlik sorumluluğudur ve devletlerin uluslararası topluma karşı kabul ettiği sorumlulukları kapsar.²⁸ Bu egemenlik sorumluluğuyla da devletler, vatandaşlarını koruma konusunda uluslararası topluma karşı yükümlü olduklarını kabul etmiştir. Koruma sorumluluğu açısından ikinci önemli nokta, insan hakları ile egemenlik anlayışının ilişkilendirilmesidir.²⁹ Koruma sorumluluğu normu ile bireyin egemenliği yani insan hakları ve temel özgürlükler güvence altına alınmıştır. Böylece egemenlik kavramının insan hakları ihlallerinde tek başına mazeret olamayacağı kararlaştırılmıştır. Koruma sorumluluğu normu ile ayrıca bireylerin ve toplumların güvenlikleri, devletlerin güvenliğine karşı daha fazla ağırlık kazanmıştır.³⁰

²⁶ "Mandate of the Peacebuilding Commission", Birleşmiş Milletler Barış İnşası Komisyonu, <http://www.un.org/en/peacebuilding/mandate.shtml> (3 Aralık 2015).

²⁷ Andrew Hurrell, "Order and Justice in International Relations: What is at Stake?", **Order and Justice in International Relations**, ed. Rosemary Foot, John Gaddis ve Andrew Hurrell, (New York: Oxford University Press, 2003): 40.

²⁸ Alex J. Bellamy, "The Responsibility to Protect and the Problem of Military Intervention", **International Affairs**, c.84 s.4 (2008): 619.

²⁹ Kardaş, **age**, 21.

³⁰ Brommesson ve Fernros, **age**, 319.

Koruma sorumluluğu açısından bir diğer önemli nokta ise uluslararası topluma, koruma sorumluluğu kapsamında hak ve sorumluluklar getirilmesidir.³¹ Koruma sorumluluğu ile bu sorumluluğun sadece devletlere ait olmadığı, ayrıca uluslararası topluma da ait olduğu kararlaştırılmıştır. Böylece başta yeniden yapılandırma süreçleri ve şiddetin sona erdirilmesi konularında uluslararası toplumun uzun vadeli yükümlülükler üstlenmesi kabul edilmiş ve uluslararası topluma, devletlerin egemenlik sorumluluklarını yerine getirmesi için yetki verilmiştir. Koruma sorumluluğunun getirdiği bir diğer önemli yenilik, şiddet kullanma konusuyla ilgilidir. Öncülü insani müdahale normuna oranla askeri olmayan yöntemleri daha fazla ön plana çıkaran koruma sorumluluğu normunda şiddet içermeyen tüm araçların kullanılması birincil önceliktir. Bu yüzden koruma sorumluluğu normu, askeri müdahaleden daha fazlasıdır.³²

Uluslararası Toplum Perspektifinden Koruma Sorumluluğu Prensibi Ve Plüralizm-Solidarizm Tartışması

Koruma sorumluluğu prensibiyle ilgili ön plana çıkan kuramlardan biri uluslararası toplum/İngiliz Okulu yaklaşımıdır. Uluslararası ilişkilerde normlara merkezi rol veren İngiliz Okulu için gerek yeni bir norm olarak koruma sorumluluğu normu gerekse de bu normun egemenlik ve iç işlerine müdahale etmeme gibi geleneksel normlarla ilişkisi ilgi çekicidir. Bu normlar ise İngiliz Okulu içerisinde hem farklı gelenekler hem de farklı kuşaklar arasında tartışmalar yaratmıştır. Özellikle koruma sorumluluğu normunun, devlet egemenliği ve iç işlerine karışmama normlarıyla ilişkisi konusunda önemli fay hatları oluşmuş ve bu farklı yaklaşımlar, İngiliz Okulu içerisindeki plüralizm-solidarizm tartışmasında da kendine yer bulmuştur.

İngiliz Okulu yaklaşımı, realizmin katı uluslararası anarşi görüşünü reddeder. İngiliz Okulu için uluslararası ilişkilerin ontolojisini uluslararası sistemin ötesinde uluslararası toplum oluşturur. Bu yüzden devletler, belirli ortak çıkarlar ve değerler yoluyla bir uluslararası toplum oluşturur. Bu uluslararası toplum ise sadece çatışma üzerinden değil, ayrıca ortak kurumlar yoluyla paylaşılan kuralların içerisinde birbirleriyle etkileşime geçerler.³³ Böyle bir uluslararası toplumda ise normlar merkezi rol oynar.³⁴ Normların ve kuralların uluslararası toplum için merkezi bir rolünün olması ise hem geleneksel hem de yeni normları, doğrudan İngiliz Okulunun ilgi alanına koymaktadır. Bu yüzden devlet egemenliği, savaş, uluslararası hukuk, insan hakları, insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi normlar, İngiliz Okulu içerisinde bolca işlenen konulardır. Fakat İngiliz Okulu içerisindeki farklı ekoller ve jenerasyonlar arasında bu normlar üzerinden önemli tartışmalar yaşanmaktadır ve bu tartışmaların merkezinde plüralist ve solidarist yaklaşımlar başı çekmektedir.

Plüralizm-Solidarizm Tartışması

Plüralist yaklaşım, Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkan bir yaklaşım olup İngiliz Okulu içerisindeki birinci kuşak kuramcılarının savundukları yaklaşımdır. Başta Hedley Bull olmak üzere plüralist kuramcılar, iç işlerine müdahale edilmemesi ve devlet egemenliği normlarına birincil önem atfetmektedir. Uluslararası düzeni uluslararası ilişkilerin merkezine koyan plüralist yaklaşım için devletler temel aktörlerdir ve uluslararası düzenin devamı için

³¹ Bellamy, "The Responsibility to Protect and the Problem of Military Intervention", 624.

³² Glanville, *age*, 173.

³³ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 13.

³⁴ Andrew Linklater ve Hidemi Suganami, *The English School of International Relations*, (New York: Cambridge University Press, 2006), 11.

devletlerin iç işlerine müdahale edilmemelidir. Bunun yanında devletler, adalet kavramı üzerinde mutabakat sağlamamasına rağmen uluslararası düzenin devamı konusunda hem fikirdirler.³⁵ Bir diğer ifadeyle, plüralizm için devletler, tüm tarafların mutabık olduğu asgari amaçlar yoluyla birlikte yaşamı sağlayabilirler. Bu yüzden devletlerin hemfikir olmadığı evrensel prensipleri, devletler açısından zorlamak ve adalet kavramı üzerinden iç işlerine müdahalede bulunmak, uluslararası düzen üzerinde olumsuz etkilere sebep olabilir.³⁶ Tüm bu anlayıştan dolayı da plüralistler için düzen adaletten önce gelir.³⁷

Koruma sorumluluğu açısından baktığımızda uluslararası düzen kavramını uluslararası adalet kavramının önüne koyan plüralist yaklaşım için güvenlik, devlet egemenliği yoluyla sağlanır. Bu yüzden devlet egemenliğinin ve düzenin olmadığı durumlarda diğer güvenliklerin de sağlanması mümkün değildir.³⁸ Belli başlı açılardan devlet egemenliği kavramını aşındıran koruma sorumluluğu normu ise devletlerin güvenliklerini yok sayması durumunda bireylere ve topluluklara daha fazla güvensizlik getireceği gibi uluslararası siyasette de daha fazla düzensizliğe sebep olacaktır.³⁹ Bir başka ifadeyle, uluslararası alanda hak sahiplerinin devletlerden bireylere kayması, uluslararası düzenin istikrarsızlaşmasına sebep olacaktır.⁴⁰ Bu yüzden vatandaşların güvenliklerinin sağlanması devletler aracılığı ile olmalıdır. Kısaca belirtmek gerekirse devletlere merkezi bir rol atfeden plüralist yaklaşım için devlet hem güvenliğin nesnesi hem de aracıdır.⁴¹

Buna karşı olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde görünür olmaya başlayan ve İngiliz Okulu içerisinde yeni jenerasyonu temsil eden solidarist anlayışa göre uluslararası adalet kavramı en az uluslararası düzen kavramı kadar önemlidir. Solidaristler için plüralizmin öngörüsü olan devlet egemenliği ve iç işlerine müdahalede bulunmama normları, bireylerin ve toplumların özgürleşmelerine ve çoğulcu adil bir uluslararası topluma yol açmamıştır. Bir başka ifadeyle, egemen eşitlik ve iç işlerine müdahalede bulunma prensipleri, bireylerin ve toplumların uluslararası toplum içinde güvenliklerini sağlayamamıştır.⁴² Tam aksine devletler, kendi vatandaşlarına ve toplumlarına baskı uygulamış, bu topluluklara zulüm etmiştir.⁴³ Bu ise adil olmayan bir düzenin oluşmasına sebep olmuştur. Solidaristler için ise adil olmayan düzen sürdürülemez ve uluslararası adalet için evrensel ahlakın veya bir başka ifadeyle uluslararası toplumun ahlaki standartlarının ve sorumluluklarının olması gerekir.⁴⁴ Bu noktada devletlerin sadece devlet olmaları yetmez, ayrıca meşru ve etik olmaları gerekir. Bu meşruiyet ise devletlerin vatandaşlarının haklarını koruyarak ve sağlayarak elde edilir. Bu yüzden de insan hakları gibi evrensel değerler, devlet egemenliğini sınırlandırmalıdır.⁴⁵

³⁵ Andrew Linklater, "İngiliz Okulu", **Uluslararası İlişkiler Teoriler**, ed. Scott Burchill ve diğ., çev. Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012): 132-133.

³⁶ Linklater ve Suganami, **age**, 66.

³⁷ Hedley Bull, **age**, 83-87.

³⁸ Alex J. Bellamy ve Matt McDonald, "Securing International Society: towards an English School Discourse of Security", **Australian Journal of Political Science**, c.39 s.2 (2004): 308.

³⁹ Bellamy ve McDonald, **age**, 314.

⁴⁰ Brommesson ve Fernros, **age**, 315.

⁴¹ Bellamy ve McDonald, **age**, 317.

⁴² David Chandler, "The Responsibility to Protect? Imposing the Liberal Peace", **International Peacekeeping**, c.11 s.1 (Bahar, 2004): 59-60.

⁴³ Tim Dunne, "The English School", **International Relations Theory: Discipline and Diversity**, ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (New York: Oxford University Press, 2010): 145.

⁴⁴ Bellamy ve McDonald, **age**, 317.

⁴⁵ Dunne, **age**, 145.

Solidarizm ayrıca güvenlik anlayışında da plüralizmden ayrılır. Solidarizm, plüralizmin aksine bireyin ve toplumun güvenliğini devletlerin güvenliğinden üstün görür.⁴⁶ Bu yüzden adalet için devletler yerine bireyler, başlangıç noktası olmalıdır.⁴⁷ Ayrıca sadece devletlerin güvenliğine odaklanmak, birey ve toplumun güvenliklerinin dışlanmasına ve bir anlamda güvenliğin, başka güvensizlikler yaratmasına sebep olur.⁴⁸ Yine de solidaristler, tıpkı plüralistler gibi devletsiz bir yapıyı ön görmez. Solidarizm için de devletler, uluslararası toplumun önemli bir parçasıdır. Fakat zayıf solidarizm, devletleri güvenliğin sağlayıcısı, bireyi ise güvenliğin nesnesi olarak görürken, güçlü solidarizm, bireyi güvenliğin nesnesi olarak görmenin yanı sıra güvenliğin sağlayıcısı olarak devletlerin yanında devlet dışı aktörleri, devlet dışı uluslararası organizasyonları da güvenliğin aracı olarak görürler.⁴⁹

Koruma Sorumluluğu Açısından Plüralizm ve Solidarizm

Her ne kadar Soğuk Savaş sonrası dönemde plüralistler, belirli ölçülerde solidarist anlayışa yaklaşırsa da ve koruma sorumluluğu prensibinin tüm devletler tarafından kabul görmesi açısından koruma sorumluluğu normuna sınırlı bir şekilde olumlu baksa da⁵⁰ yukarıda kısaca bahsedilen nedenlerden dolayı solidarist yaklaşım, koruma sorumluluğu prensibiyle daha uyumludur. Solidarizmin savunduğu gibi koruma sorumluluğu normu da devlete ahlaki sınırlamalar ve yükümlülükler getirir. Bunun yanında koruma sorumluluğu, insani güvenlik kavramına vurgu yaparken, tıpkı solidarizm gibi devletlerin önemini ve güvenliklerini görmemezlikten gelmez. Ayrıca hem solidarist anlayış hem de koruma sorumluluğu normu, temel insan hakları ve temel özgürlüklerinin sağlanması ve korunması konusunda devletlere hak ve yükümlülükler getirir.

Kabaca plüralizmi ve solidarizmi, koruma sorumluluğu normu açısından karşılaştırsak, sadece kuramsal yaklaşımlardaki farklılıkları görmekle kalmaz, ayrıca koruma sorumluluğu normuyla ilgili pratik tartışmaları da görebiliriz. Birincisi, koruma sorumluluğu normunun devletler tarafından 2005 yılında kabul edilmesi, solidarizmin birey güvenliğinin plüralizmin devlet güvenliği anlayışına üstünlüğü şeklinde yorumlanabilir. Koruma sorumluluğu ile birey ve toplulukların güvenlikleri vurgulanmış ve belirli ölçülerde devlet güvenliği kavramının ötesine geçilmiştir. İkinci olarak, koruma sorumluluğu açısından plüralizmin uluslararası toplum vurgusunun solidarizmin dünya toplumu vurgusuna oranla daha ön plana çıktığı iddia edilebilir.⁵¹ Özellikle 2005 BM kararlarında koruma sorumluluğu yetkisinin sadece BM Güvenlik Konseyi'ne verilmesi, koruma sorumluluğu açısından ortaya çıkan devlet merkeziliği göstermesi adına önemlidir. Özellikle güçlü solidarizmin vurgu yaptığı devlet dışı aktörlerin rolünün koruma sorumluluğu adına sınırlı olması, plüralistlerin yaklaşımını kuvvetlendiren bir durumdur.

Üçüncü bir karşılaştırma noktası, gerek insani müdahale normunun gerekse de koruma sorumluluğu prensibinin getirdiği askeri müdahale konusu olabilir. Plüralizm bu tip müdahaleleri sakıncalı bulurken, bu müdahalelerin uluslararası düzene tehdit oluşturacağını savunmaktadır. Diğer taraftan solidarizm ise gerek ahlaki yükümlülük vurgusu gerekse de

⁴⁶ Fiona Robertson-Snape, "Moral Complexity and the International Society", **Global Society**, c.14 s.4 (2000): 518.

⁴⁷ Rosemary Foot, "Introduction", **Order and Justice in International Relations**, ed. Rosemary Foot, John Gaddis ve Andrew Hurrell, (New York: Oxford University Press, 2003): 12-13.

⁴⁸ Steve Smith, "The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in the Last Twenty Years", **Contemporary Security Policy**, c.20 s.3 (1999): 83.

⁴⁹ Bellamy ve McDonald, **age**, 317.

⁵⁰ Kardaş, **age**, 30.

⁵¹ Brommesson ve Fernros, **age**, 316.

adaletin egemenliğe üstün olduğunu savunması açısından insani müdahalelere ve koruma sorumluluğundan doğan müdahalelere sıcak bakmaktadır. Bu yüzden koruma sorumluluğunun gerektiğinde sınırlı ölçüde güç kullanılması yönünde getirdiği anlayış, solidarizmin anlayışına daha yakındır. Bunun yanında solidarizmin egemenlik sorumluluğu anlayışı, koruma sorumluluğu prensibiyle örtüşmektedir. Bu yüzden koruma sorumluluğu normunu, normatif açıdan ve bir prensip olarak ele aldığımızda solidarist anlayışa, özellikle zayıf solidarizme yakındır. Fakat plüralizmin eleştirileri ve endişeleri ise özellikle koruma sorumluluğu normunun hayata geçirilmesi noktasında ön plana çıkmaktadır. Plüralizm için koruma sorumluluğu ve bu normun getireceği askeri müdahaleler, bir çeşit solidarist emperyalizme yol açabilir.⁵² Ayrıca müdahalede seçicilik ve büyük güç siyaseti, koruma sorumluluğu normunun düzgün ve objektif bir biçimde işlenmesine engel olacaktır.⁵³ Bu yüzden 2011’de Libya’ya müdahale edilmesine rağmen 2011 sonrası Suriye’ye müdahale edilmemesi hem müdahalede seçicilik açısından hem de büyük güç siyaseti açısından koruma sorumluluğu normunun sakıncalarını göstermiştir.⁵⁴

Özetlemek gerekirse, 2001 yılından beri hem koruma sorumluluğu normunun evrimi hem de koruma sorumluluğunun pratiği hem plüralizmi hem de solidarizmi tartışmanın içinde tutmuştur. Tüm devletler tarafından kabul edildiği için koruma sorumluluğu normunun meşruiyeti, maddi bir sorun olmaktan daha çok usul ile ilgili bir sorundur.⁵⁵ Bir başka ifadeyle temel tartışma konusu, koruma sorumluluklarının ne olduğundan daha çok kimin koruma sorumluluklarına karar vereceği ve uygulanacak yöntemdir.⁵⁶ Bu yüzden normatif anlamda solidarist yaklaşım, koruma sorumluluğu normunu daha iyi açıklarken, pratikten doğan sorunlar, plüralist yaklaşımın kaygılarını göstermektedir. Bu da 2011 yılındaki Libya müdahalesinin neden solidarizm, 2011 sonrası Suriye’ye müdahale edilememesinin ise neden plüralizm tarafından daha iyi açıklandığını göstermektedir.

Sonuç

2001 yılında ortaya çıkan 2005 yılında ise BM tarafından kabul edilen koruma sorumluluğu normu, özellikle 2011 sonrası çokça tartışılan bir norm haline gelmiştir. Uluslararası ilişkiler açısından yeni sayılabilecek bir normun kısa zamanda bu kadar ön plana çıkması ise gelecek dönemlerde de bu normun önemli bir tartışma konusu olacağını göstermektedir. Koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkışında iki önemli gelişme merkezidir. Bunlardan birincisi, 2000 yılında oluşturulan Devlet Egemenliği ve Müdahale Konusunda Komisyonunun (ICISS) 2001 yılında duyurduğu rapordur. Bu rapor, egemenlik kavramına yeni boyutlar kazandırmış ve devlet egemenliğinin sadece haklardan değil, ayrıca sorumluluklardan oluştuğunu beyan etmiştir. Devletlerin hem kendi toplumlarına hem de uluslararası topluma karşı sorumlulukları olduğunu belirten rapor, bu sorumlulukların yerine getirilmediğinde yapılması gerekenler üzerine tavsiyelerde bulunmuştur. İnsani müdahale normuna oranla daha fazla askeri olmayan yöntemleri öneren rapor, sadece kriz aşamasıyla

⁵² Giorgi Ukhurgunashvili, "Order vs Justice: The Responsibility to Protect (R2P) and the Duality of the English School", https://www.academia.edu/13334148/Order_vs_Justice_The_Responsibility_to_Protect_R2P_and_the_English_School (29 Kasım, 2016).

⁵³ Rohan Dhaliwal, "Using English School Theory to Determine Legitimate Humanitarian Intervention", **E-IR**, 24 Nisan 2014, <http://www.e-ir.info/2014/04/24/using-english-school-theory-to-determine-legitimate-humanitarian-intervention/> (3 Aralık, 2015).

⁵⁴ Moravcová, *age*, 66-67.

⁵⁵ Charles E. Ziegler, "Contesting the Responsibility to Protect", **International Studies Perspectives** (2014): 2.

⁵⁶ Jason Ralph ve Adrian Gallagher, "Legitimacy Faultlines in International Society: The Responsibility to Protect and Prosecute after Libya", **Review of International Studies** c.41 s.03 (2015): 553.

ilgili değil, kriz öncesi ve kriz sonrası aşamalarla ilgili de yaklaşımlar geliştirmiştir. İç işlerine müdahale ve devlet egemenliği konusunda oldukça ayrıntılı ve iddialı olan rapor, 2005 BM Dünya Zirvesi'nde devletlerin çıkarları doğrultusunda yeniden revize edilmiştir.

2005 BM kararları çerçevesinde koruma sorumluluğu ile ilgili daha muğlak ve ılımlı tanımlamalar kullanılırken, gerek konu olan devletlere gerekse de koruma sorumluluğunu üstlenmesi gereken aktörlere sorumlulukları konusunda daha esnek davranılmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin koruma sorumluluğu yetkisini diğer aktörlerle paylaşma konusundaki isteksizliği ise aslında normun uygulanması noktasında koruma sorumluluğu prensibini insani müdahale prensibine yakınlaştırmıştır. Bu tip bir karar alma süreci ise koruma sorumluluğu ile ilgili yüksek beklentilerin gerçekleşmemesine sebep olmuştur. Bu tip bir hayal kırıklığı ise aslında normatif bir rapor olan 2001 koruma sorumluluğu raporunun 2005 yılında BM Zirvesi ile devletlerin çıkarlarına uyumlu hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Koruma sorumluluğu normu, Uluslararası İlişkiler teorileri açısından da son dönemlerde ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Gerek uluslararası ilişkilerde normlara verdiği önem gerekse de uluslararası toplum vurgusu ise koruma sorumluluğu normunu açıklama konusunda İngiliz Okulunu ön plana çıkarmaktadır. Fakat İngiliz Okulu içerisinde de tıpkı koruma sorumluluğu normunun sebep olduğu pratik tartışmalar gibi önemli kuramsal tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar ise genel itibariyle birinci kuşağı temsil eden plüralistler ile ikinci kuşağı temsil eden solidaristler arasında gerçekleşmiştir. Bu tartışma ise bir bakıma koruma sorumluluğu normunun pratikteki evriminin yansımasıdır. 2001 yılında ortaya çıkan koruma sorumluluğu normu, daha çok solidarist anlayışı yansıtmaktadır. İnsani güvenliği, devletlerin güvenliğinin önüne belirli ölçülerde koyan rapor, solidarist yaklaşımın adaletsiz uluslararası düzenin sürdürülemez olduğunu yönündeki görüşünü yansıtmaktadır. Devlete etik ve ahlaki sorumluluklar yükleyen rapor, özellikle 1990 sonrası sayısı ve yoğunluğu hızla artan insani felaketlerin çözümü yönünde önerilerde bulunmaktadır. 2005 BM Dünya Zirvesi'nde alınan kararlar ise aslında plüralizmin kaygılarının belirli ölçüde kararlara yansması sonucu ortaya çıkmıştır. Koruma sorumluluğunun getireceği müdahalelerden çekinen devletler ve bunların olası istikrarsızlaştırıcı etkileri, BM kararlarında kendilerini göstermiş ve iddialı koruma sorumluluğu raporu belirli ölçülerde yumuşatılmıştır. Devletlerin koruma sorumluluğu konusunda anlaşmaya varması ve koruma sorumluluklarının neler olduğunu kararlaştırması ise tartışmaları sona erdirmemiştir. Özellikle 2011 Arap Baharı sonrası koruma sorumluluğu normunun hem Libya'da uygulanması hem de Suriye'de uygulanamaması, bu norm üzerine önemli tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle uluslararası ilişkilerde geleneksel güç ve güvenlik siyasetinin yükselmesi, koruma sorumluluğu normunu belirli ölçülerde sakatlamış ve ortaya istikrarsız, seçici ve çıkar odaklı bir koruma sorumluluğu normunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda ise başta ABD, Fransa ve İngiltere olmak üzere normun yanında olanlarla başta Rusya, Çin ve Brezilya olmak üzere normun uygulanmasına şüpheyle bakanlar arasında gerilimler ortaya çıkmıştır. Tüm bu süreç ise koruma sorumluluğu normunun, uluslararası düzen ve uluslararası adalete katkı sağlaması kadar uluslararası düzensizliğe ve uluslararası adaletsizliğe de yol açmıştır.

Kaynakça

- Almqvist, Jessica. "Enforcing the Responsibility to Protect through Solidarity Measures". **The International Journal of Human Rights**. c.19 s.8 (2015): 1002-1016.
- Bellamy, Alex J. "The Responsibility to Protect and the Problem of Military Intervention". **International Affairs**. c.84 s.4 (2008): 615-619.
- Bellamy, Alex J. "The Responsibility to Protect". **Security Studies**. ed. Paul D. Williams. Oxon: Routledge, 2008: 422-439.

- Bellamy, Alex J. ve Matt McDonald. "Securing International Society: towards an English School Discourse of Security". **Australian Journal of Political Science**. c.39 s.2 (2004): 307-330.
- Brommesson, Douglas ve Henrik Friberg Fernros. "Individualisation and Destabilisation of the International Order: The Case of the Responsibility to Protect". **International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie**. c.19 s.2 (Temmuz, 2009): 315-330.
- Bull, Hedley. **The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics**. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Birleşmiş Milletler Genel Meclisi. "World Summit Outcome". UN: New York A/RES/60/1, Tarih: 24 Ekim 2015.
- Chandler, David. "The Responsibility to Protect? Imposing the Liberal Peace". **International Peacekeeping**. c.11 s.1 (Bahar, 2004): 59-81.
- Dhaliwal, Rohan. "Using English School Theory to Determine Legitimate Humanitarian Intervention". **E-IR**, 24 Nisan 2014. <http://www.e-ir.info/2014/04/24/using-english-school-theory-to-determine-legitimate-humanitarian-intervention/> (3 Aralık, 2016).
- Doyle, Michael W. "International Ethics and the Responsibility to Protect". **International Studies Review**. c.13 s.1 (2011): 72-84.
- Dunne, Tim. "The English School". **International Relations Theory: Discipline and Diversity**. ed. Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith. New York: Oxford University Press, 2010: 135-156.
- Evans, Gareth, Ramesh Thakur ve Robert A. Pape. "Correspondence: Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect". **International Security**. c.37 s.4 (2013): 199-214.
- Foot, Rosemary. "Introduction". **Order and Justice in International Relations**. ed. Rosemary Foot, John Gaddis ve Andrew Hurrell. New York: Oxford University Press, 2003: 1-23.
- Glanville, Luke. "In Defense of the Responsibility to Protect". **Journal of Religious Ethics**. c.41 s.1 (2013): 169-182.
- Hurrell, Andrew. "Order and Justice in International Relations: What is at Stake?". **Order and Justice in International Relations**. ed. Rosemary Foot, John Gaddis ve Andrew Hurrell. New York: Oxford University Press, 2003: 24-48.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). **The Responsibility to Protect**. Ottawa: International Development Research Centre, 2001.
- Kardaş, Şaban. "Humanitarian Intervention as a 'Responsibility to Protect': An International Society Approach". **dalam All Azimuth**. c. 2 s.1 (Ocak, 2013): 21-38.
- Linklater, Andrew. "İngiliz Okulu". **Uluslararası İlişkiler Teoriler**. ed. Scott Burchill ve diğ. çev. Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 2012: 119-150.
- Linklater, Andrew ve Hidemi Suganami. **The English School of International Relations**. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Moravcová, Šárka. "The Controversy over Humanitarian Intervention and Responsibility to Protect". **Perspectives**. c.22 s.2 (2014): 65-86.
- Ralph, Jason ve Adrian Gallagher. "Legitimacy Faultlines in International Society: The Responsibility to Protect and Prosecute after Libya". **Review of International Studies**. c.41 s.03 (2015): 553-573.
- Robertson-Snape, Fiona. "Moral Complexity and the International Society". **Global Society**. c.14 s.4 (2000): 507-524.
- Smith, Steve. "The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in the Last Twenty Years". **Contemporary Security Policy**. c.20 s.3 (1999): 72-101.
- Tacheva, Blagovesta ve Garrett Wallace Brown. "Global Constitutionalism and the Responsibility to Protect". **Global Constitutionalism**. c.4 s.03 (Kasım, 2015): 428-467.

- Ukhurgunashvili, Giorgi. "Order vs Justice: The Responsibility to Protect (R2P) and the Duality of the English School". https://www.academia.edu/13334148/Order_vs_Justice_The_Responsibility_to_Protect_R2P_and_the_English_School (29 Kasım, 2016).
- Ziegler, Charles E. "Contesting the Responsibility to Protect". **International Studies Perspectives**. (2014): 1-23.
- "Mandate of the Peacebuilding Commission". **Birleşmiş Milletler Barış İnşası Komisyonu**. <http://www.un.org/en/peacebuilding/mandate.shtml> (3 Aralık 2016).

IRAK VE SURIYE'DE TÜRKMEN GERÇEĞİ VE DEĞİŞEN JEOPOLİTİK KOŞULLAR

Prof. Dr. Selçuk DUMAN*

Özet

Irak ve Suriye'de bu gün yaşamaya devam eden Türkmenler, 7. yüzyıldan itibaren bölgeye gelerek yerleşmeye başlamışlar ve 12. yüzyıldan itibaren bu coğrafyada siyasi birliklerini de kurarak hâkim unsur haline gelmişlerdir.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bu bölgeyi kontrol altına almasından sonra 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar genelde Orta Doğu'da özelde ise Suriye ve Irak'ta Türk hâkimiyeti devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalarla bölge, emperyalist ülkeler tarafından paylaşılmış ve Irak; İngiltere'ye bırakılırken, Suriye; Fransa'ya bırakılmıştır. Bu gizli antlaşmalar çerçevesinde, I. Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmalarla; İngiltere'nin Irak'taki işgali, Fransa'nın da Suriye'deki işgali kabul edilmiştir.

Ancak Türkmenlerin çoğunluk olarak yaşadığı Irak'taki Musul Eyaleti(Bugünkü Kuzey Irak Bölgesi) Misak-ı Milli sınırları içerisinde olduğu için Lozan Antlaşması'nda anlaşma sağlanamamış, Milletler Cemiyeti halk oylamasını kabul etmemiş, Türkiye'deki isyanlar sonucunda Türkiye, 1926 yılında buradan vazgeçmiştir.

Suriye'nin Kuzeyinde çoğunluk olarak yaşayan Türkmenler(Halep Türkmenleri olarak bilinir.) 1917 yılında ilk oluşturulan Misak-ı Milli haritasında yer almasına rağmen 1921 antlaşmasında, buradan da Fransa lehine vazgeçilmek zorunda kalmıştır.

1920 ler den bugüne gerek Kuzey Irak ve gerekse Kuzey Suriye'de yaşayan Türkmenler, buldukları bölgelerde rahat bırakılmamış, asimile ve baskılar neticesinde ciddi şekilde erimiştir.

Bugün geldiğimiz noktada Irak ve Suriye bölünme noktasına gelmiş, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'de yaşayan Türkmenler çatışma ortamında ciddi zarar görmüştür.

Türkiye bu yeni duruma müdahil olarak bugün Kuzey Suriye'de operasyon başlatmış, Kuzey Irak'ta da koalisyon güçleri ile birlikte hareket ederek bölgede oluşacak yeni durumda söz sahibi olmak istemektedir.

Bizde bu çalışmamızda tarihi sürecide kısaca vererek değişen jeopolitik durum ekseninde bir değerlendirme yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, Kuzey Irak, Kuzey Suriye, Halep, Misak-ı Milli

TURKMEN REALITY IN IRAQ AND SYRIA AND CHANGING GEOPOLITICAL CONDITIONS

Abstract

Turkmens now living in Iraq and Syria, have begun to settle in the region from 7 th century and have become the dominant element by establishing their political cohesion from 12th century.

In 16th century, after the Ottoman Empire's controlling the region, Turkish dominance had continued in the Middle East especially in Iraq and Syria until the first quarter of the 20th century.

This region was shared by imperialist powers with secret agreements which were made during the First World War; Iraq was given up to England and Syria was given up to France. In the frame of these secret agreements, England's occupation in Iraq and France's occupation in Syria were accepted with the agreements which were made after the First World War.

Because of the Mosul Province in Iraq where Turkmens used to live as the majority (today's Northern Iraq) was with in the National Pact (Misak-i Milli), there was no compromise with in the context of The Treaty of Lausanne; League of Nations had not accepted the referendum and Turkey abandoned here as a result of revolts occurred in Turkey.

Although Turkmens who used to live in Northern part of Syria as the majority (known as Aleppo Turkmens) were involved in the map of first National Pact (Misak-i Milli) constituted in 1917, Turkey left here to France in the agreement dated 1921.

From 1920s to today, Turkmens who both live in Northern Iraq and Northern Syria, have not been left alone and as a result of pressures they were assimilated severely.

In the current situation, Iraq and Syria reached the division level; Turkmens who live in Northern Iraq and Northern Syria were damaged severely in the clash environment.

* Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Today Turkey launched an operation in Northern Syria. In addition to this, Turkey wants to have right in the new position of the region by acting in unison with the coalition powers in Northern Iraq.

In this study, we will make a remark in the axis of the changing geopolitical situation mentioning the historical process briefly.

Key Words: *Turkmens, Northern Iraq, Northern Syria, Aleppo, National Pact*

Giriş

Türkmenlerin Irak ve Suriye coğrafyasına yerleşmeleri Anadolu'dan çok önce gerçekleşmiştir. Emeviler döneminde 7. yüzyıldan itibaren başlayan bu yerleşim, 8. yüzyılda Abbasi Halifesi Mutasım döneminde Türk Kumandan Aşnas tarafından Türk askeri için Irak coğrafyasında Samarra Şehri kurulmasıyla devam etmiştir.¹ Suriye'de ise 9. yüzyılda Tolunoğlu Türk Devleti, 10. yüzyılda İhşidiler Türk Devleti hakimiyeti yaşanmış² ve Karahanlıların batı kolu hükümdarı I. Tamğaç Han'ın (1058-1068) oğlu olduğu tahmin edilen Hanoğlu Harun tarafından sürdürülmüştür. Önce bugünkü Kuzey Suriye'de hakim olan Harun, Ağustos 1065 tarihinde Halep'i de ele geçirmiştir.³ 11. yüzyıldan itibaren ise kitleler halinde bölgeye Türk göçleri olmuştur. Bu göçlerle ilgili görüşler ise şu şekildedir: Türklerin Büyük Selçuklular tarafından buraya yerleştirildikleri, Moğolların önünden kaçan 100.000 Türk'ün buranın ilk aileleri olduğu, Osmanlılar zamanında Bağdat yolunu korumak için buraya gelen Türkler olduğu, Şah İsmail'in Meraga'dan getirip yerleştirdiği Türklerin soyundan olmaları, Nadir Şah'ın Azerbaycan'daki Türk Garnizonlarından getirdiği askerlerin soyundan oldukları.

Ortak düşünce ise, XI. yüzyıldan itibaren Türklerin Irak'ta yerleşme bölgeleri kurduklarıdır. Kerküklü araştırmacı Hıdır Lütfi'ye göre ise; Abbasi Halifeliğinden çok evvel Irak'ta Türkler vardır. Cengiz Han'ın önünden kaçan "Harizm" Türklerinden bu havaliye kadar gelenler ve binlerce sene evvel kuzeyden gelen Sümerlerle Arapların "Akad" dedikleri Araplarla birleşerek Asurîleri mağlup edip, Suriye ve Mısır'ı Mağrubiye kadar fetheden Türkler vardır.⁴

Bu görüşlere paralel olarak, Gazneli Sultan Mesut'un tahta geçmesinde büyük rol oynayan ve kaynaklarda Balhan, Irak ve Nâvekiyye (Yabgulu) adlarıyla anılan Türkmenlerin onun ihanetine uğramaları sebebiyle, Boğa, Göktaş, Dana, Oğuzoğlu, Mansur, Anasioğlu vs. beyleri yönetimleri altında Horasan'dan batıya hareket ettiler. Bunlardan bir bölüğü Acem Irak'a (Zagros dağlarının doğusu)' na başka bir bölüğü de Azerbaycan'a gelerek buranın hâkimi Vehsudan'ın hizmetine girdiler. Bununla birlikte Vehsudan'nın onlardan kuşkullanması ve dolayısıyla bazı beylerini öldürtmesi sonucunda, bunlardan bir kitle Urmiye gölü taraflarına gelerek buradaki soydaşlarına katıldılar. Böylece sayıları daha da artan bu Türkmenler, Azerbaycan'daki diğer Türkmenlerle birlikte Anadolu sınırlarını aşmış Hakkâri yörelerine geldiler; çok geçmeden Batman, Garzan, Zap ve Bolan sularının kaynaklarındaki engebeli araziye istila ettiler. Daha sonra ise bu grup Musul'a geçmiştir.⁵ Bu dönemden sonra 1120' lerde Irak'ta Sultan Mahmut hükümlüğü kurulmuştur.⁶

Görülüyor ki buraların Türkler tarafından fethi ve iskânı Anadolu'dan çok önce başlamış ve başarılmıştır.

¹ Suphi Saatçi, **Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul 1996, s.39

² Geniş bilgi için bakınız: Kazım Yaşar Koproman, "Tolunoğulları", ve "İhşidiler", **Makaleler**, (Ed:Semih Yalçın), Ankara 2005.

³ Ali Sevim, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara 1989, s.18-20.

⁴ Enver Yakupoğlu, **Irak Türkleri**, İstanbul 1976, s. 9,11

⁵ SEVİM, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, s.1-2.

⁶ Hüseyin Kayhan, **Irak Selçukluları**, Konya 2001, s.44

Türkmenlerin Bölgedeki Yerleşim Yerleri

Türkler Irak'ta genellikle step karakterli çalılık ve otsu bitkilerle kaplı, tahıl üretimi yapılan bölgelerde yaşamaktadır. Ayrıca bölge petrol bakımından da oldukça zengindir.⁷ Bu bölge Irak'ın orta, kuzey ve kuzey batı bölgelerindedir.⁸ Bölgede yaşayan Türkmenlerin Hanefi mezhebine bağlı olanlar; Kerkük, Bağdat ve Musul Türkmenleri, Şafi mezhebine bağlı olanlar; Erbil, Süleymaniye, Köysancak ve Kürt bölgelerinde yaşayanlar, Caferi mezhebine bağlı Türkmenler ise; Kerkük-Bağdat yolu üzerinde ve civarında kırsal kesimlerde yaşayanlardır. Dolayısıyla Türkmenlerden Sünni-Hanefi olanlar şehir merkezlerinde yaşayanlar, Şafii olanlar ise, Kürt bölgeleri civarında yaşayanlar, Caferi olanlar ise, şehirlere yakın ve güneye doğru Arap bölgelerine yakın yaşayan Türkmenlerden oluşmaktadır.⁹

Yukarıda verdiğimiz bilgiler sonrası Irak Türklerinin yaşadıkları yerleri şöyle sıralayabiliriz: Ülkenin kuzeybatısından güneydoğusuna kadar uzanan bir şeritte yaşarlar. Bunlar ülkenin kuzeybatısında ve Musul'un 60 km doğusunda yaşayan, Telafer ve buna bağlı olan köylerden itibaren, Musul çevresinde yüzlerce köy, Erbil, Altınköprü, Kerkük ve çevresindeki köyler, Tazehurmatu, Tavuz, Tuzhurmatu ve çevresinde Bayat köyleri Kifri, Karatepe, Hanekin, Kızıl-Ribat, Karağan ve çevre köyleri, Şahraban, Bedre, Kazanya ve Mendeli gibi il, ilçe, kasaba ve köylerdir. Bu saydığımız yerler Kuzey Irak'ta olup, ayrıca başkent Bağdat ve çevresinde; Karakol, Azaniye, Rağibe Hatun semtlerinde Türkler yoğun olarak yaşamaktadır.¹⁰

Irak'ta Türkmen nüfusu 1920 lerde yaklaşık %12 civarındadır.¹¹ Bu nüfusun varlığı Irak resmi makamları tarafından sürekli azaltılarak son dönemde %2 ler de gösterilmektedir. Oysa Türkmenler ile yapılan görüşmelerde, bugün yaklaşık olarak 3 milyon civarında Türkmen'in Irak'ta yaşadığı bilinmektedir. Sahada görülen nüfus da bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Suriye'de Türklerin yerleşim yerleri; Yukarıda da ifade ettiğim gibi Kuzey Suriye ve Halep kentinden başlamıştır. Daha sonra Lazkiye, oradan Trablusşam'a doğru ve iç kısımdan Asi ırmağı vadisi boyunca Hama, Humus ve Şam istikametinde gelişmiştir.¹²

Suriye'de yaşayan Türkmenlerin bugün yaklaşık olarak 3 buçuk milyondan fazla olduğu bilinmektedir. Ancak 1,5 milyon Türkmen Türkçe konuşabilmektedir. Geri kalan yaklaşık 2 milyon Türkmen Suriye yönetiminin baskı ve asimile politikaları nedeniyle Türkçe konuşamamaktadır. Fakat Türk olduklarının farkındadırlar. Türkmenler, Suriye'de Araplardan sonra en kalabalık etnik gruptur. Türkmenlerin büyük çoğunluğu sünni olmakla birlikte az sayıda da olsa Alevi Türkmenler de bulunmaktadır. Yoğunluk olarak Halep, Humus, Hama, Lazkiye, Golan Tepeleri, Şam, Dara ve İdlib gibi önemli şehirlere ve bu şehirlere bağlı köylerde yaşamaktadırlar. Halep'in şehir merkezinde ve vilayete bağlı yaklaşık 150 Türkmen köyü bulunmaktadır. Bu köyler doğuda Celavlus sınırından başlayıp Azez ve Afrin'e kadar uzanır. Humus'un merkezinde ve yaklaşık 60 köyde Türkmenlerin ikamet edildiği bilinmektedir. Yine Lazkiye ve çevresinde Bayır Bucak Türkmenleri olarak bilinen yaklaşık 70 Türkmen köyü yer almaktadır. Ayrıca Türkmenlerin yaşadığı Golan tepelerinde 20, Rakka'da 12, Hama'da 10, Tartus'ta 6, İdlib'te 5, Dara'da 5 ve Şam kırsalında 4 köy bulunmaktadır. Ancak Golan Tepelerinin işgal edilmesinden sonra orada yaşayan Türkmenlerin büyük bir çoğunluğu köylerini terk ederek Şam merkeze ve kenar mahallelerine yerleşmiştir. Ayrıca

⁷ Ali Yiğit, "Irak'ta Türklerin Yaşadığı Bölgeler", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu*, 18-19 Mayıs 2012, s. 185.

⁸ Selçuk Duman, *II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak*, Ankara 2010, s.8.

⁹ Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak*, İstanbul 1998, s. 54,58

¹⁰ SAATÇİ, *Irak'ta Türk Varlığı*, s. 33

¹¹ Geniş bilgi için bakınız: DUMAN, *II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak*.

¹² Geniş bilgi için bakınız: Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri I" *Makaleler*,(Yay Haz: Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Ankara 2005, s. 429.

Halep, Hama, Humus, Rakka gibi yerleşim yerlerinin yanı sıra Hama'ya bağlı Akrab, Talaf ve Humus'a bağlı Kafr Ram, Houla, Tartus'ta El Mitras, İdlib'te Hafsar, Kastav, Beyt Mılık, Ras el Ayn, Nisibin ve Kuneytire gibi yerleşim yerleri de Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. Afrin ve Ayn al Arab'da Kürtlerle birlikte yaşayan Türkmenler, Kafra, Şumarin, Türkmen Bahir, El Sarid Doğaniye gibi çevrelerde çoğunluk göstermektedir. Örneğin Azez ve Afrin arasında azımsanmayacak sayıda Türkmen köyü yer almaktadır. Suriye'de şehir merkezlerinden başka 523 tane Türkmen köyü olduğu Suriye Türkmenleri tarafından belirtilmektedir.¹³

Türkmenlerin yaşadıkları köylerin isimlerini şu şekilde tespit edilmiştir: “Bugün Lazkiye vilayetine bağlı olan Bayır-Bucak bölgesi genelde Türk köyleri ile meskundur. Yalnız Antakya'nın Yayladağı hududuna komşu olan Keseb nahiyesi ile buna bağlı olan Çınarcık, İki-Oluk, Karaduran, Kabacık, Eskiören ve Düz-Ağaç köyleri, hemen bu köyleri takiben güneye doğru sahil tarafından Bucak nahiyesi köyleri, içeri kısımda da Bayır nahiyesi köyleri Uluçay'a (Nehr ül Kebir) kadar uzanır. Bucak nahiyesine bağlı Türkmen köyleri, Lazkiye'nin kuzeyinden denize dökülen Arap Çayına (Nehr ül Arab) kadar devam ederler. Bucak bölgesindeki Türk köyleri, bizim hududumuza yakın Güvercinkaya Burnu ve Kara-duman Dağının sahil tarafından ve güneyinde yer alan Bodur-su köyü ile başlar. Buna yakın olan Himmetli ve Kızıllı köyleri iç tarafta ise Bohça-Ağız, Fakı-Hasan köyleri ile devam eder. Yine sahilde Alaca-Burnu tarafında Alaca, Karakol-Köyü, Gümüş-Hort yer alır. Alaca bölgesinin güneyinde Akdeniz'e dökülen Kandil deresi ile Akdeniz sahili arasındaki köyler "İsa-Begli köyleri" adı ile anılır. Bu köyler şunlardır: İsa-Begli, Kara-Mustafa, Büyükpınar, Çiçekliyazı, Sazak, Bozoğlan, Ağtaş, Zeytuncuk, Kaynarca, Karakoca, Kızanlı, Turunç, Kırcaali, Kığır ve Damat köyü. Kandil deresi ile daha güneydeki Arap Çay'a kadar uzanan sahada sahile yakın olan Eski Kulluk, Dik Ağa, Çapıtlı, Sulayıb ve Burç (Burç-ı İslam) köyleri bu bölgenin güneyinde kalan en son Türkmen köyleridir. Bucak nahiyesinin merkezi Kandil deresinin doğusunda kalan Saray köyüdür. Saray köyün kuzeyinde yer alan Bucak köyleri: Gergil, Karabucak, Şeyh-Veli, Kantara, Mıllıklı, Kisecek, Çardaklı, Yumurcak, Gökdağ, Mülk Kepir, Kulplu-Seki, Karamanlı, Külahlı, Halitli, Çangaralı, Çalkamalı, Filikli, Kerengül, Karaca, Türkmenli köyleridir. Saray-Köyün batısında Çamurlu, Camuz, Baskın, Kıraç, Parmaksız, İskenderli, Zimzif ve Bostancı köyleri bulunur. Yine Saray-Köy'ün güneyindeki köyler: Meydancık, Avanlık, Acramlı, Bel-Veren, çukur-Veren, Zahre-Veren, Kandilcik, Hamam, Beyti-Nasir, Kara-Cüçük, Molla-Mahmutlu, Kızılcıura, Yalnızçam, Mulek, Büyük Kızılcıura, Yasancık, Kır Esat, Deli Köy, Küçük Kırca Ali, Kastel ve Segirt Ali köyleridir. Bucak nahiyesinin güneyindeki Behluliye nahiyesine bağlı Hırbet Türk, Hirtes Türk köyleri yine bu köylerin devamı durumundadır. Saray Köyün batısında ise Şeren, Elmalı, Ayvalı, Muran ve Emlik köyleri yer alır. Bucak nahiyesinin doğusunda Bayır nahiyesi yer alır. Bayır nahiyesindeki Türkmen köyleri, Uluçay hudutlarına kadar uzanır. Bu nahiyenin merkezi Gebelli'dir. Gebelli'nin kuzeyinde Türk hududuna doğru uzanan köyler Türkiye tarafındaki Yayladağ kazasının köylerinin devamıdır. Bu köyler sırasıyla; Kara Kise, Moruklu, Kepir, Salmur, Kara-Pınar, Salur, Yamadı, Zeytuncuk, Dağdağan, Dere-Yurt, Ablaklı, Dervişli, Çukurcak, Kulcuk, Kapaklı, Nisibin, Çanacık, Cuvalık, Kaya, Hıdan, Saldıran, Karaca Ağız, Kara Ahmet, İsa Pınar, Ilıcak, Aşağı Karamanlı, Yukarı Karamanlı ve kör Ali köyleridir. Gebelli'nin doğusunda bulunan ve Uluçaya doğru uzanan köyler ise sırasıyla: Kara Ağıl, Kuruca, Başaran, Züveyli, Hanköy, Kazancık, Mağara, Deberli, Ağaca Bayır, Keles, Şeren, Aynül Hamam, Şahvuran köyleridir. Gebelli'nin güneyindeki köyler ise, Mağara, Dere, Gündeşli, Kapaklı, Hanbektaş, Hıbitli, Kasap, Nisibin, Colturman, Dırahlı, Ayvalık, Durmuşlu ve Çanlı (Gımam) köyleridir. Bayır nahiyesinin batısında kuzeyde Kızıldağ'dan çıkarak kuzey güney istikametinde akıp, güneyde Uluçay'a katılan Kızılcay, Bayır ve Bucak bölgelerini ikiye ayırır. Bucak bölgesi daha ziyade ovalık ve düzlükleri, Bayır

¹³ www.turkomania.org.tr

bölgesi ise ismine uygun olarak yüksek tepeleri ve yaylaları ihtiva eder. Umum olarak isimlerinden de anlaşılacağı üzere bu bölge tamamen Türkmen nüfusla meskundur. Bayır ve Bucaklı Türkmenlerden vilayet merkezi olan Lazkiye şehrine yerleşenler de vardır. Bu gün nüfusu 100 bine yaklaşan Lazkiye şehrinde 15 bin kadar Bayır ve Bucaklı Türk yaşamaktadır. Kuzey Suriye’de bulunan diğer grup Türkmen köylerinin Halep’in kuzeyinde yer aldığını söylemiştik. Bu köyler Hatay vilayetimizin doğusunda ve Gaziantep vilayetimizin güneyinde bulunan köylerimizin Suriye’de devam eden uzantısı durumundadır. Bu köylerin en batıda bulunanlar Gaziantep vilayetimizden çıkarak Kilisin batısında Arslanlı Suyu, Deli Çay ve Sabuncu Suyu ile birleşerek kuzey-güney istikametinde akan Afrin Suyu’nun batısında kalan, Havar dağı ve Kurdağı bölgesinde bulunan Türkmen köyleridir. Afrin suyu Suriye topraklarına girdikten sonra Halep’in batısında bulunan Saman dağlarının doğuda, Havar ve Kurdağını batıda bırakmak üzere güneye doğru akarken Havar Dağı bölgesinde İnce-Su ve Ok deresi daha aşağı bölgede de Kurt dağından doğan Çerçi deresi ile birleşir ve batıya doğru dönüş yaparak Reyhanlı’nın kuzeyinde Hatay topraklarına girer ve Amik gölüne dökülür. Afrin suyu ile Türk hududu arasındaki bu bölgede pek çok Türkmen köyü mevcuttur. Bu bölgenin kuzeyindeki Havar Dağı ile Güneyindeki Kurt dağı arasındaki Ok deresi vadisi boyunca, hududumuzda bulunan Meydan-ı Ekbez’den Suriye’ye giren Haleb demir yolu geçer ve bu bölgeyi iki kısma ayırır. Kuzeydeki Havar Dağı bölgesi, umumiyetle Türkmen aşiret köyleridir. Afrin Irmağına katılan İncesu Irmağı, Havar Dağı bölgesini doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayırır. İnce Su’nun batısında hududumuzdaki meydan-ı Ekbez’den itibaren, güneye doğru Deli Osman, Bindirek, Velidli, Deli Oğlan, Güvende, Tepeköy, Koruköy, Pullu, Sokallı, Atamanlı, Aliviran, Firfirik, Meydanlıoba, Alemdar, Çakmak, Küçüksokalı Öksüzlü, Göbek köyü, Dağ Obası, Şeyler Obası, Dik Obası ve Mağara köyleri uzanır. İnce Su ırmağının doğusunda Gaziantep hududundan güneye doğru Bülbül, Bali Köy, Beğ Obası, Mahmut Oba, Kale Köy, Ziyaret Köy, Serenci, Orta Oba, Aşağı Oba, Salkaya, Ali Beğ, Karışık, Konak, Hıdırlı, Çolaklı, Sağır Oba, Kuru Göl, Kaş Uzadı, Bebe Uşadı, Kurt Uşatı, Alkanlı, Duraklı, Alıcı, Kızılbaş, Küçük Kargın (Derviş Köyü), Belen, Naz Uşağı, Meydanlık, Çorbacıoğlu ve Anbarlı köyleridir. Ok Deresinin güneyinde kalan Kurt dağı bölgesini Çerçim Deresi kuzey güney istikametinde iki bölgeye ayırır. Bu bölgede bir miktar Kürt köyü var ise de yekün teşkil etmezler.Çerçim deresinin doğusunda kalan ve Türk hududuna doğru olan bölümde, Derviş Oba, Küçük Atamanlı, Kadı Köyü, Mamalı Uşağı, Ömer Uşağı, Sarı Uşak, Kantarlı, Birincilik, Kantara, Mabedii, Çömezli, Al Cura, Hacı Kasımlı, Arslanın Köyü, Satı Uşağı, Kışla Köy, Selçik, Çakallı, Şeyh Çakallı ve İn Kale Türkmen Köyleri bulunmaktadır. Çerçim deresinin doğusunda ise; Aşağı Kışla, Dar Güney, Su Başı, Çolaklar, Kara Baş, Büyük Çakallı, Hacı Hasanlı, Aşağı Çobanlı, Tatar Hanlı, Karan Köy, Kocaman, Şeyh Abdurrahman Gazi, Gümüş Burç, Yaha Goz, Hacdar, Aceli, Hacı İskender köyleri uzanır. Cebeli Seman’ın doğusunda ve Afrin Suyu vadisindeki Türkmen köyleri, kuzeyden güneye doğru sırayla şöyledir: Kurt Kulağı, Kara Kurt Kulağı, Kara Tepe, Kersen Taş (Nahiye Merkezi), Masut, Burç Gaziler, Çadır Köy, İskan Köy, Celeme, Eski Celeme, Göl Bayılı, Yukarı Divan, Molla Halil ve Atma köyü. Kilis kazasının güneyinde Suriye tarafında kalan Azez kazasına bağlı Türkmen köyleri batıdan doğuya doğru yine aynı şekilde kesintisiz devam eder. Azez kazası ile Afrin suyu arasında kalan Türkmen köyleri şunlardır: İki Dam, Dam, Kuzuncu Pınar, Arpa Veren, Dikme Taş, Kozcu pınarı, Umranlı, Büyük Kargın, Ali Beyli, Çimenli, Direkli, Aşağı Dam, Kastal, Ziyaret, Katma, Metinli ve Ali köyüdür. Azezin doğusundaki köyler ise: Sucu, Kefer, Parça, Kefersuç, İğde, Havar, Hacı, Nasmiye, Telbattal, Kısacık, Telşahin, Çeke, Dudan, Kuru Mezra, Bağ dili, Karaköprü, Yeniyanan, Mırgıl, Şamandıra, Savran, Tuğlu, Kızıl Mezra, Barak, Kefer, Kani, Tel Hüseyin, Yelbabal, El Beğli, Yahnıl ile Defterdar köyleridir. Azezin güneyinde kalan Taşlı, Horbil ve Başköy ise Halep’e bağlıdırlar. Bab Kazası Halep’in kuzeydoğusunda yer alır. Gaziantep hududumuzdaki El Beğli nahiyesinin Suriye’de karşılığı Çoban Beğ nahiyesidir. En kuzeyindeki Çoban Beğ’den başlayarak Güneyde Bab kazasına kadar uzanan Türkmen köyleri sırasıyla şunlardır: Çıldır

Apa, Şahin mezarası, Tel Hamur, Kadılı, Karagöz, Zeyyatlı, Kartır, Türkmen Parkı, Sinsile, Haliloğlu, Ziyaret Köyü, Kocaali, Taşkapı, Hacı Veli, Mamalı, Yukarı Kanlı Kuyu, Kuruca Hüyük, Molla Yakup, Ayyaş, Kevsenli, Bozluca, Eda Abat, Sekizler, Kalkım, Zülûf, Kapıviran, Tepeviran, Elçi, Mazıcı, Arapgördük, Hacı Köse, Tepecik, Tarhın, Eşçurum, Sapviran, Kanlıkuyu, Kör Hüyük, Kumru, Ulaşlı, Burgaz, Kendirli, Koç Ali, Kop veren, Surnabat, Mehmet Ağa, Başköy (Nahiye), Acemi, Bayraktar ve Mağa köyleridir. Münbiç kazasının kuzeyinde bulunan ve hududumuzdaki Akça Koyunlu nahiyesinden Munbiç Kazasına doğru; Öküzöldüren, Karagöz, Manafı solak, Acar, Bo Hüyük, Belveren, Çukurveren, Göllü, Sabuncu, Karayakup, Koyunlu, Karataşlı, Kadılar, Çörten, Baltacı, Eşekçi, Kubbe, Türkmen, Kantara, Mirza Şehid, Memik, Küçük Arap Hasan, Büyük Arap Hasan, Alabak, Mahzenli, Sonbun, Yaşlı, Taşlı, Küyük, Kerpiçli, Çatalviran, Yılanlı, Aşağıçakal, Yukarıçakal, Çoraklı, Akviran, Osman Geldi, Küçük Medene, Büyük Medene, Şeyh Yahya, Beğveren, Ballı, Ziyarat, Camuz, Viran, Demdenoğlu, Nafak, Helyağcı, Bozçeyik ziyareti (Bölge Türkmenleri arasında çok itibar gören bir ziyaretgahın bulunduğu bir köydür), Aşağı Kuru Dere, Orta Kuru Dere, Yukarı Kuru Dere köyleri yer alır.

Münbiç kazasının güneyinde ise, İsmail Efendi Ömer Bey, Akçukur, Yalnızdan, Küçükköy, Öküzgöze, Katma, Sıçan, Kazıklı, Çene, Küçük çene, Elbeğli, Küçük Kara Tepe ve Büyük Kara Tepe Köyleri bulunmaktadır.

Hududumuzdaki Barak nahiyesinden itibaren Türkmen Barak köyleri yine Suriye tarafında devam ederler. Gaziantep topraklarından doğarak Akçakoyunlu yakınlarından hududumuzu terk ederek Suriye topraklarına giren Sacur suyu bir müddet güneydoğu istikametinde seyrederek Avşar bucağı yakınında Fırat nehrine karışır. Türk hududu ile Sacur suyu arasında kalan köyler, umumiyetle Baraklı oymağının yerleştiği köylerdir. Bu bölgede yer alan köyler sırasıyla şunlardır; Cerablus (nahiye), Aşağı Cerablus, Harbül Ceman, Teklice, Döğünük, Karakuyu, Kındıra, Taşatan, Aşağı Taşatan, Çimenli, Yusuf Bey, Kuru Hüyük, Bulduk, Şeyh Ahmetli, Akpınar, Küçük Deliz, Büyük Deliz, Tatlı kuyu, Kösecik, Bel Mağara, Kırk Mağara, Balaban, Topar, Dedet, Tookar Selami ve Bir Atadır. Sacur Suyunun güneyinde ise Avşar bucağı, Küçük Hamam, Büyük Hamam, Tavşan, Keçici, Köpekli Kuyusu, Küçük Yılanlı, Büyük Yılanlı, Kersen, Domuzlu, Mağara, Kara Sofu, Küçük Merkez, Kara Seki, Yusuf Paşa Kışlası, Keçili Kuyu, Nafi Paşa Bahçesi, Küçük Sandal, Büyük Sandak, Şaşı Köy Yukarı Uçkuna, Aşağı Uçkuna, Orta Uçkuna Köyleri yer alır. Bu bölge Türkmen köyleri Fırat nehrinin doğu tarafında devam eder. Şanlıurfa vilayetine bağlı hududumuzda bulunan mürşit pınarı, nahiyesi ile Akça Kale kazasının güneyine isabet eden bu köylerin en doğudaki hududu Belih ırmağına kadar uzanır. Bu bölgede yer alan köyler sırasıyla; Zor Mağara, Kuran Hacı İsmail, Kara Kuyu, Doğlu Dağ, Çevrik, Yedi Kuyu, Kör Pınar, Alishar, Kopuz, Boztepe, Kertik, Karakılıç, Arslantaş, Köpeksatan, Askan Harap Beğ, Çelik, Yukarı Taşlık, Aşağı Taşlık, Kankara, Tepe Viran, Uzun Domuz, Domuz, Pendir, Göbelik, Avhan, Derindur, Seyf Ali, Yeni Yapan, Yukarı Şeyhler, Aşağı Şeyhler, Ilıcak, Kur İni, Boyrazoğlu, Kumluk, Zırp Kötep, Meydan Halilcik, Çakal Viran, Toraman, Boğaz, Kuyumcu, Kılınçveren, Arslankuyu, Harabe Köy, Kırat, Kirik, Mağara, Geyik, Dede, Kula Kara, Kozak, Fıtık, Bucak, Sariç, Başkuşu, Eğerli ve Göllü köyleridir.”¹⁴

Türkmenlerin Irak ve Suriye’de Kurmuş oldukları Siyasi Birlikler

Bugün Kuzey Irak ve Kuzey Suriye diye tanımlanan bölgede Türkmenlerin yerleşimi yukarıda da ifade ettiğim gibi çok eskilere dayanmaktadır. Bu bölgelere gelen Türkmenler yoğun olarak yerleşerek önce buraları vatanlaştırmışlar ve siyasi yönden birleştirerek devletlerini kurmuşlardır.

¹⁴ KAFALI, “Suriye Türkleri II” s.437-444.

Suriye’de Türk hakimiyeti 9. yüzyılda Tolunoğulları Devleti ile başlamış, 10. yüzyılda İhşidoğulları ile devam etmiş, daha sonra bölge ara dönem olarak el değiştirse de Gerek Kuzey Suriye’de gerekse Kuzey Irak’ta Türkmenler 11. yüzyıldan itibaren tekrar siyasi birliklerini beylik düzeyinde kurabilmişlerdir. Kuzey Suriye’de öncelikle 1065’de Hanoğlu Harun’un hakimiyet kurduğu bunu takibinde Büyük Selçuklu Kumandanlarından Emir Afşin ve Sandak’ın 11. yüzyılda Kuzey Suriye’ye geçtikleri ve buraları kontrol altına aldıkları bilinmektedir.¹⁵ Yine Melikşah’ın kardeşi Tutuş’un uzun bir uğraşından sonra 1086’da Halep’e hakim olduğu kayıtlara geçmiştir.¹⁶ Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh’ın kumandanı, Halep Valisi Aksungur’un oğlu İmâdeddîn Zengî de Kuzey Irak (el-Cezîre) ve Kuzey Suriye’de etkili olan Atabeylik kurmuşlardır.¹⁷ XII. Yüzyılda İmâmeddin Zengi Halep Emiri olmuştur.¹⁸ Yine Begteginliler 1146-1233 yılları arasında Kuzey Irak’ta Erbil Türk Atabeyliğini kurmuşlardır. 11 Ağustos 1119 tarihinde ise Selçuklu Sultanı Sencer Damadı Mahmut’u Irak-ı Acem’den Akdenize kadar ulaşan toprakların başına geçirmiştir. Bu topraklar; Doğu’da İran’ın batısından, Batıda Suriye içlerine, Kuzey’de Kafkasya’da Gürcistan sınırından, Güney’de Arap Yarım Adası içlerine kadar uzanan bir sahayı içeriyordu.¹⁹ XIII. Yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Suriye’nin tamamen Türkmenleştiği görülmektedir.²⁰ 14. Yüzyılın ortalarında ise Türkiye’nin doğu bölgelerinde Karakoyunlu²¹ ve Akkoyunlu adlı iki Türkmen beyi ortaya çıkmıştır. Karakoyunlular Oğuz Boyu’ndandır. Bu boylardan bir kısmı Moğol istilası esnasında Maveraünnehr ve Horasan tarafından batıya sürüldüğü zaman bunların içinde Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretleri de İlhanlı Hükümdarı Argun Han zamanında (1284–1292) Türkistan’dan göçüp Fırat ve Dicle’nin yukarı vadilerine yerleşmişlerdir. 14. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Karakoyunluların en önemli hükümdarı Bayram Hoca ve Oğlu Kara Mehmet’tir. Bayram Hoca zamanında Musul, Erçiş, Sincar Karakoyunlulara geçmiştir. Kara Yusuf döneminde Bağdat işgal edilmiş ve oğlu Şah Mehmet’i Bağdat valisi olarak tayin etmiştir. 1419 yılına gelindiğinde hem Irak-ı Arap hem de Irak-ı Acem Karakoyunluların eline geçmiştir.²²

Karakoyunlulardan sonra Irak’a hâkim olan Akkoyunluların kurucusu Kara Yölük Osman Bey’dir. Akkoyunlular 13. yüzyılın sonlarında Horasan’dan Azerbaycan’a gelmiş olup, 1467’den sonra Irak dolaylarına hâkim olmuşlardır. Bu da 1508 yılına kadar devam etmiştir.²³

Akkoyunlular’dan sonra, İran’daki Safevî devletinin başında bulunan Şah İsmail’in (1502–1524) 1509 yılında Irak’ı fethettiğini görüyoruz. Safeviler Şii bir devlet olduklarını ilan etmişlerdir ki İran, Irak ve Anadolu’ya onların döneminde Şiilik yoğun olarak yayılmıştır. Şah İsmail’in bu şekilde Şiiliği yayması Osmanlı Devleti’ni endişeye sevk etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında bölgeye sefer yapılarak fethedilmiştir. Irak’ta Safevi hükümlanlığı 1535’de Kanuni’nin bölgeyi fethine kadar devam etmiştir. Hatta 1623–1638 yılları arasında da ara dönem olarak bölgede hâkim olmuşlardır.²⁴

Osmanlı Devleti 1534’te İstanbul’dan hareketle, 3,5 ayda Tebriz’e ulaşmış ve kışı orada geçirdikten sonra ordu ile Tebriz’den hareketle, 27 günde Bağdat’a ulaşmıştır. Bağdat muhafızı

¹⁵ SEVİM, **Suriye Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, s.18-25.

¹⁶ Enver Çakar, **17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ 2006, s.25.

¹⁷ Mustafa Eğilmez, “Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmut”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84. s.112.

¹⁸ ÇAKAR, “Halep Sancağında Türkçe Yer Adları” **OTAM**, S.11, s. 84.

¹⁹ KAYHAN, “Irak Selçukluları”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, s.74.

²⁰ KAFALI, “Suriye Türkleri I” s. 430

²¹ Geniş bilgi için bakınız, Faik Sümer, **Karakoyunlular**, cilt 1, Ankara 1984.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937, s. 58 – 59.

²³ UZUNÇARŞILI, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri**, s. 63.

²⁴ Richard F. Nyrop, “Iraq” **A Country Study**, Washington 1979, s. 28.

Tekeli Han, Osmanlı kuvvetleri gelmeden önce, Bağdat'ı terk etmiş olduğundan şehir işgal edilmişti.²⁵

1554 yılında İran üzerine bir sefer daha yapılmış, burada savaşılacak ordu bulunamamıştır. İran elçileri 29 Mayıs 1555'te gelerek Osmanlı Devleti ile Amasya Barış Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu anlaşma gereğince, Azerbaycan ile merkezi Tebriz olan Doğu Anadolu ve Irak'ı Arap Osmanlılara kalmıştır.²⁶

1534'te fethedilen Bağdat, Kasım 1623'de tekrar Safevi hâkimiyetine girmiştir. Aynı zamanda Osmanlı ordusu, Şehrızor ve Hilla'dan da çekilmek zorunda kalmıştır.

Sultan IV. Murat Bağdat'ı geri almak için hazırlıklarını tamamlayarak 8 Mayıs 1638'de ordusuna, Üsküdar'dan, Bağdat'a hareket emrini vermiştir. 15 Kasım 1638 de Osmanlı Ordusu Bağdat önlerine gelerek çadırlarını kurmuştur. Bağdat Kalesi iki yüz on bir kuleyi ihtiva ediyordu. Ön saflarda savaşan Sadrazam Tayyar Mehmet Paşa 24 Aralık 1638 de şehit olmuştur. 25 Aralık 1638 de kırk günlük bir kuşatma sonrası Bağdat yeniden fethedilmiş,²⁷ Basra ise, Osmanlı topraklarına ancak 1699'dan sonra katılabılmıştır.

Suriye'de yukarıda belirttiğimiz beylikler döneminden sonra bir Türk Devleti olan Memluklu Devleti Suriye'ye hakim olmuştur. 1516 yılında Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim'in Kuzey Suriye'de bulunan Merc-i Dabık'da Memluklu Sultanı Kansu Gavri'yi 24 Ağustos 1516 tarihinde başlayan savaşla yenmiş, 27 Ağustos 1516'da ise Halep Osmanlı Türk hakimiyeti altına girmiş, Halep Beylerbeyi olarak Karaca Ahmet Paşa tain edilmiştir.²⁸ 1516'dan sonra yönetimi Osmanlı Devleti'ne geçen bölge 1921 yılına kadar kesintisiz olarak 406 yıl boyunca Türklerin hakimiyeti altında kalmıştır. Bu dönemde Suriye'de Türkmen yerleşimi artarak devam etmiş ve bölgede önemli bir Türk nüfusu oluşmuştur.

Irak ve Suriye Kurulurken Türkmenlerin Yaşadıkları Yerler ile İlgili Statü

Irak ve Suriye'nin sınırları I. Dünya savaşı sonrası İngiltere ve Fransa tarafından belirlenmiştir. İngiltere ve Fransa 1916 yılında aralarında yaptıkları ve diğer ülkelere de kabul ettirdikleri Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul hariç Irak'ı İngilizler alırken, Suriye'nin önemli bir kısmı Fransa'ya bırakılmıştır. Ayrıca Musul'un üzerinde Fransız nüfuzu da kabul edilmiştir. Ancak İngiltere 8 Kasım 1918 tarihinde Musul'u fiilen işgal etmiştir. Bu işgale orada görev yapan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ve o dönemde Sadrazamlık yapan Ahmet İzzet Paşa'nın çekişen siyaseti neden olmuştur. Çünkü 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nde Musul ile ilgili hiçbir madde bulunmaz iken ve Sadrazam Ahmet İzzet Paşa bu durumu açıkça Ali İhsan Paşa'ya gönderdiği cevapta belirtmişken, Ali İhsan Paşa'nın mütarekenin bozulmasına sebep olacak hareketlerden kaçınmak adına Ahmet İzzet Paşa'nın da onayı ile bölgeden çekilmesi önemli bir hata olmuştur.²⁹ Bu fiili durum ile ilgili İngiltere, Eylül 1919 tarihinde Fransa ile bir anlaşma yapmış ve Nisan 1920 tarihinde San Remo'da Fransa'ya Musul'daki durumunu kabul ettirmiştir.³⁰ Fakat İngiltere'nin bu oldubittisini Türkiye'de oluşan yeni yönetim kabul etmemiştir. Çünkü 1918 yılı başlarında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından açıklanan Wilson prensiplerinin 12. maddesine göre Osmanlı coğrafyasının Türk olan kısımlarına kendi kendini idare etme hakkı veriliyordu. Türkiye, sonra Misak-ı Milli olarak adlandırılacak olan metinde de belirtilen milli sınırlarını çok önceden Osmanlı'nın Türk olan kısımlarına göre

25 UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, 2. Cilt, Ankara 1988, s.353.

26 UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, s.361.

27 Joseph Von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, 2. Cilt, İstanbul 1997, s. 416 – 418.

28 UZUNÇARŞILI, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 2, s.284-286.

29 DUMAN, "Irak Türkisi Gerçeği ve Millî Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetim İstekleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, s.322-323.

30 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1989, s.321.

belirlemiştir. Kuzey Irak ve Kuzey Suriye coğrafyası da ilk hazırlanan Misak-ı Milli haritasında yer almıştır. Atatürk'ün 3 Kasım 1918 tarihinde 2. ve 7. ordulara gönderdiği emirde bunu açıkça belirttiği görülmektedir. Bu emrin 1. maddesinde; Suriye hududu Suriye Vilayeti'nin kuzey hududu telakki edilmelidir. Bu hudud Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanır. denilmiştir. 2. maddede; İskenderun, Antakya, Cebel Seman, Kilis havalisinin Türklerle meskun olduğu ve Halep havalisinin ¾'nün Arapça konuşan Türkler olduğu her vesile ile hatırd tutulmalı ve her davada bu esas ittihaz edilmelidir.³¹ Görüşünü ortaya koyan Atatürk bu bölgenin Türk vatanının bir parçası olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Daha sonra Halep bu haritadan çıkarılsa da Musul yani Kuzey Irak, 17 Şubat 1920 tarihinde Son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen ve daha sonra Türkiye'nin dış politikasının temel argumani haline gelen Misak-ı Milli içerisinde bulunmuştur.³² Türkiye bu konuda gerekirse halk oylamasına gidilmesi gerektiğini de temel bir tez olarak savunmuştur.

Türkiye Suriye sınırı ile ilgili Fransa ile yapmış olduğu görüşmeler neticesinde 20 Ekim 1921 tarihinde iki ülke arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın 7. Maddesinde İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulması, Türk kültürünün gelişmesi için her türlü kolaylığın sağlanması, Türk dilinin resmi dil olması kabul edilmiştir.

9. madde de ise, Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan mezarı Türkiye toprağı olarak kalacak ve Türkiye orada koruyucu bulundurabilecek denilmiştir.³³ Bu madde ile aslında doğal Türkmen bölgesinin tespiti yapılarak Kuzey Suriye'de Türkiye'nin varlığı da kabul edilmiş oluyordu.

Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesinde, 20 Ekim 1921 tarihli antlaşmaya atıf yapılarak Türkiye Suriye sınırının buna göre çizilmesinde tekrar anlaşmıştır.

Türkiye Lozan Antlaşması'nda belirlenen statüye her zaman sadık kalmıştır. Ancak Fransa'nın 1936 yılında Suriye'den çekilmesi üzerine Türkiye İskenderun Bölgesi'nde tıpkı Suriye'ye verildiği gibi bağımsızlık verilmesini istemiştir. Türkiye ile Fransa arasında yapılan görüşmeler neticesinde 3 Haziran 1938 tarihli anlaşma ile Türkiye 2500 kişilik kuvvetini bölgeye göndermiş, 4 Temmuz 1938 tarihli anlaşma ile de bölgede serbest seçimlerin yapılması kabul edilmiştir. Yapılan seçimleri Türkiye'nin adayı Tayfur Sökmen kazanmıştır. 29 Haziran 1939 tarihine kadar Bağımsız Hatay Cumhuriyeti devam etmiş, bu tarihte Hatay Meclisinin aldığı kararla ve Türkiye'nin bunu 29 Temmuz 1939 tarihinde kabul etmesi üzerine Hatay Türkiye'ye katılmıştır. Ancak Kuzey Suriye'de bulunan Türkmenler Suriye sınırları içerisinde kalmıştır.

Musul ise Lozan Antlaşması görüşmelerinde şiddetli tartışmalara konu edilmiş ve Lozan Antlaşması'nda bu konu çözülememiş, 3. Maddede; Türkiye ile Irak arasındaki sınırın anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 9 ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında görüşülerek çözüme kavuşturulacağı, Anlaşmaya varılamazsa konunun Milletler Cemiyeti'ne götürüleceği konusunda anlaşmıştır.³⁴

İngiltere Lozan Antlaşması gereği Ekim 1923 tarihinde Türkiye'ye başvurarak Musul konusunu görüşmek istediğini iletmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç Konferansı toplanmış ve 5 Haziran 1924 tarihine kadar devam etmiştir. Bu konferans boyunca iki ülkenin tezleri Lozan görüşmelerinde olduğu gibi devam etmiş ve değişmemiştir. Yani Türkiye Musul'un (Kuzey Irak) Türklerden müteşekkil bir yer olduğu, bu nedenle Türkiye'ye bağlanması gerektiği tezini savunurken, İngiltere, Musul'un Irak'ın bir parçası olduğu tezini ileri sürmüştür. Ayrıca İngiltere, Hakkari'nin de Süryaniler nedeniyle Irak'a bağlanması gerektiğini belirtmiştir. İki ülkenin bu tavırları nedeniyle anlaşmaya varılamamış ve Haliç Konferansı sona ermiştir.

³¹ DUMAN, **Milli Mücadele Dönemi Dış Etkiler ve Mustafa Kemal'in Tepkisi**, Ankara 2005, s.88.

³² Geniş Bilgi için bakınız; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Şubat 1920

³³ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara 1994, s.146.

³⁴ Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara 2007, s. 153-154.

İngiltere, Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesi gereğince; Türkiye ile anlaşamayınca konuyu Milletler Cemiyeti'nin gündemine getirmiştir.

Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Musul konusunu gündemine almış ve burada yapılan tartışmalarda, Musul bölgesinde plebisit yapılması konuşulmuş ise de İngiltere buna kesinlikle yanaşmamıştır.

Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Musul konusunda bir inceleme yapmak ve rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti'ne sunmak üzere bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonda; Macar, Belçikalı ve İsveçli 3 kişi yer almıştır.

Komisyon çalışmaları İngiltere'nin baskısı altında gerçekleştiği için komisyon sahada Türkiye'nin haklılığını görmesine rağmen İngiltere'nin isteğine uygun bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur.³⁵ 16 Temmuz 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne sunulan raporda; Bölgede referandum yapılamayacağını, Musul'un Irak'a verilmesinin doğru olacağını, Irak'ın 25 yıllık bir süre için İngiltere'nin kontrolünde olması gerektiği, Kürtlerin haklarının korunması gerektiği üzerinde durulmuş ve bu korunamazsa bölgenin Irak'tan alınarak Türkiye'ye verilmesi önerilmiştir.

Ancak bu raporda; "Musul vilayetini kapsayan "tartışmalı toprakların" bütün halinde, diğeri de Küçük Zap'ın kuzeyindeki arazinin Musul ve Erbil'i kapsayacak şekilde Türkiye'ye iadesini ön gören tavsiyeler ile sınır bölgesinden Türkiye'ye yönelik silahlı faaliyetlerin önlenmesine dair taahhüdün yerine getirilmeyişi egemenlik devri sözleşmesinin ihlali anlamına geliyor denilmiştir.

Ayrıca ne fiili İngiliz işgalinin ne de Milletler Cemiyeti kararının Türkiye'nin Musul'daki hukuki egemenliğini ortadan kaldıramayacağı vurgulanmış ve Türkiye'nin Musul'daki egemenliği ancak bu yönde yapılacak açık bir irade beyanıyla devredilebilir." Denilmiştir.³⁶

Bu rapor Milletler Cemiyeti'nde 16 Aralık 1925 tarihinde yapılan görüşmelerde kabul edilmiştir. Yani Musul'un Irak'ın bir parçası olduğu İngiltere'nin tezi aynen kabul edilmiş oldu.³⁷

Türkiye bu kararı kabul etmemiştir. Hatta bu karara tepki olarak 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamıştır. Ancak Türkiye'de çıkan isyanlar nedeniyle Türkiye, İngiltere ile 5 Haziran 1926 tarihinde yapmış olduğu anlaşma ile Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Taraflar birbirlerinin sınır bölgelerinde ülkeler aleyhinde oluşacak harekete izin vermeyecekleri ve birbirleri aleyhinde oluşacak silahlı gruplarla ilgili birbirlerini haberdar edecekleri ifadesine yer vermiştir ki bu sınır bölgesinin de 10. Maddede, 75 km derinliğinde olduğu kayıt altına alınmıştır. Bu durum 1926 tarihli antlaşmada 7, 8, 9 ve 10. Maddelerinde açıkça belirtilmiştir.³⁸

Görüldüğü üzere gerek Kuzey Irak ve gerekse Kuzey Suriye ile ilgili Wilson Prensiplerinin 12. Maddesinde açıkça yer almasına rağmen plebisit yapılmamıştır. Bölge halkının istekleri dikkate alınmamıştır. Bölgede o tarihlerde çizilen sınırlar tamamen İngiltere ve Fransa'nın bölge ile ilgili aralarında kendi çıkarları ekseninde yaptıkları anlaşmalara göre belirlenmiştir. Milletler Cemiyeti de bunu kabul etmiştir. Zaten Milletler Cemiyeti'nin Nizamnamesinin 22. Maddesi doğrudan doğruya mandaterliğe ayrılarak İngiltere ve Fransa gibi devletlerin kontrollerine hukuki zemin yaratıyordu.³⁹ Bu çerçevede 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansında Irak için İngiltere'ye, Suriye için Fransa'ya mandaterlik hakkı kabul edilmiştir.

³⁵ Mehmet Akif Okur, "Musul Vilayeti Türkiye'ye Bırakılmalı", **Karar 02.11.2016**.

³⁶ OKUR, "Musul Vilayeti Türkiye'ye Bırakılmalı", **Karar 02.11.2016**.

³⁷ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye İngiltere İlişkileri" **Türk Dış politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara 2012, s.169.

³⁸ Reha Parla, Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri, Lefkoşe 1987, s.173.

³⁹ DUMAN, "Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları", **ATAM Dergisi**, S.59, Temmuz 2004, s.16.

Irak ve Suriye’de Yaşanan Gelişmeler ve Türkmenlerin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan bugüne bölgesindeki bütün devletler için statükonun korunmasından yana olmuştur. Irak ve Suriye ile ilgili ilişkilerde de Türkiye için bir güvenlik sorunu yaşanmaması için mücadele etmiştir. Ayrıca Irak ve Suriye’de yaşayan Türkmenlerin buldukları ülkelerde haklarını kullanabilmeleri ve güven içinde yaşayabilmeleri içinde mümkün olan her şeyi yapmaya çalışmıştır.

Türkiye için Irak ve Suriye’de bulunan Türkmenler konusu, bir yayılma siyasetinin aracı değildir. İlgili ülkelerde zaman zaman yönetimlerin anti demokratik uygulamaları neticesinde zarar gören kardeşlerinin buldukları ülkelerde haklarının takip edilmesi konusudur.

Bu konuda Türkiye 1926 anlaşmasından sonra Irak ile yapılan diplomatik görüşmeler ve anlaşmalarda bu duruma dikkat etmiştir. Örneğin; 9 Ocak 1932 tarihli Türkiye-İrak İkamet Mukavelenamesi ile Türkiye vatandaşlarının Irak’ta Irak vatandaşlarının Türkiye’de ikametleri, çalışmaları ve mülk edinmeleri düzenlenerek özellikle Irak Türkmenlerinin Türkiye’ye gelebilmelerine imkan tanınmıştır. Türkiye, Sadabat Paktı için ön görüşmeler yapmak üzere Irak’a giden Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras ve İktisat Bakanı Celal Bayar’ın Musul, Kerkük ve Erbil şehirlerini ziyaretleri ile Türkmenlere olan ilgilerini göstermiştir. 29 Mart 1946 tarihli Türkiye ve Irak arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması ve Eğitim Öğretim ve Kültür işbirliği Protokolü ile de Irak Türkmenleri için önemli imkanlar yaratılmıştır.⁴⁰ Bu çerçevede iki ülkenin dillerinin öğretilmesinin özendirilmesi, öğretim üyesi değişimi, diplomalarının karşılıklı denkliğinin kabulü gibi birçok konu da anlaşmaya varılmıştır.⁴¹ 12 Ocak 1955 tarihli Türk-İrak Ortak Bildirisi’nde, Orta Doğu’da istikrarın korunması, saldırıların önlenmesi, güvenliğin tesisi ve barışın korunması konusunda anlaşmışlardır.⁴² Ancak Irak’ta 1946 tarihli Kerkük katliamı(20 sivil), 1959 tarihli Kerkük katliamı (üç gün üç gece devam etmiş 70 Türkmen evi yağmalanmış onlarca Türkmen katledilmiştir.), 1961ve 1962 yıllarında Kerkük Türklerine yönelik suikast girişimleri, 1980 yılında Irak Türkmenlerinin 4 liderinin idam edilmesi(Emekli albay Abdullah Abdurrahman, Doç. Dr. Necdet Koçak, Rıza Demirci, Adil Şerif), 1991 Altun köprü Katliamı(100 civarında Türk kurşuna dizilmiştir.) gerçekleşmiştir. Bu katliamlardan da anlaşıldığı gibi ikinci dünya savaşı sonrası Irak’ta yönetime gelenler günümüze kadar Irak Türkmenlerinin haklarının verilmesi konusunda gerekli özeni göstermemişlerdir. Bu neden ile Irak Türkmenleri ciddi mağduriyetler yaşamıştır.⁴³

Suriye’de Türkmenler, Mütareke Döneminde(1918-1922) Şam, Halep, Humus, Lazkiye, Trablusşam, Kuneytra, Baalbek illeri ve Kilis Kuvayı Milliyesi’ne bağlı olarak ta Hassa, Reyhaniye, Beylan ve Menbiç kasabalarında Kuvayı Milliye adına teşkilatlanmışlar ve emperyalist güçlere karşı milli mücadelelerini bugün olduğu gibi vermişler ancak Fransız emperyalizminin baskısı ile bu mücadeleleri başarısız olmuştur. Fransa’nın Suriye’de mandaterlik oluşturması ile birlikte Türkmenlerin üzerindeki baskı daha da artmıştır. Yukarıda verdiğimiz gibi Türkiye ve Fransa arasında yapılan antlaşmalarda da sadece İskenderun Sancağı için Özerk bir bölgenin varlığı Fransa tarafından kabul ettirilmişti. Fransa’nın 1936’da Suriye’den kısmen ayrılma kararı vermesi ile Türkiye harekete geçmiş ve İskenderun Sancağı’nın Türkiye topraklarına katılmasını sağlayabilmişti. Ancak Halep ve çevresi Türkmenleri Suriye içinde kalmıştı.

⁴⁰ Bilal N. Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, İstanbul 2004, s.20.

⁴¹ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Kültür Anlaşmaları ve Kültürel Değişim Programları**, Ankara 1984. s.1-3.

⁴² İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslar arası Siyasi Bağlıları**, C.II, Ankara 2000, s. 621.

⁴³ Geniş bilgi için bakınız; ŞİMŞİR, **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, İstanbul 2004.

Suriye Türkmenleri ile ilgili Türkiye'nin Suriye ile yapmış olduğu 23 Haziran 1939 tarihli anlaşmanın 9. Maddesinde Türkiye ve o zamanki muhatap Fransa'nın Suriye topraklarında iki komşu ülkenin güvenlik ve rejimlerine karşı hareketlerin önlenmesi için her türlü tedbirin alınması belirtilmiştir.⁴⁴ 30 Mart 1940 tarihli Türkiye-Suriye Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesinin 7. Maddesinde İki ülkenin sınır bölgesinde genel düzenin ve güvenliğin sağlanması üzerinde durulmuş ve 50 Km lik bir sınır derinliği için bu durumun geçerli olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca Nusaybin Çobanbeyli arasındaki demiryolunun kullanan transit yolcular için vize uygulaması da kaldırılarak bu bölgede yaşayanların hayatları kolaylaştırılmıştır. Yine sınırın beş kilometrekarelik kesiminde yaşayanlar bu alan içerisinde iki taraftaki malları ile ilgili tasarruf yapma hakkı verilmiştir.⁴⁵ Bu gerçek bugün Türkiye'nin tartıştığı güvenlik eksenine uyduğu gibi bu bölgede yerleşim açısından Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı gerçeği ile de uyusmaktadır. Türkiye ile Suriye arasında 28 Temmuz 1973 tarihinde imzalanan Kültür Anlaşması ile iki ülke birbirlerinin tarih ve edebiyatını okullarında öğretmek için gayret gösterecek, öğretmen değişimi yapacaklar, karşılıklı konferanslar düzenlenecek, gibi başlıklarla iki ülkenin değerlerini öğretilmesi amaçlanmıştır.⁴⁶ Bu çerçevede 1984, 1985 ve 1986 yıllarını kapsayan programlar hazırlanmıştır. Bu programlar çerçevesinde öğretim üyesi değişimi, karşılıklı öğrencilere burs verilmesi, kütüphanelerin karşılıklı yardımlaşması gibi birçok konuda uygulamalar yapılmıştır.

Görüldüğü gibi II. Dünya savaşı sonrası gerek Irak'ta gerekse Suriye'de önce istikrarsızlıklar akabinde Baas hareketinin yönetimi devir alması ile bu ülkelerde yaşayan Türkmenlere karşı olumsuz uygulamaların başladığı görülmektedir. Bu uygulamalarda zaman zaman katliamlara varan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Irak ve Suriye Türkmenlerinin önemli bir kısmı topraklarını kaybettiği gibi özellikle Suriye Türkmenlerinin yarım fazlası asimile politikaları sonucu Türkçe konuşamaz hale gelmişlerdir.

Irak ve Suriye'de yaşanan bu çatışmalı ortam uluslar arası müdahaleleri de beraberinde getirmiş ve iki ülkede günümüze kadar devam eden işgal, parçalanma çatışma alanları haline dönüşmüştür.

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD önderliğinde ki uluslar arası güçler harekete geçmiş ve BM nezdinde kararlar alınmıştır. Irak'ın geri adım atmaması üzerine 17 Ocak 1991 tarihinde ABD önderliğindeki müttefik güçler Irak'a karşı askeri bir hareket başlatmışlar ve Irak yönetimini bir anda tümüyle etkisiz hale dönüştürmüşlerdir. Irak'ta ortaya çıkan bu yeni durumda Türkiye 18 Ocak 1991 tarihli açıklaması ile BM kararını desteklediğini ve Irak'a uygulanan ambargoya katılacağını açıklamıştır.

Bu arada Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler müttefik güçlerin şemsiyesi altında kendilerine yeni vatanlar yaratmak için harekete geçmişlerdir. Kürtlerin hedefinde ise Türkmen toprakları vardır. Öncelikle 18 Mart 1991 tarihinde Türkmen şehri olan Kerkük'te bir ayaklanma başlatmışlar ve Irak ordusu tarafından bastırılmıştır. Ancak ABD; IKYB ve IKDP başını çektiği Kürtleri ABD'de ağırlamış ve onlara olan desteğini açıkça göstermiştir. Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler bundan da cesaret alarak Erbil'deki Türkmen Kongresi'ne müdahil olmuş, Ağustos 1996 tarihinde Dohuk'a taşınan Türkmeneli Partisinin binasını basmış ve 10 Ağustos 1998 tarihinde Irak Kürdistan Demokratik Partisi'ne bağlı güçler Erbil'deki Türkmenlere ve Türkmen binalarına saldırmıştır. Amaç; 11. yüzyıldan itibaren Türkmen yurdu olan ve Türkmen hakimiyetinde bulunan Erbil'i Türkmensiz hale getirmektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti resmi anlamda üzüntülerini belirtse de fiil bir duruma geçemedi. 11 Temmuz 2000 tarihin de tekrar Barzani yönetimindeki Peşmergeler Erbil'deki Türkmenlere saldırdı. Bu durumu, 14-17 Ocak

⁴⁴ PARLA, Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri, s.149.

⁴⁵ SOYSAL, Türkiye'nin Uluslar arası Siyasi Bağlıları, C.I, s. 621.

⁴⁶ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Kültür Anlaşmaları ve Kültürel Değişim Programları**, s.89-91.

2002 tarihleri arasında ABD'yi ziyaret eden Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Bülent Ecevit muhataplarına ilettiler. 17 Eylül 2002 tarihinde ABD de yapılan Iraklı muhalif gruplar toplantısına bu sefer Türkmenler de davet edildi. 14-16 Aralık 2002 tarihinde Londra'da toplanan Iraklı muhalif gruplar toplantısında da Türkmenler yer aldı. Türkiye'nin 1 Mart 2003 tezkeresini red etmesi Irak'ın geleceği ile ilgili kararları da etkiledi. 1 Mart 2003 tarihinde Selahaddin şehrinde toplanan Iraklı muhalifler 6 kişilik Başkanlık Konseyi kurdular ve Türkmenleri bu konseye almadılar. Irak Türkmenleri 8 Mart 2003 tarihinde yok edilme endişesi nedeniyle Birleşmiş Milletlere baş vurarak BM koruması istedi. Türkiye 19 Mart 2003 tarihinde Iraklı muhalifleri Ankara'da toplayarak bir toplantı yaptı. Toplantıya; IKYB Başkanı Celal Talabani IKDP bugünkü bölgesel yönetim Başbakanı Neçirvan Barzani, ABD adına Başkan'ın Irak Danışmanı Zalmay Halilzad, Korgeneral Colby Broatwater ve Irak Türkmen Cephesi Başkanı Sanan Ahmet Ağa katıldı. Türkiye bu şekilde bölgedeki varlığını ortaya koymuş oldu.

Kürtlerin Musul ve Kerkük'e yönelik hareketleri Türkiye'yi endişelendirince, ABD Başkanı Irak Danışmanı Zalmay Halilzad 31 Mart 2003 tarihinde Türkiye'ye gelerek Kürtlerin Musul ve Kerkük'e girmeyecekleri konusunda güvence verdi. Ancak 10 Nisan 2003 tarihinde ABD öncülüğündeki Kürt Peşmergeleri Kerkük'e girerek şehri yağmaladı. Aynı yağma Musul içinde yapıldı. Daha sonra Kerkük'te belirleyici nüfusa sahip olmamalarına rağmen Kerkük'ün yönetimi 7 şer kişilik Kürt, Arap ve Türkmenlerden oluşan komisyona bırakıldı. Böylece Türkmen kenti olan Kerkük, ortak yönetime bırakılarak Türkmenler etkisiz hale getirildi. Bundan sonra Kürtler silahlı güce de sahip oldukları için Türkmenlere yönelik saldırılarına hız verdiler. 23 Nisan 2003 tarihinde ise Amerikalı Emekli Korgeneral Jay Garner Kerkük'ün bir Kürt şehri olduğunu açıkladı. Türkiye ABD'nin Ankara Büyükelçisini dışişlerine çağırarak konu ile ilgili hassasiyetlerini dile getirdi. ABD Musul'da da bir seçim yaptırarak 200 kadar delegeye 24 kişilik bir konsey seçtirdi. Türkiye Irak'ta oluşturularak Kürt Federasyonuna karşı olduğunu bu süreçte açıkladı. ABD'nin korumasında 22 Mayıs 2003 tarihinde Kerkük valiliğine Kürt Aday Abdurrahman Mustafa seçildi. ABD 4 Temmuz 2003 tarihin de Süleymaniye'de bulunan Türk Özel timine operasyon yaparak başlarına çuval geçirdi. Ve Türkmenlere yönelik yıldırıcı operasyonlara girişti. 22 Ağustos 2003 tarihinde ise Türkmen Kasabası olan Tuzhurmatu'da Celal Talabani'ye bağlı Kürtler camiden çıkan Türkmenleri silahla taradı. Irak Türkmen Cephesi Bağdat Şubesi Başkanı Faruk Abdullah Abdurrahman Türk ordusunun Kerkük'e gelerek asayişini sağlayabileceğini söyledi ve bu görüşlerini Amerikalı yetkililere ilettiler. Kürtlere Federasyon verilmesi konusunda ABD Irak sivil yöneticisi Paul Bremer ile Kürtler anlaştı. Ocak 2004 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Beşar Esed ise bir açıklama yaparak Irak'ta Kürt federasyonuna karşı olduğunu duyurdu. Irak'ta yeni geçici Anayasa 2004 yılında hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Anayasa'ya göre Kürtlere federasyon hakkı verirken Türkmenler yok sayılmıştır. Türkmenler bu konuya büyük tepki gösterdiler. Irak Türkmenlerine suikastlar düzenlenmeye ve öldürülmeye başlandı. Musul'da bir iş adamını Kerkük'te iki Türkmen ve Tuzhurmatu'da Irak Türkmen Cephesi Liderlerinden Mustafa Kemal Yayçılı suikast sonucu öldürüldü.

ABD Irak'ta oluşturulan yeni yönetimde Cumhurbaşkanlığı ve Dış işleri Bakanlığı görevini Kürtlere vererek Kürtlerin Irak'ta yaptığı bütün taşkınlıkları desteklemiş oldu. Irak'ta Şiiilerin Başbakanlığı alması ve etkin olması Kürtlerin ABD korumasında federasyona sahip olması, Türkmenlerin yok sayılması, Sunni Arapların ise nispeten sahip sız kalması dolayısı ile bölgede kargaşa daha da artmış yeni İslamcı örgütler bölgede etkinlik kazanmaya başlamışlardır. Özellikle bugün IŞİD olarak tanımladığımız örgüt 2004 yılından itibaren Irak'ın sunni bölgelerinde Irak El Kaidesi olarak faaliyete başlamış ve daha sonra Türkmenlerin toprakları üzerinde Telafer'den başlayarak Musul dahil işgal etmişler ve Türkmenleri yurtlarından etmişlerdir. Yani ABD korumasındaki Kürtlerden sonra sahipsiz olan Türkmenler bu seferde IŞİD saldırılarına maruz kalmışlar ve topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Suriye’de ise II. Dünya savaşı sonrası 1946 yılında Fransa son askerlerini de Suriye’den çekmesi ile birlikte Sovyetler Birliği’ne doğru yakınlaşma siyaseti ortaya çıkmıştır. Bu durum ABD, İngiltere ve Türkiye’yi endişelendirmiştir. Hatta Türkiye 1957 yılında Suriye sınırına asker yığmıştır. Suriye’de emperyalizme karşı ortaya çıkan bu durum Baas partisini yönetime taşımıştır. Ancak Suriye’de istikrar gelmediği gibi 20’ye yakın ihtilal gerçekleşmiş ve sonunda Hafız Esad yönetime gelmiştir.

Türkiye Suriye ilişkilerin de özellikle PKK elebaşı Abdullah Öcalan’ın Hafız Esad döneminde Suriye topraklarında barındırması ve Türkiye’ye terör ihraç eder bir ülke haline dönüşmesi iki ülke ilişkilerini 1990 ların sonuna kadar olumsuz etkilediği gibi orada yaşayan Türkmenler üzerinde de baskıyı artırdı. Türkiye-Suriye’nin bu faaliyetlerini sona erdirmek için diplomatik girişimlerde bulunmuş ve 1987 ve 1992 yıllarında PKK’nın Suriye’de faaliyetlerini engelleyeceğine dair Suriye-Türkiye arasında protokoller imzalanmış ancak Suriye bu protokollere uymamıştır.⁴⁷ 1998 yılında Türkiye-Suriye arasında imzalanan Adana mutakabati ile yeni bir süreç başlamış ve 2000 yılında Beşar Esad’ın Suriye Devlet Başkanı olması ile bu süreç olumlu bir aşamaya taşınmıştır. İki ülke arasında oluşturulan ortak güvenlik komitesi kurulması ve karşılıklı ziyaretlerin devam etmesi, iki ülke arasında olumlu bir süreci başlatmıştır. Hatta iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. Ancak 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş ile birlikte Türkiye-Suriye arasındaki ilişkiler bozulmuş, iki ülke yeniden karşı karşıya gelmişlerdir.

Türkmenler bu iç savaşta taraf olmamışlar ve El Kaide, El Nusra, IŞİD PYD ve diğer terör örgütleri ile de hiçbir şekilde işbirliği içine girmemişlerdir. Fakat Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Türkiye’nin de dahil olduğu koalisyon güçlerinin bir projesi olarak oluşturulan; Özgür Suriye Ordusu içerisinde Suriye’nin toprak bütünlüğünü koruma ve diğer Suriye vatandaşları gibi eşit ve özgür vatandaş olabilmek için yer almışlardır. Bundan dolayı da Suriye yönetiminin hedefi haline gelmişlerdir. Bu süreçte koalisyon güçlerinin Rusya’yı ikna edememeleri ve savaş sonrası Suriye’sinin ne olacağı konusunda anlaşamamaları sonucunda Türkmenler Irak Türkmenleri örneğinde olduğu gibi savunmasız kalmışlardır. Hatta Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizi nedeniyle Türkmenler Rusya tarafından acımasızca bombalanmış, binlerce Türkmen katledilmiş, toprakları elinden alınmıştır. Diğer yandan Batılı ülkelerin Erdoğan yönetimini zora sokmak hatta ortadan kalkmasına yardımcı olmak amacıyla, PKK/PYD/YPG terör örgütlerini destekledikleri sahada görülmüştür. Türkiye’nin Suriye sınırı terör örgütlerine teslim edilmiş ve burada yaşayan Türkmenler evlerinden kovulduğu gibi nüfus kayıtları da tıpkı Kerkük’te olduğu gibi değiştirilmeye başlanmıştır.

Türkiye 2000 sonrası Irak krizinde etkisiz kaldığı ve oradaki Türkmenlere sahip çıkamadığı için Irak Türkmenlerinin nasıl yok edildiğini yukarıda izah etmiştim. Irak’ta bulunan Türkmen toprakları batılı müttefiklerimizin de desteği ile peşmergelerin eline geçmiştir. Böylece Irak’taki Türkmen varlığının ortadan kaldırılması ile birlikte Kuzey Irak Türkiye’ye terör ihraç eden bir bölgeye dönüşmüştür. Bu gün aynı senaryo müttefiklerimiz tarafından Suriye’de icra edilmeye başlanmıştır. Türkiye Suriye sınırının 700 kilometreden fazlası terör örgütünün kontrolüne bırakılmıştır. Sadece Cerablus-Azez hattı kalmıştır. Burası da geç de olsa Türkiye’nin müdahalesi ile kontrol edilmiş ve terör unsurları sınırımızdan uzaklaştırılmıştır. Ancak bu kontrol bölgesi Menbiç-El Bab-Azez hattı ile çevrilmediği sürece gerek bölgede yaşayan insanların güvenliği gerekse Türkiye’nin kontrolü açısından riskler içermektedir. Bu nedenle mutlaka Menbiç-El-Bab-Azez hattı çevrelenmelidir. Bu konuda Türkiye’nin 30 Mart 1940 tarihinde Suriye ile yapmış olduğu anlaşmanın 7. Maddesinde Türkiye-Suriye sınır güvenliği ile ilgili alınacak önlemlerde 50 km lik bir derinlikten bahsedilmektedir ki bu durum bugün Türkiye’nin hedeflediği alanı göstermektedir. Yani Türkiye’nin Suriye’de yapmış olduğu operasyon uluslararası hukuka uygundur.

⁴⁷ Tayyar Arı “Türkiye Orta Doğu İlişkileri” **Türk Dış Politikası**, s.773.

Diğer yandan Türkiye Irak ve Suriye’de ortaya çıkan yeni durumda Türkmenlerin haklarını savunurken elbetteki Irak ve Suriye’nin toprak bütünlüğünü esas almalı ancak bu toprak bütünlüğü içerisinde Türkmenlerin haklarının Irak ve Suriye Anayasasına göre korunmasını da dile getirmelidir. Şöyleki; Irak’ta Türkmenler 3. Etnik grup ve bugün Telafer’den başlayan ve Kerkük dahil uzanan hatta yapılan bütün katliamlara rağmen nüfusları çoğunluktadır. Irak Anayasası federal hak vermektedir. Kürtler bu haktan yararlanmaktadır. Türkmenlerde aynı şekilde Telafer’den başlayan ve Kerkük’ü de içine alan bölgede federal bir sistem kuralıdır. Aynı şekilde Suriye’de yeniden yapılandırılırken geçmişte olduğu gibi federal bir çözüme gideceği açıktır. Suriye’de Türkmenler 2. Etkin gruba sahip olduğu için Halep’ten başlayan ve bugün Türkiye’nin kontrol ettiği bölgeyi içine alan, ek olarak Telabyad’ın da içinde olduğu bölgede Türkmen özerk bölgesi oluşturulmalıdır. Bakınız Kürtler Suriye’de Türkmenlerden çok çok az olmalarına rağmen bu hak onlara verilecek. Ancak gerek Irak için gerekse Suriye için Türkmen özerk bölgelerinin oluşturulması konusu hiç gündeme gelmemektedir. Bu durumun başta Türkmenler tarafından Türkiye’nin’de desteği ile dile getirilmesi gerekmektedir. Türkmenlerin bölgede insanca yaşayabilmelerinin ön şartı budur.

Sonuç

Irak ve Suriye’de yaşanan iç savaş sonrasında uluslar arası güçlerinde etkisi ile muhtemeldir ki en iyi ihtimalle iki ülke içinde geçerli olmak üzere federatif bir sistemin hakim olması beklenmektedir.

Irak’taki Anayasa zaten buna 2004 yılından sonra müsaade eder hale gelmiştir. Suriye’de Fransız mandaterliği döneminde birden çok yapıya bölünerek yönetilmiş idi. Bugün Suriye’de benzer bir yapılanma ile karşı karşıyadır.

Gerek Suriye ve gerekse Irak ile ilgili yapılacak yeni düzenlemelerde Türkiye’nin mutlaka yer alması gerekmektedir.

Türkiye’nin bu iki ülkenin geleceğinde söz sahibi olmasının üç ana nedeni bulunmaktadır.

Birincisi; Türkler bu iki ülkenin bulunduğu coğrafyada bin yıldan fazla hakim olmuşlar ve halen Irak’ta üçüncü etnik gurup olarak, Suriye’de ikinci etnik gurup olarak yaşamaya devam etmektedirler ve Türkiye’nin kendi geleceklerinin belirlenmesinde söz söylemesini beklemektedirler.

İkinci olarak; Irak ve Suriye ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde Irak’ta 75 kilometre derinlikteki bölge ile Suriye’de 50 kilometrelik derinlikteki bölgede oluşacak gelişmeleri Türkiye kendi güvenliği ekseninde değerlendirmiş ve iki ülkeye bunu kabul ettirmiştir.

Üçüncüsü; Bu iki ülkede yaşayan Türkmenler Türkiye’nin kendi haklarını koruması konusunda inisiyatif almasını beklemektedirler.

Bu nedenle Türkiye yeni yapılanmada mutlaka masada yer alarak Irak ve Suriye’de yaşayan Türkmenlerin insanca yaşayabilecekleri bir ortamın yaratılmasına katkı sunmalıdır.

Gelinen noktada bunun yolu Kuzey Irak’ta Telafer’den başlayarak Kerkük’ü de içine alan bölgede bir federal Türkmen bölgesinin oluşturulmasıdır. Yine Kuzey Suriye içinde Türkiye’nin bugün hedef olarak ortaya koyduğu Cerablus-Azez-Elbab hattına Telabyad’ı da ekleyerek bir Türkmen federe yapısı kurulmalıdır.

Türkmenlerin can güvenliği buna bağlıdır. Yoksa Türkmenlerin tümüyle yok edilmesi içten bile değildir. Bölgede yaşanan son gelişmelerde bu gözlenmektedir.

Kaynakça

- ARMAOĞLU, F, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1989.
- Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Taraf Olduğu İkili ve Çok Taraflı Kültür Anlaşmaları ve Kültürel Değişim Programları**, Ankara 1984.
- ÇAKAR, E, "Halep Sancağında Türkçe Yer Adları" **OTAM**, S.11, s. 84, Ankara.
- ÇAKAR, E, **17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri**, Elazığ 2006.
- DUMAN, S, "Mütareke Döneminde Amerikan Mandaterliği Tartışmaları", **ATAM Dergisi**, S.59, Temmuz 2004.
- DUMAN, S, "Irak Türkisi Gerçeği ve Milli Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetim İstekleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, Ankara.
- DUMAN, S, "Irak Türkisi Gerçeği ve Milli Mücadele Dönemi Bölge Halkının Türk Yönetim İstekleri", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, Ankara.
- DUMAN, S, **II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak**, Ankara 2010.
- DUMAN, S, **Milli Mücadele Dönemi Dış Etkiler ve Mustafa Kemal'in Tepkisi**, Ankara 2005.
- EĞİLMEZ, M, "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmut", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, Ankara.
- EROL, M. S, "Türkiye İngiltere İlişkileri" **Türk Dış politikası**(Ed:Haydar Çakmak), Ankara 2012.
- HAMMER, J. V, **Osmanlı Tarihi**, 2. Cilt, İstanbul 1997.
- KAFALI, M, "Suriye Türkleri I" **Makaleler**,(Yay Haz: Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Ankara 2005.
- KAYHAN, H, **Irak Selçukluları**, Konya 2001.
- KAYHAN, H, "Irak Selçukluları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.84, Ankara.
- KOPROMAN, K, Y., "Tolunoğulları", ve "İhşidiler", **Makaleler**, (Ed:Semih Yalçın), Ankara 2005.
- MARUFOĞLU, S, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, İstanbul 1998.
- NYROP, R. F, "**Irak**" **A Country Study**, Washington 1979.
- OKUR, M. A, "Musul Vilayeti Türkiye'ye Bırakılmalı", **Karar 02.11.2016**.
- PARLA, R, Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri, Lefkoşa 1987.
- SAATÇI, S, **Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul 1996.
- SEVİM, A, **Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi**, Ankara 1989.
- Soysal, İ, Türkiye'nin Uluslar arası Siyasi Bağlıları, C.II, Ankara 2000.
- SÜMER, F, **Karakoyunlular**, cilt 1, Ankara 1984.
- ŞİMŞİR, B. N, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, İstanbul 2004.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, 17 Şubat 1920.
- UZUNÇARŞILI, İ. H, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu – Karakoyunlu Devletleri**, Ankara 1937.
- UZUNÇARŞILI, İ. H, **Osmanlı Tarihi**, 2. Cilt, Ankara 1988.
- YAKUPOĞLU, E, **Irak Türkleri**, İstanbul 1976.
- YALÇIN, Semih, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara 2007.
- YAVUZ, B, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara 1994.
- YİĞİT, A, "Irak'ta Türklerin Yaşadığı Bölgeler", **Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu**, 18-19 Mayıs 2012.

BÖLGESELÇİLİK VE EKONOMİK ENTEGRASYON: ASEAN VE MERCOSUR ÖRNEKLERİ

Ceren Urcan*

Özet

Bu çalışmanın amacı bölgeselcilik teorileri ve ekonomik entegrasyon ışığında ASEAN ve Mercosur örneklerini incelemek ve iki oluşumun da siyasi entegrasyona evrilmesi hususunda öngörülebilir. Eski bölgeselcilikte ekonomik entegrasyon tamamlandıktan sonra devletlerin egemenliklerini bir üst otoriteye devretmeleri ile birlikte siyasi entegrasyona doğru ilerlenmektedir. Bunun için devletlerin bu hususta gönüllü olmaları gerekmektedir. 20.yy. sonlarına doğru kurulan ve ekonomi alanında aktif hale gelmeye başlayan birlikler ise çoğunlukla yeni bölgeselcilik teorisi kapsamında incelenmektedir. ASEAN'ın ve Mercosur'un bölgeselcilik sürecinin başlaması ve amaçlarının başlangıçta ortaya konması kurumsal bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir. Her iki oluşum da başlangıçta amaçlarını ortaya koymuşlardır; ancak Mercosur üyelerinin egemenliklerini devretmemeye olan eğilimi ve kurumsallaşamama sorunu siyasi entegrasyon önünde bir engel teşkil etmektedir. ASEAN, kuruluş bildirgesinde birliğe hukuki bir statü atfetmiştir ve bu sebeple kurumsallaşma ve sosyalleşme süreci hızla gelişmiştir. Bu sayede siyasi entegrasyona gitme yönünde önemli adımlar atmıştır. Mercosur örneğinde ise ülkelerin birliğin kurallarını kabul edememesi, benimseyememesi gibi pürüzler oluşmuştur. ASEAN daha kurumsal bir yapıya sahiptir ve diğer bölgelerle ilişkilerini de bu kanaldan yürütmektedir. Mercosur'un önceliği ise bölge içi işbirlikleri ve anlaşmalardır. İki birlikte de toplumsal temellere önem verilmekte ve bölge dışındaki ülkelerle ve birliklerle de ilişkiler geliştirilebilmektedir. Halihazırda ekonomik entegrasyonlarını tam olarak sağlayamamış olmaları ve kurumsallaşmalarındaki eksikliklerden ötürü siyasi entegrasyon yönünde büyük adımlar atıldığını söylemek pek de mümkün görünmemektedir. İki oluşumun da yapısı, bileşenleri siyasi entegrasyonu güç kılmaktadır. ASEAN'a bölgenin en güçlü ülkelerinin doğrudan üye olmaması siyasi entegrasyon sağlama noktasında en önemli karar alıcılardan yoksun olmaları anlamına gelmekte ve bu da bir engel teşkil etmektedir. Mercosur'a bölgenin en güçlü ülkeleri üye olması hiyerarşik yapıyı baskın hale getirmektedir. Kendi içlerinde de ekonomik ve siyasi istikrara sahip olamayan ülkelerin varlığı, siyasi entegrasyonu da güçleştirmektedir. Eski bölgeselcilikte olduğu gibi "sıçrama etkisi"nin varlığı olmasa da her iki birlik de mevcut kapsamlarında başarılı birer oluşumdur. Bölge ilişkileri bölge içerisinde olumlu yönde gelişirken aynı zamanda uluslararası sistemde de üyelerinin etkin bir konuma gelmesine yardımcı olmaktadır. Bu başarı ise yeni uluslararası düzen içerisinde yer alındığının kanıtı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: eski bölgeselcilik, yeni bölgeselcilik, açık bölgeselcilik, Mercosur, ASEAN

Abstract

The purpose of this study is analyzing ASEAN and Mercosur in consideration of regionalism theories and economic integration and predicting the possibility of political integration through the process. In old regionalism theory, after ensuring the economic integration, states go through political integration by transferring the rights of sovereignty to a higher authority. This step is based on voluntariness. Most of the unions which were established towards the end of 20th century and getting more active in economy are generally analyzed within the concept of new regionalism theory. Initiating regionalisation process and centering the aims in ASEAN and Mercosur samples can be qualified as an institutional approach. Both of them have centered their aims at the beginning, however the tendency of Mercosur members about not to transfer the sovereignty to another structure and the problems about institutionalizing posed obstacles about political integration. ASEAN has attributed a legal statute to the association in the founding declaration and therefore the process of institutionalization and socialization went quickly. By this means, important steps are taken about political integration. In the case of Mercosur, the member countries have difficulties in adopting the rules of the union. ASEAN has more institutionalized character and it maintains its relationships in this channel. The priorities of Mercosur are intra-regional cooperation and agreements. In both unions, societal base is important and relations with the non-member countries and unions are open for improvement. It is unlikely to say that they took important steps towards because of not completing economic integration and the lacks on their institutionalization. The structure and components of both unions make political integration difficult. The major powers of the region are not the members of ASEAN and this means that ASEAN has a difficulty regarding the lack of most prominent decision makers in terms of political integration. On the other hand, the hierarchical structure of Mercosur is transcended by having most powerful countries as members. Existence of such countries which have not economic and political stability makes political integration

* Araştırma Görevlisi, Gazi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, cerenurcan@hotmail.com.

difficult. Even the both unions are not effected by spill-over such as in the theory of old regionalism, both of them are successful in their own extend. On the one hand intra-regional relations are developing affirmatively and on the other hand this help to member states to be more effective in international system. This success is evidential reasoning of the existence in international order.

Key Words: *old regionalism, new regionalism, open regionalism, Mercosur, ASEAN.*

Giriş

20. yüzyıl sonlarında Soğuk Savaş'ın bitiminden başlayarak yeni bir uluslararası düzen ortaya konmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu sistem yerini neo-liberal kurumların sayısının arttığı, güvenliğin önemini koruduğu, uluslararası sistemdeki aktörlerin arttığı, ideolojik ve siyasi fikirlerle birlikte ekonominin de en az onlar kadar önemli hale geldiği bir düzene bırakmıştır. Bu düzende incelenmesi gereken önemli kavramlardan biri küreselleşme olmuştur. Ancak oldukça hızlı gelişen bu süreç içerisinde küreselleşmeyi birden ortaya çıkan bir olgu olarak görmek yanlış olacaktır. Bazı devletler ve bölgeler küreselleşme prensiplerini hızlı benimsemiş olabilmektedirler. Bununla birlikte uluslararası sistemde hem küresel hem de bunun alt bir fonksiyonu olan bölgesel aktörleri görebilmek mümkündür. Küreselleşmenin mevcut hızı, bölgeselciliği de içerisine katmasına, yer yer birlikte incelenebilecek karmaşık bir yapının oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde bölgesel bir güç olan küresel aktörlerin varlığı, aynı zamanda küresel bir güç olan bölgesel hegemonlar sistemin karmaşıklığının bir göstergesi olmaktadır.

Bölgeselcilik kavramı bölgesel entegrasyon kavramını ve dolayısıyla ekonomi, sosyo-kültürel yapı ve zaman zaman siyaset olmak üzere birçok alanda başarılı olmuş entegrasyonları içerisine alan bir kavramdır. 20. yy. ekonomik motivasyonlarla oluşan bölgesel organizasyonlara şahit olunan bir yüzyıl olmuştur. Avrupa Birliği gibi kült bir oluşum ile birlikte dünya üzerinde yer yer AB'ye tepki olarak kurulan birlikler ya da kendi ekonomilerini koruma amaçlı birlikler oluşturan bölgeler görülmektedir. 1980'li yıllara kadar farklı alanlardaki entegrasyonların birbirini tetikleyeceği ve bu sürecin de en son siyasi entegrasyona gidebileceği, devletlerin kendi üstlerinde bir otoriteyi kabul edebildiği bir anlayış hakim olmuştur ki bu anlayış "eski bölgeselcilik" anlayışının bir parçasıdır. 1980'li yıllarda uluslararası düzenin değişmeye başlaması, ekonomik krizlerin Avrupa kıtası dışında yaygınlaşmaya başlaması farklı bölge ülkelerini yeni bir mekanizma geliştirmeye zorlamıştır. Bu durum da "yeni bölgeselcilik" anlayışının hakim olduğu döneme işaret etmektedir.

Çalışmanın temel sorunsalı yeni bölgeselcilik kapsamında oluşan ekonomik temelli örgütlenmelerin entegrasyon sürecinin nasıl ilerlediği ve bu sürecin örgütlenmeleri siyasi entegrasyona götürüp götürmeyeceğidir. Bu sebeple 1990'lı yıllarda aktif bir şekilde uluslararası düzen içerisinde bölgesel konumlarını sağlamlaştırmış olan ve nispeten başarılı örnekler olduğu vurgulanan ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) ve Mercosur (Mercado Comun del Sur) örnekleri ele alınacaktır. Öncelikle bir entegrasyonun tam anlamıyla entegrasyon olabilmesi için gerekli olan ekonomik entegrasyonun iki oluşumda da ne yönde ve düzeyde olduğu incelenecektir. Bu alandan elde edilen veriler siyasi entegrasyon ile ilgili çıkarımlar yapabilmeye yardımcı olacaktır. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki bölgesel entegrasyon gönüllülük esasına dayalı bir süreçtir. Vaka analizi bölümünde analiz edilecek olan kurumsallaşma, derinleşme, hukuki yapılar oluşturma, ekonomik entegrasyonda gelinen süreç, genel politikalar, üyelikler gibi değişkenler üye ülkelerin gönüllülüğünü ortaya koyacaktır ve bu sayede de entegrasyonun bir sonraki sürece ne şekilde taşınabileceği, entegrasyona uyumları analiz edilecektir.

1. BÖLÜM

Bölgeselcilik ve Bölgeselcilikte Ekonominin Yeri

1.1. Bölge- Bölgeselcilik Kavramı ve Bölgeselcilik Dalgaları

Bölge kavramının tanımlanması çoğunlukla coğrafi anlamda yapılmakta, küresel dünyada aynı alanı paylaşan ve bu sebeple ortak özellikleri olan bir grup ülkenin oluşturduğu alan anlamına gelmektedir.¹ Bölgeler birçok işleve sahip olabilmektedirler ve günümüz uluslararası düzeninde de yadsınamaz bir öneme sahiptirler. Bu işlevlerden bazıları şunlardır: çeşitliliğin ve farklılığın barınabildiği yapılar olmaları; kutup ya da güç oluşturabilmeleri; küresel yönetişimde bir seviye teşkil etmeleri ve uluslararası toplumda bir değişiklik yaratabilecek karaktere sahip olmaları.² Bununla birlikte bölgeler aynı zamanda kültürün ve çeşitliliğin barındığı, birçok farklı motivasyonlara sahip olsalar da ortaklıkları ile birlikte yaşayabildikleri, sadece coğrafi olarak yakınlığa bağlı kalmamakla birlikte amaçlarda ve koşullarda ortaklıklara sahip olan birimlerdir. Bu birimler hem kendi içinde hem de uluslararası düzende güçleri dengelemektedir.

Ekonomik bölge ve bölgeselcilik tanımları üzerinden yapılan tartışmalar da coğrafi yakınlık, ekonomik akışlar ve politika seçimleri arasındaki ilişkiye bağlı kalmaktadır.³ Bölgeselcilik kavramı ile ilgili tanımlamalar Avrupa çalışmaları, karşılaştırmalı politika, uluslararası ekonomi, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politik ekonomi gibi uzmanlık alanlarına göre değişebilmektedir.⁴ Bu nedenle kavramı tanımlayabilmek adına bir sınırlama getirmek gerekli bir hal almaktadır. Andrew Hurrell bölgeselciliği, “hak çiğneme veya tek taraflı bir noktaya gelme gibi amacı ve mantığı barındırmayan çok boyutlu ve rekabetçi; ama belirsiz ve istikrarsız bir süreç” olarak tanımlamaktadır.⁵ Oldukça genel anlamıyla bölgeselcilik ise ticari blok dışında kalan ülkeleri dışlamak olarak nitelendirilebilmektedir.⁶

Alan ile ilgili çalışmalarda daha doğru analizler ve incelemeler yapabilmek adına üç temel alana bölünen bölgeselcilik şeklinde bir durum söz konusudur. Bu alanlardan ilki “eski” ve “yeni” bölgeselcilik arasındadır. İkincisi Avrupa entegrasyonu ve uluslararası ilişkiler/ uluslararası ekonomi politik bölünmesidir. Sonuncusu ise küreselleşme ve bölgeselcilik çalışmalarıdır.⁷ Dönemleri bu şekilde belirgin özelliklerle sınırlamak pek doğru bir yaklaşım olmayabilmektedir. Nitekim bu dönemlerde de belirli kırılma noktaları olan yıllar mevcuttur. Buradan yola çıkarak bölgeselcilik kavramının farklı dalgalar halinde geliştiğinden ve evirildiğinden söz etmek mümkündür. Bu bağlamda birinci dalga çalışmalar Telo’ya göre 1930 ve 1940’lı yıllarda başlamıştır. Belirtilen zaman diliminde ekonomik ve siyasi anlamda art niyetli bir bölgeselciliğin mevcut olduğunu, bunun nedeninin de Almanya’nın ve Japonya’nın bölgesel hegemon olmaya çalışmalarını göstermiştir.⁸ Hettne’e göre 1950’li ve 60’lı yıllardaki

¹ Louise Fawcett, “Exploring regional domains: a comparative history of regionalism,” *International Affairs*, 80/3, (2004), 432.

² Andrew Hurrell, “One World? Many worlds? The place of regions in the study of international society,” *International Affairs*, 83/1, (2007), 136.

³ Edward D. Mansfield and Helen V. Milner, “The New Wave of Regionalism,” *International Organization*, 53/3, (1999), 590.

⁴ Hettne and Söderbaum, “The future of regionalism: old divides, new frontiers”, *Regionalisation and global governance. The taming of globalisation*, Andrew F. Cooper, Christopher W. Hughes- Philippe de Lombaerde (eds.), (London: Routledge, 2008), 61.

⁵ Hurrell, “One World?...” 130.

⁶ Sander, “Multilateralism, Regionalism and Globalisation: The Challenges to the World Trading System”, *World Trade after the Uruguay Round*, Harald Sander and Andras Inotai (eds.), (London: Routledge, 2002), 17.

⁷ Hettne and Söderbaum, “The future of regionalism...” 62.

⁸ Telo, ‘Introduction: Globalization, New Regionalism and the Role of the European Union’, *European Union and New Regionalism*, Mario Telo (ed), (London: Ashgate, 2007), 2.

Avrupa özeli çalışmaları kapsamaktadır.⁹ Bu çalışmalar Amerikan merkezli ticari anlayışı ile başa çıkabilecek bir güce ve potansiyele sahip olarak görülmektedir. Acharya da bölgesel entegrasyon teorisinin 1950’li yıllarda ortaya çıktığını, ulus-devlet işlevinin ötesine geçerek bu hususla ilişkilendirilen güvenlik ikilemlerinin de çözülmeye çalışıldığı bir sürecin başladığını vurgulamaktadır. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemi egemenliklerin bulvarı olarak görmüştür. Savaş sonrasında da ülkelerin kolektif bir şekilde kendilerini hem ekonomik açıdan hem de siyasi açıdan güvence altına alma ihtiyacında olduklarını belirtmektedir.¹⁰ 1960’ların sonu ve 70’lerin başında “bölge”yi ve “bölgeselcilik”i tanımlamak, sınırlarını çizebilmek adına akademinin de belirli sonuçlara ulaştığını söyleyebilmek mümkündür. Hurrell, bu çalışma alanlarını dörde ayırmıştır: sosyal uyum, din, dil, etnisite, kültür, tarih gibi ortak mirasların farkındalığını; ekonomik uyum, ticari partnerlik gibi işbirliklerini; siyasi uyum, ideoloji ve rejim tipleri gibi hususları; kurumsal uyum ise resmi bölgesel kurumların varlığını içermektedir. Bütün bunlara ek olarak sonrasında bölgeler arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve bölgesel karşılıklı bağımlılık konuları da incelenen konular olmuştur.¹¹ Belirtilen kavramlar göz önünde bulundurulduğunda yeni bölgeselcilik kavramını da belirli sınırlara oturtmak, konuların çok boyutlu olmasından dolayı zor olabilmektedir.

1970’li yıllarda süreç tersine dönmüştür ve bölgeselciliğe daha şüpheli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde bir aidiyet ihtiyacı, işleri yürütme ve sonrasında da dış ilişkileri yönetme anlayışı hakimdir. BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), hazırlamış olduğu bir çalışmada bölgeselciliğin üç dalga süren bir süreç içerisinde evirildiğini ortaya koymaktadır. Rapora göre ilk dalga çalışmaların 1957 yılında AB’nin temellerinin atılmasıyla başladığı söylenebilir. Bu dönemlerde de Latin Amerika ve Afrika’da içe dönük etkin büyümeyi sağlayabilmek adına bölgesel entegrasyon çalışmaları da başlamıştır. İkinci dalga çalışmalarda ise önemli bir isim olan Wunderlich karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde hakim olan tartışma ise akademisyenler arasında Avrupa entegrasyonu ve bölgeselcilik arasında bir ayrımın oluşmuş olmasıdır. Bu hususta literatürdeki tartışmalardan biri zaten Avrupa Birliği’nin de yeni bölgeselciliğin bir çeşidi olduğunu ve iyi yönetişimin en önemli örneklerinden biri olduğunu belirtmektedir. İkinci dalga için de 1980’li yıllar öngörülmüştür. Bu dalga GATT Uruguay Round ile başlamıştır. 80’li yıllar neoliberal küreselleşmenin başladığı, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin ilerlediği, finansal pazar ürünlerinin arttığı bir dönemi simgelemektedir.¹² 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulmasından bu yana bölgesel ticaret anlaşmalarına (RTAs) dahil olan ülke sayısı sürekli artmıştır. Bunun da üçüncü dalga olabileceği noktasında görüşler vardır.¹³ 1997 sonrasında ise ekonomik kriz ile birlikte neoliberal kurumların ve ekonomiye dair neoliberal çözümlerin tartışmalı hale geldiğini görebilmek mümkündür. Anglo-Amerikan modelli kapitalizme karşı bir direnç boyutunda olduğu ve bu yönde tasarlanan mekanizmalar olduğu tartışmaya açık olan bir konu olarak gündemde kalmıştır.¹⁴

Bölgeselcilik konusu içerisinde oldukça farklı faktörleri barındırmaktadır. Bu sebeple bölgeselciliğin geldiği üst nokta olan bölgesel entegrasyonları anlamaya çalışırken şunları göz önünde bulundurmak anlamlı olacaktır: 1) Büyük ölçüde ekonomik bir kazancın sağlanmasına

⁹ Hettne and Söderbaum, "The future of regionalism,,,,," 62.

¹⁰ Acharya, "Regionalism and the Emerging World order", *New Regionalisms in the Global Political Economy*, Shaun Breslin- Christopher W. Hughes- Nicola Philips- Ben Rosamond (eds.), (London: Routledge, 2004), 23.

¹¹ Andrew Hurrell, "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics," *Review of International Studies*, 21/4, (1995), 333.

¹² Jens- Uwe Wunderlich, *Regionalism, Globalisation and International Order-Europe and Southeast Asia*, (UK: Routledge, 2013), 30.

¹³ FAO Technical Cooperation Department, *Regional Integration and Food Security in Developing Countries*, <http://www.fao.org/docrep/004/y4793e/y4793e04.htm#bm04>, (e.t. 03.04.2016).

¹⁴ Rosamond, "Regional integration in Europe and Asia", *Social Changes in Asia and Europe in the Age of Globalisation*, Trond Gilberg- Ulrich Niemann (eds), (Lectures from the Fourth ASEP University, 2001), 145.

neredeyse kesin gözüyle bakılması, 2) Meşruluk ve popülerlik gibi ulusal aktör kazanımlarının büyük olasılıklı olması, 3) Kabul edilmiş bir liderliğin varlığı ve 4) Birleşmiş resmi kurumlar. Bu gibi koşulların varlığı ile birlikte bir de üye olacak olanların özel sektöre yetkilerini devretme konusundaki istekliliği de önem taşımaktadır.¹⁵ Bölgesel entegrasyon malların, servislerin, sermayenin ve insanların karşılıklı değişimi hususundaki bariyerleri azaltmak veya yok etmek adına hükümetler tarafından alınan politika kararlarını içermektedir.¹⁶ Ulusların herhangi bir alanda yetkilerinin kendilerinden üstün gördükleri bir otoriteye devretmesi başlangıçta ekonomik ve sosyal alanlarda kabul edilebilir gibi görünse de entegrasyon derinleştikçe siyasi otoritenin de sisteme dahil olma ihtimalinin artmasıyla birlikte sürecin seyri değişebilmektedir.

Entegrasyonun derecesi, ne kadar derinleştiği ve hangi noktaya ulaştığı, siyasi olması ya da ekonomik olarak kalması, bölgeselciliğin geldiği aşama adına önem teşkil etmektedir. Bunu anlayabilmek ve tespit edebilmek için ise mevcut devletlerin çıkarları, bölgesel kurumların rolleri ve kapasiteleri, harici faktörlerin etkisi incelenmelidir.¹⁷ Bölgeselcilik ve entegrasyon kavramı oldukça karmaşık bir sürecin sonunda oluşmaktadır. Bu süreçte birçok aktör mevcuttur ve her bir aktörün de yönetim alanında gelmiş olduğu aşama farklıdır.¹⁸ Belirtilen süreçlerde avantaj oluşturabilen durumlar mevcuttur. Bölgeselcilik kapsamında oluşturulan kurumlar ve birlikler sayesinde normal koşullarda seslerini duyuramayan devletler, kendilerini ifade edebilecekleri bir platformda yer alma şansını elde etmektedirler. Daha izole olmak zorunda kalmış, kaynakları bakımından nispeten güçsüz ülkeler bu sayede harekete geçerek hem kendi dinamiklerini hem de bölgenin dinamizmini artırmaktadırlar. Bu sayede gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler bu tür oluşumlardan çoğunlukla karlı çıkmaktadırlar. Güçlü ülkelerin kazanımının ne olacağı ise ikinci bir sorunsaldır. Bölgedeki dominant güç de bu oluşumlardan istifade edecektir. Çıkarı ise hem bölgede etkinliğini artırmak hem de güveni sağlamak, zaten mevcutsa pekiştirmek, yönünde olacaktır. Nitekim bir süre sonra dominant güç meşruiyetini artırarak hemen güç olma yolunda ilerleyebilecektir.

1.2. Bölgeselcilik Teorileri: Eski- Yeni Bölgeselcilik

Bölgeselcilik kavramı birçok teorik yaklaşıma göre incelenebilmektedir: neofonksiyonalizm, yapısalcılık, eleştirel ve yeni bölgeselci yaklaşımlar, neorealizm, neoliberal kurumsalcılık ve liberal hükümetlerarasıcılık.¹⁹ Ancak bu inceleme alanı çalışmayı temel çıkış noktasından uzaklaştıracağı için daha ziyade Björn'ün yapmış olduğu başka bir ayırım olan eski-yeni bölgeselcilik üzerinden ilerlenecektir.

Bölgeselcilik kavramı bir yandan küreselleşme alanında kendine belirgin bir yer edinmeyen, yer yer küreselleşmeye karşı olan birimleri ortak bir müşterekte buluşturmayı amaçlamaktadır. Bölgeselciliğe “yeni” sıfatını ekleyen özellik ise şudur: artık günümüzde devletler ve devlet-dışı aktörler arasında, resmi olan/olmayan üçlü ilişkiler oluşmakta ve bu ilişkiler ulusların arasında ya da ulusların ötesinde olabilmektedir.²⁰ Yeni bölgeselcilik kavramı

¹⁵ Walter Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 42'den aktaran Alex Warleigh-Lack, “Studying Regionalisation Comparatively: A Conceptual Framework”, *Regionalisation and global governance. The taming of globalisation*, Andrew F. Cooper, Christopher W. Hughes- Philippe de Lombaerde (eds.), (London: Routledge, 2008), 53.

¹⁶ Hurrell, “Explaining the Resurgence...”, 337.

¹⁷ Shaun Breslin, Richard Higgott and Ben Rosamond, *Regions in Comparative Perspective*, CSGR Working Paper, 107/02, November 2002.

¹⁸ Wunderlich, *Regionalism, Globalisation and International Order...*, 32.

¹⁹ Hettne and Söderbaum, “The future of regionalism...”, 61-63.

²⁰ Söderbaum, “Introduction: Theories of New Regionalism”, *Theories of New Regionalism*, Fredrik Söderbaum-Timothy M. Shaw (eds.), (New York: Palgrave MacMillan, 2003), 1.

daha fazla sayıda aktörün dahil olduğu nispeten anarşik bir sistemde etkileşimler içinde oldukları bir düzenin tanımlamasıdır. Hurrell, yeni bölgeselcilik kavramının 4 önemli karakteristiğinin olduğunu vurgulamaktadır. İlk olarak Kuzey/Güney bölgeselciliği ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım genelde NAFTA ile örneklendirilirken Avrupa ve Asya'dan bağımsız düşünmek de pek olası değildir. İkinci olarak ise farklı seviyedeki kurumsallaşma seviyesinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Eski bölgesel entegrasyonların sahip olduğu bürokratik yapıdan azami derecede kaçınılmaktadır. Yine de resmi bir sürecin uygulanmaması bir eksiklik olarak görülebilmektedir. Üçüncü özelliği ise çok boyutlu yapısıdır. Bölgesel entegrasyona dahil ülkeler sadece tek bir alanda değil birçok farklı alanda ortak paydada buluşmakta ve işbirliğine gitmektedirler. Bunu yaparken ise tek bir ortak normdan ziyade farklı modeller, süreçler ve yapılar belirleyebilmektedirler. Son olarak ise kimlik algısı bu sayede bölgesel çapta önemini artırmış, bölgesel farkındalık artmıştır.²¹ Buna ek olarak ise yeni bölgeselcilikle ilgili şu varsayımlar da mevcuttur: yeni bölgeselcilik küreseldir ve korumacılıktan ziyade ekonomide açıklığı savunmaktadır. Bu türde ayakta kalabilmek için daha önceleri neofonksiyonalist yaklaşımlarda görüldüğü gibi sıçrama etkisine ihtiyaç duyulmamaktadır.²² Kavramın dinamik yapısı süreci kendiliğinden yönetebilmektedir.

Yeni bölgeselcilik ve eski bölgeselciliği karşılaştırma yoluyla incelediğimiz zaman ise Hettne ve Söderbaum'un yapmış olduğu şu tespitlerle karşılaşmak mümkündür: eski bölgeselcilik Soğuk Savaş mantığından ve süper güçlerden etkilenmiştir; yeni bölgeselcilikte ise Soğuk Savaş sonrası mantık hakimdir ve iç dinamikler de önem kazanmıştır. EB, bu sebeple içe dönük ve korumacı iken YB'te bölgeler dışa dönük bir duruş sergilemektedir. Bu durum aynı zamanda EB'te uygulamaların bölge ülkelerine özel olmasına yol açmakta; YB'te ise kapsayıcı olma ve dış üyeliklere açık olma ile sonuçlanmıştır. EB'te Avrupa fenomeni dikkatimizi çekmektedir ve EB, devlet merkezli bir anlayış benimserken YB'te dünya çapında ve heterojen oluşumlar dikkat çekmektedir. Bu sebeple YB, devlet, pazar ve sivil toplumu kapsamaktadır. Oluşumların amaçlarını gözetildiği zaman ise EB'te ticaret veya güvenlik gibi özel ve dar amaçlar varken YB'te daha karmaşık ve ekonomi, siyaset, güvenlik, kültür gibi çok boyutlu amaçlar dikkat çekmektedir.²³ Alex Warleigh ise yaptığı çalışmada eski bölgeselciliği neofonksiyonizm ile açıklamış ve günümüzde uygulanan bölgeselciliği ise yeni bölgeselcilik olarak nitelendirmiştir.²⁴ Alex Warleigh'in yeni bölgeselcilik-eski bölgeselcilik hususundaki bir diğer çıkarımı da şu şekildedir: YB'de farklı alanların karmaşıklığı hakimdir; ancak EB'de çalışma alanları kısır kalmıştır. YB'ler daha dinamik çalışma alanlarına sahipken EB'ler kalıplaşmış konular çalışmaktadırlar.²⁵ Hettne ise bu hususta iki bölgeselcilik arasındaki en önemli farkın birinin tek boyutlu ve diğerinin ise çok boyutlu olması olduğunu vurgulamıştır. Yeni bölgeselciliğin karmaşıklığı şunlardan ileri gelmektedir: ekonomik ve teknolojik dönüşümler mantığı, güvenlik mantığı, kimlik ve toplum mantığı. Ayrıca bölgeselcilik bir süreçtir ve sosyal ve ekonomik bölgeselciliği, bölgesel farkındalık ve kimlik gelişimini, devletlerarası bölgesel kurumların formasyonunu, devlet destekli ekonomik entegrasyonu, politik açıdan birbirine bağlı bölgesel blokların ortaya çıkmasını kapsamaktadır. Warleigh, 5 farklı tipoloji ile bölgeselciliği tanımlamıştır: yapılandırılmış bölgeselcilik (structured), egemen bölgeselcilik, güvenlik bölgeselciliği, network bölgeselciliği, birleştirilmiş bölgeselcilik

²¹ Hurrell, "Explaining the Resurgence...", 332.

²² Hettne, "The New Regionalism: A Prologue", *National Perspectives on the New Regionalism in the North*, Björn Hettne- Andras Inotai- Osvaldo Sunkel (eds), (Basingstoke: Macmillan, 2000), 15-19'dan aktaran Warleigh- Lack, "Studying Regionalisation Comparatively...", 43-60.

²³ Hettne and Söderbaum, "Regional Cooperation: A Tool for Addressing Regional and Global Challenges", *Meeting global challenges: International cooperation in the national interest. Cross-cutting issues*, Björn Hettne- Fredrik Söderbaum (eds), (Stockholm: School of Global Studies, 2006), 183.

²⁴ Warleigh- Lack, "Studying Regionalisation Comparatively...", 43.

²⁵ Warleigh- Lack, "Studying Regionalisation Comparatively...", 49.

(conjoined). Yapılandırılmış bölgeselcilikte karmaşık bir yapı mevcuttur ve hegemon yoktur. Kurumsallaşmanın var olmasına rağmen resmi olmayan politikalar uygulanabilmektedir. Avrupa Birliği ise en eski örneğidir. Egemen bölgeselcilikte ise bölgesel ya da küresel bir hegemon güç tarafından oluşturulmuş alternatif bir rejim görülmektedir. Genellikle ticaret olmak üzere dar ve kısıtlı alanlara yoğunlaşmışlardır. NAFTA (North American Free Trade Area) örnek olarak verilebilir. Güvenlik bölgeselciliği ise askeri veya sosyo-ekonomik olmak üzere güvenlik meselelerine odaklanmıştır. Bölgeler arası üyelikleri de kabul edebilmekte ve coğrafi açıdan devamlılık aramamaktadır. NATO, en önemli örneğini teşkil etmektedir. Network bölgeselciliği ise kimlik üzerinden şekillenen bir özelliğe sahiptir. Çoğunlukla kurumsallaşmamış veya hükümetler arası çalışma prensibini benimsemektedir. Bu sebeple oluşumun temelinde güven vardır. ASEAN ve Mercosur en bilinen örneklerindedir. Birleştirilmiş bölgeselcilik ise herhangi iki bölgeselcilik sürecinin birleştirilmesi ya da birinin bu süreçte önemli bir etkisinin olabileceği bir devlet ile gerçekleştirilebilecek stratejik işbirliğidir.²⁶ Belirtilmiş verilerden ve örneklerden de çıkarılabileceği üzere yeni bölgeselcilik anlayışı oldukça farklı alanları kapsayıcı, hangi düzenleme ve uluslararası kuruluş olmasına bağlı olarak da farklı bölgeleri de içine alabilen bir anlayış ile şekillenmektedir. Bunun bir nedeni 1990'lı yıllarda bölgeselleşme* ve küreselleşme çalışmalarının iç içe yürümesidir. Nitekim bu dönemde bölgeselleşme daha ziyade küreselleşmeye ekonomi politik açısından destek sağlamaktadır.

1.3. Bölgeselcilikte Ekonomi Faktörü

Bölgeselcilikte ekonominin yeri üçüncü dalga bölgeselcilik ile oldukça belirgin bir hal almıştır. Ekonominin bölgeselcilik çalışmalarında edindiği yer ise salt entegrasyonun bir ayağı olarak değil, çoğunlukla entegrasyonun itici gücü olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde yürürlükte olan 277 bölgesel ticaret düzenlemesi (Regional Trade Arrangements- RTA*) bulunmaktadır.²⁷ Yapılan bu düzenlemeler gittikçe daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Nitekim bir ülke birden çok düzenlemeye dahil olabilmektedir. Özellikle 90'lı yıllarla birlikte ticaret bölgelerinin ve ticari anlaşmaların artmasıyla birlikte bir ülkenin bu düzenlemelere dahil olması, hatta çoğunlukla birden fazlasına dahil olması, kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu noktada şu şekilde bir tanımlama karşımıza çıkmaktadır. İki ya da daha fazla düzenlemeye belirgin bir şekilde dahil olmuş olan üyelerin varlığı “hub**” olarak adlandırılmaktadır. “Spokes***” ise iki taraflı ya da çok taraflı olabilmektedir. İki taraflı olması merkez ülkenin diğer bir ülke ile iki taraflı RTA oluşturmasıdır. Çok taraflı olması ise diğer bir RTA ile merkez ülkenin etkileşim ve iletişim halinde olmasını ifade etmektedir. Bu yapıların artışı her zaman olumlu anlamlar ifade etmeyebilmektedir; çünkü tüm üyeler ticari avantajlardan aynı ölçüde

²⁶ Warleigh- Lack, “Studying Regionalisation Comparatively...”, 52.

* Bölgeselleşme bölgeselcilikten daha mikro bir kavram olmakla birlikte toplumsal entegrasyonun gelişmesi ve genellikle doğrudan olmayan sosyal ve ekonomik etkileşim süreci anlamına gelebilmektedir. Bölgeselleşme artan insan akışını, çoklu kanalların artmasını ve karmaşık sosyal ağları kapsamaktadır. Bu sebeple “kompleksler”, “akışlar”, “ağlar” ve “mozaik” gibi kavramsallaştırmalar kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bölgeselleşmenin teoride de olsa 3 özelliğini vurgulamak gerekir: 1) bölgeselleşme ölçülebilir, 2) bölgeselleşme devletlerin ve devlet gruplarının bilinçli politikalarına dayalı değildir ve bölge ülkelerinin ilişkileri üzerinde bir etki olmasını gerektirmemektedir. 3) devletlerin sınırları ile örtüşmeyebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hurrell, “Explaining the Resurgence...”, 334-335.

* Regional Trade Arrangements, bölgesel ticaret düzenlemeleridir ve bu da iki veya daha fazla partnerin arasında imzalanan karşılıklı ticari anlaşmalardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. WTO, *Regional Trade Arrangements*, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm, (e.t. 25.05.2016).

²⁷ WTO, *List of all RTAs*, <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>, (e.t. 25.05.2016).

* Hub, merkez anlamına gelmektedir.

* Spokes, bağlantı noktalarını ifade etmektedir.

faidalanamamaktadır. Ayrıca yapılan anlaşmaların niteliği ve etki alanı artmış olmakla birlikte bu durum rekabeti de artırmaktadır.²⁸ Yeni bölgeselcilğin ürünleri olan bu özellikler bir yandan olumsuz denebilecek sonuçlara sebep olsalar da diğer yandan sayıları gittikçe artmaktadır. Bölgesel entegrasyonun sağlanması çoğunlukla ekonomi temelli sebeplere dayanmaktadır ve bu sebepleri şu şekilde açıklamak mümkündür: öncelikle bölgesel oluşum içerisinde gelişmiş bir kaynak dağılımı oluşmaktadır ve mevcut rekabet sayesinde de üye ülkeler ticari fayda elde etmektedirler. Bu ticari fayda öncelikle bölge içindeki pazarda önemli bir yer edinerek sonrasında da uluslararası pazara rahat erişim sağlayabilmekle elde edilir. Nitekim uluslararası düzende çok taraflı oluşumların çökme ihtimali vardır ve bölgeselcilik de üyelerine bir nevi sigorta oluşturmaktadır. Bu durum dolaylı olarak da dışa dönük politikalar için üyelerin ve organizasyonların antrenman sahası elde etmelerine sebep olmaktadır. Belirtilen tüm nedenler aynı zamanda bölge ülkelerine uluslararası forumlarda ve üçüncü ülkelere karşı çok taraflı pazarlık gücü kazandırmaktadır. Bu da dış desteği çekebilme ve yatırımların artırılabilmesi için daha görünür olmaya vesile olmaktadır. Bütün uluslararası çaptaki nedenler bir yana siyasi olarak zor ilerleyen iç politikaya da güvenilirlik sağlayabilme gücüne de haizdir.²⁹

Yeni bölgeselcilik teorisi kapsamında ticari tarifeleri düşüren ülkeler zaten dışa yönelik büyüme sağlamaya çalışan ülkeler olmuşlardır. Bölgesel ekonomik entegrasyon, ticaretin bedelini ve masrafını da düşürecektir. Bu bağlamda yeni bölgeselcilik, dahil olan ülkeleri doğal olarak “açık bölgeselcilik” e doğru kaydırmıştır. Özellikle Latin Amerika ve Asya’daki ülkelerin çoğu bunu benimsemiştir. Açık bölgeselcilik dışarıda bulunan gruplara karşı herhangi bir ayrımcılık ve dışlamanın olmamasını ifade etmektedir.³⁰ Asya’daki açık bölgeselcilik bölgeyi kırılğan ve dış etkilere açık hale getirmektedir. Asya bölgeselciliği küreselleşmenin doğrudan bir parçasıdır. Nitekim bölge doğrudan yabancı yatırımları çekmektedir.³¹ Asya bölgesinin bölgeselciliğinde değinilen farklı bir nokta ise Katzenstein’in vurguladığı üzere bu bölgenin hakim bölgeselcilik yaklaşımın kültürel değerler üzerinden de temellendiğidir. Konstrüktivist bir yaklaşımla Asya’nın bölgeselciliğini açıklayan bu anlayış bir noktada bu şekilde geniş bir alana yayılamayacağını da gösterebilmektedir.³²

Bölgeselciliğin ekonomik ayağı olmazsa olmaz ve kaçınılmazdır. Siyasetçilerin bu şekilde bir tercih yapması ekonominin bölgeselciliğe dahil olması adına en temel etken iken bunun da altında yatan bazı sebepler vardır ki liderler tekrar seçilebilmek adına ekonomiyi toparlamak ve ileri seviyeye taşımak zorundadırlar. Seçilmeleri ekonomik koşullara bağlı iken bu koşulların belirleyicileri ise ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi değerlerle belirlenmektedir. İçinde bulunulan entegrasyonun derinliği, oluşumlara dahil olma kapasitesi ve isteği ise çoğunlukla ülkenin ekonomik anlamda dışa açıklığı ile ilgilidir.³³

²⁸ FAO, Regional Integration and....

²⁹ Telo, “Introduction: Globalization, New Regionalism...”, 4-5.

³⁰ Helen Nesadurai, *Globalisation and Economic Regionalism: A Survey and Critique of the Literature*, CSGR Working Paper, 108/02, UK, 2002.

³¹ Asian Development Bank (ADB), *Emerging Asian Regionalism*, ADB, Philippines, 2008, 20-22.

³² Katzenstein, “Regionalism and Asia”, *New Regionalisms in the Global Political Economy*, Shaun Breslin-Christopher W. Hughes- Nicola Philips- Ben Rosamond (eds.), (London: Routledge, 2004), 104-118.

³³ Milner, “Regional economic co-operation, global markets and domestic politics- A comparison of NAFTA and the Maastricht Treaty”, *Regionalism and Global Economic Integration*, William D. Coleman- Geoffrey R.D. Underhill (eds), (London: Routledge, 1998), 19-41.

2. BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON VE VAKA ANALİZİ: ASEAN VE MERCOSUR

2.1. Ekonomik Entegrasyon

Bölgesel ekonomik entegrasyon fikri esasen bölgeselcilik çalışmalarının ve çabalarının oluşmaya başlamasıyla eş zamanlıdır. Bu süreçteki siyasi aşamaları ve gelişmeleri açıklayan bazı görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri Ernst Haas'ın yaklaşımıdır. Bu yaklaşım 1950'li yılların sonunda Batı Avrupa'daki bölgeselleşme çabalarını açıklama yönündedir. Haas'a göre bu çabaların temelinde devlet adamlarının ve çıkar gruplarının amaçları yer almakta ve süreç neo-fonksiyonalizm ile açıklanmaktadır.³⁴ Peter Smith ekonomik entegrasyonun şu kriterler ışığında karşılaştırılabileceğini ortaya koymuştur: kapsam (scope), derinlik (depth), kurumsallaşma (institutionalization), merkezileşme (centralization). Kapsam, dahil olan konuların çeşitliliğini; derinlik, uygulanan politikalardaki harmonizasyonu; kurumsallaşma, resmi kurumsal yapıların derecesini; merkezileşme ise etkin bir otoritenin varlığını temsil etmektedir.³⁵ Haas ve Schmitter ise bu sürecin başlangıçta her ne kadar teknik ve tartışmaya açık olmayan şekilde başlamasına rağmen sonrasında aktörlerin amaçlarının netleşmesi ve belirli olması ile siyasi bir birlikteliğe de gidebileceğini öne sürmektedirler. Siyasi entegrasyona her üyenin de katılması beklenmeyebilmektedir.³⁶ Neofonksiyonalizmin bir yaklaşımı olan "sıçrama etkisi" (spill-over effect) diğer alanlarda gerçekleşen entegrasyonun en sonunda siyasi entegrasyona evrilebileceğini vurgulamaktadır. Siyasi entegrasyonun sağlanabilmesi için ekonomik entegrasyonun varlığı neredeyse bir gereklilik teşkil etmektedir. Ancak yeni bölgeselcilik çalışmalarına göre de bir oluşumun ayakta kalabilmesi için belirtilen sıçrama etkisinin varlığı da zaruri olmamaktadır.

Gavin ve Lombaerde'nin çalışmasına bakıldığında zaman bölgesel entegrasyonun ekonomik ayağının iki şekilde olduğunu vurgulamaktadırlar: ticari entegrasyon ve mali entegrasyon. Ticari entegrasyon; serbest ticaret bölgelerini, gümrük birliğini ve ortak pazarı içine almaktadır. Mali entegrasyon ise ortak para birimini, ortak para politikalarını ve bölgesel para otoritesini içermektedir.³⁷ Günümüzde ekonomik entegrasyon, çoğunlukla bölgesel hegemon rolü üstlenmiş olan bir ülkeye komşu olan küçük ülkelerin birbiriyle bağlantı kurma çabası şeklinde değerlendirilmektedir. Küçük ülkeler bu durumu uluslararası ticari sözleşmelerde ellerini güçlendiren bir etken olarak görmektedirler. Günümüz entegrasyonunun bir diğer özelliği ise dinamik olmasıdır. Ekonomideki bu dinamiklik ise şunu ifade eder: yatırımlar ve ticaret arasında bir etkileşim vardır ve bu etkileşim ile birlikte ticaret hacmi artmaktadır. Bölgesel entegrasyon için gerekli teşviklerde de kurumsal düzenlemelerin rolü önemlidir. Ayrıca entegrasyon içerisindeki ülkelerin ticaret hacminin artması da dinamik bir etkidir. Mali entegrasyon ise daha ziyade ekonomi politikle ilişkilidir ve kurumların da etkin olduğu entegrasyondur.³⁸ Ekonomik entegrasyon derinlik temelinde incelendiğinde aşamalı bir sürecin varlığı karşımıza çıkabilmektedir. Bu süreçler şu şekilde sıralanabilir:

³⁴ Joseph S. Nye, *Peace in parts; integration and conflict in regional organization*, (Boston: Little Brown, 1971), 55.

³⁵ Smith, 'Introduction? The Politics of Integration: Concepts and Themes', *The Challenge of Integration. Europe and the Americas*, Peter H. Smith (ed), (New Brunswick: Transaction, 1992), 5'ten aktaran Hurrell, "Explaining the Resurgence...", 337.

³⁶ Ernst Haas, *The Uniting of Europe- Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*, (Indiana: University of Notre Dame Press, 2004).

³⁷ Gavin and Lombaerde, "Economic Theories of Regional Integration", *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove (eds), (London: Pluto Press, 2005), 69.

³⁸ Gavin ve Lombaerde, "Economic Theories of Regional...", 73-74.

1) *Tercihli Ticaret Bölgesi*'nde (Preferential Trade Area) ülkeler belirlemiş oldukları ülkelerde tarifeleri düşürürler.

2) *Serbest Ticaret Bölgesi*'nde (free trade area), bölgeye dahil ülkeler kendi aralarındaki tarifeleri kaldırır.

3) *Gümrük Birliği*'nde (customs union) ise hem tarifeleri kaldırır hem de üçüncü ülkelere ortak politika uygulamaktadırlar.

4) *Ortak Pazar*'da (common market) ise faktörlerin dolaşımındaki kısıtlamalar kaldırılmaktadır.

5) *Ekonomik Birlik*'te (economic union) ise ulusal ekonomi politikaları da birbiri ile harmoni içerisinde belirlenmektedir.

6) *Ekonomik ve Parasal Birlik*'te (economic and monetary union) ise ortak bir para birimi ve ortak para politikası mevcuttur.

7) *Ekonomik Entegrasyon*'da (economic integration) ise parasal, mali ve sosyal politikaların birleşimi görülmektedir.³⁹

Ülkeler entegrasyonun derinliğine bağlı olarak siyasi otonomilerinden ve bağımsızlıklarından vazgeçebilmektedirler. Bu durum hem ekonomik hem de siyasi açıdan bu şekildedir. Birlik derinleştikçe ortaklık ve aynı politikalarla hareket etme zorunluluğu artmaktadır. Küresel dünyada mevcut bölgeselcilik eğilimlerini incelemek gerekirse Joseph Nye'in yapmış olduğu iki ayırmadan bahsetmek kaçınılmazdır. ASEAN ve Mercosur örnekleri bu bağlamda mikro-ekonomik organizasyonlar ve makro-bölgesel politik organizasyonlar sınıflandırması ile incelenebilmektedir. Oluşumlar zamanla form değiştirebilmektedir; ancak Asya Pasifik ve Latin Amerika bölgeselciliğini diğerlerinden ayıran bir özellik mevcuttur. Bu çalışmalar başarılı olmuş bölgeselcilik çalışmalarıdır ve "açık bölgeselcilik" olarak nitelendirilmektedir. Açık bölgeselcilik ise bölge dışında olanlara karşı herhangi bir ayrımcılık ve dışlama yapılmamasını ifade etmektedir.⁴⁰

2.2. Vaka Analizi- ASEAN ve Mercosur Örnekleri

Mercosur ve ASEAN, küreselleşmeye karşı olarak bölgesel kimlik temelli oluşturulmuş organizasyonlardır. Kimlik üzerinden temellenmiş olması ise network bölgeselciliği özelliğini göstermektedir. İki oluşumun da kendine has birtakım özellikleri incelenmelerini gerekli kılmıştır. "Toplum" kavramına yapılan vurgu, iki oluşumun da kullandığı bir dil olmaktadır. Birliklerin ortaya çıktığı dönem olan II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde üç farklı formda bölgesel organizasyonlar oluşmuştur:

- 1) Süper güçler öncülüğündeki bölgesel ittifaklar
- 2) Bölgesel çatışma kontrolü organizasyonları
- 3) Bölgesel ekonomik gruplar⁴¹

Eski bir sınıflandırma niteliği taşıyan bu ayırım daha sonrasında ekonomik yapılara farklı bölgesel yapıların, bölgesel yapılara ekonomik entegrasyonların eklenmesiyle daha çetrefilli bir hal almıştır. Oluşan karışık yapı egemenliklerin devri, egemenliklerin kısıtlanması gibi hususları gündeme getirmiştir. Bir birlik ne kadar kurumsallaşırsa ve kendi yapısı ve

³⁹ FAO, "Regional Integration and...".

⁴⁰ CEPAL, *Transformation Economica con Equidad, Santiago de Chile, Naciones Unidas, 1990, 1994'ten aktaran Jilberto and Mommen, "Globalization vs. Regionalization", Regionalization and Globalization in the Modern World Economy- Perspectives on the Third World and Transitional Economies, Alex E. Fernandez Jilberto- Andre Mommen (eds), (London: Routledge, 1998), 9.*

⁴¹ Acharya, "Regionalism and the...", 23-24.

organları çerçevesinde hukuki bir zemine oturtulursa üyelerinin de uyması gereken kurallar o denli kendilerinden tam anlamıyla olmasa da, bağımsız bir şekilde gerçekleşmektedir. Bürokrasi dediğimiz olgunun etkinliği arttıkça üyelerin de kendi yetkilerinin olduğu alanlar daralmaktadır. Ancak 3. Dünya ülkeleri bu değişime karşı direnmişlerdir ve işlerine karışmama prensibinden vazgeçmek istememişlerdir.⁴² Mercosur'un tohumları zaten bölgenin kendi kendini reforme etme ihtiyacıyla atılmıştır. 1980 yılında Amerika'da başlayan borç krizi Latin Amerika ülkelerini de ekonomilerini reforme etmeye zorlamıştır. Ödemeler dengesi açıklarını kapatıp fiyatları istikrarlı hale getirmeye çalışan Latin Amerika bu dönemde ithalatı azaltmış ve daha ziyade ihracata dönük ticaret yapmıştır.⁴³ Asya bölgesindeki entegrasyonun da kendine has özellikleri mevcuttur: 1) Pazar öncülüğündeki ekonomik büyüme geleneği, 2) Bölgedeki çoğu ülke çok boyutlu ticari sistem içerisinde yer almaktadır, 3) Resmi serbest ticaret anlaşmalarına taraf olabilmek için gereken koşullar zorlu koşullar değildir. Belirtilen koşullar Avrupa örneğindeki gibi resmi kurumlarla başarılmamıştır. İki oluşum da kurumsal olmayan veya hükümetlerarası bir çalışma prensibi ile işleyebilmektedirler. ASEAN ülkeleri başlangıçtan beri dışa dönük bir ticari strateji benimsemişlerdir. Malların ve sermayenin tamamıyla serbest dolaşımına dayanan bir sistem içerisinde hareket etmektedirler.⁴⁴ Yeni bölgeselcilikte çok boyutlu yapılar üzerine inşa edilen işbirliği ilişkileri her zaman egemenliklerin devrini gerektirmemekte ve üyelerin hareket alanını çok daraltmamaktadır.

2.2.1. Bölgeselcilik Süreçlerinin Başlaması

ASEAN, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland öncülüğünde 8 Ağustos 1967 tarihinde Tayland'da oluşturulmuş bir birliktir. Birliğin oluşturulmasında yola çıkılan fikir ortak çıkarların varlığını muhafaza etmek ve yine ortak problemleri birlikte çözerek bölgesel yardımlaşma ve dayanışmayı artırmaktır. Kurulmakta mevcut olan istek ise barışı, ilerlemeyi ve refahı sağlayıp, eşitlik ve işbirliği ruhuna dayanacak bir şekilde ortak eylemlerle hareket edebilecek, sıkı bir işbirliği kuruluşu kurmaktır. Başlangıçtaki çatışmaları durdurma ve istikrarı sağlama gibi amaçların siyasi amaçlar olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir; ancak Soğuk savaş sonrası dönemde daha ziyade ekonomik amaçlara yoğunlaşmıştır. Aynı bölgede bulunan ülkelerin arasındaki işbirliğinin de daha ilerlemiş bir ülke, bölge ve hatta dünya olabilmek için gereken önemli bir bilinç olduğunun da farkında olarak hareket etmektedirler. Temel amaçları bölgedeki sosyal ve ekonomik istikrarı gözetmek ve bu sayede ulusal kalkınmalarını sağlamaktır. Bunu yaparken ise idealleri ve ulusal kimlikleri ışığında ulusal varlıklarını da muhafaza etmek istemektedirler. Bu noktada bütün dış kaynakları girişimlerin ve işbirliklerinin sadece onlar istediği sürece var olduğunu ve yapıyı bozmalarına izin verilmeyeceğinin de sözünü vermektedirler. Sürecin kapsayıcı ve dışlayıcı olması durumu ise Güneydoğu Asya bölgesinde yeterli prensipleri ve amaçları taşıyan her devletin bu işbirliği mekanizmasının bir parçası olabileceği yönünde deklare edilmiştir.⁴⁵ Ayrıca 1980'li yıllarla birlikte iki veya daha çok bölgenin etkileşimi ile bölgeler arası işbirlikleri de artmıştır. AB, ASEAN ile ilişkiler geliştirmiştir.⁴⁶ Bu sebeple mekanizma, doğrudan bölge dışından üyelikleri kabul etmekten ziyade üyelikleri bölgeden almaya; ancak başka bölgelerle ve kuruluşlarla da işbirliğinden kaçmamaya odaklı bir şekilde oluşturulmuştur.

⁴² S. Neil MacFarlane and Thomas G. Weiss, "Regional Organizations and Regional Security," *Security Studies*, 2/1, (1992), 31'den aktaran Acharya, "Regionalism and the...", 25.

⁴³ Jilberto and Mommen, "Globalization vs. Regionalization", 14.

⁴⁴ Jilberto and Mommen, "Globalization vs. Regionalization", 16.

⁴⁵ ASEAN, *The Asean Declaration (Bangkok Declaration)*, Bangkok, 8 August 1967,

<http://asean.org/the-asean-declaration-bangkok-declaration-bangkok-8-august-1967/> (e.t. 03.04.2016).

⁴⁶ Ramesh Thakur and Luk van Langenhove, "Enhancing Global Governance Through Regional Integration," *Global Governance*, 12, (2006), 235.

Mercosur, Güney Ortak Pazar anlamına gelmektedir ve 1991 yılında kurulmuştur. Latin Amerika'nın en iyi bölgesel entegrasyon örneklerinden biridir. 1995 yılı itibariyle malların, sermayenin ve insanların dolaşımının serbest olduğu tek pazar kurmayı amaçlamışlardır. 1994 yılında Quro Preto Protokolü ile bu amaç değişmiş ve 1995 yılı itibariyle kusurlu da olsa bir gümrük birliğine ulaşmak amaçlanmıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise 5 yıllık bir plan ile yeni bir amaç ortaya konmuştur. Bu amaç 5 yıl içerisinde kusursuz bir gümrük birliğine kavuşmak olmuştur. Dönemin üyeleri ise Arjantin, Brezilya, Uruguay ve Paraguay'dır.⁴⁷ Amaçlarından da anlam verilebileceği üzere Latin Amerika'daki yeni bölgeselcilik çalışmalarına aynı zamanda yeni dalga ticaret anlaşmaları adı da verilmektedir.⁴⁸ Nitekim bunun nedenlerinden birisi de önceleri eski bölgeselcilik anlayışı üzerinden ilerleyen ve gerçek liberal ticaretin, ortak dış tarifelerin ve endüstriyel işbirliğinin gelişimine olanak sağlaması gereken anlayış nispeten başarısız olmuştur. Bu durum bölgeyi pazar ekonomisi prensiplerini benimseyen, çok taraflı kurumlara ve anlaşmalara dahil olmaya iten bir yeni bölgeselcilik anlayışı içerisine sokmuştur.⁴⁹ Belirtilen anlayışın da bir gereği olarak oluşum ister üyesi olsun ister olmasın bölge içi ticarete oldukça önem vermektedir. Coğrafi olarak yakınlığı bir kriter olarak aldığı söyleyebilmek mümkündür.⁵⁰ Mercosur, bölge için bir "merkez altı" (sub regional hub) niteliği taşımaktadır. İlk jenerasyon Mercosur modeli serbest ticaret düzenlemeleri ile kalan bütün Güney Amerika kıtasını kesitiren bir işlev görmektedir.⁵¹ Bu yaklaşım, Mercosur'un bölgeyi hem kıtasal ve bölgesel çapta hem de uluslararası arenada etkin kılmaya çalıştığının, ilişkilerin başta kendi içlerinde olmak üzere güçlenerek gelişmesi gerektiğinin göstergesidir.

2.2.2. İki Yapının Süreç İçerisindeki Genel Yaklaşımları

ASEAN, kuruluş bildirgesinde birliğin bir amacının da diğer uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla faydalı olduğu düşünülen yakın işbirliğine de devam etmek olduğunu belirtmiştir. Benzer amaçlara sahip olan bu kuruluşlarla ve de yer yer kendi aralarında da daha yakın işbirliğine gidilebilmektedir.⁵² Üye ülkeler salt ASEAN çatısı altında kalmaya itilmemekte, uygun ve faydalı görüldüğü takdirde başka işbirlikleri içerisinde bulunmalarına sistem tarafından izin verilmektedir. Günümüz çalışmaları ASEAN'ın imajı hakkında iki yaklaşım öne sürmektedir. Bölgesel çatışmaları çözmek, ortak bir dış politika koordinasyonu sağlamak ve etkin bir kurumsal altyapı oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Önceleri güvenlik ön plandayken sonraları ekonomi de etkin olmuştur. Bununla birlikte de son zamanlardaki bir önermeye göre de ASEAN küresel politikanın bir ürünüdür ve bölgenin çıkarları ile Batı'nın çıkarlarının örtüştüğü bir düzlemde ortaya çıkmıştır.⁵³ Bu yaklaşım adeta bölgesel anlamda etkin olan bu oluşumun küresel bir aktör olarak kullanılmasına ve bu yönde uluslararası sistemden ve düzenden fayda sağlanmasına zemin hazır nitelikte bir yaklaşımın ürünüdür.

⁴⁷ Mattli, "The Logic of Regional Integration", 7.

⁴⁸ Philippe De Lombaerde and Luis Jorge Garay, *The New Regionalism in Latin America and the Role of the US*, OBREAL/EULARO Background Paper, 2006, 3.

⁴⁹ Lombaerde and Garay, "The New Regionalism in...", 7.

⁵⁰ Pastor, "North America and the Americas: Integration among Unequal Partners", *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove (eds), (London: Pluto Press, 2005), 206.

⁵¹ Lombaerde and Garay, "The New Regionalism in...", 9.

⁵² ASEAN, "The ASEAN Declaration".

⁵³ Joakim Öjendal, "Back to the Future? Regionalism in South-East Asia under unilateral pressure," *International Affairs*, 80/3, (2004), 523.

Mercosur, merkez-altı bölgesel bir organizasyon olarak kurulmuştur. Amerika kıtasındaki küreselleşme hareketlerinin çok hızlı ve parametreleri net bir şekilde belirlenemeyen bir süreç içerisinde geliştiği göz önüne alındığında, bu bölgede küreselleşme ve bölgeselcilik çalışmaları yine iç içe geçmiş bir yapının göstergeleri olmaktadır. Bu ayrımın net olarak yapılamaması, bölgede önemli bir oluşum olan NAFTA'ya bir tepki olarak Mercosur'un oluştuğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim bu şekilde çok değişkenli bir ortamda aktörler reaktif hamleler yapmakta ve stratejik çıkarlarını da ön planda tutabilmektedirler. Bu sebeplerden ötürü bölge ticari temelde farklı bölgeselcilik ve entegrasyon karakteristikleri barındırmaktadır. Bu bağlamda Mercosur ve Andean Toplulukları arasındaki ilk jenerasyon bölgesel ticaret düzenlemeleri ve Mercosur ve Andean Topluluklarındaki taraflı ve kusurlu gümrük birlikleridir.⁵⁴ AB'nin etkisinin azalmasından sonra iki oluşum da başka bölgesel oluşumlarla işbirliği içerisine girmişlerdir. Bu durum bölgesel olarak kalmayıp aynı zamanda küresel anlamda da söz sahibi olmak istemelerinin bir göstergesidir. Bölgesel aktör olarak hali hazırda büyük öneme haiz olan bu oluşumlar aynı zamanda küresel aktör olmak için çabalamaktadırlar.

2.2.3. Sosyalleşme ve Kurumsallaşma Süreçleri

Sosyalleşme ve kurumsallaşma aşamasının hem tetikleyici hem de sonucu olan durum mevcut işbirliklerinin meşruluğu olmuştur. Başlangıçta belirtilen işbirliği ve dayanışma niyetlerine uygun davranan oluşumlar zaman içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel, yönetim alanlarında belirli politikalar belirleyebilmekte ve o yönde senkronize şekilde hareket edebilmektedirler.

ASEAN Bildirgesi'nde ASEAN'a hukuki bir statü ve kurumsal bir çalışma prensibi sağlamaktadır. Bu bildirge aynı zamanda ASEAN'ın normlarını, kurallarını ve amaçlarını da içermektedir. Birlik, bu şekilde hukuki bir yol izlemek ile hesap verilebilirliğini ve uyumunu da dolaylı olarak ispatlamış olmaktadır. Bu bildiri 15 Aralık 2008'de yürürlüğe girmiştir. Bildirinin yürürlüğe girmesi ile birlikte hukuki olarak ASEAN'ın "tek toplum" mottosunu gerçekleştirebileceği ve mevcut koşulları derinleştirebileceği fırsatların kapısı da açılmıştır. Bu sayede yeni kurumlar kurabilecek ve yeni işbirliklerine rahatlıkla gidilebilecektir. ASEAN Bildirgesi birlik için önemli bir adımdır. Bu bildirgenin yürürlüğe girmesiyle en üst seviyede siyasi bağlılık sağlanmış; yeni hukuki bir çerçeve oluşturulmuş ve birlik hukuki bir kişilik kazanmış; birlik içinde yeni yapılar oluşmuş; temsilcilere daha çok görevler atfedilmiş ve toplantıların sıklığı artırılmıştır.⁵⁵ ASEAN üyesi ülkelerin ulusal egemenliklerini supranasyonel bir üst otoriteye teslim etmeleri veya egemenliklerini kısıtlamaları gibi bir durum oluşmamıştır.⁵⁶ Bölge ülkeleri bölgeselcilikten ziyade bölgeselleşme çalışmalarına daha çok ağırlık vermekte ve bu açıdan bakıldığında da AB gibi derinleşmiş ve genişlemiş bir organizasyon beklemek çok da mümkün olmayan bir sonuç olacaktır. Ancak Acharya'ya göre Avrupa dışında diplomatik olarak en gelişmiş, siyasi anlamda başarılı olmuş ve kapsamlı bir şekilde kurumsallaşmış en önemli örnek ASEAN olmuştur.⁵⁷ Bu noktada siyasi bağlılık hususuna dikkat çekmekte fayda vardır. Başta üye ülkelerin ve potansiyel üye bölge ülkelerinin kalkınmasını amaçlayan sistemde sonrasında siyasi bir bağlılık oluşmuştur. Bildirge'de herhangi bir siyasi entegrasyondan bahsedilmese de bu şekilde kurumsallaşmış bir anlayış

⁵⁴ Lombaerde and Garay, "The New Regionalism in...", 15.

⁵⁵ ASEAN, *ASEAN Charter*, <http://asean.org/asean/asean-charter/>, (e.t. 03.04.2016).

⁵⁶ Yamakage Susumu, *ASEAN Power: Growing as the Core of the Asia-Pacific Region*, (Tokyo: Tokyo University Press, 1997), 8-10'dan aktaran Kudo Akira, "A Note on Globalization and Regional Integration", *ISS*, 1-23.

⁵⁷ Amitav Acharya, *Constructing a Security Community in South-East Asia: ASEAN and the problem of regional order*, (London: Routledge, 2001)'den aktaran Öjendal, "Back to the Future", 520.

birliği ilerleyen zamanlarda siyasi entegrasyona da götürmek adına tetikleyici bir g olabilecektir.

Mercosur'un entegrasyon sürecinde farklı bir parametre de görülmektedir. Krizlerden etkilenen bölge ülkeleri, ticari politikalarının birliği bir yana esasen ortak bir toplum oluşturma, toplum inşası sürecine de girmişlerdir. Mevcut krizlere rasyonel bir şekilde tepki verebilmek de bu toplumun oluşumu açısından önemli bir başarı olmaktadır.⁵⁸ Kurumsal bir perspektiften bakıldığı zaman Mercosur "hafif" bir bölgeselcilik olarak nitelendirilmektedir. Bazı ye lkeler Mercosur'un hukukunu i hukuklarından önce kabul ederken bazıları etmemiştir. Bu durum ortak bağlayıcı kuralların olmamasına ve kurumların oluşamamasına sebep olmuştur.⁵⁹ Mercosur'un kuruluşundaki Brasilia Protokolü hükümetlerarası bir niteliktedir ve GATT Protokolü çizgisine sadık kalmıştır. Mercosur esasen güçlü bölgesel kurumlardan yoksundur. Bu da katı bir siyasi entegrasyonun oluşumunda engel teşkil etmektedir. Uruguay Dışışleri Bakanı'nın tabiriyle "ekonomik eşitsizliği ve hukuki eşitliği" sağlayan bir kurum vardır. Mercosur Mahkemesi, esasen ihtiyaç duyulmuş olan ve belirtilen eşitliğe zaruri bir garanti vaad eden bir kurumdur. Mercosur bünyesinde oluşturulmaya çalışan kurumlara, özellikle de mahkemelere, ye ülkelerin tepkisi olumsuz yönde olmaktadır ve devletler egemenliklerinin devrine olumlu bakmamaktadırlar. Ancak 2010 yılında Brezilya ve Arjantin nclgnde supranasyonel bir adalet divanı oluşumu kabul edilmiştir.⁶⁰

2.2.4. Bölgeselciliğin Etkileri

5 kurucu ile işbirliği çalışmalarına başlayan ASEAN, günümüzde Brunei Darsselam, Kamboçya, Laos, Myanmar, Vietnam'ın katılımıyla 10 üyeye ulaşmıştır. 1997 yılında Brunei, Laos ve Kamboçya'yı birliğe dahil etmiştir. Başlangıçta serbest ticaret bölgesi kurmayı amaçlayan ASEAN, 1992 yılında bu amacına da ulaşmıştır.⁶¹ Temelde Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay olmak üzere dört kurucu ile çalışmalarına başlayan Mercosur'un bünyesinde tam üyelik, ortak üyelik, gözlemcilik ve istisnalar şeklinde kategoriler barındırır. Farklı alanlarda kategorilerin olması aslında kapsayıcılığı artırmaktadır ve Mercosur'un bütün Latin Amerika'da etkili olmasına sebep olmaktadır.⁶² 1980'lerde ve 90'ların başında yeni liberal ekonomik düzene ayak uydurmak isteyen uluslararası sistemin aktörleri, politika değişikliklerine gitmişlerdir. ASEAN, 1992'de bölgesel serbest ticaret alanı oluşturmuştur. Bu dönemde yine aynı şekilde bölgesel ticaret grubu olarak Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında kurulan Mercosur, gelişmekte olan ülkelerin kendilerine yeni uluslararası düzende yer edinmeye ve mevcut yerlerini sağlamlaştırmaya çalıştıklarının da göstergesi olmuştur. Bu durum entegrasyonun genişlemesi ve derinleşmesi ile ilgili iken siyasi bir organizasyon olma yoluna gitmek de bir bakımdan ekonomik anlamda ne kadar entegre olunduğu ile de ilintilidir. Dünyanın bölgelerden oluşan, bazı bölgelerinde kurumsallaşmış bazı yapılarının da olduğunu dşnrsek temelde küreselleşme dediğimiz olgu çok taraflı kuruluşların mevcut olduğu ve bölgesel temeldeki bu kuruluşların birbiri ile etkileşim içerisinde olduğu bir yapıdır. Latin Amerika ve Asya da küresel çapta etkin ve etkili olan bölgelerdir.

⁵⁸ Tobias Lenz, "Spurred Emulation: The EU and Regional Integration in Mercosur and SADC," *West European Politics*, 35/1, (2012), 161.

⁵⁹ Jose Antonio Sanahuja, *Post-Liberal Regionalism in South America: the Case of UNASUR*, EUI Working Paper, Florence, 2012, 5.

⁶⁰ Lenz, "Spurred Emulation: the EU", 167-169.

⁶¹ Mattli, "The Logic of Regional Integration", 8.

⁶² Andrea Oelsner, "Consensus and Governance in Mercosur: The Evolution of the South American Security Agenda," *Security Dialogue*, 40/2, (2009), 192.

Devletlerin ilişkileri hem bölge içerisindeki devletlerle hem de diğer bölgelerle olmaktadır. Bölgeselleşme bu bağlamda çok taraflı kuruluşların kurumsallaşmasıdır.⁶³

Bölgeselciliğin etkileri ve nedenleri esasen benzer parametreler çerçevesinde barınmaktadır. Dünya üzerinde belli başlı oluşmuş olan birliklere karşı bir nevi savunma mekanizması olarak kurulan belirtilmiş bölgeselcilik çabaları, kendi oluşumlarını zorunlu görmüştür. Bölge içerisinde daha sıkı kültürel, ekonomik ve sosyal bağlar oluşmuş ve hatta sınırlı da olsa anlaşmalar ve kurumlarla da siyasal entegrasyon da oluşmuştur. Küreselleşen bu çağda bölgelerin içindeki işbirliği hem Mercosur'u hem de ASEAN'ı uluslararası sisteme karşı daha güçlü kılmıştır. Bu da hem ekonomik hem de siyasi etki alanlarının genişlemesine yol açmıştır. Örneğin ASEAN, bölgenin gelişen ve değişen ihtiyaçları ile birlikte finansal krizler sebebiyle 1999 yılında ASEAN+3 (Çin, Japonya, Güney Kore)⁶⁴ olmuştur. Böylelikle 1997 yılındaki finansal krizi atlatabilmek amacıyla Doğu Asya'nın kendi kendisine yetebilmesi amacı güdülmüştür. Bu çerçevede ikili anlaşmalar da imzalanmıştır. Anlaşmalar, işbirlikleri ve salt üye ülkelerle değil diğer bölge ülkeleri ile de ilişkilerin geliştirilmesi bir yandan da bölgenin kendisine odaklanamamasına sebep olabilmektedir. Bölgedeki bölgeselcilik anlayışı kalkınmacı bir anlayış değildir. Nitekim kalkınma ulusal düzeydedir; çünkü bölgede "açık bölgeselcilik" hakimdir.⁶⁵

1996 yılında Şili ve Bolivya; 2012 yılında Venezuela serbest pazar ekonomisine karşı bir ülke olmasına rağmen Mercosur'a dahil olmuştur. Birliğin sosyal ve kültürel kazanımlarından fayda sağlayabileceği düşüncesi ile hareket etmektedir. Başlangıçta Mercosur'un amacı olan gümrük birliğine günümüzde halen tam olarak ulaşamamıştır. Bunun sebebi bölge içerisindeki gelir dağılımındaki adaletsizlik ve tarihi düşmanlıklar olarak gösterilmektedir.⁶⁶ 1980-2012 yılları arasında Mercosur üyesi ülkelerde yapılan sosyal ve ekonomik göstergelere dayalı araştırma, esasen oluşumun bölge ülkelerinin ilerlemesine olan katkısını tam olarak yansıtmaya da somut verilerle değerlendirebilme şansını sunmuştur. Bu verileri genel sonuçlarıyla bakmak gerekirse Paraguay taşrada en çok nüfus yüzdesini barındıran ülkedir. Brezilya, insani kalkınma endeksinde en kötü veriyi yakalarken Uruguay ise ortalama yaşam süresinin en uzun olduğu ülke olmuştur. 2010 yılı bölge ülkelerinde en yüksek GDP'nin görüldüğü yıl olmuştur.⁶⁷ Güney Amerika bölgesinin siyasi istikrarsızlıkları da göz önünde bulundurulduğunda mevcut oluşum olan Mercosur'un beklenen başarıyı elde edememesi anlaşılır olmaktadır.

Sonuç

Bölgeselcilik literatüründeki eski- yeni bölgeselcilik tartışması göz önünde bulundurulduğunda varılan noktada yeni bölgeselcilik kavramının tartışmaya oldukça açık bir kavram olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim günümüzün bölgeselcilik anlayışı siyasi bir arayıştan daha ziyade ekonomik ve farklı alanlardaki işbirliği arayışına dayanmaktadır. Bu durum da haliyle yeni bölgeselcilik adını verdiğimiz kavramın ne ölçüde bölgeselcilik içerdiğini sorgulamaya kapı açmaktadır. Bu kavramın içerisinde farklı kapılar açabilen "açık

⁶³ Öjendal, "Back to the Future", 520.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. ASEAN, *ASEAN Plus Three Cooperation*, http://asean.org/?static_post=asean-plus-three-cooperation-2, (e.t. 25.05.2016).

⁶⁵ Nesadurai, "The Global Politics of Regionalism: Asia and the Asia-Pacific", *Global Politics of Regionalism-Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove (eds), (London: Pluto Press, 2005), 155-165.

⁶⁶ L. Aparecida Bastos, J. Leige Lopes, J. Crepaldi and R. Monteiro da Silva, "Analysis of the Evolution of Social and Economic Indicators of the Mercosur's Members: 1980-2012," *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 10/6, (2016), 1693-1694.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bastos, "Analysis of the Evolution of".

bölgeselcilik” kavramı ise oluşumları bölge dışına çıkaran ve uluslararası sistemle etkileşimi artıran bir etken olarak görülebilmektedir.

Bölge kavramı kendi içerisinde çok dinamik unsurları barındırmaktadır ve işlevleri oldukça fazladır. Başarılı bir bölgeselcilik oluşumu bölgenin sahip olduğu işlevleri de başarı ile yerine getirebilen oluşumdur. Bu bağlamda çeşitliliklerin ve farkındalıkların aynı bölgede barınabilmesi, kendi aralarında bir güç ve uluslararası sistemde de bir kutup oluşturabilmeleri, küresel yönetişimde yer edinerek söz sahibi olabilmeleri başarılı bir oluşumun özelliklerindedir. Bunların hepsi ekonomi temelinde gerçekleştiği sürece tam bir bölgesel entegrasyon sağlamak mümkün olmayacaktır. Çünkü bu sürecin siyasi boyutu için kurumsallaşmanın ve hukuki yapıların da etkin olması gerekmektedir. Üyeler herhangi bir egemenlik devrini kabul etmedikleri sürece entegrasyon da zorlaşmaktadır. Elde edilen verilerden ve incelenen literatürden yola çıkarak şunu söylemek de mümkün olmaktadır: ekonomik entegrasyonunu ve bölge içi işbirliklerini tamamlamış yahut tamamlamaya yakın olan, üst bir otoritenin varlığını kabul edebilen bölgelerde siyasi entegrasyona gidilmesi de imkansız olmamaktadır. ASEAN örneğinde bu tarz bir entegrasyona eğilimin varlığı hissedilir derecede olsa da bu oluşumu da kendiliğinden entegrasyona gitme fikrinden alıkoyan harici faktörler mevcuttur. Bu faktörlerden biri Asya’nın Çin, Japonya ve Güney Kore gibi hem siyasi hem de ekonomik anlamda en büyük güçlerinin doğrudan ASEAN içerisine dahil olmamalarıdır. Ancak dış ilişkiler bağlamında işbirlikleri, anlaşmalar ve ortak zirveler yapılmaktadır. İçerisinde başta bölgesel güç olmak üzere dünya güçlerinden biri de olan ülkeleri barındırmayan bir oluşum siyasi olarak bir süre sonra tıkanmaya ve derinleşmesinin durmasına mahkum kalabilecektir. Ancak bu durum, belirtilen yöndeki bölgeselcilik çalışmalarının başarısızlığı ile ilgili bir durum değildir; çünkü günümüzde ülkelerin başta bölgesel çapta işbirliğine gittikleri alanlar, anlaşmalar, düzenlemeler ve nihai olarak birlikler bir yandan da küresel sistemin parçası halini almaktadırlar. İster birliğin içerisine ister dışarısında olsun büyük güçler çoğunlukla bölgesel kurumların ve oluşumların politikalarında etkilidir.

Mercosur örneğinde nispeten farklı bir durum karşımıza çıkmıştır. Burada entegrasyon süreci ekonomik motivasyonlarla başlamış ve yoğunlukla bu şekilde devam etmiştir. Mercosur’un ASEAN’dan farklı olan bir tarafı en güçlü bölge ülkeleri denebilecek Brezilya, Arjantin gibi ülkelerin oluşum içerisine dahil olmuş olmasıdır. Bölgenin iç dinamiklerinin de yoğun olması Mercosur’un derinliğini ve genişliğini etkilemiştir. Birliğin amaçlarındaki ve planlarındaki değişikliklerin çokluğu, zaman zaman temel amaçlara ulaşmaya sekte vurmuştur. Bölgenin öncü ülkesi Brezilya’nın kalkınmaya önem veren anlayışı ekonomik işbirliklerinin yoğun olmasına vesile olmuş; ancak bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar, mevcut ülkelerin yapılarının farklılığı, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, ülkelerin egemenliklerinin kısıtlanma ihtimaline olan tepkileri entegrasyonun tam anlamıyla başarılı olamamasına sebep olmuştur. Birlik içerisindeki genişlemenin hiyerarşik bir düzende gerçekleşmesi de süreci zorlaştırmaktadır. Tam üyelerin ve diğer üyelerin varlığı bu hiyerarşiyi kanıtlamaktadır. Ancak bu anlayışın olumlu sonucu ise Mercosur’un bölge ülkelerinin çoğunluğunu kapsayıcı bir nitelikte olmasıdır.

Her iki örnekte de kültürel kodların ve ortaklıkların birleştirici unsur olarak varlığı dikkat çekmektedir. ASEAN’ın tek toplum mottosu ve Mercosur’un toplum inşası yaklaşımı da iki birliğin de toplumsal kodlara önem verdiğinin kanıtıdır. Bu ortak yaklaşım uzun vadede birlikleri siyasi entegrasyona götürebilecek önemli bir ortak özelliktir. Nitekim salt ekonomik amaçlarla kurulan ve derinleşemeyen birliklerin bölgesel güç veya bölgesel bir birlik olmaktan ziyade uluslararası düzende önemli bir aktör olmalarına yol açabilmektedir.

Kaynakça

- Acharya, Amitav. "Regionalism and the Emerging World order", *New Regionalisms in the Global Political Economy*, Shaun Breslin- Christopher W. Hughes- Nicola Philips- Ben Rosamond (eds.), 20-32, London: Routledge, 2004.
- Acharya, Amitav. *Constructing a Security Community in South- East Asia: ASEAN and the problem of regional order*, London: Routledge, 2001.
- Akira, Kudo. "A Note on Globalization and Regional Integration", *ISS*, 1-23.
- ASEAN, *ASEAN Charter*, <http://asean.org/asean/asean-charter/>, (e.t. 03.04.2016).
- ASEAN, *ASEAN Plus Three Cooperation*, http://asean.org/?static_post=asean-plus-three-cooperation-2, (e.t. 25.05.2016).
- ASEAN, *The Asean Declaration (Bangkok Declaration)*, Bangkok, 8 August 1967, <http://asean.org/the-asean-declaration-bangkok-declaration-bangkok-8-august-1967/> (e.t. 03.04.2016).
- Asian Development Bank (ADB). *Emerging Asian Regionalism- A Partnership for Shared Prosperity*, ADB, Philippines, 2008.
- Bastos, L. Aparecida; Lopes, J. Leige; Crepaldi, J and Da Silva, R. Monteiro. "Analysis of the Evolution of Social and Economic Indicators of the Mercosur's Members: 1980-2012," *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 10/6, (2016): 1692-1698
- Breslin, Shaun; Higgott, Richard; Rosamond, Ben. *Regions in Comparative Perspective*, CSGR Working Paper, 107/02, November 2002.
- FAO Technical Cooperation Department, *Regional Integration and Food Security in Developing Countries*, , <http://www.fao.org/docrep/004/y4793e/y4793e04.htm#bm04>, (e.t. 03.04.2016)
- Fawcett, Louise. "Exploring regional domains: a comparative history of regionalism," *International Affairs*, 80/3, (2004): 429-446.
- Gavin, Brigid and Lombaerde, Philippe de. "Economic Theories of Regional Integration", *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove, 66-83, London: Pluto Press, 2005.
- Haas, Ernst. *The Uniting of Europe- Political, Social, and Economic Forces 1950-1957*, Indiana: University of Notre Dame Press, 2004.
- Hettne, Björn and Söderbaum, Fredrik. "The future of regionalism: old divides, new frontiers", *Regionalisation and global governance. The taming of globalisation*, Andrew F. Cooper, Christopher W. Hughes- Philippe de Lombaerde (eds.), 61-79, London: Routledge, 2008.
- Hettne, Björn. "The New Regionalism: A Prologue", Björn Hettne, Andras Inotai, Osvaldo Sunkel, der., *National Perspectives on the New Regionalism in the North*, Björn Hettne- Andras Inotai- Osvaldo Sunkel (eds), 15-19, Basingstoke: Macmillan, 2000.
- Hettne, Björn and Söderbaum, Fredrik. "Regional Cooperation: A Tool for Adressing Regional and Global Challenges", *Meeting global challenges: International cooperation in the national interest. Cross-cutting issues*, Björn Hettne- Fredrik Söderbaum (eds), 179-244, Stockholm: School of Global Studies, 2006.
- Hurrell, Andrew. "Explaining the Resurgence of Regionalism in World Politics," *Review of International Studies*, 21/4, (1995): 331-358.
- Hurrell, Andrew. "One World? Many worlds? The place of regions in the study of international society," *International Affairs*, 83/1, (2007): 127-146.
- Jilberto, Alex E. Fernandez and Mommen, Andre. "Globalization vs. Regionalization", *Regionalization and Globalization in the Modern World Economy- Perspectives on the Third*

World and Transitional Economies, Alex E. Fernandez Jilberto- Andre Mommen (eds), 1-25, London: Routledge, 1998.

Katzenstein, Peter J., "Regionalism and Asia", *New Regionalisms in the Global Political Economy*, Shaun Breslin- Christopher W. Hughes- Nicola Philips- Ben Rosamond (eds.), 104-118, London: Routledge, 2004.

Lenz, Tobias. "Spurred Emulation: The EU and Regional Integration in Mercosur and SADC", *West European Politics*, 35/1, (2012): 155-173.

Lombaerde, Philippe De and Garay, Luis Jorge. *The New Regionalism in Latin America and the Role of the US*, OBREAL/EULARO Background Paper, 2006.

Macfarlane, S. Neil and Weiss, Thomas G. "Regional Organizations and Regional Security," *Security Studies*, 2/1, (1992): 6-37.

Mansfield, Edward D. and Milner, Helen V. "The New Wave of Regionalism," *International Organization*, 53/3, (1999): 589-627.

Mattli, Walter. *The Logic of Regional Integration- Europe and Beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Milner, Helen. "Regional economic co-operation, global markets and domestic politics- A comparison of NAFTA and the Maastricht Treaty", *Regionalism and Global Economic Integration*, William D. Coleman- Geoffrey R.D. Underhill (eds), 19-41, London: Routledge, London, 1998.

Nesadurai, Helen. "The Global Politics of Regionalism: Asia and the Asia-Pacific", *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove (eds), 155-170, London: Pluto Press, 2005.

Nesadurai, Helen. *Globalisation and Economic Regionalism: A Survey and Critique of the Literature*, CSGR Working Paper, 108/02, UK, 2002, 1-3.

Nye, Joseph S.. *Peace in parts; integration and conflict in regional organization*, Boston: Little Brown, 1971.

Oelsner, Andrea. "Consensus and Governance in Mercosur: The Evolution of the South American Security Agenda," *Security Dialogue*, 40/2, (2009): 192-212.

Öjendal, Joakim. "Back to the Future? Regionalism in South-East Asia under unilateral pressure," *International Affairs*, 80/3, (2004): 519-533.

Pastor, Robert A.. "North America and the Americas: Integration among Unequal Partners", *Global Politics of Regionalism- Theory and Practice*, Mary Farrell- Björn Hettne- Luk van Langenhove (eds), 202-221, London: Pluto Press, 2005.

Rosamond, Ben. "Regional integration in Europe and Asia", *Social Changes in Asia and Europe in the Age of Globalisation*, Trond Gilberg- Ulrich Niemann (eds), 144-156, Lectures from the Fourth ASEF University, 2001.

Sanahuja, Jose Antonio. *Post-Liberal Regionalism in South America: the Case of UNASUR*, EUI Working Paper, Florence, 2012.

Sander, Harald. "Multilateralism, Regionalism and Globalisation: The Challenges to the World Trading System", *World Trade after the Uruguay Round*, Harald Sander and Andras Inotai (eds.), 17-37, London: Routledge, 2002.

Smith, Peter H.. "Introduction- The Politics of Integration: Concepts and Themes", *The Challenge of - Europe and the Americas*, Peter H. Smith (ed), New Brunswick: Transaction Publishers, 1992.

Söderbaum, Fredrik. "Introduction: Theories of New Regionalism", *Theories of New Regionalism*, Fredrik Söderbaum- Timothy M. Shaw (eds), 1-22, New York: Palgrave MacMillan, 2003.

Susumu, Yamakage. *ASEAN Power: Growing as the Core of the Asia-Pacific Region*, Tokyo: Tokyo University Press, 1997.

Telo, Mario. 'Introduction: Globalization, New Regionalism and the Role of the European Union', *European Union and New Regionalism*, Mario Telo (ed), 1-18, London: Ashgate, 2007.

Thakur, Ramesh and Langenhove, Luk van. "Enhancing Global Governance Through Regional Integration," *Global Governance*, 12, (2006): 233-240.

Warleigh- Lack, Alex. "Studying Regionalisation Comparatively: A Conceptual Framework", *Regionalisation and global governance. The taming of globalisation*, Andrew F. Cooper, Christopher W. Hughes- Philippe de Lombaerde (eds.), 43-60, London: Routledge, 2008.

WTO, *List of all RTAs*, <http://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>, (e.t. 25.05.2016).

WTO, *Regional Trade Arrangements*, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm, (e.t. 25.05.2016).

Wunderlich, Jens- Uwe. *Regionalism, Globalisation and International Order-Europe and Southeast Asia*, UK: Routledge, 2013.

POWER TRANSITION IN ASIA AND STRATEGY OF SECONDARY POWERS

HAKAN MEHMETCİK*

Abstract

In International Relations literature, power transition and great powers' behaviors in a power transition period are two important variables to evaluate international system. At the global level, over the last decades, Asia, East Asia in particular, becomes the central to the concept of power transition for the current international system. The USA is integral but external part of the region while China's political and military weight is increasing. Other actors, such as Japan, Korea, and ASEAN countries, can be characterized as secondary powers. The aim of this paper is to analyze conceptual and practical discussions on power transition in Asia and dwell more on the role of secondary powers in the region. In general, when it comes to Asia, there are great power behavioral chains under three different situations and five logical scenarios. Yet, none of these situations or scenarios are included secondary powers role in a given power transition. The role of secondary powers, however, are one of the most important variable determining the future of the regional security given their increasing capabilities. Secondary actors' role, in general, are analyzed under four rubrics: balancing, bandwagoning, buck-passing, or hedging. By bridging this discussion into the traditional power transition discussion, this paper analyses regional power transition and secondary actors' role in Asia.

Key-words: Power Transition, Power Balancing, Bandwagoning, Buck-Passing, Hedging

ASYA'DA DEĞİŞEN GÜÇ DENGESİ VE İKİNCİL GÜÇLERİN STRATEJİLERİ

Özet

Uluslararası İlişkiler literatüründe güç kayması şeklinde ifade edilen olgu ve sistem içerisindeki büyük güçlerin bu değişim süreci içerisindeki davranış kalıpları küresel sistemi değerlendirmek için kullanılan önemli iki unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel düzeyde son on yıl içerisinde etkisi giderek artan oranda gözlemlenen güç kaymasının merkezi konumunu ise Asya ve özellikle Kuzey Doğu Asya olarak da isimlendirebileceğimiz coğrafya oluşturmaktadır. Amerika bu coğrafyanın dışsal fakat entegre bir parçası durumundayken, Çin'in politik ve askeri etkinliği giderek artmaktadır. Bu iki süper güç dışında kalan Japonya, Kore ve diğer ASEAN ülkeleri gibi ülkeler ise ikincil güçler olarak adlandırılabilir. Bu makalede amaçlanan güç kayması olarak adlandırılan olgunun teorik ve pratik bir okumasını günümüz Asya bölgesi çerçevesinde değerlendirdikten sonra ikincil güçlerin olası davranış kalıplarını incelemek ve bu bağlamda bölgesel gelişmeleri bu çerçevede içinde yorumlamaktır. Asya söz konusu olduğunda, büyük güçlerin olası davranış kalıpları literatürde güç kaymasının kabul edilip edilmemesi bağlamında üç farklı durum ve beş farklı senaryo şeklinde incelenebilir. Fakat bu durumların ve senaryoların hiçbiri ikincil güçlerin davranış kalıplarını hesaba katmamaktadır. Oysa Asya örneğinde ikincil güçlerin nasıl bir davranış kalıbı izleyecekleri küresel ve bölgesel gelişmelerin ne doğrultuda seyredeceğini tahmin etmek açısından son derece önem taşımaktadır. İkincil güçler içinse literatürde yer alan dengeleme peşine takılma, yancılık ya da riskleri sınırlama olarak dört farklı başlık altında incelenmektedir. Çalışma bu tartışmaları geleneksel güç kayması tartışmaları içerisine taşıyarak ikincil güçlerin davranış kalıpları çerçevesinde bölgesel güvenliğin yeni ortaya çıkan kodlarını ortaya koymaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güç Kayması, Güç Dengeleme, Peşine Takılma, Yancılık, Riskleri Sınırlama

* Ar. Gör. Hakan Mehmetcik, Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakan.mehmetcik@marmara.edu.tr

Introduction

In international relations, order means ‘rule-based interaction among units.’¹ When it comes to Asia, growing norms, rules and institutions, increased interaction and market based economic development and participation in the global capitalist economy all facilitated a powerful constrain on assertive foreign policy as Asian states prioritize economic development and wealth. In addition, some specific norms and rules, especially non-interference and sovereignty, are dear to many Asian countries in constructing their nation states. However, institutions (ASEAN, SAARC, SCO, ARF, APEC) are weak by design. So called ‘ASEAN way’, informal second track diplomacy², proved to be effective tool in managing disputes in some areas yet it has limited capacity in maintaining peace and stability.³ Therefore, power balancing among Asian states becomes more visible attribution of the regional order as China rises.

In such environment, the US role is neither uncontroversial nor the USA itself willing to be manager of all security affairs in Asia. Dissatisfaction with the USA presence is most visible in Chinese and North Korean conducts.⁴ China prioritizes preserving internal stability and unifying with Taiwan, and other disputed territories as well as rising to the higher status in regional order. In Chinese view all these goals are undermined by American interference in regional affairs. However, China benefits America’s role not just in Asian security, but also in other regions too.⁵ Indeed, the USA, with its preponderant power capability, not just plays crucial role in almost every issue in the region but also provides invaluable public goods.⁶ The US presence keeps potential contenders at bay (China and Japan especially) as well as mitigates the security concern of smaller states (South Korea and Taiwan in this case). The USA is one of the key in the management of acute conflicts (Korean and Taiwan crisis, Japan China issues, Japan Korea issues). The USA is literally the major force that keeps NPT regime survive in the region (Korean nuclear issue.) The USA helps Asian countries to keep markets open, trade viable and trade routes open pressing nationalist economic competition at bay. By providing access to its markets, capital, technology, and educational facilities, the USA plays a crucial role in the economic development of the Asian countries too. America provides security as ‘oxygen’ for

¹ ‘Order’ in IR studies is one of the most important phenomena that has been studied by many scholars over and over again. See for instance: Hedley Bull, **The Anarchical Society**, 3rd ed. (Columbia University Press, 2002); John R. Hall, **International Orders** (Cambridge, UK: Polity Press, 1996); T. V Paul and John A Hall, **International Order and the Future of World Politics** (Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 1999); Lake and Morgan, **Regional Orders**; Henry Kissinger, **World Order**, Ibooks. (United States, LLC: The Penguin Press, 2014).

² Amitav Acharya, **Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order** (Milton Park, Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 2009).

³ In Southeast Asia, where the US disengaged after the Vietnam War ended, ASEAN way has, indeed, proved to be an effective way to manage the security. However, this has been changing for a while as China’s artificial islands project moved forward. Now, ASEAN countries seek for the US support to stand clear against Chinese efforts. Lizzie Dearden, “China Says It Has Almost Finished Its Artificial Islands in the South China Sea,” **The Independent**, last modified June 16, 2015, accessed June 23, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/chinas-artificial-islands-will-be-completed-within-days-in-the-disputed-south-china-sea-10322948.html>.

⁴ India’s reaction to American dominance, like China, is driven by security, economic considerations and status aspiration.

⁵ Obama asserts, “They (China) are free riders. And they have been free riders for the last 30 years and it’s worked really well for them.” See Leslye Davis A. j Chavar, Abe Sater and David Frank, “Exclusive Interview: Obama on the World,” **The New York Times**, August 10, 2014, accessed June 24, 2015, <http://www.nytimes.com/video/opinion/100000003048414/obama-on-the-world.html>.

⁶ Muthiah Alagappa, “Constructing Security Order in Asia: Conceptions and Issues,” in **Asian Security Order: Instrumental and Normative Features**, ed. Muthiah Alagappa, 1 edition. (Stanford, Calif: Stanford University Press, 2002), 93.

the developments and prosperity in the region.⁷ But it has its own limitations. Despite its vast power projection capability, the USA cannot manage Asian affairs without cooperation with Asian major powers. In this sense, "American dominance in Asia is largely instrumental with coercive edge" and the US hegemony in the region is incomplete.⁸ Even if it plays crucial role in the management of the conflicts, it is able to defuse the conflicts but it cannot solve them by forcing fundamental resolutions. In this sense, the USA has kept security environment from deteriorating yet has failed to create enduring solutions to regional problems. In particular, the failure in preventing/reversing North Korean nuclear program,⁹ disability to find enduring solution to crisis over Korea or Taiwan rather than repressing them over the couples of decades, not being able to facilitate territorial and maritime borders issues, especially in South and East China Seas, all threatens its hegemonic leadership in Northeast Asia. In a similar way, the USA is able to discourage conflict among major regional powers (China-Japan, Japan-Korea) but cannot made significant improvement in their relations.¹⁰ Furthermore, American economic situation (a downturn or a crisis) has affected American security commitment and behavior in the region since 2008 financial crisis. Another long-term trend is that America slowly loses its technological hedge to as other, especially China, bridging the gap. One *The Economist* article states that:

"Since the end of the cold war one simple geopolitical rule has endured: do not take on America. The country's armed forces have been so well resourced and so technologically superior that it would be utterly foolish for any state to mount a direct challenge to the superpower or its allies. This rule still holds—but it is no longer quite as compelling as it once was. Although America still possesses by far the most capable armed forces in the world, the technological advantage that guarantees it can defeat any conceivable adversary is eroding rapidly."¹¹

The technical obstacles to offset this happening are formidable—but so are the political and bureaucratic ones.¹² Therefore, the US power is not clear-cut in the region and never will be one. According to Tang, there are at least three reasons for this: the declining dependence of the region's economies on the US, question marks over the political will of the United States, and its ability, to continue underwriting the region's security, and the relative decline of US soft power in the region.¹³ Therefore, a power transition has been occurring in Asia. This paper's aim is two folds. First, it analyzes conceptual and practical discussions on the power transition in Asia and then dwells more on the role of secondary powers in the region.

⁷ Nye, Joseph S., Jr., "Strategy for East Asia and the U.S.-Japan Security Alliance Remarks by S. Nye Jr., Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs," (presented at the Pacific Forum Center for Strategic and International Studies, Japanese Institute of International Affairs, March 29, 1995), accessed June 24, 2015, <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=878>.

⁸ *Ibid.* 93.

⁹ Peter Hayes, "Extended Nuclear Deterrence, Global Abolition and Korea," **The Asia-Pacific Journal: Japan Focus** 50 (2009): 1–16.

¹⁰ Muthiah Alagappa and Mustanduno, "Incomplete Hegemony: The United States and Security Order in Asia," 143.

¹¹ "Who's Afraid of America?," **The Economist**, June 2015, accessed June 24, 2015, <http://www.economist.com/news/international/21654066-military-playing-field-more-even-it-has-been-many-years-big>. See also "Who Rules the Waves?," **The Economist**, October 2015, accessed December 7, 2015, <http://www.economist.com/news/international/21674648-china-no-longer-accepts-america-should-be-asia-pacifics-dominant-naval-power-who-rules>.

¹² "A Sharper Blade," **The Economist**, June 2015, accessed June 24, 2015, <http://www.economist.com/news/leaders/21654058-keep-its-fighting-edge-america-needs-spend-more-technology-sharper-blade>.

¹³ Xiaosong Tang, "The Future Role of the United States in the Asia-Pacific Region: Dead End or Crossroads?," **Australian Journal of International Affairs** 66, no. 5 (2012): 592–605.

Essence of Security Order in Asia

When it comes to theories on regional order in Asia, there are numbers of different theoretical explanations or alternative models for characterizing the Asian regional order/system. In a book edited by Ikenberry and Mastanduno, contributors offer a number of alternatives: hegemonic stability theory, balance of power theory, liberal institutionalism, constructivist theory, normative socialization theory, identity theory, economic interdependence theory, and hierarchical stability theory.¹⁴ In another major study, Muthiah Alagappa identifies three conceptions of regional order: hegemony with liberal features, strategic condominium/balance of power, and normative-contractual conceptions.¹⁵ Shambaugh identified seven distinct alternative models: hegemonic system, major power rivalry, “hub and spokes” American-centric alliance system, concert of powers, and condominium of powers, normative community, and complex interdependence.¹⁶ Aaron Friedberg argues that Asia’s future is Europe’s past, that is, great power rivalry will prevail.¹⁷ In contrast, David Kang argues that Asia is not going to follow Europe’s past, since Asia is very distinct from Europe.¹⁸ Indeed, all of these different approaches, or models, theories contribute to our understanding of the contemporary Asian order. Yet, none is sufficient alone to define it. Therefore, an eclectic approach that use many theories or models by referring different theoretical explanations or alternative models attempting to characterize order in Asia is needed. Nevertheless, Asian states’ behavior towards the regional security are now too often shaped by realpolitik as there are many pressing conflicts, irredentist territorial claims, aggrieved nationalisms, high altitude military modernizations and proliferations of dangerous technologies and with growing economies arming antagonized states side by side.

Ikenberry notes that there is an evolving hierarchical order in Asia over the years. Historically, as it is noted above, the United States has dominated both security and economic realms in the region. However, as China rising, it starts dominating economic realms and thereby Asian order becomes increasingly marked by two conflictual hierarchies: the US dominates security realms while the China takes over economic center stage.¹⁹ This mutually conflictual hierarchy constitutes the essence of the order in the new era.

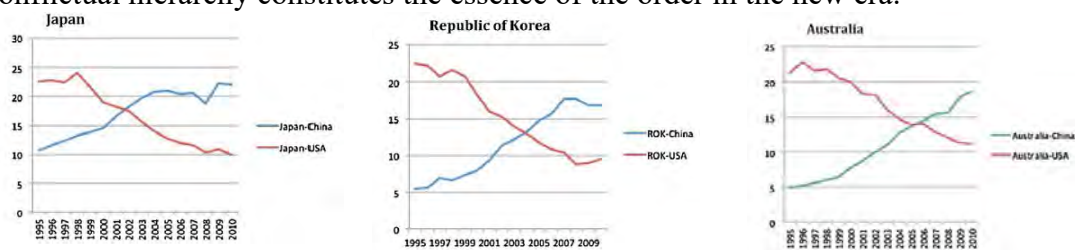

Figure 1: Merchandise Import to China and the US (%)²⁰

¹⁴ G. John Ikenberry and Michael Mastanduno, **International Relations Theory and the Asia-Pacific** (Columbia University Press, 2003).

¹⁵ Alagappa, **Asian Security Order**.

¹⁶ David L. Shambaugh, **Power Shift: China and Asia’s New Dynamics** (Univ of California Press, 2005).

¹⁷ Aaron L. Friedberg, “Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia,” **International Security** 18, no. 3 (1993): 5–33.

¹⁸ David C. Kang, “Getting Asia Wrong: The Need for New Analytical Frameworks,” **International Security** 27, no. 4 (2003): 57–85.

¹⁹ G. John Ikenberry, “Between the Eagle and the Dragon: America, China, and Middle State Strategies in East Asia,” **Political Science Quarterly** 131, no. 1 (March 1, 2016): 9–43.

²⁰ Retrieved from Ibid.

Indeed, the most important source of Chinese power and influence stems from China's economy and ties with the region. Asia's dependence on the US has been reduced and the leverage and influence of the US in the region has been diminished correspondingly.²¹ As this power transition taking place, some predicted emergence of a Chinese led form of hegemony and this hegemony will be very different from Western form.²² In this sense, China has normalized and stabilized with most of its neighboring countries by avoiding Mao's interventionist foreign policy. It no longer supports communist insurgencies in Asia simply because it needs stable environment to do business and gain economic benefits.²³ China actively participates many multilateral regional and global institutions, cultivates a wide array of trading and investment ties boosting interdependencies. Almost all of the regional countries, including the US allies and the US itself are either China's first or second trade partners. China has become one of the most important source and destination for foreign direct investment (FDIs) over the years in Asia. In this sense, one of the most recent development is that China's decision to set up a 100 billion dollars Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB). AIIB has received more than 50 countries' application including the US traditional allies South Korea, UK, France, Taiwan, and Germany²⁴ even though the US opposition to the initiative.²⁵ China led investment and infrastructure projects link many Asian countries more closely to the Chinese economy. The USA and its traditional allies are now deeply dependent on trade with China as much as China depends on these countries. Alternatively new group of two (G2) could be establish if Sino-American economic cooperation was translated into strategic realm to tackle a range of important international problems including climate change, Indo-Pakistani tensions, the Arab-Israeli disputes, nuclear proliferation and conflict in failed states.²⁶ Alternatives to US led or Chinese led hegemonic world order is either balance of power among regional countries, -kind of concert similar to Concert of Europe- or multilateral institution holds the way emerging order, such as EU did in Europe.

Yet, many argue that China is a dissatisfied power and will be working against the status quo as it gets economic and military might.²⁷ For instance, Christensen argues that "China may well be the high church of realpolitik in the post-Cold War world."²⁸ Indeed, development of a security culture in Beijing that projects a worse case interpretation on to current regional issues, in particular current US-Japan alliance policies.²⁹ There are shared views about China's more assertive diplomacy since 2008. It is commonly alleged that China became more 'aggressive', 'bullying', 'arrogant' or 'abrasive.'³⁰ Indeed, China has prioritized economic development, and

²¹ Dobb, **Towards a New Balance of Power in Asia**, 22.

²² Kang, "Getting Asia Wrong."

²³ See William H. Overholt, **Asia, America, and the Transformation of Geopolitics**, 1st Edition. (Cambridge University Press, 2008).

²⁴ Tom Mitchell, "China-Led AIIB Attracts Rush of Applicants," **Financial Times**, April 1, 2015, accessed May 4, 2016, <http://on.ft.com/24wXfGN>.

²⁵ According to Stiglitz "Perhaps America's opposition to the AIIB is an example of an economic phenomenon that I have often observed: firms want greater competition everywhere except in their own industry. It simply wanted hegemony. In an increasingly multipolar world, it wanted to remain the G-1." See Joseph E. Stiglitz, "Asia's Multilateralism," **Project Syndicate**, last modified April 13, 2015, accessed April 14, 2015, <http://bit.ly/24wXrWw>.

²⁶ Zbigniew Brzezinski, "The Group of Two That Could Change the World," **Financial Times** 13, no. 1 (2009): 2009.

²⁷ See: Roy, "Hegemon on the Horizon?"; Rex Li, "The China Challenge: Theoretical Perspectives and Policy Implications," **Journal of Contemporary China** 8, no. 22 (1999): 443–476; Larry M. Wortzel, "China Pursues Traditional Great-Power Status," **Orbis** 38, no. 2 (1994): 157–175.

²⁸ Thomas J. Christensen, "Chinese Realpolitik," **Foreign Affairs** (1996): 37–52.

²⁹ Tow, **Asia-Pacific Strategic Relations**, 67.

³⁰ David Shambaugh, **China Goes Global: The Partial Power** (New York: Oxford University Press, 2013), 33–43.

then uses its newfound economic muscle to reshape the international security environment to one more in accord with its own national security interests. Two phases of Chinese strategy: i) It intends to assimilate high technology from abroad and develop its economic capabilities at home in order to become an authentic great power. At this stage, China pursues an open door trade policy and avoid confrontation, especially involving other great powers; ii) Seeks to resurrect traditional goals of defending national sovereignty and enhancing China's major power status by applying its broadening technological, economic and military base.³¹ In this sense, China is not a status quo power, as it seeks greater role for itself in the world affairs with its growing economy, and advancing military power.

Power Transition Discussion

Power politics has been a distinct feature of Asian order in the post-Cold War era. The effects of the Cold War's end in Asia had multi casual effects on regional security. First, it has triggered a strategic uncertainty due to the future of the US presence in the region. The USA has been scaling down of its commitment, which has accelerated in the last decade as the USA has faced numbers of domestic and international challenges from financial crisis at home to daunting wars abroad. America is not alone in decline; its close allies and stakeholders in liberal international order, core European countries and Japan are declining as well.³² Nevertheless, after at least three decades of steady growth, Asian countries has kept growing economically and politically. China is the forerunner of this trend. Secondly, the power vacuums created by post-Cold War uncertainties and US decline, regional countries expanding economy of scales all have created some degree of arms race between regional states. The proliferation of dangerous technologies such as missiles, precision guided munitions, nuclear and chemical weapons, and high tech military equipment are the most dangerous aspects of this trend. In this sense, 'self-help' is a new synecdoche in many capitals against American retreat. On theoretical front, power transition theorists link transition and the probability of war.³³ According to Organski "war is most likely when the power of the dissatisfied challenger and its allies begins to approximate the power of those who support the status quo."³⁴ Thus, power transition theorist argue that hegemonic war often occurs when rising power starts challenging the status-quo.³⁵ For instance, Graham Allison notes that 11 of 15 cases in which a rising power had rivaled a ruling power over the last 500 years, the result was war.³⁶ Therefore, at least on

³¹Michael D. Swaine, "Perceptions of an Assertive China," **China Leadership Monitor** 32, no. 2 (2010): 1–19; Thomas J. Christensen, "The Advantages of an Assertive China: Responding to Beijing's Abrasive Diplomacy," **Foreign Affairs** (2011): 54–67; Jonathan Holslag, "The Smart Revisionist," **Survival** 56, no. 5 (September 3, 2014): 95–116.

³² G. John Ikenberry, "The Future of the Liberal World Order: Internationalism After America," **Foreign Affairs** 90, no. 3 (June 2011): 56–68. Ikenberry argues that the liberal order based on openness and rule-based relations and norms, will endure, even though illiberal states such as China, Russia are rising since these states benefited from this order. Thus, even it will look less American, it won't look less liberal.

³³ Originally Organski, and later also Kugler and Organski made the theory visible in the International Relations literature. Abramo FK Organski, **World Politics**, 1st Edition. (New York: Knopf, 1958); Jacek Kugler and A. F. K. Organski, **The War Ledger** (Chicago: University of Chicago Press, 1980); For a comprehensive review of power transtion theory see Jonathan M. DiCicco and Jack S. Levy, "Power Shifts and Problem Shifts The Evolution of the Power Transition Research Program," **Journal of Conflict Resolution** 43, no. 6 (December 1, 1999): 675–704.

³⁴ Organski, **World Politics**, 332.

³⁵ Robert Gilpin, **War and Change in World Politics**, Reprint edition. (Cambridge University Press, 1983).

³⁶ Graham T Allison, "Graham Allison on International Security," interview by Doug Gave, Harvard University Kennedy School, April 8, 2013, accessed May 1, 2015, <http://www.hks.harvard.edu/news-events/publications/insight/international/graham-allison>.

theory, peaceful power transition is not prospected.³⁷ With the end of the Cold War, Asia experiences a degree of power transition over the last decades.³⁸ Matter of fact that power transition discussion in East Asian contexts is about the claims that China is rising whereas the United States and Japan decline. The most supportive indicators of these claims are economic: China's GDP, trade, investment, foreign currency reserves are all growing, while United States and Japan have been experiencing a combination of slow economic growth, high levels of public debt, chronic deflation, and serious problems related to demography and government efficiency. As a result of growing economic might, China is able to increase its material capacities with a rate much higher than what Japan or the USA is able to do.

Table 1: Power Shift Debate

Power Shift is Real	Power Shift is Hyped
China grows, the US-Japan Declines	China's growth stop, the US-Japan sustain their hedge
<p>Outcomes</p> <p>1. The USA might has to withdraw some or all of its military presence from East Asia³⁹</p> <p>Scenario 1: Increased tensions, arms race, security dilemma: Since the USA plays a crucial role in containing China's expansion, North Korean nuclear threats, and Japanese remilitarization, without it the region will be in tensioned arms races and security dilemma.⁴⁰</p>	<p>Outcomes</p> <p>Chinese economic growth might stop due to a combination of political, financial, demographic, ethnic, and environmental factors or the USA and Japan can successfully sustain their hedge against China leaving power shift a hyped or overblown argument.⁴⁵ This basically led status quo continue.</p>

³⁷ Steve Chan, *China, the US and the Power-Transition Theory: A Critique* (Routledge, 2007), 23.

³⁸ Jack Kugler and A.F.K. Organski, "The Powertransition: A Retrospective and Prospective Evaluation," in *Handbook of War Studies*, ed. Manus I. Midlarsky, Reissue edition. (Abingdon, Oxon: Routledge, 2011), 172; Douglas Lemke, "The Continuation of History: Power Transition Theory and the End of the Cold War," *Journal of Peace Research* 34, no. 1 (February 1, 1997): 23–36.

³⁹ Richard K. Betts, "Wealth, Power, and Instability: East Asia and the United States after the Cold War," *International Security* (1993): 34–77; Denny Roy, "Hegemon on the Horizon? China's Threat to East Asian Security," *International Security* (1994): 149–168; G. John Ikenberry, "American Hegemony and East Asian Order," *Australian Journal of International Affairs* 58, no. 3 (September 1, 2004): 353–367; Richard J. Samuels, *Securing Japan: Tokyo's Grand Strategy and the Future of East Asia* (Cornell University Press, 2011); Hugh White, *The China Choice: Why We Should Share Power* (New York, NY, USA: Oxford University Press, 2013).

⁴⁰ Ikenberry, "American Hegemony and East Asian Order"; David Shambaugh, "China Engages Asia: Reshaping the Regional Order," *International Security* 29, no. 3 (January 1, 2005): 64–99; Aaron L. Friedberg, "Ripe for Rivalry: Prospects for Peace in a Multipolar Asia," *International Security* 18, no. 3 (December 1, 1993): 5–33; Roy, "Hegemon on the Horizon?"; Thomas Berger, "Set for Stability? Prospects for Conflict and Cooperation in East Asia," *Review of International Studies* 26, no. 03 (July 2000): 405–428; Thomas J. Christensen, "Fostering Stability or Creating a Monster? The Rise of China and U.S. Policy toward East Asia," *International Security* 31, no. 1 (July 1, 2006): 81–126; Evelyn Goh, "Hierarchy and the Role of the United States in the East Asian Security Order," *International Relations of the Asia-Pacific* 8, no. 3 (September 1, 2008): 353–377.

⁴⁵ Steve Chan, *China, the US and the Power-Transition Theory: A Critique* (Routledge, 2007); Steve Chan, "Is There a Power Transition between the US and China? The Different Faces of National Power," *Asian Survey* 45, no. 5 (2005): 687–701; Susan L. Shirk, *China: Fragile Superpower* (Oxford University Press, 2008); Michael Beckley, "China's Century? Why America's Edge Will Endure," *International Security* 36, no. 3 (December 28, 2011): 41–78; Michael Beckley, "The Unipolar Era: Why American Power Persists and China's Rise Is Limited" (Ph.D. Dissertation, Columbia University Academic Commons: Columbia University, 2012), accessed September

<p style="text-align: center;">Scenario 2: A new order: Probably a Chinese led order emerges and China led East Asian order would be peaceful.⁴¹</p> <p>2. The USA stay with Hard Nose: Scenario 1: China may directly challenge the US-led order and conflict becomes inevitable as power transition theorist suggest;⁴² Scenario 2: China might attempt to modify the US-led order without directly challenging it.⁴³</p> <p>3. The USA stays with soft nose: the USA decided to stay with positif engagement by increasing political investment in bilateral and multilateral relations Scenario 1: China could continue to integrate into this progressively institutionalized order or China could be socialized into regional security community (logics of interdependence and mutual gain Works).⁴⁴</p>	
--	--

Within power shift debate, not everyone agrees on the outcome of it, but all agree that it is there. The table above briefs the debate. When power transition theory is applied to contemporary Asia, it seems logical to anticipate a conflict between the United States and China.⁴⁶ The power transition discussion is important for at least three reasons.⁴⁷ First, the question of ‘what kind

30, 2015, <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:146399>; Michael Cox, “Power Shift and the Death of the West? Not Yet!†,” *European Political Science* 10, no. 3 (September 2011): 416–424.

⁴¹ David C. Kang, *China Rising: Peace, Power, and Order in East Asia* (Columbia University Press, 2010); David C. Kang, “Getting Asia Wrong: The Need for New Analytical Frameworks,” *International Security* 27, no. 4 (2003): 57–85.

⁴² John J. Mearsheimer, “Can China Rise Peacefully?,” Text, *The National Interest*, last modified October 25, 2014, accessed October 14, 2015, <http://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204>; Christopher Layne, “China’s Challenge to US Hegemony,” *Current History* 107, no. 705 (January 2008): 13–18.

⁴³ T. J. Pempel, “More Pax, Less Americana in Asia,” *International Relations of the Asia-Pacific* 10, no. 3 (September 1, 2010): 465–490; Randall L. Schweller and Xiaoyu Pu, “After Unipolarity: China’s Visions of International Order in an Era of U.S. Decline,” *International Security* 36, no. 1 (July 1, 2011): 41–72; Steve Chan, *Looking for Balance: China, the United States, and Power Balancing in East Asia* (Stanford University Press, 2013); Amitav Acharya, “Power Shift or Paradigm Shift? China’s Rise and Asia’s Emerging Security Order,” *International Studies Quarterly* 58, no. 1 (March 1, 2014): 158–173; Shaun Breslin, “Understanding China’s Regional Rise: Interpretations, Identities and Implications,” *International Affairs* 85, no. 4 (July 1, 2009): 817–835.

⁴⁴ Yaqing Qin and Ling Wei, “Structures, Processes, and the Socialization of Power: East Asian Community-Building and the Rise of China,” *China’s ascent: Power, security, and the future of international politics* (2008): 115–40; Zheng Bijian, “China’s ‘Peaceful Rise’ to Great-Power Status,” *Foreign Affairs* 84, no. 5 (2005): 18.

⁴⁶ Jacek Kugler, “The Asian Ascent: Opportunity for Peace or Precondition for War?,” *International Studies Perspectives* 7, no. 1 (2006): 36–42; Ronald L. Tammen and Jacek Kugler, “Power Transition and China–US Conflicts,” *The Chinese Journal of International Politics* 1, no. 1 (2006): 35–55; Ronald L. Tammen et al., *Power Transitions: Strategies For the 21st Century*, 1st edition. (New York: Seven Bridges Press, LLC / Chatham House, 2000).

⁴⁷ There are different views on the extend of US decline relative to China. First group argues that economic power relativities are the foundation of the rise and fall of great powers. China will be the number one economy within decades, so the shift is both inevitable and enduring. See Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, 1 edition. (Vintage, 2010). Second group of writers argues that Chinese rise is exaggerated as like Soviets’ during 1950s and 60s and Japan’s during 1980’s and 90’s were exaggerated. The US economic,

of great power China will be' must be answered.⁴⁸ China could be a revisionist power (or put it as risk taker) willing to face the costs and alter the status quo or China could be a status quo power willing to operate within existing order that is basically created by the US.⁴⁹ Secondly, what kind of response the US will assume against China's rise. In the new era, the USA would have to share power with China, and Japan. In this sense, the status quo in Asia cannot be sustained as China has determination to change the Asian order substantially in its favor, and much then depends on how America responds. Finally, it will be the question of 'how secondary power behave in a power transition' must be answered equally too.⁵⁰ In general, Asian states' responses to declining US and rising China, consist of different variables across economic, military and socio-political dimensions.

The Role of Secondary Powers in Asia

In the literature, there are numbers of state acts form appeasement or transcending to engagement and hiding or from bandwagoning to balancing or buck-passing. Yet, three of these policy options for the secondary powers have been mostly theorized. First one is power-balancing strategy. As it is known, there are two kinds of balancing act. A secondary state that faced with a great power either engage with the great powers through internal balancing by building up arms and capacities or through external balancing by making counter alliances. These balancing acts could be in hard or soft forms of balancing, where balancing differs only in degree not in kind. Balancing, hard balancing especially, restrains diplomatic flexibility of a secondary power. Therefore, in theory, it is logically assumed that secondary powers rarely pursue balancing acts. In practice, however, balancing is the most commonly observed policy-practice for secondary states. The second option is bandwagoning, where secondary powers align with the rising powers' or existing great powers' policies. This could be defensive, where small states bandwagon to neutralize or avoid conflict with the rising power, or it could be offensive where small states pursues to gain profit by being on the side of winning by being on the side of ascending power. The third option is buck-passing, where secondary powers try to stand neutral and wait for other great powers to pay the price and bear the costs. In this sense, in Asia, secondary states' behavior are characterized within these three definitions: bandwagoning (acceptance of Chinese power and acquiescence to its interests) or power balancing (rejection of China's power and efforts to thwart its interests) or buck-passing (let the US bear the cost.) Nonetheless, most states, most of the time, cannot easily be characterized as 'pure' balancers or bandwagoners or buck passers.⁵¹ Even the USA has not pursued a full-scale containment or engagement strategy; instead, America's China-policy is along with terms

technological and military lead over China will be enduring. The third group of writers agrees that America's decline is gradual. See Christopher Layne, "This Time It's Real: The End of Unipolarity and the Pax Americana," **International Studies Quarterly** 56, no. 1 (March 1, 2012): 203–213.

⁴⁸ David Shambaugh, "Coping with a Conflicted China," **The Washington Quarterly** 34, no. 1 (2011): 7–27.

⁴⁹ Randall L. Schweller and Xiaoyu Pu, "After Unipolarity: China's Visions of International Order in an Era of U.S. Decline," **International Security** 36, no. 1 (July 2011): 41–72; See also Ikenberry, "The Future of the Liberal World Order"; Bijian, "China's 'Peaceful Rise' to Great-Power Status."

⁵⁰ Kenneth Waltz argues they pursue bandwagoning with the rising power whereas Stephen Walt argues they would balance against the rising power. Waltz, **Theory of International Politics**; Stephen M. Walt, **The Origins of Alliance** (Ithaca: Cornell University Press, 1990). Robert Ross, argues that secondary powers behavior depends on geographic proximity, close secondary powers bandwagons whereas far away secondary powers balance against rising power. Robert S. Ross, "Balance of Power Politics and the Rise of China: Accommodation and Balancing in East Asia," **Security Studies** 15, no. 3 (2006): 355–395.

⁵¹ Walt, **The Origins of Alliance**, 28.

'conengagement' as a mixture of containment and engagement.⁵² In a similar way, secondary states pursue a policy of "hedging" against China's rise as a middle course of the balancing-bandwagoning continuum.⁵³ Hedging is, in a simplest definition; diversify the strategies to prepare for the future uncertainties. It is, literally, a way of protecting, controlling, or limiting something by having multiple options. It can be defined as a middle ground between balancing and bandwagoning or engagement and containment. However, it is undoubtedly distinct from other strategies in a conceptual term. It is a strategy of neither being dominated by a great power nor antagonize it. Hedging is also a strategy that compatible with both power transition or realist and liberalist ontologies. It is useful under conditions of bipolar, multipolar or unipolar order. It can be multi-dimensional to cope with any threat by employing different tools and approaches. For instance, in energy security, it can be diversification of supplies to reduce vulnerabilities and dependencies or in security realm; it can be in form of balancing militarily while engaging economically to cope with an ascending power. Thus, it makes a lot more sense than any other strategies at where international relations are mostly based on both conflict and cooperation at the same time, and hedging is the most rational act. It includes pre-emptive acts as well as positive incentives. Kuik defines hedging as "behavior in which a country seeks to offset risks by pursuing multiple policy options that are intended to produce mutually counteracting effects, under the situation of high-uncertainties and high-stakes."⁵⁴ Bloomfield asserts, "Hedgers simultaneously perceive that substantial benefits can be gained by engaging with China economically, while they also fear the potential for China to become politically and/or militarily overbearing. They want to maximize current opportunities while also insuring against possible future threats."⁵⁵ There are variants in hedging too. For instance, Japan hedges against China more than what South Korea does. In this sense, Japan closes to be a hard balancer, which primarily balances in the military and diplomatic realms, not just by forging closer links with the regional hegemon (i.e. the USA) or by forging links with other regional states interested in checking China but also building up military capabilities to counter the challenges. South Korea does hedges against China but its hedging is more restrained than Japan due to economic pragmatism. Australia in a similar way hedges against China in a softer way as a soft balancer, which primarily balances in political and diplomatic realms by forging closer links with the regional hegemon (the USA) or by forging links with other regional states interested in checking China. On the other hand, South Korea hedges against North Korea as a soft balancer. Besides, hedging most states balance against rising China by solidifying alliances

⁵² Avery Goldstein, **Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security** (Stanford University Press, 2005), 12; Siehe Michael T. Klare, "Congagement with China?," **The Nation** 30 (2001), accessed April 6, 2015, <http://elibrary.ru/item.asp?id=4177962>; "From Congagement to Engagement: The Changing American China Policy and Its Impact on Regional Security," **American Journal of Chinese Studies** (2004), accessed April 6, 2015, <http://ntur.lib.ntu.edu.tw/handle/246246/184312>; Juliette Bourdin, "The US Debate on China Policy, 1992-2007: From Engagement to 'Congagement'?", **The Foreign Policy Discourse in the United Kingdom and the United States in the New World Order** (2009): 162-189.

⁵³ Evelyn Goh, "Understanding 'hedging' in Asia-Pacific Security," **PacNet** 43 (2006): 31; Jeongseok Lee, "Hedging against Uncertain Future: The Response of East Asian Secondary Powers to Rising China," in **International Political Science Association XXII World Congress of Political Science, Madrid, Spain July, 2012**, 8-12, accessed April 6, 2015, http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_18064.pdf; Brock F. Tesson, "System Structure and State Strategy: Adding Hedging to the Menu," **Security Studies** 21, no. 2 (April 1, 2012): 192-231; Evan S. Medeiros, "Strategic Hedging and the Future of Asia-Pacific Stability," **The Washington Quarterly** 29, no. 1 (December 1, 2005): 145-167; Van Jackson, "Power, Trust, and Network Complexity: Three Logics of Hedging in Asian Security," **International Relations of the Asia-Pacific** (June 17, 2014): lcu005.

⁵⁴ Kuik Cheng-Chwee, "The Essence of Hedging: Malaysia and Singapore's Response to a Rising China," **Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs** 30, no. 2 (2008): 159-185.

⁵⁵ Alan Bloomfield, "To Balance or to Bandwagon? Adjusting to China's Rise during Australia's Rudd-Gillard Era," **The Pacific Review** 0, no. 0 (March 16, 2015): 1-24.

with the US while there is scant evidence of bandwagoning.⁵⁶ Yet, Japan, Australia, and South Korea all hedges against the decline of the US power by building up arms. In this sense, in Asia, arms acquisitions are driven by fears of future uncertainties stemming from China's future behavior, the US future resolve, and Japan future status.

As a Conclusion

According power transition theorists, there is a chance to see a war between the US and China. As Dobbins puts it "It is certainly true that China could become the most powerful adversary the United States has ever faced." He nominated the most likely to occasion in which Sino-American military clash can occur are changes in the status of North Korea and Taiwan, Sino-American confrontation in cyberspace, and disputes arising from China's uneasy relationships with Japan and India.⁵⁷ Plus these contingencies, recent Chinese land reclamation activities in the South China Sea create an apt environment where a Sino-American clash can escalate into full-scale war. If the United States is determined to protect open sea norms as well as the interests of allies like Taiwan and the Philippines, Vietnam in the South China Sea, Japan and Korea in the East China Sea, the conflict seems inevitable.⁵⁸ China militarily pose potent challenge to corrode the American primacy in the region and beyond. In this sense, even though China's willingness to engage in the current international system, due to pressing Taiwan issue, the US-Japan alliance and the US resolve in the region, the prospect of war in the near future between the USA and China is likely.⁵⁹ Even so, power transition does not just take place at a systemic level, but also it occurs at the regional level. The theory of power transition can be applied to the relationship between status quo power Japan and rising power China. Indeed, "the perception of power transition plays an important role in escalation of the Sino-Japanese territorial dispute."⁶⁰ In this sense, the possibility of a war stemming from the power transition in the East Asia could play out of an escalation of the Sino-Japanese disputes. That is, a war between China and Japan as a regional power transition is not distant possibility⁶¹ and the greatest tension on the peace in North East Asia is an escalating Sino Japanese conflict in which America's participation is highly assumed. Ayson and Ball wittingly argue that a small dispute between China and Japan could spill over to involve the US and it would be difficult to limit the war once a small quarrel escalates into a hot war.⁶² They listed couples of escalatory

⁵⁶ Shambaugh, "Coping with a Conflicted China." The recent US-Japan revised guidelines can be read as an example of this.

⁵⁷ James Dobbins, "War with China," *Survival* 54, no. 4 (September 1, 2012): 7–24.

⁵⁸ Julian Ryall, "US-China War 'Inevitable' Unless Washington Drops Demands over South China Sea," May 26, 2015, sec. World, accessed July 1, 2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/11630185/US-China-war-inevitable-unless-Washington-drops-demands-over-South-China-Sea.html>.

⁵⁹ Nigel Inkster, "Conflict Foretold: America and China," *Survival* 55, no. 5 (October 1, 2013): 7–28. Some other argue that a war between US and China is unlikely: see Chan, **China, the US and the Power-Transition Theory**; Robert S. Ross and Feng Zhu, **China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics** (Cornell University Press, 2008).

⁶⁰ Ryoko Nakano, "The Sino-Japanese Territorial Dispute and Threat Perception in Power Transition," *The Pacific Review* 0, no. 0 (March 16, 2015): 1–22.

⁶¹ Ibid.; Todd Crowell, "The Coming Sino-Japanese War: Pick a Scenario," *Real Clear World*, last modified December 18, 2013, accessed March 9, 2015, http://www.realclearworld.com/articles/2013/12/18/the_coming_sino-japanese_war_pick_a_scenario.html; Robert Ayson and Desmond Ball, "Can a Sino-Japanese War Be Controlled?" (2014), accessed March 25, 2015, <http://www.tandfonline.com/eprint/R2gEK5aDKRAQGiGuGeeX/full?mobileUi=0>.

⁶² After Beijing increased its effort of huge land reclamation in the South China sea to built artificial islands, many argues that the US and China are on a collision course and it could end in war. Rupert W. Hayes, "Why

incentives in relationship between two countries. First of all, even though the decision of military escalation is being made high up the chain of command (probably at the leadership level), due to domestic pressures it would be difficult to act with cool detachment. Second, there is a lack of strong pattern of contact at senior level even if these two countries are neighbors. Without any 1962 Cuban missiles crisis type crisis in the past, there is insufficient concern and encouragement to have direct channels among leaders. Furthermore, there is a denial hazard, a lack of serious recognition of danger in the relations. Last but not least, there is a competition of honor between Japan and China, which cast itself as attempts to cooperate can easily be interpreted as humiliating defeats.⁶³ This is an example of how status inspirations, honors, prestige can be source of conflict among major powers and this refers the phenomena that I called as 'sectatus dilemma' where one's activities to gain more status such as military builds up threaten to reduce other's both security and status.⁶⁴ Competition for influence, status, and prestige between China and Japan, without the US holding balance, could be highly destabilizing for Asia.

China Warned the US to Stay Away," **BBC News**, last modified June 24, 2015, accessed June 24, 2015, <http://www.bbc.com/news/magazine-33205815>.

⁶³ Ayson and Ball, "Can a Sino-Japanese War Be Controlled?"

⁶⁴ See for a detailed explanation how Chinese naval builds up to enhanced its status potentially creates a security dilemma for the US, Japan, and other Asian nations Randall L. Schweller and Xiaoyu Pu, "Status Signaling, Multiple Audiences, and China's Blue-Water," in **Status in World Politics**, ed. T. V. Paul, Deborah Welch Larson, and William C. Wohlforth (New York: Cambridge University Press, 2014), 144–162.

ENVIRONMENTAL CATASTROPHE OF THE ARAL SEA

Saule Akhmetkaliyeva¹

Abstract

The Aral Sea is an endorheic body of water located in Central Asia. The drainage basin of the sea is mainly in Uzbekistan, but it also contains some parts of the rest of the Central Asian states, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan. The Aral Sea used to be the fourth largest lake in the world. However, since 1960s the sea has dramatically shrank due to intensive irrigation practices of the Soviet Union. As a result of these practices, apart from the near-disappearance of the sea, salinization of agricultural lands, water and air pollution, dust storms took place in the area adjacent to the Aral Sea. Waters of the main two rivers feeding the sea, Amu Darya and Syr Darya, were diverted in order to water agricultural lands, depriving the sea from the main sources of inflow as the climate of the area is arid in nature. Nowadays, the Aral Sea consists of Northern and Southern parts. A Kokaral dam was built in the Northern part of the sea located on the territory of Kazakhstan, also known as the Small Aral, in cooperation with the World Bank in 2005. The dam has improved the situation by increasing water level from 38 to 42 meters, volume of water from 15 to 27 cubic kilometers and shifting shoreline of the sea from 100 to 12 kilometers away from the Aralsk town. The project even reinstated fishery in the sea. Although the situation in the Northern part of the sea has improved, the Southern part of the sea located on the territory of Uzbekistan, also known as the Large Aral, has shrunk and split into two, western and eastern, lobes, the eastern lobe disappearing completely in 2014. The main reason behind the situation is believed to be remaining inefficient irrigation practices. Numerous programs aimed at restoring the Aral Sea are underway. Nevertheless, positive results in one part of the sea and negative ones in the other part, shows the lack of transboundary water cooperation between the Central Asian states.

Keywords: *Aral Sea, Central Asia, Kokaral, irrigation, restoration*

ENVIRONMENTAL CATASTROPHE OF THE ARAL SEA

Before the 1960s the Aral Sea used to be the fourth largest lake in the world. However, due to natural and anthropogenic causes the sea has been gradually shrinking. The main reason of the catastrophe is irrational water use practices for irrigation during the Soviet period and also after the collapse of the Union. The Aral Sea drainage basin occupies territories of all the Central Asian states and also of Afghanistan and Pakistan. However, the sea itself is lying between Kazakhstan and Uzbekistan. Both Kazakhstan and Uzbekistan are downstream states, meaning that rivers running through the territory of these countries start in other states. Two major rivers in the region, Syr Darya and Amu Darya, inflow into the Aral Sea. 1400 kilometers (km) long Syr Darya River starts in the Ferghana Mountains and inflows into the northeastern part of the Aral Sea, while the 2500 km long Amu Darya takes a start at the Pamir Mountains and the northern Hindu Kush and feeds the Aral Sea from the South. The climate of the area is tend to be arid with low precipitation as the sea is lying in Karakum and Kyzylkum deserts. Over the years, the climate of the region has changed with cold winters and hot summers leading to further aridization of the regional climate. Therefore, the only land suitable for agriculture in the region are the banks of the Amu Darya and Syr Darya Rivers.

In 1959, the flow of Amu Darya and Syr Darya Rivers was diverted according to Khrushchev's self-sufficiency plan (Schaar, 2001) and even though half of the potential runoff before reaching the Aral Sea was lost previously, with the introduction of new irrigation practices the water balance of the basin was broken leading to rapid decline of the water level and consequently to the desiccation of the lake in some parts.

Before the beginning of 1960s when the Soviet Union started using intense irrigation practices in the area, the water level of the sea was prone only to minor natural fluctuations. For instance, in 1960 water level was 53 meters above the water level of the Baltic Sea. The surface area of the sea used to be 66 thousand km² and the volume of water reached 1000 km³. The

¹ Eurasian Research Institute in Almaty, Kazakhstan

runoff from the Amu Darya and Syr Darya rivers amounted to 60 km³ annually (Aladin et al., 2005).

Overall, agriculture is a backbone of the Uzbek economy. Agriculture accounts for 18.5% of GDP in Uzbekistan, while its share in the GDP of Kazakhstan is 4.9% (Central Intelligence Agency, n.d.). Besides, main crops grown in Central Asia are water-intensive cotton and wheat. So, agriculture was one of the sources of income previously. However, intensification of the sector occurred as a result of the Soviet Five-Year plans. As a result of these plans, the irrigation area in the Aral Sea Basin increased from 4.5 million hectares in 1960 to 7 million hectares in 1980 (FAO, 1998). Moreover, due to the arid climate of the region over 90% of the land needs artificial irrigation which is reached through diversion of river flows (FAO, 2013). In this light, only 7 km³ of water reached the Aral Sea by the early 1980s (Spoor, 1998). Also water deficit was caused by construction of dams along the tributary rivers.

Other than anthropogenic effects causing water level fluctuations due to water withdrawal for irrigation there is also an element of seasonal variations of the level of the sea. In spring and the beginning of summer months the water level of the Aral Sea increases due to melting ice covers. However, late-summer, early-fall months tend to be the hottest in the region with minimal precipitation causing increase in evaporation and therefore, the water level is at its minimum. Meanwhile, during the cold season due to low temperatures and as a result, minimum evaporation, the water level of the sea does not vary much.

As a result of agricultural practices and natural processes, the water surface area decreased by 80%, while the water volume declined by 88% (Gaybullaev, 2012). In 1989, the water level of the sea was down to 39 meters (Aladin et al., 2005). Meanwhile, the salinity of the lake increased almost three-fold, from 10 g/l in 1960s to 28 g/l in the late 1980s (Aladin et al., 2005). As the salinity of the sea increased, marine life started disappearing. By mid-1990s the surface of the Aral Sea decreased down to 30 thousand km² (Brown, 2004). The amount of precipitation has also decreased from 9.4 km³ in 1960 to 3.9 km³ in 2009 (Gaybullaev, 2012). Moreover, pesticides used in agriculture caused deterioration of the water quality of the sea.

In the past, the runoff from the Amu Darya was higher than that from the Syr Darya, 45 km³/year and 18 km³/year respectively. However, in the late 1970s, due to agricultural activities no runoff from the Syr Darya River reached the Aral Sea, while the amount of water delivered via the Amu Darya was only 10 km³/year.

Apart from being a catastrophe itself, desiccation of the sea had another consequences, such as regional warming, soil salinization, dust storms, reduction of vegetation, wildlife and marine life that had an effect on the economic well-being of the local population. Nowadays, over 30 thousand km² of the lake bed are covered in salt (Gaybullaev, 2012), turning the Aral Sea, which once had a rich biodiversity and biomass, into a salt-crusting dry seabed with little water remaining in some parts. Wind storms carry the salt away from the lake, damaging agricultural lands and causing respiratory health problems.

In the late 1980s the Aral Sea was separated into two separate lakes: the Small Aral and the Large Aral (Figure 1). Large Aral is located on the south within the territory of Uzbekistan and Small Aral is located on the north within the territory of Kazakhstan. Only a narrow strait is connecting the two parts. The Large Aral has been drying up at an average rate of 80 cm per year and has split into eastern and western lobes (Aladin et al., 2005).

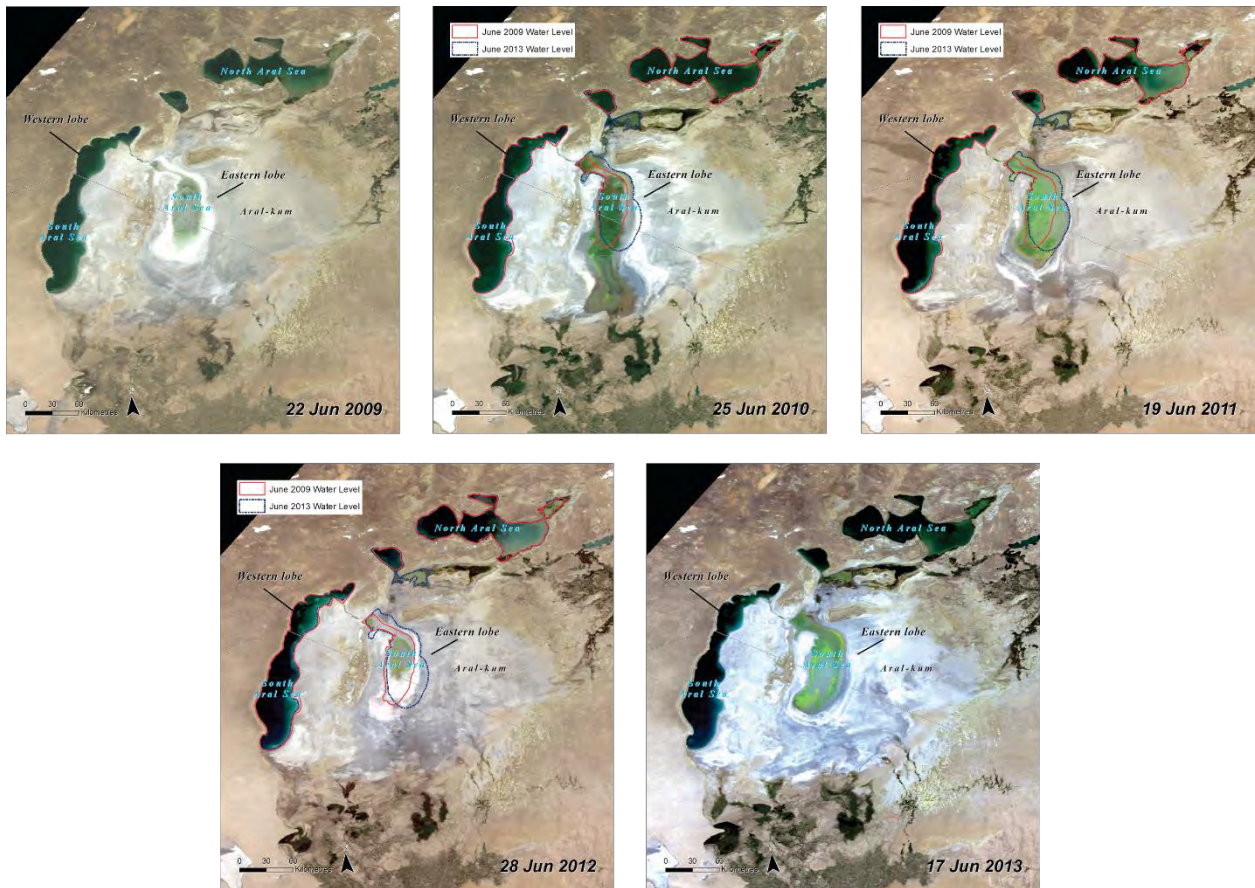

Figure 1. Changing dynamics of the Aral Sea (2009-2013) (Harriman, 2014).

Since the sea split into two halves, each half developed separately depending on measures aimed at restoration of the sea level in each half by Kazakhstan and Uzbekistan. So while the Small Aral is on the pass of restoration, water level in the Large Aral is declining even further (Figure 2).

In 2005, the Government of Kazakhstan and the World Bank jointly built an eight-mile long Kokaral dam that was designed to trap water within the Small Aral. The cost of the project constituted \$64 million. A 12.7 km long dam with a gradual slope of 1:48 was built to separate the two parts and to prevent water escape from the Small Aral into the Large Aral (Brown, 2004). 7 months later after the construction of the dam, the water level of the sea increased from 38 meters to 42 meters above the sea level of the Baltic Sea (Pala, 2006). Moreover, as a result of the project, the volume of water increased from 15 to 27 km³. The shoreline of the sea has also shifted closer to the Aralsk town from 100 to 12 km away. Similar projects were implemented in the past, however, they were not as successful. Several times a dam aimed at retaining water from the Syr Darya River within the Small Aral was built in the Berg's strait previously. Due to high water pressure and steep slope of the construction, making it prone to erosion, the dam was destroyed several times. Also, due to the lack of maintenance barriers along the rivers fell causing water loss before it reached the Aral Sea. Nevertheless these dams still had positive impacts on the water level and water salinity of the Small Aral.

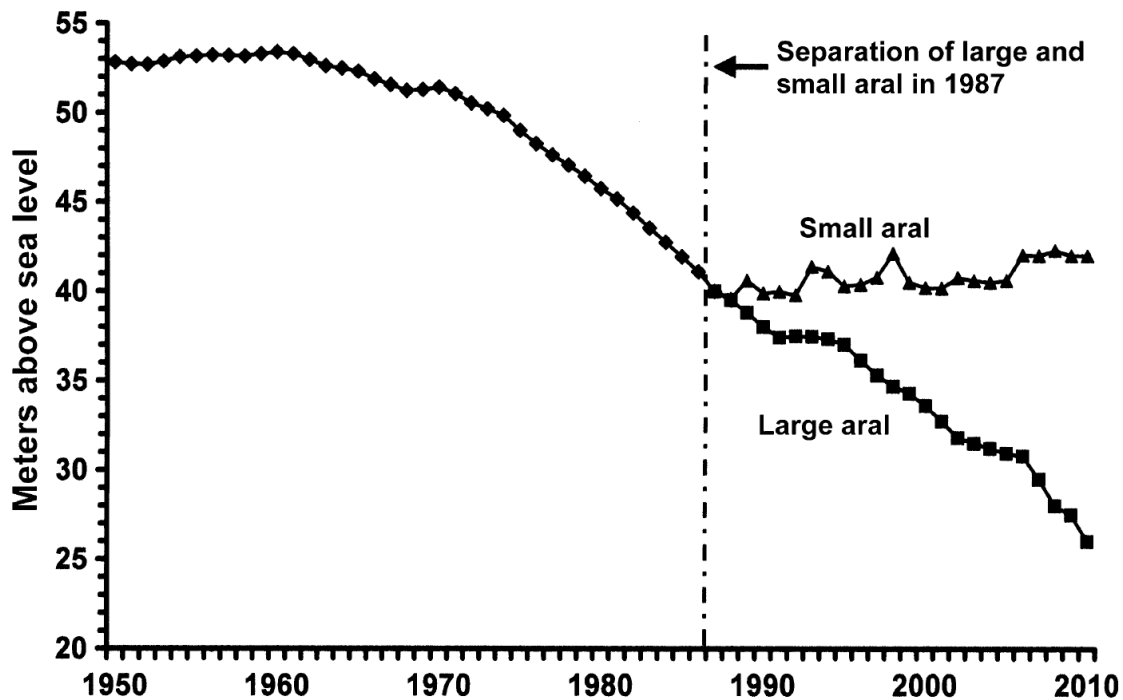

Figure 2. Water level fluctuations in the period of 1950-2010 (Source: Micklin, 2010).

Along with increasing water level of the sea, the dam constructed by the World Bank has also recovered fishing. Natural restoration along with reintroduction of fish species has revived fishing in the Small Aral. The catch increased from 695 tons in 2005 to 5595 tons in 2014. Besides, before the construction of the dam only 20% of water from the Syr Darya River reached the Small Aral, while after the dam was built this amount increased up to 80% (Aladin et al., 2005). According to the project coordinator of the World Bank, Masood Ahmad, one of the reasons of the poor condition of the Small Aral was that Kyrgyzstan overused water for hydropower generation in winter months and later released it to small lakes along the river in order to avoid flooding.

Meanwhile, the Large Aral has shrunk even more. As it was mentioned earlier, the Large Aral has split into two lobes, the eastern one disappearing in 2014. Salinity of the eastern lobe reached 150 g/l before disappearing (Aladin et al., 2005). The main reason is the remaining aggressive irrigation practices, which divert the waters of the Amu Darya River. Moreover, seasonal fluctuations of the river discharge significantly affect water levels at the South Aral Sea. Another reason is the morphological feature of the water body: large surface area causes evaporation without timely delivery of fresh water supplies from precipitation, runoff and groundwater sources. To compare, evaporation at the Small Aral is replenished due to smaller surface area. Therefore, recovery of the Large Aral, of its western lobe to be more precise, is still feasible, however, it would be a difficult and a time consuming process. Large amounts of water from the Amu Darya will be needed in order to restore the water level of the Large Aral. Scientists predict that the salinity of the Large Aral would increase up to 200-300 g/l (Aladin et al., 2005). In this light, Uzbekistan should develop new water management policy that is aimed at rational water use, including limited withdrawal of water from the Amu Darya River for agricultural purposes.

The Aral Sea issue has been a cause of socioeconomic crisis both in Kazakhstan and Uzbekistan. Cooperation of Kazakhstan and Uzbekistan on water management issues, including the Aral Sea is important. Moreover, it is essential for all the Central Asian states to cooperate on the issue.

In order to tackle the issue of the Aral Sea several documents were adopted on national and international levels. One of them being the “Agreement on Cooperation in the Management, Utilization and Protection of Interstate Water Resources” signed in 1992 by five Central Asian states. In the framework of the agreement, the Interstate Commission for Water Management Coordination (ICWMC) was established in order to manage the issues related to the document. Also, the “Agreement on Joint Actions for Addressing the Problems of the Aral Sea and its Coastal Area, Improving of the Environment and Ensuring the Social and Economic Development of the Aral Sea Region” was signed in 1993. The coordination of the agreement was conducted by the newly established Interstate Council for the Aral Sea (ICAS), while the funding was managed by the International Fund for the Aral Sea (IFAS). A long term program targeted towards solution of the Aral Sea crisis, the “Concept” and a short term solution, the “Program,” were adopted in 1994 (Wolf and Newton, 2008). Moreover, the “Agreement on Joint Actions to Address the Problems of the Aral Sea and Socio-Economic Development of the Aral Sea basin” aimed at increasing the water inflow into the Aral Sea was signed in 1996 by the Central Asian countries (FAO, 2013). The two organizations ICAS and IFAS were joined into the IFAS to implement the Aral Sea basin program.

The World Bank initiated the “Climate Adaptation and Mitigation Program for the Aral Sea Basin”. The first phase of the project financed by the World Bank was initially planned to be implemented in Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. Activities of the second phase are to be implemented in Kazakhstan and Turkmenistan. The bank is to allocate funds worth \$38 million from the International Development Association. \$9 million of the funds are to be allocated to Tajikistan, \$14 million to Uzbekistan and \$15 million to other regional activities (UzReport, 2015). The program is aimed at improving regional cooperation on climate change. A number of agreements on transboundary water issues, including the “Program for the Aral Sea Basin” with a total cost of \$2.5 billion, were signed in the framework of the Summit of the Central Asian Heads of State in 2009 (Ibatullin, 2015). However, despite the numerous initiatives, due to the lack of transboundary water management, the progress on the recovery is stalling.

To conclude, numerous efforts aimed at overcoming the consequences of the near-extinction of the sea caused by aggressive irrigation have been made. The main achievement of these efforts being the construction of the dam, which had positive outcomes in the Small Aral. However, the future of the sea, especially its southern part is unknown. Therefore, a lot still needs to be done to bring the water level of the sea to its previous level and to completely reverse the disaster. The key to resolving the issues is the transboundary water cooperation of the Central Asian states.

References:

- Aladin, N., Cretaux, J.-F., Plotnikov, I., Kouraev, A., Smurov, A., Cazenave, A., Egorov, A., & Papa, F. (2005). Modern hydro-biological state of the Small Aral Sea. *Environmetrics*, 16, 375-392. doi: 10.1002/env.709
- Brown, J. (2004). Infrastructure improvements to restore shrinking sea. *Civil Engineering News*, 12-13.
- Central Intelligence Agency (n.d.). The world factbook. Retrieved from https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_cas.html.
- FAO (1998). Time to save the Aral Sea? Spotlight. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*.
- FAO (2013). Irrigation in Central Asia in figures. AQUASTAT Survey-2012. *Food and Agriculture Organization of the United Nations: Rome*.
- Gaybullaev, B., Chen, S., & Kuo, Y. (2012). Large-scale desiccation of the Aral Sea due to over-exploitation after 1960. *Journal of Mountain Science*, 9, 538-546. doi: 10.1007/s11629-012-2273-1.
- Harriman, L. (2014). The future of the Aral Sea lies in transboundary co-operation. *United Nations Environment Programme*. Retrieved from http://na.unep.net/geas/getUNEPPageWithArticleIDScript.php?article_id=108
- Ibatullin, S. (2015). Central Asia must unite to revive the Aral Sea. *The Diplomat*. Retrieved from <http://thediplomat.com/2015/08/central-asia-must-unite-to-revive-the-aral-sea/>
- Micklin, P. (2010). The past, present, and future Aral Sea. *Lakes & Reservoirs: Research and Management*, 15, 193-213.
- Pala, C. (2006). Once a terminal case, the North Aral Sea shows new signs of life. *Science*, 312, 183.
- Schaar, E. (2001). Central Asia's dead sea: The Aral Sea slow demise. *Harvard International Review*, 12-13.
- Spoor, M. (1998). The Aral Sea Basin crisis: Transition and environment in former soviet Central Asia. *Development and Change*, 29, 3.
- UzReport (2015). WB to allocate \$38 million for climate adaptation and mitigation program for Aral Sea basin. *UzReport Information Agency*. Retrieved from http://economics.uzreport.uz/news_e_136424.html
- Wolf, A.T., & Newton, J.T. (2008). Case study of transboundary dispute resolution: Aral Sea. *Oregon State University*.

Devlet-İçi Çatışmalara Genel Bakış

GİRİŞ: Devlet-içi Çatışmalarda Artış

Soğuk Savaş döneminde, ideolojik ve stratejik rekabet rağmen, daha istikrarlı bir uluslararası sistem mevcuttu. Uluslararası sistemde barış söz konusu değildi, ancak büyük devletler arasında yıkıcı sıcak çatışmalar yaşanmıyordu. Daha çok çatışmalar, Üçüncü Dünya ülkelerinde görülüyordu. Bu çatışmalar da, ya ideolojik görüş ayrılıkları temelinde ya da etnik ayrılıkçı talepler üzerine ortaya çıkıyordu. Tabii bunlar da, komşu ülkelerinin toprak bütünlüğünü ve bölge güvenliğini tehdit ediyorlardı. Aynı zamanda iki süper güç, müttefiki olan ülkelere, mali, ekonomik, askeri ve siyasi destek vererek, kendi kamu düzenlerini muhafaza etmelerine ve ayrılıkçı çatışmaların bu ülkelerde çıkmasına engel oluyordu.²

Fakat Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte, bu ülkeler, müttefiki oldukları büyük devletlerden istedikleri desteği alamaz oldular. Küreselleşme ve demokratikleşme taleplerinin sistem düzeyinde daha fazla seslendirilmesiyle birlikte, zayıf/başarısız devletler³, kendi ülkelerinin kamu düzenlerini sağlamakta yetersiz kaldılar. Bu durum da, bu ülkelerde hukuksuzluğa, siyasi istikrarsızlığa ve yerel silahlı grupların ortaya çıkmasına neden oldu. Böylece devlet-içi çatışmaların⁴ su yüzüne çıkması için uygun zemin hazırlandı.⁵

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan çatışmaların mahiyetine ilişkin yapılan çalışmalara baktığımızda, Paul R. Hensel'e göre, 1989-1998 yılları arasında 108 çatışma yaşanmıştır. Bunların sadece 7 tanesi, devletler arasında; 92 tanesi tümüyle devlet-içi gruplar arasında; ve 9 tanesi de yabancı güçlerinde müdahil olduğu devlet-içi çatışmalardır.⁶ Chuka Enuka'ya göre, Soğuk Savaş döneminde, 6 devletlerarası ve 59 devlet-içi çatışma yaşanmıştır. Ancak 1990-

¹ Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi SBFUluslararası İlişkiler Bölümü

² RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*, 1995, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2006/MR554.1.pdf.

³ Başarısız devletler, merkezi yönetimin otoritesini kaybettiği ve rakip etnik milisler, savaş ağaları veya suç örgütleri arasında, gücü ele geçirme ve devletin kontrolünü elde etme amacıyla yaşanan silahlı saldırıların olduğu devletlerdir. Bakınız: Chuka Enuka, "Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention", *Global Journal of Human Social Science Interdisciplinary*, Cilt 12, Sayı 9, 2012, https://globaljournals.org/GJHSS_Volume12/3-Post-Cold-War-Conflicts-Imperative.pdf.

⁴ Devlet-içi çatışmalar, egemen bir devletin toprakları içerisinde ortaya çıkmaktadır. Devlet ve devlet-dışı unsurları içermektedir. Bakınız: Şuay Nilhan Açıklan, "Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus", *Humanity and Social Sciences Journal*, Cilt 6, Sayı 1, 2011.

⁵ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

⁶ Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*, <http://www.dis.xlibx.info/dd-history/317998-1-paul-hensel-department-political-science-florida-state-university.php>.

2005 yılları arasında 172 devlet-içi çatışma görülmüştür.⁷ Halen daha 93 ülkede 233 azınlık grubu, hakim unsurun baskısı altında yaşamak zorundadır.⁸

1990 yılından bu yana yaşanan devlet-içi çatışmalar, Irak, Somali, Bosna, Ruanda, Kosova, Timor, Kongo, Sierra Leone, Sudan, Sri Lanka, Libya ve Suriye gibi ülkelerde görülmüştür.⁹ Bu çatışmalar, toplu sivil katliamlara sahne olmuştur. Örneğin, Ruanda da, öldürülenlerin sayısı, 500 ila 800bin civarındadır.¹⁰

Günümüzde ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlikleri tehdit eden etnik¹¹, dinsel¹², mezhepsel ve kabilesel temele dayalı çatışmaların mahiyeti, Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik ve etnik ayrılıkçı çatışmalardan oldukça farklıdır.¹³ Bu çatışmalarda, başarısız/zayıf devletlerde ortaya çıkan siyasi güç boşluklarından faydalanan gruplar, toplumlar arası şiddet, yerel savaş ağaları/diktatörleri, etnik yerleşim bölgelerine hakimiyet kurma konusunda yaşanan rekabet, devlet imkanlarından mahrum bırakılanların, merkezi yönetime karşı isyanları, İslami radikalizmin yükselişi, mevcut devleti kontrol etmek amacıyla rakip elit gruplar arasındaki sürtüşmeler ve doğal kaynaklar üzerine rekabet gibi durumlar/unsurlar görülmektedir.¹⁴

Çatışmaların Nedenleri

Genel olarak, devlet-içi çatışmaların çıkış nedenlerini iki temel gruba ayırmak mümkündür:

Birinci grupta, kimliğe dayalı talepler yer almaktadır. Sosyal gruplar, etnik, dini, kültürel, dilsel ve tarihsel miras gibi unsurlara dayanarak, kendi kimliklerini ön plana çıkarabilmektedir.¹⁵ Böylece bu gruplar, kendi kimliklerini özgürce yaşamak, tarihi olarak ihlal edilen sınırları yeniden düzenlemek gibi taleplerde bulunabilmektedir.¹⁶ Kendilerini güvende hissetmeyen başka kimliklere sahip diğer gruplarda, bu gruba/gruplara kendileri açısından tehdit unsuru olarak bakabilmektedir. Artan etnik uyanışa bağlı olarak, birbirlerini ötekileştiren grup(lar)

⁷ Chuka Euka, *Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention*.

⁸ Dennis J. D. Sandole, "The Nature of Warfare in the Twenty-First Century", *Conflict Resolution - Cilt 1*, Encyclopedia of Life Support Systems, <http://www.eolss.net/ebooklib/ebookcontents/E1-40-ThemeContents.pdf>.

⁹ Chuka Euka, *Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention*.

¹⁰ Dennis J. D. Sandole, *The Nature of Warfare in the Twenty-First Century*.

¹¹ Etnik gruplar, daha fazla özerklik arayışı içerisinde veya bağımsız devletlerini kurmayı amaçlamaktadır.

¹² Dini çatışmalar ise, benzerdine mensup farklı mezhepler veya farklı dine mensuplar arasında yaşanan çatışmalardır.

¹³ Şuay Nilhan Açıkalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*; Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*, Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Handbook Series, 1998.

¹⁴ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

¹⁵ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*.

¹⁶ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*,

arasında, toprak, kaynak ve siyasi yönetime hakimiyet kurma/katılım mücadelesi görülmektedir.¹⁷

İkinci grupta, sosyal, ekonomik ve siyasi imkanların/gücün adil olmayan şekilde dağılımı konusunda yaşanan sürtüşmeler yer almaktadır. Burada, siyasi hayattan dışlanmışlık, gruplar arası sosyo-ekonomik imkanlar bağlamında görülne uçurum, fakirlik gibi nedenler söz konusudur.¹⁸

Bu tür haksızlıkların var olması, kimlik temelli talepler ile birleşince, devlet-içinde çatışmalar kaçınılmaz hale getirmektedir.¹⁹

Üçüncü Devletlerin ve Diasporanın Tavrı

Üçüncü tarafların ve diasporanın tavrı, kendi siyasi/ulusal çıkarlarına bağlı olarak değişmektedir. Diğer bir ifadeyle, üçüncü taraflar, çatışmanın yatıştırılmasında veya istikrarsızlığın arttırılmasında kendileri açısından fayda görerek hareket etmektedir. Kendi çıkarlarını hayata geçirmek amacıyla, bu gruplar, çatışmaların ortaya çıkmasını, yayılmasını ve devam ettirilmesini teşvik edebilir ve bu bağlamda çatışan taraflardan birine veya bir kaçına, ekonomik, mali, askeri ve siyasi yardımda bulunabilir.²⁰

Suriye iç savaşında görüldüğü gibi, rejimi, İran, Iraklı merkezi yönetimi ve Rusya desteklemektedir. Suriyeli muhalifler ise, Katar, Suudi Arabistan, Türkiye, ABD, Fransa ve İngiltere destek sağlamaktadır. Bu müdahalelerden dolayı, iç savaş 2011 yılından bu yana yoğun şekilde devam etmektedir.

Aktörler ve Çatışma Taktikleri

Devlet-içi çatışmalarda, çatışan taraflar, sadece devletin düzenli ordu birlikleri değildir. Bu çatışmalarda, devlet-dışı aktörlerinde rolü bulunmaktadır. Devlete karşı isyan eden grupların arasında, yerel kabile/etnik/dini mensuplar, milisler, yabancı savaşçılar, düzensiz silahlı birlikler, terör örgütleri, organize suç grupları yer almaktadır.²¹ Düzensiz, hiyerarşik olmayan ve bağımsız şekilde hareket eden bu gruplar, başkalarından emir almayı ret etmekte ve acımasız savaş taktiklerine kendileri karar vermektedir.²² Tümüyle çıkarıcı davranabilen bu gruplar, yağma, tecavüz gibi savaş suçlarını rahatlıkla işleyebilmektedir.²³

Bu gruplar, şehirlerde ve/veya kırsal bölgelerde çatışabilmektedir. Karayollarını, demiryollarını, köprüleri, barajları, su kanallarını bombalayabilmekte, saldır-kaç taktiği ile sürpriz saldırılarda bulunabilmekte, hatta sivilleri korkutmak amacıyla terör eylemlerine (adam

¹⁷ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*,

¹⁸ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*; Şuay Nilhan Açıkalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*; Dennis J. D. Sandole, *The Nature of Warfare in the Twenty-First Century*.

¹⁹ Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*.

²⁰ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*; Şuay Nilhan Açıkalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*.

²¹ Dennis J. D. Sandole, *The Nature of Warfare in the Twenty-First Century*; Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*.

²² RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

²³ Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*.

kaçırma, intihar saldırıları vb.) başvurabilmektedir. Bu stratejilerinden ötürü, ağır insan hakları ihlalleri ve sivil kayıplar görülmekte, sivil halk göçe zorlanmakta ve hatta katliamlara maruz kalmaktadır.²⁴

Çatışan taraflar arasında etnik, dini, mezhepsel ve/veya kabilesel temelde kesin bir şekilde ayrışmalar görülmektedir. Yani bu gruplar, diğerlerini tümüyle ötekileştirerek, düşman görmektedir.²⁵ Böylece ötekileştirilen milislerin ve sivillerin katli vacip hale gelmektedir.²⁶ Çatışmanın doğası gereği, siviller ile savaşılar arasında net ayırım yapılmamaktadır.²⁷ Bu durumda, çatışmalarda, çok sayıda sivilin katliama maruz kalması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Çatışmaların Doğası

Devlet-içi çatışmaların doğası, devletler arası çatışmalara nazaran, daha fazla şiddet içermekte, çok daha fazla sayıda silahlı/silahsız sivillerin ölümüne neden olmaktadır.²⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında, sivillerin toplam ölenlere oranı, yüzde beştir. İkinci Dünya Savaşında, bu oran, yaklaşık yüzde 50'dir. 1990larda yaşanan devlet-içi çatışmalarda ölen sivillerin oranı, yaklaşık yüzde 80 civarındadır. 1992lerde 17 milyon insan mülteci, 20 milyon civarında kişi de, yerinden edilen konumuna düşmüştür.²⁹

Kırsal kesimlerden ziyade, yerleşim yerleri asıl savaş cephesini oluşturmaktadır. Bu nedenle çatışan taraflar, yukarıda da ifade edildiği üzere, cinayet, imha, işkence, tecavüz, kimliğe dayalı zulüm, etnik temizlik gibi savaş suçlarını işlemektedir.³⁰

Belli bir bölgede/toprak parçasında mutlak hakimiyetini kurmak isteyen bir grup, diğerlerini kolayca insanlıktan çıkarabilmekte, kendisinin bağlı olduğu grubun tüm üyelerinin desteğine de ihtiyaç duymamaktadır.³¹ Bu amaçla etnik temizlik politikası izleyen bu grup, belli grupları, ülkenin belli topraklarından sürmekte, bu kişileri topluca ve kolayca öldürebilmektedir. Bu grupların kültürel sembollerini bombalayabilmekte, kimliklerinden ötürü yaşadıkları şehirleri ve köyleri yok edebilmektedir. Böylece silahsız siviller, doğrudan (kasıtlı saldırılar, katliamlar, cinsel şiddete maruz kalma gibi) ve dolaylı (açlığa mahkum edilme, salgın hastalıklar gibi) yollarla kurbanlaştırılmaktadır.³²

²⁴ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

²⁵ Sırp lider Miloseviç gibi etkili liderler ve sosyal kimlik, diğer gruplara karşı kendilerini daha üstün hissetmek bakımından devlet-içi çatışmalarda katalizör rolü oynayabilmektedir. Bakınız: Şuay Nilhan Açıklalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*.

²⁶ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

²⁷ Dennis J. D. Sandole, *The Nature of Warfare in the Twenty-First Century*.

²⁸ Human Rights Security Project, "Chapter 5: State-based Armed Conflict, Human Security Report 2012", http://hsrgroup.org/docs/Publications/HSR2012/HSRP2012_Chapter%205.pdf; Şuay Nilhan Açıklalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*; Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*.

²⁹ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*.

³⁰ Chuka Euka, *Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention*.

³¹ RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*.

³² Dennis J. D. Sandole, *The Nature of Warfare in the Twenty-First Century*.

Çatışmaların uzun-vadeli etkisi ise, toplumun militarist anlayışı benimsemesidir. Şiddet ve sivilleri kurbanlaştırma, bu gruplarca kabul edilen ve kurumsallaştırılan unsurlar haline gelebilmektedir. Toplum böylece gaddarlaştırmaktadır. Bu çatışmalar esnasında ortaya çıkan toplumsal travmalar, bireylerdeki/gruplardaki derin yaraları beslemekte ve kahramanlar/şehitler üretmektedir. Bu sayede toplumun acıları, nesilden nesile aktarılmakta ve toplumsal nefret yüzyıllarca canlı tutulmaktadır.³³

Sonuç

Soğuk Savaş döneminde, çatışmalarda kısa vadede istikrar arayışı mevcuttu. Günümüzde çatışmaların mahiyetinden ötürü, daha esnek ve uzun dönemde sürdürülebilir çözümlerin bulunması gerekmektedir. Bu nedenle kapsamlı, esnek ve çeşitli sivil, kamusal ve özel aktörlere ait araçlar kullanılarak, soruna neden olan tüm şiddet unsurlarının ortadan kaldırıldığı bir ortamın inşa edilmesine ihtiyaç vardır.³⁴

Kimliğe dayalı devlet-içi çatışmalar uzun yıllar sürmektedir. Çünkü bu tür çatışmalar çok karmaşık, iz bırakan ve zorlu özellikler taşımaktadır. Bu nedenle bu tür çatışmalarda rakip gruplar arasında barışı inşa etmek çok zordur. Güç mücadelesi içerisine giren tüm bu gruplar, rakip gruplara karşı aşırı nefret besleyebilmekte ve diğerlerini öldürme eylemini, kendisinin yaşam tarzı haline getirmiş olabilmektedir.³⁵

Çatışmaların nedenleri, çoğunlukla öznel/duygusal temellere dayanmaktadır. Çözüm bulurken, bu nedenlere, çatışan tarafların ne anlamlar yüklediği, ne tür çözüm önerilerinde bulunduğu sorunsalı, hayati önem taşımaktadır.³⁶

Sonuçta çatışmalar, ağırlıklı olarak bir tarafın galibiyeti ile neticelenmemektedir. Daha çok taraflar savaşıma gücünü kaybettikleri zaman, masaya oturmaktadır. Ancak elindeki imkanlardan vazgeçmek istemeyen taraflar, küçük kazanımları için yeniden silaha rahatlıkla başvurabilmektedir. O nedenle varılan antlaşmalarda kırılabilir bir yapıya sahiptir.³⁷

Kaynakça

Dennis J. D. Sandole, “The Nature of Warfare in the Twenty-First Century”, *Conflict Resolution - Cilt 1*, Encyclopedia of Life Support Systems, <http://www.eolss.net/ebooklib/ebookcontents/E1-40-ThemeContents.pdf>.

Human Rights Security Project, “Chapter 5: State-based Armed Conflict, Human Security Report 2012”, http://hsrgroup.org/docs/Publications/HSR2012/HSRP2012_Chapter%205.pdf.

Paul R. Hensel, *The More Things Change ...: Recognising and Responding to Trends in Armed Conflict*, <http://www.dis.xlibx.info/dd-history/317998-1-paul-hensel-department-political-science-florida-state-university.php>.

³³ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*.

³⁴ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*.

³⁵ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*; Şuay Nilhan Açıkalın, *Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case Study of Cyprus*.

³⁶ Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*.

³⁷ Chuka Erika, *Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention*.

Peter Harris and Ben Reilly (der.), *Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators*, Stockholm, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Handbook Series, 1998.

Şuay Nilhan Açıkalın, “Intra-State Conflicts as Security Threats in a Globalized World with Case A Study of Cyprus”, *Humanity and Social Sciences Journal*, Cilt 6, Sayı 1, 2011.

Chuka Eureka, “Post-Cold War Conflicts: Imperative for Armed Humanitarian Intervention”, *Global Journal of Human Social Science Interdisciplinary*, Cilt 12, Sayı 9, 2012, https://globaljournals.org/GJHSS_Volume12/3-Post-Cold-War-Conflicts-Imperative.pdf.

RAND, *Intervention in Intra-State Conflict: Implications for Army in the Post-Cold War Era*, 1995, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2006/MR554.1.pdf.

POSTMODERN GÜVENLİK SORUNLARI VE ULUSLARARASI POLİTİKANIN VİRTÜEL AKTÖRLERİ

Fikret BİRDİŞLİ¹
E.Baran PAK²

ÖZET

Soğuk Savaşın sona ermesi güvenlik politikaları ve çalışmaları açısından bir fay hattını oluşturmaktadır. Postmodernizm, küreselleşme, iletişim ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ve yaygınlaşan transnasyonal terör hareketleri, durumsal determinizm ve yabancı düşmanlığı girilen bu yeni dönemin güvenlik sorunları olarak öne çıkarken, yük paylaşımı ve transnasyonal muhalefet üretimi birer dış politika stratejisi olarak büyük güçler tarafından benimsenmiştir. Değişen bu konjonktüre uygun olarak uluslararası alanın yeni aktörlerinin ne olacağı bu çalışmanın temel sorunsalıdır. Bu bağlamda yapılan çalışmalar sonucunda siber ağlar ve sosyal medyanın oluşturduğu dinamik ağ örgüsünün postmodern dönemde uluslararası politikanın virtüel aktörleri olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Güvenlik, postmodernizm, transnasyonal terörizm, siber güvenlik

ABSTRACT

The end of the Cold war has been caused to the fault line in security policies and studies. Foreign policy of the major powers has changed in regard of globalization and development of communication technology. So, new actors emerged in international area and transnational dissident and burden sharing are determined as new strategies of postmodern era. In this context, transnational terrorism, conditional determinism and xenophobia are also stands out as postmodern threats of the Post Cold War time also. In evaluationary context, cyber networks and social media has been examined as postmodern actors of the international area by this constructivist research.

Key Words: Critical security, Cyber Security, Postmodernism and transnational terrorism,

1. Giriş

Güvenlik ontolojik bir gereksinim olduğu kadar üst düzey bir politikaya da işaret eder. Liberal felsefeye göre devletin varlık nedenleri arasında sayılan güvenlik 16'ncı yüzyılın sonlarına doğru siyaset felsefesi içinde yer alarak bir aksiyom haline gelmiştir. Soğuk Savaşın başlarında ise ABD tarafından çıkartılan Ulusal Güvenlik Yasası ile güvenlik, kutuplar arasında yaşanan ideolojik rekabetin temel bir referansı haline gelmiştir. Politik alanda yaşanan bu gelişmeler güvenliğe akademik ilgiyi de artırmış bu konuda ortaya atılan teori ve varsayımlar, uygulamayı destekleyerek 1955-65 yılları arasında güvenlik çalışmaları alanında adeta altın bir çağın yaşanmasına neden olmuştur (Walt, 1991:215).

Güvenlik alanında yaşanan diğer bir önemli gelişme ise Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Soğuk Savaşın sona ermesidir. Dünyanın nasıl bir değişim yaşayacağı sorusu zihinleri meşgul ederken BM tarafından sosyal ve politik sorunları güvenlik çalışmalarının merkezine koyan bir rapor hazırlanmıştır.³ Fakat yeni dönemin güvenlik stratejisi irdelenirken dağılan Sovyetler Birliği'nin neden olduğu boşluklar iyi hesaplanamamıştır. Bunun olumsuz sonuçları kendisini ilk olarak Avrupa'nın ortasında yaşanan Kosova krizi ve Bosna soykırımı ile göstermiş, ardından Orta Asya'da Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Afganistan ve Pakistan'ın çevrelediği alanda yer alan Fergana Vadisi radikal terör oluşumları için uygun bir zemin haline gelmiştir.

¹ Yrd.Doç.Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi, fikretbirdisli@hotmail.com

² Y.Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, pakemre@ymail.com

³ 1994 Human Development Report

Soğuk Savaşın sona ermesi sadece güvenlik bakımından bir kırılma noktasını oluşturmakla kalmamış eş zamanlı yaşanan bir genişleme ile giderek küreselleşen dünya da postmodern bir döneme girmiştir. Her ne kadar Postmodernizme geçişi Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar götüren düşünürler ve çalışmalar varsa da (Tunç,2015:338) güç ve bilgi arasındaki ilişkinin analitik düzlemde rahatlıkla görülebileceği ve izlenebileceği bir aşamaya gelmesi iletişim alanında önemli gelişmelerin yaşandığı 21'nci yüzyılda olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası yaşanan Postmodern dönem kendine özgü güvenlik sorunlarını ve uluslararası alanda yapı-yapan ilişkisinin ortaya çıkardığı yeni aktörleri de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle bu çalışma genel olarak postmodernizm ve güvenlik ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Araştırmada betimsel analiz yöntemleri kullanılmış olup bulgular niteliksel olarak sınıflandırılmış ve belirli başlıklar altında incelenmiştir. Çalışmanın temel hipotezi “Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası güvenlik sorunlarının postmodernizmin etkisi altında biçimlendiği ve bu yapıya uygun aktörleri ortaya çıkarttığı” yönündedir.

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem Uluslararası Güvenlik Stratejileri

11 Eylül saldırılarından günümüze kadar yaşanan pek çok olay ve gelişme uluslararası ilişkilerin boyut ve niteliğini derinden etkilemiştir. Bu etkileşimin çarpıcı biçimde kendini gösterdiği alanların başında güvenlik gelmektedir. Çünkü 1990 sonrası karşılaşılan güvenlik sorunları sürekli form değiştirerek, bu alanda klasik yaklaşımları ve alınan önlemleri yetersiz kılmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk sıcak çatışması olan Bosna Soykırımı sadece uluslararası güvenlik sorunları açısından değil uluslararası güvenlik stratejileri açısından da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Çünkü ABD Başkanı Clinton 1993 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, girilen bu yeni dönemde ABD'nin stratejisinin sorumlulukları paylaşmak (Burden sharing) olduğunu açıkça ifade etmiştir (Cimbala ve Forster:2010:10). Dolayısıyla Soğuk Savaş sonrası uluslararası alanın geride kalan tek süper gücü olarak ABD'nin dış politikada uluslararası örgütler aracılığıyla “çok taraflılığı” tercih etmesi uluslararası güvenlik sorunlarının çözümü noktasında da yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder (Goldstein ve Pevehouse, 2015:104). Nitekim Çizelge 1'de görüldüğü gibi Somali (1992), Afganistan (2001), Irak (2003), Libya (2011) ve Suriye/İŞİD (2014)'de yaşanan güvenlik sorunlarına yönelik müdahaleler değişik kombinasyonlardan oluşan uluslararası ittifaklar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 1. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Güvenlik Sorunlarına Yönelik Yük Paylaşımı

ÜLKE	TARİH	OPERASYON ADI	KOALİSYON GÜÇLERİ
Bosna	1992	Kararlı Güç Operasyonu (Delibarete Force)	NATO
Somali	1992	Umut İnşası Operasyonu (Operation Restore Hope)	BM (18 ülke)
Afganistan	2001	Barışı Destekleme Operasyonu (ISAF-International Security Assistance Force)	NATO
Irak	2003	Irak'ı Özgürleştirme (Operation Iraqi Freedom)	ABD, Birleşik Krallık, Avustralya, Polonya
Libya	2011	Birleşik Koruyucu Harekat (Operation Unified Protector)	NATO liderliğinde 18 ülke
Suriye	2014	Özünde Çözüm Operasyonu (Operation Inherent Resolve)	ABD, Birleşik Krallık, Türkiye, Suudi Arabistan, Fransa, Katar

Güvenlik konusunda yaşanan ikinci önemli gelişme uluslararası politik sosyoloji ile yakından ilgilidir. 5 Ekim 2000 yılında Yugoslavya’da Devlet Başkanı Slobadan Miloseviç’in Şiddet İçermeyen Eylemler (Nonviolence) yoluyla iktidardan düşürülmesi büyük devletler tarafından kullanılabilen bir strateji olarak “Transnasyonal muhalefet” üretimini kazandırmıştır.

Şiddet İçermeyen Eylemlerin Sırbistan’daki başarısı özellikle ABD’nin “yük paylaşımı” stratejisiyle de son derece uyumlu olduğundan, çeşitli ülkelerde şiddet içermeyen kitlesel eylemler dolaylı yollardan desteklenerek transnasyonal muhalefet üretimine dönüşmüştür (Birdişli,2013:122). Nitekim Sırbistan’daki eylemciler devrim ihracatçıları (revolution exporter) olarak anılmış ve deneyimlerinden yararlanılmaya başlanmıştır. ABD’de National Endowment for Democracy (NED), International Republican Institute (IRI) ve US Agency for International Development (USAID) tarafından desteklenen ve eğitim olanakları sağlanan kitlesel eylemciler, Gürcistan’da Eduard Shevardnadze’nin devrilmesinde; Ukrayna, Belarus, Arnavutluk’da yaşanan “renkli devrimlerde” rol almışlardır (Chossudovsky,2011; Taras,2006:365-386). Son olarak Arap Baharı sırasında Mısır’da ortaya çıkan 6 Nisan Gençliği hareketinin de OTPOR üyeleri tarafından ABD’de eğitildiği ileri sürülmüştür (Kirkpatrick,2011).

Küreselleşme nedeniyle sosyal, ekonomik ve politik yönden giderek birbirine benzeşen toplumlarda karşılıklı bağımlılık ya da etkileşim de o ölçüde artmaktadır. Buna karşın başarısız devletler, kırılğan sosyal yapılar ve uluslararası sisteme henüz uyum sağlamamış olan diğer ekonomik yapılar yerleşik düzene aykırı ve sistemin işleyişini aksatacak birer tehdit olarak algılanmaktadır. Bu durumda uluslararası toplum devletlerin ekonomi ve refah üretme fonksiyonlarını denetleme ya da gözetme gibi bir misyonla kendini görevli saymaktadır. Böyle bir algı postmodern dönemde bazı bağımsız devletlerin diğerlerinin iç işlerine müdahale etmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır (Duffield,2008:129). 1994 yılında Rwanda’da yaşanan soykırım, 1999’da Kosova’da yaşanan insan hakları ihlalleri, 1995 Srebrenisca Katliamı gibi olaylar uluslararası müdahaleciliği insani nedenlere bağlı olarak meşrulaştırmıştır (Evans ve diğerleri,2001:1). Bunun dışında uluslararası ve bölgesel örgütler müdahaleciliğin farklı örneklerini sergilemektedirler. Ulusötesi bir yapılanma olarak AB bunun en somut kanıtıdır. Örneğin AB’ye tam üye olmak isteyen Türkiye’nin uyum süreci ve demokrasinin geliştirilmesi çabasına AB’den yapılmak istenen destek sıklıkla Türkiye’nin temel prensipleriyle çakışmaktadır(İnat,2014).

Özet olarak Yük Paylaşımı, Transnasyonal Muhalefet Üretimi ve Uluslararası Müdahalecilik Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni uluslararası güvenlik stratejileri olarak öne çıkmaktadır. Sayılan bu stratejilerin yapısal gereksinimleri bakımından kesiştiği ortak nokta ise postmodernizmdir. Şöyle ki; yük paylaşımı stratejisi için gerekli olan en önemli taktiksel unsur ittifak tutumudur (Goldstein ve Pavehouse,2015:108). Buna göre farklı çıkarlara sahip devletleri askeri bir operasyonda bir araya getirebilmek için öncelikle bir güvenikleştirme (securitisation) işlemine ihtiyaç vardır. Bu durumda sorunun gerçekten bir müdahaleyi gerektirecek kadar ciddi olduğunu hem ulusal hem de uluslararası kamuoyuna anlatmak gerekir ki bu aşamaya ikna aşaması (persuasiveness) denilir (Emmers,2007:112).

Transnasyonal muhalefet üretiminin en önemli unsuru olan Şiddet İçermeyen Eylemlerin gerçekleştirilmesi içinse ulusal kamuoyunun eylemlere katılmaya ya da destek vermeye ikna edilmesi (protest and persuasion) öncelikli işler arasındadır (Sharp,2005:50). Ayrıca ulusal kamuoyunu eylemlere katılmaya ikna etmek için kullanılan yöntemler uluslararası kamuoyundan destek almak için de işe yarayacaktır. Bu noktada her iki stratejinin ikna süreçleri (persuasion) postmodern eleştirinin yapısalcılık, yapı sökülme ve göstergebilim gibi teknikleriyle örtüşen bir nitelik taşır.

Uluslararası Müdahaleciliğin (International interventionism) yapı taşları ise neo-kolonyalizm ve Başarısız Devletler (Failed states) sınıflandırmasıyla döşenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya’da yaşanan bağımsızlık hareketleri sonrasında eski sömürgeler kapitalist ekonomi politikleri nedeniyle gelişmiş ülkelere olan bağılıklarını devam ettirmek durumunda kalmışlardır (Viotti ve Kauppi,2014:168). Eski sömürgelerin ekonomik yetersizliklerine atfedilen kapsam 1990 sonrası dönemde siyasal ve sosyal göstergeleri içerecek biçimde genişletilmiş ve postmodern dönemde devletten beklenen pazar güvenliği, ekonomik ve siyasal istikrar gibi yeni sorumlulukları yerine getiremeyen ülkeler başarısız devletler olarak sınıflandırılmıştır (Birdişli, 2016.b:143). Bunun dışında bu devletler kendi hallerinde sorun yaşayan devletler olmanın ötesinde bir dış müdahaleyi gerektirecek ölçüde bölgesel problemlere neden olan sorun odakları olarak görülmektedirler (Heywood, 2014:161).

1990’lı yıllarda uluslararası müdahalecilik daha çok liberal içerikli “insani müdahale” olarak vasıflandırılırken 11 Eylül 2001’de ABD’ye yönelik terör saldırıları sonrası “Teröre karşı mücadele” başlığı altında saldırgan bir realizme (ofensive realism) bürünerek kapsamı daha da derinleştirilmiştir.

2.1.Postmodernizm ve Güvenlik Politikaları

Postmodernizm sosyal ya da politik gerçekliğin özgün zaman ve mekan düzleminde eğreti bir biçimde sosyal olarak inşa edildiğini savunur bu nedenle kendini güç/iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiyi irdelemeye adar (Devetak,2005:162).

Güç ve iktidar arasındaki ilişkiyi irdelemenin aşamalarından biri söylem analizidir. Söylem analizi herhangi bir duruma karşı yapılan yorumun yeniden yorumlanmasıyla başlar. Bunun için kararlı kavramlar ve bu kavramlara karşı geliştirilmiş karşıtlıkların sıkı biçimde geneoloji ve gramatoloji yoluyla irdelenmesi gerekir ki bu işlem genellikle yapı-söküm olarak adlandırılır.

Derrida’ya göre kavramsal karşıtlıklar yansız değil tersine kaçınılmaz şekilde hiyerarşiktir. İki zıt kavramdan birinin diğerine mutlaka bir ayrıcalığı vardır ve ayrıcalıklı olan sahip olduğu avantajını karşısına ast olarak konumlandırılan kavrama borçludur. Yapı sökümde ilk iş yapısal parazitizm olarak adlandırılan kavram çiftlerinin arasındaki bu kurgusal ilişkiyi çözmek ve keşfetmekle başlar. Bu kapsamda yapı-söküm teknikleri metin, teori, söylem, yapı ya da kurumlara uygulanabilir (Devetak,2005:169).

Bu kapsamda güvenliğin yapı sökümsel analizi de kavramsal çözümlemelerle başlar. Güven kavramı ontolojik bir duygunun adı, güvenlik ise durum ve hal bildiren isimdir. Her ikisi de içerik olarak politikada yeri olan kavramlardır. Yani güvenlik politikaları hem ontolojiyi hem de fiili durumu (de facto) içeren normatif bir niteliğe sahiptir. Ontolojik duyguya atıfta bulunan güven kavramının dikotomisi kaygı, politik bir kavram olarak güvenliğin dikotomisi ise tehdittir. Kaygı ya da tehdit kavramları soyut kavramlar olduğundan bir güvenlik politikası içinde sosyo-politik olarak inşa edilmek zorundadırlar. Dolayısıyla gerçek dünyada neyin tehdit neyin güvenli olduğu bir söyleme dayalı olarak inşa edildikten sonra bunlar kararlı kavramlar haline gelerek bilginin ve bu bilgiye dayalı politikalarında işlevsellik kazanacaklardır. Bu nedenle güvenlik politikalarına yönelik yapısalcı olmayan (sıradan) eleştiriler biopolitiğin ötesine geçemez. Hatta toplum tarafından doğru olarak kanıksanmış bu kararlı kavramlar birer izolasyon görevi görerek gerçeğin anlaşılmasını geciktirirler. Bir yöntem olarak konstrüktivizmin amacı ise bu izolatörleri aşarak güç, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiyi tanımlamaktır.

Postmodernizme göre söylem gerçeğe ulaştırmak için bir araçtır. Gerçeğin bilgisi ise öncelikle onu nasıl algıladığınızla yakından ilgilidir. Bu nedenle gerçek dediğimiz şey algılara hitap yoluyla zaman, mekân ve iktidar ilişkisi içinde sosyal olarak inşa edilebilir. “Kimine göre

terörist kimine göre özgürlük savaşçısı” söylemi gerçeğin sosyopolitik olarak inşa edilmesine kinayeli bir göndermedir.

Güvenlikleştirme sürecinde yer alan ikna aşaması kitleleri belirlenmiş doğrular boyunca harekete geçirmek için önem taşıdığından bu süreçte iktidar tarafından üretilen söylemi kitlelere ulaştıracak bazı araçlara gereksinim vardır. Örneğin 1994 yılında Rwanda’da yaşanan soykırımında radyo, Hutu etnik grubunu Tutsilere karşı harekete geçirmek için katalizör etkisi yaratan bir araç işlevi görmüştür. 1990’lardan itibaren anti-Tutsi karikatürler ve makaleler gazetelerde görülmeye başlanmış, 1993’de ise Radio-Television Libre des Mille Collines (RTLMC) Rwanda’da haber yayınına başlamıştır. Zorba ve argo bir dil kullanan arada pop müzik ve telefon bağlantılarına yer veren radyo istasyonu okuma-yazma oranı çok düşük olan toplumda geniş bir dinleyici kitlesine sahip olmuş katliam öncesine kadar geçen zaman sürecinde Tutsiler ülke için “hamamböceği” yaftasıyla bir problem olarak etiketlenmiştir (Domingez, 2011; Rwandanstories [2016]).

Körfez krizi öncesi ABD uluslararası toplumu birlikte hareket etmeye ikna etmek için teknolojinin tüm olanaklarını kullanmıştır. Fransa, Almanya ve Rusya ABD tarafından ileri sürülen delilleri bir savaş başlatmak için yetersiz saymakla birlikte ABD’nin ve İngiltere’nin ısrarlı tutumları ABD Başkan Yardımcısı eski Genelkurmay Başkanı Collin Powell’ın BM Güvenlik Konseyindeki sunumu sonrası genel eğilim değişmiştir. Demokrasi ve özgürlükler konusunda kendisini her zaman ayrıcalıklı ve görevli kabul eden Amerikan kamuoyu da başlangıçta Irak’a müdahale edecek bir ittifakı desteklerken ABD Başkanının kamuoyuna hitaben gerçekleştirdiği konuşmalar sonrasında BM onayı olmasa da ABD’nin tek taraflı müdahalesini benimser duruma gelmişlerdir (Copson,2003:4). Burada kitle iletişim araçları, kamuoyu yoklamaları ve halka hitaplar ikna aşamasının teknik unsurları olarak aktif rol almışlardır.

2.2.Postmodern Güvenlik Sorunları

Yük paylaşımı, transnasyonal muhalefet üretimi ve uluslararası müdahalecilik postmodern dönemin stratejileri olarak öne çıkarken beraberinde yeni sorunlara ya da eski sorunların derinleşmesine neden olmuşlardır. Bu sorunlar transnasyonal terörizm, durumsal determinizm ve yabancı düşmanlığıdır.

a) Transnasyonal Terör Hareketleri (Transnational Terrorist Movements)

Terör modern zamanların bir olgusu değildir. Fakat küreselleşmeye bağlı olarak zayıflayan devlet egemenliğinin “şiddet” üzerindeki tekeline olan olumsuz yansımaları sonucu Soğuk savaş sonrası dönemde boyut değiştirmiştir.

1990’lı yıllarda eski Sovyet başlısı ülkelerde egemenliğin yeniden tesisi sırasında oluşan boşluklar, teknolojik gelişmeye bağlı olarak sahip olunan ulaşım ve iletişim kolaylıkları ile birlikte illegal örgütlerin ulusal sınırların ötesine taşmalarına olanak sağlamıştır.11 Eylül 2001’de ABD’ye yapılan terör saldırıları bu sayılan gelişmelerin sonucudur. Bu saldırılara cevap olarak ABD’nin Teröre Karşı Savaş ya da resmi adıyla “Önleyici vuruş” doktrini, terör sorununa bir çözüm üretmediği gibi metastaz yapmasına neden olmuştur. Bu doktrin aynı zamanda ABD’nin Soğuk Savaş yıllarından itibaren yürüttüğü Caydırıcılık ve Çevreleme politikalarının sonu sayılabilir. Çünkü Önleyici Vuruş Doktrini ile ABD kendi ulusal güvenliği için ön alıcı yöntemler izleyeceğini açıkça deklare etmiş oldu. Bu doktrin BM Sözleşmesinin İkinci ve elli birinci maddesiyle çelişmesine karşı uluslararası sorunların güç hiyerarşisi içinde (hakimiyet ilkesi) çözülmesine açık bir örnek teşkil eder. Fakat Soğuk Savaş yıllarında uluslararası sorunların çözümüne bir alternatif olan hakimiyet ilkesi post-modern dönemde

beklenilenden farklı sonuçlar üretmiş terörün ulusal sınırların ötesine geçmesine neden olmuştur.

Uluslararası alanda terörün coğrafik dağılımı üzerinde yapılan çalışmalar terör olaylarının yayılmasıyla ilgili üç model saptamışlardır. Bunlardan ilk olan Heterojenliğe göre farklı ülkeler birbirinden farklı nitelikte terör eylemine maruz kalmaktadırlar. Güçlendirme (Reinforcement) teorisine göre daha önce terör tecrübesi yaşamış olan ülkelerin tekrar teröre maruz kalma ihtimali yüksektir. Yayılma (Contagion) teorisine göre ise bir ülkede terör eylemlerine rastlanılması komşularında da benzer olayların yaşanması ihtimalini artırdığı yönündedir. Tüm bu bulgu ve varsayımlar terörün ulus ötesi yayılma olasılığını farklı açılardan ortaya koyarken terörün diğer bölgelere oranla Ortadoğu bölgesinde yoğunlaştığı gerçeği de ayrı bir olgu olarak tespit edilmiştir (Braitwaite ve Li,2007:283). Fakat bununla birlikte 11 Eylül olaylarından sonra başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı’da alınan antiterör önlemleri terör olaylarının Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’dan Ortadoğu’ya ve Asya’ya transfer olmasına neden olmuştur. Bunda 11 Eylül saldırılarının ardından *Önleyici Vuruş Doktrini* bağlamında ABD’nin Somali, Afganistan, Irak, Libya ve Suriye gibi ülkelere müdahale etmesinin neden olduğu istikrarsızlaşmanın ve bu istikrarsızlığın neden olduğu denetimsizlik ve hareket kolaylığının büyük etkisi vardır.

Dünyanın çeşitli yerlerinde, istikrarsızlaşan bölgelerde yer alan terörist gruplar arasında ise istihbarat, eğitim ve finansman konusunda işbirliği ve yardımlaşmanın gerçekleştiğini ve bu sayede terör eylemlerinin bir bölgeden diğerine rahatlıkla transfer edildiğini görmekteyiz. Afganistan kaynaklı El Kaide örgütünün Irak’tan Yemene kadar yaygınlık göstermesi ve kendisiyle ittifak halinde Orta Asya’dan Kuzey Afrika’ya kadar yayılan bir dizi örgütle adeta bir terör ağı oluşturması bunun örneklerindedir. Ayrıca istatistiklere göre dünyada terör olayları ABD’nin *Teröre Karşı Savaş* deklarasyonundan sonra yaklaşık dokuz kat artarak 2001 yıllarında 1882 olay iken 2014’de 16,818’e ulaşmıştır(GTD, 2016).

Transnasyonal terör hareketleri bakımından diğer bir önemli dönüm noktası ise Renkli Devrimler ve Arap Baharıdır. 5 Ekim 2000’de Yugoslavya’da başlayan Gürcistan, Ukrayna, Belarus ve ardından Kırgızistan’da gerçekleşen halk hareketleri, anılan ülkeleri istikrarlaştırırken 17 Aralık 2010’da Tunus’ta başlayan ve hızla yayılarak Kuzey Afrika ile Ortadoğu’da otoriter yönetimlerin hemen hemen tamamını etkileyen Arap Baharı ise bölgeyi bir bütün olarak istikrarsızlaştırmıştır. Bölgeye yönelik uluslararası müdahaleler ise sorunun daha da kronik hale gelmesinden başka bir işe yaramamıştır. Örneğin Arap Baharı kapsamında Libya’da başlayan ayaklanmalar sonucunda BM Güvenlik Konseyi 1973 sayılı kararı ile Kaddafi yönetimine karşı müdahalede bulunmuş ve ayrıca NATO operasyon gerçekleştirmiştir(DW, 2011). Operasyonlar sonrasında Kaddafi yönetimden uzaklaştırılrsa da kısa süre içinde Libya, savaş lortlarının etkili olduğu ve terör örgütlerinin yuvalandığı bir ülke haline gelmiştir (Hüveydi, 2015). Benzer biçimde ABD ve koalisyon ortakları tarafından Irak’a yönelik gerçekleştirilen askeri operasyon her ne kadar Saddam Hüseyin’in işbaşından uzaklaştırılmasına hatta kendi dönemiyle ilgili suçlardan dolayı mahkûm edilip idam edilmesine yarımışsa da DAEŞ gibi transnasyonal bir terör örgütünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda Heywood (2014:349) transnasyonal terör örgütlerini bahane ederek yapılan çok uluslu müdahalelerin terör sorununu çözmekten çok küresel terörizmin varlığı ile ilgili bir fikrin daha da yerleşmesine neden olduğu görüşündedir.

b) Durumsal Determinizm

Durumların ya da çevrenin gücü inanç ve değerlerden ağır basarak kişiyi farklı davranmaya itmesi durumuna *Durumsal Determinizm* denilir (Houghton, 2015:31).

Durumsal Determinizmle ilgili yapılan deneylerin en ünlüsü Stanford Hapishane Deneyidir. 1971 yılında Stanford Üniversitesi’nde yapılan bu deney sıradan insanların kötü ya

da şeytani şeyler yaparken ortaya çıkan başkalaşım sürecini anlamaya yöneliktir. Bu deneyde “İnsan neden yanlış yola sapar?” sorusunun cevabı sıradan insanlar üzerinde yapılan bir sosyal deneyle çözümlenmeye çalışılmıştır (Birdişi,2016c:551).

Deneyin sonunda ulaşılan sonuçlara göre sosyal ortamlarda insan doğası, kimyasal bir değişim kadar etkili bir değişim geçirebilir. İyi insanlar kötü şekillerde davranmaya itilebilir, özendirilebilir ve yönlendirilebilirler. Aynı zamanda bireysel kişilik karakter ve ahlak sabitliğine ve tutarlığına dair algımıza meydan okuyacak şekilde insan doğasına etkileri olabilecek bütüncül durumlara itildiklerinde akıldışı aptalca, özyıkımcı (kendine zarar verme eğilimi-self defeat), anti sosyal ve akılsızca davranmaya yöneltilebilirler (Zimbardo, 2007:336). Bu bağlamda Bosna, Kosova, Ruanda, Burundi, Darfur bölgesinde yapılan soykırımlar ve yaşatılan vahşetlerde insanların sosyal güçlerin iticiliği altında soyut ideolojilere nasıl teslim olduklarının güçlü kanıtlarıdır (Zimbardo, 2007:337).

Irak işgali sonrasında Bağdat’da Ebu Gureyb hapishanesinde mahkûmlara yönelik işkenceleri gerçekleştirenlerin arkasında da durumsal determinizm yatar. Bu işkencelere maruz kalanlardan sağ kalanların bir kısmı ise yaşadıkları kaosun etkisiyle daha sonra şiddet eylemlerine katılmışlardır (Ebu Gureyb Mağduru...,2007).

Ortadoğu’da Durumsal Determinizm etkisi yaratan sorunlardan bir diğeri de “Guantanamo Bay” hapishanesidir. 11 Ocak 2002 tarihinden itibaren 780 kişi bu hapishaneye transfer edilmiştir. Bunlardan beş yüzü 11 Eylül olayları ile ilgili olmakla suçlanmış, altmış üç kişi on yıldan fazla ceza alırken yine beş yüz kişi Bush döneminde serbest bırakılmıştır (HRF,2016). Guantanamo Bay’da tutulan mahkûmların %55’inin ABD ya da koalisyon güçlerine karşı herhangi bir düşmanca tutum içinde bulunmamış olduğu anlaşılmış, sadece %8’i El-Kaide savaşçısı olarak tanımlanmıştır (Danbeaux,2005). Halen varlığını devam ettiren Guantanamo Bay hapishanesinin statüsü ise uluslararası hukuk açısından tartışmalıdır.

c) Yabancı Düşmanlığı

Yabancı düşmanlığı Vorster tarafından “bir kişinin yabancı olarak algıladığı diğer kişi ya da gruplardan korkması ya da uzak durmasını tanımlayan oldukça muğlak psikolojik bir kavram” olarak tanımlanmaktadır (2002, 301). Tam bu noktada birey ya da gruplar tarafından gerçeğin nasıl algılandığı önem kazanmaktadır. Gerçeğin sosyal ve siyasal olarak inşa edildiğini varsayan sosyal inşacı yaklaşım üzerinden değerlendirildiğinde ise yabancı düşmanlığı 1992’den bu yana gerçekleştirilen uluslararası müdahaleler ile Batılı ülkeler tarafından uygulanan ötekileştirici retorik bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber, kronolojik olarak yabancı düşmanlığının 1990 sonrası küreselleşmenin arttığı, hem Avrupa hem de Kuzey Amerika’da sosyoekonomik, sosyopolitik ve sosyokültürel sorunların artış gösterdiği bir döneme denk geldiği görülmektedir. Sosyopolitik açıdan ABD’nin Soğuk Savaş boyunca tanımladığı kimliğinin değişime uğraması ve Avrupa entegrasyonunda yaşanan olumsuzluklar ile özellikle uluslararası müdahaleler sonrasında istikrarsızlaşan bölgelerden Avrupa’ya ve Kuzey Amerika’ya doğru gerçekleşen göçe paralel olarak yabancı düşmanlığında artış olduğu görülmektedir.

3. Postmodern Dönemin Uluslararası Aktörleri

Etimolojik olarak aktör kavramı eyleyen, etki üreten, kuvvet uygulayan, tesir eden anlamına gelmektedir (Chambers,1975:7). Uluslararası ilişkilerde ise aktör kavramı genellikle teoriler bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre realist yaklaşımlardan çıkartılan ortak sonuçlara göre aktör; politik hedefleri çerçevesinde karar alma yeteneğine sahip, değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diplomatik ilişki kurabilen, egemen ve nihayetinde bu tanıma uygun nitelikler taşıyan diğer yapılarla etkileşim içindeki birimlerdir

(Hill,1993:309;Bretherton ve Vogler,1999:38;Hopkins ve Mansbach,1973; Gül,2014:511). Bu tanım kapsamında klasik realistler uluslararası ilişkilerin tek ve gerçek aktörlerini devletler olarak görmüşlerdir (Goldstein ve Pevehouse,2015:49).

Aslında bu tanımlar uluslararası alanda etki ve tesir üreten şeyin kuvvet olduğundan yola çıkarak yapılmış tanımlamalardır. Bu nedenle meşru güç kullanma tekeline sahip tek varlıkların devletler olduğundan yola çıkarak aktör kavramı egemenlik etrafında tanımlanmıştır. Realizmden farklı olarak İdealizm, devletlerarasındaki ilişkinin etik ve değerler etrafında geliştirilmesi gerektiğine inandığı için uluslararası alanda etki ve tesir üreten şeyin sadece kuvvet olamayacağını hukuk, adalet ve evrensel değerlerin de devlet davranışlarına ya da devletlerarası ilişkilere etkisinin olacağını savunmuştur. Bu durumda İdealizm'e göre devletin yanı sıra sayılan bu amaçları gerçekleştirmek için kurulan uluslararası örgütler de birer aktördürler (Gözen,2015:78). Realizm ve İdealizm'de aktörler farklılaşmasına karşın tanımlarda değişmeden kalan ortak noktalar; “değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diplomatik ilişkiler kurabilen, diğer yapılarla etkileşim içindeki yapılar” olarak kalmıştır. Liberalizm ise idealizm de hala varlığını koruyan devlet vurgusunu daha da zayıflatarak idealizmin hedefleri dışında kalan ticaret, güvenlik gibi ortak amaçları gerçekleştirmek için oluşturulmuş hükümetlerarası yapıları (IGO) da birer aktör olarak literatüre kazandırmıştır. Ayrıca liberalizm bireyselliği ve özgürlükleri önemseyen doğası nedeniyle uluslararası alanda siyasal, ekonomik, teknik amaçlarla hükümetlerin dışında gerçekleşen ortaklıkların ortaya çıkardığı yapıları (NGO) da hükümet dışı örgütler tanımlamasıyla birer aktör olarak yanılmamaktadır. Bu durumda Realizm, İdealizm ve Liberalizm'in aktör tanımlamasında ortak alanda kalan nitelikler “değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diğer yapılarla etkileşim içindeki yapılar” dır (Goldstein ve Pevehouse,2015:52).

Çizelge 2. Terorilere Göre Aktör Tanımları

TEORİ	AKTÖR TANIMI	AKTÖR
Realizm	Politik hedefleri çerçevesinde karar alma yeteneğine sahip, değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diplomatik ilişki kurabilen, egemen ve nihayetinde bu tanıma uygun nitelikler taşıyan diğer yapılarla etkileşim içindeki birimlerdir	Devletler
İdealizm	Değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diplomatik ilişkiler kurabilen, diğer yapılarla etkileşim içindeki yapılar	Devletler + Hükümetler arası Kuruluşlar (IGO)
Liberalizm	Değerler ve çıkarlar çerçevesinde politikalar geliştirebilen, diğer yapılarla etkileşim içindeki yapılar	Devletler+ Hükümetler arası Kuruluşlar (IGO) + Hükümet dışı örgütler (NGO)

Ulaşım ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler ve küreselleşmenin etkisiyle dünyada karşılıklı etkileşimin boyutlarının geliştiği ve derinliğinin arttığı kabul edilen bir gerçektir.

Bu durumun uluslararası ilişkiler alanına olan etkisini inceleyen Went (2012:84) mevcut teorilerin uluslararası sistemi analiz etmekte yetersiz kaldığını ileri sürerek devletler sisteminde gözlemlenemeyen olguları gerçekçi olmaktan ziyade araçsalcı biçimde ele aldığını kabul etmek gerektiğine dikkat çeker. Went (2012:102)'e göre mevcut teorilerin ileri sürdüklerinin dışında devletler gibi güçleri ve çıkarları büyük oranda gurup içi dinamikler tarafından belirlenen ve varlıklarını göz ardı etme çabalarına şiddetli biçimde direnen tüzel aktörler de bulunmaktadır. Oysaki ana akım teorisyenleri aktör ve yapı arasındaki ilişkiye bağımsız biçimde var olan varlıklar arasındaki etkileşimlerden biri olarak bakma eğilimindedir. Dolayısıyla yapıların

aktörleri hangi dereceye kadar ya da nasıl ürettiğiyle ilgilenerek aktörleri tanımlamaya çalışırlar. Oysaki sosyal yapılar belirli kimliklere ve çıkarlara sahip inşacı aktörleri de kurarlar. Bu bağlamda aktörlerin analizinde sorulan niçin sorusuna verilen cevaplar aslında bir açıklama olmayıp bunun bir düzenlilik örneği olduğunun basit bir ifadesidir. Öyleyse ana akım teorilerin kapsamı dışında kalan olguları saptamak için “Nasıl mümkün olmuştur?” sorusunu sormak gerekir. Böylelikle uluslararası alanın aktörlerinin saptanmasında sadece kurucu unsurların ortaya çıkarttığı aktörler değil aynı zamanda inşacı (nedensel) aktörlerde dikkate alınmış olur. Çünkü Went (2012:117)’e göre “kölelerin sahiplere ya da güvenlik söyleminin terörizme neden olduğunu söyleyemeyiz”. Fakat köle-sahip arasında ya da güvenlik söylemi ve terörizm arasında açık bir ilişki olduğu da yadsınamaz o nedenle inşacı yaklaşımlar bu ilişkiyi görmezlikten gelmeyerek nedensel ilişkileri açıklamaya çalışırlar.

Konstrüktivist bir yaklaşımla postmodern analiz yapıldığında uluslararası alanın aktörlerinin kurucu ve yapıcı niteliklere sahip olduğu ortaya çıkar. Bu durumda failerin sadece davranışları değil kimliklerinin ve çıkarlarının da yapıcı etkiler altında biçimlendiğini belirtmek gerekir.⁴ Bu kapsamda iletişim ve bilgişlem teknolojisinde yaşanan gelişmelere koşut olarak yeni yapı-yapan ilişkisinin gözlemlendiği uluslararası alanın postmodern aktörleri siber ağlar ve sosyal medyadır.

Bu aktörler klasik aktörler gibi otonomiye sahip olmasa da, insan ve materyal kaynakları amaçları doğrultusunda harekete geçirebilen ve eylemlerinin sonuçları itibarıyla uluslararası alanı etkileyebilen potansiyele sahiptirler.

Ayrıca postmodern aktörler klasik aktörler gibi kolay algılanabilir ve tanımlanabilir nitelikler taşımıyorlar.Örneğin kitlesel iletişim olanakları terörizmi yasadışı örgütsel faaliyetler olmanın ötesine taşıyarak, “eylem kapasitesi genişlemiş dinamik bir network” haline getirmiştir. Böylelikle siber ağların kendisi uluslararası alanda birer aktör gibi sonuç üretmektedir.

Benzer biçimde şiddet içermeyen eylemler uluslararası etkileşime açık olmakla transnasyonal muhalefet üretimine hizmet etmekte ve bir ulusal güvenlik sorunu haline gelebilmektedir.

4. Sonuç

Güvenlik sorunları ve güvenlik politikaları uluslararası alanda konjonktüre bağlı olarak değişen bir niteliğe sahiptirler. Bu nedenle uluslararası alanda yaşanan önemli değişimler güvenlik politikalarına da doğrudan yansımaktadır. Değişime karşı bir reaksiyon olarak gözlemlenen bu durum güvenlik politikaları açısından fay hatlarını (fault lines) oluşturur. Bu bağlamda Soğuk Savaş yılları, uluslararası güvenliğin öncelikle ulusal planda tanımlanarak realizm temelinde örgütlendiği bir başlangıç noktasıdır. Realizmin etkisi altında geçen bu yıllarda devlet uluslararası alanın tek ve en önemli aktörü olarak kabul edildiğinden devlet merkezli bir güvenlik anlayışı ve monolist bir uluslar arası aktör tanımlaması görülmektedir.

Soğuk Savaş yıllarının detant dönemleri ve Vietnam Savaşı gibi politik travmalar ise uluslararası alanın daha idealist ve liberal açılardan değerlendirilmesine neden olduğundan bu algıyla eş düzeyde güvenlik çalışmalarının ve güvenlik politikalarının da kapsamı genişlemiş, hatta eleştirel düzeyde yapılan katkılarla güvenlik politikaları sosyopolitik düzlemde derinleşmiştir.⁵ Bu genişlemeye koşut olarak uluslararası aktör tanımlaması da devletin yanı sıra önce hükümetlerarası örgütler (IGO) ve ardından hükümet dışı örgütleri (NGO) de içine alarak genişlemiştir.

⁴ Örneğin bir guruba onu meydana getiren üyelerden hiç birinin sahip olmadığı inançlar yükleyebilirsiniz. Grup inancı ya da davranışı inşa edilmiş kolektif hafıza mitler, sözlü anlatılar ve gelenekler içinde yazılıdır.

⁵ Örneğin yapısal Şiddet Teorisi, Feminist Güvenlik yaklaşımı gibi.

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda iletişim ve ulaşımın kolaylaşması klasik devlet egemenliğinin sınırlarını esnettiği gibi ulusların birbirleri arasındaki etkileşimi de üst düzeye çıkarmıştır. Bu durum beraberinde bazı güvenlik sorunlarını getirmektedir. Sayılabilecek pek çok sorun arasında özellikle transnasyonal terörizm, durumsal determinizm ve yabancı düşmanlığı 11 Eylül 2001 sonrası dönemde öne çıkan uluslararası güvenlik sorunları olarak dikkati çekmektedir. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1990 sonrası on yıllık dönem ile ABD'ye yönelik terör saldırılarının gerçekleştiği 11 Eylül 2001 tarihi sonrası dönem niteliksel olarak birbirinden ayrıldığından güvenlik çalışmaları açısından bu dönemi ayırt eden yeni bir tanımlamaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmada 2001 sonrası dönemin "Postmodern güvenlik" dönemi olarak tanımlanması önerilmektedir. Yük paylaşımı, transnasyonal muhalefet üretimi ve uluslararası müdahalecilik ise postmodern dönemin stratejileri olarak öne çıkmaktadır.

Postmodern dönemin güvenlik sorunlarının ortak özellikleri ve uluslararası alana olan etkileri nedensel ilişkiler dikkate alınarak açıklanabilir. Bu bağlamda Konstrüktivist bir yaklaşımla postmodern analiz yapıldığında uluslararası alanın güvenlik sorunlarının iletişim ve bilgi işlem teknolojisinin ortaya çıkarttığı yeni aktörler tarafından sadece davranışsal boyutta değil kimlik ve çıkarlar bazında da biçimlendirildiği düşünülmektedir. Bu kapsamda iletişim ve bilgi işlem teknolojisinde yaşanan gelişmelere koşut olarak yeni yapı-yapan ilişkisinin gözlemlendiği uluslararası alanın postmodern aktörleri Siber Ağlar ve Sosyal Medyadır.

Sonuç olarak güvenlik sorunları bağlamında 1990 sonrası on yıllık dönem ile 2001 sonrası dönem birbirinden niteliksel olarak ayrılmaktadır. Bu nedenle transnasyonal terör aktiviteleri dâhil olmak üzere yeni güvenlik sorunlarına konvansiyonel yöntemlerle karşılık verilmesi sorunun daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Postmodern güvenlik döneminin uluslararası aktörleri Siber ağlar ve Sosyal medya gibi virtüel yapılardır. Bu nedenle gerek ulusal gerekse uluslararası planda güvenlik stratejisi geliştirirken bu aktörler ve etkileri dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

Beridge, G.R and Lorna Lloyd. (2012), *Dictionary of Diplomacy*, (3th.ed).NewYork: Palgrave Macmillian

Birdişli, Fikret.(2013), "Şiddet İçermeyen Eylemler ve Ulusal Güvenlik", *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, C.4, s.2, ss.117-134

Birdişli, Fikret. (2016), *Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası*, Kahramanmaraş: Sakınmaz Ofset

Birdişli, Fikret. (2016b), *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik*, Ankara: Seçkin Yayınları

Birdişli, Fikret (2016c), "Arap Baharı ve Güvenlik: Ortadoğu'da Şeytan Etkisi", *Yeni Türkiye*, s.87, Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, ss. 541-55

Braitwaite Alex. ve Quan Li, (2007), "Transnational Terrorism Hot Spots: Identification and Impact Evaluation", *Conflict Management and Peace Science* September 2007 vol. 24 no. 4281-296

Cimbala, Stephen J. and Peter K. Forster, (2010), *Multinational Military Intervention: NATO Policy, Strategy and Burden Sharing*, Rotledge Chambers, (1975), *Everyday Dictionary*, Edinburg: Chambers Paperback Reference Books Chossudovsky, M. (2011a). "Occupy Wall Street and `The American Autumn: Is It a Colored Revolution?\"", <http://globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=27053>.(Erisim Tarihi:27.07.2013)

Copson, Raymond W. (2003), "Iraq war: Background and Issues Overview", *Report for*

Congress, <http://fpc.state.gov/documents/organization/19202.pdf>, (Erişim 12.12.2016)

Danbeaux, Marxand Joshua, (2005), "Reports on Guantanamo Detainees",

- <https://yandex.com.tr/search/?text=stat%C3%BC%20of%20the%20guantanamo%20by&clid=1989276-001&lr=103888&p=1> (Erişim tarihi:30.04.2016)
- Devetak, Richard. (2005), *Theory of International Relation*, (ed. Scott Burchil and others) 3tr. Edition, NewYork: Palgrave Mc Millian
- Domingez, Alvaro Mellado. (2011), “Postmodernism and Security Challenges in the Developing World”, <http://www.e-ir.info/2011/03/06/do-postmodernists-have-anything-meaningful-to-say-about-the-security-challenges-facing-societies-in-the-developing-world/> (Erişim tarihi 18.11.2016).
- Duffield, Mark.(2008), *Development, Security and Unending War: Governing the World of Peoples*, Malden:Polity Press.
- “Ebu Gureyb Mağduru...”, (2007), Dünya Bülteni, <http://www.dunyabulteni.net/index.php?ArticleID=21514&aType=haber>, (Erişim tarihi:29.04.2016).
- Emmers, Ralf, (2007), “Securitization”, (ed. Allan Collins), *Contemporary Security Studies*, Oxford University Press.
- Evans, Gareth. Mohamed Sahnoun ve diğerleri (2001), “The Responsibility To Protect”, *Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottova: International Development Research Center
- Goldstein Joshua S. ve Jon C. Pevehouse, (2015), *Uluslararası İlişkiler* (çev.Haluk Özdemir), Ankara: BigBang Yayınları Gözen, Ramazan. (2015), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim Yayınları
- GTD (Global Terrorism Database), (2016), “Terrorist Attact...”, <https://www.rt.com/news/318448-terrorist-attacks-increased-years/> (14.12.2016)
- Gül, Murat.(2014), “Aktör”, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (Ed. Ş.Kardaş, A.Balcı), İstanbul: Küre Yayınları
- Heywood, Andrew, (2014), *Küresel Siyaset*, Ankara: Adres Yayınları
- Houghton, David Patrick, (2015), *Siyaset Psikolojisi*, (çev. H.İnanç ve Duygu Şekeroğlu), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları
- HRF (Human Rights First), (2016), Guantanamo by the Numbers, <http://projects.nytimes.com/guantanamo/detainees>, (Erişim tarihi:12.12.2016).
- İnat, Kemal. (2014), “The EU’s Turkey Policies: Promotion Democracy vs Internationalism”, *Daily Sabah Newspaper Article*, <http://www.dailysabah.com/opinion/2014/03/12/the-eus-turkey-policies-promotion-of-democracy-vs-interventionism>, (Erişim tarihi: 22.11.2016)
- Kirkpatrick, D. and Sanger, D. (2011). *New York Times*. pp. 1. Retrieved 2011-02-13.
- Knutsen, Torbjon,L. (2006), *Uluslararası İlişkiler Teorisi tarihi*, (çev. Mehmet Özey), İstanbul: Açılım Kitap
- Rwandanstories, (2016), “Hate Radio”, <http://www.rwandanstories.org/genocide/hate-radio.html>, (Erişim tarihi: 18.11.2016).
- Sharp, Gene. (2005), *Waging Nonviolent Struggle*, Boston: Extending Horizons Books
- Taras, K. (2006). “Civil Society, Youth and Societal Mobilization in Democratic Revolutions”, *Communist and Post-Communist Studies*, http://www.taraskuzio.net/Comparative%20Politics_files/YouthRevolution.pdf (Erisim tarihi: 07.07.2013).
- Tunç, Ahmet. (2015), “Postmodern Düşünceye Geçiş”, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (ed. Önder Kutlu, B. Karagöz Yerdelen), İstanbul: Lisans Yayınları
- Viotti, Paul R. ve Mark V. Kauppi, (2014), *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, (çev. Ayşe Özbay Erozan), Ankara: Nobel Yayınları
- Walt, Stephan, (1991), “The Renaissance of the Security Studies”, *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 2 (Jun., 1991), pp. 211-239

Went, Alexander. (2012), *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (çev.H.S.Ertem ve S.G.I. Öner), İstanbul: Küre yayınları
Zimbardo, Philip, (2007), *Şeytan Etkin*, İstanbul: Say Yayınları

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA ULUS, KİMLİK VE GÜÇ MÜCADELESİNDE RADİKALİZM, AŞIRICILIK VE KÖKTENCİLİK.

Saadat Rustemova Demirci*

Özet

Küreselleşme modern dünyaya demokratik refah, insan hakları çerçevesinin genişletilmesi ve serbest piyasa gibi olgulara yer açsa da beraberinde etnik ve dinsel ayrışmaların derinleşerek çağımızın en önemli sorunları haline gelmesine sebep olmuştur. Soğuk savaş sonrası oluşan ideolojik boşluk, jeopolitik amaçlar taşıyan siyasi ve kültürel bileşenlerle doldurulmaya başlamıştır. Dünya sistemi bu gelişmelere olan tepkisini bir çok yerde çıkan sıcak ideolojik ve etnik çatışmalarla, ardından da aşırı, radikal ve ayrılıkçı hareketlerle belirtmiştir. Küreselleşme kimi ülkeleri geliştirirken kimilerini de geriletmektedir. Zira kozmopolit bir dünya dışında geleneklerine sadık ve ideolojilerini yenileme veya revize etmeye ihtiyaç duymadan yaşayan bir toplum vardır. Asla değişmeyecek mutlak hakikati tartışmasız kabul eden İslam dogmatizmine dayalı bir dünyadır bu. Küreselleşme ise geleneksel kültürlere nüfus ederek kalıplaşmış inançları yıkmaya, ahlaki değerleri çökertmeye ve iç çelişkileri arttırmaya yönelik gelişmeleri tetiklemektedir. Bu açıdan en yıkıcı etkisi İslam dünyasına yapılmıştır. Küreselleşme adı altında emperyalist batı ideolojisinin İslam dünyasını laiklik yorumlarıyla kuşatması Müslüman toplumunun çeşitli katmanlarında kriz oluşumuna neden olmuştur. Bu kapsamda İslam'ın ve Müslüman değerlerin yeniden üst konuma geçirilmesini hedefleyen hareketlerin çıkması bir tepki veya protesto şeklinde gelişmiştir. Bu protesto şekli var olan İslam dini ile oluşmuş olan Müslüman kültürü arasındaki ayrışmayı da yansıtmaktadır. İslam'ın çöküşünde olduğunu düşünen kısım İslam'ın canlanması için bugünün siyasi gerekçelerine göre strateji belirlemesi gerektiğini kavramıştır. Bu bağlamda köktencilik, köktenci düşünce ve hareketler 1990 sonrası döneme aldığı şekillere göre uyarlanmıştır. Zira ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel dinamiklerin küreselleştiği bir dünyada köktenci düşüncenin de kendisinin global bir çerçeve içinde yenilediği gözükmektedir. Köktencilik İslam'ın esaslarına vurgu yapan ve onun bütün hareketi ve düşüncelerini kabul eden bir kavram iken radikal şekli ile modern dünyanın dayatmaya çalıştığı batı tarzı baskıcı rejime bir tepki şekliyle ortaya çıkmıştır. Mantiği mevcut rejimi devirmektir bu amaçla aktif hareketlere başvurmuş ve İslam'ı siyasi amaçla kullanarak siyasi İslam kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu köktenci dini gruplar için İslam, kimlik doğrulamalarının temel aracıdır. Bu bağlamda dünyayı tehdit eden hareketlerin içinde bir bütün olarak İslam kimliğinin kullanılmasını eleştirel bir bakış açısıyla ele alacak olan bu çalışmanın amacı, küreselleşmenin kimliğe dayalı tehditlere karşı radikalizm ve aşırıcılığın gelişim aşamalarını analiz etmek, köktencilik ile siyasi köktencilik arasında gelişen ayrımları belirlemek ve bu kavramların radikal ve aşırıcılık olguları ile ayrışan noktalarını belirlemektir.

Anahtar kelimeler : Küreselleşme, kimlik, aşırıcılık, siyasi İslam, radikalizm.

Abstract

Radicalism, Extremism and Fundamentalism on the issue of Nation, Identity and Power struggle within the limits of Islam in the globalizing world

Although globalization gives a place to expansion of democratic prosperity, human rights limits and phenomenon like free market in the modern world, it causes the important problems of our time by deepening of ethnic and religious disintegration. Ideological gap occurred after the

* Yrd.Doç.Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

cold war is filled up with the political and cultural components that have geopolitical aims. World system stated the impacts of these developments with hot ideological and ethnic conflicts occurred in many areas then with extremist, radical and separatist movements. While globalization is developing some countries, it is downgrading some of them. As there is a community who are living by being loyal to their tradition and without revising and refreshing their ideology out of a cosmopolitan world. This world is based on İslam dogmatism that agrees indisputable the absolute truth never changed. On the other hand, globalization triggers the developments for increasing internal contradictions, breaking the beliefs penetrating with traditional cultures and collapsing the ethical values. In this regard, the most devastating effect was made to the Islamic World. Under the name of globalization, blockade of imperialist west ideology to Islamic world with secularism caused to creation of crisis in the various layers of Muslim community. In this context, Creation of movements that aim to place the Islamic and Muslim values to the top place again are developed as an impact or protest. This protest form reflects the disintegration between the Islam religion existed and Muslim culture created. The people who think Islam in downfall, comprehend determining a strategy according to today's political justifications for rebirth of Islam In this context, fundamentalism, fundamentalist thinking and movements were adapted according to types taken after the 1990. As it has been seen that the fundamentalist idea adopt itself within the global scope in the world that economic, social, political and cultural dynamics were globalized. While fundamentalism is concept underlining the basis of Islam and all of its movements and agreeing the opinions, it became with impact against to western repressive regime imposed the modern world with radical. Its reason is to overturn the current regime, for this purpose it applied to active movements and it revealed the political Islam concept using Islam with political aim. Islam is the basic means of identity authentication for fundamentalist religious groups. In this context, The aims of this study, which will discuss the using of Islamic identity as a whole in the movements threatening the world with a critical approach, are to analyze the development steps of radicalism and extremism against the threats based on the identity of globalization, to determine the disintegration developing between the fundamentalism and political fundamentalism and to determine the disintegrating points of this concepts with radicalism and extremist phenomena.

Keywords : Globalization, identity, political fundamentalism, Islam with political aim, radicalism.

Giriş

Küreselleşme, başta üçüncü dünya ülkelerinin demokrasiye transit geçişi için bir katalizör olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Soğuk savaş sonrası oluşan ideolojik boşluk, hızla batı ülkelerin jeopolitik amaçla geliştirdikleri siyasi ve kültürel bileşenlerle doldurulmaya başlayınca küreselleşme tüm dünyaya hızla yayılmaya başlamıştır.

Bu yaşadığımız ikinci küreselleşme dalgasıdır ilki, İngiltere'de baş alan free trade, mal, sermaye ve insanların serbest dolaşımını öngören gelişmelerle yol bulmuştur. 1885 yılında başlayan bu gelişme bugüne kadar devam etme imkanını bulamamıştır. Birinci Dünya Savaşı, Komünizmi getiren Ekim Devrimi ve İkinci Dünya savaşları buna engel olan en büyük nedenlerdir. Sonuç olarak küreselleşme 70 yıllık bir süreç için dondurulmuştur.

Şu anki yaşadığımız küreselleşme liberalizmin tüm dünyadaki zaferi gibi gösterilmektedir. Bu süreç soğuk savaşın bitiminden hemen sonra 1990 tarihi itibariyle belirlenmektedir. Gelişme kendini gümrük geçiş kolaylıkları, serbest dolaşım, dünya ticaretinin büyümesi ve internet aracılığıyla bilgi paylaşımı yanı sıra ekonominin sanallaşması ile göstermiştir. Bu aşamada tüm dünya küreselleşmeye tabi olmak zorunda kalmıştır, fakat her biri için fayda sağlamış değildir. Ki çok az devlet bu süreçten karlı çıktığı söylenebilir. Küresel ekonomiye ayak uydurabilen sadece iki Müslüman ülke olduğu bilinmektedir, bunların biri Türkiye diğeri de Malezya'dır.

Suudi Arabistan bile sahip olduğu petrol kaynaklarına rağmen bu sıralarda yer alamamıştır. Çünkü küresel ekonomi, kaynaklara değil teknolojik devrim, yaratıcılık ve üretilen ürünün benzersiz olmasına bakmaktadır. Bu açıdan baktığımızda küreselleşmenin İslam ülkelerinde olumlu bir iz bıraktığını söyleyemeyiz. Küresel ekonominin kapıları genel anlamda onlar için kapalı kalmıştır. Kültürel açıdan da bu ülkeler batıdan hep uzak olmuşlardır, gelenek ve görenekleri zamanla imtihanlarını kazanmış ve kendini koruyabilmiştir. İslam kültüründe Hıristiyanların aksine ideolojilerini devamlı revize etme ve hem sosyal hem şahsi anlamda yeni bakış açıları geliştirme gibi bir alışkanlığı yoktur. İslam Müslümanlar için günlük hayatına rehberlik eden ve şekillendiren bir dindir, bu yüzden bu kültürde radikal değişikliklere yer verilmez¹. Zamanında bunun farkına varan dünyanın en büyük yenilikçi ve önderlerinden olan Ata Türk dini siyasetten ayırarak laik bir Türkiye'nin batı tarzı değişim göstermesi için ülkede siyasi İslam'ın gelişimini yasaklamıştır.

Çoğu Müslüman ülkeleri zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen zengin ve fakir ayırımı oldukça yüksektir, gittikçe yükselen bu çıta her an devrim patlaması riski ile karşı karşıyadır.

Küreselleşme geleneksel kültürlerle nüfus ederek bu iç çelişkileri daha da körüklemektedir: siyasi sistemlerin gerilemesini hızlandırmakta, ahlaki değerlerin çöküşünü arttırmakta, aile birliklerini etkilemektedir. Bu anlamda en çok yıkıcı etkisi İslam dünyasına yapılmaktadır. İslam gibi geleneksel kültürler modern batı medeniyetinin üzerlerinde yarattığı yıkıcı etkisinin sonuçlarına sessiz kalacak ve kolayca sindiremeyecek kadar ciddi ve derin prensiplere sahiptir. Bu yüzden çoğu zaman küreselleşmeyi nefretle karşılıyorlar. Dini değerlerinin önde geldiği geleneksel toplumlara kar ve tüketim önceliğine dayalı batı kültürünü dayatılması bu toplumun dayatmalara karşı tepki göstermesine ve sosyal protestolara yol açmaktadır. Bu protestoların en agresif şekli terör ile belirlenmektedir. Bunun İslam ile bir bağlantısı yoktur. Örnek olarak Hindistan'da geleneksel kast sistemini kaldırma çabaları şiddetli sosyal protestolar ve terör saldırıları ile son bulmuştur²

Kimlik Oluşumunda Küreselleşmenin Etkisi

Toplumların geleneksel değerleri onların en önemli "benliklerini" oluşturan kimlik unsurudur. Bireyin veya grubun beka gereksinimlerine (itibar, güvenlik, tanıma, kontrol v.b) veya değerlerine başka bir grup veya birey tarafından tehdit edildiğinde kimliğe dayalı tehditler öne çıkar³.

En aşırı ve radikal saldırıların açıklamasını kimliklerini oluşturan değerlerini kaybetme korkusu veya ne pahasına olursa olsun kimliğini koruma içgüdüğü ile yapmak mümkündür. Bu genel perspektif dahilinde, kimliğe dayalı tehditler öne çıkar. Kimliğe dayalı tehditler, grupların varlıksal ve hayati ihtiyaçlarını oluşturan değerlere karşı yapılan tehditlerle ortaya çıkmaktadır. Kimliğin hangi boyutunun tehdit ile ilişkili olduğuna dair araştırmalar dinsel kimliğin diğer kimlik unsurlarından etnik, dilsel, v.b daha kapsamlı olduğunu belirlemiştir. Din grup kimliklerinin merkezinde yer aldığından, kimliğe dayalı tehditlerin en belirgin biçiminin dinsel karaktere sahip olması gerekir.

¹ Fedotova, Valentina, "Terrorizm i Globalizatsiya", Politnauka, Politologiya v Rossiya i Mire, <http://www.politnauka.org/library/konflikt/fedotova.php>, (e.t. 5.December.2016)

² Brilev, Denis, "Genezis i Suşnost Radikalnogo İslamizma v Kontekste Globalizatsionnih Protsestov", *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Cilt 1, No 8, 2010, s.7

³ Aydın, Mustafa - Açıkmeşe, Sinem, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 121

Huntington'un " Medeniyetler Çatışması" hipotezine göre medeniyet grup kimliklerin temel belirleyicisidir. Buradaki medeniyet anlayışına grupların sahip oldukları dil, din, kültür, gelenek ve göreneklerdir⁴.

Bu temellerin farklı olması nedeniyle medeniyetlerin çatışması Huntington'a göre kaçınılmaz. Fakat Huntington'un kastettiği birleşik ve bütüncül medeniyetler için geçerlidir. Oysaki güvenlik tehdidi oluşturacak bütüncül medeniyetler küresel dünyada yoktur. Medeniyetlerin dünyada gelişen olaylara karşı oldukları çelişkili tavırları bunu kanıtlar niteliktedir.

Huntington'na göre, küreselleşen dünyadaki gelişmeler kolayca yaşanabilecek ve ayak uydurulabilecek olaylar değildir. İnsanlar bu gelişmelerden kendi öz kültürüne dönerek kaçabiliyorlar, ortak değerlerin, inanç ve geleneklerin olduğu merkeze dönüş Huntington'a göre medeniyettir. Huntington'un bu hipotezi ile ileride birleşecek olan İslam ve Konfüçyüs bloklarına karşı şimdiden Ortodoks-Hıristiyan medeniyetlerinin birleşmeye başlaması gerektiğinin altını çizmektedir. Buna rağmen çoğu araştırmacılar Dünya Ticaret Örgütüne yapılan saldırıların "medeniyet çatışmasının" bir sonucu olmadığını savunmaktalar. Zira bu saldırıyı yapan teröristler siyasi değil dini amaçlarla hareket etmişlerdir⁵.

Fakat soruna daha derinden bakılacak olursa 11 Eylül ve benzer amaçlarla yapılan diğer saldırıların asıl sebebi ülkelerinde belirlenen "siyasi zayıflık" tır. Devletler uluslararası hukukun ve siyasetin en önemli kişilikleri olarak toplumlarının onlardan bekledikleri "doğru siyaseti" yürütmeye ehliyetleri yok ise istedikleri ve doğru bildikleri siyaseti yürütmeye hazır bir başka grup ortaya çıkmaktadır. Bu grup çoğunlukla parlamenter yönetim, demokrasi ve hukuksal şekil almamış geleneksel toplumlardan geldikleri için yürüttükleri siyaset de arkaik yöntemlere dayanmaktadır. Bu yöntemler çoğu zaman terörizme dayanmaktadır. Mücadelenin en çarpıcı örneklerinden biri 11 Eylül saldırıları olmuştur. Bir grup terörist Batı ülkeleri ve Amerika'nın küreselleşme ayağı ile ait oldukları kimliklerine karşı saldırı yapmalarına karşın ülke yönetiminin bu durumu değiştirmeye siyasi gücü olmadığı veya bu ülkeler ile iş birliği yapıp hep birlikte kimliklerini oluşturan kültür ve medeniyetlerine karşı bir saldırıda buldukları kanaati ile Amerika'nın ekonomik gücünü simgeleyen Dünya Ticaret Örgütüne bir saldırıda bulunmuşlardır. İslam başka kültürler tarafından deforme edilmeyi kabul edemez. İslam dünyasında din kültürün bir parçası iken küreselleşme onu din kültüründen çıkartarak siyasi bir karakter almasını sağlamıştır. Siyasileşmiş dinin doğasında canı pahasına dinini, değerlerini koruma, oç alma ve kendini din ile kanıtlama duyguları vardır. İslam'ı kullanarak yapılan terörist saldırıların en derin duygularında eylemlerini dini değerlerini korumak için yaptığina dair inanç vardır. İslam dünyasında din kültür ve medeniyetin bir parçası olarak kimlik oluşumunun en önemli faktörüdür.

Küreselleşmede Ekonomik Kıstas

Küreselleşme aynı zamanda sürekli yenilenen ve gelişmekte olan teknolojik devrim çağı ile özdeşleşmektedir. Küreselleşme ortamında ancak "high-tech" yani yüksek teknolojiye ayak uyduran devletler gelişir ve zenginleşebilir. Buradan çıkan doğal bir sonuç olarak hem gelişmekte olan hem "üçüncü dünya" ülkelerinde ki sosyal eşitsizlik gittikçe büyümektedir. Zenginler daha da zengin olurken yoksullar daha da yoksullaşmaktadır.

Sınıflar arası eşitsizliğin artmasıyla yoksulluk ve açlık dünyayı sistemsel olarak tehdit eden bir diğer güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır. Bugün dünyada bir milyardan fazla kişi yıllık 370 ABD dolarının altında açlık sınırında yaşamaktadır⁶. Dünyadaki yoksul ülkelerin, en zengin ülkelere

⁴ Aydın - Açıkmeşe, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", s. 121

⁵ Fedotova, "Terrorizm i Globalizatsiya", <http://www.politnauka.org/library/konflikt/fedotova.php>.,

⁶ Dönmez, Rasim, Özgür, " Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya karşı Siyasal İslam", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4 (Kış 2004), s. 88

oranla 50 misli daha yoksul olduğu ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin gittikçe arttığı göz önüne alınırsa söz konusu toplumun manipülasyonlara açık tehdit unsuru oluşturabileceği fikri çok uzak gelmemektedir⁷.

Küreselleşmenin ekonomik köklerine bakıldığı zaman dinamikler arası ayrışmaların asıl nedenlerini görebilmek mümkündür. Zira ekonomik anlamda globalleşme entegrasyona ayak uyduran yenilikçi sektörlerin karlı çıkışını, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasını bu sayede kapitalist elit kesimi ve üst yönetimin hayat standartlarının yükselmesini simgelemektedir. Fakat Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki genel kesimin hayat düzeyini düşürmektedir. Bu bölgelerde çok az sayıda önder sektörlerin bulunması da önemli bir etkidir. Bölgeler arasındaki dengesiz gelişim aralarındaki ayrımı geçtikçe daha da derinleştirmektedir. Yüksek teknolojiye sahip bölgeler gittikçe daha da zenginleşirken daha az gelişmiş bölgeler ciddi "ekonomik bunalımlar" geçirmekte. Bu homojen gelişim küreselleşmenin ana kimliği şeklinde açıklanır olmuştur, globalleşme derinleştikçe teknolojik olarak zayıf ülkelerin yaşadıkları buhranlar derinleşerek kendilerinden zengin ülkelerin daimi desteğine muhtaç hale gelmektedirler.

Ekonomik olarak zayıf olan devletlerin ortak gelişim sorunu gittikçe yükselen işsizliktir, bunun açıklaması yine teknolojik gelişimlerle bağlantılıdır, zira yüksek planlama hedefi koyan şirketlerin amacı kar payı az üretimi yerine kar payı yüksek üretilere yönelmektir. Bu tür gelişim de yüksek teknolojik ve profesyonellik açıdan nitelikli elaman çalıştırmakla gerçekleşebilmektedir. Böylece emeğin yeniden tahsisi gerçekleşmektedir. Sonuç itibariyle de az nitelikli veya vasıfsız işçi açıkta kalırken, işsizlik oranı yükselmekte, gelir düzeyi düşmekte dolayısıyla toplumun genel gelir düzeyi de düşüşe uğramaktadır, bunun neticesinde sosyal gerilim artmaktadır⁸. Hal böyle iken ekonomik olarak devamlı zararda olan ülkelere kültürel anlamda gelişim beklenemez. Din bu durumda tek savunma mekanizması ve çıkış yolu olarak gözükmektedir. Fakat burada da karşılaştıkları sorun vardır. Dine ait inanç sistemleri, gelenek-görenekler, değerler küreselleşmenin bir sonucu batı tarzı hayat ile zedelenmeye çalışılmaktadır⁹. Diğer taraftan geleneksel dini inanç sistemi küreselleşme karşıtlarının sorularına yanıtlayabilecek nitelikte değildir. Onların yaşadıkları zorlukların sorumlusu kim ve bu durumdan nasıl çıkılır? Bu yüzden geleneksel inanç sistemi unutulup radikal, dini değer ve amaçları saptırılmış yeni akım ve inançlar ortaya çıkmıştır.

Batının küreselleşme ile getirdiği entegrasyona uymayan fakat bulunulması zorunlu olan toplumda şiddet unsuru daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Batı Modernliğini ve "Risk Toplumu"

Küreselleşme yenilenmeyi modernizeye ayak uydurmayı koşul olarak belirten bir değişim sürecidir. Modernlik kavramının dayandığı öge "yaratıcı yıkma imgesidir", başka bir ifadeyle daha önce yapılmış çok şeyi yıkmaksızın yeni bir dünya yaratma çabasıdır. Fakat her ne kadar yaratma kavramını ön plana çıkartsa da "yıkıcı" etkisi daha ön planda geldiği görünen bir gerçektir. Modernlik geçmiş ile gelecek arasında radikal bir kopuşu simgeleyen bir kavramdır özünde, onun yıkıcı etkisi de yeni paradigmaları yaratırken geçmiş paradigmaları yıkması

⁷ Küçükcan, Talip, "Terörün Sosyolojisi : Toplumsal Kökenleri Anlama İmkani", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der. M Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2012, s. 113

⁸ Petruşkov M.G, "Separatizm, Natsionalizm, Terrorizm i Ekstremizm kak Pagumnyie Sotsialnyie Posledstviya Globalizatsiyi v XXI Veke", <http://berlek-nkp.com/analitics/4570-separatizm-nacionalizm-terrorizm-i-ekstremizm-kak-pagubnye-socialnye-posledstviya-globalizacii-v-xxi-veke.html>, (e.t. 7 December 2016)

⁹ Petruşkov M.G, "Separatizm, Natsionalizm, Terrorizm i Ekstremizm kak Pagumnyie Sotsialnyie Posledstviya Globalizatsiyi v XXI Veke"... .

mantığında yatmaktadır. Modernitenin en çarpıcı örneklerinden biri Hitler Almanya'sıdır. Siyasi şiddeti araç olarak kullanarak eskiyi yıkıp yeni paradigmalara yol açmaya ve yeni bir dünya yaratmaya çalışmıştır. Modernliğin içinde barındırdığı mükemmeliyetçilik fikri onun şiddete yol açan asıl yıkıcı unsurdur¹⁰. Küreselleşmenin siyasi şiddet ile bağdaştırılması bu açıdan bakıldığında daha açık bir hal almaktadır. Küreselleşme daha önce toplumun ekolojik ve sosyal korkularını açıklamak için kullanılan “risk toplumu” kavramı ile geliştirilmiştir.

“Risk toplumu” kavramsal bir boyuttan uygulanan hale gelmiştir. Kavramın yaratıcısı Alman sosyolog Ulrich Beck, “risk toplumu” terminolojisinin özünü açıklarken, insanları saran ve gittikçe de yükselen korku haline dikkat çekmekteydi¹¹. Savaşlar, iç çatışmalar, saldırı ve terörizmin yıkıcı etkileri bu korkuyu besleyen en önemli unsurlardır. tehdit virüs gibi yeni bölgelere yayılmaya devam ederken, yeni tehlikelerle kendini geliştirmektedir.

Bunun nedeni şiddeti besleyen dinamiklerin modernlik ve globalleşme süreçleri ile bağlantılı olmasıdır. Şiddeti iki ana eksen doğrultusunda bakmak mümkündür . 1) batı modernliği, 2) Soğuk savaş sonrası dönemle birlikte globalleşmenin hızlanması ve neo-liberalizmin yayılması sonucunda dünyanın U.Beck'in deyiimiyle bir “risk toplumu” haline gelişi ve sonucunda 11 Eylül olayları ile patlak vermesidir¹². Gelişmelerin en önemli yansıması – risk boyutunun geleneksel tedbirler ile önlenemeyecek kadar yükselmesidir.

Dinamik olarak değişen dünya yeni tehdit unsurları ile yol almaktadır. Bu savaş sadece siyaset, ekonomi, finans ve teknolojik imkanlar çerçevesinde yapılmamaktadır, mücadele entelektüeller arası çatışmaya dönüşmüş, dünya görüşü, medeniyet enstitülerin davranış biçimi, kültürel algı içerisinde de devam etmektedir. Etik ve hukuksal açıdan hiçbir engel tanımayışı, son dönemlerde sıkça uygulanan gayri resmi stil ve esneklik yeterince avantaj sağlamaktadır. Devletlerin karşılaştığı 11 Eylül ve Beslan trajedileri bunun etkiye-tepkinin bir sonuç ürünüdür¹³.

Küreselleşme ve Göç

Küreselleşmenin bir diğer ayağı göçtür. Hem ekonomik hem siyasi karmaşadan kaçmak ve doğduğu toprakları daha iyi bir yaşam şartları uğruna bırakıp Batı'ya göç eden göçmenlerin çoğu kimlik kaybı endişesi yaşamaktadır. Yaşadığı ülkenin her ne kadar sosyal şartları eşit gözüküyorsa da gözle görülmeyen ama onları o duygu içinde yaşatan ciddi kısıtlamalar vardır. Üçüncü kuşak batı topraklarında doğan yeni neslin bile kimlik kaygıları vardır. Onlar hiçbir zaman batılılar gibi olamayacak onlar gibi düşünemeyecek ve onlara davranıldığı gibi onlara davranılmayacağını farkındalar. Çok az sayıda göçmenin iyi bir sosyal statüye ulaştığı görülmektedir. Bu durumda basit bir ikileme karşılaşılmaktadır. Kendisine bir kimlik oluşturması için entegre olması (yaşadığı toplum ile bütünleşmesi) veya segregasyona (toplumdan kopma, ayrılma) başvurması gerekmektedir. Entegrasyon süreci, yaşadığı topluma ve kültüre tümüyle kendisini adanması gereken ve çoğu göçmen için gerçekleştirmesi zor bir süreçtir. Çünkü her ne kadar Batı'nın göbeğinde büyümelerine rağmen özünü oluşturan din ve kültür değerlerini tamamıyla içlerinden silip atmaları birçoğu için mümkün değildir. Diğer alternatif, Batı'nın onlara sunduğu eğitim ve teknolojik fırsatlardan yararlanarak kendi öz kimliklerini oluşturma mücadelesine girmektir. Bunun agresif şekli de terör eylemleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu da Batı'nın onlara ait kültürel, etnik ve dini değerlerini yok edeceği korkusunu saldıracak yok etmek anlamına gelmektedir. Bu da Batı'da yaşayan göçmenler arasında cihat fikrinin desteklenmesine ve birçok taraftar bulmasına neden olmaktadır. Böylelikle kimlik oluşturma en kolay yolu, kendini ait hissetmediği toplumdan

¹⁰ Dönmez, “Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet”.. , s.87

¹¹ Valentina Fedotova, "Terrorizm i Globalizatsiya".. .

¹² Dönmez, “Küreselleşme Batı Modernliği ve Şiddet..,” s. 85

¹³ Neklessa, Aleksandr, “Terör ve Antiterör v Menyayushem Mire”, *Nezavisimaya Gazeta*, 28 Eylül 2004.

uzaklaştırma (segregasyon) yöntemi görünmektedir. Çünkü bir insan çevresinde bir egemenlik alanı kuramıyorsa o bölgeye kendini ait hissedemez. Aidiyet duygusu çevresinin mahremiyeti ile de sıkı bağlantılıdır. Egemenlik alanı kuramayan birisi mahremiyet alanı da kuramaz ve bulunduğu çevrede rahat edemez. Egemenlik alanının belirlenmesi aidiyet duygusu ile bağlantılı olduğunu yukarıda belirttiğimiz gibi bunu geliştiren üç elemanı vardır

1.Sahiplenme

2. Korunan mekan

3. Yer aidiyeti

Sosyal çevre ile mekan aidiyet duygusunu geliştiren en önemli elemandır. Zira kimliğinin kurucu öğelerinin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır. Kimliğin bir diğer önemli bileşeni bireysel, kültürel ve çevresel öğelerdir¹⁴.

Kendini belirleme yolunun (identifikasyon)'un en basit mekanizması “muhalefet ve çatışmadır.” Kendi benliğini oluşturmak için öncelikle “benliğini” oluşturmayan olguları belirlemesi gerekmektedir. Tüm bunlar da “yeni vatanına” ait küresel boyutta kabul görmeye yüz tutmuş Batılı değerlerdir. Bu değerlere karşı yapılan mücadelede iki model çatışması vardır: İlki kendi geleceğini bu küreselleşmenin belirlediği değerlerin baskısından kurtuluşa görmektedir. İkincisi insanlığın tek özgürlük seçeneğinin bu değerlerin kabulünde görmektedir¹⁵.

Her iki modelin özgürlük anlayışları birbiri ile zıtlaşmaktadır. Bu iki paradigmanın birbirine karşı gelmesi modern dünyanın patolojik felaketini, yani terörizmi doğurmaktadır.

Sonuç

Benlik kavramı içerisinde kimlik oluşumu bireyler için önemli bir olgudur. Kimlik oluşumu bir çok bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşan bir olgudur. Kültürel, ahlaki, dini, çevresel koşullar kimlik yapısını oluşturan önemli öğelerdir. Kimlik yapısını oluşturan bu önemli baş yapıtlara karşı yöneltilen tehdit, benliklerine yapılan bir tehdit ile eş değer tutulmaktadır. Bir çok aşırı radikal saldırıların çoğu benlik duygusunun incinmesi ile başlatılan kimlik kaybı tedirginliği ile açıklanmaktadır. Soğuk savaş sonrası sayıca artan etnik ve kimlik çatışmaları bunun bir göstergesidir. Modern dünya hızla yayılan kimlik tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül saldırıları bu tehdidi “İslam kimliğine” dayatması ve El Kaide, İŞİD gibi örgütlerin yine İslam kimliği ile hareket etmesi bu tehdidin İslam çevresinden gelmesi yönünde bir algı oluşmuştur. İslam dünyasının küreselleşme ile kültürel ve ekonomik bağlamda gösterdiği uyumsuzluk, küreselleşmeye gösterilen bir tepkiyle belirlenmiştir. Ortaya küreselleşmeye karşı radikal İslam tehdidi çıkmış ve şiddet içeren terörist eylemleriyle kendini göstermiştir. Bu grup, sözde kimlik açıklamalarını İslam dinine dayandırmakta ve eylemlerini “Cihat” kavramı ile meşrulaştırmaya çalışmakta.

İslam dünyası batı medeniyetinin getirdiği değerleri ret eden tek medeniyettir. Bu bağlamda gelişen kültürel kümeleşme gittikçe agresif hal almakla birlikte ciddi derecede kimliğe dayalı güvenlik tehditleri oluşturmaktadır. Dünya kendini küreselleşmeye kaptırmışken yenilenmeye mecbur bırakılmaktadır, gelişimi ve ayakta kalabilmesi için yüksek teknolojik yeniliklere, yeni kültürel bileşen ve değerlere uyum sağlama zorunluluğu vardır. Bu düzene ayak uyduramayanlar sadece ekonomik değil, siyasi ve sosyal çöküşe mahrum bırakılmaktadır. İslam dünyası değerlerini koruma çabasıyla batıdan gelen her yenilikçi gelişimi ret etme konumuna geçmiştir. Bu da onun hem ekonomik hem sosyal açıdan çöküşe uğramasının en büyük sebeplerindedir. Değerlerini korumak için gösterdiği tepki tüm bu zorlukların yükü ile daha

¹⁴ Ilgın, Candan, Hacıhasanoğlu Orhan, “Göç Aidiyet ilişkisinin Belirlenmesi için Model: Berlin Kreuzberg Örneği”, İTÜ Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, (Eylül 2016), s. 61

¹⁵ Emelin, Vadim, "Terorizm kak Radikalnaya Reakziya na Globalny Krizis İdentichnosti", *Natsionalny Psihologicheskij Jurnal*, 2(4), 2010, s. 48

saldırgan hale gelmektedir. Batı İslam'ın siyasi kimliğinden korkarken İslam dünyası Batı'nın ekonomik ve teknolojik kısılcacında kalmış, siyasi ve askeri açıdan güçsüzleşmiştir. Bu nedenle batının radikal İslamcı ve köktencilere açtığı savaş, İslam dünyasında kendilerine karşı açılan küresel bir savaş olarak algılanmaktadır. Bunun tepkisi sıkılanan terör saldırıları ile belirlenmektedir.

Kaynakça

Aydın, Mustafa - Açıkmeşe, Sinem, "İslam Örneğinde Küreselleşen Dünyada Kimliğe Dayalı Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012), s. 121

Brilev, Denis, "Genezis i Suşnost Radikalnogo İslamizma v Kontekste Globalizatsionnih Protsessov", *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, Cilt 1, No 8, 2010, s.7

Emelin, Vadim, "Terorizm kak Radikalnaya Reakziya na Globalnyıy Krizis İdentichnosti", *Natsionalnyıy Psihologicheskiy Jurnal*, 2(4), 2010, s. 48

Fedotova, Valentina, "Terrorizm i Globalizatsiya", *Politnauka, Politologiya v Rossiyi i Mire*", <http://www.politnauka.org/library/konflikt/fedotova.php>, (e.t. 5 December 2016)

İlgın, Candan, Hacıhasanoğlu Orhan, "Göç Aidiyet ilişkisinin Belirlenmesi için Model: Berlin Kreuzberg Örneği", *İTÜ Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (Eylül 2016), s. 61

Küçükcan, Talip, "Terörün Sosyolojisi: Toplumsal Kökenleri Anlama İmkânı", *Uluslararası ilişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Der. M Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, 2012, s. 113

Neklessa Aleksandr, "Teror ve Antiteror v Menyayushem Mire", *Nezavisimaya Gazeta*, 28 Eylül 2004.

Petruşkov M.G, "Separatizm, Natsionalizm, Terrorizm i Ekstremizm kak Pagumnyye Sotsialnyye Posledstviya Globalizatsiyi v XXI Veke", <http://berlek-nkp.com/analitics/4570-separatizm-nacionalizm-terrorizm-i-ekstremizm-kak-pagubnye-socialnye-posledstviya-globalizacii-v-xxi-veke.html>, (e.t. 7 December 2016)

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Dr. Fatma SARIASLAN

Özet

Türkiye-Rusya ilişkileri tarihin hemen her döneminde inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Osmanlı'nın son dönemindeki çetin savaşların ardından I. Dünya Savaşı'nda Bolşeviklerin başa geçmesiyle yakınlaşan ilişkiler, Soğuk Savaş döneminde Boğazların tekrar gündeme gelmesiyle gerginleşme eğilimine girmiş, Soğuk Savaş sonrasında da bu konjonktürel iniş çıkışlar ikili ilişkilere hakim olmayı sürdürmüştür. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkilerini Osmanlı ve Sovyetler dönemi ilişkilerinden ayıran en önemli faktörün, ekonomi ve politika arasındaki çizginin giderek belirsizleştiği ve karşılıklı bağımlılığın daha kesif biçimde hissedildiği uluslararası ekonomi politik zemindeki gelişmeler olduğu söylenebilir. Özellikle 2008 krizinin ardından küresel güçler dengesinde yaşanan dönüşüm sonrasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin kilit öneme sahip olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim BRICS ülkelerinin önemli bir temsilcisi olan Rusya ve umut vaadeden bir yakın-BRICS ülkesi olarak konumlanan Türkiye hem Avrasya'da hem de Ortadoğu'da etkili aktörler olarak öne çıkmaktadırlar. Küreselleşme ile birlikte gerek iki ülke halkları arasında artan doğrudan temaslar gerekse hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın dinamik bir siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecinden geçmesi bu uluslararası zeminle eklemlendiğinde, iki ülke ilişkilerinin siyasal bağlamda ne kadar gerilirse gerilsin nihayetinde ekonomik alanda yumuşama evresine girdiği gözlemlenmektedir. Rekabet ve işbirliği ekseninde salınımı nedeniyle, Türkiye-Rusya ilişkilerinin henüz stratejik ortaklık seviyesine çıkamamakla birlikte, enerji ve ticaret gibi alanlarda stratejik boyuta ulaştığı rahatlıkla söylenebilir. İki ülke ilişkilerine uzun yıllar hakim olan jeopolitik mücadelenin yerini jeoekonomik işbirliğine bıraktığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin tarihsel seyri ile örtüşecek biçimde genel anlamda inişli-çıkışlı bir nitelik arzettiğinden hareketle, aralarındaki karşılıklı bağımlılık dolayısıyla dış ticaret, enerji, yatırım gibi alanlarda kurulan işbirliklerinin siyasal ve stratejik boyutu içermeden de kendi kulvarında gelişmeye devam edebileceği öngörülebilir. Bu makale, literatürde daha ziyade siyasal sorunlar ve güvenlik kaygıları çerçevesinde ele alınan Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomi-politik perspektifle ve karşılıklı bağımlılık kavramsallaştırması bağlamında bir değerlendirilmesini sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, Ekonomi Politik, Karşılıklı Bağımlılık, İşbirliği ve Çatışma.

POLITICAL ECONOMY OF TURKEY-RUSSIA RELATIONS

Abstract

The relations between Turkey and Russia have been with ups and downs through almost every period of history. Upon the harsh wars at Ottomans' last years, the relations getting closer with the start of Bolshevik rule, have dived into a tense mode due to the case of Bosphorus and these conjectural to be fluctuations have maintained to be dominant factor in between relations. However the most important factor that divides between Turkey and Russia after the Cold War and those of Ottomans and Soviets has been the international political economic environment in which the line between economy and politics become vague and interdependency seems more decisive. It is clearly observed that the relations between Turkey and Russia have a key role after the transformation occurred in the global power balance especially after the crises in 2008. Indeed, Russia, an important representative of the BRICS countries, and Turkey, a promising would be BRICS country, are prominent actors in both Eurasia and the Middle East. It is observed that as the globalization and the dynamic political and economic transformation process of both Turkey and Russia are taken up with this international base, both countries' relations are getting weaker in the political context and eventually entered into the economic softening phase. Due to the release in the axis of competition and cooperation, it can be said that Turkey-Russia relations cannot reach the level of strategic partnership yet, but reach the strategic dimension in fields like energy and trade. It is observed that the geopolitical struggle that has dominated the relations of the two countries has left its place in geoeconomic cooperation. In this context, the relations between Turkey and the Russian Federation show a general upsurge in a manner that is consistent with the historical course, and the interdependence between them, as well as the political and strategic dimension of foreign trade, energy and investment, may continue to develop in their own lane. This article aims to present an evaluation of the Turkish-Russian relations in the context of political issues and security concerns in the context of the concept of economic-political perspective and interdependence.

Keywords: Russia, Turkey, Political Economy, Interdependence, Cooperation and Conflict.

Türkiye-Rusya İlişkilerin Tarihi Seyri: Çatışma-İşbirliği Diyalektiği

Beşyüz yılı aşkın tarihinde konjonktürel olarak işbirliği ve çatışma süreçlerinin hakim olduğu Türkiye ve Rusya ilişkileri, bugüne gelindiğinde de büyük ölçüde bu diyalektik çerçevesinde belirlenen özelliğini korumaktadır. Her iki aktörün de imparatorluk ile yönetildiği dönemde çok defa savaşlarla karşı karşıya gelmelerine rağmen -istisnai olmakla birlikte- aralarında dönemsel olarak ittifak ve işbirliği süreçleri de yaşanmıştır. 1500'lerin ortalarından 1800'lerin sonuna kadar her otuz yılda bir savaşır durumda olmalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusya'sı arasında sekiz adet önemli barış antlaşmasına imza atılmıştır.¹ 1665-1917 döneminde Türk-Rus ittifak süreçlerinden en önemlilerinden birini 1798-1805 döneminde Napolyon'a karşı, diğerini ise 1833-1841 döneminde Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'ya karşı yapılmış ittifak oluşturmuştur. 1917 yılında Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan Ekim Devrimi'nin ardından da ikili ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması iki ülke arasındaki sorunları (başta Batum meselesi) tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, 1917-1923 yılları arasında Batı emperyalizmi karşısında konumlanan Türk-Sovyet dayanışması ve duruşu bağlamında önemli bir milat olmuştur.² Bu yakınlaşmanın önceki iki ittifaktan bir diğer ayırıcı özelliği sözkonusu işbirliğinin yalnızca askeri boyutla sınırlı kalmayıp ekonomik ayağının da sözkonusu olmasıdır. Nitekim sözkonusu dönemde Atatürk önderliğinde bağımsızlık savaşı veren Türk ordusuna yönelik Lenin liderliğindeki Sovyetler'in maddi birtakım yardımları, ikili yakınlaşma sürecinin önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1924 yılı başında Lenin'in ölmesinin ardından Stalin Rusya'sı ile Atatürk Türkiye'si, her iki devlet için de ilk saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşması olan "Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması"nı 7 Aralık 1925'te Paris'te imzalamıştır.³ 1927 yılında da Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması imzalanmıştır. Ekonomik bunalım döneminde imzalanan bu anlaşmayla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticaret üç yıl içerisinde iki kat artmış; böylelikle her iki ülke de ekonomik açıdan rahatlamıştır.⁴ Ayrıca 1930'lu yıllar Türkiyesinde Devletçilik ilkesi, devlet eliyle sanayileşmenin başarılı olduğu Sovyetler Birliği'nin uygulamalarından ilhamla öne çıkmıştır. Merkezi Sovyet ekonomisinin Büyük Buhran'dan başarıyla çıkması bu etkiyi pekiştirmişti. Sanayileşme odaklı gelişme ve beş yıllık planlar Sovyet modeli temelli uygulamalardı. Buna karşın Sovyet Birliği ile yakın işbirliğine rağmen Türk liderler devletçi politikaların sosyalizmden farkını (sınıf çatışması olmaması ve devlet kontrolünün sınırlı düzeyde oluşu gibi) vurgulamışlardır.⁵

İkili ilişkilerdeki ilk ciddi gerilim 1936 Montrö Sözleşmesi müzakerelerinde ortaya çıkmıştır. Bu gerilimin ardından II. Dünya Savaşı sonrasında dışişleri bakanı Molotov'un gündeme getirdiği SSCB'nin Türkiye'den talepleri iki ülke siyasi ilişkilerinin bozulmasına yol açmış, siyasi ilişkilerin bozulması da ekonomik ilişkilerin kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Dahası 1945 Postdam Konferansında Stalin Montrö Sözleşmesinin revize edilmesi girişiminde bulunmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bazı dönemsel yakınlaşmalar olmakla birlikte Soğuk Savaş süresi boyunca farklı kamplarda yer almaları dolayısıyla ikili ilişkilerdeki işbirliği

¹ Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınları, 1998, ss. 77-88.

² Türk-Rus ilişkileri açısından en hareketli ve en ilginç dönem belki de 1917-1923 yıllarıdır. Ekim Devriminden Lozan Anlaşmasının imzalanmasına kadar uzanan Osmanlı Rus ilişkileri ve daha sonra Moskova-Ankara Hükümeti arasındaki ilişkilerini Rusça belgeler dizisini içerecek biçimde inceleyen kapsamlı bir çalışma için bkz. Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden "Milli Mücadeleye"*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979.

³ Kamuran Gürün, *Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 120.

⁴ Eyüp Zengin, "Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2015, s. 76.

⁵ Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, "Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region", *Third World Quarterly*, Vol.37, No.1, 2016, p.74.

yaklaşımı oldukça sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte, dönemin sınırlayıcı koşullarına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde dönem dönem yumuşamalar sözkonusu olmuştur. 1960'lı yılların ortalarından itibaren, Soğuk Savaş'ta yaşanan yeni durumun sağladığı elverişli ortam ile Türkiye, Batı ekseninden ayrılmaksızın da olsa bağımsız dış politika üretme olanağı bulmuştur. Küba füze krizi sonucunda Soğuk Savaşın 'yumuşama' (*détente*) dönemine⁶ girmesiyle Türkiye'nin aleyhine yaşanan gelişmeler ve son olarak da Kıbrıs meselesinde yaşanan Johnson Mektubu olayı eklenince Türkiye, ABD ile olan ilişkilerin niteliğini sorgulayarak, çok yönlü bir dış politika izlemeye başlayacaktır. Türkiye bu dönemde Kıbrıs konusunda gereksinim duyduğu diplomatik desteği bulabilmenin yanı sıra 1963'ten itibaren başlatılan planlı kalkınma modeline kaynak sağlanması gibi ekonomik kaygılarla da çok yönlü bir dış politika yürütme eğiliminde olmuştur. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği ile geliştirilen ilişkiler, zamanla daha yakın ekonomik bağlantılar kurulmasına vesile olmuştur. 1967 yılının Mart ayında, Ankara ve Moskova arasında, Türkiye'nin şimdiye kadar herhangi bir devletle imzalamış olduğu en geniş kapsamlı endüstriyel işbirliği anlaşması gerçekleştirilmiştir. Anlaşma kapsamında, Sovyetler Birliği Türkiye'de çelik fabrikası, alüminyum fabrikası ve petrol rafinerisinin de dahil olduğu bir dizi sanayi tesis yapmayı kabul etmiştir. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, Türkiye, Sovyetler Birliği'nden en fazla ekonomik yardım alan ülkeler arasında diğer tüm ülkelerden daha fazla pay sahibi olmuştur.⁷

1970'li yıllarda da çokboyutlu dış politika söylemi ile birlikte Sovyetler Birliği ile ilişkiler yeniden ılımlı bir nitelik kazanmıştır. Özellikle 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından uygulanan Batı ambargosu nedeniyle yaşanan ekonomik sıkıntılar Türk-Sovyet ilişkilerinde yavaşlamayı beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, ikili ilişkilerdeki bu iyileşme sürecinde bir takım gelişmeler nedeniyle (örneğin 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'a askeri müdahalede bulunması) aksamalar olmuştur.⁸

Gülten Kazgan Türkiye-Rusya ilişkilerinin, her iki ülkenin de Batı (önce sadece Batı Avrupa daha sonra ABD ve Batı Avrupa) ile ilişkilerin niteliğinden soyutlanamayacağını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre, Türkiye ve Rusya arasındaki politik bağlantılar Batı ile ilişkilerin türevi olarak geçmişte işbirliği veya çatışma arasında inişli çıkışlı bir yol izlemiştir. Bu perspektifle bakıldığında Türkiye'de 1980'de yaşanan askeri darbenin ardından Batı ile ilişkilerin gerilmesi nedeniyle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin güçlenmesi anlamlıdır. Diğer taraftan bu dönemde her iki ülkede de Batı'dan kaynaklanan ekonomiyi serbestleşme yolundaki değişimin aynı yönde olması ilişkilerin 1980'li yılların sonlarında kayda değer derecede ilerleme göstermesinde etkili olmuştur. Nitekim Türkiye'de 1980'lerde Özal eliyle yürütülen ekonomi politikalarına benzer şekilde SSCB'de Gorbaçov tarafından "perestroyka" olarak adlandırılan politikalar uygulanmaktaydı.⁹

Öte yandan Özal döneminin ekonomik liberalleşme politikalarının etkisiyle 1980-1990 döneminde ortalama yüzde 5.4 büyüme gösteren Türkiye ekonomisi, 1986'dan sonra yavaşlamaya başlamış ve dış ticaret açığı ciddi oranda artmıştı. Türkiye'nin ilgisi bu durumun da etkisiyle kuzeye, Rusya'ya ve Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni cumhuriyetlere

⁶ Bu dönem için bkz. Len Scott, "International History: 1945-1990", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (ed.) John Baylis-Steve Smith, New York, Oxford University Press, 2001, s. 82.

⁷ Süha Bölükbaşı, "Behind The Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 1, Autumn, 1999, p. 26.

⁸ Musa Qasımlı, *SSCB Türkiye İlişkileri: Türkiye'de 1980 Darbesi'nden SSCB'nin Dağılmasına Kadar*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2012, s.451.

⁹ Gülten Kazgan, "Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri", der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçekno, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.151.

kaymıştı.¹⁰ Ayrıca 1984 yılında daha sonra enerji alanında önemli oranda gelişecek olan işbirliğinin ilk adımı olan doğalgaz anlaşması imzalanmıştır. Bundan üç yıl sonra 1991 Mart'ında Başbakan Özal'ın gerçekleştirdiği Moskova ziyareti sırasında 'Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması'nın yanısıra Türk müteahhitlerin Sovyetler Birliği'nde takas karşılığında inşaat projelerine katılımına ilişkin anlaşma imzalanmıştır.

Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye ve Rusya ilişkileri dönemin yeni koşulları çerçevesinde gerek ikili anlaşmalar gerekse Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) gibi görece gevşek bölgesel entegrasyon anlaşmaları ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkilerinin öne çıkan boyutunu ticari ilişkiler oluşturmuştur.

Öniş ve Yılmaz Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkilerini iki ayrı dönemde incelemektedirler (Bkz. Tablo 1). Aşağıdaki tablodan da izlenebileceği üzere, ilk dönem Soğuk Savaş'ın hemen sonrasından 1990'ların sonlarına kadarki dönemi, ikinci dönem ise 1990'ların sonu ve sonrasını kapsamaktadır.

Tablo 1 – Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri

	Soğuk Savaşın Hemen Sonrasından 1990'ların Sonlarına Kadar	Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Sonraki Aşaması: 1990'ların sonu ve sonrası
İlişkinin Doğası	Çatışmanın önem arz eden elemanlarıyla birlikte dayanışma.	Dayanışmanın politik eğilimler ve jeopolitik rekabetteki farklılıklara rağmen derinleştirilmesi.
Kilit Konumdaki Güçler	Özel sektör desteğiyle devlet güdümlü dayanışma KEİ gibi bölgesel anlaşmalar kolaylaştırıcı fakat ikincil önemdedirler.	Devletler ana aktörler olmaya devam ederler, özel sektör çıkarlarının rolü her iki ekonominin çeşitlendirilmesi ve büyümesine paralel olarak artmaktadır.
Dayanışmanın Bölgesel Bağlamı	KEİ Örgütü yüzeysel bir dayanışma çerçevesi sunar. Ortak normların ve üyelerin ortak politik eğilimlerinin yokluğunda zayıf bir şekilde temellendirilmiş bölgeselcilik.	Zayıf kurumsallığa sahip dinamik bölgeler; ulus devletler ve ulusal iş kurum/kuruluşları hakim aktörler olmaya devam ederler. Devlet başkanlarını içerecek şekilde gerçekleştirilen karşılıklı zirvelerin önemi ve artan sıklığı.
Liderlik Unsuru	KEİ Örgütünün mimarı olarak Özal dayanışmayı sürdürme açısından önemli bir figürdür. Rusya tarafından Özal'ın bir muadili yoktur.	Erdoğan ve Putin ikili ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynarlar. Türk tarafında Gül ve Davutoğlu da önemli aktörlerdir.

¹⁰ Robert Olson, *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*, Çev. Süleyman Elik, Ankara, Orient Yayınları, 2005, s. 86.

<p>Politik Çatışmaların Doğası ile Ayrılıkçılığa ve Nüfuz Alanlarına Yönelik Tutumlar</p>	<p>Derin Çatışmalar; Rusya Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine liderlik etme hevesini reddetmektedir. Bu iki devlet birbirini azınlık çatışmalarına müdahalede bulunurlar ve Rusya'nın dolaylı bir biçimde PKK'yı desteklemesi. Türkiye'nin benzer biçimde Çeçen karışıklıklarına destek vermesi.</p>	<p>Türk dış politikasındaki pragmatik dönüşle birlikte çatışma seviyesinin önemli ölçüde azaltılması, Türkiye Rusya'nın etki alanında olduğu düşünülen bölgelerde aktif bölgesel bir rol oynamaktan önemli ölçüde kaçınmaktadır.</p>
--	--	--

Kaynak: Ziya Öniş-Şuhnaz Yılmaz, “Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region”, *Third World Quarterly*, Volume 37, Issue 1, 2016, p. 77.

İlk dönem olan Soğuk Savaş'ın bitiminden 1990'ların sonlarına kadar olan dönem için; yukarıda bahsi geçen Özal'ın Mart 1991'de SSCB ile imzaladığı dostluk anlaşması ile daha sonra Demirel'in 1992 yılında Rusya Federasyonu ile imzaladığı ve iki yıl sonra yürürlüğe giren 'Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma' içerik olarak çok benzer olup, bu dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinin kurucu belgeleri niteliğinde olmuştur.¹¹ Buna ilaveten gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretler sırasında taraflar arasında özellikle ekonomi alanında ilişkileri düzenlemeye yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak yeni dönemde ilişkilerde devlet kuruluşlarının yanında iş çevrelerinin ve özel sektörün de etkisi olmuştur. Nitekim Sovyetler Birliği döneminde ekonomik ilişkiler resmî kurumlar arasında yürütülmekteyken, Soğuk Savaş'ın sona erdiği SSCB sonrasında ise devlet güdümlü atılan işbirliği adımlarında özel sektörün de etkisi görülmüştür.¹² Bu dönemde Türkiye dış politikasının karar alma sürecinde ekonomik konuların önemine ilişkin algının değiştiği 1980'li yıllar boyunca sayısı hızla artan Türk girişimcileri, Soğuk Savaş'ın bitişiyle Rusya'ya yönelik ticaret ve yatırımlarını artırmışlardır. Yine bu dönemde hayata geçirilen KEİ Örgütü Türkiye-rusya ilişkileri açısından yüzeysel bir dayanışma çerçevesi sunmaktadır. Sözkonusu dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine liderlik etme hevesini Rusya Federasyonu'nun kabul etmemesi, ikili ilişkilerin zayıf bir şekilde temellendirilmiş bir bölgeselcilik girişimi olarak KEİ Örgütü çerçevesinde etkin bir biçimde gelişmesini sınırlamıştır. Aynı zamanda Rusya'nın dolaylı bir biçimde PKK'yı desteklerken, Türkiye'nin de -resmi devlet politikası olarak olmasa da- Çeçen karışıklıklarına destek vermesi ilişkilerin çatışma-dayanışma diyalektiği içerisinde belirlenmesine yol açmıştır.

1990'ların sonundan itibaren ise sorunlu alanları ortaya çıkartan etnik konuların ikili ilişkilerin belirlenmesinde öneminin azaldığı bir dönem olmuştur. Bölgedeki rekabetin ilişkilerin geliştirilmesi potansiyelini engellediğini gören taraflar, bu dönemde yaşadıkları ekonomik sıkıntıların da etkisiyle işbirliği ortak paydasında buluşmanın avantajlarını daha net görmeye başlamışlardır. Türkiye ve Rusya açısından 1990'lardan 2000'lerin başlarına kadar geçen süre, toplumsal ve siyasal açıdan derin etkileri olan iktisadi krizlerin patlak verdiği bir

¹¹ Erel Tellal, “Rusya ile İlişkiler”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 546.

¹² Bu konuda bkz. Gül Günver Turan, “Türkiye ve Rusya Arasındaki İktisadi İlişkilerde Gönüllü Bir Kuruluş: Türk-Rus İş Konseyi”, der. Gülten Kazgan-Natalya Ulaşkno, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, ss. 275-277.

dönem olmuştur. Rusya'nın 1991 sonrasındaki dağılıma sürecinde içine düştüğü siyasal ve ekonomik kriz (1989-98 arasında GSMH'deki toplam düşüş yüzde 50 kadar) çok şiddetli olmuştur; buna 1998'de moratoryum ilanına ve rublenin yüzde 40 oranında devalüasyon götüren kriz eklenmiştir.¹³ Putin'in iktidara gelmesi ve petrol ve doğalgaz fiyatlarının hızla yükselmesiyle Rusya Federasyonu 2000'li yılların başında ekonomisini düzeltebilmiştir.¹⁴ Sözkonusu dönemde Türkiye de benzer bir biçimde politik istirsarsızlıklara¹⁵ eşlik eden bir siyasal ortamda 1994, 1999 ve 2000-2001 finansal/makroekonomik krizlerini geçirmiştir. Dolayısıyla yeni dönemde ciddi anlamda artan ekonomik ilişkilerin ortaya koyduğu faydayı da göz önünde bulundurarak Türkiye ve Rusya aralarındaki güven ilişkisini güçlendirme yönünde bir irade göstermişlerdir. Öte yandan Türkiye'nin AB ile ilişkiler bağlamında yaşadığı ekonomik dönüşüm de Rusya'ya yönelik ilgiyi arttırmıştır. 1990'larda Rusya Federasyonu pazarı, Türkiye'nin sanayi malları ihracı için önemli bir fırsat sunuyordu. Türkiye'nin 1996'da Gümrük Birliğine dâhil olmasıyla Gümrük Birliğine dâhil ülkelerden Türkiye'ye ucuz ve kaliteli sanayi malları girerken, Avrupa ürünlerine göre daha az kalitede Türkiye'de üretilen sanayi mallarının Rusya pazarına sürüm imkânı doğuyordu. Ayrıca Rusça bilen Balkan ve Kafkasya kökenli Türk vatandaşları da dış ticareti kolaylaştırmıştı.¹⁶ Tüm bunların bir sonucu olarak 1997 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu Türkiye'nin ikinci önemli ticaret ortağı olarak öne çıkmış olmakla birlikte, bu dönemde karşılıklı ticaretin sahip olduğu potansiyelinin altında gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim, Rusya ve Türkiye arasındaki ticaret hacmi, 1996'dan 2000 yılına kadar güçlkle 3.4 milyar dolardan 4.5 milyar dolara yükselmiştir.

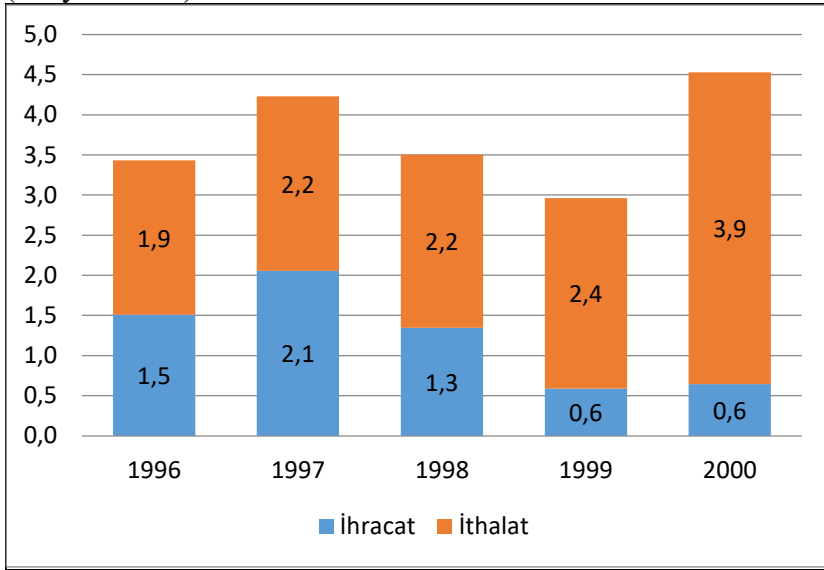
¹³ Döviz kuru Rusya'da Ağustos 1998'de dalgalanmaya bırakılmıştır; 28 Ağustos'ta döviz kurunda yüzde 198'lik bir değer kaybı yaşanmıştır. Türkiye'de ise sabit döviz kuru uygulamasından vazgeçildiği 22 Şubat 2001 tarihinden itibaren sonra döviz kuru hemen yüzde 40 birdeğer kaybına uğramıştır. Bkz. Nurhan Yentürk, *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.86.

¹⁴ Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005, s. 41.

¹⁵ ¹⁵ Turgut Özal'ın ölümünün ardından 1993-1999 yılları arasında yedi hükümet kurulmuş ve dokuz farklı dışişleri bakanı görev yapmış, hatta Temmuz 1994-Haziran 1996 arasında yedi kez dışişleri bakanı değişmiştir. Haziran 1993-Ekim 1995 DYP Hükümeti, Kasım 1995-Mart 1996 DYP-CHP Koalisyonu, Mart 1996-Temmuz 1996 ANAP-DYP Koalisyonu, Temmuz 1996-Haziran 1997 Refah Partisi(RP)-DYP Koalisyonu, Haziran 1997-Ocak 1999 ANAP, Demokratik Sol Parti (DSP) ve Demokratik Türkiye Partisi Koalisyonu, Ocak 1999-Mayıs 1999 DSP Hükümeti, Mayıs 1999-Kasım 2002 DSP, MHP ve ANAP Koalisyonu.

¹⁶ Ali Başaran, "Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2013, s.48-49.

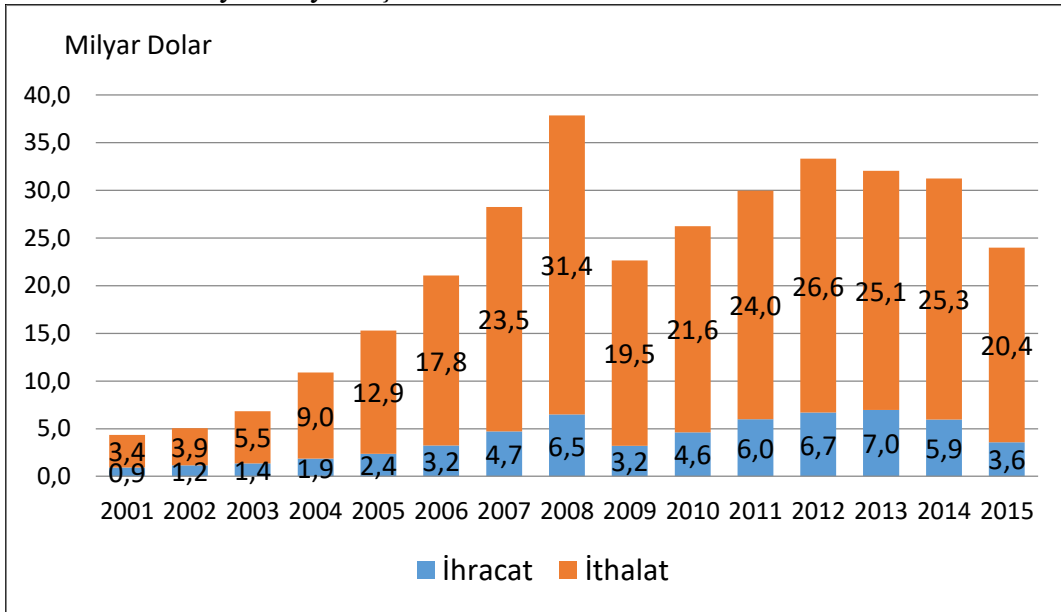
Grafik 1 - Türkiye-Rusya Dış Ticareti: 1996-2000
(Milyar Dolar)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2000’li yıllardan sonra ise ikili ticari ilişkiler ciddi bir ivme kazanmış ve toplam dış ticaret hacmi sürekli artış göstermiştir. Bu sürecin istisnaları 2009 küresel finansal ve ekonomik krizin etkisiyle bu yıl ticaret hacminde yaşanan düşüş ve 2015 yılındaki düşüştür. 2001 yılında başlayan iyileşme sonucunda 4.4 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2008 yılına gelindiğinde 38 milyar dolara ulaşmıştır. 2008 yılında 38 milyar dolara ulaşan iki ülke dış ticaret hacmi, bir yıl içerisinde 22.6 milyar dolara gerilemiştir. 2009 sonrasında ise gerek Türkiye gerekse Rusya’da toparlanmanın Batı ekonomilerine nazaran daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesiyle ikili ticarete yeniden yukarı yönlü bir hareketlenme başlamıştır. Bu çerçevede 2012 yılındaki ticaret hacmi yeniden 2008 yılı rakamlarına yaklaşmıştır. 2015 yılındaki düşüş ise Rusya ile yaşanan uçak krizi ile ilintili olmuştur.

Grafik 2 - Türkiye-Rusya Dış Ticareti: 2001-2015

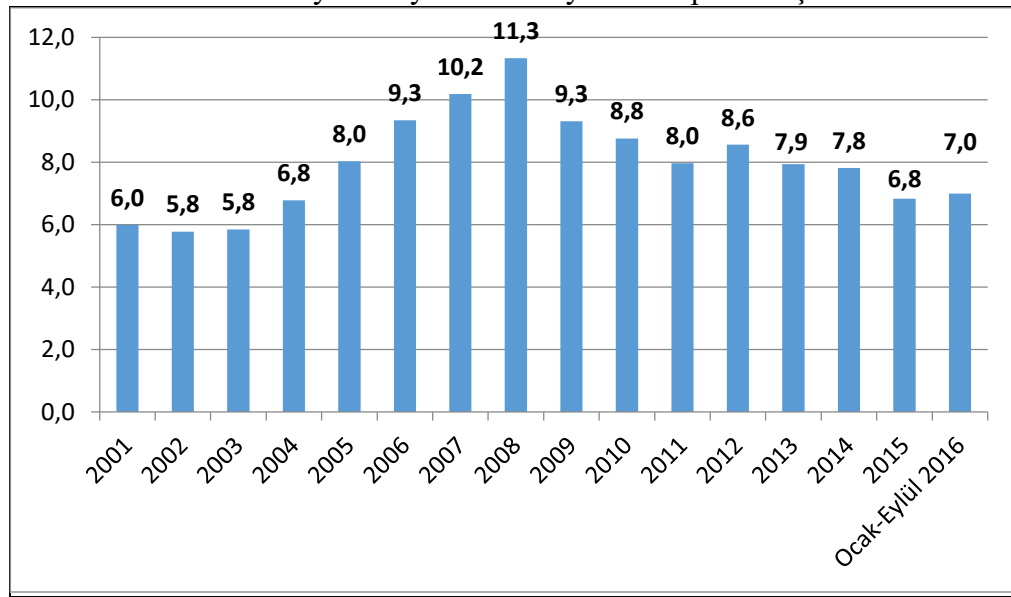

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinin ikinci döneminde lokomotif sektörler enerji ve müteahhitlik sektörleri olarak öne çıkmaktadır. 1984'te imzalanan anlaşma ile 1987 yılında başlayan ve yılda 6 milyar m³ olan Rusya'dan doğalgaz alımının, 1997'de imzalanan anlaşmayla 2002'den itibaren 8 milyar m³ daha artırılması hususunda mutabakata varılmıştır. Yine 1997 yılında imzalanan ve alınan doğalgazın 16 milyar m³ daha artırılmasına karar verilen bir anlaşma ile hayata geçirilmesi kararlaştırılan doğal gaz projesi 'Mavi Akım' 2005 yılında tamamlanmış ve iki ülke enerji işbirliği noktasında daha da yakınlaşmıştır. Müteahhitlik sektöründe ise 1980'lerin sonlarından itibaren Rusya'da faaliyetlere başlayan Türk firmalarının 1998 yılı sonuna gelindiğinde 9.5 milyar dolarlık iş aldıkları kayda geçmiştir.¹⁷

Türkiye-Rusya ilişkilerinin zirveye ulaşması ise her ikli ülkede yaşanan siyasal iktidar değişimi ile ivme kazanmıştır. 2000 yılında Putin'in Rusya'da, 2003 yılında ise Erdoğan'ın Türkiye'de yönetime gelmesiyle, ilişkiler özellikle de ticaret hacmi anlamında büyük gelişme göstermiştir.

Grafik 3 - Yıllar İtibariyle Rusya'nın Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmindeki Payı (%)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

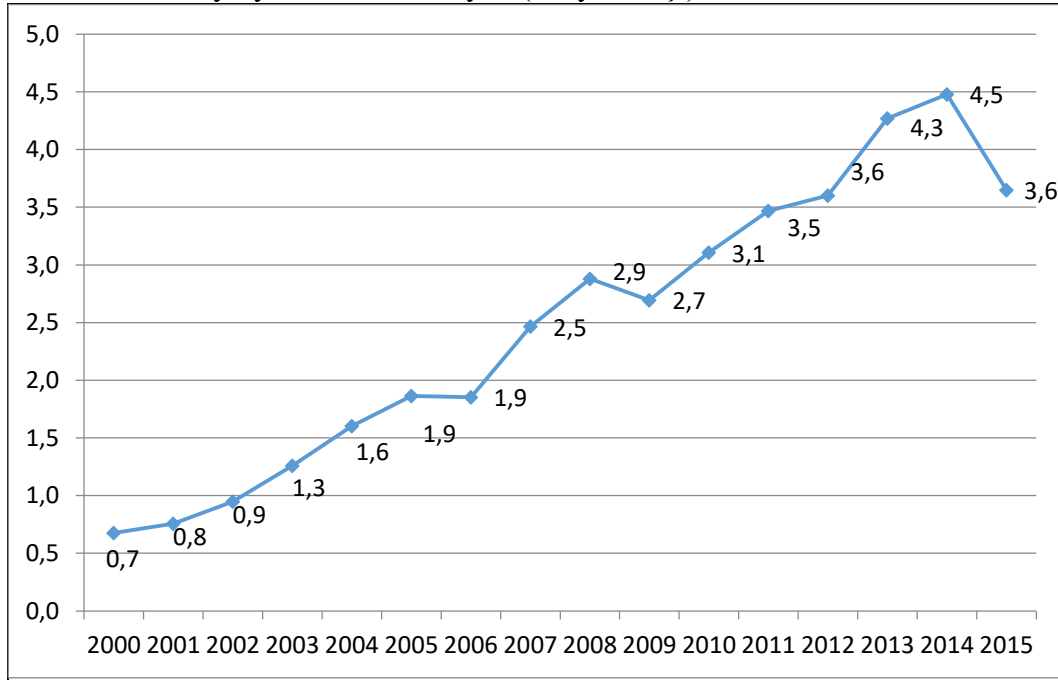
Yıllar itibariyle Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payına bakıldığında 2000'li yıllar boyunca önemli artışların görüldüğü gözlemlenmektedir. Grafik 3'ten de görüleceği üzere, 2008 yılında 11.3 payla maksimuma ulaşan bu oran, 2009 küresel kriziyle ivme kaybetse de 2014 yılında 7.8 olarak gerçekleşmiş ve Rusya Almanya'dan sonra Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olmuştur. 2014 yılında yakalanan bu ivme Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi üzerine iki ülke ilişkilerinde gergin söylemlerin ortaya çıkmasına rağmen gerçekleşmiştir. Kırım'ın ilhakı ilişkilerde gerginliğe neden olmakla birlikte Rusya ve Türkiye arasında derin çatlaklara yol açmamıştır. Nitekim krizden kısa bir süre sonra 1 Aralık 2014'te Moskova-Ankara arasında ortak bir doğal gaz boru hattı projesi olan ve Güney Akım'a alternatif olarak öngörülen Türk Akımı için girişimler başlamıştır. Bununla birlikte, Türk Akımı projesine ilişkin müzakereler iki ülke arasında başgösteren anlaşmazlıklar nedeniyle kesintiye uğramıştır.

İki ülke arasındaki gerginliğin asıl önemli gerekçesi iki ülkenin Suriye krizinin başından bu yana farklı pozisyon almaları olmuştur. Erdoğan, Suriye Devlet Başkanı Esad'ın devrilmesinden yana tavır alırken, Rusya Suriye'deki rejimi destekleyen bir duruşu

¹⁷ Tellal, a.g.m. s.547-548.

benimsemiştir. Ancak Suriye konusunda farklı politikalar izlemeleri Türkiye-Rusya ilişkilerinin bozulmasını beraberinde getirmemiştir. Görüş farklılığına rağmen iki ülke arasındaki güvenlik, ekonomi ve enerji gibi alanlardaki işbirliği devam etmiştir. Öte yandan krizin başından itibaren siyasi ve diplomatik alanda Esad rejimine destek veren Rusya, 2015 yılı sonunda Suriye'ye uçak, ağır silahla ve asker sevk ederek iç savaşa doğrudan müdahil olmaya başlamıştır. Bu durumun bir uzantısı olarak 24 Kasım 2015'te bir Rus uçağı Türkiye hava sahasını ihlal etmiştir. Söz konusu uçağın Türkiye tarafından düşürülmesi sonucu ortaya çıkan kriz Türkiye-Rusya ilişkilerini daha geniş bir düzlemde etkilemiştir. Ankara, düşürülen uçağın Türkiye sınırlarına girmiş olduğunu öne sürerken Moskova'nın yanıtı sert olmuştur. Rusya Türkiye'ye karşı uyguladığı ekonomik tedbirler kapsamında bazı tarım ürünlerine ithalat yasağı koymuş, Türk mallarının gümrüklerde olağandışı kontrollere tabi tutulması gündeme gelmiştir. Ayrıca Rusya'nın Türk vatandaşlarının istihdam edilmelerine kısıtlama koyması, 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren vize muafiyet anlaşmasını tek taraflı olarak askıya alması dış ticaretin daha da daralmasına neden olduğu gibi, Rusya'daki yatırım ve müteahhitlik hizmetlerinde de durağanlığa yol açmıştır. Ayrıca Moskova'nın Türkiye ziyaretlerini yasaklayarak uçuşları iptal etmesinin sonucu olarak, bir önceki yıl Rus vatandaşlarının en çok ziyaret ettiği ülke olan Türkiye'yi 2015 yılında ziyaret eden Rus sayısı 2012 seviyesindeki 3,6 milyona gerilemiştir. (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4 - Türkiye'ye Gelen Rus Sayısı (Milyon Kişi)

Kaynak: TÜİK

Gerek yaşanan uçak krizi nedeniyle Rusya tarafından alınan kararlar gerekse 2015 yılında Rus ekonomisinin yüzde 4 civarında daralması sonucu ikili ticarete de gerileme söz konusu olmuştur. Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 39.6 azalarak 3.591 milyar ABD Dolarına gerilemiş, Rusya'dan yapılan ithalat bir önceki yıla göre yüzde 19.3 azalarak 20.4 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Bunun bir neticesi olarak 2015 yılında Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payı 6.8'e düşmüştür. Böylelikle bir önceki yıl Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmindeki payı bakımından ikinci sırada yer alan Rusya 2015'te Almanya ve Çin'den sonra üçüncü sırada gelmiştir (bkz. Tablo 2).

Tablo 2 – Ülkelerin Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmindeki Payları (% , 2015)

	Ülke Adı	2015	%
1	Almanya	34.769	9,9
2	Çin	27.288	7,8
3	Rusya Federasyonu	23.990	6,8
4	ABD	17.537	5,0
5	İtalya	17.526	5,0
6	İngiltere	16.098	4,6
7	Fransa	13.443	3,8
8	İspanya	10.331	2,9
9	İran	9.760	2,8
10	Irak	8.846	2,5
11	Gizli Ülke	9.746	2,8
	GENEL TOPLAM	351.073	100,0

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

2016 yılının Haziran ayında ise Erdoğan'ın Putin'e hitaben kaleme aldığı bir mektup ilişkilerin seyrinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Moskova, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu mektup yoluyla düşürülen Rus uçağı için özür dilediğini öne sürmüştür. Bu girişimin üzerine Putin, Rusya'nın Türkiye'ye seyahat yasağını kaldırdığını açıklamış; diğer yaptırımların da aşamalı olarak kaldırılacağını bildirmiştir. İki lider Haziran 2016'da St. Petersburg'ta bir araya gelmiştir. Bu görüşmede Suriye konusu ele alınmazken, taraflar Türk Akımı projesi ve Akkuyu Nükleer Güç Santrali için yeniden düğmeye basılması konusunda anlaşmaya varmıştır. Bu gelişmelerle uyumlu olarak ticaret, ekonomi, turizm gibi alanlarda da karşılıklı temas, görüşmelere başlanmıştır. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) Dışişleri Bakanları Konseyi 34. Toplantısı vesilesiyle 1 Temmuz 2016 tarihinde Soçi'yi ziyaret ederek Rus mevkidaşı Sergey Lavrov'la bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Başbakan Yardımcısı Mehmet Şimşek ve Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi 26 Temmuz 2016 tarihinde Moskova'yı ziyaret etmiş ve Rus muhataplarıyla görüşmüştür. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 9 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirdiği St. Petersburg ziyaretini müteakiben, iki ülke arasındaki normalleşme Türkiye'nin 24 Ağustos 2016'da başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu ile devam etmiştir. Türkiye'nin operasyonuna Rusya'nın, diplomatik sınırlar içinde verdiği tepki, iki ülkenin normalleşme yönünde önemli mesafe aldığına işareti olarak görülmüştür.¹⁸ 9 Ekim 2016'da ise Ekonomi Bakanı Zeybekçi ve Rusya Ekonomik Kalkınma Bakanı Aleksey Ulyukaev Türkiye ve Rusya arasında ortak yatırım fonu kurulmasına ilişkin ortak bildiriye imzalamışlardır.¹⁹ 12 Ekim 2016 tarihinde ise Türk-Rus Hükümetler Arası 14. Dönem Karma Ekonomik Komisyon (KEK) Toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıda Bakan Zeybekçi ve Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak tarafından KEK protokolü imzalanmıştır. Zeybekçi'nin toplantıdaki sözleri Türkiye-Rusya ekonomik işbirliğinin çarpan etkisine dikkat çekmekte ve ekonomik ilişkilerinin geçmişte yaşanan siyasal görüş ayrılıklarına rağmen ayrı bir kulvarda değerlendirilerek yeni dönemde giderek derinleştirileceğine işaret etmektedir: *“Birbirine rakip iki önemli ekonomi değil, birbirine çok üst düzeyde tamamlama kabiliyetine sahip iki önemli ekonomi. Rusya'nın sahip olmadığı birçok avantaja Türkiye sahip, Türkiye'nin sahip olmadığı birçok avantaja da Rusya sahip. Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde 1+1=2 sonucunu matematik olarak vermez,*

¹⁸ Fatih Özbay, “Krizden normalleşmeye Türkiye-Rusya ilişkileri”, *AlJazeera Turk*, 6 Aralık 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/krizden-normallesmeye-turkiye-rusya-iliskileri> , (11.12.2016)

¹⁹ “Türkiye-Rusya ortak yatırım fonu kuruluyor”, *NTV*, 9 Ekim 2016, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiye-rusya-ortak-yatirim-fonu-kuruluyor,Fe4lBbtX3kaH7XCXYcBqBQ> , (10.11.2016).

1+1=3, 5, 7, 10 gibi sonuçları verir. Bu sebeple çok faydalı bir iş birliği. Ülkelerimiz arasında test edeceğimiz dostane ilişkilerin yanında da ekonomik ilişkileri de hızlı bir şekilde geliştireceğiz. 2015 yılı kasım ayında yaşanan talihsiz gelişmeden sonra iki ülke arasında alınan tedbir ve getirilen sınırlamalarla, kısıtlamalarla iki ülke kaybetti, negatif etkilendi yani bunun kazananı olmadı. Bütün gayretimizle Kasım 2015'in öncesine aynı şart ve standartlara dönmek üzere önemli mesafeler kat ettik. Çok büyük bir mesafeyi aştığımızı inanıyorum. Son derece basit birkaç konu ile de bunu tamamen aşacağız.”²⁰ Ayrıca aynı toplantıda iki ülke arasında hizmetler ve yatırımları kapsayan serbest ticaret anlaşmasının 2017 yılı içinde ya da en geç 2017 sonunda tamamlanması kararı alınmıştır.²¹

İlişkilerde Enerji Ticareti Boyutu

Rusya, Türkiye için 1984 yılından beri önemli bir petrol ve doğalgaz enerjisi tedarikçisi iken, Türkiye de Rusya için iyi bir enerji alıcısı olmasının ötesinde Rus ve Hazar doğalgazının Avrupa'ya ulaştırılmasında ayrıca önemli bir transit koridorudur. Bu anlamda Rusya açısından Türkiye alternatif bir geçiş koridoru olarak güzergah çeşitlendirmesinde önemli bir partnerdir. 1997 yılı sonundan itibaren gündeme gelen Mavi Akım'ın 2003 yılında fiili olarak devreye girmesi ikili ilişkilerdeki enerji boyutunu daha ileriye taşımıştır. Yine, Rusya'nın doğalgazda taahhüt ettiği indirim gerçekleşmemesi nedeniyle Türkiye'nin askıya aldığı ve yaşanan uçak kriziyle de gündemden düşen türk akımı projesinin, iki ülke ilişkilerinin rayına girmesi ile ekim 2016'da imzalanması da ilişkilerde enerji parametresinin artarak devam edeceğine işaret etmektedir. Bunlara ilaveten iki ülke arasında Mayıs 2010'da gerçekleştirilen ilk Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) toplantısı sırasında Mersin-Akkuyu nükleer enerji santrali projesiyle petrol ve doğalgaz merkezli enerji işbirliğinin nükleer enerjiyi de içerecek biçimde boyutlandırılması önemli bir noktadır.

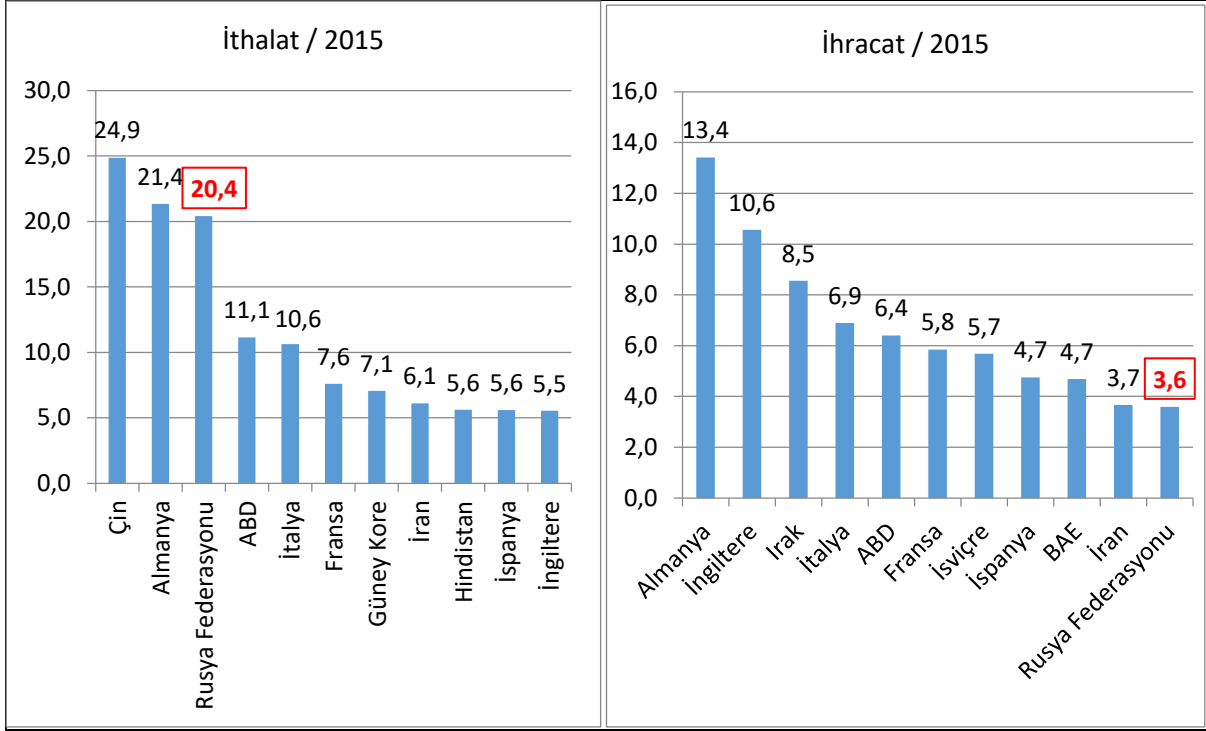
İki ülke dış ticaret ilişkilerinde 1990'lar boyunca dengeli bir ticari ilişki olmasına rağmen, 2000'lerden itibaren makasın Rusya lehine giderek açıldığı görülmektedir (Bkz. Grafik 6). Nitekim 2015 yılı itibarıyla Rusya Federasyonu, Türkiye'nin ihracatında 11. sırada, ithalatında 3. sırada yer almaktadır (Bkz. Grafik 5). Bu durum genel anlamda Rusya'dan yapılan ithalatın büyük ölçüde enerji esaslı olmasından kaynaklanmaktadır. Öncelikle, 1998'de imzalanan Mavi Akım Anlaşmasının 2005 yılında hayata geçirilmesiyle, Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarı ve buna paralel olarak Türkiye'nin doğal gaz faturası yükselmiştir. Öte yandan doğal gaz ve petrol fiyatları, 2002 yılından sonra yukarı yönlü bir seyir izlemiştir. Türkiye'nin önemli enerji tedarikçilerinden biri olan Rusya'ya ödediği fatura da yine bu bağlamda artış göstermiştir.²²

²⁰ “Novak ve Zeybekci KEK protokolünü imzaladı”, *Sputniknews*, 12 Ekim 2016, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201610121025255938-turkiye-rusya-kek-protokolu/>, (10.11.2016).

²¹ “Rusya ile STA 2017'de Tamam”, *Sabah*, 13 Ekim 2016, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/10/13/rusya-ile-sta-2017de-tamam#>, (10.11.2016).

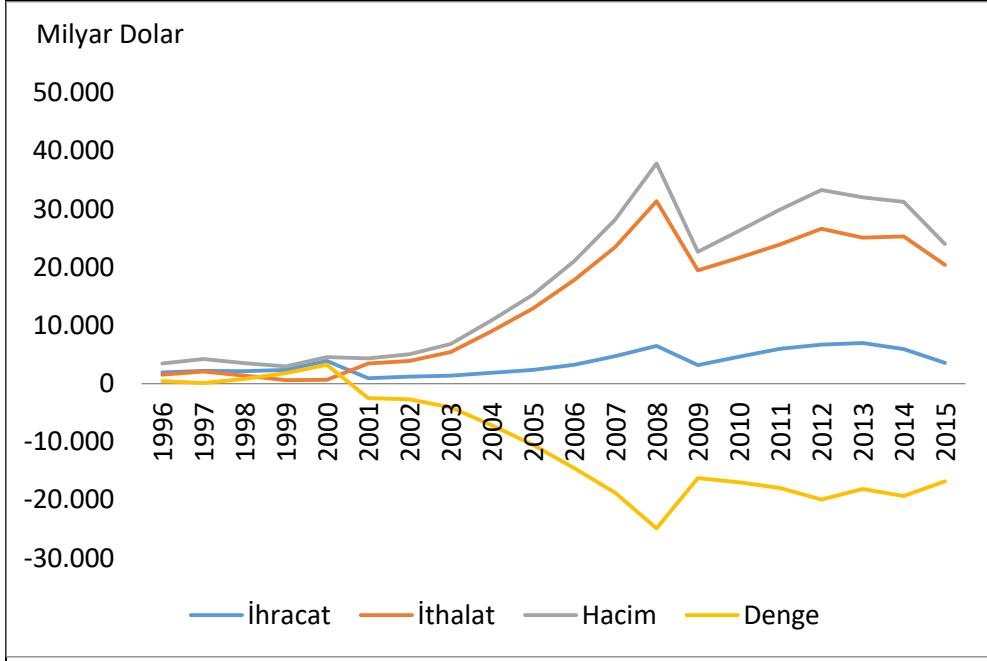
²² “Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, (haz. Habibe Özdal, Hasan Selim Özertem, Kerim Has, M. Turgut Demirtepe), *USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi USAK Rapor*, no: 13/6, (Temmuz 2013), Ankara 2013, s. 37.

Grafik 5 – 2015 Yılı itibariyle Türkiye'nin En Büyük Ticaret Ortakları (Milyar Dolar)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Grafik 6 - Türkiye-Rusya Arasındaki Ticaret Hacmi (1996-2015)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Dünya doğalgaz ticaretinin yüzde 27,4'ünü üstlenen Rusya, ihracatta ilk sırada yer almaktadır.²³ Aşağıdaki Tablo 3'ten de görüleceği üzere, 2015 yılı verilerine göre Türkiye Rusya'nın doğalgaz ihracatında yüzde 23,4 gibi bir oranla Almanya'dan sonra ikinci büyük doğalgaz alıcısı olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye-Rusya arasındaki karşılıklı

²³ BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporu 2016 verilerine göre, 2015 yılında dünyada doğalgaz ticareti bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 3.3 artış göstermiştir.

bağımlılığın asimetrik bir yapı arz etmekle birlikte, Türkiye'nin de Rusya açısından önemli bir hidrokarbon enerjisi alıcısı olması hasebiyle önemli bir partner olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo 3 - Ülkelere Göre 2015 Yılında Rusya Federasyonu'nun (Boru Hatları ile) Doğalgaz İhracatı (Milyar m3)

Almanya	45,2
<i>TÜRKİYE</i>	26,6
İtalya	24,0
Belçika	10,9
Diğer Avrupa	9,8
Fransa	9,5
Polonya	8,8
Macaristan	5,8
Avusturya	4,3
Çek Cumhuriyeti	4,1
Slovakya	3,7
Finlandiya	2,7
Hollanda	2,3
Yunanistan	1,9
Avrupa Toplam	159,8
Beyaz Rusya	16,8
Ukrayna	7,0
Kazakistan	5,0
Diğer BDT	4,4
BDT Toplam	33,2
RF Toplam D.Gaz İhracatı	193,0
Dünya Toplam D.Gaz İhracatı	704,1

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2016

Türkiye'nin enerji jeopolitiğinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının temini açısından farklılık görülmektedir. Şöyle ki, Tablo 4'ten de izleneceği üzere, 2015 yılı petrol ithalinde (toplam ithalatın yaklaşık yüzde 61'inin) Irak, İran ve Rusya ile görece olarak dengeli sayılabilecek üçlü bir yapı söz konusudur. Bu durum kaynak ülkede sevkiyatta yaşanabilecek olası bir sıkıntıya karşı diğer kaynak ülke/ülkelerden hareket serbestliği sağlayan daha dengeli bir tedarik zinciri olduğunu göstermektedir.

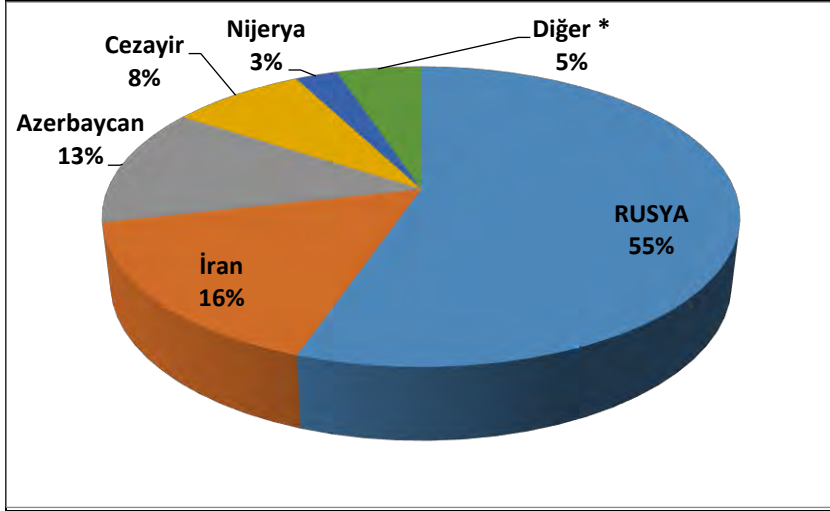
Tablo 4 – Ülkeler Bazında Türkiye'nin Petrol İthalat Miktarları (2015)

Ülke	Miktar (ton)	Pay (%)
Irak	11.409.810	28,8
Rusya Fed.	7.026.314	17,7
İran	5.587.624	14,1
Toplam	39.637.998	100

Kaynak: EPDK Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu

Yıllar itibariyle artan enerji ihtiyacı dolayısıyla giderek artış gösteren doğalgaz ithalatında ise, daha dengesiz bir yapı mevcuttur. Hem Grafik 5 ve Grafik 6 hem de 2005-2015 yılları arasında gerçekleşen doğalgaz ithalat miktarları kaynak ülke bazında gösteren Tablo 5 doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığa açıkça işaret etmektedir.

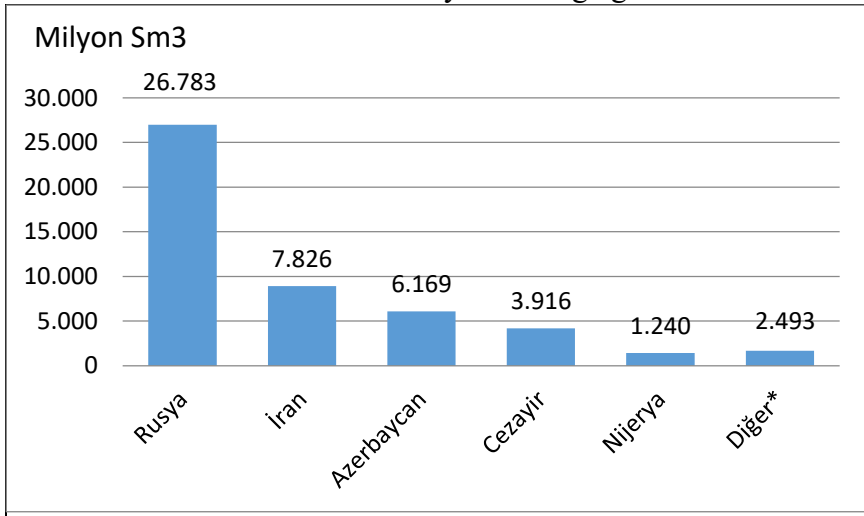
Grafik 6 - 2015 Yılı Kaynak Ülkeler Bazında Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatı (%)

* Spot LNG ithalatının yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir.

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu

Grafik 7 - Ülkeler Bazında Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Miktarları (2015)

Kaynak: EPDK Doğal Gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu

2015 yılı Kasım ayında Suriye sınırından Türkiye hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçağının düşürülmesi ile başlayan kriz, özellikle doğalgaz tedarikinde kaynak çeşitliliğinin Türkiye için hayati bir gereklilik olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu kriz Rusya'nın mevcut durumda Türkiye'nin enerji denklemindeki baskın konumunu dengelemeye yönelik stratejik adımların atılmasını beraberinde getirebilir. Bu durumda diğer bölge ülkeleri ile doğalgaz konusunda kurulabilecek işbirliklerinin hız kazanabileceği öngörülebilir. Nitekim bunun ilk somut işareti Katar ile verilmiştir. Türkiye krizden kısa bir süre sonra Katar'la gerçekleştirilen ilk YDSK Toplantısı ile eşzamanlı olarak sıvılaştırılmış doğalgazı (LNG) anlaşması

imzalamıştır.²⁴ Ayrıca Davutoğlu'nun 3-4 Aralık 2015 tarihli Azerbaycan ziyaretinde Azerbaycan'ın nakliye bedellerinin toplamında yüzde 40 indirim yapması gündeme gelmiştir.²⁵ Buna ilaveten heyetler arası görüşmede, Azerbaycan tarafı Abşeron sahasındaki ilave doğalgazını ilerleyen dönemde Türkiye üzerinden sevk etmek istediklerini ifade etmişlerdir.²⁶ Yine aynı görüşmelerde taraflar TANAP'ın planlandığı gibi 2018'de değil daha erken bir tarihte gerçekleşmesi için mutabakata varmışlardır.²⁷ Tüm bu alternatif arayışlarına rağmen Rusya'nın Türkiye için doğalgaz temininde en önemli ülke olmaya devam etmesi muhtemeldir.

Tablo 5 - Ükelere Göre Türkiye'nin Doğalgaz İthalat Miktarları (2005-2015)

(milyon Sm3)	Rusya	İran	Azerbaycan	Diğer (Cezayir, Nijerya ve diğer LPG)	Toplam
2005	17.524	4.248	0	4.799	26.571
2006	19.316	5.594	0	5.311	30.221
2007	22.762	6.054	1.258	5.768	35.842
2008	23.159	4.113	4.580	5.498	37.350
2009	19.473	5.252	4.960	6.171	35.856
2010	17.576	7.765	4.521	8.174	38.036
2011	25.406	8.190	3.806	6.472	43.874
2012	26.491	8.215	3.354	7.862	45.922
2013	26.212	8.730	4.245	6.082	45.269
2014	26.975	8.932	6.074	7.281	49.262
2015	26.783	7.826	6.169	7.649	48.427

Kaynak: EPDK Doğalgaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu

Türkiye-Rusya Yatırım İlişkileri

Rusya Federasyonu ile 15 Aralık 1997 tarihinde imzalanan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması (YTKT) Anlaşması, 17.05.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1995-1998 döneminde Rusya'dan Türkiye'ye gelen doğrudan yatırımlar sadece 12,5 milyon dolarken 2011 sonrasında özellikle enerji sektöründe olmak üzere ciddi oranda artmıştır. Rusya son dönemde 700 milyon ABD Dolarının üzerinde doğrudan yatırımlarıyla bir ölçüde istikrar sağlamış görünümündedir. 2015 yılında Rusya tarafından gerçekleştirilen 747 milyon ABD Doları tutarındaki doğrudan yatırımın tamamına yakını Akkuyu Nükleer A.Ş.'de gerçekleştirilen sermaye artışına istinaden transfer edilmiştir.

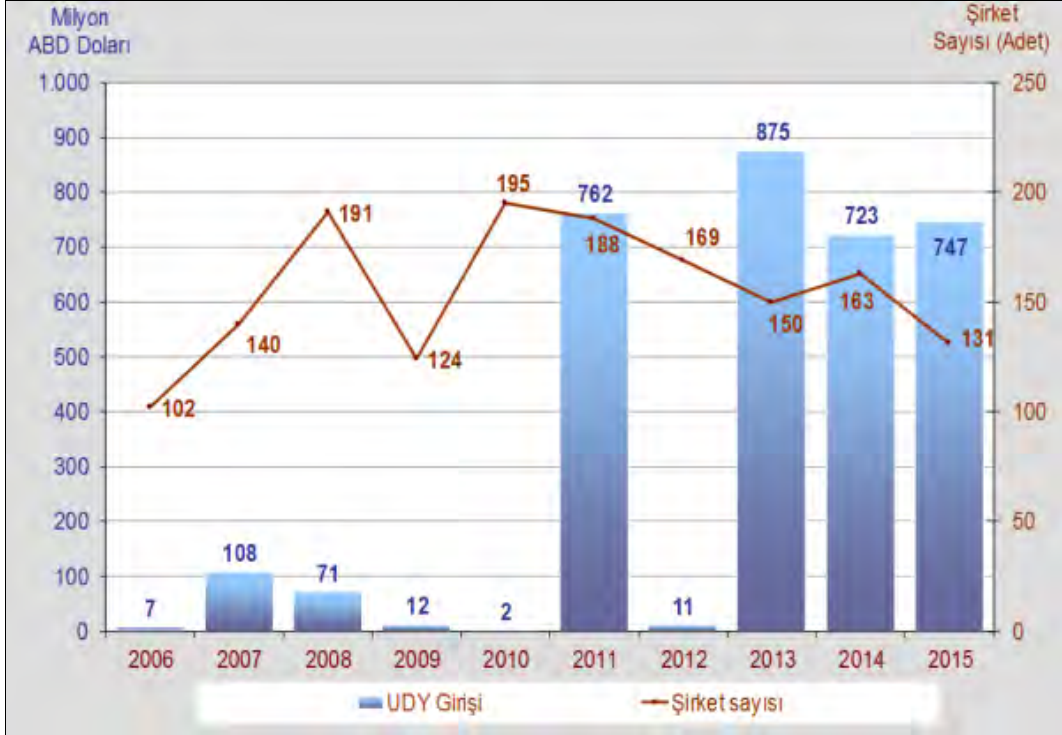
²⁴ "Katar'la doğalgaz anlaşması", *Al Jazeera Turk*, 2 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/katarla-dogalgaz-anlasmasi>, (04.12.2015); "Katar'la doğalgazda anlaşıldı", *CNN Türk*, 2 Aralık 2015, <http://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/katarla-dogalgazda-anlasildi>, (04.12.2015).

²⁵ "Azerbaycan'dan Türkiye'ye yüzde 40 indirim", *Hürriyet*, 7 Aralık 2015.

²⁶ "Azeri gazı sinyali", *Milliyet*, 3 Aralık 2015.

²⁷ "SOCAR: TANAP'ta kaybedilecek zaman yok!", *Enerji Haber*, 7 Aralık 2015, <http://www.enerjihaber.com/socar-tanap-ta-kaybedilecek-zaman-yok/1124/>, 09.12.2016.

Grafik 8 - Rusya'dan Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

Tablo 6 - Rusya'dan Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişleri 2014-2015 (Milyon Dolar)

2014				2015			
Sıra	Ülke	Sermaye Girişi	Oran (%)	Sıra	Ülke	Sermaye Girişi	Oran (%)
1	Hollanda	2.016	23,5	1	İspanya	2.178	18,4
2	İngiltere	1.051	12,3	2	ABD	1.568	13,2
3	Azerbaycan	884	10,3	3	Lüksemburg	1.263	10,7
4	Rusya	723	8,4	4	Hollanda	1.188	10,0
5	Almanya	601	7,0	5	Azerbaycan	786	6,6
6	Lüksemburg	528	6,2	6	Belçika	753	6,4
7	İtalya	488	5,7	7	Rusya	747	6,3
8	ABD	334	3,9	8	İngiltere	596	5,0
9	Fransa	281	3,3	9	Çin	451	3,8
10	Japonya	257	3,0	10	Almanya	387	3,3
	Toplam	8.576	100,0		Toplam	11.858	100,0

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre, Türkiye'de 2015 yılında; şirket kuruluşu, şube kuruluşu veya hisse devri yoluyla 131 adet şirket Rusya sermayeli olmuştur. Genel toplamda ise, 1.961 adet ile Rusya, Türkiye'de en çok uluslararası sermayeli şirkete sahip 6. ülke konumundadır.

Tablo 7 - Rusya'dan Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Şirket Sayıları

Sıra	Ülke	Toplam Şirket Sayısı*	Türkiye'ye Yapılan UDY** (2015) (Milyon Dolar)	Dünya Genelinde Ülke Dışına Yapılan UDY Toplamı*** (2015) (Milyon Dolar)
1	İspanya	613	2.178	34.586
2	ABD	1.627	1.568	299.969
3	Lüksemburg	433	1.263	39.371
4	Hollanda	2.591	1.188	113.430
5	Azerbaycan	1.796	786	3.260
6	Belçika	562	753	38.547
7	Rusya Fed.	1.961	747	26.558
8	İngiltere	2.910	596	-61.441
9	Çin Halk Cum.	755	451	127.560
10	Almanya	6.491	387	94.313

Kaynaklar: * Ekonomi Bakanlığı (Geçici Veriler)

** Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası

*** UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

2015 yılında uluslararası doğrudan yatırım girişlerinin ülkelere göre dağılımında Rusya, ilk üç sırada yer alan İspanya, ABD, Lüksemburg'un ardından yüzde 6,3 oranla yedinci sırada yer almaktadır. 2014 yılında bu sıralama Rusya için yüzde 8,4 ile dördüncüdür.

Sonuç

İki ülkenin yüzyılın başında geçirdiği devrimler sırasında oluşan kısa süreli Türk-Sovyet yakınlaşması ve İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan gerginleşme, Türkiye'nin 1952'de resmen Sovyet karşıtı batı bağlaşımına katılmasıyla yeni bir aşamaya girmiş, sonraki yarım yüzyıla yakın sürede ilişkilerin niteliğini Soğuk Savaş kutuplaşması belirlemiştir. SSCB'nin yıkılma sürecine girmesiyle Türkiye de Rusya gibi köklü bir dış politika dönüşümü yaşamaya başlamıştır.

Türkiye ve Rusya, dünyada gelişen olaylar doğrultusunda tarih boyunca birbirinden uzaklaştığı ve yakınlaştığı dönemler geçirmiştir. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte iki ülke arasında olumlu ve hızla yükselen ilişkiler olmakla birlikte, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin henüz sahip olduğu potansiyele ulaşmadığı değerlendirilebilir. Ancak rekabet ve işbirliği ekseninde salınımı nedeniyle, Türkiye-Rusya ilişkilerinin henüz stratejik ortaklık seviyesine çıkamamakla birlikte, enerji ve ticaret gibi ekonomiyi ilgilendiren alanlarda stratejik boyuta ulaştığı söylenebilir.²⁸ Aralarındaki karşılıklı bağımlılık dolayısıyla dış ticaret, enerji gibi alanlarda kurulan işbirliklerinin siyasal ve stratejik boyutu içermeden de (Suriye ve Ukrayna örneklerinde olduğu gibi) kendi kulvarında kompartımanlaşarak önümüzdeki yıllarda da gelişmeye devam edeceği öngörülebilir.

²⁸ Soğuk Savaş sonrası Türkiye-Rusya ilişkilerinin "stratejik ortaklık" olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinin tartışıldığı ufuk açıcı bir makale için bkz. Fatih Özbay, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010", *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, ss.35-77.

KAYNAKÇA

BAŞARAN, Ali. “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri”, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2013.

BÖLÜKBAŞI, Süha. “Behind The Turkish-Israeli Alliance: A Turkish View”, *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 1, Autumn, 1999, pp. 21-35.

GÜRÜN, Kamuran. *Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

KAZGAN, Gülten. “Batı ile İlişkilerin Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkileri”, der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçekno, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, ss.147-181.

KAZGAN, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2005.

OLSON, Robert. *Türkiye'nin Suriye, İsrail ve Rusya ile İlişkileri: 1979-2001*, Çev. Süleyman Elik, Ankara, Orient Yayınları, 2005.

ÖNİŞ, Ziya-YILMAZ, Şuhnaz. “Turkey and Russia in a shifting global order: cooperation, conflict and asymmetric interdependence in a turbulent region”, *Third World Quarterly*, Volume 37, Issue 1, 2016, pp.71-95.

ÖZBAY, Fatih. “Krizden normalleşmeye Türkiye-Rusya ilişkileri”, *AlJazeera Turk*, 6 Aralık 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/krizden-normallesmeye-turkiye-rusya-iliskileri>, (11.12.2016).

ÖZBAY, Fatih. “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri:1992-2010”, *Bilge Strateji*, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, ss.35-77.

QASIMLI, Musa. *SSCB Türkiye İlişkileri: Türkiye’de 1980 Darbesi’nden SSCB’nin Dağılmasına Kadar*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2012.

SANDER, Oral. *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Yayınları, 1998.

SCOTT, Len. “International History: 1945-1990”, *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (ed.) John Baylis-Steve Smith, New York, Oxford University Press, 2001, ss. 74-91.

TELLAL, Erel. “Rusya ile İlişkiler”, Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 540-550.

TURAN, Gül Günver. “Türkiye ve Rusya Arasındaki İktisadi İlişkilerde Gönüllü Bir Kuruluş: Türk-Rus İş Konseyi”, der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçekno, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, ss. 273-295.

YENTÜRK, Nurhan. *Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

YERASIMOS, Stefanos. *Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden “Milli Mücadeleye”*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1979.

ZENGİN, Eyüp. “Türkiye ve Rusya Federasyonu Ticari İlişkileri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 2015, ss.61-103.

“Azerbaycan’dan Türkiye’ye yüzde 40 indirim”, *Hürriyet*, 7 Aralık 2015.

“Azeri gazı sinyali”, *Milliyet*, 3 Aralık 2015.

“Katar’la doğalgaz anlaşması”, *Al Jazeera Turk*, 2 Aralık 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/katarla-dogalgaz-anlasmasi>, (04.12.2015).

“Katar’la doğalgazda anlaşıldı”, *CNN Türk*, 2 Aralık 2015, <http://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/katarla-dogalgazda-anlasildi>, (04.12.2015).

“Novak ve Zeybekci KEK protokolünü imzaladı”, *Sputniknews*, 12 Ekim 2016, <https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201610121025255938-turkiye-rusya-kek-protokolu/> , (10.11.2016).

Rusya ile STA 2017’de Tamam”, *Sabah*, 13 Ekim 2016, <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2016/10/13/rusya-ile-sta-2017de-tamam#> , (10.11.2016).

“SOCAR: TANAP’ta kaybedilecek zaman yok!”, *Enerji Haber*, 7 Aralık 2015, <http://www.enerjihaber.com/socar-tanap-ta-kaybedilecek-zaman-yok/1124/> , 09.12.2016.

“Türkiye-Rusya İlişkileri Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, (haz. Habibe Özdal, Hasan Selim Özertem, Kerim Has, M. Turgut Demirtepe), *USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi USAK Rapor*, no: 13/6, (Temmuz 2013), Ankara 2013.

“Türkiye-Rusya ortak yatırım fonu kuruluyor”, *NTV*, 9 Ekim 2016, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiye-rusya-ortak-yatirim-fonu-kuruluyor,Fe4lBbtX3kaH7XCXYcBqBQ> , (10.11.2016).

COMMONWEALTH, BİRLEŞİK KRALLIK İÇİN AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ALTERNATİFİ OLABİLİR Mİ?: YANLIŞ BİR KARŞILAŞTIRMANIN ANALİZİ

Dr. İbrahim Çağrı Erkul

Özet

2010'da Birleşik Krallık Başbakanı olan David Cameron, 2015'te yapılacak olan seçimleri kazanması halinde, ülkesinin AB üyeliğini referanduma götüreceği sözünü vermişti. 2015 seçimlerinde yaklaşık %37 oy alarak tek başına iktidar olan Cameron, sözünde durmuş ve ülkesini 23 Haziran 2016'da referanduma götürmüştür. Yapılan referandum, halkın %52'sinin AB'den ayrılmak istemesiyle sonuçlanmıştır. Bu çalışmada İngilizcede sık sık British Exit'in kısaltması olarak kullanılan Brexit'in sebeplerinin yanında, referandum öncesinde halkın AB'ye bakışını detaylandırılmıştır. Ayrıca Commonwealth üyesi ülkelerin, Brexit'ten nasıl etkileneceği ve Birleşik Krallık'ı bekleyen belirsizlik de çalışmanın konuları arasında yer almaktadır. Çalışmada referandum sonucu, Britanyalı siyasilerin temkinli politikaları dikkate alınarak analiz edilmiş ve Commonwealth ile Avrupa Birliği'ni karşılaştırmanın niçin hatalı olacağı kavramsal ve tarihsel olarak ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birleşik Krallık, Avrupa Birliği, Brexit, Commonwealth, David Cameron

COULD THE COMMONWEALTH BE AN ALTERNATIVE TO THE EUROPEAN UNION FOR UNITED KINGDOM?: ANALYSIS OF A FALSE COMPARISON

Abstract

David Cameron who became the Prime Minister of the United Kingdom in 2010, promised to lead the country to EU membership referendum if the Conservatives win the election to be held in 2015. David Cameron won the election of 2015 and fulfilled his promise so the referendum took place on 23 June 2016 in UK. The referendum resulted UK's withdrawal from the EU by 52%. This study will be detailed the reasons of Brexit which is abbreviation of "British" and "exit" besides before the referendum what did people of UK think about Brexit. Furthermore how the Brexit will be affected Commonwealth member countries and uncertainty caused by Brexit for UK are also among the topics of study. The referendum results analyzed taking into account British politicians' cautious policy and why comparing the European Union with the Commonwealth would be incorrect is explained conceptually and historically in this study.

Key Words: United Kingdom, Brexit, European Union, Commonwealth, David Cameron

Giriş¹

2015'te yapılacak seçimleri Muhafazakâr Parti'nin kazanması durumunda Birleşik Krallık'ın AB üyeliğini referanduma götüreceği sözünü veren Cameron, 2015 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesinin ardından, AB ile müzakere sürecine girerek siyasi, ekonomik ve göçe ilişkin konularda birtakım tavizler elde etmeyi başarmıştır. Bu tavizlerden de güç alarak, referandumda AB'de kalma taraftarı politikanın savunuculuğunu yapan Cameron'un çabaları, Birleşik Krallık'ı AB'de tutmaya yeterli olmamıştır. Böylece Birleşik Krallık ve AET arasındaki müzakereler sonucunda, 6 Haziran 1975 tarihinde yapılan tamam/devam referandumunda yaşanan süreç şekli anlamda tekerrür etmiş olsa da sonuçları itibariyle farklılaşarak, Birleşik Krallık'ı bir belirsizlikle karşı karşıya bırakmıştır. Bu belirsizlik içerisinde Mozambik ve Ruanda dışında, ortak noktaları Britanya İmparatorluğu'nun eski sömürgesi/kolonisi olmanın ötesine geçemeyen devletlerden oluşan Commonwealth'in, AB'nin alternatifi olabileceğine yönelik düşünceler daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, Birleşik Krallık'ın AET üyeliği ve 1975'te yapılan tamam/devam referandumunun yanında Brexit Referandumu öncesinde Birleşik Krallık halkının AB'ye bakışı ve AB'den beklentileri konusu detaylandırılmıştır. Böylece Commonwealth'in Birleşik Krallık

¹ Bu çalışma büyük ölçüde Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında İbrahim Çağrı Erkul tarafından savunulan "Dünya Politikasında Commonwealth Örgütü: Üye Devletlerin Çıkarları, Örgütün Etkinliği ve Geleceğinin Analizi" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

için AB'nin alternatifi olup olamayacağı, AB'nin amaçları dikkate alınarak açıklanmıştır. Ayrıca, 2016 referandumunun Britanyalı siyasetinin temkinli politika tercihleriyle uygunluğu ve AB'den çıkılmasına yönelik sürecin başlatılması noktasında, Birleşik Krallık'ta yaşanan anlaşmazlık/belirsizlik üzerinde durulmuştur.

I. Birleşik Krallık'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu Üyeliğini Referanduma Götürmesi

1960'da kurulan Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nden (EFTA) beklediğini bulamayan Birleşik Krallık, yönünü Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) doğru çevirmiştir. Ancak dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'ün 1963 ve 1967 yıllarında Birleşik Krallık'ın üyeliğini gerekçelerini ortaya koyarak veto etmesi, AET üyeliğinin kolay olmayacağını göstermiştir.

De Gaulle, 14 Ocak 1963'de yaptığı basın toplantısında kendisine yöneltilen, Britanya'nın (Birleşik Krallık kast edilmekte) Ortak Pazar'a girişi ve Avrupa'nın politik evrimine yönelik ülkesinin pozisyonunun ne olduğu sorusuna verdiği ayrıntılı cevapta, Britanya'nın doğası gereğince, Kıta Avrupası'ndan önemli ölçüde farklı olduğu üzerinde durmuştur. Britanya'nın denizlere ait olduğunu belirten De Gaulle, özgün alışkanlıkları ve gelenekleri olan bu ülkenin kendi döviz kuruyla bağlı pazarlarının olduğuna ve çok çeşitli/uzak ülkelerde ikmal hatlarının bulunduğu dikkat çekmiştir. Bunlara ek olarak, Britanya'nın eski dominyonlarıyla yaptığı ticaretin altı ülkenin AET çatısında kurduğu sistemle uyum içerisinde çalışmasının mümkün olmadığını ve Britanya'nın kendi koşullarında AET'ye girmek istemesinin, AET üyeleri için büyük problemlere sebep olacağını belirtmiştir.²

De Gaulle, ikinci veto olarak da kabul edilebilecek, 27 Kasım 1967 tarihli basın açıklamasında ise AET'ye katılmak isteyen İngilizlerin köklü değişiklikler yapması ve bu köklü değişikliklerin hayata geçirilmesinin Birleşik Krallık'ın AET ülkelerine katılması için ön koşul olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, De Gaulle İngilizlerin AET'ye üye olmasının, yalnızca Fransa için değil, diğer beş ülke içinde mümkün olmadığı vurgusunu yapmıştır.³

AET'ye yaptığı başvurulardan bir sonuç alamayan Birleşik Krallık, ilişkileri yeniden resmiyete "dökmek" için De Gaulle'ün Cumhurbaşkanlığı'nın sonlanmasını beklemiştir. 1969'da Georges Pompidou'nun Fransa Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve Almanya'nın da desteği ile* müzakereler 1970'de yeniden başlamıştır. Müzakerelerin sonunda, İrlanda ve Danimarka katılım antlaşmasını ülkelerinde referanduma götürürken, Birleşik Krallık bu antlaşmayı referanduma götürme cesareti gösterememiştir. Önemli bir çoğunluk antlaşmanın kabul edilmesine karşı çıksa da katılım antlaşması Parlamento'da kabul edilmiştir.⁴

² Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle tarafından yapılan 14 Ocak 1963 tarihli basın toplantısının tam metni için bkz., "17. Press Conference by President de Gaulle, Paris 14th January 1963", accessed 02.03.2015, <http://aei.pitt.edu/5777/1/5777.pdf>.

³ Dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle tarafından yapılan 27 Kasım 1967 tarihli basın toplantısının tam metni için bkz., "Press Conference Given by General de Gaulle at the Elysée (27 November 1967)", accessed 17.03.2015,

http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/0ae5df93-212b-417d-b875-857f4f310c21/Resources#fe79955c-ef62-4b76-9677-dce44151be53_en&overlay.

* Desteğin yalnızca Fransa ve Almanya'dan geldiğini söylemek yetersiz olacaktır. Birleşik Krallık'ın Ortak Pazar'a girişi Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya halkı tarafından da yüksek oranlarda desteklenmiştir. Örneğin bu destek, Belçika'da %90, Lüksemburg'da %92, Hollanda'da %92 ve İtalya'da %84 düzeyindedir. (Jacques Rene Rabier, "Europeans and the Unification of Europe", in Ghita Lonescui The New Politics of European Integration, The macmillan Pres Ltd., London: 1972, s. 165'den aktaran İbrahim S. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye. Uluslararası Sistemle Ortaklık* (İstanbul, Alfa Aktüel, 2014), 151.)

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Haluk Günöğür, *Avrupa Birliği* (Ankara: Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi, 2007), 58-61.

Parlamento'da kabul edilen katılım antlaşması sonrasında, AET üyeliğinin fayda/maliyet hesaplamasına yönelik tartışmaların Birleşik Krallık içerisinde bitmediği görülmüştür. 1974'te İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle, mevcut tartışma yeni bir boyut kazanmıştır. İşçi Partisi'ne göre; Birleşik Krallık'ın AET üyeliğinin devam etmesi için katılım koşullarının yeniden müzakere edilmesi ve yapılacak bir referandumla halkın nihai kararı vermesi gerekmektedir. John Pinder, İşçi Partisi iktidarının hangi üyelik koşullarını yeniden müzakereye açmak istediğini ve bunda ne ölçüde başarılı olduğunu sorgulamıştır. Pinder'in belirttiği üzere; İşçi Partisi genel olarak yedi konuyu AET ile yeniden müzakere etmek istemiştir. Bunlar: Tarımsal ürünlerin Birleşik Krallık pazarına girmesi, Topluluk bütçesinin daha adil bir biçimde finanse edilmesi, parasal ve ekonomik bir birlik karşısında Birleşik Krallık'ta artacak işsizlik, İngiliz ekonomisinin kendi bölgesel, endüstriyel ve parasal politikalarını sürdürmesi, Commonwealth ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik çıkarlarının daha iyi korunması, sermaye hareketleri, ödemeler dengesi ve işsizliğe yönelik bir anlaşma yapılmasının yanında üyeler arasında katma değer vergisinin uyumlaştırılma çalışmalarıdır. Muhalefetteki muhafazakârların karşı çıktığı* yeniden müzakere ve referandum sürecinde, Birleşik Krallık'ın konjonktürden de faydalanarak bir takım yeni edinimler sağladığı da söylenebilir. Bunların arasında Commonwealth ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkiler öne çıkmaktadır. Commonwealth ve Üçüncü Dünya ülkelerinin ekonomik çıkarlarının daha iyi korunmasına yönelik yapılan istekler, Lome Antlaşması'yla büyük ölçüde karşılanmıştır. Afrika, Karayip ve Pasifik (AKP) ülkeleriyle yapılan Lome Antlaşması'nın kapsamı dışında kalan bazı Commonwealth ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle de AET'nin ikili ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı görülmüştür. Birleşik Krallık'ın çok önem verdiği Commonwealth üyelerinden Avusturalya, Kanada ve Yeni Zelanda'dan daha fazla malın Avrupa pazarına girmesine yönelik de gelişme kat edilmiştir. Dönemin Avusturalya Başbakanı'na göre; Commonwealth'in AET'deki çıkarları, Birleşik Krallık'ın üyeliği ile daha iyi karşılanmaktadır. Buna ek olarak, Avusturalya Başbakanı'nın, Birleşik Krallık'ın Topluluk'tan çıkmasının, Avusturalya'nın yararına olmayacağını belirtmesi, AET ile ilişkilerin bu dönemde geliştiğini göstermektedir.⁵

Birleşik Krallık ve AET arasındaki müzakereler sonucunda, 6 Haziran 1975 tarihinde yapılan referandumda seçmenler % 67 gibi yüksek bir oranda, AET içerisinde kalma kararı alınmıştır. Referandumdan çıkan bu açık sonuç sonrasında, AET'den çıkılmasını savunan "hayırcılar", yenilgiyi kabul etmek durumunda kalmışlar ve bundan sonra AET ile yapıcı bir şekilde ilişkilerini yürütecekleri sözünü vermişlerdir. Hatta referandumu isteyen Başbakan Harold Wilson dahi "tarihi karar" olarak nitelendirdiği referandum sonucunu takdir etmiştir.⁶ Özetle, 2016 referandumundan 41 yıl önce Birleşik Krallık, katılım antlaşmasına ilişkin rahatsızlık duyduğu konuları AET ile yeniden müzakere etmiş ve yapılan 1975 referandumunda, halk yüksek bir oy oranı ile AET'de kalma yönünde iradesini ortaya

* Peter Blaker'ın, "İşçi Partisi'nin 'Yeniden Müzakere' Politikası: Muhafazakâr Bir Bakış" başlıklı makalesinde belirttiği gibi, o dönemde muhalefette olan Muhafazakâr Partili siyasiler, Birleşik Krallık'ın Avrupa Topluluğu'na giriş koşullarının yeniden müzakere edilmesini gereksiz ve zararlı bulmaktadırlar. Böyle bir müzakereye girmek gereksizdir; çünkü müzakere edilmesi için ortaya koyulan birçok sorunun katılımı bir ilgisi yoktur. Buna ek olarak, isteklerin antlaşmayı değiştirmeye yönelik bir niyeti de bulunmamaktadır. Müzakerelerin Birleşik Krallık'a zararı noktasında ise Birleşik Krallık'ın Topluluk üyesi olarak kalıp kalmayacağını belirsiz olması, ülkedeki yatırım ve ticaretin güvenilirliğine olumsuz etkide bulunmaktadır. Buna ek olarak yapılacak referandumun, Topluluk üyeliğinden çıkılmasıyla sonuçlanması, durumunda hem Birleşik Krallık hem de Avrupa bundan zararlı çıkacaktır. (Peter Blaker, "Labour's 'Renegotiation' Policy: A Conservative View", *The World Today*, Vol. 30, No. 8, Aug., (1974): 319.)

⁵ John Pinder, "Renegotiation: Britain's Costly Lesson?", *International Affairs*, Vol. 51, No. 2, Apr., (1975): 153-165.

⁶1975 Referandumunu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., "1975: UK Embraces Europe in Referendum", accessed 04.04.2015, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid_2499000/2499297.stm.

koymuştur. Bu yönüyle bakıldığında, sonuçları farklı olsa da eski Başbakan Cameron liderliğindeki Muhafazakâr Parti'nin, geçmişte İşçi Partisi'nin yaptığı yeniden müzakere ve referandumu 41 yıl sonra tekrarladığı söylenebilir.

II. BREXIT Referandumu Öncesinde Birleşik Krallık Halkının AB'ye Bakışı

2010 yılında Başbakanlık koltuğuna oturan David Cameron, 2013 yılında, 2015'te yapılacak olan seçimleri kazanması halinde, ülkesinin AB üyeliğini referanduma götüreceği sözünü vermişti. 2015 seçimlerinde yaklaşık %37 oy alarak tek başına iktidar olan Cameron verdiği sözde durarak, ülkesini 23 Haziran 2016'da referanduma götürmüştür. Bilindiği üzere yapılan referandum, halkın % 52'sinin AB'den ayrılmak istemesiyle sonuçlanmıştır. Referanduma katılımın düşük olması, Kuzey İrlanda ve İskoçya'da halkın çoğunluğunun AB'de kalmaktan yana oy kullanması ve böyle önemli bir kararın %52 gibi düşük bir oy oranıyla alınmış olması, Birleşik Krallık'ta yaşanan tartışmaları devam ettirmektedir. Bunlara ek olarak, Birleşik Krallık'ta Yüksek Mahkeme'nin AB'den çıkabilmek için yaşanacak sürecin başlayabilmesi için parlamento onayı gerektiğini açıklaması ve Başbakan Theresa May'in de bu kararı temyize götürecekleri yönünde bir karşı çıkışta bulunması, yaşanan gerilim ve belirsizliği arttıran unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu başlık altında ilk olarak, referandum öncesi dönemde, Birleşik Krallık içerisinde AB karşıtlığının ne boyutta olduğuyla başlamak isabetli olacaktır. John Curtice ve Geoffrey Evans yaptıkları çalışmada, Britanya'da AB karşılığının, 2014 yılında daha önceki dönemlere oranla daha fazla olup olmadığını sorgulamışlardır. Curtice ve Evans'ın yararlandıkları verilere göre; 1984'te %45 olan AB üyeliğinden çıkmak isteyenlerin oranı, 2014'te %35'e gerilemiştir. Diğer taraftan, 2014 yılında AB üyeliğinin devamını isteyenlerin oranı ise %57'dir.⁷ Geçmişte AB üyeliğinden çıkmak isteyenlerin oranının daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulursa, referandum öncesinde Britanya'nın AB'ye bakışının, geçmişe göre en olumsuz dönemini yaşadığı söylenemez. Dikkat edildiği üzere, bu ankette katılımcılara AB'ye “devam” veya “ayrılma” şeklinde iki seçenek sunulmuştur.

Ancak Birleşik Krallık'ın AB üyeliğine ilişkin olarak bu iki seçeneğin dışında alternatif cevaplar sunulduğunda, AB'yi destekleyen ve karşı çıkanların tutumlarında büyük bir farklılaşma görülmüştür. AB'ye ilişkin bu alternatif sorular sırasıyla: AB'den ayrılalım, AB'de kalalım fakat gücünü azaltalım, olduğu gibi bırakalım, AB'nin gücünü arttırarak üyeliğe devam edelim ve son olarak tek bir Avrupa hükümeti için çalışalım şeklindedir. 1992'den 2014'e kadar bu sorular, halka düzenli olarak sorulmuştur. Burada en dikkat çekici husus, Avrupa'dan ayrılalım diyenlerin oranındaki azalmadır. Örneğin, 2014'te AB'den çıkmak isteyenlerin oranı %24'te kalırken, AB'de kalalım fakat gücünü azaltalım diyenler %38'e kadar çıkmaktadır. Ankette olduğu gibi bırakalım seçeneği %18 ve son olarak tek bir Avrupa hükümeti için çalışalım %4 olarak belirtilmiştir.⁸ 2014 yılına ilişkin bu sonuçların en dikkat çekici yönü, %38 ile en büyük orana sahip olan AB'de kalalım fakat gücünü azaltalım diyenlerin, bir şarta bağlı olarak bu cevabı vermeleridir. Referandum, bahsi geçen %38'lik kesim için değerlendirildiğinde, Birleşik Krallık'ın AB ile yaptığı müzakerenin ardından, insanların tercihlerini AB'de kalmaktan yana kullanacakları düşünülebilirdi. Bu yönüyle referandum öncesinde ülkedeki havanın AB'de kalınmasını isteyenler lehine döndüğü gözlemlenmiştir.

Birleşik Krallık'ın önemli anket şirketlerinden Ipsos MORI'nin, 2015 Ekim ayında yaptığı anketin de yukarıdaki anket sonuçlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu kez de ankete katılanlara dört seçenek sunulmuştur. Bunlar sırasıyla; Britanya ve diğer AB üyeleri

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., 1992: British Election Study'den aktaran John Curtice, Geoffrey Evans, “Britain and Europe: Are we all Eurosceptics now?”, *British Social Attitudes: 32nd Report*, accessed 15.12.2015, http://www.bsa.natcen.ac.uk/media/38975/bsa32_eu.pdf, 4.

⁸ Ayrıca bkz., 1992: British Election Study'den aktaran aynı yer, p. 5.

daha sıkı ekonomik ve politik bütünleşme yolunda hareket etmeliler, Britanya'nın AB ile olan ilişkileri genel olarak mevcut haliyle korunsun, Britanya, politik bağlantıları olmadan ekonomik topluluğun bir parçası haline gelsin ve son olarak AB'den tamamen ayrılalım. Bu seçeneklerin oranlarının sırasıyla %12, %26, %37 ve %18 olduğu dikkate alınır, en fazla orana sahip olan "Britanya, politik bağlantıları olmadan ekonomik topluluğun bir parçası haline gelsin" seçeneği, halkın büyük bir kesiminin(%37) daha fazla entegrasyon istemediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca hali hazırda halkın var olan entegrasyonun da geriye doğru döndürülmesine yönelik bir iradeye sahip olduklarını göstermesi açısından da önemlidir. Diğer taraftan, 2012'nin sonunda aynı seçeneği uygun bulanların %28 olduğu⁹ dikkate alınır, aradan geçen yaklaşık üç yıl içerisindeki %9'luk artışın da önemsenmesi gerekmektedir. Söz konusu veriler, halkın büyük bir çoğunluğunun AB ile entegrasyonu yeniden müzakere etmek istediği şeklinde yorumlanabilir.

Referandum öncesinde Cameron'un AB'den ne gibi tavizler üzerinde yeniden müzakere etmek istediğine bakıldığında, başta siyasi, ekonomik, ve göçe ilişkin konular ön plana çıkmaktadır. Cameron, daha fazla siyasi bütünleşme istemediği gibi*, mevcut durumun da esnetilmesini istemiştir. AB mevzuatlarını engelleyebilmek için ulusal parlamentolara daha fazla yetki verilmesine yönelik beklenti bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ekonomik temelde Avro'nun, AB'nin tek para birimi olmadığına tanınması ve Avro alanının dışındaki ülkelerin dezavantajlı durumlarının düzeltilmesi, Avro alanının dışındaki ülkelere finansal entegrasyon için baskı yapılamayacağı, Birleşik Krallık'ın, Avro'nun kurtarılması operasyonlarına katkıda bulunmak zorunda olmaması, AB'den istenenler arasındaydı. Göçe ilişkin olarak ise Britanya'ya AB ülkelerinden gelecek göçmenlerin ülkede dört yıl ikamet etmeden, ülkelerinin belirli sosyal güvenlik sistemi uygulamalarından yararlanmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁰

Referandum öncesinde Natalie Nougayrède Cameron'un istediği reformlar/tavizler temelinde AB üyesi ülkelerin AB Antlaşması'nı değiştirme konusunda sıkıntılı bir yola girmek istemedikleri için bu duruma olumlu bakmadıklarını belirtmekteydi. Bu bağlamda, Nougayrède yeniden müzakere sürecinde, AB liderlerinin cömert bir tavır sergilemeyeceğini düşünerek, Birleşik Krallık'ın büyük bir beklentiye girmemesi gerektiğinin altını çizmekteydi.¹¹ Fakat AB, Cameron ile yaptığı müzakerelerde sahip olduğu esnek sistemin sınırlarını zorlayarak, Birleşik Krallık'a özel bir statü tanınmasını kabul ettirmiştir. Cameron müzakereler sonunda elde edilen kazanımları dikkate alarak, AB'de kalınması gerektiği savunmuştur şu cümleler O'na aittir:

“Özel statü, İngiltere'nin her iki durumda da en iyi avantajlardan yararlanması anlamına geliyor. Avrupa'nın bizim işimize yarayan parçasında olacağız, dünyanın en büyük tek pazarında halkımızı güvende tutma yeteneği ile en önde oturarak bizi ilgilendiren kararları etkileyebileceğiz. Fakat bununla birlikte Avrupa'nın işimize yaramayan parçasının dışında kalacağız, ülkemizi Euro'dan, Euro bölgesi kurtarma programlarından, pasaport gerektirmeyen Schengen

⁹ "Preferences for Britain's Future Role in Europe", 26.10.2015, accessed 15.12.2015, <https://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/3381/>.

* Daha fazla bütünleşme istenmemesi, Birleşik Krallık'ın kendisini Kıta Avrupası'na ait hissetmemesinin beraberinde getirdiği bir sonuç olarak kabul edilebilir. Bunun yanında AB üyeliğinin ilk dönemleri de dâhil olmak üzere, Birleşik Krallık'ın bütünleşme konusunda farklı bir bakışa sahip olduğu da ifade edilmelidir. (Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 81-82.)

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., "A Guide to the UK's Planned in-out EU Referendum", 18.11.2015, accessed 17.12.2015, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>.

¹¹ Natalie Nougayrède, "Europe Faces a New Existential Crisis – Cameron's Victory has Brought Brexit a Step Closer", 08.05.2015, accessed 16.12.2015, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/may/08/europe-new-existential-crisis-cameron-victory-brexit>.

alanından ve AB'nin tam bir parçası olmasından hem yasal açıdan hem de kalıcı olarak korumuş olacağız."¹²

Çalışmanın birinci başlığı altında değinildiği üzere, Birleşik Krallık'ın 1973'te elde ettiği AET üyeliği 1974'te İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından sorgulanarak, AET ile yapılan müzakerelerde bir takım kazanımlar sağlanmıştı. Elde edilen kazanımların da etkisiyle 1975 referandumunda, halk yüksek bir oy oranı ile AET'de kalma yönünde iradesini ortaya koymuştu. Eski Başbakan Cameron'un liderliğindeki Muhafazakâr Parti'nin, şekli olarak geçmişte İşçi Partisi'nin yaptığı yeniden müzakere ve referandumu, 41 yıl sonra tekrarlamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, AB'nin 1975 ile aynı durumda olmadığıdır. Aradan geçen kırk yıldan fazla sürede, AB entegrasyonunu büyük ölçüde ilerletmiştir. Ayrıca Birleşik Krallık özelinde, entegrasyonun geriye döndürülmeye çalışılmasının, uluslararası bir siyasi sistem olan AB'nin kendi gerçekliği* ile oluşturduğu tezatlık da dikkate alınmalıdır.

III. Commonwealth, Birleşik Krallık İçin Avrupa Birliği'nin Alternatifi Olabilir Mi?

Referandum öncesinde, Birleşik Krallık'ın AB'den çıkmasına ve hangi koşullarda çıkması gerektiğine yönelik farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bu görüşlerin önemli bir kısmı, Commonwealth'in AB sonrası dönemde Birleşik Krallık için bir alternatif olup olamayacağını içermektedir. Bu noktada Birleşik Krallık'ın AB'den çıkmasını isteyenler ve istemeyenler, gerekçeleriyle kararlarını desteklemeye çalışmışlardır. AB karşıtları açısından bakılırsa, ülkelerinin kendi sınırlarını kontrol etme yetkisine kavuşmasıyla, göçün engellenebileceği, ekonomik bir serbestliğe kavuşan ülkelerinin farklı pazarlara yönelebileceği, AB'den ayrılan Birleşik Krallık'ın dünyada özgün bir siyaset izleme şansının olacağı, AB bütçesine verilen paraların vergi mükelleflerin cebinde kalacağı ön plana çıkmaktadır. Avrupa taraftarları ise, AB'den ayrılmanın işsizliği arttıracığı, ülkeye doğrudan yatırımları azaltacağını, ülkede AB pazarı sebebiyle faaliyet gösteren şirketlerin ülkeden çıkacağı ve tüm bunların sonucunda derin bir ekonomik belirsizlik ortamının oluşacağını iddia etmişlerdir. Bunlara ek olarak, AB taraftarları, AB içerisinden Birleşik Krallık'a gelen göçlerin, dünyanın geri kalanından daha az olduğunu verilerle ortaya koymuşlardır. Ayrıca siyasi olarak AB'den ayrılan Birleşik Krallık'ın, dünyadaki etkisinin azalacağını da çeşitli dış politika analistlerine dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır.¹³

Referandumda giden süreçte, AB'den ayrılma ihtimali üzerinde yapılan tartışmalara, çalışmanın bu kısmında yer vermek isabetli olacaktır. Martin Hutchinson, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılmasını bir tür "boşanmaya" benzetmekteydi. Hutchinson'a göre; burada önemli olan şey "boşanmanın" hangi koşullarda gerçekleşeceğine ilişkindir. Çünkü O'na göre "boşanma" sonrası dönem düşünülmezse, Birleşik Krallık'ın yoksulluk ve yalnızlıkla karşılaşması söz konusu olabilecekti. Bu noktada Birleşik Krallık'ın ihtiyacını yeni bir partner olarak gören Hutchinson bahsi geçen partnerin bulunamaması durumunda, Britanyalı seçmenlerin AB ile yollarını ayırmayı da düşünmeyeceklerini iddia etmekteydi. O'na göre AB'den çekilirken bir serbest ticaret antlaşması yapılsa bile, yine de yeni bir partnere ihtiyaç duyulacaktı. Ancak Hutchinson bu ihtiyacın eski ekonomik ve duygusal bağlara sahip olan

¹² "Başbakan Cameron AB Anlaşmasını Savundu", 23.02.2016, accessed 20.03.2016, <http://tr.euronews.com/2016/02/22/basbakan-cameron-ab-anlasmasini-savundu/>.

* Uluslararası siyasi sistem olarak AB ve AB'nin kendi gerçekliği için ayrıca bkz., Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye*.

¹³ Katie Allen, Philip Oltermann, Julian Borger, Arthur Neslen, "Brexit – What Would Happen if Britain Left the EU?", 14.05.2015, accessed 15.12.2015, <http://www.theguardian.com/politics/2015/may/14/brexit-what-would-happen-if-britain-left-eu-european-union-referendum-uk>.

ülkelerle giderilmeye çalışılmasının bir takım güçlükler içereceğini de öngörmekteydi. Çünkü O'na göre bu bağlar, hem günümüzde yıpranmış durumdaydı, hem de dünyada Britanya İmparatorluğu'nun üstün olduğu dönemin koşulları geçerliliğini korumamaktaydı.¹⁴ Kısaca Hutchinson'un, referandum öncesi dönemde Britanya'nın eski sömürgelerinden oluşacak bir alternatifte çekimser baktığı söylenebilir.

Ancak Luke Stanley, 2014'te yayınlanan yazısında, Birleşik Krallık'ın AB üyeliğinden çıkması ve uzun dönemli çıkarları açısından Commonwealth'e yönelmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Brüksel'de devredilen yetkilerden hoşnut olmayan Stanley, aynı zamanda Commonwealth'in sahip olduğu ekonomik potansiyel ile yakın gelecekte, AB'den daha fazla GSMH üreteceğini iddia etmiştir. O'na göre iki milyardan fazla nüfusa sahip olan Commonwealth ülkeleri, Birleşik Krallık için muazzam bir pazardır ancak bu, Avrupa pazarını bırakacağı anlamına da gelmemektedir. Çünkü Stanley, Birleşik Krallık'ın, Lizbon Antlaşması temelinde üyelikten ayrılma sürecindeyken, AB ile bir serbest ticaret antlaşmasını müzakere etmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁵

Burada mevcut Commonwealth üyelerin tamamı mı, yoksa eski dominyonlardan oluşan "beyaz" Commonwealth üyelerinin* mi kast edildiği, önemsenmesi gereken bir husustur. Bu hususu ele alan Eva Namusoke, Brexit sürecinde Commonwealth'e iki farklı anlam yüklediğini belirtmiştir. Bu iki farklı anlama tüm Commonwealth üyeleri yerine, özellikle "beyaz" Commonwealth ülkeleriyle daha güçlü bir ittifak kurulmasına yönelik görüş sebep olmaktadır. Ancak böyle bir ayrıma gidilmesi, Modern Commonwealth tarafından ortaya koyulan değerleri de riske attığı için sorunludur.¹⁶ Bu ayrımın Brexit süreciyle başlamadığı da belirtilmelidir. Thatcher'ın "eski ve beyaz" Commonwealth üyelerine yönelik ilişkileri geliştirme isteği, bu saptamayı örneklendirebilir. Thatcher kendisine Iron Lady (Demir Leydi) lâkabının da verilmesine sebep olan 1976'da yaptığı "Britanya Uyanıyor" başlıklı konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir:

*"Eski Commonwealth ülkelerini kucaklayan Anglo – Saxon mirasımız, Britanyalı insanların kalplerine her zaman yakın olmasına rağmen bu ülkedeki politikacılar tarafından sıklıkla ihmal edilmiştir. İnaniyoruz ki Avrupa ile kurulan yeni bağlarda olduğu gibi Avusturalya, Yeni Zelanda ve Kanada ile de geleneksel bağlarımızı inşa etmeliyiz."*¹⁷

"Beyaz" Commonwealth üyelerine yönelik dış politika başarılı olamadığı gibi Thatcher'ın Güney Afrika'daki Apartheid Rejimi'ne destek vermesi üzerine yaşanan anlaşmazlıkta, Birleşik Krallık'ın Kanada, Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan dahi yeterince destek bulamayıp yalnızlaştığı ve Commonwealth içerisindeki lider konumun da sorgulanmaya başlandığı söylenebilir. Buradan hareketle, tarihsel tecrübe, Commonwealth içerisinde ırk ya da akrabalığa dayalı bir ayrımı öngören politika tercihinin sorunlar barındırdığını göstermektedir.

Güncel olarak bakıldığında, "beyaz" Commonwealth ülkelerinin de AB'yi Birleşik Krallık ile kurdukları ilişkilerde önemsedikleri görülmektedir. Birleşik Krallık'ın eski Dışişleri Bakanı Philip Hammond, AB referandumundan kısa bir süre önce Chatham House'da yaptığı

¹⁴ Martin Hutchinson, "UK: Abandoning Europe, Connecting With Whom Instead?", 29.05.2015, accessed 18.12.2015, <http://www.theglobalist.com/uk-abandoning-europe-connecting-with-whom-instead/>.

¹⁵ Luke Stanley, "Commonwealth or EU: Which is Best for Britain's Future?", 25.07.2014, accessed 15.12.2015, http://www.thecommentator.com/article/5113/commonwealth_or_eu_which_is_best_for_britain_s_future.

* Bu kavram ağırlıklı olarak Kanada, Avusturalya ve Yeni Zelanda için kullanılmaktadır.

¹⁶ Eva Namusoke, "A Divided Family: Race, the Commonwealth and Brexit", *The Round Table*, 105:5, (2016): 472.

¹⁷ Margaret Thatcher, "Britain Awake", Speech at Kensington Town Hall, 19.01.1976, accessed 02.05.2015, <http://www.margaretthatcher.org/document/102939>.

AB üyeliğinin alternatiflerini temel alan konuşmasında, “beyaz” Commonwealth üyelerinin Brexit ve AB ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle ortaya koymaya çalışmıştır:

“Bazıları dikkatimizi Commonwealth ve İngilizce konuşan ülkelerle ilgili fırsatlara odaklamamız gerektiğini söylediler. Fakat AB hali hazırda büyük Commonwealth ülkeleriyle ticaret antlaşması yapmış ya da bunu müzakere ediyor durumda ve müttefiklerimizden hiçbiri AB’den ayrılmamızı istemiyor. Avusturalya, Yeni Zelanda, Kanada ve ABD istememekte. Aslında AB’den ayrılmamızı isteyen tek ülke Rusya’dır. Bu bize bilmemiz gereken her şeyi anlatmaktadır.”¹⁸

Hammond’dan yapılan alıntıyı pekiştiren bir görüş, CAMBIS* temelinde Anthony Bailey’den gelmiştir. Bailey, Birleşik Krallık’ın AB ve Commonwealth arasında bir seçim yapmak zorunda olmadığına değinmiştir. Bailey, Birleşik Krallık’ın Commonwealth ülkelerine yaptığı ihracatın son yıllarda gözle görülür bir artış içerisinde olmasına rağmen, bu ihracatın Birleşik Krallık’ın AB ile olan ticaretinin dörtte birinden daha az olduğuna değinmiştir. O’na göre bunda, Commonwealth üyelerinin 52 üye gibi sayıca fazla olmalarına rağmen, CAMBIS olarak kısaltılan altı Commonwealth ülkesinin, Commonwealth içerisindeki ticaretin %80’den fazlasını yapmaları da etkili olmuştur. CAMBIS ülkelerinden olan Kanada, Avustralya, Malezya, Hindistan ve Singapur’un bugün ya AB ile serbest ticaret antlaşmalarına sahip ya da bunun için müzakere etmekte olduğunu ifade eden Bailey, söz konusu durumu, adı geçen ülkelerin de AB ile ilgili bir gelecek planı yaptığını göstermesi açısından önemli bulmaktadır. Bailey, Birleşik Krallık’ın AB’den çıkmak zorunda olmadan da Commonwealth ülkeleriyle ticaretini arttırmasının mümkün olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.¹⁹ Bahsi geçen CAMBIS ülkelerinin potansiyelinin anlaşılması için bu altı ülkenin 2015’e ait GSYH ve kişi başına düşen GSMH bilgilerine, aşağıda bulunan tabloda yer verilmiştir.

CAMBIS Ülkeleri	GSYH	GSMH (SAGP)
Kanada	1,550 Trilyon \$	43,970 \$
Avusturalya	1,339 Trilyon \$	44,570 \$
Malezya	296 Milyar \$	26,140 \$
Birleşik Krallık	2,848 Trilyon \$	40,550 \$
Hindistan	2,073 Trilyon \$	6,020 \$
Singapur	292 Milyar \$	81,190 \$

Tablo 7: CAMBIS ülkelerinde 2015’e ait GSYH ve kişi başına düşen GSMH (SAGP)²⁰

Benzer bir görüş Ronald Sanders tarafından ortaya koyulmuştur. Sanders’a göre; Commonwealth serbest ticaret alanı fikrinin ekonomik ve siyasi olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. O’na göre her ne kadar şu an iktidarda bulunan Muhafazakârlar, Commonwealth ile yenilenmiş ve ivmelenmiş bir ilişki hedefleseler dahi, AB’den bağımsız olarak Commonwealth ülkeleriyle serbest bir ticaretin kurulması mümkün değildir. Ayrıca Commonwealth içerisinde böyle bir serbest ticaret antlaşması imzalanması için Commonwealth ve AB’nin diğer ortak üyeleri konumunda olan Malta ve Kıbrıs’ın da AB üyeliğini terk etmesi gerekecektir. Sanders,

¹⁸ Philip Hammond, “Alternatives to EU Membership”, Foreign Secretary speech on alternatives to EU membership, delivered at Chatham House, 02.03.2016, accessed 20.11.2016, <https://www.gov.uk/government/speeches/alternatives-to-eu-membership>.

* Canada, Australia, Malaysia, Britain, India ve Singapore.

¹⁹ Anthony Bailey, “The EU or the Commonwealth? Britain can have both”, 26.11.2015, accessed 17.12.2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/eureferendum/12019366/The-EU-or-the-Commonwealth-Britain-can-have-both.html>.

²⁰ Ayrıca bkz., <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>, accessed 26.09.2016; <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD>, accessed 26.09.2016.

Birleşik Krallık, Malta ve Kıbrıs'ın AB üyeliğinden çıktığının varsayılması durumunda ise bu kez de Commonwealth ülkelerinin diğer ülkelerle olan mevcut antlaşmalarını ihlâl edemeyeceği gerçekliğiyle karşı karşıya kalınacağını da yeniden hatırlatmıştır. Sanders, böyle bir serbest ticaret antlaşmasında ön plana çıkacak olan Kanada ve Avusturalya gibi gelişmiş ülkelerin ticaretlerinin büyük bölümünü, Commonwealth üyesi olmayan ülkelerle yaptığını değerlendirerek, bir serbest ticaret bölgesi oluşturmanın zamanının geçtiği saptamasını yinelemiştir. Sanders, Dünya Ticaret Örgütü kuralları çerçevesinde, bazı Commonwealth üyesi ülkeler arasında ticaretin geliştirilebilecek olduğuna yönelik inancını da ifade etmiştir.²¹

Robert Plummer ise AB ve Commonwealth arasında yapılan bu karşılaştırma fikrine karşı çıkarak, farklı ve mantıklı bir tutum sergilemiştir. Plummer, Avro alanı ve Commonwealth arasında yapılacak mali bir karşılaştırmayı rasyonel bulmamaktadır. Çünkü O'na göre, Commonwealth homojen ve birleşik bir blok olmaktan uzaktır.²² Plummer'in görüşlerine ek olarak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Commonwealth homojen ve birleşik bir blok olsa dahi, AB ile karşılaştırılmamalıdır. Çünkü AB uluslarüstü olması sebebiyle nev-i cinsine münhâsır bir uluslarüstü siyasal sistemdir.²³ Bu sebeple Commonwealth veya diğer herhangi bir uluslararası örgüt ile karşılaştırılması da doğru olmayacaktır. Bu mantıkla düşünüldüğünde, Commonwealth'i AB'nin alternatifi olarak görmek mümkün değildir.

AB'den çekilme tartışmalarına ilişkin olarak, 1997'den 2007'ye kadar Birleşik Krallık'ta Başbakanlık görevini yürüten Tony Blair'ın "*Bir Yolculuk*" isimindeki anı kitabından yapılacak alıntı, bu başlığın anlaşılması adına önemli bulunabilir.

*"1983'te İşçi Partisi'nin, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan çekilme politikasıyla seçim savaşı verişini hatırlıyordum. Ben, bu politikayı desteklemedim ve bunu seçim komisyonuma da söyledim fakat seçim kampanyasında yeni bir aday olduğum için sorun çıkartmak istemedim ve parti platformunda kaldım. Kamuoyu anketleri, özellikle İşçi Partisi yandaşları içinde, çoğunluğun çekilme fikrini desteklediğini gösteriyordu. Bu akım, İşçi Partisi'nin güçlü olduğu bir bölgede mutlaka sandalye kazanırdı. Ancak öyle olmadı. Şaşırılmışım, sadece destekçilerimin değil, kendimin bile inanmadığı bir politikayı savunuyordum. Sonuçta Avrupa'dan ayrılmanın iyi olmayacağını söyleyen Muhafazakâr argümanını kabul ettiler. İlginçtir, daha sonra partinin pozisyonu değişti ama halkın tepkisi aynı kaldı. Bugün Britanya'da hiçbir parti, halk delilik yapmazsa bir AB karşıtı platformda tam çoğunluk kazanamaz ve halk da bunu genelde yapmaz."*²⁴

Blair'den yapılan bu alıntıdan üç saptamanın çıkarılması mümkündür: Bunlardan ilki, daha önce AB'de kalınması gerektiğini savunan Muhafazakârların, bugün tam tersi bir tutum içerisine girerek, AB ile yeniden müzakereyi istemiş olmalarıdır. İkincisi, İngiliz siyasilerin bazen doğruluğuna inanmasalar da popülist politikalar izleyebilecekleridir. Üçüncüsü ise, halkın beklenenden daha rasyonel davranma kabiliyetine sahip olduğudur. Özellikle üçüncü saptamayı temel alarak şu ifade edilebilir; Referandum öncesinde genel kanı Birleşik Krallık halkının, rasyonel davranma kabiliyetine sahip olduğuna yönelikti. Ancak referandum

²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Ronald Sanders, "A Commonwealth Free Trade Area is Neither Likely Nor Desirable", Commonwealth Advisory Bureau, December 2012, accessed 18.12.2015, <http://www.sirronaldsanders.com/Docs/A%20Commonwealth%20Free%20Trade%20Area%20is%20neither%20likely%20nor%20desirable.pdf>, 3-7.

²² Robert Plummer, "Commonwealth Dream Looms in Brexit Campaign", 26.11.2015, accessed 18.12.2015, <http://www.bbc.com/news/business-34855940>.

²³ Uluslarüstü siyasal sistem olarak AB ve AB'nin kendi gerçekliği için ayrıca bkz., Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye*.

²⁴ Tony Blair, *Bir Yolculuk*, (çev. Enver Günsel), (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2012), 600.

sonucunda halkın %52'sinin AB ile yola devam etme niyetinde olmadıklarına yönelik irade beyanında bulunması, Birleşik Krallık için en iyi seçenek olduğu söylenebilecek AB'yi devre dışı bırakmıştır.

AB'den çıkma kararı alınarak, tüm Commonwealth ülkeleriyle olmasa da Kanada, Avustralya, Malezya, Hindistan ve Singapur gibi ticari potansiyeli yüksek Commonwealth ülkeleriyle, AB çatısı altında ilişkileri geliştirme fırsatı kaçırılmış görünmektedir. Burada Kanada'ya ayrıca değinmek yerinde olacaktır. Kanada ve AB arasında yedi yıllık bir müzakere süreci sonrasında imzalanan serbest ticaret antlaşmasının geçici olarak uygulanmaya başlaması, Birleşik Krallık için farklı sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak, Birleşik Krallık AB'den çıkma kararının alınmasına paralel olarak Kanada ile AB içerisinde ikili ticaretin arttırma şansını kaybetmiştir. Diğer taraftan ise Kanada'nın yedi yıllık müzakere sürecindeki tecrübesi ve antlaşma koşulları dikkate alınarak, AB'den ayrılma sürecinde daha hızlı bir serbest ticaret antlaşması yapabilme ihtimali doğmuştur. Ayrıca Kanada ile yapılan antlaşmanın varlığı Birleşik Krallık'ın diğer AB üyesi ülkeleri ikna edebilmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Referandum sonucu dikkate alındığında, Birleşik Krallık için en iyi seçenek, AB ile yapılacak bir serbest ticaret antlaşmasının garantiye alınmasının ardından, üyelikten ayrılmasıdır. Ancak böyle bir antlaşma yapılsa bile Commonwealth'in AB'ye alternatif olarak kabul edilmesi sorunludur. Commonwealth'in heterojen yapısı, Birleşik Krallık'ın gücünde meydana gelen düşüş ve 1973 öncesi koşulların değişmiş olması sebebiyle bir belirsizlik ortaya çıkması muhtemeldir. Normandiya Dükü William'ın 1066'da İngiltere tahtına oturmasının ardından, ülkesine Danimarkalılar tarafından yapılacak bir saldırıdan korkarak hazırlattığı Doomsday Book (Kıyamet Kitabı) dikkate alınır, Britanya siyasetinin, tarihte de tıpkı bugün olduğu kadar temkinli bir tutum içerisinde olduğu gerçeğiyle karşılaştırılır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Birleşik Krallık halkının geleceğe ilişkin seçenekler netleşmeden AB'den ayrılması, Blair'in tabiriyle bir "delilik" şeklinde yorumlanabilir ve AB'den çıkılması geleneksel İngiliz siyasetiyle de ters düşen bir politika tercihi olarak da kabul edilebilir. Ayrıca bugün, referandum sonucunun arkasında durmanın da demokratik olarak önem arzettiği belirtilmelidir. Birleşik Krallık'ın yeni Başbakanı Theresa May'e ait olan şu cümleler de aynı doğrultudadır:

"Referandum, AB'den ayrılık kararının yanı sıra, ciddi değişiklik kararı anlamına da geliyor. Brexit, Brexit demektir. AB'de kalma yönünde ya da ikinci bir referandum için herhangi bir girişim olmayacaktır. Birliğe arka kapısından tekrar üye olma girişimimiz olmayacak. Ülke, AB'den ayrılma kararı vermiştir. Bunun olmasını sağlayacağım"²⁵

Birleşik Krallık'ta yaşanan tartışmalar, geleceğe ilişkin seçeneklerin netleşmediğini göstermektedir. Birleşik Krallık'ta Yüksek Mahkeme ve Başbakan Theresa May arasında yaşanan gerilim referandum sonucunun dikkate alınmama ihtimalini gündeme getirmiştir. Bunun yanında, Başbakanlık koltuğuna oturmasının ardından dört aydan fazla bir süre geçen May, hükümetinin Brexit için bir müzakere stratejisi belirlemediği eleştirileri ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak May'in var olan belirsizliğe rağmen referandum sonucunu uygulama kararlılığı önemsenmelidir.

Referandum öncesine ilişkin olarak şu hususu belirterek bitirmek gerekirse, Birleşik Krallık bugün AB'yi yeniden müzakereye ikna edebiliyor ve AB de sistemin sınırlarını zorlayarak, Birleşik Krallık'a özel bir statü sağlayabiliyorsa, bu durum eski kolonyal bağların yanında Commonwealth ile de ilişkilidir. Elbette anlaşmanın sağlanmasında göçmen krizi sebebiyle zor bir dönemden geçen AB'nin zaafi göz ardı edilemez ancak Birleşik Krallık'ın

²⁵ "Leadsom çekildi, İngiltere'nin yeni başbakanı May oldu", 11.07.2016, accessed 20.07.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/leadsom-cekildi-ingilterenin-yeni-basbakani-may-oldu-40140350>.

eski bağları, O'na uluslararası politikada bir serbesti sağlarken, AB'ye karşı da elini güçlendirdiği açıkça görülmektedir.

Sonuç

1949'da Londra Deklarasyonu ile kurulan Modern Commonwealth'in bugüne kadar, önemli bir konuda/sorunda dünyada ses getirebilecek bir çözüm bulamadığı söylenebilir. Buna ek olarak, 1965'te çalışmaya başlayan Commonwealth Sekreterliği'nin, Birleşik Krallık Hükümeti için çalışmakta olan Commonwealth İlişkiler Ofisi'nin yerini almasıyla, Birleşik Krallık Commonwealth'e karşı ciddi bir ilgisizlik içerisine girmiştir. Bu ilgisizliğin Birleşik Krallık'ın AET'ye girmesi sonrasında arttığı da belirtilmelidir. Genel olarak bakıldığında ise 1949'dan bugüne kadar, Commonwealth'in bütçe, amaç ve işlevsellikten yoksun olduğu da açıkça gözlenmektedir. Bu yönüyle Commonwealth'in dünya politikasındaki etkisini ve itibarını büyük ölçüde kaybettiği söylenebilir.

Cameron döneminde gerilen Birleşik Krallık ve Maldivler ilişkileri, Maldivler'in Ekim 2016'da Commonwealth üyeliğini sonlandırmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece, 2013'te üyelikten ayrılan Gambiya'dan sonra Maldivlerin de üyelikten çıkmasıyla, Commonwealth üyesi devletlerin sayısı 52'ye gerilemiştir. Commonwealth'in ağırlıklı olarak Üçüncü Dünya ülkelerinden oluşan üyelerine politik/ekonomik anlamda fazla fayda sağlamadığı ve değerler temelinde bu ülkeleri eleştirmesi, Commonwealth'i bir çeşit var olma sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Elbette reforme edilmemiş ve yeterli maddi güce sahip olmayan bir Commonwealth'in ortadan kalkacağını iddia etmek doğru olmayacaktır ancak bu şekilde yoluna devam edecek bir Commonwealth'in, dünya politikasında etkili ve faydalı bir aktör olması, gün geçtikçe zorlaşmaktadır.

Commonwealth içerisinde sorumluluk üstlenen büyük bir gücün olmaması, bahsi geçen etkisizliğin temel sebebi olarak belirtilebilir. Büyük güç rolünü Commonwealth içerisinde en fazla hak eden kuşkusuz Birleşik Krallık'tır. Birleşik Krallık'ın Commonwealth'e yönelik izlediği "etkisiz" politikanın 2018'de Birleşik Krallık'ta yapılmasına karar verilen Commonwealth Zirvesi'nde sürdürülmemesi önem arz etmektedir. Fakat referandum sonrasında Birleşik Krallık Dışişleri bakanı olan Boris Johnson'un Commonwealth bayrağının neye benzediğini bilmediğini itiraf etmesi, henüz Commonwealth'e verilen önemin referandum sonrasında yeterince artmadığını göstermesi bakımından önemli bulunabilir.²⁶

Commonwealth'in etkisizliği/işlevsizliğine yönelik belirtilen bu görüşlerin ardından akıllara şu soru gelebilir: Etki ve işlev yönüyle yeterli bir seviyeye gelmesi durumunda, Commonwealth, Birleşik Krallık için AB'ye bir alternatif olabilir mi? Bu soruyu alternatif sözcüğü üzerinde kavramsal olarak durarak cevaplamak önem arz etmektedir. Alternatif kelimesi, kişiyi aynı amaca götüren farklı bir araç veya yöntem olarak tanımlanabilir. Alternatif güzergâh, alternatif liste, alternatif toplantı, alternatif ulaşım, alternatif kaynak gibi örnekler dikkate alındığında, alternatif olanın amacı alternatif olarak sunulduğu şeyle aynıdır veya benzeşmektedir. Bu açıdan bakıldığında dünya üzerinde bir örneği daha bulunmayan AB'nin amaçları da özgülleşmektedir.* Buradan hareketle kurumsal yapısı, etkisi, üyeleri gibi birçok husus dikkate alınmasa bile Commonwealth'i AB'ye alternatif olarak sunmak, yanlış olacaktır.

²⁶ Bu konuda ayrıca bkz. Laura Hughes, "Boris Johnson admits he doesn't know what the Commonwealth flag looks like", 13.10.2016, accessed 20.11.2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/13/boris-johnson-admits-he-doesnt-know-what-the-commonwealth-flag-/>.

* *Amsterdam Antlaşması'nın ikinci maddesinde Avrupa Birliği'nin amaçları şu şekilde belirtilmiştir: "İç sınırları olmayan bir alan yaratarak, ekonomik ve sosyal uyumu güçlendirip uzun vadede tek bir para birimini de içerecek şekilde bir ekonomik ve parasal birlik oluşturmak suretiyle ekonomik ve sosyal ilerlemenin ve yüksek bir istihdam düzeyinin teşvik edilmesi, dengeli ve kalıcı bir gelişmenin sağlanması. Uluslararası düzeyde bir Avrupa Birliği kimliğinin, özellikle ileride ortak bir savunmaya götüreceği bir savunma politikasının da dâhil olacağı ortak bir dış*

Bu noktada Commonwealth'i AB'nin alternatifi olarak görmek yerine, O'nu Birleşik Krallık'ın dış politikasını çeşitlendiren bir örgüt olarak görmek daha doğru olacaktır. "Brexit" tartışmaları etrafında Birleşik Krallık referandum öncesinde AB'yi yeniden müzakereye ikna edebilmiş ve AB de sistemin sınırlarını zorlayarak, Birleşik Krallık'a özel bir statü sağlamışsa, burada Commonwealth'in Birleşik Krallık'ın dış politikasını çeşitlendirmesine yarayan bir platform olmasının önemli bir yere sahip olduğu belirtilmelidir. Birleşik Krallık'ın eski bağları O'na uluslararası politikada bir serbesti sağlarken, AB'ne karşı da elini güçlendirdiği açıkça görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Kraliçe'nin lideri olduğu Commonwealth'in, Birleşik Krallık'a manevra alanı ve pazarlık gücü elde edebilmesi için çok yönlü dış politika seçenekleri sunduğu belirtilebilir.

Kaynakça

- "17. Press Conference by President de Gaulle, Paris 14th January 1963", accessed 02.03.2015, <http://aei.pitt.edu/5777/1/5777.pdf>
- "1975: UK Embraces Europe in Referendum", accessed 04.04.2015, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/june/6/newsid_2499000/2499297.stm
- "A Guide to the UK's Planned in-out EU Referendum", 18.11.2015, accessed 17.12.2015, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>.
- "Başbakan Cameron AB Anlaşmasını Savundu", 23.02.2016, accessed 20.03.2016, <http://tr.euronews.com/2016/02/22/basbakan-cameron-ab-anlasmasini-savundu/>.
- "Leadsom çekildi, İngiltere'nin yeni başbakanı May oldu", 11.07.2016, accessed 20.07.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/leadsom-cekildi-ingilterenin-yeni-basbakani-may-oldu-40140350>
- "Preferences for Britain's Future Role in Europe", 26.10.2015, accessed 15.12.2015, <https://www.ipsos-mori.com/researchpublications/researcharchive/3381/>
- "Press Conference Given by General de Gaulle at the Elysée (27 November 1967)", accessed 17.03.2015, http://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/0ae5df93-212b-417d-b875-857f4f310c21/Resources#fe79955c-ef62-4b76-9677-dce44151be53_en&overlay
- Allen, Katie, Philip Oltermann - Julian Borger - Arthur Neslen, "Brexit – What Would Happen if Britain Left the EU?", 14.05.2015, accessed 15.12.2015, <http://www.theguardian.com/politics/2015/may/14/brexit-what-would-happen-if-britain-left-eu-european-union-referendum-uk>
- Bailey, Anthony. "The EU or the Commonwealth? Britain can have both", 26.11.2015, accessed 17.12.2015, <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/eureferendum/12019366/The-EU-or-the-Commonwealth-Britain-can-have-both.html>
- Blair, Tony. *Bir Yolculuk*, (çev. Enver Günsel), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2012.
- Blaker, Peter. "Labour's 'Renegotiation' Policy: A Conservative View", *The World Today*, Vol. 30, No. 8, Aug., (1974): 319-326.
- Canbolat, İbrahim S. *Avrupa Birliği ve Türkiye. Uluslarüstü Sistemle Ortaklık*, İstanbul: Alfa Aktüel, 2014.

politika ve güvenlik politikası aracılığıyla öne çıkarılması. Bir Birlik yurttaşlığı ihdas edilerek, üye ülkelerin yurttaşlarının hak ve çıkarlarının daha iyi korunması. Avrupa Birliği'nin; dış sınırların kontrolü, sığınma, göç ve terörle mücadele konularında uygun önlemler alınarak kişilerin serbest dolaşımının güvence altında tutulduğu bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olarak korunması ve daha da geliştirilmesi. Topluluk birikimlerinin tümüyle korunması ve geliştirilmesi." (Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 235-236.)

- Curtice, John, Geoffrey Evans, "Britain and Europe: Are we all Eurosceptics now?", *British Social Attitudes: The 32nd Report*, accessed 15.12.2015, http://www.bsa.natcen.ac.uk/media/38975/bsa32_eu.pdf, 1-21
- Günuğur, Haluk. *Avrupa Birliği*, Ankara: Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi, 2007.
- Hammond, Philip. "Alternatives to EU Membership", Foreign Secretary speech on alternatives to EU membership, delivered at Chatham House, 02.03.2016, accessed 20.11.2016, <https://www.gov.uk/government/speeches/alternatives-to-eu-membership>
<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD> , accessed 26.09.2016.
<http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> , accessed 26.09.2016.
- Hughes, Laura. "Boris Johnson admits he doesn't know what the Commonwealth flag looks like", 13.10.2016, accessed 20.11.2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/13/boris-johnson-admits-he-doesnt-know-what-the-commonwealth-flag-1/>
- Hutchinson, Martin. "UK: Abandoning Europe, Connecting With Whom Instead?", 29.05.2015, accessed 18.12.2015, <http://www.theglobalist.com/uk-abandoning-europe-connecting-with-whom-instead/>
- Namusoke, Eva, "A Divided Family: Race, the Commonwealth and Brexit", *The Round Table*, 105:5, (2016): 463-476.
- Nougayrède, Natalie, "Europe Faces a New Existential Crisis – Cameron's Victory has Brought Brexit a Step Closer", 08.05.2015, accessed 16.12.2015, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/may/08/europe-new-existential-crisis-cameron-victory-brexit>
- Pinder, John, "Renegotiation: Britain's Costly Lesson?", *International Affairs*, Vol. 51, No. 2, Apr., (1975): 153-165.
- Plummer, Robert, "Commonwealth Dream Looms in Brexit Campaign", 26.11.2015, accessed 18.12.2015, <http://www.bbc.com/news/business-34855940>
- Sanders, Ronald, "A Commonwealth Free Trade Area is Neither Likely Nor Desirable", Commonwealth Advisory Bureau, December 2012, accessed 18.12.2015, <http://www.sirronaldsanders.com/Docs/A%20Commonwealth%20Free%20Trade%20Area%20is%20neither%20likely%20nor%20desirable.pdf>
- Stanley, Luke, "Commonwealth or EU: Which is Best for Britain's Future?", 25.07.2014, accessed 15.12.2015, http://www.thecommentator.com/article/5113/commonwealth_or_eu_which_is_best_for_britain_s_future
- Thatcher, Margaret, "Britain Awake", Speech at Kensington Town Hall, 19.01.1976, accessed 02.05.2015, <http://www.margaretthatcher.org/document/102939>

BREXIT'İ ANLAMAK: ULUSAL KİMLİK VE AVRUPA KİMLİĞİ ARASINDA BİRLEŞİK KRALLIK

Halil İbrahim KILIÇ¹

Özet

Bu çalışmada, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılışını tanımlayan Brexit süreci, ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ekseninde analiz edilmiştir. Brexit, ülkede Avrupa'ya şüpheci bakışın ve ulusal kimliğe dönüşün politik kültürel yansımasıdır. Çalışmada ilk olarak ulusal kimlik ve Avrupa kimliği ile ilgili tartışmalara yer verilmiştir. Daha sonra Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği tarihi ile Birleşik Krallık'ta Avrupa kimliğine yönelik bakış değerlendirilmiştir. Daha sonra ise ülkede Brexit referandumunu hazırlayan politik ortam hakkında bilgi verilmiş ve referandum sonuçları sosyolojik açıdan analiz edilmiştir. Son olarak Brexit sürecindeki söylemler incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Brexit, Birleşik Krallık, Ulusal kimlik, Avrupa kimliği, Avrupa Birliği

UNDERSTANDING BREXIT: THE UNITED KINGDOM BETWEEN NATIONAL IDENTITY AND EUROPEAN IDENTITY

Abstract

In this paper, the process of Brexit that mean the United Kingdom's withdrawal from the European Union was analyzed on the axis of national identity and European identity. Brexit is a political-cultural reflection of the Euroscepticism and the return to national identity in the United Kingdom. In this paper, firstly it was discussed national identity and European identity. Next, it was evaluated the European Union history of the United Kingdom and attitudes toward European identity in the UK. Next, it was informed about political life that prepared Brexit referendum in the country and referendum results analyzed from the sociological perspective. Lastly, it was analyzed discourses in the process of Brexit.

Key Words: Brexit, United Kingdom, National identity, European identity, European Union

Giriş

Birleşik Krallık için Avrupa Birliği üyeliği, her zaman gündemde kalan bir tartışma konusu olagelmıştır. Son birkaç seçimde UKIP'in [Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi] oylarını artırmasının da etkisiyle, Muhafazakârlar Avrupa Birliği için referandum sözüyle 2015 genel seçimine gittiler. Nihayet 23 Haziran 2016 günü yapılan referandumda [*Brexit*] % 48'e karşı % 52 oyla Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı verildi.

Brexit, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden çıkışını tanımlayan bir süreç olarak ele alındığında gerek Avrupa Birliği'ne üye ülkeler açısından gerekse bölgesel ve küresel devlet ve devlet dışı birçok aktör açısından önemli etkileri olabilecek bir süreçtir. Bu yüzden Brexit süreci, sosyal bilimlerin disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alması gereken bir olgudur.

Son dönemin özgün inceleme konularından biri olarak Brexit, çoğunlukla Avrupa Birliği'nin geleceği ile ilgili çalışmalara konu olmaktadır. Akademik çevrelerde çoğunlukla, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılışının, Avrupa Birliği'nin dağılmasına yol açıp açmayacağı yönünde tartışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmalar, çoğunlukla uluslararası ilişkilerde bölgesel bütünleşme, ekonomik ve siyasi entegrasyon gibi konularla temellendirilmektedir. Bu çalışma ise, daha farklı bir yol izleyerek, Brexit sürecini kimlikler ekseninde politik kültürel bir süreç olarak incelemektedir. Ancak bu yaklaşım da yalnızca Birleşik Krallık'ın söz konusu tarihsel durumunu açıklamakla kalmayıp, Avrupa Birliği ve üye ülkelerin gelecekları için de önemli açılımlar getirmektedir.

¹ Yüksek Lisans Öğr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. e-mail: kilichbrahim@gmail.com

Çalışmada ilk olarak, konunun kuramsal altyapısını oluşturmak amacıyla ulusal kimlik ve Avrupa kimliği kavramları tartışılacaktır. Daha sonra Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne katılım süreci ile ülkedeki Avrupa Birliği'ne ve Avrupalılığa yönelik tutumlar değerlendirilecektir. Bir sonraki aşamada ise Brexit referandumuna giden yolun nasıl inşa olduğu değerlendirilecek ve referandum sonuçları sosyolojik açıdan incelenecektir. Son olarak ise Brexit sürecinde gerçekleştirilen söylemler, kampanya kuruluşları nezdinde değerlendirilecektir.

Ulusal Kimlik Ve Avrupa Kimliğini Tanımlamak

Ulusal Kimlik

1970'li yıllardan bu yana sosyal bilimler dünyasının en çok tartıştığı kavramlardan biri de ulusal kimlik olmuştur. Ulusal kimliği tanımlama ve onun unsurlarını tespit etme, en temelde milletlerin mi milliyetçilikten önce geldiği, yoksa milliyetçiliğin mi milletlerden önce geldiği şeklindeki temel sorunsal ile şekillenmiştir. Umut Özkırımlı'nın milliyetçilik teorileri arasında yaptığı tasnifi takip edersek, milletleri önceleyen yaklaşımlar ilkçi yaklaşım, milliyetçiliği önceleyen ve ulusal kimliklerin verili olmayıp bir inşaya dayandığı şeklindeki yaklaşımlar ise modernist yaklaşım olarak değerlendirilir. Bunlara ek olarak milliyetçilik teorilerinde üçüncü bir ayrım çizgisi ise ilkçiliği reddeden ve modernistlere de bazı noktalarda eleştirilerde bulunan, bir anlamda bir "orta yol" bulma iddiasındaki Antony Smith ve John Armstrong'un teorilerine dayanan etno-sembolcü yaklaşımdır.²

Modern milletlerin ortaya çıkışını açıklarken onların etnik kökenlerine odaklanan, milliyetçilik teorilerinin önemli isimlerinden Anthony D. Smith, milletin Batılı tarzda oluşum sürecini inceler. Ulusal kimliğin ilk olarak bir siyasal topluluğu gerektirdiğini belirten Smith sonrasında, topluluk mensuplarının kendilerini ait hissedecekleri, sınırları belli bir toprak parçasının varlığına işaret eder. Ancak sınırları belli bu toprak parçası, herhangi bir toprak parçası değil, *tarihi topraktır*. Yani bu toprak parçası, bir millet için tarihi bellek ve çağrışımların mekanıdır. Smith bu durumun, o yurdu yeryüzünde biricik kıldığını belirtir. İkinci düzeyde ulusal kimliğin ihtiyaç duyduğu unsur vatan fikridir. Bu da "yasaları ve kurumlarıyla tek siyasi iradeye sahip topluluğu" açıklar. Son olarak milleti bir arada tutmaya yönelik ortak bir anlayışa ve kültürel boyuta sahip olunması gerektiğini vurgulayan Smith, Batılı ulusal kimliğin oluşumunda, tarihi anıların, mitlerin, simgelerin ve geleneklerin rolüne vurgu yapar.³ Smith, Batılı tarzdaki bu ulusal kimlik kavramsallaştırmasından yola çıkarak millet tanımını "tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan insan topluluğu" şeklinde yapar.⁴

Ernest Gellner'e göre ise ulusal kimlikler bir icada dayanmaktadır. Milletlerin milliyetçiliği değil, milliyetçiliğin milletleri oluşturduğunu söyleyen Gellner, teorisini açıklarken Sanayi Devrimi'ne atıfta bulunur. Milliyetçiliğin, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yaptığını ileri süren Gellner, milliyetçiliğin onları dönüştürse bile bu kültürel zenginlikten yararlandığını vurgular. Gellner'e göre modern çağda, "Ölü diller yeniden canlanır, gelenek icat edilir, oldukça hayali, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir."⁵

Benedict Anderson ise Hayali Cemaatler [*Imagined Communities*] adlı çalışmasının başında Gellner'in, ulusların icat edildiği şeklindeki kavramsallaştırmasına karşı çıkar ve bu

² Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, 5. Baskı (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015).

³ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Bahadır Sina Şener (çev.), 5. Baskı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 24-28.

⁴ Smith, *Milli Kimlik*, 32.

⁵ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan (çev.), 3. Baskı (İstanbul: Hil Yayınları, 2013), 138.

itirazını “ıcadı, ‘hayal’ ve ‘yaratım’la birlikte değil, ‘uydurma’ ve ‘sahtekarlık’ ile birlikte düşünmesi” şeklindeki cümlesiyle aktarır.⁶ Anderson’a göre ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Nitekim, bir ulusun hatta en küçük ulusun bile üyeleri diğer üyelerini tanımayacak, onlarla bir etkileşimde bulunmayacaktır ama yine de her birinin zihninde, toplamalarının hayali yaşamaya devam edecektir.⁷

Avrupa Kimliği

Avrupa kimliği, ulus-devlet bağlamını aşan bir üst kimlik olarak, bugün birçok *Avrupalının* hayatının bir parçasıdır. Avrupa kimliği ilk bakışta, ulusal kimliklerin daha üstündedir ve Avrupa çapında paylaşılan ‘şeyler’ üzerinde yükselmiştir.⁸ Ancak söz konusu *Avrupalı*’nın kimler olduğu ve onun da öncesinde Avrupa’nın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği, sosyal bilimlerin bugün de tartıştığı konularının başında gelmektedir. Nitekim Avrupa kimliğine yönelik çalışmaların çoğu, ilk olarak Avrupa’nın ne olduğu, Avrupa’nın sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiğiyle ilgili sorulara cevap aramaktadır.⁹

Avrupa kimliğinin varlığına inananlar, tüm Avrupa’da paylaşılan tarihi bir mirasın, sosyal, kültürel ve siyasal değerlerin olduğunu ileri sürerler.¹⁰ Ancak Anthony Pagden’in işaret ettiği şekliyle Avrupa kimliği, tüm kimlikler gibi bir inşadır ve birtakım mitlerden, kolektif belleklerden ve icat edilen geleneklerden meydana gelir.¹¹ Yine Avrupa’yı bir kültürel kurgu olarak ele alan Gerard Delanty, Avrupa’nın tarihsel süreçte kurgulanışını açıklamak için “ıcat” kavramını kullanır. Avrupa’yı bir fikir olarak kabul eden Delanty, *Avrupa’nın İcadı* teorisiyle üç düzeyde bir çözümleme yapar: Bir fikir, bir kimlik ve bir gerçeklik olarak Avrupa. İlk olarak, bir fikir olarak Avrupa, kimlik-inşa süreçleri için bir çeşit düzenleyici fikirdir. Delanty, Anderson’ın ulusal kimlik konusundaki *hayali cemaat* kavramına da atıfta bulunarak, Avrupa fikrinin ulusal ideallerden daha yüksek bir soyutlama olarak görülmesi gerektiğinin altını çizer. Bir kimlik olarak Avrupa’nın tahayyülünde ise önemli bir belirleyen “öteki” kavramsallaştırmasıdır. “Biz” ve “onlar” şeklindeki ikili tipoloji temel alındığında, grubu tanımlayan karakteristik özellikler, ortak sahip olunan şeyler değil, onları ötekenden ayıran şeylerdir. Kendi ve öteki arasındaki bu ayrışma, Avrupa kimliğinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Tüm bunlarla beraber Avrupa bir fikir ve kimlik olmanın ötesinde ayrıca jeopolitik bir gerçekliktir. Delanty’e göre Avrupa, jeopolitik olarak bir merkez ve doğu sınırlarıyla yakından ilgili olan pek çok sınır bölgesinden ibarettir. Delanty, bu jeopolitik durumun kimlik üzerindeki etkisi konusunda, yayılma sınırı olarak batı sınırlarından farklı olarak, doğu sınırının savunma alanı olduğunu ve Avrupa kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.¹²

Kültürel olarak paylaşılan tarihi deneyimlerin Avrupa kimliği üzerinde sosyal bakımdan önemli etkileri olmuştur. Akdeniz Yunan kültürü, Avrupa kimliği üzerinde bir istikrar unsuru olarak etkide bulunmuşken bir başka etki de Germen-Slav kültüründen gelmiş ve bu da dinamik

⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İskender Savaşır (çev.), 8. Baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 2015), 21.

⁷ Anderson, *Hayali Cemaatler*, 20.

⁸ Cengiz Dinç, “Avrupa Kimliği: Çatışan Perspektifler, Güncel Değerlendirmeler ve Endişeler”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/9, (Kış 2011), 35.

⁹ Ancak, çalışmanın konu bütünlüğü açısından söz konusu tartışmalara burada yer verilemeyecek olup, bu tartışmaların varlığını da inceleme sırasında akılda tutmak kaçınılmazdır.

¹⁰ Dinç, *Avrupa Kimliği...*, 35.

¹¹ Anthony Pagden, *The Idea of Europe: From Antiquity to European Union* (New York: Cambridge University Press, 2002), 33.

¹² Gerard Delanty, *Avrupa’nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik*, Hüsamettin İnaç (çev.), 4. Baskı (Ankara: Adres Yayınları, 2014), 58-66.

ve ileriye dönük bileşenlerle kimlik oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu sentezin tetikleyicisi ise Hristiyanlık'tır.¹³ Müslümanların Avrupa'ya doğru ilerleyişi sonucu belirlenen Avrupa'nın sınırları ile Hristiyanlık, Ortaçağ Avrupası'nın etkin ve teritoryal dini haline gelmiş, ayrıca *Haç* Avrupa egemenliğinin evrensel sembolü olmuştur.¹⁴

Avrupa kimliği bugün, Avrupa Birliği kültür politikalarıyla şekillenmektedir. Avrupa Birliği'nin bir kolektif kimlik oluşturma çabasının sebeplerinden biri de, bireylerin ancak kendilerini ait hissettikleri bir yönetimin iktidarını meşru görüp onaylamalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir milli marş, bayrak, 9 Mayıs Avrupa günü ve ortak para politikası gibi birtakım sembolik ifadelerle, bir Avrupa vatandaşlığı da oluşturulmuştur.¹⁵ Avrupa kimliği ayrıca, Avrupa Birliği'nin gelişmesiyle devamlı değişen ve dönüşen bir olgudur. Genişleme politikaları, AB'nin hem kendi kimliğini hem de komşularının kimliklerini dönüştürmektedir. Genişlemenin getirdiği kimlik dönüşümü, AB'nin genişleme politikasını önce güney ekseninde, daha sonra da doğu ekseninde sürdürmesiyle, Avrupa kimliğine güneyli ve doğulu unsurlar katmış ve kimlik dönüşümü bu yönde gerçekleşmiştir.¹⁶

Özetle, Avrupa kimliği de tüm sosyal kimlikler gibi –ulusal kimlikler de dahil olmak üzere– bir inşaya dayanmaktadır. Ele aldığımız Avrupa kimliği teorilerinde, Pagden'in Avrupa kimliğinin oluşumunu çözümlerken mitlere, simgelere ve icat edilen geleneklere başvurmasında¹⁷ ve Delanty'nin Gellner'in "icat" kavramını da temel alarak çalışmasına *Avrupa'nın İcadı* adını vermesinde ve yine Avrupa'yı bir fikir olarak kavrarken Anderson'ın hayali cemaat kavramsallaştırmasına atıfta bulunmasında, bu durum gözlenebilmektedir. Nitekim Avrupa Birliği'nin de kültür politikalarıyla kimlik oluşumunda yaptığı şey, tarihi belleği hatırlamak ve birtakım icat edilen geleneklerle Avrupa'yı bütünleştirmektir.

Brexit'in Tarihsel Ve Sosyolojik Arka Planı

Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'ne Üyeliği

Birleşik Krallık, Avrupa Birliği'ne Birlik'in ilk genişleme dalgası olan 1973 yılında İrlanda ve Danimarka ile birlikte katılmıştı. Ancak ülkenin AB'ye katılım süreci biraz sancılı gerçekleşmiştir. Ülkenin 1967 ve 1969 yılında yaptığı iki farklı başvuruyu, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle, Britanya'nın Commonwealth'e ve Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlılığını işaret ederek veto etmiştir. Ülkenin AB'ye kabul edilme süreci ise ancak De Gaulle'ün 1969'da Fransa Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa etmesi ile hızlanmış ve Britanya 1 Ocak 1973 günü AB'ye katılmıştır.¹⁸ Birleşik Krallık'ın katıldığı bu uluslararası örgüt, Avrupa Birliği'nin öncülü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'ydu. Ancak Birleşik Krallık'ın bu Ortak Pazar'a –şimdiki Avrupa Birliği– girişi yalnızca, amacı ekonomik çıkarlarca belirlenen bir birliğe katılmak anlamına gelmiyor, aynı zamanda ülke için bir anayasal dönüşümü de gerektiriyordu. Nitekim AB yasalarının yürürlükte olduğu yerlerde AB

¹³ Thomas Jansen, "European Identity and/or the Identity of the European Union", *Reflection on European Identity*, Thomas Jansen (ed.) (European Commission Forward Studies Unit, 1999), 28.

¹⁴ Delanty, *Avrupa'nın İcadı*, 102.

¹⁵ Yasemin Oğuzlar Tekin, "Avrupa Birliği'nin Kimlik Yaratma Çabaları", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 17/1-2, (2009), 170.

¹⁶ Haluk Özdemir, *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesi'nin Teori ve Dinamikleri* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2012), 305.

¹⁷ Hatırlanacağı üzere ulusal kimlik çözümlemesinde Smith, tarihi anıların, mitlerin, simgelerin ve geleneklerin rolüne vurgu yapıyordu.

¹⁸ Michael G. Roskin, *Countries and Concepts: Politics, Geography and Culture* (London: Pearson Education Inc., 12th ed., 2013), 66.

yasaları, iç hukusal düzenlemelerin üzerinde yer almaktadır.¹⁹ Birleşik Krallık, bu gerçeği kabul ettiğinde, ülkenin hükümet sisteminin temel dayanağı olan parlamento egemenliği de zedeleniyordu. Birleşik Krallık'ın AB ile girdiği bu hukuksal ilişkide, egemenliğin bir bölümü AB'ye devrediliyordu. Bunun parlamento açısından anlamı ise artık her alanda güçlü düzenlemeler yapabilen İngiliz Parlamentosu'nun, en üst yasa-yapan "yüce kurum" olma vasfını yitirmesiydi.²⁰

1975 yılına gelindiğinde ise ülkede AB üyeliği ile ilgili bir referandum yapılmıştır. Referandumda, Birleşik Krallık vatandaşlarına sorulan soru, "Birleşik Krallık'ın Avrupa Topluluğu'nda kalmasını düşünüyor musunuz?" şeklindeydi. 1975'teki bu referandumda vatandaşların %67'lik kesimi, AB'de kalınması yönünde oy kullanmışlardı.²¹

1980'li yıllarda Başbakan Margaret Thatcher da siyasi hayatında, AB konusunda zorlanan isimlerden olmuştu. Yeni sağın önemli isimlerinden Thatcher'a göre Ortak Pazar faydalıydı. Ancak ona göre AB, uluslarüstü bir kurum olarak Birleşik Krallık'ın egemenliğini zedeliyordu. Egemenliği kaybetme korkusu vatandaşlar arasında da yaygın bir eğilim olarak gelişmişti. Birçok Britanyalı, "Avrupa'ya evet, Euro'ya hayır" [*Europe yes, euro no*] sloganıyla Birleşik Krallık'ın Avrupa'da ortak para birimi olan Euro'yu kullanan ülkelerin oluşturduğu Euro Bölgesi'ne dahil olmasına karşı çıkıyorlardı. Nitekim istenilen olmuş, Birleşik Krallık Euro Bölgesi'ne girmemişti.²²

Birleşik Krallık'ta Avrupa'ya Bakış

Avrupa şüpheciliği [*Euroscepticism*], Birleşik Krallık toplumunda yaygın bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkede birçok vatandaşın kendini Avrupa'ya ait hissetmeme durumu, son yıllarda giderek artış göstermiştir. Bu durumu, hem Avrupa Komisyonu adına yapılan *Eurobarometer* adlı kamuoyu araştırmalarında hem de ülkedeki politikacıların söylemlerinde ve milliyetçi partilerin yükselişinde gözlemlemek mümkündür. Örneğin, Avrupa ülkelerindeki vatandaşların, kendilerini daha çok ulusal kimlikleri ile mi yoksa Avrupalı kimlikleriyle mi tanımladıklarının araştırıldığı "How Europeans see themselves" [*Avrupalılar kendilerini nasıl görüyorlar*] adlı raporda, Birleşik Krallık, Avrupa Birliği ülkeleri arasında, ulusal kimlik algısının en baskın olduğu ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.²³

Birleşik Krallık'ta kendini yalnızca ulusal kimliğe referansla tanımlayanların oranı %67 iken, kendini yalnızca Avrupalı kimliğiyle tanımlayanların oranı sadece %3'tür. Bunun dışında %3'lük bir kesim kendini Avrupalı ve Britanyalı olarak tanımlarken, %24'lük kesim kendini önce ulusal kimliğiyle daha sonra Avrupalı kimliğiyle tanımlamaktadır.²⁴

2012 yılında AB üyesi ülkelerde, "Avrupa vatandaşlığı" duygusunun ölçüldüğü bir başka araştırmanın sonuçlarına göre ise, Birleşik Krallık'ta %42'lik kesim kendini Avrupa vatandaşı olarak görürken, %57'lik kesim ise Avrupa vatandaşlığına ilişkin olumsuz yönde görüş bildirmiştir.²⁵

Birleşik Krallık'ın Avrupa içindeki dikkat çekici bu durumu birçok araştırmada tartışılmıştır. Örneğin Michael Roskin, Birleşik Krallık'ın belki de bir Avrupa ülkesi olmadığını, bir Atlantik ülkesi olduğunu vurgular. Roskin, belki de ülkenin doğal topluluğunun, "okyanusların karşısında İngilizce konuşan topraklar" olduğunu belirtir.²⁶

¹⁹ Anthony Wright, *British Politics: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2003), 25.

²⁰ Alistair Jones, *Britain and the European Union* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007), 82.

²¹ David Butler and Uwe Kitzinger, *The 1975 Referendum* (London and Basingstoke: Macmillan Press, 1976),

²² Roskin, *Countries and Concepts*, 67.

²³ European Commission, "How Europeans See Themselves" (Brüksel, 2001).

²⁴ European Commission, *How Europeans..*, 11.

²⁵ European Commission. *Standard Eurobarometer 77: European Citizenship Report* (Brussels, Spring 2012), 22.

²⁶ Roskin, *Countries and Concepts*, 67.

Winston Churchill'ın 1946 yılında Zürih Üniversitesi'nde yaptığı konuşması da konu bakımından dikkat çekici içeriklere sahiptir. Churchill konuşmasında bir tür *Avrupa Birleşik Devletleri* kurulmasını önerir. Britanya'yı da bu oluşumun bir üyesi olarak hayal etmez ve Britanya'nın, bu yeni oluşuma dışarıdan doğal olarak arkadaş ve bir destekçi olarak destek vereceğini belirtir.²⁷

Brexit Referandumu

Referandum Giden Yol

Birleşik Krallık'ta tarihsel olarak var olan Avrupa şüpheciliğinin (Euro-scepticism), son yıllarda artış gösterdiği söylenebilir. Avrupa Birliği'nden çıkmayı ve göçmen karşıtlığını politika söyleminin merkezine koyan ve bu yöndeki çağrılarını artıran UKIP'in (UK Independence Party) [Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi], oylarını son yıllarda artırması bu durumun en önemli göstergelerinden biridir. Benzer görüşleri, iktidardaki Muhafazakar Parti içindeki birçok milletvekili ve kabine üyesi de paylaşıyordu. Ayrıca ülkede sık sık AB karşıtı gösteriler de düzenlenmeye başlanmıştı. UKIP, 2015 seçimlerinde bir önceki seçime oranla oylarını 9.5 puan artırarak %12.6 oy almıştır.²⁸ Muhafazakâr Parti lideri David Cameron da, partisinin 2015 yılındaki genel seçimleri kazanması halinde, ülkesinin AB üyeliğini referanduma götürüleceğinin sözünü verdi.²⁹

Aslında David Cameron döneminde Avrupa Birliği ile ilgili tartışmalar ilk kez gündeme gelmemişti. 2011 yılında da Avrupa Birliği üyeliği ile ilgili bir referandum yapılması gündeme gelmiş ve bu teklif Avam Kamarası'nca reddedilmişti. Cameron'ın parlamentoda aldığı tavır ise bu referanduma, karşı oy kullanmak yönündeydi. Yine birçok Muhafazakar Parti üyesi de Cameron'ın bu görüşüne katılırken, partinin yaklaşık 80 milletvekili referandum teklifi desteklemişti.³⁰

Ülkede, 2015 yılında yapılan genel seçimde ise Muhafazakar Parti büyük bir başarı göstererek %36.8 oy almış ve Avam Kamarası'nda 330 koltuk kazanarak tek başına hükümet kurma şansını yakalamıştı.³¹ Başbakan Cameron, 2016 yılı başında Avrupa Birliği ile bir dizi müzakere gerçekleştirdi ve yürüttüğü bu müzakerelerin sonucunda, ülkeye 28 AB üyesi ülke arasında özel bir statü sağlayacak bir anlaşmaya vardı. Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri, Birlik'in yetkilerini artıracak düzenlemelerin, Birleşik Krallık'ı kapsamayacak olmasıydı. Bu, Birleşik Krallık'ın hiçbir zaman *siyasi entegrasyona zorlanamayacağı* anlamına geliyordu. Ayrıca anlaşma, Birleşik Krallık için sosyal yardımlarla ilgili *emniyet sistemine* olanak veriyordu. Buna göre, AB üyesi ülkelere Birleşik Krallık'a gelen göçmenler sosyal yardımlardan 4 yılın ardından yararlanmaya başlayacaktı. Ancak söz konusu bu anlaşma, Birleşik Krallık'ın referandumda AB'de kalma yönünde karar vermesi durumunda hayata

²⁷ Heinrich Schneider, "The dimensions of the historical and cultural core of a european identity", *Reflection on European Identity*, Thomas Jansen (ed.) (European Commission Forward Studies Unit, 1999), 10.

²⁸ Ancak ülkede uygulanan dar bölge seçim sistemi nedeniyle, UKIP'in oylarının bölgesel olarak dağılamamasından dolayı oy oranıyla orantılı koltuk alamamış, Avam Kamarası'na yalnızca 1 üye ile girebilmiştir. UKIP, 2001 seçimlerinde %1.5, 2005 seçimlerinde %2.2, 2010 seçimlerinde %3.1 oy almıştır. 2015 seçimlerinde aldığı %12.6 oy oranı ise 3,881,099 oya denk gelmektedir. Birleşik Krallık genel seçim sonuçlarını karşılaştırmalı olarak incelemek için bkz. <http://www.electionresources.org/uk/>

²⁹ Cameron'dan AB referandumu sözü, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/camerondan-ab-referandumu-sozu> (e.t. 14 Kasım 2016).

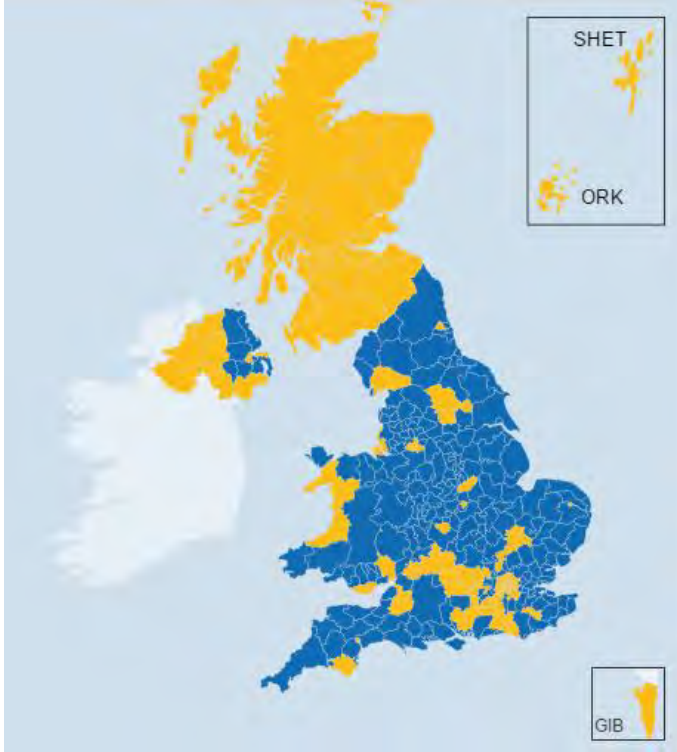
³⁰ AB referandumuna ret, 25 Ekim 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ab-referandumuna-ret> (e.t. 14 Kasım 2016)

³¹ Birleşik Krallık'ta bir partinin tek başına hükümet kurabilmesi için gerekli olan koltuk sayısı 326'dır. David Cameron başkanlığındaki Muhafazakar Parti, 2010 seçimleri sonrasında ise Liberal Demokratlarla koalisyon hükümeti kurmuştu.

gececekti. Başbakan Cameron da yeniden düzenlenen AB üyeliğini kabinesine tavsiye edeceğini belirterek, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği üyeliğinin 23 Haziran 2016 günü halk oyuna sunulacağını ilan etti.³²

Başbakan Cameron'ın AB'de kalma düşüncesine, İçişleri Bakanı Theresa May³³ ile kabinenin 24 üyesi³⁴ ve Muhafazakar Parti'nin birçok milletvekili de katılıyordu. Ayrıca İşçi Partisi lideri Jeremy Corbyn ve Liberal Demokratlar gibi toplumun farklı kesimleri AB'de kalınması düşüncesinde birleşmişlerdi. Ancak bununla beraber, hem Muhafazakar Parti'nin hem de İşçi Partisi'nin birçok milletvekili Birleşik Krallık'ın AB üyeliğine karşı çıkıyor ve *Brexit*'ten yana tavır alıyorlardı. Bunun dışında AB'den ayrılma tarafının en güçlü isimlerinden biri de Londra Belediye Başkanı Boris Johnson³⁵'di. Ayrıca UKİP de Brexit sürecinde etkin bir kampanya yürütmüştür.³⁶

Referandum Sonuçlarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi

Şekil-1: Brexit Referandumunda Kullanılan Oyların Ülkedeki Dağılımı
Kaynak: BBC³⁷

Brexit referandumunda; İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'da verilen oylar ülkesel bazda incelendiğinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır: İngiltere ve Galler'de sırasıyla %53.4 ve %52.5 oy oranlarıyla AB'den *ayrılma (leave)* yönünde karar çıkmışken, İskoçya ve

³² EU deal gives UK special status, says David Cameron, 20 Şubat 2016, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768> (e.t. 14 Kasım 2016)

³³ İçişleri Bakanı Theresa May, 2016 yılı Temmuz ayında, Brexit referandumunu sonrası istifa eden David Cameron'dan boşalan başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Başbakan May, ülkenin Avrupa Birliği'nden çıkışını yöneten isim olmuştur.

³⁴ 30 kişilik Birleşik Krallık kabinesinin 6 üyesi ise AB'den ayrılma taraftarıydı. bkz. EU vote: Where the cabinet and other MPs stand, 22 Haziran 2016, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35616946> (e.t. 14 Kasım 2016)

³⁵ Ayrılma tarafının önemli isimlerinden Boris Johnson, Temmuz 2016'da kurulan Theresa May hükümetinde Dışişleri Bakanı olmuştur.

³⁶ 10 soruda İngiltere'nin AB referandumu, 17 Haziran 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160616_10soruda_referandum (e.t. 14 Kasım 2016)

³⁷ EU Referendum Results, 2016, http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results#orb-banner

Kuzey İrlanda'da sırasıyla %62 ve %55.8 oy oranlarıyla Birlik'te *kalma (remain)* yönünde karar çıkmıştır. Brexit referandumunda kullanılan oyların ülke düzeyindeki dağılımı, Birleşik Krallık haritası üzerinden incelendiğinde (şekil-1), AB'de kalınması yönündeki kararın yoğunluklu olarak İskoçya ve Kuzey İrlanda ülkeleri ile Londra bölgesinde verildiği görülür. Bunun dışında, İngiltere ve Galler'de bazı şehirlerde de AB'de kalınması yönünde karar çıkmasına karşın, bu şehirlerin bağlı oldukları bölgelerde ortaya çıkan sonuç genel olarak AB'den ayrılma yönündedir.

İskoçya

2014 yılında Birleşik Krallık'tan bağımsızlığın oylandığı ancak %55.3 oy oranı ile Birleşik Krallık'ta kalınması sonucuna ulaşılan İskoçya'da, Brexit referandumunda %62'lik oy oranı ile Avrupa Birliği'nde kalınması yönündeki kararın güçlü bir şekilde dile getirildiği görülmektedir. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere ile birlikte *Büyük Britanya* bayrağı altında yönetilen ülkede, 2014 yılında gerçekleştirilen bağımsızlık referandumunda³⁸, bağımsızlığı destekleyen ve İskoçya siyasetinin ana partisi olan İskoç Ulusal Partisi [Scottish National Party – SNP] ile İskoç Yeşiller Partisi [Scottish Green Party], Brexit referandumunda AB'de kalınması yönünde kampanya yürütmüşlerdir.

Aslında bu durum, Avrupa'nın birçok yerinde görülebilecek olan milliyetçilik ve ulusal kimlik temelli bağımsızlık hareketlerinin, Avrupa Birliği'ne ilişkin tutumlarında görülebilmektedir. Avrupa genelinde ayrılıkçı siyaset izleyen politik partiler ve gruplar, söz konusu Avrupa Birliği olduğunda, bu ulus-üstü yapılanmadan yana tavır almaktadırlar.³⁹ Nitekim ulus-devletlerin tanımladıkları ulusal kimlikler, ülkede var olan alt kimliklerle bir çatışma zemini oluşturabilirken, Avrupa Birliği gibi uluslarüstü [*supranational*] bir örgütlenme, ulus-devletlerin egemenliklerinin yetki devri ile üst bir kuruma devrini sağlamakta ve her kimlik için eşit bir egemenlik kullanımını mümkün kılmaktadır. Ayrıca Avrupa Birliği, İskoç kimliği⁴⁰ ve İngiliz kimliği arasındaki olası çatışmanın önünü kesebilecek bir hukuksal zemin de sağlamaktadır.

İskoçya'da yaşayan pek çok insan, AB'yi sağladığı vatandaşlık ile bir güvence olarak da görebilmektedir. Nitekim, bir İskoç için Birleşik Krallık vatandaşlığı, uluslararası ortamda daha fazla fayda sağlıyorken, olası bir İskoçya bağımsızlığında bu boşluğu dokduracak olan yapı AB'dir. Bu yüzden Avrupa'da ayrılıkçı siyaset izleyen partilerin, AB'ye karşı pragmatik bir tutumu da olduğu söylenebilir.

Kuzey İrlanda

Kuzey İrlanda'da ise, şekil-2'de görülebileceği üzere, halkın Britanyalı [*British*] ve İrlandalı [*Irish*] kimlikleri ekseninde ülke genelinde farklılaştığı ve ayrıştığı görülür. Bu

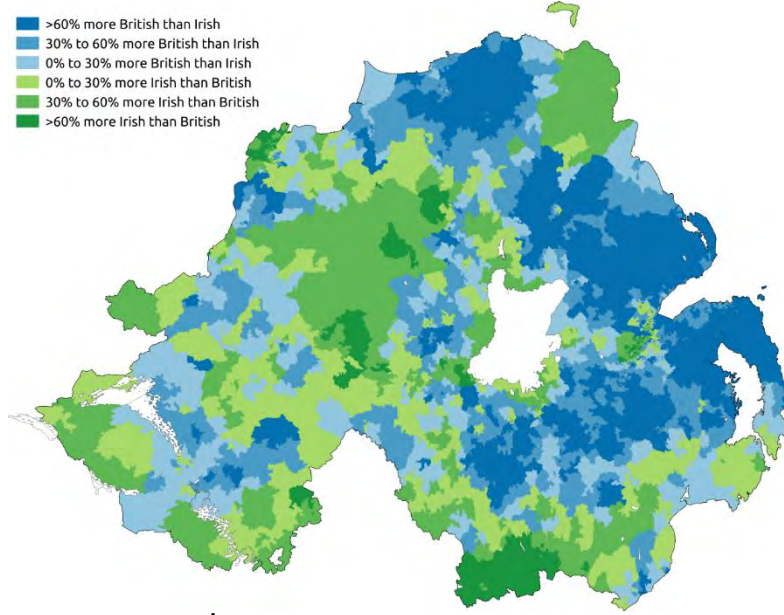
³⁸ İskoçya'da bağımsızlık referandumu ilk kez 2014 yılında yapılmamıştı. 1979 yılında İskoçya ve Galler'e yetki devrini içeren bir referandum yapılmışsa da bir sonuca ulaşılamamış, ancak 1997 yılında yapılan referandumda, oylamaya katılanların %74.3'ü İskoçya'nın kendi parlamentosuna sahip olması gerektiğini dile getirmişti. 1997 yılında yapılan referandumla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Pattie, David Denver, James Mitchell and Hugh Bochel, "The 1997 Scottish Referendum: An Analysis of the Results", *Scottish Affairs*. 22/1, (Winter 1998), 1-15.

³⁹ Örneğin, İspanya'dan bağımsızlık talep eden Katalonya özerk bölgesel yönetimi, bağımsızlığını kazandıktan sonra Avrupa Birliği'nin bir parçası olarak kalmayı istemektedir. bkz. *Catalonia's push for independence from Spain*, 11 Kasım 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415> (e.t. 15 Kasım 2016)

⁴⁰ Geçtiğimiz yıllarda yapılan araştırmalar göstermiştir ki, İskoçya'da kendini Britanyalı olarak tanımlayanların oranı yalnızca yüzde 14'tür. İskoçya'da halkın %79'u kendini öncelikle *İskoç* olarak tanımlıyor. bkz. '*Britanyalı kimliği' tartışılıyor*, 25 Ocak 2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/01/printable/070125_britishness_schools.shtml (e.t. 15 Kasım 2016)

haritada, kimliğini İrlandalı ve Britanyalı referansı ile tanımlayanların ülke geneline dağılımı olduğu gözlemlense de kimliğini *Britanyalı* referansı ile tanımlayan nüfusun, daha çok ülkenin doğu bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil-2’deki Kuzey İrlanda’nın ulusal kimlik haritasıyla, “Brexit referandumunda kullanılan oyların Birleşik Krallık’taki dağılımını” izlediğimiz şekil-1’deki haritayı karşılaştırdığımızda, bu iki haritanın birbirleriyle örtüştüğü gözlemlenmektedir. Kuzey İrlanda’da kullanılan oyların yoğunluklu olarak Avrupa Birliği’nde kalma yönünde çıkmasına karşın (%55.8) Britanyalı nüfusun yoğunluklu yaşadığı bölgelerde AB’den ayrılma yönünde karar çıktığını gözlemlenebilir.

Şekil-2: Kuzey İrlanda’da Ulusal Kimlik Algısı
Kaynak: thecapitalist.com⁴¹

Kuzey İrlanda’nın güncel politik durumunu anlayabileceğimiz bir başka eksen ise, ülkedeki etkin siyasal partilerin, *Birleşik Krallık’tan yana olup olmamak* temelindeki ayrışmasını açıklayan Birlikçiler ve Ayrılıkçılar –ya da Cumhuriyetçiler– eksenindeki ayrışmadır. Ülkede birlikten yana olanlar, ülkenin Britanya ile olan siyasal birliğini desteklemekte ve birleşik bir İrlanda cumhuriyeti düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Bu eğilimdeki siyasal partilere Demokratik Birlik Partisi [*Democratic Unionist Party – DUP*] ve Ulster Birlik Partisi [*Ulster Unionist Party – UUP*] örnek gösterilebilir. Birleşik Krallık’tan ayrılmayı savunanlar ise, Kuzey İrlanda’nın da dahil olduğu bir İrlanda Cumhuriyeti kurulması taraftarı olan Cumhuriyetçiler’dir. Bu eğilimdeki siyasal partiler, siyasetlerini milliyetçilik, sosyal demokrasi ya da sosyalizm gibi farklı düşüncelerle kurarak, birbirlerinden farklılaşabilmektedirler. Bu eğilimdeki siyasal partilere ise Sinn Fein, Sosyal Demokrat İşçi Partisi, İrlanda Komünist Partisi gibi partiler örnek gösterilebilir.⁴²

⁴¹ Lauren Dalton, “Brexit Causes Foreign Crisis In Ireland”, 21 Temmuz 2016. <http://brexit-causes-foreign-crisis-in-ireland/> (e.t. 16 Kasım 2016)

⁴² Ros Taylor, “Who’s who in Northern Ireland”, *The Guardian*, 28 Ocak 1999, <https://www.theguardian.com/uk/1999/jan/28/northernireland.rostaylor> (e.t. 16 Kasım 2016)

Şekil-3: Kuzey İrlanda 2015 Genel Seçim Sonuçları
Kaynak: BBC⁴³

2015 genel seçimlerinde Kuzey İrlanda'da kullanılan oyların dağılımını izleyebileceğimiz yukarıdaki haritada, kırmızı renk ile gösterilen Demokratik Birlik Partisi, koyu yeşil renk ile gösterilen Sinn Fein, açık yeşil renk ile gösterilen Sosyal Demokrat ve İşçi Partisi ve mavi renk ile gösterilen ise Ulster Birlik Partisi'dir.⁴⁴ Bu harita, Şekil-2'deki Kuzey İrlanda'nın kimlik haritası ile karşılaştırıldığında, Kuzey İrlanda'da yaşayanların büyük oranda, kimlikleriyle uyumlu siyaset izleyen partilere oy verdikleri gözlemlenmektedir. Örneğin, kimliğini Britanyalı referansıyla tanımlayan nüfusun yoğunluklu olarak yaşadığı bölgelerde, Kuzey İrlanda'nın İngiltere ile birlikte kalması şeklinde siyaset izleyen Demokratik Birlik Partisi birinci parti gelmiştir. Ülkedeki iki farklı eğilimi yansıtan bu harita, Brexit referandumunda kullanılan oyları izlediğimiz haritayla (Şekil-1) karşılaştırıldığında ise yine benzer sonuçlara ulaşılabilecektir. Genel olarak Sinn Fein ve Sosyal Demokrat İşçi Partisi gibi cumhuriyetçi ve milliyetçi eğilimli partilerin önde geldiği bölgelerde, Avrupa Birliği'nde kalınması yönünde karar çıkmıştır.

İngiltere

İngiltere'de ise Londra bölgesi ile ülkenin bazı şehirleri dışında, yoğunluklu olarak AB'den ayrılma yönünde kararın verildiği gözlenir. Birlik'te kalma yönündeki karar en güçlü şekilde, %59.9 oy oranı ile 3.776.761 seçmenin yaşadığı Londra bölgesinde verilmiştir.⁴⁵ Londra'da çıkan bu karar, yukarıda İskoçya ve Kuzey İrlanda'da incelediğimiz politik ve toplumsal durumdan farklıdır. Nitekim İskoçya ve Kuzey İrlanda'da var olan kimliğe dayalı problemler, Londra için geçerli değildir. Londra, Avrupa'nın en kozmopolit yapılı, çokkültürlü ve küresel şehirlerinden biridir. Alexander Betts'in de belirttiği gibi günümüz siyaseti sol ve

⁴³ Election 2015 Result-Northern Ireland, 2015,

http://www.bbc.com/news/election/2015/results/northern_ireland (e.t. 16 Kasım 2016)

⁴⁴ Bu seçimde, Demokratik Birlik Partisi %25.7 oy alarak ülkede birinci parti olmuştur. Bunu, Sinn Fein %24.5, Ulster Birlik Partisi %16 ve Sosyal Demokrat ve İşçi Partisi ise %13.9 oy oranı ile izlemiştir.

⁴⁵ Londra şehrinde (City of London) ise %75.3 oy oranı ile AB'de kalınma yönünde karar verilmiştir. Ayrıntılı sonuçlar için bkz. *EU referendum results and maps: Full breakdown and find out how your area voted*, 1 Temmuz 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/23/leave-or-remain-eu-referendum-results-and-live-maps/> (e.t. 15 Kasım 2016)

sağ ekseninde değil, küreselleşmeden yana olup olmamakla belirlenmektedir. Brexit sonuçlarını da bu varsayımı temel alarak inceleyen Betts, Birleşik Krallık'ın da bu eksende ayrıştığını belirtir. Buna ayrıca, oyların cinsiyete, sınıfa, eğitime ve bölgelere göre de bölündüğünü ekler.⁴⁶ Londra da Avrupa'daki ve Birleşik Krallık içindeki bu farklı konumuyla dikkat çekmekte ve farklılaşmaktadır. Eğitim düzeyi farkı, Brexit referandumunun en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. AB'de kalma oyları arasında, Londra şehri %70'lere varan bir farkla, yalnızca Birlik'ten ayrılma yönünde eğilimin çıktığı bölgelerden değil, Birlik'te kalınması sonucuna ulaşılan birçok bölgeden de ayrışmaktadır.

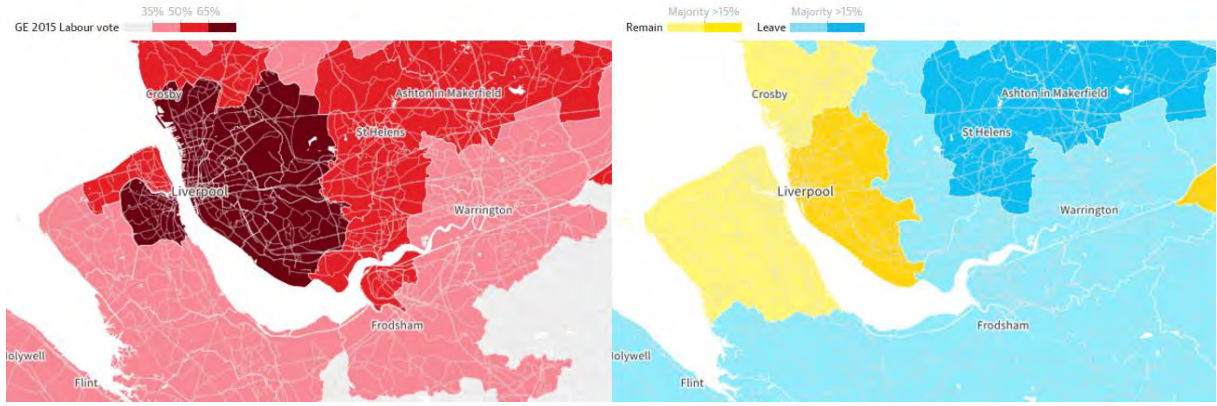

Şekil-4: Brexit Referandumunda Bölgelere Göre Eğitim Düzeyindeki Farklılaşma
Kaynak: The Guardian⁴⁷

Bunun dışında, AB'de kalma yönünde sonuçların önde geldiği bir başka şehir Liverpool'dur. Liverpool, bilindiği üzere İngiltere'de işçi sınıfının yoğun yaşadığı bir bölge olup, İşçi Partisi'nin [*Labour Party*] de güçlü olduğu şehirlerin başında gelmektedir. Aşağıdaki haritayı incelediğimizde sol taraftaki harita, 2015 seçimlerinde Liverpool ve çevresindeki sonuçları göstermektedir. Sağ taraftaki haritada ise yine aynı bölgenin Brexit referandumu sonuçları izlenmektedir. İki haritayı karşılaştırmalı olarak incelediğimizde, Liverpool'daki sonuçların birbiriyle örtüştüğü yani Liverpool'da yaşayan seçmenlerin, İşçi Partisi'nin referandumda izlediği siyaseti takip ettikleri söylenebilir. Ancak, yine de Liverpool'un doğusunda bulunan St Helens, Ashton-in-Makerfield gibi yine İşçi Partisi'nin güçlü olduğu kentlerde, Brexit referandumunda AB'den ayrılma kararı ağır basmıştır.

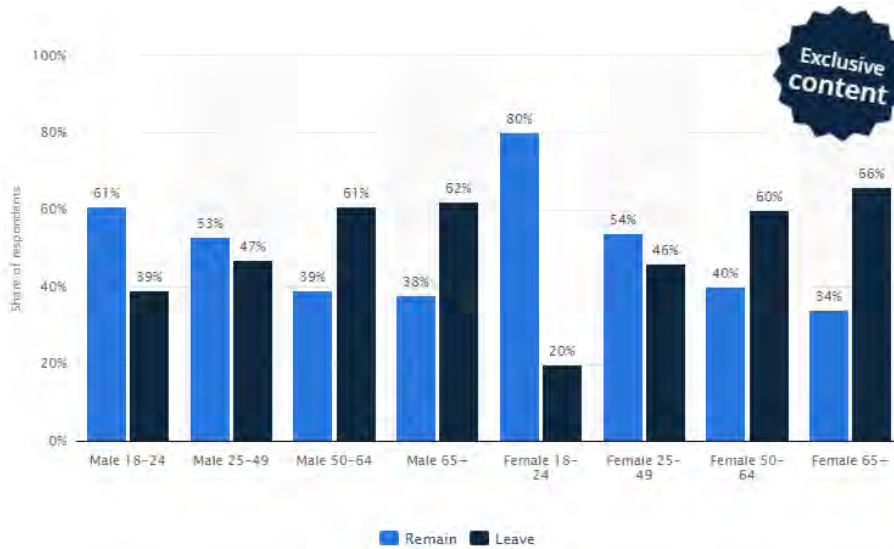
⁴⁶ *Why Brexit happened -- and what to do next* | Alexander Betts, [Youtube video, 17:22], posted by TED, August 12, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=dcwuBo4PvEO>

⁴⁷ *EU referendum: full results and analysis, 2016*, <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2016/jun/23/eu-referendum-live-results-and-analysis> (e.t. 15 Kasım 2016)

Şekil-5: Soldaki Harita: 2015 Seçimlerinde İşçi Partisi, Liverpool. Sağdaki Harita: Brexit Referandumunda Liverpool.
Kaynak: The Guardian⁴⁸

Betts'in referandumda ülkenin bölündüğü ve ayrıştığı şeklindeki varsayımına geri dönersek, gerçekten de Birleşik Krallık'ta oylar, sözünü ettiğimiz parametreler ekseninde keskin bir şekilde ayrılmıştır. Aşağıdaki grafikte, referandumda kullanılan oyların yaş ve cinsiyete göre nasıl bir dağılım gösterdiği incelenebilmektedir. Buna göre, 18-24 yaş arası seçmenin büyük oranda AB'de kalma yönünde karar kıldıkları ve ayrıca bu yaş grubunda kadınların erkeklere oranla daha güçlü bir şekilde bu kararı dile getirdikleri görülmektedir. Grafikte de görüldüğü üzere, 18-24 yaş grubu erkeklerin %61'i, kadınların da %80'i Birlik'te kalma yönünde oy kullanmışlardır. Buna karşın seçmenlerin yaşlarının yükselmesiyle AB'den ayrılma yönünde karar verildiği gözlenir. Şüphesiz bu durum, ülkedeki genç kesimlerin Avrupa Birliği'ne karşı şüpheli bir tavır seğilememeleriyle ilgili bir durumdur. Ülkede yaşın yükselmesiyle AB'ye karşı şüpheli tavır artış göstermekte ve ulusal kimlik daha güçlü hale gelmektedir.

Şekil-6: Brexit Referandumunda Kullanılan Oyların Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı
Kaynak: Statista⁴⁹

⁴⁸ EU referendum: full results and analysis, 2016, <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2016/jun/23/eu-referendum-live-results-and-analysis> (e.t. 15 Kasım 2016)

⁴⁹ Distribution of EU Referendum votes in the United Kingdom (UK) in 2016, by age group and gender, <https://www.statista.com/statistics/567922/distribution-of-eu-referendum-votes-by-age-and-gender-uk/> (e.t. 26 Kasım 2016)

BREXIT Sürecinde Söylemler

Kampanya Kuruluşları

Brexit referandumunu boyunca resmi olarak kampanya yürüten iki kampanya kuruluşu, etkin bir şekilde kampanyalarını yürütmüşlerdir. Bu kuruluşlar, AB’de kalma kampanyası yürüten Britain Stronger in Europe [*Britanya Avrupa’da Daha Güçlü*] ile AB’den ayrılma kampanyası yürüten Vote Leave [*Ayrılmayı Oyla*]’dir. Bu iki resmi platform dışında Labour In For Britain, Labour Leave, Leave.EU gibi farklı platformlar da, Brexit sürecinin siyasal iletişim faktöründe önemli etkilerde bulunmuşlardır. Çalışmanın bu bölümünde, bu platformlardan ikisinin –*Vote Leave ve Labour Leave*– söylemlerine yer verilecektir.

Vote Leave

Vote Leave platformu, ülkede Avrupa Birliği’ne ve Avrupa’ya şüpheyle bakan seçmenler için güçlü bir kimlik anlatısı ortaya koymuştur. “AB’den ayrılmayı veya kalmayı oylarsak neler olur?” sorusunu temel alarak kampanya argümanlarını kuran bu platform, “Neden oy kullanmalıyız?” sorusuyla da seçmenler için referandumda kullanacakları oylar için, bir anlamda yol haritası çiziyordu.

Göçmen karşıtlığının Britanya toplumunda yaygın bir eğilim olması sebebiyle ayrılma yanlıları, politik argümanlarının temeline, *sınır kontrollerini kendi yasalarımızı oluşturarak güçlendirme* argümanını koyuyorlardı. Ayrılmayı oylama durumunda, Birleşik Krallık’ın kendi yasalarını oluşturarak, kendi sınır kontrollerini yapabileceği ve ülkeye yapılan göçlerin kontrol altına alınabileceği vurgulanır. Aşağıdaki kampanya materyallerinden birinde de görüldüğü üzere, AB’de göç krizinin kontrolden çıkmış olduğu ve Birleşik Krallık’ın, AB’de kalmayı oylayarak bu riski alamayacağı vurgulanır. Vote Leave, kampanyasında AB’den ayrılma durumunda ülkeye göç edecek insanların *tuttuğu pasaportla* değil, yeteneklerine göre ülkeye girebilecekleri anlatılır.

We can't take the risk of voting to stay

- The euro is permanently on the brink of crisis – and we will be forced to pay to bail it out **again**
- The EU's migrant crisis is out of control
- EU Judges are using the Charter of Fundamental Rights to take away more power from our police and security services
- The former head of Interpol, Ronald K Noble, has said that:
“Europe's open-border arrangement... is effectively an international passport-free zone for terrorists” and that it is like “hanging a sign welcoming terrorists to Europe”

Voting to stay in the EU is a threat to our jobs and our security

www.voteleavetakecontrol.org

 Vote Leave

Şekil-7: Vote Leave’in Referandum Sürecinde Kullandığı Bir Kampanya Materyali

Kaynak: voteleavetakecontrol.org⁵⁰

Vote Leave’in kampanya sürecinde geliştirdiği bir başka önemli kimlik anlatısı da, AB üyesi Balkan ülkeleri ve Türkiye üzerinden kurulmuştur. Aşağıda görüldüğü üzere, Vote

⁵⁰ Why Vote Leave, http://voteleavetakecontrol.org/why_vote_leave.html (e.t. 25 Kasım 2016)

Leave'in bir başka kampanya materyalinde; Arnavutluk, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Türkiye gibi AB üyesi ülkelerin AB'ye, özellikle de Birleşik Krallık'a fazla nüfuslarıyla baskı yaratacağı mesajı verilir. Ayrıca bu ülkelerin toplam nüfuslarının 88 milyondan fazla olduğunu altı çizilir. AB, ilk kurulduğunda 9 ülke ile yola çıktığını ancak şu an AB'nin 28 üyesi olduğunu, ayrıca Hırvatistan, Romanya ve Bulgaristan'ın da 2007 yılında Birlik'e katıldığı vurgulanır. Kampanya materyalinde dikkat çeken bir başka özellik ise haritada söz konusu ülkeler ile birlikte Suriye ve Irak'ın da gösterilmesidir. Bu da şüphesiz söz konusu aday ülkelerin, çatışma ve Avrupa'daki mülteci krizinin merkezi olan Ortadoğu coğrafyasına yakınlığına dikkat çekilir.

Vote Leave, ayrıca AB'nin Birleşik Krallık'a haftada 350 milyon pound paraya mal olduğunu ve AB'den ayrılma durumunda bu paranın korunabileceği savunur. Ayrıca bu paranın, Ulusal Sağlık Servisi'ne [NHS] ve eğitime de maddi kaynak oluşturabileceği vurgular. Ülkede, son yıllarda eğitim ve sağlık sektörlerindeki sorunlar ve Cameron'ın bu alanlardaki reform çabaları da dikkate alındığında, bu söylemin de Birleşik Krallık vatandaşları için anlamlı bir anlatı oluşturmuş olabileceği söylenebilir.⁵¹

Şekil-8: Vote Leave'in Referandum Sürecinde Kullandığı Bir Başka Kampanya Materyali
Kaynak: voteleavetakecontrol.org⁵²

Labour Leave

Vote Leave'in Muhafazakar Parti ve UKIP tahakkümünde kaldığını savunan, Brexit yanlısı bazı İşçi Partili milletvekillerinin öncülüğünde kurulan Labour Leave ise ülkedeki İşçi Partili seçmenlere hitap eden bir platform olarak Brexit sürecinde kampanya yürütmüştür.

Vote Leave ile benzer argümanlara sahip platform, 5 maddelik bir manifesto öne sürer. Labour Leave, hedef kitle olarak aldığı İşçi Partili seçmenlere, AB'den ayrılarak Birleşik Krallık Parlamentosu'nun tekrar güçlendirilmesi ve demokrasinin yenilenmesini vaat etmiştir. Ayrıca, göç politikası ve vizeler üzerinde tam kontrolün sağlanması da Labour Leave'in vaatleri arasındadır. Ayrıca, Labour Leave de Vote Leave gibi ülkede sağlık sektörünün gittikçe kötüye gittiğini ve AB'den ayrılma durumunda AB için harcanan paranın Ulusal Sağlık Servisi'ne aktarılabilirliğini savunur. Labour Leave, Vote Leave'den bazı ekonomik vaatlerle farklılaşmıştır. Bunlar arasında ihracat odaklı büyüme ve ekonominin tekrar dengeye

⁵¹ Vote Leave'in bu maddede yer verilemeyen diğer kampanya materyallerine, Vote Leave'in resmi sitesi üzerinden ulaşılabilir. bkz. <http://voteleavetakecontrol.org/>

⁵² Why Vote Leave, http://voteleavetakecontrol.org/why_vote_leave.html (e.t. 25 Kasım 2016)

ulaştırılması gibi hedefler, AB'den ayrılma durumunda gerçekleştirilebilecek hedefler olarak sunulur.⁵³

Medya Organları

Brexit sürecinde medya kuruluşlarının en dikkat çeken anlatıları, referandum sonuçları açıklandıktan sonra gazetelerde atılan manşetlerde izlenebilir.

Örneğin Scottish Daily Mail gazetesi, Brexit referandumundan sonra, UKIP lideri Nigel Farage'in fotoğrafını yayınlarak, "Biz Ayrıldık!" manşetini kullanmıştır. Bunu "43 yıl sonra AB prangasından kurulduk" ifadesiyle destekleyen gazete, güçlü bir kimlik anlatısı ortaya koymuştur. Yine The Independent gazetesi de Nigel Farage'in fotoğrafını kullanarak "Tek bir kurşun sıkmadan kazandık" ifadesini kullanmıştır.⁵⁴

Sonuç: BREXIT ve Sonrası

Sonuç olarak, Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden ayrılmasını sağlayan etmenin büyük oranda, ülkenin kimlikler ekseninde incelediğimiz politik kültürel durumu olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği'nin içinde bulunduğu mülteci krizinin de etkisiyle ülkedeki göçmen karşıtı söylemlerin artış göstermesi ile tarihsel olarak Avrupa'ya ve AB'ye şüpheli bakışın son yıllarda giderek artması, Birleşik Krallık toplumunu "Brexit" sürecine götürmüştür. Her ne kadar ulusal kimlik de Avrupa kimliği de bir inşaya dayanan ve belli oranda yapay unsurlar içeren kimlikler olsalar da bir ülkenin vatandaşlarının, kimliğini her iki kimliğe referansla birlikte tanımlaması çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Birleşik Krallık ulusal kimliğin en ağır bastığı ülke olarak AB içinde farklılaşmaktadır. Nitekim Eurobarometer verilerinin gösterdiği üzere ülkede %67'lik bir kesim kendini yalnızca ulusal kimliği ile tanımlamaktadır.

Ülkede, Brexit referandumunda kullanılan oylar bölgesel ekseninde incelendiğinde, ortaya çıkan sonuç, ülkede ciddi anlamda bölünmelerin yaşandığı yönündedir. İskoçya ve Kuzey İrlanda ülkeleri ile İngiltere'de Londra bölgesi dışında Birleşik Krallık'ta ortaya çıkan sonuç, Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması yönündedir.

İskoçya'da 2014 yılında Birleşik Krallık'tan ayrılma referandumu yapılmış ve bu bağımsızlık referandumunda, İskoç Ulusal Partisi ve İskoç Yeşiller Partisi gibi ayrılma yanlısı politik parti ve gruplar, Brexit referandumunda AB'de kalma yönünde siyaset izlemişlerdir. Bu durum da İskoçya'yı %62'lik bir oy oranı ile AB'de kalma yönündeki karara götürmüştür. Benzer sonucu Kuzey İrlanda'da da izlemek mümkündür. Görüldüğü üzere ayrılıkçı siyaset izleyen politik parti ve gruplar, AB'ye karşı şüpheli bir bakışa sahip değildirlir. Bu durum yalnızca İskoçya ve Kuzey İrlanda ile sınırlı olmayıp, Avrupa'nın genelinde görülebilen bir durumdur. Bu durumun, AB gibi uluslararası bir kurumunun her kimlik için eşit egemenlik kullanımını mümkün kılmasından ileri geldiği söylenebilir. Ayrıca AB, ülkeler nezdinde ulusal kimlikler ile alt kimliklerin potansiyel çatışmalarının önünü kesebilecek hukuksal zemini sağlamaktadır. Ayrıca, milliyetçilik ve ulusal kimlik referansı ile gerçekleştirilen ayrılıkçı hareketlerin görüldüğü bu bölgelerde yaşayan insanlar, AB'yi bir güvence olarak da görebilmektedirler. Nitekim, AB üyesi bir ülkenin vatandaşları, tüm Avrupa'da serbest dolaşıma sahip olabilmekte ve bu durum sayesinde yaşadığı bölge uluslararası ortamdan yalıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmamaktadır. Örneğin, bir İskoçya vatandaşı için Birleşik Krallık vatandaşlığı uluslararası ortamda daha fazla fayda sağlıyorken (uluslararası ortamda

⁵³ Labour Leave, http://www.labourleave.org.uk/why_we_voted_to_leave (e.t. 26 Kasım 2016)

⁵⁴ İngiliz basını "Brexit"i nasıl gördü, 24 Haziran 2016, http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ingiliz-basini-brexit-nasil-gordu,HqD_DM491UqOI0KflIRvgQ/0bN92OjQn0WYFfodlWln9w (e.t. 28 Kasım 2016)

saygınlığı olan bir pasaporta sahip olmak gibi), olası bir İskoçya bağımsızlığında, bu boşluğu dolduracak olan, AB gibi bir uluslarüstü bir örgütlenme olacaktır. Bu durum Avrupa vatandaşlığını, söz konusu bölge vatandaşları için bir güvence olarak karşımıza çıkarır.

Brexit, ayrıca popülizmin Avrupa’da son zamanlardaki yükselişine de örnek gösterilebilen bir süreçtir. Küreselleşmeye şüpheyle bakan, yabancı düşmanlığını söylemlerinin merkezine alan ve ulusal kimlikleri ön plana çıkaran birçok politik parti, bugün Avrupa ülkelerinin politik hayatlarında yükselişe geçmektedir. Fransa’da Marine Le Pen liderliğindeki Ulusal Cephe’nin ülkede popülaritesinin yükselmesi ve 2017 yılında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi için adının seçim anketlerinde önde gelmesi, 2016 yılı Kasım ayında ABD’de yapılan Başkanlık seçimlerinde popülist ve ırkçı söylemleriyle tanınan Cumhuriyetçi Parti adayı Donald Trump’ın başkan seçilmesi ve son olarak İtalya’da 4 Aralık 2016 günü yapılan anayasa değişikliği referandumunu sonrası Başbakan Matteo Renzi’nin istifasıyla birlikte ilerleyen süreçte popülist 5 Yıldız Hareketi’nin iktidara güçlü bir aday olarak gösterilmesi, popülist aşırı sağcı siyasetin dalgalar halinde yayılmaya başladığının önemli göstergeleridir. Ayrıca Almanya, Macaristan ve Polonya gibi Avrupa ülkelerinde de benzer eğilimler söz konusudur. Örneğin birçok analist, İtalya’da yapılan anayasa referandumunu için, “İtalya’nın Brexit’i olabilir” öngörüsünde bulunmuşlardı. Nitekim, Başbakan Renzi’nin istifası sonrası, iktidara gelmesi muhtemel parti olan 5 Yıldız Hareketi, İtalya’nın Euro bölgesinden ayrılması için referandum düzenlenmesini savunan bir partidir.⁵⁵ Dalgalar halinde yayılan bu popülist yükselişin dikkat çeken yanlarından biri de birbirleriyle kurdukları yakın ilişkidir. Örneğin İtalya’da, ülkenin bir başka sağ görüşlü partisi olan Kuzey Ligi’nin lideri Matteo Salvini referandum sonrası Twitter’da “Yaşasın Trump, yaşasın Putin, yaşasın Le Pen ve yaşasın Kuzey Ligi!” şeklinde bir mesaj paylaşmıştır.

Brexit, Avrupa’da AB’den ayrılmak isteyen birçok partiyi etkilemiş ve bu partiler en yakın genel seçimleri işaret ederek ülkelerindeki seçmenlerine, Avrupa Birliği üyeliğini referanduma götürmeyi önermeye başlamışlardır. Hatta Brexit bir kavram olarak – Yunanistan’ın Euro Bölgesi’nden çıkışına atıfta bulunan bir kavram olan Grexit’i temel alarak türetilmişse de– 2016 yılının Haziran ayından itibaren, söz konusu AB karşıtı partiler için cazibesi olan bir kavram haline gelmiştir. Bu durum Fransa’da Frexit, İrlanda’da Irexit ve Hollanda’da Nexit olarak karşımıza çıkar. Hatta Trump’ın ABD Başkanı seçilmesinden sonra, Demokratik Parti’nin güçlü olduğu California Eyaleti’nde *Califrexit* çağrılarını yapılmaya dahi başlanmıştır.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İskender Savaşır (çev.). 8. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Butler, David and Uwe Kitzinger. *The 1975 Referendum*. London and Basingstoke: Macmillan Press, 1976.
- Delanty, Gerard. *Avrupa’nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik*. Hüsamettin İnaç (çev.). 4. Baskı. Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- Dinç, Cengiz. “Avrupa Kimliği: Çatışan Perspektifler, Güncel Değerlendirmeler ve Endişeler”, *Gazi Akademik Bakış*, 5/9, (Kış 2011): 31-58.
- European Commission. *Standard Eurobarometer 77: European Citizenship Report*. Brussels, Spring 2012.
- European Commission. “*How Europeans See Themselves*”. Brussels, 2001.

⁵⁵ Övgü Pınar, “5 soruda İtalya referandumunu ve AB’ye olası etkileri”, *BBC*, 2 Aralık 2016, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38167978> (e.t. 6 Aralık 2016)

- Jansen,Thomas. “European Identity and/or the Identity of the European Union”, *Reflection on European Identity*, Thomas Jansen (ed.). European Commission Forward Studies Unit, 1999, 27-36.
- Jones, Alistair. *Britain and the European Union*. Edinburgh: Endinburgh University Press, 2007.
- Gellner, Ernest. *Uluslar ve Ulusçuluk*. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan (çev.). 3. Baskı. İstanbul: Hil Yayınları, 2013.
- Özdemir, Haluk. *Avrupa Mantığı: Avrupa Bütünleşmesinin Teori ve Dinamikleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Özkırımlı, Umur. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. 5. Baskı. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Pagden, Anthony. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*. New York: Cambridge University Press, 2002. [Türkçesi: *Avrupa Fikri*. Rahmi Ögdül-Mesut Varlık (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.]
- Pattie, Charles, David Denver, James Mitchell and Hugh Bochel, “The 1997 Scottish Referendum: An Analysis of the Results”, *Scottish Affairs*. 22/1, (Winter 1998), 1-15.
- Roskin, Michael G. *Countries and Concepts: Politics, Geography and Culture*. London: Pearson Education Inc., 12th ed., 2013. [Türkçesi: *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. Bahattin Seçilmişoğlu (çev.). İstanbul: Adres Yayınları, 2009. (9. edisyondan çeviri)]
- Schneider, Heinrich. “The dimensions of the historical and cultural core of a european identity”, *Reflection on European Identity*, Thomas Jansen (ed.). European Commission Forward Studies Unit, 1999, 7-19.
- Smith, Anthony D. *Milli Kimlik*. Bahadır Sina Şener (çev.). 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Tekin, Yasemin Oğuzlar. “Avrupa Birliği’nin Kimlik Yaratma Çabaları”. *Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 17/1-2, (2009), 145-173.
- Wright, Anthony. *British Politics: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2003.

Online Kaynaklar

- 10 soruda İngiltere'nin AB referandumunu, 17 Haziran 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160616_10soruda_referandum (e.t. 14 Kasım 2016)
- AB referandumuna ret, 25 Ekim 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ab-referandumuna-ret> (e.t. 14 Kasım 2016)
- 'Britanyalı kimliği' tartışılıyor, 25 Ocak 2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/01/printable/070125_britishness_schools.shtml (e.t. 15 Kasım 2016)
- Cameron'dan AB referandumunu sözü, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/camerondan-ab-referandumunu-sozu> (e.t. 14 Kasım 2016).
- Catalonia's push for independence from Spain, 11 Kasım 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415> (e.t. 15 Kasım 2016)
- Dalton, Lauren. “Brexit Causes Foreign Crisis In Ireland”, 21 Temmuz 2016. <http://thecapitalist.com/brexit-causes-foreign-crisis-in-ireland/> (e.t. 16 Kasım 2016)
- Distribution of EU Referendum votes in the United Kingdom (UK) in 2016, by age group and gender, <https://www.statista.com/statistics/567922/distribution-of-eu-referendum-votes-by-age-and-gender-uk/> (e.t. 26 Kasım 2016)

- Election 2015 Result-Northern Ireland, 2015,* http://www.bbc.com/news/election/2015/results/northern_ireland (e.t. 16 Kasım 2016)
- EU deal gives UK special status, says David Cameron, 20 Şubat 2016,* <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35616768> (e.t. 14 Kasım 2016)
- EU referendum: full results and analysis, 2016,* <https://www.theguardian.com/politics/ng-interactive/2016/jun/23/eu-referendum-live-results-and-analysis> (e.t. 15 Kasım 2016)
- EU Referendum Results, 2016,* http://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results#orb-banner (e.t. 14 Kasım 2016)
- EU referendum results and maps: Full breakdown and find out how your area voted, 1 Temmuz 2016,* <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/06/23/leave-or-remain-eu-referendum-results-and-live-maps/> (e.t. 15 Kasım 2016)
- EU vote: Where the cabinet and other MPs stand, 22 Haziran 2016,* <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35616946> (e.t. 14 Kasım 2016)
- İngiliz basını "Brexit"i nasıl gördü, 24 Haziran 2016,* http://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/ingiliz-basini-brexit-nasil-gordu,HqD_DM491UqOI0KfIIRvgQ/0bN92OjQn0WyFfodIwIn9w (e.t. 28 Kasım 2016)
- Labour Leave, http://www.labourleave.org.uk/why_we_voted_to_leave (e.t. 26 Kasım 2016)*
- Pınar, Övgü. "5 soruda İtalya referandumu ve AB'ye olası etkileri", BBC, 2 Aralık 2016. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38167978> (e.t. 6 Aralık 2016)*
- Taylor, Ros. "Who's who in Northern Ireland", *The Guardian*, 28 Ocak 1999. <https://www.theguardian.com/uk/1999/jan/28/northernireland.rostaylor> (e.t. 16 Kasım 2016)*
- Why Brexit happened -- and what to do next | Alexander Betts, [Youtube video, 17:22], posted by TED, August 12, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=dcwuBo4PvE0>*
- Why Vote Leave, http://voteleavetakecontrol.org/why_vote_leave.html (e.t. 25 Kasım 2016)*

ÇİN'İN YENİ İPEK YOLU PROJESİ VE TÜRKİYE

Öğr.Gör.Dr. Özlem Zerrin KEYVAN¹

Özet

2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Kazakistan ve Endonezya ziyaretleri sırasında bir ayağı İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve bir ayağı da 21.Yüzyıl Deniz İpek yolu olan Yeni İpek yolu projesini ortaya koymuştur. Çin'in son yıllarda özellikle 1978 yılında açık kapı politikası reformlarının etkisiyle uluslararası rolü ve beklentileri değişmiştir. ABD'nin Asya Pivot stratejisi bağlamında Ortadoğu'dan Asya Pasifik'e yönelmesi iki güçlü aktörün bölgede karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Çin de, bölge dışında da uluslararası gücünü pekiştirme yoluna gitmiştir. İpek yoluna dahil olan ülkelerle geliştirilmeye çalışılan ilişkiler Çin'in Asya, Avrupa ve Afrika bölgeleri ile bütünleşmesine yardımcı olacaktır. Bu durumda Çin'in ekonomik ve siyasi olarak etkisinin artmasına hizmet edecektir. Bu çalışmanın amacı da Bir kuşak Bir Yol girişimi olarak Yeni İpek yolu projesinin ortaya atıldığı 2013 yılından 2016 yılına kadarki 3 yıl içinde kat ettiği yolu ve gelişimini araştırmak olmuştur. Bu çalışma ile Çin'in Tarihi İpek Yolunu yeniden canlandırmak istemesinin nedenleri tartışılmıştır. Türkiye stratejik konumu itibariyle Tarihi İpek Yolunun da merkezinde olmuştur. Bu yüzden de Türkiye'nin Yeni İpek yolu projesindeki rolü ve önemi yadsınamaz. Kısaca Türkiye'nin projedeki konumuna ve rolüne de iki ülke arasındaki ilişkiler bağlamında değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bir Kuşak Bir Yol, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, 21.yüzyıl Deniz İpek Yolu, Asya Pivot stratejisi, Çin

Abstract

In 2013 Chinese President Xi Jinping first put forward the idea of a Silk Road initiative including the concept of The "Silk Road Economic Belt" and the other concept of 21st-century Maritime Silk Road during his visit to Kazakhstan and Indonesia. China's international role and expectations have changed in the recent years, especially in 1978 under the impact of open door policy. The United States has traditionally focused its attention in Asia-Pacific instead of the Middle East. It has caused that China and the US encountered in the region. China has also sought to consolidate its international power. The relations which are sought to be developed in the Silk Road between the countries involved will help China to integrate with Asia, Europe and Africa regions. This situation will contribute to gain the economic and political influence of China.

This study aims to analyse the course and development of the new Silk Road Project reviving within three years from 2013 until 2016. This study discusses the reasons why China wants to revive the Ancient Silk Road. Turkey has been at the center of the Ancient Silk Road thanks to its strategic position. Therefore, the role and importance of Turkey in the New Silk Road project can not be denied. In short, the position and role of Turkey in the project are also mentioned within the context of the relations between the two countries.

Key Words: One Belt One Road, Silk Road Economic Belt, 21st Century Sea Silk Road, Asia Pivot Strategy, China

Giriş

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in, 7 Eylül 2013 tarihinde Kazakistan'da Nazarbayev Üniversitesinde "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" konusundaki konuşması ve 3 Ekim 2013 tarihinde Endonezya'da Parlamentoda 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu üzerinde yaptığı açıklaması ile Bir Kuşak Bir Yol çerçevesinde yeni İpek Yolu fikri tamamen ortaya atılmıştır.² Böylece Çin'in Yeni İpek yolu projesi tartışılmaya başlanmıştır. Yeni İpek Yolu Girişimi, Çin'in mevcut diplomasisini anlayabilmek için önemli bir anahtardır.

¹ Öğrt. Gör., Hacettepe Üniversitesi

² Zongxian Feng & Hua Wang, The mode of Economic Cooperation in the "One Belt and One Road" Construction, A New Paradigm for International Business: Proceedings of the Conference on Free Trade Agreements and Regional Integration in East Asia, (ed.) Hadrian Geri Djajadikerta,Zhaoyong Zhang , (Springer, 2015), 36.

Tarihi İpek yolu Han hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206- M.S. 220) oluşturulmuştur.³ Han ve Tang hanedanlıkları döneminde İpek yolu Han hanedanlığının başkenti Xian'dan (Chang'an) başlayan Avrupa'da sona eren ticaret koridoru olarak ticaretin önemli bir parçasını içermiştir. Xian'ın batı kapısı İpek yolunun başlangıcıdır. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlamıştır. İpek Yolu Çin, Hint, İran, Arap, Yunan ve Roma uygarlıkları arasındaki ekonomik ve kültürel alışverişi kolaylaştırmayı amaçlayan Doğu ile Batı arasında önemli bir köprü olarak görev yapmıştır. Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen, 1860'larda Çin'e iki keşif gezisi düzenlemiş ve "Çin seyahatlerimin sonuçları ve bu seyahatleri temel alan çalışmalar" adlı incelenmesinde 1877 yılında ilk kez İpek yolu adını kullanmıştır.⁴ İpek, gücün ve bu aşamanın sembolü olduğundan bu yolda İpek yolu olarak anılmıştır.⁵ 14. yüzyılın sonunda İpek yolu boyunca ticari ilişkiler ve seyahatler azalmaya başlamış, deniz yolu ile seyahat daha tercih edilir hale geldiğinden İpek yolu da değerini kaybetmiştir

Çin'in 2013 yılında fikir olarak ortaya attığı Yeni İpek yolu da, Tarihi İpek yolu ile aynı güzergahı takip etmektedir. Projenin ilk başlangıç noktası Çin'dir. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, kara ticari yolunu belirleyen üç rotadan oluşmaktadır; Kuzey rota Çin'den Orta Asya'ya ve Rusya'ya, Avrupa'ya (Baltık) ulaşmaktadır, Merkez rota Çin'den Orta Asya'ya, Batı Asya'ya, Basra Körfezi'ne ve Akdeniz'e uzanmaktadır ve Güney rota Çin'den Güneydoğu Asya, Güney Asya, Hint Okyanusu'na varmaktadır.⁶ 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ise deniz yolu üzerinden iki rota oluşturmaktadır; Birinci rota Kıyı Çin'den başlayıp Güney Çin Denizine, Hint Okyanusuna ve buradan Avrupa'ya uzanmakta, ikinci rota Güney Çin Denizine ve Güney Pasifik'e ulaşmaktadır.⁷ İpek yolunun bir ayağını geliştirmekte olan Asya, bir ayağı da gelişmiş Avrupa oluşturmaktadır. Avrupa'nın zayıflığını ve bağımlılıklarını kullanarak Çin bölgedeki varlığını geliştirmeyi hedeflemiştir. Çin hükümetinin planına göre; hem kuşak hem yol olarak Asya'yı, Avrupa'yı ve Afrika'yı idare edebilecektir. Yeni İpek yolu sayesinde tarihi İpek yolundan kaynaklanan 2000 yıl önceki ilişkilere dönmüştür. Çin, sınırlarının batısında yeni yatırım ve ticari olanakları aramaktadır. Bu kapsamda Avrupa güzergâhında yük treni sayısında artışa gidilmiştir. 2015 yılında Çin'den Avrupa'ya yük taşıyan trenlerin toplam sayısı 815'i bulmuştur.⁸ İpek yolu projesi çerçevesinde ulaşım ağının yavaş yavaş son şeklinin alınmasına yönelik çalışmalar hızla devam etmektedir.

Tarihi İpek yolu ile Yeni İpek yolu girişimi mukayese edildiğinde; Tarihi İpek yolu hiçbir ulusal sınıra sahip değildi. Yeni İpek Yolu girişimi, yaklaşık 65 ülkenin, 4,5 milyar insanın ve küresel GSYİH'nin yaklaşık% 40'ını⁹ içeren bir projedir. Girişimi başlatırken Çin, bölgedeki ülkelerle ikili ilişkilerini güçlendirmeyi ummaktadır. Birçok ülke de bu projeden yararlanmayı ve aktif olarak katılmayı hedeflemiştir. Xi Jinping'in dediği gibi Yeni İpek yolu girişimi (Bir Kuşak Bir Yol projesi) Çin'in solo gösterisi değil, projedeki tüm ülkelerin katıldığı bir koro olarak kabul edilmelidir.¹⁰ Bununla birlikte İpek yolu girişimi Çin'in ekonomik ve siyasi olarak etkisini artıracığı gerekçesiyle bölge genelinde tepkilerinde ortaya çıkmasına neden olmuş; Güney Kore'nin ve Japonya'nın İpek yolu girişimine dahil olmaması, girişimin

³ Kathleen W. Deady, Muriel L. Dubois, *Ancient China: Beyond the Great Wall*, (Capstone Press, 2012), 21.

⁴ Frances Wood, *The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia*, (University of California Press, 2002), 9.

⁵ Xinru Liu, *The Silk Road in World History*, (Oxford University Press, 2010), 4.

⁶ Jun Liu, *Development of Regional Logistics along the One Belt and One Road*, *Contemporary Logistics in China: New Horizon and New Blueprint*, ed. Ling Wang, Shao-ju Lee, Ping Chen, Xiao-mei Jiang, Bing-lian Liu, (Springer, 2016), 79.

⁷ Liu, *Development of Regional Logistics along the One Belt and One Road*, 79.

⁸ Lan Xi, Tang Zhiqiang, Yan Feng, *Feature: China-Europe freight trains bring vitality to ancient Silk Road*, 2016-07-23, Erişim tarihi 15 Kasım 2016, http://news.xinhuanet.com/english/2016-07/23/c_135533595.htm

⁹ Parag Khanna, *Connectography: Mapping the Future of Global Civilization*, (Random House, 2016), 43.

¹⁰ Li Zhu, *The Construction Model of One Belt and One Road Mechanism and Platforms*, *Annual Report on the Development of the Indian Ocean Region (2015): 21st Century Maritime Silk Road*, ed. Rong Wang, Cuiping Zhu, (Springer, 2015), 113.

sadece ekonomik bir girişim olarak algılanmamasına ve girişim ile ilgili şüphelerin oluşmasına yol açmıştır. Çin İpek yolu girişimini finanse etmek için İpek Yolu Fonunu (40 milyar dolar sermayesi), Asya Altyapı Yatırım Bankasını (100 milyar dolar sermayesi), BRICS Yeni Kalkınma Bankasını kurmuştur.¹¹ 21. Yüzyılda İpek yolu, ülkeleri demiryolu vasıtasıyla bağlamaktadır.¹² Bu nedenle yeni İpek yolu, Demir İpek yolu (Iron Silk Road) olarak da adlandırılmaktadır. Bir Kuşak Bir Yol ile Çin; karayollarını, demiryollarını, limanları ve diğer altyapı projelerini Asya'da ve dünyanın geri kalanında gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Çin, 2011 yılı itibarıyla Batıya açılım stratejisini hayata geçirmiştir. Batıya açılım stratejisi temelde Avrupa'ya ve ABD'ye değil, Çin'in batısında kalan Asya, Ortadoğu ve Afrika bölgelerine daha fazla odaklanılması gerektiğini savunmaktadır. Çin'in batısında kalan bölgelere yönelmesi rasyonel bir seçimdir. İpek yolu girişimini de, bu stratejinin sonucu olarak yürürlüğe konmuştur.

Yeni İpek Yolu girişimi, Çin'in Marshall Planı olarak da ifade edilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD liderliğindeki Batı Avrupa'nın savaş sonrasında yeniden yapılanmasını ve savaşın neden olduğu zararların ve kayıpların gidermesini sağlayan plan olan Marshall Planından sonra İpek yolu girişimi dünyanın en büyük ekonomik programı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³

Çin'in 2013 yılında İpek yolunu yeniden canlandırma isteğinin ortaya çıkışının belli başlı nedenleri bulunmaktadır;

1. Ekonomik Sebepler

Çinli lider Deng Xiaoping ile 1978 yılında başlayan dışa açılım politikası sonucunda Çin ekonomisi 1980'lerin başından itibaren yıllık ortalama %10 gibi muazzam bir hızla büyümüştür.¹⁴ Çin'in ekonomik büyümesinin devam edeceğinin garantisi yoktur, keza son zamanlarda Çin ekonomisinin büyüme hızı yavaşlamaya başlamıştır. Çin, bu yüzden de sınırlarının ötesinde yeni yatırım ve ticari olanakları aramaktadır. Böylece işbirliğine odaklanarak yatırım risklerini beraber paylaşmayı uygun bulmaktadır. İpek yolu girişimi, Çin'in yeni pazarlara ulaşmasını sağlama, mevcut pazarlarını iyileştirme, ihracatını artırma amaçlarını da taşımaktadır. Çin, siyasi bağlarını ekonomik yaklaşımlar ile geliştirmektedir. Çin'in az gelişmiş ve gelişmemiş bölgelerle ticari ilişkilerinin, yatırımlarının, iş sahalarının artması; refahın ve istikrarın sağlanması, alternatif enerji kaynaklarının ve arz yollarının güvenliğinin yaratılması hedeflenmektedir.

Bununla birlikte, Çin'in doğusu ve batısı arasındaki bölgeler arası gelişmişlik farkı da Çin'in İpek yoluna ihtiyaç duymasını tetikleyen ekonomik sebeplerdendir. Zengin ve fakir arasındaki farkın ciddi oranda açılması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemekte, ekonomik büyümenin giderek azalan bir şekilde armasına neden olmaktadır. Çalışan sınıf fakirleştikçe, işadamları ve hükümet yetkilileri zenginleşmektedir.¹⁵ Çin, 2016-2020 döneminde ekonomik reformları ve kalkınma politikasını belirleyen 13. Kalkınma planının öneri metnini açıklayarak ekonomik büyümesindeki yavaşlamayı kontrol altına almayı hedeflemiştir.¹⁶ Hukou sistemi nüfusu köylü ve kentli olarak sınıflandıran, kentlere göç eden

¹¹ Rajiv Biswas, Asian Megatrends, (Palgrave Macmillan, 2016),39.

¹² Muhamad S. Olimat, China and the Gulf Cooperation Council Countries: Strategic Partnership in a Changing World, (Lexington Books, 2016), 41.

¹³ Marc Lanteigne, Chinese Foreign Policy: An Introduction, (Routledge, 2016), 66.

¹⁴ Jeffrey D. Sachs, The Age of Sustainable Development, (Columbia University Press, 2015), 23.

¹⁵ Jinghao Zhou, China's Peaceful Rise in a Global Context: A Domestic Aspect of China's Road Map to Democratization, (Lexington Books, 2010)28.

¹⁶ Focus on 2016-2020 China's 13th Five Year Plan, Erişim tarihi 14 Ekim 2016 , <http://www.chinadaily.com.cn/china/13thfiveyearplan/>

kesimin sosyal olanaklardan ve eğitim hizmetlerinden faydalanmasını engelleyen, bu yüzden de sahil kentlerine göçün sınırlı kalmasına neden olan bir sistemdir.¹⁷ Bu sistemin esnetilmesi ile bölgesel gelişmişlik farkının ortadan kaldırılmasının kolaylaştırması hedeflenmiştir.

2.Enerji İhtiyacı

Çin, 1993 yılından beri dünyanın en fazla petrol tüketen ve ithal eden ülkesi olmuştur. Çin'in ekonomik büyümesinin çok hızlı olması, enerji gereksinimini de hızla artmasına neden olmuştur. Çin enerji gereksinimi bakımından giderek artan bir oranda dış kaynaklara bağımlı hale gelmektedir. Orta Doğu dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip bölgesidir. Çin ham petrolün yaklaşık %80'ini Ortadoğu'dan Malakka Boğazından geçirerek almaktadır.¹⁸ Çin, son dönemde enerji konusunda ilgisini yoğunlaştırarak hızlı artan enerji gereksinimi karşılamak istemektedir. Ortadoğu politikasını da artan enerji talebinin karşılanması ve güvenliğinin sağlanması çerçevesinde uzun vadeli olarak şekillendirerek çıkış yolu aramaktadır. Ortadoğu'nun istikrarsız bir bölge olması, Çin'in enerji talebinin güvenliğinin ve bölgenin istikrarının sağlanması Ortadoğu enerji arzını güvence altına almayı hedeflemesine vesile olmuştur.

Çin'in enerji politikası, enerji ekonomisinin gelişiminde büyük bir rol oynamaktadır. Enerji güvenliği, ekonomik güvenliğin ve ulusal güvenliğin yaşamsal unsurudur. Gelecek yıllarda da Çin'in enerji gereksiniminin ve tüketiminin, üretiminden daha da fazla olacağı açıktır. Bu yüzden de istikrarsız Ortadoğu'ya İpek yolu aracılığıyla istikrar ve barış getirerek enerji talebini güvence altına almayı uygun bulmuştur. Çin'in alternatif enerji kaynakları yaratmasına da yardımcı olması, Malakka boğazına olan bağımlılığını da azaltacak görünmektedir.

3.ABD'nin Asya Pivot (Eksen) Stratejisi

Barack Obama'nın başkanlığının son dönemlerinde ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Foreign Policy dergisinde Amerika'nın Pasifik Yüzyılı (*America's Pacific Century*) başlıklı makalesinde ABD'nin Asya Pasifik bölgesindeki yatırımlarını artırması gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁹ Böylece Barack Obama'nın yeniden ABD Başkanı seçilmesiyle ABD'nin dış politikasının Asya Pasifik'e ve özelinde Çin'e döneceğinin sinyalleri verilmiştir. ABD dış politikasında Asya-Pasifik bölgesi çok önemli bir yere sahip hale gelmiştir. 2012 yılında Barack Obama'nın yeniden ABD başkanı seçilmesinin ardından ABD, Asya Pivot stratejisini yürürlüğe koymuştur. Bu yeni strateji önce Asya'ya dönüş, sonrasında Pivot (eksen), en sonda Asya Pasifik'i dengeleme stratejisi olarak adlandırılmıştır.²⁰ ABD'nin bölgede müttefiklerini güçlendirme, yeni ortaya çıkan güçlerle ortaklığı derinleştirme, Çin ile istikrarlı ve yapıcı bir ilişki kurma, bölgesel organizasyonları güçlendirme ve bölgesel ekonomik yapılarda yer alma isteği Asya Pivot stratejisini hayata geçirmesinin temel amaçları olmuştur. ABD'nin askeri ve ekonomik müttefikleri Asya Pasifik bölgesinde arttıkça, Çin Orta Asya'da ve Ortadoğu'da yeni pazar, kaynak ve stratejik ortaklar aramaktadır. ABD'nin ortaya koyduğu Asya Pivot stratejisine karşılık, Çin İpek Yolu girişimini hayata geçirmiştir. Obama yönetimi döneminde hayata geçen Asya Pasifik'i dengeleme stratejisinin içi doldurulamamıştır. ABD'nin 45.

¹⁷ Rumin Luo, *Becoming Urban: State and Migration in Contemporary China*,(Kassel University Press, 2014)46.

¹⁸ David H. Shinn, *Military and Security Relations: China, Africa, and the rest of the world, China into Africa: Trade, Aid, and Influence*, ed. Robert I. Rotberg (Brookings Institution Press 2008), 182.

¹⁹ Hillary Clinton, *America's Pacific Century*, 2011, Erişim tarihi 12 Kasım 2016,<http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>

²⁰ Wang Dong, Yin Chengzhi, *China's assessments of US rebalancing/pivot to Asia, China's Power and Asian Security*, ed. Mingjiang Li,Kalyan M. Kemburi Politics in Asia Series, (Routledge, 2015),.65.

Başkanı olarak yeni seçilen ve Ocak ayında görevine başlayacak Donald Trump'ın seçim sırasında Çin karşıtı kampanyalar yürütmesi, seçildikten sonraki Güney Çin Denizi ile ilgili söylemleri Çin ile ilişkilerin gerginlikler ve diplomatik krizler yaşayacak görünmesine neden olmuştur. ABD'nin Asya Pivot stratejisinin Çin karşıtı şekilde içinin doldurulup doldurulmayacağını da zaman gösterecektir.

4. Yumuşak Güç Olma

Marshall Planı ABD'nin Avrupa'da nüfuzunun artmasını sağladığı gibi İpek Yolu girişimi de Çin'in nüfuzunun artmasına ve bağlantılı olarak yumuşak güç olmasına yardım edecektir. Çin'in yumuşak gücü sayesinde Asya bölgesindeki etkisi artacaktır. Çin kültürüne, ticaretine, yatırımına yeni bir boyut kazandıracaktır. Bölgesel düzenin Çin normlarıyla yöneltmesi konusunda Çin ısrarcı davranmaktadır. Hindistan, Japonya, Güney Kore ve diğer komşu ülkeler olası jeopolitik çatışmalardan dolayı Çin'in bölgede artan rolünden, nüfuzundan, altyapı ve inşaat projelerinden şüphe etmektedir. Çin, bu projeyi nüfuzunu genişletme ve bir tür sömürge aracı olarak kullanmadığını savunmaktadır. Çin'in hiçbir ülkede askeri üssü bulunmamaktadır. Bölgenin polisi olma niyetine sahip olmadığını vurgulamaktadır. Hiçbir ülkenin iç işlerine müdahale etmeyeceği konusunda ısrarlıdır. Çin'in barış içinde bir arada yaşamasının 5 ilkesi, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, birbirine saldırmama, birbirinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama ilkelerinden oluşmaktadır. Çin'in yumuşak gücü bağlamında karşılaştığı şüphelere ve eleştirilere karşı barış içinde bir arada yaşamasının 5 ilkesine bağlılığını ve gerçekçiliğini kanıtlaması adına bu proje önem kazanmaktadır.

5. Çok Kutuplu Dünya Düzeni İsteği

ABD, Afganistan'da, Irak'ta ve Suriye'de çıkmaza girdiğinden beri; Çin bölgenin ekonomik refah seviyesini yükseltme sözünü tutmaya çalışarak çok boyutlu ve proaktif Ortadoğu politikaları takip etmektedir. ABD'nin hakim olduğu tek kutuplu dünyayı ve Soğuk savaş düşüncesini sonlandırma Çin'in uluslararası aktör olarak yükselmesinin sonucu ile hedeflenmektedir. Çin, son dönemlerde Şanghay İşbirliği Örgütündeki yükselişi ve İpek yolu girişimleri ile küresel lider olmaya başlamıştır. Bu durum Çin'in yeni büyük (Grand) stratejisinin bir parçasıdır.

2013 yılında İpek yolu girişimini açıklayan Çin hükümeti projede yer alan ülkelerle tek tek ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Çin, 2015 yılında "21.Yüzyıl Deniz İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomik Kuşağının inşasında ortak Vizyon ve Eylemler" adlı bir belge yayımlayarak ulusal ve uluslararası alanda bu proje ile ilgili çalışmalarına devam etmektedir.²¹ Çin, dış politikasında İpek Yolu girişiminin ilerletilmesine odaklanmıştır. İpek yolu girişimi, farklı ülkeler ile ilişkiler geliştirmek için dikkatli bir plan ve diplomasi çerçevesinde hareket edilmesini gerektirmektedir. Bu projede yer alan 65 ülkeden biri de Türkiye'dir.

İpek Yolu Projesinde Türkiye'nin Yeri Ve Önemi

Türkiye, Asya'yı ve Avrupa'yı birleştiren bir köprüdür. Coğrafyası nedeniyle Türkiye, İpek yolu projesi için jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, çok boyutlu dış politikası çerçevesinde yeni İpek Yolu projesi fikrini benimsemekte, Çin yatırımlarının Türkiye'ye çekilmesini beklemektedir. İpek yolu fikri ile Çinli şirketler için Türkiye'nin

²¹ Belt and Road, Ministry of Commerce of the People's Republic of China, Erişim tarihi 15 Kasım 2016, http://english.mofcom.gov.cn/article/zt_beltandroad/

cezbedici bir yer halini almasının mümkün olması istenmektedir. Türkiye ve Çin arasındaki ilişkilerde İpek yolu projesi, kazan-kazan işbirliğini ve ilişkilerin stratejik ortaklık boyutunu sağlamak için önemli bir girişimdir. Tarihteki konumuyla İpek yolu Türkiye için önemli bir yere ve imaja sahip olmuştur.

Çin, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır; özellikle Türk Dili konuşan ülkeler işbirliği Konseyi bünyesinde bulunan Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkiler Türkiye sayesinde geliştirilebilecektir. Projenin Çin'den sonraki başlangıç noktasını Kazakistan'ın Khorgos sınır bölgesi oluşturmaktadır. İpek Yolu Ekonomik Kuşak fikrini Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Kazakistan'da Nazarbayev Üniversitesinde açıklamıştır. Kazakistan'ı modern İpek yolunu teşvik etmeye çağırmıştır. Kazakistan, projenin önemli merkezi ülkelerinden biridir.

21.Yüzyılda Türkiye ve Çin arasında büyük bir işbirliği potansiyeli vardır. İki ülke arasındaki ilişkiler küresel bir niteliğe sahip olmuştur. 2010 yılında iki ülke arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık boyutu kazanmıştır. 2012 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in Türkiye ziyaretinde, ikili ticaret dengesini teşvik etmek, altyapı işbirliğini ve yatırımlarını artırmak, mali işbirliğini derinleştirmek, enerji, havacılık, diğer yüksek teknoloji alanlarında ikili işbirliğini güçlendirmek amaçlanmıştır. 2012 ve 2013 yılları Türkiye ve Çin arasında karşılıklı kültür yılları olarak kabul edilmiş, kültürel işbirliğini geliştirilmeye çalışılmıştır. 2013 yılında İpek Yolu fikir ortaya atılır atılmaz, Türkiye'de desteklediğini ve yer almak istediğini açıklamıştır. İpek yolu girişimi iki ülke arasında kültür koridorunun inşasında da büyük paya sahip olacaktır. 2015 yılında Asya Altyapı Yatırım Bankasının gönüllü kurucu üyesi olmuştur. Bununla birlikte, altyapı ve inşaat projelerine de destek vermiştir. Bu projelerden ilki ve en önemlisi Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi olmuştur.

1.Bakü-Tiflis- Kars Demiryolu Projesi

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den başlayıp Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden Kars'a kadar devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesinin 2016 yılının sonunda sadece bitmemiş olan Türk tarafındaki kısmının tamamlanması beklenmektedir. Rusya'ya bağımlılığı azaltan proje Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında demiryolu bağlantısının oluşturulması amacını taşımıştır. Proje tamamlandığında her üç ülkeye de büyük bir ekonomik getiri sağlaması umulmaktadır. Türkiye üzerinden taşımacılığın Avrupa'ya ulaşması Türkiye'nin ekonomik ve siyasi bir güç kazanmasına, ulaşım ve enerji koridoru özelliğine sahip olmasına hizmet edecektir. Çin ve Avrupa arasında en önemli durağın Türkiye olması Avrupa ülkeleri bakımından Türkiye'ye duyulan ihtiyacın artmasını sağlayacaktır. Türkiye, Avrupa ülkeleri açısından da aranan bir ülke konumuna ulaşacaktır. AB ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler için alternatif bir rota yaratacaktır.

2.Marmaray Projesi

Marmaray projesi ile tarihi İpek yolunun doğuda Çin ve batıda Londra demiryolu ile bağlanması hedeflenmektedir. 2013 yılında hizmete açılan Marmaray; şimdilik iki kıtayı, İstanbul'un iki yakasını birbirine bağlamakta, İstanbul'da sadece toplu taşıma için kullanılmaktadır. Marmaray hizmete açılırken İpek yolunun modernize edilmesinde büyük bir adım olması hedeflenmiştir. Marmaray projesi ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi Londra'yı ve Pekin'i birbirine bağlama hedefiyle ortaya çıkmıştır.²² Her iki projenin tamamlanmasıyla beraber İpek yolu girişimine katkılarının büyük olması beklenmektedir.

²² Christina Lin, A New Eurasian Embrace: Turkey Pivots East While China Marches West, Toward Well-Oiled Relations?: China's Presence in the Middle East following the Arab Spring, ed. Niv Horesh, (Palgrave Macmillan, 2016), 35.

Sonuç

Çin, gelişmekte olan bir güçtür. Çin günden güne yaptığı yatırımlar ve kurduğu ortaklıklarla uluslararası arenada daha etkili olmaktadır. Önümüzdeki yıllarda dünyayı etkileyebilecek nitelikte olacaktır. Çin'in bu gücünü gelecekte nasıl kullanacağı ile ilgili sorular bütün dünya için hayati nitelikte olmaktadır. Son dönemlerde Çin'in bu projedeki ülkelerle ikili görüşmeleri, imzaladığı ticari anlaşmalar sonucunda İpek Yolu Girişimi, tartışılma aşamasından hem ekonomik hem de siyasi açıdan belirli bir seviyede kabul görme aşamasına dönüşüm geçirmektedir.

Ekonomik ve siyasi olarak Çin, Asya'da bölgesel liderliğini değerlendirmek adına bu projeye başvurmuştur. Bu proje, işbirliğini amaçlayan ve dahil olan tüm ülkeleri etkileyen kazan-kazan girişimidir. Avrupa ve Çin pazarı, İpek yolu girişimi vasıtasıyla ABD devre dışı bırakılarak birbirine bağlanacaktır. AB ülkeleriyle Çin arasındaki ticaret hacmi artacaktır. AB, zaten Çin'in önemli bir ticari ortağıdır. Çin, ABD'den bağımsız ve birleşmiş bir Avrupa'ya ihtiyaç duyulmaktadır. AB'nin bölgesel istikrarını, ekonomik gelişmesini ve enerji talebini karşılaması gibi önemli çıkarlarına hizmet edecektir. Bu eski kültür köprüsü, avro bölgesini de olumlu etkileyebilecektir. ABD'nin bölgede dengelenmesine yardımcı olacaktır. Sadece ticari anlamda değil, kıtaların birbirine bağlanmasını sağlayacaktır. Dünyanın çok kutupluluğuna katkıda bulunacaktır. Birçok ülke Çin ile ikili *ticari ilişkilerini* Çin para birimi *yuan* üzerinden gerçekleştirmeyi öngören ticaret anlaşması imzalamıştır. Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Vietnam ve Tayland yaygın olarak ikili ticarete yuan kullanmaya başlamıştır. Böylece yuanın kullanımının artması sonucu ortaya çıkacaktır. Bu proje Çin'e barışçıl yükseliş politikasını göstermesi için de büyük bir fırsat sağlayacaktır. Projenin başarılı olması Avrasya'yı dünyanın en büyük ekonomik pazarı haline getirecektir. Sadece Çin değil, güzergah üzerinde bulunan tüm ülkeler bu projeden kazançlı çıkacaktır. İpek Yolu aracılığıyla İpek Yolu güzergâhında bulunan ülkeler arasında kültürel ve siyasi bağlarda yakınlaşacaktır. Uluslararası ekonomik girişimlerde daha aktif rollere sahip olacaklardır. Bu proje girişimi başarılı olursa bu sonuçlar ile karşılaşılması muhtemeldir. Çin bu sonuçların ortaya çıkması için 2013 yılından beri aktif olarak ikili görüşmeler gerçekleştirmekte, altyapı ve inşaat çalışmalarını içeren ikili anlaşmalar imzalamaktadır. İpek yolu güzergahında bulunan ülkeler ile altyapı ve inşaat projelerinin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi projenin başarıyla tamamlanmasını sağlayacaktır.

Bu proje için merkezi ülkelerden birisi Türkiye'dir. Türkiye gelişmekte olan bir ülkedir. Bir Kuşak Bir Yol projesinde yer almayı en önemli gündem maddelerinden biri olarak öngörmektedir. Ekonomik kalkınma ve büyüme politikalarını Bir Kuşak Bir Yol projesine entegre ederek; sektörlerin ve pazarların birbirine bağlanmasına katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Böylece; iki ülke arasındaki ticaretin ve yatırımın gelişmesi hedefleri dahilinde ilişkilerin işbirliğinde yeni fırsatlar yaratacaktır. Ankara-İstanbul Yüksek hızlı tren projesi Çinli yatırımcılar sayesinde başarıyla tamamlanmıştır. İki ülkede ilişkileri geliştirme yolunda uygun şartlara ve altyapıya sahiptir. Gelecekte de Çinli yatırımların ve işletmelerinin ülkeye daha fazla çekilerek işbirliğinin geliştirilmesi fırsatları sağlanacaktır. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler Türkiye aleyhine ortaya çıkan ticaret açığını içeren bir şekilde seyretmektedir. İlişkiler karşılıklı bağımlılık çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ve Çin'in duyarlılık, etkilenme dereceleri ve pazarlık güçleri birbirinden farklılık göstermektedir. 2010 yılında ilişkilerde tanımlanan stratejik ortaklık boyutunun gerçekleşmesini ve ilişkilerin stratejik ortaklık boyutunda ilerlemesini engelleyen her iki tarafında hassas olduğu meseleler vardır, hassas meselelerin iyi niyetle çözümü için İpek yolunun bir araç ve amaç olarak kullanılması mümkün görünmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari işbirliğinin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bununla birlikte Türkiye; artan enerji talebinin ve arzının güvenliğinin sağlanmasında merkez ülke konumuna erişme arayışını İpek yolu projesi vasıtasıyla gerçekleştirebilecektir.

Kaynakça

- Biswas, Rajiv, Asian Megatrends, Palgrave Macmillan, 2016.
- Belt and Road, Ministry of Commerce of the People's Republic of China, Erişim tarihi 15 Kasım 2016, http://english.mofcom.gov.cn/article/zt_beltandroad/
- Clinton, Hillary, America's Pacific Century, 2011, Erişim tarihi 12 Kasım 2016, <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>
- Deady, Kathleen W. & Dubois, Muriel L., Ancient China: Beyond the Great Wall, Capstone Press, 2012.
- Dong, Wang & Chengzhi Yin, China's assessments of US rebalancing/pivot to Asia, China's Power and Asian Security, ed. Mingjiang Li, Kalyan M. Kumburi Politics in Asia Series, Routledge, 2015.
- Feng, Zongxian & Wang, Hua, The mode of Economic Cooperation in the "One Belt and One Road" Construction, A New Paradigm for International Business: Proceedings of the Conference on Free Trade Agreements and Regional Integration in East Asia, ed. Hadrian Geri Djajadikerta, Zhaoyong Zhang, 35-58, Springer, 2015.
- Focus on 2016-2020 China's 13th Five Year Plan, Erişim tarihi 14 Ekim 2016, <http://www.chinadaily.com.cn/china/13thfiveyearplan/>
- Khanna, Parag, Connectography: Mapping the Future of Global Civilization, Random House, 2016.
- Lanteigne, Marc, Chinese Foreign Policy: An Introduction, Routledge, 2016.
- Lin, Christina, A New Eurasian Embrace: Turkey Pivots East While China Marches West, Toward Well-Oiled Relations?: China's Presence in the Middle East following the Arab Spring, ed. Niv Horesh, 30-47, Palgrave Macmillan, 2016.
- Liu, Jun, Development of Regional Logistics along the One Belt and One Road, Contemporary Logistics in China: New Horizon and New Blueprint, ed. Ling Wang, Shao-ju Lee, Ping Chen, Xiao-mei Jiang, Bing-lian Liu 77-102, Springer, 2016.
- Liu, Xinru, The Silk Road in World History, Oxford University Press, 2010.
- Luo, Rumin, Becoming Urban: State and Migration in Contemporary China, Kassel University Press, 2014.
- Olimat, Muhamad S., China and the Gulf Cooperation Council Countries: Strategic Partnership in a Changing World, Lexington Books, 2016.
- Sachs, Jeffrey D., The Age of Sustainable Development, Columbia University Press, 2015.
- H. Shinn, David, Military and Security Relations: China, Africa, and the rest of the world, China into Africa: Trade, Aid, and Influence, ed. Robert I. Rotberg Brookings Institution Press 2008.
- Xi, Lan & Zhiqiang, Tang & Feng, Yan, Feature: China-Europe freight trains bring vitality to ancient Silk Road, 2016-07-23, Erişim tarihi 15 Kasım 2016, http://news.xinhuanet.com/english/2016-07/23/c_135533595.htm
- Wood Frances, The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia, California: University of California Press, 2002.
- Zhou, Jinghao, China's Peaceful Rise in a Global Context: A Domestic Aspect of China's Road Map to Democratization, Lexington Books, 2010.
- Zhu, Li, The Construction Model of One Belt and One Road Mechanism and Platforms, Annual Report on the Development of the Indian Ocean Region (2015): 21st Century Maritime Silk Road, ed. Rong Wang & Cuiping Zhu, 111-128, Springer, 2015.

JEOPOLİTİK TEORİ ÇERÇEVESİNDE ABD VE RUSYA'NIN ORTA ASYA POLİTİKASI

Zhuldyz KANAPIYANOVA¹

Özet

Orta Asya, Avrasya'nın merkezindeki konumu ve Hazar bölgesinde bulundurduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahip bölgedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla bölgede ortaya çıkan yeni bağımsız devletler büyük güçlerin bölgeye yönelik ilgisini arttırmıştır. Rusya Federasyonu'nun (RF) bölgedeki etkisi SSCB zamanında olduğu gibi SSCB'nin dağılmasından sonra da devam etmiştir. Bölgedeki RF'nin politikasını dengelemek amacıyla Orta Asya'da diğer güçlerin – Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) – etkisi hissedilmeye başlamıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında ABD'nin bölgeye olan ilgisi ekonomik yardım ve enerji alanlarında görülmüşken, RF'nin Orta Asya'daki etkisi siyasi, ekonomi, enerji v askeri alanlarında yoğun bir şekilde devam etmiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen RF, Orta Asya'daki askeri varlığını sürdürmüştür. ABD'nin bölgedeki askeri varlığı ise 2000'li yıllarda 11 Eylül saldırıları ile terörizmle mücadele bağlamında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ABD ve RF bölgede daha çok askeri nüfuz ve alan edinmek için rekabet ortamına girmiştir. Büyük iki gücün bölgedeki kendi etkisini daha fazla artırma çabaları çeşitli örgüt ve kurum, ayrıca ABD ve RF'nin ayrı ayrı desteklediği enerji boru hattı projeleri bağlamında devam etmiştir. Jeopolitik teori çerçevesinde incelenen bu çalışmada kimi zaman ABD'nin kimi zaman ise RF'nin bölgeye yönelik politikasının daha baskın ve etkin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik teori, ABD'nin Orta Asya politikası, Rusya'nın Orta Asya politikası, Rusya'nın enerji politikası, ABD'nin Orta Asya'daki askeri üsleri.

Abstract

Central Asia region have a large geostrategic and geopolitical importance due to its central location in Eurasia and its rich energy resources in the Caspian region. After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), the emergences of the new independent states in the region increasing the interest of the great powers in the region. The influence of the Russian Federation (RF) on the region has continued after the collapse of the USSR as it was during the time of the USSR. The influence of the other powers, like the United States of America (USA) and the People's Republic of China (PRC) began to be felt in order to balance the RF policy in the region. The interest of the USA to the region in the early years of independence of these states was seen in the areas of economic aid and energy, while the influence of RF in Central Asia has continued intensively in the political, economic, energy and military fields. After the collapse of the USSR, Russia continued its military presence in Central Asia in order to not lose its influence in the region. The military presence of the USA in the region has emerged in the context of combating terrorism with the attacks of September 11, 2000. In this context, the USA and RF have entered to the competition to gain more military influence and space in the region. The efforts of the two great powers in increasing their influence in the region has continued by various organizations and institutions and energy pipeline projects which supported by USA and RF separately. In this study, which is analyzed within the framework of geopolitical theory, it has been seen that sometimes the US and sometimes the RF's policy toward Central Asia is more dominant and effective.

Key Words: Geopolitical theory, US policy toward Central Asia, Russia's Central Asia policy, Russia's energy policy, US military bases in Central Asia.

Giriş

Orta Asya, Avrasya'nın merkezinde yer alan ve Hazar bölgesinde bulundurduğu zengin doğal gaz ve petrol nedeniyle büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahip bölgedir. Bölgede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla ortaya çıkan yeni bağımsız devletler büyük güçlerin bölgeye yönelik ilgisini arttırmıştır. Orta Asya ülkeleri SSCB'nin varisi olan Rusya'nın “arka bahçesi” olarak tanımlanarak büyük ölçüde Moskova yönetiminin nüfuzu altında kalmıştır. Fakat Rusya'nın politikalarını dengelemek amacıyla bölgede diğer güçlerin – ABD, Çin – etkisi hissedilmeye başlamıştır.

¹Uludağ Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi

Çalışmanın temel amacı – dünya güçleri olan ABD ve Rusya'nın bölgeye yönelik attığı adımları tespit etmek, bu doğrultuda iki ülkenin politikalarını karşılaştırarak analiz etmektir. Çalışmanın sonunda iki ülkenin hangisinin bölgede daha etkin olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Çalışmanın ana tezi – dünya liderleri olan ABD ve Rusya jeopolitik/jeostratejik öneme sahip olan Orta Asya bölgesinde etkin olabilmek için rekabete girerek mücadele etmektedirler. İki ülke arasındaki bu rekabet siyasi, ekonomik, enerji ve askeri alanlarda bazen birinin bazen diğerinin üstünlüğü ile devam etmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın kuramsal alt yapısı jeopolitik teori çerçevesinde ele alınacaktır. Jeopolitik teori bölgedeki güçlerin amaçlarının ve var olma isteğinin anlaşılması için seçilmiştir. Zira “jeopolitik” kavramı Moskova ve Washington yöneticilerinin dış politikasını şekillendirme esnasında ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber, uluslararası politika çözümlerinde sıradan olarak görülen coğrafyanın ve çevresel faktörlerin insan/devlet davranışları üzerinde etkili olduğu tarihten günümüze kabul edilen bir gerçektir.²

Devletlerin Orta Asya'da oluşan yeni devletlere olan ilgisi ve rekabeti yukarıda değinildiği üzere bölgenin büyük jeopolitik/jeostratejik önem taşımasından kaynaklanmaktadır. Zira Orta Asya ülkeleri bölgede önemli aktörler konumunda olan Çin, İran, Afganistan ve Rusya gibi ülkeler ile sınır paylaşımında bulunmaktadır. “Jeopolitik Teori Çerçevesinde Rusya ve ABD'nin Orta Asya Politikası” başlıklı çalışmanın anlaşılması ve belli bir kuram çerçevesinde konunun dışına çıkmadan anlatılması bağlamında jeopolitik teori benimsenmiştir. Bu bağlamda çalışma coğrafya, çevresel faktör, uluslararası politika, dış politika, jeopolitik, jeostratejik ve zengin doğal kaynak gibi kavramlar ve bu kavramlar arasında kurulan kuramsal çerçeve içerisinde irdelenecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve kuramsal yaklaşım esnasında Orta Asya'nın jeopolitik önemi analiz edilecektir. İkinci bölümde ABD ve Rusya'nın Orta Asya politikasının siyasi, ekonomik, enerji ve askeri boyutları jeopolitik teori çerçevesinde ele alınarak iki dönemde (1991-2000 yılları arası ve 2001 ve sonrası dönem) analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal Ve Kuramsal Yaklaşım: Orta Asya'nın Jeopolitik Önemi

Jeopolitiğin de dâhil olduğu çevre teorileri coğrafya, demografi, doğal kaynaklar ve teknoloji gibi faktörlerin etkisiyle uluslararası ilişkilerde 1960'lı yıllarda hâkim olmaya başlamıştır.³ Son zamanlarda teknolojinin gelişmesi ve uluslararası politikada yaşanan değişimlerin etkisi ile “coğrafya” kavramı bu konuların ötesinde kalmış ve yeterince vurgulanamamış olsa da uluslararası ilişkilerde eskiden beri mevcut bir kavramdır.

SSCB'nin dağılmasından sonra Avrasya'nın dünya güçleri tarafından fark edilmesiyle “jeopolitik”⁴ kavramı tekrar canlılık kazanmaya başlamıştır.⁵ Coğrafya ve çevresel faktör insan davranışları üzerinde etkili olduğu gibi uluslararası politika ya da devletlerin dış politikası coğrafya ve çevresel koşullardan etkilenmektedir. Bu konuda çevre teorisyenlerinden Harold ve Margaret Sprout uluslararası politikanın çevresel faktörler göz önünde bulundurulmadan anlaşılması zor olduğunu dile getirmişlerdir.⁶ Örneğin, farklı coğrafi özelliklere ve doğal kaynaklara sahip olan devlet diğer aktörleri farklılığı ve zenginliği ile etkileyebilmekte, bu

²Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, 8.Baskı, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2013), 182.

³Çevre teorileri ile ayrıntılı bilgi için bkz., James E.Dougherty, Robert L. Pfatzgraff, *Contending Theories of International Relations A Comprehensive Survey*, Third Edition, (New York: Harper Collins Publishers, 1990), 53-81.

⁴Çalışmada coğrafya, çevre, jeopolitik kavramları aynı anlamda kullanılmıştır.

⁵Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri,182.

⁶Dougherty ve Pfatzgraff, *Contending Theories...*, 53.

etkilenme devletlerin dış politika ve davranışlarına yansiyabilmekte ve söz konusu jeopolitik teori devletler arası coğrafi özelliklere sahip olma mücadelesini içermektedir.⁷ Çalışma konumuz olan Rusya ve ABD, Orta Asya bölgesinin jeopolitik önemini algılamaya başladıktan sonra bölgedeki etkilerini ve politikalarını arttırmasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Orta Asya dünya güçlerinin dış politika gündemini oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla jeopolitik terimi devletlerin dış politika stratejisini ve uluslararası alanda devletlerin davranışlarını anlamak için kullanılabilir. Bu konuyla ilgili Mackinder ve Spykman gibi jeopolitik düşünürler jeopolitiği dış politikayı belirleyen başlıca öğelerden biri olarak kabul etmektedirler.⁸

Jeopolitik teori, realist düşünce gibi ulusal güç kavramını uluslararası politikanın temelini oluşturan önemli olgu olarak kabul etmektedir. Devletlerin ulusal güç kapasitesi göz önünde bulundurularak devletler büyük/süper devlet, orta boy devlet ve küçük devlet olarak gruplara ayrılabilir.⁹ Bu bağlamda büyük devletler Rusya ve ABD iken, orta ya da küçük devletler Orta Asya’da bulunan beş devlet – Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan – olarak kabul edilebilir.

Diğer bir jeopolitik düşünür Mahan, realist düşünür Morgenthau gibi ulusal gücün öğelerini sıralarken hemen hemen aynı öğeleri belirtmiştir. Örneğin, Mahan “The Influence of Sea Power upon History: 1660-1783” başlıklı çalışmasında deniz gücünün unsurlarından bahsederken coğrafi konum, topografik özellik, ülke büyüklüğü, nüfus, askeri güç, ulusal karakter ve hükümetin karakterinden söz etmektedir.¹⁰ Çalışma konumuz olan Orta Asya, Avrasya’nın merkezinde bulunma nedeniyle Orta doğu ve Batı arasında bir köprü niteliği taşıyarak coğrafi konumu itibariyle büyük bir önem kazanmaktadır. Bu önem 11 Eylül olaylarından sonra ABD’nin Afganistan’da yürüttüğü terörizmle mücadele bağlamında daha da artmıştır.

Hazar denizinin dünyada Basra körfezi ve Batı Sibirya’dan (Rusya) sonra zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip üçüncü zengin bölge olması bölgenin topografik özelliğini ön plana çıkarmaktadır.¹¹ Hazar denizi ve çevresini oluşturan havzalar 48 milyar varil kanıtlanmış petrol ve 292 trilyon kübek feet doğal gaz rezervini bulundurmaktadır.¹² Zira bölgedeki doğal kaynakları barındıran tek bölge Hazar denizi değil, ayrıca Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan’ın Hazar denizi dışı bölgelerinde de doğal gaz ve petrol rezervleri bulunmaktadır.¹³ Örneğin, Kazakistan’ın hidrokarbon rezervleri Aktobe, Atırau, Karaganda, Kızılorda ve

⁷Yulia Kusznir, “Konkurenciya za Energoresursy i Vliyaniye v Kaspiiskom Regione v Geopoliticheskom Kontekste” (Jeopolitik Teori Çerçevesinde Enerji Kaynaklarda Rekabet ve Hazar Bölgesine Etkisi), Analiz Turboprovodnoy Politiki v Svete Teorii Mejdunarodnyh Otnoshenii (Uluslararası İlişkiler Teorisi Çerçevesinde Boru Hatlar Politika Analizi), *Soviet and Post Soviet Society*, Vol. 143, Stuttgart, 2015, 25. Christopher J. Fettweis, “Eurasia, the “World Island”: Geopolitics and Policymaking in the 21st Century”, *Global Research*, 14 Mart, 2006, <http://www.globalresearch.ca/eurasia-the-world-island-geopolitics-and-policymaking-in-the-21st-century/2095>, (e.t: 31.05.16).

⁸Kusznir, Konkurenciya za..., 26, Pascal Venier, “Main Theoretical Currents in Geopolitical Thought in Twentieth Century”, *L’Espace Politique*, 2010, Vol.12, No: 3, <https://espacepolitique.revues.org/1714>, (e.t: 31.05.16).

⁹Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 183.

¹⁰Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 184. Dougherty ve Pfatzgraff, *Contending Theories..*, 60-61.

¹¹Miguel Angel Perez Martin, “The Unresolved Legal Status of the Caspian Sea: A Geopolitical Crossroad”, 191-206. Ed. Vildan Serin, Berdal Aral, H.Murat Köse, *The Geopolitical and Economic Transition in Eurasia: Problems and Prospects*, (New York: Global Scholarly Publications, 2004).

¹²Oil and Natural Gas Production is Growing in Caspian Sea Region, 11 September, 2013, <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12911>, (e.t: 20.11.16).

¹³Lester W. Grau, Hydrocarbons and a New Strategic Region: The Caspian Sea and Central Asia, *Military Review*, May-June 2001, <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/hydrocarbons/hydrocarbons.htm>, (e.t: 31.05.16).

Mangıstau illerinde, Türkmenistan'ın Galkınış, Dauletabad ve Şatlık'ta, Özbekistan'ın ise Ustyurt, Buhara-Khivi, Güneybatı Hisar, Surhandarya ve Fergana'da yer almaktadır.

Ayrıca dünyada dokuzuncu büyük toprağa sahip olan Kazakistan'ın ülke büyüklüğü¹⁴, 30 milyona yakın Orta Asya'nın en kalabalık nüfusuna sahip olan Özbekistan¹⁵ gibi ülkeler ve özellikler büyük devletlerin dikkatini ve ilgisini çekmektedir.

Jeopolitik teori, realizmde olduğu gibi ulusal gücü devletin yayılcı ve emperyalist politikalarının bir aracı olarak görmektedir. Büyük güçler olarak değerlendirilen ABD ve Rusya'nın Orta Asya'daki rekabeti, yayılcı politikası her iki gücün bölgedeki askeri angajmanları olarak nitelendirilebilir. Diğer bir ifadeyle jeopolitik teoriye göre uluslararası ilişkiler bir mücadele sürecidir, bu bağlamda Orta Asya, ABD ve Rusya'nın mücadele alanı olarak değerlendirilebilmektedir. Zira Mackinder'e göre, "heartland" – küresel jeopolitik süreçlerin merkezini Avrasya'nın kuzeyi ve merkezi (Arktikten kıyılarından Orta Asya çöllerine kadar, Doğu Avrupa dâhil) oluşturmakta ve "heartland"a hâkim olan Dünya Adasına (world island – Avrasya ve Afrika) hakim olacaktır, Dünya Adasına hakim olan dünyaya hakim olacaktır ifadesini kullanmıştır.¹⁶ Bu bağlamda büyük güçlerin Orta Asya mücadelesi/rekabeti, yürüttüğü politikaları ve bölgeye yönelik adımları daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

2. ABD ve Rusya'nın Orta Asya Politikaları

ABD'nin Orta Asya politikasından bahsedilirken mutlaka Rusya'nın politikasından da bahsedilmelidir. Zira iki büyük güç birbirini dengelemek amacıyla bölgede paralel dış politika yürütmüşlerdir. SSCB içerisinde aynı kaderi paylaşan ve ortak geçmişi olan Rusya bölgede daha rahat ve emin hareket ederken, bölgeye yeni girmeye başlayan ABD kendisini tanıtmaya ve bölge ülkelerini tedirgin etmeden temkinli politika yürütmeye çalışmaktadır. Bu konuda Rusya ABD'ye göre daha avantajlı görünse dahi ABD de bölgede başarılı projelere ve anlaşmalara imza atmıştır. İki büyük gücün bölgedeki politikalarını analiz etme bağlamında ilişkiler siyasi, ekonomik, enerji ve askeri boyutları ele alarak iki zaman diliminde – 1991-2000 yıllar arası ve 2001 ve sonrası dönem – incelenecektir.

2.1 ABD ve Rusya'nın Orta Asya Politikası: 1991-2000

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya devasa topraklarını kaybeden çok zayıf ülke olarak ortaya çıkmıştır. Rusya Devlet Başkanlığına gelen Boris Yeltsin ülkede ekonomik kriz ve yoksullukla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ülke ekonomisini geliştirmek için B. Yeltsin Batı modelini benimseyerek Batı yanlısı politika izlemeye başlamıştır. Bu dönemde ABD ve Rusya arasındaki nükleer silahsızlanmaya imza atılmış ve NATO ile Rusya ilişkileri geliştirilmiştir. Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olma adımları atılmış (tam üyelik 2001 yılı) ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine (BMGK) daimi üyeliği korunmuştur. Bütün bu gelişmeler ve 1997 yılında Rusya'nın G-8 gibi uluslararası mekanizmalarda yer alması çoğu siyasetçi tarafından Batı'ya yakın olmasından dolayı eleştirilmiştir. Bu eleştiriler Rusya'nın dış politikası ABD karşıtı ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere yönelik olması gerektiği yönünde olmuştur.¹⁷ Bu gelişmelerden sonra Yeltsin

¹⁴Kazakhstan, <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/kz.htm>, (e.t: 31.05.16).

¹⁵Uzbekistan Country File, 28 April, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-16218112>, (e.t: 31.05.16).

¹⁶Ayrıntılı bilgi için bkz., Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: a Study in the Politics of Reconstruction*, (Washington: National Defense University Press, 1919).

¹⁷İlyas Kamalov, "Rusya'nın Orta Asya Politikası", Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *İnceleme Araştırma Dizisi*, Rapor No:02, Ankara, 2011, 19. Hannes Adomayt, *Kontseptualnyye Napravleniya Vneşney Politiki Rossiyi* (Rusya Dış Politikasının Konseptik Yönleri), Vneşnyaya Politika Rossiyi: Ot Yeltsina k Putinu, ed. Srefan Kroytsberger-Sabine Grabovski-Yutta Unzer, (Kiev 2002), 15.

Rusya'sı NATO ve ABD'den uzaklaşarak, NATO'nun doğu genişlemesi ve Balkan müdahalesini eleştirmeye başlamış ve SSCB'nin politikasının gündeminde olan Kafkaslar ve Orta Asya ile ilgilenmeye başlamıştır.

Bu bağlamda Rusya bölgedeki SSCB zamanındaki konumunu koruyabilmek için 8 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuştur. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık ülkeleri (Estonya, Letonya, Litvanya), Ukrayna ve Gürcistan hariç tüm eski Sovyet ülkeleri bu anlaşmayı imzalamıştır. Gürcistan anlaşmayı 1993 yılında imzalamış fakat 2009 yılında Güney Osetya savaşından sonra topluluktan ayrılma kararı almıştır. Kırım ilhakından sonra 2014 tarihinde Ukrayna da topluluktan ayrılma kararı aldıktan sonra günümüzde topluluk 5 Orta Asya ülkesi (onun içinde bölgede tarafsız politika izleyen Türkmenistan 2005 yılında tam üyelikten ayrılarak yarı üye statüsünde devam etmekte) ve Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Moldova, Rusya dâhil 9 üyeden oluşmaktadır.¹⁸ Böylece Rusya BDT aracılığıyla Orta Asya ülkeleri üzerinde nüfuzunu korumaktadır.

ABD'nin bölgedeki politikası 10-11 Ocak 1994 tarihinde Brüksel zirvesinde NATO'nun Barış İçin Ortaklık (BİO) programı ile başlatılmıştır. BİO, NATO ve NATO üyesi olmayan ülkeler arasında güven oluşturmaya yönelik bir programdır. 1994 yılında Orta Asya ülkelerinin üye olmasıyla beraber (Tacikistan 2002'de üye olmuştur) programın toplamda 22 üye devleti¹⁹ mevcuttur.

BİO programı kapsamında 1996 yılında ABD, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan arasında güvenlik alanında işbirliği Orta Asya Taburu adında (The Central Asian Battalion-CENTRASBAT)) askeri birlik kurulmuştur. Askeri birliğin merkezi Kazakistan'ın Jambıl şehrinde konuşlandırılmıştır.²⁰ 1999 yılında BİO'ya dâhil edilen program 2000 yılında programdan verimlilik alınamadıktan sonra sona ermiş ve program Kazakistan'dan oluşan birlik olarak KAZBAT adı altında faaliyetlerine devam etmiştir.²¹ Böylece BİO programı ilk etapta bütün Orta Asya ülkelerini ABD ekseninde bir çatı altında topladıysa da sonuna kadar devam edememiştir.

Bölgede ABD varlığından rahatsız olan Rusya 1996 yılında ABD gücünü dengelemek adına Çin ile birlikte yanına Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı alarak önce Şangay beşlisini daha sonra Özbekistan'ın katılımıyla 2001 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) kurmuştur. Örgütün amacı, üye ülkelerin sınır bölgelerinde askeri güveni sağlamak olsa da dünya kamuoyu, özellikle ABD tarafından kendisine karşı etkili bir kutup olarak algılanmıştır. ŞİÖ'nün Ağustos 2007 Bişkek Zirvesi'nde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, "Tek kutuplu dünya kabul edilemez" diyerek birliğin misyonunu belirginleştirmiştir. Bu doğrultuda 2005 yılı ŞİÖ zirve toplantısında ABD karşıtı ilk ciddi adım, ABD'ye Orta Asya'daki askeri varlığına son verme çağrısı ile yapılmıştır. Bunun üzerine ABD, Özbekistan'daki askerlerini çıkartarak bölgedeki askeri varlığına son vermiştir.²²

¹⁸BDT ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., V. V. Vorobev, "İstoriya SNG Etapi Formirovaniya Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv v 1990'e Gody" (BDT Tarihi 1990'larda Bağımsız Devletler Topluluğunun Oluşma Etapları), *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No: 34 (249), 2011, <http://www.lib.csu.ru/vch/249/017.pdf>, (e.t: 05.06.16).

¹⁹BİO'ya üye 22 devlet: Avusturya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bosna-Hersek, Ermenistan, Finlandiya, Gürcistan, İrlanda, İsveç, İsviçre, Karadağ, Kazakistan, Kırgızistan, Makedonya, Malta, Moldova, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan.

²⁰CENTRASBAT, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>, (e.t: 05.06.16).

²¹CENTRASBAT ve KAZBAT ile ayrıntılı bilgi için bkz., Murat Lamulin, *Centralnaya Aziya v Zarubejnoj Politologii i Mirovoy Geopolitike (Yurt Dışı Siyaset Biliminde ve Dünya Jeopolitiğinde Orta Asya)*, Cilt V, Centralnaya Aziya v XXI Stoletiya, (Almaty: KİSİ Pri Prezidente RK, 2009).

²²Mariya Danilovich, *Shanhayskaya Organizaciya Sotrudnichestva i Aziatskaya Bezopasnost (ŞİÖ ve Asya Güvenliği)*, http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_659862.pdf, (e.t: 05.06.16).

Bölgedeki kutuplaşma rekabeti 1997 yılında ABD'nin desteği ile Rusya karşıtı GU(U)AM'ın kurulmasıyla devam etmiştir. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'nın birleşmesiyle kurulan kurum egemenlik, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı ilkelerini temel edinmiştir. Farklı bloklarda yer almayı başaran Özbekistan 1999-2005 yılları arasında kuruma üyelik etmiştir. Özbekistan kurumdan çıkma kararını 2005 yılında ülkesinde yaşanan iktidar karşıtı protestoların arkasında ABD'nin olduğunu düşünmesinden sonra almış ve yönünü tekrar Rus taraflı blok Kolektif Güvenlik Örgütü Anlaşmasına (KGÖA) çevirmiştir.²³

ŞİÖ çerçevesinde Çin'in bölgedeki etkisini kontrol altında tutmak için Rusya 2002 yılında Çin'i devre dışı bırakarak Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan'ın katılımıyla KGÖA kurmuştur. Kuruma Özbekistan 1994-1999 ve GU(U)AM'dan çıktıktan sonra 2006-2012 yıllarında üyelik etmiştir.²⁴ Özbekistan hem ABD taraflı GUAM'da hem Rusya taraflı KGÖA'da yer alan tek Orta Asya devletidir. Taşkent hükümeti 2012 yılında KGÖA'dan ayrılarak yalnız kalmayı tercih etmiştir.

1991-2000 yılları arasında ABD'nin Orta Asya politikası 2001 yılından sonraki politikasına nazaran daha zayıf kaldığı söylenebilir. Bu dönemde ABD'nin bölge politikası daha çok ekonomik ve askeri yardım çerçevesinde gerçekleşmiştir. Washington yönetiminin bölgeye yaptığı ekonomik yardımları ticari finansman ve sigorta şirketlerinin (ABD İthalat ve İhracat Bankası (Eximbank), Deniz Ötesi Özel Yatırım Şirketi (OPIC), ABD Tarım Bakanlığı (USDA), ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID)) kredileri ve teminatları aracılığıyla yapılmaktadır. Ayrıca doğrudan yapılan yardımlar (Özgürlük Desteği Yasası, daha sonra Obama Yönetiminin Avrupa, Avrasya ve Orta Asya'ya Yardımları) kapsamında çeşitli ABD Bakanlık ve Ajansların yardımları olarak iki şekilde gerçekleşmiştir.²⁵

1991-2000 yılları arasında ABD'nin Orta Asya bölgesine yaptığı ekonomik yardımı Orta doğu ülkelerine yaptığı yardımlarla kıyaslandığında çok daha az miktarda olduğu söylenebilir. Örneğin, Orta doğu bölgesine yapılan yardım milyar dolar cinsindeyken Orta Asya'ya gerçekleşen yardım milyon dolar miktarındaydı.

Söz konusu dönem aralığında ABD ve Rusya bölgenin enerji konusunda jeostratejik anlamını algılamaya başladıktan sonra bölgeye enerji alanında yatırımlar yapmaya başlamıştır. Bölgede Rusya'nın Lukoil, Rosneft, Gazprom, ABD'nin Chevron, Exxon Mobil ve Conoco Phillips şirketleri faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler toprağında 30 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi bulduran Kazakistan'da hayata geçirilmektedir. Kazakistan petrol rezervlerinin yarısından fazlasını bulduran Tengiz petrol yatağı 1993 yılında yapılan anlaşma ile TengizChevroil (%50 Chevron Texaco, %25 Exxon Mobil, %20 Kaz Munay Gaz ve % 5 Lukoil) Kazakistan petrolünün %25'ini işletmektedir. Buna ek olarak Kazakistan'ın tahminen 2,4 milyar varil petrole sahip olan diğer petrol yatağı Karaşığanak sahasıdır. Söz konusu yatak Karaşığanak Konsorsiyumu (%32,5 Agip ve British Gas, %20 Texaco ve %15 Lukoil) tarafından işletilmektedir. Diğer yeni keşfedilen Kaşağan petrol yatağında ENI (İtalya), BP (İngiltere), Exxon Mobile (ABD), Royal Dutch Shell (İngiltere/Hollanda), Total (Fransa),

²³İ.S. Rassohin, "İstoriya Organizacii Za Demokratiyu i Ekonomicheskoe Razvitie (GUAM) Kak Alternativnogo Obedineniya Na Postsovetskom Prostranstve" (Post Sovyet Bölgesinde Alternatif Birleşme Bağlamında Ekonomi ve Demokrasiyi Geliştirme Örgütü'nün (GUAM) Tarihi), *Vestnik VGU, İstoriya, Politologiya, Sociologiya*, No. 1, 2013. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2013/01/2013-01-25.pdf>, (e.t: 05.06.16).

²⁴KGÖA ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., *ODKB (KGÖA)*, 15 Mayıs, 2012, <http://ria.ru/spravka/20120515/648945336.html>, (e.t: 05.06.16).

²⁵Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, (Güz 2004), 136-139.

Phillips Petroleum (ABD), Statoil (Norveç) ve Inpex (Japonya) faaliyet göstermektedirler.²⁶ Görüldüğü üzere bütün enerji projelerinde ABD ve Rusya'nın ağırlığı hissedilmektedir. Bu bağlamda ABD'nin bölgede yürüttüğü politikalar neticesinde 1999 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının temeli atılmaya başlanmış ve 2006 yılında BTC hayata geçerek ABD politikasını bir nevi başarıya ulaştırmıştır. 2008'den itibaren BTC'ye Kazak petrolü, 2010'dan itibaren Türkmen petrolü tankerler vasıtasıyla ulaşmaya başlamıştır.

ABD ve Rusya'nın 1991-2000 yılları arası Orta Asya Politikası bölgede kutuplaşma rekabeti ile devam etmiştir. Rekabet esnasında Rusya'nın oluşturduğu BDT, KGÖA, ŞİÖ ve Avrasya Ekonomi Birliği (AEB) kurulduğu günden bugüne kadar başarılı bir şekilde ilerlemektedir. ABD'nin oluşturduğu BİO programı ilk etapta başarılı olmasına rağmen devamını sağlayamamış, aynı şekilde GU(U)AM projesi etkin bir biçimde faaliyet gösterememiştir. Rusya'nın bölgeye daha yakın olması ve geçmişte bu ülkelerle aynı tarihi paylaşması onu daha avantajlı hale getirmektedir. Fakat ABD bölgeye uzak olmasına rağmen hem ekonomik hem enerji alanlarda aktif politika izlemek için çaba sarf etmektedir.

2.2 ABD ve Rusya'nın Orta Asya Politikası: 2001 ve Sonrası Dönem

2000 yılında Rusya'nın iktidarına gelen Vladimir Putin imzaladığı yeni dış politika konsepti²⁷ ile yakın çevre politikasını ele aldığını vurgulamaya başlamıştır. Yeni dış politikanın öncelik alanı BDT olduğunu dile getirerek bölgede yaşayan Rus azınlıkların korunacağını belirtmiştir. Yakın çevre politikasının daha belirgin hale gelmesi 2014 yılında AEB²⁸ kurulmasıyla pekiştirilmiştir. AEB ile birlikte Rusya Orta Asya ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini geliştirerek nüfuz alanını ve bölgedeki etkisini yayabilmektedir. Böylece Rusya bölgede liderliği üstlenerek hala aktif olduğunu hissettirmektedir.

11 Eylül 2001 olaylarından sonra Orta Asya'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi ABD'nin "terörle savaş" programı çerçevesinde artmaya başlamıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi esnasında tüm Orta Asya ülkeleri ABD'ye uçuş hakkı tanımıştır. ABD'nin terörizmle mücadele bağlamında Özbekistan'da Karşı Hanabad, Kırgızistan'da Manas askeri üsleri açılmıştır.²⁹ Bunlara ek olarak Türkmenistan'ın hava ikmal istasyonu, Kazak demir yolu lojistik destek amaçlı kullanılmıştır. Tacikistan'da Rusya'nın bölgedeki en büyük ve en önemli 201. Rus Askeri Üssü Duşanbe, Kulob ve Kurgan-Tobe şehirlerinde ve Nurek'te "Okno" Optik-Elektronik Kompleksi ve uzay izleme sistemi bulunmaktadır.

Özbekistan'ın Karşı Hanabad hava üssü 2005 yılında Özbekistan'da meydana gelen Andican olaylarından³⁰ sonra Kerimov yönetimi ABD üssünü kapatma kararı almıştır. Ekim 2005 tarihinde ABD hükümeti Özbekistan'daki üssü Kırgızistan'daki Manas üssüne taşıma kararı almıştır. Böylece 21 Kasım 2005'te ABD'nin son askeri uçağı Özbekistan sınırını terk etmiştir. 2006 yılından sonra Özbekistan'ın KGÖA'na geri dönmesiyle bu üs KGÖA

²⁶Nurlan Nuraliyev, Kazahstansko-Amerikanskie Otnosheniya (Kazak-Amerikan ilişkileri), <http://bibliotekar.kz/suverennyi-kazahstan-na-rubezhe-tysjache/kazahstansko-amerikanskie-otnosheniya.html>, (e.t: 05.06.16).

²⁷Rusya'nın Yeni Dış Politika Konsepti'nin tam metni için bkz., Konceptiya Vneshney Politiki Rossiskoy Federacii (Rusya Federasyonu'nun Yen Dış Politika Konsepti), <http://archive.mid.ru//Bl.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3>, (e.t:03.06.16).

²⁸Avrasya Ekonomi Birliği ile ayrıntılı bilgi için bkz., <http://www.eaeunion.org/#about>, (e.t: 03.06.16).

²⁹Lionel Beehner, Asia: US Military Bases in Central Asia, 26 July, 2005, <http://www.cfr.org/russia-and-central-asia/asia-us-military-bases-central-asia/p8440#p0>, (e.t:03.06.16).

³⁰Andican olayları Özbekistan'ın Andican şehrinde bir grup silahlı militanların yerel yönetim kurumlarını basmasıyla başlamıştır. Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov'u talep eden grup polis tarafından güç kullanarak bastırılmıştır. Müdahale sonrasında yüzlerce sivil hayatını kaybetmiştir. Bazı verilere göre olayların ardında ABD'nin bulunması nedeniyle Kerimov yönetimi ABD üssünü kapatma kararı almıştır.

çerçevesinde Rusya tarafından kullanılmaya başlamış fakat 28 Haziran 2012 yılında Özbekistan'ın KGÖA'da üyeliğini durdurmasıyla üs sadece Özbekistan tarafından kullanıma geçmiştir. Son zamanlarda ABD'nin Özbekistan'da tekrar üs kazanmak için Taşkent yönetimine 300 zırhlı araç vermek istemesi gündeme gelmiştir. Zira Özbekistan, ABD'nin bölgedeki güvenlik konuları açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bölgede Özbekistan dışındaki diğer devletler Rusya'ya daha yakın politika izlemektedirler. Örneğin, Kazakistan KGÖA kapsamında Rusya'nın en yakın ortağı sayılmaktadır. Kırgızistan ise ABD üslerini kapatarak ve AEB'ne üye olarak Rusya'ya daha yakın olduğunu göstermiştir. Tacikistan'da Rusya'nın en büyük askeri üssünün bulunması bu ülkenin Rusya'nın kontrolü altında olduğunu göstermektedir. Son olarak Türkmenistan'ın bölgede tarafsız politika sürdürdüğünü göz önünde bulundurursak, bölgede ABD için Özbekistan dışında uygun ülke görünmemektedir. Fakat bölgeye Afganistan'ın yakın olduğunu düşünürsek, sınırda sorun yaşandığı takdirde Taşkent'e yardıma koşacak ülke Rusya olacağından Özbekistan'ın da ABD'ye kapılarını açacağı beklenmemektedir.³¹

Bişkek yönetimi için hem ekonomik kazanım hem güvenlik kaygıları taşıyan Manas üssü ABD militanı tarafından Kırgız vatandaşının öldürülmesi ile üssün kapatılmasını gündeme getirmiştir. 2009 yılında dönemin Başkanı Kurmanbek Bakiyev ABD üssünün kapatılması gerektiği açıklamasını yapmıştır. Fakat üs kapanmadan "Transit Merkezi" olarak isim değiştirerek ve kira bedeli artarak faaliyetlerine devam etmiştir.³² Nisan 2010 tarihinde Bakiyev'in devrilmesiyle iktidara gelen Almazbek Atambayev döneminde 2014 yılı Haziran'da ABD'nin Orta Asya'daki son üssü kapatılmıştır. Kırgızistan topraklarında doğal kaynak buldurulmamasına rağmen, coğrafi açıdan Rusya ve Çin arasında yer aldığından dolayı ABD için çok büyük bir jeopolitik anlamı vardır.

Ayrıca ABD üssünün kapatılmasında Kırgızistan'ın stratejik ortağı Rusya'nın büyük bir rolü vardır. Kırgızistan'da Rusya'ya ait Kant hava üssü, Karakol sualtı silah test üssü, Kara-Balta askeri haberleşme ve Maily-Suu askeri radyo-sismik laboratuvarı olarak toplam dört askeri üs bulunmaktadır. Kırgızistan'ın kendine ait hiçbir savunma gücünün olmadığını göz önünde bulundurursak ülkesini ve bölgeyi korumak için yabancı askeri güçlere ne kadar ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.³³

Kırgızistan'ın ilk Başkanı Askar Akayev SSCB'den sonra ekonomi açıdan iyi bir ülkeyi devralmıştır. Fakat yürüttüğü politika nedeniyle ülkede yolsuzluk yer alarak ülkenin ekonomi durumu kötüye gitmeye başlamıştır. Ayrıca ülke başkanlığına üçüncü kez seçilmek istemesi halk tarafından hoş karşılanmamıştır. Neticede 24 Mart 2005 tarihinde Kırgızistan'da dönemin Başkanı Askar Akayev'a yolsuzluk, iktidara aile bireylerini getirme ve hile ile yapılan başkanlık seçimlerine karşı halk ayaklanmaları başlamıştır.³⁴ Ayaklanmaların muhalif güçler ve Kurmanbek Bakiyev tarafından organize edildiği düşünülmüştür. Halk ayaklanmalarına sert tepki veren Akayev rejimi yıkılarak yerine Bakiyev'in iktidarı gelmiştir. Yukarıda değinildiği üzere, Kırgızistan'ın jeopolitik konumu Rusya ve Çin'in bölgedeki politikalarını etkilemek için

³¹Mnenie: SŞA Popytayutsya Vernut Svoyu Bazu v Uzbekistan (Analiz: ABD Özbekistan'daki Üssünü Tekrar Kazanmak İster), 23 Ocak, 2015, http://ria.ru/radio_brief/20150123/1044001284.html, (e.t: 03.06.16).

³²Yeni anlaşmaya göre ABD Bişkek yönetimine yıllık 63 milyon dolar kira bedeli, Manas havaalanını modernize etme ve terörle mücadele bağlamında 51 milyon dolar yardım yapacaktı. Baza SŞA "Manas" Poka Ostaetsya v Kirgizstane (ABD'nin "Manas" Üssü Şimdilik Kırgızistan'da Kalacak), 23 Kasım, 2011, <http://meta.kz/other/277487-baza-ssha-manas-poka-ostaetsja-v-kirgizii.html>, (e.t: 04.06.16).

³³Orta Asya ülkelerinin askeri kapasitesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Vadim Kozyulin, "Gosudarstva Centralnoy Azii: Razvitie Voorujennyh Sil I Perspektvy Voenno-Tehnicheskogo Sotrudnichestva S Rossiey" (Orta Asya Cumhuriyetleri: Askeri Gücün Geliştirilmesi ve Rusya ile İşbirliğinin Geleceği), *İndeks Besopasnosti*, No: 3, (83), Cilt 13, <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13656807990.pdf>, (e.t: 03.06.16).

³⁴Kırgızistan'daki 2005 halk ayaklanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Aleksandr Knyazev, *Gosudarstvenniy Perevorot 24 Marta 2005 g v Kirgizii* (24 Mart 2005'teki Kırgızistan'daki Hükümet Darbesi), Bişkek, 2007, İzdanie 3, http://www.knyazev.org/books/Gov_over_3.pdf, (e.t: 05.06.16).

ABD için büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda ABD, Kırgızistan'ın Manas üssü dışında Oş ve Batken bölgelerinde yeni bir üs edinmek istemiştir. Bu konuyla ilgili 2004 yılı Kasım-Aralık aylarında ABD-Kırgız görüşme ve müzakereleri devam etmiştir. Görüşmeler esnasında ABD'nin Manas'a E-3A uçaklarını yerleştirmek ve onları Çin sınırında periyodik olarak uçurmak istemesi konuşulmuştur. Kırgız yönetimi tüm zorluklara rağmen ABD hükümetinin isteklerini reddetmiştir.³⁵ Halk ayaklanmalarının üç ay sonra gerçekleştiğini göz önünde bulundurursak eğer, söz konusu olayda ABD etkisinin olduğunu düşünenlere hak vermek gerekmektedir.

2005 yılından sonra ülkenin ekonomik durumu düzelmeyerek daha da kötüye gitmiştir. Eskiden mevcut olan yolsuzluk, işsizlik gibi sorunlar çözülmeden daha da büyüerek devam etmiştir. Diğer bir ifadeyle, 2005 halk ayaklanması istenilen sonucu getirememiştir. 2010 yılının başında Bakıyev yönetimi elektrik ve ısınma fiyatlarını iki katına sıcak su fiyatını ise beş katına çıkarmıştır. Bu bağlamda Şubat-Mart aylarında ülkenin bazı bölgelerinde mitingler düzenlenerek mevcut durum dile getirilmeye çalışılmıştır. 7 Nisan 2010 tarihinde muhalefet güçleri çeşitli şehirlerde bölgesel kurultay düzenlemiştir. Kurultayı organize eden muhalif güçler, Bakıyev yönetimi tarafından tutuklanmış, bu da halk ayaklanmasına yol açmış ve halk Bakıyev'in yönetimi terk etmesini dile getirmiştir. 19 Mayıs 2010 tarihinde Roza Otunbayeva³⁶ 31 Aralık 2011 yılına kadar olan geçici hükümetin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.³⁷ Neticede 7 Nisan 2010 yılında Kırgızistan'da ikinci bir ayaklanma meydana gelerek Kurmanbek Bakıyev'in yerine Almazbek Atambayev'i Cumhurbaşkanı olarak seçmişlerdir. Bölgede gerçekleşen çeşitli renkli devrimler (Ukrayna, Gürcistan, Kırgızistan) kamuoyu, özellikle Rusya tarafından Batı yanlısı iktidar getirme çabası içine giren Batı'nın etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Sonuç olarak iktidara Rus yanlısı politikacı gelerek ABD üssünü kapatarak Rusya'ya daha yakın olduğunu göstermiştir.

Tarafsızlık politika izleyen Türkmenistan hem Rusya'nın hem ABD'nin stratejik angajmanlarından uzak kalmıştır. Doğal gaz enerji kaynaklarıyla dünyanın dördüncüsü olan Türkmenistan enerji kaynağını ihracat etmesi için farklı alternatif projelerde yer almaktadır. Günümüzde gündemde olan TAPI projesi bunlardan önce gelenlerden ve TAPI projesi ABD destekli olup Rusya'yı devre dışı bırakarak önce Afganistan (Gerata, Kandagara bölgesi)³⁸ sonra Pakistan (Kvetta, Multana), ardından Hindistan'a (Fazilka) doğal gaz taşımak için planlan bir projedir. Aslında TAPI projesi Orta Asya'dan uzaklaştırılan ABD'nin pek fazla uzağa gitmeden şimdi de enerji vasıtasıyla bölgede kalma isteği olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda TAPI, ABD'nin Büyük Orta Asya'da askeri varlığını devam ettirmek için stratejik bir projedir.³⁹

³⁵Muhamedjanov B. G., "Gosudarstvenniy Perevorot v Kirgizstane: Rol Vnutrennih i Vneshnih Faktorov" (Kırgızistan'da Hükümet Darbesi: İç ve Dış Faktörlerin Rolü), Fond Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan (Kazakistan Cumhuriyeti'nin İlk Başkanı Fondu), UDK 323/324 (575.2), Almaty, 2011, 6-7.

http://iwep.kz/files/attachments/biblioteka/books/Gos_Perevorot_Kyrgyzstan_VIT.pdf, (e.t: 05.06.16).

³⁶BDT ülkeleri ve Orta Asya ülkeleri tarihinde ilk defa kadın Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

³⁷Andrey Stepin, Gosudarstvenniy Perevorot v Kirgizii v Aprele 2010 Goda (Kırgızistan'da Nisan 2010'da Gerçekleşen Hükümet Darbesi), 7 Nisan 2015, <http://ria.ru/spravka/20150407/1056918305.html>, (e.t: 05.06.16).

³⁸Gerat bölgesi tamamen İran etkisi altında bölge olurken, Kandagar talibanların yoğun olduğu bölgedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ajdar Kurtov, Partenstvo Vo İmya Gaza, Zachem Amerika Usilivaet Svoe Vliyanie V Turkmenistane (Gaz İçiş Ortaklık, Neden ABD Türkmenistan'da Etkisini Arttırmaktadır), 2 Nisan, 2015, <https://lenta.ru/articles/2015/04/02/uscentcom/>, (e.t: 05.06.16).

³⁹Tarik Saidi, Politizaciya Proekta Tapi (TAPI Projesinin Siyasallaştırılması), 1 Kasım, 2013, <http://www.newscentralasia.net/2013/11/01/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0-%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8/>, (e.t: 05.06.16).

TAPI projesinin açılış töreni Aralık 2015'te Türkmenistan'ın Mary şehrinde gerçekleşerek üç yıl sonra faaliyete geçmesi planlanmıştır. Fakat Afganistan'da devam eden istikrarsızlık nedeniyle boru hattının inşası sadece Türkmen bölgesinde devam etmektedir. Pakistan ancak uluslararası Amerikan petrol şirketi International Oil Company (IOC) ile boru hattın döşenmesine dair anlaşma imzalamıştır. Afganistan yönetimi halen boru hattın güvenliğini sağlamak adına ne yapılması gerektiği ile ilgili düşünme aşamasındadır. TAPI projesinin gerçekleşmesindeki diğer bir engel, gergin Pakistan ve Hindistan ilişkileridir. Bu konuyla ilgili Doğu Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı Şohrat Kadırov iki seneye kadar Türkmenistan'ın Afganistan sınırına kadar olan boru hattının inşasını bitireceğini, daha sonra projenin devamı İslamabad ve Kabul yönetimin elinde olduğunu dile getirmiştir. Projenin hayata geçmesinde Pakistan ve Afganistan dışında ABD'nin büyük bir rolü vardır. Aslında ABD'yi TAPI değil, Türkmenistan ve Özbekistan'ın dahil olduğu "Büyük Orta Asya" projesinin yada ortak Orta Asya enerji ağının gerçekleşmesi ilgilendirmektedir.

Bölgede tekeli olan Doha hükümeti Pakistan, Hindistan ve Güney-Doğu Asya bölgesinde kendisine rakip istememektedir. Bu bağlamda Orta Asya ve Orta Doğu Uzmanı Aleksandr Knyazev, Katar TAPI projesinin gerçekleşmemesi için elinden geleni yapacağını ifade etmiştir. Ayrıca Katar dışında, bölgede Çin de projenin gerçekleşmesinden memnun değildir. Çin, Türkmen gazını tek kendisi olarak onu uluslararası pazara ulaştırmak istemektedir. Zira TAPI'nin hayata geçmesiyle bölgede ABD'nin etkisi çoğalmaya başlayacak ki Çin bölgede bölge dışı aktörlerin varlığından rahatsızlık duymaktadır. Knyazev'in açıklamalarına göre, TAPI projesi İran'ın "Barış" projesinin birebir rakip projesi olarak sayılmaktadır. "Güney Fars" yatağından çıkan İran petrolü Pakistan'ın Belucistan bölgesine daha sonra Çin'in Sincan bölgesine ulaşması planlanmaktadır. Daha 2010 yılında İran ve Pakistan arasında 1 milyon metre küp İran gazının Pakistan'a ulaştırılmasına dair imzalanan anlaşma ABD'yi rahatsız etmiştir. Bu bağlamda ABD "Barış" projesine alternatif TAPI projesini geliştirmeye ve desteklemeye başlamıştır. Sonuç olarak ABD, "Barış" projesinin gerçekleşmesini durduramamış ve söz konusu proje aracılığıyla İran gazının 2017 yılına kadar Sincan'a ulaşması beklenmektedir.⁴⁰

31 Ekim-3 Kasım 2015 tarihinde ABD Dış İşleri Bakanı John Kerry Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerde yeni boyut kazandırmak amacıyla söz konusu ülkelerde "C5+1" (beş Orta Asya ülkesi ve ABD) formatında resmi ziyarette bulunmuştur. Uzmanlar John Kerry'nin Orta Asya ziyaretini bölgedeki Rusya ve Çin'in etkisini azaltmak amacıyla yapıldığını dile getirmiştir. Kazakistan Risk Değerlendirme Grubu Müdürü Dosım Satpayev, 9 Nisan 2015 tarihinde bölgede ABD ile aynı çıkarları olan Hindistan Başbakanı Narendra Modi'nin ziyaret etmesinin ardından Kerry'nin ziyaretinin amacı, Rusya'yı özellikle bölgede etkisi artan Çin'i dengelemek adına olduğunu dile getirmiştir. Moskova Devlet Üniversitesi Araştırma Enstitüsü Müdürü Andrey Kazantsev, "C5+1" yeni formatı, bölgede artan Rus ve Çin etkisi aksine azalan ABD etkisini çoğaltmak amacıyla yapıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Orta Asya'daki varlığı Afgan meselesi nezdinde ise, şimdi post Sovyet ülkesi nezdinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. BDT ülkelerinin ŞİÖ ve Avrupa Entegrasyonu ve Geliştirme Enstitüsü Başkanı Vladimir Evseev'e göre, Orta Doğu'da etkisini kaybeden ABD, söz konusu bölgede Rus varlığından son derece rahatsızlık duymakta ve şimdi Orta Asya'daki etkisini kaybetmek istememektedir. ABD'nin "C5+1" formatı Rusya'ya Washington'un Ukrayna ve Suriye krizlerindeki yoğunluğuna rağmen Orta Asya'yı ihmal etmediği mesajını vermektedir. Böylece ABD ve Orta Asya ülkeleri ile ekonomi, siyasi, askeri işbirliği "Barış İçin Ortaklık" projesi bağlamında hayata geçirilebilir. ABD'nin bölgede tekrar aktifleşmesiyle bölgedeki Rus Amerikan rekabeti daha yoğun bir şekilde devam edecektir. Dosım Satpayev'a göre, Orta Asya

⁴⁰Viktorya Panfilova, U Proekta Tapi Poyavilis Protivniki (TAPI projesinin Rakipleri Çıkmaya Başladı), 15 Mart 2016, http://www.ng.ru/cis/2016-03-15/6_tapi.html, (e.t: 05.06.16).

bölgesi büyük güçlerin kendi oyunlarını oynadığı Zbigniew Brzezinski'nin bahsettiği satranç tahtası olarak jeostratejik ve jeopolitik önemini korumaya devam edecektir.⁴¹

Sonuç

Sonuç olarak, ABD ve Rusya'nın Orta Asya politikası iki zaman diliminde (1991-2000 ve 2001 ve sonrası dönem) incelenmiş bulunmaktadır. İlk dönemde ABD ve Rusya'nın bloklaşma yada kutuplaşma politikası örgütlenmeler bağlamında analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Rusya'nın kurduğu kurumların (Örneğin, ŞİÖ, KGÖA ve AET) günümüzde de etkin olma sebebiyle bölgeye daha hakim olduğunu söyleyebiliriz. ABD'nin aktif bir şekilde başlattığı BİO, CENTRASBAT, GU(U)AM projeleri zamanla etkinliğini kaybederek daha sonra tamamen faal olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda ABD'nin bölgeye etkisi ekonomik ve askeri yardım nezdinde devam etmiştir.

İkinci dönemde 11 Eylül olaylarıyla ABD'nin terörizmle mücadele bağlamında Orta Asya'da edindiği askeri üsleri büyük başarı olarak sayılabilir fakat üslerin 2005'te Özbekistan'da, 2014'te Kırgızistan'da kapanmasıyla ABD bölgede tekrar etkisini kaybetmiştir. Bunun karşısında Rusya AET'yi kurarak Orta Asya ülkeleri ile ekonomik, siyasi ilişkilerini daha da geliştirmekte ayrıca bölgede Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da askeri varlığını devam ettirmektedir. Bölgedeki askeri üslerini kaybeden ABD ise etkisini korumak adına Türkmenistan'ın enerji politikasını özellikle TAPI projesini destekleyerek bölgeden ayrılmak istememektedir. Bu bağlamda da 2015 yılında geliştirdiği "C5+1" formatıyla Orta Asya ülkeleri ile yeni ilişkiler geliştirmek istemektedir. Bu bağlamda bölgede Rusya'nın ABD'ye göre daha aktif ve başarılı olduğu, ABD'nin ise bölgeye uzak kalmasından dolayı başarı ve başarısızlıkla sıralanan inişli-çıkışlı politika sürdürdüğünü görmekteyiz. Kısaca, ABD bölgeden uzak olmasına rağmen bölgede Rusya ile rekabet edecek yeni formüller bulacaktır. Zira Z. Brzezinski'nin dediği gibi, "ABD, Orta Asya'ya egemen olmak için çok uzak, ancak dışında kalamayacak kadar da güçlüdür".⁴²

Kaynakça Kitaplar

Adomayt H. , "Kontseptualnyye Napravleniya Vneşney Politiki Rossii" (Rusya'nın Dış Politikasının Konseptik Yönü), *Vneşnyaya Politika Rossii: Ot Yeltsina k Putinu*, Srefan Kroytsberger, Sabine Grabovski, Yutta Unzer (ed.), Kiev: 2002.

Arı T. , Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği, 8.Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, 2013.

Brzezinski Z. , *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikleri*, Y. Türedi (Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2005.

Dougherty J. E. , Pfatzgraff R. L. , *Contending Theories of International Relations A Comprehensive Survey*, Third Edition, (New York: Harper Collins Publishers, 1990).

Mackinder H. , *Democratic Ideals and Reality: a Study in the Politics of Reconstruction*, (Washington: National Defense University Press, 1919).

⁴¹Viktorya Panfilova, SŞA Obespekony Aktivnostyu Rossii v Centralnoy Azii (ABD, Orta Asya Bölgesinde Rusya'nın Etkisinden Endişe Etmektedir), 29 Ekim, 2015, http://www.ng.ru/cis/2015-10-29/6_asia.html, (e.t: 05.06.16).

⁴²Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikleri*, Y. Türedi (Çev.), (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2005), .206.

Martin M. A. , The Unresolved Legal Status of the Caspian Sea: A Geopolitical Crossroad, Ed. Vildan Serin, Berdal Aral, H.Murat Köse, *The Geopolitical and Economic Transition in Eurasia: Problems and Prospects*, (New York: Global Scholarly Publications, 2004).

Makaleler

Erhan Ç. , “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 3, (Güz 2004).

Grau L. W. , “Hydrocarbons and a New Strategic Region: The Caspian Sea and Central Asia”, *Military Review*, May-June 2001, <http://fmso.leavenworth.army.mil/documents/hydrocarbons/hydrocarbons.htm>.

Kamalov İ. , “Rusya’nın Orta Asya Politikası”, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, *İnceleme Araştırma Dizisi*, Rapor No:02, Ankara, 2011.

Knyazev A. , “Gosudarstvenniy Perevorot 24 Marta 2005 g v Kirgizii” (24 Mart 2005’teki Kırgızistan’daki Hükümet Darbesi), Bişkek, 2007, *İzдание* 3, http://www.knyazev.org/books/Gov_over_3.pdf.

Kozyulin V. , “Gosudarstva Centralnoy Azii: Razvitie Voorujennyh Sil I Perspektvy Voennno-Tekhnicheskogo Sotrudnichestva S Rossiei” (Orta Asya Cumhuriyetleri: Askeri Gücün Geliştirilmesi ve Rusya ile İşbirliğinin Geleceği), *İndeks Besopasnosti*, No: 3, (83), Cilt 13, <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13656807990.pdf>.

Kusznir Y. , “Konkurenciya za Energoresursy i Vliyanie v Kaspiiskom Regione v Geopoliticheskom Kontekste” (Jeopolitik Teori Çerçevesinde Enerji Kaynaklarda Rekabet ve Hazar Bölgesine Etkisi), Analiz Turboprovodnoy Politiki v Svete Teorii Mejdunarodnyh Otnoshenii (Uluslararası İlişkiler Teorisi Çerçevesinde Boru Hatlar Politika Analizi), *Soviet and Post Soviet Society*, Vol. 143, Stuttgart, 2015.

Lamulin M. , “Centralnaya Aziya v Zarubejnoj Politologii i Mirovoy Geopolitike” (Yurt Dışı Siyaset Biliminde ve Dünya Jeopolitiğinde Orta Asya), Tom V, *Centralnaya Aziya v XXI Stoletiya*, Almaty: KİSİ Pri Prezidente RK, 2009.

Muhamedjanov B. G., “Gosudarstvenniy Perevorot v Kirgizstane: Rol Vnutrennih i Vneshnih Faktorov” (Kırgızistan’da Hükümet Darbesi: İç ve Dış Faktörlerin Rolü), Fond Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan (Kazakistan Cumhuriyeti’nin İlk Başkanı Fondu), *UDK* 323/324 (575.2), Almaty, 2011. http://iwep.kz/files/attachments/biblioteka/books/Gos_Perevorot_Kyrgyzstan_VIT.pdf

Rassohin İ. S. , “İstoriya Organizacii Za Demokratiyu İ Ekonomicheskoe Razvitie (GUAM) Kak Alternativnogo Obedineniya Na Postsovetskom Prostranstve” (Post Sovyet Bölgesinde Alternatif Birleşme Bağlamında Ekonomi ve Demokrasiyi Geliştirme Örgütü’nün (GUAM) Tarihi), *Vestnik VGU, İstoriya, Politologiya, Sociologiya*, No. 1, 2013. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2013/01/2013-01-25.pdf>.

Venier P. , “Main Theoretical Currents in Geopolitical Thought in Twentieth Century”, *L’Espace Politique*, 2010, Vol.12, No: 3, <https://espacepolitique.revues.org/1714>.

Vorobev V. V. , “İstoriya SNG Etapi Formirovaniya Sodrujestva Nezavisimyh Gosudarstv V 1990’e Gody” (BDT Tarihi 1990’larda Bağımsız Devletler Topluluğun Oluşma Etapları), *Vestnik Chelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, No: 34 (249), 2011, <http://www.lib.csu.ru/vch/249/017.pdf>.

İnternet Kaynakları

“Baza SŞA “Manas” Poka Ostaetsya v Kirgizstane” (ABD’nin “Manas” Üssü Şimdilik Kırgızistan’da Kalacak), *Meta*, 23 Kasım, 2011, <http://meta.kz/other/277487-baza-ssha-manas-poka-ostaetsja-v-kirgizii.html>.

Beehner L. , “Asia: US Military Bases in Central Asia”, 26 July, 2005, <http://www.cfr.org/russia-and-central-asia/asia-us-military-bases-central-asia/p8440#p0>.

“CENTRASBAT”, <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>.

Danilovich M. , “Shanhayskaya Organizaciya Sotrudnichestva i Aziatskaya Bezopasnost” (ŞİÖ ve Asya Güvenliği), http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_659862.pdf.

Fettewis C. J. , Eurasia, the “World Island”: Geopolitics and Policymaking in the 21st Century”, *Global Research*, 14 Mart, 2006, <http://www.globalresearch.ca/eurasia-the-world-island-geopolitics-and-policymaking-in-the-21st-century/2095>

“Kazakhstan”, *World Atlas*, <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/kz.htm>

“Konceptiya Vneshney Politiki Rossiskoy Federacii” (Rusya Federasyonu’nun Yen Dış Politika Konsepti), <http://archive.mid.ru/Bl.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3>.

Kurtov A. , “Partnerstvo Vo İmya Gaza, Zachem Amerika Usilivaet Svoe Vliyanie V Turkmenistane” (Gaz İçiş Ortaklık, Neden ABD Türkmenistan’da Etkisini Arttırmaktadır), *Lenta*, 2 Nisan, 2015, <https://lenta.ru/articles/2015/04/02/uscentcom/>.

“Mnenie: SŞA Popytayutsya Vernut Svoyu Bazu v Uzbekistan” (Analiz: ABD Özbekistan’daki Üssünü Tekrar Kazanmak İster), *Ria*, 23 Ocak, 2015, http://ria.ru/radio_brief/20150123/1044001284.html.

“ODKB (KGÖA)”, *Ria*, 15 Mayıs, 2012, <http://ria.ru/spravka/20120515/648945336.html>.

Nuraliyev N. , “Kazahstansko-Amerikanskie Otnosheniya” (Kazak-Amerikan İlişkileri), *Bibliotekar*, <http://bibliotekar.kz/suverennyi-kazahstan-na-rubezhetsjache/kazahstansko-amerikanskie-otnosheniya.html>.

Panfilova V. , “U Proekta Tapi Poyavilis Protivniki” (TAPİ projesinin Rakipleri Çıkmaya Başladı), 15 Mart 2016, http://www.ng.ru/cis/2016-03-15/6_tapi.html.

Panfilova V. , “SŞA Obespokoeny Aktivnostyu Rossii v Centralnoy Azii” (ABD, Orta Asya Bölgesinde Rusya’nın Etkisinden Endişe Etmektedir), 29 Ekim, 2015, http://www.ng.ru/cis/2015-10-29/6_asia.html.

Saidi T. , “Politizaciya Proekta Tapi” (TAPİ Projesinin Siyasallaştırılması), *News Central Asia*, 1 Kasım, 2013, <http://www.newscentralasia.net/2013/11/01/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8/>.

Stepin A. , “Gosudarstvenniy Perevorot v Kirgizii v Aprele 2010 Goda” (Kirgızistan’da Nisan 2010’da Gerçekleşen Hükümet Darbesi), *Ria*, 7 Nisan 2015, <http://ria.ru/spravka/20150407/1056918305.html>.

“Uzbekistan Country File”, *BBC*, 28 April, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-16218112>.<http://www.eaeunion.org/#about>.

DIŞ POLİTİKA VE ULUSLARARASI POLİTİKADA DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ AKTÖRLEŞME SORUNSALI: AEI VE RAND ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Zafer AkbaŐ¹
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Hüsrev Çelik
Şahin Çaylı

Özet

Düşünce kuruluşlarının dış politikadaki rolü gün geçtikçe artmaktadır. Yaşanan sorunların çözümünün karışık ve zor olması bu kuruluşların dış politikada önemini artırmaktadır. Uluslararası sistemde en önemli aktör devlettir ve uluslararası sistem devlet aktörünü baz alarak kurgulanmıŐtır. Düşünce kuruluşları ise uluslararası sistemde tek başına aktör olabilmek için güçsüz durumdadır. Düşünce kuruluşları devletin yapacağı işlerde, devletin yükünü hafifleterek, devlet üzerinden uluslararası politikada etkili olmaktadır.

ABD yönetim sisteminde, düşünce kuruluşlarının dış politikada etkin olmasında yeri büyüktür. Bu ülkedeki düşünce kuruluşları, yönetimin işini kolaylaştırıcı çalışmalar yapmaktadır. Düşünce kuruluşları sahip oldukları nitelikli çalışanları ile zaman zaman devletin önemli kademelerinde yer alarak, geldiği düşünce kuruluşlarının ekonomik, siyaset ve askeriye yönelik politikalarını uygulamaktadırlar. Ancak düşünce kuruluşlarının ekonomik ve siyasi olarak tam bağımsız olamadıkları eleştirisi, bu kuruluşların en büyük eksiklikleri olarak gösterilmektedir. Düşünce kuruluşları tek başına devletten bağımsız hareket edememektedirler.

Bu çalışma düşünce kuruluşlarının aktörleşme sorunu olduğu varsayımından hareketle, bunların bağımsız karar alabilme ve uygulayabilme kapasitelerini sorgulama amacı taşımaktadır. Düşünce kuruluşları ürettikleri bilgi ve oluşturdukları kamuoyu sayesinde devletlerin dış politikalarını etkilemektedir. Bu bağlamda düşünce kuruluşları ekonomik, sosyal ya da siyasi geniş bir yelpazede üretim yaparak, kendileri bizzat karar almakta; aldıkları kararları uygulamakta ve bunları yaygınlaŐtırmakta hatta, ulusal veya uluslararası düzeyde karar alma mekanizmalarını doğrudan etkilemektedir. Çalışmada anılan varsayımlar ekseninde düşünce kuruluşlarının amaçları ve etkileri üzerine yoğunlaŐılmıŐ olup; örnek vak'a olarak ABD'nin AEI ve RAND kuruluşlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışmada anılan örnekler üzerinden düşünce kuruluşlarının aktörleşme sorununun devam ettiği, ancak bu kuruluşların gün geçtikçe güçlendiği ve uluslararası aktör olma niteliğinin gelişmekte olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Düşünce Kuruluşları, AEI ve RAND, Aktörleşme, ABD*

THE PROBLEM OF BEING ACTOR OF THINK TANK IN THE FOREIGN POLICY AND INTERNATIONAL POLICY: AEI AND RAND SAMPLES

Abstract

The role of think-tanks in foreign policy is increasing day by day. The complexity and complicated of resolving living problems increases the importance of these organizations in foreign policy. The most important actor in the international system is the state and the international system is based on the state actor. Think-tanks lack the power to become actors alone in the international system. Think-tanks in the works of the state, lightening the burden of the state, they are influential in international politics through the state.

It is a great place for the US government system, think-tanks, to be active in foreign policy. The think tanks in this country are making efforts to facilitate the management's work. Think Tanks are sometimes at important stages of the state with their qualified employees and they apply economic, political and military policies of think tanks that they belong to. However, criticism that think-tanks are not fully independent of economic and political, are shown as the biggest shortcomings of these organizations. Think-tanks alone cannot act independently of the state.

Acting on the assumption that think-tanks has a problem to be actor, study has the purpose of inquiry to their capacities of independent decision making and enforcement capacities. Think-tanks are influencing the foreign policies of states through the knowledge they produce and the public opinion they create. In this context, think-tanks are making their own decisions by producing in a wide range of economic, social or political aspects; Implement their decisions and disseminate them, and even directly influence decision-making mechanisms at national or international level. Focused on the assumptions mentioned in the study, it focuses on the aims and effects of think-tanks; As an example, the AEI (American Enterprise Institute) and RAND (Research and

Development Corporation) organizations of the United States were examined. Through the examples mentioned in the study that continued the problem of think-tanks to be international actor, but it has come to the conclusion that these institutions are getting stronger day by day and that the qualification of being an international actor is developing.

Key Words: *Think Tanks, AEI and RAND, Being Actor, USA*

Giriş

Uluslararası ilişkiler gerek pratik gerekse teorik olarak dinamik bir alandır. Disiplinin ortaya çıkışından günümüze yeni kavramlar ortaya çıktığı gibi pratik sahada da bu kavramların karşılığı olan kavramları genişleten, dönüştüren, konularını güncelleyen, ilişkilere yeni düzlemler, farklı boyutlar kazandıran yeni aktörler ortaya çıkmaktadır. Teori ve pratiğin karşılıklı etkileşiminde etkileyen-etkilenen analizi bir boyut oluştururken, diğer boyutu pratik alandaki sonuçlar oluşturmaktadır. Pratik sahada gözlemlenen birtakım gelişmelerin bizatihi kendisi sonuç olurken bir kısım gelişmeler de sonuç üreten sebeplerdir.

Uluslararası ilişkiler devlet davranışlarını sorgulayarak işe başlamış olsa da bugün gelinen noktada devletin tek aktör olmadığı, yapının sadece bireyler ve ulus üstü örgütlerden müteşekkil bulunmadığı net olarak görülmektedir. Disiplinle eş zamanlı olarak dünyanın geçirdiği değişim ve dönüşümler neticesinde; artık çokuluslu şirketler, medya ve STK'lar da birer aktör olarak tanımlanabilmekte ve kendilerine alan açma çabasında bulunmaktadır. Bu aktörler hem bir değişimin sonucu hem de uluslararası politikanın yeni belirleyici aktörleridir.

Bu bağlamda düşünce kuruluşları da devletlerin iç politikalarında gerekli sağlam zemini elde etmelerini müteakip uluslararası politikada da etkin bir aktör olarak varlık ve alan elde etmişlerdir. Bir aktör olarak düşünce kuruluşları, diğer önemli aktör olan devletin alanını daraltmakta, kendi lehine olmak üzere devlet olgusu ve realitesine mevzi kaybettirmektedir. Düşünce kuruluşları bu amaçla raporlar hazırlama, eğitim faaliyetlerinde bulunma, kamuoyu oluşturma, hatta bünyelerinden karar alıcılar çıkarma gibi araçlarla devletin dış politika karar alma süreçlerinde etkin olmaya çalışmaktadır. Bu etkinliğin kapsamında yine bir aktör olan ve alanını daralttığı devletin tutumlarını yönlendirme amacına yönelik faaliyetler yer almaktadır. Bir diğer yönüyle de bu aktörler bir taraftan devlete alternatif tutum geliştirirken diğer taraftan devletle birlikte de hareket etmektedir. Yani bunların uluslararası aktör niteliği gelişmekle beraber; devlet içi etkisi de artmakta ve devletle birlikte rolü de gelişmektedir.

1. Düşünürlerden Düşünce Kuruluşlarına Dönüşüm

1.1. Aktörleri Etkileyen Bir Aktör: Düşünürler

Devlet kavramı ve bu kavramın mahiyetini oluşturan unsurlar ile onu ortaya çıkaran arka plan; ampirik ve teorik bir boyuta sahiptir. Bu hususiyetiyle devlet olgusu, hem pratik hem de düşünsel hayatın tam da ortasında varlık bulmuş bir konudur. Yine bu özelliği nedeniyle başta siyaset bilimi olmak üzere, tarih, uluslararası ilişkiler, sosyoloji felsefe gibi disiplinler devlet ile ilgilenmişlerdir. Devletin reel boyutu ve kendi gelişimi için de bu disiplinlerin yaklaşımları bir menşei olmuştur. Bu karşılıklı münasebet, pratik ve teorik alanı kapsayan düzlemde, birbirini besleyen bir döngü tezahür ettirmiş ve ettirmektedir.

Teorik ve pratik alanın oluşturduğu bütün içerisinde, bu yapıyı oluşturan bütün unsurların her birinin devlet ile ayrı bir ilişki boyutu, bu ilişkide bir etkileşimi ve etkileşime bağlı bir konumlanması bulunmaktadır. Bu bağlamda bu yapı içerisinde yöneten, yönetilen, asker, sivil, bürokrasi, bürokrat, ticaret, tacir, coğrafya, gerçek kişi, tüzel kişi, kurumlar, kuruluşlar, din, din adamları, siyaset, siyasetçi, demokrasi, otokrasi, ideoloji, egemenlik vb. gibi pek çok kavram, kuram ve reel unsur yer almaktadır. Bu yapı içerisinde antik çağlardan bu yana

var olagelen, yalnızca varlık sahibi olmakla sınırlı kalmayan, bütün sistemle bir etkileşim düzeyi oluşturan aktör ve faktörlerden birisi de düşünürlerdir.

Bugün dahi günümüzde bizzat kullanılan kavramlar veya günümüze izdüşümü bulunan bir takım olguların kökeni M.Ö. VI- III. yy'lar arası döneme kadar uzanmaktadır. Dönemin düşünürlerinin Antik Yunan kent devletleri üzerinden, devletin ne olduğu, ne olması gerektiği, yönetenler, yöneticiler, yönetim vb. üzerine beyan ettikleri düşünceleri günümüze kadar gelmiştir.²

Düşünürlerin devlet ile ilgilenmeleri daha doğrusu devletin realizasyonu ve/veya idealizasyonu üzerine düşünmeleri, düşüncelerini ifade etmeleri bir gereksinimin ürünü olarak kabul edilmiştir. Bu gereksinim; toplumun düşünsel ve yaşamsal gelişimine göre devletin gelişiminin daha yavaş ve geri kalması, toplumsal taleplerin karşılanmasında yetersiz kalınması olmuştur. Bu bağlamda Antik Çağ'lardan itibaren Sokrates, Eflatun, Aristoteles, ve onlardan yüzlerce yıl sonra Makyavel, Bodin, Hobbes, Locke, Montesquieu ve Rousseau gibi düşünürler çoğu zaman da bunalımla anılan dönemlerin devlet merkezli sorunları ile karşı karşıya kalmışlardır.³

Bir disiplini oluşturan bu düşünürlerin devlet ile ilgileri son derece olmuştur. Örneğin Hobbes'un Leviathan'da devleti tanımlaması, devletten geniş kapsamlı bahsetmesi⁴ bir tarafa, örnekleri çoğaltılabilecek pek çok düşünür devlet olgusunu içselleştirmiş, hatta yöneten ile düşünür yani bilge, yani filozof olgusunu eşleştirmişlerdir. "Platon, filozofu kral, kralı da filozof yaparken"⁵ Rousseau; Toplum Sözleşmesi'nde halkın çıkarları doğrultusunda halkı bilge kişilerin yönetmesinin en iyi ve en doğal düzen olduğunu vurgular.⁶ Hobbes, Locke, Rousseau gibi toplum sözleşmeci düşünürlere öncülük etmiş olan Farabi de aynı şekilde, filozof ile siyasi liderin özelliklerinin aynı olması, yani liderlerin filozof, bilge olma özelliğine sahip olması, yani bir diğer ifade ile düşünür olmasını koşul olarak belirtir.⁷ Yusuf Has Hacıp de Kutadgu Bilig adlı eserinde yöneticinin özelliklerinden bahsederken bilgiye sahip olma düzeyine dikkat çeker.⁸

Yine siyaset bilimi disiplini içerisinde filozof yönetici eşleştirmesinin yanı sıra bir husus daha dikkat çekmektedir. Bu husus filozofların, bilge kişilerin görüşlerine yöneticilerin değer vermesi, onları dinlemesi, yani düşünürler tarafından etkilenmeye açık olmalarının yöneticilere, karar alıcılara önemle net bir şekilde tavsiye edilmiş olmasıdır. XI. yy'da Abbasi Halifesi'nin danışmanlığını, aynı zamanda Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey nezdinde elçiliğini de yapmış olan Maverdi; Kitabül Nasihatül Mülük adlı eserinde, yöneticilere nasihat edilmesi gerektiğini yöneticilerinde bu nasihatlarla açık olması gerektiğini vurgular. Maverdi eserinde bunu ilkeleştirirken Aristo'nun nasihatını esirgemeyen kimseden yardım iste ifadesine de atıf yapar.⁹ XII. yy'da Gazali'nin de yöneticinin istişare ve danışmaya açık olmasını ön plana çıkardığı görülmektedir.¹⁰

Dünyanın farklı zaman dilimlerinde, farklı coğrafyalarda, hatta farklı medeniyetlerde de olsa düşünürlerin mümkünse devleti yönetme, değilse devleti yönetenleri etkileme veya devleti tanımlama yani "tanım" olgusunun mahiyeti gereği ona bir sınır çizme arzularının olduğu, hatta

² Fatih Duman, "Devlet", *Siyaset Bilimi*, Editör Halis Çetin, (Ankara, Orion Yayınları, Mart 2015), 139-140

³ Cem Eroğul, *Devlet*, (İmge Yayınları, 1. Baskı, 1990.), 4

⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çeviren Semih Lim, (Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı), 127-263

⁵ Eyüp Şahin, "Platon ve Fârâbî'de Aristokrasi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51/ 1, (2010): 116

⁶ J.J. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Alpagut Erenuluğ, (Öteki Yayınevi), 116

⁷ İsmail Akbal, "Farabi Siyasi Düşüncesinde Toplum, Devlet Yönetimi ve Siyasal Rejimi", *Türk İslam Siyasi Düşüncesi*, Editör Mehmet Akıncı, Gökçe Nur Şafak, (Ankara, Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yayınları, 2016), 75

⁸ Metin İşçi, *Türk İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, (İstanbul, Derin Yayınları, 2015), 183

⁹ Ebu'l Hasan el Maverdi, *Kitabül Nasihatül Mülük*, Çev. Mustafa Sarıbiyık, (Özgü Yayınları, 2004), 139-144

¹⁰ Metin İşçi, *Türk İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, 165

bunun sadece arzu düzeyinde kalmayarak zaman zaman böyle bir fonksiyon icra ettiklerini bu örnekler göstermektedir. Tarihte; düşünür, filozof olarak bahsi geçen kimi isimler, dönemlerinde devletlerin önemli kademelerinde görev almışlar, yöneticilere yakın konumlanmışlardır.

Devlet merkezli sorunların aşılmasına bağlı olarak, devlet olgusunun tarihin akışı içerisinde çok önemli ve köklü değişiklikler geçirdiği bir realitedir. Bu dönüşümlerde düşünürler de önemli fonksiyon üstlenmişlerdir. Dönüşüm sürecinde ilham kaynağı olmuş, dönüşüm sonrası dönemlerde de sosyal ve siyasal inşa noktasında nazara alınmışlardır.

Ortaçağın bitimiyle başlayan Aydınlanma çağına da böyle bir boyutu bulunmaktadır. M.S. IV. yy'dan itibaren Roma İmparatorluğu gücünü yitirmeye başlamıştır. Devam eden yüzyıllar boyunca tahrif edilmiş yani ilk dönemki ilke ve hükümlerinden uzaklaşmış bir dinin Hristiyanlığın baskın olduğu bir teokratik yapı, kiliseden meşruiyet alan barbar krallıklar, ahlaki yozlaşma, güvensiz kentler, mezhep savaşları ile anılan ve Ortaçağ olarak nitelendirilen bir dönem¹¹ XV. yy'a kadar sürmüştür.

Avrupa'nın pratik siyaset alanında yaşanan gelişmeler ki bunların ekserisi savaşlardı, hem Aydınlanma çağına zemin hazırlıyor hem de modern devlet olgusuna giden yolun taşlarını yerleştiriyordu. 30 yıl savaşlarından sonra 1648 Westfalya Anlaşması ile uluslararası sistemin ortaya çıkması¹² söz konusu olsa da sürecin daha önceden başladığını, daha öncesinde Westfalya sonrası düzeni de hazırlayan, yaklaşık bin yıl süren Ortaçağ dönemini nihayete erdiren durakların olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin bu duraklardan birisi savaşlar çağı da olarak nitelendirilen 1400'lü yıllardır. 1400'lü yılların sonuna gelindiğinde dahi yeni dönemi hazırlayan savaşlar tüm hızıyla devam etmektedir. "1494'ten Cateau-Cambresis Antlaşması'nın imzalandığı 1559'a kadar, sadece Fransız Valois ve İspanyol Habsburg hanedanları arasında 11 ayrı savaş gerçekleşmiştir. Bu savaşlar yeni özerk, bürokratik devlet tipinin şekillenmesinde rol oynamakla"¹³ birlikte bunun yanı sıra yeni uluslararası yapıyı da hazırlayan o yüzyılda emsali olan örneklerden yalnızca birisidir.

Bu geçiş döneminde ve sonrasında inşa edilen yeni devlet ve yeni toplum yapısının şekillenmesinde, pratik hadiseler kadar dönemin düşünürlerinin etkinliği yadsınamaz. Machiavelli (1469-1527), Bodin (1530-1596), Hobbes (1588-1679), Montesquieu (1689-1755), Rousseau (1712-1778), Comte (1798-1853), Marx (1818- 1883) gibi düşünürler, birey devlet ilişkilerini, bunun yanı sıra devlet-devlet ilişkilerini yani yeni dönemin uluslararası ilişkiler formasyonunun teorik çerçevesini şekillendirirken, yani devleti yeniden tanımlarken, aslında yeni bir sınırlandırmaya tabi tutarak pratik sahaya da yön vermişlerdir. Bu fonksiyonları ile "düşünürler" öncelikle uluslararası ilişkiler olgusunun baş aktörü olan devletlerin, felsefesini, rejimlerini vb. şekillendirmişlerdir. Bu şekillendirme uzun yılları içine alan ve günümüzde de devam eden bir kapsayıcılıkta olmuştur. Demokratik, sosyalist, Marksist, milliyetçi vb. gibi devleti nitelendiren ve halen cari olan, mikro anlamda milyarlarca bireyleri de peşinden sürükleyen bu kavramların mahiyetleri düşünürler tarafından örülmüştür. Diğer taraftan düşünürler; devleti yöneten, sevk ve idare eden karar alıcıların yapıya ilişkin algılarını ve kabullerini etkileyen bir teorik çerçeve, kavramsal literatür yani bir uluslararası ilişkiler bilim alanı oluşmasını da sağlamışlardır.¹⁴ Bu hususiyetleri ile "düşünürleri" gerek devletlerin iç politikalarında gerekse dış politikada, uluslararası ilişkilerde bir aktör, daha yukarıdan bir bakışla aktörleri etkileyen bir aktör olarak varlık kazandıklarını kabul edebiliriz. Dönemin

¹¹ Segâh Tekin ve Esra Banu Sipahi, "Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında Ortaçağ Avrupa'sına İlişkin Genel Bir Değerlendirme," *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı XVII (2014):194-202

¹² Faruk Yalvaç, "Uluslar arası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar," *Uluslar arası İlişkiler Teorileri*, Editör Ramazan Gözen, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2015), 31

¹³ Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler, 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, (İstanbul, AFA yayıncılık, 1995), 47-48

¹⁴ A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi," *Devlet Sistem Kimlik*, Derleyen Atilla Eralp, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2003), 40-41

toplumsal ve siyasal yapısının ana omurgasını oluşturan, askerler, papazlar ve köylülere, düşünürler de eklenmiştir.

1.2. Düşünürlerden Düşünce Kuruluşlarına, Sivil Toplumdan-STK'lara Dönüşüm

Modern devlet ve yeni uluslararası sistem; devlet ve yapı için bir dönüşüm olgusu barındırırken, ortaya çıkan yeni hal beraberinde yeni tartışmalar ve yeni sorunları getirmiştir. Ortaçağ Avrupa'sında egemenliğin kime ait olacağı ve ne suretle kullanılacağı düşünürlerin belirleyiciliğinde inşa edilen modern devlet anlayışı çerçevesi ile bir nebze aşılmıştır. Bodin'in Cumhuriyet İncelemesi (1577) adlı eserinde "egemen devlet" üzerinde insanlar arasından bir üstün olamayacağını belirttiği yıllar ile, Avrupa kentlerine devletlerce çeki düzen verilmeye başlandığı yıllar aynı yüzyıllık zaman dilimi içerisinde yer almaktaydı.¹⁵ Kendisine egemenliğin teslim edildiği "modern devlet kısa süre sonra, kendisinden başka hiçbir üstünlüğü tanımaz hale gelmiştir."¹⁶ Devletin egemenlik olgusunun kutsiyet atfedildiği bu yeni dönemde devletin egemenliğini kullanan irade zamanla kendisini devlet ile eşitlemiştir. Britanya Kraliçesi I. Elizabeth tarafından söylendiği rivayet edilen "devlet benim" ifadesi bu bağlamda önemli bir örnektir.¹⁷

Devlet dışındaki egemenlik sahiplerinden, egemenliğin alınıp topyekûn devlete verilmesinden sonra ortaya çıkan modern devletin ağırlığı, bu defa devletin egemenliğinin sınırlarını sorgulanır, tartışılır hale getirmiştir. Modern devletin de sorgulanması sınırlanması aşamasında da bir aktör olarak düşünürler yine devreye girmişlerdir. Bu bağlamda Benjamin Constant'ın (1767-1830) bireyi merkeze alan, özgürlüğe geniş bir sınır çizen, tek kişinin iktidarı kadar çoğunluğun azınlığı köleleştirmek istemesine karşı çıkan, devlet tarafından politik dini ve ahlaki bir dayatmayı kabul etmeyen¹⁸ yaklaşımı gibi örnekleri çoğaltılabilecek yaklaşımlar, liberalizm çatısının ortaya çıkması, devletin sınırlarının daraltılması arzusunun somut tezahürüdür.

Devletin sınırlarının daraltılması veya diğer bir ifadeyle devlet karşısında özgürlüklerin genişletilmesi, devletten alan elde edilmesi, imkân bulunduğu ölçüde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Fransız devriminin öncesinde burjuvazi devletin siyasi otoritesini önemli ölçüde ele geçirmiş, diklenmeye başlayan taşra özgürlükleri söz konusu olmaya başlamıştır.¹⁹

Yeni dönemin yeni tartışma konusu ve pratik dizaynı artık kimin egemen olacağı üzerine değil, egemen devletin sınırlarının ne olacağı kimlerin ne suretle bu egemenliği sınırlayacağı eksenine kaymıştır. Devleti sınırlandırabilmek için öncelikle bir tarafın devlet, diğer tarafın devlet karşısında konumlandığı önce algı ve kabul, sonra yapı düzeyinde bir ayrışma kaçınılmaz olmuştur. Bu ayrışma "Devlet" ve "Sivil Toplum" ayrışmasıdır. 1767 yılına kadar devlet ve siyasal alan ile eş tutulan sivil toplum kavramı, 1767 yılında Adam Ferguson'un kaleme aldığı "Sivil toplumun tarihi üstüne bir deneme" ile ayrışma potasına girmiş, nihayetinde Hegel'in²⁰ kavrama dokunuşu ile kırılma gerçekleşmiştir.

Sivil toplumun kavramsal ve kuramsal olarak dönüşümü, kurumsal düzeyde karşılığı olan bir mahiyete bürünmesini de beraberinde getirmiştir. Kökeni doğu toplumları, özellikle Türk İslam coğrafyası olan, VIII. yy'da ortaya çıkan fütüvvet ve ahilik gibi, bunun yanı sıra özellikle de tarihsel arka planı daha eskiye İslam'ın ilk dönemine kadar uzanan vakıf gibi kuruluşların formatlarının restorasyonu, modern anlamda sivil toplum kuruluşlarını ortaya

¹⁵ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, (Ankara, İmge Kitabevi, 2006), 364-366

¹⁶ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, 365

¹⁷ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, 366

¹⁸ Fatih Duman, "Devlet," 151

¹⁹ Fernand Braudel, *Uygurlıkların Grameri*, 367

²⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, (İstanbul, Alfa Yayınları, 2001), 36-37

çıkarmıştır. On yıllar süren bu süreç “sivil toplumdan” “sivil toplum kuruluşlarına”, bu çatı altında da “düşünürlerden” “düşünce kuruluşlarına” bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Aristo, Platon gibi düşünürlerin döneminden –burada ilave bir not olarak şunu da eklemek gerekmektedir ki, bazı dönemlerin düşünürler ile birlikte anılıyor olması tarihte ne ölçüde bir mihenk noktası oluşturduklarını göstermektedir.- günümüze birey ve devlet ilişkilerinin, etkileşiminin dengelenmesi arayışı bin yılları almıştır. Tarihsel bir birikimle artık iyice oturmuş olan bu ilişki düzeyi daha çok iç politik düzlemde şekillenmiştir.

Sivil toplumun, sivil toplum kuruluşlarının doğrudan dış politika ve uluslararası ilişkiler ile ilgilenmeleri, uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak varlık göstermeleri, iç politikaya göre daha yeni ve daha geç olmuştur. Bunun nedenleri öncelikle birey devlet ilişkilerinin bir çerçeveye kavuşmasının uzun sürmesi, bunun yanı sıra uluslararası ilişkiler olgusunun, dahası uluslararası ilişkiler disiplininin daha geç ortaya çıkmasıdır. Devletlerin dış politika karar süreçlerinde kendilerini sivil etkiye çok fazla açmamalarıdır. Bu anlamda sivil unsur olarak kabul edilen STK’lar uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak kabul edilmekte ancak etki düzeyi geri planda tutulabilmektedir. Nitekim Neo Realistler uluslararası ilişkilerde tek aktörün devlet olmadığını kabul etmekle birlikte, devletin etkinliğini ve belirleyiciliğini göz ardı etmezler.²¹

Bin yıllar sonra gelinen noktada, günümüzde, sivil toplum olgusunun ve sivil toplum kuruluşlarının özellikle iç politikada devlet karşısında önemli bir alan elde ettiği, devleti sınırlandırdığı, etkilediği, bir kısım politikalarında ikame ettiği bizzat göz önünde, müşahade edilen bir husustur. İçinde düşünce kuruluşlarının da olduğu STK’lar veya bu minvalde faaliyet gösteren şirketler artık “demokrasiyi konsolide eden geliştiren, derinleştiren”²² katılımın ve çoğulculuğunda göstergesi kabul edilmekte, bu itibarla varlık bulmaları devletler tarafından teşvik de edilmektedir.

Bu mevzi kazanımı STK’ları devletin dış politikası alanına da yöneltmiş, Devletin dış politika üretiminde gerek devlet içi ve gerekse uluslararası platformlarda devletin sınırlarına dayanmış, kapılarını zorlamaktadır. Hatta kimi konularda ve kimi ülkelerde bir takım politik surları da aştıklarını söyleyebiliriz.

İç politika veya dış politika devletin politik tutumlarını etkileyen bir faktör olma amacı taşıyan ve bu potansiyele sahip olan STK’ların kapsamında hangi kuruluşların kabul görüp görmeyeceği ayrı bir tartışma konusudur. Devlet ile iç içe geçmiş, devlet tarafından düzenlenen, iç ve dış politik etki alanı bulunan bir takım meslek kuruluşlarının STK olarak kabul edilip edilmeyeceği literatürün halen tartıştığı bir konu olmakla birlikte konumuzun kapsamı dışındadır.

Konumuz münasebetiyle, geçmiş yüzyıllarda bireysel düşünürlerin etkisi ve gücüne günümüzde kolektif düşünce ile ulaşmak söz konusudur. Düşünce kuruluşları geçmiş yüzyılların düşünür olgusunun günümüzdeki bir uzantısıdır. Sivil toplum olgusu, sivil toplum hareketi, sivil toplum kuruluşu gibi kavramların çatısı altında yer alan düşünce kuruluşlarının, geçmiş yüzyılların bilge kişilerinin günümüz kurumsal formu olduklarını net olarak söyleyebiliriz.

2. Uluslararası Sistemin ve Aktörlerin Değişimi

2.1. Uluslararası Sistemin Yapısal Değişimi

Sistemik analizin temel taşı olan devletin ve sistemin kendisinin anarşik olması durumunun günümüzde köklü bir değişim geçirdiği gözlemlenmektedir. Ulus-devlet

²¹ Eyüp Ersoy, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editör Ramazan Gözen, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2015), 175

²² Seyfettin Aslan, “Sivil Toplum ve Demokrasi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15/2 (2010): 367

paradigması küresel, yerel ve bireysel düzeylerde çeşitli tehditlerle karşılaşmakta, uluslararası sisteme pek çok devletten daha etkin olan devlet-dışı aktörler dahil olmaktadır. Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişme devletlerarası fiziki sınırları anlamsızlaştırmaktadır. Küreselleşme süreciyle ortaya çıkan aşamada, uluslararası sistemin yatay ve dikey yapılanmasının tekrar gözden geçirilmesi söz konusu olmaktadır. Küresel sistemin kuzey-güney arasındaki bölünmüşlüğü, refah paylaşımı durumu, sermaye hareketlerine yol açan dinamikler devletlerin en önemli aktörü olduğu uluslararası sistemi yeniden sorgulamaya açmaktadır.²³

Oyun kurucu olan modern tarihin bir kurgusu olduğuna dikkat çeken Waltz, bu kurgunun ana belirleyicisinin büyük güçlerin yükseliş ve düşüşleri olduğunu ifade eder. İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemi de kapsayan ve çok kutuplu olarak nitelendirilen dönemlerin değişik zaman ve coğrafyalarında 12 büyük güç olduğunu, İkinci Dünya Savaşı'na 7 büyük güç ile girildiğini, savaş sonrasında 2 büyük gücün kaldığını belirtir. İkinci Dünya Savaşı; birey, toplum ve devlet düzeyinde büyük değişimler meydana getirmiş, çok kutuplu modeli de değiştirmiştir. Teorik çerçevede de, her birisi egemen kabul edilen ve egemen olan devletler dünyası ilk kez iki kutuplu sistem olarak nitelendirilen ve uzun yıllar devam edecek bir sistemle tanışmıştır.²⁴

1990'ların ilk yıllarında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası yapının iki kutuplu sisteminin yerini tek kutuplu sisteme bıraktığına tanık olunulmuştur. SSCB yerine kurulan Rusya, ilk kurulduğu yıllarda uluslararası büyük sorunlarda ABD'ye karşı rakip pozisyonu almamış, hatta birlikte hareket etmiştir. Bu durum Rusya'nın kendisini toparlamasına değin sürmüştür. Rusya Putin'in 2000'de iktidara gelmesiyle birlikte tekrar ABD'ye rakip anlamına gelebilecek politikalar izlemeye başlamıştır.

1990'ların başından 2001 yılına kadar rakipsiz tek kutuplu bir uluslararası sisteme tanık olduğumuz dünyada 11 Eylül saldırıları ve ardından gelen ABD'nin Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri denklemi değiştirmeye başlamıştır. Özellikle 2003 Irak Savaşı sonrasında ABD'nin tek kutuplu hegemon olduğu dönem değişmeye başlayarak, çok kutupluluk eksenine doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Küreselleşmenin güç kazanması, ABD'nin ekonomik ve politik etkisinin azalması, çokuluslu şirketler gibi devlet dışı aktörlerin güçlenmeye başlaması yeni çok kutuplu sistemi güçlendirmeye başlamıştır.

Uluslararası sistemi oluşturan dinamikler ve aktörlere ilişkin farklı bir yaklaşıma da Globalistlerin sahip olduğu görülmektedir. Analiz düzeylerine ekonomik faaliyetlerin yanı sıra çok uluslu şirket yöneticileri, uluslar ötesi sendika liderleri gibi aktörleri de dahil eden, örneğin uluslararası hava güvenliği gibi daha dar konuları irdeleyen, inceleyen Globalistler; bu bağlamda realist ve plüralistlerden ayrılırlar.²⁵

Aktörlerin güçlenmesi yâda güç kaybetmesi, dünyada nüfusun artması, değişen ve gelişen teknoloji, iletişim ve ulaşım, güç olgusunun değişmesi, yaşanan istikrarlı durum yada istikrarsızlıklar gibi önemli faktörlerle birlikte, uluslararası sistemin yapısına bağlı olarak da değişmektedir. Tarihi süreçte doğal kaynak, askeri kapasite, coğrafya, zenginlik, gelişmişlik düzeyi, sanayi kapasitesi gibi faktörlere yön veren İspanya, Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Amerika gibi ülkeler, uluslararası sistemde de köklü değişikliklere imza atmışlardır.

²³ Davut Ateş, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardeş ve Ali Balcı, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), s.427.

²⁴ Kenneth Waltz, "Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi*, 5/17, (Bahar 2008), s.4

²⁵ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 1(1996) : 84

2.2. Uluslararası Sistemde Aktörler ve Etkileri

1648 Westphalia barış anlaşmasından sonra ortaya çıkan ulus devlet olgusunun şekillendirdiği devlet, uluslararası sistemin en önemli aktörü konumundadır. Birleşmiş milletlere kayıtlı 193 ülke bulunmaktadır. Ulus devletin aktör olarak ortaya çıkışından günümüze, uluslararası sistemin belirleyici aktör olmuş ve olmaya devam etmektedir. İki dünya savaşı, soğuk savaş ve 11 Eylül gibi dünyayı etkileyen bir çok olay devlet kavramını aşındırır da, devletin uluslararası sistem için ne kadar önemli olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. Ekonominin ve güvenliğin bir adım öne çıktığı uluslararası sistemde, devletin varlığı bu iki unsur noktasında çok önemlidir.

Dünyadaki son gelişmeler ile birlikte devletin küçüldüğü, zayıfladığı, otorite ve egemenliğin aşındığı düşüncesi, devletlerin uluslararası sistemdeki varlığının sorgulanması gerektiği anlamına gelmemektedir. Ulus devletler dünyadaki değişimlerle birlikte kendini ekonomik, siyasal ve sosyal alandaki bazı eski alışkanlıklarından vazgeçerek kendini yenilemektedir. Bu yenileme kimi ulus devletlerde demokratik yollarla kimi devletlerde ise demokratik yöntemler ile yapılmaktadır.²⁶

Devletin hayati görevleri; kamu düzeninin sağlanması, vatandaşlar arasındaki sorunları adil biçimde çözmek ve ülkeyi dışardan gelebilecek saldırılara karşı korumaktır. Devletin diğer görevleri vazgeçilmez nitelikte değildir. Çağdaş düşünürler, gelişen teknoloji ve iletişim imkanları ile devlet iktidarını kötüye kullanılmasını engellemenin en güvenli yolunun devleti mümkün olduğu kadar küçültmek olduğunu söylemektedirler. Yani Devlet polis, mahkeme ve ordudan ibaret kalacak; ekonomik, kültürel ve sosyal niteliği olan alanlardan çekilecektir. Bu da minimal devlet olarak adlandırılmaktadır.²⁷

Çağdaş uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerden uluslararası örgütler, uluslararası sistemin temel aktörleri konumunda bulunmaktadır. Değişen ve gelişen dünyada uluslararası örgütlerin işlevi ve etkisi artmakta ve bu örgütler olmadan uluslararası sistemin sağlıklı işlemesi mümkün gözükmemektedir. Devletler ve toplumlar arasında ortaya çıkan ve artarak devam eden ortak sorunlar uluslararası örgütlerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası örgütlerin oynadığı rol ise devlet aktörünün oynadığı rolü kısıtlamaktadır.²⁸

Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Şanghay İşbirliği Örgütü, ASEAN, NATO gibi bölgesel, küresel ve finans kuruluşları; Uluslararası sistemde mevcut sorunların görüşülüp çözüm arandığı kuruluşlardandır. Bu kuruluşlar ekonomi, siyaset, güvenlik, kültür gibi konularda aldıkları kararlar ile dünyaya yön vermektedirler.

Günümüz dünyasında daha kuruluş aşamasında devletlerin etkisinden söz edilemeyen ve faaliyetlerini sürdürürken de aynı şekilde kuruluşunda olduğu gibi devletin yönlendirmesinden bahsedilemeyen sayıları on binleri aşan kuruluşların varlığı söz konusudur. Salamon, sivil toplum olgusu çerçevesinde gelişen, ortaya çıkan ve hükümet dışı örgütler olarak da nitelendirilen kuruluşları, yirminci yüzyılın buluşu olarak görmüştür. Hükümet dışı örgütler; toplumun ürettiği ve toplumsal yapıyı oluşturan bir unsur olarak, birey-toplum-devlet etkileşimi bağlamında uluslararası sistemi de etkileyen aktörler²⁹ haline de dönüşmektedirler. Bu dönüşüm onların fonksiyonları kadar mahiyetlerini de kapsamaktadır.

²⁶ Selahattin Bakan, Gökhan Tuncel, "Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi", *Birey ve Toplum*, 2/3, (Bahar 2012)63

²⁷ Haydar Çakmak (Editör), *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Doğu Kitabevi, 2014, İstanbul, 80

²⁸ Abdulkadir Baharççek, "Uluslararası Kuruluşların İşlevleri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 1.Cilt, Ankara, 2011, 230

²⁹ Abdulkadir Baharççek, "Hükümet Dışı Örgütler (NGO's) ve Demokratikleşme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, (2008), 298.

Hükümet dışı kuruluşların sayıları 1980’li yıllardan sonra etki düzeylerine de paralel olarak artış göstermiş ve sayıları 30 bin civarına ulaşmıştır. 1956-1986 yılları arasında ki otuz yıllık periyotta sayıları 5 bine ulaşırken; 1987-2000 yılları arasında bu sayı 30 binlere çıkarak hızlı bir artış göstermiştir. Bu sayı günümüzde ise milyonlarla ifade edilmektedir. ABD’de 2 milyon, Hindistan’da 1 milyondan fazla kayıtlı hükümet dışı organizasyon faaliyet göstermektedir. Bu artışların nedeni hem dünya sisteminin değişmesi yani Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle oluşan küresel iletişim ve ilişki düzeyindeki artış, hem yine bu yapının değişmesine bağlı olarak çift kutupluluğun geriliminin ulusal düzeydeki politikalarda var olan izdüşümünün kalkmasına bağlı olarak ortaya çıkan iç politik gevşeme, hem de süratli ve yaygın iletişime imkan tanıyan teknolojik devrime, küreselleşme olgusuna dikkat çekilmektedir.³⁰

Bir diğer uluslararası aktör olarak çokuluslu şirketlerin faaliyetleri ülke sınırlarını aşmış ve birden fazla ülkede üretim ve yatırım faaliyetleri sürdürmektedirler. Çokuluslu şirketlerin özellikle petrol şirketlerinin petrol piyasasını ve uluslararası ilişkileri ne şekilde etkiledikleri, ayrıca genel olarak bu çokuluslu şirketlerin Üçüncü Dünya ülkelerinin dış politikalarını etkiledikleri ve bunda başarılı oldukları bilinmektedir. Görünüşte ekonomik olan bu şirketlerin amacının uluslararası sisteme ve güç mücadelesine yaptıkları etkiye bakıldığında, amacının ötesinde bir etki yaptığı anlaşılmaktadır.³¹

3. AEI ve RAND Örnekleri Üzerinden Düşünce Kuruluşlarının Aktörleşme Sorunsalı

Uluslararası ilişkilerde bir ögenin aktör olabilmesi için; açıkça belirlenmesi, uluslararası alanda belli bir karar verme kapasitesine sahip olması, bağımsız olarak kabul edilebilecek yani kendi inisiyatifiyle eylem geliştirebilme yeteneğine sahip olması, diğer aktörler üzerinde etki kurabilmesi ve belirli bir süre var olması gerekmektedir.³² Bu bağlamda düşünce kuruluşları da ya bu özellikleri kazanmış olarak uluslararası ilişkilerde aktör haline gelmiş, veyahut da bu aşamaları hali hazırda geçiriyor olma çaba ve arzusuyla aktörleşme sürecine girmiştir.

James G. McGann tarafından düşünce kuruluşları altıya ayrılmıştır. Siyasi partiler ile doğrudan ilişkili olanlara Almanya’da Hristiyan Demokrat Birliği’ne bağlı Konrad Adenauer Vakfı, devletle doğrudan ilişkili olan Çin Kalkınma Enstitüsü, yarı devlet ilişkisi olan ABD’de Woodrow Wilson International Center for Scholars, bağımsız olarak ABD’deki Brookings Enstitüsü ve İngiltere’de Chatham House, yarı bağımsız olarak Belçika’da European Trade Union Institute, üniversiteye bağlı olarak Stanford Üniversitesine bağlı Hoover Enstitüsü örnek olarak verilmektedir.³³

Ulusal, bölgesel ve küresel düzeydeki problem, olay veya olgularla ilgilenen, bu kapsamda stratejiler üreten, bünyesinde eski bürokratlar, siyasetçiler ve diplomatların istihdam edildiği think tank kuruluşları sayı itibarıyla en fazla ABD’de yer almaktadır. Raporlar yayınlayan, proje üreten, kitaplar yayınlayan bu kuruluşlar, Amerikan başkanları, Temsilciler Meclisi ve Senato üyeleri tarafından dikkate alınmaktadırlar. Think Tank’lerin öngörülerini gerçekleştikçe Amerikan sisteminde karar alma süreçlerine katılmaları artmaktadır. ABD’de

³⁰Levent Bilman, “Hükümet Dışı Kuruluşların Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rollerini”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı II, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/hukumetdisi-kuruluslarin_ngo_-dunya-ekonomik-ve-sosyal-gelisimindeki-rolleri.tr.mfa, (14.12.2016).

³¹Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, (Bursa: MKM Yayınları, 2012), 132

³²Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, (Bursa: MKM Yayınları, 2009), 69.

³³Ahmet Çelik, “Düşünce Kuruluşları ve Etkileri “KTO Stratejik Araştırmalar Merkezi””, Konya Ticaret Odası, Konya, (2016), 6.

faaliyet gösteren Think Tank'ler demokratlara yada cumhuriyetçilere nitelikli elemanda yetiştirmekte ve bu elemanların siyasete geçişleri ve tam terside oldukça yaygındır.³⁴

Toplum, ekonomi, siyaset ve fen bilimleri gibi alanlarda araştırma yapan düşünce kuruluşları ABD, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya, Çin ve Japonya etrafında yoğunlaşmakta, Brezilya ve Türkiye gibi ülkelerde bu ülkeleri takip etmektedirler. Pennsylvania Üniversitesi Public Policy Research tarafından yapılan "2011 Global Go To Think Index Report" başlıklı araştırmaya göre, en iyi araştırma merkezlerinin genel olarak ABD etrafında toplandığı görülmektedir. Özellikle Brooking Institution , Carnegie Endowment for International Peace, RAND Corporation küresel ve yerel politikaları etkilemektedir. Kamu politikalarını etkileme bakımından Amnesty International, Human Right Watch, Transparency International ve Chatham House etkili düşünce kuruluşlarıdır.³⁵

ABD'de İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan güvenlik çalışmalarının kapsamı başlangıç aşamasında daha dar çerçevede kalmış, ilgi alanı uluslararası gerilimin daha çok askeri yönlerine ve askeri dengeler üzerine odaklanmıştır. Ford Vakfı'nca güvenlik sorunlarına ilişkin çalışmalar yapan çeşitli akademik merkezlerini destekleme kararının alınması ve alanla ilgili temel bilimsel forum haline gelen "International Security" dergisinin kurulması bu bağlamda önemli bir gelişmedir. Bu dönemde Kenneth Waltz'ın disiplin için de bir dönüm noktası olan "Theory Of International Politics" adlı eseri telif etmesi, güvenlik sorunlarının disiplin içerisinde, teorik düzlemde yerinin genişlemesinin somut göstergeleri olmuştur. Akademisyenler üniversitedeki pozisyonlarını korurken RAND gibi düşünce kuruluşları etkili çalışmalara imza atmışlardır.³⁶

ABD ikinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya siyasetinin en önemli aktörü haline gelmiştir. ABD, uluslararası alandaki etkisini sürdürmek için lobiciliğe de dayanan sistemine uygun olarak düşünce kuruluşlarına destek vermeye başlamıştır. RAND Corporation bu bağlamda olmak üzere daha çok askeri konularda düşünce üretmek kastıyla 1948'de kurulmuştur. Kurulduğu günden beri hükümet desteği ile ayakta duran ve her geçen gün güçlenen RAND, ABD'nin dış politika kararlarına etki kapasitesi en yüksek olan düşünce kuruluşlarından biridir.

17 Ocak 1789 yılında ilk başkanlık seçimleri yapılan ABD; her ne kadar oy kullanan kesim itibariyle, eksikleri olsa da demokrasi uygulamasına ilk öncülük eden örnek ülkeler arasında yer almaktadır. Seçimlerde öncülüğü kadar katılım, sivil toplum ve düşünce kuruluşları bağlamında da başı çeken ülkeler arasında yer almaktadır. Bu anlamda ABD'de düşünce kuruluşlarının ortaya çıkışı 1910'lara kadar uzanmaktadır. Hali hazırda Dünya üzerindeki yaklaşık 6618 düşünce kuruluşundan 1830'u ABD'de yer almaktadır. Düşünce kuruluşlarının salt demokrasi, katılım veya karar alma süreçleri boyutu bulunmamakta ekonomik bir değer karşılığı da bulunmaktadır. Bu bağlamda sektörün ABD'deki geliri 1 milyar dolar civarındadır. Bunun sadece 290 milyon dolarının 2000 çalışanı bulunan RAND'a ait olması dikkat çekicidir. Bu anlamda RAND ilk sırada yer alırken AEI 7. sırada yer almaktadır.³⁷

RAND'ın giderlerinin % 8'i tesislere, % 15'i personel geliştirme ve bilgi geliştirme, %76'sı araştırma ve geliştirme ve %1'i bağışlara harcanmaktadır. 2015 yılına göre RAND'ın gelirlerinin 60.6 milyon doları Amerika Savunma Bakanlığı ve diğer ulusal güvenlik ajanslarından, 44.7 milyon doları hava kuvvetlerinden, 42.4 milyon doları Amerikan

³⁴ Bilal Karabulut, "Dünyada ve Türkiye'de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Gazi Akademik Bakış*, 4/7, (Kış 2010), 100

³⁵ Abdulsamet Günek, "Küresel çağın yeni "Bigi Tapınakları" Küresel Ağlara Sahip Vakıf ve Think Tanklar", *Global Media Journal TR Edition*, 6/12, (Bahar 2016), 543.

³⁶ Sait Yılmaz, "Güçsüz Güç", *Harp Akademileri Komutanlığı, Saren Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3/5, (2007), 70.

³⁷ Alek Chance, *Think Tanks in the United States Activities, Agendas, and Influence*, Institute for China-America Studies, ICAS Report 2016, Washington, <http://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2016/05/ICAS-Report-2016-Think-Tanks-in-the-US.pdf> (27.11.2016), ss.1-4

ordusundan, 69.1 milyon doları Amerikan sağlık ve insan kaynakları bölümü ve buna bağlı ajanslardan, 14.6 milyon doları diğer federal ajanslardan, 6.7 milyon doları devlet ve yerel hükümet ajanslarından, 18.2 milyon dolar hükümet dışı ajanslar ve uluslararası hükümet dışı organizasyonlardan, 1.5 milyon doları üniversitelerden, 7.4 milyon doları diğer kar amacı gütmeyen organizasyonlardan, 14.1 milyon doları vakıflardan, 4.1 milyon doları özel sektörden elde edilmektedir. 53 ülkeyle ilgili 75 dil de çalışma yapıyor olması RAND'ın ilgi alanını göstermesi bakımından önemlidir.³⁸

Amerikan Enterprise Institute 2012 yılında bireylerden 15.2 milyon dolar, vakıflardan 14.7 milyon dolar ve şirketlerden de 5.6 milyon dolar almıştır. Satışlar ile birlikte toplam geliri 37.4 milyon doları bulmuştur. Harcamalar ise 32.3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.³⁹

Sonuç

Yeni bir aktörün ortaya çıkışında farklılaşan ve çoğalan ihtiyaçların etkili olduğu; teknolojinin, ulaşımın, iletişimin, maddi refahın artmasıyla birlikte yeni güç noktalarının oluşumu açısından aktörlerin ortaya çıktığı söylenebilir. Düşünce kuruluşlarının sadece belli alanlarda söz söyleyebilmesi ve bağımsızlık tartışmalarıyla birlikte bu sözlerinin gölgenmesi ise düşünce kuruluşlarının aktör olarak algılanmasını zorlaştırmaktadır. Düşünce kuruluşlarının genellikle zengin ülke ve bölgelerde toplanması ve bu kuruluşların dünya geneline yayılamaması aktörleşme anlamında negatif taraflarındandır.

Bir aktörün açıkça belirli olması ve kabul görmesi gerekmektedir. Uluslararası politikaya baktığımızda düşünce kuruluşları herkes tarafından tam anlamıyla etkili bir aktör olarak kabul edilmemektedir. Ancak bu ön kabul aktör oldukları gerçeğini de değiştirmemektedir. Düşünce kuruluşlarının etkili bir aktör olması noktasında en önemli problemi, ekonomik ve siyasi olarak yeterince bağımsız olamamasıdır. Ekonomik olarak düşünce kuruluşlarının bazı kaynaklarının açıklanamaması, aldığı kararlar noktasında bağımsızlığına gölge düşürmektedir. Bağımlı veya yarı bağımlı düşünce kuruluşlarının bağımlı bir kuruluştan öteye gidemediği görülmektedir. Bununla birlikte kendini bağımsız olarak tanımlayan ve şeffaflık ilkesine açıkça uyan düşünce kuruluşlarının aktör olma noktasındaki durumu daha da güçlü olmaktadır.

Düşünce kuruluşlarının belli bir alanda karar vermesi ve kararında bilimsel ve tarafsız olması dış politikaya etki eden aktör olması açısından önemlidir. Karar alamama noktasındaki sıkıntılar ya da kararların yanlı ve bağımlı olması durumu, düşünce kuruluşlarının aktörleşme noktasındaki kriterlerindedir. Düşünce kuruluşlarının aktör olabilme noktasında tek başına eylem yapabiliyor veya tek başına hareket edebiliyor olması önemli bir kriterdir. Düşünce kuruluşları bu bakımdan gelişme aşamasındadır denilebilir.

Uluslararası sistemin en temel aktörü olarak devletin ortaya çıkışı yüzyıllarca sürmüştür. Yeni ve tartışılan bir aktör adayı olarak görülen düşünce kuruluşlarının kendini kabul ettirebilmesi için uzun yıllara ihtiyacı olduğu görülmektedir. Değişen, gelişen bir uluslararası sistemde ayakta kalıp, sistemde kendini ispatlaması için düşünce kuruluşlarının zamana ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Düşünce kuruluşları bağımsız bir aktör olarak tek başına uluslararası sistemde kendine yer bulamasa da, devletin uluslararası sistemdeki bazı rollerini alarak, devletlerle birlikte ve devletler üzerinden uluslararası sistemde etkili olmaktadır. Aldıkları kararlarda bağımsız olduklarını iddia eden düşünce kuruluşları, bu kararlarını devletler üzerinden uluslararası sisteme sunmaktadırlar. Bu bağlamdan baktığımızda düşünce kuruluşlarının dış politikada

³⁸RAND, Grand Corporation, <http://www.rand.org/about/glance.html>, (15.12.2016).

³⁹ American Enterprise Institute, 2012 Annual Report, s. 21, https://www.aei.org/wp-content/uploads/2012/12/-annualreport2012_093903420972.pdf, (15.12.2016).

aktörleşme sorunsalının uzun vadede de devam edeceği söylenebilir. Ancak uluslararası sitemdeki yapısal değişimler ve devletlerin mevzi kaybetmesi, düşünce kuruluşlarının yarının dünyasında kendilerinden daha fazla söz ettirmelerine ve daha büyük bir hızla güçlenmelerine de neden olacak denilebilir.

Kaynakça

Akbal, İsmail, “Farabi Siyasi Düşüncesinde Toplum, Devlet Yönetimi ve Siyasal Rejimi,” *Türk İslam Siyasi Düşüncesi*, Editör Mehmet Akıncı, Gökçe Nur Şafak, Eğitimci Kamu Çalışanları Sendikası Yayınları, Nisan 2016

American Enterprise Institute, 2012 Annual Report, s. 21, https://www.aei.org/wp-content/uploads/2012/12/-annualreport2012_093903420972.pdf, (Erişim Tarihi 15.12.2016).

Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Bursa: MKM Yayınları, 2012

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayınları, 2009

Aslan Seyfettin, “Sivil Toplum ve Demokrasi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2 (2010)

Ateş, Davut, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Editörler: Şaban Kardeş ve Ali Balcı, İstanbul: Küre Yayınları, 2014

Aydın, Mustafa, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51 Sayı: 1 (1996): 84

Baharççek, Abdulkadir, “Hükümet Dışı Örgütler (NGO’s) ve Demokratikleşme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2, (2008): 297-308

Baharççek, Abdulkadir, “Uluslararası Kuruluşların İşlevleri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, 1.Cilt, Ankara, 2011, 229-242

Bakan, Selahattin; Tuncel, Gökhan, “Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi”, *Birey ve Toplum*, 2/3, Bahar 2012: 51-65

Bilman, Levent, “Hükümet Dışı Kuruluşların Dünya Ekonomik ve Sosyal Gelişimindeki Rollerini”, *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı II, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/hukumetdisi-kuruluslarin-_ngo_-dunya-ekonomik-ve-sosyal-gelisimindeki-rolleri.tr.mfa, (Erişim Tarihi. 14.12.2016).

Braudel, Fernand, *Uygurlukların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ekim 2006, Ankara

Chance, Alek, *Think Tanks in the United States Activities, Agendas, and Influence*, Institute for China-America Studies, ICAS Report 2016, Washington, <http://chinaus-icas.org/wp-content/uploads/2016/05/ICAS-Report-2016-Think-Tanks-in-the-US.pdf> (Erişim Tarihi 27.11.2016): 1-4

Çakmak, Haydar (Edt.) *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, İstanbul Doğu Kitabevi, 2014,

Çelik, Ahmet, “Düşünce Kuruluşları ve Etkileri KTO Stratejik Araştırmalar Merkezi,” *Konya Ticaret Odası*, Konya, 2016, 1-12.

Duman, Fatih, “*Devlet*”, *Siyaset Bilimi*, Editör Halis Çetin, Orion Yayınları, Ankara, Mart 2015

El Maverdi Ebu’l Hasan, *Kitabül Nasihatül Mülük*, Çev. Mustafa Sarıbiyık, Özgü Yayınları, 2004

Eroğul, Cem, *Devlet*, İmge Yayınları, 1. Baskı, 1990

Ersoy, Eyüp, “Realizm,” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Editör Ramazan Gözen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015

Güneş, Abdulsamet, “Küresel Çağın Yeni Bilgi Tapınakları Küresel Ağlara Sahip Vakıf ve Think Tanklar”, *Global Media Journal TR Edition*, 6/12, (Bahar 2016), 536-552.

- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çeviren Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 6. Baskı
İşçi, Metin, *Türk İslam Siyasi Düşünceler Tarihi*, İstanbul, Derin Yayınları, 2015
Karabulut, Bilal, “Dünyada ve Türkiye’de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir
Analiz”, *Gazi Akademik Bakış*, 4/7, Kış 2010: 91-104
RAND, Grand Corporation, <http://www.rand.org/about/glance.html>, (Erişim Tarihi
15.12.2016).
- Rousseau, J.J., “Toplum Sözleşmesi,” Çev. Alpagut Erenuluğ, Öteki Yayınevi,
Şahin, Eyüp, “Platon ve Fârâbî’de Aristokrasi,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, Yıl 2010
- Tekin, Segâh, Esra Banu Sipahi, “Kent, Yönetim, Din, Siyaset ve Düşünce Bağlamında
Ortaçağ Avrupa’sına İlişkin Genel Bir Değerlendirme,” *Tarih Okulu Dergisi*, Mart 2014, Yıl
7, Sayı XVII:
- Tilly, Charles, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, AFA
yayıncılık, 1995
- Tosun, Gülgün Erdoğan, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum
İlişkisi, Alfa yayınları. İstanbul, Ocak 2001: 36-37
- Waltz, Kenneth, “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler
Akademik Dergisi*, 5/17, (Bahar 2008): 3-44.
- Yalvaç, Faruk, “Uluslararası İlişkilerde Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar”,
Editör Ramazan Gözen, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015
- Yılmaz, Sait, “Güçsüz Güç”, *Harp Akademileri Komutanlığı*, Harp Akademileri
Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3/5, (2007), 67-103
- Yurdusev, A. Nuri, “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, *Devlet Sistem Kimlik*, Derleyen
Atilla Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı 2003

DIŞ POLİTİKA KRİZİ TETİKLEYİCİSİ OLARAK SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: MAVİ MARMARA ÖRNEĞİ*

Ayşe Küçük**
Tuğçe Kafdağlı Kuru***

Özet

İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı (İHH) İstanbul merkezli bir sivil toplum kuruluşudur. Kuruluş amaçları doğrultusunda yardıma ihtiyaç duyan bütün "muhtaç ve mazlumlar" insani yardım sağlamayı misyon edinen vakıf, Filistin/Gazze halkına uygulanan İsrail ambargosuna rağmen bölgeye insani yardım götürmeyi planlamıştır. Bu planını deniz yoluyla ve çok sayıda ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarını da dahil ederek yapmayı tercih etmiştir.

İHH'nın yürüttüğü yardım götürme projesi insani ve sivil bir inisiyatif olarak görülmesine rağmen yardım faaliyeti olarak görülen olay sonuçları itibariyle dış politika ve uluslararası ilişkiler açısından "devletler" boyutuna taşınmıştır. Yardım Filosu'na 31 Mayıs 2010 sabahı 4.30 sıralarında İsrail karasularının 70-80 deniz mili açığında düzenlenen operasyon sonucunda 10 kişi hayatını kaybetmiş; 50'den fazla aktivist ise yaralanmıştır. İsrail'in askeri müdahalesi nedeniyle sivil toplum-devlet arasında başlayan kriz ise Türkiye-İsrail krizine dönüşmüştür. Dolayısıyla, sivil toplum kuruluşunun başlattığı ve sürdürdüğü bir insani yardım eylemi, İsrail-Türkiye arasındaki ilişkileri devletler düzeyinde etkilemiştir.

Bir sivil toplum kuruluşunun kendi kuruluş amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği bir faaliyetin Türkiye'nin dış politikası üzerinde nasıl bir etki yaratmış olduğu bu çalışmanın zeminini oluşturacaktır. Türk dış politikası tarihinde bir sivil toplum kuruluşunun yürüttüğü bir faaliyetin dış politika üzerinde Mavi Marmara olayında olduğu gibi bir örneğe rastlamak mümkün müdür? Yoksa örnek olay bu konuda özgün müdür? Bu şartlar çerçevesinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının dış politika ilişkilerine dahil olması ne tür yapısal, hukuksal ve askeri etkiler yaratmaktadır? Diğer bir ifadeyle sivil toplum kuruluşları her türlü eyleminden devlet olarak Türkiye'nin bir sorumluluk alanı yaratması gerekli midir? Örnek olay olarak seçilen Mavi Marmara tüm bu sorulara ilişkin tartışmalarda özgün bir nitelik sergilemektedir. Hükümet dışı bir STK yürüttüğü faaliyet dolayısıyla bir dış politika krizine sebep olmuştur. Bu çalışma kapsamında STK'nin eyleminin nasıl dış politika krizini tetiklediği ve Türkiye'nin krize nasıl müdahil olduğu Neoklasik Realizm'in oluşturduğu kuramsal çerçeveden anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, Türk-İsrail İlişkileri, Mavi Marmara Olayı, Sivil Toplum Kuruluşu

Abstract

The Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief (IHH) is a non-governmental organization based on Istanbul. Acquiring the mission of providing humanitarian assistance to all "needy and oppressed" in need of assistance in the direction of their institutional objectives, the foundation plans to bring humanitarian help to the region despite the Israeli embargo on the Palestinian/ Gaza people. He has chosen to make this plan by sea, attached with many national and international charities.

Despite the IHH's charity project, which is a humanitarian and civilian initiative; with the result of events of the aid activities it has seen moved into "states" dimensions in terms of foreign policy and international relations. . IDF attacked to "aid flotilla" in 70-80 nautical miles away from the Israeli territorial waters, and 10 people have been killed and more than 50 activists wounded on 31st May 2010 around 4:30 am. A crisis that began between civil society and the state because of Israel's military intervention has turned into a crisis between Turkey and Israel. Therefore, the humanitarian aid initiated and sustained by the non-governmental organization influenced the relations between Israel and Turkey at the state level.

The aim of this study is how have effected on Turkish foreign policy the result of an activity which was carried out by a NGO in the direction of its own organizational goals. Is there any example, an activity carried out by an NGO in the history of Turkey same as Mavi Marmara case on foreign policy? Or is this case unique in this regard? In the context of this case, NGOs can effect as structural, legal and militarily being part of foreign policy relations in Turkey? The Mavi Marmara case is an unique situation for discussions. In this case an NGO caused a foreign policy crisis with its activities. Within the scope of this work, an NGO is triggering the foreign policy crisis and how Turkey is involved that incident will try to be explained in the context of Neoclassical Realist theory.

Key Words: Crisis, Crisis Management, Turkish-Israeli Relations, Mavi Marmara Incident, Non-governmental Organisations

* Bu çalışma TÜBİTAK /SOBAG 1001 Projesi / Proje No. 112K172 tarafından desteklenmiştir.

** Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi.

*** Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi.

Giriş

Dış politika krizi, bir devletin, devletin üst düzey karar alıcısının algılarının bir durumu kriz olarak algılaması ilgilidir. Krizin tetikleyicisi olarak kabul edilen gelişme;

• *Karar alıcının dış politika gündemini meşgul edebilecek herhangi bir konuda ortaya çıkar,*

• *Zamanlama bakımından aniden ortaya çıkabileceği gibi belli bir zaman dilimi içerisinde de gelişebilir,*

• *Karar alıcının algısında ve/ya gerçekliğinde temel değer ve önceliklerinde bir değişiklik yapmaya zorlar,*

• *Bu durum karar alıcı bakımından risk, tehlike, tehdit, saldırı olarak algılanır,*

• *Bu algısal durum dolayısıyla karar alıcı mevcut kısıtlı seçenekler arasında bir tercih yapmak ve karar almak zorundadır,*

• *Karar alıcının alacağı karar dolayısıyla doğrudan muhatabı olan aktör ve/ya aktörlerle bir askeri çarpışma-savaşa girme olasılığı bulunmakla birlikte bu durum her zaman ortaya çıkmaz.”¹*

Bu kriz tanımı çerçevesinde Gazze’ye insani yardım götüren ve içinde pek çok ülkeden vatandaşın bulunduğu “Mavi Marmara” gemisine İsrail askerleri tarafından gerçekleştirilen askeri müdahalenin Türkiye’de karar alıcı mekanizma tarafından öncelikli değerlere tehdit olarak algılanmıştır. İsrail ile Türkiye’nin ilişkilerinin bozulması, hatta iki ülke ilişkilerinin tarihinde bir dönüm noktası haline gelmesi sebebiyle olay, Türk dış politikasında son dönemde bir sivil toplum kuruluşunun ne kadar etkin olabileceğini gösteren önemli örneklerden biri olarak tarihe geçmiştir. Bir sivil toplum eylemi iki ülke arasında krize neden olmuştur. Bu kriz sonucunda karar alıcı diplomatik ve siyasi önlemler almıştır.

İnsan Hak ve Hürriyetleri Yardım Vakfı (İHH) bir sivil toplum kuruluşudur. Kuruluş amaçları doğrultusunda yardıma ihtiyaç duyan Filistin/Gazze halkına uygulanan İsrail ambargosuna rağmen bölgeye insani yardım götürmeyi planlamıştır. Bu planını deniz yoluyla ve çok sayıda ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarını da dahil ederek yapmayı tercih etmiştir. Bu yardım sekiz tane gemiden oluşan “Gazze Özgürlük Filosu” olarak adlandırılmıştır. Filo içerisinde farklı uyruklardan 748 aktivist yer almıştır.

İHH’nın yardım götürme projesi insani ve sivil bir inisiyatif olsa da, dış politika ve uluslararası ilişkiler açısından olay devletlerin müdahil olduğu bir hale gelmiştir. Neoklasik realizmde sistemik etkiler birim düzeyine bağımsız değişkenler olarak aktarılır. Bu nedenle sistemik baskılar “*devletin yapısal ortamı içerisinde süzülerek üst düzey karar alıcıların tehdit değerlendirmelerini, tehditlere karşı uygulanabilir stratejiler geliştirmelerini ve nihayetinde seçilen stratejilere paralel olarak toplumsal kaynaklarını harekete geçirmelerini*”²n ifadesidir. Karar alıcılar sistemik girdilerden -uluslararası düzen ve bölgesel alt sistem- etkilenecek ve kendi iç kamuoyularından -ulusal değişkenler- beslenerek dış politika çıktısı oluşturur.³ Ancak Mavi Marmara Krizi’nde Türkiye’nin krizi sahiplenmesi konusunda “sistem” olarak ifade edilen, uluslararası anarşik düzen değil; bölgesel alt sistemde süregelen Filistin-İsrail çatışması ve bu çatışmaya duyulan tepkidir. Neoklasik realizm devletlerin dış politika davranışlarını

¹ Fuat Aksu, “Uyuşmazlık-Kriz Sarmalından Algı Değişimine Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, in Rodos ve İstanköy Türklüğü, Ed. Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün, (İzmir: RİOTKDD Yay., 2014), 55-90.

² Aydın Şihmantepe, “Türkiye’de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği”, (İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2016): 24.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy”, **World Politics**, (Vol: 51, No: 1, 1998): 150 ve Duygu Dersan, “Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian Foreign Policy 1990-2005”, (METU Graduate School of Social Sciences, Unpublished PHD Thesis, 2012), 14.

analiz etmek için uygun bir çerçeve sunmaktadır. Mavi Marmara Krizi'nde karar alıcı hem sistemik hem de müdahil değişkenleri göz önünde bulundurarak bir karar almıştır. Bu koşullar içerisinde krizin bir tarafı olmakta sakınca görmemiştir. Olay, sivil toplum kuruluşunun başlattığı ve sürdürdüğü bir insani yardım eyleminin İsrail-Türkiye arasındaki ilişkileri devletler düzeyinde etkileyecek bir kriz haine gelmesini sağlamıştır.

Mavi Marmara Krizi, İsrail ve Türkiye açısından farklı tarihlerde ve farklı nedenler ile tetiklenmiştir. İsrail için Mavi Marmara Gemisi'nin 28 Mayıs'ta Antalya'dan ayrılması neticesinde "STK tarafından tetiklenen kriz"; Türkiye için Mavi Marmara'ya 31 Mayıs'ta İsrail Savunma Kuvvetleri'nin saldırması ile "devlet tarafından" tetiklenmiştir. Böylece sivil toplum-devlet arasında başlayan uyuşmazlık-çatışma, devlet-devlet krizine dönüşmüştür. Türkiye krizin tetiklenmesiyle birlikte kriz yönetim sürecine başlamıştır. Bu esnada başvurduğu stratejilerle birlikte İsrail'den talep edilenlerin zaman içerisinde yerine getirilmesi ile birlikte ise yumuşama aşamasına geçilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle STK ile dış politika arasında bir ilişki kurulup, daha sonra pek çok kurum tarafından desteklenen "Özgürlük Filosu" girişimi anlatılacaktır. Bunun ardından bu girişimin bir STK eylemi olarak nasıl bir krizi tetiklediği ve filodaki gemilerden biri olan Mavi Marmara'ya İsrail tarafından düzenlenen operasyonun Türkiye'de karar alıcılar tarafından nasıl bir kriz olarak algılandığı aktarılacaktır.

Sivil Toplum ve Dış Politika İlişkisi

Sivil toplum dediğimiz alan devlet, özel sektör ve hane arasındaki etkileşim alanıdır. Bu etkileşim alanı, bireyler ve kurumlar ile bunların tutum ve davranışlarından oluşur. Bu alanda gönüllü olarak bir araya gelen insanlar, birtakım amaçları başarmak üzere toplanırlar. Sivil toplum alanında var olmanın temel koşullarından biri "devletten" özerkliğin az ya da çok sağlanmış olmasıdır. Sivil toplum, kendi kaynaklarıyla kendi kendine yetebilen bir topluluk olarak hem özel sektör ve piyasa ilişkilerinden az çok bağımsız olmalı hem de devleti özerkliğine çok fazla karıştırmamalıdır. Dolayısıyla devlet ve özel sektör gibi çok güçlü iki kurumun karşısında kendi gücünü ve varlığını devam ettirmelidir. Bu alan, kamusal alan olarak ifade edilen ve aynı zamanda STK'ların da içinde eridiği bir alanın karşısında bulunur.

Sivil toplum kuruluşlarının beş temel özelliğinden söz edilmektedir. Bunlar; kar amacı gütmemek ve gönüllülük esasına dayanmak, bürokratik olmayan esnek bir yapıya sahip olmak, karar ve uygulamalarda katılımcı bir yaklaşımı benimsemek, kamu yönetiminin bir parçası olmamak ve yeri geldiğinde baskı grubu oluşturabilmektir.⁴ Genel ve geniş anlamda sivil toplum kuruluşlarının kapsamına vatandaşların ortak bakışı, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep temelinde bir araya gelerek devletin hukuksal, yönetsel, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda oluşturdukları dernek, vakıf, sivil girişim ve ilişki ağından oluşan yapı ve etkinliklerin tümü girmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kamusal bir ihtiyacı karşılayan ve kamu hizmeti yapan kuruluşlar, özel ilgi ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik kuruluşlar, meslek mensuplarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kuruluşlar ve bazı özel grupların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan kuruluşlar sivil toplum kuruluşları olarak nitelendirilmektedir.⁵ STK'lar kuruluş amaçları doğrultusunda kendi ajandaları doğrultusunda eyleme geçerler. Ancak onlar açısından önemli olan eylemin istenilen etkiyi yaratmak ve hedefe ulaşmak olduğu için eylemin

⁴ Osman Arslan, **Kuramsal ve Tarihi Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**, (İstanbul: Bayrak, 2001), 123

⁵ Muharrem GÜNEŞ ve Hasan GÜNEŞ, **Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, (Ankara: Anı,2001) 128-129.

“başarısı” ya da “başarısızlığı” önemli değildir. Esas olan planlanan eylemi gerçekleştirebilmektir.⁶

Küreselleşmenin etkisiyle artık devletlerin uluslararası sistemin tek aktörü olduğu kabulü değişmiştir. Uluslararası ilişkilerde artık çok uluslu şirketlerin, uluslararası örgütlerin, STK'ların ve hatta uyuşturucu kartelleri ile terör örgütlerinin “devlet dışı aktörler” olarak etkisinden söz edilmektedir. Devlet dışı aktörler o kadar etkili bir konuma geldiler ki hem devletlerle karşı karşıya gelebiliyor hem de gibi iki devleti karşı karşıya getirebiliyorlar. Bu çalışmanın örnekleme olan Mavi Marmara olayında da sivil toplum örgütünün başlattığı bir eylem, Türkiye ve İsrail arasında bir fiş politika krizi yaşanmasına neden olmuştur.

Krize Yol Açan Gelişmeler

İsrail ile Filistin arasında ateşkesin bozulmasından sonra İsraili yetkililer 26 Aralık 2008'de Gazze'ye insani yardım malzemesinin geçişine izin verdiklerini beyan etmişlerdi.⁷ Buna istinaden İHH İnsani Yardım Vakfı, 2009 yılının Ocak ayında Gazze'ye kara ve deniz yoluyla yardım götürmek için İsrail makamlarına başvuruda bulunmuşlardı. Ancak sene içerisinde birkaç kez yinelenen bu başvuruya İsrail makamları tarafından yanıt verilmedi. Gazze'de yaşanan insani durumun kötüleşmesi üzerine uzun yıllardır Filistin'e yönelik çalışmalar yürüten İHH İnsani Yardım Vakfı, ambargonun delinmesi ve Gazze halkına yardım ulaştırılması için “Filistin'e Yol Açık!” sloganlı bir organizasyon gerçekleştirdi. 7 Ocak 2010'da Gazze'ye giriş yapan yardım konvoyundan sonra Gazze'ye yönelik ablukanın bu kez deniz yoluyla delinmesini amaçladılar. Bu yardım organizasyonda Mavi Marmara gemisinin de içinde bulunduğu Özgürlük Filosunun nasıl oluşturulduğu ve Mavi Marmara'ya yapılan müdahale krize yol açan gelişmeler kapsamında anlatılacaktır.

Özgürlük Filosu

İHH'nın deniz yolu ile yardım organizasyonunun Free Gaza Movement isimli bir sivil toplum kuruluşunun fikriyle birleşti. Kıbrıs'ta kayıtlı bir vakıf olan *Free Gaza Movement* bir insan hakları örgütüdür. Bu örgüt Ağustos-Aralık 2008 döneminde bir veya iki küçük tekneyle giriştiği Gazze'ye denizden ulaşma teşebbüslerinde beş defa başarılı olmuştur. Bu seferlerin amacının Gazze ablukasını kırmak olduğu belirtilmiştir. Organizatörler her ne kadar İsrail yetkililerinden bazı tehdit mesajları aldıklarını iddia etmişlerse de İsrail yetkilileri o zaman bu teknelere müdahale etmemiştir. *Free Gaza Movement*'in Aralık 2008'de giriştiği altıncı seferde İsrail donanmasına ait bir gemi, tekneye kasten çarpıp ağır hasar vermiş ve tekne rotasını Lübnan'a çevirmeye zorlanmıştır. Ocak 2009'da yapılması planlanan yedinci sefer, İsrail donanmasının yine tekneye çarpacağı endişesiyle durdurulmuştur. İsrail donanması *Free Gaza Movement*'in sahibi olduğu ve Gazze'ye insani yardım taşıyan *Spirit of Humanity* adlı gemiyi, 29 Haziran 2009 günü içindeki 21 yolcuyla beraber Gazze'nin takriben 20 mil açıklarında durdurmuştur. İsraililerin geri dönülmesi yolundaki talepleri reddedilince askerler gemiye çıkmış ve *Spirit of Humanity* gemisi Aşdod Limanı'na çekilerek yolcular alıkonulmuş ve tutuklanmışlardır. *Free Gaza Movement*, bu başarısız teşebbüsler sonrasında yeni seferlerinde gemi sayısını arttırabilmek için başka organizasyonlarla iş birliği arayışına girmiştir. Hareketin temasa geçtiği organizasyonlar arasında, BM bünyesindeki Ekonomik ve Sosyal Konsey nezdinde danışman statüsü bulunan İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) adlı Türk insani yardım kuruluşu da bulunmaktadır. Gazze de dâhil olmak üzere 120'den fazla ülke

⁶ William E. DeMars, **NGOs and Transnational Networks: Wild Cards in World Politics**, (London: Pluto Press, 2005):

⁷ “Gazze'ye İnsani Yardım İçin Kapılar Açıldı”, **Cumhuriyet**, 26.12.2008, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/30902/Gazze_ye_insani_yardim_icin_kapilar_acildi.html [22.11.2013].

ve bölgede faaliyetler gerçekleştiren ve zaten kendi Gazze seferini planlamakta olan İHH, filoya iki kargo gemisi ve yeni aldıkları 600'den fazla kapasitesi olan yolcu gemisiyle katılma taahhüdünde bulunmuştur. Aralarında *Ship to Gaza (İsveç)*, *Ship to Gaza (Yunanistan)* ve *The International Committee to End the Siege on Gaza ve European Campaign to End the Siege on Gaza*'nın bulunduğu bir dizi başka organizasyon da bundan sonra bilinecek adıyla "Gazze Özgürlük Filosu"na katılmaya karar vermiştir.

Filonun amaçları, *Free Gaza Movement* ile İHH'nın liderlerinin ifadeleriyle şöyle açıklanmıştır⁸:

“(a) Gazze'deki durum ve ablukanın etkileriyle ilgili olarak uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek,

(b) Ablukayı kırmak ve

(c) İnsani yardım malzeme ve desteğini Gazze'ye ulaştırmak.”

Filoya katılan yolculardan Birleşmiş Milletler Vaka İnceleme Heyeti'nin birebir görüşüklerinin hepsi bu amaçları paylaştıklarını söylemiş, ama en çok insani yardım üzerine vurgu yapmışlardır. Filo başlangıçta 8 gemi ve 748 kişiden oluşmaktaydı.⁹ Ticari gemicilik firmaları gemilerini böyle bir filoya kiralamak istemedikleri için katılımcı kuruluşlar kendi gemilerini satın almak zorunda kalmışlardır. İHH'nın sahip olduğu yük gemilerinin mürettebat servisi İstanbul'daki bir acente kanalıyla yürütülmüştür. Makinelerinde birtakım problemler baş gösterince *Challenger II* filodan çekilmiş ve buradaki yolcular uluslararası sularda *Challenger I* ve *Mavi Marmara* gemilerine aktarılmıştır. *Rachel Corrie* gemisinin İrlanda'dan hareketi gecikmiş ve dolayısıyla bu gemi 31 Mayıs'ta filoya katılamamıştır. Bazı yolcular, daha önceki seferlerde olduğu gibi, Kıbrıs'tan açılarak gemilere uluslararası sularda binme planı yapmıştır. Fakat Kıbrıs otoriteleri son anda bu yolcuların çıkışını engellemiştir. Pek çok teşebbüste bulunulmasına rağmen adanın güneyindeki limanlardan izin almak mümkün olmayınca, yolculardan bir kısmı Kuzey Kıbrıs'a geçerek Magosa Limanı'ndan çıkış yapmıştır.

Filoya iştirak eden kuruluşlar arasında esnek bir ittifak oluşturan dokuz maddelik bir anlaşma yapılmıştır. "Birlik noktaları" olarak ifade edilen bu anlaşmada bütün iştirakçilerin mutabık kaldığı amaçlar izah edilmiş, filoya müdahale edilmesi durumunda sadece şiddet dışı yollarla direneceği taahhüdü de yer almıştır.¹⁰ *Free Gaza Movement*'in belirttiğine göre her bir gemide katılımcı kuruluşların temsilcilerinden oluşan birer yönetim kurulu bulunmaktaydı.

Filoya 40 değişik ülke uyuğundan 748 aktivist katılmıştır. Her organizatör kuruluş, gemilere binecek kişilerin seçiminde kendi kriterlerini uygulamış, kendi müracaat ve seçim süreçlerini yürütmüştür. Gemilerde yer alacak yolcuların tek bir form üzerinde kaydedilmesini sağlamaya yönelik bir protokol mevcut olmamakla beraber, bazı organizatörlerin bireysel olarak

⁸ "Report of The International Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law, Including International Humanitarian And Human Rights Law, Resulting From The Israeli Attacks on The Flotilla of Ships Carrying Humanitarian Assistance", Birleşmiş Milletler, 27.10.2010, http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.21_en.pdf, [23.12.2013], 20.

⁹ Bakınız tablo-1.

Mavi Marmara - Komor Adaları devletine kayıtlı ve İHH mülkiyetinde bir yolcu gemisidir. *Defne Y* - Kiribati devletine kayıtlı ve İHH mülkiyetinde bir yük gemisidir. *Gazze I* - Türkiye devletine kayıtlı ve İHH mülkiyetinde bir yük gemisidir. *Sfendoni* veya *Sfendonh* - Togo devletine kayıtlı bir yolcu gemisidir. Geminin sahibi, kayıtlı adresi Marshall Adaları'nda olan *Sfendoni S.A.* firmasıdır. Gemiye, filoya katılmasının hemen öncesinde *Boat 8000* adı verilmiş ve İsrail resmî kayıtlarında bu isim kullanılmıştır. *Eleftheri Mesogios* veya *Sofia* - Yunanistan devletine kayıtlı bir yük gemisidir. Geminin sahibi, kayıtlı adresi Atina'da olan *Eleftheri Mesogios Denizcilik Şirketi*'dir. Adı Yunancada "Özgür Akdeniz" anlamına gelmekte olan geminin bir diğer adı *Sofia* olup bazı kayıtlarda bu isim kullanılmıştır. *Challenger I* - ABD'ye kayıtlı ve *Free Gaza Movement*'in mülkiyetinde bir gezi teknesidir. *Challenger II* - ABD'ye kayıtlı ve *Free Gaza Movement*'in mülkiyetinde bir gezi teknesidir. *M.V. Rachel Corrie* - Kamboçya devletine kayıtlı ve *Free Gaza Movement*'in mülkiyetinde bir yük gemisidir.

¹⁰ "Report of The International Fact-Finding Mission", 20.

katılımcılara başvuru formu doldurma, tarama ve seçme işlemleri uygulamışlardır.¹¹ Filoyu düzenleyen kuruluşlar, hem yolculuk masrafları hem de Gazze'deki ihtiyaç sahiplerine doğrudan nakit yardımında bulunmak için kendi topluluklarından bağış toplamışlardır.

Antalya Limanı'nda *Mavi Marmara* etrafında sıkı güvenlik tedbirleri uygulanmış ve gemiye alınan her şey kontrol edilmiştir. Hem yolcular hem de bavulları, havaalanlarındaki kontrollere benzer bir kontrolden geçirilmiş, yolcuların üstleri de aranmıştır. Açık denizde *Challenger I*'den *Mavi Marmara*'ya transfer edilen yolcular da aynı güvenlik kontrollerine tabi tutulmuşlardır. Yunanistan'daki limandan *Eleftheri Mesogios* gemisine binen yolcular da aynı şekilde güvenlik kontrolünden geçirilmişlerdir. Yolcularının yanı sıra bağışlanmış bir ultrason makinesi ve bazı tıbbi cihazların da bulunduğu *Sfendoni* gemisinde ise kaptan, gemide silah ya da silah benzeri herhangi bir şey olmadığını teyit maksadıyla hem gemiyi hem de makine dairesini bizzat kendisi kontrol etmiştir. *Rachel Corrie* gemisine yüklenen kargo, gemi İrlanda'dan ayrılmadan önce üç bağımsız merci tarafından kontrol edilmiş ve mühürlenmiştir. Gazze filosuna katılacak gemilerin Kıbrıs'ın takriben 40 deniz mili güneyindeki bir noktada buluşması kararlaştırılmıştır. Gemiler, burada buluşmak üzere değişik tarihlerde değişik limanlardan hareket etmiştir. Gemilerin yola çıktıktan sonraki seyirleri şu şekilde olmuştur¹²:

14 Mayıs 2010: *Gazze I* İstanbul'dan İskenderun'a hareket etmiştir.

18 Mayıs 2010: *Rachel Corrie* İrlanda'daki Greenore Limanı'ndan ayrılmıştır. Varış noktası olarak Malta bildirilmiştir. Bu gemi aslında Dundalk Limanı'ndan 14 Mayıs tarihinde ayrılmış, fakat tamir için durmak zorunda kalmıştır.

22 Mayıs 2010: *Mavi Marmara* İstanbul'dan Antalya'ya hareket etmiştir.

22 Mayıs 2010: *Gazze I* İskenderun'dan Gazze'ye hareket etmiştir.

24 Mayıs 2010: *Defne Y* İstanbul'dan hareket etmiştir.

24 Mayıs 2010: *Eleftheri Mesogios* Yunanistan'daki Pire Limanı'ndan ayrılmıştır.

25 Mayıs 2010: *Mavi Marmara* Antalya'ya varmıştır.

25 Mayıs 2010: *Sfendoni* Yunanistan'daki Pire Limanı'ndan ayrılmıştır. Bu gemi daha sonra Rodos'ta bir mola vermiştir.

28 Mayıs 2010: *Mavi Marmara* Antalya'dan ayrılmıştır.

29 Mayıs 2010: *Challenger I* ve *Challenger II* Girit'ten ayrılmıştır; *Rachel Corrie* Malta'ya varmıştır.

30 Mayıs 2010: Altı gemi Kıbrıs'ın güneyindeki buluşma noktasında bir araya gelmiştir; *Rachel Corrie* Malta'dan ayrılmıştır.

Türkiye'den ayrılan gemilerin yükleme evraklarında istikamet olarak Gazze belirtilmiştir. Ancak gümrük bilgisayar sisteminde Gazze Limanı yer olmadığından, resmî gümrük evraklarında gemilerin varış limanı olarak Lübnan belirtilmiştir. Gemi mürettebatından bazılarının BM heyetine verdiği bilgiye göre, gemilerin ilk önce Mısır'a doğru ilerlemesi, sonra da batıdan Gazze sularına girmesi gibi bir niyet söz konusudur.¹³ Filonun Gazze istikametine yönelmesi, 30 Mayıs 2010 günü saat 15.54'te, Lübnan'ın yaklaşık 65 deniz mili açığında bir mevkinden başlamıştır.¹⁴

¹¹ "Report of The International Fact-Finding Mission", 20.

¹² "Report of The International Fact-Finding Mission", 21-22.

¹³ "Report of The International Fact-Finding Mission", 22.

¹⁴ "Report of The International Fact-Finding Mission", 24.

İSİM	ÜLKE	SAHİBİ	KİŞİ	TÜRÜ
Mavi Marmara	Komor	İHH	577	Yolcu Gemisi
Defne Y	Kiribati	İHH	20	Yük gemisi
Gazze I	Türkiye	İHH	18	Yük gemisi
Eleftheri Mesogios	Yunanistan	Eleftheri Mesogios Marine Company	30	Yük gemisi
Sfendoni	Togo	Sfendonh S.A.	43	Yolcu Gemisi
1 Challenger	ABD	Free Gaza Movement	20	Yolcu Gemisi
2 Challenger	ABD	Free Gaza Movement	20	Yolcu Gemisi (Arızalandı ve Mavi Marmara'ya aktarıldı.)
Rachel Corrie	Kamboçya	Free Gaza Movement	20	Yük Gemisi (Arızalandı ve bir gün geç çıktı.)

Tablo-1: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı, <http://www.ihh.org.tr/fotograf/yayinlar/dokumanlar/134-mavi-marmara-hukuk-raporu-10-aralik-2012-mavi-marmara-hukuk-raporu.pdf>

Mavi Marmara Olayı

Gazze'ye insani yardım götürmek isteyen organizatörler, Ortadoğu'nun içinde bulunduğu savaş ve kaos ortamından sıyrılması, bölgede yeni bir yumuşama sürecinin başlatılması ve sorunların çözümüne yeni bir soluk getirilmesini ummaktaydı. Organizasyon, Gazze halkına umut vermeyi ve akabinde ambargonun sonlandırılmasını, özelde bölge barışına genelde dünya barışına katkıda bulunmayı amaçladıklarını iddia etmekteydiler. Ancak insani yardım filosu, Akdeniz'de uluslararası sularda seyir hâlindeyken İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen bir saldırıya uğradı.

Filodaki altı gemi, 30 Mayıs 2010 tarihinde Güney Kıbrıs açıklarındaki buluşma noktasında bir araya gelmiştir. Aynı gün, saat 16:30 civarında güneye doğru hareket eden gemilerin rotası,

açık denizden kıyıya paralel olarak 70-80 mil mesafedeydi.¹⁵ Saat 22:30 civarında İsrail tarafından filonun amiral gemisi olan Mavi Marmara gemisinin kaptanına taciz ve tehdit mesajları gelmeye başlamıştır.¹⁶ İsrail tarafından gönderilen mesajlara Mavi Marmara gemisi kaptanı her defasında “yaklaşık 600 yolcu ile açık denizden hareketle güneye doğru gidilmekte olduğunu ve filoda bulunan insani yardım malzemelerinin Gazze’ye götürüleceğini” ifade eden mesajlar iletmıştır. Ancak uluslararası sularda seyir halinde olan gemiye yönelik İsrail’in tehdit ve taciz mesajları devam etmiştir.¹⁷

İsrail Savunma Kuvvetleri, ilk önce tekneye ilâştirecekleri merdivenleri kullanarak gemiye çıkma teşebbüsünde bulunmuşlar; güverteye ilk inen askerlerle yolcular arasında gerçekleşen boğuşma sonunda birkaç asker aşağıdaki köprü güvertesine itilmiş, köprü güvertesindeki yolcularla bu askerler arasında yaşanan boğuşmada da yolcular askerlerin silahlarını alma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Üst güvertede ilk anda gerçekleşen boğuşmalarda üç İsrail askeri kontrol altına alınarak geminin içine getirilmiştir. Bazı yolcular askerlere zarar vermek istemişlerse de diğer yolcular bu askerlerin koruma altında olduğunu belirterek gemideki doktorların askerlerle ilgilenmesini sağlamıştır. Dış güvertelerde yaşananların ciddiyeti anlaşılınca, filoyu örgütleyenler ellerindeki İsrail askerlerini tutmanın gemideki bütün yolcuların güvenliği açısından ciddi sonuçlar doğurabileceğini düşünerek askerlerin serbest bırakılmasına karar vermişlerdir.

Birçok yolcunun yaralandığının anlaşılması üzerine, köprü güvertesi kurşunlarla taranırken, İHH Başkanı ve filonun başlıca organizatörlerinden biri olan Bülent Yıldırım, sırtındaki beyaz gömleği çıkarıp teslim olunduğunu ifade edecek şekilde “beyaz bayrak” olarak kullanmıştır. Ancak bu hareketin bir faydası olmamış ve geminin kurşunlanmasına devam edilmiştir. İsrail silahlı kuvvetleri, operasyonun aktif safhasının saat 05.17’de geminin kontrolünün ele geçirilip üç askerin serbest bırakılmasıyla sona ermiş olduğunu açıklamıştır.¹⁸ 45 ila 50 dakika süren operasyonda 9 yolcu öldürülmüş, 24’ten fazla yolcu gerçek kurşun yarası almış; çok sayıda yolcu da plastik mermilerle, beanbag saçmalarla ya da başka şekillerde yaralanmıştır.¹⁹ *Mavi Marmara*’daki bütün yolcular kabin bölgelerinden dış güvertelere alınarak teker teker aranmıştır.

Filoda yer alan gemiler ise İsrail’in Aşdod Limanı’na çekilmiştir. Burada yolcuların çıkışı için evraklar düzenlemiş ve sonrasında çıkış zamanına kadar durmaları için hapisaneyeye sevk edilmişlerdir. Ülkeden çıkış işlemler sırasında bütün yolculara imzalamaları için resmî evraklar verilmiştir. Yolcular evrakların dilinin İbranice olduğunu, kişilerin İsrail’e illegal bir şekilde girmiş olduklarını kabulü ile sınır dışı edilmeye ve 10 yıl boyunca İsrail’e girme yasağına muvafakat gösterdiklerine ilişkin olduğunu ifade etmişlerdir. Yolcuların hemen hemen tamamı bu dokümanı imzalamayı reddetmiştir. Bazı İsraili yetkililer yolculara söz konusu metni imzalamaları için baskı yapma yönünde ortak bir gayret içerisine girmiştir. İmzalamayı reddeden bazı yolculara karşı fiziksel şiddet kullanılmıştır. Söz konusu metni imzalamaları için yolcuları ikna çabaları havaalanında uçakların kalkış anına kadar devam etmiştir. Yolcuların çoğunluğu Aşdod’daki işlemler sonrasında gruplar hâlinde karayoluyla bir iki saat mesafedeki Berşeva yakınlarında bulunan Ella Hapishanesi’ne sevk edilmiştir. Hareket saatlerine bağlı olarak yolcular 24 ila 72 saat süreyle alıkonulmuştur. İsrail ile diplomatik ilişkisi olmayan ülkelerin vatandaşları ile Ürdünlüler daha erken salıverilmiş ve kara yoluyla Ürdün’e gönderilmişlerdir. Yolcuların çoğu, hava yoluyla sınır dışı edilmek üzere hapishaneden Tel Aviv’deki Ben Gurion Uluslararası Havaalanı’na getirilmiştir.

¹⁵ “Report of The International Fact-Finding Mission”, 24.

¹⁶ “Report of The International Fact-Finding Mission”, 24.

¹⁷ “Report of The International Fact-Finding Mission”, 25

¹⁸ “Report of The International Fact-Finding Mission”, 28.

¹⁹ “Report of The International Fact-Finding Mission”, 28.

Karar Alıcının Mavi Marmara Olayını Krizleştirmesi

İHH, bir sivil toplum kuruluşu olarak Özgür Gazze Filosu organizasyonunun Türkiye ayağı oluşturmuştur. Bölgesel barışı tehdit eden olayla ilgili bir eylem gerçekleştirirken İHH'nin Türkiye'de siyasette etkin kimse, kurum ve kuruluşların fikirlerini almak suretiyle görüşüklerini vakıf yetkilileri dile getirmektedir. İHH yetkilisi MHP, CHP, SP, BBP ve AKP ile görüşüklerini belirtmektedir:²⁰

“Biz Türkiye'deki bütün kurumlarla ve partilerle istişare ettik. MHP, CHP, SP, BBP ile görüşük. AK parti ile görüşük. Saadet Partisi ve Büyük Birlik Partisi tam destek verdi, CHP'den de Gürsel Tekin Bey o zaman il başkanıydı görüşük. 'Ankara'ya soracağım ama bana kalsa ben bu gemide olmak isterim' demişti. Bunun dışında MHP ile görüşük 'bu konuda biz bir şey diyemeyiz ama karşıda çıkmayız' denildi. Hükümet kanadı işin doğrusunu isterseniz tedirgindiler. Yani bu konunun büyük bir kriz doğuracağını düşünüyordular. Onun için çok da taraftar değillerdi.”

Yine vakfın açıklamalarına göre Türkiye hükümeti gidecek olan “filonun bir krize neden olacağını düşünse” de bu çabaya engel olmamıştır. Hükümete göre, İHH ve organizasyonu gerçekleştiren diğerleri sivil toplum kuruluşuydu ve yapmak istedikleri eyleme karşı çıkmak doğru değildi. Fakat İsrail'in deniz ablukasını altında bulunan Gazze Limanı'na gitmeyi uygun bulmadıklarını Hükümet İHH'ya bildirmiştir.²¹ Bu nedenle İHH, AKP'nin kendisine destek vermediğinin, aksine böyle bir şeyi iddia etmenin/etmelerinin kendilerine saygısızlık olacağını üstünde durmuştur. İHH, bütün sivil toplum kuruluşları ve birçok kanaat önderi ile görüşüp kendi iradeleriyle yola çıktıklarını özellikle vurgulamaktadır.²²

Türkiye ne kadar filoyu bir sivil toplum girişimi olarak durumu değerlendirse de kriz yaratma potansiyelinden dolayı Dışişlerinde bir kriz masası kurmuştur.²³ Olayla ilgili gelişmeleri buradan takip edilmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, o dönemde İsrail ile temas halinde olduklarını pek çok kez ifade etmiştir. Bu temasın her düzeyde olduğunu, İsrail'i sivil amaçlı gemilere kuvvet kullanmama konusunda uyardıklarını ve bunu bir blöf olarak kullanmadıklarını söylemiştir.²⁴ Türkiye 27 Mayıs ile 31 Mayıs arasında farklı senaryolarla birlikte ilgili tüm taraflara gerekli uyarılarda bulunmuştur.²⁵ Burada bahsi geçen senaryoları Davutoğlu şu şekilde izah etmektedir²⁶:

“Mavi Marmara yola çıktığında teknik olarak dört senaryo üzerinde çalışmışık. Birincisi, gemiler yaklaştığında İsrail Mavi Marmara'nın karşısına kendi gemilerini koyar, kendi karasularında blokaj yapar, bir müddet beklenir, onlar protesto eder, İsrail geçirmemiş olur. Böylece barışçıl bir protesto olur vs. İkincisi bir müdahale olabilir. Teknik bir müdahale. Gemilerin eşlik edilerek limana çekilmesi olabilir. Üçüncüsü gemiye operasyonel anlamda bir müdahale olabilir. Ama silahlı baskın şeklinde değil. Son senaryo da gemiye müdahale olur ama can kaybına neden olacak olaylar olmadan belki silah kullanılmadan belki arbede filan olur. Teorik olarak bu da vardı. İnsan teorik olarak düşünüyor ama bu hale gelmesi beklenecek bir şey değil.”

²⁰ “Fethullah Hoca'nın Kalbi Bizden Yana”, <http://www.mavimarmara.org/fethullah-hocanın-kalbi-bizden-yana/>.

²¹ Gürkan Zengin, **Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi**, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010), 236.

²² “Fethullah Hoca'nın Kalbi Bizden Yana”, <http://www.mavimarmara.org/fethullah-hocanın-kalbi-bizden-yana/>.

²³ Zengin, **Hoca: Türk Dış...**, 236.

²⁴ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, c.74, 01.07.2010, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b127m.htm> [20.12.2013]

²⁵ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, c.74, 01.07.2010, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b127m.htm> [20.12.2013]

²⁶ “İşte İsrail Görüşmesinin Ayrıntıları”, **Bugün**, 05.07.2010, <http://gundem.bugun.com.tr/israil-gorusmesinin-ayrintilari-haberi/108279> [20.12.2013]

Dışişlerinde mevcut senaryo çalışmaları ve olası kriz hazırlığının yapılması Türkiye tarafında Özgürlük Filosu'nun Türkiye-İsrail arasında bir krize dönüşeceği algısının varlığına işaret etmektedir. Ancak buna rağmen krizin çıkmasını engellemek için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Tolga Tanış'ın "Potus ve Beyefendi" kitabında yer alan İsraili bir diplomatın aktardığı bilgiye göre İsrail, Türk tarafına gemilerin başka bir limana yanaşması talebinde bulunmuş; fakat Türk yetkililer tarafından organizatörlere iletilen bu talep kabul edilmemiştir.²⁷ Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen, siyasal sorumlu olan karar alıcı krizin tetiklenmesini engelleyememiştir. Bunda krizin tetikleyeninin İsrail açısından bir STK olması da etkili olmuştur. İsrail'in filoya müdahalesi ile Türkiye için kriz tetiklenmiş ve önlen(e)meyen kriz halini almıştır. Türkiye'nin önünde askeri seçenekler bulunmasına rağmen bu seçenekler kullanılmamıştır. Türkiye, olayı hukuki ve diplomatik/siyasi boyuta taşımıştır. Kriz yönetim sürecini askeri değil; siyasi ve hukuki alanda sürdürmüştür.

STK'dan Devlete, Devletten STK'ya Mavi Marmara Krizi

Gazze'ye insani yardım götüren ve içinde pek çok ülkeden vatandaşın bulunduğu "Mavi Marmara" gemisine İsrail askerleri tarafından ateş açılması ve bunun sonucunda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin bozulması, bir sivil toplum kuruluşunun dış politikayı etkilemesine en açık örneklerden biridir. Bu olay Türk dış politikasında son dönemde bir sivil toplum kuruluşunun ne kadar etkin olabileceğini gösteren önemli örneklerden biri olarak tarihe geçmiştir. Bir sivil toplum örgütlerinin düzenlediği bir eylem Türkiye ile İsrail arasında krize neden olmuştur. Mavi Marmara gemisine yapılan saldırı, karar alıcı tarafından temel değer, öncelik ve çıkarlara yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve olay devlet düzeyinde "sahiplenilmiştir". Bu olayın kriz olarak adlandırılmasının ardından karar alıcı diplomatik ve siyasi önlemler almıştır. Türkiye, devlet olarak İsrail'den özür, tazminat, ablukanın kalkması gibi bir dizi talepte bulunmuştur.

Olayın Türkiye Cumhuriyeti tarafından sahiplenildiği Türkiye'nin gemilere yapılan saldırının ardından süreci devlet olarak takip etmiş olmasından kolayca çıkarılabilir. Olayın duyulmasının ardından Dışişleri Bakanı Davutoğlu, BM Türk daimi temsilcisi Ertuğrul Apakan ile görüşüp BM Güvenlik Konseyi'ni acil olarak olağanüstü toplantıya çağırması talimatını vermiştir. Bu sırada İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak Davutoğlu ile görüşmek istemiştir. Türkiye'nin talebi üzerine BM Güvenlik Konseyi olağanüstü toplanma kararı almıştır. Davutoğlu, Güvenlik Konseyi toplantısında söz alarak İsrail'in eylemini korsanlık, barbarlık ve haydutluk olarak tanımlamış, hukukun üstünlüğüne vurgu yaparak İsrail'in yapmış olduğu eylemden ötürü cezalandırılması gerektiğini söylemiştir.²⁸ Dışişleri Bakanı neler yapılması gerektiğini de şu şekilde sıralamıştır:²⁹

"İsrail uluslararası toplumdan ve saldırıda hayatını kaybedenlerin ve yaralananların ailelerinden özür dilemelidir.

İvedilikle soruşturma başlatılmalıdır.

Sorumlu makamlar ve saldırının faileri hakkında uygun uluslararası yasal adımlar ivedilikle atılmalıdır.

²⁷ Tolga Tanış, **Potus ve Beyefendi-2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi** (İstanbul: Doğan Kitap, İstanbul), 149.

²⁸ "BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail Açıklaması", **Hürriyet**, 01.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/14899943.asp?gid=301> [28.12.2013].

²⁹ "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Yaptığı Konuşma (31 Mayıs 2010)", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-_31-mayis-2010_.tr.mfa [25.12.2013].

Birleşmiş Milletler tarafından ciddi hayal kırıklığı ifade edilmeli ve uyarıda bulunulmalıdır. İsrail'e, temel insan haklarına ve uluslararası hukuka saygı göstermesi çağrısında bulunulmalıdır.

İlgili ülkelerin, hayatını kaybeden ve yaralanan vatandaşlarını geri almalarına ivedilikle izin verilmelidir.

Gemiler serbest bırakılmalı ve insani yardımı yerine ulaştırmalarına izin verilmelidir.

Hayatını kaybedenlerin ve yaralıların aileleri, STK'lar, gemi sahibi şirketler tümüyle tazmin edilmelidir.

Gazze'ye yönelik ablukaya hemen son verilmeli ve tüm insani yardımların yerine ulaşmasına izin verilmelidir.

Gazze, barış bölgesi olması için hızla kalkındırılarak örnek teşkil etmelidir. Uluslararası toplum bu yönde katkıda bulunmaya davet edilmelidir.”

Türkiye, BM'den İsrail'in saldırısını kınayan bir Başkanlık Açıklaması çıkmasını talep etmiştir. Güvenlik Konseyi toplantısından sonra hem bu açıklama için hem de metindeki kelimeler için pazarlık edilmiştir. Bu pazarlık ABD ile yapılmıştır.³⁰ Örneğin eylem kelimesinin eylemler yerine kullanılması önemliydi. Çünkü eylem dendiğinde doğrudan sorumluyu işaret edecekti. Diğer önemli bir kelime de olayın soruşturmasının bağımsız mı tarafsız mı yapılacağıydı. Bağımsız olursa soruşturmayı İsrail yapabilecek iken tarafsız olması durumunda ise İsrail soruşturmayı yapamayacaktı. Bu diplomatik ilişkilerden sonra BM Güvenlik Konseyi Başkanlık Açıklaması ile İsrail'in askeri operasyonunu kınamıştır.³¹ Açıklamada İsrail'in elinde tuttuğu gemiler ve sivilleri serbest bırakması ile insani yardımlarında hedefine ulaştırılması gerektiği vurgulanmıştır.

Davutoğlu, BM toplantısından sonra ABD Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere New York'tan Washington'a geçmişti. Görüşmede İsrail'in tüm Türk vatandaşlarını 24 saat içinde serbest bırakmazsa 24 saatin sonunda İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesileceği yönünde ABD üzerinde bir nota verdi. Washington'ın İsrail'e bu talebi iletmesinden sonra Reuters haber ajansında gözüktükteki yolcuların hepsinin Bakanlar Kurulu Kararı ile serbest bırakılacağı bilgisi yer almıştır.³² Bu esnada Türkiye İsrail ile diplomatik ilişkileri fiilen maslahatgüzar seviyesine düşürülmüştür.

BM'de Türkiye'nin isteği üzerine yapılan olağanüstü Genel Kurul toplantısından sonra BM İnsan Hakları Konseyi 2 Haziran 2010 tarihli ve A/HRC/RES/14/1 sayılı kararı ile BM İnsan Hakları Konseyi Uluslararası Vaka İnceleme Heyeti (United Nations Fact Finding Mission) oluşturulmuştur.³³ 23 Temmuz 2010 tarihinde Heyet, emekli Uluslararası Ceza Mahkemesi yargıçlarından Karl T. Hudson-Phillips'in başkanlığında, Sierra Leone için Uluslararası Mahkeme Eski Başsavcısı Sir Desmond da Silva ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi eski üyelerinden Mary Shanthi Dairiam'dan oluşan üç kişilik bağımsız uzman bir ekip olarak faaliyete geçmiştir.³⁴

Heyet, İsrail devletinin ve yetkililerinin uluslararası sularda seyreden ve Gazze'ye insani yardım malzemesi ulaştırma amacıyla olan Gazze Özgürlük Filosu'na yönelik eylemleri inceleyen A/HRC/15/21 sayılı rapor, BM tarafından 22 Eylül 2010 tarihi itibarıyla Cenevre'deki BM İnsan Hakları Konseyi'ne sunulmak üzere tamamlanmıştır. Hazırlanan 56 sayfalık rapor İsrail'i uluslararası hukuka ve insan hakları hukukuna aykırı davranmakla suçlamaktadır. Birincisi, Mavi Marmara gemisinde yapılan askeri hareketin uluslararası insan

³⁰ Zengin, **Hoca: Türk Dış...**, 241.

³¹ "BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail Açıklaması", **Hürriyet**, 01.06.2010, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/14899943.asp?gid=301> [28.12.2013].

³² "İsrail'de Herkesi Bırakma Kararı", **Sabah**, 06.02.2010, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/06/02/israilden_herkesi_birakma_karari[22.11.2013]

³³ "Report of The International Fact-Finding Mission", 1.

³⁴ "Report of The International Fact-Finding Mission", 1.

hakları ve hukuka aykırılığını ortaya koymasındır. Rapor, İsrail komandolarının yardım gemisine düzenlenen baskında orantısız güç kullandıklarını tespit ederken, askeri operasyonu kabul edilemez gaddarlık olarak değerlendirmiştir. Komisyon için hazırlanan raporda ayrıca olayla ilgili incelemeler sonunda İsrail'e karşı kasti cinayet soruşturması yürütmeye yetecek kanıt bulunduğu da altı çizilmesi oldukça önemli bulgular olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail için askeri tehdit oluşturmadığı konusunda ki kanıtlara ulaşılması nedeniyle İsrail'in kendini savunma hakkının oluşmadığı belirtilmektedir. İsrail'in insani krizin yaşandığı bir dönemde Filistin'e abluka uygulamanın yasadışı olduğunun altını çizmiştir.

Türkiye, BM nezdinde girişimlerde bulunması üzerine BM Genel Sekreteri 2 Ağustos 2010 tarihinde konunun incelenmesi için bir panel oluşturmuştur.³⁵ Çalışmalarına 10 Ağustos 2010 tarihinde başlayan panelde eski Yeni Zelanda Başbakanı Geoffrey Palmer başkan olarak ve eski Kolombiya Devlet Başkanı Alvaro Uribe iki bağımsız üye olarak yer almışlardır. Türkiye adına eski Dışişleri Müsteşarı Özdem Sanberk ve İsrail adına eski Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Joseph Ciechanover yer almışlardır.³⁶

Bu panelin raporu bir sene sonra çeşitli defalar ertelenerek, nihayet yayınlanmıştır. Her iki ülke görüş ve olayla ilgili belge ve değerlendirme raporlarını alan panel çalışmalarını Temmuz 2011'de tamamlamış olmasına rağmen, Dünya kamuoyuna açıklanması taraf ülkelerin çeşitli nedenler ileri sürmesi nedeniyle üç defa ertelenmiştir. Son yapılan açıklama teşebbüsünün üzerine, İsrail Başbakanı Netanyahu 28 Ağustos tarihinde raporun açıklanmasının altı ay geciktirilmesi konusunda bir girişimde bulunmuş fakat bu istek Türkiye tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine rapor 1 Eylül tarihli New York Times gazetesinde sızdırılarak yer almıştır.³⁷ Daha sonra resmen yayınlanan raporda, panelin değerlendirmelerinin hukuki çerçevede sorumluluk getirecek bir sonuç içermediği ifade edilmekte ve ileride böyle bir olayın tekrarlanmaması için olayın oluş şekli ile ilgili gerçeklerin ortaya konulması ve bu konuda tavsiyelerin ileri sürülmesi amacını taşıdığı özet bölümünde yer almıştır.

Palmer Raporu'nda, İsrail'in güvenliğinin Gazze'deki militan grupların tehdidi altında olduğu savına dayanarak, İsrail'in denizden uygulamakta olduğu ablukanın Gazze'ye silah girişini önlemek için uluslararası hukuka uygun, meşru güvenlik tedbiri olarak uygulandığını kabul etmektedir. Gazze'ye uygulanan ambargonun meşru olduğu kayıt altına alındığına göre, bundan sonra Mavi Marmara gemisinin mağdurlarına ve dolayısıyla Türkiye'ye karşı verilecek ödümlerin nihai amacı getirmesi açısından hiçbir öneminin olmadığı değerlendirilebilir.

BM Palmer Raporu'ndan sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Türkiye'nin, filodaki gemilere saldırılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamış ve BM Palmer Raporu'nun Türkiye tarafından tanınmadığı resmi olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte Davutoğlu saldırıdan itibaren dillendirilen İsrail'e uygulanması olası yaptırımların Türkiye açısından netlik kazandığını açıklamıştır. Bu yaptırımları Davutoğlu beş madde ile sıralamış ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin daha da gergin bir safhaya taşınmıştır. Beş maddelik yaptırımlar şu şekilde sıralanabilir:³⁸

1- Türk İsrail diplomatik ilişkileri ikinci katip düzeyine indirilecektir. Bunun üzerindeki tüm görevliler, başta büyükelçi, en geç Çarşamba günü ülkelere geri döneceklerdir.

³⁵ "BM 'Mavi Marmara' Heyetini Kurdu", **Milliyet**, 24.07.2010, <http://dunya.milliyet.com.tr/bm-mavi-marmara-heyetini-kurdu/dunya/dunyadetay/24.07.2010/1267679/default.htm> [20.11.2013]

³⁶ "BM 'Mavi Marmara' Heyetini Kurdu", **Milliyet**, 24.07.2010, <http://dunya.milliyet.com.tr/bm-mavi-marmara-heyetini-kurdu/dunya/dunyadetay/24.07.2010/1267679/default.htm> [20.11.2013]

³⁷ Neil Macfarquhar And Ethan Bronner, Report Finds Naval Blockade by Israel Legal but Faults Raid http://www.nytimes.com/2011/09/02/world/middleeast/02flotilla.html?_r=1&scp=1&sq=Report%20Finds%20Naval%20Blockade%20by%20Israel%20Legal%20but%20Faults%20Raid&st=cse

³⁸ "Press Statement By H.E. Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister Of Foreign Affairs Of The Republic Of Turkey, Regarding Turkish-Israeli Relations, 2 September 2011", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, http://www.mfa.gov.tr/press-statement-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey_-regarding-turkish-israeli-re.en.mfa [30.12.2013].

2- Türkiye ile İsrail arasındaki tüm askeri anlaşmalar askıya alınmıştır.

3- Doğu Akdeniz'de en uzun kıyısı bulunan sahil devleti olarak Türkiye, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır.

4- Türkiye İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı tanımamaktadır. İsrail'in 31 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla Gazze'ye yönelik uyguladığı ambargonun Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu'nu harekete geçirmek için girişime başlıyoruz.

5- İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine gereken destek verilecektir.

İsrail'in saldırısından sonra Türkiye'nin girişimleri ile BM'den hem Genel Sekreterlik (Palmer) hem de İnsan Hakları Konseyi'nden iki farklı rapor çıkmıştır. Bu raporlardan Konsey'in raporu İsrail ablukasını haksız ve açık denizdeki eylemini de hukuksuz bulurken Genel Sekreterlik'in oluşturduğu heyete ait olan rapor, İsrail ablukasını haklı bulmuş ve İsrail'in eylemini de savunma olarak değerlendirmiştir. Türkiye Genel Sekreterlik raporunu tanımamış ve İsrail'e tazminat, diplomatik ilişki seviyesinin düşürülmesi, özür gibi bir dizi talepte bulunmuştur. Görülmektedir ki sivil toplum kuruluşunun sivil aktör olarak eylemi iki ülke ilişkilerini çok boyutlu olarak bozulmasına sebep olmuştur.

Mavi Marmara olayında uyuşmazlığı tetikleyen aktörün STK olması, kriz yönetim sürecinin de iki ayrı boyutta sürdürülmesine neden olmuştur. Türkiye'nin devlet olarak sürdürdüğü kriz yönetim sürecine paralel olarak, bir sivil toplum örgütü olan İHH da "hak arama" çalışmalarını sürmüştür. Bu kapsamda STK avukatları 10 Eylül 2011'de Mavi Marmara baskısıyla ilgili soruşturmayı yürüten İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurmuş, İsrail'in hazırladığı Turkel Raporu'nda adı geçen İsraili askerlerin isimlerini soruşturmayı yürüten İstanbul başsavcısına iletmıştır. Aynı dönemde ABD tarafından hem Türkiye'ye hem de İsrail'e sorunlarını çözmeleri, ilişkilerini normalleştirmeleri için çağrılar yapılmıştır. 12 Ekim 2011 tarihinde Cumhuriyet Savcısı Mehmet Akif Ekinci, Türk savcılıklarında Mavi Marmara olayı ile ilgili adı geçen 174 İsraili asker (şüpheliler ile emri veren kişi ya da kişiler hakkında dava açılabilmesi) için kırmızı bültenle arama kararı çıkarılmasını sağlamak amacıyla Adalet Bakanlığı'na başvurmuştur.

2012 yılı itibarıyla ise İsrail tarafında Türkiye'nin taleplerine ilişkin yeni bir yumuşama gündeme gelmiştir. İHH Avukatlarından Ramazan Arıtürk 24 Mayıs 2012'de yaptığı açıklamada; İsrail'in Mavi Marmara'da bulunan aktivistlere ve ailelerine tazminat ödemeyi kabul ettiğini ifade etmiştir. Arıtürk, ödemeyi takip eden süreçte İsrail hükümetinin resmi bir pişmanlık açıklaması yapacağını söylemiştir. Başbakan Erdoğan, tazminatlara yönelik yaptığı açıklamada bunun mağdur yakınlarını ilgilendirdiğini belirtmiştir. Devlet-devlet arasındaki kriz ilişkisi tazminat söz konusu olduğunda devlet-birey ilişkisi haline gelmiştir. Türkiye'nin Mavi Marmara olayı ile ilgili taleplerinden olan özür 22 Mart 2013'de ABD Başkanı Barack Obama'nın İsrail ziyareti esnasında, Başbakan Erdoğan ve Netanyahu'nun telefon görüşmesiyle birlikte gelmiştir.

Bu gelişmeler krizin ivmesini azaltıp yumuşamayı belirginleştirirse de Türkiye tüm taleplerinin getirilmesi konusunda ısrarcı davranmıştır. Başbakan Erdoğan 13 Temmuz 2014'te yaptığı bir açıklamada, Mavi Marmara olayından sonra Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini kestiğini, özür dilendiğini belirtip fakat krizin sona ermesi için beklentisinin Gazze ablukasının kalkması yönünde olduğunu belirtmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin tekrar normale döndürülmesine yönelik müzakereler neticesinde 26 Haziran 2016 tarihinde mutabakata varılmıştır. Bu çerçevede iki taraf arasında yapılan "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" ise 28 Haziran 2016 tarihinde imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre İsrail, Türk Adalet Bakanlığının bildirdiği bir hesaba 20 Milyon Dolar'ı yatırmıştır³⁹. Yapılan antlaşmayla konvoy hadisesi ile

³⁹ "İsrail 20 milyon dolarlık tazminatı yatırdı", <http://www.ntv.com.tr/dunya/israil-20-milyon-dolarlik-tazminati-yatirdi,C2WkkKFRt0-rgwhA1ZqVGg>, [30.09.2016].

ilgili olarak Türkiye’de doğrudan ve dolaylı yapılmış ve yapılacak olan her türlü hukuki ve cezai talebe ilişkin olarak bütün sorumluluklardan muaf olmasını sağlamak yönünde anlaşmışlardır. Bu noktada yapılan anlaşma ile Gazze ablukasının kaldırılması talebinden vazgeçmiştir. Bu durum, İHH ve olayın mağdurları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İHH Başkanı Bülent Yıldırım “dava kan sahibinindir”⁴⁰ demiştir. Yapılan antlaşmanın ardından ise dava süreci devam ederken, Türkiye ve İsrail arasına devletlerarası krizi sona erdiren anlaşma yapılmış ve 9 Eylül 2016 tarihinde onaylanmıştır. Bu anlaşmayı gerekçe gösteren İsrail tarafı, ABD'deki mahkemede Türkiye'nin 20 milyon dolar aldığını ve İsraililer hakkındaki tüm suçlamalardan muaf tutulacağını kabul edildiğini beyan etmiştir. Bu gelişmeyle beraber mahkeme Ehud Barak'ın dokunulmaz olduğunu da kabul ederek ABD'de açılan dava kapatılmıştır⁴¹. Bu olayın ardından yaklaşık 6 yıl sonra Türkiye-İsrail arasında büyükelçi atamaları gerçekleştirilmiştir. Türkiye-İsrail anlaşmasının ardından İstanbul 7. Ağır Ceza Mahkemesi "*İsrail devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki anlaşmanın 4. maddesinin 2. cümlesiyle 'Her halükarda bu anlaşma İsrail'in, İsrail adına hareket edenlerin ve İsrail vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyeti veya Türk gerçek veya tüzel kişileri tarafından konvoy hadisesi ile ilgili olarak, kendilerine yönelik doğrudan ya da dolaylı olarak Türkiye'de yapılmış ve yapılacak her türlü hukuki ya da cezai talebe ilişkin her türlü sorumluluktan tamamen muaf tutulmalarını sağlayacaktır' hükmü dikkate alındığında kovuşturmayla engel şart getirildiği ve bu şartın gerçekleşmeyeceği anlaşıldığından mahkememizde görülmekte olan bu kamu davasının düşürülmesine*"⁴² oy birliği ile karar vermiştir. Bu aşama ile birlikte artık Türkiye-İsrail arasındaki Mavi Marmara Krizi karar alıcılar tarafından yapılan antlaşma ile sona erdirilmiştir. Bu nedenle devletler arası düzeyde krizin bitip kriz sonrası evreye geçilmiştir. Ancak krizi tetikleyen eylemi icra eden İHH tarafında ise kriz hali devam etmektedir⁴³. Gazze Özgürlük Filosu'nu organize eden ve Filo'ya katılanlar halen "Gazze'de devam eden ablukanın tamamen kalkmasını", "Uluslararası Ceza Mahkemesi dahil yetkili mahkemelerde İsraili siyasi ve askeri tüm sorumluların yargılanmasını ve cezalandırılmasını", "Tüm taraflar için her türlü maddi ve manevi zararın tazmin edilmesini" talep etmektedir.⁴⁴

Sonuç

İHH ve diğer sivil toplum kuruluşları tarafından Gazze Özgürlük Filosu, Gazze'deki ablukayı kırmak ve Gazze halkına insani yardım götürmek için deniz yoluyla gitmek üzere bir yardım organizasyonu olarak hazırlandı. Tümüyle sivil bir girişim olan bu hareket sonuçları bakımından Türkiye ve İsrail ilişkilerini kriz noktasına getirir şekilde etkilemiştir. İsrail'in Gazze'ye giden filoya ateşli saldırısı sonucunda 10 kişinin ölmesi ve onlarca kişinin yaralanması Türkiye'yi kriz yönetimine sevk etti. Bunu yaparken BM ve ABD ile sık sık görüştüğü gibi diğer uluslararası kuruluşlarla da diplomatik ilişkiler kurarak bu konuda destek beklemiştir.

Türkiye'nin sivil bir hareketi bu kadar sahiplenmesinin sebepleri saldırıda ölen vatandaşların Türk olması ve o dönem kısa süreli pek çok krizle gerilen Türk-İsrail ilişkileri sayılabilir. Davos'ta yaşanan kriz ile gerilmeye başlayan Türk-İsrail ilişkileri Mavi Marmara

⁴⁰ "İHH'dan İsrail'le anlaşmaya tepki: Şaşkınsınız, abluka resmileşti, kazanan İsrail oldu", <http://t24.com.tr/haber/ihhdan-israile-anlasmaya-tepki-saskiniz-abluka-resmilesti-kazanan-israil-oldu,347534>, [28.06.2016].

⁴¹ "ABD'de görülen Furkan Doğan davası düştü", <http://aa.com.tr/tr/turkiye/abdde-gorulen-furkan-dogan-davasi-dustu/665532>, [15.10.2016].

⁴² "Mavi Marmara Davası Düştü", <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38266046>, [09.12.2016].

⁴³ "Mücadelemizden vazgeçmiyoruz!", <https://www.ihh.org.tr/haber/mucadelemizden-vazgecmiyoruz>, [09.12.2016].

⁴⁴ "Mavi Marmara", <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara>, [09.12.2016].

olayı ile üst seviyelere taşınmıştır. Bu çalışmada da gerginleşen İsrail Türkiye ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan Mavi Marmara Olayı incelenmiştir. Fakat bu ilişkilerin krize evrilmesi Mavi Marmara Olayında sivil toplum kuruluşunun eylemi olayın esas nedenidir. "Türk Dış Politikası" tarihinde benzeri olmadık bir şekilde sivil toplum kuruluşu olarak İHH'nın sivil düzeydeki eylemi siyasi ve hukuki bir boyut kazanarak devlet aktörü düzeyine taşınmıştır.

İsrail'in saldırısından sonra Türkiye'nin girişimleri ile BM'den hem Genel Sekreterlik hem de İnsan Hakları Konseyi'nden iki farklı rapor çıkmıştır. Bu raporlardan Konsey'in raporu İsrail ablukasını haksız ve açık denizdeki eylemini de hukuksuz bulurken Genel Sekreterlik'in oluşturduğu heyete ait olan rapor İsrail ablukasını haklı bulmuş ve İsrail'in eylemini de savunma olarak değerlendirmiştir. Türkiye Genel Sekreterlik raporunu tanımamış ve İsrail'e tazminat, diplomatik ilişki seviyesinin düşürülmesi, özür gibi bir dizi talepte bulunmuştur. Görülmektedir ki sivil toplum kuruluşunun sivil aktör olarak eylemi iki ülke ilişkilerini çok boyutlu olarak bozulmasına sebep olmuştur.

2013 yılında ABD aracılığı ile İsrail'in Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'dan konuyla ilgili özür dilemiş ve 2016 yılında tazminat talebi yerine getirilmiştir. İki devlet arasındaki kriz hali yapılan antlaşma sona erdirilirken; olayı tetikleyen eylemi gerçekleştiren STK ile kriz hali devam etmektedir. Mavi Marmara olayının çıkışı ve sonrasındaki gelişmelere baktığımızda Türk dış politikasında sivil toplum kuruluşunun etkili olduğunu gösterirken; aynı zamanda devletlerin ve STK'ların birbirlerinden farklı ajandalarının olduğunu da göstermektedir. Mavi Marmara krizi için de devlet adına karar alıcı "rasyonel" bir seçim yapmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltme kararını almıştır. Ancak karar alıcı ile sivil toplumun ajandaları arasındaki farklılık nedeniyle İHH taleplerini sürdürmektedir. Sivil toplumun eylemi her ne kadar ülkenin/devletin dış politikasını etkilese de, bir olayı "kriz" haline getiren karar alıcının algısı olduğu gibi krizi sonlandıran da odur. Bölgesel gündemdeki olumsuz gelişmeler karar alıcıyı İsrail ile ilişkileri normalleştirmeye itmiştir. Arap Baharı, Suriye'de devam eden içi savaş ve Türkiye'ye etkileri, İran'a uygulanan ambargonun kalkması, Rusya ile ilişkilerde yaşanan krizler, Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde Türkiye'nin adaylığının sorgulanması, bölgede enerji politikaları ile ilgili gelişmeler İsrail ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini neden olan sistemik etkilere sebep olmuştur.

Kaynakça

Kitaplar

Aksu, Fuat. "Uyuşmazlık-Kriz Sarmalından Algı Değişimine Türkiye-Yunanistan İlişkileri". **Rodos ve İstanköy Türklüğü**. Ed. Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün. İzmir: RİOTKDD Yay., 2014. 55-90.

Arslan, Osman. **Kuramsal ve Tarihi Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği**. İstanbul: Bayrak,2001.

DeMars, William E. **NGOs and Transnational Networks: Wild Cards in World Politics**. London: Pluto Press, 2005.

Dersan, Duygu. "Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian Foreign Policy 1990-2005". PHD Thesis. METU Graduate School of Social Sciences. 2012.

Güneş, Muharrem ve Güneş, Hasan. **Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**. Ankara: Anı,2001.

Rose, Gideon. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy". *World Politics*, c. 51, s. (1998): 144-172.

Şihmantepe, Aydın. "Türkiye'de Dış Politika Krizlerinde Karar Alıcının Operasyonel Kodları: Süleyman Demirel Örneği". İstanbul: YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2016.

Tanış, Tolga. **Potus ve Beyefendi-2002 Gün Türkiye-Amerika İlişkisinin İnişli Çıkışlı Hikayesi**. İstanbul: Doğan Kitap, İstanbul.

Zengin, Gürkan. **Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi**. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010.

İnternet Kaynakları

"ABD'de görülen Furkan Doğan davası düştü", <http://aa.com.tr/tr/turkiye/abdde-gorulen-furkan-dogan-davasi-dustu/665532>, [15.10.2016].

"BM 'Mavi Marmara' Heyetini Kurdu". Milliyet. 24.07.2010, <http://dunya.milliyet.com.tr/bm-mavi-marmara-heyetini-kurdu/dunya/dunyadetay/24.07.2010/1267679/default.htm> [20.11.2013]

"Fethullah Hoca'nın Kalbi Bizden Yana". <http://www.mavimarmara.org/fethullah-hocanin-kalbi-bizden-yana/>. [20.11.2013].

"Gazze'ye İnsani Yardım İçin Kapılar Açıldı". Cumhuriyet.26.12.2008. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/30902/Gazze_ye_insani_yardim_icin_kapilar_acildi.htm 1 [22.11.2013].

"İHH'dan İsrail'le anlaşmaya tepki: Şaşkınsınız, abluka resmileşti, kazanan İsrail oldu", <http://t24.com.tr/haber/ihhdan-israile-anlasmaya-tepki-saskiniz-abluka-resmilesti-kazanan-israil-oldu,347534>, [28.06.2016].

"İsrail 20 milyon dolarlık tazminatı yatırdı", <http://www.ntv.com.tr/dunya/israil-20-milyon-dolarlik-tazminati-yatirdi,C2WKkKFRt0-rgwhA1ZqVGg>, [30.09.2016].

"İşte İsrail Görüşmesinin Ayrıntıları". **Bugün**. 05.07.2010, <http://gundem.bugun.com.tr/israil-gorusmesinin-ayrintilari-haberi/108279> [20.12.2013]

"Mavi Marmara", <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara>, [09.12.2016].

"Mavi Marmara Davası Düştü", <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38266046>, [09.12.2016].

"Mücadelemizden vazgeçmiyoruz!", <https://www.ihh.org.tr/haber/mucadelemizden-vazgecmiyoruz>, [09.12.2016].

Neil Macfarquhar And Ethan Bronner, Report Finds Naval Blockade by Israel Legal but Faults Raid. http://www.nytimes.com/2011/09/02/world/middleeast/02flotilla.html?_r=1&scp=1&sq=Report%20Finds%20Naval%20Blockade%20by%20Israel%20Legal%20but%20Faults%20Raid&st=cse [30.12.2013].

"Press Statement By H.E. Mr. Ahmet Davutoğlu, Minister Of Foreign Affairs Of The Republic Of Turkey, Regarding Turkish-Israeli Relations, 2 September 2011", Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/press-statement-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey_-regarding-turkish-israeli-re.en.mfa [30.12.2013].

"Report of The International Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law, Including International Humanitarian And Human Rights Law, Resulting From The Israeli Attacks on The Flotilla of Ships Carrying Humanitarian Assistance", Birleşmiş Milletler, 27.10.2010, http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.21_en.pdf. [23.12.2013].

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. c.74. 01.07.2010. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem23/yil4/bas/b127m.htm> [20.12.2013].

“Vakıf Kuruluş Senedi”. İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı.
<http://www.ihh.org.tr/tr/main/pages/vakif-kurulus-senedi/138>.

A NEW THREAT TO INTERNATIONAL PEACE IN THE POST COLD-WAR ERA: ETHNIC CONFLICTS AND THE ISSUE OF ETHNICITY

Muzaffer Ercan Yılmaz*

Abstract

This work provides an analytical discussion on the phenomenon of ethnic identity and ethnically-driven conflicts that have threatened regional and global peace in the post-Cold War era. A large-n case study methodology is utilized but the findings are stressed to beg for further research so as to reach more generalizable conclusions. The study makes the argument that while ethnic identity is a natural and universal phenomenon, it is not directly a source of conflict. Under normal circumstances, ethnicity is expressed in peaceful rituals of competition, such as sporting events, or by a greater affection for the diet, costumes, symbols, and cultural artifacts of one's own group over those of another. Under certain conditions, however, the expression of ethnicity can take the form of maladaptive belligerence and violence. So the study argues that ethnic identity can lead to inter-group conflicts if many negative conditions exist for ethnic groups. Such conditions are categorized as structural conditions, psychological conditions, and international conditions, in that order. Structural conditions involve restrictions to identity expression, discrimination, non-democratically constituted state structure, as well as wide-spread poverty and unjust distribution of national wealth. Psychological conditions, on the other hand, refer to events that invoke in the members of a group intense feelings of having been humiliated and victimized by members of another group. International conditions, finally, refer to the issue of international encouragement of ethnic conflicts, stressing particularly foreign actors that can contribute substantially to an ethnic group's cohesion and political mobilization by providing material, political, and moral support. Several lessons are also drawn from the discussions, in concluding the study, with respect to the process of ethnic conflict resolution.

Keywords: Ethnic Conflicts, Ethnic Identity, Civil Wars, Ethnicity, Conflict Resolution.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ULUSLARARASI BARIŞA YÖNELİK YENİ BİR TEHDİT: ETNİK ÇATIŞMALAR VE ETNİSİTİ

Özet

Bu çalışma, etnik kimlik ve Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya barışını tehdit eden etnisiti kökenli çatışmalar üzerine analitik bir tartışma ortaya koymayı amaçlamaktadır. Metodolojik açıdan çalışma, çok sayıda vaka analizine dayanmakta, ancak daha genellenebilir sonuçlar elde edebilmek adına, daha fazla araştırma yapılması gereğine de işaret etmektedir. Çalışma bulguları ortaya koymaktadır ki, etnik kimlik doğal ve evrensel bir olgu olup, çatışma ile doğrudan bağlantılı değildir. Normal koşullar altında dünya üzerindeki farklı etnik kimlikler, spor karşılaşmaları ya da kültürel çeşitlilik ile bunların farklı ortamlarda ortaya konması gibi barışçıl kanallarla ifade edilirler. Fakat bazı durumlarda ise, etnik kimliğin ifadesi şiddet içeren kanallara yönelebilir. Bu durum, aslında kimi olumsuz koşullarda gerçekleşir. Çalışma da işte araştırma merkezi olarak bu olumsuz koşullara odaklanmış olup, söz konusu koşullar, yapısal koşullar, psikolojik koşullar ve uluslararası koşullar olmak üzere üç kategori altında ele alınmıştır. Yapısal koşullar, etnik kimliğin ifadesine yönelik sınırlamalar, ayrımcılık, siyasal sistemin demokratik olmaması ile yaygın ekonomik yoksulluk ve ulusal gelirin adaletsiz dağılımını içermektedir. Psikolojik koşullar, farklı etnik gruplar arasındaki tarihsel travmalara ve bunların kalıcı düşman imajı yaratma şeklinde toplumlar arası barışı engelleyici rolüne işaret etmektedir. Uluslararası koşullar ise, stratejik ve/veya kan bağı nedeniyle farklı etnik gruplara yabancı devletlerce verilen dış desteklere, ayrıca bunların çatışmaları alevlendirici etkilerine değinmektedir. Çalışmayı sonlandırırken, Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran etnisiti kökenli çatışmalarla mücadele bağlamında kimi dersler de çıkarılmaya gayret edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Etnik çatışmalar, Etnik Kimlik, İç Savaşlar, Etnisiti, Çatışma Çözümü.

* Prof. Dr., Bandırma Onyedi Eylül University, Department of International Relations.
E-mail: myilmaz@bandirma.edu.tr

Introduction

In the post-Cold War era, ethnically-driven intra-state conflicts have replaced the ideological clashes of the Cold War as the principle sources of current conflicts. To be sure, from May 1988, when the Cold War was coming to its end, to the present day, there have been 58 conflicts the United Nations (UN) intervened and only 4 of them were inter-state in character: the Iraqi invasion of Kuwait in 1990, Chad-Libya border dispute in 1994, Ethiopia-Eritrea border dispute in 1998-2000, and the Iraqi invasion by the United States. That is to say, 48 overt intra-state conflicts have occurred in the post-Cold War period, most of which are rooted in ethnic clashes.¹

Ethnic conflicts involve inter-group rivalries between two or more ethno-cultural groups that feel different from each other. The ethnic criteria used by conflicting groups to define themselves may include common descent, shared historic experiences, or valued cultural traits. In some cases, race and blood ties may also be very important, but in general, there is no warrant for assuming that any one basis for ethnic identity is *inherently* more important than any other. In the final analysis, self-attachment to a group is a matter of personal feeling, which may be subjectively defined based on different criteria.²

As we learn from psychoanalytic child researchers, no one is born with a distinct ethnic identity. Ethnic identity, or self-attachment to a group, is slowly formed during childhood period. The child prepares itself for this process by beginning to accumulate the “shared reservoirs” of its group supported and sponsored by the adults in that group. Group traumas and glories, the image of relevant out-groups are systematically indoctrinated by the society in the minds of children. This transmission is not simply like the child’s hearing stories, reading books, etc. It occurs mostly in a silent fashion through the media of parental stories, communal festivals, formal education (socialization); and through the child’s relationship with important figures in the society (identification).³

Once formed, ethnic identity is rather difficult to change, since individual sense of self and ethnic identity are inevitably interrelated. That is, any radical change in a formed ethnic identity would be psychologically unbearable for individuals. In fact, the self-esteem of individuals often rises and falls with the fate of their group. A success of an ethnic group uplifts the individuals in that group and a failure hurts them. Scholars usually agree that even under the most favorable external conditions, such as the lack of discrimination, possibilities for economic prosperity, and lack of nationalistic education, change in ethnic identity takes a long time and is hardly possible within one generation. The fact that people cling to their identity all the more when political and military pressure are intensified is perhaps understandable in this context.

However, ethnic identity itself is not a source of inter-group conflict. Under normal circumstances, ethnicity is expressed in peaceful rituals of competition, such as sporting events, or by a greater affection for the diet, costumes, symbols, and cultural artifacts of one’s own group over those of another. Under certain conditions, however, the expression of ethnicity can take the form of maladaptive belligerence and violence. This work aims to identify and discuss such conditions making ethnic identity a vehicle of political mobilization inter-group conflict. Several lessons are also drawn from the discussions with respect to ethnic conflict resolution and peace making in war-torn societies.

¹ Source: UN statistics, obtained from the official UN web site, www.un.org (15.11.2016).

² Michael Ritter and Marta Tienda. Ethnicity and Causal Mechanisms. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005, p. 2.

³ Dana Comstock. Diversity and Development. Belmont, CA: Thomson Brooks, 2005.

Conditions Leading to Ethnic Conflicts

It can be said, in general, that ethnically-driven conflicts are usually complex phenomena and their causes are multiple. Yet commonly, there are three types of conditions - structural, psychological, and international- that often give rise to these conflicts.

Structural Conditions

The restrictions against the expression of identity and discrimination

First of all, when we look through ethnic conflicts anywhere, it seems that these conflicts are not independent of the desire to express group identity. Ethnic conflicts tend particularly to occur when ethnic groups feel serious restrictions on the expression of their ethno-cultural distinction. Such restrictions may involve limitations to the use of local language (i.e., in schools and courts), exclusion of ethnic groups from political power, or limitations to the expression of local customs. In general, the greater the scope of restrictions the more likely the possibilities of ethnic challenge against the status quo. Thus, it would be seriously misleading to interpret ethnic conflicts as just a “terrorist action”, though it would be tied with terrorism, or a “foreign-party game”. These conflicts draw their strengths from ethnic and cultural bonds, not associational ones.⁴

Another problem is discrimination. The most apparent aspect of discrimination involves unequal treatment of minority groups by dominant groups and not creating conditions for their progress. In most Third World countries, inequalities among ethnic groups in status and access to political power have also been deliberately maintained through local law and public policy. State building almost everywhere in the Third World resulted in policies aimed at assimilating minority peoples, restraining their historic autonomy, and extracting their resources and labor force for the use of the state, dominated by a certain ethnic group or groups. Some minority peoples, including most of the overseas Chinese of Southeast Asia, for instance, have been able to share power and prosperity at the center of new states. Some others, particularly in Africa where the reach of state power is limited, have been able to hold on to *de facto* local autonomy. Yet the general effect of state building or expansion of state power in most parts of the world has been to substantially increase the grievances of most ethnically distinct groups, those who have either not being strong enough to protect their local autonomy or not been allowed to participate in power at the center.⁵

Discrimination is not limited with unequal treatment; it also involves cultural discrimination. That is, cultural norms and social practices in a country would be such that while dominant group norms are valued, minority norms are disvalued and marginalized. Some example of cultural discrimination may include making fun of minority languages and customs, portraying minorities as the “problem people” in movies and television programs, as well as excluding them from opular social gatherings.⁶

Through discrimination policies and practices, dominant groups aim to assimilate minority groups. Yet indeed, in-group solidarity usually increases within ethnic groups facing serious discrimination. A prolonged experience of unequal treatment and discrimination, in turn, exacerbates revisionist movements for underprivileged groups to alter the status quo for the better. Ethnic groups whose underprivileged status is maintained through repression may

⁴ Ted R. Gurr. “Minorities, Nationalists, and Ethnopolitical Conflict”, in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. (Eds.) Chester A. Crocker *et al.*, Washington DC: US Institute of Peace, 1996, p. 53.

⁵ Muzaffer E. Yılmaz. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*. Ankara: Nobel, 2007, 9-10.

⁶ *ibid.* 12-13.

be hesitant to act on dominant groups, but they nurture deep grievances against them. These grievances, however, may eventually be translated into conflict when conditions become “ripe” for ethnic mobilization.⁷

The Nature Of Political System

Just having talked about the issues of the urge to express ethnic identity and discrimination, the feature of political system should also be discussed, in this respect, as these issues are closely linked with it. It is usually the case that liberal democracies provide many structural mechanisms preventing, at least, legal discrimination and easing identity expression. For example, in most liberal democracies, minority rights are strictly protected by law, different ethnic groups have a space to exercise their own group identities, and social problems can find democratic channels to express themselves. Equally or more important, the distribution of political power can be shaped, or re-shaped, through political elections. Thus, issues concerning diverse ethnic groups can be peacefully dealt with before they escalate to large-scale conflicts.

That aside, a burgeoning literature has discussed the pacific culture of liberal democracies, usually called as “democratic culture”. In its origin, democratic culture is driven from the interactions of individuals with the political system, but in time, it becomes a reality on its own, dominating inter-individual relations. Democratic culture promotes peace through common constructive practices, such as openness to dialogue, tolerance to differences, peaceful resolution of social conflicts, and rejecting violence as a means to handle problems. Such qualities not only foster social harmony but also give rise to the belief that conflict may produce win-win solutions and better relations.

On the other hand, in authoritarian, totalitarian, and other non-democratically constituted states, the absence or weakness of systemic mechanisms that can alleviate social tensions may easily escalate ethnic issues to overt conflicts. In such regimes, dominant group privileges are usually supported by the local law and popular culture too, perpetuating, thus, discrimination and repression at the political level, as well as at the societal level. Hence, it is perhaps no coincidence that serious ethnic conflicts tend more frequently to occur in anti-democratic states.⁸

Unfavorable Economic Conditions and Unjust Distribution of National Wealth

Another structural factor that appears to contribute to the occurrence of ethnic conflicts in multi-ethnic societies is economic distress and unjust distribution of national sources. When the ethnically-driven intra-state conflicts that the UN has intervened are examined, it becomes clear that the GDP per capita in these countries is approximately \$2000 according to the data by *The World Factbook*. Even in some countries, such as Sudan, Democratic Republic of the Congo, Liberia, and Haiti, it is well under this figure. Research shows that there is a strong correlation between human needs deprivation and conflict. If people are not satisfied in terms of their basic needs, they may easily become conflict-prone against other individuals and the system under which they live.⁹

⁷ Muzaffer E. Yilmaz. “UN Peacekeeping in the Post-Cold War Era”, *International Journal on World Peace*, Vol. 12, No. 2, 2005, p 14.

⁸ On the relationship between liberal democracy and social peace, see, for example, Michael W. Doyle, “Liberalism and World Politics”, *American Political Science Review*, Vol. 80, No. 4, 1986; Morton H. Halperin, *The Democracy Advantage: How Democracies Promote Prosperity and Peace*. New York: Routledge, 2005; James Tully. *Democracy and Civic Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

⁹ John W. Burton. *Violence Explained*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1997.

Aside from widespread poverty, in countries suffering from serious ethnic conflicts, there usually exist great gaps in the distribution of welfare among different ethnic groups. While dominant groups often get the “lion’s share” and enjoy prosperity, most minorities suffer poverty and they are entrapped in structural violence. They generally work in lower-status jobs and have lower level of income. This relative deprivation of economic well-being in comparison with dominant groups may motivate disadvantaged ethnic groups for political mobilization.

Hence, although ethnic identity is valued in and of itself, the economic dimension is still important, for a multi-ethnic state that is characterized by widespread poverty and evidently unjust distribution of national wealth is a state where ethnic antagonisms are likely to grow. Economic well-being and perception of just distribution, on the other hand, may contribute to a sense of security, and give ethnic minorities a stake in the system. Donald L. Horowitz calls this the “distributive approach to ethnic conflict resolution”, as opposed to structural approaches based on creating a political framework. He points out that such an approach can include preferential policies aimed at raising certain groups to a position of equality through investment, employment practices, access to education, and land distribution.¹⁰

As a matter of fact, albeit ethnically heterogenic, the fact that there are no serious ethnic conflicts in the European Union (EU) countries where the annual average GDP per capita is about \$40000 confirms a positive relationship, among other things, between economic well-being and inter-group harmony. This can be said to be the case for many other multi-ethnic but wealthy states, such as Canada, United States, Australia, New Zealand, and so on.

Psychological Conditions

In most ethnic conflicts, there are also psychological issues that may be, in effect, tainted with irrationality. Political, economic, historical, and military events can sometimes become so psychologies and so “stubbornly fixed” in the minds of adversaries that without an understanding of the large group psychology, it may be impossible to fully understand ethnic conflicts.

In this regard, a hidden dimension that usually plays a significant role in situations of ethnic clashes is historic traumas. Historic traumas refer to events that invoke in the members of a group intense feelings of having been humiliated and victimized by members of another group. A group does not, of course, choose to be victimized, and subsequently to lose self-esteem, but it does choose to psychologize and mythologize to dwell upon the event. The group draws the emotional meaning of traumatic events, and mental defenses against it, into its very identity. Members of each new generation share a conscious, and unconscious, wish to repair what has been done to their ancestors to release themselves from the burden of humiliation.¹¹

What is more, once a terrible event in a group’s history becomes a historic trauma, the truth about it does not really matter. From that time on, reality is interpreted through inner perceptions and feelings. Especially, when a new conflict situation comes up and tension arises, the current enemy’s mental image becomes contaminated with the image of the enemy in the chosen trauma, even if the new enemy is not related to the original one.¹²

A good example regarding the negative effects of historic traumas on current inter-ethnic conflicts would be the case of Cyprus. A closer look suggests that the contemporary conflict on Cyprus is not an isolated issue having its own “private” life, but it is a significant part of the larger Greco-Turkish issue with a thousand-year history. Despite a relatively long-

¹⁰ Donald L. Horowitz. *Ethnic Groups in Conflict*. 2. Edition. Berkeley: University of California Press, 2000, pp. 653-681.

¹¹ Vamik D. Volkan and Norman Itzkowitz. *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*. Cambridgeshire, England: The Eothen Press, 1994, p. 7.

¹² *Ibid*.

time of togetherness (since 1571), in general, neither the Greeks nor the Turks of Cyprus have ever considered themselves as members of a distinct Cypriot nation. They were, and still are, separate communities with strong emotional attachments to their respected motherland countries. Because of this “total body identification”, historical enmities between the larger Greek and Turkish nations have been transported to Cyprus. Both Cypriot communities brought past grieves and ideals of their respected nations to the island. Even the images of each side towards the other are pretty much the same as those of the motherland Greeks and Turks. Therefore, when the Republic of Cyprus was created by outside powers in 1960, there was an artificially-created state, but there was no cohesive Cypriot nation to support it.¹³

Aside from larger Greco-Turkish hostilities, the Cypriot communities themselves have experienced many traumas at the hands of each other. The Turkish Cypriots, for instance, still remember the period between 1963-1974 as their major trauma, while the Greek Cypriots similarly refer to their own great trauma which started with the Turkish invasion in 1974. Past hurts affect the interactions of the two communities, as they do the formal negotiation process. This is one of the main reasons why the peace process on Cyprus, or outside it, does not go on smoothly.¹⁴

Another relevant example would be the ruthless attitudes of the Serbs toward Turkish, Albanian and other Muslim communities after the disintegration of Yugoslavia in the early 1990s. For the Serbs, these communities were the descendents of the Ottoman Turks that defeated them in Kosovo in the 14. Century. Although over six hundred years passed, the Serbs did not forget their defeat and wanted to destroy the “ashes of the Ottomans” in an effort to “purify” Serbian nationalism. This policy manifested itself in the form of ethnic cleansing in Bosnia, Kosovo, and other minority areas in the 1990s where the international community was too late to intervene.

However, it would be erroneous to claim that historic traumas directly cause ethnic conflicts. If that was true, ethnic groups that experienced great traumas at the hands of each other in the past would be in a constant state of struggle at present. Yet we know that this is not the case. Nevertheless, great past traumas lead, at least, to enemy images. Once formed, such images harm inter-group relations and breed escalatory spirals in conflict situations for several reasons, summarized as follows:

First, because of enemy images, ethnic groups in conflict see and acknowledge negative aspects of each other that fit or support the stereotype and ignore other aspects that do not fit. In other words, the parties see what they want to see and overlook what they wish to ignore. As a result of this black-and-white thinking, “de-individualization” takes place, a collectivist ethic emerges, and polarization becomes easier.

Similarly, the perception of enemy, even if it may be erroneous, helps to shape reality and brings on the self-fulfilling prophecy. Especially when suspicions run high, a “defensive” move by one side may look “provocative” to the other, evoking from the latter a further “defensive” reaction that serves only to confirm the suspicions of the former. Also, ethnic groups tend to be aggressive towards others they view as hostile, which, in turn, encourages the others to retaliate, hence confirming the view of them as hostile.

In the same way, when a group behaves the way that the other group expects, the other group attributes that behavior to the opponent group’s inner dispositions, reinforcing its view of what the opponent group is really like. When the opponent group behaves differently from

¹³ **Muzaffer E. Yilmaz. “Cyprus: Past Hurts and Present Stalemate”, in Turkey’s Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century. (Ed.) Sertif Demir, Boca Raton, FL: Brown Walker Press, 2016, pp. 127-129.**

¹⁴ **Ibid.**

the expectations of the other group, the other group, in that case, attributes that behavior to environmental pressures or the opponent group's weaknesses.¹⁵

Enemy images are also mirrored. That is, as long as one group possesses certain negative images regarding other group, the other group retaliates in the same way and develops similar images, even if it does not have any in the beginning. Over time, both sides become equal in terms of having polarized images which are, indeed, quite analogous.¹⁶

As a matter of fact, in a cultural study of Jewish-Arab attitudes, Raymond Cohen found that two-thirds of the Jews thought that they could not trust the Arabs, and similarly, two-thirds of the Arabs thought that they could not trust the Jews (quoted in Ryan, 1995: 87-88). Likewise, ICAP and PIAR, two major public relations firms from Greece and Turkey, which carried out a joint poll in order to measure the public views found that the Greeks and Turks almost equally mistrust each other, with 81 percent of the Greeks and 80 percent of the Turks suspicious of the other.¹⁷

Finally, enemy images may lead dehumanization and perhaps this is the most dangerous aspect of such images. Dehumanization can be characterized by a decline in empathy for the other side and involves the removal of human facets. Under normal circumstances, it is not easy for human beings to engage in violent acts and to kill other human beings. Before groups enter into large-scale violence and killing, they must first dehumanize those who mean to "eliminate" so that they can feel that they are doing the right thing. They must portray rival out-groups as crude, uncivilized, barbarian, greedy, criminal, terrorist, and even non-human, in order to release themselves from the burden of guilt feelings. Empirical evidence shows that especially during wartime, a psychological need for dehumanization arises, since killing or brutal tactics cannot be easily justified otherwise.¹⁸

Dehumanization, as a result, systematically destroys groups' tendency to identify themselves with other human beings, and gives them a "reason," as well as an emotional ground, for brutal tactics and killing. Therefore, the image of enemy does not only consist of feelings of strong dislike but also involves the possibility of violence, killing, and destruction under war or war-like circumstances.

International Conditions

The factors that have been addressed and discussed so far are among major internal dynamics of serious ethnically-driven conflicts. But most ethnic conflicts are also tied to international support and they may not be fully understood without taking this dimension into account.

Foreign sympathizers can contribute substantially to an ethnic group's cohesion and political mobilization by providing material, political, and moral support. For example, the Palestine Liberation Organization (PLO) has organized and supported oppositional activity by Palestinians in Jordan, Lebanon, and the territories occupied by Israel. Rebellious Iraqi Kurds, likewise, have at various times had the diplomatic support of the Iranian regime, Israel, and the United States. Similarly, on Cyprus, Greek Cypriots have been supported by Greece, while their Turkish counterparts by Turkey.

The most destructive consequences usually occur when competing powers support different sides in ethnopolitical conflicts. Such proxy conflicts are often protracted, very deadly, and not likely to end in negotiated settlements unless it is in the interest of external powers.

¹⁵ Muzaffer E. Yılmaz. "Enemy Images and Conflict", İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. No. 32, 2005, p. 5.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid. pp. 5-6.

¹⁸ Ibid. p. 6.

When external support is withdrawn, possibilities for settlement may open up, as it happened in Angola in 2002. In Afghanistan, however, the cessation of Soviet and US support in the early 1990's led to a new phase of civil war, fought among rival groups for power. The country was devastated by the conflict among political movements that represented the Tajiks, Uzbeks, and other minorities who opposed efforts by the historically dominant Pashtuns to regain political control. Proxy wars were especially common during the Cold War, yet by no means limited to superpower rivalries. For example, in the 1980s war, both Iran and Iraq encouraged Kurdish minorities on their enemy's terrain to fight from within.

Ethnic mobilization is also prompted by the occurrence of ethnopolitical conflict elsewhere through the processes of *diffusion* and *contagion*.

Diffusion refers to the spillover of conflict from one region to another, either within or across international boundaries. For instance, in the last century, about a dozen ethnic groups in the Caucasus, including the Ossetians, Abkhaz, Azeris, Chechens, Ingush, and Lezghins, have been caught up in ethnopolitical struggle through the diffusion of proactive and reactive nationalism. Political activists in one country usually find sanctuary with and get support from their transnational kinfolk. Generations of Kurdish terrorists in Turkey, Syria, Iraq, and Iran have sustained one another's political mobilizations in this way. Likewise, the Chechens outside Russia, descended from the exiles and political refugees of an earlier era, gave open support to their rebellious cousins in the Caucasus. As a rule, a disadvantaged group's potential for political mobilization is increased by the number of segments of the group in adjoining countries, by the extent to which those segments are mobilized and by their involvement in overt conflict.¹⁹

Contagion, on the other hand, refers to the process by which one group's actions provide inspirations and guidance for other groups elsewhere. While, in general, internal conflicts are by themselves contagious, the strongest force of communal contagion tends to occur within networks of similar groups. Informal connections have developed, particularly since the 1960s, among similar groups that face similar circumstances so that, for instance, New South Wales Aborigines in the early 1960s organized freedom rides, and Dayaks in northern Borneo in the 1980s resisted commercial logging of their forests with rhetoric and tactics remarkably like those used by native Canadians in the early 1990s. In general, groups that are tied into networks acquire better techniques for effective mobilization: plausible appeals, good leadership, and organizational skills. More importantly, they benefit from the inspiration of successful movements elsewhere, successes that provide the images and moral incentives that motivate activists.²⁰

In sum, myriad international actors help shape the aspirations, opportunities, and strategies of ethnic groups in conflict. Thus, the nature of international engagement is a major determinant of whether ethnic conflicts are of short duration or long, and of whether they end in negotiated settlements or humanitarian disasters.

Conclusion and Implications for Conflict Resolution

Several conclusions, as well as lessons with respect to ethnic conflict resolution, can be drawn from the above discussions, summarized as follows:

- Ethnic identity can be said to be a universal phenomenon, but it is not something that can be measured. In the final analysis, the self-attachment to

¹⁹Ted R. Gurr. "Minorities, Nationalists, and Ethnopolitical Conflict", in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. (Eds.) Chester A. Crocker *et al.*, Washington DC: US Institute of Peace, 1996, p. 72.

²⁰ Muzaffer E. Yılmaz. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*. Ankara: Nobel, 2007, 24.

an ethnic group is a matter of personal feeling, which may be subjectively defined based on different criteria.

- Although no one is born with a distinct ethnicity, ones formed, ethnic identity becomes resistant to change, since individual sense of self and ethnic identity are inevitably interrelated. Indeed, a success of an ethnic group uplifts the individuals in that group and a failure hurts them.
- Ethnic identity itself is not a source of inter-group conflict, however. Ethnic identity can motivate a group for political mobilization if the group feel structurally restricted and perceive its position as unfair under the existing political order. Psychological conditions and international support usually complement structural restrictions during political mobilization.
- Since, the dynamics of ethnic conflicts are usually highly complex, conflict resolution strategies should be multi-sided. In light of the above discussions, ethnic peace making should involve, in most cases, finding successful formulas that enable the expression of distinct group identities, preventing structural and cultural discrimination, democratization, economic development and relatively just distribution of national wealth, confidence building measures aimed at overcoming past traumas and reducing enemy images, as well as a stable international environment.
- Ethnic conflicts are almost always a two or n-party game. Hence, concentrating conflict resolution efforts on one party to the exclusion of others is a no-win strategy. For durable resolution of these conflicts, all related parties must be involved in the peace process.
- Given the complexity of ethnically-driven conflicts, the resolution of such conflicts can be said to be not feasible through the efforts of one particular actor only. Multi-level efforts must be put by different actors, domestic and international. Particularly important is the intervention by humanitarian NGOs (non-governmental organizations) and UN agencies, as these operate with a main aim of peace. Efforts can also be made by regional organizations, nation-states, even individuals, provided that they operate independently of political interests and positively contribute to the peace process.

References

Burton, John W. *Violence Explained*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1997.

Comstock, Dana. *Diversity and Development*. Belmont, CA: Thomson Brooks.

Doyle, Michael W. "Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, Vol. 80, No. 4, 1986.

Gurr, Ted R. "Minorities, Nationalists, and Ethnopolitical Conflict", in *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. (Eds.) Chester A. Crocker *et al.*, Washington DC: US Institute of Peace, 1996.

Halperin, Morton H. *The Democracy Advantage: How Democracies Promote Prosperity and Peace*. New York: Routledge, 2005.

Horowitz, Donald L. *Ethnic Groups in Conflict*. 2. Edition. Berkeley: University of California Press, 2000.

Ritter, Michael and Tienda, Marta. *Ethnicity and Causal Mechanisms*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005.

Tully, James. *Democracy and Civic Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Volkan, Vamik D. and Itzkowitz, Norman. *Turks and Greeks: Neighbours in Conflict*. Cambridgeshire, England: The Eothen Press, 1994.

Yılmaz, Muzaffer E. "Enemy Images and Conflict", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No. 32, 2005.

_____. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*. Ankara: Nobel, 2007.

_____. "Cyprus: Past Hurts and Present Stalemate", in *Turkey's Foreign Policy and Security Perspectives in the 21st Century*. (Ed.) Sertif Demir, Boca Raton, FL: Brown Walker Press, 2016.

Internet Reference

<http://www.un.org> (15.11.2016).

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AB-ABD İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Hakan ÖZKAN¹

ÖZET

ABD'nin Avrupa ve AB ile olan ilişkilerinde çok yönlü ve kültürel boyutlar hakim olmuştur. Tarihsel olarak bakıldığında, Marshall planı, İkinci Dünya Savaşından ağır yara alan Avrupa için, geniş kapsamlı bir yeniden yapılanma planı olarak, Amerika-Avrupa ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Sovyetler Birliğinin çökmesiyle birlikte, her ne kadar askeri Doğu-Batı çatışması sona ermiş olsa da, Balkanlar AB'nin ABD ile olan ilişkilerinde, özellikle de Yugoslavya savaşı bakımından yeni bir sorun alanı oluşturmuştur. AB'nin katılımında isteksiz davranmış olması, Soğuk Savaş sonrasında Doğu Avrupa'daki gelişmeler üzerinde anlaşmazlıklara ve cevaplanmamış soruların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: AB, ABD, Soğuk Savaş, Serbest Ticaret Anlaşması, Küreselleşme, Transatlantik İlişkiler

Abstract

The U.S. relations with Europe and the EU are dominated by a variety of interests, and cultural aspects. In the historical context the Marshall Plan as a comprehensive reconstruction plan for Europe, which was seriously damaged by the Second World War played an essential role in the US-European relations. With the collapse of the Soviet Union, though the military East-West confrontation was ended but the Balkans emerged as a new problem area of the EU's relations with the U.S. , especially in the course of the war in Yugoslavia . The lack of willingness of the EU to cooperate, led to conflicts and unresolved issues about the development in Central and Eastern Europe after the end of the Cold War.

Key Words: EU, USA, Cold War Era, Free Trade Agreement, Globalization, Transatlantic Relations

Giriş

Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri dünyanın gündeminde yerini almış ve dünyanın en stratejik ikili ilişkisi olmuştur. Çalışma, bu transatlantik ilişkilerin özellikle Soğuk Savaş sonrasındaki geçirdiği transformasyonu, değişen ve gelişen küresel gelişmeler karşısında çıkarları doğrultusunda aldıkları kararları incelemeyi amaçlamaktadır. Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'nın Sovyet tehdidine karşı ABD'den aldığı destekler sonucunda ABD, Avrupa'ya etkileyen bir ülke konumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla beraber 1990'larda gelişen küresel olaylar karşısında çıkarlara bağlı ikili ilişki zaman zaman değişime uğramıştır. Yugoslavya Savaşı sırasında Avrupa'nın müdahaledeki isteksizliği ve 11 Eylül sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin zorlayıcı ve tek taraflı hareketleri ve savaş yanlısı tutumu transatlantik ilişkilerde derin ayrışmalara neden olmuştur. AB-ABD ilişkileri Obama döneminin yapıcı ve uzlaşmacı politikalarıyla gelişmeye başlasa da 2013 yılında ortaya çıkan Merkel'in telefonunun ABD tarafından dinlenmesi olayı ilişkilerde önemli bir gerginliğe sebebiyet vermiştir. Günümüzde yaşanan küresel gelişmeler ve bölgesel sorunlar, güçlü bir geçmişe sahip transatlantik ilişkilerin değerine vurgu yapmaktadır. Çıkarlar doğrultusunda zedelenmiş ABD- AB ilişkileri bölgesel ve küresel sorunlara karşı beraber stratejik adımlarla güçlenebilir. Ne kadar milliyetçiliğin son popüler temsilcilerinden Donald Trump 2016 ABD seçimlerini kazanıp Avrupa Birliğinde endişelere yol açmış olsa da, uzun vadede Çin karşısında özellikle ekonomik anlamda bu iki partnerin birbirinden kolayca vazgeçeceği olası gözükmemektedir.

Tarihsel olarak bakıldığında, 20. yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri arasında çatışmalara sahne olmuş olsa da, İkinci Dünya Savaşından sonra, ekonomik ve siyasi işbirliği önem kazanmıştır. 5 Haziran 1947'de ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall tarafından, İkinci Dünya Savaşından ağır şekilde

¹ Yrd. Doç.Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, hakanozkan@karabuk.edu.tr

etkilenen Avrupa ülkeleri için kapsamlı bir yeniden yapılanma planı bildirilmiştir.²Bu Marshall Planı başarılı bir yeniden yapılanmayla eş anlamlı kullanılmaya başlanmış ve uluslararası krizler kapsamında, her zaman başarılı bir çözüm olarak tartışılmıştır. O zamanın savaş karşıtı olan ABD'nin bu şekilde Almanya'nın yeniden yapılanmasına büyük katkı sağladığı bir gerçektir.³"Bu destek olmasaydı AET'nin kurulabileceğini veya bugünkü AB şeklini alabileceğini düşünmek pek mümkün değildir. ABD Marshall planı ile ve NATO yoluyla bir güvenlik şemsiyesi kurarak erken dönemde çok kritik destekler vermiştir. ABD'nin sağladığı garantiler sayesinde Batı Avrupa'nın kendi iç yeniden organizasyona ve yeniden inşasına odaklanması mümkün olmuştur. Öte yandan Amerika'nın bonkörlüğü tamamen hayırseverlikten de kaynaklanmamaktadır: barış ve batı Avrupa'nın ekonomik olarak yeniden ayağa kalkması Amerikan çıkarlarına hizmet etmiştir; bölgedeki Sovyet etkisinin bertaraf edilmesine yardımcı olmuştur, Amerikan ihracat malları için önemli bir pazar oluşturulmuştur ve batı Avrupa ABD'nin kritik bir ekonomik ve siyasi ortağı olmuştur."⁴

Uzun vadede Soğuk Savaş sırasında Batı Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliği'ne karşı komunizme karşı dengeli, güvenilir bir ortak bulmuşlardır. Marshall Planının ABD ve Avrupa ülkeleri arasında köklü etkileri olmuştur. ABD belirleyici taraf olarak kendini konumlandırma fırsatı bulmuş ve Avrupa'yı etkileme imkanı olmuştur. Ancak burada yardımı alan ülkelerin kararları hiç bir zaman dikkate alınmamış, sadece "hegemonya işbirliği" içinde yönetilmiştir. Bu şekilde bir savaş sonrası model olarak "Pax Americana" oluşturulmuştur. Marshall Planı, SSCB ile olan ilişkiler üzerinde de etkili olmuştur. Bağdaşmayan çıkar çatışmalarına yol açmış ve Avrupa'yı iki ayrı bloğa bölmüştür.⁵ 60lı ve 70li yıllarında Vietnam Savaşı, bu işbirliğini germiş ve batı Avrupa hükümetleri ABD'ye siyasi destek vermeyi reddetmiştir. Avrupa'daki savaş karşıtı hareketler de Amerikan politikasını eleştirmiştir. ABD'nin tek taraflı bir karar ile 70lerin başında doların altına çevrilebilmesi uygulamasını kaldırması iki taraf arasında siyasi gerilime neden olmuştur. Ayrıca Ortadoğu politikası konusundaki farklı düşünceler de 1973 yılında batı Avrupa hükümetlerinin Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail'e destek verme konusunda ABD'den ayrı düşmeleri ile daha da belirgin olmuştur.⁶Zaman zaman fikir ayrılıkları derinleşmiş ve "Soğuk Savaşın" bu durumu Avrupa'da Sovyetler Birliğinin çöküşüne kadar sürmüştür.

70'ler sonrasında küreselleşme süreciyle birlikte Avrupa güçlenmiştir ve ortaklık teması ön planda olmuştur. Avrupa'nın, siyasi ve ekonomik açıdan giderek güç kazanması ve Avrupa Topluluğu yapısının etrafında siyasi bir birlik haline dönüşmeye başlamasıyla beraber, Avrupa-ABD ilişkilerinin Amerikan egemenliğinden çıkarak güçlü bir ittifak haline dönüştürme sürecine girmiştir.⁷Bunun en önemli parametrelerinden biri Avrupalı yetkililerin iktisadi bütünleşmeyi hızlandırmak amacıyla bir tek pazar oluşturma isteği neticesinde Avrupa Tek Senedini imzalamasıdır.

² Hans-Jürgen Schröder, Marshallplan und westdeutscher Wiederaufstieg. Positionen – Kontroversen, (Stuttgart: Franz Steiner, 1990), 5.

³ Rüdiger Alte, Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946-1947, (München: Oldenbourg, 2003), 264.

⁴ John McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, (Ankara: Adres Yayınları, 2015), 508.

⁵ Axel Lehmann, Der Marshall-Plan und das neue Deutschland: die Folgen amerikanischer Besatzungspolitik in den Westzonen, (New York/München/Berlin: Waxmann, 2000),60.

⁶ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 510.

⁷ Gökhan Kilit, "Transatlantik ilişkiler: AB-ABD", İKV, Kasım 2013, http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme-75.pdf, (e.t. 10.11.2016).

1.SSCB'nin Çöküşünden Sonra ABD'nin Konumu

Sovyet Birliği'nin ve komünist sistemin çöküşünden sonra, askeri Doğu-Batı çatışması sona ermiştir. Dünya kaderi açısından ABD-SSCB ilişkilerinin önemi bu şekilde oldukça azalmıştır. Rusya'nın ekonomik geri kalmışlığı Avrupa'nın yeniden yapılanmasına ve ABD ile Avrupa ilişkilerinde yeni bir tanımlamaya neden olmuştur.⁸Rusya gücünün büyük bölümünü kaybettikten sonra ve Soğuk Savaştan sonra uluslararası ilişkilerin çift kutuplu yapısı bozulduğundan, Avrupa Birliği ve ABD gibi ekonomik güçler yeni hareket alanlarına kavuşmuştur.

Trans-Atlantik Deklarasyonu 1990 senesinde sonuçlandırılmış ve yeni bir ortaklık mekanizması ortaya çıkmıştır, Bu ilişkiler AB-ABD Zirveleri'nin etrafında ilk kez bir formül olarak resmîyet kazanmasıyla üst düzeyde ele alınmıştır. Çalışmalar sonucunda, ilişkilerin kurumsal birimlerini ve alt gündem maddelerini tespit eden Yeni Trans-Atlantik Gündem 1995 yılında ilan edilmiştir.⁹Böylelikle her iki tarafın iş dünyasının liderleri düzenli olarak konferanslarda bir araya gelmeye başlamış ve barışın yayılması için çalışmalar yürütülmüştür. 1998 yılında Transatlantik Ekonomik Ortaklığı'nın kurulması ile ticaret konularında işbirliği artmış ve ABD Avrupa Birliği'nin en büyük ticaret ortağı olmuştur.¹⁰

Soğuk savaş sonrası en önemli olaylardan biri, iki Almanya'nın birleşmesidir. Bu anlamda, Avrupa Birliği güvenlik ve dış politika stratejisi değişmiş ve Avrupa Orta Doğu ve Orta Asya'da da aktif bir politika izlemeye başlamıştır. AB'nin Doğu Avrupa ve Balkanlardaki çalışmaları önceden olmadığı kadar dinamik olmuştur. SSCB'nin çöküşüyle birlikte AB için tehlikenin ortadan kalkmasıyla ve Doğu-Batı anlaşmazlığının sonuyla birlikte sistem sınırı kaldırılmıştır. Bu, Avrupa Birliği ve komşularının, dünya ve gelecekteki perspektiflerinde temel değişikliklere yol açmakla kalmamış, ABD'ye de bölgenin birleşme noktası olarak yeni bir rol yüklemiştir.

Özellikle Almanya ve Fransa için, Berlin duvarının yıkılması gibi olaylar, ABD ile olan ilişkilerde önemli yer almış ve özellikle Kohl döneminde ABD hegemonyası üzerine eleştiriler yoğunlaşmıştır.¹¹ AB'nin büyük ülkeleri, özellikle Fransa ve İngiltere birleşmeye karşı çıkmıştır. Bunun asıl nedeni, AB içinde güç dengesinin Almanya lehine değişmesinden korkmaları olmuştur. İngilizler Almanya'nın gücünün artması ve İkinci Dünya Savaşındaki galip statülerini kaybetme kaygısı taşımıştır. Almanya'nın tek başına ilerlemesiyle ilgili bazı kaygılara rağmen, ABD Almanya'nın birleşmesini başından beri desteklemiştir.

ABD'nin Rusya ile olan rekabeti, özellikle NATO'nun doğuya genişlemesi, Kosova meselesi ve Yakın ve Orta Doğu bölgesel sorunlar da devam etmiştir. ABD, İran ve Irak'ta nükleer silahların yaygınlaşmasını ve Rusya ile işbirliğini önlemeye çalışmıştır.¹²Yukarıda bahsedildiği gibi, Balkanlar, özellikle Yugoslavya savaşı kapsamında AB'nin ABD ile olan ilişkilerinde bir sorun alanı oluşturmuştur. AB'nin müdahaleye isteksiz davranması, Soğuk Savaş sonrası Orta Avrupa'daki gelişmeler üzerinde anlaşmazlığa ve çözülemeyen sorunların oluşmasına neden olmuştur. ABD'nin birçok araç ve ekonomik yardımla barışı güvenceye almaya çalışması, genç AB ve ortak dış ve güvenlik politikaları tarafından, ABD istekleri

⁸ Olga Alexandrova, "Russland und die USA: Partner oder Rivalen?", *Russland in Europa: Innere Entwicklungen und internationale Beziehungen – heute*, Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien (ed.), (Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2000), 242.

⁹ Gökhan Kilit, "Transatlantik ilişkiler: AB-ABD".

¹⁰ John McCormick, *Avrupa Birliği Siyaseti*, 510.

¹¹ Pierre Guerlain, "Die amerikanische Hegemonie und ihre Wahrnehmung in Europa nach 1989.", *Amerika und Europa: Mars und Venus? Das Bild Amerikas in Europa*, Thadden, Rudolf von; Escudier, Alexandre (ed.), (Göttingen: Wallstein, 2004), 86.

¹² Alexandrova, "Russland und die USA", 247.

doğrultusunda uygulanmamıştır.¹³ Avrupa Entegrasyonu 90lı yıllarda Avrupa Birliği (AB) için daha öncelikli olmuştur ve birliğin ağırlık verdiği tamamlayıcı anlaşmaları kapsamında yapılanmaların, süreçlerin ve politik alanların bütünlüğü desteklenmiştir.

Soğuk savaş sonrası dönem, AB'nin ABD ile karşılaştırılabilir bir tutarlı homojen aktör olmadığını, farklı yönlerde güvenlik politikaları olan bir devletler birliği olduğunu göstermiştir: Fransa ve İngiltere gibi nükleer silahları olan devletler, Avusturya, Finlandiya, İrlanda ve İsveç gibi aktif olarak silahsızlanma taraftarı olan ülkeler, Belçika, Almanya, İtalya, İspanya, Portekiz ve Lüksemburg gibi NATO üyesi ülkeler bulunmaktadır. Doğuya açılmayla birlikte, birliğe "Eski Avrupa" ya göre ABD hakkında tamamen başka görüşte olan yeni ülkeler katılmıştır. ABD ve AB arasında, nükleer silahlar konusu ve Avrupa'daki silahsızlanma gibi konularla ilgili bütün sorunlar, Balkanlarda kendini göstermiştir.¹⁴ AB ülkeleri arasındaki bu eksik siyasi dayanışma, Alman-Fransız hegemonyasının, İngiltere ve Polonya gibi ülkeler tarafından eleştirildiği, AB ülkeleri arasında ortak bir anayasanın bulunmamasına bağlanmaktadır."Oyunun kurallarının Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana değiştiği görülmektedir. Gerçekten transatlantik bir doğası olan tek proje (Sovyetlere karşı çıkmak ve yenmek)ortadan kalkmıştır ve böylece iki taraf arasındaki farklılıklar artık daha farklı bir gözle değerlendirilmeye başlanmıştır. Uluslararası alanda sorunlu bölgelerle, örneğin Küba, İran, Irak ve Libya ile ilgili olarak ne yapılacağı konusunda taraflar anlaşmamış ve ABD Avrupalıların ayağa kalkıp uluslararası güvenlik konularında sorumluluk almaktan kaçınmaları veya sorumluluk almayı başaramamaları nedeniyle hayal kırıklığına uğramıştır. Ancak AB Soğuk Savaş'ın bitiminden iyi bir biçimde yararlanmış, doğuya doğru genişlemiş ve ortak dışişleri ve güvenlik politikasının temellerini atmıştır. Ticari gücü daha da fazla ortaya çıkmıştır ve Dünya Ticaret Örgütü'ne götürdüğü şikayet dosyaları da büyük oranda ABD ile ilgilidir. Ortak bir AB dışişleri politikasının geliştirilmesi konusunda güçlü bir kamuoyu desteği vardır ve özellikle ABD'den bağımsız bir siyasa geliştirilmesini neredeyse her beş Avrupalının dördü desteklemektedir."¹⁵

1990'lı yıllardan beri ABD'nin Batı ve Doğu Avrupa, aynı zamanda Rusya ile olan ilişkilerinde Orta Doğu önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölgenin jeostratejik konumu nedeniyle Arap Ligi ülkeleri, İsrail ve İran ve sahip oldukları petrol ile uluslararası güç ve çıkar kavgasında her zaman bir rol oynamışlardır.¹⁶"AB'nin Ortadoğu ile ilişkileri eskiden beri zorluydu ancak son dönemlerde özellikle İran, Irak ve İsrail ile olan gerilimler nedeniyle daha da zorlu bir hal almıştır. Ortadoğu'da bir barışa ulaşılmasında AB'nin çıkarı, bölgenin ana yabancı aktörü olan Birleşik Devletler'in çıkarından çok daha fazladır ve bunun için en az dört ana neden gösterilebilir. Birincisi, AB(ABD'nin aksine yerel petrol kaynakları çok azdır) petrol ihtiyacının yüzde 40'ını Ortadoğu'dan karşılamaktadır ve AB'nin Ortadoğu petrolünde bağımlılığı ABD'nin bu petrole olan bağımlılığın iki katıdır. İkinci olarak AB'nin pek çok Ortadoğu ülkesi ile olan ticaret ortaklıkları ABD'den daha büyük çaplıdır. Üçüncü olarak AB, Ortadoğulu göçmenleri ABD'ye nazaran çok daha fazla kendisine çekmektedir. Son olarak kıtada yaşayan Müslüman sayısı ABD'dekinden çok daha fazla olduğu için, içeriden gelen saldırı tehlikeleri daha fazla olduğu için ve İran'ın nükleer silahlar ve bunları kullanma kabiliyeti geliştirmesi halinde bunlarla Avrupa'yı vurması Amerika'yı vurmasından çok daha

¹³ Russel Farnen, "Vor einer stürmischen Zukunft? Die USA und die EU im neuen Jahrtausend." *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003*, Buck Henning (ed.), (Göttingen: Universitätsverlag, 2004), 185.

¹⁴ Götz Neuneck, "Die Weiterverbreitung von Massenvernichtungswaffen und die Sicherheitsstrategien der EU und der USA." *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003*, Buck Henning (ed.), (Göttingen: Universitätsverlag, 2004), 201.

¹⁵ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 510.

¹⁶ Ellinor Zeino-Mahmalat, Hegemonie oder Gefolgschaft? Die Neuordnung der Regierung Bush im Nahen und Mittleren Osten, (Berlin: Lit, 2006), 32.

kolay olacağı için, Avrupa ABD'ye nazaran terörizm tehlikesi ile çok daha fazla karşı karşıyadır. Ancak tüm bu nedenlere karşın bugüne değin AB yalnızca ABD'yi destekleyici bir rol oynamış, ABD'nin bölgedeki siyasal-askeri rolünden fayda (veya bakış açısında göre zarar) sağlarken, ABD politikasına da sıklıkla eleştirel yaklaşmıştır.”¹⁷

2. 11 Eylül Sonrası AB-ABD İlişkisinde Soğuk Yıllar

Bush döneminde, AB ve ABD, Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne yapılan saldırıların akıbetiyle, terörizme karşı Trans-Atlantik işbirliği vaatlerine rağmen birbirinden uzaklaşmıştır. Uzun süreli hedefler ve küresel politikalar doğrultusunda iki blokta yaşanan mesafeli tutumlardan dolayı uluslararası güvenlik sistemi ve ekonomik ilişkilerini de etkileyebilecek düzeyde ihtilaflara yol açılmıştır (Örneğin ABD Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICC), çevre konuları ve iklim değişikliğine dair Kyoto Protokollerine taraf olmamıştır. Aynı zamanda Ulusal Füze Savunma Sistemi konusundaki farklı görüşler, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında sorunlu bir mevzu haline gelmiştir). ¹⁸Önceleri AB içerisinde kamuoyunda ABD'ye karşı bir sempati ve destek olmuş, Avrupalı liderler iki tarafın bu soruna karşı birlikte hareket edebileceklerini belirtmişlerdir. Terörizm ve kitle imha silahlarının yarattığı tehdit ile Afghanistan'ın işgali gibi konularda uzlaşa sağlanmıştır. Fakat sonrasında da ABD başkanı George W. Bush saldırgan tek tarafçı diliyle ülkelerin ya ABD'nin yanında ya da onun karşısında yer aldığını söylemesi ve İran, Irak ve Kuzey Kore'yi bir “şer eksenini” olarak tanımlaması, Avrupalılar tarafından tepkilere yol açmıştır. Ayrıca Amerikalılar ve Avrupalılar arasında terörün nedenleri ve tanımlaması konusunda da farklı düşüncelere sahip oldukları ortaya çıkmıştır.¹⁹

2003'teki Irak krizi, ABD'nin bir yandan Almanya ve diğer yandan Fransa ile olan ilişkilerini germiştir.²⁰ “İsteklilerin Koalisyonunun“ barış hareketi, ABD'yi savaşa girmekten önlemeye çalışmıştır. Özellikle Almanya, İngiltere ve İspanya gibi ülkelerin katılmadığı ve diplomatik gerilimlere yol açan, askeri müdahalelerden kaçınmanın birliğin ortak dış politikası olması gerektiği görüşünü savunmuştur.²¹Fransa'nın Güvenlik Konseyindeki rolü AB çıkarlarına uyarken, özellikle İngiltere'ninki „ABD Rolü“ ne uygun düşmektedir.²² İngiliz perspektifi AB içinde bir muhalefete dönüşmüştür.

Avrupa Birliği işgal konusunda tepkiler göstererek, ABD ile olan ilişkilerinde kendisini daha baskın şekilde ifade etmek istemiştir. 1945 sonrasında Avrupa hükümetleri zaman zaman Amerikan liderliğine karşı direniş göstermiştir, lakin şimdi bu tepkiler açıkça sergilenmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve AB'yi bir arada tutan bağların çoğu zayıflamış ve Irak konusundaki ihtilaf, Avrupa'nın ne kadar büyümüş olduğunu ve özerkliğini gösterme isteğini gözler önüne sermiştir.²³

AB ile ABD arasında çok yönlü anlaşmazlık alanlarından biri de İran'ın atom tehdidiyle derinleşmiş ve ABD'nin Suudi Arabistan, Körfez Ülkeleri, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle otuz milyar Dolar tutarında bir silahlanma anlaşmasını birlikte getirmiştir. Bunun dışında ABD Orta Doğudaki ülkelere, bu ülkeleri İran'a karşı güçlendirmek amacıyla seksen milyar Dolar

¹⁷ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 516.

¹⁸ Kilit, “Transatlantik İlişkiler: AB-ABD”.

¹⁹ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 512.

²⁰ Guerlain, “Die amerikanische Hegemonie“, 87.

²¹ Henning Buck, Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003, (Göttingen: Universitätsverlag, 2004), 8.

²² Alfred Grosser, “Europa sieht Deutschland: Das neue deutsch-französische Verhältnis – ein Pflegefall?“, *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003*, Henning Buck (ed.), (Göttingen: Universitätsverlag, 2004), 101.

²³ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 140.

tutarında silah satmıştır. Bu silah ticareti ile ABD'nin bu ülkelerdeki siyasi etkisi de artmaktadır. Bu olaylar ABD'nin Orta Doğudaki çıkarlarının, AB'nin barışı güvenceye alma çabalarıyla uyuşmadığını göstermektedir.²⁴ AB, İran tehdidine karşı tavrını öncelikle, Avrupa Mahkemesinin kararıyla yeniden serbest bıraktığı yedi firmanın ve bir şahsın mal varlıklarını dondurması şeklinde göstermiştir. ABD politikasında olduğu gibi, AB'nin tutumunda da, İran'daki insan hakları ihlalleri önemli bir yer tutmuştur.²⁵

Uluslararası sistemde güvenlik, insan hakları, azınlık hakları gibi önemli temalara ABD'nin yeteri düzeyde ağırlık vermemesi, Avrupa Birliği'nin ise bu konulara öncelik vermesi ikili arasında idrak etme farkının derinleşmesine sebep olmuştur.²⁶ Öte yandan iki taraf da farklı konularda birbirlerine benzemeyen değerleri savunmaktadır:²⁷

- Sosyal Konularda Avrupalılar Amerikalılardan daha ilerici ve liberal görüşler savunmaktadırlar. Çünkü dinin Avrupa'daki siyasal süreçlerde çok daha az etkin olduğu görülüyor.
- Avrupalılar Eğitim, Sağlık ve Refah gibi programların hükümet tarafından desteklenmesini istemektedir. Amerikalılar için ise hükümetin onlara farklı amaçlarını gerçekleştirebilecek fırsatlar sunması daha önemli.
- Güvenlik konusunda Avrupa Birliği, yumuşak gücü ve barışın korunmasını tercih ederken, ABD sert güçten ve müdahaleci tavidan yanadır.
- Avrupalılar uluslararası ilişkilerde çok taraflılığı desteklerken, Amerikalılar tek taraflı aktiviteler üzerine durmaktadırlar.

Bir tarafta ABD gerektiğinde müttefiklerinden özerk hareket etmeye eğilimli politikalar göstermiş, diğer taraftan ise AB üye ülkeler çerçevesinde müzakere yeteneğini geliştiren politikalar üretmiştir. 2008 yılında Obama ABD Başkanı seçildikten sonra AB-ABD ilişkilerinde yeni bir sayfa açılacağı yönünde düşünceler ortaya atılmıştır. Obama ABD'nin itibarının tekrar kazanılması için bir yol haritası çizmiş ve Bush döneminde yaşanan sıkıntılar geride bırakılmaya çalışılmıştır.²⁸

3. Obama Döneminde Yumuşama Süreci

Avrupa Birliği, Soğuk Savaşın bitmesinden sonra ABD karşısında daha bağımsız hareket etmeye çalışmıştır. George W. Bush döneminden sonra göreve gelen Obama ise AB'nin güvenini yeniden kazanmak niyetinde olmuş ve 2008 yılında Berlin'de yaptığı konuşma ile AB kamuoyunun sempatisini kazanmıştır. Yeni dönemin işbirliği ve ortaklık dönemi olduğunu ve ABD'nin AB'den daha iyi bir partneri olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda güçlü bir AB'nin ve NATO'nun hem Amerika hem de Avrupa kıtasındaki güvenliği ve refahı sağlayacağını vurgulamış ve bu iki yapılanmanın genişleme süreçlerini desteklemiştir. ²⁹”Doğu Avrupa’da meydana gelen jeopolitik değişimlerle beraber Avrupa’da korkulan istikrarsızlık ortamı, yeni güvenlik tehditlerine yakın bir örnek teşkil etmiştir. Dolayısıyla AT/AB’nin güneyinde ve doğusunda demokratikleşme süreçlerini gerek teknik gerek mali yardımlarla destekleyerek ve sonrasında genişleme perspektifiyle de etkinleştirmeye çalıştığı sivil ve normatif aktörlüğü, daha ötelere yani stratejik boyuta ve askeri unsurlara ihtiyaç duymuştur.”³⁰1990’ların sonunda

²⁴ Mensudin Dulic, Die Krisen im Nahen Osten als Brennpunkt des Weltfriedens, (Münster: Lit, 2012), 14.

²⁵ Der Spiegel, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/atomstreit-eu-gericht-hebt-iran-sanktionen-teilweise-auf-a-920786.html>, (e.t. 11.12.2013).

²⁶ Kilit, “Transatlantik İlişkiler: AB-ABD”.

²⁷ McCormick, Avrupa Birliği Siyaseti, 512.

²⁸ Kilit, “Transatlantik İlişkiler: AB-ABD”.

²⁹ Kilit, “Transatlantik İlişkiler: AB-ABD”.

³⁰ Mehmet Özcan, Fatma Elmas, Mustafa Kutlay, Ceren Mutuş, *Bundan Sonrası-Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri?*, (Ankara: Usak Yayınları, 2009),172.

oluşturulmaya başlanan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP), AB'nin NATO ve ABD ile ilişkilerini doğrudan ilgilendirmektedir. Bi-polar dünya düzeninin sona ermesinden sonra küresel alanda ekonomik olarak söz sahibi olan AB uluslararası arenada etkili siyasi güce sahip olmak istemiştir ve 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında Ortak Dış ve Güvenlik Politikasının (ODGP) bir parçası olarak AGSP hayata geçirilmiştir.³¹

Amerika Birleşik Devletlerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde kendisi açısından önemsiz olaylara müdahale etmemesi ve NATO'nun işleyişindeki sıkıntılar AB'yi AGSP çerçevesinde kendi kriz yönetimini oluşturmasına sebebiyet vermiştir. Böylelikle Avrupa'nın güvenlik alanında daha bağımsız hareket etmesi amaçlanmıştır. Bu bağımsızlık, Avrupa'nın Avrupa-Atlantik ittifakı içerisinde ayrılması manasına gelmemiş, daha çok eylem araçlarının geliştirilmesini içermiştir. Avrupa Birliği'nde ciddi bir çoğunluk, Kuzey Atlantik İttifakı bünyesinde yük paylaşımına dair yaşanan Atlantik ötesi tartışmaya rağmen, NATO'yu güvenlik için gerekli görmüştür.³² Avrupa silahlanma alanında ABD ile arada daha dengeli ilişkilerin kurulmasını istemiş ve güvenlik çıkarlarıyla birlikte, Atlantik-ötesi işbirliğinin küresel boyuttaki ortak çıkarlarını da koruyacak önemli aracı olarak değerlendirmiştir. Avrupalılar AGSP çerçevesi içerisinde askeri yeteneklerini geliştirerek, ABD'den stratejik kopuşu önleyebilir.³³

AB'nin güvenlik ve savunma alanında, küresel boyutta gelişen olaylara vereceği tepkilerin uyumlaştırılması ve sınırlarının güvence altında tutulmasına yönelik silahlı bir kuvvet geliştirme çalışmaları sürmüştür. Kendi coğrafyasında bölgesel krizlere müdahale edebilmek adına gerçekleştirdiği diğer bir yapılanma da bir jandarma ve polis gücü oluşturulması faaliyetidir. 2004 yılında Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz ve Hollanda tarafından 800 kişilik bir jandarma gücü kurulmuş olup, 23 Ocak 2006'da Avrupa Jandarma Gücü (EUROGENDFOR) karargahı İtalya'nın Vicenza kentinde açılmış ve 22 Kasım 2007 tarihinde Bosna Hersek'te "Operation Altea" görevine dahil olmuştur. Avrupa Jandarma Gücü NATO'ya bir rakip olmamış, AB'nin bölgesel istikrara katkı vermesi amaçlanmıştır.³⁴ Avrupa Birliğinin uluslararası ilişkilerde oynadığı rolü güçlendirmek için, başlangıç aşamasında Balkanlardaki kriz yönetiminin bir kuralı olarak AGSP ortaya çıkmıştır. ABD 11 Eylül 2001 sonrası "backfilling (üzerini kapama, doldurma) stratejisi çerçevesinde "küresel sorumluluklarını" yerine getirmek için Balkanlar'dan çekilmiş ve bölgedeki görevlerini AB'ye devretmeye başlamıştır. Böylelikle ABD'nin Soğuk Savaş yıllarında Avrupa güvenliği alanında üstlenmiş olduğu yük hafifletilmiş ve Amerikalıların dünyanın diğer bölgelerine odaklanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda Avrupalılara NATO'nun olanaklarından yararlanma fırsatı verilmiş, Avrupa-dışı bölgelerde "5'nci madde-dışı" operasyonlar düzenlemesinin önünü açmış ve sonuç itibarıyla Batı'nın küresel hakimiyetinin devam ettirilmesi garanti altına alınmıştır.³⁵

Avrupa Birliği, stratejik hedeflerini etkileyen ve güvenlik kaygılarını artıran krizlerin önemli boyutlara ulaşması sonucunda ve kendisine uluslararası bir oyuncu rolü biçmesi nedeniyle sağlam bir güvenlik sistemi ve savunma politikası geliştirme zarureti hissetmiştir. AB'nin askeri alanda önem arz eden araçları olarak Acil Müdahale Gücü, Avrupa Muharebe Grupları ve Avrupa Jandarma Gücü kuruluşları karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin uyumlu bir güvenlik alanı oluşturması ve savunma ile dış politika platformunda homojen bir anlayışa sahip olmasını, üyeler arasındaki görüş ve çıkar farklılıkları engellemektedir. Önünde duran en büyük engelin askeri yeteneklerin geliştirilmesinden çok, üyeler arasındaki görüş ve çıkar farklılıkları

³¹ Kilit, "Transatlantik ilişkiler: AB-ABD".

³² Kilit, "Transatlantik ilişkiler: AB-ABD".

³³ Galym Zhussibek, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Düşünsel Arka Planı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5/19, (2009), 80.

³⁴ Levent Ersin Orallı, "Güvenlik Politikaları bağlamında AB-ABD ilişkileri ve Irak Savaşı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 / 3, (2007), 244.

³⁵ Zhussibek, "Avrupa Güvenlik..."

olduğunu belirtmek doğru olacaktır. AB'nin daha etkin bir dış politikayı takip etmesi ve küresel bir güç olabilmesi, ancak iç çatışmalarının giderilmesi ile mümkündür.³⁶ Etkili ODGP ve AGSP aracılığıyla Avro-Atlantik ittifakının gerçek "ortaklık ilişkileri" temelinde yeniden kurulmasının planları, Avrupanın Amerikayı "dengeleme" isteğinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı Avrupa Birliği, ABD'nin küresel liderliğini tamamlayıcı rol oynayan bir güç merkezi olarak uluslararası sistemde yerini alması muhtemeldir.³⁷ Soğuk Savaş sonrası uluslararası terörizmin tekrar canlanması ve balkanlarda yeni bölgesel çatışmaların ortaya çıkması, Amerika Birleşik Devletlerinin ve Avrupa Birliğinin küreselleşme sürecinde Batı değerlerini muhafaza etmek için kendi içlerinde ihtilaflara rağmen "stratejik ortaklığını" devam ettirme zorunluluğu olduğunu göstermiştir.

4. AB ve ABD Arasında Ekonomik Yakınlaşma

Küresel sistemde, ekonomilerin krizden çıkması ve yeni istihdam alanları oluşturulabilmesi için stratejik işbirliği ortaklıklarına ihtiyaç duyulmuştur. AB ve ABD, arasındaki ekonomik işbirliğinin ivme kazanması amacıyla kapsamlı bir ticaret ve yatırım anlaşması için müzakereler yapılmıştır. Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı olarak adlandırılan bu anlaşma dünyanın en önemli iki ekonomisini bir araya getirecek ve en büyük serbest ticaret ve yatırım alanını oluşturma niyetindedir. Bu girişim ekonomik bir adım olmasının yanında, küresel değerleri yeniden belirleyecek bir jeostratejik hamle olmuştur. AB ekonomisine yılda 119 milyar avro, ABD ekonomisine ise yılda 95 milyar avro kazanç sağlayacağı beklenmektedir.³⁸ "Küresel üretim ve ticaret ağlarındaki değişim ve yükselen ekonomilerin pazar payını artırması önemli bir faktör olarak belirmektedir. Özellikle Uzak Doğu Asya ülkeleri ve yükselen ekonomilerin ortaya çıkışı rekabet kaygılarını da beraberinde getirmiştir. Başta Çin olmak üzere G. Kore, Tayvan, ASEAN, Brezilya gibi yeni rakiplerin artan rekabetçi baskısı hem AB hem de ABD'yi üçüncü ülkelerle kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ederek yeni pazarlar aramaya sevk etmiştir...1980'li yıllarda ABD'nin sadece sekizde biri üretime sahip olan Çin'in son yıllarda ABD'yi yakaladığı görülmektedir"³⁹ Bu durum uluslararası sistemde eski hegemon güç ABD'nin, 21. Yüzyılın yeni gücü Çin ile karşılaşması olarak yorumlanabilir.

Aynı zamanda ABD ile birlikte AB İttifakı uzun süre Batı'nın üstünlüğünü sağlayacaktır. Bu Transatlantik Ortaklık, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri ekonomileri bakımından ticaretin önündeki engellerin kaldırılması çerçevesinde yatırım güvenliğinde ve rekabet eşitliğinde de düzeltmeler içerir. Uzun vadeli rekabet gücünü sağlamak için anlaşma böylece-Pasifik serbest ticaret anlaşmasına karşılık teşkil eder. Özellikle Almanya anlaşmaya destek verse de, Avrupa halkları anlaşmanın şeffaflığı bağlamında sorularını yeterince cevaplamadığı için direnç göstermektedirler.

AB ve ABD'nin büyüme hızları yavaşlamış ve gelişmekte olan ekonomilerin uluslararası pazarda artan rekabet baskısı, Avrupa Birliğini ve ABD'yi Transatlantik ticareti geliştirmek üzere bir işbirliğine itmştir. Gelişmekte olan ekonomiler karşısında kaybedilen rekabet gücünün yeniden kazanılması ve bu işbirliği ile yeni koşulların yaratılması amaçlanmaktadır. Geçmişte sağlanan işbirliklerinden içerik ve seviye olarak daha kapsamlı olan bu yeni girişim, istihdam ile ilgili sorunların ve pazar gücü kayıplarının mevcut olması, AB ile ABD'nin aralarındaki ticaret ve yatırımları serbestleştirmeye yönelik tartışmaların

³⁶ Orallı, "Güvenlik Politikaları..."

³⁷ Zhussibek, "Avrupa Güvenlik..."

³⁸ Kilit, "Transatlantik İlişkiler: AB-ABD".

³⁹ Sait Akman, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı: Ortaya çıkaran Etkenler, Kapsamı, Etkileri ve Güçlükler", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 36/2, 30.

başlamasına neden olmuştur.⁴⁰ AB ve ABD, küresel pazarlardaki rekabet güçlerini yükseltmek isteği içerisindedirler ve yeni istihdam olanakları yaratarak refah düzeylerinde artış sağlamayı amaçlamaktadırlar. Böylelikle çalışmalar aralarındaki mal ve hizmet ticaretinin ve bu alanlardaki yatırımların önündeki engellerin azaltılması ve tarafların karşılıklı olarak kamu ihalelerine girebilmelerinin sağlanması gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda dünya ticaretinin de artması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki kısıtlamaların kalkması hedeflenmiştir.⁴¹ ABD ve AB farklı kanallar yoluyla sürdürülebilir pazar arayışına girmiş ve bunun sonucu olarak her iki taraf da öncelikli gördükleri ülkelerle kapsamı geniş olan serbest ticaret anlaşmalarına girmeye eğilim göstermişlerdir. Bu gelişmenin en üst noktası Transatlantik ortaklığıdır ve tarafların teknik konulara ilişkin standartlar ve rekabet politikası, yatırımlar vb. alanlarında yeni kurallarda uzlaşmaları için de zemin oluşturulmasına çalışılmaktadır.⁴²

ABD ve AB ekonomileri üzerinde yaratacağı muhtemel getirinin yüksek olmasının, TTYO girişimini başarılı bir şekilde sonuçlanması açısından önemli kılmaktadır. Karşılıklı olarak mümkün olabilecek en geniş pazara giriş serbestisinin sağlanmasının refah artışı ve büyüme üzerindeki olumlu etkisi katlanarak artacaktır. ABD ve AB diğer tüm ülkelerin dış ticaretinde önemli bir paya sahiptir ve TTYO'nun yaratacağı ticaret sapması muhtemeldir. Daha kapsamlı bir liberalizasyon sağlarsa, başta Kanada, Meksika, Avustralya, Japonya olmak üzere reel gelirden önemli kayıplara yol açma ihtimali üzerine durulmaktadır. Diğer taraftan Brezilya, ve G.Kore haricinde hemen tüm ülkeler açısından olumsuz yansımaların olacağı öngörülmektedir.⁴³ 1990 yılından beri tartışılmakta olan serbest ticaret anlaşması, gittikçe artan Asya rekabetine karşı bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır. ABD ile birlikte AB dünya çapındaki ekonomik faaliyetlerin %50'sini oluşturmaktadır. Bu girişimin batının gücünü uzun süre korumasına yardımcı olacağı beklenmektedir.

TTYO, ABD ve AB'nin diğer ülkelere karşı müzakerelerde ellerini stratejik olarak güçlendirecektir. Ayrıca anlaşma sonrası diğer ülkeler açısından AB ve ABD pazarlarına giriş engeli getiren bir 'Atlantik kalesi'nin olabileceği endişesi sözkonusudur. Diğer taraftan, uzun vadede daha iyimser bir etkinin de olabileceği ve TTYO'nun geniş bir pazar yaratarak dünyanın geri kalanı için de cazip bir ihracat alanı oluşturacağı iddia edilebilir.⁴⁴ AB ve ABD'nin içinde bulunduğu büyüme koşulları ve DTÖ'nün küresel ticarete herhangi bir gelişme kaydedememesi, bugün iki tarafı da geçmişteki ticari işbirliği girişimlerinden daha farklı bir yaklaşım sergilemelerine itmiştir. Aynı zamanda küresel dünyada artan rekabet baskısını göz önünde bulunduracak olursak, tesis edilecek bir işbirliği, yeni pazarlarda bir güçlenme fırsatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çin ve Hindistan karşısında kaybedilen rekabet gücünün tekrar kazanılma fırsatının doğması beklenmektedir.⁴⁵

Sonuç

Küresel ve bölgesel güç dengelerinin değişimi, Avrupa'da yeni siyasal yönelimler, Rusya'nın siyasi ve askeri gücünün azalması ve Körfez Savaşından beri Ortadoğu'daki gelişmeler, Doğu-Batı anlaşmazlığının bitmesinden sonra ABD-AB stratejik işbirliğinin önemini artırmıştır. Nitekim son yıllarda transatlantik serbest ticaret anlaşmasında olduğu gibi,

⁴⁰ Deniz Dilara Dereli, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Rekabet Gücüne Muhtemel Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2016), 451

⁴¹ Deniz Dilara Dereli, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın..."

⁴² Akman, "Transatlantik Ticaret..."

⁴³ Akman, "Transatlantik Ticaret..."

⁴⁴ Akman, "Transatlantik Ticaret..."

⁴⁵ Dereli, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın..."

AB ve ABD, Asya'nın yükselen ekonomi güçlerine karşı yakınlaşmaktadırlar. Olumlu ekonomik gelişmelerin yanında, bu ittifak Orta Doğuda güvenlik politikaları bakımından da etkisini göstermektedir. Bunun dışında, uygun, güçlü bir batının, AB'nin doğuya açılımını olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir. Kültürel-dini değerler dikkate alınmayacak olursa, ABD ve AB'den oluşan bu yeni Batı, temel insan hakları ve demokrasiye katkı sağlayabilir. Ancak, bu konuda üye ülkelerde örnek çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Çift kutuplu yapının çökmesi AB'nin dış siyasetinde değişikliklere neden olmuştur. Soğuk savaş döneminde NATO, Orta ve Doğu Avrupa'ya karşı Sovyet tehlikesi nedeniyle düzenleyici bir rol oynamıştır. ABD ve AB Soğuk Savaş sonrası yükselen güçler olmasına rağmen, tarihsel derinliği olan ilişkilerini 21. yüzyıla taşıdıklarında ve çıkarlarını belirlediklerinde ve bu çıkarları genişletmek zorunda kaldıklarında, iki güç arasında gerilimler yaşanmıştır. Buna rağmen ne Avrupa Birliği stratejik konularda ABD'yi ihmal edebilir ne de ABD küresel durumlarda, Avrupa Birliğini görmezlikten gelebilir. AB ve ABD küresel sorumluluklarını yerine getirirken bölgesel ve küresel riskleri de göz önünde bulundurmalıdır. Derinde yatan ortak çıkarlar, ülkeleri konjonktürel sorunların üstesinden gelmeye zorlamaktadır.

Kaynakça

Akman, Sait. "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı: Ortaya Çıkarıcı Etkiler, Kapsamı, Etkileri ve Güçlükleri", Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 36/2, (2014): 25-45.

Alexandrova, Olga. "Russland und die USA: Partner oder Rivalen?", *Russland in Europa: Innere Entwicklungen und internationale Beziehungen— heute*, Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien (ed), 241-252, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2000.

Alte, Rüdiger. *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946-1947*, München: Oldenbourg, 2003.

Buck, Henning. "Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden Osnabrücker Friedensgespräche 2003", Buck, Henning (ed), 8-12, Göttingen: Universitätsverlag, 2004.

Dereli, Dilara Deniz. "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı'nın Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Rekabet Gücüne Muhtemel Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2, (2016): 441-452.

Dulic, Mensudin. *Die Krisen im Nahen Osten als Brennpunkt des Weltfriedens*. Münster: Lit, 2012.

Farnen, Russel. "Vor einer stürmischen Zukunft? Die USA und die EU im neuen Jahrtausend" *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003*, Buck Henning (ed), 176-190, Göttingen: Universitätsverlag, 2004.

Galym Zhussibek, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın Tanımı ve Düşünsel Arka Planı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 5/19, (2009): 71-88.

Grosser, Alfred. "Europa sieht Deutschland: Das neue deutsch-französische Verhältnis – ein Pflegefall?", *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden. Osnabrücker Friedensgespräche 2003*, Buck Henning (ed.), 99-114, Göttingen: Universitätsverlag, 2004.

Guerlain, Pierre. "Die amerikanische Hegemonie und ihre Wahrnehmung in Europa nach 1989." *Amerika und Europa: Mars und Venus? Das Bild Amerikas in Europa*, Thadden, Rudolf von; Escudier, Alexandre (ed.), 86-98, Göttingen: Wallstein, 2004.

Lehmann, Axel. *Der Marshall-Plan und das neue Deutschland: die Folgen amerikanischer Besatzungspolitik in den Westzonen*, New York/München/Berlin: Waxmann, 2000.

Neuneck, Götz. "Die Weiterverbreitung von Massenvernichtungswaffen und die Sicherheitsstrategien der EU und der USA." *Außenpolitik zwischen Krieg und Frieden*.

Osnabrücker Friedensgespräche 2003. Buck Henning (ed.), 191-206, Göttingen: Universitätsverlag, 2004.

McCormick, John. Avrupa Birliği Siyaseti, Ankara: Adres Yayınları, 2015.

Orallı, Levent Ersin. “Güvenlik Politikaları bağlamında AB-ABD İlişkileri ve Irak Savaşı“, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 / 3, (2007): 225-248.

Özcan, Elmas, Kutlay, Mutuş. *Bundan Sonrası-Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri?*. Ankara: Usak Yayınları, 2009.

Schröder, Hans-Jürgen. Marshallplan und westdeutscher Wiederaufstieg. Positionen – Kontroversen, Stuttgart: Franz Steiner, 1990.

Zeino-Mahmalat, Ellinor. Hegemonie oder Gefolgschaft? Die Neuordnung der Regierung Bush im Nahen und Mittleren Osten, Berlin: Lit, 2006.

Internet Kaynakları

Der Spiegel, <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/atomstreit-eu-gericht-hebt-iran-sanktionen-teilweise-auf-a-920786.html> (e.t. 11.12.2013).

Kilit, Gökhan. “Transatlantik İlişkiler: AB-ABD”, *İKV*, Kasım 2013, http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/ikv_degerlendirme-75.pdf, (e.t. 10.11.2016).

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÜVENLİK ALGISI: GÜNCEL GELİŞMELER VE DEĞİŞEN ÖNCELİKLER

Dr. Ülviyye AYDIN¹

Özet

Geride bırakılan 20. yüzyılın ikinci yarısı Avrupa tarihinde barış, refah ve güvenliğin sağlanması için önemli girişimlerin başarı ile sonuçlandığı yıllar olarak anılmaktadır. Geçmişten bugüne en iyi bütünleşme örneğini sergileyen kıta Avrupası ülkelerinin 21.yüzyılda söz konusu hedefler doğrultusunda yakaladıkları başarıyı daha da ileriye taşımaları beklenirken, küreselleşen dünyada yaşanan gelişmeler bu tahminlerin sorgulanmasına neden olmaktadır. 2004 genişlemesinin sancuları 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin boyutlarını derinleştirmiş, Avrupa Birliği büyük mali güvenlik sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Krizin yaratmış olduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya çalışan Birlik kendisini tekrarlanan Rusya-Ukrayna doğal gaz anlaşmazlığı nedeniyle ciddi bir enerji güvenliği sorunu içerisinde bulmuştur. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakına kadar uzanan süreç nihai çözüme kavuşturulamazken, Suriye'deki iç savaşın uluslararası çatışmaya dönüşmesi insanlık tarihindeki en büyük göçlerden birinin yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu göç dalgası Avrupa Birliği'nin kapılarına kadar ulaşmış, sınırlarını aşarak Birliğin gündemini bir anda değiştirmiştir. Günümüzde Avrupa Birliği'nin çok yönlü bir krizle mücadele ettiği gözlemlenmektedir. Bahsi geçen krizin boyutları ve değişkenleri Birliğin güvenlik algısını da etkilemektedir. Bu çalışmada, dünyadaki güncel jeopolitik ve ekonomik gelişmelerin Birliğin güvenlik önceliklerini nasıl etkilediği sorusuna yanıt aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, enerji, güvenlik, mülteci krizi, terör.

European Union's Security Perception: Current Developments and Changing Priorities

Abstract

The second half of the last 20th century is known as the years when important initiatives for the achievement of peace, prosperity and security in European history have been successful. In the 21st century European countries, exhibiting the best example of integration from past to present, are expected to carry forward the success that they have achieved. However, the recent developments in the globalizing world lead to questioning these forecasts. While the pains of the 2004 enlargement have widened the dimensions of 2008 economic crisis, the European Union has faced major financial security problems. The Union, trying to remove the negative effects created by the crisis, has found itself in a serious energy security problem due to the repeated Russian-Ukrainian natural gas dispute. While the final solution could not be found in the process that has continued with the annexation of Crimea by Russia, turning of civil war in Syria into an internationalized conflict has led to one of the greatest migrations in human history occurred. The mentioned wave of migration has reached the gates of the European Union, crossing its borders and instantaneously changing the agenda of the Union. Today, it is observed that the European Union is struggling with a multifaceted crisis. The dimensions and variables of the prevailing crisis are also affecting the security perception of the Union. So, the question of how the current geopolitical and economic developments in the world affect the security priorities of the Union is addressed in this study.

Keywords: Energy, European Union, refugee crisis, security, terror.

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte dünya hızlı bir değişim süreci içerisine girmiştir. Batı ve Doğu arasındaki kutuplaşma dönemi yerini küresel bilgi çağına bırakmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler ülkeler arası mesafeyi kısaltırken, mal ve hizmet ticaretini

¹ ulaydin91@hotmail.com

hareketlendirirken, İnternetin keşfi ile erişilebilirlik kolaylaşmıştır. Diğer taraftan, 21.yüzyılın ilk yılları geride kalırken, bu baş döndürücü değişikliklerin olumsuz yansımaları belirgin bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sıkıntılar ülkeleri güvenlik algılarını sorgulamaya itmiş, güvenlik kavramı ortaya çıkan gelişmeler ışığında yeniden tanımlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda hasarlarını hızla bertaraf etmeye çalışan Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) ekonomik bağımlılıklarının artacağı endişesi ve Berlin'e kadar ilerleyen Sovyetler Birliği'nin (SSCB) oluşturabileceği askeri tehdit kaygısıyla kendi aralarında bir bütünleşme süreci başlatmışlardır.² Fransa ve Almanya arasında kanlı çatışmalara neden olan kömür ve çelik sektörüne yönelik anlaşma, ortak menfaatlere dayalı bir çözüm yöntemi ile bütünleşme yolunda atılan ilk adım olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun tüm sektörleri kapsamaya bütünleşme sürecinin Gümrük Birliği, Tek Pazar, Ekonomik ve Parasal Birlik aşamalarını geride bırakarak, Avrupa Birliği noktasına ulaşmasını sağlayan en önemli etken olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimi içerisinde Avrupa Birliği ülkeleri tarihte benzerine rastlanmayan bir bütünleşme örneği sergileyerek, barış, istikrar ve refah adına önemli başarılarla imza atmışlardır.

Ekonomik anlamda ABD'den bağımsız bir yol izlemeyi tercih eden Batı Avrupa ülkeleri savunma ve güvenlik alanında Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) kursalar da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) şemsiyesi altında birleşmeyi seçmişlerdir. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile birlikte Avrupa Birliği ülkeleri için en büyük askeri tehlike de ortadan kalkmıştır. Sosyalist blokun çökmesi Birliğe kıtanın bütünleşmesini tamamlama ve sınırlarını Rusya'ya kadar genişletme fırsatı vermiştir. Diğer taraftan ise, Soğuk Savaş döneminde dondurulmuş birçok sorun yeniden gündeme gelmiştir. Bu sorunların büyük bir kısmı kolayca silahlı çatışmaya dönüşebilen etnik, dini ve milliyetçi zemine dayalı sorunlar olduğu için Avrupa'nın güvenliğini tehdit etmiştir. 2004 yılında tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştiren Birlik yeni üyelerinin siyasi, ekonomik ve sosyal özelliklerinden dolayı farklı bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2008 yılında meydana gelen ekonomik kriz ise tüm dünyada olduğu gibi AB'nin gündemini de bir anda değiştirmiştir. Planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçmekte zorlanan yeni üyeler açısından krizin etkileri ile baş etmek olanaksız hale gelmiştir. Aynı dönemlerde Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizleri ekonomik sorunlarını çözüme kavuşturamayan AB'nin enerji güvenliğini o kadar çok tehdit etmiştir ki, bazı üyeler günlerce doğal gaz kesintisi yaşamıştır. Bir taraftan ekonomik sıkıntılarla boğuşurken, diğer taraftan güvenlik endişesi ile nasıl bir yol izleyeceğinin arayışı içindeyken Birlik Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden gelen göç dalgası, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve ardı ardına gerçekleşen terör eylemleri ile köşeye sıkışmıştır. Bütün bu olaylar Birliğin izlemiş olduğu güvenlik politikalarının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Bu çalışmada son yıllarda uluslararası ilişkiler literatüründe yeniden tanımlanma gereği duyulan güvenlik kavramı çerçevesinde AB'nin güvenlik öncelikleri araştırılmış, çok yönlü bir krizle mücadele eden Birliğin güvenlik algısının nasıl değiştiği üzerinde durulmuştur.

Güvenlik Kavramı Tartışmalarına Kısa Bir Bakış

En yalın anlamı ile güvenlik, tehlike veya tehditten uzak olma durumu olarak tanımlanabilir.³ Güvenlik korku veya tehlikenin olmadığı durumları içerir. Bu anlamda endişe uyandıran herhangi bir gelişme güvenliği tehdit etmektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte, uluslararası ilişkilerde güvenlik sorunlarının azalacağı yönünde beklentiler artsa da sonrasında meydana gelen olaylar bu beklentileri boşa çıkarmıştır. Etnik çatışmalar ve terör

² Canan Balkır, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme-Kuram, Politika ve Uygulama-AB ve Dünya Örnekleri*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), xxiii.

³ Oxford Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/security>, (e.t.12.11.2016).

saldırılarının ağırlıklı olduğu mevcut ortamda ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerin sürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla, güvenlik endişeleri azalmamış, hatta ele alınması gereken güvenlik sorunları çeşitlenmiştir.⁴ Bu da uluslararası ilişkiler alanında güvenlik kavramının daha kapsamlı ele alınması ve yeniden tanımlanması gerektiği konusunda tartışmalara yol açmıştır.

Güvenliği geniş bir şekilde yorumlayanları eleştiren Walt'a göre, "güvenlik çalışmaları, askeri gücün tehdidi, kullanımı ve kontrolünün incelenmesi olarak tanımlanabilir".⁵ Çoğu zaman Alman düşünür Max Weber'e atfen tanımlanan geleneksel devlet kavramı da belli coğrafi sınırlar içerisinde kuvvet kullanımı veya kuvvet yetkisi üzerinde etkili tekele sahip olma önkoşulu ile açıklanmaktaydı. Böylece, devletlerin güvenliğinin kuvvet tekelinin herhangi bir dış saldırı veya iç isyan yoluyla tehdit edilmesi durumunda tehlikede olduğu var sayılmaktaydı. Güçlü devletlerin bir arada geldiği Vestfalya düzeni içerisinde iç çatışmaların ülkelerin güvenliğine tehdit olma ihtimali daha düşüktü. Bu anlamda uluslararası sistemde güvenlik kavramından bahsedilirken devlet dahilinden ziyade devletler arası çatışmalar kastedilmekteydi.⁶ Devletler, uluslararası ilişkilerin en yaygın görüşlerinden biri olan gerçekçi yaklaşımın da üzerinde durduğu baş aktörlerdir. Gerçekçi yaklaşımın devletler arası karşılıklı etkileşimleri "güç politikası" ile tanımlanmaktadır. Yalın haliyle, gerçekçi yaklaşım dünya düzenini anarşik bir yapı içerisinde menfaatçi rakip devlet aktörlerinin oluşturduğu sistem şeklinde tanımlanmaktadır.⁷ Dünya düzeni hakkındaki bu anlayışın bahsi geçen anarşinin bir özelliği olarak güvenliğin tanımı üzerinde doğrudan etkisi vardır. Bu kapsamda devletler kendi menfaatlerini ulusal çıkarlarını gözeterek korunmaktadır. Politika yapımında "üst" ve "alt" politikalar arasında açık bir ayırım yapan hükümetler ulusal çıkarlara en iyi şekilde hizmet etmektedir. Sağlık, refah ve diğer "alt politika" konularıyla ilgili bireysel endişeler, iç politika konularıdır ve devlet güvenliğinin "üst politikası"ndan ayrı tutulması gerekir.⁸ 20.yüzyılda meydana gelen iki dünya savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş dönemlerinde güvenlik kavramı ağırlıklı olarak gerçekçi yaklaşım ile açıklanmıştır. Walt ile benzer görüşleri paylaşan gerçekçiler askeri tehditlerin aslında devlet güvencesi olan askeri güç dengesinden yoksun Soğuk Savaş sonrası bir dünyada daha belirgin olduğuna inanmaktadır. Yeni dünya düzenine karşı geliştirilen bu tez, 1990'da Mearsheimer'in "Niçin Yakında Soğuk Savaş'ı Özleyeceğiz" başlıklı makalesinde özetlenmiştir.⁹

Bununla birlikte, 1945'den sonra devletlerin güvenliğini tehdit eden unsurların çoğunun dış etkenlerden daha çok iç etkenlerden kaynaklandığı görülmüştür ki, bu da uluslararası ilişkilerde güvenlik algısını farklı bir zemine kaydırmıştır. Bu çerçevede güvenlik kavramı uluslararası ilişkilerde pozitivizm sonrası ile ilgili son tartışmaların merkezi bir odak noktasına dönüşmüştür. Bazı görüşler ekonomik, çevresel veya bireysel güvenlik konularının da dahil edilerek, güvenlik anlayışının genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu görüşleri destekleyen Ullman, güvenlik tehdidini, bir devletin sakinlerinin yaşam kalitesini düşürmekle tehdit eden bir eylem veya olaylar dizisi (1) veya bir devletteki hükümet veya devlet içindeki özel, sivil toplum kuruluşlarına (kişi, gruplar, şirketler) yönelik mevcut politika seçeneklerinin kapsamını

⁴ Z. Nilüfer Karacasulu, *Bölgesel Güvenlik Analizi – Afganistan*, (İstanbul: BETA Yayınları, 2011), 1.

⁵ Stephen M. Walt, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35/2, (1991), 212.

⁶ Stephen E. Sachs, "The Changing Definition of Security", Oxford: International Relations, Merton College, Oxford Week 5, Michaelmas Term, (2003).

⁷ Baldwin, "Neoliberalism, Neorealism, and World Politics", *Neorealism and Neoliberalism*, David A. Baldwin (ed.), (New York: Columbia University Press, 1993), 4; Buzan, "The Timeless Wisdom of Realism?", *International Theory: Positivism and Beyond*, Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zalewski (eds), (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 60; Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, (New York: Alfred A. Knopf, 1978).

⁸ Peter Hough, *Understanding Global Security*, (London: Routledge, 2008), 3.

⁹ John J. Mearsheimer, "Why We Will Soon Miss the Cold War", *Atlantic Monthly*, 226/2, (1990), 35–50.

kısıtlamakla tehdit eden bir eylem veya olaylar dizisi olarak tanımlamıştır.¹⁰ Güvenlik tanımının genişletilmesi gerektiğini iddia edenler devletin temel güvenlik çerçevesinin yeniden düşünülmesi noktasından hareket etmektedirler. Güvenliğin, kuvvetin kullanımı, tehdidi ve denetiminin özellikle vurgulandığı tanımında onun ulus devlet sisteminin yapısı ve üyelerinin egemenliği ile doğrudan bağlantılı faktörler olduğu belirtilmiştir.¹¹

Diğer bir grup ise ekonomik, çevresel veya bireysel konuların da dahil edilmesi ile güvenliğin kapsamını genişletme düşüncesinin güvenlik kavramını anlamsızlaştıracağını öne sürmüşlerdir. İkinci görüşü savunanlar bu tür çabaların çoğunun, güvenlik kavramının yeniden tanımlanması ile değil, daha çok ulus devletlerin politika gündemlerini yeniden tanımlamaları ile ilgili olduğunu düşünmektedir.¹² Onlar güvenliği genel siyasetten ayırmak için onun askeri çağrışımını ayrı tutmak gerektiğini iddia etmişlerdir.¹³ Güvenlik kavramının geleneksel kapsamını savunanlara göre, mevcut devletlerin çoğu eski sömürge ülkeleridir ve devletçilik anlamında hala çok zayıflar. Genellikle seçkin sınıfların baskın olduğu bu devletlerde özgürlük, temel haklar, temiz yiyecek ve su, çevre ve enerji güvenliği, polis, çete ve benzer grupların şiddetinden korunma başta olmak üzere birçok bireysel ihtiyaç yeni bir kavram olarak insan güvenliğini öne çıkarmaktadır. Buna rağmen, söz konusu yeni kavram karşılanması gereken insan ihtiyaçlarının tanımlanmasında yararlı olsa da etkili bir politika hedefi için çok geniştir ve geleneksel güvenlik kavramlarına hitap eden bir seçenek sunmamaktadır.

1960'lar ve 1970'lere gelindiğinde, devletler arasındaki ekonomik etkileşimin öneminin artması sonucu devletler askeri güç arayışlarına ekonomik güç arayışlarını da eklemişlerdir. Söz konusu dönemde sayısı artmaya başlayan uluslararası örgütler, çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları dünya sahnesinde devletlerden ziyade birden fazla aktörün etkin olduğu ve gelişmelerin sadece askeri güç tarafından belirlenmediği görüşünü savunan çoğulcu yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Marksist düşünürler gerçekçi ve çoğulcu görüşlerin dünyadaki siyasi davranışlarda ekonomik etkenlerin önemini dikkate almak için geç ve yetersiz kaldıklarını savunmuştur. Ekonomik endişelerin tarihin her evresinde insanların kaderini belirlediğini öne süren Marksistlere göre, küreselleşme yeni bir şey değildir, sadece "sahip olmayanları" istismar eden dünyanın "sahiplerinin" son safhasıdır. Savaş, sömürücü ekonomik sistemleri korumak veya sürdürmek için yapılmaktadır. Böylece, askeri strateji, ulusal güvenlik çıkarlarından ziyade küresel ekonomik çıkarlara hizmet etmektedir.

1990'lı yıllarda, uluslararası ilişkilerin üç temel paradigmasından duyulan memnuniyetsizlik, sosyal inşacılık olarak bilinen dördüncü bir paradigmayı üretmiştir. Sosyal inşacılar Soğuk Savaş yıllarında gelişen güvenlik mantığını kimlerin korunacağı, güvende olmanın ne demek olduğu gibi sorularla sorgulamışlardır. Sosyal inşacı yazarlara göre, uluslararası siyasetin temel yapıları kesinlikle maddi değil, sosyaldır. Sosyal yapılar, ortak bilgi, maddi kaynak ve eylemlerden oluşur. Alexander Wendt, güvenlik ikileminin, devletlerin diğer devletlere karşı, onların niyetlerine yönelik en kötü varsayımları yapacak kadar güvensiz oldukları ve sonuçta çıkarlarını kendi kendine yetme çerçevesinde tanımladıkları özneler arası anlayıştan oluşan bir sosyal yapı olduğunu savunur. Sosyal inşacılar, yapının sosyal ilişkilerin ürünü olduğunu düşünürler. Buna bağlı olarak, uluslararası ilişkileri düşünme şeklini değiştirmenin, daha sağlam bir uluslararası güvenliğe yönelik temel bir değişim

¹⁰ Richard H. Ullman, "Redefining Security", *International Security*, 8/1, (1983), 133.

¹¹ Albert Carnesale ve Michael Nacht, "Forward", *International Security*, 1/1, (1976), 2.

¹² David A. Baldwin, "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 23, (1997), 5.

¹³ Thomas Diez ve Pertti Joenniemi, "Security and Political Identity in a Globalized Era", Paper for the workshop "Redefining Security", ECPR Joint Session of Workshops, Mannheim, Germany, 26-31 March, 1999, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/46eb7a54-39f3-4535-a8ab-ee1955474274.pdf>, (e.t.12.11.2016).

yaratabileceğini iddia ederler. Amaç, yaşanılan dünyayı “açıklamak”tan ziyade, bu dünyanın “anlaşılmasını” sağlamaktır.¹⁴

Genel olarak çoğu yazar güvenliğin tartışmalı bir kavram olduğu konusunda hemfikirdir. Onlar güvenliğin bireyler ve grupların temel değerlerine yönelik tehditlerden özgür olunması anlamına geldiği konusunda uzlaşsalar da analizlerin temel odağının “bireysel”, “ulusal” ya da “uluslararası” güvenlik mi olması gerektiği konusunda farklılaşmaktadırlar.¹⁵ Bir taraftan güvenlik kavramını devlet-temelli askeri güvenlik ile sınırlandırılmaması gerektiğini savunan; diğer taraftan kişilerin var oluşunu ve durumunu tehdit eden her şeyin bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilemeyeceği uyarısını yapan¹⁶ “Kopenhag Okulu” temsilcilerinden Buzan da 1991’de güvenliği “az gelişmiş bir kavram” olarak nitelendirmiş ve 1980’lerden önce “güvenlik üzerine kavramsal literatürün” eksik olduğunu, ancak 1980’lerden sonra bazı gelişmeler kaydedildiğini belirtmiştir.¹⁷ Buzan, siyasi, ekonomik, sosyal, çevresel ve askeri boyutları analizine dâhil ederek güvenliği daha geniş bir uluslararası çerçevede tanımlamıştır. Daha önceki dönemlerde devletlerin güvenliğinin sahip oldukları kuvvet ile, devletlerin söz konusu kuvveti ne şekilde elde ettikleri konusuna değinilmeden açıklanmış olması kavrama dar bir çerçeveden bakılmasını sağlamış olabilir. Devletlerin gelişmesi ile birlikte bu dar çerçeve de daha geniş bakış açısı ile ele alınmaya başlamıştır. Dedeoğlu’nun da bahsettiği gibi, gelişme ve güvenlik arasında doğru bir orantı vardır.¹⁸ Gelişmiş ülkeler gelişmişliğin tanımış olduğu olanaklar sayesinde güvenliğini daha iyi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra ister devlet düzeyinde, isterse de bireysel düzeyde gelişme sayesinde kazanımlar arttıkça, onları kaybetme endişesi de artmaktadır. Dolayısıyla, gelişmişliğin yayılması ve artması ile birlikte devletler hangi şartlarda güvenliğini sağlayacak kuvvete sahip olabileceklerini daha iyi anlamış, güvenlik politikalarını bu şartlara göre belirlemişlerdir. Politikalarla gerçekleştirilen uygulamalar teorik çalışmaların da önünü açmıştır. Buzan’ın çalışması, ulusal ve uluslararası güvenlik kaygılarının birbiriyle uyum halinde olup olamayacağı ve devletlerin işbirliğine yatkın bir şekilde hareket etmeye muktedir olup olmadıkları konularında tartışmalara sebep olmuştur.

Küreselleşen Dünyada Güvenlik Sorunları

Milliyetçiliğin ağır maliyetli İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkış nedeni şeklinde görülmesi büyük güçleri ülkeler arası bütünleşmeye sevk etmiştir. Bu süreçte uluslararası ticaret büyük güçlerce barışın anahtarı olarak algılanmıştır. Serbest ticaret ile askeri güvenlik kaygılarının bertaraf edilebileceği düşüncesi oluşmuş ve büyük devletler bu anlamda hatırı sayılır bir başarı yakalamışlardır. Böylece, çeşitli ekonomik bütünleşme örneklerinin meydana çıktığı savaş sonrası dönemde küreselleşme ile uluslararası serbest ticaret arasında hızlı bir karşılıklı etkileşim söz konusu olmuştur. Küresel ticaretin doğal sonucu olarak “paranın serbest dolaşımı” olgusu sürecin dengeli bir şekilde yönetilmesine ciddi engel teşkil etmiştir ki, 2008 ekonomik ve mali krizinden dünya ülkelerinin tamamının etkilenmesi bunun en önemli göstergesiydi. Ancak bu tarihten sonra neyin yanlış yapıldığı üzerinde düşünülme

¹⁴Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organisation*, 46/2, (1992), 391–425.

¹⁵ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, (Yaz 2008), 73.

¹⁶ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 8/30, (2011), 66.

¹⁷ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, (Boulder, CO, 1991), 3-4.

¹⁸ Beril Dedeoğlu, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, (İstanbul, YeniYüzyıl Yayınları, 2008).

başlanmıştır.¹⁹ Küreselleşme mal, hizmet ve paranın yanı sıra dünya üzerinde kişilerin de serbest dolaşımını sağlamıştır. İnsanların serbest dolaşımı bireysel düşüncelerin yayılmasını hızlandırmıştır. Fikir ve düşüncelerin kısıtlandığı ülkelerin dağılması sonucu dünya üzerinde doğudan batıya doğru bir göç dalgası başlamıştır. Diğer taraftan, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle beslenen serbest ticaret sonucu üretim ve tüketim hacimleri artmıştır. Tıp biliminde elde edilen başarılar insanın yaşam süresinin uzamasını sağlamış, salgın hastalıklar sonucu toplu ölümleri azaltmış, hatta birçoğunu tamamen engellemiştir. Buna bağlı olarak dünya nüfusunda hızlı bir çoğalma görülmektedir. Artan nüfus sayısına bağlı olarak insanların temel ihtiyaçlarının karşılanması giderek zorlaşmakta, dünyada sadece doğal kaynakların azalmasına değil, aynı zamanda, çevre kirliliğinin artmasına, doğanın ekolojik dengesinin bozulmasına, iklim değişikliği yaşanmasına neden olmaktadır. Doğal kaynakların tükenmesi teknolojik yeniliklerin de eşlik ettiği yeni kimyasal üretim çağını beraberinde getirmektedir. Sonuç itibarıyla, ekonomi, finans, sağlık, çevre, iklim gibi alanlarda yaşanan olumsuzluklar kimliğine, mesleğine, gelir düzeyine, dinine veya etnik kökenine bakmaksızın hem bireyleri hem de ülkeleri eşzamanlı olarak etkilemektedir. Böylece, küresel ekonomi ve küresel güvenlik bir-birini tanımlayan iki önemli kavram şeklinde ortaya çıkmıştır. Güvenlik de bir anlamda küreselleşmiş, güvenliğin kapsamı ve boyutları da değişmiştir.²⁰ Dolayısıyla, 18. ve 19. yüzyıllarda devletler arasındaki güvenlik anlayışı coğrafi sınırlara yönelik askeri eylem odaklı olup, genellikle belli bir zaman aralığında devam eden, barış anlaşmalarının imzalanması ile sonuçlanan savaşları kapsamaktaydı. Oysa küreselleşmenin getirdiği gelişmeler nedeniyle yeniden şekillenmekte olan dünyada büyük güçler arasında ciddi tahribata sebep olacak savaş ihtimalinin ortadan kalktığı söylenebilir.²¹ Geçmiş dönemlerin geniş çaplı savaş tehditleri günümüz dünyasında yerini göreceli olarak daha belirli bir alanda meydana gelen, fakat etki bakımından hedefe önemli ölçüde zarar veren tehditlere bırakmıştır. Bunlardan en önemlisi terör eylemleridir. Yaşanan olaylardan yola çıkarak, terörün belirli amaçlara hizmet eden grup/gruplar tarafından herhangi bir devlet sınırları içerisinde gerçekleştirilen silahlı saldırı olduğu söylenebilir. Bahsi geçen gruplar herhangi bir devlet güdümünde olabileceği gibi, muhalif kesimlerin de güdümünde olabilir. Eylemin büyük çoğunlukla siyasi amaçlarla ve şiddet kullanarak hedefe azami zararı vererek yapıldığı da terörün başka bir özelliğidir. Terör eylemleri genellikle beklenmedik bir zamanda savunmasız kitleye yönelik ve mümkün olduğunca gizli planlanan saldırılardır. Terörün, güvenliğin devlet dışı failer tarafından silahlı tehdide maruz bırakıldığı eylem olduğu söylenebilir. Terörün net bir tanımı bulunmamaktadır. Bu da devletler arasında terörle mücadele konusunda işbirliği ve ortak mücadeleyi zorlaştırmaktadır. Özellikle iki kutuplu düzenin sona ermesi ile ABD'nin dünyaya meydan okuma isteği sonucu bir tepki eylemi olarak ortaya çıkan terör, giderek yaygınlaşan en önemli tehditlerden biridir. Son dönemlerde Afganistan ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan istikrarsızlık terör eylemlerinin sayısını arttırmaktadır.

Halihazırda güvenliği tehdit eden en önemli konulardan biri de ekonomik tehlikelerdir. Çalışmanın önceki bölümünde de bahsedildiği üzere, küreselleşen dünyada ulusal piyasalar daha hassas ve daha kırılgan özelliğe sahiptir. Uluslararası finans sektöründeki hareketlilikler kolaylıkla ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkileyebilir. Bunun dışında, yine daha önce vurgulandığı gibi, dünya nüfusundaki artış, çevre kirliliği, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi hususlar devletlerde açlık, kıtlık, kuraklık meydana getirebilmektedir ki, bu da ülke ekonomilerini ağır koşullara sürüklemektedir.

¹⁹Ünal Çeviköz, "Yeni Bir Toplumsal Mutabakat İhtiyacı", Hürriyet, 07 Kasım 2016, http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/unal-cevikoz_617/yeni-bir-toplumsal-mutabakat-ihhtiyaci_40270263?logout=1, (e.t. 09.11.2016).

²⁰Atilla Sandıklı, "Küreselleşme ve 11 Eylül Saldırısı: Güvenlik Kavramında Değişim", 26 Mayıs 2009, <http://www.bilgesam.org/incele/966/-guvenlik-kavrami/>, (e.t. 08.11.2016).

²¹Sandıklı, "Küreselleşme ve 11 Eylül Saldırısı: Güvenlik Kavramında Değişim".

Dünya nüfusuna paralel olarak doğal kaynakların fazla tüketilmesi, onlara olan talebin artması ülkelerin enerji ve kullanılabilir su kaynakları gibi ikame edilmesi zor veya imkansız olan ihtiyaçlarını da arttırmıştır. Özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizleri enerjiye bağımlı olan devletleri ciddi bir tehditle karşı karşıya bırakmıştır. Bu tehdit 2000'li yıllarda Rusya'nın yeniden dünya sahnesine dönüşü süresince belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Böylece, enerji arzı güvenliği enerjiye bağımlı ülkelerin gündeminde ön sıraya geçmiştir.

Bilim ve teknolojinin ileri düzeyde gelişmiş olması ve yaygın bir şekilde kullanımı çevre kirliliği, iklim değişikliği ve küresel ısınmayı da beraberinde getirmiştir. Buradaki en önemli husus, bu tehditlerin tüm dünya ülkelerine aynı şekilde tehlike arz etmesidir. Şöyle ki, terör, enerji güvenliği, açlık, kıtlık gibi konularda gelişmiş ülkeler gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha az tehdit altındadır. Oysa bütün devletler aynı gezegeni paylaştıkları için münferit olarak ülke bazında alınan önlemler çevre kirliliği, küresel ısınma ve iklim değişikliği sonucu meydana gelen tehlikeleri bertaraf edememektedir.

Her ne kadar tarih boyunca gerçekleşen bir olay olsa da göç, yalnızca birkaç senedir ülkelerin güvenlik gündemlerinde yer alan ve geleneksel olmayan güvenlik konuları içerisinde ele alınan bir konudur. Göç konusunun güvenlik konularına dahil edilmesi bir tesadüf değildir. Bunun farklı birçok nedeni vardır. Birincisi, sanayileşmiş ülkelerin yaşlı nüfusu işgücü piyasalarının taleplerini karşılayamamaktadır ve gelişmiş ülkelerin az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerin yetersiz çalışma koşullarına sahip genç nüfusuna ihtiyacı vardır. Kuzey ve Güney arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkların artması, iklim değişikliği ve diğer insan kaynaklı felaketler göç akımlarını tetikleyen unsurlardır. En yalın hali ile göç, iş bulmak veya daha iyi yaşam koşulları için insanların yeni bir yere veya ülkeye hareketi olarak tanımlanmaktadır.²² Küreselleşme ile birlikte bu hareketlilik önemli ölçüde artmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde silahlı çatışmaların çoğalması, terör olayları, ekonomik sıkıntılar, küresel ısınma, iklim değişikliği ve çevre sorunları insanların kendilerini daha güvende hissedebilecekleri ülkelere göç etmelerini hızlandırmıştır.²³ Geline nokta, göç denetlenmesi giderek zorlaşan bir süreç haline dönüşmüştür. Özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan son kanlı olaylarla buradaki insanlar kalabalık gruplara güvende olacaklarını düşündükleri çevre coğrafyalara akın etmektedir. Göçün çok boyutlu bir eylem olduğu düşünülürse, göç eden kişilerin göç ettikleri ülkelerin siyasi, ekonomik, etnik, demografik, sosyal, dini ve kültürel yapısını etkileyecekleri kesindir. Bu nedenden dolayı son dönemlerde ülkeler denetleyebilecekleri göç yönetimi üzerinde çalışmaktadır.

Küreselleşen dünyanın en önemli özelliklerinden biri bilişim teknolojileri ve İnternet'in devletlerce yaygın bir şekilde kullanımınıdır. Çağdaş teknolojik imkanlar bu anlamda büyük kolaylıklar ve öncelikler sağlasa da yeni tehditleri de beraberinde getirmiştir. Siber tehdit küreselleşen dünyada giderek artan ve devletlerin güvenliği açısından doğrudan tehlike arz eden bir durumdur. Özellikle kritik enerji altyapıları, bankacılık ve finans sektörü, e-devlet işlemleri için ciddi bir tehdit unsuruna dönüşen siber saldırıların sahtecilik, şantaj, insanların e-posta şifrelerinin çözülmesi, sosyal medya hesaplarının çökertilmesi gibi basit işlemlerden devletlerin stratejik bilgilerinin ele geçirilmesi operasyonlarına doğru tehlikeli bir dönüşüm içerisinde olduğu gözlemlenmektedir.²⁴ Hedef odaklı planlanan siber saldırılarda özel ve gelişmiş teknikler kullanılmaktadır. Saldırının ve saldırganın fark edilmesi güç olduğu gibi, uzun süre hedef sistemde kalabilmektedir. Genellikle siber saldırıların arkasında devlet veya özel nitelikli bir grup vardır. Geline nokta bilgi teknolojilerinin karmaşık yapıları ve yoğun kullanım alanlarına bağlı olarak, siber saldırıların finans sektörü, nükleer, petrol - doğal gaz ve

²²Oxford Dictionaries, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/migration>, (e.t. 07/11/2016).

²³ Ulviyye Aydın, "The Syrian Refugee Crisis: New Negotiation Chapter In European Union-Turkey Relations", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 19/2 (2016), 102-118.

²⁴Ayhan Gücüyener, "Kritik Enerji Altyapılarına Gerçekleşmiş Siber Saldırıların İlişkin Bir Değerlendirme", Kritik Enerji Altyapılarını Koruma Semineri, 10-11 Mart 2015, İstanbul.

hidroelektrik santralleri, hastane, havaalanı, liman, tren ve metro istasyonları gibi hassas noktaları hedef aldığı gözlemlenmektedir. Böylece, devletlerin güvenli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve bilginin gizliliğinin sağlanması amacıyla ulusal güvenlik stratejilerinde siber tehditleri iyi analiz edecek, dinamik ve acil savunma/önlem politikaları geliştirmesi zorunlu hale gelmiştir.²⁵

Son dönemlerde devletlerin güvenlik gündeminde yer alan başlıklardan biri de insan hakları, ayrımcılık, dini köktencilik gibi alt başlıkları kapsayan toplumsal güvenlik konularıdır. Çalışmanın daha önceki bölümünde de belirtildiği gibi, küreselleşmenin beraberinden getirdiği göç yerel toplumları kimlikleri ve geleneksel değerleri konusunda endişelendirmektedir.²⁶ Oysa kişinin seyahat etme özgürlüğü, istediği dini ve kültürü seçmesi en temel hakkıdır. Dolayısıyla, günümüzde devletler bu gibi nedenlerden kaynaklı toplumsal çatışmalar ve gerilimlerin daha büyük sorunlar yaratacağı tehdidi ile karşılaşmaktadır.

Bunun dışında, salgın hastalıkların yayılmasına neden olan virüsler, uyuşturucu ticareti, silah ticareti, insan kaynaklı kazalar, doğal afetler devletlerin güvenliğini tehdit eden ve geleneksel olmayan güvenlik sorunları olarak bilinmektedir.

Görüldüğü gibi, küreselleşme beraberinde devletler ve bireyler için yeni güvenlik tehditlerini getirmiştir. Buna bağlı olarak güvenlik çalışmaları literatürüne “çok kültürlülük”, “canlı bomba”, “siber saldırı”, “İslamofobi” gibi yeni kavramlar dahil olmaktadır. Küreselleşen dünya düzeninin yeniden şekillendiği bugünlerde devletleri ileride başka ne tür güvenlik tehditlerinin beklediği de belirsizliğini korumaktadır.

Avrupa Birliği'nin Güvenlik Algısı

Esasında, güvenlik, yakın aralıklarla meydana gelen iki dünya savaşı sonrası Avrupa kıtasında kalıcı barışı sağlamak için bir araya gelen ülkelerin bütünleşme sürecindeki temel amaçlarından biri olmuştur. Ekonomik birliktelikle yola çıkan üye devletler Avrupa bütünleşme sürecinin temel taşı olarak bilinen 1951 tarihli Paris Antlaşması'nda siyasi birliğin kurulmasını uzun vadeli amaç olarak belirlemişlerdir.²⁷ Soğuk Savaş dönemi güvenlik algılaması askeri, ekonomik, ideolojik ve siyasi temeller üzerine kurulduğu için özellikle askeri güvenliğin sağlanması noktasında Batı Avrupa ülkeleri ABD öncülüğündeki NATO, Doğu Avrupa ülkeleri ise SSCB öncülüğündeki Varşova Parkı şemsiyesi altında toplanmışlardır. Buna rağmen, ekonomik anlamda ABD'den bağımsız bir yol izlemeyi tercih eden Batı Avrupa ülkeleri savunma ve güvenlik alanında da girişimde bulunarak Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) kurmuştur. BAB, 1954 - 1973 yılları arasında Avrupa siyasi ve güvenlik konularında bazı faaliyetlerde bulunmuş, lakin NATO'nun imkan ve kabiliyetlerine sahip olamamıştır. Coğrafi genişleme ve bütünleşme sürecinin ilerlemesi ile birlikte, siyasi konular ağırlık kazanmaya başlamış ve bütünleşme sürecinin derinleştirilmesi konusunda bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1970 yılında üye devletler arasında dış politika alanında işbirliği geliştirme amacı ile oluşturulan Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ) adlı mekanizma, niteliği ve işleyiş yöntemleri değiştirilmeden 1986 Avrupa Tek Senedi (ATS) ile resmileştirilmiştir. Avrupa Topluluğu (AT) kurumsal yapısı dışında çalışarak üye devletler arasında dış politika konularında koordinasyon sağlama fonksiyonunu yerine getiren ASİ, 1970'ten 1992'ye kadar yürürlükte kalmış ve Maastricht Antlaşması'yla oluşturulan Ortak Dış ve Güvenlik Politikası'nın (ODGP) çekirdeği niteliğinde olmuştur. Maastricht Antlaşması ile oluşturulan ODGP ve 1990'ların sonu-2000'lerin başında şekillendirilen Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) ile AB'nin

²⁵ Mesut Hakkı Caşın, “Uluslararası Kritik Enerji Altyapı Güvenliği: Yeni Tehditler ve Fırsatlar”, 10-11 Mart 2015, Kritik Enerji Altyapı Koruma Semineri, 10-11 Mart 2015, İstanbul.

²⁶ Hough, *Understanding Global Security*, 3.

²⁷ European Union, General Secretariat of the Council, “A Union of Law: from Paris to Lisbon, Tracing the Treaties of the European Union”, March 2012, 6, <http://C:/Users/user/Downloads/QC3111407ENC.pdf> (e.t. 02.12.2016).

“ekonomik dev, siyasal cüce” konumundan küresel siyasi aktör konumuna çıkması hedeflenmiştir. Söz konusu anlaşma ile AB, karar alma mekanizmaları birbirinden farklı nitelikte olan “üç sütun’lu” bir yapıya kavuşturulmuş, ODGP ikinci sütun olarak kabul edilmiştir. Üye devletlerin, siyasi konularda ulusal egemenliklerin zayıflatılmasını istememesi ve siyasi bütünleşme konusunda aralarında derin görüş ayrılıkları bulunması nedeniyle, Birliğin ikinci sütununu ulus üstü kurumsal yapının dışında tutmayı kararlaştırmıştır. Bu nedendir ki, ODGP’nin işleyişi “bütünleşme” çerçevesinden ziyade, “işbirliği” çerçevesinde dayandırılmıştır. Soğuk Savaş’ın sonlarına doğru sosyalist bloktan gelen tehdidin ortadan kalkması NATO’nun Batı Avrupa’da varlığını sürdürmesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Yalnız Yugoslavya’nın parçalanması ile Balkanlar’da meydana çıkan çatışmalar AB ülkelerinin ABD’nin katkısı olmadan ve NATO şemsiyesinin dışında, Avrupa’daki krizlere tek başlarına müdahale edebilecek askeri yeteneklere ve siyasi iradeye henüz sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. Buradaki en önemli husus, üye devletlerin güvenlik ve savunma konularında ulusal yetkilerinden taviz verme isteğinin olmamasıdır. Üye devletler orunları farklı şekillerde algılamalarına bağlı olarak öncelik sıralamasını ona göre yapmaktadır. Üyelerin AB çatısı altında güvenlik ve savunma konularına özel bir bütçe ayırma hususunda da isteksizlik gözlemlenmiştir. Bu şartlar altında sorunların çözüm sürecinde üye ülkelerin yüzlerini ABD önderliğindeki NATO’ya çevirmeleri ODGP’nin etkinliğine ve işlevselliğine gölge düşürmüştür. Maastricht Antlaşması’yla oluşturulan ODGP taşıdığı isminin aksine, gerçek anlamda bir “ortak politika” olmadan çok uzak kalmıştır. Üye devletler dış politika alanında sahip olduğu ulusal yetkileri AB kurumları lehine terk etmemiştir.

Özetlemek gerekirse, AB’nin 2006 yılına kadar ortak savunma ve güvenlik alanında yaptığı tüm girişimler (NATO çatısı altında gerçekleştirilen faaliyetler de dahil olmak üzere) esasen dış tehditlere ve/veya AB’nin sınırları dışında meydana gelen sorunlara yönelik tasarlanmıştır. İlk kez Ocak 2006 yılında Birlik ülkeleri ciddi bir güvenlik endişesi ile karşılaşmışlardır. Rusya ve Ukrayna arasında çıkan doğal gaz krizinin etkileri Birliğin enerji güvenliğini tehdit etmiştir. Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve Bulgaristan’ın Rus doğal gazına olan %100 bağımlılığı krizi Birlik sınırlarının içerisine taşımıştır. Rusya ve Ukrayna arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Rusya’nın GazProm şirketi doğal gaz sevkiyatını azaltmıştır. 1970’lerde meydana gelen petrol krizinden sonra ilk defa böyle bir durumla karşılaşan Birlik ülkeleri sorunun ortadan kalmasına yönelik çaba sarf etseler de ortak bir irade sergileyememiştir. Nitekim, aynı anlaşmazlık 2009’de AB’nin enerji güvenliğini daha üst düzeyde tehdit ederek yeniden nüksetmiştir. Benzer şekilde, üye ülkeler Rusya ile enerji diyalogunu Birlik düzeyinden ziyade, münferit görüşmelerle yürütmeyi tercih etmiştir.

Aynı dönemde meydana gelen küresel finans krizi AB ekonomisini tehdit etmiştir. Özellikle İrlanda, Portekiz, İspanya ve Yunanistan, devamında İtalya ekonomik anlamda çöküşün eşiğine gelmiştir. Birlik düzeyindeki ekonomik daralmanın hacmi, aslında üye ülkeler arasındaki koordinasyon eksikliklerinin etkisi ile artmıştır. Krizin uzamasının engellenmesi konusunda üye ülkelerin ortak hareket edememesi ekonomik ve finansal sistemlerine ciddi zararlar vererek, durgunluğa, bankacılık sektörünün zayıflamasına, yüksek işsizlik oranı ve kamu borçlarına neden olmuştur.

Bir taraftan mali krizin ekonomik anlamda oluşturduğu sorunlarla uğraşan, diğer taraftan doğu sınırlarında enerji arzı güvenliğini tehdit eden olaylara kesin çözüm bulamayan AB beklenmedik bir zamanda Suriye’de meydana gelen, iç çatışmalarla başlayıp uluslararası bir savaşa dönüşen kanlı olaylardan kaçan insanların akınına uğramıştır. Kısa süre içerisinde Kuzey Afrika ülkelerinden gelenlerin de dahil olduğu mülteci akını AB ülkelerinin sınırlarını aşmıştır. Bazı Birlik üyeleri sınırlarına tel örgüler çekmek gibi ilkel yöntemlerle bu akını durdurmaya çalışsa da mülteci akınına yönetmek kolay olmamış, çok sayıda mülteci AB ülkelerine yerleşmiştir. Yaşanan mülteci krizi bir anda AB’nin güvenlik gündeminin üst

sırasında yer almıştır. Üye devlet yetkililerinin mülteci konusundaki olumsuz tepkileri Birlik halklarına da yansımıştır. Farklı dil, din, kültür, örf ve adetlere sahip mülteciler Avrupa ülkelerindeki yerel toplumlar kendilerini tehdit altında hissetmişlerdir. Batı Avrupa devletleri mültecileri sosyal bir tehdit olarak görürken, Birliğe daha sonradan dahil olan Doğu Avrupa ülkeleri mültecileri daha çok ekonomik bir tehdit olarak görmektedir. Kuzey Afrika'daki istikrarsızlıkların, Suriye'de ise savaşın uzaması mülteci akınının devam etmesine neden olmaktadır. Bu esnada Birlik ülkelerinde yaşanan terör eylemleri toplumsal güvenliği doğrudan tehlike altında bırakmıştır. Paris, Brüksel gibi önemli Avrupa şehirlerinde meydana gelen terör saldırıları Birliğin güvenlik algılarını değiştirmiştir. Eurobarometer tarafından gerçekleştirilen araştırma çalışması Avrupalıların güvenlik algılarını tespit etmeyi hedeflemiştir. Genel olarak kendilerini güvende hisseden Avrupalıların en büyük tehdit algısı terördür. 2011'de Avrupalıların %33'ü, 2015'de ise %49'u terörü en büyük tehdit olarak görmüştür. 2011'de Avrupalıların %34'ü, 2015'de ise %27'si ekonomik ve mali krizleri tehdit olarak algılamıştır. 2011'de %18 oranında duyulan fakirlik endişesi 2015'de %23'e yükselmiştir. Benzer şekilde rüşvet ve yolsuzluk konusunda duyulan endişe 2011'de %15 iken, 2015'de %23 olarak kaydedilmiştir. 2011'de dini köktencilik konusundaki %6 oranındaki endişeler 2015 yılında %20 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. Yasa dışı göçün tehdit olarak algılanmasında kayda değer bir artış yaşanmamıştır. 2011 yılında %16 olan oran 2015 yılında %19'a yükselmiştir. Siber tehdit konusundaki endişe oranı 2011'de %9 iken, 2015 yılında %12 olarak tespit edilmiştir. Genel bir değerlendirilme yapılırsa, 2011 yılında yapılan çalışmada Avrupalıların AB'nin dış sınırları, çevre sorunları ve iklim değişikliği, doğal afetler, nükleer kazalar konusunda daha çok endişelendikleri görülmüştür. 2015 yılında yapılan çalışmada ise bu konular tehdit listesinde alt sıralarda yer almış, terör, siber saldırı, yasa dışı göç, dini köktencilik konuları ile üst sıralara geçmiştir. İnsan hakları ve vatandaşların özgürlükleri de terörle mücadele çerçevesinde 2011 yılına göre 2015 yılında daha çok kısıtlanmıştır.²⁸

Tüm dünyada olduğu gibi, terör AB'de de en büyük güvenlik tehdidi olarak görülmektedir. 2008 krizinin etkilerinin tam olarak ortadan kaldırılamaması fakirlik ve ekonomik konulardaki endişeleri arttırmaktadır. Yasa dışı göç, dini köktencilik, radikalleşme, rüşvet ve yolsuzluk gibi alanlardaki sıkıntılar doğal afetler, çevre sorunları ve iklim değişikliği gibi tehditlerin önüne geçmiştir. 20. yüzyılda dünyada benzeri olmayan örnek bir ekonomik bütünleşme sağlayan AB Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonucu tarihinde ilk kez savaş ve çatışmaya mahal vermeksizin coğrafi bütünlüğüne de kavuşmuştur. 21. yüzyılda bu başarısını siyasi bütünleşmesi ile bir üst seviyeye taşınması beklenirken, İngiltere'de yapılan halk oylaması sonucu ada ülkesinin Birlikten çıkma kararı ile AB'nin geleceği konusunda endişeler artmaktadır. Günümüzde çok boyutlu bir krizle mücadele eden AB'nin ne derecede başarılı olacağı ise tartışmalıdır.

Sonuç Yerine

Çağdaş dünyada bazı günlük konulara ilişkin yaşanan sorunların insanlar için daha fazla tehdit oluşturduğu bir gerçektir. Malların, hizmetlerin, sermayenin ve en önemlisi insanların serbest dolaştığı AB'de üye devletlerin güvenlik konularında bir araya gelememesi veya güvenlik konularını kendi ulusal egemenlikleri altında çözmek istemeleri Birlik sınırları içerisinde meydana gelen güvenlik sorunlarının etkisini arttırmakta ve derinleştirmektedir. Uzun yıllar üye devletler Schengen Anlaşması ile sınırlarını dış dünyaya kapatmış, güvenliğini bu şekilde emniyet altına aldığını varsaymıştır. Sınırlarının ötesinde, normatif gücü dahilinde, kimi zaman etkili, kimi zaman etkisiz sonuç doğuran girişimlerde bulunmuştur. Ortak

²⁸ European Commission, "Special Eurobarometer Survey: Europeans' Attitudes Towards Security", April 2015, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/20150408_1_memo_eurobarometer_april_2015_v2_en.pdf (e.t. 20.11.2016).

coğrafyayı paylaştığı Balkanlar, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Ortadoğu'da meydana gelen olaylara bazen kayıtsız kalmış, bazen isteksiz iştirak etmiştir. Oysa küreselleşme hiç ummadık bir hızla bütün öngörü ve tahminleri alt üst etmiştir. Yeni dünya düzeni şekillenirken Birlik ülkeleri kendilerini bu süreçten soyutlayamamışlardır. Ne sağlamış oldukları ekonomik bütünleşme ne imzalamış oldukları Schengen Anlaşması üye devletleri tüm hızıyla devam eden bu kargaşa ve tehdit yumağının dışında bırakamamıştır. İç ve dış güvenliğin bir bütünün iki parçası olduğunu yaşadığı krizlerle öğrenen AB çözüm üretmekte geç kalmıştır. Halihazırda tüm dünyayı tehdit eden terör, ekonomik sıkıntılar, sosyal sorunlar, toplumsal gerilim, çevre kirliliği, küresel ısınma, mülteci akınları aynı şekilde Avrupa ülkelerini de olumsuz etkilemektedir. En gelişmiş ekonomilerin ve toplumların bulunduğu kıta Avrupası devletleri çevre ülkelerle yapıcı bir şekilde çalışmak zorundadır. Çünkü ancak bu şekilde karşılaştığı güvenlik sorunları ile baş edebileceğinin farkına varmalıdır.

Kaynakça

Akgül-Açıkmeşe, Sinem. “Algı mı Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, *Uluslararası İlişkiler*, 8/30, (2011), 43-73.

Aydın, Ulviyye. “The Syrian Refugee Crisis: New Negotiation Chapter In European Union-Turkey Relations”, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 19/2 (2016), 102-118.

Baldwin, David A. “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23, (1997), 5-26.

Baldwin, David A. “Neoliberalism, Neorealism, and World Politics”, *Neorealism and Neoliberalism*, David A. Baldwin (ed.), 3-28, New York: Columbia University Press, 1993.

Balkır, Canan. *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme-Kuram, Politika ve Uygulama-AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Baylis, John. “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5/18, (Yaz 2008), 69-85.

Buzan, Barry. *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Boulder, CO, 1991.

Buzan, Barry. “The Timeless Wisdom of Realism?”, *International Theory: Positivism and Beyond*, Steve Smith, Ken Booth and Marysia Zaleski (eds), 47-66, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Caşın, Mesut Hakkı. “Uluslararası Kritik Enerji Altyapı Güvenliği: Yeni Tehditler ve Fırsatlar”, 10-11 Mart 2015, Kritik Enerji Altyapı Koruma Semineri, 10-11 Mart 2015, İstanbul.

Carnesale Albert ve Nacht, Michael. “Forward”, *International Security*, 1/1, (1976), 2.

Çeviköz, Ünal. “Yeni Bir Toplumsal Mutabakat İhtiyacı”, *Hürriyet*, 07 Kasım 2016, http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/unal-cevikoz_617/yeni-bir-toplumsal-mutabakat-ihhtiyaci_40270263?logout=1, (e.t. 09.11.2016).

Dedeoğlu, Beril. *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul, Yenyüzyıl Yayınları, 2008.

Diez, Thomas ve Joenniemi, Pertti. “Security and Political Identity in a Glocalised Era”, Paper for the workshop “Redefining Security”, ECPR Joint Session of Workshops, Mannheim, Germany, 26-31 March, 1999, <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/46eb7a54-39f3-4535-a8ab-ee1955474274.pdf>, (e.t.12.11.2016).

European Commission, “Special Eurobarometer Survey: Europeans’ Attitudes Towards Security”, April 2015, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/20150408_1_memo_eurobarometer_april_2015_v2_en.pdf (e.t. 20.11.2016).

European Union, General Secretariat of the Council, “A Union of Law: from Paris to Lisbon, Tracing the Treaties of the European Union”, March 2012, 6, <http://C:/Users/user/Downloads/QC3111407ENC.pdf> (e.t. 02.12.2016).

Gücüyener, Ayhan. “Kritik Enerji Altyapılarına Gerçekleşmiş Siber Saldırlara İlişkin Bir Değerlendirme”, Kritik Enerji Altyapılarını Koruma Semineri, 10-11 Mart 2015, İstanbul.
Hough, Peter. *Understanding Global Security*, London: Routledge, 2008.

Karacasulu, Z. Nilüfer. *Bölgesel Güvenlik Analizi – Afganistan*, İstanbul: BETA Yayınları, 2011.

Mearsheimer, John J. “Why We Will Soon Miss the Cold War”, *Atlantic Monthly*, 226/2, (1990), 35–50.

Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Alfred A. Knopf, 1978.

Oxford Dictionaries, <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/migration>, (e.t. 07/11/2016).

Oxford Dictionaries, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/security>, (e.t.12.11.2016).

Sachs, Stephen E. “The Changing Definition of Security”, Oxford: International Relations, Merton College, Oxford Week 5, Michaelmas Term, (2003).

Sandıklı, Atilla. “Küreselleşme ve 11 Eylül Saldırısı: Güvenlik Kavramında Değişim”, 26 Mayıs 2009, <http://www.bilgesam.org/incele/966/-guvenlik-kavrami/>, (e.t. 08.11.2016).

Ullman, Richard H. “Redefining Security”, *International Security*, 8/1, (1983), 129-153.

Walt, Stephen M. “The Renaissance of Security Studies”, *International Studies Quarterly*, 35/2, (1991), 211-239.

Wendt, Alexander. “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organisation*, 46/2, (1992), 391–425.

TÜRKİYE’NİN ENERJİ HUB OLMA POTANSİYELİ: HUB OLMAK YA DA OL(A)MAMAK!

Dr. Azime TELLİ*

Özet

Dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin 3/4’üne sahip olan Rusya, Hazar Havzası ve Orta Doğu ile komşu olan Türkiye, bir yandan da enerji arz ve talep ülkeleri arasında doğal bir koridor olmasını jeopolitik bir kaldıraç olarak değerlendirmek istemektedir. Enerji karmasında % 95 oranında fosil yakıtlara bağımlı olan Türkiye’nin fosil rezervleri ise ihtiyacını karşılamaktan oldukça uzaktır. Ülke enerji karmasından % 32.5’lik pay alan doğal gazın önemi giderek artarken doğal gaz talebinin % 98’i ithalatta karşılanmaktadır. Ülke enerji arz güvenliği açısından doğal gaz bağımlılığı en ciddi handikapı oluşturmakta olup kaynak ülke ve transfer yöntemi çeşitlendirme bu açıdan öncelik taşımaktadır. Türkiye’nin doğal gaz depolama kapasitesinin tüketiminin % 5’i oranında olmasının yanı sıra LNG günlük sevk kapasitesinin düşük olması da enerji arz güvenliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Çeşitlendirme arayışındaki Türkiye, alternatif boru hatları, LNG, yenilenebilir ve nükleer enerjiye yönelmiş olmakla birlikte Rusya ile doğal gazda karşılıklı bağımluluk ilişkisinin kısa ve orta vadede devam etmesi beklenmektedir. Rus gazının alternatifi olarak gündeme gelen Doğu Akdeniz, Türkmenistan, İran ve Kuzey Irak gazının siyasi maliyetleri göz ardı edilse bile ekonomik olarak Rus gazına rakip olması oldukça güç olmakla birlikte Türkiye’nin doğal gaz talebinin 2030’a kadar hem muhafazakar hem de proaktif senaryoya göre artış beklenmektedir. Doğal gazda Rusya (% 52) ve boru hatlarına (% 85) aşırı bağımlı olan Türkiye’nin uzun vadede enerji ticaret merkezi (hub) olma hedefi bulunmaktadır. Türk Akımı 1 ve 2’nin gerçekleşmesine yönelik devletler arası anlaşmanın imzalanmasının ardından bu hedef daha da güçlü olarak vurgulanmaya başlanmıştır. Çalışmada doğal gaz enerji hub kavramı analiz edilerek öncelikli olarak Avrupa örnekleri üzerinden yola çıkılarak Türkiye’nin bu açıdan potansiyeli sorgulanacaktır. Araştırmada içerik analizi yöntemi kullanılarak Türkiye’nin enerji hub olma potansiyeli ele alınacaktır. Çalışmanın varsayımı Türkiye’nin gaz transfer hacmini artırarak hub olmasının mümkün olmadığı olup çalışmada hub olma koşulları açısından ülkenin mevcut durumu ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Enerji hub, doğal gaz, enerji arz güvenliği, ticari hub, aktarma hub, geçiş hub, sanal hub.

TURKEY’S POTENTIAL AS ENERGY CORRIDOR: TO BE OR NOT TO (CAN’T) BE AN ENERGY HUB

Abstract

Turkey is neighbor to Russia, Caspian Basin, and Middle East owning ¾ of world’s oil and natural gas reserves; besides being a natural corridor between the energy-demanding and energy-supplier countries, it also aims to utilize its geopolitical position as a leverage. Turkey, which is 95% dependent on fossil fuel in its energy mix, is far away from satisfying its needs from its own fossil reserves. As the importance of natural gas, which has 32.5% share from the country’s energy mix, increases, 98% of natural gas demand is met by the imported gas. From the aspect of country’s energy supply security, natural gas dependency constitutes the most important handicap, and diversification of source country and transfer method is of significant importance from this aspect. Besides the fact that Turkey’s natural gas storage capacity equals to 5% of its annual consumption, low capacity of daily LNG transfer poses risk for country’s energy supply security. Turkey, which is in search of diversification options, headed towards the alternative pipelines, LNG, renewable energy and nuclear plants, although the interdependence relationship is expected to continue in the short- and mid-term. Even if the political costs of Eastern Mediterranean Sea, Turkmenistan, Iran, and Northern Iraq, which were at the agenda as an alternative to Russian gas, are ignored, although it is economically impossible for this source to be an alternative to Russian gas, an increase is expected in Turkey’s natural gas demand until years 2030 in both of optimistic and pessimistic scenarios. Turkey, which is severely dependent on Russia (52%) and pipelines (85%) in natural gas, has the objective of becoming an energy hub in long term. Since the intergovernmental agreement on Turkish Stream 1 and 2 were signed, this objective started to be emphasized more strongly. In this study, by discussing the energy hub concept primarily over the European cases in terms of natural gas, the potential of Turkey from this aspect is questioned. Content analysis method is employed in our study, and Turkey’s potential to be an energy hub is questioned. The null hypothesis of this study is if it is possible for Turkey to be an energy hub by increasing the gas transfer capacity, and the actual conditions of country in terms of becoming a hub will be discussed.

Key words: Energy hub, natural gas, energy supply security, trading hub, transition hub, transferring hub, virtual hub.

Giriş

Türkiye, enerji güvenliği açısından fırsatlar ve tehditlerin kesişme noktasında yer almaktadır. Stratejik enerji elipsi olarak adlandırılan dünyanın en zengin enerji rezervlerine komşu olan Türkiye, söz konusu enerji kaynaklarına erişim ve kaynakların dünya pazarına ulaşmasında jeopolitik bir avantaja sahiptir. Öte yandan enerji rezervleri talebi karşılamaktan oldukça uzak olan Türkiye ithal fosil yakıtlara bağımlılık sorunsalı ile karşı karşıyadır. Türkiye'nin fosil yakıt tüketiminde ithalatın payı yüzde 73 olup bu durum enerji arz güvenliğinin yanı sıra ülkenin cari açığı açısından da ciddi bir tehdit unsurudur. Türkiye'nin enerji karmasına görece yeni dâhil olan doğal gaz yıllar içinde talepteki artışa bağlı olarak ikinci en büyük payı almaktadır. Doğal gaz ile 1976'da yerli üretimle tanışan Türkiye'nin doğal gaz talebi ithalata bağlı olarak yıllar içinde sürekli olarak büyümüştür. Doğal gazda ithalata bağımlılık oranı yüzde 99 olup bu durum doğal gazın ülke enerji güvenliğinin en hassas noktası olması için bile başlı başına yeterlidir. Enerji arz güvenliğini temin etmek için çeşitlendirme arayışı içinde olan Türkiye bir yandan da enerjide hub (ticari merkez/ üs) olmak istemektedir.

Sahip olduğu jeopolitik konumun avantajlarını kullanarak bölgesel bir güç haline gelmek isteyen Türkiye'nin enerji hub olma hedefi 1990'lı yıllara kadar dayanmaktadır. Enerji merkezi kavramı oldukça geniş kapsamlı olup kabaca fosil ve fosil olmayan yakıtların ticaretinde referans olacak olgunlukta bir pazara sahip olmak anlamına gelmektedir. Fosil rezervler açısından dünya sıralamasında ilk 50'ye giremeyen Türkiye'nin en genel anlamıyla bir enerji merkezi olması mümkün değildir. Ancak, Türkiye'nin transferinde önemli bir rol üstlendiği petrol ve doğal gaz alanında hub olma potansiyeli olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir. Enerji kaynaklarına sahip olmak kadar, hatta bazı durumlarda bundan bile daha önemli olan transfer güzergahını kontrol etme ya da transfer güzergahında yer almanın jeopolitik ve jeoekonomik avantajlar açısından Türkiye önemli üstünlüklere sahiptir. Bununla birlikte ilk olarak Ceyhan referans (benchmark) noktasını yaratma olarak ülke gündemine gelen hub olma hedefine henüz ulaşamamıştır. Son dönemde Türkiye enerji politikasında doğal gaz hub olma vizyonunu benimsemiş olup bu çalışmada da konuya sadece bu perspektiften yaklaşılacaktır.

Türkiye'nin doğal gazda geçiş ülkesi konumundan sıyrılarak gaz fiyatının belirlenmesinde söz sahibi bir ülke olma hedefinin çeşitli boyutları bulunmaktadır. Enerji arz güvenliğini teminden başlayıp enerji jeopolitiğinde bölgesel anlamda daha güçlü bir aktör olma hedefine kadar uzanan bu denklemde Türkiye, ciddi tehditlerin yanı sıra büyük fırsatlarla karşı karşıyadır. Avrupa Birliği'nin (AB) arz güvenliği arayışında Türkiye kilit ülke konumundadır. Orta Asya, Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının Avrupa'ya transferinde doğal köprü olma avantajına sahip olan Türkiye, AB'nin enerji güvenliğine katkı sunarak AB ile bütünleşme yolunda da önemli bir ivme yakalama imkânına sahiptir. Öte yandan kaynak sahibi ülkeler açısından Batı'ya uzanan güvenilir güzergah konumunda olan Türkiye, "*Doğu-Batı*" ve "*Kuzey-Güney*" enerji koridorlarının kesişme noktasında olmasının yanı sıra sahip olduğu liman ve Boğazlar sayesinde LNG ticaretinde de avantajlı bir konumdadır. Türkiye sahip olduğu bu jeopolitik avantajı kullanarak doğal gazda "fiyat alıcısı" ülke konumundan "fiyat belirleyicisi" olan oyun kurucu bir aktör haline gelmek istemektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin hub olmasının önünde ciddi teknik, ticari ve siyasi engeller bulunmaktadır. Enerji hub olmanın ön şartı olan iç piyasada mevcut talebi karşılayacak olandan daha fazla arzın kesintisiz, sürdürülebilir ve makul fiyatlarla sağlanmış olmasının yanı sıra devlet müdahalesinin en aza indirilerek bazlı fiyatlamaya geçilmesi ve tekel benzeri ayrıcalıkların sona ermesi konularında Türkiye'nin önünde daha uzun bir yol bulunmaktadır. Ayrıca, söz konusu hub'un hedef pazarı olacak Avrupa enerji sistemi ile bütünleşme ve talep ülkelerin bu konudaki iradeleri de sürecin önünün açılması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'nin doğal gaz hub olma potansiyelinin analiz edileceği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde enerji hubun tanımı ve kriterlerine yer verilerek bu konudaki kavram karmaşasının giderilmesine katkı sunulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde Avrupa'daki doğal gaz hu deneyimine karşılaştırma amaçlı olarak yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin hub olma potansiyeli açısından mevcut durumu analiz edilerek gelecek projeksiyonuna yer verilecektir. İçerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmanın varsayımı Türkiye'nin enerji hub olmasının mümkün olmadığı olup hub olmanın önündeki siyasi, teknik ve hukuki engeller bu kapsamda analiz edilecektir.

1- Enerji Hub Kavramının Yapısal Analizi

Enerji kaynaklarının dünya geneline adil dağılmamış olması kaynaklar kadar bu kaynakların transferi ve ticaretini de mücadele konusu haline getirmiştir. Enerji rezervlerinin ve transferinin genel olarak devletlerinin elinde bulunmasının sonucu olarak enerji piyasalarının gelişimi devlet kontrolünden açık rekabete doğru bir evrim sürecini izlemektedir. Günümüz koşullarında enerji kaynaklarının rekabete dayalı piyasa koşullarında nihai tüketiciye ulaştırılmasında enerji hub'lar önemli bir rol üstlenmiş durumdadır. Hub kelime olarak, belirli bir tür faaliyetin yoğunlaştığı merkez anlamına gelmektedir. Enerji hub ise enerji kaynaklarının merkezi olan yer anlamına gelmekte olup genel anlamıyla tüm enerji kaynaklarını kapsamaktadır. Ancak sadece bazı enerji türlerinin ticaretinin gerçekleştiği hub'lar da bulunmaktadır. Belirli bir enerji türü için referans fiyatın belirlendiği bu merkezler kapasitelerine göre küresel ya da bölgesel anlamda o enerji kaynağının ticaretine yön vermektedirler. Bu çalışmada doğal gaz enerji hub'lar ele alınacak olup bu nedenle çalışmanın devamında hub kavramı, aksi belirtilmediği sürece doğal gaz hub anlamında kullanılacaktır.

Rekabet Kurumu (RK) tarafından hazırlanan "*Doğal Gaz Sektör Araştırması Raporu*"nda, hub, birden fazla noktadan gelen arzın bir noktada toplanıp yine birden fazla alıcıya dağıtılması yoluyla yapılan ticari faaliyetin merkezi alanı olarak tanımlanmaktadır.¹ Dr. Sohbet Karbuş ise, doğal gaz enerji hub'ı, ister fiziksel ister sanal olsun ticari aktiviteyi destekleyecek çok sayıda tesis ve hizmetin sunulduğu ticaret platformu olarak tanımlamaktadır.² John Roberts'a göre hub, çok sayıda alıcı ve satıcının şeffaf ve serbest rekabet koşullarında karşılaştığı merkez olarak tanımlanmaktadır.³ Standartlaştırılmış ticaret faaliyetlerini destekleyen kuramsal teslim alanı veya noktası olarak kabul edilen hub'lar aynı zamanda dengeleme noktası olarak işlev görmektedir. Hub'lar, alıcı ve satıcılara sundukları ticari, teknik ve hukuki kolaylıklarla farklı kaynaklardan gelen gazın fiziki ya da sanal olarak el değiştirmesini sağlamaktadır. Çok sayıda alıcı ve çok sayıda satıcının bir araya gelmesini sağlayan hub'lar rekabetçi fiyat mekanizmasının işlemlerini sağlamanın yanı sıra gaz ticaretinin önündeki yasakların kalkması ile tarafların enerji güvenliklerine katkı sunmaktadır.

Doğal gaz piyasası yapısal nedenlerden dolayı daha bölgesel bir görünüme sahip olmasının yanı sıra devletlerin hakim konumu nedeniyle politik müdahalelere daha açık durumdadır. Doğal gazın bölgesellikten kurtulup küresel bir kaynak haline gelme yönündeki evrimi devam etmekte olup bu süreçte hub'lar önemli ivme noktaları olmuştur. Kuzey Amerika'da başlayan doğal gaz piyasasında serbestleşme hareketlerinin sonucu ortaya çıkan hub'lar oradan dünyanın en büyük gaz pazarlarından biri olan Avrupa'ya yayılmıştır.⁴ Toptan

¹ Türkiye Doğal Gaz Sektör Araştırma Raporu, Ankara, Rekabet Kurumu, 2012, s. 56.

² Sohbet Karbuş, "Turkey as an Energy Hub", *IKV-CIDOP Initiative on "Is Turkey a European and Regional Hub?"*, İstanbul, 5 February 2016, s. 10.

³ John Roberts, "Turkey as a Regional Energy Hub," *Insight Turkey*, 12/ 2 (2010), s. 43.

⁴ Patrick Heater, *Continental European Gas Hubs: Are They Fit for Purpose*, (Oxford:The Oxford Institute for Energy Studies, June 2012), s. 12.

satış piyasasında hub olmaya elverişli seviyede akıcı (likidite) oluşması için aşağıdaki dört özelliğin birlikte sağlanması gerekmektedir:⁵

Derinlik (depth): Piyasanın derinliği, gazın aşırı fiyat hareketlerine konu olmaksızın ticaretini sağlar. Likit olmayan piyasalarda arz-talep dengesi yerine yüksek ölçekli alım-satım işlemleri tarafından belirlenen (aşırı düşük ya da yüksek) fiyatlar, yatırımcılar bakımından yanlış fiyat sinyalleri oluşmasına neden olabilmektedir.

Genişlik (breadth): Çok sayıda alıcı ve satıcının aktif olduğu piyasalar geniş olarak addedilir. Derinlik ve genişlik için spot, finansal ve taşıma piyasaları oluşmalıdır. Ancak bu yolla, miktarı ve karmaşıklığı artan işlemler başarıyla gerçekleştirilebilmektedir.

Hız/çabukluk (immediacy): Büyük ölçekli alış-satışların hızlı bir şekilde ifa edilebilmesidir. Bu da iletim ve depolama gibi altyapı kapasitesinin yeterliliği ile mümkün olabilmektedir.

Direnç (resilience): Piyasanın herhangi bir şoka maruz kalması halinde arz/talep dengesine dönme kabiliyetine sahip olmasıdır. Piyasanın direncinin garanti edilebilmesi pazardaki oyuncuların miktar riskini yönetebilmeleri ile sağlanabilecektir. Bunun için ise yeterli altyapı şarttır. İletim şirketlerinin bağımsız alıcıların ticaret ihtiyaçlarının karşılanmasını teminen emre amade, uygun fiyat ve koşullara sahip kapasiteleri olması ve bu kapasitelerin tahsisi amacıyla üçüncü tarafların erişimine izin vermeleri gerekir. Tedarikçiler, depolama ile ya da çeşitli profillerdeki müşterilerden oluşan bir alıcı portföyü ile; alıcılar ise esnek alım yapma ya da depoya erişimlerinin sağlanması suretiyle miktar riskini azaltabilmektedirler.⁶ Hub'lar, olgunluk ve derinlikleri göz önünde bulundurularak Patrick Heater tarafından üç temel kategoriye ayrılmıştır.⁷ Bu sınıflandırmaya göre⁸:

Ticari Hub (TradingHub): Belli bir olgunluk seviyesine ulaşmış, gaz portföylerindeki finansal risklerin yönetimi için de kullanılan hub'lar. Bu tarz hub'lar geniş bir yelpazede bir çok oyuncunun katılımına imkân sağlayan, raporlama ve şeffaflığın oldukça iyi seviyelere ulaştığı sanal ticaret noktaları olarak da tanımlanabilir.

Aktarma Hub'ı (Transit Hub): Bu tarz hub'lar her ne kadar katılımcıların ticari işlemler yapmasına olanak verse de öncelikli olarak büyük miktarlarda gazın taşınmasına ve aktarılmasına yönelik kurulmuş fiziki noktalar olarak tanımlanabilir.

Geçiş Hub'ı (Transition Hub): Bu hub'lar da her ne kadar ticari hub'lar gibi sanal ticaret noktaları olsa da onlarla aynı olgunluk seviyesine halen ulaşamamış hub'lar olarak tanımlanabilir. Bu hub'lar beraberlerinde gelecekte ulaşabilecekleri olgunluk seviyelerine dair mevcut kısıtlar ve şüpheleri de barındırmakta.

Doğal gaz piyasasının genişlemesinin önünde yapısal engeller bulunduğu için hub'lar ayrıca hitap ettikleri hinterlandın kapasitesine göre bölgesel ve yerel ile ticaretin yönteminin şekline göre fiziki ve sanal olarak da alt sınıflara ayrılmaktadır. ABD'de bulunan ve dünyanın en gelişmiş hub'ı olarak kabul edilen Henry Hub ve İngiltere'de bulunan National Balance Point (NBP) ve Hollanda'da bulunan Title Transfer Facility (TTF), bölgesel referans fiyatı belirlemektedir.

⁵PRNewsire, <http://www.prnewswire.com/news-releases/european-wholesale-gas-market-development-97923879.html>, (e.t. 11 Kasım 2016).

⁶ Dennis Hasseling, Gas Target Model and Gas Regional Initiative, 9th Energy Community Gas Forum, 7 October 2014, https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3398165/0633975ADD177B9CE053C92FA8C06338.PDF, s. 9, (e.t. 01 Kasım 2016).

⁷ Heater, ag.e., s.

⁸ Ulvi F. İlhan, " "Hub" demeden "market"i anlamak", PetroTürk, 18 Aralık 2013, <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=10059&haber=-Hub-demeden-market-i-anlamak>, (e.t. 14 Ekim 2016).

Hub olma kriterlerinin yanı sıra hub sınıflandırması da ana hatları ile ortaya konulduktan sonra cevap aranması gereken soru Türkiye'nin hub olma hedefinin içeriğidir. Elbette, bu soruya cevap verilirken hangisi Türkiye açısından daha fazla kazanım sağlar sorunsalının da analiz edilmesi gerekir. Hub konusunda devletin üst yönetimi ve ilgili kurumlarından yapılan açıklamalar Türkiye'nin nihai hedefinin gazın fiziken el değiştirildiği fiziki bir ticari hub olmak olduğu yönündedir.⁹ Türkiye'nin bölgenin enerji merkezi (üssü) olma hedefi sıklıkla dile getirilmekle birlikte mevcut durumda Türkiye, enerji kaynaklarının akışının sağlandığı koridor (köprü) konumunda olup bu aşamadan piyasanın gerekli dönüşümü sağlaması sanıldığı kadar kolay olmamaktadır.

2- Avrupa Doğal Gaz Pazarında Hub'larının Gelişim Süreci

Dünya enerji karmasında fosil yakıtlarının hakimiyetinin önümüzdeki 30 yıl boyunca da devam etmesi beklenmektedir. Enerji karmasında henüz kömürün gerisinde kalan doğal gazın talep artışının özellikle dünya genelinde devam etmesi beklenirken Dünya Enerji Ajansı'nın (International Energy Agency- IEA) tahminlerine göre geniş kabul gören Paris İklim Şartı'na uyulması durumunda 2040 yılında doğal gazın talepte yüzde 50'lik bir artış söz konusu olurken gaz talebi kömürü geçecektir.¹⁰ ABD Enerji Enformasyon İdaresi'nin (U.S. Energy Information Administration- EIA) tahminleri de benzer yönde olup doğal gaz üretiminde 2012-2040 yılları arasında yüzde 69'luk bir artış beklenmektedir.¹¹ Doğal gazın talebin artacak olması doğal gaz enerji güvenliğinin daha önemli hale getirirken kesintisiz, sürdürülebilir ve makul maliyetlerle gaz ticaretinin sağlanması hem arz hem de talep cephesi açısından öne çıkmaktadır.¹² Ayrıca, enerji güvenliğinin son dönem kriterleri arasında yer alan çevreye duyarlılık boyutu da göz önüne alındığında önümüzdeki dönemde doğal gazın daha da kritik bir enerji kaynağı olacağı daha rahatlıkla görülebilir.

Alım-satımı devletlerarası anlaşmalara konu olan ve fiyatı devletler tarafından belirlenen doğal gaz piyasasında liberalleşme eğiliminin sürmesine bağlı olarak doğal gazın ticari boyutu siyasi boyutunun önüne geçmeye başlamıştır. Amerika ve Avrupa'da birbiri ardına oluşan doğal gaz hub'ları gazın fiyatının serbest piyasa koşullarında belirlenmesi ve ticaretinde devlet müdahalesinin sınırlandırılması, hatta tamamen ortadan kaldırılması konusunda ivme sağlamıştır. Hali hazırda doğal gaz birim fiyatı iki ayrı yöntemle belirlenmektedir. Bunlardan biri ve en eskisi olan petrol endeksi özellikle uzun vadeli satım sözleşmelerinde ağırlığını korumaktadır. Gaz piyasasının liberalleşmesinin sonucu olarak gazın gazla rekabetine dayanan fiyatlandırma ise hub'lar tarafından yapılmaktadır. Doğal gaz fiyatı açısından transfer yöntemi de önem taşımakta olup hub'lar boru gazı ve LNG'den oluşan bir sepet üzerinden denge fiyatını tespit etmektedir. Ayrıca hub'lar alıcı ve satıcı alım-satımının şeffaf ve rekabet esaslı piyasa koşullarında standart sözleşmeler üzerinden gerçekleşmesini garanti altına almaktadır. Fiziki varlığı olan hub'larda gazın depolanması ve transferi konusunda teknik alt yapı da sunulmaktadır.

Dünyanın en büyük enerji ithalatçısı olan AB, enerji ihtiyacının yüzde 53'ünü ithal etmektedir. Petrolde dışa bağımlılık oranı yüzde 90'ı aşmış olup doğal gazda ise yüzde 67'dir. Avrupa'nın doğal gaz talebine ilişkin projeksiyonlar AB enerji güvenliği açısından doğal gazın öneminin giderek artacağını göstermektedir. AB'nin doğal gaz talebinde % 60 oranında Rusya söz sahibi iken Rus gazının 2/3'ü Avrupa'ya sevk edilmektedir. Taraflar arasındaki karşılıklı

⁹ TCBB, <http://www.tcbb.gov.tr/haberler/410/1556/turkiyeyi-bir-enerji-ussu-haline-getirmek-ve-enerji-ihhtiyacimizi-guvenli-sekilde-karsilamak-icin-calisiyoruz.html>, (e.t. 16 Kasım 2016).

¹⁰ IEA, <http://www.iea.org/media/publications/weo/161115WEO16Infographic.png>, (e.t. 17 Kasım 2016).

¹¹ IEA, https://www.eia.gov/forecasts/ieo/nat_gas.cfm, (e.t. 17 Kasım 2016).

¹² Volkan Özdemir, "Avrupa Gaz Piyasası: Uzun Erimli Kontratlar mı, Spot Piyasa mı", (Ankara: EPPEN13, Mart 2015), s. 1, http://www.eppen.org/resim/haber_resim/eppen13.pdf/02.08.2015, (e.t. 12 Kasım 2016).

bağımlılık ilişkisi bulunmakta olup doğal gaz akışının güvenliğinin sağlanması her iki taraf açısından önemlidir. AB açısından doğal gaza kesintisiz, makul ve sürdürülebilir şekilde ulaşabilmek öne çıkarken Rusya açısından pazar payını güvence altına almak öne çıkmaktadır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 3. Enerji Paketi, başta Rusya olmak üzere Avrupa pazarında tekelleşme eğilimlerini engellemeye yöneliktir. Bunun dışında Avrupa'nın farklı bölgelerinde bulunan hub'lar birim fiyatın belirlenmesinde talep ülkelerinin elini güçlendirmektedir. Avrupa'ya giden Rus gazının yüzde 80'i Avusturya'nın Baumgarten Hub noktasından geçmektedir. Hub'lar hem talep hem arz tarafı açısından güvence anlamına gelmektedir.

Doğal gaz hub konusunda Kuzey Amerika ve Kuzey Avrupa öncü olmuştur. Önemli bir doğal gaz arz ülkesi olan ABD'de bulunan Henry Hub dünyanın en önemli doğal gaz referans noktasıdır. Kıta Avrupası'ndan uzak olmasının sonucu olarak her daim farklı dinamikleri olan İngiltere, Avrupa'da ticari hub konusunda ilke imza atmıştır. Doğal gaz üreticisi olma avantajına sahip olan İngiltere'de bulunan NBP, Avrupa'nın derinliği en fazla olan hub'ı olarak EFET tarafından yapılan derecelendirmede liste başında yer almaktadır. Avrupa genelinde hub olma konusunda 1990'lı yıllarda yoğun bir hareketlilik söz konusu olmuş olup halihazırda kıta genelinde 8 hub faaliyet göstermektedir. Bu hub'ların her birinin kendine göre farklı özellikleri olmakla birlikte dikkat çeken noktalardan biri Avrupa'nın Güney Doğusu'nda hub konusunda bir boşluk bulunmasıdır.

Bu gelişmeler çerçevesinde Avrupa tecrübelerinde bugüne kadarki en gelişmiş hub'ın, olgunlaşmış bir piyasa yapısına sahip olan İngiltere'de bulunan ve bir sanal ticaret noktası olan NBP olduğu görülmektedir. Aynı zamanda gaz üreticisi olan İngiltere'de 1996 yılında faaliyete başlayan NBP, 2009 sonrasında önemli bir sıçrama yakalamıştır.¹³ NBP'nin zaman içinde likit ve şeffaf bir hub olması sonucu piyasa aktörlerine güvenilir, istikrarlı, şeffaf, ayrımcı olmayan ve hızlı bir ticaret platformu sağlanmakta; bunun sonucunda tahsis etkinliği, arz güvenliği ve yeni girişler ve dolayısıyla katılımcı sayısı ile birlikte rekabet seviyesi artmakta; artan katılımcı sayısı ve rekabet seviyesinin sonucunda ise söz konusu hub daha likit bir hale gelmektedir.¹⁴ Kıta Avrupası'nda ise Hollanda'da bulunan TTF referans fiyat noktası olmuştur. Faaliyetlerine 2003 yılında başlayan TTF, Hollanda'nın gaz üreticisi olmasının ve gelişmiş bir alt yapıya sahip olmasının etkisi ile hızla derinlik kazanmıştır. Geniş bir ticaret ağına sahip olan TTF, giderek artan sayıda müşteriye hizmet sunmaktadır. Geniş bir depolama kapasitesi ile desteklenen TTF, Euro bazlı doğal gaz piyasasında referans fiyatı 2009 yılından bu yana belirlemektedir.¹⁵

Avrupa'nın tam ortasında bulunan Avrupa Merkezi Gaz Hubu (The Central European Gas Hub- CEGH), önemli bir fiziki transfer noktasıdır. Bu merkez aslında 6 ayrı parçadan oluşmakla birlikte ne önemli noktası olan Baumgarten öne çıkmıştır. Baumgarten, Avrupa'da tüketilen Rus gazının yaklaşık 1/3'ünün transferini sağlamaktadır.¹⁶ Enterkonnektör bağlantılarıyla önemli bir avantaja sahip olan Baumgarten, henüz sadece transfer hub konumunda olup gelecekte ticari hub olma konusunda vizyonu bulunmaktadır.

¹³ Heater, a.g.e., ss. 5-6.

¹⁴ A.g.e., s. 65.

¹⁵ A.g.e., ss. 9-11.

¹⁶ A.g.e., s. 14.

Tablo1: Avrupa doğal gaz hub'larının özellikleri ve puanları

ÜLKE	HUB	YIL	TÜR	PUAN*
<i>İngiltere</i>	NBP	1996	Ticari /Sanal	20/20
<i>Hollanda</i>	TTF	2003	Ticari /Sanal	20/19.05
<i>Almanya</i>	Gaspool	2009	Geçiş/ Fiziki	20/19
<i>Belçika</i>	ZTP	2000	Transit/ Fiziki	20/ 15.05
<i>Almanya</i>	NCG	2009	Geçiş/ Fiziki	20/19
<i>Avusturya</i>	TCEH	2005	Transit/ Fiziki	20/14
<i>Fransa</i>	PEG	2004	Geçiş/ Sanal	20/16.05
<i>İtalya</i>	PSV	2003	Geçiş/ Sanal	20/15

*EFET, hub'ların derinliklerini 20 üzerinden puanlamaktadır. http://www.efet.org/EnergyMarkets/VTP_assessment (e.t. 01 Kasım 2016).

Dünya doğal gaz piyasası bir dönüşüm geçirmektedir. Petrole endeksli formüllere dayanan fiyatlandırmanın yerini gazın gazla rekabetine dayanan fiyatlama almaktadır.¹⁷ Avrupa gaz piyasasında liberalleşmenin öncüsü olan İngiliz gaz piyasasında fiyat 2002 yılından itibaren tamamen piyasa koşullarında belirlenirken Kıta Avrupası'nda da uzun vadeli sözleşmelere dayanan fiyat endekslerinin oranı gerilememektedir. Kıta Avrupası'nda gaz fiyatlarının yaklaşık yüzde 60'ı serbest piyasa koşullarında belirlenmektedir.¹⁸ Doğu ve Güney Avrupa görece olarak bu gelişimi geriden takip ederken Türk gaz piyasasının yüzde 90'a varan oranlarda petrol endeksine dayalı fiyatlandırmanın söz konusu olması Avrupa pazarına yönelik hub olma hedefi açısından önemli bir handikaptır.

3- Türkiye'nin Doğal Gaz Hub Olma Potansiyeli

Çevre dostu doğal gazla Avrupa ülkelerine kıyasla biraz daha geç tanışmış olmakla birlikte Türkiye, kısa sürede artan talebiyle önemli bir doğal gaz talep ülkesi olarak öne çıkmıştır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından doğal gaz üretimine 1976'da başlanmış olup ilk gaz ithalatı 1987 yılında Rusya'dan gerçekleştirilmiştir.¹⁹ Türk enerji karmasından yüzde 37.8 pay alan²⁰ doğal gaz ülke enerji arz güvenliğinin ana gündem maddesidir. Yüksek ithalata bağımlılık ve elektrik enerjisi üretiminde yüksek doğal gaz kullanım oranları nedeni ile enerji arz güvenliğinin temini birincil önem taşımaktadır. Borularla Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) tarafından hazırlanan gelecek projeksiyonlarına göre Türkiye'nin doğal gaz talebi artış eğilimini uzun vadede korumaya devam edecektir.²¹ Kısa ve orta vadede kaynak çeşitlendirmeye dayanan arz güvenliği arayışında Türkiye'nin uzun vadeli hedefi hub olmaktır.²²

¹⁷ Azime Telli, "The Oil and Gas Policy: How/Why the Market-Structure Influences their Politicization," *KOSBED*, 31 (2016), 25-26.

¹⁸ Heater, a.g.e., 10.

¹⁹ *Petrol ve Doğal Gaz Çalışma Grubu Doğal Gaz Alt Çalışma Grubu Raporu*, Ankara, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, Aralık 2007, s. 15.

²⁰ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>, (e.t. 15 Kasım 2016).

²¹ Türkiye Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu/2015, Ankara, EPDK, 2015, file:///C:/Users/pc/Downloads/2015yilidogalgazpiyasaSektorraporu_V2.pdf, (e.t. 25 Kasım 2016).

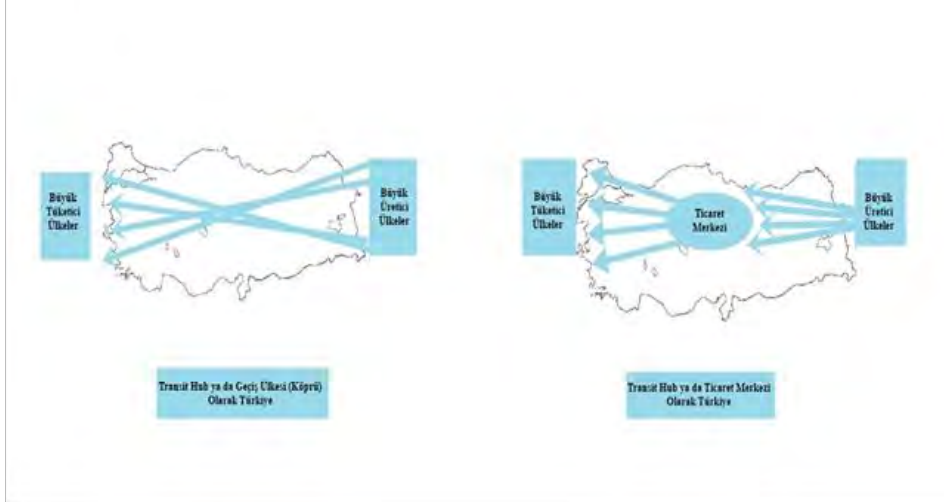
²² T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz>, (e.t. 11 Kasım 2016).

Grafik 1: Türk doğal gaz piyasasının gelişimi

Kaynak: Bosphorusgaz, <http://www.bosphorusgaz.com/dogal-gaz/piyasa> (e.t. 22 Kasım 2016). Türkiye, çeşitlendirme yapmak ve çevresel duyarlılık nedeni ile doğal gazla yönelirken yıllar içinde izlenen stratejiler sonucunda doğal gaz konusunda çeşitlendirme arayışı ile karşı karşıya kalmıştır. Dünya genelinde doğal gazın enerji karmasından aldığı pay yüzde 15.1 iken²³ Türkiye’de bu oran yüzde 38’dir. Kaynak ülke ve transfer yöntemi çeşitlendirmede zafiyetleri bulunan Türkiye’nin ikincil enerji tüketiminde de doğal gaz stratejik öneme sahiptir. Elektrik enerjisi üretiminde payı yüzde 50’ye yaklaşan doğal gazın payı Rusya krizi ve Türk piyasasında doğal gazın ucuzlamaması nedeni ile yüzde 38’e gerilemiş olmakla birlikte hala dünya ortalamasının üstündedir. Olası doğal gaz kesintisinin bu nedenle etkisinin daha şiddetli hissedilmesi söz konusu olacaktır.

Grafik 2: Türkiye’nin stratejik konumu

Kaynak: Rıdvan Uçar, "Turkey as an Energy Hub: What, Why, When, Who, How?", http://www.ikv.org.tr/images/files/Ridvan_Ucar_Sunum.pdf, (e.t. 14 Kasım 2016).

Türkiye, bölgesel doğal gaz ticareti açısından kilit ülke olma avantajına sahiptir. Arz ve talep ülkeleri arasında doğal bir geçiş köprüsü olmasının yanı sıra Türkiye, önemli bir doğal gaz pazarıdır. Yıllık 50 bcm’lik doğal gaz talebinin yüzde 98’lik kısmını ithal eden Türkiye’nin

²³ IEA, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/KeyWorld2016.pdf>, (e.t. 16 Kasım 2016).

gaz talebindeki artış ivmesinin devam etmesi beklenmektedir.²⁴ Türkiye'nin enerji diplomasisinde önemli bir yeri olan doğal gaz enerji arz güvenliğinin sağlanması ve hub haline gelme başlıkları öne çıkmaktadır. Güvenilir bir enerji koridoru olarak öne çıkan Türkiye, bölgesel enerji diplomasisinde daha aktif bir aktör olarak öne çıkmak istemektedir. Türkiye'nin hub haline gelerek doğal gazda fiyat belirleyici konuma gelmesi uluslararası sistemde konumunun güçlenmesini sağlayacaktır. Transferi sağlanan enerjinin Türkiye'de belirlenecek bir referans fiyat ile Türkiye üzerinden alıcılara ulaştırılması Türkiye'nin daha bağımsız bir enerji diplomasisi izlemesini sağlayacaktır.

Enerji hub olarak çok sayıda alıcı ve çok sayıda satıcının piyasa koşullarında buluşmasını sağlamak isteyen Türkiye böylece hem kendi enerji arz güvenliğine katkı sağlayacak hem de enerji ticaretinde daha önemli bir aktör olma amacına ulaşacaktır. “Doğu-Batı” ve “Kuzey-Güney” enerji koridorlarının kesişme noktasında bulunan Türkiye kaynak çeşitlendirme arayışındaki AB açısından “Dördüncü Koridor”un açılmasında stratejik bir rol üstlenmiştir. Güzey Gaz Koridoru'nun geçiş ülkesi olan Türkiye gelecekte Avrupa'ya gaz akışında daha fazla söz sahibi olmak istemektedir. Güney Gaz Koridoru'nun genişleme potansiyeli ve Rus gazını taşıyacak yeni boru hattı projeleri Türkiye'yi hem arz hem de talep ülkeleri açısından öne çıkarmaktadır. Ukrayna krizi sonrasında Rusya'nın Ukrayna'nı by-pass etme planını açıklaması ve Avrupa'ya doğrudan ya da daha az transfer ülkesinden geçen hatlarla ulaşmak istemesi Türkiye açısından önemli bir fırsattır. Ancak bahsedilen avantajlarından yararlanabilmek açısından Türkiye'nin yerine getirmesi gereken kriterler vardır.²⁵

Avrupa piyasasında hub olma eğilimi yüksek olmasına rağmen mevcut hub'ların Batı ve Orta Avrupa'da toplanmış olmasının Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da yarattığı boşluk Türkiye açısından önemli bir fırsat anlamına gelmektedir. Ancak, aynı pazarı hedefleyen başka hub girişimleri de söz konusudur. AB üyesi Yunanistan ve Bulgaristan hub olma girişimlerini sürdürürken halihazırda önemli bir transfer ülkesi olan Ukrayna da hub olmak için harekete geçmiştir. Avrupa'daki hub noktalarını derecelendiren Avrupa Enerji Ticareti Federasyonu (EFET) 20 üzerinden yaptığı puanlamada Türkiye'nin notu 5.5 olup Yunanistan ve Bulgaristan'dan daha iyi konumdadır. Bununla birlikte yine de Türkiye'nin önünde daha uzun bir yol olduğu açıktır. Bölgesel bir enerji hub olmanın en temel ön koşulu öncelikle iç piyasada akışkanlık ve serbestleşme sürecinin tamamlanması olup Türkiye hub olma potansiyelini gerçekleştirmek için gaz piyasasını hızla serbestleştirmek zorundadır. Türk gaz piyasasının serbestleşmesine yönelik ilk ciddi çalışmalar 2001 yılına dayanmakla birlikte hala ciddi derecede eksikler söz konusudur. Türkiye'nin gaz sektörünün geleceğine ilişkin olarak 2007 yılında Dünya Bankası tarafından hazırlanan raporda toptan satış piyasasının liberalleştirilmesinin yanı sıra Türkiye'nin, Avrupa'ya transit gaz akışına yönelik strateji geliştirmesi gerektiğine yer verilmiştir.²⁶ Ancak, söz konusu raporda bahsedilen stratejilerin 2010'lu yıllardan itibaren hayata geçirilmesi gerektiğine değinilmiş olmakla birlikte Türkiye henüz hub olma stratejisini destekleyecek çok somut adımlar atabilmiş durumda değildir.

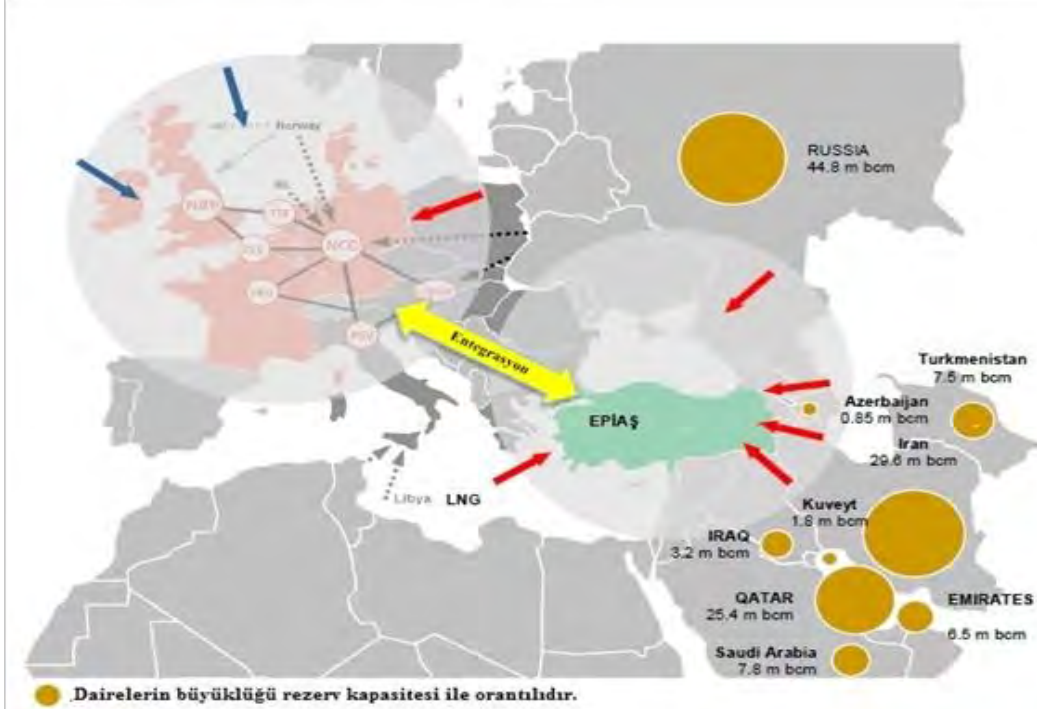
²⁴ 2015-2019 Stratejik Plan, Ankara, BOTAŞ, 2015, S. 50-56.

²⁵ Ersin Meydan, “Institutional constraints against Turkey becoming an energy hub”, AAEnergy Terminal, 21 Kasım 2016, <http://aaenergyterminal.com/analystdetail.php?articleid=194>, (e.t. 21 Kasım 2016).

²⁶

ESMAP, <http://documents.worldbank.org/curated/en/471561468319500561/pdf/402420TR0Gas0S1ical011410701PUBLIC1.pdf>, 43-47, (e.t. 18 Kasım 2016).

Harita 2: Türk doğal gaz piyasası ile Avrupa hub'ları arasındaki boşluk

Kaynak: Dr. Jan Haizmann, “Turkey - potential gas market and trading opportunities”, 11th Gas Forum, 22-23 September 2016, Ljublyana, https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/4326455/3D2CE0E6B1FD4C6AE053C92FA8C060A6.pdf, 21, (e.t. 12 Kasım 2016).

Önemli bir doğal gaz talep ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda mevcut haliyle enerji transferinde “koridor ülke” konumundadır. Koridor ülkeler, alıcı ve satıcı arasındaki ticarete (fiyat, sözleşme koşulları vb.) söz sahibi olmayıp enerji akışının sağlanması karşılığında sadece transfer bedeli almaktadır.²⁷ Trans Anadolu Projesi (TANAP) ile Türkiye, koridor ülke konumuna gelmiş olup imzaları atılan Türk Akımı’nın Avrupa’ya uzanacak fazlarının durumu değiştirip değiştirmeyeceğini taraflar arasında boru hattı ve çıkış noktası inşası konusunda imzalanacak nihai anlaşma gösterecektir. Transfer edilen enerjinin miktarı ya da yeni hatlar açılmasının enerji ticaretindeki konum üzerinde doğrudan etkisi olmayıp transit geçen kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak belirleyicidir. Türkiye’nin mevcut alım anlaşmaları arasında sadece Azerbaycan’dan gelen gaz için satım (re-export) ayrıcalığı bulunmakta olup Türkiye-Yunanistan Enterkonnektörü (ITG) ile ülkenin tek doğal gaz ihracatı gerçekleştirilmektedir.²⁸

Sadece sembolik bir miktar Azeri gazının –yıllık 750 mcm- Yunanistan’a ihracat hakkını elinde bulunduran Türkiye’nin hub olmaya giden süreçte sadece alternatif arz kaynaklarına yoğunlaşmak kadar yeni ihracat ayrıcalıkları elde etmeyi de ihmal etmemesi lazımdır. Bu konuya ilişkin öne sürülen görüşlerden biri de; salt transit projelere izin vermek yerine, mümkün olduğunca ihraç etme hakkıyla (re-export hakkı) birlikte kaynak ülkelerden gaz alınmasının ve ülkenin iç iletim şebekesine gaz giriş-çıkışının sağlandığı projelere öncelik verilmesinin Türkiye’nin ucuz gaz temin etme, ticaret merkezi olma ve rekabetçi bir iç pazar

²⁷ Volkan Özdemir, “Türk Enerji Dış Politikası (TANAP Örneği): Koridor Olamazsın Demedik Merkez Olamazsın Dedik!”, (Ankara: EPPEN, 30 Mart 2015), <http://www.eppen.org/index.php?sayfa=Yorumlar&link=&makale=183>, (e.t. 12 Kasım 2016).

²⁸ T.C. Dış İşleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa (e.t. 22 Kasım 2016).

oluşturma hedeflerine daha etkin katkı sağlayacaktır.²⁹ Gaz alım ve satımının önündeki görünür ve görünmez tüm engellerin kaldırılması, piyasanın devlet müdahalesi olmadan işleme hub olma yolunda atılması gereken önemli adımlar olup 4646 sayılı Yasa BOTAŞ dışındaki şirketlerin de ihracat yapmasının önünü açmıştır. Ancak mevcut durumda sadece BOTAŞ ihracat gerçekleştirmektedir. Öte yandan BOTAŞ'ın iç piyasadaki hakim konumunu dengelemek için başlatılan kontrat devirleri aradan geçen 10 yıllık sürede henüz istenilen sonucu vermemiş olup iletim hatlarının tamamına sahip olan BOTAŞ'ın pazar payı yüzde 80'dir.³⁰ İletim şebekeleri, dağıtım şebekeleri, LNG terminalleri ve yeraltı depolama tesislerine üçüncü taraf erişiminin önü açılmış olmasına rağmen BOTAŞ'ın yeniden yapılandırılmasına yönelik adımların atılmamasına bağlı olarak iç piyasada istenilen akıcılık düzeyine kavuşmuş değildir.³¹

Grafik 3: Türkiye'nin doğal gaz enerji politikası ve hedefleri

Kaynak: BOTAŞ sunumları, 2009-2010'dan aktaran Necdet Pamir, Enerjinin İktidarı Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan, Dünyayı Elinde Tutar! (İstanbul: hayykitap, 2015), 358.

Türkiye doğal gaz arzında uzun vadeli sözleşmelerin oranı yüzde 94.85'tir.³² Türkiye'nin doğal gaz piyasasında yaşanan dönüşüme uyum sağlamasını sağlayacak manevra alanı kalmamasına yol açan bu durum nedeni ile Türkiye, gazın gazla rekabetine dayalı fiyatlama sisteminin avantajlarından yararlanamamaktadır. Petrole endeksli fiyat formülleri nedeni ile Türk gaz pazarında fiyat indirimli gecikmeli ve çoğu durumda çok düşük düzeylerde kalmaktadır. Hub olmanın ön şartları arasında yer alan gazın gazla rekabeti konusunda Türk piyasasında derinlik sağlanabilmesi için spot alım oranlarının artırmanın yanı sıra mevcut gaz alım anlaşmalarının yenilenmesi süreçlerinde Türkiye'nin fiyat formülünün değişmesi konusunda daha baskın bir tavır sergilemesi gerekmektedir. Almanya örneğinde olduğu gibi fiyat formüllerinin gözden geçirilmesini sağlamak Türkiye'nin elinin arz ülkelerine karşı daha güçlenmesini sağlayacaktır.³³

²⁹ Rekabet Kurumu, a.g.e., s. 63.

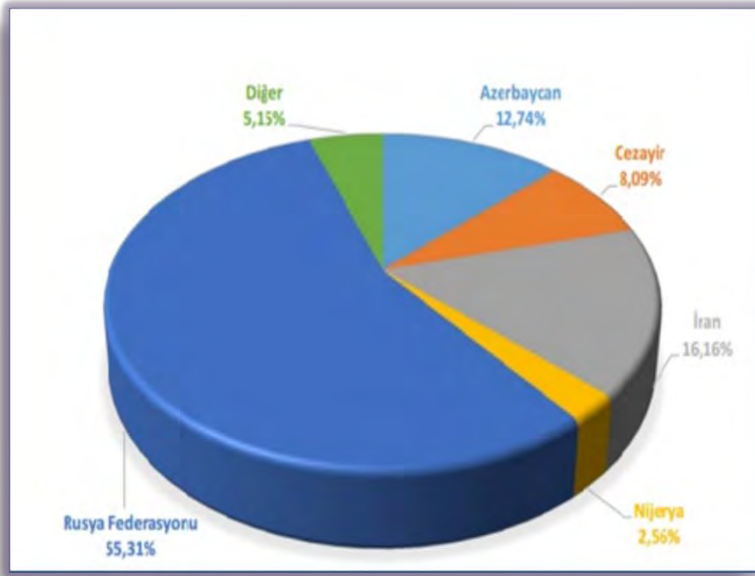
³⁰ *Doğal Gaz Sektör Raporu*, Ankara, TOBB, 2014, 14.

³¹ Necdet Pamir, Enerjinin İktidarı Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan Dünyayı Elinde Tutar!, (İstanbul: hayykitap, 2015), s. 348.

³² EPDK, a.g.e., s. 11.

³³ Rafal Bajczuk, *Dependence Management The Background of The German Gas Policy*, (Warsaw: Ośrodek Studiów Wschodnich, 2016), 36.

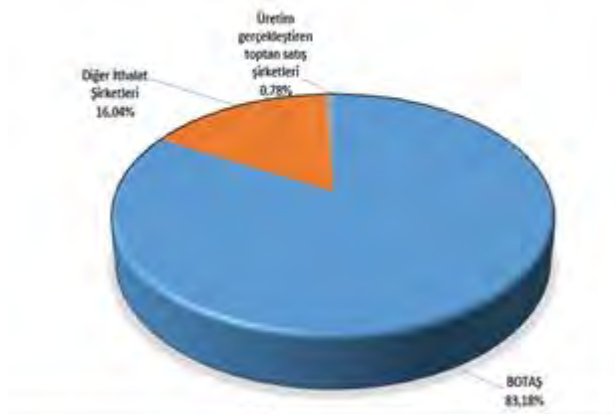
Grafik 4: Türkiye'nin doğal gaz ithalatı (2015)

Kaynak: EPDK, a.g.e.

Türkiye'nin enerji arz güvenliğinde boru hatlarına % 85 oranında bağımlılık piyasanın sert bir görünüm almasına neden olmaktadır. Hem enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi hem de hub olma hedefine ulaşılabilmesi için LNG kapasitesinin ivedi bir şekilde artırılması gerekmektedir. Türkiye'de halen biri BOTAS'a biri de Ege Gaz'a ait olmak üzere iki tane LNG terminali bulunmakta olup hem terminal hem de depolama kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Türkiye'nin boru gazına olan bağımlılığına karşı yüzen depolama ve gazlaştırma gemisi (FSRU) alımına öncelik verilmiştir. Rusya krizi sonrasında gündeme gelen FSRU seçeneğinin hayata geçirilmesi için harekete geçilmiş olup iki geminin 2016 yılı sonuna kadar devreye alınacağı açıklanmıştır.³⁴

Grafik 5: İthalatçı Şirketler ve Üretim Şirketlerinin Doğal Gaz Arzındaki Payları (2015)

Kaynak: Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2015, Ankara, BOTAŞ, 2016, 20.

³⁴ "Yıl sonuna kadar yüzen LNG terminali gemileri devreye alınacak," Enerji Enstitüsü, 10 Ekim 2016, <http://enerjienstitusu.com/2016/10/10/yil-sonuna-kadar-yuzer-lng-terminali-gemileri-devreye-alinacak/>, (e.t. 01 Kasım 2016).

uzaklaşmış olacaktır.³⁷ Türkiye'nin nihai kullanıcı ülke durumundan çıkabilmesi Rus gazının Türk sınırından Avrupa'ya ihraç edilmesi ayrıcalığının sağlanması söz konusu olabilir. Söz konusu ikinci senaryo Türkiye'nin bölgesel hub olması yönünde stratejik önem içermekte olup koridor konumunun kabul edilmesi durumunda Türkiye'ye biçilen rol Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sunmak olacaktır. Türkiye'nin hub olması ise Avrupa piyasaları ve dolayısıyla AB ile bütünleşme açısından önemli bir ivme sağlayacaktır.

Rusya'nın, Ukrayna'yı by-pass etme girişimi ve Kuzey Akım 2 müzakerelerinde yaşanan tıkanıklık Türkiye açısından bu süreçte önemli pazarlık unsuru olup Türk Akım ile Avrupa'ya gidecek gazın Türk sınırında Avrupa müşterisine satılması sağlanırsa Türkiye'nin gaz ticaretindeki pozisyonu ciddi anlamda değişmiş olacaktır. Avrupa'ya gaz akışında Türkiye'nin hub olmasını sağlayacak bu adam hem taraflar arası ilişkiler hem de bölgesel dengeler açısından Türkiye'yi kilit ülke konumuna getirecektir.

Türkiye'nin hub olma potansiyelini değerlendiren EFET'e göre iç piyasanın liberalleşme düzeyi hub olmanın önündeki en önemli engeldir. Doğal gaz fiyatının sübvansede edilmesi, piyasanın tam rekabet koşullarından uzak olması, toptan satış ve ithalatta BOTAŞ payının yüzde 80 gibi oldukça yüksek bir oranda olması, doğal gaz değer zincirinde BOTAŞ'ın tekelleşme eğilimi ve yetersiz alt yapı sorunu bu alanda öne çıkmaktadır.³⁸ Bu alanda EFET tarafından hazırlanan raporda söz konusu sorunların aşılmasını sağlayacak önerilere yer verilmiştir. Bu önerilerin başında gaz fiyatının arz/talep dengesini yansıtması, gaz tarifesine müdahalenin sınırlanması, gaz ihracatının önündeki engellerin kaldırılması, bağımsız düzenleme kurumlarının olması, üçüncü taraf erişimin serbest olması, BOTAŞ'ın işlevsel olarak bölünmesi ve Avrupa enerji piyasası ile bütünleşmeye yönelik adımların atılması yer almaktadır.³⁹ BOTAŞ'ın şeffaf ve maliyet esaslı bir fiyatlandırma modeline geçmesi hub olma hedefi açısından en temel unsurlardan biridir. Çapraz sübvansiyon uygulamasına 2016 yılı başında son verilirken maliyet esaslı bir fiyatlandırma uygulamasına hala geçilememiştir.⁴⁰ EFET tarafından hazırlanan raporda Avrupa gaz piyasası ve Türkiye arasındaki bölgede hub bulunmamasının avantaj olduğuna dikkat çekilerek Türkiye gaz hub'ın Avrupa ile entegre olması açısından da kaldırıcı etkisi olduğu belirtilmektedir. Avrupa'daki gaz hub'ları Kuzey ve Orta Avrupa'da yoğunlaşmış olup Güney Doğu Avrupa'da bir hub olmaması Türkiye'nin hub olma hedefi açısından önemli bir fırsattır. Bu açıdan Türkiye'de kurulacak hub'un hedef pazarı olarak Balkanlar ve Güney Avrupa öne çıkarken Türkiye'nin yapısal reformlarını tamamlaması gerekmektedir.⁴¹

AB üyesi ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye, en düşük gaz depolama kapasitesine sahip ülke olarak kesintiler karşısında en zayıf halka durumundadır.⁴² Türkiye'nin hem hub olma hedefi hem de enerji güvenliği açısından açmazlarından biri depolama kapasitesidir. AB kriterlerine göre yüzde 20 olması gereken yıllık depolama kapasitesi Türkiye'de yüzde 5 düzeyindedir. Mevcut iki yer altı depolama tesisinin kapasitesi 2.6 bcm3 olup ayrıca LNG üretim tesisleri de depo işlevi görmektedir. Oysa 2001 tarihli 4646 Sayılı Doğal Gaz Piyasası

³⁷ Volkan Özdemir, Turkish Stream: Strategy Uniting Ankara and Moscow, RIAC, 02 Kasım 2016, http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=8312#top-content, (e.t. 04 Kasım 2016).

³⁸ Dr. Jan Haizmann, "Turkey - potential gas market and trading opportunities", *11th Gas Forum 22-23 September 2016*, Ljublyana, s. 20.

³⁹ A.g.e., 20.

⁴⁰ Bloomberght, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1858034-donmez-botas-gaz-fiyatlarini-subvansede-etmeyecek> (e.t. 19 Kasım 2016).

⁴¹ Haizmann, a.g.e., 20.

⁴² Mehmet Çetingüleç, "Rusya gazı keserse Türkiye ne yapacak?", *Al-Monitor*, 23 Eylül 2014, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/09/turkey-russia-ukraine-european-union-natural-gas-tanap.html#>, (e.t. 14 Ekim 2016).

Kanunu⁴³, Türkiye'nin depolama kapasitesinin 5 yıl içerisinde yüzde 10 düzeyine çıkartılmasını hedeflemiş olmasına rağmen aradan geçen zaman içinde bu konuda ciddi bir yol alınamamış olup Tuz Gölü Depolama Tesisleri'nin 1 bcm olarak tam kapasite devreye girmesinin 2020'li yılları bulması beklenmektedir.

Türk Akımı'nda imzaların atılması ve İsrail ile ilişkilerin 6 yıl aradan sonra normalleşmesiyle İsrail gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasının gündeme gelmesi T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın (ETKB), enerjide merkez olma stratejisi açısından olumlu adımlar olarak kabul edilmektedir. ETKB Berat Albayrak, 2017 yılı bakanlık bütçesi hakkında TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin transit boru hatları konusunda konumunu güçlendirmeyi hedeflediğine dikkat çekilmiştir. Bakan Albayrak, aynı konuşmada 2016 yılı sonuna kadar EPIAŞ bünyesinde doğal gaz dengeleme ve gün öncesi piyasaları konusunda alt yapının tamamlanacağını, günlük LNG çıkış kapasitesinin 16 mcm³'den 25 mcm³'e çıkartılacağını, ilk yüzen LNG tesisinin devreye alınacağını ve Tuz Gölü depolama tesisinin Ocak 2017'de devreye alınmasının söz konusu olduğunu belirtti.⁴⁴ Doğal gazda tek bir ülkeye bağımlılık oranının 2019 sonuna kadar en fazla yüzde 50 olması ve doğal gaz bazlı elektrik üretiminin yüzde 38 düzeyinde kalmasını hedeflediklerini açıklayan Bakan Albayrak, doğal gaz hub olmak açısından önem taşıyan Türk-Bulgar enterkonnektörü ile çift yönlü gaz akışı sağlanması için temaların sürdüğünü açıkladı.⁴⁵

BOTAŞ'ın toptan satış ve iletimi kapsayan dikey bütünleşik yapısının ayrıştırılması önem taşımaktadır. BOTAŞ'ın pazar payının düşürülmesine yönelik adımların atılmasının yanı sıra iletim şebekesinden tüm dağıtıcıların eşit şartlarda yararlanması, maliyet bazlı fiyatlandırma, fiyatların sübvansede edilmesinden kaynaklanan piyasaya girişlerin önündeki engellerin kaldırılması ve depolama kapasitesinin yükseltilmesi ile dağıtım alt yapısının iyileştirilmesi reformlar arasında öne çıkan unsurlardır. Devletin piyasadaki hakim yapısının sona ererken bir yandan da piyasanın serbest rekabet koşullarında işlemesi için uygun koşulların oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye, hub olmasını destekleyecek ciddi avantajlara sahip olmasının yanı sıra güçleştirecek tehditlerle karşı karşıyadır. Türk gaz piyasasında tekelleşme oranının halen yüksek olması ve gaz fiyatının sübvansede edilmesi gibi piyasa yapısına dair iç engellerin yanı sıra dışsal engeller de söz konusudur.

Türkiye'nin boru hattı geçiş güzergahında olması ve LNG yatırımına uygun uzun bir kıyı şeridinde sahip olması hub olmasını desteklemekle birlikte tek başına yeterli değildir. Bu noktada, gaz arz eden ülkeler ve talep eden ülkelerin saikleri de önemlidir. Gaz arz eden ülkeler açısından gazlarını kendi belirledikleri fiyat üzerinden doğrudan nihai tüketiciye ulaştırmak politik ve ekonomik anlamda daha yüksek kazanım anlamına gelmektedir. Gaz ticaretindeki hakim konumunu korumak isteyen arz ülkeleri, örneğin Rusya, hub fiyatlarına ve hub'un sunacağı çeşitlendirme imkanına sıcak yaklaşmayacaktır. Öte yandan Türkiye'nin bölgesel hub olma isteğinin söz konusu bölgede yer alan talep ülkeleri tarafından da desteklenmesi önemlidir. Türk hub'ı için hedef pazar olarak görülen bölge ülkelerinin bu aşamada rolü sürecin ivme kazanması ya da tıkanmasını belirleyecek etkenler arasındadır. Keza Türkiye'ye komşu olan Bulgaristan ve Yunanistan'ın Balkan gaz hub'ı olma çabaları bulunmakta olup Rusya ile yaşanan kriz sonrasında transfer ülke olma özelliğini kaybetmek üzere olan Ukrayna da hub olmak için harekete geçmiş durumdadır. Orta Avrupa ve Anadolu arasındaki bölgede bir hub olmaması bir fırsat olmakla birlikte Türkiye, bu aşamada tek alternatif değildir. Diğer

⁴³ T.C. Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4646.pdf>, (e.t. 22 Kasım 2016).

⁴⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Bakanlik-Haberleri/Bakan-Albayrak-TBMM-Plan-ve-Butce-Komisyonunda-Enerji-Bakanliginin-Yuruttuğu-Calismalari-ve-Projeleri-Anlattı> (e.t. 18 Kasım 2016).

⁴⁵ A.g.e.

ülkelerden daha büyük bir potansiyele sahip olan ve hub notu daha yüksek olan Türkiye'nin sadece boru hattı projelerini oransal olarak çeşitlendirerek hub olma hedefine ulaşması mümkün değildir.

Sonuç

Enerji kaynaklarına talebin artmasına bağlı olarak enerji ve enerji güvenliği uluslar arası ilişkilerin belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir. Enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesinin arkasında enerji güvenliğini güvence altına almanın yanı sıra uluslararası arenada güç elde etme arzusu da bulunmaktadır. Günümüzde yoğun olarak enerji akışını kontrol etmeye odaklanan bu mücadelede ülkeler enerji jeopolitiğinde konumlarını güçlendirmeye yönelmektedir. Türkiye, doğal gaz enerji hub olarak gaz ticaretinde fiyat alıcısı ülke konumundan çıkarak fiyat belirleyicisi olmak istemektedir. Hub olmanın politik ve ekonomik kazanımları sayesinde bölgesinde daha güçlü bir aktör haline gelmek isteyen Türkiye'nin önünde uzun ve meşakkatli bir yol bulunmaktadır. Enerji koridoru durumunda olan Türkiye'nin hub haline gelmesi için yeni boru hattı ya da LNG projeleri yeterli olmayıp siyasi, ticari ve hukuki alt yapının buna hazır hale getirilmesi gerekmektedir.

Doğal gaz hub olmak için gereken faktörlerin analiz edilmesi sonucunda şeffaflık, bağımsız gaz piyasası, interkonnektör bağlantısı, gaz depolarına erişimde eşitlik, esneklik, farklı gaz kaynaklarına erişim, takas imkanı, akıcılık ve siyasi irade olup Türkiye özelinde yapılacak değerlendirmede güçlü yönlerden çok zayıf yönlerin öne çıktığı görülmüştür. Türkiye'nin doğal gaz hub olması konusunda güçlü bir siyasi irade bulunmakla birlikte siyasi iradenin tezat bir şekilde gaz piyasasının serbestleşmesini destekleyecek adımların önünü açmadığı ya da bazı durumlarda tıkadığı görülmektedir. Doğal gaz hub olmak açısından jeopolitik avantaj önemli olmakla birlikte tek başına yeterli olmayıp gaz piyasasında devlet kontrolünün asgari düzeye düşürülerek piyasa dinamiklerine göre işleyecek şekilde akıcı ve şeffaf hale getirilmesi gerekmektedir. Oysa Türk doğal gaz piyasasında BOTAS'ın "doğal tek" görünümündeki yapısı, gaz fiyatının sübvansede edilmesi, dengeleme sorunları, ithalat ve ihracat önündeki engeller ve serbest erişim yasakları nedeni ile öncelikle iç pazarın rekabetçi bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir. BOTAS'ın işlevsel olarak bölünmesi (ayrıştırılması) başta olmak üzere doğal gaz piyasasında rekabeti bozan düzenlemelerin ortadan kaldırılmasına yönelik adımların daha fazla ertelenmeden atılması gerekmektedir. Öte yandan, likit (akıcı) bir gaz piyasası oluşturmak için gaz talebinin üzerinde bir gaz arzı gerekmekte olup Türkiye'nin gaz girişini artırması, depolama kapasitesini geliştirmesi, enterkonnektör ağını güçlendirmesi de teknik olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye gibi enerji oyununda etkin ve aktif diplomasi yürütme kapasitesine sahip ülkeler doğal gaz ticaret merkezleri kurarak fiyat belirleme kabiliyeti edinmeleri durumunda uluslararası ilişkilerde güç elde ederek daha fazla politik fayda elde edebilirler. Ancak, doğal gaz rezervlerinin 2/3'ü ile komşu olan Türkiye, mevcut uzun dönemli, petrole endeksli ve tekrar ihraç ayrıcalığı olmayan sözleşmeler nedeni ile dünya genelinde doğal gaz piyasasında yaşanan dönüşüme uyum sağlayamamıştır. Türkiye'nin bölgesel hub olabilmek için öncelikle iç piyasada liberalleşme sürecini tamamlayarak gaz değer zincirinin her aşamasını rekabete açmış olması ve arz güvenliğini sağlamış olması gerekir. Mevcut tabloda Türkiye'nin gaz piyasasında liberalleşme süreci tamamlanamamış olmadığı gibi depolama ve alt yapı gibi fiziki eksikler söz konusu olup iç piyasadaki sorunlar aşılmadan yeni boru hattı projeleri Türkiye'nin hub olmasını sağlamak açısından yeterli değildir.

Kaynakça

AA, <http://aa.com.tr/en/economy/turkey-well-placed-to-serve-as-oil-and-gas-hub-us/22921>, (e.t. 17 Kasım 2016).

ACER, European Gas Target Model review and update, Ljubljana: ACER, 2016.

BOTAŞ. BOTAŞ 2015-2016 Stratejik Planı, http://www.botas.gov.tr/docs/raporlar/tur/strplan2015-19_tr.pdf (e.t. 19 Kasım 2016).

Ellinas, Charles and Daria Nochevnik, “Emerging Gas Hubs in Southeast Europe and the East Med”, son güncelleme 10 Şubat 2016, <https://www.elektormagazine.com/news/emerging-gas-hubs-in-southeast-europe-and-the-east-med-a-reality-check>, (e.t. 13 Kasım 2016).

EPDK, Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, Ankara: EPDK, 2016.

ESMAP, <http://documents.worldbank.org/curated/en/471561468319500561/pdf/402420TR0Gas0S1ical011410701PUBLIC1.pdf>, (e.t. 18 Kasım 2016).

Dünya, <http://www.dunya.com/sektorler/enerji/dogalgazda-kapilar-turkiyeye-acilacak-haberi-338577> (e.t. 19 Kasım 2016).

IEA. Energy Policies of IEA Countries Turkey 2016 Review, Paris: OECD/IEA, 2016.

Grandi, Ludovico, European gas markets: From oil indexion prices to spot prices?, http://www.energybrains.org/docs/EA/EnergyBrains_EA_NatGasPricing_LG_2014.pdf , (e.t. 10 Kasım 2016).

Haizmann, Jan, “Turkey - potential gas market and trading oppurtunities”, 11th Gas Forum 22-23 September 2016, Ljublyana.

Hasseling, Dennis, “Gas Target Model and Gas Regional Initiative,” 9th Energy Community Gas Forum, 7 October 2014, https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/3398165/0633975ADD177B9CE053C92FA8C06338.PDF, (e.t. 01 Kasım 2016).

Heater, Patrick. Continental European Gas Hubs: Are They Fit for Purpose, Oxford: The Oxford Institute for Energy Studies, June 2012

İlhan, Ulvi F., “ “Hub” demeden “market”i anlamak”, PetroTürk, 18 Aralık 2013, <http://www.petroturk.com/HaberGoster.aspx?id=10059&haber=-Hub-demeden-market-i-anlamak>, (e.t. 14 Ekim 2016).

Karbuş, Sohbet, “Turkey as an Energy Hub?,” IKV-CIDOB Initiative on “Is Turkey a European and Regional Hub?, İstanbul, 05 Şubat 2016.

Kottari, Maria, Turkey, http://www.energybrains.org/docs/EFS/EnergyBrains_EFS_Turkey_MK_2015.pdf ,(e.t. 10 Kasım 2016).

Krauer-Pacheco, Ksenia. Turkey as a Transit Country and Energy Hub: The Link to Its Foreign Policy Aims, (Bremen: Forschungsstelle Osteuropa, No. 118, 2011).

Meydan, Ersin, “Institutional constraints against Turkey becoming an energy hub”, AAEnergy Terminal, 21 Kasım 2016, <http://aaenergyterminal.com/analystdetail.php?articleid=194>, (e.t. 21 Kasım 2016).

Pala, Cenk, Opening the Southern Gas Corridor Contribution of new supply sources and transit routes for establishing a TR gas hub, <http://slideplayer.com/slide/4782602/> (e.t. 12 Kasım 2016).

Pamir, Necdet. Enerjinin İktidarı Enerji Kaynaklarını Elinde Tutan Dünyayı Elinde Tutar!, İstanbul: hayykitap, 2015.

Özdemir, Volkan. Avrupa Gaz Piyasası: Uzun Erimli Kontratlar mı, Spot Piyasa mı, Ankara: EPPEN13, Mart 2015, http://www.eppen.org/resim/haber_resim/eppen13.pdf/02.08.2015, s. 1, (e.t. 12 Kasım 2016).

Richert, Jörn. “Reconsidering Turkey’s Claim for Energy Leadership, IRENEC 2014 Proceedings, İstanbul: EUROSOLAR Turkey, 199-204.

Sağlam, Mühdan, “Implications of TurkStream agreement for Turkey, EU and Russia”, AAEnergy Terminal, 01 Kasım 2016, <http://aaenergyterminal.com/analystdetail.php?articleid=190>, (e.t. 07 Kasım 2016).

Soysal Cengiz ve diğeri, Doğal Gaz Sektör Araştırması, Ankara: Rekabet Kurumu, 2012.

Richert, Jörn (2014) “Reconsidering Turkey’s Claim for Energy Leadership”, in: IRENEC 2014 Proceedings, Istanbul: EUROSOLAR Turkey, pp. 199–204.

Roberts, John, “Turkey as regional energy hub,” *Insight Turkey*, 12/2, (2010): 39-48.

TASS, <http://tass.com/infographics/7275>, (e.t. 4 November 2016).

Tagliapietra, Simone. “Turkey and the Regional Natural Gas Geopolitics. The “Hub Vision” in Light of the Future Prospects of the Southern Gas Corridor,” *Quaderns de la Mediterrània*, 22, (2015): 177-184.

Telli, Azime. *The Oil and Gas Policy: How/Why the Market-Structure Influences their Politicization*, KOSBED, no. 31, 2016, 19-37.

Uçar, Rıdvan, “Turkey as an Energy Hub: What, Why, When, Who, How?”, http://www.ikv.org.tr/images/files/Ridvan_Ucar_Sunum.pdf, (e.t. 14 Kasım 2016).

Winrow, Gareth. *Realization of Turkey Energy Aspirations Pipe Dreams or Real Project*, Turkish Policy Paper Number 4, Washington: Brookings, April 2014.

YENİ ENERJİ DENKLEMLERİNDE YENİLENEBİLİR ENERJİ: KÜRESEL ISINMA VE ÇATIŞMAYA KARŞI KÜRESEL ENERJİ GÜVENLİĞİ

Gökhan ALPTEKİN*

Özet

Enerji, son yıllarda hem uluslararası ilişkiler hem de iktisat alanında çok ilgilenilen ve araştırılan konulardan biri haline gelmiştir. Enerjinin çok önemli bir konu olmasının sebeplerinden biri, dünyada asimetrik dağılım göstermesi ve ekonominin adeta belkemiği olmasıdır. Enerji kaynaklarının bulunduğu ülkeler ve çok tüketen ülkeler arasındaki asimetri, gerilim yaratmaktadır. Ancak her ülke ekonomik olarak büyümek ve rekabet eder hale gelmek istemektedir. Bu süreç kaynakların azalmasıyla birlikte iklim değişikliğini de getirmektedir. Ancak rasyonel politikalar izlenerek sürdürülebilir kalkınma ve yaşanılabilir bir dünyaya ulaşmak mümkündür. Bu akılcı politikaların başında enerji kaynağı olarak temiz, yerli ve sonsuz kaynaklar olan yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak gelmektedir. Bu anlamda yeni enerji denklemleri kurulmalı ve uluslararası enerji sistemi üzerindeki dönüştürücü etkisi göz önünde bulundurularak küresel çapta enerji güvenliği sağlanmalıdır. Bu özet, küresel ısınma tehlikesine dikkat çekerek konvansiyonel kaynakların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının mümkün ve mutlaka gerekli olduğunu ve ancak bu şekilde sağlıklı bir sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirilebileceğini ifade etmek amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, Yenilenebilir Enerji, Sürdürülebilir Kalkınma, Yumuşak Enerji, İklim Değişikliği.

RENEWABLE ENERGY IN NEW ENERGY EQUATIONS: GLOBAL ENERGY SECURITY AGAINST CONFLICT AND GLOBAL WARMING

Abstract

Energy, both in international relations and in economics, has become one of the most researched and interested topics in recent years. One of the reasons being a very important issue is that there is an asymmetric distribution of energy and literally it is the backbone of the economy. Asymmetries between the countries of origin and many consuming countries create tension. Every country wants grow and compete economically. This process brings the reduction of resources together with the climate change. Only by following rational policies it can be possible to have sustainable development and a livable world. At the first place of these policies comes the usage of clean, domestic and renewable energy resources. New equations of energy must be formed and the effect of the renewable energy sources must be used in ensuring security globally. By drawing attention to global warming this summary is written for the purpose of explaining the usage of renewable energy which is absolutely necessary for the sustainable development. Besides it is necessary to leave the conventional energy sources.

Key Words: Global Warming, Renewable Energy, Sustainable Development, Soft Energy, Climate Change.

Giriş

Devletlerin varlığını sürdürebilmek için enerjiye ihtiyaçları vardır. En temel gereksinimlerden olan ekmeğin suyun temin edilmesi ve insanlara ulaştırılmasından en karmaşık üretim tesislerine kadar hemen her kademede enerji ihtiyacı bulunmaktadır. Tıpkı insanların günlük enerji ihtiyaçlarını karşılamaları kişiye, bölgeye, havaya vs. göre değiştiği gibi ülkelerin de enerji tedarik yolları ve kullandıkları enerji çeşitleri değişebilir. Ancak temel bazı esaslar hemen her devlet için geçerlidir. Çatışmaya karşı küresel enerji güvenliği için hem sürdürülebilir kalkınma sağlamak hem de enerjide devletlerin birbirine bağımlılığını asgariye indirmek ve en iyi şekilde yönetmek için bu esaslar önemlidir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, E-posta: gokhanalpatekin@yahoo.com.

Birçok enerji kaynağından diğer enerji kaynaklarına dönüşüm sağlarken doğaya birtakım atıklar salınır. Bu atıklar düzenli olarak artmaktadır. Sanayi devriminden bu zamana dek insanoğlu dünyayı şimdiye kadar hiç olmadığı bir şekilde kirletmiştir. Tüm veriler yerkürenin altı ve üstüyle birlikte topyekün bir yokolmaya doğru gittiğini işaret etmektedir. Bütün devletler hep birlikte hareket edemezse sonucundan sadece kirleten devletler değil tüm dünya etkilenecektir. Küresel ısınma dünyadaki birçok doğa sisteminin dengesini şimdiden bozmaya başlamıştır.

Enerjiye olan talebin azalması teknolojinin ve ekonomik gelişmenin geldiği nokta itibarıyla pek mümkün görülmemektedir. Ancak enerji kaynaklarının doğal ve sonsuz hale gelebilmesi ihtimal dahilindedir. Yenilenebilir enerji kaynakları konusundaki çalışmalar ve maliyet azalması dünya için umut verici gelişmeler ortaya koymuştur. Yenilenebilir enerji kaynakları kullanmanın hem iklim değişikliğine karşı hem de sürdürülebilir kalkınma açısından önemli bir yer işgal ettiği değerlendirilmiştir.

Bu makale ile küresel ısınmaya sebep olan fosil enerji kaynaklarının dünyada yarattığı tahribat ifade edilerek onun alternatifi olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu konuda sürdürülebilir kalkınma için neden yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmalıdır sorusuna cevap aranmıştır. Makale Giriş üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm Küresel Isınma ve Çevre, İkinci bölüm Verimlilik-Tasarruf ve Tüketimin Azaltılmasının Önemi, Üçüncü bölüm Küresel Enerji Güvenliği için Yenilenebilir Enerji, bölümleridir. Bu makale yazılırken nitel araştırma yöntemlerinden kaynak tarama metodu kullanılmıştır.

1. Küresel Isınma ve Çevre

Dünyadaki tüm sistemler ve döngüler kendi içinde ahenkli bir şekilde işlemektedir ve hepsinin küresel bir dengesinin olduğu söylenebilir. Ekosistemler, su döngüsü, karbon döngüsü gibi her türlü düzen, diğer sistemler ile ilişkili bir şekilde doğanın birer parçası haline gelmişlerdir. Bu düzenin bozulması dünyanın canlı yaşamına müsait yapısının bozulması anlamına gelmektedir. Küresel ısınma ya da iklim değişikliği dünyanın bu yapısını bozan en önemli tehdit haline gelmiştir. Küresel ısınma sözlük anlamı ile atmosferde karbondioksit ve ısıyı tutan diğer gazların seviyesinin artması¹ demektir. Atmosferdeki dengenin bozulmasına yol açan sera gazlarının salınımı ise büyük oranda insan kaynaklı olmuştur çünkü günümüzde ülkeler ihtiyaçlarını karşılamak için her geçen gün eskiye oranla daha fazla enerji talep etmektedirler.

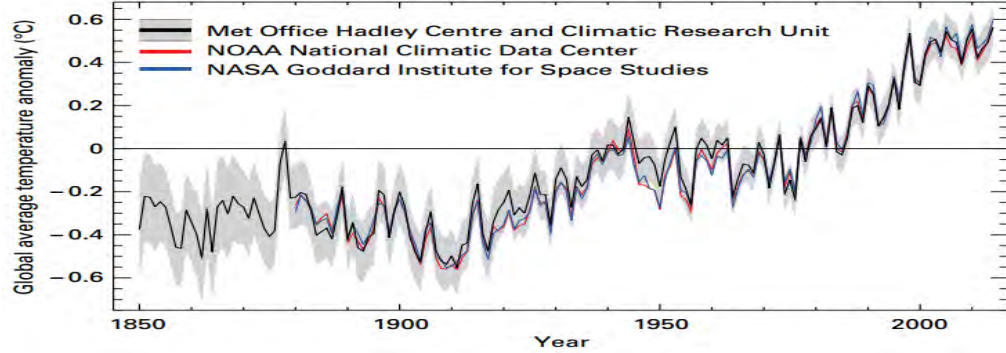
Küresel ısınmanın artışıyla birlikte yerküre üzerinde daha yüksek sıcaklıklar, eriyen karlar ve buzullar, deniz seviyelerinin yükselmesi, yağmur ve kar rejiminde değişiklikler, hayvan göçlerini ve yaşam döngülerinin değişmesi, daha güçlü fırtınalar, su tabiatının bozulması, daha sıcak okyanus suları gibi ciddi olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Küresel ısınma adı üstünde küresel bir sorundur. Ülkelerin sınırları veya egemenlikleri buna engel olamamıştır. İklim sistemi küreseldir ve sistemdeki değişiklikler küresel olarak hissedilmeye başlanmıştır. Dünya bir sandal gibidir bir tarafı su alırsa hepsi batır diğer yerlerinin ne kadar iyi izole olduğu pek önemli değildir². Dünyanın küresel olarak daha önce hiç görülmemiş bir şekilde ısındığı ve sıcaklık anomalilerinin görülmeye başlandığı ve bunların sonucunda daha önce tecrübe edilmemiş sonuçları olabileceği bilim insanları tarafından ifade edilmiştir.

İlk olarak 2007 yılında gerçekleştirilen Hükümetler Arası Küresel Isınma Paneli'nde küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliğinin kuşkusuz gerçek, tüm dünyayı etkileyen boyutlarda

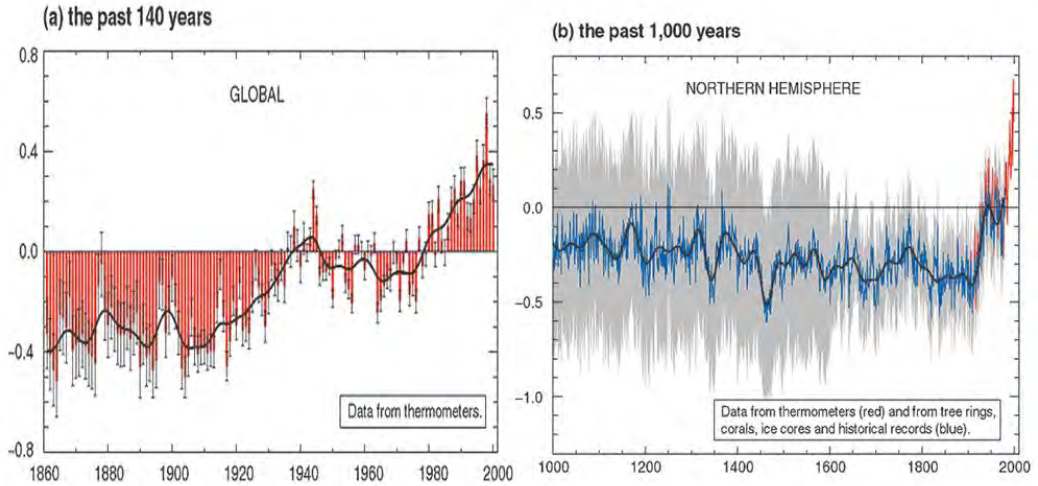
¹Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, Küresel Isınma, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=k%C3%BCresel%20%C4%B1s%C4%B1nma&guid=TDK.GTS.5474cc690d9f52.31808852, (e.t. 07.05.2016).

² Chris Spence, *Küresel Isınma*, (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007), 105.

ve büyük oranda insan kaynaklı olduğu vurgulanmıştır.³ Aynı konu 2013 ve 2014 tarihlerindeki panellerde de dile getirilmiştir. Grafik-1’de görüldüğü üzere yıllık küresel sıcaklık anomalileri dünyayı tehdit eder hale gelmiş ve geçmiş yılların aksine artık gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere kadar tüm dünya küresel ısınmanın sebebinin insanlar olduğunu kabul etmiştir.

Grafik 1: Yıllık Küresel Ortalama Sıcaklık Anomalisi⁴ (C°)

Grafik 2: Dünya Toprak yüzeyindeki Sıcaklık Değişimleri⁵ (C°)

Küresel sıcaklık anomalileri ve toprak yüzeyindeki sıcaklık değişimleri (Grafik-2) ile birlikte karbondioksit salınımlarındaki yüksek miktarda artış çevreye büyük zararlar vermiştir ve vermeye devam etmektedir. Bir zamanlar dünyanın en büyük gölü olan Aral Gölü dahi yanlış kullanımdan dolayı kuruma noktasına gelmiştir. Bu kapsamda tüm devletlerin çevreyi kirletmeme konusunda ortak hareket edebilecekleri girişimlerin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Enerji kaynaklarının kullanımında ve enerji kaynaklarının pay dağılımında çevre faktörünün de ön plana çıkmasının gerekliliği anlaşılmaktadır. Ancak bunun tek bir ülke tarafından değil tüm devletler tarafından eş zamanlı ve eş güdümlü olarak yapılması

³ Manoranjan Mohanty, “New renewable energy sources, green energy development and climate change”, *Management of Environmental Quality*, 23(3), (2012), 265, doi:<http://dx.doi.org/10.1108/14777831211217468>, (e.t. 06.03.2016).

⁴ Dünya Meteoroloji Örgütü Resmi İnternet Sayfası, WMO Statement on the Status of the Global Climate in 2014, p.3, https://www.wmo.int/media/sites/default/files/1152_en.pdf, (e.t. 10.04.2016).

⁵ Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli Resmi İnternet Sayfası, *Climate Change 2001*, <http://www.ipcc.ch/ipccreports/tar/wg1/figspm-1.htm>, (e.t. 19.03.2016).

gerekmektedir. Aksi takdirde henüz rezervleri tüketilmemiş olan birçok fosil enerji kaynağını kullanamadan dünyadaki canlı hayatı büyük tehdit altına girebilecektir.

Fosil yakıtların yoğun kullanımı sebebiyle içinden çıkılmaz hal alan ciddi sorunlardan ikincisi ise bu tür yakıtların tüketilmesi sonucu yüksek oranda sera gazı yayılması ve küresel ısınmaya sebep olmalarıyla birlikte kendi ülke sınırları içerisinde yetersiz olması durumunda enerjide dışa bağımlılık yaratmaları ve güvenliği bu açıdan tehdit etmeleridir.⁶ Gelişmekte olan ülkelerde odunun çok yoğun kullanılmasından dolayı hemen hemen tüketilmiş olması sonucunda yer yer kuraklık ve çölleşmelere rastlanmıştır.⁷ Benzer şekilde diğer konvansiyonel enerji kaynaklarının da belirli bir ömrü vardır ve tüketildikçe dünyanın tamamı için tehdit oluşturmaya devam edeceklerdir. Bu açıdan konvansiyonel kaynakların yerine yenilenebilir enerji kaynakları kullanılması konusunda bilinç, farkındalık ve destek yaratmak önemli bir husustur.⁸

Bazı enerji kaynaklarının ise çevreye görece daha az zarar verdiği düşünülmekte iken yaşanan büyük kazalar dolayısıyla bu görüş değişmiştir. Bu enerji kaynağı nükleer santrallerdir. Örneğin Almanya, Fukuşima Olayından sonra aktif haldeki 17 nükleer santralinden 8'ini kapatmış geri kalan 9 tanesini de kapatmak üzere programına almıştır.⁹ Bu açıdan hem küresel ısınma ile mücadele etmek için hem de kısa ve uzun vadede çevreyi kirletmemek için enerji anlamında en güçlü enstrümanın yenilenebilir enerji kaynakları olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda politika üretirken yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve yeni teknolojilerin kullanılması konuları başta gelmektedir.¹⁰ Son yıllarda gündeme gelen nükleer enerji kullanımının sınırlandırılması konusunda bazı ülkelere uygulanan yaptırımlar sonucu yenilenebilir enerji kaynaklarını geliştirme konusunda ileriye dönük adımlar atılmıştır. Hatta bu konuda bazı gelişmiş ülkeler diğerlerine olmaya başlamıştır.¹¹

2. Verimlilik – Tasarruf – Tüketimin Azaltılmasının Önemi

2.1. Enerji Politikaları

Bütün devletlerin bir enerji politikası olmalıdır. Bu zamana kadar enerji konusu daha çok ekonomi ve maliye alanında önemli yer tutarken artık hem ekonomi hem de siyaset ve diplomasi alanlarına girmiş bulunmaktadır. Bazı devletler enerji kaynaklarını diplomatik bir silah gibi kullanırken bazıları da bağımlılığını yönetme konusunda usta diplomatik hamleler ile hem siyasi hem de ekonomik avantaj elde edebilmiştir. Enerji ihtiyacı ise bir devletin ithal edeceği enerji kaynaklarının miktarının saptanmasında önemli bir faktör olmuştur. Enerji ihtiyacı hesaplanırken verimlilik, tasarruf ve tüketimin azaltılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Maliyet etkin sürdürülebilir enerji politikası, öncelikle enerji kullanımını düşürecek şekilde dizayn edilmeli ve bunu mümkün olduğunca temiz enerji kaynakları ile yapması gerektiği

⁶ Hasan Saygın, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye", *Türk Harb-İş Dergisi*, Sayı:219, (Şubat 2006), 26.

⁷ Dünya Doğayı Koruma Vakfı Resmi İnternet Sayfası, Güneş Atlası: Doğaya Uyumlu Güneş Enerjisi-Yönetici Özeti, http://www.wwf.org.tr/basin_bultenleri/raporlar/?1540/gunesatlası, (e.t. 22.03.2016)

⁸ Okşan Bayülgen, "Two Steps Forward, One Step Back:How Politics Dim the Lights on Turkey's Renewable Energy Future", *Perceptions*, Volume XVIII, Number 4, (Winter 2013), 81.

⁹ Paul E Hockenon, "Germany's renewable energy gamble", *The Environmental Magazine*, (September 2012), 29, <http://search.proquest.com/docview/1112059111?accountid=41560>, (e.t. 21.04.2016).

¹⁰ T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, Yenilenebilir Enerji 2013 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.eie.gov.tr/document/2013_Faaliyet_Raporu.pdf, (e.t. 14.05.2016).

¹¹ Benoit Faucon, "In Iran, the Wind Blows Free. Of Sanctions, That Is", *Wall Street Journal* September 17, (2012), <http://www.wsj.com/articles/SB10000872396390443659204577574972899961532>, (e.t. 22.03.2016).

değerlendirilmiştir.¹² Gelişmekte olan ülke sendromundan çıkmak için kırılma yaratmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilecek bir alan yaratmak mümkün olabilecektir.

Ülkelerin ekonomik yapılarının yanında sosyal ve siyasi yapıları ile teknoloji geliştirme yetenekleri ve enerji güvenliğine dair algılamaları, enerji konusunda araştırma geliştirme (AR-GE) bütçelerini şekillendirmelerinde önemli işlevler üstlendiği görülmüştür.¹³ Mantıklı girişimler ve uygun yasal düzenlemeler ile yenilenebilir enerji kullanmanın faydası ve getirisi maliyetini geçeceği değerlendirilmiştir.¹⁴

2.2. Verimlilik

Türkiye'nin 2012-2023 Enerji Verimliliği Strateji Belgesi'nde enerji verimliliği¹⁵ şu şekilde tanımlanmıştır.

Enerjide arz güvenliğinin sağlanması, dışa bağımlılıktan kaynaklanan risklerin azaltılması, enerji maliyetlerinin sürdürülebilir kılınması, iklim değişikliği ile mücadelenin etkinliğinin artırılması ve çevrenin korunması gibi ulusal stratejik hedefleri tamamlayan ve bunları yatay kesen bir kavramdır.

Enerjinin verimli kullanılabilmesi için kayıp-kaçak oranının en alt düzeye indirilmesi gereklidir. Bu konuda gerekli yasal ve teknik düzenlemelerin yapılması önemli hale gelmiştir. Özellikle Türkiye gibi kayıp kaçak konusunda bölgesel eşitsizliklerin yüksek olduğu bir ülkede bu konunun sosyal yönü de dikkat çekmektedir.

2.3. Tasarruf

Tasarruf da büyük oranda bilinçli olmakla ilgili bir konudur. Bu konunun aileden başlayıp okul, iş ortamı, grup, devlet, sistemlere doğru uzanan bir eğitim süreci olmalıdır. Enerji tasarrufu yapılması ile gereksiz her türlü kullanımın sona erdirilmesi sonucunda enerjide dışa bağımlılığı yüksek olan bir ülkenin tüketimi düşürülebilir. Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün yaptığı bir ankete¹⁶ göre enerji tasarrufu bilinci konusunda gerek bilinç gerekse uygulama açısından oldukça fazla çalışma yapılmalıdır. Örneğin tasarruflu lamba kullanımına gerek görmeyen, tasarruf yaptığına inanmayan ve ışığını sevmeyenlerin oranı toplamın % 44,5'idir. Ayrıca enerjiyi neden verimli kullanmalıyız sorusuna cevaben % 64,4'lük büyük bir oran "faturaları azaltmak için" derken "çevreyi korumak" ve "dışa bağımlılığımızı azaltmak" diyenlerin oranı ise % 18,8'lere düşmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanım ile ilgili bazı teknolojik ve mali dezavantajlar bulunmaktadır. Örneğin; enerji depolama, ilk kurulum maliyeti (bazı santral çeşitlerinin),

¹² Hasan Saygın and Füsün Çetin, "New Energy Paradigm and Renewable Energy: Turkey's Vision", *Insight Turkey*, Volume 12, Number 3, (July-September 2010), 109.

¹³ Orkun Teke, "Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji AR-GE Stratejilerinin Değerlendirilmesi", *Mühendis ve Makina*, Cilt: 54, Sayı: 640, ss. 54-62, s.55.

¹⁴ Wadim Strielkowski, "Energy Economics and Policy of Renewable Energy Sources in the European Union", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 3, No. 4, 2013, ISSN: 2146-4553, pp.333-340, p.338, www.econjournals.com, (e.t. 30.03.2016).

¹⁵ Resmi Gazete Resmi İnternet Sayfası, *Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012 - 2023*, Sayı: 28215, 20.02.2012, Karar No:2012/1, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>, (e.t. 06.03.2016).

¹⁶ Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün 16 Haziran-04 Temmuz 2010 tarihleri arasında yaptığı anket. Araştırma Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini temsilen seçilmiş 25 ilin kentsel ve kırsal kesimlerinde TÜİK'in belirlediği adreslerde yaşayan, 18 yaş ve üzeri yaş grubundaki toplam 2531 kişi ile yüz yüze anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

altyapısı ve teknik kapasite bunlardan bazılarıdır.¹⁷ Bu handikapları azaltabilmek için ülkenin geleceğe yönelik olarak enerji ihtiyacı hesaplamasının çok dikkatli bir şekilde yapılmasının ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Yıllık enerji ihtiyacı uygulanacak tasarruf politikaları ile düşürülebilir. Özellikle enerji kaynaklarında dışa bağımlılığı yüksek olan ülkeler için tasarrufu her seviyede teşvik edici düzenlemeler yapmanın faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

2.4. Tüketimin Azaltılması

Son olarak tüketimin azaltılması konusu enerji politikaları açısından önemli hale gelmiştir. Burada önemli olan nokta tüketimin temel ve ihtiyaç olan kısmı ile ilgili değil gereksiz ve aşırı olan kısmının azaltılması gerektiğidir. Özellikle reklamın hayatın her anına ve alanına girdiği bir dönemde her şeyin fazlaca tüketilmesi için uyarılara maruz kalınmaktadır. Ülke içinde gereksiz tüketimin azaltılması ülkenin enerjiye bağımlılığını azaltacak faktörlerden biri olmuştur. Verimlilik, tasarruf ve gereksiz tüketimin azaltılması üçü birlikte ele alınması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir. Enerji politikaları belirlenirken sistemi besleyecek kaynakların kapasitesi arttırılmaya çalışılırken sistemin giderleri ve kaçakları da azaltılmaya çalışılmalıdır. Bu açıdan önce tüketim düşürülmeli ve özendirilmesinin önüne geçilmeli sonra emisyon ve üretim düşürülebilir. Aksi takdirde emisyon hedefi azaltılsa da üretim arttıkça kirlenme aynı şekilde devam edecektir. Ayrıca ambalaj ve atıklar da artmaya devam edecektir.

3. Küresel Enerji Güvenliği İçin Yenilenebilir Enerji

Sürdürülebilir kalkınma, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gelecek nesillerin haklarını ve yeteneklerini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilen ekonomik gelişmedir.¹⁸ Bu anlamda bir ülkenin kaynaklarını sadece bir kuşağa yetecek şekilde kullanması ve bu şekilde üretimini arttırması sürdürülebilir olmayan ve gelecekte kaos yaratacak bir düzene yol açabilir. Bu durum küresel enerji güvenliğini ihlal etmektedir. Dünyada her türlü sistemin sürdürülebilir olması için ekonominin de kalkınmasında sürdürülebilir olması gereklidir. Bunu sağlayabilecek enerji kaynakları da aynı düşünceyle elde edilebilirse yani geleceğe aktarılabilir şekilde elde edilebilirse bu anlamda sürdürülebilir kalkınma gerçekleştirilebilir. Bunun sonucunda da enerji güvenliği sağlanabilir. Güvenlik ikilemlerinin ortadan kaldırılması bu açıdan enerji güvenliğine bağlıdır.

Yenilenebilir enerji kullanımının önemini kavrayabilmek için “sert enerji” – “yumuşak enerji” ayrımına dikkat etmek daha önemli hale gelmiştir.¹⁹ Yeni realist bakış açılarında dahi gücün tanımında sert-yumuşak ve akıllı ayrımı yapıldığına rastlanmaktadır. Aynı şekilde enerjinin kullanımında sert enerji ve yumuşak enerji ayrımının yanında bir de “akıllı enerji” kullanımını eklenmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Sert enerji kaynakları fosil yakıtlar, nükleer ve diğer konvansiyonel kaynaklar olarak tanımlanırken; yumuşak enerji kaynakları yenilenebilir enerji kaynakları ve konvansiyonel olmayan diğer enerji kaynakları olarak düşünülmüştür. Akıllı enerji kullanımı ise % 100 yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş sürecinde sert ve yumuşak enerji kullanımının iklim değişikliğini durduracak ya da en aza indirecek şekilde oranlanması olarak değerlendirilmiştir. Geçiş sürecinde yenilenebilir enerji açısından her ülkenin kendisine özgü şartlara göre hareket etmesi önemlidir. Farklı seçeneklerin

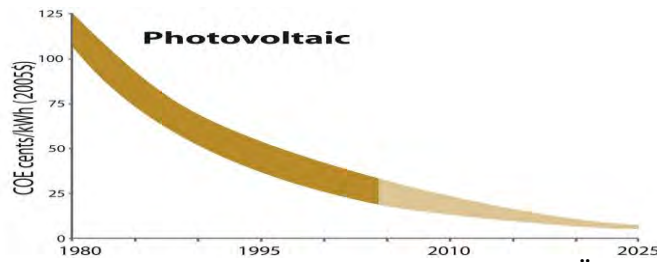
¹⁷ Bayülgen, “Two Steps Forward ...”.

¹⁸ Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü Resmi İnternet Sayfası, <https://www.iisd.org/sd/>, (e.t. 03.05.2016).

¹⁹ Mohanty, “New renewable energy ...”

entegrasyonu her ülkeye özgü coğrafi ve ekonomik şartlara bağlı olarak gerçekleştirilebilir. Biyoyakıt, güneş, rüzgar ve diğer yenilenebilir kaynakların karması oluşturulabilir.²⁰

Günümüze dek tüketilmesi için talep oluşturulan mal ve hizmetlerin taşınması da ayrı bir tüketim gerektirmiştir. Hava, deniz ve kara taşıtları çok yüksek miktarda karbondioksiti atmosfere salmaktadır. Bu açıdan küresel ısınmayla mücadeleye yardım etmek için daha çok yerel ürün kullanılması da tavsiye edilen yollardan biri haline gelmiştir.²¹ Hangi yolla üretilirse üretilsin yenilenebilir enerji kaynakları haricindeki kaynaklardan elde edilen enerjide çevrenin kirletilmesi değişen oranlarda yaygın hale gelmiştir. Daha fazla tüketim daha fazla üretim anlamına daha fazla üretim de daha fazla kirlilik anlamına gelmeye başlamıştır. Küresel ısınmayı engelleyebilecek bir öngörü için Grafik-3 geleceğe işaret etmektedir. Yani geleceğin yenilenebilir enerji kaynaklarında olduğu konusunda gittikçe daha fazla görüş birliği sağlanmaktadır. 2010 yılında dünya çapında 85 ülke yenilenebilir enerji konusunda kendisine milli bir hedef belirlemiştir.²²

Grafik 3: Fotovoltaik (PV) Güneş Enerji Sisteminden Elektrik Üretim Maliyeti Eğrisi²³ (cents/kWh)

Güneş, enerji kaynakları içerisinde nükleer enerji dışındakilerin tamamının doğrudan veya dolaylı kaynağıdır.²⁴ Bu çok önemli enerji kaynağının doğanın tüm sistemlerinin sağlıklı çalışmasını sağlamak yanında insanlığın her türlü ihtiyacını karşılayabilecek potansiyelde bir kaynak olduğu değerlendirilmektedir. Kristal PV teknolojisi kullanılan 1 MW'lık güneş enerji santrali için 20 dönüm alana ihtiyaç vardır. Aynı büyüklükteki alanda ise rüzgar santrali kurulduğunda ortalama 15 – 19 kişiye istihdam sağlanabildiği tespit edilmiştir. Bu rakam ülke ekonomisi geliştikçe daha da artabilecektir.²⁵

Yenilenebilir enerjinin tüm ülkelerin ekonomisinde olumlu anlamda kırılma sağlayabileceği bir döneme girilmiştir. Bu dönem içerisinde endüstriyel bir devrim gerçekleştirmek de çevreyi korumak da ikisi bir arada mümkün olabilecektir. Yenilenebilir enerjinin getireceği bazı değişikliklerin şu alanlarda olması beklenmektedir: ulaşım, tarım, enerji hiyerarşisi, endüstriyel üretim, şehir mimarisi, iş dünyası, kaynak dağılımı ve hatta dış ilişkiler.²⁶

²⁰ B. A. Adelekan, "Recent advances in renewable energy: Research, applications and policy initiatives", *Physical Science International Journal*, 2(1), (2012), pp.1-21, p.17, <http://search.proquest.com/docview/963713340?accountid=41560>, (e.t. 16.04.2016).

²¹ Spence, *Küresel Isınma*, 153.

²² Durmuş Kaya and Fatma Çanka Kılıç, "Renewable Energies and Their Subsidies in Turkey and some EU countries Germany as a Special Example", *J. Int. Environmental Application & Science*, Vol: 7 (1), (2012), 119.

²³ Ulusal Yenilenebilir Enerji Laboratuvar Resmi İnternet Sayfası, National Renewable Energy Laboratory Photovoltaics Research, <http://www.nrel.gov/pv/>, (e.t. 19.04.2016).

²⁴ Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sayfası, Güneş Enerjisi ve Teknolojileri, http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/g_enj_tekno.aspx, (e.t. 11.04.2016).

²⁵ İran Yenilenebilir Enerji Örgütü Resmi İnternet Sayfası, Wind and Wave Office, <http://www.sun.org.ir/en/home>, (e.t. 19.04.2016).

²⁶ Hockenos, "Germany's renewable ..."

Yapılan bir çalışmaya göre sosyal açıdan gelişmiş devletlerin yenilenebilir enerji kullanım oranları diğer devletlere göre daha yüksektir.²⁷ Bu önemli bir göstergedir, çünkü aynı ülkelerde sürdürülebilir kalkınma da yüksek seviyededir. Başka bir çalışma ise sürdürülebilir kalkınma için en iyi yenilenebilir enerji kaynağının hangisi olduğu üzerine yapılmıştır.²⁸ İlgili konudaki araştırmalarda daha çok nitel araştırma teknikleri kullanılırken söz konusu araştırmada nicel teknikler kullanılmıştır. AHP (Analytic Hierarchy Measurement) metodolojisi ile yapılan araştırma sonucunda aşağıdaki tablocaki sonuçlara ulaşılmıştır.²⁹ Yenilenebilir enerji kaynakları içerisinde kurulum ve kullanım maliyeti etkinliği ve kolay ve bol bulunması açısından rüzgar enerjisi sürdürülebilir kalkınma için en önemli kaynak olarak değerlendirilmiştir.

<u>Teknoloji</u>	<u>Önem Derecesi</u>	<u>Sıralama</u>
Jeotermal	0,184	3
Güneş	0,175	4
Rüzgar	0,298	1
Hidrolik	0,145	5
Biyokütle	0,198	2

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Önem Derecesi

Enerji, kalkınma ve iklim değişikliği birbiriyle yakından ilişkili konular olmuştur. Bu üç önemli konu arasında çok boyutlu, dinamik ve karmaşık ilişki bulunmaktadır. Kalkınma ve iklim değişikliği ilişkisi her çeşit tüketimde ve dolayısıyla atık üretiminde ilişkili olarak sürdürülmüştür.³⁰

Yenilenebilir enerji alanında araştırma geliştirme faaliyetlerinin devam etmesi büyük önem arz ettiği değerlendirilmiştir. Bu teknolojilerin gelişmesi ve daha ekonomik hale gelmesi için devletlere büyük pay düşmektedir. Bu konuda özel sektörün inisiyatifinden ziyade gerek ülke güvenliğini ilgilendiren bir husus olması sebebiyle gerekse dünyanın geleceğini ilgilendiren bir husus olması sebebiyle devlet eliyle gerçekleştirilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.³¹ Devletçe desteklenmesi ülkeler arasında bu konudaki teknoloji transferini ve küresel ısınmaya karşı ortak mücadeleyi de tetikleyebileceği düşünülmüştür.

Bir ülke için enerji güvenliğinin sağlanamamış olması sürdürülebilir kalkınmayı sarsacak bir etkidir.³² Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması ekonomik ve çevresel krizleri ortadan kaldıracak ve dolaylı olarak ticari ve mali anlamda güvenlik ikileminde olan ülkeleri rahatlatarak bir politika olarak izlenmesinin faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Örnek olarak Türkiye’de yenilenebilir enerji alanında potansiyel değerlendirildiği takdirde 2023 yılında kadar yaklaşık yarım milyona insana kadar istihdam sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca yenilenebilir enerjinin kullanımının artmasıyla birlikte üretim kapasitesinin artması, enerji güvenliğinin artması ve ekonomik kalkınma da birlikte gerçekleşeceği öngörülmüştür.³³ Yenilenebilir enerji kullanmak enerji bağımlılığını azaltır ve

²⁷ Görkemli Kazar ve Altuğ Kazar, “The Renewable Energy Production-Economic Development Nexus”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 4, No. 2, (2014), 313, www.econjournals.com, (e.t. 16.03.2016).

²⁸ Özgür Demirtaş, “Evaluating the Best Renewable Energy Technology for Sustainable Energy Planning”, *International Journal of Energy Economics and Polic*, Vol. 3, Special Issue, (2013), 23., www.econjournals.com, (e.t. 19.04.2016).

²⁹ Demirtaş, “Evaluating the Best ...”.

³⁰ Mohanty “New renewable energy ...”.

³¹ Teke, “Dünyada ve Türkiye’de ...”.

³² Mohanty, “New renewable energy...”.

³³ Gülden Bölük, “Renewable Energy: Policy Issues and Economic Implications in Turkey”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 3, No. 2, (2013), 164.

sürdürülebilir ekonomik kalkınma sağlar.³⁴ Gelişmiş ülkelerden bir örnek verilecek olursa bu konuda Almanya'nın politikalarına göz atmak doğru olabilir. Avrupa Birliği'nin öncü ekonomilerinden olan Almanya, enerji dağılımı içerisinde yenilenebilir enerji payını 2020'li yıllarda % 40 olarak 2050 yılında ise % 80 olarak planlamıştır.³⁵

Küresel ısınmaya karşı durabilmek için öncelikle enerjinin akılcı kullanılması ve enerji verimliliği sağlanması yolu ile tasarruf edilmesi ile birlikte yenilenebilir enerji payının yükseltilmesi gerekmektedir.³⁶ Yenilenebilir enerji kullanımının artması fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmaktadır. Bu sayede enerji bağımlılığı azalmakta ve ülkenin sonsuz yerli kaynakları kullanması ile birlikte ekonomik refahın artacağı değerlendirilmiştir.³⁷

Küreselleşme arttıkça ekonomik büyümenin de arttığı tespit edilmiştir. Bunun yanında yenilenebilir enerji ile ekonomik gelişme arasında pozitif bir korelasyon vardır. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınma hedefi için yenilenebilir enerji kullanımı bir zorunluluk haline gelmiştir.³⁸ Bu zorunluluk aynı zamanda akılcılık olarak değerlendirilebilir. Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF)'nin 2010 yılında yayınladığı "Enerji Raporuna"³⁹ göre 2050 yılında tüm dünyadaki enerji ihtiyacının tamamının yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanabileceği ortaya konmuştur. İlgili raporun güneş atlası kısmında ise yenilenebilir enerji kaynaklarının içinde PV güneş enerji sistemlerinin payının gittikçe artacak potansiyelde olduğu vurgulanmıştır. Hem yerli kaynaklar kullanılmış hem de sürdürülebilir kalkınma sağlanmış olacaktır. Bu iki faktörün bir araya getirilebileceği düşüncesi üstelik çevreye zarar vermeden bunun mümkün olması önemli bir konudur.

21'inci yüzyılın başlarında konvansiyonel kaynaklara muhtaç olan ülkeler, enerji ihtiyacını karşılamak için boru hatlarıyla petrol veya doğal gaz ithal etmeye çalışmaktadır. Hatların üzerinden geçtiği ülkeler ise enerji alanında stratejik oyuncu olma konusunda birbiriyle yarışmaktadır. Ancak herhangi bir ülkenin toprakları üzerinden boru hatlarının geçmesi ile bu hatlardan geçen enerji kaynaklarını kullanım oranı arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Yani boru hatları her ne kadar siyasi veya sosyal bazı alanlarda işbirliği sağlıyorsa da ekonomik anlamda faydalı olacağı anlamına gelmemektedir.⁴⁰ Ancak ülkenin kendi sonsuz yerli kaynağı olan yenilenebilir enerji kaynakları ile çalışan her santralin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda ülkeye güç katacağı değerlendirilmiştir.

Sonuç

Küresel enerji güvenliğinin sağlanması için tüm ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına geçmesi artık siyasi karar olmaktan çıkıp bir zorunluluk halini almıştır. Çünkü küresel ısınma dünya üzerindeki canlı yaşamını tehdit eder hale gelmiştir. Her biri kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya çalışan devletler ve onların oluşturduğu uluslararası sistem büyük bir yıkıma doğru sürüklenmeden önce yapılabilecek en doğru şeyin çıkarları ortaklaştırmak olduğu değerlendirilmiştir. Bu anlamda devletlerin hem sürdürülebilir kalkınma modeline sahip olması

³⁴ Bayülgen, "Two Steps Forward ...".

³⁵ Hockenos, "Germany's renewable...".

³⁶ Saygın, "Küresel Enerji Politikaları ...".

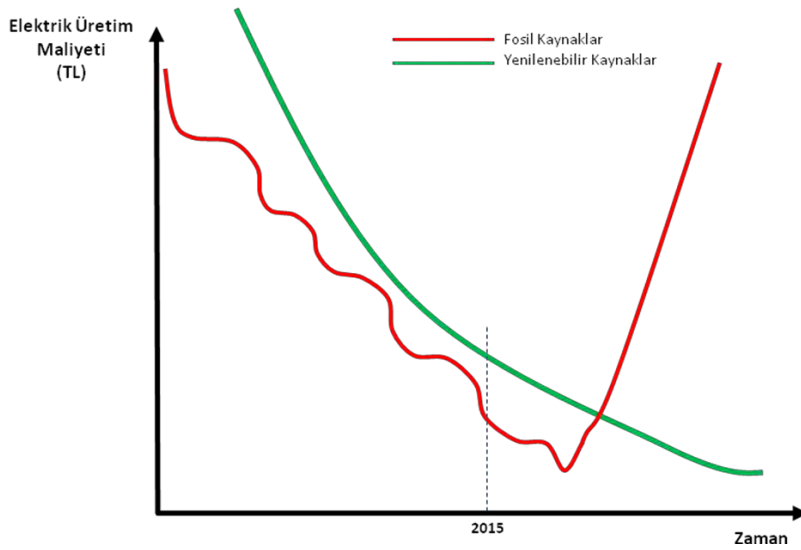
³⁷ Bayülgen, "Two Steps Forward ...".

³⁸ Nuno Carlos Leitao, "Economic growth, carbon dioxide emissions, renewable energy and globalization", *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), (2014), 391
<http://search.proquest.com/docview/1550962350?accountid=41560>, (e.t. 28.02.2016).

³⁹ Ayrıca aynı raporda, 2050 yılında küresel enerji talebinin enerji verimliliği önlemleriyle 2005 yılına göre %15 oranında azaltılabileceği, geri kalan talebin ise neredeyse tümünün yenilenebilir enerji kaynaklarıyla karşılanabileceği öngörülmektedir..

⁴⁰ Bayülgen, "Two Steps Forward ...".

hem de bunu yaparken k t kaynaklardan dolayı atılmaması gerekmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin haklarını ve yeteneklerine engel olmadan ekonomik gelişme sağlamaktır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için düzenli ve sağlıklı bir ekonomik büyüme gereklidir. Günümüze kadar algılanan parametrelerin aksine sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi küresel çapta çevreyi kirlettike artan bir oranda olması orantısında değildir. Yani hem çevreye duyarlı hem de endüstriyel ve teknolojik gelişmelere olanak sağlayacak enerji kaynakları kullanmak mümkündür. nemli olan dönüşümün küresel çapta sağlanabilmesidir. Aksi takdirde küresel ısınmanın dünyada fiziksel olarak yatay ve dikey ölçekte her türlü yaşama büyük tehdit oluşturmaya devam edeceği değerlendirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın en önemli itici gücü yenilenebilir enerji kaynaklarıdır. Bu kaynakların önemi, kurulum maliyetlerinin de düşmesi sebebiyle gelecekte katlanarak artacağı düşünülmektedir.

Grafik 4: Fossil Yakıtlar- Yenilenebilir Kaynaklar Elektrik retim Maliyetleri

İlk keşfedildikleri günden bugüne kadar daha ucuz tekniklerle çıkarılan fosil yakıtların sonu yaklaşmıştır. Rezervler azaldıkça ve konvansiyonel olmayan tekniklerle çıkarmaya çalışıldıkça daha da pahalı hale geleceği değerlendirilmektedir. Küresel çapta talebin gittikçe artacağı ve rezervlerin de gittikçe azalacağı düşünüldüğünde arz-talep durumunda maliyeti artacaktır. Oysa Grafik-4'teki yeşil çizgi geleceği yansıtılmaktadır. Yerli, sonsuz ve temiz enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji kaynakları gittikçe daha ekonomik olarak elde edilecektir. Bu Şekilde sürdürülebilir kalkınma sağlanacak ve enerji kaynaklarının her seferinde yeniden bölüşümü ve kontrol edilmesi için yapılan mücadeleler sona ermesi için fırsat doğacaktır. Yenilenebilir enerjinin kullanılması tüm dünya canlıları için ve barış içinde yaşamak isteyen devletler için çok önemli bir fırsattır. Çünkü yenilenebilir enerji sürdürülebilir kalkınmanın temeli, iklim değişikliğinin sonu ve devletlerin enerji anlamında güvenlik ikilemelerinin sona ermesi demektir.

Kaynakça

Kitaplar

Spence, Chris. Küresel Isınma, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007.

Makaleler

Adelekan, B.A. “Recent advances in renewable energy: Research, applications and policy initiatives”, *Physical Science International Journal*, 2(1), (2012): 1-21, <http://search.proquest.com/docview/963713340?accountid=41560>, (e.t. 16.04.2016).

Bayülgen, Okşan. “Two Steps Forward, One Step Back:How Politics Dim the Lights on Turkey’s Renewable Energy Future”, *Perceptions*, Volume XVIII, Number 4, (Winter 2013): 71-98.

Bölük, Gülden. “Renewable Energy: Policy Issues and Economic Implications in Turkey”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 3, No. 2, (2013): 153-167.

Demirtaş, Özgür. “Evaluating the Best Renewable Energy Technology for Sustainable Energy Planning”, *International Journal of Energy Economics and Polic*, Vol. 3, ISSN: 2146-4553, Special Issue, (2013):23-33, www.econjournals.com, (e.t. 19.04.2016).

Hockenos, Paul E. “Germany's renewable energy gamble”, *The Environmental Magazine*, Sep, 23, (2012): 28-33, <http://search.proquest.com/docview/1112059111?accountid=41560>, (e.t. 21.04.2016).

Kaya, Durmuş ve Çanka Kılıç, Fatma. “Renewable Energies and Their Subsidies in Turkey and some EU countries Germany as a Special Example”, *J. Int. Environmental Application & Science*, Vol: 7 (1), (2012): 114-127.

Kazar, Görkemli ve Kazar, Altuğ. “The Renewable Energy Production-Economic Development Nexus”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 4, No. 2, ISSN: 2146-4553, (2014): 312-319, www.econjournals.com, (e.t. 16.03.2016).

Leitao, Nuno Carlos. ”Economic growth, carbon dioxide emissions, renewable energy and globalization”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(3), (2014): 391-399, <http://search.proquest.com/docview/1550962350?accountid=41560>, (e.t. 28.02.2016).

Mohanty, Manoranjan. “New renewable energy sources, green energy development and climate change”, *Management of Environmental Quality*, 23(3), (2012): 264-274, [doi:http://dx.doi.org/10.1108/14777831211217468](http://dx.doi.org/10.1108/14777831211217468), (e.t. 06.03.2016).

Saygın, Hasan. ”Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye”, *Türk Harb-İş Dergisi*, Sayı:219, (Şubat 2006): 26-31.

Saygın, Hasan and Çetin, Füsün. “New Energy Paradigm and Renewable Energy: Turkey's Vision”, *Insight Turkey*, Volume 12, Number 3, (July-September 2010): 107-128.

Strielkowski, Wadim. “Energy Economics and Policy of Renewable Energy Sources in the European Union”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, Vol. 3, No. 4, ISSN: 2146-4553, (2013): 333-340, www.econjournals.com, (e.t. 30.03.2016).

Teke, Orkun. “Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji AR-GE Stratejilerinin Değerlendirilmesi”, *Mühendis ve Makina*, Cilt: 54, Sayı: 640, (2013): 54-62.

İnternet Kaynakları

Dünya Doğayı Koruma Vakfı Resmi İnternet Sayfası, Güneş Atlası: Doğaya Uyumlu Güneş Enerjisi-Yönetici Özeti, http://www.wwf.org.tr/basin_bultenleri/raporlar/?1540/gunesatlası, (e.t. 22.03.2016).

Dünya Meteoroloji Örgütü Resmi İnternet Sayfası, WMO Statement on the Status of the Global Climate in 2014, [https://www.wmo.int/media/sites/default/files/1152_en .pdf](https://www.wmo.int/media/sites/default/files/1152_en.pdf), (e.t. 10.04.2016).

Faucon, Benoit. “In Iran, the Wind Blows Free. Of Sanctions, That Is”, *Wall Street Journal* September 17, (2012), http://www.wsj.com/articles/SB10000872396390443_659204577574972899961532, (e.t. 22.03.2016).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli Resmi İnternet Sayfası, *Climate Change 2001*, <http://www.ipcc.ch/ipccreports/tar/wg1/figspm-1.htm>, (e.t. 19.03.2016).

İran Yenilenebilir Enerji Örgütü Resmi İnternet Sayfası, Wind and Wave Office, <http://www.sun.org.ir/en/home>, (e.t. 19.04.2016).

Resmi Gazete Resmi İnternet Sayfası, *Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012 - 2023*, Sayı: 28215, 20.02.2012, Karar No:2012/1, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>, (e.t. 06.03.2016).

Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sayfası, Küresel Isınma, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=k%C3%BCresel%20%C4%B1s%C4%B1nma&guid=TDK.GTS.5474cc690d9f52.31808852, (e.t. 07.05.2016).

T.C.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, Yenilenebilir Enerji 2013 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.eie.gov.tr/document/2013_Faaliyet_Raporu.pdf, (e.t. 14.05.2016).

Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü Resmi İnternet Sayfası, <https://www.iisd.org/sd/>, (e.t. 03.05.2016).

Ulusal Yenilenebilir Enerji Laboratuvar Resmi İnternet Sayfası, National Renewable Energy Laboratory Photovoltaics Research, <http://www.nrel.gov/pv/>, (e.t. 19.04.2016).

Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü Resmi İnternet Sayfası, Güneş Enerjisi ve Teknolojileri, http://www.eie.gov.tr/yenilenebilir/g_enj_tekno.aspx, (e.t. 11.04.2016).

ARKTİKA OKYANUSU'NDA ENERJİ GÜVENLİĞİNİN KURUMSALLAŞMA PERSPEKTİFİNDEN ELE ALINIŞI

Aybüke ŞİMŞEK
Güneş ERSOY

Özet

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimlerinin en temel ve sürükleyici gereksinimlerinden biri olan enerji ile ekonomik güvenliğin ve ulusal güvenliğin yaşamsal unsurlarından biri haline gelen enerji güvenliği, enerji tüketimindeki hızlı artış nedeniyle günümüz küresel siyasetin odağındaki konular arasında yer almaktadır. Dünyanın keşfedilmemiş petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte birini bünyesinde barındıran Arktika Bölgesi ve bu kaynakların yaklaşık %84'ünün yer aldığı Arktika Okyanusu da son yıllarda enerji güvenliğinin sağlanması hususunda ülkelerin ulusal çıkarlarını sahnelediği bir coğrafya olarak önemini artırmaktadır.

Endüstriyelleşmenin hız kazanması ile çevresel problemlerin ana gündem maddelerinden biri haline gelen iklim değişikliğinin özellikle Arktika Okyanusu'nda yol açtığı etkiler dünyanın diğer bölgelerine kıyasla çok daha ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu noktada, karşı karşıya kalınan en önemli sorunlardan biri buzulların erimesi olarak görülebilir. Bu bölgede yer alan buzullar son yıllarda süratle erimekte ve eriyen buzulların altındaki enerji kaynakları ön plana çıkmaktadır. Buzulların altında yer alan bu enerji kaynaklarına erişimin mevcut teknoloji ile oldukça zor olduğu göz önüne alındığında, buzulların erimesinin ilk etapta ülkelere ekonomik kazanç getireceği düşünülebilir. Ancak, insan etkisi sonucu oluşan bu değişim Arktika Okyanusu'nda çıkarılan ve tüketilen enerjinin ekonomik ve siyasi etkileri kadar ekolojik boyutunun da ele alınması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Söz konusu bu gereklilik, hükümetlerarası ve/veya hükümet dışı aktörlerin yer aldığı platformlarda Arktika Okyanusu'ndaki enerji çıkarımı esnasında oluşacak çevresel zararların son yıllarda tartışılmasına vesile olmaktadır. Ek olarak, bölgede enerji ve çevre güvenliğinin aynı anda sağlanması hususunda işbirliğine yönelik çalışmaların yapılmasına katkı sağlamaktadır. Bu noktada, bölgede faaliyet gösteren Arktika Konseyi gibi örgütlenmelerin yanı sıra uluslararası deniz hukukunda en kapsamlı bilgi kaynağı olarak kabul gören Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışma, Arktika Okyanusu üzerinde iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan enerji güvenliği sorunlarına neoliberal kurumsallaşma anlayışı içerisinde hukuksal bir analiz sunmakta ve bölgede hâkim olan bu anlayışın dünya üzerindeki diğer alanlar için örnek olabileceği varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca çalışma, küresel aktörlerin eylemlerini şekillendiren normlar bütünlüğünü ortaya koymayı ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Arktika Okyanusu'ndaki kurumsallaşmanın oluşmasında ne kadar etkili olduğu sorusuna yanıt aramayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arktika Okyanusu, Enerji Güvenliği, Kurumsallaşma, İşbirliği

ANALYZING ENERGY SECURITY IN THE ARCTIC OCEAN FROM THE INSTITUTIONALISATION PERSPECTIVE

Abstract

Energy security, which is one of the most basic and entrenched requirements of an economic and social development of an individual and also energy security, which have become one of the vital elements of national security and economic security are among the issues that dominate today's global politics due to the rapid increase in energy consumption. Arctic Region which contains one fourth of the world's undiscovered oil and gas reserves as well as Arctic Ocean which has about 84% of these resources have increased their significance as a geography where countries present their national interests in order to provide energy security.

With the acceleration of industrialisation, impacts of climate change in the Arctic Ocean that becoming one of the main agenda items of environmental problems have caused much more serious problem than the other parts of the world. At this juncture, one of the most important problems faced can be seen as the melting of glaciers. Glaciers in this region have been rapidly melting in recent years and the energy resources under the melting glaciers have come to the forefront. Given that the access to these energy sources under the glaciers is very difficult with current technology, it can be assumed that the glaciers will bring economic benefits to the countries at the first stage. This change that occurs as a consequence of human impact, however, emphasizes the need to address the ecological dimension as well as the economic and political effects of the energy consumed in the Arctic Ocean.

In recent years, this requirement has caused to discuss about environmental damage during the energy extraction in the Arctic Ocean. In addition, it has contributed to cooperation activities regarding simultaneous ensuring energy and environmental safety in the region. At this point, UNCLOS which is regarded as the most comprehensive legal text in international maritime law as well as organisations operating in this region such as Arctic Council play an important role.

This study presents a legal analysis of the neoliberal institutionalization to the problems of energy security emerging as a consequence of climate change on the Arctic Ocean and also based on the assumption that this conception of the region is an example for other areas of the world. Furthermore, study aims to identify the norms that shape the actions of global actors and seek answers to questions relevant to the effectiveness of the UNCLOS in the formation of institutionalisation in the Arctic Ocean.

Key Words: Arctic Ocean, Energy Security, Institutionalism, Cooperation

1. Giriş

Kuzey Kutbu, etrafı karalarla çevrili yarı kapalı bir okyanustur.¹ Bu okyanus, dünyada iklimsel şartları bakımından eşi benzeri olmayan Arktika Okyanusu olarak nitelendirilmektedir. Dünyanın keşfedilmemiş petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte biri Arktika Bölgesi'nde bulunmaktadır ve bu kaynakların %84'ü de Arktika Okyanusu'ndadır.² Bu nedenle Arktika'nın kalbinin Arktika Okyanusu olduğu düşünülmektedir.³

Sahip olduğu enerji kaynaklarının yanı sıra kıyıdaş ülkelerin deniz yetki alanları iddialarının da bulunduğu Arktika Okyanusu'nun sınırları henüz netleşmemiştir. Bu durum enerji kaynaklarının kullanım sorununu karşımıza çıkarmaktadır. Enerji kaynaklarının kullanımını beraberinde çevresel kirliliği de getirmektedir. Okyanus'a kıyıdaş Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hariç⁴ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi⁵ (BMDHS)'ni onaylayan dört ülke (Rusya Federasyonu, Kanada, Danimarka ve Norveç), enerjinin yaratmış olduğu çevresel zararları Sözleşme gereğince önlemek zorundadır.

Bu çalışma Arktika Okyanusu üzerinde bulunan enerjinin bölge güvenliğine etkisini ele almaktadır. Bölge güvenliğinin çevresel boyutunun ele alındığı çalışmada mevcut durum kurumsallaşma anlayışı içerisinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, kurumsallaşma yaklaşımının temel esasları açıklanacak ve bölgesel analizde bu esaslar test edilecektir. Kurum kavramını Heywood, uluslararası bir örgütün fiziki kişiliğe sahip olmak zorunda olmayan, davranışları ve beklentileri şekillendiren normlar, kurallar ve uygulamalar bütünü olarak tarif etmiştir.⁶ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin bir kurumsallaşma yarattığı ve bu Sözleşme'nin de Okyanus'un enerji güvenliğine katkı sağladığı hipotezi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Kurumsallaşma yaklaşımının açıklanmasının ardından Arktika Okyanusu tanınmaya çalışılacak ve bölgede bulunan enerji kaynakları üzerinde kıyıdaş ülkelerin hak ve yükümlülükleri aktarılacaktır. Kıyıdaş ülkelerin hak ve yükümlülüklerinin açıklanması bölgede bir kurumsallaşmanın var olduğunu göstermek açısından önem taşımaktadır. Sözleşme kıyıdaş ülkelere deniz yetki alanlarında enerji kullanım, çıkarım ve işleme hakkı sunmakla beraber, aynı zamanda bölge ülkelerine bu enerjiden doğacak çevre kirliliğini önleme yükümlülüğü vermektedir. Sözleşmenin yaratmış olduğu bu politik sistemin, diğer deniz alanları için örnek oluşturup oluşturamayacağı sorunu çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Okyanus'un kendine has yapısı göz önüne alındığında, bu bölgede var olan kurumsal yapının

¹ National Snow and Ice Data Center, "Arctic vs. Antarctic", <https://nsidc.org/cryosphere/seaice/characteristics/difference.html>, (e.t. 28.12.2015).

² The U.S. Geological Survey Report, "Circum Arctic Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle 2008", <http://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/>, (e.t. 23.08.2014).

³ Piers Vitebski, "The Arctic is a Homeland", <http://www.thearctic.is/PDF/homeland.pdf>, 2005, (e.t. 21.03.2015).

⁴ Amerika Birleşik Devletleri, Sözleşme'nin yaratmış olduğu kurumlardan biri olan Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi'ne açık denizlerdeki egemenlik yetkilerini devretmek istemediği için henüz bu sözleşmeyi onaylamamıştır. ABD, Bölge ülkeleri ile sınır problemlerini ikili antlaşmalar yoluyla aşmayı tercih etmekte ve deniz alanları üzerinde yaşanan çevresel güvenlikleri de bu antlaşmalarla sağlamaya çalışmaktadır.

⁵ Daha sonra Sözleşme olarak anılacaktır.

⁶ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Çev.), (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 396.

diğer çatışmalı deniz alanlarına örnek teşkil etmesi benzer mekanizmaların varlığı halinde mümkün olabilecektir.

2. Kurumsallaşma Yaklaşımının Gelişimi

Siyasal yaşamın ilk sistematik düşünce akımı olarak görülen kurumsalcılık anlayışı, bireylerin davranışlarının daha iyiye ulaşılabilmesini sağlayan yönetim kurumlarının doğasını anlayabilmek adına geliştirilmiştir.⁷ Bu anlayış, insan doğası üzerinde durmuş ve kurumların bireyin karmaşık ve değişken davranışının kolektif bir amaca yönelme ihtiyacı sonrasında oluştuğu üzerinde durmuştur. Bu kurumların tasvir edilmesi, başarılarının analizinin yapılması ise ileriki yıllarda doğacak yeni kurumlar için bir örnek teşkil etmiştir. Siyaset biliminin de bu yönetim kurumları analizinden sonra üretildiği düşünülmektedir.⁸ Özellikle devlet kavramı üzerine yazan düşünürler, kurumsalcılık anlayışının temellerini oluşturmuşlardır.

Klasik realizm teorisinde merkeze alınan devlet, modern küresel politikaların en önemli kalıcı unsurudur. Küresel politikaların belirlenmesinde ve uluslararası ilişkilerde devlet öncül aktördür. Thomas Hobbes uluslararası ilişkilerde en belirleyici ölçütlerin rekabet ve güvensizlik olduğunu belirtmiştir.⁹ Birbirine güvenmeyen toplumlar, aralarında işbirliği yapsalar bile, çıkar sona erdiğinde bu işbirliği de sona erecektir. Ayrıca oluşacak olan kurumlar ve normlar, klasik realizm anlayışına göre; genellikle güçlü devletlerin maddi çıkarlarına hizmet etme görevi görecektir. Çıkar sona erdiğinde, kurum da ortadan kalkacaktır.¹⁰ Ancak dünya siyasetinde en önemli ve en güçlü aktör olarak devletleri gören bu teori, kurumsallaşma kavramını açıklamada yetersiz kalmıştır.

Klasik realizm anlayışının kurumsallaşmayı açıklayamamasından dolayı yapısal realizm olarak adlandırılan ‘yeni gerçekçilik’, yani neorealizm anlayışının incelenmesi gerekmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte klasik güvenlik anlayışı terk edilmeye başlanmış ve ülkelerarası işbirliği sağlanmaya çalışılmıştır. Devletlerin davranışları neticesinde klasik realizmin yerini neorealist bakış açısı almaya başlamıştır. Yapısal realizmi geliştiren Kenneth Waltz’a göre sistemde iki temel siyasal düzenleyici vardır. Bunlar hiyerarşi ve anarşidir.¹¹ Sistemde anarşi varsa siyasi birimlerin kaderi büyük güçler tarafından belirlenir. Böyle bir ortamda devletler, dengeleme siyasetini tercih ederler. Bu şekilde kayıplarını azaltmayı amaçlarlar.¹²

Yapısal realizm, anarşi ve egoizmin olduğu ortamda işbirliğinin olmayacağını dile getirir.¹³ Anarşik bir ortam aktörlerin en iyi niyetlerini bile ortadan kaldıracaktır. Yapısal realizme göre, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, çıkar grupları, çok uluslu şirketler, diaspora, lobiler, bağımsız araştırma-istihbarat kuruluşları ve bireyler, sistem içerisinde önemlidir ancak dünyayı etkileyen büyük değişiklikler yine devletlerin davranışları sonucu belirlenir.¹⁴ Oluşacak olan kurum ve normların geleceği, devletlerin tek taraflı davranışlarına bırakılırsa, o kurum tamamen ortadan kalkabilir. Yapısal realizmin kurumsallaşma adına attığı adımlar azımsanmayacak bir öneme sahip olsa da kendisinden sonra gelişen neoliberalizm, kurumsallaşma çalışmalarında daha fazla ön plana çıkmaktadır.

⁷ Ozan Ergül, *Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*, (Ankara: Adalet Yayınevi, 2007), 9.

⁸ Ergül, *Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*, 10.

⁹ akt. Jack Donnely, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, et. al.(der.), (Muhammed Ali Ağcan, Ali Aslan, (Çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 56.

¹⁰ Jack Donnely, “Realizm”, 75.

¹¹ akt. Jack Donnely, “Realizm”, 60.

¹² Jack Donnely, “Realizm”, 61.

¹³ Jack Donnely, “Realizm”, 62.

¹⁴ Emre Çıtak, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, der. Mehmet Şahin ve Osman Şen (der.), (Ankara: Kripto Basım Evi, 2014), 49.

Liberalizm, uluslararası ilişkiler teorilerinin önde gelenlerinden biri olarak düşünülmektedir. Bireyin ve özgür girişimlerin önündeki engellerin kaldırılması ile toplumun genel refahının artacağı düşüncesi, liberalizmin en büyük özelliğidir.¹⁵ Liberalizm insanı merkeze alarak, akılcılığın ön plana çıktığı ve özel hayatın serbestliğini ve kamusal hayata ise sınırlı bir devlet müdahalesini öngören bir akımdır.¹⁶ Burchill'e göre; "Liberalizm, Avrupa Aydınlanmasından doğan en kalıcı ve etkili felsefi gelenektir".¹⁷ Fukuyama ise 'Tarihin Sonu' adlı kitabında liberal demokrasi anlayışını, insanlığın ideolojik evriminin son aşaması ve siyasi yönetim biçimlerinin en gelişmişisi olarak tarif etmektedir.¹⁸

Bireyin önceliğine inanan bu ideolojiyle birlikte kişilerin sahip oldukları maddi varlıklar üzerinde adil işleyen bir hukuk mekanizmasının varlığına ihtiyaç doğmuştur. Akılcılığa sürekli başvuran liberaller, hukukun üstünlüğü kavramını sürekli kullanmışlardır. Tarihin doğrusal bir akış içerisinde olduğuna inanan liberaller, bu akışın 'siyasal örgütlenme' modeline doğru ilerlediğini savunmaktadırlar. Liberalizme göre bireylerin aralarında yaptıkları toplumsal sözleşme ile birlikte güvenli bir şekilde yaşayabilirler. Devletin de görevi, bireylerin sahip oldukları özgürlükleri birbirlerinin haklarına zarar vermeyecek şekilde kullanmalarını sağlamaktır.¹⁹

Liberaller, demokrasinin aristokrasiye, serbest ticaretin de kapalı ekonomiye tercih edilmesinin savaş ihtimaline son verebileceğini düşünmektedirler. Savaşın çözüme ulaşması, yani uzlaşma ortamının oluşabilmesi için demokrasi ve serbest ticaret şarttır. Serbest ticaret anlayışı milli refahı yükselterek barışın inşasını kolaylaştırır. Aynı zamanda devletler arasındaki ayrımları kaldırıp, bireyleri tek bir çatı altında toplayabilir. Ortak tek bir çıkar etrafında bir araya gelen toplumların medeniyet seviyeleri yükselir ve kalıcı barış sağlanır.²⁰

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Woodrow Wilson'un ortaya attığı, demokrasi ve uluslararası örgüt yapısının varlığı halinde savaşların biteceğini öngören liberal uluslararası düşünce, uluslararası sistemi tam olarak açıklamaya yetmemiştir.²¹ Savaş sonrasında uluslararası hukuk ve politikanın arasındaki ilişkinin yeniden kavramsallaştığı bir ortam vuku bulmaya başlayınca yasal doktrinler, politika tercihlerinin kaçınılmaz yansıması haline gelmiştir. Bu bağlamda uluslararası hukuk ve politika arasında; iletişim, güvence ortamının yaratılması, bu ortamın gözlenmesi ve ortamın rutinleşmesi olmak üzere 4 aşamalı bir bağımlılık süreci ortaya çıkmıştır.²²

1980'lerin sonunda gelişmeye başlayan neoliberalizm, uluslararası örgüt ve kurumların varlığının uluslararası ilişkilerde güven ortamının kurulmasına katkıda bulunacağı fikri üzerinde yoğunlaşır. Neorealistlerle birlikte devletin temel aktör olduğunu ve sistemin yapısının anarşik olduğunu kabul etseler de devletlerarası işbirliğinin olabileceğini savunurlar.²³ 1970'lerin başında en önemli uluslararası ilişkiler teorisyenlerinden biri olan Robert Keohane, uluslararası kurumsallaşma bağıntısı ve rolü ile ilgili olarak realist önerilerin karşısında temel bir akım gerçekleştirmiştir. Uluslararası rejimler, ilkeler, normlar, kurallar ve karar alma mekanizmalarının devlet davranışlarını etkilemesi görüşünü yeni bir isimle ortaya koymuştur.

¹⁵ Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 97.

¹⁶ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Levent Köker (çev.), (Ankara: Adres Yayınları, 2011), 51-80.

¹⁷ Scott Burchill, "Liberalizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, et.al. (ed.), (Muhammed Ali Ağcan, Ali Aslan, Çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 85.

¹⁸ akt. Scott Burchill, "Liberalizm", 86.

¹⁹ Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", 98.

²⁰ Scott Burchill, "Liberalizm", 95.

²¹ Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", *American Journal of International Law, The American Society of International Law*, 87, (1993), 207.

²² Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", 209.

²³ Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", 99.

1980'lerin sonuna doğru, yapısal realizme alternatif olarak düşünülen disiplinlerarası bu görüşe 'Kurumsalcılık', diğer bir adıyla "Neoliberal Kurumsalcılık" adı verilmiştir. Kurumsalcılar ve hukukçular uluslararası sistemi, aktörler, bu aktörler arasındaki yapı ve onların eylemlerinin etkileşim süreci şeklinde açıklamaktadırlar.²⁴

Neoliberal kurumsalcılık en temel aktör olan devletlerin aralarındaki ilişkilerin çatışma ve savaş odaklı olması gerekmediğini savunmaktadır. Devletler kendi güvenlik ve refahlarından kendileri sorumludurlar. Ancak devletlerarası ilişkilerin iyileştirilmesinde, devletlerin üzerinde onları denetleyebilecek ve yerine göre cezalandırabilecek üst bir otorite merkezinin varlığı önemlidir. Bu ilişkilerde karşılıklı güven eksikliğini ve birbirlerinin niyetleri hakkındaki şüpheleri ortadan kaldırmak için uluslararası örgütlere, rejimlere, kurumlara ve hukuka ihtiyaç vardır. Bunların varlığı uluslararası işbirliğini de geliştirmektedir.²⁵

Yasal kurallar ve karar alma mekanizmaları, uluslararası siyasetin yapılandırılmasında kullanılır. Yapısal Realizm de Liberal Kurumsalcılık gibi dünya politikasında kurumsallaşmanın genişlemesi gerektiğini düşünen bir teoridir. Bu yapının, resmi uluslararası örgütler ve normlarla olması gerektiğini dile getirir.²⁶ Neorealizm ve neoliberalizmin bu ortak anlayışları, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok teorisyenin uluslararası sistemi yönetecek bir mekanizmaya ihtiyaç duyduklarının göstergesidir.

Bilim insanlarının tarihi süreç içerisinde kurumsallaşmayı ele alışlarının açıklanmasının ardından, kurumsallaşmanın temel unsurlarına değinilecektir. Bu aktarımdaki amaç, söz konusu bölgede kurumsallaşmanın varlığının sınanmasıdır. Kurumsallaşmanın temel unsurlarına yer verilmesi, çalışmanın savının desteklenmesi açısından köprü vazifesi görmektedir.

2.1.Kurumsallaşma Yaklaşımının Temel Unsurları

Kurumsallaşma çalışmaları, sosyal bilimlerde bir uyanış etkisi yaratmıştır. Bazı çevrelerde kurumsallaşma, bireysel davranış biçimlerine bir tepki olarak düşünülmüş ve kurumsallaşmanın ortak politik ve ekonomik davranışlar neticesinde doğduğu görüşü hâkim olmuştur.²⁷ Kurumsal teori, 1970'lerin ortalarına doğru yeni biçimine bürünmüş ve örgütlere yöneltilen eleştiri amaçlı belli başlı soruların neticesinde irdelenmeye başlanmıştır.

Aynı ya da birbirine çok yakından benzeyen organizasyon tiplerinin dağınık bir şekilde olması merak uyandırmış ve bu organizasyon tiplerinin bir bütün olması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Örgütlerin bir araya gelmesi gerekliliği etrafında şekillenen bu düşünceler neticesinde sözleşmeler, rutinler ve alışkanlıklar ortaya çıkmış ve kurumlar oluşmuştur.²⁸

Örgütlere yöneltilen eleştirilerin ardından kurumsallaşma yaklaşımının irdelenmesi önem kazanmıştır ve ekonomi, sosyoloji ve siyaset bilimi dallarında kurumsallaşma anlayışının izleri aranmıştır. Berger kurumsallaşmayı, aktörlerin eylemlerinin tipikleşmesi olarak görmekte ve aktörlerin ortak tarihi süreçten geçerek kurumsallaşmayı oluşturduğunu anlatmaktadır. Berger'e göre kurumsallaşma ani oluşan bir yapı sergilememekte aksine kurumların her zaman bir geçmişi bulunmaktadır. Tarihi sürecin önemini vurgulayan bu düşünürler, kurumsallaşmanın var olabilmesi için bunun ön şart olduğunu kabul etmektedir.²⁹

²⁴ Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", 206.

²⁵ Tarık Oğuzlu, "Liberalizm", 105.

²⁶ Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", 221.

²⁷ Paul J. DiMaggio ve Walter W. Powell, "The New Institutionalism in Organizational Analysis", *The University of Chicago Press*, (1991), 2.

²⁸ W. Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory", *Administrative Science Quarterly, Cornell University*, 32/ 4, (1987), xix.

²⁹ akt. W. Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory", 495.

Kurumsallaşma çalışmalarını yürüten bilim insanlarına göre kurumsallaşmanın temel unsuru, örgütlerin yeniden inşası sonucu oluşmasıdır.³⁰ Örgütlerin yasallık unsurunu karşılamaması ve aktörlerin bu yasallığa ihtiyaç duyması sonucu, kurumsallaşma arayışları da artmaktadır. Diğer bir ortak unsur ise süreç kavramıdır. Mücbir sebebin varlığı ve bunun farkındalığı, taklit etme yani var olan yapıların taklit edilmesi ve geliştirilmesi ve son olarak kuralcı bir yapının oluşması, kurumsallaşma aşamasında yaşanan süreç olarak nitelendirilebilir. Düşünce sistemlerinin doğası da kurumsallaşmaların çoğalmasını sağlamaktadır. Örneğin; eğitim sistemleri, hukuk, mahkemeler, meslekler gibi düşünce sistemleri düzenleyici bir takım yapıların varlığını gerekli kılmaktadır. Bir kurumsal çevrenin oluşumu da çok katmanlı başka bir kurumsal çevrenin oluşumunu kolaylaştırmaktadır.³¹ Geleneksel yöntemler rasyonalitenin varlığıyla birlikte zaman içinde terk edilmeye başlanmıştır. Özellikle hukuk sistemlerinde örf ve adet hukukunun halen daha önemli bir yeri olsa da ulus devletler ortak bir hukuk sistemi içerisine girmek istemektedirler. Kültürel çeşitlilik sonucu pek çok farklı örf ve adet hukukunun varlığı, devletlerin rasyonel hukuk kurumlarına olan ihtiyaçlarını arttırmıştır.³²

Bütün bunlardan hareketle kurumsallaşmanın temel unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarihi süreç içerisinde var olması,
- Aktörlerin eylemlerinin sonucu oluşması,
- Örgütlerin yeniden inşası,
- Birtakım değerlerin ürünü olup içselleştirilmesi,
- Rasyonalitenin, geleneksel yöntemlere tercih edilmesi,
- Aktörlerin eylemlerinde tek tipleşmesi.

Kurumsallaşmanın temel unsurlarının aktarılması, Arktika Okyanusu'nda enerji güvenliği bağlamında bir kurumsallaşmadan bahsedilmesi noktasında önem taşımaktadır.

3. Kuzey Kutup Bölgesi Ve Arktika Okyanusu'nun Tanımı

Kuzey Kutbu, dünyanın kuzey eksenlerini birleştiren boylamların uç noktası olarak nitelendirilirken³³, Kuzey Kutbu etrafındaki bölgeyi tarif etmek için kullanılan tek bir tanım bulunmamaktadır. Bu bölgeyi ifade etmek için; 'Arktika' ya da 'Yüksek Kuzey' terimlerinden yararlanılmaktadır.³⁴ Nuttall, Arktika teriminin tanımının, kullanım amacının işlerliğine göre değiştiğini iddia etmiştir.³⁵ Arktika; kelime anlamı olarak, Yunancada ayı anlamına gelen 'arktos' kelimesinden gelmektedir. Bu kelime 'Küçükayı' ve 'Büyükayı' takımı yıldızlarından türetilmiştir. Ağaçların olmadığı, uzun, soğuk, karanlık kış ayları ve soğuk, kısa yaz aylarının yaşandığı dünyanın kuzey bölümünü kaplayan Arktika, Kuzey Kutbu'ndaki geniş buzul bölümü olarak da bilinir.³⁶

Son zamanlarda Arktika Bölgesi hakkında yapılan pek çok coğrafik tartışma mevcuttur. Arktika üzerinde var olan canlı ve cansız doğal kaynaklar ve buzulların erimesiyle birlikte ortaya çıkacak yeni ticaret yolları ile bu bölgenin önemini her geçen gün arttırmaktadır. İklimsel ve coğrafik karakteristiği üzerindeki değişim ile birlikte teknolojinin gelişmesi sonucu, bölgedeki ekonomik faaliyetlerde ve askerleşmede artış yaşanmıştır. Böylece Arktika'nın

³⁰ W. Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory", 497.

³¹ W. Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory", 498.

³² W. Richard Scott, "The Adolescence of Institutional Theory", 499.

³³ Duncan E.J. Currie, "Sovereignty and Conflict in the Arctic Due to Climate Change: Climate Change and the Legal Status of the Arctic Ocean", LL.B. (Hons.) LL.M., *Legal Adviser Greenpeace International*, (2007), 4.

³⁴ Zdenek Kriz ve Filip Chrastansky, "Existing Conflicts in the Arctic and the Risk of Escalation: Rhetoric and Reality Perspectives", *Review of International Affairs*, 20/1, (2012), 114.

³⁵ Mark Nuttall, *Encyclopedia of the Arctic*, Routledge Yayınevi, New York ve Londra, Cilt 1, 2005, 121.

³⁶ Mark Nuttall, *Encyclopedia of the Arctic*, 117.

insan faaliyetleri açısından yok sayılması imkânsız hale gelmiştir.³⁷ Arktika 2002-2004 İnsani Gelişme Raporu'na göre; Arktika'da yaklaşık 4 milyon insan yaşamaktadır ve bu raporda; Rusya, Kanada, ABD, Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın yanında İzlanda, Grönland ve Faroe Adaları da Arktika Bölgesi'nde kabul edilmektedir.³⁸

Amerika Birleşik Devletleri'ne ait Ulusal Kar ve Buz Veri Merkezi (National Snow&Ice Data Center-NSIDC); Kuzey Kutbu'nu, etrafı kara ile çevrelenmiş geniş bir okyanus olarak tanımlamaktadır. Bu okyanus ise dünyada iklimsel şartları bakımından eşi benzeri olmayan Arktika Okyanusu olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Arktika'nın kalbinin Arktika Okyanusu olduğu düşünülmektedir.³⁹ İki Kutup Bölgesi birbiriyle kıyaslanırsa, Antarktika etrafı okyanuslarla kaplı donmuş bir kıta iken, Arktika etrafı kıtalarla kaplı donmuş bir okyanustur denilebilir.⁴⁰

19. yüzyılın sonu itibariyle ulus devletler gözlerini Kuzey'e çevirmişlerdir. Arktika Dairesi içerisindeki alanlarda, ekonomik ve stratejik açıdan çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle nükleer silahlanma yarışının olduğu dönemde Arktika, iki bloğun süper güçlerinin birbirine en kısa yoldan ulaşabileceği hat olması açısından önemli bir stratejik bölge olarak görülmüştür. Arktika Okyanusu'nun bulunduğu alan, denizaltıların devriye yaptığı ve stratejik bombaların konuşlandırıldığı alan olarak kullanılmıştır.⁴¹ Ulus devletlerin bu bölgenin önemini anlaması sonucunda, Arktika'da bilimsel çalışmalar hız kazanmış ve bu durum bölgenin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak yine de bölgenin sınırlarının belirlenmesi ve tanımının yapılması noktasında tartışmalar devam etmektedir.

Arktika Okyanusu, etrafında bulunan ülkeler için oldukça önemlidir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi küresel iklim değişikliğinin kutup bölgeleri üzerinde daha net bir şekilde hissedilmesi ve bölgedeki buzulları hızlı bir şekilde eritmesidir. Asya ve Avrupa arasında en kısa ulaşım yolu olan Kuzey Batı Geçidi, 21 Ağustos 2007 tarihinde ilk defa buzkıranlara ihtiyaç duyulmadan geçilmesi bu etkiye bir örnek teşkil etmektedir.⁴² Eğer buzullardaki bu erime durdurulmazsa, Arktika Okyanusu düzenli deniz ticaretine ve doğal kaynakları arama faaliyetlerine tamamen açılmış olacaktır.

Meydana gelen bu erimenin, bölgede bulunan zengin hidrokarbon rezervlerine ulaşımı kolaylaştırması gibi önemli bir sonucu vardır. Arktika Okyanusu'nun derinliklerinde dünyanın keşfedilmemiş hidrokarbon rezervleri olduğu bilinmektedir. Dünyanın keşfedilmemiş petrol ve doğal gaz kaynaklarının dörtte biri buzla kaplı Arktika Okyanusu altında yer almaktadır.⁴³ 2008'de yayınlanan ABD Jeolojik Araştırma Merkezi'nin (USGS) raporuna göre; Arktika Dairesi'nin kuzeyinde kalan 33 coğrafik merkezde yapılan araştırma ile bu bölgede 90 milyar varil petrol, 1,669 trilyon kubik küp doğal gaz ve 44 milyar varil doğal gaz likit bulunmaktadır. Bu kaynakların da %84'ü deniz alanlarında bulunmaktadır.⁴⁴

³⁷ Zdenek Kriz ve Filip Chrastansky, "Existing Conflicts in the Arctic and the Risk of Escalation: Rhetoric and Reality, Perspectives", 113.

³⁸ Dmitry Bogoyavlenskiy ve Andy Siggner, "Arctic Demography", Einarsson N., Zarsen J. N., Nilsson A., Young O.R., (der.) *Arctic Human Development Report*, Stefansson Arctic Institute, Icelandic Chairmanship and Arctic Council, 2002-2004, 27.

³⁹ Piers Vitebski, *The Arctic is a Homeland*, <http://www.thearctic.is/PDF/homeland.pdf>, 2005, 2, (e.t. 21.03.2015).

⁴⁰ David Attenborough, *Frozen Planet Belgeseli-To the Ends of the Earth*, BBC ve The Open University, 2011.

⁴¹ Zdenek Kriz ve Filip Chrastansky, "Existing Conflicts in the Arctic and the Risk of Escalation: Rhetoric and Reality, Perspectives", 113.

⁴² Scott G. Borgerson, "Arctic Meltdown -The Economic and Security Implications of Global Warming", *Council of Foreign Relations*, Amerika Birleşik Devletleri, 87/2, (2008), 63.

⁴³ Scott G. Borgerson, "Arctic Meltdown -The Economic and Security Implications of Global Warming", 67.

⁴⁴ *Circum Arctic Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle*, The U.S. Geological Survey Report, <http://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/>, (2008), (e.t. 23.08.2014).

2013 verilerine göre Türkiye'nin yıllık petrol tüketimi 33 milyon ton⁴⁵ (207 milyon varil), doğal gaz tüketimi ise yaklaşık 45 milyar metreküptür(161 milyar fit küp).⁴⁶ Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Arktika Bölgesi Türkiye'yi petrol bakımından yaklaşık 434 yıl, doğal gaz bakımından ise yaklaşık 10.000 yıl idare edebilir.

Arktika Okyanusu etrafında bulunan ve BMDHS'yi imzalayan dört ülke (Kanada, Rusya, Danimarka ve Norveç), burada hak iddia edebilme adına kıta sahanlıklarını araç olarak kullanmaktadırlar. 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne taraf olan ülkeler, kıta sahanlıkları üzerindeki anlaşmazlıkları Kıta Sahaneliği Sınırları Komisyonu'na götürebilir. Bu durum ülkelerin hak kazanımları için esastır. Kıta sahanlıkları üzerinde egemenlik kurmuş devletler, bu alan üzerindeki doğal kaynaklarda da söz sahibidir. Ayrıca buzulların erimesi sonucu oluşacak güvenlik sorunları da ülkelerin karasularının, münhasır ekonomik bölgelerinin ve kıta sahanlıklarının sınırlarının netleşmesi sonucu bir çözüme kavuşabilir.

4. Arktika Okyanusu'ndaki Enerji Faaliyetlerinin Hukuki Durumu

Arktika ve Antarktika arasında yönetim farklılıkları bulunmaktadır. Arktika'da bulunan ülkeler egemen haklar, petrol ve doğal gaz çıkarma ve işleme hakkı gibi haklara sahip olabiliyorken, Antarktika'da hiçbir ülke böyle bir hakka sahip değildir. Bu durum Arktika'nın yumuşak hukukla⁴⁷, Antarktika'nın ise sert hukukla⁴⁸ yönetildiğini akla getirebilir. Arktika'da enerji faaliyetleri büyük oranla Arktika Okyanusu üzerinde var olmaktadır ve bu durum bölgenin deniz hukuku ile içli dışlı olmasını sağlamıştır. Bölgede enerji faaliyetlerinin önemi iki türlüdür. Bir yandan bölge ülkelerinin enerji faaliyetlerinde hakları söz konusu iken, bir yandan da bu faaliyetlerden doğan yükümlülükleri bulunmaktadır.

Arktika Okyanusu'nda var olan enerji üzerinde geçerli olan uluslararası bir rejim, 1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile kurulmaya çalışılmaktadır. Bu noktada sözleşmenin birtakım maddelerinden ve kurumlarından yararlanılmıştır. Özellikle kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge kavramlarının yaratmış olduğu hak, sahil dar ülkeye kendi milli yetki sınırları içerisinde kalan alanda enerji çıkarma ve işleme hakkını sunmaktadır.

Arktika Okyanusu yarı kapalı deniz özelliğindedir ve bu özelliğiyle Akdeniz'i anımsatmaktadır. Bu durumda Sözleşme'nin 123. maddesini geçerlilik kazanmaktadır. Bu maddeye göre yarı kapalı denizi çevreleyen devletler arasında hak ve yükümlülüklerde işbirliği ve koordinasyon kurulması öngörülmektedir. Bu işbirliği ve koordinasyon ise birtakım kural ve prosedürlere bağlanmamıştır. BMDHS'nin 123. maddesi Arktika Okyanusu gibi yarı kapalı deniz özelliği gösteren suları çevreleyen ülkelerin işbirliği içerisinde olması gerektiğini dile getirmektedir ve bu işbirliğinin de oluşacak kurumlarla sağlanmasını belirtmektedir.

⁴⁵ BP Statistical Review of World Energy June 2014, http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, 11, (e.t. 13.11.2016).

⁴⁶ BP Statistical Review of World Energy June 2014, 23.

⁴⁷ Yumuşak hukuk kavramı; antlaşmalar ve siyasi bağlayıcılar arasında çalışan bir süreç olarak düşünülmektedir. Uluslararası hukukta yumuşak hukuk kavramı, siyasi süreçte deklarasyonlar ve antlaşmalar gibi devletlere rehberlik sağlayan bir mekanizmanın var olduğunun göstergesidir. Yumuşak hukukun enstrümanlarında zorlama yoktur. (Daha fazla bilgi için: Andrew T. Guzman ve Timothy L. Meyer, "International Soft Law", *Journal of Legal Analysis* (171), 2/1, (2010),173.)

⁴⁸ Bir uluslararası antlaşma, yükümlülüğü, kurallarının hassasiyeti ve karar verici üçüncü tarafın varlığı açısından değişiklikler göstermektedir ve bu durum o antlaşmanın yumuşak ya da sert karaktere sahip olup olmadığını ortaya koymaktadır. Uluslararası antlaşmalar bu üç değişikliğin herhangi birinin zayıflığından dolayı da yumuşak hukuk statüsünde olabilir. Bu durumda sert hukuk, yasal bağlayıcı zorunluluklar getiren bir tip olarak karışımıza çıkmaktadır. (Daha fazla bilgi için: Gregory C. Shaffer ve Mark A. Pollack, "Hard Versus Soft Law in International Security", *Boston College Law Review*, 52/1147, (2011), 1160.)

Sözleşmede dikkat çeken diğer bir madde ise 234. maddedir. Buzla kaplı alanlarda kıyı devletinin hak ve yükümlülüklerini aktaran bu madde ile birlikte Arktika Okyanusu'na kıyısı olan devletler yetki alanlarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Kuzey Batı Geçidi'nde Kanada'nın söz sahibi olması buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹ Bu yetki genişlemesinin sonucu olarak da kıyı devletleri daha fazla doğal kaynak üzerinde söz sahibi olmaktadır.

4.1. Enerji Faaliyetlerinde Arktika Ülkelerinin Hak ve Yetkileri

Arktika Bölgesi'nde bulunan ülkelerin enerji üzerinde sahip olduğu hak ve yetkiler Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile sağlanmaktadır. Bu amaçla Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin yaratmış olduğu hak kazanım esasları ve kurumlar önem kazanmaktadır. BMDHS, 'Okyanuslar Anayasası'⁵⁰ olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu sözleşme, okyanus petrol ve doğal gaz çıkarma da dâhil olmak üzere her türlü kullanımı noktasında yasal bir çerçeve sunmaktadır. Bu durum kıyı devletlerine egemenlik haklarını belirleme imkânı vermektedir. Ülkeler kendi kıta sahanlıkları ve münhasır ekonomik bölgelerindeki petrol ve doğal gaz gelişiminde egemenlik yetkilerini kullanabilmektedir.

Kıyı devletleri karasularında, kıta sahanlıklarında ve münhasır ekonomik bölgelerinde bulunan her türlü doğal kaynağı kullanma hakkını elinde bulundurmaktadır. Bu hakları ise Sözleşme'de yer alan maddelerden ileri gelmektedir. Kıta sahanlıkları ötesinde kalan insanlığın ortak mirası olarak kabul edilen uluslararası sularda ise Sözleşme'nin yaratmış olduğu Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi, karar verme yetkisine sahiptir. Herhangi bir uyuşmazlık halinde ise Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi yetkilendirilmiş ve en yüksek karar verme mercii olarak kabul edilmiştir. Bölgedeki hukuksal yapının tanınması amacıyla bu kurumların yakından tanınması gerekmektedir.

4.1.1. Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi

1982 tarihli BMDHS'nin yarattığı üç kurumdan biri olan Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi'nin⁵¹ yetki alanı, Sözleşme'nin IV. kısmı içerisinde düzenlenmiştir. 156. madde ile kurulan bu kuruma tüm üye devletler *ipso facto* yani kendiliğinden üyedir. Merkezi Jamaika'da bulunan deniz hukukunun bu organı, bir bütün olarak insanlık adına hareket etme yetkisine sahiptir.⁵² Sözleşme'nin içinde sürekli vurgulanan insanlığın ortak mirasının savunulması⁵³ da somut bir organ tarafından sağlanmaktadır. Sözleşme'de 'Bölge (Area)' olarak adlandırılan yani devletlerin milli yetki sınırları ötesindeki deniz yatakları ve toprak altı, insanlığın ortak mirasıdır.⁵⁴ Hiçbir devlet bu alan üzerinde hak iddia edemez ya da egemenliğini ilan edemez.⁵⁵

Sözleşme'nin 157. maddesi ile Otorite'nin temel ilkeleri düzenlenmiş ve burada da Bölge üzerindeki aktivitelerin tüm üye devletlerin ortak kararları ile Otorite tarafından şekilleneceği belirtilmiştir. Tüm üye ülkelerin üzerinde eşit haklara sahip olduğu Otorite, derin denizlerde doğal kaynakların çıkarımı, işletilmesi ve kullanımı hususunda tek yetkin organdır.⁵⁶ Devletler milli yetki sınırlarının ötesinde ulusal yetkilerini uluslararası bir kuruma devretmiştir. Bu

⁴⁹ Arctic Waters Pollution Prevention Act (AWPPA), 1985 yılında yürürlüğe giren antlaşma 1 Nisan 2014'te yenilenmiştir. Detaylı bilgi için bkz.:<http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/A-12/>, (e.t. 17.04.2016).

⁵⁰ Alun Anderson, *After the Ice, Life, Death and Geopolitics in the New Arctic*, (Amerika Birleşik Devletleri: Harper Collins Yayınları, 2009), 118.

⁵¹ Daha sonra Otorite olarak anılacaktır.

⁵² 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 137(2).

⁵³ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 136, 150, 311, vd.

⁵⁴ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 1(1).

⁵⁵ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 137.

⁵⁶ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 145.

kurumsallaşma örneği sadece çatışmanın var olması halinde yaşanmamaktadır. 1994 yılında BMDHS'nin yürürlüğe girmesinden bu yana varlığını sürdürmektedir ve ulus devletlerin çıkarları devam ettiği müddetçe de varlığını sürdürecektir.

4.1.2. Kıta Sahanlığı Sınırlama Komisyonu

Kıta Sahanlığı Sınırlama Komisyonu(CLCS), BMDHS'nin II. Ek'inde düzenlenmiştir. Komisyon, teknik donanımlı 21 devletin üyeleri tarafından yönetilmektedir. Bu üyeler seçimle işbaşına gelir.⁵⁷ Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği tarafından Komisyon'un sekreterliği sağlanacak olup, kıyı devletleri Komisyon'un tavsiye kararlarına saygı gösterip bu kararlardan doğacak yükümlülükleri karşılamak zorundadır.⁵⁸

Kıyı devletleri Sözleşme'nin 76. maddesi ile kıta sahanlıklarını genişletme iddiasında bulduklarında, Komisyon bu devletlere bilimsel verilerinin hazırlanmasında yardımcı olmaktadır. Bu noktada Komisyon, UNESCO'nun Hükümetlerarası Oşinografi Komisyonu (IOC), Uluslararası Hidrografi Örgütü (IHO) ve diğer bilimsel ve teknik bilgiler sunan örgütlerle birlikte çalışmaktadır.⁵⁹ Bir kıyı devleti Sözleşme'nin ülkesinde yürürlüğe girdiğinden itibaren, 76. madde uyarınca sahanlıklarını genişletme iddiasında bulunabilmesi için en geç 10 yıl içerisinde bilimsel ve teknik verilerle birlikte Komisyon'a başvuruda bulunmak zorundadır.⁶⁰ Komisyon kararlarını, oluşturduğu alt komisyonların yürüttüğü faaliyetler sonucunda vermektedir.⁶¹

Kıyı devletlerinin hak kazanımlarında esas olan kıta sahanlığı genişletme faaliyetleri bu Komisyon'un Kural ve Prosedürleri ile belirlenmektedir. Ülkeler deniz alanlarında daha fazla çıkar elde edebilmek adına Komisyon'a başvurumaktadırlar ve bu başvurularının sonucunda hak kazanımlarını sağlayabilirler. Hak kazanım esaslarından en önemlisi olan kıta sahanlığı, Sözleşme'nin yaratmış olduğu bir kurum tarafından yönetilmekte ve Okyanus'a kıyısı olan devletlerin bir kurumsal mekanizmaya dâhil olduğunu gözler önüne sermektedir.

4.1.3. Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi

Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, Sözleşme'nin altıncı ekinde düzenlenmiş ve prosedürleri belirlenmiştir. Mahkemenin kürsüsünün Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Hamburg şehrinde yer alacağı bu ekin içerisinde yer almıştır. Mahkeme uyuşmazlıkları, Bölge olarak adlandırılan alanla ilgili olan XI. kısım ve uyuşmazlıkların çözümünü öngören XV. kısım ile ilgili kararlarla nihayete erdirir.

Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin esaslarının yer aldığı maddelerde aynı zamanda Deniz Yatağı Uyuşmazlıkları Komisyonu gibi özel komisyonların kurulması sağlanmıştır. Özel amaçlara teşkil eden bu tür komisyonların açılması bu maddelerle kolaylaştırılmıştır.⁶² Mahkeme yalnızca taraf devletlere açık olacaktır.⁶³ Bütün başvurulara ve uyuşmazlıklara Sözleşme'nin 293. maddesi gereğince karar verilir.⁶⁴ Bu madde de Sözleşme'ye ve diğer uluslararası hukuk kurallarına atıfta bulunur. Özellikle hakkaniyet ilkesi bu maddede karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁷ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Ek II-Madde 2.

⁵⁸ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 2(5).

⁵⁹ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi [Madde 3(2)].

⁶⁰ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 4.

⁶¹ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 6.

⁶² 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Ek 6-Madde 14-15.

⁶³ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Ek 6-Madde 20.

⁶⁴ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi Madde 293.

Görüldüğü gibi Kuzey Kutbu'nda var olan enerji üzerinde BMDHS'nin yaratmış olduğu kurallar çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin egemen hakları bulunmaktadır. Bu egemen haklar kurumsal mekanizmaların varlığı ile garanti altına alınmıştır. Nihayetinde ülkelerin sahip olduğu egemen haklar birtakım yükümlülükleri de beraberinde getirmektedir.

4.2. Enerji Faaliyetlerinde Arktika Ülkelerinin Yükümlülükleri

Arktika Okyanusu'na kıyısı olan devletlerin kendi kıta sahanlıklarında petrol ve gaz çıkarma ve işletme hakları bulunmaktadır. Bu haklar, ardından birtakım yükümlülükler de getirmektedir. Okyanus üzerindeki petrol ve doğal gaz çıkarma ve işletme faaliyetleri, çeşitli antlaşmalar ve sözleşmelerle kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Kıyı devletleri adına bu kaynaklar üzerindeki her türlü faaliyeti düzenleyen tek bir yasal ve bölgesel bir rejim bulunmamaktadır.⁶⁵

Uluslararası hukuk altında, Arktika kıyı devletleri kendi kıta sahanlıkları içerisinde bulunan madenleri çıkarma ve işleme hakkına sahiptir. Ancak burada bulunan devletlerin enerji faaliyetleri, çevre koruma adına birtakım kurullarla kısıtlandırılmaktadır. 2007 Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin 4. Değerlendirme Raporu'na göre; Arktika son 100 yılın küresel ortalamasından 2 kat daha fazla ısınmıştır.⁶⁶ Uluslararası geçerliliği olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü'nün dışında bölgenin kendine has yapısı düşünülerek Arktika Okyanusu üzerinde geçerli olacak bir çevre koruma sözleşmesi imzalanmalıdır.

2004 yılındaki Arktika İklim Etkisi Değerlendirme Raporu'nda 3 bulgu önem taşımaktadır. Arktika iklimi hızla ısınmaktadır ve bunun sonucunda bölge üzerinde çok büyük bir değişiklik öngörülmektedir ve burada yaşanan değişiklik tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Deniz buzunun azalması ile deniz taşımacılığı ve kaynaklara ulaşım artmaktadır ve petrol ve gazın denizden çıkarımı fazlaşmasına rağmen hareket halindeki buz, bazı faaliyetleri engellemektedir.⁶⁷

Bu iklim değişikliği, bölgede bulunan canlı kaynaklara zarar vermektedir. ABD Balık ve Vahşi Yaşam Servisi, kutup ayılarını Nesli Tükenmekte Olan Türler Sözleşmesi'nin içine almıştır.⁶⁸ Öte yandan permafrostun⁶⁹ erimesi ve kıta erozyonu, bölgenin altyapısına zarar vermektedir.⁷⁰ Sağlık, su arzı ve bölgesel ekonomi tehlike altındadır. Arktika Konseyi sayesinde, Konsey'in Yerli Halklar Sekreteryası tüm hükümetleri, iklim değişikliğinin bu yıkıcı etkisiyle mücadeleye çağırmıştır.

İklim değişikliklerinin etkisiyle ortaya çıkan petrol ve doğal gaz, Arktika'nın üzerinde egemenlik kurmaya çalışan petrol endüstrisinin de ilgisini çekmiştir. Öyle ki Arktika,

⁶⁵ Kristin Noelle Casper, "Oil and Gas Development in the Arctic: Softening of Ice Demands Hardening of International Law", *Natural Resources Journal*, Cilt:49, (2009), 825.

⁶⁶ *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, Polar Regions (Arctic-Antarctic)*, Bölüm 15, <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter15.pdf>, 2007, (e.t. 14.04.2015), 656.

⁶⁷ *Arctic Climate Impact Assessment (ACIA)*, "Impacts of a Warming Climate", *Cambridge University Press*, <http://www.acia.uaf.edu>, (2004), (e.t. 14.04.2015), 10.

⁶⁸ *U.S. Endangered Species Act and the Polar Bear*, <http://www.eoearth.org/view/article/51dac6aa5948612528000659/>, (e.t. 25.05.2015).

⁶⁹ Permafrost; buz veya organik malzeme içeren, en az iki yıl üst üste 0° C olan ya da bu derecenin altında kalan zemin olarak tanımlanmaktadır. Kuzey Yarım Küre'de permafrost olan bölgeler Arktika'da bulunur ve tüm yüzey alanının %25'ini kaplar. Bu da yaklaşık olarak 23 milyon km²'dir. (Daha fazla bilgi için: International Permafrost Association)

⁷⁰ Potts Travis ve Clive Schofield, "An Arctic Scramble? Opportunities and Threats in the Frozen North", *International Journal of Marine and Coastal Law*, 23 (1), 151-52.

hidrokarbon gelişimi için dünyanın son sınırı olarak tabir edilmiştir. Statoil, Royal Dutch Shell, ExxonMobil gibi büyük petrol şirketleri özellikle Barents Denizi'nde yatırım yapmışlardır.⁷¹

Petrol ve doğal gaz açılımında 4 aşama vardır. Jeolojik ve jeofizik araştırması, arama, çıkarma, üretim ve işletmek. Bütün aşamaların çevreye çeşitli etkileri bulunmaktadır.⁷² Çıkarma ve üretim aşaması çevreye en yoğun kapsamlı etkiyi bırakır. Bu faaliyetlerin çevreye olumsuz etkilerini azaltmak adına Arktika'da pek çok antlaşma yapılmaya çalışılmaktadır.

Arktika Bölgesi'nde bulunan ülkelerin yaşanan çevre kirliliğine karşı ilk işbirliği girişimleri, 1991 tarihli Arktika Çevre Koruma Stratejisi (AEPS)⁷³ ile gerçekleşmiştir. Arktika Dairesi içerisinde bulunan sekiz ülke ile Birleşmiş Milletlere bağlı birkaç kurumun, Almanya, İngiltere ve Polonya ile yerli halklara ait örgütlerin de yer aldığı bu işbirliğinin kapsamı, bölgenin çevresinin korunmasına yöneliktir. Çevre kirliliğinin önlenmesi için gerek duyulan bilimsel bilgi alışverişini de öngören bu bildirge; sürdürülebilir kalkınmanın teşvikini de öngörmektedir.⁷⁴ İşbirliği yolunda yapılan bu ilk girişim faaliyeti, bölgedeki iletişimin yasal zemine oturtulmak istendiğinin kanıtıdır. Arktika Çevre Koruma Stratejisi, Arktika ekosisteminde devletlerin yaratmış olduğu zararlı etkileri önlemek amacıyla yaratılmış bir sözleşmedir. Adından da anlaşılacağı gibi AEPS'in yasal bağlayıcılığı yoktur. Daha çok bir taahhüt niteliğindedir.

Arktika Konseyi, bölgedeki en üst düzey hükümetlerarası forumdur. Bu Konsey, devletlerin bölgedeki faaliyetlerini koordine etmektedir. Konsey AEPS bünyesinde kurulmuştur.⁷⁵ Arktika Konseyi'nin birtakım çalışma grupları vardır. Bunlar Arktika Gözlem ve Değerlendirme Programı (AMAP), Sürdürülebilir Kalkınma Çalışma Grubu (SDWG) ve Arktika Deniz Çevresini Koruma (PAME) grubu.⁷⁶ Çevre koruma adına atılmış olan diğer atılımlar şunlardır: Arktika Fauna ve Flora Koruma (CAFF), Acil Önlem, Hazırlık ve Müdahale (EPPR) gibi çevre koruma programları, Arktika Bölgesi'nde uluslararası işbirliği ve koordinasyon örneklerindedir.⁷⁷

2002 yılında PAME, Arktika Off-shore Petrol ve Gaz Yönetmeliği'ni gözden geçirmiştir. Bu yönetmeliğin başlangıç noktası, Arktika'daki petrol faaliyetlerinin ilgili uluslararası hukuk kuralları ile birlikte yürütülmesini içermektedir. Bu yönetmeliğin amacı; denizdeki petrol ve gazın çıkarımı ve diğer faaliyetler noktasında milli otoriteleri (Arktika'da bulunan) yürürlüğün içine sokmak, ortak politika ve uygulamaları korumak, planlanmış faaliyetler için sanayiye teşvik etmek, petrol ve gazın gelişiminin çevresel etkileri konusunda toplumu bilgilendirmek. Bu yönetmelik bağlayıcı değildir ve Arktika devletlerini en yüksek uygulanabilir standartlara uymayı teşvik etmektedir.⁷⁸

Diğer bağlayıcı olmayan Arktika İşbirliği ise; Barents Avro-Arktika Bölgesi'nde kurulan Barents Avro-Arktika Konseyi ve Barents Bölgesel Konseyi'dir. Soğuk savaş döneminde askeri

⁷¹ Hargreaves Steve, "The Arctic: Oil's Last Frontier", *CNN Money*, 25 Ekim 2006, http://money.cnn.com/2006/09/27/news/economy/arctic_drilling/, (e.t. 05.01.2015).

⁷² Stanislav Patin, *Environmental Impact of the Offshore Oil and Gas Industry*, California Üniversitesi: EcoMonitor Publishment, 1999), 53-57.

⁷³ Haziran 1991 tarihli Arctic Environmental Protection Strategy (AEPS) Deklarasyonu için bkz.: http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf

⁷⁴ Arctic Environmental Protection Strategy (AEPS), 7.

⁷⁵ Arktika Konseyi, *Establishment of the Arctic Council*, <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/arctic-council/history>, (e.t. 26.06.2015).

⁷⁶ Arktika Konseyi, *Working Groups*, 15 Nisan 2011, <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/working-groups>, (e.t. 03.04.2015).

⁷⁷ Koivurova Timo, "Alternatives for an Arctic Treaty-Evaluation and a New Proposal, Northern Institute for Environmental and Minority Law (NIEM)", Arctic Centre, University of Lapland, *Review of European Community&International Environmental Law*, 17/ 1, (2008), 16.

⁷⁸ PAME, *Arctic Offshore Oil and Gas Guidelines Report*, 2009, <http://www.pame.is/index.php/projects/offshore-oil-and-gas>, (e.t. 25.05.2015).

çatışmanın kavşağı olan Barents Bölgesi, kapalı işbirliğinden güvenli, uzun soluklu ve istikrarlı işbirliğine geçme arayışları içerisine girmiştir. Bu noktada bu Konsey karşımıza çıkmaktadır.⁷⁹ Barents Denizi üzerinde iki taraflı işbirliği yeterli görülmeyince 11 Ocak 1993 tarihinde Norveç'in Kirkenes şehrinde yapılan bir toplantı ile Barents-Avro Arktika Bölgesi Konseyi ile Barents Bölgesel Konseyi kurulmuştur.⁸⁰ Barents-Avro Arktika Bölgesi olarak geçen alan ise Avrupa'nın en geniş bölgelerarası işbirliği platformu olarak görülmektedir.⁸¹ Soğuk Savaş boyunca askerî anlamda karşılaşmaların yaşandığı bölgede karşılıklı iletişim ve işbirliğinin sağlanmasının amaç güdüldüğü bu Konsey'de Finlandiya, İsveç, Norveç, Rusya ve bazı Yerli Haklar da bulunmaktadır.

AEPS, Arktika Konseyi ve onun oluşturduğu çalışma grupları, bağlayıcı olmayan dokümanlar niteliğindedirler ve antlaşma yerine geçemezler. 1991'de AEPS imzalandığında, Arktika buzullarının bu denli eriyeceği ve onun altında bulunan fırsatların bu denli büyük olacağı bilinmiyordu. Orada bulunan kaynaklar daha da erişebilir olduğunda yumuşak hukuk yerini sert hukuka bırakabilir. Bazı yazarlar da yumuşak hukukun sert hukuka geçiş için bir adım olduğu görüşü içerisindedirler.⁸² Bu geçişin örneği olarak da Ilulissiat Deklarasyonu gösterilmektedir.

Ilulissiat Deklarasyonu, Arktika için adeta yeni bir uluslararası rejime ihtiyaç duyulmadığının kanıtıdır. Bu düzensiz karar sistemi, gemicilik yolları, balıkçılık, petrol ve doğal gaz kaynaklarına ulaşımı daha kazançlı hale getirmektedir.⁸³ Yasal bir çerçevenin varlığı her ne kadar önemli olsa da sorunlara güncel bir çözüm bulmak daha etkili bir yol olarak görülmüştür. Arktika Okyanusu'nun merkezini de düşünülerek oluşturulan uluslararası yasal zemin, güncel sorunlara çözüm bulamayabilir. Bu noktada Ilulissiat Deklarasyonu önemli bir örnek teşkil etmektedir. Arktika Okyanusu'na kıyısı olan beş ülke Grönland'da 28 Mayıs 2008'de Ilulissiat Deklarasyonu'nu yayınlayarak, Arktika Okyanusu'nda deniz çevresini koruma ve kirliliği önleme amacıyla uluslararası işbirliğini öngören adımlar atmıştır. Uluslararası Denizcilik Örgütü ve Arktika Konseyi bu işbirliklerinin düzenlenmesinde anahtar rol oynamıştır. Bu Deklarasyon ile Arktika ülkelerinin enerji çıkarımından ve kullanılmasından kaynaklanan çevre sorunlarına karşı buldukları çözümün, bir yasal zorunluluk oluşturmaktan ziyade, işbirliği forumu oluşturarak yükümlülüklerini kısmi olarak yerine getirmeleri olarak nitelendirilmiştir.

Arktika Okyanusu'na kıyısı olan devletlerin kıta sahanlıklarındaki petrol, gaz ve maden arama ve işletme düzenlemeleri ve bu aktivitelerin Arktika deniz çevresinde yaratmış olduğu zararlı etkileri önlemek için gerekli koşulları içeren ikili ve çok taraflı çeşitli hukuk enstrümanı bulunmaktadır. Daha önce bahsedilenlerin dışında Kuzey Doğu Atlantik'de Deniz Çevresini Koruma Sözleşmesi (OSPAR) var olan antlaşmalardan bir tanesidir. OSPAR bazı Arktika sularını da içine alarak korumacı ve etkili bir sözleşme oluşturur. Deniz kirliliğini önlemek ve deniz alanlarında sürdürülebilir yönetim yaratmak için oluşturulmuş bir antlaşmadır. Bu antlaşma Danimarka ve Norveç'in dâhil olduğu diğer Arktika Okyanusu'na kıyısı olan devletlerin dâhil olmadığı bir antlaşmadır. Finlandiya, İzlanda ve İsveç de bu antlaşmanın bir parçasıdır.⁸⁴ OSPAR'ın Ek 3'ü ve Ek 5'i petrol ve doğal gaz çıkarımı ve işletilmesi ile

⁷⁹ Barents Euro-Arctic Council, <http://www.beac.st/en/About/Barents-region/history>. (e.t. 11.10.2015).

⁸⁰ Kirkenes Deklarasyonu, Barents-Avro Arktika Bölgesinde İşbirliği, 11 Ocak 1993, <http://www.unep.org/dewa/giwa/areas/kirkenes.htm>, (e.t. 23.02.2015).

⁸¹ Your Window to the Barents Region, <http://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/5231/thesis.pdf?sequence=2>, (e.t. 23.02.2015).

⁸² Kristin Noelle Casper, "Oil and Gas Development in the Arctic: Softening of Ice Demands Hardening of International Law", 839.

⁸³ Kristin Noelle Casper, "Oil and Gas Development in the Arctic: Softening of Ice Demands Hardening of International Law", 829.

⁸⁴ OSPAR Contracting Parties, <http://www.ospar.org/organisation/contracting-parties>, (e.t. 05.09.2015).

ilgilidir.⁸⁵ Ek 3 madde 2 bu kaynaklardan oluşacak kirliliğin önlenmesi üzerinedir. Bu faaliyetler sırasında temiz teknoloji kullanımını gerekliliğini ortaya koyar.

Yürürlükte olan diğer geniş çaplı iki antlaşma ise; Gemi Kirliliği'ni Önleme Uluslararası Sözleşmesi (MARPOL) ve Petrol Kirliliğine Karşı Hazırlık, Müdahale ve İşbirliği Uluslararası Sözleşmesi (OPRC)'dir. 1983 tarihli Kanada Danimarka arasında Deniz Kirliliği Hakkında İşbirliği Antlaşması ve 1993 tarihli Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç'in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerden Oluşan Deniz Kirliliğini Önlemek İçin İşbirliği Ölçütleri'ni içeren antlaşmalar, uluslararası antlaşmalara örnek olarak gösterilebilir. MARPOL'a ise tüm Arktika Okyanusu kıyı devletleri dâhildir. Bu sözleşme tanker gemilerinin çevreye zararını önlemek amacıyla atılmış bir adımdır. OPRC'ye de tüm kıyı devletleri dâhildir. IMO, OPRC'nin düzenlemelerinin uygulanmasında temel rol oynamaktadır.⁸⁶ Ayrıca IMO'nun düzenlemiş olduğu ve 2017 yılında yürürlüğe girecek olan 'Kutup Kodu' adlı düzenleme de kutuplar üzerinde yaşanabilecek tanker kazalarına karşı önlem almayı ve bu şekilde de çevrenin korunmasını sağlamaya çalışmaktadır.⁸⁷

Tüm bu ikili ya da çok taraflı antlaşmalar kıyıdaş ülkelere yükümlülükler sunmaktadır. Ancak bu yükümlülüklerin ihlal edilmesi halinde onları denetleyebilecek bir mekanizmanın olmaması bağlayıcı olmadığını göstergesidir. Ülkelerin çıkarlarına uygun olarak gerçekleşen hukuku yorumlama şekli sonucunda, yumuşak hukuk kavramı bölgede varlığını arttırmaktadır.

5. Sonuç

Arktika Okyanusu'nun enerji güvenliği üzerinde kurumsallaşma pratikleri arandığında, öncelikle belirli kriterlerin hatırlanması gerekmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi tarihi süreç içerisinde var olma, aktörlerin eylemlerinin sonucu oluşması, örgütlerin yeniden inşası, birtakım değerlerin ürünü olup içselleştirilmesi, rasyonelitenin geleneksel yöntemlere tercih edilmesi ve aktörlerin eylemlerinde tek tipleşmesi bir kurumsallaşmadan bahsedilebilmesi için gerekli olan unsurlardır.

Buzulların erimeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan doğal kaynaklar, zaman içerisinde hak sahibi ülkelerin örgütlenme arayışlarını arttırmıştır. İşbirliği arayışlarına gerek BMDHS ile çözüm bulmuşlar gerekse ikili ve çok taraflı antlaşmalarla bu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Tarihi süreç içerisinde girilen bu işbirliği arayışları, ülkeleri Arktika Konseyi gibi bölgesel örgütlenmelerin içerisine çekmiştir. Aktörlerin milli yetki alanlarında enerji çıkarma ve işleme faaliyetlerinden doğan zararın giderilmesi adına pek çok antlaşma ve işbirliği girişimleri bölgede kendini göstermektedir. Ancak bu Bölge'de yumuşak hukuk kavramının varlığı ve bu kavramın bağlayıcılığı olmadığı unutulmamalıdır.

Yumuşak hukukun bölge üzerinde geçerli olması aktörlerin eylemlerinde tek tipleşmesini zorlaştırabilir gibi gözükse de aktörlerin Arktika Okyanusu üzerindeki faaliyetlerinde rasyonelitenin geçerli olması, ulus devletlerin tek tip hareket biçimini uygulamasını kolaylaştırmaktadır. Ülkeler geleneksel savaş yöntemlerini bölge üzerinde uygulayamayacaklarının ayırımına vardıklarında bölge üzerinde işbirliği ve koordinasyonu arttırmıştır. Bölgede bulunan enerji kaynaklarından vazgeçmeyen ülkeler Antarktika Antlaşmalar Sistemi'ne nazaran bu yöntemi uygulamayı tercih etmişlerdir.

Antarktika Antlaşmalar Sistemi'nin enerji kullanımı noktasında yaratmış olduğu ortam, sert hukukun var olduğunun göstergesidir. 1991 Antarktika Antlaşması Çevre Koruma Protokolü,

⁸⁵ OSPAR Convention, <http://www.ospar.org/convention>, (e.t. 14.07.2015).

⁸⁶ International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-operation (OPRC), [http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-\(OPRC\).aspx](http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-(OPRC).aspx), (e.t. 30.08.2015).

⁸⁷ Polar Code, International Maritime Organization, <http://www.imo.org/en/mediacentre/hottopics/polar/pages/default.aspx>, (e.t. 25.09.2016).

Antarktika'da bulunan doğal kaynakların bilimsel amaçlar hariç her türlü çıkarım ve kullanımını yasaklar.⁸⁸ 1991 tarihli Çevre Koruma Protokolü'nün kabul edilmesi ile birlikte Antarktika üzerinde sert hukuk hâkim olmuştur. Doğal kaynakların bilimsel ve barışçıl amaçlar dışında kesin bir dille kullanımı yasaklanması sonucunda dünya üzerinde eşi benzeri olmayan bir sistem ortaya çıkmıştır.

Arktika'da ise durum Antarktika gibi kesin bir sonuca kavuşamamıştır. Arktika'nın beş ülke ile çevrelenen bir okyanus olduğu dikkate alındığında, Antarktika gibi insanlığın ortak mirası sayılması söz konusu olmamıştır. Bu durum neticesinde bölgede bulunan devasa doğal kaynaklar üzerinde BMDHS'nin yaratmış olduğu egemenlik hakları söz konusu hale gelmiş ve kıyıdaş ülkelerin doğal kaynakları çıkarma ve işleme hakları doğmuştur. Ancak bu hakların yanında Antarktika'da var olduğu gibi çevre koruma adına bir takım yükümlülükler de söz konusu olmuştur. Aslında denilebilir ki Arktika, sunmuş olduğu hak ve yetkiler açısından sert hukuk sistemi ile yönetilmekte ancak yükümlülükler açısından da yumuşak hukuk ile yönetilmektedir. Varılan sonuç itibariyle kısmi kurumsallaşma söz konusudur. Bu durum karşımıza zorlayıcı kurumsal bir yapının var olmadığını ortaya koyar. Sonuç itibariyle bölge üzerinde hak ve yetkiler konusunda BMDHS çerçevesinde kurumsallaşma oluşurken, yükümlülükler noktasında bir kurumsallaşmadan bahsetmek henüz söz konusu değildir. Ortaya çıkan küçük çaplı örgütlenme biçimlerinin yeniden inşası halinde, yükümlülükler noktasında kurumsallaşma sağlanabilir.

Bir ad hoc rejimin varlığı ile Arktika Okyanusu üzerindeki sorunların çözümü bulunabilir.⁸⁹ Devletlerin bireysel çıkarları ve Arktika'nın ortak çıkarları arasındaki sorun çatışma halindedir. Zorlayıcı kurumsal bir yapının yokluğu ve yumuşak hukukun varlığı Arktika Bölgesi'nin istikrarı için bir zayıflıktır. Yumuşak hukuk enstrümanları ise birçok kurumun oluşmasını sağlamıştır. Oluşan kurumların zorlayıcı bir mekanizmalarının bulunmaması ise bölgede bir istikrar noksanlığını ortaya çıkarmaktadır. Arktika Konseyi'nin varlığı bölgede var olan sorunlara yaptırım mekanizması olmadığından çözüm olamamıştır.

Antarktika'da 1991 Protokolü ile tamamen yasaklanan enerji aktiviteleri Arktika'ya örnek olabilir. Eğer bu denli yasaklamalarla dolu bir antlaşma istenmiyorsa yürürlüğe girmeyen 1988 tarihli Antarktika Doğal Kaynak Aktiviteleri Düzenleme Sözleşmesi (CRAMRA) örnek alınabilir. Hem ekonomik gelir beklentisi hem de bu gelirin sonucu oluşacak ciddi çevresel etkiler sonucunda ortaya çıkan CRAMRA, çevre koruması olmadan enerji faaliyetlerinin yasak olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Yaptırım mekanizmasına sahip olacak ve sadece enerji kaynakları üzerinde düzenlemeler getirecek bir Konsey'in varlığı halinde kıyıdaş ülkeler egemenlik haklarından feragat etmekten çekinmektedirler. Bu durum Antarktika'da da böyle bir düzenlemenin olmasını engellemiştir. Ancak Arktika'nın Antarktika gibi insanlığın ortak mirası sayılması zor görünmektedir. Kıyıdaş ülkelerin egemenlik haklarından feragat etmeden oluşturulan bir Konsey ile tüm dünyayı ilgilendiren çevresel sorunlara çözüm bulunabilir.

⁸⁸ Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty, Madde 7, http://www.ats.aq/documents/recatt/att006_e.pdf. (e.t. 03.05.2015).

⁸⁹ Cinelli Claudia, "The Delimitation Process in the Central Arctic Seabed: Sovereign Rights or a Condominium or Res Communis Omnium?" *ESIL 5th Biennial Conference Agora 4, Frozen Regions: Arctic&Antarctica in the New Millenium*, Valencia September (2012), 2.

⁹⁰ Rebecca Roper-Gee, Mining Issues in Antarctica, Antarctica New Zealand Information Sheet, Ağustos 2003, 1, <http://antarcticnz.govt.nz/images/downloads/information/infosheets/mining.pdf>, (e.t. 13.08.2015).

Kaynakça

- 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi.
- Alun Anderson, *After the Ice, Life, Death and Geopolitics in the New Arctic*, (Amerika Birleşik Devletleri: Harper Collins Yayınları, 2009).
- Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir (Çev.), (Ankara: Adres Yayınları, 2013).
- Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, Levent Köker (çev.), (Ankara: Adres Yayınları, 2011).
- Andrew T. Guzman ve Timothy L. Meyer, "International Soft Law", *Journal of Legal Analysis* (171), 2/1, (2010).
- Anne-Marie Slaughter Burley, "International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda", *American Journal of International Law, The American Society of International Law*, 87, (1993).
- Arctic Climate Impact Assessment (ACIA)*, "Impacts of a Warming Climate", *Cambridge University Press*, <http://www.acia.uaf.edu>, (2004), (e.t. 14.04.2015).
- Arctic Environmental Protection Strategy (AEPS) Deklarasyonu, http://library.arcticportal.org/1542/1/artic_environment.pdf
- Arctic Waters Pollution Prevention Act (AWPPA), <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/A-12/>, (e.t. 17.04.2016).
- Arktika Konseyi, *Establishment of the Arctic Council*, <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/arctic-council/history>, (e.t. 26.06.2015).
- Arktika Konseyi, *Working Groups*, 15 Nisan 2011, <http://www.arctic-council.org/index.php/en/about-us/working-groups>, (e.t. 03.04.2015).
- Barents Euro-Arctic Council, <http://www.beac.st/en/About/Barents-region/history>. (e.t. 11.10.2015).
- BP Statistical Review of World Energy June 2014, http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/PDFs/brochures/BP-statistical-review-of-world-energy-2014-full-report.pdf, (e.t. 13.11.2016).
- Cinelli Claudia, "The Delimitation Process in the Central Arctic Seabed: Sovereign Rights or a Condominium or Res Communis Omnium?" *ESIL 5th Biennial Conference Agora 4, Frozen Regions: Arctic&Antarctica in the New Millenium*, Valencia September (2012).
- Circum Arctic Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle*, The U.S. Geological Survey Report, <http://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/>, (2008), (e.t. 23.08.2014).
- David Attenborough, *Frozen Planet Belgeseli-To the Ends of the Earth*, BBC ve The Open University, 2011.
- Dmitry Bogoyavlenskiy ve Andy Siggner, "Arctic Demography", Einarsson N., Zarsen J. N., Nilsson A., Young O.R., (der.) *Arctic Human Development Report*, Stefansson Arctic Institute, Icelandic Chairmanship and Arctic Council, 2002-2004.
- Duncan E.J Currie, "Sovereignty and Conflict in the Arctic Due to Climate Change: Climate Change and the Legal Status of the Arctic Ocean", LL.B. (Hons.) LL.M., *Legal Adviser Greenpeace International*, (2007).
- Emre Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, der. Mehmet Şahin ve Osman Şen (der.), (Ankara: Kripto Basım Evi, 2014).
- Gregory C. Shaffer ve Mark A. Pollack, "Hard Versus Soft Law in International Security", *Boston College Law Review*, 52/1147, (2011).
- Hargreaves Steve, "The Arctic: Oil's Last Frontier", *CNN Money*, 25 Ekim 2006, http://money.cnn.com/2006/09/27/news/economy/arctic_drilling/, (e.t. 05.01.2015).

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli, Polar Regions (Arctic-Antarctic), Bölüm 15, <https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg2/ar4-wg2-chapter15.pdf>, 2007, (e.t. 14.04.2015).

International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-operation (OPRC), [http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-\(OPRC\).aspx](http://www.imo.org/en/About/Conventions/ListOfConventions/Pages/International-Convention-on-Oil-Pollution-Preparedness,-Response-and-Co-operation-(OPRC).aspx), (e.t. 30.08.2015).

Jack Donnely, “Realizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True (eds.), (Muhammed Ali Ağcan, Ali Aslan, Çev.), (İstanbul: Küre Yayınları, 2014).

Kirkenes Deklarasyonu, Barents-Avro Arktika Bölgesinde İşbirliği, 11 Ocak 1993, <http://www.unep.org/dewa/giwa/areas/kirkenes.htm>, (e.t. 23.02.2015).

OKYANUSLARIN KORUNMASI VE ROSS DENİZİ ÖRNEĞİ

Yrd. Doç. Dr. Sercan Reçber¹

Özet

Okyanuslar yeryüzünün yaklaşık %70'ini kaplamaktadır. Deniz bilimciler açısından okyanusların ekosistem çeşitliliği, diğer yeryüzü sistemlerinden daha geniştir. Bu geniş ekosistem içerisinde insan kaynaklı kirlenme, yıkım ve iklim değişikliğinin boyutları okyanus yaşamı ve onunla bağlantılı olarak yeryüzündeki yaşam üzerinde büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu tehlikenin önlenmesi veya azaltılması açısından uluslararası deniz kamu hukuku, deniz çevresinin korunmasına ilişkin önemli bir işlevi yerine getirebilir. Bu bağlamda “Antarktika Deniz Yaşamı Kaynaklarının Korunması Komisyonuna” üye 24 devlet ve Avrupa Birliği'nin uzlaşısıyla alınan ve 2017 yılının aralık ayında yürürlüğe girecek karar uyarınca, Antarktika suları ile Güney Okyanusu'nun 1 milyon 550 bin km²'lik kısmını kapsayan Ross Denizi'nde Dünya'nın en geniş doğal sualtı doğal yaşamı koruma alanı oluşturuldu. Komisyonun almış olduğu bu karar uyarınca Ross Denizi'nin % 72'lik kısmında ticari balıkçılık yasaklandı, kalan diğer bölgelerde ise bilimsel amaçlı çalışmalara ve bazı balık türlerinin avlanmasına izin verildi. Böylece çevre örgütleri tarafından yeryüzünün en saf kalmış sualtı ekosistemi olarak tanımlanan bu alanda ekosistemin korunması anlamında özel bir alan oluşturulmuştur. Alınan bu karar Ross Denizi'ne ilişkin olmakla birlikte, Antarktika ve Güney Okyanusu'nun korunması anlamında bir dönüm noktasıdır. Bu kararın önemi çok geniş deniz alanlarının korunması bakımından emsal niteliğini taşımasından kaynaklanmaktadır. İlk defa açık denizde bu çapta bir koruma alanı oluşturulmuştur. Komisyonun alınan bu kararın insanlığın ortak mirası olarak da değerlendirebileceğimiz okyanusların korunması bakımından yapılan ve yapılacak olan çalışmalara yön verebilecek olumlu bir adım olduğu açıktır. Bu tebliğ kapsamında kararın uluslararası deniz kamu hukuku ve çevre hukuku açısından önemine ve diğer deniz alanları açısından emsal olma olasılığına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Deniz Kamu Hukuku, Deniz Alanlarının Korunması, Ross Denizi, İnsanlığın Ortak Mirası, Antarktika.

Abstract

The oceans cover about %70 of the earth. According to marine scientists, the ecosystem diversity of the oceans is wider than other earth systems. Within this vast ecosystem, the dimensions of human induced pollution, destruction and climate change pose a great danger to ocean life and its associated life on earth. In terms of preventing or reducing this danger, international maritime law can play an important role in protecting the marine environment. In this context; Commission for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources (CCAMLR) are members of the 24 countries and European Union have agreed and according to the decision to come into force in December 2017 the Ross Sea, covering the Antarctic waters and 1million 550 thousand km² of the Southern Ocean, constituted the world's largest underwater wildlife protection area. According to this decision the Commision had taken, %72 of the Ross Sea was prohibited from commercial fishing, while in the remaing regions scientific fishing and fishing were permitted. Thus, a special area has been established in the sense of protecting the ecosystem of this area, which is defined by environmental organisation, as the most purified underwater ecosystem of the earth. The decision is a milestone in the sense of preserving the Antartic and the Southern Ocean, with regard to the Ross Sea. The important to this decision is that it is comparable in terms of protection of large marine areas. For the first time, a protected area of this diameter was established in the high seas. The scope of this article will include the importance of the decision in the international maritime public law and environmental law and the possibility of being a precedent in term of other maritime areas.

Key Words: International Maritime Public Law, Conservation of Sea Areas, Ross Sea, Common Heritage of Mankind, Antarctica.

GİRİŞ

İnsanlardan kaynaklı faaliyetler sonucu okyanusların önemli oranda kirlenmeye ve bozulmaya uğradığı açıktır. Gerekli koruma faaliyetleri yapılmadığı sürece bu etkinin artması kaçınılmaz görülmektedir. Bu anlamda bu yüzyılın geçen yüzyıldan devraldığı en önemli sorun başlıklarından birçoğu çevreye ilişkindir. Birbiriyle ilişkili olan bu sorunların başında iklim değişikliği, küresel ısınma, birçok canlı türünün yok olma tehdidiyle karşı karşıya gelmesi, ozon

¹ Uludağ Üniversitesi,, Hukuk Fakültesi

tabakasının delinmesi ve okyanuslarda karşılaşılan çevresel sorunlar sayılabilir. Bu başlık düzeyinde sayılan konuların ortak özelliği insan türünün bu gezegendeki varoluşuyla ilgili olmalarıdır. Bu sorunlara bütüncül bir şekilde çözüm getirilmedikçe insan türünün çok daha büyük felaketlerle karşılaşması kaçınılmaz görülmektedir.

1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi devletlere deniz çevresini koruma ve muhafaza etme yükümü getirmiştir. Bu sözleşmenin XII. kısmı deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümler içermektedir. Bu hükümler kapsamında genel hükümlerden, deniz çevresi kirlenmesini önleme, azaltma ve kontrol etmek için milletlerarası kurallar ve milli kanunlardan, koruyucu önlemlere kadar deniz çevresinin korunması ve muhafazası ile ilgili diğer sözleşmelerden doğan yükümlülüklerle ilişkin pek çok hüküm bulunmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu da oluşturan Ross Denizi örneği Okyanusların korunması anlamında önemli bir aşamayı ifade edebilir. İlk defa açık denizde bu kadar büyük bir alanda koruma bölgesi oluşturulmuştur. Bu yapılacak diğer çalışmalar açısından da emsal niteliğinde olabilir. Okyanusların korunması bağlamında bu tip koruma alanlarının yaygınlaştırılıp, devletlerarası işbirliğinin daha da yoğun olması gerekmektedir.

Okyanusların Korunması

1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca, deniz çevresinin korunması konusunda evrensel bir çerçeve oluşturulduğu söylenebilir². Bu çerçeve özellikle, sözleşmenin XII. bölümünde yer alan deniz kirliliği ilgili düzenlemelere ilişkindir. 1982 tarihli Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin XII. Bölümünde Deniz çevresinin korunmasına ilişkin hükümler yer almasına rağmen deniz çevresi açık bir şekilde tanımlanmamıştır. Sözleşmenin 194. maddesinin 5. paragrafı şu şekildedir. “ Bu kısma uygun olarak alınan tedbirler, tüketilmiş, tehdit altında veya tehlikede olan türlerin doğal yerleri ile deniz hayatının diğer biçimlerini ve nadir veya hassas ekosistemlerini korumak ve muhafaza etmek için zaruri olan tedbirleri de kapsayacaktır”. Bu bağlamda, sözleşmede deniz çevresi tanımlanmamış olsa da hassas ekosistemlerin korunması ile deniz türlerinin ve diğer her çeşit deniz canlılarının doğal yaşamlarının korunmasına ilişkin yükümlülükler dikkate alındığında deniz çevresinin geniş bir açıdan ele alındığı söylenebilir.

Bu bağlamda okyanusların ve açık deniz alanlarının korunması konusunda uluslararası toplumun en fazla başvuracağı ilkelere biri, “insanlığın ortak mirasıdır”. 1991 tarihli Antarktika Antlaşması Çevresel Korunmaya İlişkin Madrid Protokolü uyarınca da Antarktika çevresinin ve onunla ilişkili ekosistemin korunması için geliştirilecek kapsamlı bir rejimin insanlığın ortak yararına olduğu belirtilmiştir³. Bu ilkenin doğal kaynakların korunması bakımından devletlere tanınan kural koyma yetkisinin ortaya çıkardığı sorunların aşılması anlamında kullanımı söz konusudur. Kavram içerik düzeyinde, devletlerin yetki alanının dışında kalan, insanlığın bütün olarak ortak menfaatini ilgilendiren alanlara ilişkindir. Bu alanlara ilişkin, açık deniz, derin deniz dibi, Antarktika, Ozon tabakası, tehlike altındaki türler, yağmur ormanları, mercan kayalıkları vb. şeklinde birçok örnek verilebilir. Bu ilke uyarınca; doğal kaynakların uluslararası toplumun gereksinimleri ve ihtiyaçları uyarınca, çevreye zarar vermeden barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanımı ve yönetimi söz konusudur⁴. Uluslararası hukukta 50 yıllık bir geçmişi olduğu ifade edilen bu kavramın bazı uluslararası sözleşmelerde kendine yer bulduğu da görülmektedir. Bu bağlamda 1979 yılında akdedilen Ay ve Diğer Gök Cisimleri Üzerinde Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen Antlaşmanın 11. maddesi uyarınca; Ay ve doğal kaynakları insanlığın ortak mirasıdır. 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 136. maddesi uyarınca; deniz yatağı, okyanus tabanı ve buradaki kaynakların

² Şule Anlar Güneş, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56/2, (2007), 14.

³ Zeynep Kivılcım, *Uluslararası Kamu Hukukunda İnsanlığın Ortak Mirası*, (İstanbul: XII Levha Yayınları, 2010), 3-4.

⁴ Galip Engin Şimşek, *Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması*, (İstanbul: Beta Yayınevi, 2016), 31-32.

insanlığın ortak mirası olduğu kabul edilmektedir. 1983 tarihli Bitki Genetik Kaynaklarına İlişkin Uluslararası Taahhüt uyarınca da bitki genetik kaynakları insanlığın ortak mirasıdır. İnsan Genomunun da İnsanlığın ortak mirası olduğu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde yer almıştır⁵. Genellikle gelişmekte olan devletler tarafından savunulan bu ilke, doğal kaynakların paylaşımı konusunda eşitsiz yapılanmaya yönelik bir alternatif olabilir. İlkenin bu doğrultuda kurumsal bir yapıyı da beraberinde getireceği varsayılabileceği gibi, bu konuda şimdiye kadar küresel düzeyde böyle bir kurumsallaşmanın kurulamadığı açıktır.

Bu çerçevede Ross Denizine ilişkin kararda da görüleceği gibi, doğal hayatı koruma hukuku temel olarak uluslararası hukukun bir parçası olsa da zaman içerisinde bu alan kendi koşullarının ve sorunlarının gerektirdiği özgün bir hukuki rejim halini almıştır. Bu çerçevede bu hukuki rejimin düzenlediği alanın amaçlarına uygun kendine özgü birtakım hukuki ilkelerin ve kavramların da oluştuğu gözlemlenmektedir.

Bu bağlamda çok taraflı antlaşmalarda da yer alan genel düzeyde bütün unsurlarıyla yaşamın ve çevrenin korunmasını öngören koruma ilkesinin sadece ilgili antlaşmalara taraf olan devletler açısından değil bütün devletler açısından uluslararası teamül hukuku kuralı olduğu Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından tesis edilen kararlarda da belirtilmiştir. UAD; 1995 tarihli Nükleer denemeler kararında devletlerin çevreyi korumakla yükümlü olduklarını ve 1997 tarihli Gabcikova-Nagymaros kararında da bütün devletler açısından ekolojik dengenin korunmasının zorunlu bir menfaat oluşturduğunu söylemiştir⁶.

Bununla birlikte, okyanuslara ilişkin belirli çevresel sorunlar insanların etkinliklerinden bağımsızca, yalnızca teknolojik ilerleme ile çözülemez. İçinde bulunulan ekolojik bozulmanın sermayenin sistematik genişlemesi ve doğanın kâr uğruna sömürülmesi ile ilgili de değerlendirilmesi gerekmektedir⁷.

Antarktika Antlaşmalar Sistemi

Yaklaşık 14 milyon km²'lik yüzölçümü ile Antarktika yeryüzünde kendi rejimi ile idare edilen tek kıtadır. Antarktika aynı zamanda “en” sıfatının en çok kullanıldığı kıtadır. Bunların en başta gelenleri soğukluk, verimsizlik ve uzaklıktır⁸. Bütün bu olumsuz sıfatlara rağmen Antarktika yeryüzünün en el değmemiş ekosistemlerine, çok büyük bir biyolojik zenginliğe ve bilimsel araştırmalar açısından paha biçilemez bir değere de sahiptir.

Coğrafi anlamda Antarktika, kıta parçasını ve bunun üzerinde yer alan buz kütlesi ile birlikte birkaç adayı ve kıtanın etrafındaki deniz alanını kapsamaktadır. Antarktika'daki deniz alanı yüksek bir biyolojik verime sahip bulunan ‘Antarktika Konvansiyonu’ adı verilen sıcak okyanus suları ile sıcaklık ve tuzluluk bakımından farklılık gösteren soğuk deniz alanlarının birbirine karıştığı yere kadar uzanmaktadır⁹. Bu alan ayrıca fokların, balinaların ve penguenlerin temel besini olan krill adı verilen uzunluğu 1 ile 2 cm arasında değişen kabuklu deniz canlılarına da ev sahipliği yapmaktadır. Kriller su tabanındaki karbon bakımından zengin gıdalarla beslenerek sera gazı etkisinin azalmasına neden olurlar. Yeryüzündeki açlık tehlikesine karşı da kullanılabilecek olan krillerin peşinden balıkçılık endüstrisinin Antarktika sularına ulaştığı ve bunun yıkıcı etkilerinin görüldüğü söylenebilir. Krill popülasyonunun

⁵ Kıvılcım, Uluslararası Kamu Hukukunda İnsanlığın Ortak Mirası, 1-2.

⁶ Şimşek, Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, 41-42.

⁷ Brett Clark ve Rebecca Clausen, “Okyanus Krizi: Kapitalizm ve Deniz Ekosistemlerinin Bozulması”, *Monthly Review*, 19, (Ekim 2008), 83.

⁸ Kemal Başlar, “Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961-2001): 40 Yılın Ardından Antarktika'nın Hukuki Rejimi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/2,(2003), 77.

⁹ Şimşek, Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, 136.

genelde küresel ısınmaya bağlı olarak yüzde 80 azaldığı söylenmekle birlikte, balıkçılık endüstrisinin de bu önemli oranda azalmaya katkı sağladığı söylenebilir¹⁰.

Yüzlerce flora ve fauna çeşidinin bulunduğu Antarktika ekosisteminin zenginliğinin büyük bir bölümü denizde yer almaktadır. Bu bağlamda Antarktika'daki kara ve deniz ekosistemlerinin korunması ve buradaki kaynaklardan yararlanmak amacıyla farklı antlaşmalar yapılmıştır.

Antarktika'ya yönelik hukuki düzenlemelerin ilki 14 maddelik sade bir niteliğe sahip olan 1957 Antarktika Antlaşması'dır. Bu antlaşma uyarınca her yıl yapılan ve Buenos Aires'teki sekreteryaya tarafından organize edilen danışma toplantılarında bir araya gelen taraflar alınması gereken tedbirlere ilişkin tavsiyelerde bulunmaktadır. 23 Haziran 1961'de yürürlüğe giren antlaşmaya taraf 50 devlet bulunmaktadır. Bu devletlerden 22'si Türkiye gibi oy hakkına sahip olmayan devletlerdir. Bu Antlaşmaya uyarınca tesis edilmesi düşünülen ana hedefler şunlardır:

1. maddede Antarktika'nın sadece barışçıl amaçlarla kullanılacağı, diğer şeylerin yanı sıra askeri üslerin kurulması, askeri manevralar yapılması ve her tür silah denemesinin yapılması yasaklanmıştır. Yine aynı maddede askeri personelin ve ekipmanın bilimsel araştırmalar ve diğer barışçıl amaçlar için kullanılmasının yasaklanmadığı da yer almıştır. Antlaşmanın 3. maddesinde bilimsel araştırmalarda uluslararası işbirliğinin teşvik edilmesine ve alınabilecek önlemlere değinilmiştir. 4. maddede ise mevcut ve potansiyel toprak iddialarının dondurulması ve yeni hak iddialarının tanınmayacak olması düzenlenmiştir. 5. maddede Antarktika'da nükleer deneme yapılamayacağı yer almaktadır. Bu maddelerden de anlaşılacağı gibi çerçeve nitelikte tanımlanabilecek bu antlaşma uyarınca Antarktika'nın barışçıl ilkeler doğrultusunda devletlerarası işbirliğini de teşvik edecek şekilde bilimsel amaçlarla kullanımı söz konusudur¹¹.

14 maddelik çerçeve niteliğindeki bu antlaşma sonrası Antarktika Antlaşması'na taraf olan 12 devlet, 1961'den başlayarak bir dizi ek antlaşmalarla bütün kıta için geçerli olacak bir Antarktika Antlaşmalar Sistemi (AAS) oluşturmuştur. Bu çerçevede ilk olarak akdedilen 1964 tarihli Antarktika Flora ve Faunası Koruma Tedbirleri Sözleşmesidir. Bu sözleşme uyarınca Antarktika bölgesi özel koruma alanı olarak ilan edilmiştir ve bu sınırlar içerisinde kuşların ve hayvanların öldürülmesi, yaralanması ve yakalanmasını yasaklamıştır. Ancak bu bölgenin içine açık denizler girmemekte, sözleşme sadece kıtayı ve buzul kütlelerini kapsamaktadır¹².

Bu sistem içerisindeki diğer önemli bir sözleşme, kısa adıyla CAMLR olarak bilinen 1980 tarihli Antarktika Deniz Yaşamı Kaynaklarının Korunması Konvansiyonu'dur. Bu Konvansiyon uyarınca bu bölgede bulunan deniz canlı kaynaklarının ve deniz kuşlarının korunmasını amaçlanmıştır¹³. Bu antlaşmanın konusuna dâhil olmayanlar ise farklı uluslararası antlaşmalarda korunan balinalar ve foklardır. Söz konusu antlaşma amacına ulaşabilmek açısından avlanan türün nüfusunun dengeli bir stok seviyesinin altına düşmesinin önlenmesi ve düşenlerin seviyesini düzeltilmesi ve deniz çevresinde geri döndürülemeyecek değişiklik riskinin önlenmesine yönelik koruma ilkelerine yer vermiştir¹⁴. Konvansiyonun amaç ve ilkelerini hayata geçirmek amacıyla komisyon ve bilim komitesi bulunmaktadır. Komisyon

¹⁰ Clark ve Clausen, " Okyanus Krizi...", 83.

¹¹ Text of the Antarctic Treaty, <http://www.state.gov/documents/organization/15272.pdf>, (e.t. 21.11.2016)

¹² Başlar, "Antarktika Antlaşmalar...", 80. John A. Heap, " Has CCAMLR Worked? Management Policies and Ecological Needs", *The Antarctic Treaty System in World Politics*, Arnfinn Jorgensen Dahl -Willy Ostreng (ed.), (New York: Palgrave-McMillan, 1991), 45.

¹³ The Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources (CAMLR Convention), <https://www.ccamlr.org/en/organisation/camlr-convention-text>, (e.t. 21.11.2016)

¹⁴ Şimşek, Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, 137.

(CCAMLR) sunulan bilimsel tavsiyelerin ışığında, uzlaşa sonucunda gerekli olan tedbirlere karar vermek ve bunların uygulanmasını denetlemekle görevlidir¹⁵.

CCAMLR tarafından çok sayıda koruma tedbiri alınmıştır. Bu tedbirler ihtiyatlılık ilkesi uyarınca belirli türlere ilişkin toplam av limiti, zamanı, yeri ve avlanma yönteminin belirlenmesini içermektedir. Bunun dışında balıkçılık faaliyetlerini bu bölgede sürdüren gemilerin bayrak devletlerinin koruma tedbirlerinin uygulanması ve kaçak avcılığın önlenmesi konusunda yaptıklarını her yıl CCAMLR'ye rapor etmeleri gerekmektedir¹⁶.

Antarktika Antlaşmalar sistemi içerisinde 1991 tarihli Antarktika Antlaşması Çevresel Korunmaya İlişkin Madrid Protokolü yer almaktadır. Protokol'ün 2. maddesinde taraflar Antarktika çevresini, bu çevre ile bağımlı ve bağlantılı ekosistemleri korumayı ve Antarktika'yı barış ve bilime adanmış bir doğa rezervi haline getirmeyi kapsamlı bir şekilde taahhüt etmişlerdir¹⁷. Bu antlaşma taraflara Antarktika'da yürütülecek faaliyetler açısından, bunların olası olumsuz etkilerini tespit edecek genel nitelikteki çevresel etki değerlendirmesi yükümü getirmiştir. Taraflar bu antlaşma uyarınca, bu bölgede bulunan canlı yaşamın korunması konusunda olumsuz faaliyetlerden kaçınma ve soyu tükenmekte olan ya da tehdit altında olan türler açısından da koruma görevine sahiptirler¹⁸.

Antarktika Antlaşmalar sistemi BM sistemi içerisinde yer alan uluslararası örgütlerin akdettiği diğer sözleşmelerle bir bütün olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Antarktika üzerinde incelenen ozon tabakasının korunmasını hedefleyen Viyana Sözleşmesi ve bu sözleşmenin protokolleri de Antarktika'nın korunmasına ilişkindir. Bu nedenle Antarktika Antlaşmalar sistemi içerisinde yer alan devletler, Antarktika'ya ilişkin diğer sözleşmelerinde uygulanması amacıyla uluslararası örgütlerle yakın işbirliği içerisinde olmalıdırlar. Bunların en önemlilerinden biri Birleşmiş Milletler Çevre Programıdır (UNEP). UNEP bu sisteme teknik bilgi ve destek vermeyi vaat etmiştir¹⁹.

Antarktika Antlaşmalar sistemi içerisinde 1973 tarihli Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticareti Sözleşmesi de bulunmaktadır. Yine özelinde Antarktika'ya ilişkin olmasa da, Zararlı Atıkların Sınır ötesi Hareketinin Kontrolünü amaçlayan Basel Sözleşmesi'ne taraf olan devletler Antarktika sularına zararlı atık taşınmasına izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Yine 1992 tarihli Biyoçeşitlilik Sözleşmesinde bölge ile ilgili bazı düzenlemeler mevcuttur²⁰.

Ross Denizi

Şaşırtıcı güzelliği ile bir doğa harikası olarak nitelenen Ross Denizi adını 1841 yılında burayı keşfeden James Clark Ross'a borçludur. Antarktika'nın çok bilinen türlerine de ev sahipliği yapan Ross Denizi, yüksek bir biyolojik verimliliğe sahiptir. Ross Denizi Adale penguenlerinin %38'ine, İmparator penguenlerinin %26'sına, Güney okyanuslarındaki Weddel foklarının %45'ine, Antarktika Minke balinalarının %6'sına ev sahipliği yapmaktadır. Ross Denizi Güney Okyanusu'nda kıta sahanlığı bakımından en geniş ve derin iki yerden biridir²¹.

¹⁵ Francisco Orrega Vicuna, "The Effectiveness of the Decision-Making Machinery of CCAMLR An Assessment", *The Antarctic Treaty System in World Politics*, Arnfinn Jorgensen Dahl -Willy Ostreng (Ed.), (Newyork: Palgrave Macmillan, 1991, 25.

¹⁶ Şimşek, Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, 138.

¹⁷The Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty, http://www.ats.ag/documents/cep/handbook/Protocol_e.pdf (e.t. 21.11.2016).

¹⁸ Şimşek, Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, 138.

¹⁹ Başlar, "Antarktika Antlaşmalar...", 91.

²⁰ Başlar, "Antarktika Antlaşmalar...", 92.

²¹ Walker A. Smith, David G. Ainley ve Ricarda Cattaneo Vietti, "Trophic Interactions Within the Ross Sea Continental Shelf Ecosystem", *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 362, (2007), 95.

Ross Denizi yeryüzünde en az değişime uğrayan büyük ekosistemlerden biri olarak tanınmaktadır. Bu bağlamda bölge, bilimsel çalışmalar açısından benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Bölge büyük bir ekosistemin nasıl çalıştığını anlamak ve iklim değişikliği ile okyanusun asitlenmeden nasıl etkilendiğini öğrenmek açısından da önemlidir. Ross Denizi'nde başka hiçbir yerde bulunmayan türler, biyolojik olarak çok geniş bir popülasyon ve üst yırtıcılar bulunmaktadır²².

Coğrafyasından ötürü çok zengin bir biyoçeşitliliğe sahip olan Ross Denizi sadece Güney Okyanusu'ndan değil Antarktika kıtasının dar kıyı şeridinde bulunması nedeniyle kıtanın geri kalanından da yalıtılmıştır. Bu konum Ross Denizi'nin okyanus akıntılarında da yalıtılmasına yol açmıştır. Bu yalıtılmışlık nedeniyle, kayda geçirilmiş kırkın üzerinde tür Ross Denizi dışında hiçbir yerde bulunmamaktadır. Bu sayının artması kaçınılmaz görülmektedir. Ross Denizi açısından en büyük tehlikeyi ise iklim değişikliği ve son zamanlarda gelişen endüstriyel balıkçılık oluşturmaktadır. Bu fiziksel yalıtılmışlık ve çok sayıda epidemik türün bulunması Dünya denizleri arasında Ross denizini olağandışı kılmakta, deniz canlılarının nasıl evrimleştikleri ve yeni yaşam formlarına nasıl uyum sağladıkları konusunda çok ideal bir yer haline getirmektedir²³.

Ross Denizi Kararı

24 devletin ve AB'nin katılımıyla CCAMLR'nin Avustralya'nın Hobart şehrinde 2016 yılının ekim ayında yapılan toplantısı sonucunda Ross Denizi'nin koruma altına alınmasına ilişkin karar Yeni Zelanda Dışişleri Bakanı Murray Mc Cully tarafından açıklanmıştır. Bu karar uyarınca Güney Okyanusu ve Antarktika sularının 1.570.000 km² lik kısmında Dünya'nın en geniş sualtı doğal yaşam koruma alanı oluşturulmuştur. 2017 yılının aralık ayında 35 yıl süreyle yürürlüğe girecek olan bu karar uyarınca, Ross Denizinde üç koruma bölgesi oluşturulmuştur. Bunlar; a) Genel Koruma Bölgesi b) Özel Bilimsel Araştırma Bölgesi c) Krill Araştırma Bölgesidir. Bu bölgelerde kendi içerisinde alt bölgelere ayrılmaktadır. Komisyon bu koruma tedbirini, sözleşme alanında vatandaşları veya gemileri faaliyet gösteren sözleşmeye taraf olmayan bir devletin de dikkatine sunabilir²⁴.

Bu kararlar amaçlanan bölgedeki habitatın ve ekosistemin korunması ve gözlemlenmesidir. Bu karar uyarınca, bu deniz alanının %72'lik kısmında bütün balıkçılık faaliyetleri yasaklanmıştır, geri kalan kısımda krillerin bilimsel amaçlar için yakalanması düzenlenmiştir. Yeni Zelanda ve ABD'nin ortak önerisi sonucunda alınan bu karar uyarınca, bölgedeki sualtı yaşamının korunması dışında, 2051 yılına kadar bölgedeki avlanma faaliyetleri ve minerallerin dışarıya taşınması yasaklanmaktadır. Bir uzlaşma ödünü olarak bu alan içerisinde belirlenen bazı özel bölgelerde bilimsel araştırma amaçlı olarak bazı karides türlerinin ve patogonya dış balığının avlanmasına izin verilecektir²⁵. BM'nin okyanuslardan sorumlu temsilcisi Lewis Puhg'a göre de bu yeryüzünde koruma altına alınan kara ve sular içinde şimdiye kadar belirlenen en geniş alan olup, şimdiye kadar büyük ölçüde korumasız olan okyanuslarda hiç bu çapta bir önlem alınmamıştır²⁶.

²²Antarctic Ocean Legacy: A Marine Reserve For the Ross Sea, Antarctic Ocean Alliance, http://www.antarcticocean.org/wp-content/uploads/2016/10/11073_AOA-Ross-Sea-Report_FINAL.pdf, 5. . (e.t. 19.11.2016).

²³ Antarctic Ocean Legacy, 7-9.

²⁴ CCAMLR's 35 th. Annual Meeting- More Than The Creation Of The World's Largest MPA! <https://www.ccamlr.org/en/news/2016/ccamlr%E2%80%99s-35th-annual-meeting-%E2%80%93-more-creation-world%E2%80%99s-largest-mpa>. (e.t. 18.11.2016).

²⁵ CCAMLR's 35 th. Annual Meeting- More Than The Creation Of The World's Largest MPA!.

²⁶ Lewis Puhg, "Sometimes Crazy Gets The Job Done", <http://lewispugh.com/sometimes-crazy-gets-the-job-done/>.(e.t. 21.11.2016).

Komisyon tarafından alınan bu karar çevre örgütleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çevre örgütleri “yeryüzünün en el değmemiş sualtı ekosistemi olarak” tanımladıkları bu alanın koruma altına alınması konusunda memnuniyetlerini dile getirmişler, benzer uluslararası alanlar açısından da emsal oluşturmasını ümit etmişlerdir²⁷.

Bu bağlamda koruma alanı kavramı insan aktivitelerini, bilimsel araştırmaları ve balıkçılığı dışlamamaktadır, gerçekte koruma alanı kavramı çoklu amaçlara sahiptir. Bununla birlikte koruma alanları içerisinde balıkçılığa yasak bölgelerde oluşturulmakla birlikte diğer kullanımlara izin verilebilir. Yeryüzünde 5000’ den fazla deniz koruma alanı mevcuttur. Ulusal sularda bu oran % 5,9 açık denizde ise bu oran yaklaşık %0,5’dir²⁸.

Koruma Bölgesi Antarktika Deniz Yaşamı Kaynaklarının Korunması Sözleşmesi’nin 2. maddesine uygun olarak bazı spesifik hedefleri gerçekleştirmek için kurulmuştur. Bunların bazıları şunlardır.

- Bu bölgede bulunan yerel memeliler, kuşlar, balıklar ve omurgasız hayvanlar açısından önemli olan habitatları ve bu bölgedeki biyolojik organizasyonun her seviyesindeki doğal ekolojik yapıyı, dinamikleri ve fonksiyonları korumak.
- Özel bilimsel araştırma bölgesinde özellikle, doğal değişkenlik ve uzun dönemli değişiklikleri izlemek için referans alanlar sağlamak, bu alanda balıkçılığın etkilerinin sınırlı olacağından hareketle, iklim değişikliğinin ve balıkçılığın ekosistem üzerindeki etkilerinin incelenmesi.
- Antarktika’daki deniz ekosisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için olanaklar sağlanması, sağlam bir izleme sisteminin oluşturulması, bazı balık türlerinin stoklarının değerlendirilmesi, desteklenmesi ve dağılımlarının tespiti.
- Deniz Canlıları üzerine odaklanmış araştırma ve diğer bilimsel faaliyetlerinin teşvik edilmesi.
- Daha spesifik koruma amaçlarını tanımlamak için daha az veri bulunan bentik ve pelojik (okyanusun daha derin tabakalarında) deniz alanlarının temsili bölümlerini koruyarak biyolojik çeşitliliğin korunması.
- Ekosistemin verimliliği ve işlevsel bütünlüğünden sorumlu olan büyük ölçekli ekosistem süreçlerini korumak
- Zengin dominant pelojik av türlerinin çekirdek dağılımlarını korumak.
- Kara kökenli üst yırtıcı hayvanlar için temel avlanma alanlarını korumak.
- Antarktik dış balıklarının yaşam döngüsünde önem arz eden alanları korumak.
- Bilinen nadir ve hassas bentik alanları korumak.
- Kuzey Batı Ross Deniz Bölgesinde Krill Araştırma Bölgesi de dâhil olmak üzere, krillerin araştırılması ve bilimsel nitelikli araştırmaların teşvik edilmesi²⁹.

Komisyon tarafından alınan bu karar bir dengeyi yansıtmaktadır. Bu dengenin unsurları denizin korunması, sürdürülebilir balıkçılık ve bilimsel araştırmalardır. Genel Koruma bölgesinde balıkçılık faaliyetinin yapılması yasaklanmakla birlikte, Özel Bilimsel Araştırma Bölgesinde bilimsel araştırma yapabilmek için krill ve bazı balık türlerinin avlanmasına izin verilmiştir. Koruma bölgesinin amaçlarına uygun bir şekilde Krill Araştırma Bölgesi

²⁷ The Guardian, “World’s Largest Marine Park Created In Ross Sea In Antarctica In Landmark Deal”, <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/28/worlds-largest-marine-park-created-in-ross-sea-in-antarctica-in-landmark-deal> (e.t. 22.11.2016).

²⁸Protect Planet Ocean, Protect Planet Ocean is About Marine Conservation, <http://www.protectplanetocean.org/collections/introduction/introbox/mpas/introduction-item.html>(e.t. 22.11.2016).

²⁹ CCAMLR –XXXV, Report of the Thirty-fifth meeting of the Commission (Hobart-Australia, 17 to 28 October 2016), para. 8.48., ss. 42-43. <https://www.ccamlr.org/en/system/files/e-cc-xxxv-v2.pdf>. (e.t. 18.11.2016).

kurulmuştur. Genel Koruma Bölgesi için 35 yıllık bir süre öngörülmele birlikte, Komisyon üyeleri bu süreyi uzlaştırarak uzatabilirler.

Özel Araştırma Bölgesindeki yönetim hükümleri için daha düşük bir süre tanınmıştır. Balıkçılıkla ilgili bu kısıtlamalar 30 yıl sonra sona erecek ve Bilim Kurulu kabul edilen bilim ve koruma hedeflerini karşılamak için başka önlemlerin alınması gerekip gerekmediğini değerlendirecektir.

Sonuç

Ross Denizine ilişkin CCAMLR'nın almış olduğu karar deniz çevresinin korunması anlamında çok büyük bir değere sahiptir. Neredeyse Türkiye'nin iki katı büyüklüğündeki bir alanın koruma alanı olarak ilan edilmesi çok büyük oranda korunmasız olan okyanuslar açısından da emsal oluşturabilir. Bu kararın diğer bir önemi de ABD, Rusya ve Çin gibi uluslararası hukukun ve özelinde uluslararası çevre hukukunun etkisini de politikalarıyla önemli oranda kısıtlayan devletlerin bu sürece katılımıdır.

Ross Denizi kararının bilimsel araştırmalar açısından önemi tartışılmazdır. Antarktika'nın bilimsel araştırmalar açısından paha biçilmez önemini Ross Denizi yansıtmaktadır. Koruma bölgesi kararının alınması çok önemli olmakla birlikte, uygulamadaki başarısı ancak ilerisi açısından çok daha büyük adımların atılmasına neden olabilir. Bu karar deniz çevresinin korunmasına yönelik olarak uluslararası deniz kamu hukukunun ve çevre hukukunun gelişimini ve önemini bir kez daha göstermiştir.

Bir bütün olarak yeryüzünde yaşanan ekolojik bozulmanın ve yıkımın önlenmesi için uluslararası işbirliği şarttır. Özellikle okyanuslar gibi açık deniz statüsüne sahip olup da münhasıran hiçbir devletin egemenliği altında olmayan deniz alanlarının korunması için Ross Denizi örneğinde olduğu gibi koruma alanlarının oluşturulması ve alınacak önlemlerin uygulanması gerekmektedir.

Kaynakça

A. Smith, Walker- Ainley, David G. ve Vietti, Ricorda Catteneo, "Trophic Interactions Within the Ross Sea Continental Shelf Ecosystem", *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 362, (2007), 95-111.

Başlar, Kemal. "Antarktika Antlaşmalar Sistemi (1961-2001): 40 Yılın Ardından Antarktika'nın Hukuki Rejimi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/2,(2003), 77-99.

Brett Clark ve Rebecca Clausen, "Okyanus Krizi: Kapitalizm ve Deniz Ekosistemlerinin Bozulması", *Monthly Review*, 19, (Ekim 2008), 75-95.

Güneş, Şule Anlar. "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56/2, (2007), 1-37.

Heap, John A. "Has CCAMLR Worked? Management Policies and Ecological Needs", *The Antarctic Treaty System in World Politics*, Arnfinn Jorgensen Dahl -Willy Ostreng (eds.), 43-53, New York: Palgrave-McMillan, 1991.

Kıvılcım, Zeynep. Uluslararası Kamu Hukukunda İnsanlığın Ortak Mirası, İstanbul: XII Levha Yayınları, 2010.

Puhg, Lewis. "Sometimes Crazy Gets The Job Done", <http://lewispuhg.com/sometimes-crazy-gets-the-job-done/>.(e.t. 21.11.2016).

Şimşek, Galip Engin. Uluslararası Hukukta Doğal Hayatın Korunması, İstanbul: Beta Yayınevi, 2016.

Vicuna, Francisco Orrega. "The Effectiveness of the Decision-Making Machinery of CCAMLR An Assesment", *The Antarctic Treaty System in World Politics*, Arnfinn Jorgensen Dahl -Willy Ostreng (eds.), Newyork: Palgrave Macmillan, 1991, 25-42.

Antarctic Ocean Legacy: A Marine Reserve For the Ross Sea, Antarctic Ocean Alliance, http://www.antarcticocean.org/wp-content/uploads/2016/10/11073_AOA-Ross-Sea-Report_FINAL.pdf, 5. . (e.t. 19.11.2016).

CCAMLR's 35 th. Annual Meeting- More Than The Creation Of The World's Largest MPA! <https://www.ccamlr.org/en/news/2016/ccamlr%E2%80%99s-35th-annual-meeting-%E2%80%93-more-creation-world%E2%80%99s-largest-mpa>. (e.t. 18.11.2016).

CCAMLR –XXXV, Report of the Thirty-fifth meeting of the Commission (Hobart-Australia, 17 to 28 October 2016), para. 8.48., ss. 42-43. <https://www.ccamlr.org/en/system/files/e-cc-xxxv-v2.pdf>. (e.t. 18.11.2016).

Protect Planet Ocean, Protect Planet Ocean is About Marine Conservation, <http://www.protectplanetoocean.org/collections/introduction/introbox/mpas/introduction-item.html>(e.t. 22.11.2016).

The Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources (CAMLR Convention), <https://www.ccamlr.org/en/organisation/camlr-convention-text>, (e.t. 21.11.2016).

Text of the Antarctic Treaty, <http://www.state.gov/documents/organization/15272.pdf>, (e.t. 21.11.2016).

The Guardian, “World’s Largest Marine Park Created In Ross Sea in Antarctica in Landmark Deal”, <https://www.theguardian.com/world/2016/oct/28/worlds-largest-marine-park-created-in-ross-sea-in-antarctica-in-landmark-deal>, (e.t. 22.11.2016).

The Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty, http://www.ats.aq/documents/cep/handbook/Protocol_e.pdf (e.t. 21.11.2016)

Tarihi Olaylar ve Bölgesel Sorunlar Bağlamında Çin Japonya İlişkilerinin Bugünü

Mürsel DOĞRUL¹

Özet

Bölgenin en eski ilişkilerinden biri olarak Çin Japonya ilişkileri, 2000’li yıllarda akademik ve politik çevreler için ilgi çekici bir konu haline gelmiştir. Çin’in global bir ekonomi haline gelmesi, bölgesel ve küresel dikkatleri bu bölgeye çekmektedir. Eski bir ortak olarak Japonya aynı zamanda Çin’in bölgede en önde gelen rakibi konumundadır. Günümüz Çin Japonya ilişkileri, iki ülkeden kaynaklı olumlu ve olumsuz meseleler yansıtmaktadır. İki ülkenin coğrafi konumları, köklü tarihi hafızaları, post-modern siyasi, askeri ve ekonomik sürtüşmelerinin yanı sıra küresel ve bölgesel güç odakları olarak ABD ve ASEAN ülkelerinin de bölgeye dâhil olmasıyla, Pasifik ilişki ağları, oldukça karmaşık bir görüntü sergiler olmuştur. Ayrıca günümüz Japonya ve Çin liderleri; Shinzo Abe ve Xi Jinping ile iki ülke arasında var olan sorunlu meseleler, farklı boyuta taşınmıştır. Bu çalışmanın amacı, önemli tarihi olaylar ve bölgesel sorunlar bağlamında, farklı açılardan, Çin Japonya ilişkilerine dikkat çekmektir

Anahtar Kelimeler: Çin, Japonya, Shinzo Abe, Xi Jinping, Karşılıklı Bağımlılık, Kırılganlık

Sino-Japanese Relationships at Present within the context of Historical Events and Regional Issues

Abstract

The Sino-Japanese relationships, one of the most ancient in the region, turned into an attractive topic of discussion for the academic and political circles in the 2000s. Rising China in global economy draws regional and global attention into the region. A long-time partner with the Chinese dragon, Japan is definitely a leading competitor. The current Sino-Japanese relationship has a mixture of both positive and negative issues from the of two countries. Their close geographic location, old-line historic memories, the present-day problems of post-modern political, military and economic rivalry, as well as the involvement of global and regional power centers such as the USA and ASEAN displays the intricacy of this Pacific web of relationship. In addition, the current political leaders of Japan and China, Shinzo Abe and Xi Jinping, respectively added flavour and different arguments to the conflicting issues between the two states. The objective of this article is to draw attention to Sino-Japanese relationships from different dimensions such important historical events and regional issues.

Key Words: China, Japan, Shinzo Abe, Xi Jinping, Mutual Dependence, Fragility

Giriş

Uluslararası ilişkiler başta olmak üzere bir çok konuda bölgesel ve global çapta gelişmelerle yükselişte olan Asya-pasifik bölgesi, Çin-Japonya ilişkileri başta olmak üzere, Kore yarım adası ve ASEAN ülkeleri bağlamında yakından takip edilmektedir. Özellikle ABD’den sonra gelen ve dünyanın en büyük ekonomileri olan (World Bank, 2014) Çin ve Japonya’nın siyasi ve ekonomik ilişkileri oldukça önem arz etmektedir. Bu iki ekonomik gücün ilişkilerinin boyutları ve hatta kırılganlıkları, sıradan bölgesel bir konu olmaktan da öteye giderek ABD’nin de “*pivot stratejisi*” (Campbell & Andrews, s. 2) ile daha aktif bir şekilde dahil olmaya çalıştığı bir boyut kazanmıştır.

Kuzeydoğu Asya’nın bu iki süper gücü arasında hâlihazırda var olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin kapsamlı bir şekilde analizine geçmeden önce belirtilmelidir ki; iki ülke arasındaki ilişkilerin derin tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik bir arka planı olmakla beraber, sadece belirli ekonomik ve istatistiksel veriler ile “*bir çırpıda*” anlaşılamayacağı gerçektir. Bu bağlamda bu çalışmada, iki ülke üzerine yapılacak bir siyasi ve ekonomik ilişki analizinde kapsayıcı ve kavratıcı olması açısından, ülkeler arasındaki tarihi düşmanlıkların ve dostlukların

¹ Necmettin Erbakan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Öğrencisi, +9 0546 209 03 25, murseldogrul@gmail.com

bugüne kalanlarına, ülkelerin siyasi ve diplomatik karakterlerine, insanların diğer ülke halkına karşı bakış açılarına ve her iki ülkenin de karşılıklı beklentilerine değinilerek güncel veriler ışığında ilişkiler ele alınmıştır. Çalışmanın asıl amacı ise ilişkilerin dününden yola çıkılarak geleceği konusunda alternatif bakış açıları sunabilmektir.

Aslına bakılırsa günümüz dünyası, ulusların birbirleri ile kurmuş olduğu ilişkileri anlamak, onları belirli ölçüler ile sınıflandırmak ve bu ilişkilerin işlevlerini saptamak için gittikçe karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Liberal bir düşünür; “*ürünlerin geçmediği sınırlardan, ordular geçer*²” diyerek devletlerarası ilişkilerin ve karşılıklı bağımlılığın, barış ve istikrar için önemine atıfta bulunurken, diğer yandan İngiltere ve Almanya gibi çok iyi ticaret ortağı olan iki devletin, II. Dünya Savaşı boyunca birbirlerine verdikleri zarar ise bu anlayışın genel kabulden uzak olduğuna bir atıf olmaktadır. Buradan hareketle, Japonya ve Çin arasında artan bir eğilim (The Wall Street Journal, 2015) gösteren ekonomik karşılıklı bağımlılığın, siyasi krizlere verilen tepkileri nasıl etkileyeceği sorusu, günümüzde cevabı en çok aranan sorulardan biri olmuştur.

Ayrıca yine burada, son günlerde benzer konularda yapılan temel çalışmalarda ortak vurgunun, ekonomik ilişkilerin siyasi krizleri engelleme konusunda, yeterince başarılı olamadığı yönünde olduğuna da değinmekte fayda vardır.

1) Siyasi İlişkiler

Çin ve Japonya arasında günümüzde var olan ilişkiler, 1970’li yıllarda normalleşmiş ve bu tarihten sonra iki ülke arasında ekonomik konular başta olmak üzere, birçok konuda ilişkiler tesis edilmiştir. (Minister for Foreign Affairs of Japan, 1972)

Ancak Çin ve Japonya arasındaki bugün var olan siyasi ilişkileri anlayabilmek için kısa bir tarihi bakışa ihtiyaç vardır. Çünkü bugünün siyasi ilişkilerini büyük oranda şekillendiren, bölge insanın zihninde baskın bir şekilde yerini koruyan tarihtir. Nasıl ki Kuzey Avrupa insanı kendi modern medeniyeti ile tarihi Grek-Roma insanı arasındaki bağın bilincinde ise, Japonlar için de iki önemli tarihi mirastan birincisi kendi yerli kültürleriyken, diğeri ise yüksek tarihi medeniyet olarak kabul edilmiş olan Çin medeniyetidir. Bu kültürel ve tarihi yakınlığa imkân veren en önemli unsur elbette coğrafi yakınlık olurken Çin Japonya medeniyetlerinin ilk temasları elçiler ve tüccarlar aracılığı ile ilk miladi senenin başlangıcından itibaren var olduğuna inanılmaktadır. (Reischauer, s. 17)

Çin, ilk çağlarda Japonya için devlet düzeninden yazıya, edebiyattan sanata, inançtan mimariye birçok konuda ilham kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda, Çin’de Tang Dönemi diye geçen 6. ve 7. yüzyıllar boyunca iki ülke arasındaki ilişkiler üst düzeye ulaşmış ve Japonlar Çinli yazı sistemini (Kanji) kullanmaya başlamışlardır. Ancak Ming Hanedanı dönemi ile (16. yy) ilişkiler, bu kültür alışverişi çizgisinden ayrılmaya başlamıştır ve iki toplum arasındaki gelecek yüzyıllarda ortaya çıkacak olan rekabetin temelleri bu dönemde atılmıştır. Çünkü Ming Hanedanlığı’nın Japonya’ya Çin’e tabi bir bölge olarak kabul ettiği, Ming tarihi kaynaklarında görülmektedir. (Fidan, Ekim 2010, s. 30)

Tarihi temelleri çok eskilerde atılan Çin Japonya rekabeti, Japon tarihinin “*üç kritik dönem*” (Harner, 30 Eylül 2015) olarak bilinen ve içinde Meiji reformları, Çin Japonya mücadeleleri, Mançurya’nın işgali, Nanjing katliamı gibi olayları barındıran süreçlerle daha da körüklenerek devam etmiştir.

Çin Japonya siyasi ilişkilerinin bugünü her ne kadar geçmişe oranla oldukça istikrarlı ve karşılıklı diyalog seviyesinde seyretmekteyse de özellikle Çin’in bölgede hızlı bir şekilde yükselmesi ve Japonya ile bölgede liderlik mücadelesine girişmesiyle vuku bulan siyasi krizler,

² Fransız Ekonomist; Frederic Bastiat, 19. yy.

siyasi ve ekonomik “*ilişkilerin çatallaşmasına*” (Manning & Przystup, 2015) sebep olurken iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin kırılma noktalarını da gözler önüne sermiştir.

Bu durum, olumlu ekonomik ilişkiler ile kısmen olumlu siyasi ilişkiler arasında bir boşluğa sebep olmaktadır aynı zamanda iki ülkenin yer yer karşı karşıya gelmesine ve Çin Japonya ilişkilerinin “*kafa karıştırıcı*” bir hal almasına sebep olmaktadır. (Amrita, 2016)

Asya'nın iki büyük gücü arasında giderek daha derin bir boyut kazanan ilişkilerin kökeni ve tanımına dair bilgilerden sonra, ülke söylemlerine yani diplomalarının niteliğine bakmak, daha tutarlı bir çerçeve sunmak açısından önemlidir. Bu sebeple ülkelerin son yıllarda düzenli olarak yayınlamış oldukları “*Savunma Beyaz Kitapları*”(Annual White Papers) ve resmi ağızdan yapılan açıklamalar, ilişkilerin şu anına dair bir portresinde yardımcı ve açıklayıcı literatür olabilmektedir.

2.1. Japonya

2012 Yılında Shinzo Abe'nin Liberal Demokrat Parti ile yeniden iktidara gelmesi ile açıklamış olduğu “*Barışın Pro-aktif Katılımcısı*” (Proactive Contributor To Peace) ülke konsepti, bugün Çin Japonya siyasi ilişkilerine yön veren temel parametreler arasındadır. Ayrıca Shinzo Abe, güncel olarak bu yılın ilk aylarında Diet'te (Japonya temsilciler meclisi); Japon halkının güvendiği insanlar olarak asla kendinden önceki liderlerin yaptığı gibi, pasif ve işlevsiz bir politika takip etmeyeceklerini, aksine kapsayıcı, aktif ve çözüm üreten politikalar izlemekle sorumlu kişiler olduklarını belirtmiştir. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 1) Yine aynı konuşmasında Abe; en önemli hedefinin Japonya'yı “*dünyadaki en yenilikçi dostâne ülke*” yapmak ve dünyanın neresinde olursa olsun, karşılaşılan zorlukların daha iyi bir dünya için üstesinden gelmek olduğunu da eklemiştir. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 11) Bu bağlamda üç yıllık süreçte 63 tane ülkeyi ziyaret ettiğine ve 400'den fazla zirveye katıldığına değinmiştir. Son olarak ona göre Japonya gibi güçlü bir ülkeye yakışan; barış ve ekonomik gelişim konularında daha aktif bir şekilde rol oynayarak Asya başta olmak üzere Pasifik'e doğru uzanan bir coğrafyada barış ve refahın gelişimi gibi büyük bir sorumluluğu üstlenmektedir.

Görüleceği üzere Abe, alışılmış Japon siyasi geleneğinden farklı stratejiler izlediğini ve izleyeceğini bizzat dile getirmiştir. Bu yeni stratejilerin en somut örneklerinden biri olan ve ülke gündemini geçen yıl oldukça meşgul eden Japon anayasasının 9. maddesinde gidilen yorumsal değişiklik (Sasakawa Peace Foundation, 2015, s. 2), Abe'nin Pro-aktif diplomasi anlayışının olmazsa olmazı olarak nitelendirilmiştir. Çünkü Abe'ye göre; Japon anayasasının 9. maddesi, Öz-Savunma Kuvvetleri'nin yurtdışında, barış yapma ve barışı koruma konusunda yerine getirmesi gereken faaliyetlerin önünde engeldir. Ayrıca bu değişikliğin uluslararası toplumdaki destek gördüğü açıkken ona yönetilen “*savaş reçetesi*” gibi ithamların gerçeklikten uzak olduğunu vurgulamıştır. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 13)

Japonya'nın günümüzdeki siyasi vizyonunu anlamak açısından Abe ve onun siyasasına dair verilen açıklamalardan sonra belirtilmelidir ki; Japon anayasasında yorumsal düzeyde yapılan ve yukarıda belirtilmiş olan değişiklik (9. Madde), aslında çalışmamızın asıl konusu olan Çin Japonya ilişkilerinin bugününde en çok bahsi geçen gelişmelerdendir. Çünkü bu gelişme, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler kapsamında bir konudur ve ilişkileri yıpratıcı bir mahiyettedir. Ancak Shinzo Abe, Diet konuşmasının Çin'e dair olan kısmında, iki ülkeyi partner olarak belirterek barış ve bölgenin geleceği için Çin ile olan işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 12)

Abe siyaseti aslında Japon sağcı kesiminin istediği çizgilerde hareket etmekte olup Japonya tarihini tamamıyla bir utanç kaynağı olarak gören fikirlere karşı çıkmaktadır. Birçok konuda sağcı kesim daha da ileri giderek Japon tarihi ile gurur duymaktadır. (Yahuda, s. 5)

Ancak Abe'nin bu anlayışının, Japon siyasetçileri tarafından dillendirilmesi, Çin ve Güney Kore başta olmak üzere, II. Dünya Savaşı'nda Japon işgaline uğramış ülkelere tepki görmektedir.

Diğer yandan ülkelerin siyasi ilişkilerinin Japonya perspektifinden değerlendirmesine geçmeden önce, lider düzeyinde yapılan bu açıklamalar, günümüzde var olan Çin Japonya ilişkileri konusunda fikir vermesi açısından tam olarak aydınlatıcı olmasa da ileride ülke ilişkilerinin geleceği konusunda yapılacak olan karşılaştırmalı analizlerde kullanışlı olması açısından önemlidir.

Diğer yandan belirtmek gerekir ki Japonya için Çin, ülkenin güvenlik ve savunma politikalarını şekillendirecek kadar gelişmiş ve gelişmesini de hızla sürdürmekte olan bir ülkedir. Çin'in, Doğu Çin Denizi başta olmak üzere, modern silahlarla donatılmış deniz gücü veya sivil araçları ile Japonya'nın egemenlik alanlarını yer yer ihlâl edebilmesi gerçeği, Japonya'nın Çin'e karşı kaygılarından sadece biridir. (Japan Times, Kyodo, 2016) Tokyo Uluslararası Hristiyan Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Bölümü'nden Stephen H. Nagy'e göre; Çin'in bu tarz girişimleri Japonlar tarafından, bölgesel bir hegemon olma çabası olarak yorumlanmaktadır.

Yine Japonya'nın 2015 yılında yayınlamış olduğu "*Savunma Beyaz Kitabı*" (*Annual White Paper*), aslında Japonya'nın Çin'e dair var olan temel kaygılarını sebepleri ile açıklamaktadır.

İlk olarak Çin'in ülke tanımı yapılırken içinde var olan etnik çeşitliliğe³ (Tibet bölgesi, Uygur otonom bölgesi), siyasi yapının kırılabilirliklerine, Çin Komünist Partisi içindeki yönetim sorunlarına, yolsuzluklara, hızlı ekonomik büyümenin getirdiği bir dizi problemlere ve yaşanan Çin nüfusuna değinilmiştir. Bu aslında Çin'in gelecek sorunlarına bir nevi dikkat çekim mahiyetinde olmuştur. (Ministry of Defence, 2015, s. 33)

İkinci olarak, Çin'in "*Barışçıl Yükselişi*"⁴ gibi bir programına rağmen, denizlerde ve diğer konularda uluslararası hukuka aykırı iddiaları sebebiyle ülkelerle yaşadığı sorunlara değinilmektedir. Burada Japonya'nın asıl beklentisi, Çin'in uluslararası normlara saygı duyup, bu camia ile ortaklaşa hareket etmesi gerektiği şeklindedir. Ayrıca Çin'in denizlerde ve havada (özellikle Doğu ve Güney Çin Denizleri üzerinde) artan faaliyetlerinin (Defence, 2015) diğer ülkelerin haklarını ihlâl ettiği ve Çin'in statüko değişimi konusunda zorlayıcı politikalar izlediği, Japonya'nın resmi makamlarınca belirtilmiştir. (Ministry of Defence, 2015, s. 33-35)

Üçüncü nokta ise; Çin'in bugünkü diplomasisinin karakteri üzerine olup temelde ABD, Rusya gibi ülkelerle ikili ilişkilerini, ulusun temel çıkarlarının (*core interest*) istikrarı için korurken, diğer yandan da çok kutuplu bir uluslararası sisteme olan vurgusunu devam ettirmektedir. Bunu yaparken Çin merkezli bölgesel ekonomik ve siyasi organizasyonlara sık sık vurgu yapmaktadır. (Ministry of Defence, 2015, s. 34)

Dördüncü nokta; Çin'in "*Tayvan Meselesi*"⁵ni temel ulusal çıkar konusu olarak görmesi ve buna ithafen hızla artırdığı savunma bütçesidir.⁶ Japonya'ya göre Çin'in askeri kapasite ve güç artımındaki amacı, Tayvan'ın bağımsızlığını engellemektir. Japonya, Çin tarafından

³ Konu ile ilgili ayrıca bkz; HARRELL S., "*Cultural Encounters on China's Ethnic Frontiers*", University of Washington Press, 1994.

⁴ Bu kavram 2004 yılında kullanılmaya başlansa da resmi ağızdan Mart 2011'de *Dai Bingguo* tarafından, Çin'in barışçıl, bağımsız, bilimsel, işbirlikçi ve diğerleri ile ortak olan doğasını tarif etmek için kullanılmıştır. (Kaynak:<http://china.usc.edu/daibingguo%E2%80%9Ccadhere-path-peacefuldevelopment%E2%80%9D-dec-6-2010>)

⁵ Konu ile ilgili temel ve güncel dökümanlar *The Diplomat Dergisi*'nde yer almaktadır. (<http://thedi diplomat.com/countries/taiwan/>)

⁶ Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre Çin'in 2014 yılı askeri harcamaları 191 milyar dolardır. (<http://www.sipri.org/research/armaments/milex>)

benimsenen “*asimetrik askeri kabiliyet ve kapasite artımının, diğer ülkelerden bu ülkeye yönelecek zararlı girişimleri engelleyeceği*” (caydırıcılık) (Wang, 2010, s. 4) yönünde var olan anlayışın, bölge açısından sağlıklı olmadığına dikkat çekmiştir. Çünkü bu zamana kadar ekonomik büyüme ile uluslararası gündemde takip edilen Çin, artık silahlanma gibi konular ile gündemde yerini almaktadır ve kaygı ile takip edilmektedir. (Ministry of Defence, 2015, s. 34)

Çin’e yönelik kaygıların sonucusu ise; edinmiş olduğu silahlar, askeri teçhizatlar, yapmış olduğu operasyonlar, tatbikatlar ve askeri alanlarda yapılan harcamalar konularında şeffaf olmamasıdır. Bu durum sadece askeri harcamalar konusunda değil, savunma harcaması konusunda da aynı şekilde eleştiri almaktadır.⁷ Çünkü Japonya’ya göre Çin, uluslararası camianın askeri, savunma ve güvenlik konularında yeterince şeffaf ve anlaşılır olma yönündeki beklentilerini karşılamamaktadır. (Ministry of Defence, 2015, s. 35-41)

Japonya’da Çin’e yönelik resmi kaynaklarca iletilen kaygılar bu yöndeysen, günümüzde Çin ile Japonya arasında çözüm bekleyen başlıca sorunlar; Japonya’nın II. Dünya Savaşı boyunca işlemiş olduğu savaş suçları, Japon liderlerin Yasukuni Tapınağı’nı ziyaretleri, Tayvan Meselesi, Doğu Çin Denizi (Diaoyu/Senkaku adaları, balıkçılık alanları) anlaşmazlıkları, Japonya’da bulunan ABD üsleri ve Japonya’nın II. Dünya Savaşı boyunca Çin’de bıraktığı kimyasal silahların temizlenmesi üzerinedir. (Fidan, Ekim 2010, s. 32)

Çin Japonya siyasi ilişkilerine Japonya perspektifinden bakarken, son olarak üzerinde durulması gereken önemli bir nokta ise, Japon halkının düşünceleri ve Çin halkına dair izlenimleridir. Bu sebeple Ocak 2016’da Japonya’da, 3000 yetişkin birey ile yapılan ankete göre; insanların %83.2’si Çin’in, Doğu ve Güney Çin Deniz’i üzerine izlemiş olduğu politikardan dolayı, Çin’i dost bir ülke olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Aynı insanlar ABD için yönetilen soruda ise, insanların %84.4’ü olumlu (dost ülke) cevap vermiştir. (Kyodo, A record number of Japanese say they do not feel friendly toward China, 2016, s. 1) Ayrıca Japonya’da bulunan Genron NPO düşünce kuruluşunun başkanı Yasushi Kudo; Japon halkının, hükümet tarafından iki ülke (Çin-Japonya) arasında var olan ilişkileri geliştirme çabalarına hala anlam veremediğini belirtmiştir. Güncel verilerden de görüleceği üzere, Japon halkı nezdinde siyasi ilişkilerin büyük oranda bir karşılığı yoktur.

2.2. Çin

2012 Kasım ayından itibaren Çin Devlet başkanlığı görevini Xi Jinping yürütmektedir. Bu göreve gelmeden önce Çin’in çeşitli bölgelerinde yöneticilik yapmış ve Çin siyasi yapısına ve kültürüne hâkim olan bir liderdir. Çin Komünist Parti içinde yapılan bir yolsuzluktan sonra, Hu Jintao’nun istifası ile bu göreve gelen Jinping, bu gibi olaylara karşı tavrının sert olacağını açıkça belirtmiştir.

Xi Jinping, “*Çin Rüyası, Çin Yolu, Çin Ruhu ve Çin Gücü*” gibi terimleri de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Jinping, Çin’in dış politikasına özenle eğilirken seçildikten sonra ilk yurtdışı seyahatini ise Rusya ve ardından da Afrika ülkelerine yapmıştır. (BBC, 2013)

Çin Komünist Partisi (ÇKP), kendisini Çin’in tarihi ihtişamının yurtta ve dünyada gerçek temsilcisi olarak görmektedir ve önceki ÇKP liderleri tarafından “*canlanma*” adı verilen programın, Jinping tarafından açıklanan “*Çin Rüyası*” ile başarılacağını savunmaktadır. (Yahuda, Eylül 2015 , s. 4)

Çin’in, Jinping ile belirlemiş olduğu “*Çin Rüyası*”nı gerçekleştirirken, ekonomik ve askeri alanlarda süregiden gelişimini sürdüreceği, sahip olduğu sosyal ve siyasi sistemi başka devletlere dayatmak gibi bir niyetlerinin olmadığı, her ülkenin kendisi için en uygun olan

⁷ Çin, savunma harcamalarının 2014 yılında 136 milyar dolar olarak göstermiş ancak ABD bunun 165 milyar dolar olduğunu belirtmiştir.

(http://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2015_China_Military_Power_Report.pdf)

gelişim modelini seçmekte özgür olduğunu ve uluslararası sistemde, diğer devletler ile eşitlik temelinde ilişkiler yürütülebileceği, Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi açıklamıştır. (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 2016, s. 2)

Ayrıca II. Dünya Savaşı zaferi ile kurulmuş olan uluslararası sistemin koruyucularından biri olarak Çin'in, bu sisteme paralel bir sistem yaratmak gibi bir girişimi olmadığı ve 35 milyon Çin insanının canına mal olmuş bu sistemi korumakta yükümlü olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan, bazı ülkeler Çin dış politikasına dair, “*Monreo Doktrini'nin Asya versiyonu*” şeklinde yorumlar yapmışlardır. Buna cevaben, ‘gelişiminin başında olan Çin, kapılarını kimseye kapatmamış, aksine bütün Asya ülkelerine açmıştır’ şeklinde bir açıklama yapılmıştır. (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 2016, s. 2)

Washington'un, Beijing'in bir gün ABD'nin yerini alacağına dair kaygılarına ise, ‘Çin bir ABD değildir ve asla bir başka ABD olmayacaktır’ şeklinde yanıt verilmiştir. (Japan Times, Kyodo, 2016, s. 5)

Ülke genel siyasi karakterine değindikten sonra Çin Japonya ilişkileri bağlamına dönersek, ilişkilere dair Çin hükümetince yapılan açıklamaları genişletmekte fayda vardır. Japonya bölümünde olduğu gibi, burada da liderler düzeyinden halka doğru inen bir analizin, ilişkilerin siyasi boyutunu anlama açısından, etraflı bir bakış açısı sunması beklenmektedir. Öncelikle Çin Başbakanı Li Keqiang, Çin Japonya ilişkilerini, gelişmiş olmakla beraber “*hala kırılğan*” olduğunu belirtmiştir. Ona göre Japonya, savaşçı tarihinin hatalarını telafi etmek yerine, Doğu Çin Denizi üzerine var olan toprak anlaşmazlığını tırmandırmayı tercih etmiştir. Bu kırılğanlık ve anlaşmazlıkların, ancak tarihi konularda iki tarafça kabul edilebilecek prensipler üzerine oluşacak bir konsensüs ile aşılabileceğine dikkat çekmiştir. (Kyodo, Japan Times, 2016, s. 1)

Çinli hükümet yetkililerine göre, Çin Japonya siyasi ilişkilerine dair gözlemlerin kötümser olmasının sebebi, Japon liderlerin bir taraftan Beijing ile ilişkileri iyileştirmeye çalışırken diğer yandan sorunları tırmandırarak sergilemiş oldukları “*iki yüzlü*” mahiyetteki (Kim & Reynolds, 2016, s. 2) davranışlardır. Bütün bunlar yaşanırken aslında belirleyici faktör, yine Japon yöneticilerin Çin'e dair edinmiş oldukları “*yanlış algılar*”dır. Japonya'nın büründüğü bu durumun, 2012 yılından bu yana, yani Japonya tarafından yönetilen ve Çin tarafından üzerine hak iddia edilen Senkaku/Diayoyu adalar sorunundan tırmanmasından sonra, artan Japon milliyetçiliği ile birleşerek Çin'e karşı daha da hissedilir bir hal aldığı, Çin Dışişleri Bakanı Wang tarafından belirtilmiştir. (Japan Times, Kyodo, 2016, s. 6)

Çin, Güney Çin Denizi'nde yer alan küçük kayalıkları (*reef*) yapay adalara dönüştürürken, buraları silahlandırdığına yönelik iddialara cevap olarak, Güney Çin Denizi'ne en uzun kıyısı olan devlet olarak, burada yaşanacak bir kaosa izin vermemek ve deniz ticaret yollarının güvenliğini sağlamak istediğini belirtmiştir. (Japan Times, Kyodo, 2016, s. 3) Burada belirtilmelidir ki; Çin, Güney Çin Denizi konusunda, sadece bölge ülkeleri ile değil, yer yer ABD ile de karşı karşıya gelmektedir. Özellikle Çin'in, Japonya'dan gelen şeffaflık eleştirilerine cevap mahiyetinde yayınlamış olduğu 2015 yılı “*Savunma Beyaz Kitabı*”nda, kıyı ve deniz kuvvetlerinin artırılmasının üzerinde durulmuş ve sadece kıyı gücü ile sınırlı kalınmayacağına (global güç olma arzusu) sinyalleri verilmiştir. (Campbell C. , 2015, s. 1)

Çin Japonya ilişkilerinde bir diğer konu olan Japonya'nın pasifist anayasası üzerine yapılan değişiklikler, Çin tarafından eleştirilen Japon politikalarından bir diğeridir. Buna ek olarak Japonya'nın mümkün oldukça tarihten ders alması, şimdiye kadar sürdürmüş olduğu barışçıl gelişim yolundan ayrılmaması, askeri ve güvenlik konularına son derece ihtiyatlı yaklaşması ve bölgesel barış ve işbirliği konusunda daha fazla yapısal çaba harcaması gerektiği, Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hong Lei tarafından dile getirilmiştir. (Kyodo, Japan Times , 2016, s. 1)

Çinli yetkililere göre, Japonya sadece adalar konusunda uzun süren işgalini sürdürmekle kalmamakta, aynı zamanda Filipinler ve bölgedeki diğer ülkeleri de Beijing'e karşı, Güney Çin Denizi anlaşmazlıkları konusunda desteklemektedir. Burada kuzeyden, yani Sovyetler Birliği tarafından savaş sonu işgal edilmiş ve günümüzde tartışmalı bir diğer konu olan Kuril adalarından Japonya'ya karşı tehdit unsurunun bulunmaması, Japonya'nın doğrudan Doğu ve Güney Çin Denizi'ne odaklanmasını sağlamaktadır. (McCurry Justin, The Guardian, 2016, s. 1)

Abe'nin güvenlik politikaları aslında "Sam Amca"nın "pivot stratejisi"ne hizmet ettiğine ve bu durumun bölgede bir kutuplaşmadan daha da ileri giderek ABD ile Çin'i karşı karşıya getirebileceğine dikkat çekmiştir. Diğer yandan Çin'e göre Abe politikaları, bölgesel barış ve istikrara hizmet etmek amacıyla yapılırsa da aslında bir kez daha Japonya'nın ABD'nin askeri gibi davrandığını göstermiştir. (McCurry Justin, The Guardian, 2016, s. 2)

Güney Çin Denizi anlaşmazlığı temel olarak; Çin'in 1.200 hektarlık egemenlik alanı ilan etmesine ve ayrıca suyuollarının güvenliği bahanesi ile bölgede platformlar (yapay ada) inşa etmesine dayanmaktadır. Bunun üzerine 5 trilyon dolar ticaret hacmine sahip bu suyuolu bölgesinde bulunan tartışmalı adalar (Pracel ve Spartly adaları) konusunda, Washington'un da belirli girişimleri üzerine, Japonya ve Çin'in bölgede karşı karşıya gelmektedir. (Kim & Reynolds, 2016, s. 1) Tokyo Hristiyan Üniversitesi Profesörü, Stephen R. Nagy'nin söylediği üzere; burada vurgulanması gereken en önemli nokta, Japonya'nın kıyı devleti olmadığı halde Güney Çin Denizi meselesine dâhil olmasının nedeni, bu denizin Ortadoğu'ya giden enerji taşımacılığı suyuollarına sahip olmasıdır.

Görüleceği üzere Japonya açısından oldukça kırılğan görülen Çin Japonya siyasi ilişkilerine, Çin perspektifinden bakılınca, resim çokta farklı değildir. Bu bağlamda Nagoya Üniversitesi profesörlerinden Noriyuki Kawamura'ya göre; Çin Japonya ilişkileri sağlam temellere dayanmamaktadır ve tarafların Güney ve Doğu Çin Denizi konusunda yaşanan problemleri aşmak için daha iyi iletişime ihtiyacı vardır. Pekin Üniversitesi, Japonya Çalışmaları Bölümünden Profesör Li Hanmai'ye göre; iki ülkenin Güney Çin Denizi sorunları, ödün verebildikleri bir sorun değildir ve ödümler olmadan, resmi olarak, somut bir anlaşma ile iki devletin bir araya gelmesi oldukça zordur.

Son olarak Çin halkının Japon halkına yönelik hisleri ve bakış açılarına değinilirse; 2012 yılında, Çin'in hak iddiasında bulunduğu adaların sahiplerinden, Japonya hükümeti tarafından satın alınması ile ülke geneline yayılan gösterilerle halk sokağa çıkmıştır. Bu olay 1989 yılındaki Tiananmen Olayı'ndan ve 2005 yılındaki Japon tarih kitaplarının II. Dünya Savaşı'na dair kısımlarını değiştirilmesi ile ilgili olan Japonya karşıtı gösterilerden sonra en çok katılımın görüldüğü gösteriler olmuştur. (Amrita, 2016, s. 2)

2) Çin'in Tarihi Hafızası

Çin ile Japonya ilişkilerinin oldukça eski çağlara dayanması, köklü bir tarihi de beraberine getirmektedir. Ancak Çin'in ulus hafızasında aynı köklü tarihten geriye büyük oranda, Japonya'nın II. Dünya Savaşı boyunca uygulamış olduğu şiddet olayları kalmıştır. Çin yöneticileri tarafından tarihi olaylar yer yer göz ardı edilip gelecek vurgusu yapılırsa da Çin halkının büyük çoğunluğu, Japon halkını savaş yıllarında acımasızca sergilediği davranışlarla hatırlamakta ve Japonları "öteki" olarak görmektedirler. (Amrita, 2016, s. 3) Bu yüzden, Çin Japonya arasında bugün var olan ilişkilerde "kimlik" boyutu göz ardı edilemez bir öneme sahiptir.

Çin'in aklında kalan tarih içerik olarak, Mançurya'nın işgalinden, Güney Kore'li kadınların köle olarak kullanıldığı "Comfort Women"⁸ olayından ve Nanjing Katliamı'ndan

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.; "Japonya ile Güney Kore Arasındaki Tarihi Anlaşmanın Düşündürdükleri", Yrd. Doç. Dr. Emine AKÇADAĞ ALAGÖZ.

başlayıp geriye doğru gitmektedir. İşte bu durum iki ülke arasında tarihi kaynaklı bir “*güven açığına*” (*trust deficit*) sebep olmaktadır. Ancak burada bu tarihi hafızanın canlı tutulmasına yönelik çabaların varlığına da değinilmelidir.

Ayrıca bu çabaların sadece Çin taraflı gelişmediğini, Japon hükümet yetkililerinin, Yasukuni Tapınağı’ni ziyaretlerini -ki bu savaş boyunca ölmüş (Çinlilere göre öldürülmüş) Japon askerlerinin anılması-, Japon tarih kitaplarındaki tarihi olaylarında yapılan değişiklikleri ve Senkaku/Diayoyu adalar sorununda sergilenen hırçın tavırlar nedeniyle de akıllarda tarihin canlandığını belirtmek gerekmektedir. (Amrita, 2016, s. 3)

Diğer yandan Çin halkının Japonlara duyduğu tarihi nefretin sebebi sadece II. Dünya Savaşı yıllarına dayanmadığını ve 1895 tarihli “*8 Yıl Savaşları*”nın da etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Geniş tarihi uzantıları olan Japon karşıtlığının, Çin Komünist Partisi tarafından stratejik bir şekilde kullanıldığı belirtilmelidir. Parti uygulayacağı radikal ekonomik siyasi programları, Japonya’nın savaş yıllarına dikkat çekerek, güvenlik ve istikrar bağlamında halkını ikna etmektedir. Savaştan sonra Japonya’nın hızlı bir şekilde toparlanması ve modernleşmesi, “*tarihi hatalarından pişman olmaz Japonlar*” gibi bir algının varlığı burada önemlidir. Görüleceği üzere, Çin milliyetçiliğinin ana unsurlarından birisi “*Japon karşıtlığı*” olmuştur. (Amrita, 2016, s. 4)

Çin’de Japon nefretinin bir diğer nedeni ise, 20. yüzyılda emperyal amaçlar ile Çin’i kontrol altına almak isteyen batılı devletlerin, oldukça zayıf düşmüş olan bu ülkeye saldırırken Japonya’nın bir batılı devlet gibi Çin’e karşı savaşmasıdır. (Fidan, Ekim 2010, s. 31) Zira bu durum şu an Çinliler arasında Amerikan halkının Japonlardan daha samimi bulunmasına sebep olmaktadır. (Amrita, 2016, s. 5) Çin halkı arasında 1980’lerden sonra ABD düşmanlığı, piyasa ekonomisine geçiş ile giderek azalırken Japon düşmanlığı ise artış göstermiştir. (Fidan, Ekim 2010, s. 33)

Düşmanlığın bir diğer sebebi ise, Çinli’ler tarihi kaynaklara dayanarak Japonya medeniyetinin, kültürünün, yaşam tarzının ve hatta Japonya’nın kendisinin bile Çin kaynaklı olduğunu düşünmekte ve bu nedenle de Japonya’nın Çin’i uzun süre işgal altında tutmasını kabullenememektedirler. Bunun yanında savaş yıllarında Japon askerlerin Çinlilere karşı tavırları, Alman askerlerinin Fransa’yı işgal ettikleri anda takındıkları tavır gibi olmaması, yani sert ve anlayışsız olmaları, bu düşmanlığı şiddetlendirmiştir. Ayrıca birçok Çinli’ye göre, Çin’in Japonya’dan alacağı bir intikamın varlığı söz konusudur. (Fidan, Ekim 2010, s. 33-34)

Genel olarak belirtirsek, Japonya Çin’e göre; bir yandan istilacı, saldırgan, ticari rakip, bölgesel bir güç, muhtemel rakip diğer yandan ekonomik bir gelişim modeli ve gelişimde bir yardımcıdır. (Ping, 2015, s. 31) Japonya’ya karşı çok yönlü ve temkinli bu tanımların arasında, tarihle bağlantılı olanlar, diğerlerine göre daha ön plana çıkmaktadır. Sonuç olarak Çin tarihi hafızasının, Çin Japonya ilişkilerinin bugünü için, bir kırılma noktası unsuru olduğu görülebilmektedir.

3) Ekonomik İlişkiler

Çin Japonya arasındaki ekonomik ilişkiler, iki halk arasındaki ilk temasların nedenlerini oluşturmaktadır. (Reischauer, 1981, s. 18) Tarihi geçmişi oldukça derin olan ekonomik ilişkiler, tarihin belli dönemlerinde karşılıklı gelişse de 19. ve 20. yüzyılda daha çok Japonya’nın emperyal amaçları gölgesinde şekillenmiştir. Savaş sonrası diplomatik ilişkilerin tesisi 1970’li yıllarda olurken 1980’li yıllara gelindiğinde, Çin ve Japonya çok iyi iki ticari ortak haline gelmiştir. Japonya’dan Çin’e teknoloji akımı hızla devam etmiş ve Çin ile karşılıklı ekonomik bağlılık daha da artmıştır. (Lehmann, 2015, s. 1-3) Bugün ise, 2014 yılı verilerine göre, ikili arasındaki toplam ticaret hacmi 344 milyar dolardır. (Kim & Reynolds, 2016, s. 3) Ayrıca Çin, Japonya’nın en büyük ticari ortağıdır ve Japonlar ticaretinin 5/1’ni Çinliler ile yapar. Japonya ise Çin’in en büyük üçüncü (ABD ve Hong Kong’tan sonra) ticari ortağıdır. Japonya Çin’de en

fazla yatırım yapan ülkedir (2014 yılında 100 milyar dolardan fazladır) ve Japonya'nın Çin'de yaptığı yatırım, ABD'nin Çin'de yaptığı yatırımlardan 30 milyar dolar daha fazladır. (Drysdale, East Asia Forum Quarterly, 2015, s. 2)

Çin'in ve Japonya'nın ekonomik ilişkileri söz konusu olunca, iki ülkenin uyumu ve işbirliği alanları oldukça geniş olmaktadır. Özellikle gelişmiş Japon teknolojisi ve endüstrisi, hızla büyüyen Çin ekonomisi için model olmaktadır. Ancak iki ülkenin jeo-ekonomik potansiyelinin önüne politik konuların geçmesi bir an meselesi olarak görülmektedir. (Drysdale, East Asia Forum Quarterly, 2015, s. 2)

Politik ilişkilerde bugün gelinen noktanın sebebiyle, iki ülke tarafından ekonomik ilişkilere (karşılıklı bağımlılığa) ne gibi alternatiflerin arandığına değinmeden evvel, daha on yıl öncesine kadar ikilinin arasındaki ekonomik bağların yer yer politik duruşlar ile nasıl desteklendiğini göstermek açısından, 2007 yılında Japonya'nın Çin'i, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım konusunda desteklediğine ve bu ikili arasında bir ekonomik entegrasyon havasının kısmen de var olduğuna değinmek burada önemli olacaktır. (Fukuda, 2015, s. 1) Ayrıca Japonya, 1989 Tiananmen Olayları'ndan sonra Çin'e uygulanan ambargoyu kaldıran ilk G-7 üyesi ülke olmuştur. (Çolakoğlu, 2009, s. 113)

Öncelikle ekonomik ilişkilerin şu anı bağlamında Japonya açısından durum irdelenirse; 2015 yılı ile birçok Japon firmanın Çin'den çekildiği söylense de Japonya Ekonomi Bakanlığı verilerine göre, Çin ile Japonya'nın ekonomik hacminde bir daralma yoktur. Ayrıca Çin'in rolünün "*dünyanın fabrikası Çin'den, dünyanın marketi Çin*" olarak değişmiş olması, Çin'in halen ödenek ve tüketim trendleri konusunda Japonya için yukarıya doğru bir grafik çizdiğini göstermiştir. (Aoyama, 2016, s. 33)

Ancak bu verilere rağmen ekonomik ilişkilerin geleceği konusunda olumlu bir havadan söz etmek pek mümkün görülmemektedir. Bu durumun nedenleri çeşitli olmakta birlikte, burada iki ülke arasındaki ilişkilere diğer aktörlerin (özellikle bölge ülkeler) dâhil olması söz konusudur.

Öncelikle ABD'nin öncülüğünde 2008 yılında görüşmelerinin başladığı ve Eylül 2015'te üyelerce imzalarının atıldığı "*Trans-Pasifik Ortaklığı*" (Trans-Pacific Partnership-TPP), Çin'in dışarda bırakıldığı ve Japonya ile ABD'nin başını çektiği, yeni nesil bir ticaret anlaşmasıdır. Temel amaç üyeler arası ticaret engellerini en aza indirip ticareti artırmak olsa da örtülü amacın, kurallarını büyük ölçüde ABD'nin belirlediği bir yapı ile Çin'in bölgede artan nüfusunu kırmak olduğu düşünülmektedir. (Alagöz, BİLGESAM, 2015, s. 1-2)

Aynı şekilde Çin, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Amerika) Ülkeleri Yeni Gelişim Bankası'nı (NDB) kurmuş ve Asyalı Altyapı Yatırım Bankası'nı (AIIB) kurmaya hazırlanmaktadır. Ayrıca 2014 yılında Jinping, ekonomik oluşumların ötesinde "*Yeni Asya Güvenlik Konsepti*" vurgusunu yapmış ve Asya'nın güvenliğinin, Asyalılar tarafından tesisine atıfta bulunmuştur. (Ministry of Defence, 2015, s. 33) ABD tarafından TPP'ye katılmak isteyen ülkelerden üst düzey piyasa standartları istenmesi, Çin'i bu konuda da ayrıca arayışlara itmiştir. Bu bağlamda 12 bölge ülke ile Çin serbest ticaret anlaşması imzalamış, ASEAN tarafından ortaya koyulan, Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) inisiyatifi aktif olarak desteklemiş ve ASEAN+1 yaklaşımı ile de Güney Kore, Japonya, Hindistan, Avustralya ve Yeni Zelanda ile serbest ticaret anlaşmasını imzalamıştır. (Alagöz, BİLGESAM, 2015, s. 5)

Ayrıca Çin'in bölgede arayışlara girmesinin sebebi, sadece ABD kaynaklı olmayıp Abe tarafından da TPP'nin sık sık gündeme getirilmesidir. Diet konuşmasında Abe, TPP sayesinde Japonya'nın 2020'de gerçekleştirmek için belirlenmiş olduğu "*1 trilyon Yen GSMH*" bandının daha önceden gerçekleştirebileceğini söylemiştir. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 3)

Genel olarak Çin Japonya ekonomik ilişkilerinde, istatistiksel verilere göre bir istikrar görülse de siyasi temelden gelen sarsıntılar ile çatallaşmalar görülmekte ve bu durum ülkelerin, karşılıklı bağımlılıklarını pekiştirmek yerine yeni ekonomik oluşum arayışları içinde

olduklarını göstermektedir. Ayrıca ekonomik pragmatizmin milliyetçilik tabanlı öfkenin üstesinden gelmesi, iki ülkenin tarihinden yapılacak çıkarımlara göre pek mümkün görünmemektedir. (Lehmann, 2015, s. 3)

4) Üçüncü Taraflar Bağlamında Çin Japonya Rekabeti

Çin Japonya ilişkileri, yukarıda değinilmiş olan siyasi ve ekonomik tabanlı sorunlar ile belli bir süreden sonra “*Thucydides Tuzağı*’na ister istemez düşmektedir. Aslında bu terim daha çok Çin ABD ilişkilerine atfedilmektedir (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 2016, s. 4) lakin ABD’nin Çin’e dair bölgede yürüttüğü politikalar sebebi ile bölge ülkelerinin ilişkileri de dolaylı olarak bu yönde evrilmektedir. (Allison, 2005, s. 1) Çünkü Çin ve Japonya, ekonomik ve siyasi alandaki rekabetlerini, üçüncü taraflarla kurdukları ekonomik ya da siyasi işbirliği anlaşmaları ile ikame etmeye çalışmaktadırlar.

Asya Pasifik’in en büyük iki gücü arasında devam eden rekabet, ABD’nin ve diğer Asya ülkelerinin de farklı ekonomik siyasi oluşumlar ile bu iki taraftan birine doğru kaymasına sebep olmaktadır. Bu durum ise Asya Pasifik için “*belirsizliğin değil bir istikrarın arandığı bölge*” tanımlamalarına neden olmaktadır. Ayrıca askeri kapasitelerin ve stratejik hırsların artmış olduğu bölgede, iki ülke arasında iletişim kanallarının artırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. (South China Morning Post, 2016, s. 2)

Burada dikkat çeken bir husus olarak Japonya’nın yaşamakta olduğu “*ikilem*” üzerinde durmak gerekmektedir. Bilindiği üzere Tokyo zaman zaman Çin politikalarını ABD’ye göre farklılaştırmaya çalışmaktaysa bile (Çolakoğlu, 2009, s. 114) Çin’in son zamanlardaki hızlı büyümesi, Japonya’nın ABD ittifakına duyduğu ihtiyacı tekrar artırmaktadır. Bu durum Japonya’nın Çin’e karşı otonom politikalar sahibi devlet mi yoksa ABD’nin Asya politikalarının bir uzantısı mı olacağı konusunda ikilem yaşamasına sebep olmaktadır. (Tınmaz, 2011, s. 2)

Bir görüşe göre, Japonya’nın içinde bulunduğu siyasi ekonomik durgunluğa son verecek durumun, “*ABD ile var olan bağları kesmek*” ile mümkün olacağı vurgulanmaktadır. (Muhammed & Ishihara, 1998, s. 29)Yine bu durum Japonya’yı ikilemlere itmektir. ABD, Çin tarafından bölgede kabul görmemektedir. Örneğin, THAAD adı verilen misilleme füzelerin, Güney Kore’ye yerleştirilmesi, sadece Güney Kore ve ABD’nin karar verebileceği bir durum olmadığı, bu konunun aynı zamanda Çin’in ulusal çıkarları ile çatıştığı belirtilmiştir. Burada Çin’in vurgusu “*bölgemize dair kararları, bölgemiz ülkeleri almalı*” şeklinde olmuştur. (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 2016, s. 3)

Çin’in ABD’ye dair siyasi meselelerde tutumu böyleyken derinleştirilmek istenen Japonya ABD ittifakına yaklaşımını da kestirmek zor olamayacaktır. Çünkü hala yürürlükte olan anlaşmalar bağlamında Japonya’da 50.000’e yakın ABD askeri vardır ve Abe hükümetinin ülkeyi sivil bir güç olmaktan çıkarmaya yönelik reformları ve politikaları, Japonya ABD ilişkileri bağlamında Çin’e rahatsızlık vermektedir. (Harner, 30 Eylül 2015, s. 3)

Ancak Çin, ABD’nin siyasi politikaları ve askeri varlığından rahatsızlık duysa bile iki ülke arasında var olan 558 milyar dolarlık ticaret hacmi ile karşılıklı bağımlılığa atıfta bulunarak Çin’in sadece gelişmekte olduğunu ve ABD’ye meydan okumak gibi iddiasının olduğu yönündeki savların asılsız olduğunu belirtmiştir. (Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China, 2016, s. 4)

Çin ve ABD arasında rekabet unsuru olan bir diğer konu ise TPP gibi ekonomik amaçlarla kurulan organizasyonların “*güvenlikleştirilmesi*”dir. Bu bağlamda ABD’nin bölge ülkeler ile güvenlik işbirliğini de geliştirme çabaları artmıştır. Örneğin, TPP üyesi Japonya ve Avusturalya, 2014 yılında hem serbest ticaret bölge anlaşması imzalamışlar hem de askeri işbirliklerini artırmışlardır. (Alagöz, BİLGESAM, 2015, s. 6)

Amerika'nın Asya (siyasi) müttefiklerinden diğeri olan ROK'un (Güney Kore), Japonya ile yaşamış olduğu tarihi sorunların günümüze yansımaları (Comfort Women olayı) sebebiyle ikili arasında yer yer kırılmalıklar yaşanmaktadır. Bu durumu lehine çevirmek isteyen Çin ise ROK'un dış ticaretinde en fazla alım yapan müşterisi olarak, iki ülke arasında var olan ekonomik bağları daha da güçlendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca ROK'un, Abe'nin yapmış olduğu reformlar konusunda yaklaşımı, Çin ile ortak paydada buluşur mahiyettedir. Japonya ROK arasındaki krizlerde yine devreye ABD girerek geçici süreli de olsa tarafları bir araya getirebilmektedir. (Alagöz, Bilgesam, 2016, s. 4)

Diğeri bir tartışma konusu olan Güney Çin Denizi adalar sorunu, bölge ülkeleri ile Çin arasında sorunlara sebep olmaktadır. Tartışmalı sularda Çin'in inşa etmekte olduğu yapay adalarda hak iddia etmekte olan ASEAN ülkelerince bu durumun, oldukça kaygı verici olduğu belirtilmektedir. Japonya Dışişleri Bakanı Fumio Kishida da; Çin'in Güney Çin Denizi faaliyetlerini, bölge ülkeleri için "*oldukça kaygı verici*" bir durum olarak görmüştür. (Takenaka, 2016, s. 1)

Farklı bir bakış açısı sunması bağlamında, Çin Japonya ilişkilerine ABD halkının perspektifinden bakılacak olursa, 1000 Amerikan vatandaşının katıldığı bir ankete göre, katılımcıların %47'si Japonya'nın bölgede daha aktif bir askeri güç olması gerektiğini söylerken, %43'lük kesim Japonya'nın askeri gücünün sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir. Bu insanların %75'i Japonlar'a karşı olumlu düşüncelere sahipken, aynı olumlu düşünceler Çin'e karşı beslenmemektedir. Ayrıca Amerikan halkına göre, Çin'in artan askeri ve ekonomik gücü karşısında, ABD'nin Çin ile ikili ilişkilerini artırması gerekmektedir. Aynı anketin Japonya'da yapılan kısmına göre, Japon halkı Amerikan halkına karşı olumlu düşünceler içindeyken aynı durum Çin halkı için söylenememektedir. Son olarak anketin değerlendirmesinde ise, Amerikan halkının düşüncelerinin çabuk değişebilirliğine dikkat çekilmiştir. (The Genron NPO, 2015, s. 1-3)

Son olarak Çin'in büyük bir güç olarak bölgede ekonomik ve siyasi anlamda gelişmesini sürdürmesi, Japonya'yı ister istemez Güney Asya ülkelerine itmektir. Bölge ülkeleri bağlamında, Çin'e karşı Japonya'ya yakın bir duruş hâkimdir. Bunun en büyük sebebi ise Çin'in bölgede izlediği hırçın politikalar, içe kapanık yapısı, askeri teçhizatları ve orduyu modernleştirme konusuna verdiği önemdir. (Dominguez, 2016, s. 3)

5) Gelecek Üzerine Kurgular

Japonya başbakanı Shinzo Abe yıllık Diet konuşmasında, içinde bulunulan dönem itibari ile "*hiçbir ülkenin kendi güvenliğini tek başına korumasının mümkün olmadığını*" belirtmiş ve bu sebeple gelecek tehlikelere karşı Japonya, "*kollektif meşru-müdafaa*" yaklaşımı ile, Japonya ülke güvenliğinin daha da geniş kapsamlı ele alınacağına vurgu yapmıştır. (Prime Minister of Japan and His Cabinet, 2016, s. 14)

Abe'nin açıklamalarından anlaşılacağı üzere ve ilk senaryoya göre Japonya, Asya-Pasifik bölgesinde yaşanan sorunlara karşı müttefikleri ile ortak hareketi benimseyecektir. Bu nedenle gelecek dönemlerde Japonya'nın ihtiyacı olduğu ölçüde ABD ile sıkı müttefikliğinin verdiği avantajları kullanırken diğeri yandan da ASEAN ülkelerine ekonomik yardımlarda ve yatırımlarda bulunarak bu ülkeler üzerinde nüfusunu arttırması beklenmektedir. (Dominguez, 2016, s. 5)

Bir diğeri (stratejik olan) senaryo ise, Çin ile olan ilişkilere dair Japonya'nın bir karar vermesi gerektiğidir. Japonya'nın bu kararı, ABD ile var olan bağlarını sürdürüp bölgesel hâkimiyet konusunda yükselen Çin'le mücadele üzerine mi yoksa kendini daha güvende hissedebilmek için, Çin ve ABD ile ayrı ayrı alternatif müzakereler yürütmek üzerine mi vereceği merak konusudur. Ancak uzmanlara göre Çin'in durumu da aynı şekildedir. Bu nedenle iki ülkenin de birbirinin jeo-ekonomik ilişkilerdeki rolünü kabul etmesi burada oldukça

önem arz etmektedir. Çünkü bu iki ülkenin kendilerinde var olan jeo-ekonomik kapasitenin farkına varmaları bu şekilde mümkün olacaktır. (Drysdale, East Asia Forum, 2015, s. 2)

İlişkilerin geleceği konusunda belirleyici olacak olan bir diğer konu ise, Çin'in Japonya tarihi üzerine şekillenmiş olan ulusal kimliğidir. Bu yüzden, Japonya'nın girişeceği her türlü faaliyet, Çinli'ler tarafından tarihe yorularak değerlendirilecektir. Çin Japonya ilişkilerinin tarihi sadece geçmişin bir meselesi olmamakta, aynı zamanda şimdinin ve geleceğin ilişkileri konusunda bilgiler sunmaya devam etmektedir. Böylece Çin Japonya arasında var olan ilişkilerin, ulusal ve ekonomik çıkarlardan daha ziyade ulusal hafıza ve kimliğe bağlı olacağı en azından Çin açısından gerçektir. (Amrita, 2016, s. 4)

Ancak diğer bir bakış açısına göre Çin, Japonya'nın bölgedeki var olan nüfusunu ve ekonomik önemini tekrar hatırlamalıdır. Bunun için bölgesel liderlik iddiası ya da yeni bir uluslararası düzen arayışları yerine, Japonya ile daha sıkı bağlar kurmalıdır. Bu durumun aynı zamanda, ABD'nin Çin'e dair kaygılarını giderici mahiyette olup iki ülkenin ilişkilerine olumlu yönde katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. (Sahashi, 2015, s. 14)

Çin Japonya'dan özellikle piyasa ekonomisine geçiş yıllarında birçok şey öğrenmiştir. Yine gelecek yıllarda Çin'in yüzleşmesinin muhtemel olduğu sosyal ve demografik sorunlar (Armitage & Nye, 2007, s. 3) konusunda, Japonya'nın kaynaklarından ve bilgisinden yararlanması faydasına olacaktır.

Ayrıca siyasetçilerin ve liderlerin, halkın milliyetçi hırslarını körüklemek yerine, iki ülke arası gelişecek olumlu ilişkilerin, yararlarına yönelik halkı bilgilendirmesi de iki ülke ilişkilerinin geleceği konusunda oldukça önemlidir. (Sahashi, 2015, s. 14) Çünkü güncel bir örnek olarak değinmek gerekirse; Japonya Kabine Kanunları Bürosu Genel Müdürü Yusuke Yokobatake; "*Japonya anayasayı kesin bir şekilde nükleer silah kullanımını yasaklamamaktadır*" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Açıklamadan sonra, belirli Japon mevkilerince bunun yanlış bir yorum olduğuna yönelik açıklamalar gelse de, Çinli yetkililer tarafından kınamalar çoktan gelmiştir. (Japan Times, 2016) Bunun gibi açıklamaların, iki ülke halkını barıştan ziyade çatışmaya götüreceği açıktır.

Çin Japonya ilişkilerine model olması açısından Avusturalya'nın güvenlik meselelerine yaklaşımı ve bu meseleleri ele alışı örnek olarak verilebilmektedir. Çünkü bu ülkenin askeri konulardaki yaklaşımları ile ekonomik konulardaki yaklaşımları birbirinden oldukça ayrılmaktadır. Çin ve Japonya ilişkilerinin geleceği için bu modelin uygulanabilirliği, önerilen başka bir senaryodur. (Daojiong, 2015, s. 16)

Çin'in liderliğinde öne sürülen Asya modelinin (*Asian solutions to Asian problems*) işlevsel olacağına yönelik bir algının zayıflığına değinmek gerekmektedir. Çünkü Çin'in, bu oluşumlar için düşündüğü üyeler, zaten Çin'in hali hazırda kendi içinde yaşamakta olduğu gelişim sorunlarını yaşayan ülkelerdir. Ayrıca Çin'in komşuları ile yaşamakta olduğu sorunlar, Çin'e olan güveni azaltmakta ve kaygıları attırmaktadır. (Achary, 2015, s. 19-20)

Joseph Nye'e göre; bir müttefiklik, ortaklık ya da kurumun inşası, akıllı güce (smart power) ulaşmada ve onu korumada en önemli sütunlardan biridir. Çin'in bunları yapabilecek kapasitesi vardır ancak günümüzde bu gibi kurumların inşası ve sürdürülmesi gittikçe zorlaşmaktadır. Bu bağlamda Beijing sert güç (hard power) konusunda, Washington ve Tokyo'yu yakalıyor olsa bile bölgesel liderlik ve rekabet mücadeleleri konusunda, bundan daha fazlasına, yani sert gücün yanında yumuşak güce (soft power) de ihtiyaç vardır. (Ping, 2015, s. 32)

Başka bir bakış açısına göre, Çin'in hızlı büyüme hamleleri, halkın artan geliri ve toplumda gittikçe artan servet eşitsizlikleri, elliden fazla etnik grubu içinde barındıran Çin için gelecekte çok büyük siyasi sorunlar teşkil edecektir. Hatta bu sürecin sonunda bir Çin Federasyonu'nun kurulması bile muhtemel görülmektedir. Bu nedenle Çin'in bölgede diğer ülkelere doğru yayılmacılık ve etki altına alma politikaları yerine, iç kırılganlıklarına

odaklanmasının daha uygun olacağına dair görüşlerde de vardır. (Muhammed & Ishihara, 1998, s. 175-176)

Genel olarak belirtilirse, “*Asya mutfağının, bu iki ustaya (ülkeye) yetecek kadar geniş olduğu*” bu iki ekonomik güç tarafından fark edilmelidir. Yukarıda belirtilen ve bölgenin istikrarını ve barış ortamını güvence altına alabilecek kapasitedeki bütün girişimler ve faaliyetler için bu bölge oldukça elverişlidir. (Ping, 2015, s. 32) Buna ilaveten Çin’in ve Japonya’nın farkına varması gereken hatta onlara hatırlaması gereken “*Japon ruhu, Çin ilmi*” şeklinde bir söz vardır ve iki “*Asyalı*” olarak birbirlerinin aslında ne kadar aynı olduklarını kabul etmeleri, hem bu iki ülke hem de bölge için faydalı olacaktır. (Muhammed & Ishihara, 1998, s. 137-138)

6) Sonuç

Uzakdoğu’nun iki ekonomik devi olarak Çin ve Japonya siyasi ve ekonomik ilişkileri, günümüzde, hiç olmadığı kadar önem arz eder bir hale gelmiştir. Bu önemin altında yatan unsurlar oldukça çeşitli olmakla beraber, açık piyasa ekonomisine adaptasyon, Çin’in katalitik ekonomik büyümeleri ve Japonya’nın var olan ekonomik gücünü, ekonomik bir dev olarak bölgede yerini almış ve siyasi ve askeri olarak da bölgeye hâkim devlet olmak isteyen Çin’e karşı bir frenleme sistemi olarak kullanılmak isteyişi gibi unsurlar en başta gelmektedir.

Çin Japonya ilişkileri her ne kadar ilk bakışta belirli parametreler ve veriler ile kavranabilir gibi görünse de aslında köklü tarihi ilişkiler ile başlaması ve günümüz ekonomik gelişmeleri ile şekillenmesi bakımından, “*bir çarpıda anlaşılabilir*” ve hatta “*kafa karıştıran*” bir hal almaya başladığı görülmektedir. Çünkü iki ülkenin siyasi kırılmalıklar üzerine oldukça vurgu yapılmasına rağmen ekonomik ilişkilerin hacmi kayda değer gelişmeler göstermekte ve hatta gelecekte de artış göstermesi beklenmektedir.

Ancak analizlerin de ortak noktası olarak, ülkeler arası var olan “*tarihi hafıza*”, aslında iki ülke açısından en büyük tehdittir. “*Kimlik*” kavramı ve tarih algısı ilişkilerin bugününü etkileyen ve hatta yarınını da etkili olması beklenen unsurlar olmuştur. Çünkü ilişkiler ancak halkların liderlerine izin verdiği oranda kurulabilmekte ve halkların da Çin Japonya ilişkilerine dair düşünceleri, ancak tarihi konuları unutabildikleri ölçüde olumlu olmaktadır. Bu nedenle iki ülkenin birbirlerine karşı misilleme mahiyetinde sergilemiş oldukları politikaların yerini, halkları işbirliği, istikrar ve barış konusunda bilinçlendiren ve birleştiren politikaların alması gerektiği açıkça görülebilmektedir.

Tabii ki burada iki ülkenin iç siyasi dinamikleri olarak Çin ve Japon milliyetçiliklerinin karşılıklı olarak birinin diğerinden nefret etmesi üzerine kurulmuş olması, bu konuda en büyük meydan okumadır. Şu ana kadar izlenen politikalar klasik milliyetçi çizgiden ayrılamamış ve iç siyasi kitlelerden gelen talepler, iki ülkenin diplomatik ilişkilerinde vuku bulmuştur. Ancak bu siyasi (toprak ve tarih konularında var olan) taleplerin, bir takım araçlar (medya, iletişim vb.) sayesinde, ekonomik çıkarlar ile ikame edilebilme imkânının da burada varlığı önemlidir.

Bölgede varlığı hissedilir olan ABD ve ASEAN ülkelerinin, Çin Japonya ilişkileri konusunda, belirleyici ülkeler oldukları çalışmanın bir diğer çıkarımı olmuştur. Uzak bir ihtimal olarak bahsedilen bir Çin-Japonya ortaklığının en akla gelen ilk dayanağı “*ABD karşıtlığı*” iken, bu durumun tam tersi olan “*Çin Japon düşmanlığının*” en önemli sebeplerinden biri de yine ABD olmaktadır.

Günümüzde, Barışın Pro-aktif Katılımcı ülkesi Japonya ve Barışçıl Yükseliş’in ülkesi Çin’in ilişkileri, bu bölgenin “*istikrara muhtaç bir bölge*” olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Buradan hareketle, bu iki ülkenin siyasi programlarının, söylem ve uygulama konusunda çeliştikleri açıkça görülebilmektedir. Çünkü ülkeler siyasi ilişkileri mümkün oldukça “*kırmızı çizgiler*” üzerinde tutup, tarihi konuları gündeme alıp, jeo-ekonomik kapasitelerini oldukça düşük seviyelere çekmeye çalışmaktadır. Bölgenin hâkim ülkesi olma

yarışı, silahlanma maliyeti olarak, ekonomilerine uyarılar vermeye başlamıştır. İlişkilerin geleceği konusunda kesin bir kurgudan bahsetmek mümkün olmasa da bugünkü Çin Japonya ilişkilerinin, liderler düzeyinde “iyi”, bakanlar düzeyinde “kırılgan” ve halklar düzeyinde “gereksiz” bir izlenim sunduğu, çalışmanın en genel çıkarımı olmuştur.

Kaynakça

- SOUTH CHINA MORNING POST (9 Nisan, 2016), “**The Region Needs Stability, Not Uncertainty**”, 20 Nisan, 2016, <http://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/1934780/region-needs-stability-not-uncertainty> adresinden alındı.
- ACHARY, A. (1 Eylül, 2015), “**Will ASEAN survive great-power rivalry in Asia?**”, East Asia Forum Quarterly, 1 Nisan, 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
- ALAGÖZ, E. A. (18 Kasım, 2015), “**Asya-Pasifik’te Trans-Pasifik Ortaklığı ve Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık**”, BİLGESAM, 20 Mart, 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/2222/-asya-pasifik-te-trans-pasifik-ortakligi-ve-bolgesel-kapsamli-ekonomik-ortaklik/#.VyeormLTDC> adresinden alındı.
- ALAGÖZ, E. A. (2 Nisan, 2015), “**Japonya ile Güney Kore Arasındaki Tarihi Anlaşmanın Düşündürdükleri**”, BİLGESAM, 4 Nisan, 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/2315/japonyaileguneykorearasindakitarihianlasmanindusundurdukleri/#.VzIsLfmLTDD> adresinden alındı.
- ALLISON, G. (24 Eylül, 2015), “**Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?**”, The Atlantic, 1 Nisan 2016 01 04, 2016, <http://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/united-states-china-war-thucydides-trap/406756/> adresinden alındı.
- AMRITA, J. (8 Ocak, 2016), “**The Optics of China-Japan Relations from the Politics of ‘Historical Memories’.**”, Centre for East Asian Studies, 2 Mart 2016, <http://utsynergyjournal.org/2016/01/08/the-optics-of-china-japan-relations-from-the-politics-of-historical-memories/> adresinden alındı.
- AOYAMA, R. (9 Ocak, 2016), “**What’s pushing Japanese firms out of China?**”, East Asia Forum Quarterly, 3 Mart, 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
- ARMITAGE, R. L., & NYE, J. S. (2 Ocak 2007), “**The U.S.-Japan alliance Getting Asia Right through 2020**”, The Center for Strategic ,and International Studies (CSIS), 25 Aralık 2015, http://csis.org/files/media/csis/pubs/070216_asia2020.pdf adresinden alındı.
- BBC (6 Mayıs, 2013), “**Profile: Xi Jinping**”, 3 Ocak, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-11551399> adresinden alındı.
- CAMPBELL, C. (1 Ocak, 2015), “**Highlights from China’s New Defense White Paper, “China’s Military Strategy**”, U.S.-China Economic and Security Review Commission, 1 Nisan 2016, http://origin.www.uscc.gov/sites/default/files/Research/Issue%20Brief_Highlights%20from%20Chinas%20New%20Defense%20White%20Paper_Campbell_6.1.15.pdf adresinden alındı.
- CAMPBELL, K., & ANDREWS, B. (1 Ağustos, 2013), “**Explaining the US ‘Pivot’ to Asia**”, Chatham House, 10 Nisan 2016, s. 2., https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Americas/0813pp_pivottoasia.pdf adresinden alındı.
- ÇOLAKOĞLU, S. (2009), “**Uluslararası İlişkilerde Kuzeydoğu Asya**”, Ankara, USAK.
- DAPJIONG, Z. (9 Ocak, 2015), “**Fixing the relationship: a view from China**”, East Asia Forum Quarterly, 4 Ocak 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
- DEFENCE, U.S. (4 Temmuz, 2015), “**Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2015**”, Annual Report to congress, 15 Mart 2016, http://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2015_China_Military_Power_Report.pdf adresinden alındı.

- DOMINGUEZ, G. (24 Şubat, 2016), “**How China is driving Japan closer to Southeast Asia**”, Deutsche Welle, 2 Mart 2016, <http://www.dw.com/en/how-china-is-driving-japan-closer-to-southeast-asia/a-19070879> adresinden alındı.
- DRYSDALE, P. (28 Haziran, 2015), “**The geo-economic potential of the China–Japan relationship**”, East Asia Forum, 3 Mart 2016, <http://www.eastasiaforum.org/2015/09/28/the-geo-economic-potential-of-the-china-japan-relationship/> adresinden alındı.
- FİDAN, G. (Ekim, 2010), “**Çin Halk Cumhuriyeti Japonya İlişkileri: İşbirliği Yapan Devletler Düşman Halklar**”, 21. Yüzyıl, s. 30., https://www.academia.edu/2492612/%C3%87in_Halk_Cumhuriyeti_Japonya_%C4%B0li%C5%9Fkileri_%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi_Yapan_Devletler_D%C3%BC%C5%9Fman_Halklar adresinden alındı.
- FUKUDA, M. (1 Eylül, 2015), “**The Koizumi years, a time of lost opportunities:**”, East Asia Forum Quarterly, 3 Mart 2016, <https://translate.google.com.tr/?hl=tr#es/tr/The%20Koizumi%20years%2C%20a%20time%20of%20lost%20opportunities> adresinden alındı.
- HARNER, S. (30 Eylül, 2015), “**Whither Japan 2016: Reflections On Japan's History And Relations With The U.S. And China**”, Forbes, 10 Aralık 2015, <http://www.forbes.com/sites/stephenharner/2015/12/30/whither-japan-2016-reflections-on-japans-history-and-relations-with-the-u-s-and-china/#4e74361e516b> adresinden alındı.
- JAPAN TIMES (19 Mart , 2016), “**Constitution does not specifically ban Japan’s use of nuclear weapons**”, Cabinet official, 20 Mart 2016, http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/19/national/politics-diplomacy/constitution-not-specifically-ban-japans-use-nuclear-weapons-cabinet-official/#.Vyi9P_mLTDD adresinden alındı.
- KYODO (16 Mart, 2016), “**Chinese premier says China-Japan relations improving but ‘still fragile’.**”, Japan Times, 29 Mart 2016, <http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/16/asia-pacific/chinese-premier-says-china-japan-relations-improving-still-fragile/#.VyRbWfmLTDD> adresinden alındı.
- KIM, S., & REYNOLDS, I. (30 Mart 2016), “**Japan-China tensions simmer as Xi, Abe remain cool on talks in U.S.**”, Bloomberg, 13 Nisan, 2016, <http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/30/national/japan-china-tensions-simmer-xi-abe-remain-cool-talks-u-s/#.VyY12fmLTDe> adresinden alındı.
- KYODO (12 Mart, 2016), “**A record number of Japanese say they do not feel friendly toward China**”, Japan Times, 1 Nisan , 2016, <http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/12/national/record-number-japanese-say-not-feel-friendly-toward-china/#.VyXxEfmLTDC> adresinden alındı.
- KYODO (16 Mart, 2016), “**Chinese premier says China-Japan relations improving but ‘still fragile’**”, Japan Times, 29 Mart, 2016, http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/16/asia-pacific/chinese-premier-says-china-japan-relations-improving-still-fragile/#.VyYLx_mLTDD adresinden alındı.
- KYODO (30 Mart, 2016), “**China urges Japan to be peaceful as contested security laws take effect**”, Japan Times, 2 Nisan, 2016, <http://www.japantimes.co.jp/news/2016/03/30/national/china-urges-japan-peaceful-contested-security-laws-take-effect/#.VyYqDvmLTDD> adresinden alındı.
- LEHMANN, J. P. (5 Kasım, 2015), “**Economic Ties Won't Ensure Peace Between China And Japan**”, Forbes, 15 Mart, 2016, <http://www.forbes.com/sites/jplehmann/2015/11/05/economic-ties-wont-ensure-peace-between-china-and-japan/#58c6c5314fdb> adresinden alındı.
- MANNIG, R. A., & PRZYSTUP, J. J. (12 Ekim, 2015), “**Asian stability hangs in the balance**”, East Asia Forum Quarterly, 1 Nisan, 2015, , s. 10., <http://www.eastasiaforum.org/2015/10/12/asian-stability-hangs-in-the-balance-of-japan-china-relations/> adresinden alındı.
-

- MCCURRY, J. (29 Mart, 2016), “**China accuses Japan of threatening Pacific peace with military law**”, The Guardian, 31 Mart, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2016/mar/29/china-accuses-japan-of-threatening-peace-in-pacific-with-new-law> adresinden alındı.
- MINISTER FOR FOREIGN AFFAIRS OF JAPAN, (29 Eylül, 1972), “**Joint Communiqué of the Government of Japan and the Government of the People's Republic of China**”, 15 Nisan, 2016, <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/china/joint72.html> adresinden alındı.
- MINISTRY OF DEFENCE (2015), “**Defense of Japan (Annual White Paper)**”, 20 Ocak, 2016, http://www.mod.go.jp/e/publ/w_paper/2015.html adresinden alındı.
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF JAPAN (2012), “**Back to Japan's Security/Peace & Stability of the International Community**”, 1 Eylül, 2015, <http://www.mofa.go.jp/policy/security/> adresinden alındı.
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA (26 Şubat, 2016), “**A Changing China and Its Diplomacy**”, 1 Nisan, 2016, http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1345211.shtml adresinden alındı.
- MUHAMMED, M., & ISHIHARA, S. (1998), “**Hayır Diyebilen Asya**”, İstanbul, İlke Yayıncılık.
- PING, H. (1 Eylül, 2015), “**Could Sino-Japanese competition benefit Asia?**”, East China Forum Quarterly, 3 Nisan, 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
- PRIME MINISTER OF JAPAN AND HIS CABINET (22 Ocak, 2016), “**Policy Speech by Prime Minister Shinzo Abe to the 190th Session of the Diet**”, 10 Mart, 2016, <http://japan.kantei.go.jp/index.html> adresinden alındı.
- REISCHAUER, E. O. (1981), “**Japan: The Story of a Nation**”, Tokyo, Charles E. Tuttle CO.
- SAHASHI, R. (1 Eylül, 2015), “**Fixing the relationship: a view from China**”, East Asia Forum Quarterly, 1 Nisan, 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
- SASAKAWA PEACE FOUNDATION (27 Ekim, 2015), “**Collective Self-Defense**”, 20 Ekim, 2015, <http://spfusa.org/research/collective-self-defense/> adresinden alındı.
- TAKENAKA, K. (25 Nisan, 2016), “**Japan says China's maritime expansion making the world 'greatly worried'**”, Reuters, 5 Nisan, 2016, http://mobile.reuters.com/article/idUSKCN0XM0MQ?feedType=RSS&feedName=topNews&utm_source=twitter adresinden alındı.
- THE GENRON NPO (26 Eylül, 2015), “**Americans fully trust Japan, yet give more weight to China economic ties: U.S. scholar**”, 1 Nisan, 2016, <http://www.genronnpo.net/en/pp/archives/5209.html> adresinden alındı.
- NORMAN, L. (29 Eylül, 2015), “**Japan's Abe Wants to Improve Relations With China**”, The Wall Street Journal, 25 Ocak, 2016, <http://www.wsj.com/articles/japans-shinzo-abe-vows-to-achieve-solid-economic-growth-1443532975> adresinden alındı.
- TINMAZ, S. (18 Nisan, 2011), “**Çin-Japonya-Amerika İlişkilerini Anlamak**”, Bilgesam, 10 Ocak, 2016, <http://www.bilgesam.org/incele/851/-cin-japonya-amerika-iliskilerini-anlamak/#.VyhvaPmLTDD> adresinden alındı.
- WANG, Y. K. (11 Ocak, 2010), “**China's Growing Strength, Taiwan's Diminishing Options**”, Brookings, 1 Eylül, 2015, <http://www.brookings.edu/research/papers/2010/11/china-taiwan-wang> adresinden alındı.
- WORLD BANK (2014), “**Gross domestic product 2014**”, 11 Nisan, 2016, <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf> adresinden alındı.
- YAHUDA, M. (1 Eylül, 2015), “**How War Memory Continues to Divide China and Japan**”, East Asia Forum Quarterly, 1 Nisan, 2016, <http://press.anu.edu.au/wp-content/uploads/2015/09/WEB-final-EAFQ-7.3.pdf> adresinden alındı.
-

SOSYAL MEDYA’NIN ENFORMASYON SAVAŞI TEKNİĞİ OLARAK KULLANILMASININ DAEŞ TERÖR ÖRGÜTÜ’NÜN FAALİYETLERİ KAPSAMINDA ANALİZİ

A. Burak DARICILI¹

Özet:

“Terör” sözü latince “terere” kelimesinden türemektedir ve korku salmak, dehşete düşürmek, yıldırım anlamındadır. İnsanlık tarihi boyunca siyasal, dinsel veya ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla sivillere; resmî, yerel ve genel yönetimlere yönelik baskı, yıldırma ve her türlü şiddet içeren bir yöntem olarak karışımıza çıkan terörizm, Devlet’ül Irak ve Şam (DAEŞ) tarafından kullanılan yeni teknik ve eylemler şekilleriyle, bugüne kadar görülmemiş bir boyuta ulaşmıştır.

DAEŞ’in planladığı terör faaliyetlerinin geçmişte terör örgütleri tarafından kullanılan yöntemlerden en temel farkı, bu eylemlerin vahşi ve acımasız yanının sosyal medya olanaklarını kullanmak suretiyle küresel ölçekte insanları baskı altına alma amacıyla bir enformasyon savaş tekniği olarak kullanılabilmesidir. Bu bağlamda oluşturulan korku senaryoları ile DAEŞ’in, Musul’u Irak Ordusu’ndan neredeyse hiç savaştan 10 Haziran 2014 tarihinde bir gün içinde teslim alabildiği hatırlanmalıdır.

DAEŞ’in sosyal medyayı etkili bir enformasyon savaş tekniği olarak kullanabilmesinde, sosyal medya olanaklarına ulaşmanın herkes için kolay, hızlı, aynı anda ve çok kısa sürede yönlendirilebilir ve coğrafi sınır tanımayan yapısının etkili olduğu da açıktır. Bu bağlamda çalışmamızda günümüzde sosyal medyanın bir enformasyon savaş tekniği olarak nasıl kullanılabildiği irdelenecek ve DAEŞ’in sosyal medya imkânlarından azami ölçüde faydalanan yeni nesil terör stratejisi, somut örnekleri ile birlikte analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enformasyon Savaşı, Sosyal Medya, DAEŞ

ANALYSIS OF EMPLOYMENT OF SOCIAL MEDIA AS AN INFORMATION WARFARE TECHNIQUE WITHIN THE CONTEXT OF THE ACTIVITIES OF TERROR ORGANIZATION DAES

Abstract:

The word "terror" derives from the word "terere" in Latin and it means to inflict fear, horror, or to intimidate someone. Terrorism which we have encountered throughout the history of mankind as a method which comprised of pressure, intimidation and all kinds of violence aimed towards civilians, official, local and general governments in order to achieve political, religious or economic targets, has reached today dimensions unsurpassed until our present day due to techniques and mode of actions employed by the State of Iraq and Damascus (DAES).

The most basic difference between the terror activities planned by DAES and the terror activities which had been planned by the terror organizations in the past is the capability to employ brutal and merciless side of these actions in order to suppress people on a global scale by employing social media facilities as an information warfare technique. Within this context, it should be kept in mind that DAES, because of the horror scenarios which had been created, was able to take over Mosul from the Iraqi Army in one single day, on 10 June 2014, without fighting almost one single battle.

It is very clear that reaching social media capabilities by everyone being easy, fast and directing it at the same moment and in a very short time period, together with its structure which is not limited with geographical boundaries is most effective in enabling DAES to employ social media as an affective information warfare technique. Within this context, how the social media is used as an information warfare technique will be explicated in our study and new generation terror strategy of DAES which employs the social media capabilities at the maximum level will be analyzed, together with concrete examples.

Key Words: Information Warfare, Social Media, DAES

¹Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, daricili@yahoo.com

Giriş

Devlet'ül Irak ve's Şam (DAEŞ), son yıllarda sadece Suriye ve Irak topraklarında değil, aynı zamanda küresel ölçekte gerçekleştirdiği acımasız terör saldırıları nedeniyle dünya kamuoyu gündemindedir. DEAŞ, terör eylemlerini Suriye, Irak, Türkiye'nin yanı sıra Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyası ile Avrupa ve Amerika kıtasını da hedef alacak şekilde geliştirmekte ve planlamaktadır. DEAŞ, insan kaynaklarını ise sözde "İslam Devleti" topraklarında veya emirliklerinde yaşayan bireyler ile bu ütopyanın peşinde bölgeye sözde "hicret" eden militanlardan oluşturmaktadır.

DAEŞ'in sahip olduğu cihat yanlısı selefi veya tekfiri ideoloji kapsamında günümüz dünyasındaki yerleşik sosyal, kültürel, iktisadi ve dini sistematiği kabul etmemektedir. Bu kapsamda çağdaş dünyadaki kimlikler ve vatandaşlık bağları, DAEŞ militanları için anlamsızdır. Bununla birlikte çağdaş yaşam standartlarına karşı olduğunu her fırsatta ifade etmesine rağmen, DAEŞ'in özellikle sosyal medya olanakları kapsamında geliştirdiği modern enformasyon savaşı teknikleri dünyanın bugüne kadar tecrübe ettiği standartların çok ötesinde ve oldukça sofistikedir.

21. yy.'da enformasyon ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan muazzam gelişmeler kapsamında yeni neslin mobilitesi ve farkındalığı çok fazla gelişmiştir. Artık dünyanın bir ucundan diğer bir ucuna seyahat etmek veya iletişim kurmak hem çok daha ucuz hem de çok daha fazla kolaydır. Söz konusu imkan ve kabiliyetler, genelde barışçıl amaçlarla kullanılmaktadır. Bununla birlikte bu imkan ve kabiliyetlerden, DAEŞ gibi terör örgütleri küresel düzeyde terörist faaliyetleri planlama ve bu faaliyetlerin propagandasının yapılması noktasında da istifade edilebilmektedir.

Belirtildiği haliyle, DAEŞ'in terör faaliyetlerinin planlanması ve küresel ölçekte propagandasının yapılması kapsamında sosyal medya imkânlarından önemli ölçüde faydalanmaktadır. Bu süreçte ise DAEŞ'in militan ve destekçi kitlesinin 21. yy.'ın sağladığı ulaşım ve iletişim teknolojilerine son derece hâkim genç nesil mensubu olmalarının da önemli rolü bulunmaktadır.²

Öte yandan DAEŞ, sadece gerçekleştirdiği eylemlerin propagandasını yapmak amacıyla değil, aynı zamanda Suriye ve Irak'ta kontrol altına aldığı bölgelerde yaşayanları bir arada tutmak, dünyanın birçok bölgesinde sözde "hicret" amacıyla bu bölgeye gelen militanlarını disipline etmek ve eğitmek, ayrıca da yeni militan devşirmek amacıyla da söz konusu sosyal medya imkanlarından yararlanmaktadır. Bununla birlikte, DAEŞ'in sosyal medya imkanları kapsamında sürdürdüğü yeni nesil enformasyon savaşı tekniklerinin etkin ve yaratıcı bir planlama ile gerçekleştirildiği de bilinmelidir.³

Bu kapsamda DAEŞ'in bir enformasyon savaş enstrümanı olarak sosyal medyayı ne şekilde kullanmakta olduğunun net bir biçimde ortaya konması amacıyla DAEŞ'in cihat yanlısı selefi veya tekfiri ideolojisi ve örgütlenme yapısına hatlarıyla ele alınacaktır. Genel çerçevenin ardından DAEŞ'in sosyal medya imkânlarından ne şekilde faydalanmakta olduğu somut örnekleri ile birlikte analiz edilecektir.

DAEŞ'in İdeolojisi

DAEŞ, İslam dininin gerekliliklerini esas aldığı iddia etse bile ideolojisi genel bir tanımlamayla cihat yanlısı selefilik veya tekfirilik şeklinde adlandırabileceğimiz anlayışın

² *Türkçe Konuşan DAEŞ Destekçileri Üzerine Twitter Sosyal Ağ Analizi*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Grubu (ORSAM), Ankara, Rapor No: 205, Ağustos 2016, ss. 7-8.

³ *Terörün Propagandası: DAEŞ Terör Örgütü ve Konstantiniyye Dergisi*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Grubu (ORSAM), Ankara, Rapor No: 204, Ağustos 2016, s. 7.

uzantısıdır. Bu kapsamda selef, halefin tersi yani tekfir edilmesidir⁴ ve tarihsel olarak önde gelenler anlamına gelir. İslam'da selef kabul edilen kişilere (Hz Muhammed ve Sahabelere) hiçbir değişiklik yapmadan tabii olmayı esas alır. Bu düşünce tarzı dinde meydana gelen sonraki gelişmeleri kabul etmeyerek, bunları İslam dışı olarak görmektedir. Bu kapsamda DAEŞ için kendi İslami görüşlerinden sapanlar, farklı düşünce tarzına sahip olanlar kâfir olarak nitelendirilir ve bunun cezası ise ölümdür.⁵

Öte yandan cihat yanlısı selevi veya tekfiri ideolojinin temelini, İslamiyet ilk yıllarında ortaya çıkmış olan ve Hariciler⁶ olarak adlandırılan grubun düşüncelerine dayandığı da edilebilecektir. Akabinde ise bu düşünce akımı tarihsel olarak temel dini yaklaşımlarını Ahmed bin Hanbel'e dayandırmış, İbn-i Teymiyye ile itikadi farklılığını sistematize etmiş ve Abdülvahhab ile devlet otoritesiyle doğrudan bağ kurmuştur. Temel referans noktası ise yukarıda belirtilen şekilde Kuran-ı Kerim ve Kuran'ı açıklamak için gönderilen Hz. Muhammed'in sünnetidir.⁷

DAEŞ'in sahip olduğu düşünce yapısı için şiddet meselesinin gündeme gelmesi İsrail'in Filistin'i, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin de Afganistan'ı işgali ile tetiklenen bir süreçtir.⁸ Afganistan işgali ve sonrasında bahse konu sözde cihatçı grupların ortaya çıkması, El-Kaide'nin küresel tehdit haline gelmesine neden olmuş ve tekfiri ideolojinin küresel ölçekte yayılmasına yol açmıştır. Aynı anda Rusya Federasyonu (RF)'nin Çeçenistan işgali ve Bosna Savaşı bu süreci pekiştirmiştir. Sonrasında Irak'ın Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından işgali ve Suriye iç savaşı bu grupların küresel cihat anlayışını geliştirmesi için uygun zemin yaratmıştır.⁹

DAEŞ'in Örgütlenme Yapısı

DAEŞ temelde üç ana gruptan oluşmaktadır. Bunlardan ilki çekirdek yönetim kadrosudur. Bu kadro baskın bir şekilde Iraklı Sünni aşiret mensuplarından ve eski Baas mensuplarından oluşmaktadır ve 2010 yılından beri Ebu Bekir el-Bağdadi'nin imametini kabul etmektedirler. İkinci temel grup Bağdadi'yi imam kabul etmiş olan ve yine çoğunlukla Iraklılardan, kısmen de Suriyelilerden oluşan gruptur. Bu grup, örgüt içinde askerî ve idari işlerde görev almaktadır. Üçüncü grubu oluşturan yapının ise %80'den fazlası Irak ve Suriye dışından bölgeye gelen yabancı sözde mücahitlerdir.¹⁰

DAEŞ sahip olduğu kaynakları ve sözde ilan ettiği İslam devletini kontrol etmek için ciddi bir bürokratik yapı tesis etmiştir. Bu kapsamda ele geçirilen şehirler "vilayet" yapılanması

⁴ Mehmet Zeki İşcan, "Tarih Boyunca Selevi Söylem", *İlahiyat Akademi Dergisi*, 1/1-2, (2015), s. 2.

⁵Şemsettin Erdoğan ve Ergün Deligöz, "Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14/11, (2015), s. 13.

⁶ Haricilik/Hariciler: Hz Muhammed'in ölümü sonrasında Hz. Ali ve Muaviye arasında yaşanan gerginlik kapsamında her iki şahsiyeti ve görüşlerini tekfir ederek harici bir İslami yorum üzerine varlıklarını tanımlayan dini akımdır. Tarih süresince de varlıklarını çeşitli yorumlar ve mezhepsel yaklaşımlar dahilinde sürdürmüşlerdir. En önemli dini yaklaşımları kendilerinden olmayan birey ve toplumları tekfir ederek, öldürmekten çekinmemeleri, ayrıca da Hz. Muhammed'in sünneti ve hadisi olarak genel kabul görmüş birçok İslami kural ve anlayışı kabul etmemeleridir. Ortaya çıktığı ilk yıllarda söz konusu grubu dahil olan şahısların, Arabistan'daki Bedevi kabilelerinden oldukları da belirtilerek, bu İslami anlayışın "*etnik bir farklılık üzerine inşa edilmiş dini bir yorum*" olarak kabul edilmesini gerektiğini ileri süren kimi değerlendirmeler de söz konusudur.

⁷"*Terörün Propagandası: DAEŞ ...*", op, cit. s. 7.

⁸ Necati Alkan, *El Kaide'den İŞİD'a Din, Şiddet ve Terörizm*, Ankara, Karınca Yayınları, 2016, s. 90.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Seçkin Öktem, "Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi", *Ortadoğu Etütleri*, 2/3, (Temmuz 2010), ss. 183-185.

¹⁰ Erdoğan ve Deligöz, op.cit., s. 10.

şeklinde bölümlendirilmekte ve yönetimleri ise DAEŞ'a bağlılığını ispat etmiş Emirler'e (valilere) verilmektedir.¹¹

DAEŞ kontrol ettiği alanlardaki yerel halkın desteğini kazanmak amacıyla belediye, eğitim, sağlık, adalet ve güvenlik gibi bir devletin temel görevleri arasında yer alan hizmetlerin sağlanması noktasında ciddi gayret göstermektedir. Bu hizmetlerin sağlanması sürecinde öncelikle DAEŞ anlayışına uygun şeriat yaşamının her alanında tatbik edilmesi şart koşılmakta ve halkın şeriat kurallarına uygun davranması sağlanmaktadır. Bu maksatla "hisbah" isimli ahlak polisi tarafından ticaretten, alkole, uyuşturucudan kadınların kılık kıyafetlerine kadar birçok konuda denetimler yapılmakta ve suçlular ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Davalar şeriat mahkemelerince İslami usullere göre görülmekte, cezalar da yine şeriat hükümlerine göre yerine getirilmektedir.¹²

Terör ve Propaganda İlişkisi

Terör örgütleri için propaganda hayati önemdedir. Çünkü terör örgütlerinin eylem kapasitelerini sürdürülebilir kılması noktasında propaganda araçlarının önemli rolü bulunmaktadır. Terör örgütlerinin propagandaya bir kitle haberleşme yöntemi olarak kullanması aynı zamanda terör örgütlerinin psikolojik savaş taktikleri olarak da adlandırılabilir. Bu kapsamda, terör örgütlerinin sansasyonel eylemlerine en güçsüz oldukları dönemde imza atarak propagandalarını etkili bir şekilde yapmakta oldukları da akılda tutulmalıdır. Bu itibarla yapılan propagandanın, terör örgütüne hem kendisini motive etme hem de örgüte gereken insan kaynağını ve maddi imkânları sağlama konusunda yardımcı olduğu açıktır.¹³

Günümüzde enformasyon alanında yaşanan köklü teknolojik değişimler ile birlikte sosyal medya olanakları terör örgütlerinin klasik medya teknikleri ile sürdürmeye gayret ettikleri propaganda faaliyetlerinde de önemli değişikliklere neden olmuştur. Söz konusu yeni imkânları ise DAEŞ, Batı'da yetişmiş, görel olarak iyi eğitilmiş ve teknolojik gelişmelere yatkın genç militan yapısı sayesinde oldukça etkin bir şekilde kullanabilmeyi başarmıştır. Bu itibarla DAEŞ klasik enformasyon savaşı tekniklerinden ziyade yeni nesil sosyal medya imkânlarından istifade etmeyi aşağıda belirtilen nedenler kapsamında daha fazla tercih etmektedir.¹⁴

-Silahlı propaganda ilk etapta halkın dikkatinin çekilmesi noktasında önemli olsa da uzun vadede halkın tepkisine neden olmaktadır.¹⁵ Bu kapsamda, DAEŞ'in kendisine potansiyel taraftar gördüğü Türkiye'deki bazı muhafazakâr grupların tepkisini çekmemek adına Türkiye'deki hiçbir eylemi resmi olarak kabul etmemiş olduğu örneği de hatırd tutulmalıdır.

-Sosyal medya üzerinden gerçekleşen propaganda ilgi çekici ve daha anlaşılırdır. İhtiyaçlara göre esnek bir yapıda, sürekli olarak revize edilebilen özelliktedir.

-Sosyal medya vasıtasıyla istenilen bilgi hedef kitleye kolay, hızlı, aynı anda ve çok kısa sürede yönlendirilebilir.

-Sosyal medya uygulamalarının sağladığı imkânlar coğrafi sınır tanımayan bir yapıdadır.

-Sosyal medya uygulamalarının kriptolu yazılım özellikleri kullanıcılarının kimliğini rahatlıkla gizlemesine olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda DAEŞ mensupları gerçek

¹¹"The Islamic State in Iraq and the Levant and the Al-Nusra Front for the people of the Levant: Report and recommendations submitted pursuant to resolution", United Nations (UN), Report No: 2170, 2014.

¹² Erdoğan ve Deligöz, loc. cit.

¹³ "Terörün Propagandası: DAEŞ...", op.cit., s. 7.

¹⁴ Social Media as A Tool of Hybrid Warfare, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, June 2016, <http://www.stratcomcoe.org/download/file/fid/5314>, (e.t. 14.12.2016), p. 34.

¹⁵Tamer Kumkale, **Psikolojik Savaş**, İstanbul, Pegasus Yayınları, 2007, s. 137.

kimliklerini gizlemek suretiyle aktif mukavemet (güvenlik-istihbarat kurumları) unsurlarının takibinden rahatlıkla kaçınabilmektedirler.

Öte yandan DAEŞ'in sosyal medya kullanım hedefleri ise genel olarak terör örgütlerinin propaganda amaçları ile örtüşmekte olup, bu kapsamda aşağıda belirtilen ana başlıklar kapsamında kategorize edilebilecektir:¹⁶

-Varlığını duyurma ve gücünü gösterme.

-Hasmın otoritesini sarsma.

-Halka ve tabanına baskı kurma, hedef aldığı toplum yapısını korku sarmalına alma ve baskıyla manipüle etme.

-Üyelerine motivasyon ve eğitim sağlama, militan devşirme, yeni maddi kaynak temin etme.

-Hasmı üzerinde kaos yaratma, kendinden yana olmayanları sindirme ve etkisizleştirme.

Görüldüğü üzere söz konusu hedefler, terör örgütleri tarafından sosyal medya imkânları henüz bu kadar gelişmediği dönemlerde de sürdürülmekte olan klasik propaganda faaliyetleri hedefleri ile benzerlik içermektedir. Bu noktadan hareketle, terör örgütlerinin klasik propaganda hedefleri ile sosyal medya üzerinden, özellikle de DAEŞ'in uyguladığı şekilde sürdürülmekte olan enformasyon savaşı amaçlarının benzer mahiyete sahip oldukları belirtilebilecektir. Bu noktada ortaya çıkan fark ise sosyal medya üzerinden sürdürülen yöntemlerin daha hızlı, esnek, şartlara göre kolay revize edilebilen, daha cazip ve etkili görsel unsurları bulunan, aynı zamanda da bir terör örgütünün olmazsa olmaz özelliği olan kriptolu yapısına en uygun olan usulleri içermesinden kaynaklanmaktadır.

DAEŞ'in Sosyal Medyayı Enformasyon Savaşı Tekniği Olarak Kullanmasına Dair Örnek Olaylar

Suriye iç savaşı sürecinde yaşanan gelişmeler, bu çatışmalara taraf her aktör tarafından çıkarları kapsamında dünya kamuoyuna sosyal medya imkanları vasıtasıyla manipüle edilerek aktarılmaktadır. Söz konusu süreç dahilinde ise DAEŞ sosyal medya uygulamalarını en etkili ve manipülatif tarzda kullanma imkan ve kabiliyetine sahip aktördür. DAEŞ, 2014 yaz aylarından Irak ve Suriye'de işgal ettiği alanları arttırması ile uyumlu bir şekilde adeta küresel ölçekte de sosyal medya platformlarını önemli ölçüde tesiri altına alabilmeyi başarmıştır.

Bununla birlikte DAEŞ'in sosyal medyayı ve dijital platformları kullanabilen ilk terör örgütü olmadığı da açıktır. Bu noktada DAEŞ'in farkı, bu örgütün özgün standartlara sahip bir sosyal medya enformasyon savaş mekanizması kurabilmiş olmasıdır. Adeta kurumsallaşan bu yapı sayesinde, ağ teknolojilerine hakim Batılı ülkeleri bile DAEŞ'in sosyal medyada manipülatif etki gösterme imkan ve kabiliyetine sahip hesaplarını ve paylaşımlarını engellemekte oldukça zorlanabilmektedir.

Bu noktada Rand Corporation tarafından 2016 yılında yayınlanan ve DAEŞ ile potansiyel irtibatlı yaklaşık 23 Milyon Arapça Twitter paylaşımının incelenmesi kapsamında hazırlanan araştırmadaki tespitlerin, bu örgütün sosyal medya merkezli propaganda gücünü göstermesi bakımından oldukça önem olduğu da belirtilebilecektir. Söz konusu çalışmada:¹⁷

-Twitter'da DAEŞ'e karşı olan kişilerin sayısının, destekleyenlerden oldukça fazla olduğu, bu durumu rağmen DAEŞ'in etkili sosyal medya yapılanması nedeniyle sosyal medya da karşıtlarına nazar çok daha etkili olabildiği,

-DAEŞ'in söz konusu sosyal medya paylaşımlarının cazibesi kapsamında bünyesine yeni militan katmakta oldukça başarılı olduğu,

¹⁶"Terörün Propagandası: DAEŞ...", *op.cit.*, s. 8.

¹⁷Ayrıntılı bilgi için bkz. Elizabeth Bodine-Baron, Todd C. Helmus, Madeline Magnuson, Zev Winkelman, **Examining ISIS Support and Opposition Networks on Twitter**, Rand Corporation, 2016, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1300/RR1328/RAND_RR1328.pdf, (e.t. 15.12.2016), pp. 1-80.

-DAEŞ'in, benzer ideolojiye sahip El-Kaide gibi örgütler ile karşılaştırıldığında, Twitter'da ve diğer sosyal medya platformlarında ideolojisini yayma, yeni sempatizan ve savaşçı bulma gibi konularda çok daha başarılı faaliyetler gösterebildiği,

-El-Kaide'nin sosyal medya platformlarını genel olarak açıklama yapmak için kullandığını, buna karşılık DAEŞ'in Twitter'dan potansiyel sempatizanlarına ulaşmak ve aynı zamanda daha derin ideolojik tartışma ve bağlılık oluşturmak için de yararlanabildiği,

-DAEŞ'i sosyal medyada destekleyen bireylerin çok farklı kültür ve toplumlara tabi oldukları, bu yüzden de Batılı istihbarat ve güvenlik kurumlarının DAEŞ'in farklı kültürel özelliklere sahip olan militan ve destekçilerinin sosyal medya platformu üzerinden gerçekleşen propaganda faaliyetlerine cevap vermekte zorlandıkları. Bu nedenle söz konusu kurumların her topluma uygun şekilde hitap edebilecek DAEŞ karşıtı söylemler üretmeye çalışması gerektiği,

-Bu kapsamda, örneğin Temmuz 2014-Nisan 2015 arasında Twitter'da yapılan paylaşımların 20 binden fazla ayrı farklı toplum kesimine ait olduklarının belirlendiği, bu kadar çok çeşitliliğe karşı etkin bir karşı propaganda sistemi planlamanın ise oldukça zor olduğu tespitleri yer almıştır.

Söz konusu genel tespit ve analizlerin dışında DAEŞ tarafından bugüne kadar sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen propaganda faaliyetleri ile ilgili somut örnekler vermek, bu örgütün enformasyon savaşı kabiliyetinin irdelenmesi bakımından bizce önemlidir. Bu kapsamda:¹⁸

-2015 Ocak ayında "Siber Halife" isimli bir hesap ABD Ordusu Merkez Komutanlığı (CENTCOM)'nın Twitter hesabını hackleyerek ABD askerlerini sert ifadelerle tehdit etmiştir. Bu olay, DAEŞ'in hasmın moralini bozmaya ve tabanına gücünü göstermeyi hedef alan sosyal medya merkezli bir enformasyon savaşı yöntemi olarak da kabul edilebilecektir.

-Suriye'de süre gelen iç savaşı esnasında, DAEŞ mensuplarınca açılan bazı Twitter başlıkları vasıtasıyla (Örneğin; State of Raqqa, Islamic State vb.) yapılan paylaşımlarla örgüt üyeleri askeri, ideolojik ve dini eğitime tabi tutulabilmektedir. Bu yöntem ise DAEŞ'in örgüt üyelerine eğitim faaliyeti vermek suretiyle kendi tabanına karşı propaganda faaliyeti gerçekleştirme, örgütün siyasi ve askeri disiplinini sağlama ve militanlarına lojistik destek verme amacına hizmet eden bir sosyal medya kullanımudur.

-DAEŞ, bazı sosyal medya hesaplarının kriptolu görüşme özelliğinden istifade ederek, örgütün hem eylem planlamaları gerçekleşmekte hem de örgütün kendi tabanına yönelik ideolojik birliği ve örgüt aidiyet hissini pekiştirilmeye yönelik kullanımlar yapabilmektedir. DAEŞ, bu tarz faaliyetleri planlamak suretiyle kendi tabanına karşı sosyal medya merkezli propaganda gerçekleştirmekte, örgütün siyasi ve askeri disiplinini sağlamaktadır.

-Örgüt mensupları Twitter üzerinden popüler başlıkları (Örneğin WorldCup2014, CricketWorldCup2015 vb.) takip ederek, bu başlıklara örgütün propagandasının yapıldığı beyanlar, metinler, video görüntüleri, ses kayıtlarını yönlendirmektedir. DAEŞ söz konusu planlamalara ile de hedef toplumu baskı altına alma, terörize etme ve tabanına karşı gücünü göstermeyi hedefleyen sosyal medya kullanımlarını gerçekleştirmektedir.

-20 Haziran 2014 tarihinde Twitter üzerinden başlatılan ve DAEŞ lehine fikirlerin paylaşıldığı "AllEyesOnISIS" kampanyası 30.000 tweet ile küresel ölçekte başta Almanya, Endonezya, Pakistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti olmak üzere birçok ülkeye ulaşmayı başarmıştır. "DAEŞ'i Destekleyen Bir Milyar Müslüman" kampanyası ise 13 Haziran 2014 tarihinde Twitter'da paylaşıldıktan sonra sadece 4 gün içinde 22.000 kez retweet edilmiştir.

Aktardığımız örneklerden de anlaşıldığı üzere, DAEŞ sosyal medya uygulamaları kapsamında Twitter'ı, Facebook uygulamasına göre daha çok tercih etmektedir. Bu tercih ise temelde DAEŞ mensuplarının Facebook'a karşı şüpheli yaklaşımından kaynaklanmaktadır. DAEŞ mensupları Facebook üzerinden açılan hesapların gerçek kullanıcılarının kolaylıkla

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Social Media as A Tool...", op.cit., pp. 35-41.

tespit edilebildiğini bilmektedirler. Bu kapsamda da Facebook'u sosyal medya merkezli propaganda faaliyetlerinde sınırlı oranda kullanmaktadırlar.¹⁹

Öte yandan Twitter, DAES'in sosyal medya merkezli enformasyon savaşının adeta bütüncül ve en operatif apartı konumundadır. Twitter'ın bu konumuna ulaşmasında, her bir destekçisini etkili biçimde kendi bilgisini üretip dağıtmasına olanak tanıyan merkezsizleşmiş yapısı önemli rol oynamaktadır. DAES'in Twitter hesapları ise dört kategoride değerlendirilebilecektir:²⁰

-Resmi Haber Hesapları: Belirli bir kişiyle bağlantısı olmadan DAES haber ve propagandası yapılan hesaplardır.

-Gayri Resmi Haber Hesapları: DAES destekçilerinin geniş bir kitleye yönelik propaganda faaliyeti sürdürmek için kullandığı hesaplardır.

-Bölgesel Haberler: Belirli bir bölgeden resmi haber akışı sağlamaktadır.

-Kişisel Hesaplar: Savaşçı ve destekçilerinin Suriye ve Irak'taki olaylar hakkında paylaşım yaptıkları hesaplardır.

Ayrıca DAES militanları Twitter paylaşımlarının daha geniş kitlelere ulaşması amacıyla "Dawn of Glad Tiding"²¹, "Hootsuite"²², "Tweetdeck"²³ ve "BufferApp37"²⁴ isimli uygulamalardan da istifade etmektedirler.

DAES, Twitter dışında da zaman zaman farklı sosyal medya uygulamalarından propaganda faaliyetleri kapsamında istifade edebilmektedir. Bu uygulamaların başında ise hesaplarının adli takibata uğramadığı, yani kapatılmadığı, rahatlıkla propaganda faaliyeti yapılabilen "Khelafabook", "FireChat", "Kik Messenger" isimli sohbet platformları gelmektedir. Ayrıca DAES militanlarınca konuşmaları şifreleyen "Superspot" isimli şifreleme uygulaması ve sempatizanlara dinî eğitim vermek ve ideolojik altyapıyı kurmak amacıyla da "Hisn Al-Muslim" ve "Daily Hadith App DevCoiner" isimli uygulamalar etkin bir biçimde kullanılmaktadır. DAES'in "Khelafabook" isimli uygulamasının açılış sayfasında "*İŞİD destekçisi ilk sosyal medyadır*" ibaresi de yer almakta olup, bu kapsamda bu programın DAES'in ilk özgün sosyal medya propaganda uygulaması olduğu da ifade edilebilecektir. Bahse konu uygulamanın İngilizce, Almanya, İspanyolca, Endenzyaca, Cavca, Türkçe ve Portekizce olarak hizmet vereceği şuan için bilinmekte olup, Musul'da yaşayan DAES sempatizanı bir şahıs tarafından hazırlandığı da iddia edilmektedir. Bu uygulama henüz kullanıma açılmamış olması nedeniyle kayıt kabul etmemekle birlikte, herkesin indirip kendi sosyal ağını kurmasına olanak tanıyan "Socialkit" adında bir platform üzerinden kurulabildiği de ileri sürülmektedir.²⁵

Bunlarla birlikte, DAES her seferinde daha yaratıcı (!) öğeler içeren korku ve dehşet temasının yoğun bir şekilde kullanıldığı, son derece kaliteli çekimlerle hazırlanmış infaz görüntülerini sosyal medya vasıtasıyla yaymak suretiyle, etkili ve yeni bir sosyal medya merkezli enformasyon savaşı tekniğinin adeta icatçısı olmuştur. Bu yöntem ile örgüt hedef

¹⁹ Esmâ Kesinkaya, **Irak ve Şam İslam Devleti'nin Yeni Medya Kullanımı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Ankara, (2015), s. 103.

²⁰ Ibid., s. 116.

²¹ DAES hakkında haber ve bilgileri yaymak için kullanılan bir programdır.

²² Google Play'den indirilebilen bir programdır. Bu program aracılığı ile Facebook, Twitter, LinkedIn gibi çoklu sosyal medya platformlarında mesajlar yönetilebilmektedir. İçerikler zaman ayarlı olarak gönderilebilmektedir. Bir gönderi zaman olarak önceden ayarlanıp otomatik yayınlanabilmektedir.

²³ Tweetdeck ile konu, olay ve hashtag düzeyinde arama yapılabilmektedir. Kullanıcıların şifrelerini paylaşmadan tek bir hesapta paylaşım yapabildiği bu program Google Play'den indirilebilmektedir.

²⁴ Zaman ayarlı olarak Twitter ve Facebook üzerinden paylaşım yapılmasına olanak tanıyan bir uygulamadır ve Google Play'den indirilebilmektedir.

²⁵ Andrey Griffin, **Khelafabook: Isis Supporters Create Own Social Network But Site Quickly Buckles**, Independent, 9 Mart 2015, <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/khelafabook-isis-supporters-create-own-social-network-after-twitter-facebook-bans-10095947.html>, (e.t. 14.12.2016).

toplumu baskı altına alma, terörize etme, tabanına karşı gücünü gösterme, korku/dehşet sarmalı yaratma, örgütün siyasi ve askeri disiplini sağlama, militan devşirme, örgüt propagandası yapma hedeflerine sosyal medya üzerinden ulaşmayı planlamaktadır.

Özellikle söz konusu dehşet videoları, DAEŞ'in en önemli sosyal medya propaganda aracıdır. Çünkü örgüt kendini bu sayede güçlü göstererek yeni militan devşirmekte ve maddi imkan yaratmaktadır. Irak ve Suriye'deki Sünni Arap grupların ortak düşmana/işgalcilere karşı (Kürt gruplar, Türkiye, ABD, Esad rejimi, İran, yerel Şii yapılar, Hizbullah, RF) yapay bir devlet altında birleşmesi sağlanmaktadır. Halife'nin gücü imgesi üzerinden oluşturulan yapay devlet somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Belirtilen dehşet videoları, genel olarak DAEŞ liderlerinin/emirlerinin propaganda/vaaz konuşmaları, kahramanlık içeren çatışma görüntüleri ile birlikte Musul, Rakka ve diğer kontrol altındaki bölgelerden hazırlanmış günlük hayatı yansıtan karelerle birlikte servis edilmektedir. Bu video görüntülerinde; olağan günlük yaşam, bağlılık, şehitlik cesaret, halife, İslam'ın erdemi gibi imgeler başarılı bir kurgu ve basit bir anlatımla işlenmektedir. Yeni militan devşirilmesi noktasında, bu videolarda Allah'ın ismini yükseltmek ve mağdur inananları kurtarmak amacıyla Müslümanların Irak ve Suriye'ye hicret etmeleri ve savaşmaları (cihat) gerektiği özellikle vurgulanmaktadır. Hicret ve cihat kavramları bu videolarda dini bir gereklilik olarak yoğun bir şekilde hedef kitlenin zihnine işlenmeye çalışılmaktadır. Bu vurgulamalar kapsamında ise Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere başvurulmakta, cihat ve hicret kavramlarını öne çıkaran ayet ve hadislere yer verilmiştir.²⁶Söz konusu videolarda ayrıca özellikle fakir ve ezilmiş gençlik kesiminden yeni militan kazanmak amacıyla DAEŞ el koydukları havuzlu villaları, "güçlü olma" imgesini pekiştiren silahla çekilmiş fotoğrafları, cipleri ve militanlarının yaptıkları seyahatleri etkili görsel sunumlar ile birlikte işlemektedir.²⁷Videolarda DAEŞ kalabalık askeri birlikler olarak gösterilmektedir. Görüntüler de cesaret imgeleri ile dolu çatışma, silah ve konvoy görüntüleri yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda örgütün askeri yönüne vurgu yapılarak DAEŞ'in gücü, sözde İslam Devleti'nin kudreti ve militanlarının cesareti ön plana çıkartılmaya çalışılmaktadır. Videolardaki düşmanlar ise hazırlandıkları dönemin şartlarına göre o dönemde yoğun olarak savaşılan aktörler ve uluslararası gelişmeler ışığında her seferinde yeniden konumlandırılmaktadır. Videoların temel amaçlarından biri ise hasımları vahşet görüntüleri ile terörize etmek kadar, DAEŞ'in güçlü bir imaj sergileyerek yeni elemanlar devşirmesine imkan sağlamaktır.²⁸

DAEŞ'in infaz videolarında, din temelinde bir ayırım söz konusu değildir. Bununla birlikte, her videonun besmeleyle başlamasının nedeni gösterilen infaz görüntülerinin İslamiyet'e uygun olduğu izlenimi yaratmak içindir. Bazı videolarda, infaz edilen şahsın Müslüman bir aidiyete tabi olması halinde ise infazın İslam'a uygunluğu görüşünün hedef kitleye iletilmesi amacıyla kimi zaman "(Savaşta) İnkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. (Muhammed Suresi 4)" ayetinin arka planda okunduğu da gözlemlenebilmektedir. Görüntülerde infazların Allah adına yapıldığı mesajı da güçlü bir şekilde verilmektedir. Bu görüntüler, hasım kitleyi terörize eden en etkili propaganda yöntemi olması nedeniyle de özellikle birçok dilde hazırlanmaktadır. Böylelikle de geniş kitlelere ulaşılması hedeflenmektedir. Bununla birlikte söz konusu görüntüler, hazırlandığı dil hedef kitlece bilinmese bile izleyiciler üzerinde yoğun etki bırakabilecek ve anlamlandırılabilir bir basitlikte kurgulanmaktadır. Görüntülerde infazı gerçekleştiren kişi infaz öncesi ve sonrasında örgüte sempati oluşturma, kafir olarak nitelendirdikleri ülkelerin hükümetlerini tehdit etme veya gerçekleştirdikleri eylemler hakkında bilgi verme noktasında etkili propaganda konuşmaları yapmaya gayret göstermektedir. İnfaz edilen kişilere turuncu elbiselerin

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Social Media as A Tool...", op.cit. pp. 35-41

²⁷ Nevzat Çiçek, **İŞİD Dosyası**, Time Türk, 23 Ekim 2014, <http://www.timeturk.com/tr/2014/10/23/isid-gencleri-nasil-yanina-cekiyor.html>, (15.12.2016).

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Keskinaya, op.cit., ss. 86-90.

giydirilmesi ise ABD'nin Guantanamo'da tuttuğu cihatçı militanlara vurgu yaparak, Müslüman toplumlar üzerinde sempati yaratılması hedefinden kaynaklanmaktadır.²⁹

DAEŞ, sosyal medya uygulamalarını merkeze alarak planladığı propaganda faaliyetleri kapsamında, bu uygulamaların kullanıcılarının ve kullanıcılarının irtibatlarının asıl kimliklerini gizlemeye olanak sağlayan kriptolu yapısından önemli ölçüde istifade etmektedir. Gizli bir faaliyetin hazırlık aşamasında, faaliyetin güvenliğine öncelik veren her terör örgütü gibi DAEŞ'te eylem ve propaganda faaliyetlerini planlama noktasında oldukça hassas davranmaktadır. Bu hassasiyetin bir sonucu olarak ise DAEŞ militanları deşifre olmamak adına şifreleme özelliğine sahip, gerçek kimliklerini rahatlıkla gizleyebilecekleri sosyal medya uygulamalarını özellikle tercih etmektedirler.

Bu kapsamda DAEŞ militanları da aldıkları eğitimlerin bir gereği olarak bir gizli faaliyet/terör eylemi planlamasının en zayıf yanının "*irtibat ve muharebe yönteminin güvenli bir şekilde tesis edilmesi olgusu*" olduğunu bilmektedirler. İstihbarat/güvenlik meselelerinde savunmanın en zayıf nokta üzerinden kurgulanması gerektiği prensibi çerçevesinde, DAEŞ militanları da bu sorunun çözülmesinin bir terör eyleminin veya propaganda faaliyetinin başarısı için şart olduğu kuralına uygun hareket etmeye çalışmaktadırlar. Bu prensibin varlığını bilen istihbarat ve güvenlik unsuru da DAEŞ gibi örgütleri deşifre etme faaliyeti kapsamında ilk olarak bu zayıf noktaya odaklanmaktadır. Bu değerlendirmeler çerçevesinde de sosyal medya uygulamalarının kullanıcılarının gerçek kimliklerini gizlemeye imkan veren yapısı DAEŞ için ideal bir gizlenme imkanını yaratmaktadır.

Sonuç

İnternet, günümüzde tartışmasız bir şekilde yaşamımızın ve güvenlik yaklaşımlarımızın ayrılmaz bir ögesi haline gelmiştir. Bugün dünyada dört milyara yakın insanın internet ulaşımına sahip olduğu tahmin edilmektedir.³⁰ İnternetin gündelik hayatta kullanımı ile iletişim etki alanını sosyal ekonomik, ticari, bilimsel, sosyali kültürel ve günlük hayatın her alanına doğru genişlemiştir. Bu bağlamda da internetin özgün ve farklı içerikleri düşük maliyetle küresel dolaşıma sokmaya olanak tanıyan doğası, terör örgütleri tarafından yeni bir propaganda vasıtası olarak kabul edilebilecektir.

Diğer yandan bilgisayarın taşınabilir bir hale gelmesi ve akıllı cep telefonu teknolojisinin yaygınlaşması ile birlikte, internetin yarattığı imkânlar ve kolaylıklar, günlük yaşamın da ötesinde siyasal, askeri, ekonomik yaşamda da köklü değişimlere neden olmuştur. Bu kapsamda internetin ortaya çıkması, ağ teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve sosyal medyanın yarattığı yeni imkânlar sayesinde siber uzay denilen dijital alan terör örgütleri için adeta artık yeni nesil enformasyon savaşı cephesi haline gelmiştir.

DAEŞ de söz konusu gelişmeleri lehine okuyarak sosyal medyayı kendi propaganda faaliyetleri için son derece verimli bir şekilde kullanabilme imkan ve kabiliyetine sahip olabilmıştır. DAEŞ'ten farklı olarak örneğin PKK gibi kimi terör örgütlerinin de sosyal medyayı bir propaganda enstrümanı olarak kabul eden faaliyetleri söz konusudur. Bununla birlikte DAEŞ'i bu noktada farklı kılan unsur, DAEŞ'in sosyal medya olanakları üzerinden sürdürdüğü etkili, özgün ve ciddi ölçüde de standartlaşmayı başarmış propaganda planlamalarıdır.

Genel ve soyut ifadelerle anlatılmaya çalışıldığı üzere, DAEŞ'in sosyal medya propaganda yöntemlerinin başarılı olmasında söz konusu dehşet görüntülerinin hayatın olağan

²⁹ Çiçek, loc.cit.

³⁰ Cemalettin Demircioğlu, "Siber Uzayda Güç ve Güvenlik", *İdareci'nin Sesi*, (Mart-Nisan 2014), http://www.tid.web.tr/ortak_icerik/tid.web/160/8%20Cemalettin%20DEM%20C4%B0RC%20C4%B00%20C4%9ELU.pdf, (e.t. 10.02.2016), s. 39.

akışı mizansenini ile birlikte ve örgüt propagandası yapılan vaazlar eşliğinde sürükleyici bir kurgu ve basit bir anlatımla hazırlanmasının etkisi büyüktür. Bu basit kurgu içinde cesaret, şehitlik, hicret, bağlılık, İslam, halife, cihat, ortak düşman gibi imgeler ile örgüt tabanına mesaj verilmekte, hasım terörize edilmekte ve örgütün askeri-siyasi birliği tesis edilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca detaylıca çalışmada ele alındığı haliyle, söz konusu imkan ve kabiliyetin gelişmesinde, sosyal medya uygulamalarının kriptolu ve kullanıcısının gerçek kimliğini gizleyebilen anonim yapısının büyük etkisi bulunmaktadır.

Bu kapsamda, DAES'in yayınladığı infaz videoları aracılığıyla dünya geneline korkulması gereken bir güç olduğu mesajını vermekte olduğu, eleman teminine yönelik olarak hazırladığı videolar ve görsel içeriklerle sempatican kazanmayı sürdürdüğü, sosyal medya ağları üzerinden yürüttüğü etkinlikler aracılığıyla da kitleleri etkilediği açık bir gerçektir. DAES, günümüzde sosyal medya aracılığıyla dünyanın dört bir tarafına ulaşmakta, dünyaya korku salmakta, finansman, savaşı temini ve eylemlerinin meşruiyetini sağlamaya, ideolojisini yaymaya ve örgüt propagandası yapmaya çalışmaktadır.³¹

Diğer yandan DAES'in, hâlihazırda askeri aparatının Irak'taki merkezi Musul ve Suriye'deki merkezi Rakka'da yoğun olarak baskılanmakta olmasının yarattığı daralmayı, sosyal medyayı gelecek dönemde çok daha etkileyici ve yeni yöntemlerle hazırlanmış propaganda vasıtalarıyla kullanmak suretiyle bertaraf etmeye çalışacağı da olasıdır. Bu bağlamda, her terör örgütü gibi DAES'te askeri olarak gerilediği şu dönemde öncelikle sansasyonel eylemler ile gücünü göstermeye gayret edecek, bu tür eylemleri sonrasında ise örgüt tabanını ve taraftarlarını disipline etmek adına propaganda faaliyetlerine özel önem vermeyi sürdürmeye gayret edeceği de beklenmelidir.

Kaynakça

Andrey Griffin, **Khelafabook: Isis Supporters Create Own Social Network But Site Quickly Buckles**, Independent, 9 Mart 2015, <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/khelafabook-isis-supporters-create-own-social-network-after-twitter-facebook-bans-10095947.html>, (e.t. 14.12.2016).

Cemalettin Demircioğlu, "Siber Uzayda Güç ve Güvenlik", **İdareci'nin Sesi**, (Mart-Nisan 2014), http://www.tid.web.tr/ortak_icerik/tid.web/160/8%20Cemalettin%20DEM%20C4%B0RC%20C4%B0O%20C4%9ELU.pdf, (e.t. 10.02.2016).

Elizabeth Bodine-Baron, Todd C. Helmus, madeline Magnuson, Zev Winkelman, **Examining ISIS Support and Opposition Networks on Twitter**, Rand Corporation, 2016, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1300/RR1328/RAND_RR1328.pdf, (e.t. 15.12.2016), pp. 1-80.

Esmâ Keskinçaya, **Irak ve Şam İslam Devleti'nin Yeni Medya Kullanımı**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Ankara, (2015), ss. 1-209.

Mehmet Zeki İşcan, "Tarih Boyunca Selefi Söylem", **İlahiyat Akademi Dergisi**, 1/1-2, (2015), ss. 1-15.

Necati Alkan, **El Kaide'den IŞİD'a Din, Şiddet ve Terörizm**, Ankara, Karınca Yayınları, 2016.

Nevzat Çiçek, **IŞİD Dosyası**, Time Türk, 23 Ekim 2014, <http://www.timeturk.com/tr/2014/10/23/isis-gencleri-nasil-yanina-cekiliyor.html>, (15.12.2016).

Seçkin Öktem, "Orta Asya ve Kafkaslarda Militan İslam: El Kaide Etkisi", **Ortadoğu Etütleri**, 2/3, (Temmuz 2010), ss. 182-203.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Keskinçaya, op.cit., ss. 1-12.

Şemsettin Erdoğan ve Ergün Deligöz,“Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, **Savunma Bilimleri Dergisi The Journal of Defense Sciences**,14/1, (2015), ss. 5-37.

Social Media as A Tool of Hybrid Warfare, NATO Strategic Communications Centre of Excellence, June 2016, <http://www.stratcomcoe.org/download/file/fid/5314>, (e.t. 14.12.2016), pp. 1-34.

Tamer Kumkale, **Psikolojik Savaş**, İstanbul Pegasus Yayınları, 2007.

The Islamic State in Iraq and the levant and the Al-Nusrah Front for the people of the levant: Report and recommendations submitted pursuant to resolution, United Nations (UN), Report No: 2170, 2014.

Terörün Propagandası: DAEŞ Terör Örgütü ve Konstantiniyye Dergisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Grubu (ORSAM), Ankara, Rapor No: 204, Ağustos 2016, ss. 1-25.

Türkçe Konuşan DAEŞ Destekçileri Üzerine Twitter Sosyal Ağ Analizi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Grubu (ORSAM), Ankara, Rapor No: 205, Ağustos 2016, ss. 1-33.

DİPLOMASİ UYGULAMALARINDA MEDYANIN ETKİSİ: MEDYA DİPLOMASİSİ

Dr. Ahmet İlkyay Ceyhan*

Özet

Bu çalışma, medya ile siyaset ilişkisinin nasıl bir düzlemde geliştiğini, bu düzlem çerçevesinde, devletlerarası bir işleyiş yapısı olan diplomasi ile nasıl bir ilişki kurduğunu ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Söz konusu çalışma içerisinde medya-siyaset ilişkisi incelenecek, medya diplomasisi kavramı açıklanmaya çalışılacak ve medya diplomasisi ile medya arasındaki bağlantı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Medya, Medya Diplomasisi, Uluslararası İletişim

Abstract

This article examines the relation between media and politics and in which platform they develop this relation, also, it introduces how they establish a relation between each other and tries to show how the media connect with diplomacy which is a political procedure between the states. In this study, we aim to examine media-politics relation, to explain the concept of media diplomacy and to reveal the relation between media diplomacy and media.

Keywords: Diplomacy, Media, Media Diplomacy, International Communication

Giriş

Devletler iktidar odaklı yapılanmalardır. Söz konusu iktidarı elde edebilmek adına, kamuoyunun rızasını almak ve meşruiyetini bu rızaya kaynaklandırarak iktidara gelmek durumundadır. Söz konusu iktidarı elde edebilmek ve sürdürebilmek adına, Devlet mekanizmasının siyasi erkleri/kurumları yapmış oldukları kamuoyu çalışmaları esnasında, devletlerin, genel anlamda siyasal iletişimin öğelerini kullandıkları görülmektedir. Medya ve siyasal erk/kurumlar arasındaki ilişkiye, demokratik toplumlar içerisinde yer alan sivil toplumun devlet işleyişini belirleyici unsuru olması açısından da bakmak gerekir. Demokratik toplumlarda, siyasal işleyişin devam edebilmesi için, kamu, kendi rızası ile bireysel hak ve özgürlüklerinden ve kendi için karar alma haklarının bir kısmından feragat ederek, bu hakları, kendi adına işleyişini sağlayabilmesi ve karar alabilmesi için siyasal erke/kurumlara aktarır. Bu aktarımın gerçekleştirilebilmesi için, kamusal fayda yapısının ne olduğu, nasıl işleyeceği, bu işleyiş sonucunda nasıl çıktılar alınacağı konularının tartışılabilmesi; bu tartışma sonucunda ortaya çıkacak toplum yararına en uygun olan düşüncenin işleyişinin denetlenebilmesi için medyaya ihtiyaç vardır. Bu nedendir ki, siyasal erk/kurumlar siyasal iletişim yöntemleri ve medyanın ilgili araçlarını kullanma çerçevesinde toplumun her unsuruna ulaşmaya çalışırlar.

Bu açıdan bakıldığında siyasal iletişim araç ve yöntemlerinin önemi toplumun yönlendirilmesi, kamuoyu oluşturulması açısından yadsınamaz boyuttadır. Siyasal ve toplumsal alanda olan gelişmeler ve değişiklikler, zaman içerisinde siyasal erkin topluma ulaşmasına, mevcut ulusal ve uluslararası politikaların uygulanmasında ve dolayısıyla iktidarda kalma durumunu güçleştirmiştir. Bu durum, siyasi erklerin, farklı siyasal iletişim kanalları kullanarak topluma ulaşmaya çalışmalarına neden olmaktadır. Özellikle küreselleşme, siyasi ve toplumsal yapılar arasındaki farkların giderek bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Bu bulanıklaşma, siyasal iletişim kanallarının nasıl etkilediği sorusunu da beraber getirmektedir.

* Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Öğretim Görevlisi

1. Medya ve Siyaset İlişkisi

Medya ilgili olarak ilk belirtilmesi gereken unsur, medyanın, toplumun her bireyine ve her kurumuna nüfuz ederek, toplumsal olayların tartışılabilmesi ve bunun sonuçlarının ortaya konulabileceği bir tartışma ortamı yaratmasıdır. İkinci olarak, tüm bu tartışma ortamından yola çıkarak, siyasal işleyiş içerisinde fikir ve düşüncelerin birbirleriyle bağıntı kurmasına ya da bu fikir ve düşüncelerin demokratik bir ortamda çatışarak, sonunda uzlaşmasına neden olacak süreçlerin yaşanmasını sağlamaktır. Bu noktada, özellikle toplum ve siyasal erk arasında, birbirlerini anlamaları, fikirlerini sunabilmeleri, var olan siyasal yapı ve düşünceleri denetleyebilmeleri; bunun sonucu olarak da, toplumun siyasal süreçlere etki etme etmesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Üçüncü olarak, medyanın toplumunun bir aracı olarak siyasal erk üzerindeki denetimi kamusal işlerin yürütülmesinde veya kamusal kararların alınımında toplum ile siyasal erk/kurum arasında bir güven ortamı oluşturur.

Medyanın tüm bu unsurları yerine getirebilmesi için, teknolojik, ekonomik, kültürel ve filolojik olarak toplumun her bireyine ulaşmak zorundadır. Kamusal alanın oluşumu ve ortak kamusal yararın elde edilebilmesi açısından bakıldığında medya bu noktada, siyasal erk/kurum, ekonomik erk/kurum, toplumsal yapılanmanın tam ortasında yer alır. Bu ortada yer alma durumu da, medya üzerinde, yukarıda belirtilen unsurlar tarafından etkilenmeye çalışılması, toplumu etkileme konusunda medyayı bireysel/ekonomik/siyasal fayda çerçevesinde baskı altında tutulması hareketlerini de beraberinde getirir. Medya bu nedenle, demokratik toplumlar içerisinde, güçler ayrılığı ilkesinden güç olarak, yasama, yürütme ve yargıdan bağımsız dördüncü bir denetleyici güç olarak görev yapar. Bu denetleyici güç ile konumuzun ana karakterlerinden siyasal erk ve kurumlar ile bağıntı siyasal iletişim yoluyla oluşturulur.

Medya ve siyaset ilişkisinden ortaya çıkan siyasal iletişimin, birçok disiplinle ilişkili olmasından dolayı, birden fazla inceleme alanı bulunmaktadır. Ancak yapı gereği, siyasal iletişim, siyasal yapı ve düzen çerçevesinde, iletişim olgu ve süreçleriyle ve toplumun sosyolojik, psikolojik ve siyasi yapılanmasıyla da yakından ilgili bir disiplindir. Söz konusu siyasal yapı, siyasal iletişimin temel çıkış noktası ve besleyicisi konumundadır. Bu nedenden dolayı, siyasal sistem içerisinde yaşanan her türlü değişim, sosyal ve toplumsal olgular üzerinde yapacağı değişimler gibi, siyasal iletişim tarafından kullanılan tüm yapılar üzerinde de değişimlere neden olacaktır.

Değişimlerin aktarımı konusunda medya son derece önemli bir noktadır. Medya deyince, bir topluma; mesaj ve bilgilerin saklanması, uzaktan iletilmesi ve kültürel-siyasi pratiklerin güncelleştirilmesi yönündeki üç işlevi tamamen ya da kısmen yerine getirme olanağını sağlayan bütün iletişim sistemlerini anlamaktayız. Şu ya da bu şekilde saklamak, sonuç olarak enformasyonları biriktirme imkânını vererek onları bir perspektif içine yerleştirmek ve belli yoğunlukta bir düşünsel çalışma yürütmek anlamına gelmektedir. Yazı (ister el yazısı ister basılı yazı olsun) veya başka kitle iletişim araçları (telefon ya da 20. yüzyıl sonunun telematik araçları, vb.) yoluyla uzaktan iletişim kurmak demek; aynı zamanda mekân ve zamanın buyruğundan kurtulmak, bilgilerin ortaklaştırmasını sağlamak, bir de bu bilgilere bağlı pratikleri ve modelleri yeniden örgütlemek demektir. Basit anlamıyla sözlü ilişki, telefonun icadının öncesinden beri, bir takım toplumsallık, düşünsel dönüşlülük ve siyasi eylem biçimlerinin örgütlendiği ve geliştiği öncelikli medya olmuştur.¹

Toplum yapısının merkezinde yer almak, kitle iletişim araçlarının toplumun şartlandırmalardan etkilenmesine, öte yandan toplumun da şekillenmesine neden olmaktadır. Her toplum, örgütlenme çabası içerisinde yönlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Kitle iletişim araçları da bu yönlendirme eyleminin en önemli araçlarından biridir ve toplum içerisinde yer alan örgütlenme yapısının işlev kazanmasına yardımcı olur. Özellikle, medyanın bilgiyi

¹ Frédéric Barbier ve Catherine Bertho Lavenir, "Diderot'dan İnternete Medya Tarihi", (Okyanus Yayınları 2001), sf:7

saklama kapasitesi, toplumların bilinçlerinin ve toplumsal değişimlerin ne kadar farklılaştığını ortaya koymak adına önemli bir olgudur. Buradaki bilginin saklanması, matbaanın bulunmasıyla birlikte kitap basım sayısının ve toplumsal bilgilenme düzeyinin kitaplar yardımıyla artmasından başlayarak günümüz teknolojik gelişmeleri içerisinde yer alan araçlar sayesinde (kayıt cihazları, televizyon program arşivi, vs.) bilginin saklanması ve gereğinde yeni bir şekilde ya da tekrar servis edilebilmesidir. Bu durum, toplumsal belleğin güçlenmesini sağlamaktadır. Siyasal iletişim araçları olarak medya, toplumu etkileme işlevinde ön planda yer alır. Siyaset kavramı, özellikle siyasal iletişim kavramını kullanarak, yönetmek ve bilgilendirmek işlevlerinin kullanımı bakımından yapısal ve tarihsel olarak önem kazanmaktadır. Medya, bilgi akışının yanı sıra toplumsal iletişimin kaynaklarını oluşturması bakımından toplum içerisinde değişen yapılara da eşlik etmektedir.

Medya ve siyasal erk/kurumlar arasındaki ilişkiye, demokratik toplumlar içerisinde yer alan sivil toplumun devlet işleyişini belirleyici unsuru olması açısından da bakmak gerekir. Demokratik toplumlarda, siyasal işleyişin devam edebilmesi için, kamu, kendi rızası ile bireysel hak ve özgürlüklerinden ve kendi için karar alma haklarının bir kısmından feragat ederek, bu hakları, kendi adına işleyişini sağlayabilmesi ve karar alabilmesi için siyasal erke/kurumlara aktarır. Bu aktarımın gerçekleştirilebilmesi için, kamusal fayda yapısının ne olduğu, nasıl işleyeceği, bu işleyiş sonucunda nasıl çıktılar alınacağı konularının tartışılabilmesi; bu tartışma sonucunda ortaya çıkacak toplum yararına en uygun olan düşüncenin işleyişinin denetlenebilmesi için medyaya ihtiyaç vardır. Bu nedendir ki, siyasal erk/kurumlar siyasal iletişim yöntemleri ve medyanın ilgili araçlarını kullanma çerçevesinde toplumun her unsuruna ulaşmaya çalışırlar. Bu açıdan bakıldığında siyasal iletişim araç ve yöntemlerinin önemi toplumun yönlendirilmesi, kamuoyu oluşturulması açısından yadsınamaz boyuttur. Daha önce belirtildiği gibi, siyasal iletişim; bilgi ve mesajların siyasal süreç içerisinde etki ettiği, kamuoyunu şekillendirmek amacıyla yapılan bir süreçtir.

Siyasal ve toplumsal alanda olan gelişmeler ve değişiklikler, zaman içerisinde siyasal erk/kurumun topluma ulaşmasına, mevcut ulusal ve uluslararası politikaların uygulanmasında ve dolayısıyla iktidarda kalma durumunu güçleştirmiştir. Bu durum, siyasi erklerin/kurumların, farklı siyasal iletişim kanalları kullanarak topluma ulaşmaya çalışmalarına neden olmaktadır. Özellikle küreselleşme, siyasi ve toplumsal yapılar arasındaki farkların giderek bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Bu bulanıklaşma, siyasal iletişim kanallarının nasıl etkilediği sorusunu da beraber getirmektedir.

2. Medya Diplomasisi Kavramı ve Diplomasinin Medya İlişkisi

Daha önce de belirtildiği gibi, siyasal işleyiş içerisinde medya kilit bir rol oynamaktadır. Kurum olarak medya, toplumun yapısının geniş bir bölümüne ulaşabilmesi adına önemli bir kavramdır. Yapısı gereği, medya, teknik, ekonomik, filolojik ve kültürel olarak toplum üyelerinin içerisinde yer alır. Demokrasini iddia ettiği evrensellik içerisinde toplumun tüm kesimlerinde birbiriyle çatışan kabullenmemeye öncelikleridir. Toplumsal alanın ön plana çıkarılması, bütünlük yapısı içerisinde evrenselleşmenin yapılandırılması, yurttaşlara yetki verilmesi yoluyla paylaşılan, Pazar ekonomisi koşulları içerisinde şekillenen medya karakteri içerisinde daha da zor hale gelmiş bir unsurdur.²

Siyasetin medya içerisinde etkin unsurlarından biri olması nedeniyle, medya demokratikleşme süreçlerini etkileyen bir yapıya bürünmüştür. Medyanın, birçok düşünce yapısı içerisinde faaliyet göstermesi, medyanın ve toplumun temsilci yapısının değişmesine neden olmuştur. Siyasi erk/kurum, medyanın günlük devlet işleyişinin bir parçası olduğundan son derece emindir. Düşüncelerin oluşturulması, ikna ve algı yönetimi kavramları kriz

² Peter Dahlgren, "Media and Political Engagement", (Cambridge University Press), sf:34

zamanlarının en önemli araçları olarak karşımıza çıkar. Bu araçların oluşturduğu unsurların topluma yayılması durumu medya ile mümkündür.

Katılımcı demokrasi teorisyenleri, demokratik bir toplum içerisinde, medyanın sağladığı bilgilendirme ile yurttaşa yapısal bir rol sağlanabileceğini öne sürmektedir. İyi tasarlanmış, canlı bir demokrasi, yurttaşı bilgilendiren ve eğiten bir medyaya ihtiyaç duyar. Medya, siyasi erk/kurum ve yurttaş arasında öncelikli bilgi alışverişini sağlamak durumundadır.³

Demokratik siyaset bağlamında devlet kurumlarına ulaşabilmek, yurttaşların oylarının çoğunluğunu toplayabilme becerisine bağlıdır. Günümüz toplumlarında insanlar medya üzerinden, özellikle de televizyon üzerinden bilgilenirler, siyasi görüşlerini oluştururlar. (...) Dolayısıyla, partilerde ve adaylarda vücut bulan, çatışan siyasi görüşler, insanların zihinleri, tercihleri üzerinde etkili olabilmek için başlıca iletişim, nüfuz ve ikna aracı olarak medyayı kullanırlar. Medya siyasi iktidardan nispeten özerk olduğu sürece, siyasi aktörlerin medyayı kullanırken medyanın kurallarına, teknolojisine ve çıkarlarına uyması gerekir. Yönetmek, yeniden seçilmeye ya da daha yüksek bir mevkiye seçilmeye bağlı olduğundan, yönetimin kendisi hükümet kararlarının kamuoyu üzerindeki etkisinin gün gün değerlendirilmesine, anketlerle, odak gruplarıyla, imaj analizleriyle ölçüme tabi tutulmasına bağlı hale gelir. Ayrıca giderek bilgiye doyan bir toplumda en etkili mesajlar en basit olanlar, farklı yönlerde eşit ağırlık verenler, böylece insanların kendi değerlendirmelerine açık kapı bırakanlardır. Bu sınıflandırmaya en iyi oturan mesajlar görüntülerdir. Görsel/işitsel basın, toplumsal meselelerle ilgili olarak insanların zihinlerini besleyen başlıca kaynaktır.⁴

Yurttaşların, demokratik toplumlar içerisinde medyadan ne beklediği konusu da önemli bir konudur. Her şeyden önce, medyanın demokratik bir toplum içerisinde devlet kontrolünün dışında olması beklenir. Basın özgürlüğü, demokratik bir toplumun temel taşıdır. Bu nokta içerisinde, devletlerin zorlama yayınlar ve sansür yapıları çerçevesinde medyayı kontrol etmemesi beklenir. Bununla birlikte, medya, demokratik yapılar içerisinde ekonomik bir güç olarak karşımıza çıkar. Bu ekonomik yapılanma içerisinde, medyanın diğer ekonomik unsurlar tarafından, reklam verme, ekonomik çıkar ilişkileri kurarak bir pazar baskı kurarak kontrol altına alınmaması beklenmektedir.

Her ne kadar medya, liberal demokrasiler siyasi erk/kurum ve medya arasında bir denge oluşturmaya çalışsa da, medyanın demokrasilerde almış olduğu rol kapsamında bu durum yeniden değerlendirilmelidir. Medyanın, demokratik işleyişe katkı sağlamakla mükellef olduğu bazı önemli noktalar vardır. İlk olarak, siyasi erkler/kurumlar arasında bir tartışma ortamı yaratarak, niteliklerini ulusal topluma göstermesini sağlamaktır. İkinci olarak, yaklaşan bir seçim olmasa dahi, haber programları günün önemli gelişmelerini birçok açıdan işleyerek toplumu bilgilendirilmesini sağlamalıdır. Üçüncü olarak, yurttaşların bir temsilcisi olarak, toplumsal güvenin sarsılmasını önlemek adına, kamu çalışanlarını denetlemekle mükelleftir. (...) Medyanın bu üç önemli işlevi, yurttaşların nezdinde bir bekçi köpeği gibi hizmet ederek, devlet yetkililerinin eylemlerini irdelemek ve bu yetkililerin siyasi erdem sınırlarını aşmaları noktasında ıslık çalarak yurttaşları uyarmaktır. Tek başına bir yurttaş, defalarca seçilmiş bir temsilci ile ilgili son gelişmelerden haberdar olmayabilir, temsilciler bu görevi medyaya devretmektedir.⁵

Medya ve kamuoyu araştırmalarının politika üzerinde güçlü bir etkisi vardır, ama bu politika özde, politikacıların seçilme süreciyle ilgili değildir. Politik rekabetin, baştan çıkarma, hız, sınırlı bir sözcük dağarcığı üzerine kurulu politik pazarlamanın gelişimiyle derinden

³ Rosalee A. Clawsen ve Zoe M. Oxley, "Public Opinion: Democratic Ideals, Democratic Practices", (CQ Press), sf: 56

⁴ Manuel Castells, "Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür", II. Cilt: Kimliğin Gücü, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), sf: 472

⁵ Shanto Iyengar, "Media Politics: A Citizen Guide", (W. W. Norton & Company), sf: 18-20

değiştirdiği doğrudur. Ancak kolaylık gibi görünen, aynı zamanda yurttaşlar için bilişsel kısa yol işlevini görebilir, televizyon da başlangıçta adayları görünüşlerine göre seçse de politikacıların çoğu buna uyum sağlamayı, iletişim aracını evcilleştirmeyi bilmiştir. Öte yandan kamuoyu araştırmalarının seçim sonucuna etkisi karar verilemez, çünkü seçim sonuçları halkın düşünsellik öğelerinden yalnız biridir. Dolayısıyla kitle medyasının olanak tanıdığı başlıca değişim, genellikle eleştirilenin tersidir. Savların ve tutkuların karşılaştığı bir sahne önererek, kamuoyunun sürekli bir temsili biçiminin yerleştiği geçici ve zorunlu olarak eşitsiz bir olasılıkta barınır. (...) Siyasal iletişim, kamuoyu kendiliğinden doğmadığı için vardır, onu uç kutuptan doğan, birbirleriyle çarpışan tanımlar yaşatır. Dışlama ve sorunların aşılama etkisi olayları, demokratik sürecin hiçbir anında kaybolmaz, buna karşılık süreç artan bir katılımı destekler: Seçilenlerin, medya gibi, halkın görüşlerinin algılamalarına bağımlı olduklarına kuşku yoktur, bununla oynamaya ya da buna uyum sağlamaya çalışırlar. Siyasal iletişim kusurlarına karşın, siyasal işleyiş siyasal işleyişin koşuludur, bozulmasının tersidir, “iletişimsel bir çerçevede, politik akıldışılığın düzenlenme etkenidir.”⁶

Bahsedilen “iletişimsel çerçeve”, kamuoyu nezdinde oluşan kamuoyu düşünceleridir. Siyasetin, özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte, medya süreci bir “çerçeveleme” alanı olarak işlev görmeye başlamıştır. Medya diplomasisinin, siyasal iletişim yöntem ve araçlarını kullanarak oluşturmaya çalıştığı hedefler, siyasi erk/kurum tarafından “çerçeveleme” yoluyla karşı taraf nezdinde oluşturulmaya çalışan hedefler ile örtüşür. Bu noktada, mesaj bir iletişim aracı olmakta çıkar. Karşılıklılık ilkesi içerisindeki çeşitlilik ve farklılıklar, mesajın araç olmasını engellemektedir. Bu yapı çerçevesinde bakıldığında, medya diplomasisinin asıl amacı, ilk aşamada bu karşılıklı farklılıkların ortadan kaldırılması ve ortak bir bilinç oluşturmak olmasından dolayı, medya ile siyasal iletişim yöntemlerini kullanarak bağdaşır.

3. Medya Diplomasisinin Yapısal Analizi

Günümüz siyasal yapılanması içerisinde siyasi erkler/kurumlar küresel iletişim yapılarının başaktörleri arasındadır. Genel anlamıyla medya diplomasisinin tanımına bakıldığında: “Medya ve kitle iletişim araçlarının siyasi lider/erk/kurumlar tarafından, uzlaşma yapılarını etkilemek, taraflar arasında güven yaratılmasını sağlamak ve uzlaşmalar nezdinde halk desteğinin oluşturulmasını sağlamak için kullanılması”⁷ olarak tanımlanabilir.

Medya diplomasisi, basın konferansları, röportajlar, haber sızdırma eylemleri, devlet başkanlarının birbirlerini ziyareti ve arabulucuların söylemleri, bir başka ülkeye olan ziyaretleri, hatta yeni oluşan sosyal medya gibi iletişim kanalları üzerinden yapılan organize edilmiş eylemler de dâhil olmak üzere, belirlenmiş medya eylemlerinden oluşan bir diplomasi yapılanmasıdır. Buradaki amaç, medya yoluyla karşılıklı olarak amaçların ifşa edilerek uzlaşma öncesinde bir iletişim kanalı oluşturulması ve ilişkilerin bu iletişim kanalı üzerinden yürütülmesi durumudur. Söz konusu iletişim kanalının amacı, var olan çözümsüzlüklerin ortadan kaldırılması, karşılıklı mesajlar vererek bir uzlaşma ortamı yaratılmasının sağlanması, karşı tarafın davranış ve tepki yapılarına göre uygulayıcının kendi stratejik yapılanını gözden geçirip, gerekli koşullar altında yeniden oluşturmasını sağlamaktır.

Medya diplomasisi, yapısal olarak üç ayrı açıdan incelenebilir. İlk olarak, medya diplomasisi, temel bir iletişim kanalı olmak durumundadır. Taraflardan birinin mesajını iletmesi ve diğer tarafında o mesaja tepki vermesi, bu tepki sonrasında, çözüm yapılarına ulaşmak adına, mesajın yeniden oluşturularak karşı tarafa iletilmesi sürecini kapsar. İkinci olarak, diplomatik yapıların kullanıldığı bir yöntemdir. Devlet başkanları, Dış İlişkiler Bakanları, Diplomatlar, resmi görevliler, medya temsilcileri, gazeteciler, muhabirler ve

⁶ Eric Maigret, “Medya ve İletişim Sosyolojisi”, (İletişim Yayınları), sf: 263-264

⁷ Eytan Gilboa, “Media Diplomacy: Conceptual Divergence and Applications”, *Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol: 3, sf: 62-63

yurtdışında diplomatik bir süreci sonuçlandırmakla görevli yetkililer, vb. bu yöntemin doğal katılımcıları ve uygulayıcılarıdır. Belirtildiği gibi, medya diplomasisi içerisinde gazeteciler ile resmi görevliler arasında bir işbirliğinin sağlanması temel unsurdur. Bazı noktalarda, bu işbirliği, siyasal amaçların hayata geçirilmesi noktasında medyanın kritik biçimde manipüle edilmesi ile sonuçlanabilir. Üçüncü olarak, siyasal erkler/kurumlar tarafından düzenlenen zirveler, toplantılar, seremoniler, vb. unsurlar medya diplomasisinin yapısal unsurlarından bir tanesidir. Bu yapının öncelikli adımı, bir karşılıklılık yaratarak, çözüme kavuşmamış noktalar için ortak yol bulmaya çalışmaktır. Bununla birlikte, kamuoyu düşüncesinin de bu karşılıklılık içerisine dâhil edilmesi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Kamuoyu desteğinin alınması, uzlaşma görüşmelerinde bir sonraki safhaya geçilmesi için ortam yaratmak amacıyla kullanılmaktadır.

Medya diplomasisi kavramı uzun yıllardır uygulanan bir diplomasi yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Medya diplomasisi, genellikle kamu diplomasisi ile karıştırılan bir kavramdır. Kamu diplomasisinin bir propaganda biçimi olarak tanımlanmasından sonra Van Dinh, bu medya diplomasisi yönteminin “TV Diplomasisi kavramıyla eşzamanlı olması” olarak tanımlamakta; “Siyasi erk/kurum ve diplomatlar uluslararası propaganda aracı olarak kullandıkları televizyonları yerel propaganda yapılarıyla birleştirmekte” demektedir. Her ne kadar propaganda olarak tanımlanmayacak olsa da, Van Dinh “TV Diplomasisi” kavramına birçok örnek vermiştir. 1962 Küba Füze Krizi esnasında, en fazla televizyon yayını yapılmış olan Başkan Kennedy’nin Sovyetler Birliğine göndermiş olduğu mesajlar, Nixon’ın 1972 yılında Çin’e yapmış olduğu ziyaret ve Enver Sedat’ın 1977 yılında Kudüs’ü ziyaret etmesi, propaganda eylemi olmasa da, her biri bir krizi sonlandırmak ve çözüme ulaştırmak adına yapılmış eylemlerdir.⁹

Bununla birlikte, ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissenger medya diplomasisini en etkin kullanan isimlerin başında gelmektedir. Arap-İsrail savaşı esnasında mesajlarını ve yönlendirmelerini, kendi deyimiyle “gezici diplomasi” yapısı içerisinde medya üzerinden sıklıkla vermiştir. Çoğu noktada Amerikan dış ülke muhabirlerini ve ilgili diplomatları uçağında ağırlar ve onlara röportaj, bilgi aktarma, bilgi sızdırma gibi yöntemlerle karşı taraf üzerinde baskı yaratmak, taraflar arasındaki imtiyaz yapılarını genişletmek ve çıkmazları ortadan kaldırmak amacıyla kullanmıştır.¹⁰ Son yıllarda siyasal lider/erk/kurumlar küresel iletişim kanallarını, imaj değiştirmek ya da yeni bir sayfa açmak amacıyla, geleneksel diplomatik kanallarına göre daha fazla kullanmaya başlamıştır. Örneğin 1998 yılında yeni seçilen İran Devlet Başkanı Muhammed Hatemi, Ocak 1998 yılında ABD’ye uzlaştırıcı mesajlarını iletmek adına CNN’i seçmiş; CNN ve dünyadaki diğer yazılı basın bu röportajı önce yayımlamak için yarışmış ve bu röportaj yayımlandıktan sonra uzun süre tartışılmıştır.¹¹

Görülüşü üzere medya diplomasisi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve gelişmesi ile birlikte hızla kullanımı yayılan bir diplomasi yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, medya diplomasisinin iki ayrı yönteminden bahsetmemiz mümkündür. Bu yöntemler, uzlaşmaların medya aracılığı ile ortaya konulması ve devlet başkanları ya da yüksek rütbeli siyasal erk/kurum arasında bu uzlaşmaların görüşülmesi durumudur. Devlet başkanları zirveleri ya da devlet başkanları arasında gerçekleşen ikili ya da daha fazla sayıda tasarlanan görüşmeler söz konusu yapıyı destekleyen eylemler olarak karşımıza çıkar. Medya diplomasisi, daha çok “yaklaşım” olarak ele alabileceğimiz bir yapıyı ön plana çıkarır. Buradaki “yaklaşım”dan kasıt,

⁸ Christer Jönsson, “Diplomatic Signaling in the Television Age”, *Harvard International Press/Politics*, Vol:1, Sf:24-40

⁹ Eytan Gilboa, “Mass Communication and Diplomacy: a Theoretical Framework”, *Communication Theory*, Vol:3, Ağustos 2000, sf:294

¹⁰ Walter Isaacson, “Kissenger: A Biography”, (New York, Simon&Shuster), sf:573-586

¹¹ Eytan Gilboa, “Global Communication and Foreign Policy”, *Journal of Communication*, 1 Aralık 2002, Vol: 52, No:4, ABI/INFORM Global, sf:741

tarafların birbirlerine fikren yanaşması ve ortak yol ve çözüm arayışlarıdır. Bu çözüm arayışların ve tarafların fikren birbirlerine yanaşması durumunun nihai çözümü uzlaşmadır. Medya diplomasisi bu uzlaşmaya giden yolda kullanılan bir diplomasi yöntemi olarak karşımıza çıkar.

Özetle, medya diplomasisinin, diplomasiye bazı doğrudan etkileri olmuştur: a) büyükelçilerin öneminin azaltmış, b) diplomatik çözümsüzlükleri ortadan kaldırmış ve uzlaşmalar için geçirgen bir hava yaratmış, c) ve bir uzlaşmayı çözümlerle sonlandırmak adına olumlu bir hava yaratmıştır.¹² Görüldüğü üzere, iletişim teknolojilerindeki gelişim ve değişim ve uluslararası ilişkiler kapsamında yaratmış olduğu etki dış politikaya uygulamalarını ve diplomasi araçlarının da değişimine neden olmuştur. Bu değişimle birlikte diplomasi uygulamaları ile medya uygulamaları iç içe geçerek, belirlenmiş bir amaç doğrultusunda işlev görmektedir.

Medya diplomasisinin getirmiş olduğu değişimler noktasında, siyasi erk/kurum, yani devlet başkanları, hükümet liderleri artık diplomatik ilişkilerde başaktör konumuna gelmiştir. Bu durum, diplomasi uygulamalarını hayata geçiren resmi görevlilerin statülerinin değişmesine, önem kaybetmesine, devlet temsilciliği noktasından, diplomasi bürokrasisinin uygulayıcısı konumuna gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, medya diplomasisi aracılığı ile verilmiş mesajlar, uzlaşma süreçlerinde fikirlerin birbirlerine yanaşmasına ve daha ılımlı bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Medyanın, kamuoyu yaratma görevi doğrultusunda sağlamış olduğu bilgiler, medya diplomasisi çerçevesinde kamuoylarının da uzlaşma sürecine etki etmesine neden olmuştur. Medya aracılığı ile verilen mesajlar, bilgiler, uzlaşma yapılarının kamuoyu nezdinde tartışılabilir olmasını sağlamış, bu tartışma sonucunda ortaya çıkan olumlu/olumsuz ortak görüş, diplomasi uygulayıcılarının stratejilerini de etkilemektedir.

Ancak, söz konusu değişimler, her ne kadar medya diplomasisi yapısı içerisinde etkili olsa da, her zaman işe yarar bir görüntü çizmemektedir. Bu noktada üç ayrı sorundan bahsetmemiz mümkündür. İlk olarak, organize edilmiş medya olayları her zaman başarılı olmamaktadır. Mesajların doğru tasarlanmaması, kültürel farklılıklar, bakış açılarındaki ve çıkar noktalarındaki farklılıklar, tasarlanan mesajlarla örtüşmediği noktada başarısız olmaktadır. İkinci olarak, söz konusu medya organizasyonlarının nerede, nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceğine tamamıyla siyasi erklerin/kurumlar tarafından karar veriliyor olması, medyanın ve kitle iletişim araçlarının üzerinde bir baskı oluşmasına sebep olmakta; bununla birlikte, söz konusu baskı medya ve kitle iletişim araçlarının objektif yapılar olmasından çıkarak bir manipülasyon aracı haline dönüşmesine neden olmaktadır. Üçüncü olarak, medya diplomasisi kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler o dönemin koşulları içerisinde değerlendirilmektedir. Bu etkinliklerin etkisinin nasıl olacağı konusundaki incelemelerin sadece o an içerisindeki yapılar çerçevesinde değil, bir zaman perspektifi içerisinde incelenmesi, uzun dönemli etkilerin ne olacağını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu yapı, çoğu zaman diplomasi uygulayıcıları tarafından es geçilmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın ilk bölümünde medya ve siyaset ilişkisine değinilmiş ve bu yapının nasıl bir gelişim üzerinde yol aldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişim, yaşamın her alanında olduğu gibi, siyasal alanlara da etki etmiştir. Bu etkileşme, medyayı toplumsal yapıların tam merkezine oturtmuştur. Toplumsal yapıya ulaşmak için gereken iletişim kanallarının çoğalması ile siyasi erkin/kurumun etki alanı da genişlemiştir. Böylelikle küresel kitle iletişim araçları, dolayısıyla medya, siyasi erkler/kurumlar için gerçek zamanlı ve hızlı bir bilgi akışının merkezini oluşturmaktadır. Böylelikle, siyasi

¹² Daniel Dayan ve Elihu Katz, "Media Events: The Live Broadcasting of History", (Cambridge, MA: Harvard University Press), sf:204-205

erkler/kurumlar, siyasal amaçlarını gerçekleştirmek adına geliştirdikleri stratejileri ve yöntemleri medya diplomasi yöntemi ile uygulama yapısına kavuşmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde medya diplomasisi kavramı ve medyanın nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu yapılanma içerisinde, medyanın gelişim süreçleri ile siyasal erk/kurumun gelişim süreçleri arasında bağlantı kurulmaya çalışılmış ve bu gelişim doğrultusunda siyasal erk/kurumun etkinlik alanının nasıl genişlediği ortaya konulmuştur. Bu noktada, medyanın, bir yandan siyasal erk/kurum yapılanmasının önemli bir unsuru olduğu, buna rağmen, özellikle medyanın yapısal özellikleri ve güçler ayrılığı ilkeleri çerçevesinde medyanın aynı zamanda bir denetleme unsuru olarak demokrasiye yapmış olduğu katkı ortaya konulmuştur. Bu katkı, medyanın asli görevi olan kamuoyu yaratma ve kamuya ait olanların ortak yapılarda tartışılabilmesi için bir yapılanmayken, diğer yandan siyasal erk/kurumun yönetsel unsurları elinde barındırmak ya da bu unsurları genişletmek adına kullandığı bir araç olduğu da bu bölümde anlatılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü kısım ise, tüm bu anlatılanlardan yola çıkılarak medya diplomasisinin yapısal analizini ve işleyişini ortaya çıkarmak amacıyla oluşmuştur. Siyasal erk/kurumun yönetsel unsurları elinde barındırma ya da genişletme çabasının yanı sıra, diplomasi araçlarıyla medya araçlarının birleşimi ile bir uzlaşma yapısı oluşturduğu ortaya konulmuştur. Çalışma içerisinde verdiğimiz örnekler göstermiştir ki, uluslararası sistem içerisinde gerçekleşen her türlü etkinlikler, medya aracılığı ile toplumsal yapının en ufak unsuruna kadar ulaşmakta ve bu yapıları “izleyici” statüsünden çıkartarak “etkileyici” konumuna sokmaktadır. Bununla birlikte bu yapısal değişim, gazetecilik yapısını da değiştirerek, bu kişilere bir diplomatik görev atamaktadır. Her ne kadar, bu diplomatik görevin sonuçlandırılması siyasal erk/kuruma aitse de, bu sonuca ulaşmada medya ve gazeteciler “aktarıcı” rolünü üstlendikleri için sorumluluk alanlarını genişletmişlerdir.

Medya, medya diplomasisi kapsamı içerisinde, küresel siyasetin önemli bir aktörü pozisyonuna gelmiş bulunmaktadır. Bu yeni pozisyon, diplomatik yöntem ve sonuçların gelişimini de etkilemiş ve diplomasiin uygulanması aşamasında rol alan aktörleri değiştirmiştir. Siyasal erk/kurum ile medya arasındaki ilişkinin dengeli bir yapı çerçevesinde oluşturulması, etkin ve akılcı bir dış politika yapılanması için son derece gereklidir. Bunun nedeni, siyasal erk/kurumun gündem güne küresel medya ve kitle iletişim araçlarını etkin olarak kullanmasıdır. Medya diplomasisinin başarılı olabilmesi için, işlevsel bir alet olarak kullanılan medya ile siyasal amaçlar arasındaki dengenin, medyanın yapısal özellikleri ve demokratik işleyiş içerisindeki görevleri göz önüne alınarak tasarlanmalıdır, aksi durumlar medya diplomasisinin başarısızlığı ile sonuçlanacaktır. Medya diplomasisinin karmaşık yapısı, diplomasiin, etkileme ve sonuca ulaşma amacı doğrultusundaki karmaşık ilişki düzlemi ile bir araya geldiğinde, medyanın otonom bir yapılanma olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- **Archetti Cristina**, “The Impact of New Media on Diplomatic Practice: An Evolutionary Model of Change”, *The Hague Journal of Diplomacy*, Vol:7, 2012, Martinus Nijhoff Publishers
- **Barbier Frédéric, Lavenir Catherine Bertho**, “Diderot’dan İnternete Medya Tarihi”, Okyanus Yayınları, 2001
- **Castells Manuel**, “Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür”, II. Cilt: Kimliğin Gücü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- **Claswson Rosalee A., Oxley Zoe M.**, “Public Opinion: Democratic Ideals, Democratic Practices”, CQ Press
- **Dahlgren Peter**, “Media and Political Engagement”, Cambridge University Press
- **Dayan Daniel & Katz Elihu**, “Media Events: The Live Broadcasting of History”, Cambridge, MA: Harvard University Press

- **Gilboa Eytan**, “Global Communication and Foreign Policy”, Journal of Communication, 1 Aralık 2002, Vol: 52, No:4, ABI/INFORM Global
 - **Gilboa Eytan**, “Mass Communication and Diplomacy: a Theoretical Framework”, Communication Theory, Vol:3, Ağustos 2000
 - **Gilboa Eytan**, “Media Diplomacy: Conceptual Divergence and Applications”, Harvard International Journal of Press/Politics, Vol: 3
 - **Isaacson Walter**, “Kissenger: A Biography”, New York, Simon&Shuste
 - **Iyengar Shanto**, “Media Politics: A Citizen Guide”, W. W. Norton & Company
 - **Jönsson Christer**, “Diplomatic Signaling in the Television Age”, Harvard International Press/Politics, Vol:1
 - **Maigret Eric**, “Medya ve İletişim Sosyolojisi”, İletişim Yayınları
-

SECTARIAN STRUGGLE IN THE MIDDLE EAST AND THE NEW ALLIANCES

Harith Qahtan Abdullah*.

Abstract:

Our Islamic world passes a critical period representing on factional, racial and sectarian struggle especially in the Middle East ,which affects the Islamic identification union.

The world passes a new era of civilization formation, and what these a new formation which affects to the Islamic civilization especially in Syria, Iraq, Yemen, and Lebanon.

The sectarian struggle led to heavy sectarian alliances from Arab Gulf states and Turkey from one side and Iran states and its alliances in the other side. The Sunni and Shia struggle are weaken the World Islamic civilization and it is competitive among other world civilization.

Research Questions

1. *Did the struggle in the Middle East have weakened the Islamic identification and civilization among other cultural?*
2. *Did the sectarian struggle in Islamic world have increased the violence and terrorism?*

This study classified into two sections:

First section: the factors of emergence the sectarian struggle in the Middle East.

Second section: the New Alliances

Keywords: *sectarian struggle, territorial identification, Sunni, Shia, civilization identification*

First section

The Factors Of Emergence The Sectarian Struggle In the Middle East

The emergence of the sectarian struggle in the Middle East begun with US world war against the terrorism and its unjustified interference of states internal affairs. Like what happened in Iraq 2003. The main factors can summarized as below:

First: External interference

The sovereign doctrine related with state legal feature, its provide international relations system stability. Regardless of its size that every state have equal sovereignty according to united nation's charter¹. However, the traditional concept of the sovereignty have changed ambiguity².

Although the United Nation charter refused the interference in the internal affairs according to sovereignty doctrine, the humanitarians and millenarian interferences from states to other are the best example of internal affairs. In addition to the new US interference face, first: under the name of mass weapon disarmament, second: US campaign anti-terrorism after 11 September events. All of these interferences occurred under UN legally acceptance³, Iraq, Afghanistan Libya are the best example⁴.

The legality of US war against the terrorism have a wide controversial argument among scholars and writers to what is called "Pre-emptive war" as a part of US national security, This

* Assistant professor Doctoral in political science, Chief of international studies, college of political science, Tikrit University.

¹ Khalil Ismael alhadithy. Mediator of International organized Baghdad University, Baghdad, 1990, p. 148.

² Stephen M. Walt, ' International Relations: one world, Many Theories, Foreign Policy, No. 110 (Washington, Spring, 1988), p. 32.

³ Amira hanashi. The sovereignty doctrine under contemporary international changes, unpublished thesis, Law College, mentor University, Algeria, 2008, p. 89.

⁴ Adil hamza , the problem of humanitarian interference in international relations, legal and political science journal, law and political science college, Diyala University, 2011, p. 129.

kind of war is different from preventive war, the first is offensive, immoral and injustice, the second is legally and defensive of national independence⁵.

The consequences of this concept are dismantling of states sovereignty like what happened on Iraq that suffers racial, sectarian struggle and losses of state prestige⁶.

Second: Expansion of Territorial interference

After the dissociation of the Soviet Union and transferred to failure state, the international system has changed from bipolar to unipolar system in the favorite to United States, The big territorial states has expanded spontaneously , the Iranian strategy expanded after US occupation in Iraq 2003 . These changes have developed not on Iraqi internal affairs but also on fundamental identification regime and emergence new territorial players as an international force and emerged a new phase of political geography⁷.

Syria is an example as well as Iraq of Iranian expansion across its boundaries in the Middle East through logistic and material backing to Alasad Syrian regime and in Lebanon and use the Sect paper in order to achieve its expansion goals⁸.

The Egypt role towards Libya is another example of territorial expansion, when Libya disassociation politically and socially into two government in Barqa and Tripoli, Egypt forcing its security and politically agenda in order to safe its interests.

The same presentment came from Turkey forward Syria open border. The threat came from PKK terrorist activity from Syria against Ankara government inside Turkish state. This problem due to turkey to arraign its arm forced and moved to release this threat from its territory⁹.

Third: Struggle For Territorial Dominant

Every state have its territorial framework depends on its geographical framework and reflects their strategic depth as force power and as weakness points in favorite of other territorial state in case of unbalance power system .

In the Middle East, the big territorial power have their interests, Iran is the best sample of state territorial dominant¹⁰.

United States encourage Iranian to interferences in Arab internal affairs under American strategic specific visions¹¹. Arab states fears this Iranian dominant on their territory, Turkey have their fear from unstable Iraqi state especially from PKK, the former Turkish Abdullah

⁵ Mohammed Saed alaiash alshahrany. The consequences of globalization to national security, Naef University to security sciences, unpublished master thesis, policy sciences department, 2006, p. 62.

⁶ Khari Alden Haseeb, Iraq to where, Arab Future Journal, center Arab Union studies, Beirut, issue 330, Augustus, 2006, p. 10.

⁷ Fatima Alsamdi. Iraq in Iranian strategy, development of security presentment and revert of chances, Aljazeera center for studies, 14 July 2014.

⁸ A cross the boundaries: the sectarian effects of Syrian crisis in the neighbor countries, international politics journal, al-Ahram center for strategic and political studies.

⁹ Turkish choices in front of (Asifa hazim) probably in Syria , Alrawabit for strategic and political studies, 27, April , 2015 on network : www.rawabetcenter.com/archieve/6490

¹⁰ Richard Haas. The Middle East, Foreign affairs, vol. 85, No. 6, November-December, 2006,p 147 .

¹¹ Tael Yosif Abdullah al Edwan. Territorial strategic of Iran and turkey in the Middle east (2002-2013), unpublished master thesis, political science branch, Art and Science college, middle east university, 2014, p . 56.

Kull warning from dissociation of Iraqi may increase to the role of territorial dominant¹². As well as Turkish fearing from Syrian situation¹³.

Permanently the sectarian division between Syrian regime and oppositions resulting two projects, first: Arab project, second: Iranian project, each part of them put Syria against other¹⁴. Sectarian struggle appears when Saudi Arabia format "Arab Alliances in front of" Alhothy" militant groups in Yemen; another division that "Alhothy" supports from Iranian regime while the Yemeni government support from Saudi Arabia.

The equation in the Middle East came from the big players states, Iran and Saudi Arabia have witness cold war without any direct confrontations, Each of them have its geographical and political weight in the region . Professor "krikori koas" senior researcher at Brookings Institute research " After the sectarian struggle the cold war in the Middle East". The fittest analysis to understanding the extreme and complex policy in the Middle East came from regional players that Iran and Saudi Arabia plays a significant role on it, its cold war for hegemony and to control above the weakness states. It is not military war, its cold war, not only between al Riyadh and Tehran but also from external forces. Almost covered Sunni – Shias sectarian¹⁵.

Second Section

New Alliances Format

The ideological and sectarian struggle expanded to include states not from Middle East regional but also from states outside like "Quadruple alliance" which included (Russia, Iran, Iraq, and Syria).

Under the title of "Alawia state" clearly; the Quadruple Alliance aims to more sectarian divisions, leave the chaos of ISIS to destroy the cities. Its long war range in the Middle East whether the Quadruple alliance under Russian leadership or under western alliances under US leadership. The more Dangerous came when these sectarian struggles expanded and move to Iranian and Russian states¹⁶.

The Quadruple alliance common operations concluded Iraqi army, police, and "Hashed Shaebi" in addition Russian and Iranian experts. They declared formal manifesto that intelligence and security committee among Russia, Iran, and Syria inhabited in Baghdad to defeat the terrorism¹⁷.

These manifesto inflame Kurdish and Sunnis Iraqi forces, in addition to civilian forces like communism and Christian parties. They consider the Quadruple alliance as a sectarian alliances increase the struggle in the region¹⁸.

Abdul Rahman Alturery (professor in the university of Saud king) said: "the signals of bombardier plane departure from Iranian to hit Syrian goals have more than one political and

¹² Iran, Its neighbor and territorial crisis, Royal institute for international affairs, translate from the international center for future and strategic studies, Cairo, issue 24, year 2, Dec. 2006, p. 15.

¹³ Turkish choices in front of (Asifa hazim) probably in Syria, op.cit.

¹⁴ Tael Yosif Abdullah Edwan, op.cit. p 57.

¹⁵ The middle East among external interference and territorial struggle, accessed 28/12/2015 <http://www.gulan-media.com/arabic/print.php?id=428§ion=3>.

¹⁶ Khaled Khazal . unholy quadruple alliances

¹⁷ Aktham Saif Aldin, Iraqi confession that cooperation with russia, syria, and Iran to defeat ISIS, new Arabian, 27 sept. 2015. Access on <http://www.alaraby.co.uk/politics/2015/9/27/>.

¹⁸ Othman almukhtar. "Quadruple alliance' to defeat ISIS : Russian expanded to Iraq , new Arabian ,28/ sept. 2015 accessed: <http://www.alaraby.co.uk/politics/2015/9/27/>.

logistical technique. Its came as a Russian experimental for Iranian military bases and a irport, in order to confront any threats probably came from their enemies in the present and future¹⁹. Infront of (Iran,Iraq, Syria) under Russia leadership, another Sunni alliances begun to formulate under Saudi Arabia leadership which called "Islamic alliance" in three steps mainly²⁰. These are:

1. Turkish military base in Arabia Saudi

According to "Jala salmy" there are many factors push Arabia Saudi to establish Turkish military bases on its territory: security blank that occurred after American-Iranian understanding. The devolution of Saudi-American relationship in the last periods. Increase of sectarian political division in the Middle East "Hizbollah, ISIS, Alhothhy" as examples. Protect their territory from any external military threats. In addition, to provide an intelligence cooperation.

2. Format Islamic NATO

In frame to achieve a equilibrium deterrence against Iranian planning and American-Russian collusion against Arab Gulf region; AlRiyadh seeking to establish military Islamic NATO. This alliance expanded to join Pakistan and other Islamic states as similar to NATO. Saudi Arabia seek to building strategic vision against Russian-Iranian alliance, the role of this alliance based on intelligence cooperation firstly.

3. Adopt A New Strategy Of Deterrence

Before the first military Islamic alliance convening , brigadier-general (Ahmed Aseeri) declared an increasing of Islamic Alliance states number that Saudi Arabian declared to reach from (34-40) states to defeat the terrorism . the military participation of this alliance is voluntary , and the alliance not interference in any state without its request.

Conclusion

The new regional alliances are like sectarian alliances that different from other alliances, this kind of alliance lead to political struggle at last because of its sect of nature that means more unstable Middle East and imbalance among regional states

¹⁹ After the hidden threats of Iranian Hamadan military bases, what are Saudi choices to confront Quadruple alliance under Russian leadership? Arab Gulf, 19/8/2016 . accessed :

<http://www.alkhaleejalarabi.com/ar/articles/>

²⁰ Ibid.

1958 IRAK DARBESİ'NDEN 1975 CEZAYİR ANLAŞMASI'NA BARZANİ LİDERLİĞİNDEKİ KÜRTLER*

Özet

Ortadoğu coğrafyası üzerinde yaşamakta olan Kürtlerin bir devlet kurma yolundaki en girift girişimleri genellikle Irak toprakları üzerinde cereyan etmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında dönemin büyük güçleri tarafından kendilerine bir devlet kurma yolunun açılmamasıyla Iraklı Kürtler silahlı mücadeleyi tercih etmişler ve bu yönde geliştirdikleri politikalar noktasında zaman zaman Irak dışından da destek bulmuşlardır. Irak'ta monarşinin yıkılarak cumhuriyet yönetiminin ilan edilmesini temin eden 1958 Irak Darbesi, yaklaşık 11 yıldır SSCB'de olan Molla Mustafa Barzani önderliğindeki Kürtler için de bir umut olmuştur. Zira darbenin lideri Albay Abdülkerim Kasım onları Irak'a davet etmiş ve ilan edilmiş olan yeni Anayasa'da Kürtlerle ilgili olumlu ifadeler kullanılarak uzlaşma yolu tercih edilmiştir. Tüm bu olumlu yaklaşımlara rağmen Barzani önderliğindeki Kürtler ile Bağdat yönetimi arasında sürekli ve tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. 1970 yılında Bağdat yönetimi ile varılan mutabakat neticesinde büyük bir umut kaynağı olan kazanımların 4 yıllık bir süre zarfında hayata geçirilmesi noktasında sorunların ortaya çıkması ve 1975 yılında İran ile Irak arasında imzalanan Cezayir Anlaşması söz konusu sürecin akamete uğramasına sebep olmuştur. Molla Mustafa Barzani, Bağdat yönetimine karşı temin ettiği dış desteklerden Cezayir Anlaşması ile mahrum kalınca kendi isteğiyle silahlı mücadeleyi bıraktığını ilan etmiştir. Barzani'nin verdiği mücadele kesintiye uğramış olsa da günümüzde Iraklı Kürtler Irak toprakları üzerinde 1958 Darbesi sonrasında elde ettiklerinden çok daha fazlasını kazanmış vaziyettedirler. Bu çalışma içerisinde de 1958 Irak Darbesi sonrasında Molla Mustafa Barzani liderliğindeki mücadelenin 1975'e kadar nasıl bir süreç takip ettiği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kürtler, Barzani, Irak, Ortadoğu, SSCB.

KURDS LED BY BARZANİ FROM 1958 IRAQ COUP TO 1975 ALGEIRS AGREEMENT

Abstract

The most tangled attempts of Middle Eastern Kurds to establish a state occurred over the Iraq territories. As the great powers of the period did not pave the way to Iraqi Kurds to build a state after the First World War, they chose armed struggle and found support from outside of Iraq for their policies in this way. 1958 Iraq Coup which overthrew the monarchy and provided the declaration of the republican administration in Iraq and had also been an expectation for Kurds led by Mullah Mustafa Barzani who had been in the USSR nearly for 11 years. Yet, Colonel Abdülkerim Kasım, the leader of the coup, invited them to Iraq and had been negotiated by using the favorable statements about the Kurds in the new Constitution. Despite all these positive attempts, a perpetual and exact negotiation could not be achieved between the Kurds under the leadership of Mullah Mustafa Barzani and Baghdad government. The problems in the realization of the gains which had been a source of hope as a result of the consensus with Baghdad government in 1970 and Algiers Agreement that was signed between Iraq and Iran in 1975 has disrupted the process. When Mullah Mustafa Barzani deprived from the external supports against Baghdad government as a result of the Algiers Agreement, he declared to leave the armed struggle voluntarily. Even though Barzani's struggle was interrupted, today, the Iraqi Kurds won a lot more than they gained after the 1958 Iraq Coup. This study will try to analyse the process of the struggle led by Mullah Mustafa Barzani after the 1958 Iraq Coup until 1975.

Key Words: Kurds, Barzani, Iraq, Middle East, USSR.

Giriş

16.yy.'dan 20.yy.'a kadar Osmanlı egemenliği altında kalan ve son idarî yapısı Basra, Musul ve Bağdat vilayetleri şeklinde olan topraklar I. Dünya Savaşı sonrasında İngiliz manda yönetimine dâhil olmuş ve nihayetinde 1932 yılında bağımsızlığını kazanarak Irak ismi ile Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak düzen tesis etme noktasında adımlar atılmasına rağmen bu noktada başarı sağlanamamıştır. İç istikrardan

* Bu çalışma "Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi 1992-2008" (2009) başlıklı yüksek lisans tezimin ilgili bölümlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

uzak bir görüntü çizen Irak toprakları üzerinde milliyetçi bir çizgi sergileyen ordu, 1936 yılında gerçekleştirmiş olduğu darbe ile Irak tarihindeki darbeler sürecini başlatmıştır.¹ Köklü kurumsal bir yapıya sahip olmayan Iraklı yöneticiler II. Dünya Savaşı'nın taraflarını oluşturan ülkelerin ki özellikle İngiltere'nin etkisi altında kalarak ülke içerisinde sıkıntılı bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Irak toprakları üzerinde yaşamakta olan Kürtlerin bir kısmı da bu karmaşık süreç içerisinde çeşitli nedenlere bağlı olarak isyan hareketleri gerçekleştirmişlerdir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında imparatorlukların yerine ulus-devlet yapılanmasının dünya genelinde hüküm sürdüğü bir aşamada kendilerinin de bir devlete sahip olma fikriyatının söz konusu savaşın kazananları tarafından vaat edilmiş olmasına rağmen yerine getirilmemesi bu coğrafyada yaşamakta olan bütün Kürtlerin olmamakla birlikte bazı Kürtlerin o dönemlerden itibaren merkezî yönetimlere karşı her daim muhalif bir duruş sergilemelerini ve bu muhalif duruşlarını silahlı mücadele ile desteklemelerini de beraberinde getirmiştir. Aşiret temelli bir yaşam tarzı ve buna bağlı bir dünya görüşü taşıyan Kürt unsurlar merkezî yönetime karşı muhalif tutumlarını sürekli kılarak II. Dünya Savaşı öncesi, esnası ve sonrasında da devam ettirmişlerdir. Nitekim bu dönemler itibariyle ön plana çıkan isim ise beraberindeki diğer bazı Kürt aşiretleri ile birlikte harekete geçen Barzani aşireti ve aşiretin lideri konumuna yükselen Molla Mustafa Barzani olmuştur.

1958 Darbesine Kadar Barzani ve Kürtler

4 Mart 1903 tarihinde Hakkâri yakınlarındaki Barzan köyünde doğmuş olan Molla lakaplı Mustafa Barzani² daha önceki isyan girişimleri dolayısıyla sürgün edildiği Süleymaniye şehrinden kaçıp İran sınırından geçerek doğum yeri olan Barzan'a gelmiş ve buradan 1943 yılı ortasından itibaren Irak birliklerine karşı yeni bir isyan hareketini başlatmıştır. Mustafa Barzani'nin başlatmış olduğu bu isyan hareketi gelecekte oluşturulacak olan Kürt siyasi partilerinin de temelini oluşturan Birayeti Derneği, Darker Örgütü, Kürdistan Komünist Partisi, Rızgari (Kurtuluş) Partisi, Rerast (Doğruyol) Örgütü, Hevi (Umut) Örgütü ve Barzani'nin kendi kurmuş olduğu örgütü olan Azadi (Özgürlük) Konseyi isimli bazı yapılar tarafından büyük destek görmüş ve bu sayede geniş halk kitlelerine ulaşabilmiştir.³ Molla Mustafa Barzani'nin başlatmış olduğu isyan hareketine karşı Irak yönetiminin bazı olumlu girişimleri olmuşsa da tarafların uzlaşamaması neticesinde iki taraflı saldırılar daha da şiddetlenmiş ve Irak kuvvetleri Barzani önderliğindeki bu hareketi bazı Kürt aşiretlerinin de desteği ile 1945 yılı sonlarına doğru mağlup etmiştir.⁴ Almış olduğu bu yenilginin ardından Molla Mustafa Barzani 1945 yılı Kasım ayı içerisinde yanındaki aşiret mensupları ile birlikte İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşamakta olduğu Mahabad bölgesine göç etmiştir.⁵

II. Dünya Savaşı neticesinde İngiltere ve SSCB'nin işgali altında bulunan İran'ın kuzeybatı bölgesinde yer alan Mahabad civarında yaşayan Kürtler de Kadı Muhammed liderliğinde hareketlenmeye başlamış ve 22 Ocak 1946'da Mahabad merkezli bir Kürt Cumhuriyeti kurduklarını ilan etmişlerdir.⁶ Irak'tan İran'a geçen Molla Mustafa Barzani de aşiret mensupları ile birlikte kurulan bu yeni Kürt Cumhuriyeti'nin silahlı birliklerine katılmış

¹ William R. Folk, *Irak'ı Anlamak*, Nurettin Elhüseyni (Çev.), (NTV Yayınları, Şubat 2007), 105.

² Eşref Günaydın, *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*, (Karakutu Yayınları, Mart 2008), 76.

³ Hakkı Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, (Ankara: Altinküre Yayınları, Nisan 2003), 43-48. Bu noktada Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtlerin daha önceki silahlı isyanlarında görülmemeyen bir şekilde bu defa daha örgütlü bir yapı inşa ettikleri görülmektedir.

⁴ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2014), 453-461.

⁵ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, Nisan 1993), 25.

⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası 1919-1980, Cilt:1*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 649.

ve kendisine Bakanlar Kurulu kararı ile general rütbesi verilmiştir.⁷ Molla Mustafa Barzani örgütlü bir yapı inşa edebilmek adına da Rızgari (Kurtuluş), Hevi (Umut) ve Soreş örgütlerinin katılımı ile İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin bir kolu olarak *Irak Kürdistan Demokrat Partisi'ni (KDP)* 16 Ağustos 1946 tarihinde kendi önderliğinde kurmuştur.⁸ Bu oluşum Irak'ın kuzeyinde günümüze kadar etkiye sahip olan en önemli siyasî yapının temellerini meydana getirmiştir. SSCB'nin İran'ı terk etmeye başlaması ile birlikte Mahabad yönetimi 17 Aralık 1946'da Tahran yönetiminin eline geçmiş ve tutuklanan Kadı Muhammed ve beraberindekiler kurulan askerî mahkemenin verdiği infaz kararı neticesinde 30 Mart 1947'de idam edilmişlerdir.⁹

Molla Mustafa Barzani ise İran yönetimi ile bir uzlaşma sağlayamamasının ardından Tahran'daki ABD Elçiliği'nden siyasî mülteci olarak kabul edilmesi yönündeki isteğine de olumlu bir cevap alamayınca aşiret mensupları ile birlikte Irak topraklarına geri dönerek 6 Mayıs 1947'de Mergesur kasabası Herguş köyü mezarlığı yakınında daha sonraları kendi ismiyle anılan 'General Ağacı' isimli bir ağacın altında Sovyetlere göçme kararını ilan etmiş ve 19 Mayıs 1947'de 506 erkek aşiret mensubu ile 1958 Irak darbesine kadar yaşamını devam ettireceği SSCB'ye doğru yola çıkmıştır.¹⁰ Barzani ve beraberindekiler Irak, İran ve Türkiye sınırları boyunca İran askerî birliklerinin saldırıları altında ilerlemiş ve 18 Haziran 1947 tarihi itibarıyla Aras Nehri'ni geçerek Sovyet topraklarına ayak basmışlardır.¹¹ İran yönetimi ile uzlaşma sağlayamayan, Irak tarafından hasım ilan edilen, ABD'den iltica talebine olumlu yanıt alamayan Barzani son çare olarak gördüğü Sovyetlere yönelmek zorunda kalmıştır.¹² Dünya siyasî sistemini uzun yıllar şekillendirecek olan Soğuk Savaş söyleminin yeni yeni zikredilmeye başlandığı bir dönemde bu savaşın zıt iki kutbu olan ABD ve SSCB'ye yaklaşmaya çalışan Barzani Irak'ın kuzeyindeki neredeyse her siyasî yapının gelecekte takınmak zorunda kalacağı tavrı o dönemlerden itibaren sergilemeye başlamıştır.

Molla Mustafa Barzani ilk başlarda Sovyet makamlarında arzuladığı itibarı görememiş ise de Stalin'in ölümünün ardından 1953'te Sovyet liderliğine gelen Krusçev döneminde daha önceden yerleştirilmiş olduğu Özbekistan'dan gelerek Kremlin Sarayı önünde yapmış olduğu üç günlük oturma eylemi neticesinde Krusçev nezdinde kabul edilmiş ve görüşlerini ifade etme imkânına sahip olmuştur.¹³ Bu görüşme neticesinde Krusçev Barzani önderliğinde gerçekleştirilmekte olan faaliyetleri destekleyeceği yönünde bir taahhütte de bulunmuştur.

Molla Mustafa Barzani SSCB'de hayatını devam ettirirken lideri olduğu Irak Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) içinde de kutuplaşmalar ortaya çıkmaya başlamış ve Barzani'nin kuruluş aşamasında genel sekreterlik görevini verdiği Hamza Abdullah'ın başını çektiği bir

⁷ Ekrem Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler*, (Doz Yayıncılık, Ocak 2007), 43.

⁸ Erol Kurubaş, "Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı ve Başarı Şansı", *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel Sayısı*, 8/4, (Kış 2002), 129.

⁹ Kadı Muhammed'in ilan etmiş olduğu Kürt Cumhuriyeti, bu oluşumun geçirmiş olduğu evreler ve özellikle Molla Mustafa Barzani'nin konumu ile ilgili farklı ve daha geniş bilgiyi Kadı Muhammed'in yargılandığı mahkemede ona yöneltilen suçlamaların yer aldığı iddianameyi bizzat okuyan İttilat gazetesi muhabiri olan Necefkuli Pisyan'ın eserinden edinebilirsiniz. Necefkuli Pisyan, *Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına*, Evdila Piştderi (Çev.), (İstanbul: Avesta Yayınları, 2001).

¹⁰ Hulusi Turgut, *Barzani Dosyası*, (Doğan Kitap, 2008), 249, 280.

¹¹ Molla Mustafa Barzani bu yolculuk sırasında karşılaştıkları İran saldırıları karşısında özellikle Türk köylerinden yiyecek yardımı aldıklarını ifade ediyor. Turgut, *Barzani Olayı*, 281.

¹² Bu noktada Molla Mustafa Barzani ve aşiretinin sığınmak için 1932 yılındaki gibi Türkiye'yi tercih etmediklerini görmekteyiz. Barzanilerin bu yönde bir tercihte bulunmalarının nedeni olarak göç olayından yaklaşık bir yıl önce 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ile Irak arasında imzalanan ve temeli Musul Sorunu sonrası Ankara'da 5 Haziran 1926'da imza edilen 'Türkiye-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması'na dayanan 'Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın sınır güvenliği ve silahlı grupların faaliyetleri ile ilgili maddeleri çerçevesinde yakalanan kişilerin diğer hükümete teslim edilmesi gerektiği yönündeki şartının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

¹³ Turgut, *Barzani Olayı*, 404-405., Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 29.

grup ile İbrahim Ahmed'in önderliğindeki grup arasındaki mücadeleden İbrahim Ahmed galip gelerek diğer grubu partiden ihraç etmiştir. Süleymaniyeli bir avukat olan İbrahim Ahmed yönetimindeki parti ise sol görüşlerin hâkim olduğu, KDP kurulmadan önce bazı Kürtlerin üyesi olarak siyasal faaliyet gerçekleştirdikleri Irak Komünist Partisi'ne daha yakın duran, sade bir Kürt milliyetçiliğinin aksine sosyo-ekonomik konulara ağırlık veren ve şehirli Kürt aydınları da içinde barındıran bir yapıya kavuşmuştur.¹⁴ Böylelikle İbrahim Ahmed'in, damadı Celal Talabani ve diğer sol görüşteki Kürtlerin de işbirliği ile partinin ideolojisini 'Iraklılık' fikrine yönelten bir tutum sergilediği söylenebilir.¹⁵

Molla Mustafa Barzani'nin parti içindeki mücadeleye müdahale etmeye başlamasıyla birlikte Hamza Abdullah tekrar partiye dönmüş ve bu defa da İbrahim Ahmed ve ekibi partiden dışlanmış. Bu mücadele çerçevesinde ilk başlarda tarafsız bir görüntü çizmeye çalışmışsa da İbrahim Ahmed'in, aşiretleri parti yönetiminden uzaklaştırmaya yönelik girişimleri neticesinde kendisi de bir aşiret reisi olan Molla Mustafa Barzani, Hamza Abdullah'ı desteklemiştir.¹⁶ İbrahim Ahmed ve Talabani öncülüğündeki grup parti içerisinde daha sol bir söylem geliştirerek aşiret ağları ile şekil verilen mücadelenin siyaseten bir etki yaratmayacağını ve bunun kendileri açısından daha geniş bir çerçevede fayda sağlamayacağını beyan ederek mücadelelerini devam ettirmişlerdir.

1958 Irak Darbesi ve Sonrası

Irak siyasî yaşamında ordunun siyaset üzerindeki nüfuzu özellikle 1936 yılında gerçekleştirilen darbe sonrasında artmaya başlamıştır. İngilizler destekli Haşimi hanedanlığı döneminde farklı zaman dilimlerinde başbakanlık görevini ifa eden Nuri Said'in, yönetimi boyunca özellikle İngiliz yanlısı politikalar izlemesi gelişmeye başlayan Arap milliyetçiliği rüzgârının da etkisi ile birlikte Irak ordusu içerisinde memnuniyetsizlik yaratmaya başlamıştır.

1940'lı yıllarda Suriye toprakları üzerinde filizlenmeye başlayan BAAS hareketi¹⁷ Irak'a da sıçramış ve ordu içerisinde bazı yetkili kişiler tarafından benimsenir olmuştur. Bu hareketin etkisini arttırmasında şüphesiz Ortadoğu toprakları üzerinde bir Yahudi devletinin kurulmasının ardından cereyan eden Arap-Yahudi Savaşı, Mısır'da Cemal Abdülnasır'ın takip ediyor olduğu Arap milliyetçiliği politikası gibi unsurlar da etkili olmuştur. Arap milliyetçiliğinin savunucusu olan Mısır lideri Nasır'ın 1958 yılı Şubat ayında Suriye ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmasından sonra 14 Şubat tarihinde Ortadoğu coğrafyasında bu Arap Cumhuriyeti'ne tepki olarak Ürdün ile birlikte Arap Federal Birliği'ni kuran Irak'ta 14 Temmuz gecesi Albay Abdülkerim Kasım liderliğinde bir darbe gerçekleştirilmiş ve monarşi yönetimine son verilerek cumhuriyet yönetimi kurulmuştur.¹⁸ Albay Kasım liderliğinde yönetimi ele geçiren darbeciler Arap milliyetçiliği rüzgârları ile birlikte yönetime gelmişlerse de Mısır'ın takip ettiği politikalara dâhil olmayarak Irak siyasetinde etkin olan unsurlar ile birlikte uzlaşma yöntemini tercih etmişlerdir. Nitekim darbeden hemen sonra Temmuz ayı sonlarında Suriye merkezli BAAS partisi kurucusu Mişel Eflak yeni yönetimi Mısır liderliğinde kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne dâhil olmaları noktasında ikna edebilmek için Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmiş ancak bunda başarılı olamamıştır.¹⁹ Arap milliyetçiliği eksenli bir

¹⁴ Avshalom H. Rubin, "Abd al-Karim Qasim and The Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Revolt, 1958-63", *Middle Eastern Studies*, 43/3, (May 2007), 355-356.

¹⁵ Mahir A. Aziz, *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, Zülal Kılıç (Çev.), (Kitap Yayınevi, 1. Basım, Mayıs 2013), 105.

¹⁶ Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 91-94.

¹⁷ Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/2, (2001), 167.

¹⁸ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 122-123.

¹⁹ Karol R. Sorby, "Free Officers' Movement and The 1958 Revolution in Iraq", *Asian and African Studies*, 14/1, (2005), 41.

birleşmeye soğuk bakan yeni yönetimin Irak merkezli olarak uzlaşmaya çalıştığı unsurlardan bir tanesi de Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtler ve Sovyetlerde kendisine tahsis edilmiş olan evinde ikamet eden Barzani olmuştur. Zira Barzani ve taraftarları da Arap milliyetçiliği çerçevesinde gerçekleşecek bir birleşme neticesinde kendilerinin bu yeni oluşum içerisinde son derece etkisiz kalacakları inancı ile karşı safta yer almışlardır.

Darbenin gerçekleşmiş olduğunu haber alan Molla Mustafa Barzani Irak'a geri dönme isteğinin darbe sonrası yeni Irak lideri Kasım tarafından olumlu karşılanmasının ardından 1947 yılında Sovyetlere doğru beraber yola çıktığı aşiret mensupları ve bunların Sovyet topraklarında evlendikleri eş ve çocukları ile birlikte Irak topraklarına geri dönmüşlerdir. Kasım'ın 11 senedir Sovyet topraklarında yaşamakta olan Barzani ve aşiretini Irak topraklarına kabul etmesinin altında kendisine muhalif olanlara karşı özellikle Barzani'nin siyasî ve silahlı unsurlarından faydalanarak daha güçlü olacağına inanıyor olması en büyük ve önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Nitekim Barzani de Sovyetler Birliği'nden döndükten sonra defalarca '14 Temmuz Devrimi'nin' bir askeri olduğunu ve Abdülkerim Kasım'ın emrinde olduğunu ilan etmiştir.²¹ Bunun yanında Kasım yönetimi Barzani'ye verdiği önemi göstermek adına öldürülen başbakan Nuri Said'in Bağdat'taki sarayını Barzani'nin ikametine vermiş, kendisine bir araç tahsis etmiş, geçimini sağlamak adına kendisine belli bir miktar aylık bağlamış ve sürgünde olan birçok Kürt ismi de affederek Irak'a dönmelerini sağlamıştır. Yeni yönetimin 27 Temmuz 1958'de ilan etmiş olduğu geçici Irak Anayasası'nda Araplar ile Kürtlerin Irak vatanının ortakları oldukları ve Irak birliği çatısı altında ulusal haklarının tanındığının belirtilmesi ile Kasım yönetimi Barzani önderliğindeki Kürtleri kendi yanına çekme konusunda zorlanmamıştır.²² Kürtler önceki yönetimlere kıyasla son derece geniş haklara sahip oldukları yeni Irak Cumhuriyeti'ni 'Arapların ve Kürtlerin Cumhuriyeti' olarak görmüşler ve bunu açık olarak ifade etmişlerdir.²³ Bunun yanında 3 kişiden müteşekkil Egemenlik Konseyi'nde Konsey Başkanı Sünni Arap Necip er-Rubai ve Şii Arap Muhammed Mehdi Kubba'nın yanı sıra Kürt Halid en-Nakşibendi'nin de bulunması²⁴, Kürtlere Kürtçe yayın yapma ve kitap ve dergi yayınlama hakkının tanınması, Kürtçe konuşulan bölgelerde okulların öğretim dili olarak Kürtçe'nin kullanılmasına izin verilmesi Irak Üniversitelerinin bazılarında Kürtçe bölümler kurulması²⁵, devletin bürokratik kademelerinde Kürtlere görev verilmesi, Kürtlerin Anayasa'da resmi olarak ilk defa tanınmaları ve Araplarla eşit hakka sahip olmaları Kürtlerin Kasım liderliğindeki yeni rejimin yanında yer almasını destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kasım yönetimi ile sıcak ilişkilere sahip Barzani liderliğindeki Kürt aşiretleri 1959 yılında yoğun bir Türkmen nüfusa sahip Kerkük'te meydana gelen kanlı olayların bastırılması ve diğer bir Kürt aşireti olan Bradost aşiretinin darbe yönetimine karşı başlattığı isyanın bastırılmasında etkin bir rol alarak²⁶ yeni yönetim ile bağlarını daha da kuvvetlendirmiştir. Fakat Kerkük'te meydana gelen kanlı olaylarla ilgili olarak Kasım'ın 'acımasız ve barbarlıkta Hülagü ve Cengiz Han'ın yaptıklarını kat be kat aştığını' belirterek olayın faillerini ağır bir dille kınaması gerek Barzani gerekse de darbeden itibaren hem Kasım yönetimine destek veren hem de bu minvalde Barzani ile dirsek temasında bulunan Irak Komünist Partisi ile Kasım

²⁰ Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 33.

²¹ Mesud Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*, (Doz Yayınları, Ocak 2006), 323.

²² Erol Kurubaş, "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59:3, (2004), 172.

²³ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, 551-552., Darbe döneminde KDP'nin Genel Sekreteri olan İbrahim Ahmet de darbe yöneticilerinin kendilerini kabul ettiği bir ortamda yapmış olduğu uzun konuşmayı "Yaşasın Arapların ve Kürtlerin Cumhuriyeti, Irak Cumhuriyeti" cümlesi ile sonlandırmıştır. Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*, 324-327.

²⁴ Sorby, "Free Officers' Movement ...", 36.

²⁵ Aziz, *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, 106.

²⁶ Rubin, "Abd al-Karim Qasim ...", 364-365.

yönetiminin arasında bir krizin çıkmasına vesile olmuştur.²⁷ Şehirli Kürtleri etkisizleştirmeye çalışan ve siyasî ve silahlı olarak Barzani'nin güçlenmesinden korkan Kasım'ın diğer bazı Kürt aşiretlerini para ve silahla desteklemesi²⁸ ve daha da önemlisi toprak reformu ve tarım gelirlerini vergilendirme ile ilgili bazı girişimlerde bulunmasıyla birlikte Barzani - Irak yönetimi ilişkileri iyice gerilmeye başlamıştır. Nitekim Molla Mustafa Barzani aşiret törelerinin saygı gördüğü, tarım ve hayvancılığın egemen olduğu bölgelerden gelen bir liderken özellikle aşiretçiliği geri kalmışlığın vahim bir biçimi olarak gören, kendini eğitmiş şehirli sosyalistlerden oluşan KDP'li üyeler ile arasında ihtilaf çıkması kaçınılmaz olmuş ve Kasım yönetimi KDP ile Barzani arasındaki bu ihtilafı konjonktüre göre kendi çıkarına kullanmaktan geri kalmamıştır.²⁹ Tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlayan bir aşiretin reisi olan Barzani, yönetimin uygulamaya çalıştığı toprak reformu uygulamalarına sert bir şekilde karşı çıkarken diğer taraftan da rakip Kürt aşiretleri ile bir mücadele içerisine girmiştir. Barzani, Kasım yönetimi ile ilişkilerin giderek bir sorun yumağı haline geldiği bir ortamda 11 yıl boyunca sürgün hayatı yaşadığı Sovyetler Birliği'ne 5 Kasım 1960'da bir ziyaret gerçekleştirerek Kasım yönetimi üzerinde baskı yapılmasını talep etmiş, bu durum da Abdülkerim Kasım tarafından kuşkuyla karşılanmış ve gerginliğin artmasına vesile olan unsurlardan biri olmuştur.³⁰ Barzani 11 yıl boyunca sürgün yaşadığı ve çeşitli temaslarda bulunduğu SSCB üst yönetiminden destek almayı umut etmişse de Moskova yönetimi Soğuk Savaş koşullarının hüküm sürdüğü bir ortamda İngiliz yanlısı bir hanedanlığı devirip cumhuriyet rejimini ihdas eden Kasım yönetiminin aleyhinde bir politika geliştirmemiştir.

Üç yıl önce destekledikleri Kasım yönetimi ile birlik mesajları veren KDP ve Barzani 1960-61 yıllarında yönetime Kürtlerin kültürel, ulusal ve ekonomik tanınma taleplerini ve güvenlik, sağlık eğitim ihtiyaçlarını içeren talepler listesini iletmişler ancak Kasım yönetimi bu talepleri göz ardı ederek Barzani'nin eski düşmanları olan Herki, Sürçi ve Zebari aşiretleri aracılığıyla Kürtlere saldırmaya başlamıştır.³¹ Özerk bir yönetim talebi anlamına gelen bu isteklerin reddedilmesinin ardından Barzani de kendisini destekleyen aşiretlerle birlikte Kasım yönetimine karşı silahlı mücadeleye başlamıştır.³² Uzun soluklu ve kanlı bir çatışma süreci yaşayan taraflar arasında bizzat Molla Mustafa Barzani'nin kardeşi Şeyh Ahmet Barzani tarafından Bağdat'ın ziyaret edilmesi gibi zaman zaman sulh temini için radikal denilebilecek girişimler gerçekleştirilmiş olmasına rağmen taraflar bu konuda başarı sağlayamamışlardır.³³

Barzani'nin yönetime karşı başlatmış olduğu isyan hareketi 1958 darbesini Kasım ile birlikte gerçekleştiren, yeni rejimin ikinci adamı konumunda olan ve sıkı bir Arap milliyetçisi olan Abdüsselam Arif'in 1963 yılında Kasım'ı idam ederek gerçekleştirdiği bir diğer darbe neticesinde kısa süreyle duraklamıştır. Kasım yönetimine karşı silahlı bir mücadele içinde olan Barzani ve taraftarları Abdüsselam Arif liderliğindeki Nasır ve BAAS taraftarı askerî yetkililerle daha önceden yapmış oldukları görüşmelerde olası bir darbe girişimine destek vereceklerini beyan ederek Kasım sonrası dönemde kendilerini güvence altına almaya çalışmışlar ve kısa süreliğine de olsa bu hususta başarılı olmuşlardır.³⁴ Bir taraftan Kasım yönetimi döneminden kalan konular üzerinden çatışmalar devam ederken Arif yönetimi Kürtlere özerklik verilmesi noktasında bazı adımlar atmıştır. Abdüsselam Arif'in özerklik

²⁷ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, 544-545.

²⁸ Mehmet Dalar, *Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, (Bursa: Aktüel Yayınları, 2016), 87.

²⁹ Martin van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, Banu Yakut (Çev.), (İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2004), 49.

³⁰ Barzani, *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*, 395-396.

³¹ Aziz, *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, 107.

³² Erol Kurubaş, "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma", *Irak Krizi (2002-2003)*, Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen (ed.), (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003), 32.

³³ Hatta Molla Mustafa Barzani kendisi ile yapılması planlanan barış görüşmesi alanına geç kalması ile gerçekleştirilen bir bombalı saldırıdan kurtulmuştur. Rubin, "Abd al-Karim Qasim ...", 370.

³⁴ Rubin, "Abd al-Karim Qasim...", 376.

yönünde attığı olumlu adımlara Irak üzerinde giderek etkisi artmaya başlayan BAAS üyesi başbakan Hasan el-Bekr hükümetinin karşı çıkmasının ardından hükümet görevden alınmış ve KDP yönetiminin kararı olmadan Molla Mustafa Barzani ile Arif yönetimi arasında 1964 yılında bir antlaşma imzalanmıştır.³⁵

Dalgalı bir seyir izleyen Barzani – Bağdat yönetimi ilişkisi Arif’in şaibeli bir helikopter kazasında ölmesi sonrası yönetime gelen kardeşi Abdurrahman Arif döneminde, 1966 yılında, bir uzlaşma aşamasına gelmiştir. Abdurrahman Arif yönetiminin İngiltere’de eğitim görmüş bir akademisyen ve hukukçu olan ılımlı ve sivil başbakanı Abdülrahman el-Bazzaz tarafından demokratik bir sistem inşa etme çabası içerisinde 1966 Haziran ayında Kürtlerin taleplerini karşılayacak bir uzlaşma programı hazırlanmış ancak bu girişim özellikle Nasırcı subaylar ve BAAS üyeleri tarafından sert bir muhalefetle karşılaşmış ve el-Bazzaz’ın yurt dışında olduğu bir anda istifa ettirilmesi ile neticelenmiştir.³⁶ Söz konusu programla Kürtlere yasal bir statü verilmesi, Kürt azınlık kanununun çıkarılması, Kürtlerin yaşadığı yerlerde Kürtçe’nin ikinci dil olarak okutulması gibi haklar tanınmıştır.³⁷

1966 yılında alınan bu kararların hayata geçirilmeleri alınmaları kadar kolay olmamıştır. Bir yıl sonra 1967 yılında cereyan eden Arap-İsrail Savaşı ve bu kararları kabul eden el-Bazzaz hükümetinin düşmesi gibi nedenlerden dolayı alınan bu kararların uygulanma süreci muallâkta kalmıştır. Çatışmadan uzak bekleme durumundaki bu belirsiz süreç Barzani’nin bölge üzerinde etkinliğini pekiştirmesi ile Bağdat yönetimi muhalifi İsrail ve İran ile ilişkilerini geliştirmesini beraberinde getirmiştir.³⁸ Bu süreç 1968 yılının Temmuz ayına gelindiğinde farklı bir şekil kazanmıştır. Darbeler ülkesi haline gelen Irak’ta 1968 yılının ortalarına doğru gelindiğinde Abdurrahman Arif yönetimine karşı özellikle BAAS taraftarlarının geliştirmiş olduğu muhalif yapı Arif’i kansız bir darbe ile yönetimden indirmiş, yerine de Hasan el-Bekr ve yardımcısı Saddam Hüseyin’in gelmesini sağlamıştır. Tamamen Arap milliyetçiliği fikri etrafında şekillenen yeni yönetim Kürtlere yönelik politikalarında öncelikle iyimser bir yaklaşım sergileyip 1966 yılında el-Bazzaz hükümeti tarafından ortaya çıkarılan programın uygulanacağını ifade etmişse de daha sonra Barzani’nin gücünü kırmak amacıyla İbrahim Ahmed ve damadı Celal Talabani’yi başarıyla kendi saflarına çekmiştir. Siyasî anlamda Kürtleri zayıflatma gayesi peşinde olan Irak yönetimi İbrahim Ahmed ve Talabani liderliğindeki Kürtleri destekleyerek Barzani’ye karşı saldırı başlatmıştır.³⁹ Barzani’nin özellikle bölge coğrafyasına tamamen hâkim ‘peşmerge’ olarak isimlendirilen silahlı unsurlarının Irak yönetimini zora sokmasının ardından Cumhurbaşkanı Yardımcılığı görevini yürüten Saddam Hüseyin 1970 yılı başlarında Irak’ın silah tedarikçisi konumunda olan SSCB’yi ziyaretinde Barzani ile anlaşmaya varılması gerektiği yönünde bir tavsiye ile karşılaşmıştır.⁴⁰ Hem bu uyarı neticesinde hem de BAAS yönetiminin Kürt meselesinin Barzani olmadan çözülemeyeceğini kabul etmesinin ardından ülke içindeki sorunların çözüme kavuşturulması politikası çerçevesinde Barzani ile görüşmeye karar verilmiştir. Saddam Hüseyin Irak’ın kuzeyinde 8 Mart 1970 tarihinde Molla Mustafa Barzani ile 3 günlük bir görüşme sürecini başlatmış ve bizzat kendisi Barzani ile görüşerek 11 Mart 1970 tarihinde 15 maddeden oluşan ve dört yıl içinde uygulanacak olan bir özerklik anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre;

³⁵ Barzani’nin bu antlaşmayı KDP ile ortak bir karar şeklinde almaması, İbrahim Ahmed ve Celal Talabani grubunun tepkisini çekmiş ve bu grup Barzani tarafından partiden dışlanmıştır. Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, (Ağaç Yayınları, 2.Baskı, Mart 2008), 146-148.

³⁶ Aziz, *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı’nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, 109.

³⁷ Şalom Nakdimon, *Irak ve Ortadoğu’da Mossad*, Ahmet Ekinci (Çev.) (Elips Kitap, Temmuz 2004), 132.

³⁸ Gareth R. V. Stansfield, *Irak Kürdistanı*, (RoutledgeCurzon, 2003), 74.

³⁹ Kurubaş, “Irak Kürt Hareketi”, 33.

⁴⁰ Yavuz, *ABD’nin Kürt Kartı*, 41.

- Kürtçe Kürtlerin olduğu bölgelerde resmi dil olacak ve bu bölgelerdeki okullarda öğretim Kürtçe yapılacaktır,
- Polis ve güvenlik örgütü dâhil Kürt bölgeleri Kürtler tarafından yönetilecek,
- Ekonomik kaynaklar Kürtlere de adil bir biçimde dağıtılacaktır,
- Kürt milletinin varlığı ve Kürtçe anayasada yer alacaktır,
- Bir devlet başkan yardımcısı Kürt olacaktır,
- Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeler özerklik yönetimi kapsamına girecek,
- Özerk bölgenin yasama ve yürütme meclisleri bulunacaktır,
- Kürtler kendi nüfusları oranında parlamentoda temsil edileceklerdir.⁴¹

Mutabakata varılan söz konusu maddeler Barzani liderliğindeki Kürtlerin Bağdat yönetimini elinde bulunduran farklı yöneticiler ile geçmişten itibaren yaptıkları mücadeleler neticesinde sözlü veya yazılı olarak elde ettikleri ancak fiiliyata yansıtamadıkları bazı kazanımların olgunlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Irak yönetimi ile Barzani önderliğindeki Kürtler arasında imzalanan bu özerklik anlaşması öngörülen dört yıllık süreç içerisinde tam anlamı ile hayata geçirilememiştir. Kürtlerin ulusal haklarının tanınması, devlet başkan yardımcılığı için Barzani'nin adayının kabul edilmesi, okullarda Kürtçe öğretim ve toprak sorunları gibi konular ile 1970'de Bağdat'ta Barzani'nin oğlu İdris Barzani'ye ve 1971 ve 1972'de bizzat Molla Mustafa Barzani'ye suikast girişimleri dolayısıyla Kürtler ile Bağdat yönetiminin ilişkileri bozulmaya başlamıştır.⁴² 1970'li yılların başlarında petrol tesislerini millileştirerek petrol gelirleri konusunda tavizsiz bir politika izleyen Irak yönetiminin Barzani'nin petrol zengini Kerkük ve Hanakin bölgelerini özerk yönetim sınırları içine alma gayretlerine sıcak bakmaması⁴³ ve petrol gelirlerini elinden bırakmak istemeyen Irak yönetiminin Kerkük'ün nüfus yapısını değiştirmek amacıyla Kerkük ve civarının sınırlarını değiştirerek bu bölgeyi 'millileştirme' anlamına gelen "Ta'amim" isimli yeni bir idari yapıya dönüştürmesi⁴⁴ neticesinde taraflar arasındaki anlaşmazlık giderek artmıştır.

Irak yönetimi ile Barzani'nin yıllarca hayatını sürdürdüğü, generallik rütbesi kazandığı SSCB yönetimi arasında Irak'ın doğu blokuna daha sıkı sarıldığına simgesi olan 1972 Dostluk ve İşbirliği Antlaşması neticesinde de Barzani - Irak anlaşmazlığı daha da giriftleşmiş ve çözülemez bir sorun haline dönüşmeye başlamıştır. Bu antlaşma sonrası Irak yönetimi dış destek bakımından eli kuvvetlenmiş bir şekilde artık 1970 Özerklik antlaşması konusunda Kürtlere karşı daha tavizsiz bir politika izlemeye başlamıştır. 1970 antlaşmasının 4 yıllık uygulama sürecinin sonuna gelindiği 11 Mart 1974 tarihinde Irak yönetimi 1970 Özerklik antlaşmasını zayıflatan, petrol gelirleri ile özerk yapının sınırları konusunda Barzani grubunu memnun etmeyen 33 sayılı yasaı çıkartmıştır.⁴⁵

Kendilerini memnun etmeyen 33 sayılı yasanın ardından Barzani tekrar silaha sarılmış ve isyan başlatmıştır. Barzani daha önceleri olduğu gibi dış destek ile başlattığı bu isyanı özellikle Şattülarap suyu hususunda çok köklü bir tarihî geçmişi olan sınır sorunlarına⁴⁶ sahip Irak ve İran'ın bu sınır sorunlarını sona erdiren 6 Mart 1975 tarihli Cezayir Antlaşması'nı imzalamalarının ardından İran üzerinden gerçekleştirilen yardımdan da mahrum kalması

⁴¹ Anlaşmanın önemli maddeleri için bakınız: Baskın Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2.Basım, Temmuz 1998), 30-31.

⁴² Aziz, *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, 112-113.

⁴³ Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, 53-54.

⁴⁴ David Romano, "The Future of Kirkuk", *Ethnopolitics*, 6/2, (June 2007), 266.

⁴⁵ Oran, *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, 32.

⁴⁶ İki ülke arasındaki özellikle sınır sorunlarının bir incelemesi için bakınız: Mesut Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, (Küre Yayınları, 2.Baskı, Haziran 2003), 85-105.

neticesinde sona erdirdiğini 23 Mart 1975'te ilan etmiştir.⁴⁷ Bu noktada İran'daki Şah yönetimi İsrail ve özellikle ABD'nin yardımlarının Irak'ın kuzeyine ulaştırılması ve bölgedeki Kürtlerin her türlü lojistik ihtiyacının karşılanması aşamasında en önemli unsur vasfına sahipti. Her üç ülkeyi Barzanilerin desteklenmesi için birleştiren etken ise 1972 Anlaşması ile de görüldüğü üzere Irak'ın gittikçe SSCB liderliğindeki Doğu Bloku'na eklenmesi çabaları olmuştur. Zira Irak yönetimi sadece Doğu Bloku ile ilişkilerini geliştirmekle kalmamış kendisi için çok büyük bir sorun teşkil eden Barzani meselesinden kurtulur kurtulmaz Arap coğrafyası içerisindeki konumunu Mısır lideri Nasır karşısında kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

1975 yılı Mart ayına kadar yaşamakta olduğu topraklardaki yönetimlere karşı zaman zaman isyanlar çıkaran, ömrü silahlı mücadelelerle geçen, en son elde etmiş olduğu kazanımları da uluslararası koşulların yaratmış olduğu olumsuz ortamda kaybetme noktasına gelen 72 yaşındaki Molla Mustafa Barzani'nin ilan etmiş olduğu bu 'son', Irak'ta yaşamakta olan ve özellikle Barzani muhalifi diğer Kürtler tarafından kabul edilmemiş ve Barzani liderliğindeki örgütlü yapı bundan sonraki süreçte dağılmaya başlamıştır.

Barzani Hareketindeki Dış Destek Olgusu

Irak içerisinde yaşayan Kürtlerin oluşturmuş olduğu silahlı veya siyasî yapıların 1975 yılı itibariyle bir dağılım süreci yaşamasına kadar gelen dönem içerisinde bu yapının diğer ülkelerden sağlamış olduğu yardımlara bakıldığı zaman Soğuk Savaş döneminin koşullarına göre geniş bir yelpazeyi içinde barındırdığını görmekteyiz.

Barzani liderliğindeki yapının özellikle 1960'lı yıllarda yürütmüş olduğu gerek siyasî gerekse de silahlı mücadelesinde SSCB'nin izlerini görebilmek mümkündür. Tıpkı 11 Mart 1970 tarihli özerklik antlaşması öncesi Irak yönetimi adına Saddam Hüseyin'in SSCB'yi ziyaret ettiği gibi Molla Mustafa Barzani de 1961 yılında başlatmış olduğu isyan öncesi 3 Kasım 1960 tarihinde Irak yönetimine baskı yapılmasını, Kürtlere özerklik verilmesini istemek ve danışmalarda bulunmak üzere SSCB'nin yolunu tutmuştur.⁴⁸ Fakat SSCB yönetimi 1958 darbesi neticesinde 1955 yılında NATO üyesi Türkiye öncülüğünde kurulan Bağdat Pakti'nden ayrılan, 5 Mart 1959'da ABD ile bir savunma anlaşması imzalayan, İran ile sınır konuları başta olmak üzere sorunlar yaşayan⁴⁹ Irak yönetimini Ortadoğu coğrafyasına yönelik politikası çerçevesinde Barzani'den daha önemli bir unsur olarak görmüş ve Barzani'nin bu ziyaretinden eli boş dönmesine neden olmuştur. SSCB yönetimi her ne kadar Barzani'nin bu ziyaretinde istediğini vermemiş ise de Barzani birliklerine 1972 yılındaki SSCB - Irak Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasına kadar siyasî dengeleri gözeterik gizli bir şekilde Türkiye topraklarını da kullanarak silah yardımıyla bulunmuştur.⁵⁰

Barzani grubuna yönelik yardımlarda dikkat çeken bir diğer ülke veya daha doğru bir ifade ile ülke grubu ABD – İsrail – İran tarafından temsil edilen grup olmuştur. 1948 yılında Arap coğrafyasının ortasında kurulan İsrail devleti Arap ülkeleri ile girişmiş olduğu savaşlardan zaferle ayrılmıştır. Arap coğrafyası ortasında bulunmanın kendisi açısından ne kadar zorlu bir süreci beraberinde getireceğinin farkında olan İsrail yönetimi her ne kadar savaş alanlarında askerî açıdan mağlup etmiş olsa da bu ülkelerin kendi bünyelerindeki istikrarsızlığa sebep olabilecek unsurları çok iyi tahlil etmiş ve bu durumları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma gayreti içerisinde girmiştir. Bu bağlamda İsrail devleti, bölgede batı bloku özelinde ABD'nin

⁴⁷ Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Mehmet Murat İnceyan (Çev.) (Doğan Kitap, Ocak 2007), 145.

⁴⁸ Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 105.

⁴⁹ Özcan, *Sorunlu Miras Irak*, 93-94.

⁵⁰ Ümit Özdağ, *Türkiye Kuzey Irak ve PKK: Bir Gayrı Nizami Savaşın Anatomisi*, (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1999), 23.

sıkı müttefik haline gelen İran yönetimi ve Türkiye ile sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Irak'ta gerçekleştirilen 1958 darbesi sonrası Bağdat Paketi'nden ayrılan Irak'ın Doğu Blokuna doğru kaymasının yaratmış olduğu endişeye karşı Türkiye, İran ve İsrail gizli servisleri MİT, SAVAK ve MOSSAD varmış oldukları bir uzlaşma ile aralarında istihbarat bilgilerinin değişimini öngören 'Trident' isminde bir yapı oluşturmuşlardır.⁵¹ Oluşturulan bu yapının Irak üzerindeki etkisi hususunda Barzani unsurlarına yapılacak yardım ile İsrail, Irak'ın Suriye ve Ürdün'e İsrail ile mücadelelerinde takviye güçler göndermesini engellerken, İran da Irak'la var olan sınır anlaşmazlıkları konusunda Irak'ı rahatsız edebilme şansına sahip olmuştur.⁵² Böyle bir yapı içerisinde Barzani unsurları bir taraftan Soğuk Savaş'ın batı blokunu oluşturan ABD müttefikleri ülkelerden yardım görüyorken diğer taraftan da doğu blokunun lokomotifi SSCB'den de yardım almaya devam etmiştir. Bu durum Irak'ta yaşamakta olan Kürtlerin günümüze kadar uzanan tutumlarının dönem itibarıyla yansıması olarak yorumlanabilir.

Barzani'nin Irak yönetimine karşı yürütmüş olduğu mücadelenin bu kadar uzun süre ayakta kalabilmiş olmasındaki en büyük etken olan farklı ülkelerden sağlanan dış yardımlar bu mücadelenin yardımıda bulunan ülkelerin istekleri doğrultusunda şekillenmesine de imkân vermiştir. Nitekim İran, Kürtlerin Irak içerisinde kazanacağı çeşitli hakların kendi bünyesindeki Kürtleri de harekete geçirmesinden her daim çekinmiş, SSCB doğu blokuna daha yakın duran Irak yönetimi ile Barzani arasında bir denge kurmaya çalışarak zaman zaman Irak yönetimini zaman zaman da Barzani'yi desteklemiş, İsrail ise Kürtleri her zaman için Irak'ı istikrarsızlığa sürükleyebilecek bir unsur olarak görmüş ve bu konularını korumaya çalışmıştır. Özellikle İsrail'in gizli servisi MOSSAD ajanları İran üzerinden Irak topraklarına geçerek Barzani birliklerine hem askerî konularda hem de diğer bazı alanlarda destek vererek bunu sağlamaya çalışmışlardır.⁵³

Molla Mustafa Barzani farklı ülkelerden sağlamış olduğu bu yardımlar sayesinde mücadelesine devam ederken 1972 yılında SSCB – Irak Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte 1947 yılından itibaren desteğini gördüğü SSCB'den artık yönünü tamamen batı ülkelerine dönmeye başlamıştır. Bu noktada kapısını çaldığı ülke ABD olmuştur. Barzani hareketi ile ilgilenen, Barzani'nin tanınma, silah yardımı gibi talepleri ile karşılaşan ABD, ünlü 'Pike Raporu'nda ortaya çıktığı gibi Barzani'ye 1970'li yıllardan itibaren gizli yardımlarda bulunmaya başlamıştır.⁵⁴ Bundan sonraki süreçte Barzani mücadelesini ABD'ye dayandırmaya çalışmış hatta daha da ileri giderek Irak yönetimi karşısındaki aciziyetini gösterircesine ABD'nin 51. eyaleti olmaya hazır olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

Kaybettiği SSCB desteğini ABD ile ikame etmeye çalışan Barzani sağlamış olduğu yardım ile Irak yönetiminin 1974 yılında kabul etmiş olduğu 33 sayılı yasayı reddetmiş ve yine dağları ve silahı tercih etmiştir. Bu yönde bir tercihte bulunmasındaki etkenlerden biri şüphesiz İsrail ve İran'ın destekleri olmuştur. Ancak Irak ile İran'ın 6 Mart 1975'te sınır sorunlarının barışçıl yollardan çözümünü, Irak aleyhine bazı sınır düzenlemelerini ve bunun karşılığında İran'ın Kürtlere desteğini kesmesini öngören Cezayir Antlaşması'nı imzalaması ile birlikte İran üzerinden Barzani'ye sağlanan yardım kesilmiştir. İran üzerinden aldığı yardımlar bir anda

⁵¹ Bu bağlamda İsrail'in Türkiye'ye SSCB'nin casusluk faaliyetleri ile ilgili istihbarat vereceği, Türkiye'nin İsrail'e Suriye ve Mısır'ın faaliyetleri ile ilgili istihbarat vereceği, İsrail'in İran'a SSCB'nin faaliyetleri, Mısır ve Irak'taki gelişmeler hakkında istihbarat vereceği ve konu açısından en önemlisi; İsrail-İran işbirliği ile Irak'ın kuzeyindeki Kürtlere yardım edileceği belirtilmiştir. Nakdimon, *Irak ve Ortadoğu'da Mossad*, 56-57., Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 36.

⁵² Nakdimon, *Irak ve Ortadoğu'da Mossad*, 73.

⁵³ Bu doğrultuda ilk İsrail yardımı bölgeye 18 Temmuz 1963 tarihinde ulaşmıştır. Tuncay Özkan, *CIA Kürtleri Kürt Devleti'nin Gizli Tarihi*, (Alfa Yayınları, 16. Basım, Şubat 2006), 28.

⁵⁴ Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 230-231.

⁵⁵ Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 57.

kesilen Barzani ABD'den de talep ettiği yardımları alamayınca mücadelesini sona erdirdiğini 23 Mart 1975 tarihinde ilan etmek zorunda kalmıştır.

KDP'nin Bölünmesi

Barzani önderliğindeki hareketin 1975 yılı itibarıyla sona ermiş olduğunun ilan edilmesi KDP içindeki ve dışındaki bazı kesimler tarafından kabul edilmemiştir. Daha Barzani'nin Sovyetlere göç ettiği tarihlerden itibaren fikir ayrılıklarının baş gösterdiği KDP yönetiminde bu ayrılıklar Barzani'nin Irak'a geri döndüğü 1960'lı yıllarda daha açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Kürt toplumunun içinde yaşadığı aşiret yapısını temsil eden Barzani ve daha şehirli, eğitilmiş kısmını temsil eden İbrahim Ahmed-Celal Talabani grubu arasında KDP'nin yürüttüğü politika konusunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar gittikçe artmış ve Barzani'nin ardından da yeni bir siyasî oluşumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu farklı görüşlerin iyice su yüzüne çıktığı 1964 yılında düzenlenen KDP'nin 6. Kongresi'nde Ahmed - Talabani grubu Barzani'ye karşı Kürtleri ayaklanmaya çağırarak İran'a sığınmışlar ancak 1965 yılında Barzani'nin ilan ettiği af neticesinde tekrar parti üyeliklerine geri dönebilmişlerdir.⁵⁶

Parti içerisinde muhalif tutumlarını sergilemeye devam eden Ahmed - Talabani grubu 1968 yılında Irak'ta yönetimi ele geçiren BAAS yönetiminin Barzani'ye karşı kullandığı bir araç haline gelmiş ve başarısız olsa da Irak yönetimin her türlü desteği altında Barzani'ye karşı saldırılar gerçekleştirmiştir.⁵⁷ Bağdat yönetimi desteklemiş olduğu bu saldırılardan istediği sonucu alamayınca SSCB'nin de yönlendirmesi ile birlikte 1970 yılında Barzani ile Irak tarihinde ilk kez Kürtlere özerklik veren bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.⁵⁸ Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtler için bir özerklik yapısı öngören bu antlaşmanın imzalanmasının ardından tıpkı 1965 yılında olduğu gibi Barzani yine bir af çıkartarak Ahmed - Talabani grubunun KDP'ye geri dönmesini sağlamıştır. Her ne kadar partiden ayrılmalar daha sonra da geri dönmeler yaşanıyorsa da parti yönetimi konusunda daha sol eğilimli olan Ahmed-Talabani grubu muhalif tutumlarını devam ettirmişlerdir.

Irak yönetiminin 1970 özerklik antlaşmasının uygulanmasını öngören 33 sayılı yasayı kabul etmesiyle bu durumdan memnun olmayan Molla Mustafa Barzani önderliğinde başlatılan ayaklanmanın⁵⁹ başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Barzani'nin mücadeleye son vermesi ile birlikte bu muhalif grup senelerdir içinde buldukları yapıya yeni bir yön vermek üzere harekete geçmişlerdir. Bu bağlamda 1933 Süleymaniye doğumlu bir avukat ve İbrahim Ahmed'in de damadı olan Celal Talabani kendi liderliğinde 1975 yılı Haziran ayında daha önce kurulmuş olan Komela, Genel Hat, Kürdistan Sosyalist Hareketi isimli örgütlerin birleşmesi ile *Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)* isminde bir örgütü Şam'da kurarak mücadelesine devam etmiştir.⁶⁰ Bundan sonra yürüttüğü mücadeleyi üyesi bulunduğu bir oluşum içinde değil lideri olduğu bir yapı içinde sürdüreceği olan 42 yaşındaki Celal Talabani, Barzani'nin KDP'sinde elde etmiş olduğu birikim ve tecrübesini artık sadece kendi görüşleri doğrultusunda ifa

⁵⁶ Kurubaş, "Irak Kürt Hareketi", 26.

⁵⁷ Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 153-155.

⁵⁸ Ofra Bengio, "Iraqi Kurds: Hour of Power?", *Middle East Quarterly*, 10:3, Summer 2003, <http://www.meforum.org/554/iraqi-kurds-hour-of-power>, Erişim: 1 Kasım 2016

⁵⁹ Bu ayaklanmasında Mustafa Barzani daha önceleri de olduğu gibi Kürtlerin tamamının desteğini alamamıştır. Hatta Barzani'nin en büyük oğlu olan Ubeydullah Barzani dahi Irak yönetimi tarafında yer almıştır. Alexander Dawoody, "The Kurdish Quest for Autonomy and Iraq Statehood", *Journal of Asian and African Studies*, 41/5-6, (2006), 488., Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 193.

⁶⁰ Martin van Bruinessen, "The Kurds Between Iraq and Iran", *Middle East Research and Information Project Middle East Report*, 16:141, (July-August 1986).

edecektir. Bir parçalanma süreci içine girmiş bulunan KDP'den daha sonra birçok isim de ayrılmış ve KDP ve KYB'ye nazaran etkisiz olarak nitelendirilebilecek kendi örgütlerini kurmuşlardır. Bunlardan birkaçı; Mahmut Osman önderliğindeki Irak Kürdistanı Sosyalist Partisi, Sami Abdurrahman liderliğindeki Kürdistan Demokratik Halk Partisi, Kadir Aziz liderliğindeki Zahmetkeş Örgütü ve Ali Sincari önderliğindeki Suriye yanlısı Kürdistan Demokrasi Birliğidir.⁶¹

Molla Mustafa Barzani'nin mücadelesini bitirdiğini ilan etmesinin ardından bir dağılma sürecine giren KDP de tekrar toparlanmak adına girişimlerde bulunmuş, Mustafa Barzani'nin çağruları üzerine toplantılar gerçekleştirilmiş ve Geçici Liderlik (Komite) isminde bir yapı oluşturulmuştur.⁶² Kendilerine sert bir muhalefet sergileyen eski KDP üyesi Celal Talabani önderliğinde kurulan KYB'ye karşı da mücadele vermek zorunda kalan KDP 1979 yılında Mustafa Barzani'nin ölümünün ardından düzenlenen 9. Kongresinde Geçici Liderlik (Komite) isminin yerine tekrar KDP ismini alarak yoluna devam etme kararı alırken ayrıca bu kongrede partinin başkanı olarak da Mustafa Barzani'nin oğlu Mesud Barzani seçilmiştir.⁶³

Irak'ın kuzey bölgesinde yaşamakta olan Kürt aşiretlerinin 1975 sonrası geldikleri bu noktada iki büyük siyasî ve bir o kadar da silahlı unsur sahip olduğu görülmektedir. Bu iki farklı yapı 1975'in ardından mücadelelerini bu defa kendilerine özgü yöntemler çerçevesinde devam ettirmeye başlamışlardır. İki oluşum bir taraftan kendilerini Kürtlerin tek koruyucusu olarak görüp Irak yönetimine karşı mücadele vermeye çalışırken diğer taraftan da kendi aralarında mücadele etmişlerdir. Bu iki yapının aralarındaki ilk sıcak ve büyük temas 1978 yılında Türkiye sınırları içindeki Şemdinli civarında gerçekleşmiş ve bu çatışmada KYB'li silahlı unsurlar bölgeyi çok daha iyi bilen KDP'li peşmergeler tarafından büyük bir bozguna uğratılmışlardır.⁶⁴ Daha büyük çaptaki en yakın sıcak çatışma ortamı ise 1980-88 yılları arasında devam eden İran-İrak Savaşı olmuş ve 8 yıl sürecek olan bu savaş sırasında Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtler bir bütünlük arz edememişler, bazı aşiretler Mustafa Barzani'nin oğulları Mesud ve İdris Barzani'nin yönetimindeki KDP'nin yanında, bazı aşiretler KDP'den ayrılan Celal Talabani yönetimindeki KYB'nin yanında, bazı aşiretler ise diğer küçük örgütlenmelerin yanındayken bazıları da Irak yönetimi tarafında yer alarak bölünmüşlükleri pekiştirmişlerdir.

Yaşadıkları coğrafyalar (Behdinan – Soran), kullandıkları lehçeler (Kırmancı – Sorani), bağlı buldukları dinî cemaatler (Nakşibendi – Kadiri), sahip oldukları ideolojik yapılar (Mufazakarlık – sosyal demokratlık) gibi farklılıklara sahip bu iki yapı kontrolleri altında tuttukları bölgeler nezdinde artık Irak'ın kuzeyinde yaşamakta olan Kürtler açısından yeni bir bölünmüşlük daha yaratmışlardır. Günümüze kadar uzanan bu bölünmüşlük zaman zaman sona erdirilmeye çalışılmışsa da artık geri dönülmez bir şekilde bölgede yaşayanlara ve bölgeye ilgi duyanlara son derece büyük etkide bulunmaktadır.

Molla Mustafa Barzani'nin Ölümü

1974 yılında İran üzerinden gelmesini umduğu ABD yardımlarına bel bağlayarak en büyük oğlu Ubeydullah ve bazı Kürt aşiretlerinin bile kabul ettiği özerklik yasasını reddederek isyan başlatan Molla Mustafa Barzani, 1975 yılı Mart ayında İran ile Irak'ın Cezayir Antlaşması'nı imzalayarak aralarındaki özellikle sınır sorunlarını çözüme kavuşturmasının

⁶¹ Kurubaş, "Irak Kürt Hareketi", 27.

⁶² Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, 167., Stansfield, *İraqi Kurdistan*, 86., Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 287-288.

⁶³ Congress of Kurdistan Democratic Party (1946-1999), <http://www.kdp.se/?do=congress>, Erişim : 2 Kasım 2016.

⁶⁴ Stansfield, *İraqi Kurdistan 87-89.*, Sunar, *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler*, 104-105.

ardından bir anda dış destekten mahrum kalmış ve başlatmış olduğu isyan Irak birliklerince çok kısa sürede bastırılınca binlerce Kürt ile birlikte soluğu İran topraklarında almıştır. İran üzerinden özellikle Irak'ı istikrarsız kılmaya çalışan İsrail ve bölgede SSCB'nin daha etkin olmasından çekinen ABD'nin sağlamış olduğu yardımlar ile ayakta kalan Barzani hareketi, bölge üzerinde daha derinlemesine politikalara sahip olan ülkelerin kaybetmeleri sorun olmayan bir unsuru haline gelmiştir. Barzani senelerdir yardımları kendi toprakları üzerinden sağlayan İran Şahı ile Cezayir Antlaşması'nın hemen ardından Tahran'da Niavaran Sarayı'ndaki görüşmesinde artık yolun sonuna geldiğini, ya Irak'a teslim olmak ya İran'a teslim olmak ya da dış destekten mahrum bir şekilde silahlı mücadeleye devam etmek gibi kendi açısından üç çıkmaz yol ile karşı karşıya kaldığını çok sert bir şekilde anlamıştır.⁶⁵ Zira İran Şahı Cezayir Antlaşması'ndan sonra Mısırlı gazeteci Hasaneyn Heykel ile gerçekleştirdiği bir röportajda Kürtler açısından son derece vahim olan şu ifadeleri kullanmıştır: '*Kürt Devrimi'ni biz icat etmedik. Biz onu var olan bir hakikat olarak önümüzde bulduk. Irak'taki rejimler yıllar boyunca bize düşmanlık gösterdiler. Kürt devrimi fırsat buldu ve biz de onlardan yararlandık. Yoksa biz bir Kürt meselesi meydana gelmesini ister miydik? Tabii ki hayır! Şunu biliniz ki biz büyük bir Kürt azınlığa sahibiz. Demin de söylediğim gibi Irak'a hakim olan rejimler yıllarca bize düşmanlık ettiler. Bizim de ayı yöntemle onlara cevap vermeye ve elimize geçen bu fırsattan yararlanmaya hakkımız yok mu? Evet Bağdat'a karşı Kürt devrimine destek verdik; bu, onların daha önce İran'a yönelik girişimlerine karşı bir girişimdi. Onlar bize düşmanlık ettiler, biz de aynısını onlara yaptık...*'⁶⁶

Şah ile yaptığı görüşme sonrasında her ne kadar silahlı mücadele istediğini belirtmişse de artık Barzani kendisinin önderliğinde böyle bir mücadelenin imkânsız olduğunu, ama liderlik yapacak birisine de her türlü yardımda bulunabileceğini belirtmiş ve sağlık problemleri nedeniyle önce Tahran'a oradan da CIA ve İran istihbarat organı SAVAK vasıtasıyla kendisini yarı yolda bırakan ABD'ye gitmiştir.⁶⁷

1972 yılında SSCB ile Irak arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'ndan hemen sonra dönemin ABD Başkanı Nixon'un Ulusal Güvenlik Danışmanı olan Henry Kissinger ile birlikte Moskova'da SALT'ı (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) imzalamasının ardından geri dönüş yolunda ziyaret ettikleri Tahran'da Şah ile Irak'taki Barzani unsurlarına yardım verme hususunda gizli bir şekilde anlaşan ABD yönetimi, bu gizli ortaklık ile Barzani'nin yeni hamisi haline gelmiştir. Barzani de SSCB'nin ardından yeni hamilik görevini yürüten ABD'nin böylesi bir politika izlemesinin baş mimarı olarak gördüğü sonraları Dışişleri Bakanı olan Henry Kissinger ile son derece yakın temas kurmak istemiştir. Bu bağlamda teşekkürlerini ifade etmesi açısından Kissinger'a her zaman sıcak hitaplarla seslenmiş olan Barzani 1974 yılında hediye olarak halı, evlendiği dönemde de eşine bir altın bir de inci kolye hediye etmiştir.⁶⁸

1972 yılında ABD ile İran arasında uygulanmaya konulan gizli yardım sözü sonucu sonsuz bir güven ile sıcak ilişkiler kurma peşinde olan Barzani bu durumun 1975 yılında kendisi açısından hüsrana neticelenmesi ile birlikte tekrar ABD ve özellikle de Kissinger'dan yardım taleplerinde bulunmuştur. Bu çerçevede dost olarak nitelendirdiği Kissinger'a yazmış olduğu yardım talepleri ile dolu mektubuna olumlu cevap alamayan Barzani yolun sonuna geldiğini idrak etmeye başlamıştır. Kendi liderliğinde bir mücadelenin artık imkânsız hale geldiğini ifade etmesinin ardından sağlık sorunları sebebiyle Eylül 1975'te gazeteciler ve yönetim ile temasa geçmemesi koşuluyla ABD'ye giden Barzani, tedavisi süresince bu koşulları göz ardı etmiş ve kendileri ile gizli bir şekilde temasta bulunan ABD'li yetkilileri gerek basına vermiş olduğu

⁶⁵ Turgut, *Barzani Olayı*, 420., Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 217., Özkan, *CIA Kürtleri Kürt Devleti'nin Gizli Tarihi*, 51-52.,

⁶⁶ Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, 166-167.

⁶⁷ Eşref Günaydın, *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*, 95.

⁶⁸ Öznur, *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, 235., Turgut, *Barzani Olayı*, 436.

röportajlarla gerekse de hem dönemin ABD Başkanı Carter hem de senatörlere yazmış olduğu mektuplarla ifşa etmiştir.⁶⁹ Son çırpınışları olarak ifade edebileceğimiz bu girişimlerinden hiçbir sonuç alamayan Barzani İran'da gerçekleştirilen İslam Devrimi'nden yaklaşık bir ay sonra 3 Mart 1979 günü akciğer kanseri teşhisi ile tedavi görmekte olduğu George Town Üniversitesi Hastanesi'nde hayatını kaybetmiş ve cenazesi 5 Mart tarihinde kendi isteği doğrultusunda yeni bir rejime sahip olan İran'da toprağa verilmiştir.⁷⁰ Böylece bir döneme damgasını vurmuş olan Molla Mustafa Barzani ismi tarih sahnesinden silinmiş fakat Barzani aşireti ve mensuplarının KDP ve Iraklı Kürtler nezdindeki konumu güçlenerek günümüzdeki şeklini almıştır.

Sonuç

I. Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde imparatorlukların yerine ulus-devlet yapılarının inşa edilmeye başlandığı bir dönemde bu ortamın kendileri için de bir devlet yapısı oluşturacağı inancı ile hareket eden Iraklı Kürt aşiret grupları dönem itibariyle tam anlamıyla bir Kürt milliyetçiliği zaviyesinden ziyade aşiret odaklı bir tutum ile hareket etmişlerdir. Nitekim Kürtlerin lideri olmak gibi iddialar ile ortaya çıkan bazı aşiret liderleri sadece İngiliz manda yönetiminin siyaseten kullandığı bir araç olmaktan öteye gidememişler ve akıbetleri de istedikleri gibi olmamıştır. Irak toprakları üzerinde 1932 yılında bağımsızlık ilan edilmesi aşamasında Kürtler açısından da bazı gelişmelerin yaşanabileceği umudunu taşıyan ancak yine hüsrana uğrayan bazı Kürt aşiret grupları Bağdat yönetimine karşı silahlı mücadele başlatmışlardır. Özellikle bu tarihten itibaren Barzani aşireti Kürtler ile Irak yönetimi arasındaki mücadelede ismi en sık zikredilen unsur haline gelmeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında istediklerini elde edemeyen Kürt grupları II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında da benzeri kazanımları elde etmek için uğraş vermişlerdir. Tarihte ilk ve tek olma özelliği taşıyan İran topraklarındaki Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin 1 yıla ulaşamayan kısa ömrü Kürtler için yeni mücadelelerin habercisi olmuştur. Irak yönetiminden kaçarak İran'a gelen ve burada Mahabad Cumhuriyeti yönetimi bünyesinde görev alan Molla Mustafa Barzani söz konusu Cumhuriyet'in Tahran yönetimi tarafından ortadan kaldırılmasının ardından SSCB'deki 11 yıllık sürgün hayatına başlamıştır. 1958 Irak darbesi ile yıkılan Haşimi hanedanlığının ardından kurulan Cumhuriyet rejimi bünyesinde söz konusu darbenin mimarları tarafından işbirliği yapılacak bir unsur olarak görülen Barzani yeni yönetimden kâğıt üzerinde birçok kazanım elde etmeyi başarmış ancak hem bu kazanımların fiiliyata yansımaması hem de Irak iç siyasi ortamının içinde bulunduğu ortam dolayısıyla silahlı çatışma süreci tekrar başlamıştır. Bağdat yönetimini elinde bulunduran farklı farklı isimler ile uzun soluklu bir silahlı mücadele gerçekleştiren Barzani ve taraftarları bizzat Saddam Hüseyin ile imzaladıkları 1970 Özerklik Anlaşması ile elde edilebilecek olan en büyük kazanımları sağlamışlardır. Lakin Anlaşma'nın uygulamaya konulması noktasında yaşanan sıkıntılar ve yine Irak iç ve dış siyasetinin getirmiş olduğu yeni koşullar çerçevesinde Kürtler ile Bağdat yönetimi tekrar karşı karşıya gelmişler ve bu defa Barzani önderliğindeki oluşum hüsrana uğrayarak son noktaya geldiğini 1975 yılı itibariyle idrak etmiştir. Bu durum Irak'ın kuzeyindeki siyaseten tek güç merkezi olan KDP'nin bölünmesini de beraberinde getirmiştir.

Kürtlerin Bağdat yönetimi ile geçmişe dayanan mücadelelerine bakıldığında her yeni yönetimin başlangıçta Kürtler ile anlaşmayı planladığı buna göre bir tutum sergilediği, belirli bir süre Kürtler ile yazılı veya sözlü bir anlaşma çerçevesinde hareket ettiği, söz konusu anlaşmaların/taahhütlerin hayata geçirilmesi noktasında ise çatışma ortamının zuhur ettiği görülmektedir. Bu durum her yeni Bağdat yönetiminin iç istikrarın bozulmasında en temel

⁶⁹ Turgut, *Barzani Olayı*, 425-437., Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, 71-78.

⁷⁰ Turgut, *Barzani Olayı*, 438.

unsur olan Kürtler ile başlangıçta iyi geçindiklerini, istikrarı sağlama ve ülke genelinde nüfuzlarını hissettirme girişimlerinin ardından ise Kürtler ile çatışmaktan geri durmadıklarını göstermektedir. Kürtlerin ise tam anlamı ile milliyetçi bir tutumdan ziyade aşiret temelli yapılar olarak hareket ettikleri görülmektedir. Çalışmanın başlığında belirtilen zaman aralığı boyunca Barzani liderliğindeki Kürt grupların elde etmek istedikleri kazanımlar noktasında başarısız olmalarının ve darbeler süreci yaşayan Bağdat yönetimlerinin de her dönem itibariyle kendilerini silahlı bir mücadele içinde bulmalarının karşılıklı olarak her iki tarafın da nihai amaçlarına ulaşmalarına dönem itibariyle engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Attar, Ali Rıza Şeyh. *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, Ağaç Yayınları, 2.Baskı, Mart 2008.

Aziz, Mahir A. *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*, Zülal Kılıç (Çev.), 1. Basım, Kitap Yayınevi, Mayıs 2013.

Barzani, Mesud. *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I*, Doz Yayınları, Ocak 2006.

Bengio, Ofra. "Iraqi Kurds: Hour of Power?", *Middle East Quarterly*, 10/3, Summer 2003: 39-48. <http://www.meforum.org/554/iraqi-kurds-hour-of-power>, (e.t.1 Kasım 2016)

Bruniessen, Martin van. *Ağa Şeyh Devlet*, Banu Yakut (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2004.

Bruniessen, Martin van. "The Kurds Between Iraq and Iran", *Middle East Research and Information Project Middle East Report*, 16:141, July-August 1986.

Congress of Kurdistan Democratic Party (1946-1999), <http://www.kdp.se/?do=congress>, (e.t. 2 Kasım 2016).

Dalar, Mehmet. *Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, Bursa: Aktüel Yayınları, 2016.

Dawoody, Alexander. "The Kurdish Quest for Autonomy and Iraq Statehood", *Journal of Asian and African Studies*, 41/5-6 (2006): 483-505.

Folk, R. William. *Irak'ı Anlamak*. Nurettin Elhüseyni (Çev.), NTV Yayınları, Şubat 2007.

Galbraith, Peter. *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, Mehmet Murat İnceyan (Çev.), Doğan Kitap, Ocak 2007.

Günaydın, Eşref. *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*, Karakutu Yayınları, Mart 2008.

Jwaideh, Wadie. *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi: Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2014.

Kurubaş, Erol. "Irak'ta Kürt Ayrılcılığı ve Başarı Şansı", *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel Sayısı*, 8/4, (Kış 2002): 124-159.

Kurubaş, Erol. "Kuzey Irak'ta Olası Bir Ayrılmanın Meşruluğu ve Self-Determinasyon Sorunu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59/3, (2004): 147-179.

Kurubaş, Erol. "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma", *Irak Krizi (2002-2003)*, Ümit Özdağ-Sedat Laçiner-Serhat Erkmen Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003.

Nakdimon, Şalom. *Irak ve Ortadoğu'da Mossad*, Ahmet Ekinci (Çev.), Elips Kitap, Temmuz 2004.

Okutan, Çağatay. "Arap Milliyetçiliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/2, (2001): 157-172.

Oran, Baskın. *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2.Basım, Temmuz 1998.

Oran, Baskın. *Türk Dış Politikası 1919-1980*, Cilt:1, İstanbul: İletişim Yayınları, 9.Baskı, 2004.

- Özcan, Mesut. *Sorunlu Miras Irak*, Küre Yayınları, 2.Baskı, Haziran 2003.
- Özdağ, Ümit. *Türkiye Kuzey Irak ve PKK: Bir Gayrı Nizami Savaşın Anatomisi*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1999.
- Özkan, Tuncay. *CIA Kürtleri Kürt Devleti'nin Gizli Tarihi*, Alfa Yayınları, 16.Basım, Şubat 2006.
- Öznur, Hakkı. *Cahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Ankara: Altinküre Yayınları, Nisan 2003.
- Pisyan, Necefkuli. *Kanlı Mahabad'dan Aras'ın Kıyılarına*, Evdila Piştderi (Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları, 2001.
- Romano, David. "The Future of Kirkuk", *Ethnopolitics*, 6/2 (June 2007): 265-283.
- Rubin, Avshalom H. "Abd al-Karim Qasim and The Kurds of Iraq: Centralization, Resistance and Revolt, 1958-63", *Middle Eastern Studies*, 43/3, (May 2007): 353-382.
- Sorby, Karol R. "Free Officers' Movement and The 1958 Revolution in Iraq", *Asian and African Studies*, 14/1, (2005): 22-44.
- Stansfield, Gareth R. V. *Iraqi Kurdistan*, RoutledgeCurzon, 2003.
- Sunar, Ekrem. *Barzan'dan Bağdat'a Kürtler*, Doz Yayıncılık, Ocak 2007.
- Turgut, Hulusi. *Barzani Dosyası*, Doğan Kitap, 2008.
- Yavuz, Turan. *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, Nisan 1993.
- Yılmaz, Türel. *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004
-

DESTEK VEREN KURUM VE KURULUŞLAR

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık
Dış İlişkiler Başkanlığı

Türkiye Cumhuriyeti
Dışışleri Bakanlığı

Dışışleri Bakanlığı
Diplomasi Akademisi Başkanlığı

Bursa Büyükşehir Belediyesi

İran Araştırmaları Merkezi

Uludağ Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Topluluğu